

સ્વેચ્છા સંસ્થાનકલિ

શ્રી દેશના ચિંતામણિ

અવધાન [શ્રી આત્મજીવ ગણની રચના]

જા. અર્જુન
સાહિત્યકાર પંચાંગ
આચાર્ય શ્રી વિજયભાઈ

આવૃત્તિ મહાન
શ્રી જીવનચરિત્ર દેશના

॥ ओ नमः श्री सिद्धचक्राय ॥

श्रीनेमि पद्म ग्रंथमाला पुष्प ६

तपोगन्धर्वधिवति-शासनसम्राट्-सूरियुक्त यक्षवर्ति-जगद्गुरु
आचार्य महाराज श्रीविजयनेमिसूरीश्वर चरणकुंडिकर
विनेयाणु विजयपद्मसूरि प्रणीत-स्वोपज्ञ स्पष्टार्थ संहित

श्री देशना चिंतामणि

भाग १ ले।

[श्री आदिनाथ प्रभुनी देशना]

∴ आर्थिक सहायक ∴

शेठ जेसंगभाई डेभयंढ.
ठे. अंगपोण—मोहीनी जडकी.

॥ प्रकाशक ॥

श्री जैन ग्रंथ प्रकाशक सभाना कार्यवाहक

श्री. हस्वरदास भूदयंढ.

डीकालटनी पोण-अमदोवाह.

वीर सं० २४६६

द्वितीयावृत्ति

वि० सं० १९८६

॥ भेट ॥

॥ હિતશિક્ષા અષ્ટક ॥

~*~*~*~

[હરિગીત છંદ]

સર્વ દોષ નિવારનારા દેવ જેમાં દીસતા,
મોટા વ્રતોને ધારનારા પૂજ્ય ગુરૂવર છાજતા;
જિન કથિત કરૂણા રસ ભર્યો જિનધર્મ જેમાં દીપતો,
તેવા સુશ્રાવક ધર્મને ડાહ્યો કયો ન વખાણતો. ૧

પામતા ભવી જીવ પુણ્યે તેહ શ્રાવક ધર્મને,
હિત શીખામણ આપતા દરરોજ ઇમ નિજ જીવને;
હે જીવ! ચેતી ચાલજે જિન ધર્મને આરાધજે,
ટંકશાલી વીર પ્રભુ હિત વચનને સંભારજે. ૨

સુખનો સમય કે દુઃખનો તું જાણુ જલ કલ્લોલ એ,
“ઓ દીન બીવીત જાયગા” નો અર્થ ખૂબ વિચારીએ;
સાવધાન બની નિરંતર દુઃખમાં તન મન બંધે,
કરતા વિશેષે ધર્મ ભાવે આપદા દૂરે ટલે. ૩

પરનાર કેરી ચાહના તું સ્વપ્નમાં પણ કરીશ ના,
પ્રિય સુંદરીને ચાહતાં પામે જ મદન વિડંબના;
મુનિને કનડતાં હોય બહુ દુઃખ જે મહાબલ કુંવરને,
તેમ મલયા સુંદરીને તિમ થયું શ્રીપાલને. ૪

વાણી કઠોર વદીશ ના તેના વિપાકો જે જરા,
પ્રિય મિત્ર તેવું બોલતા કમોં નિકાચે આકરા;
પર જન્મમાં લટકાય ઉંઘા મસ્તકે નૃપ સુત છતાં,
બંધ સમયે ભૂલનારા વિવિધ વિપદા પામતા. ૫

હે જીવ ! સત્તર પાંચ પંચાણુ ગણી બે છૂટના,
લાવો પટેલ દુગણુ રૂપિયા સો કહી માયા તણા;
કાર્યો કરી બેસી બજારે ફેગ વસુ કહી વેદને,
લક્ષ્મી ઘણી તેં મેળવી પણ કર્મ ના તજશે તને. ૬

હે જીવ ! શત્રુ મિત્રમાં સમભાવ ક્યારે જાગશે ?,
ઘાસમાં રમણી વિષે સમભાવ ક્યારે જાગશે ?;
પથ્થર વિષે સોના વિષે સમભાવ ક્યારે જાગશે ?,
મણિમાં અને માટી વિષે સમભાવ ક્યારે જાગશે ?.

માતા વિષે ને સર્પમાં સમભાવ ક્યારે જાગશે ?,
માનમાં અપમાનમાં સમભાવ ક્યારે જાગશે ?;
મોક્ષમાં સંસારમાં સમભાવ ક્યારે જાગશે ?,
પ્રભુ વીર કેરા નામમાં લયભાવ ક્યારે જાગશે ?.

હે જીવ ! સુકૃત કાર્યને અનુમોદને ને પાપને,
ગર્હને પ્રભુ સિદ્ધ સાધુ ધર્મ કેરા શરણુને;
નિત્ય અંગીકાર કરને એહ ત્રણુના સાધને,
તથા ભવ્યત્વાદિ કારણ પામીએ રહેને અને. ૮

હોય દુષ્કૃત નાશ તેથી સાધના શુભ ધર્મની,
તેહથી ભવ નાશ હોવે એહ વાણી વીરની;
તું અનાદિ ભવ અનાદિ ભવ બ્રમણુ તુજ કર્મથી,
કર્મના રાગાદિ કારણુ તેહ વિણુસે ધર્મથી. ૧૦

દેવ ગુરુ ને ધર્મનું શરણુ મલે પ્રતિદિન મને,
તિમ મહાવ્રત સાધવા દૃઢ ભાવના પ્રસરે મને;
હોવે અચાનક મરણુ મારું જો કદી આ રાતમાં,
દેહાદિ ત્રિવિધે વોસિરાવું તો રહી શુભ ધ્યાનમાં. ૧૧

નવપ્રભાત પ્રીત્તીંગ પ્રેસમાં શા. મણીલાલ છગતાલે છાપ્યું.
ધીકાંદારોડ, નોવેલ્ટી સીનેમા પાસે : : અમદાવાદ.

શ્રી જૈન ગ્રંથ પ્રકાશક સભાએ છપાવેલા ગ્રંથોનું લિપ્ત

૧ અષ્ટસહસ્રી તાત્પર્ય વિવરણું (આમ મીમાંસા તદ્ ભાષ્ય સંવલિત અષ્ટસહસ્રી સંસ્કૃત્તિ સમેત)	૧૦—૦—૦
૨ અષ્ટક પ્રકરણું (સવૃત્તિકમ્)	૧—૮—૦
૩ અષ્ટક પ્રકરણું (મૂલ્ ભાત્ર)	૦—૪—૦
૪ સ્વાદ્રાદ રહસ્ય પત્ર (સટીકમ્)	૦—૧૨—૦
૫ ન્યાય ખંડન—ખંડખાદ્ય પ્રકરણું (સવૃત્તિકમ્)	૮—૦—૦
૬ ન્યાયાલોક (તત્વપ્રભવૃત્તિ સમેત)	૫—૦—૦
૭ નવતત્વ વિસ્તરાર્થઃ (યંત્ર, પરિશિષ્ટાદિ સહિત)	૩—૦—૦
૮ દ્વંડક વિસ્તરાર્થઃ (વૃત્તિ, ચૂર્ણિ, સ્તવનાદિ સહિત)	૧—૦—૦
૯ જૈન ન્યાય મુક્તાવલિ (સટીકમ્)	૧—૦—૦
૧૦ જૈન ન્યાય મુક્તાવલી સવૃત્તિ—સમુદ્ધાતતત્વં ચ	૧—૪—૦
૧૧ હૈમ ધાતુમાળા (વ્યાકરણોપયોગી સર્વ સાહિત્ય સહિત)	૪—૦—૦
૧૨ ધાતુ રત્નાકર ભા. ૧—૨—૩—૪—૫—૬	૧૧—૦—૦
×૧૩ શ્રાવક ધર્મ જાગરિકા	૧—૪—૦
૧૪ સિદ્ધચક્ર પૂજા—સ્પષ્ટાર્થ સહિત	૦—૧૦—૦
×૧૫ ભાવના કલ્પલતા ભા. ૧	૦—૧૦—૦
૧૬ સ્તોત્ર ચિંતામણિ તથા પ્રાકૃત સ્તોત્ર પ્રકાશઃ	૧—૦—૦
૧૭ શ્રી હરિભદ્ર સૂરિ ગ્રંથ સંગ્રહ	૨—૮—૦

છપાતા ગ્રંથો.

૧ શ્રી જિનેન્દ્ર સ્તવન મુક્તાવલી	૬ શ્રમણ ધર્મ જાગરિકા
૨ સિદ્ધ હૈમ શબ્દાનુશાસન	૭ સ્તોત્ર મુક્તાવલી
૩ ધર્મ પરીક્ષા (શ્રી યશોવિજય ગણિ પ્રણીતા)	૮ શ્રી કદંબગિરિ વૃહત્કલ્પ સ્પષ્ટાર્થ સહિત
૪ સ્વાધ્યન્ત રત્નાકર	૯ શ્રીયશોદ્રાત્રિશિકા—સ્પષ્ટાર્થ સહિત
૫ યોગ દષ્ટિ સમુચ્ચય, યોગ બિન્દુ આદિ	૧૦ શ્રી ગૌતમ સ્વામિ સ્તોત્ર—સ્પષ્ટાર્થ સહિત.

પ્રાપ્તિ સ્થાન :

શ્રી જૈ ન ગ્રં થ પ્ર કા શ ક સ ભા.

પાંજરાપોળ—અમદાવાદ.

× આવા ચિન્હવાળા ગ્રંથો સીલોકમાં નથી એમ સમજવું.

सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-शासनसम्राट्-सूरियकयकवर्ति जगद्गुरु तपोगन्धाधिपति-अट्टारक
आचार्य श्रीविजयनेमिसूरीधर :

(आर्यावृत्तम्)

सीलसुगंध सरीरं,
समयपयथोवपसगं धीरं।
आयंसजीवणं तं—
वन्दे गुरुणेमिसूरिमहं ॥ १ ॥

जन्म-वि. सं. १८२८

कार्तिक शु. १ भदूवा

पन्थासपद-वि. सं. १८६०

भागसर सुद ३

वणा (वक्षिपुर)

दीक्षा-वि. सं. १८४५

ज्येष्ठ सुद ७

भावनगर

*

गण्डिपद-वि. सं. १८६८

कार्तिक वद ७

वणा (वक्षिपुर)

सूरिपद-वि. सं. १८६४

ज्येष्ठ सुद ५ भावनगर

॥ ॐ अर्हं नमः ॥

॥ श्री गुરुમહારાજના હસ્તકમલમાં સમર્પણ ॥

મદીયાત્મોદ્ધારક, પરમોપકારી, પરમગુરુ, સુગૃહીત નામધેય,

પૂજ્યપાદ, પ્રાતઃસ્મરણીય, શ્રીગુરુ મહારાજ !

આપશ્રીજી મધુમતી (મહુવા) નગરીના રહીશ પિતાશ્રી દેવ ગુરુ ધર્માનુરાગી શેઠ લક્ષ્મીચંદ અને માતૃશ્રી દીવાલીબાઈના કુલદીપકપુત્ર છો. વિ. સં. ૧૯૨૬ ની કાર્તિક સુદ એકમના જન્મ દિનથી માંડીને લગભગ સોલ વર્ષની તાની ઉંમરે સંસારને કડવા ઝેરના જેવો માનીને અગણ્ય સફળુ ગુણ નિધાન પરમ ગુરુ શ્રી વૃદ્ધિવિજયજી (શ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજી) મહારાજજીની પાસે શ્રી ભાવનગરમાં વિ. સં. ૧૯૪૫ ના જેઠ સુદ સાતમે સિંહની પેઠે શૂરવીર બનીને પરમ કન્યાશુકારી અને હૃદયની ખરી બાદશાહીથી ભરેલી પ્રવ્રજ્યા (દીક્ષા) ને પૂરેપૂરા ઉદ્ઘાસથી ગ્રહણ કરીને સિંહની પેઠે શૂરવીર બનીને સાધી રહ્યા છો, અને આપશ્રીજીએ અગાધ ખુદિબલથી જલ્દી સ્વપર સિદ્ધાંતનો ઉંઠો અભ્યાસ કર્યો, અને ન્યાય વ્યાકરણાદિ વિવિધ વિષયના પુષ્કલ વિશાલ ગ્રંથોની રચના કરીને સુંદર સાહિત્ય સેવા કરવા ઉપરાંત અપૂર્વ દેશના શક્તિના પ્રભાવે અલકથરસિક, ઉન્માર્ગગામી અગણ્ય મહારાજાદિ લબ્ય જીવોને સદ્ધર્મના રસ્તે દોરીને હૃદયાર ઉપકાર કર્યો છે. તેમજ આપશ્રીજીના અગણ્ય સફળુજીને જોઈને મોટા ગુરુભાઈ, ગીતાર્થ શિરોમણિ, શ્રવણકુલાવંતસક, પરમપૂજ્ય, પંન્યાસજી મહારાજ શ્રીગંભીરવિજયજી ગણિવરે તમામ સિદ્ધાંતોની યોગોદ્ધનાદિક ક્રિયા વગેરે યથાર્થ વિધાન કરાવીને મહા પ્રાચીન શ્રી વલ્લભીપુર (વળા) માં આપશ્રીજીને વિ. સં. ૧૯૬૦ ના કારતક વદી સાતમે ગણિપદથી અને માગશર સુદ ત્રીજે પંન્યાસપદથી વિભૂષિત કર્યા. અને શ્રી ભાવનગરમાં વિ. સં. ૧૯૬૪ ના જેઠ સુદ પાંચમે તપાગચ્છાધિપતિ, ભટ્ટારક, આચાર્યપદથી અલંકૃત કર્યા. આપશ્રીજી રતનની બાણ જેવા શ્રી સંઘની અને તીર્થાદિની સેવા ખેડવાંની માફક હાલ પણ પૂરેપૂરા ઉદ્ઘાસથી કરી રહ્યા છો. તથા આપશ્રીજીના અમોઘ ઉપદેશથી દેવગુરુ ધર્માનુરાગી સંઘવી શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈ ભગુભાઈ વિગેરે ઘણાંએ લબ્ય જીવોએ છરી પાલતાં વિશાલ સંઘ સમુદાય સહિત તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજયાદિ મહાતીર્થ યાત્રા અંજનશલાકા વિગેરે ઉત્તમ ધાર્મિક ક્ષેત્રોમાં લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કર્યો અને કરે છે, તેમજ આપશ્રીજીએ મારા જેવા ઘણાંએ લબ્ય જીવોની ઉપર શ્રી જૈનેન્દ્રી દીક્ષા, દેશવિરતિ વગેરે મોક્ષના સાધનો દઈને કદી પણ ન ભૂલી શકાય તેવા અનહદ ઉપકારો કર્યા છે અને કરે છે, વિગેરે લોકોત્તર ગુણોથી આકર્ષાઈ અને આપશ્રીજીએ મારી ઉપર કરેલા અનન્ત ઉપકારોને યાદ કરીને આપશ્રીજીના પસાયથી બતાવેલો આ શ્રી દેશનાચિંતામણિ નામનો સાર્વજનિક સરલ ગ્રંથ પરમ કૃપાલુ આપશ્રીજીના કરકમલમાં સમર્પીને હું મારા આત્માને ધન્ય કૃતાર્થ માનું છું, અને નિરંતર એજ ચાહું છું કે આપશ્રીજીના પસાયથી (૧) પ્રાકૃત સંસ્કૃત ગુજરાતી વિગેરે ભાષામાં આવા સાર્વજનિક સરલ ગ્રંથોની રચના કરીને શ્રી સઘાદિ પવિત્ર ક્ષેત્રોની ભક્તિ કરવાનો શુભ અવસર (૨) આપશ્રીજી જેવા ગુરુદેવ (૩) શ્રી જૈનેન્દ્ર શાસનની સેવા (૪) નિર્મલ નિરભિલાષ સંયમ જીવન (૫) પરાપકાર વિગેરે સંપૂર્ણ આત્મરમણતાના સાધનો મને ભવોભવ મળે. ॥ નિવેદક : આપશ્રીજીના ચરણકિકર નિર્ગુણ વિનેયાણુ પદ્મની વંદના. ॥

શ્રી વિજયપદ્મસૂરિકૃત ગ્રંથાવલી

૧. શ્રાવક ધર્મ જાગરિકા સાર્થ. ને૦ ૫૦ પુ૦ ૧
૨. દેશવિરતિ જીવન. ને૦ ૫૦ પુ૦ ૨
૩. સિદ્ધયક પૂજા સ્પષ્ટાર્થ સહિત. ને૦ ૫૦ પુ૦ ૩
૪. શ્રી મહાવીર પંચ કલ્યાણક પૂજનાદિ સંગ્રહ

- આમાં ૧. શ્રી મહાવીર પંચ કલ્યાણક પૂજા
 ૨. સિદ્ધયક પૂજા
 ૩. જિન સ્તવન ચોવીશી
 ૪. સ્તંભપ્રતીપ
 ૫. શ્રી તીર્થાદિ સ્તવન સંગ્રહ
 ૬. શ્રી મહાવીર પંચકલ્યાણક ઢાલ સંગ્રહ
 ૭. વૈરાગ્ય ચરચીશી

દાખલ કરેલ છે.

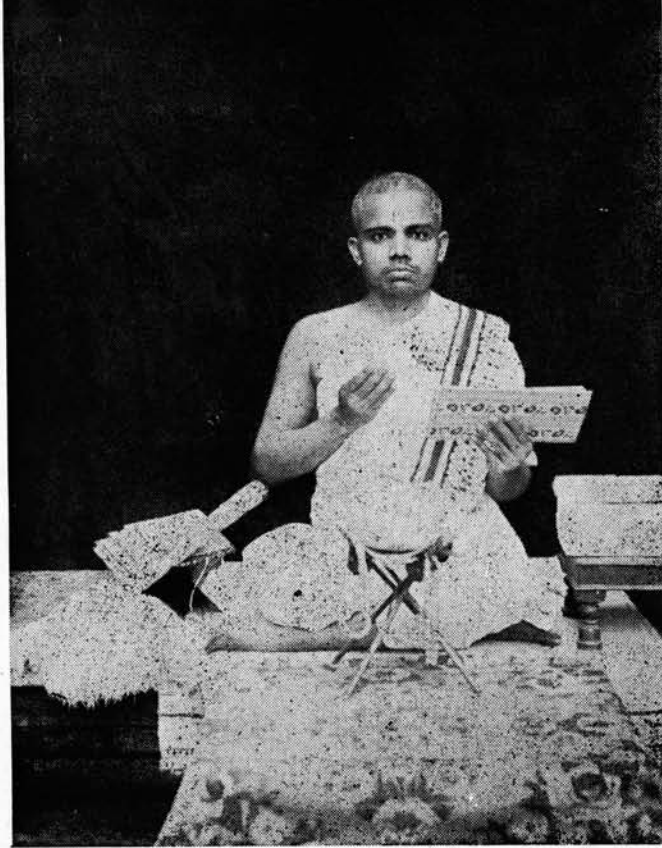
૫. શ્રી સોમપ્રભ સૂરિકૃત શ્રી સિંહર પ્રકરનો છંદોગદ્ધ અનુવાદ અર્થ સહિત.
૬. પદ્મસ્તવનમાલા, ૭ નેમિપદ્મસ્તવનમાલા ને૦ ૫૦ પુ૦ ૪, ૮ કલ્યાણકમાલા.
- ૮ શ્રી વિજયનંદનસૂરિ મહારાજ કૃત કદંબસ્તોત્રનો સાર્થ છંદોગદ્ધ અનુવાદ ને૦ ૫૦ પુ૦ ૫
- ૧૦ પદ્મતરંગિણી—આમાં (૧) ભાવના પોડશક. (૨) વિવિધ ઉત્તમ ભાવના. (૩) ભાવના પંચાશિકા. (૪) ભાવના ષટ્ ત્રિશિકા. (૫) સ્તુતિ પંચાશિકા. (૬) સંવેગ માલા દાખલ કરેલ છે.

- ૧૧ સંવેગ માલા સાર્થ (પ્રકાશક—શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા) કી. ૦—૨—૦
- ૧૨ શ્રી ભાવના કલ્પલતા ભાગ ૧ લો. (અનિત્યભાવના) ને૦ ૫૦ પુ૦ ૬
- ૧૩ સ્તોત્ર ચિંતામણિ તથા પ્રાકૃત સ્તોત્ર પ્રકાશ. ને૦ ૫૦ પુ૦ ૭—૮
- ૧૪ દેશનાચિંતામણિ ભાગ ૧ લો. (શ્રી આદીશ્વર પ્રભુની દેશના) ને૦ ૫૦ પુ૦ ૯

છપાવવાના ગ્રંથો.

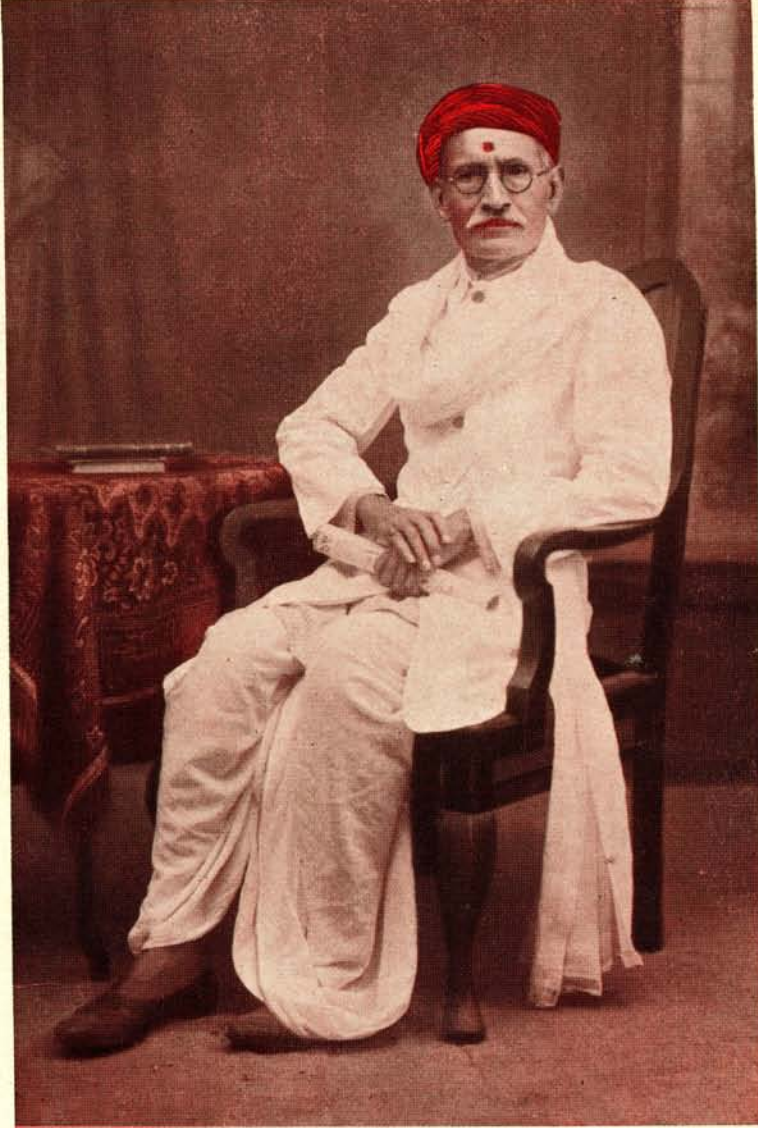
- ૧૫ શ્રી કદંબગિરિ બૃહત્કદંબ પ્રાકૃત—સાર્થ
- ૧૬ શ્રી યશોદ્વાત્રિશિકા પ્રાકૃત (ઉ૦ યશોવિજયગણિનું જીવન) સાર્થ
- ૧૭ શ્રી ગૌતમસ્વામિ સ્તોત્ર. પ્રાકૃત સાર્થ

તપોગચ્છાધિપતિ-શાસનસમ્રાટ-સૂરિચક્રચક્રવર્તિ જગદ્ગુરુ-આચાર્ય
મહારાજશ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વર ચરણકિંકર વિનેયાણુ-વિજયપદ્મસૂરિ

જન્મ-વિ. સં. ૧૯૫૫ વૈશાખ સુદ ૩ અમદાવાદ
દીક્ષા-વિ. સં. ૧૯૭૧ માગશર વદ ૨ તલાળ (શોભાવડ)
ગણિપદ-વિ. સં. ૧૯૮૨ ફાગણ વદ ૫ પાટણ
પંન્યાસપદ-વિ. સં. ૧૯૮૨ ફાગણ વદ ૧૨ પાટણ
ઉપાધ્યાયપદ-વિ. સં. ૧૯૮૮ મહા સુદ ૫ સેરીસા મહાતીર્થ
આચાર્યપદ-વિ. સં. ૧૯૯૨ વૈશાખ સુદ ૪ અમદાવાદ

ધી નવપ્રભાત પ્રી. પ્રેસ, ધીકાંઠા રોડ-અમદાવાદ.

શ્રેષ્ઠ જ્ઞેશીંગલાઈ હિમચંદ
જન્મ: વિ. સં. ૧૯૩૮ શ્રાવણ શુદ્ધ ૯

જેમણે આ ગ્રંથ છપાવ્યો તે

શેઠ. જેસીંગભાઈ હેમચંદ.

અમદાવાદ ચંગપોળ મોદીની ખડકીના રહીશ. શેઠ જેસીંગભાઈ હેમચંદ અવિ-
ચિન્ન પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાબાધિત શ્રી જૈનેન્દ્રશાસનના અનન્ય ઉપાસક છે. વિક્રમ સંવત
૧૯૩૮ ના શ્રાવણ સુદિ ૬ મે તેમનો જન્મ થયો હતો. તેમના માતૃશ્રીનું નામ શિવકુંવર
હતું. તેમને એક ચીમનલાલ નામે ભાઈ તથા ત્રણ બહેનો હતાં, તેમાં ચીમનલાલભાઈને (૧)
રતીલાલ (૨) રમણલાલ (૩) ચંદુલાલ. (૪) શાંતિલાલ (૫) નવીનચંદ્ર એમ પાંચ પુત્રો છે.
તેમાંના વડીલ પુત્ર રતીલાલને શતિષયંદ્ર નામે પુત્ર છે, શેઠ જેસંગભાઈના પિતાશ્રી શેઠ
હેમચંદભાઈ જ્યારે સ્વર્ગસ્થ થયા, ત્યારે શેઠ જેસીંગભાઈની ઉંમર પંદર વર્ષની હતી, જાત
મહેનત, મલતાવડો સ્વભાવ, અને ઉંચી કોટીના ધાર્મિક સંસ્કારોને લઈને પોતાના કુટુંબને
શ્રી જિન ધર્મના ધોરી રસ્તે પ્રગતિમાન કરી રહ્યા છે, અને તેને લઈને તેઓ નિરાંતે
ધર્મસુખમય જીવન ગુજારે છે, કેળવણી પ્રત્યે તેમની ઉંચલાવના હોવાથી ભાઈ રતીલાલને આગળ
અભ્યાસ કરવા માટે ઇંગ્લાંડ તથા યુરોપ તરફ મોકલ્યા હતા. શેઠ જેસીંગભાઈના નાનપણથીજ
ધાર્મિક સંસ્કાર સારા હોવાથી હાલ પણ તેઓ પરમ ઉદ્ધાસથી ધર્મારાધન કરે છે. તેમનાં
સધર્માચારિણી મોંઘીબેન પણ ભદ્રિક અને ધર્મિષ્ઠ હતાં. તેમણે વિ. સં. ૧૯૭૦ ની સાલમાં
શ્રીભોવાણી તીર્થનો સંઘ કાઢ્યો હતો. અને ત્યાં ધાર્મિક ક્રિયાઓ ઘણાજ ઉત્સાહ અને
આડંબર પૂર્વક ઉજવવામાં આવી હતી. વળી તેમણે શ્રીસમેતશિખર વિગેરે મહાતીર્થોની
યાત્રાનો પણ અપૂર્વ લાલ લીધો છે. તથા વિ. સં. ૧૯૮૦ માં પ્રજ્ઞચર્યવ્રત ધારણ કર્યું.
શેઠ જેસીંગભાઈ શ્રીજૈન દશાપોરવાડ કલબમાં પેટ્રન મેમ્બર છે. હાલ તેમની બે પેઢીઓ
ચાલે છે. તેમાં એક પાંચકુવા કાપડ બજારમાં શા. ચીમનલાલ જેસીંગભાઈના નામથી મગીયા
તથા રેશમી સાડીઓનો દુકાન અને બીજી દુકાન સ્ટેશન રોડ પર ધી ગુજરાત ઓટો
મોબાઇલ્સના નામ પર ચાલે છે શેઠ જેસીંગભાઈને શ્રીનવપદજીની ઓળી ઘણાં વર્ષોથી
ચાલુ છે. તેમના ધર્મસ્નેહી શા. ઇન્દિરદાસ મૂલચંદની પ્રેરણાથી નવપદમય શ્રીસિદ્ધચક્ર
તપના ઉદ્ઘાપન નિમિત્તે શેઠ જેસીંગભાઈએ આ શ્રીદેશનાચિંતામણિ ગ્રંથની બીજી આવૃત્તિ
શ્રી જૈન ગ્રંથ પ્રકાશક સભાની મારફત છપાવી છે તે તેમના હાથે ખપી જીવોને આપ-
વામાં આવશે. શેઠ જેસીંગભાઈની માફક બીજા પણ શ્રીજિનશાસન રસિક શ્રાવકો આવા
ધાર્મિક કાર્યોમાં સ્વલક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરે.

શ્રી જૈન ગ્રંથ પ્રકાશક સભા.

શ્રી જૈન ગ્રંથ પ્રકાશક સભા પ્રકાશિત ગ્રંથો.

૧ અષ્ટ સહસ્ત્રી તાત્પર્ય વિવરણ (આમ્ન મીમાંસા તદ્ભાષ્ય સંવક્ષિત અષ્ટ સહસ્ત્રી સંયુક્તવૃત્તિ સમેત)	૧૦-૮-૦
૨ અષ્ટક પ્રકરણ (સવૃત્તિકમ્)	૧-૮-૦
૩ અષ્ટક પ્રકરણ (મૂલ માત્ર)	૦-૪-૦
૪ સ્યાદ્વાદ રહસ્ય પત્ર (સટીકમ્)	૦-૧૨-૦
૫ ન્યાય ખંડન-ખંડખાદ્ય પ્રકરણ (સવૃત્તિકમ્)	૮-૦-૦
૬ ન્યાય લોક (તત્વપ્રભાવૃત્તિ સમેત)	૫-૦-૦
૭ નવતત્વ વિસ્તારાર્થ: (યંત્ર, પરિશિષ્ટાદિ સહિત)	૩-૦-૦
૮ દંડક વિસ્તારાર્થ: (વૃત્તિ, ચૂર્ણિ, સ્તવનાદિ સહિત)	૧-૦-૦
૯ જૈન ન્યાય મુક્તાવલિ (સટીકમ્)	૧-૦-૦
૧૦ જૈન ન્યાય મુક્તાવલિ સવૃત્તિ-સમુદ્ધાત તત્વ ચ	૧-૪-૦
૧૧ હૈમધાતુમાળા (વ્યાકરણોપયોગી સર્વ સાહિત્ય સહિત)	૪-૦-૦
૧૨ ધાતુ રત્નાકર ભા. ૧-૨-૩-૪	૧૧-૦-૦
૧૩ શ્રાવક ધર્મ જાગરિકા	૧-૪-૦
૧૪ શ્રી સિદ્ધયક પૂર્વ-સ્પષ્ટાર્થ સહિત	૦-૧૦-૦
૧૫ હરિભદ્રસૂત્રિ ગ્રંથ સંગ્રહ	૨-૦-૦
૧૬ ભાવના કલ્પલતા	૦-૧૦-૦
૧૭ સ્તોત્રચિંતામણિ પ્રાકૃતસ્તોત્ર પ્રકાશ	૧-૦-૦
૧૮ યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય, યોગ બિન્દુ આદિ	૩-૦-૦

છપાતા ગ્રંથો.

૧ ધાતુ રત્નાકર ભા. ૫-૬	૬ દેશનાચિંતામણિ-ભાગ બીજો
૨ શ્રી સિદ્ધહૈમ શબ્દાનુશાસનમ્	૭ શ્રમણ ધર્મ જાગરિકા
૩ ધર્મ પરીક્ષા (શ્રીમદ્દયશીવિજયગણિ પ્રણીતા)	૮ સ્તોત્રચિંતામણિ-ભાગ બીજો
૪ સ્યાદ્યન્ત રત્નાકર	૯ પ્રાકૃત સ્તોત્ર પ્રકાશ-ભાગ બીજો
૫ ભાવના કલ્પલતા-ભાગ-૨જો.	

પ્રાપ્તિસ્થાન :
શ્રી જૈન ગ્રંથ પ્રકાશક સભા.
પાંજરાપોળ : અમદાવાદ

॥ ॐ नमः समीष्टदेवादिवर्गाय ॥

॥ जमो पंचपत्थाणमयमहत्पहाविय सिरिसूरिमंताराहग-विहियवक्त्रापणत्तिप्पमुह-
विविहजोगसंदम्भ-तद्वअंगुत्तप्पवरपंचाइसयपरिमंडिय परमगुरु आयरिय सिरि-
विजयणेमिसूरीणं ॥

॥ प्रस्तावना ॥

॥ स्रग्धरावृत्तम् ॥

તિથ્યુદ્ધારપ્પમોયં વિરહ્યવિવિહગંધસિદ્ધપ્પહાવં ।
દક્ષં સદ્દેસણપ વરચ્છરણગુણં ભવ્વમહસ્સહાવં ॥
જોગક્ષેમપ્પવીણં ગુણિસમણગણે ણાસિયાણંગવાવં ।
વંદે સદ્દમ્મવીરં ગુણચયણિહિં જેમિસૂરીસરં હં ॥ ૧ ॥

ધર્મવીર પ્રિય જંધુઓ ! સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રની આરાધના કરવા રૂપ મોક્ષ માર્ગના સ્વરૂપને યથાર્થ સ્વરૂપે જણાવનારા દરેક ગ્રંથોની કે શાસ્ત્રોની શરૂઆતમાં પ્રસ્તાવનાને યોગ્ય સ્થાન આપેલું જણાય છે, તે પ્રમાણે કરવામાં મુખ્ય મુદ્દો એ છે કે પ્રસ્તાવના એ શાસ્ત્રનું કે ગ્રંથનું અંગ છે, એટલે તેના અધ્યયન-અધ્યાપન વિગેરેમાં પ્રસ્તાવના ભવ્ય ભૂવોને પ્રવર્તિતનારી (પ્રવૃત્તિ કરાવનારી) છે. આજ વાતને લક્ષ્યમાં લઈને શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રના રચનારા પરમ ગીતાર્થ સ્થવિર ભગવંતે (૧) ઉપક્રમ (૨) નિદેશ (૩) અનુગમ (૪) નય, આ અનુયોગના ચાર ભેદોમાં શરૂઆતમાં ઉપક્રમને જ કહ્યો છે. એટલે જે શાસ્ત્રનો ઉપક્રમ દર્શાવ્યો હોય, તે શાસ્ત્રમાં જ નિદેશાદિનું સ્વરૂપ ઘટાવી શકાય. (૧) ઉપક્રમ (૨) ઉપોદ્ઘાત (૩) પ્રસ્તાવના આ ત્રણ શબ્દોમાં અર્થભેદ લગાર પણ નથી. એટલે એ ત્રણે નામ એકજ અર્થને જણાવનાર છે. ટીકાકારની પણ એજ ફરજ છે કે ગ્રંથની શરૂઆતમાં પ્રસ્તાવનાનો નિર્દેશ જરૂર કરવો જોઈએ. આજ ધર્માદાથી પૂજ્ય શ્રી શીલાંકાચાર્ય, મલધારી શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ વિગેરે મહા પુરૂષોએ પણ શ્રી આચારાંગસૂત્ર, શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્ર વિગેરે શાસ્ત્રોની શરૂઆતમાં સંક્ષેપથી પણ પ્રસ્તાવના જણાવી છે, એટલે પ્રસ્તાવનાનો નિર્દેશ કરીને જ ટીકાની શરૂઆત કરી છે. ન્યાય શાસ્ત્ર પણ આ વાતને સંપૂર્ણ સ્વરૂપે ટેકો આપે છે, કારણ કે તે પણ આ પ્રમાણે જાહેર કરે છે કે કોઈ પણ કાર્યમાં એકદમ પ્રવૃત્તિ થતી જ નથી. એટલે (૧) અધિકારી (૨) પ્રયોજન (૩) અભિધેય (૪) સંબંધ આ અનુબંધ ચતુષ્ટય કહેવાય છે. જિજ્ઞાસુ ભૂવોને ગ્રંથના અધ્યયનાદિમાં જોડે તે અનુબંધ કહેવાય. આ ચાર અનુબંધનું જ્ઞાન થયા બાદ (૧) ઇષ્ટ

સાધનતા જ્ઞાન એટલે આ અંથ લાણવાથી મને અર્થનું જ્ઞાન વિગેરે લાભ થશે. અને (૨) કૃતિ સાધ્યતા જ્ઞાન એટલે આ અંથને હું લણી શકીશ. એમ ઇષ્ટ સાધનતા જ્ઞાન અને કૃતિ સાધ્યતા જ્ઞાન થાય છે. ત્યાર બાદ અધિકારી જીવોને શાસ્ત્રને લણવું વિગેરે પ્રવૃત્તિ થાય છે. એમ “ પ્રવૃત્તિજનકજ્ઞાનજનકજ્ઞાનવિષયત્વમનુબંધચતુષ્ટયત્વમ્ ” આ અનુબંધ ચતુષ્ટયના લક્ષણ ઉપરથી બાણી શકાય છે. આમ કહેવાનું સ્પષ્ટ અને સરલ રહસ્ય એ છે કે કોઈ પણ અંથનું અધ્યયન વિગેરે કરતાં ખેલતાં સમજણના ઘરમાં રહેલા જિજ્ઞાસુને તે તે અંથની બાબતમાં હૃદયમાં આવા પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે (થાય છે) કે-(૧) આ અંથનું નામ શું ? (૨) આ અંથમાં નામ પ્રમાણે અર્થ ઘટે છે કે અંથકારે મરજી પ્રમાણે નામ પાડ્યું છે. (૩) આ અંથ કયા કયા પદાર્થોના સ્વરૂપને જણાવે છે. (૪) અંથકારે કયા શાસ્ત્રને અનુસારે કઈ પદ્ધતિએ કયા મુદ્દાથી અહીં પદાર્થોનું વર્ણન કર્યું છે, (૫) અંથ લણવામાં લાભ શો ? (૬) શરૂઆતમાં અંથકારે મંગલ કર્યું છે તેનું શું કારણ ? (૭) ઇષ્ટદેવ નમસ્કાર મંગલ-આશીર્વાદ મંગલ વિગેરે ત્રણ પ્રકારના મંગલમાંથી અહીં કયું મંગલ કર્યું છે. (૮) અંથકાર કોણ ? (૯) તેમણે કઈ સાલમાં કયા સ્થલે અંથની રચના કરી ? વિગેરે પ્રશ્નોના ખુલાસા કરવા રૂપે જરૂરી બીના જણાવવી, અને તે ઉપરાંત અંથનો ટુંક સાર પણ જણાવવો એ પ્રસ્તાવનાનો મુખ્ય મુદ્દો છે, એટલે જેમાં ચાર અનુબંધની બીના વિગેરે વર્ણન હોય, તે પ્રસ્તાવના કહેવાય. જે અંથની ઉપર પ્રસ્તાવના લખવાની હોય, તે આખાએ અંથની વસ્તુ અને અંથકારનો પરિચય-પદાર્થ તત્વનો મુદ્દો વિગેરે બાબતનો શરૂઆતમાં દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચાર કર્યા બાદ લેખક પ્રસ્તાવનાને લખવાનો આરંભ કરે છે, એટલે પ્રસ્તાવના લખવાના અવસરે લેખકને ઉપર જણાવેલી બીના તરફ જરૂર લક્ષ્ય રાખવું પડે છે. બુદ્ધિશાલી મધ્યસ્થ વાચક વર્ગને આ વાત ધ્યાનમાં જ હોય છે. તેથી જ તેઓ અંથની વસ્તુ સંક્ષેપમાં સમજવાને માટે શરૂઆતમાં પ્રસ્તાવનાને વાંચે છે. આ પ્રસંગે યાદ રાખવું જોઈએ કે પ્રસ્તાવના વિનાનો અંથ અધુરો જ ગણાય. આથી સહેજે સમજશે કે દરેક અંથની શરૂઆતમાં પ્રસ્તાવના હોવી જ જોઈએ. આ નિયમ પ્રમાણે આ શ્રી દેશનાચિંતામણિ અંથની બાબતમાં પણ (૧) અંથનું નામ શું ? (૨) તે નામ રાખવાનું શું કારણ. (૩) અંથમાં નામ પ્રમાણે અર્થ ઘટે છે કે નહિ ? (૪) કોના આધારે આ અંથની રચના કરી છે ? (૫) તેમાં શી શી બીના કયા મુદ્દાથી કેવા રૂપમાં વર્ણવી છે ? (૬) અહીં ચાર અનુબંધનું સ્વરૂપ શું ? (૭) છંદ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે ઘણાં છંદો છતાં હરિગીત છંદમાં રચના કરવાનું શું કારણ ? (૮) કયા સ્થલે કઈ સાલમાં કોની વિનંતિથી આ અંથ બનાવ્યો ? વિગેરે પ્રશ્નોના ખુલાસાને જણાવવા માટે પ્રસ્તાવના ખાસ જરૂરી છે.

જગતમાં (૧) અધમતમ. (૨) અધમ. (૩) વિમધ્યમ (૪) મધ્યમ (૫) ઉત્તમ અને (૬) ઉત્તમોત્તમ એમ પુરૂષો છ પ્રકારના હોય છે, તેમાં (૧) જે અધમતમ એટલે બહુ જ

હલકી કોટીના પુરૂષો હોય, તેઓ બંને ભવને બગાડે છે, એટલે તેમને હોય સુખની ઇચ્છા-કારણ કે દુઃખને કોઈ ચાહે જ નહિ, છતાં પણ અજ્ઞાનાદિ દોષને લઈને સુખ શાથી મળે ? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો મેળવી શકતા નથી. આવા જીવોમાં વિલક્ષણતા એ દેખાય છે કે-સંયમ તપશ્ચર્યા દાનશીલ પૂજા વિગેરે ગુણો જો કે સુખને આપે છે, છતાં આ અધ-મતમ પુરૂષો બીન સમજણ વિગેરે કારણથી તે ગુણોને ‘દુઃખને આપનારા છે’ એમ માનીને સેવતા નથી અને જરૂર દુઃખને આપનારા એવા વિષય કષાયાદિને ‘આ સુખના કારણ છે’ એમ માનીને સેવે છે. આથી વસ્તુસ્થિતિ એ બને છે કે તેઓ શાંતિમય જીવ-નને પામતા નથી અને અશાંતિમય જીવન ગુજારે છે. અને માનવ જીવનનું ધ્યેય તદ્દન ભૂલી જાય છે. વગી એ વાત તદ્દન નજ ભૂલવી જોઈએ કે (૧) વાસ્તવિક સુખનું સ્વરૂપ શું છે ? (૨) પોતે જેને સુખદાયી માને છે, તે માન્યતા વ્યાજબી છે કે ગેરવ્યાજબી ? (૩) ખરા સ્થિર અને દુઃખની સાથે નહિ ભળનારા સુખના ખરા કારણો કયા કયા છે ? હિતેચ્છુ ભવ્ય જીવોએ આ ત્રણ પ્રશ્નોનો સ્પષ્ટ અને નિર્દોષ જવાબ સ્વયં પ્રજ્ઞાથી પોતે મેળવવો જોઈએ, અથવા સ્વયં પ્રજ્ઞાવાળા મહા પુરૂષોની પાસેથી મેળવવો જોઈએ. અને ત્યાર બાદ સાત્ત્વિક પ્રવૃત્તિ કરનારા જીવો તલભાર પણ દુઃખને પામતા નથી, અને પોતાના જીવનનું મુખ્ય ધ્યેય પણ જાળવી શકે છે. અને અધમતમ પુરૂષોની પ્રવૃત્તિ આથી વિપરીત હોય છે, એટલે તેઓ વિષય કષાયાદિના કંદમાં ફસાય છે, તેથી તેઓ જેમ ચાહુ ભવ બગાડે છે, તેવી રીતે હવે પછી મરીને જે ભવમાં તેમને જવાનું હોય, તે પરભવમાં પણ ‘વાવે તેવું લણે, અને કરે તેવું પામે’ આ કહેવત પ્રમાણે પાછલા ભવમાં બાંધેલા ચીકણા કર્મોના જ્યારે ઉદય થાય, ત્યારે રીબાઈ રીબાઈને અનિચ્છાએ (મરજી વિના) પણ લાંબા કાલ સુધી દુર્ગતિના દુઃખો લોગવે છે. ભવભીરૂ જનોને આવી બીના ઉન્માર્ગ ગમનથી બચવા માટે સાધનભૂત નીવડે છે.

(૨) ‘આ ભવ મીઠા પરભવ કોણે દીઠા’ આવી વિચારણાવાળા અધમ પુરૂષો પર-લોકને માનતા નથી. પરંતુ ‘પરલોક છે જ’ એમ સચોટ સમજવાને માટે તેઓએ આ પ્રમાણે જરૂર વિચારવું જ જોઈએ કે (૧) જન્મ્યો કે તરત જ નાનો બાલક સ્તનપાન કરવા (ધાવવા) મંડી જાય છે, તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર--પાછલા ભવના સંસ્કારને લઈને જ તે બાલક તેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે. (૨) પ્રભુ શ્રી તીર્થંકર દેવ જન્મે, ત્યારે તેમના પુણ્યરૂપી લોહચુંબકથી ખેંચાઈને મહર્દિક ઇંદ્ર વિગેરે દેવો અહીં તથા મેરૂ પર્વતની ઉપર અપૂર્વ ઉદ્દાસથી ભક્તિ કરે છે. આવું પુણ્ય પ્રભુદેવે પાછલા ભવમાં બાંધ્યું હતું એમ માની શકાય. કારણ કે અહીં તો હજી હમણાં જ જન્મ્યા છે. તેથી તે કઈ રીતે બાંધી શકે ? એટલે નજ બાંધી શકે, (૩) મૌન એકાદશીના વ્યાખ્યાનમાં જણાવેલા સુવ્રતશેઠ શ્રીધર્મ ઘોષ ગુરૂ મહારાજની વૈરાગ્યમય દેશના સાંભળીને

ભતિસ્મરણ જ્ઞાન પામ્યા. તેથી તેમણે બહુથું કે મેં પાછલા ભવમાં મૌન એકાદશીની આરાધના કરી હતી, તેના પ્રતાપે અગ્નીઆરમા દેવલોકમાં મહર્દિક દેવ થયો હતો, ત્યાં ઘણો કાલ દેવતાઈ સુખ લોગવીને અહીં હું અગ્નીઆર કોઠ સોનૈયાનો સ્વામી થયો. અહીં પણ મન એકાદશીની અને સંયમની સાધના કરીને કેવલજ્ઞાન પામીને મુક્તિમાં ગયા. ૪) આર્દ્રકુમાર પણ ભતિસ્મરણ જ્ઞાનથી પાછલા ભવની બીના બાળે છે. (૫) દેવલોકમાં તરતના ઉપજેલા દેવો અવધિજ્ઞાનથી બાળે છે કે અમુક ધર્મ ક્રિયા કરવાથી હું દેવ થયો. આ બધો બીનાનો દીર્ઘ દૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં જરૂર જણાશે કે વર્તમાન ભવની આગળનો ભવ અને પાછળનો ભવ છેજ. છતાં પરલોકને તરછોડીને વિષય કષાય વિગેરે પાપના સાધનોને સેવનારા જીવો અંતે તો જરૂર પસ્તાય છે. આ પ્રસંગે યાદ રાખવા જેવી જરૂરી બીના એ છે કે-એક મહાત્મા વ્રત નિયમ પરમાત્માનું ધ્યાન વિગેરે ધર્મારાધન કરવામાં સાવધાન રહેતા હતા. પરલોકને તરછોડનારા એક નાસ્તિક માણસે તે મહાત્માને પૂછ્યું કે તમે આ બધું શું કરો છો ? અને તે શા માટે કરો છો ?

મહાત્મા--પરલોકને સુધારવાની ખાતર હું ધર્મની આરાધના કરું છું.

નાસ્તિક--જ્યારે પરલોક જ નથી, તો પછી ધર્મને કરવાની જરૂરીયાત જ જણાતી નથી.

મહાત્મા--પહેલાં કહું તે પ્રમાણે બાલકની સ્તનપાન કરવાની તથા તરતના જન્મેલા પ્રભુ શ્રી તીર્થંકર દેવની બીના અને તે પ્રસંગે સંસ્કારની થેરી વિગેરેનો ખૂબ વિચાર કરતાં અને 'પુણ્યઃ પુણ્યેન કર્મણા, પાપઃ પાપેન કમણા' વિગેરે વચનોનું રહસ્ય વિચારતાં જરૂર નિર્ણય થશે કે-પરલોક વસ્તુ છે જ. બીજા જીવોને જેમ જુદી જુદી ભાતની ટેવ હોય છે, તેમ મને પણ આ પ્રમાણે ધર્મક્રિયા કરવાની ટેવ પડી છે. એમ કહાય કોઈ પણ માને તો પણ મને તો કંઈ પણ નુકશાન નથી, કારણ કે હું પાપ કર્મને સેવતો નથી. અને મને અડગ શ્રદ્ધા છે કે પાપના સેવનથી જ દુઃખ લોગવવું પડે છે. (મહાત્મા નાસ્તિકને કહે છે કે) તું તો પરલોક છે છતાં તેને માનતો નથી. ને રાચી મારીને વિષય કષાય વિગેરે દુર્ગતિના સાધનોને સેવે છે. પણ કહાય પરલોક નીકળી પડ્યો, તો તારું શું થશે ? એટલે જરૂર તારે દુર્ગતિના દુઃખો રીબાઈ રીબાઈને લોગવવાં જ પડશે. જો કે તારા જેવા ઘણાંજી જીવો શ્રદ્ધા ગમ્ય વસ્તુને ખુદલી રીતે સ્વીકારવાની ના પાડે છે, પણ જ્યાં પોતાનો સ્વાર્થ બગડતો હોય, ત્યાં તો આનાકાની કર્યા વગર શ્રદ્ધા ગમ્ય વસ્તુને પણ સ્વીકારે જ છે. કેમ ? તમને આ મારા કહેવામાં ગેરવ્યાજબી કંઈ લાગે છે ? મહાત્માના આ વચનને સાંભળનાર નાસ્તિક માણસ સમજી અને વિચારક હતો, તેથી તેને ખાત્રી થઈ કે-મારી માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે. અને પરલોકને સુધારવાને માટે જરૂર મારે પ્રયત્ન એટલે ધર્મારાધન કરવું જોઈએ. આ સંવાદમાંથી સમજવાનું એ મલે છે કે-પરલોકને માનવો જ જોઈએ, અને આ બાબતમાં જગતની વિચિત્રતા તરફ પણ જરૂર ખ્યાલ રાખવો જોઈએ. કારણ કે પરલોકને સાબીત કરવામાં અને આ વાત બીજા પૂછનારા જીવોને મનમાં

કસાવવા માટે અપૂર્વ મદદગાર નીવડે છે. વસ્તુસ્થિતિ આમ છે છતાં પણ અધમ પુરૂષો પરલોકને તરછોડીને ફક્ત આલોકના ફળની ચાહનાથી જ આરંભ કરે છે, અને પરિણામે દુઃખી થાય છે.

૩--વિમધ્યમ પુરૂષો બંને બાબતુ લક્ષ્ય રાખે છે. એટલે ઉભય લોકમાં ફળ દેનારા એવા કાર્યનો આરંભ કરે છે. કારણ કે તે પરલોકને પણ માને છે.

૪--મધ્યમ પુરૂષો પરલોકને સુધારવા માટે નિરંતર ક્રિયા કરે છે. એટલે અહીં ધર્મ-સાધનમાં કદાચ કષ્ટનો પ્રસંગ વેડવો પડે, તો પણ તેઓ એમ વિચારે છે કે આથી મને ભવિષ્યમાં મહા લાભ જ. કારણ કે જીનજ્યો એમ માને છે કે-ખાતે પીતે રામજી મલે 'હુહો-ખાતે પીતે રામજી મલે તો મેરે કું બી કીજ્યે, પણ શીર સાર મલે તો ચુપ કરી રહીએ. ૧.

પણ જૈન શાસન તેમ કહેતું જ નથી. તે તો એમ કહે છે કે-

હુહો.

ભૂખે માફ લોય સૂવાડું, માથામાં પાડું તાલ;
એમ કરતાં નવિ ચૂકે તો, પછી કરી દઉં ન્યાલ. ૧.

આમ કહેવામાં મુદ્દો એ છે કે નિરંજન નિરાકાર સંપૂર્ણ અવ્યાબાધ સુખથી ભરેલા મુક્તિના સુખને પામવાની ઇચ્છાવાળા ધર્મરંગી ભવ્ય જીવોએ યથાશક્તિ તપ કરવો જ જોઈએ. અને મોટા ઉપવાસાદિ તપ કરવાના ટાઈમે આહાર લેવો જ નહિ. જો આહાર લેવાતો હોય, તો પછી ઉપવાસ કહી શકાય જ નહિ. માટે એક સમજી મહા કવીશ્વરે કહ્યું પણ છે કે-

શીરે પૂરી લાપસી--એર કાકડી આદિ,
કહેણી કી તો એકાદશી--ને દ્વાદશી કી દાદી. ૧

તથા પૂર્ણ વૈરાગ્યના રંગથી રંગાઈને ત્યાગી થયા પછી મોઝ શોખના સાધનો સેવાય જ નહિ, એટલે છત્રી પલંગ ખાટલા વિગેરે પણ તેવા (મોઝશોખના સાધન) સમજીને સૂવા વિગેરે કારણે પલંગ વિગેરેને પોતાના કામમાં લઈ શકાય જ નહિ. અને તેમ કરે તોજ મુક્તિ પદને પામી શકાય. અને મસ્તક વિગેરેના વાળનો લોચ કરવો જોઈએ. એ પ્રમાણે યમ નિયમાદિનું એટલે મૂલ ગુણુ ઉત્તર ગુણુની આરાધના કરવા રૂપ મોક્ષ માર્ગની સાધના કરે તો જ પરમપદ પામી શકાય. આવી દૈ માન્યતાવાળા સરલ અને સુલભ બોધી મધ્યમ પુરૂષો પરમ ઉદ્ધાસથી શ્રી જિનધર્મની સાધના કરીને પરલવમાં ચાલુ ઉત્તમ સ્થિતિ કરતાં પણ વધારે ચઢીચાટી ધર્મમય સ્થિતિને પામે છે. ૫. વિશિષ્ટ મતિને ધારણ કરનારા ઉત્તમ પુરૂષોની અંતરંગ લાવના એજ હોય છે કે હે જીવ ! પ્રગલ્ભ પુણ્યના ઉદયે

આ મનુષ્યભવ, જિનધર્મ, ઉત્તમ શ્રાવકકુલ વિગેરે મુક્તિ પદને દેનારા સાધનો તને મળ્યા છે. તેની સંપૂર્ણ નિર્મલ સાધના અહીં જ થઈ શકે છે. માટે પ્રમાદને દૂર કરીને બહુ જ આનંદથી તે ધર્મ સાધનોની સેવના કર. એમ કરવાથી તને થોડા ટાઇમમાં મુક્તિ-પદનો લાભ જરૂર થશે, એમાં લગાર પણ સંશય નથી. આ ભાવનાને અનુસારે શ્રી જિન ધર્મની આરાધના કરીને તે ઉત્તમ પુરૂષો મુક્તિપદને પામે છે. તેમની મનમાં કંઈ જૂઠું અને બોલવામાં કંઈ ને કરવામાં કંઈ આવી સ્થિતિ હોતી જ નથી. કારણ કે તેઓ એમ માને છે કે-દુરાત્માઓ વિચારે કંઈ, બોલે કંઈ, અને કરે કંઈ, આવા હોય છે. પણ મહા-ત્માઓ તો જે મનમાં હોય, તેજ કહે, અને તે પ્રમાણે વર્તે છે. કહું છે કે-

મનસ્યેકં વચ્ચસ્યેકં-કર્મણ્યેકં મહાત્મનામ્ ॥

મનસ્યન્યદ્વચસ્યન્યત્-કર્મણ્યન્યદુરાત્મનામ્ ॥ ૧ ॥

આ મહાત્મા પુરૂષોના માર્ગની આરાધના કરનારા ઉત્તમ પુરૂષોને મોક્ષ સુખ સિવા-યનું બીજું સુખ તુચ્છ લાગે છે, તેથી તેઓ પરમપદને સાધવામાં તટ્પ્રીન રહી આત્મોદ્ધાર કરે છે. એટલે સંસાર સમુદ્રને તરી બાય છે.

૬ ઉત્તમોત્તમ પુરૂષ-જે પરમસંયમી પુરૂષો ક્ષપક શ્રેણિમાં આરૂઢ થઈને ચારે અ-ઘાતી કર્મોના નાશ કરે, અને સર્વજ્ઞ થઈને લોક અલોકની સંપૂર્ણ દ્રષ્ટ બીના બાણે અને ભવ્ય જીવોને મોક્ષ માર્ગના રસિક બનાવવાને માટે આ પ્રમાણે દેશના આપે છે- ‘હે ભવ્ય જીવો ! ચારે બાજુથી સળગી ઉઠેલા ઘરની જેવી સ્થિતિ હોય. તેવી જ આ વિવિધ પ્રકારના સંસારની સ્થિતિ છે. એટલે અહીં જેમ ઘરમાં અને તેની આજુબાજુ અગ્નિ સળગે છે, તેવી રીતે સંસારમાં પણ આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિ રૂપી અગ્નિ સળગી રહેલો છે. જેના ઘરમાં લાહ્ય લાગી હોય, તે ઘરવાળા જીવોને જેમ લગાર પણ શાંતિ ન હોય, તેમ સંસારી જીવોને પણ શાંતિ હોતી નથી. કારણ કે સંસારમાં તેઓને માંદગી કુટુંબનું પોષણ નોકરી વિગેરેનાં ઘણાં દુઃખો ભોગવવા પડે છે. તેથી સંસારને દુઃખનું ઘર કહીએ તો પણ ચાલે. એટલે તેમ કહેવામાં લગાર પણ અતિથયોક્તિ (ગેરવ્યાજબી પણું) છેજ નહિ. આ વાતને બરોબર ધ્યાનમાં રાખીને સમજી ભવ્ય જીવોએ લગાર પણ પ્રમાદ સેવવો ન જોઈએ. એટલે પ્રમાદને દૂર કરીને અપૂર્વ આનંદથી શ્રી જિનધર્મની નિર્મલ આરાધના કરવી જોઈએ. તેમાં યાદ રાખવું જોઈએ કે (૧) શ્રી અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને શ્રી કેવલિભગવંતે કહેલા ધર્મના શરણુને અંગીકાર કરવું (૨) સુકૃત (દાનાદિ) ની અનુમોદના કરવી અને (૩) દુષ્ટતાની ગર્હ કરવી. એમ સાધનોની સેવના કરવાથી એટલે એ ત્રણે સાધનોની નિરંતર વિચારણા કરવા પૂર્વક આરાધના કરવાથી તથાભવ્યપણું વિગેરે સાધનો મળી શકે છે. અને તેથી પાપ કર્મ નાશ થાય છે, તેથી નિર્મલ ધર્મની આરાધના થાય છે. અને ત્યાર બાદ સંસારનો જરૂર નાશ થાય છે. આ મનુષ્યપણું રહેજે

મલતું નથી, પણ પ્રબલ પુણ્યનો ઉદય થાય, ત્યારે મલે છે. અને પરલોકની એટલે નિર્મલ સંયમારાધન વિગેરે સ્વરૂપ મોક્ષ માર્ગની સાધના કરવાથી તે મનુષ્યપણું સફલ અને છે. હે લબ્ય જીવો ! તમે વિષય રૂપી ચોરની પદ્મીનો લગાર પણ વિશ્વાસ કરશો નહિ. કારણ કે એના પંડામાં સપડાયેલા જીવો જે લયંકર દુર્ગતિના બહુ સાગરોપમ સુધી દુઃખો ભોગવે છે, તેમાં વિષયો જ કારણ છે. હાલ જેનો સંયોગ થયો છે, તેનો વિયોગ જરૂર થવાનો જ, વળી જીવનદોરી ક્યારે તુટશે ? તેની તમને ખબર નથી, માટે સાવચેત બનીને ધર્મની સાધના કરજો. અને એમ કરવાથી સંસાર રૂપી દાવાનલ જરૂર ખૂંડશે. કારણ કે શ્રી જિનધર્મ એટલે શ્રી જિનધર્મની સાધના મેઘ જેવી છે, તે ધર્મ મેઘ શ્રી જ્ઞાનાગમને નિરંતર સાંભળતાં જે વાસના (એક જાતનો દૃઢ સંસ્કાર) હૃદયમાં જામે; તે વાસના રૂપી પાણીની ધારાને ધારણ કરે છે. અને સંસાર રૂપી દાવાનલને ઠારે છે. માટે શ્રી જ્ઞાનાગમ સ્વરૂપ સિદ્ધાંતની બહુમાન પૂર્વક ભક્તિ કરવી જોઈએ. અને તે સિદ્ધાંતના જાણકાર મહા પુરુષોની ખરા દીલથી સેવના કરવી જોઈએ, કારણ કે તેમની સેવના કરવાથી આત્મ દષ્ટિ વિકસ્વર બને છે, તથા સંયમ ધર્મ તરફ લક્ષ્ય પણ ટકે છે. આ વાતને ધ્યાનમાં રાખીને હે લબ્ય જીવો ! ખરાબ જીવોના વર્તનનું આલંબન લેશો નહિ, અને શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તજો, અને આત્મ સ્વરૂપની ચિંતવના કરજો, તથા ઉત્તમ સાધુ પુરુષોની સેવના કરજો, તેમજ શ્રી જિન પ્રવચનની મક્કીનતા થતી હોય તો અટકાવજો. અને ધર્મ ક્રિયા વિધિ પૂર્વક કરજો, અને કોઈ પણ કાર્ય કરતાં ખેલાં ભાવી ફલનો વિચાર કરીને સારા નિમિત્તોની સેવના કરજો, તથા મનને અસ્થિર બનાવનારા કારણોનો ત્યાગ કરજો, જેથી ચિત્તની સ્થિરતા ટકી રહે. આ પ્રમાણે વર્તનારા જીવો સોપાનક કર્મનું જોર હઠાવે છે, અને નિરૂપક્રમ કર્મનો બંધ અટકાવે છે. એમ વિચારીને આ શ્રી જિન ધર્મની સાત્ત્વિક આરાધના પરમ ઉલ્લાસથી કરજો. ” આ પ્રમાણે દેશના દરેકને લબ્ય જીવોને સંસાર સમુદ્રથી તારે, તે ઉત્તમોત્તમ પુરુષ કહેવાય. આવા પુરુષો સંસાર સમુદ્રમાં મહા નિર્ધામક જેવા અને લવરૂપ અટવીમાં મહા સાર્થવાહ જેવા ગણાય છે, એટલે પોત તરે અને બીજા જીવોને તારે છે. વળી અપૂર્વ વૈરાગ્ય રસના અને સમતા વિગેરે ગુણોના નિધાન હોય છે. માટે તે યથાર્થ ધર્મના ઉપદેશક કહેવાય છે, અને નિઃસ્પૃહ દયાને પામેલા હોવાથી શ્રોતાઓના હૃદયમાં તેઓ સારામાં સારી અસર કરી શકે છે, એટલે શ્રોતાઓને સન્માર્ગના સાધક બનાવી શકે છે. આજ મુદ્દાથી આ શ્રી દેશનાચિતામાણે ગ્રંથની રચના કરી છે, (૧) ધર્મરૂચી-જિજ્ઞાસુ લબ્ય જીવો આ ગ્રંથના અધિકારી છે, (૨) અહીં સંસારની ચાર ગતિમાં રહેલા જીવોની દુઃખમય સ્થિતિ વિગેરેનું વર્ણન કરીને આ સંસારનો નાશ કરવા માટે લબ્ય જીવોએ મોક્ષ માર્ગની સાધના જરૂર કરવી જોઈએ, આ બીજા વિસ્તારથી સમજાવી છે. અને હવે પછી બીજા ભાગ વિગેરેમાં ધર્મધ્યાન વિગેરેની બીજા વિસ્તારથી જણાવવામાં આવશે, આ ગ્રંથનું અભિધેય છે, (૩) આ ગ્રંથના અભ્યાસાદિના થોડે સંસારની અસારતા જણાશે અને તેનો નાશ કરનાર રત્નગ્રંથનું સ્વરૂપ

સમજશે, કે જેથી તેની નિર્દોષ આરાધના કરી શકાય, આ અંથનું ફલ સમજવું. (૪) આ અંથને તેના અર્થની સાથે વાચ્ય વાચકભાવ સંબંધ છે, એટલે અંથ વાચક કહેવાય, અને અર્થ વાચ્ય કહેવાય. તથા અંથ નિર્વિધનપણે પૂરો થાય, આ મુદ્દાથી મંગલની જરૂરિયાત છે તેથી તે પણ કૃત્ય છે.

હવે આ અંથના પરિચયને અંગે કંઈ જણાવવું જોઈએ. તે આ પ્રમાણે—આ શ્રી દેશનાચિંતામણિ અંથના ખેલા લાગમાં વર્તમાન ચોવીશીના ખેલા તીર્થંકર પ્રભુ શ્રી ઋષભદેવની દેશના જણાવી છે. તેમાં શરૂઆતમાં કલિકાલમાં પણ લોકોત્તર કલ્પવૃક્ષના જેવા શ્રી સિદ્ધચક્ર વિગેરે ત્રણ ઈષ્ટ પદાર્થોને નમસ્કાર કરીને દેશના એટલે શું ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં (૧) તે શપ્તની અન્વર્થ વ્યાખ્યા જણાવવા પૂર્વક અનેક લેદવાળી દેશના-માંથી કઈ દેશના આત્માને અવ્યાખ્યાથી પદ દઈ શકે છે ? (૨) દેશનાનો પ્રભાવ શો ? (૩) તેને નોળવેલના જેવી કહી, તેનું શું કારણ ? (૪) દેશના આત્મિક જીવનની ઉપર જૂદી જૂદી રીતે શી શી અસર કરે છે ? (૫) આત્માના ત્રણ લેદ કયા ? અને તે દરેક લેદનું સ્વરૂપ શું ? (૬) સમિતિ અને ગુપ્તિમાં શો ફરક સમજવો ? (૭) દરેક ધર્મ ક્રિયા કરવાના પ્રસંગે ચિત્તને સ્વસ્થ જરૂર રાખવું જોઈએ, તો તે પ્રમાણે શી રીતે કરી શકાય ? આ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા અહીં જણાવ્યા છે. તથા (૮) ભાવકરણાનિધાન પરમ મંગલ નામધેય પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવના લખિધનિધાન શ્રી ગૌતમાદિ ગણધર ભગવંતોને અને શ્રી આનંદાદિ મહાશ્રાવકોને પણ આદર્શ જીવન સઘાવીને છેવટે સુક્રિતમાં લઈ જનારી પણ શ્રી તીર્થંકર પ્રભુની દેશના જ હતી, તે જણાવવાના પ્રસંગે શ્રી ગણધરાદિની જીવન ચર્યા પણ યંત્ર સહિત ટુકામાં જણાવી છે. આ પ્રસંગે શ્રી ગૌતમ ગણધર આર જ્ઞાનને ધારણ કરે છે, છતાં પ્રભુને પ્રશ્નો પૂછે, એ વાત કઈ રીતે સંભવે ? વિગેરે જરૂરી પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા જણાવવા ઉપરાંત ૨૮ લખિધ તથા શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમાદિની પણ પ્રાસંગિક બીના જણાવી છે. ત્યાર બાદ પ્રભુ શ્રી આદીશ્વર ભગવંતના ચ્યવન કલ્યાણક અને જન્મ કલ્યાણકની બીના જણાવવાવા પ્રસંગે અયોધ્યા નગરીનો ઇતિહાસ જણાવ્યો છે. તેમાં વચમાં રાજનગર (અમદાવાદ) ની નજીકમાં આવેલા શ્રી સેરીસા તીર્થનું પણ વર્ણન આવે છે, (૯) આ બીજા (જન્મ) કલ્યાણકના અવસરે ઈંદ્ર મહારાજ પ્રભુની કેવી સ્તુતિ કરે છે ? તથા (૧૦) કયા કયા ત્રણ કારણથી પ્રભુનું ઋષભદેવ નામ પાડયું ? (૧૧) અનુક્રમે મોટા થયા બાદ વાર્ષિક દાન દઈને પ્રભુદેવ પરમ પવિત્ર દીક્ષાને અંગીકાર કરે, ત્યારે ઈંદ્ર મહારાજ પ્રભુની કેવી સ્તુતિ કરે છે ? (૧૨) વર્ષીતપના પારણા નિમિત્તે પ્રવર્તેલી અક્ષય તૃતિયાનો મહિમા શો ? (૧૩) પ્રભુદેવને કંઈક અધિક વર્ષ સુધી આહાર ન મળ્યો, તેનું શું કારણ ? આ બીનામાંથી આપણે શો સાર લેવો જોઈએ ? (૧૪) છત્રસ્થપણું વીત્યા બાદ પ્રભુને કયે સ્થલે કયી રીતે કેવલજ્ઞાન થાય છે ? (૧૫) આ પ્રસંગે ઈંદ્ર મહારાજ પ્રભુની કેવી સ્તુતિ કરે છે ? (૧૬) દેવો ગોળ ચોરસ સમ-

વસરણુ કઈ રીતે બનાવે ? બંનેમાં તફાવત શો ? (૧૭) કઈ વિધિએ પ્રભુદેવ સમવસરણુમાં વિરાજે છે ? (૧૮) તીર્થ શબ્દના ત્રણ અર્થ કયા કયા ? (૧૯) પ્રભુદેવ દેશના આપે તેનું શું કારણ ? (૨૦) પ્રભુદેવને વચનાતિશય કેવા પ્રકારનો હોય છે ? એટલે પ્રભુદેવ એક વચનથી ઘણું જનના સંશયોને કઈ રીતે દૂર કરે છે ? આ બાબતમાં ગોવાળનું અને ભિલ્લનું દૃષ્ટાંત દર્શને સ્પષ્ટ ખુલાસો કર્યો છે. (૨૧) પ્રભુદેવના ચોત્રીસ અતિશયો અને વાણીના પાંત્રીશ શુભો કયા કયા ? (૨૨) શ્રી ગણધર ભગવંતો કયા ક્રમે કયી રીતે શા નિમિત્તે કેવા સૂત્રની રચના કરે છે ? (૨૩) પ્રભુદેવના વચનથી અભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધ થતો નથી, તેનું શું કારણ ? આ વાત દાખલો દર્શને સમજાવી છે. (૨૪) પ્રસંગે વિદ્યમાન શ્રી આચારાંગાદિમાં શી શી બીના વર્ણવી છે ? તે પણ ટૂંકમાં જણાવી છે. (૨૫) કેટલા વર્ષના દીક્ષાપર્યાય વાળા શ્રમણને કયું સૂત્ર લખાવી શકાય ? (૨૬) સૂત્રનો પ્રભાવ શો ? (૨૭) પ્રભુનું અલૌકિક સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું હોય છે ? (૨૮) પ્રભુની ભક્તિ કરવાથી શા શા લાભ થાય ? (૨૯) સમવસરણુમાં કયા ક્રમે કઈ વિધિએ બારે પર્વદા બેસે છે ? (૩૦) કર્મની ૧૫૮ પ્રકૃતિમાં બ્યારે તીર્થંકર નામકર્મ લીધું, તે પછી ગણધર નામકર્મ ચક્રવર્તિ નામકર્મ વિગેરેને નહિ લેવાનું શું કારણ ? (૩૧) શ્રી ગણધરાદિ નામકર્મનો અંતર્ભાવ કઈ પ્રકૃતિમાં કયા કારણથી થઈ શકે ? (૩૨) છન્નસ્થ ગણધરની પાછળ શ્રી કેવલી ભગવંતો બેસે એનું શું કારણ ? (૩૩) કેવલી સમવસરણુમાં આવે, ત્યારે શ્રી તીર્થંકરને ન વાંદે, તેનું શું કારણ ? (૩૪) પ્રભુદેવ કઈ મુદ્રાએ કયા આસને સમવસરણુમાં દેશના આપે ? (૩૫) યોગમુદ્રા એટલે શું ? (૩૬) પ્રભુ શ્રી તીર્થંકર અને શ્રી કેવલી મહારાજ તીર્થ શબ્દથી કેને નમસ્કાર કરે છે ? (૩૭) દેવો પ્રભુના નિમિત્તે સમવસરણુ બનાવે, એનિર્દોષ કઈ રીતે કહેવાય ? (૩૮) તેવા સમવસરણુમાં પ્રભુદેવ બેસે, એમાં અનુચિતપણું ખરું કે નહિ ? (૩૯) આ બાબતમાં સ્પષ્ટ નિર્ણય શો સમજવો ? (૪૦) પ્રભુદેવ દેશના દેવાના ટાઇમે સંસારને અગ્નિના જેવો કહે છે તે કઈ રીતે ઘટે ? (૪૧) પ્રમાદના ભેદો કયા કયા ? (૪૨) સર્પથી પણ વધારે દુઃખ પ્રમાદી જીવોને ભોગવવું પડે, એ કઈ રીતે ? (૪૩) પ્રસંગે સર્પદંશમાં સાધ્ય-અસાધ્ય વિચાર શો સમજવો ? આ બીના પણ જણાવી છે. (૪૪) વજ્ર-રૂપભનારાય સંઘયણનું સ્વરૂપ શું ? (૪૫) ચાર ગતિરૂપ સંસાર કસાઈખાના જેવો, રાક્ષસના જેવો છે, એ કયી રીતે ઘટે ? પ્રસંગે સુખમય સ્થિતિને પામવાનો ઉપાય અને અવસરોચિત શીખામણ આપી છે. (૪૬) શ્રી જિન ધર્મની સાધના તંબુરાના ત્રણ તારના દૃષ્ટાંતે એકાગ્રતાથી કરવી જોઈએ, તેમાં તંબુરાનું દૃષ્ટાંત કઈ રીતે ઘટે ? (૪૭) કામદેવ લૂંટારો કયા જીવોના ધર્મ (રૂપી) ધનને લૂંટતો નથી ? (૪૮) આરાનસિદ્ધિક ભવ્ય જીવોની સાથે આત્મસ્થિતિ કેવી હોય છે ? (૪૯) સંસારમાં ચારિત્ર રાજાનું અને મોહ રાજાનું કેવું ચુદ્ધ ચાલે છે ? (૫૦) ચારિત્ર રાજા ભવ્ય જીવોને કેવી હિતશિક્ષા આપે છે ? (૫૧) તેમાં પ્રસંગે મોહરાજા કેવા કેવા ભુલ્લ મુજારે છે ? તે પણ સમજાવ્યું છે. (૫૨) મોહના જોરથી કેવા કેવા રૂઢ વિકલ્પો થાય છે ? (૫૩) પ્રસંગે શેખચક્ષીના કેવા વિચારો હોય છે ? (૫૪) સર્વ કર્મોમાં

મોહનીય કર્મ મુખ્ય છે, તેનું શું કારણ ? (૫૫) મોહને જીતવાનો ઉપાય શો ? (૫૫) સંસાર સ્મશાન જેવો છે એ દૃષ્ટાંત કઈ રીતે ઘટે ? (૫૬) સંસાર મસાણીયા લાડવાની જેવો છે, એ કઈ રીતે સમજવું ? (૫૭) તથા તે (સંસાર) ખાટી છાશના ભોજન જેવો, ઝેરી ઝાડના જેવો, અને કેદખાનાના જેવો, ખરાબ ઘરના જેવો છે, એ કઈ રીતે ઘટે ? આ પ્રસંગે આઠ મહત્ત્વ અને ૧૨ અકર્ત્તિ રાજ્યોનાનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ યંત્ર દર્શને સમજાવ્યું છે, તથા ત્રતમહતા પ્રસંગે પાટલિપુત્ર નગરનો ઇતિહાસ, પાંચ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષાદિની જરૂરી બીના પણ દુકામાં સ્પષ્ટ રીતે જણાવી છે, (૫૮) કર્મ છે એમાં પ્રમાણ શું ! તેને લઈને સંસારમાં કેવી કેવી વિચિત્રતા થાય છે ? (૫૯) સંસાર ઉન્હાળાના જેવો છે, તે કઈ રીતે ? (૬૦) સંસારમાં જીવોની સ્વાર્થમય દશા કેવી કેવી હોય છે ? પ્રસંગે લોભી કંજુશની સ્થિતિ કેવી હોય ? તે દૃષ્ટાંત દર્શને સમજાવી છે, (૬૧) યજ્ઞે પૂછેલા ચાર સવાલોના જવાબ કયા કયા ? (૬૨) આત્મદૃષ્ટિએ ખરું કુટુંબ કયું સમજવું, (૬૩) તત્ત્વ વિચારણાનું ખરું સ્વરૂપ શું ? (૬૪) સંસારી જીવોને પ્રેમ (આસક્તિભાવ, મોહ) ને લઈને કેવી કેવી વિડંબના ભોગવવી પડે છે ? (૬૫) સંસાર કુંભારના નીલાડાની જેવો કઈ રીતે કહેવાય. (૬૬) ભાવ બંધનનું સ્વરૂપ શું ? (૬૭) તેનાથી કઈ રીતે બચી શકાય ? (૬૮) સંસારને લડાઈના મેદાનના જેવો પણ કહી શકાય, તે કઈ રીતે ? (૬૯) તત્ત્વદૃષ્ટિ ભગતાં ભવ્ય જીવોને સંસાર કેવો લાગે ? પ્રસંગે ખલપુરૂષોના સ્વભાવાદિનું પણ જરૂરી વર્ણન કર્યું છે, (૭૦) મનને સ્થિર બનાવવાની ઇચ્છાવાળા ભવ્ય જીવોએ કયા કયા સાધનોને સેવવા જોઈએ ? (૭૧) તત્ત્વદૃષ્ટિવાળા ભવ્ય જીવો પૂર્વે કરેલી ભૂલનો કેવો પશ્ચાત્તાપ કરે છે ? (૭૨) મમતા વિગેરે દોષનો જરૂર ત્યાગ કરવો જ જોઈએ, અને જો સર્વથા મમતા વિગેરેનો સંગ એકદમ ન છોડાય, તો તે મમતા વિગેરે કયાં કયાં કરવા કે જેથી પરિણામે સર્વથા મમતા વિગેરે દોષો જરૂર નાશ પામે ? અહીં પ્રસંગે પાંચે અનુષ્ઠાનની બીના દૃષ્ટાંત સાથે વિસ્તારથી સમજાવી છે, (૭૩) અજ્ઞાન એ શું ચીજ છે ? (૭૪) તેનો નાશ શાથી થાય ? અને જ્ઞાનશુભને પામેલા જીવો પ્રભુદેવનો આગળ શું કહે છે ? (૭૫) જ્ઞાનીના અને અજ્ઞાનીના વિચારો કેવા હોય ? (૭૬) સંસારને સમુદ્રના જેવો કઈ રીતે કહી શકાય ? (૭૭) તેમાં કઈ ચીજ પામવી દુર્લભ છે ? (૭૮) ધર્મની બાબતમાં કષ્ટ-છેદ-તપનું સ્વરૂપ શું ? (૭૯) મનુષ્ય ભવની દુર્લભતામાં દશ દૃષ્ટાંતો કયા કયા ? (૮૦) તે યથાર્થ બીના સમજાવવાના પ્રસંગે જ્ઞાનનય ક્રિયાનયની બીના જણાવીને આ બાબતમાં જન દર્શન શું કહે છે ? તે પણ સ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યું છે. (૮૧) હાલ પણ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જ્ઞાન ક્રિયાથી ભવ્ય જીવો મુક્તિપદને પામે છે, આ બીના જણાવતાં મહાવિદેહમાં વિચિત્રતા શ્રી તીર્થંકરોનું વર્ણન શું ? વિગેરે જરૂરી વાત પણ યંત્ર આપીને સ્પષ્ટ અને વિસ્તારથી સમજાવી છે. (૮૨) દેવ-નારક-મરીને તરતજ દેવ નારકનો ભવ કેમ ન પામે ? (૮૩) સર્વ ભવોમાં મનુષ્ય ભવની અધિકતા શાથી કહેવાય છે ? (૮૪) કામવાસનાના તોફાનો અટકાવવાને માટે શો ઉપાય કરવો જોઈએ ? (૮૫) ચિત્તની રક્ષા (સ્થાપના) કઈ રીતે

કરી શકાય ? (૮૬) જીવોના બે પ્રકાર કયા કયા ? (૮૭) તે બંને પ્રકારના જીવો કઈ લાવનાથી વિષયનો ત્યાગ કરે છે ? (૮૮) સ્ત્રી-જાતિની કપટકલા સમજવાને માટે કયા કયા દૃષ્ટાંતો યાદ રાખવાની જરૂર છે ? (૮૯) નવરા રહેવામાં જીવનની કેવી ખરાબી થાય છે ? (૯૦) સ્ત્રીજાતિના અંગોનું અશુચિપણું કઈ રીતે વિચારવું ? (૯૧) પંડિત પુરૂષોનો માર્ગ કેવો હોય ? (૯૨) વિષય સેવનથી માનવ જીવન કેવું બગડે છે ? (૯૩) ચારે ગતિમાં કેવી કેવી વિડંબના રહેલી છે ? અહીં પ્રસંગે અસંતોષી જીવોની ખરાબ સ્થિતિ કાલ્પનિક દૃષ્ટાંત દઈને સમજાવી છે. તથા અંડગોલિક મનુષ્યની પણ ખીના ટુંકામાં જણાવી છે. (૯૪) સંસારથી વિપરીત મોક્ષ પદાર્થ છે, તે કઈ રીતે સમજવું ? (૯૫) મોક્ષ એટલે શું ? (૯૬) ત્યાં રહેલા જીવોનું સ્વરૂપ શું ? (૯૭) તે શાથી મળે ? (૯૮) સમ્યક્દર્શન-સમ્યક્જ્ઞાન-સમ્યક્ચારિત્રનું યથાર્થ સ્વરૂપ શું ? (૯૯) તે દરેકની સાધના કઈ રીતે કરવી ? અહીં પ્રસંગે સમ્યક્ત્વના ૬૭ બોલ પાંચ જ્ઞાનના ભેદ ક્રમ વિગેરેનો વિચાર, પાંચ મહાવ્રતની રૂપ લાવના અને ટુંકામાં બાર વ્રત, શ્રાવકોના ચાર ભેદ વિગેરે પદાર્થોનું સ્વરૂપ બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે દૃષ્ટાંત દઈને સમજાવ્યું છે. (૧૦૦) શ્રી જિન ધર્મનું યથાર્થ રહસ્ય શું સંગ્રહવું ? (૧૦૧) ધર્મના—કારણ—સ્વભાવ—અને કાર્યનું સ્વરૂપ શું ? (૧૦૨) ધર્મની પ્રધાનતા કઈ રીતે સમજાવી ? (૧૦૩) પ્રભુ શ્રી આદીશ્વર દેવ—પોતાના અંતિમ સમયે સાધુઓને અને શ્રાવકોને ઉદેશીને કેવી કેવી હિતશિક્ષા કરમાવે છે ? (૧૦૪) શ્રી જિન પ્રવચનનો મહિમા કેવો સમજવો ? (૧૦૫) (૧૦૬) શ્રી જિનાગમને સાંભળનારા પ્રાચીન અને હાલના શ્રાવકોના દ્રષ્ટાંતો કયા કયા ? (૧૦૭) પ્રભુનો કેટલા લાખ પૂર્વનો કેવલી પર્યાય સમજવો ? (૧૦૮) અંતિમ સમયે પ્રભુદેવ કયે સ્થલે કઈ તિથિએ કયા ટાઇમે કેટલો તપ કરીને કયા આસને કઈ રીતે યોગનિરોધ કરીને કેટલા પરિવારની સાથે નિર્વાણ પદને પામ્યા ? જેમ નોકારવાલીના ૧૦૮ મણકા હોય છે, તેવી રીતે આ ૧૦૮ પ્રશ્નોના સચોટ વિસ્તારથી ખુલાસા મેળવવા માટે આ ગ્રંથ જરૂર વાંચવો જ જોઈએ. છેવટે પ્રભુદેવના પરિવારનું વર્ણન કરીને આ ગ્રંથના વાંચન અધ્યયનાદિમાં જોડાયેલા પૂજ્યશ્રી સંઘના ઘરમાં નિરંતર ઋદ્ધિ વૃદ્ધિ આનંદ મંગલ વર્તે એમ હાર્દિક ઉદ્દગારો જણાવ્યા છે. તથા સ્પષ્ટાર્થ સહિત આ ગ્રંથની રચનામાં ભૂલચૂકની માફી માગીને આ ગ્રંથ કયા સ્થલે કોની વિનંતિથી કઈ સાલમાં બનાવ્યો ? વિગેરે ખીના ટુંકામાં જણાવી છે. અને એમ જણાવું કે હરિગીત છંદ મોટાથી માંડીને કેઠ બાલક સુધીના બધાએ જીવોને પસંદ પડશે; કારણ કે એ પ્રસિદ્ધ છે. આજ ઇસાદાથી ‘ખીજા છંદોમાં પણ રચના થવી જોઈએ,’ આવી માગણી છતાં પણ શ્રી ગુરૂ મહારાજના પસાયથી હરિગીત છંદમાં જ આ ગ્રંથની રચના કરી છે.

મૂલ પ્રાકૃતમાં અને ટીકા સંસ્કૃતમાં આ રીતે પણ આ ગ્રંથની મેં રચના કરી છે. તે નહિ ખૂબાર પાડતાં આ ગ્રંથને ખૂબાર પાડવાનું કારણ એ કે ‘બાલ જીવો પ્રચલિત (પ્રસિદ્ધ) ભાષામાં વધારે સમજી શકે’ આ પ્રસંગે મારે સ્પષ્ટ જણાવવું જોઈએ કે આર્થિક

સહાયકાદિની અનુકૂળતા બળવવા ખાતર ઘણું ઠેકાણું મેં સંક્ષેપ કર્યો છે. ભાવના એ છે કે અવસરે તેને પણ વિસ્તારીને યથાર્થ સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં ગોઠવવો.

છેવટે નમ્ર નિવેદન એજ કરું છું કે ભત્રીજાઓ આ ગ્રંથના વાંચન પઠન પાઠન અને નિદિધ્યાસન (અર્થની ચિંતવના) દ્વારા દેશનાના તત્ત્વને યથાર્થ સમજીને સન્માર્ગમાં આવે; અને તેની પરમ ઉદ્ધાસથી નિર્મલ આરાધના કરીને મોહ રાજને હરાવીને નિજ-શુભ રમણતામય પરમપદને પામે. એમ હાર્દિક નિવેદન કરીને હવે હું આ ટુંક પ્રસ્તાવનાને સંક્ષેપી લઉં છું. છદ્મસ્થ જીવોને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના પ્રતાપે અનાસોગાદિ જન્ય ભૂલ થવાનો સંભવ છે. કહું છે કે—

॥ અનુષ્ઠુબૃત્તમ્ ॥

અવશ્યં ભાવિનો દોષા:—છદ્મસ્થત્વાનુભાવતઃ ॥

સમાર્ધિ તન્વતે સન્ત :—કિનરાશ્ચાત્ર વક્ત્રગા : ॥ ૧ ॥

તેથી આ અર્થ સહિત ગ્રંથની રચના સુદૃઢ સંશોધન વિગેરેમાં શુભગ્રાહી મધ્યસ્થ બુદ્ધિશાલી વાયક વર્ગને જે કંઈ યોગ્ય ભૂલચૂક જણાય, તેને મહાશયો સુધારીને વાંચશે; કૃપા કરીને જણાવશે તો બીજી આવૃત્તિમાં યોગ્ય સુધારો પણ જરૂર થઈ શકશે.

નિવેદક:—

રાજગનર (અમદાવાદ)
વિં ૦ સં ૦ ૧૯૯૬
માગશર સુદ ૧૧
મૌન એકાદશી

}

પરમશુર સુગૃહીતનામધેય પરમોપકારી
આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વર
ચરણ કિંકર વિનેયાણુ
વિજયપદ્મસૂરિ:

॥ ॐ नमः समीष्टदेवादिवर्गाय ॥

॥ णमो विसयवंभवेरचारण-सुगगहियणामधिज्ज-तित्थुद्धारण-छत्तीसगुणपरिकलिय-पंच-
पत्थाणमय सूरिमंतसमात्तहण-परमगुरु-परमोदयारि-परमपुज्ज-पुज्जचरणारविंदायरिय-
पुरंदर-सिरिविजयणेमिसूरीणं ॥

॥ प्रस्तावना ॥ आवृत्ति ॥ ॥

॥ शिखरिणीवृत्तम् ॥

ठियप्पणं पोयं भवजलहिमज्झे समिवરं ।
સયાયારાહારં સયસયસંપુણ્ણનિલયં ॥
પમાણં દીણં દિણયરનિહં તિત્થગયણે ।
ણમેમો જેમીસં ભવિહિયયરં સૂરિપવરં ॥ ૧ ॥

લોકોત્તર કટપવૃક્ષ સમાન શ્રી જ્ઞાનેન્દ્રશાસન રસિક ધર્મવીર બાંધુઓ ! માનવજીવન
રૂપી અમૃતક્ષલ એ એવો ઉત્તમમાં ઉત્તમ પદાર્થ છે કે જેની મીઠાશની આગળ બીજા
તમામ મિષ્ટ પદાર્થોની મીઠાશ ઉતરતી કોટીની જ ભાસે છે. પરંતુ તેનો યથાર્થ અને પૂરે-
પૂરો સ્વાદ લેનારા પુણ્યશાલી જીવો જગતમાં વિરલા જ હોય છે. જે ભવ્ય જીવો કર્મ-
બાંધના કારણોને ધ્યાનમાં રાખીને નિરંતર પરમ ઉદ્ધાસથી સંવર ભાવની સાધના કરે છે,
તેઓ જ માનવજીવન રૂપી અમૃતક્ષલનો સંપૂર્ણ સ્વાદ લઈ શકે છે. આવા પુણ્યાતુર્ભાગી
પુણ્યના ઉદયવાળા જીવોમાં સૌથી ખડેલા નંબરના પ્રભુ શ્રી તીર્થંકર દેવો ગણી શકાય.
કારણ કે એ દેવાધિદેવ ભગવંતો મુક્તિના જે ચાર પરમ અંગ (કારણ) છે તેની સંપૂર્ણ
સાધના કરીને પોતાનો ઉદ્ધાર કરે છે, અને નિઃસ્પૃહભાવે દેશના દઈને સંસાર રૂપી સમુ-
દ્રમાં જહતા બીજા ભવ્ય જીવોને પણ તારે છે. મુક્તિપદને દેનારા ચાર મોટા કારણોની
બીના ટૂંકામાં આ પ્રમાણે બાજી—

૧ મનુષ્યપણું—ચાર ગતિમય સંસારની અંદર ઈંદ્રપણું, ચક્રવર્તિપણું વિગેરે ઘણી
વાર પામી શકાય છે, પણ મનુષ્યપણું વારંવાર પામી શકાતું નથી. આપણે વ્યવહારમાં
પણ નજરે નજર જોઈએ છીએ કે-૩ કાપડ વિગેરે પદાર્થોના વ્યાપારની પીઠ (મોસમ)
વારંવાર આવતી નથી, અને સારા વખતમાં જે દાન ધર્માદિની સાધના થઈ ગઈ હોય,

તેવો અવસર શું વારંવાર આવે ખરો કે? એટલે જેમ તેવી પીઠ અને તેવો અવસર આ ખંને વારંવાર મળવા હુર્લભ છે, તેમ મનુષ્યપણું પણ વારંવાર મળવું (તેથી પણ) વધારે હુર્લભ છે. માટે જ સમ્યક્દષ્ટિ મહર્દિક દેવો પણ આ મનુષ્યપણાને આહે છે. આ દેવોમાં કેટલાએક ભાવી તીર્થંકરના પણ જીવો હોય છે. તેમને મનુષ્યપણું પામવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા હોય છે. તેઓ એમ વિચારે છે કે ક્યારે અમે મનુષ્યપણું પામીશું? અને સર્વવિરતિ ચારિત્રની સાધના કરતાં કરતાં ક્ષપક ગ્રેણિમાં આફ્રદ થઈ ચારે ઘાતી કર્મો (જ્ઞાનાવરણીય-દર્શનાવરણીય-મોહનીય-અંતરાય) નો નાશ કરીને કેવલજ્ઞાન પામીને પોતાનો ઉદ્ધાર કરવા સાથે બીજા પણ ભવ્ય જીવોને સંસાર સમુદ્રનો પાર પમાડીશું! આથી સહજ સમગ્રથ છે કે મનુષ્યપણું હુર્લભ છે. એમાં પણ આર્ય દેશ અને ઉત્તમ કુળ મળવું હુર્લભ છે. કારણ કે અનાર્ય જીવો અને નીચ કુલમાં જન્મેલા જીવો અજ્ઞાન અને મોહને લઈને માનવ જન્મ પામ્યા છતાં પણ તેને હારી જાય છે.

૨ શ્રુતિ—શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુની દેશના સાંભળવાથી મનુષ્ય જન્મને સફળ કરવા માટે આપણે કઈ કઈ ફરજો બજાવવી જોઈએ, એ બધું સમજી શકાય છે. અને તે પ્રમાણે વર્તીને માનવભવ સફળ કરી શકાય છે. આ મુદ્દાથી એમ કહ્યું કે મનુષ્યપણામાં શ્રી તીર્થંકર પ્રભુની દેશના સાંભળવી એ હુર્લભ છે.

૩ શ્રદ્ધા—પુણ્યના ઉદયે કેઈક જીવો મનુષ્યપણું પામીને શ્રી તીર્થંકરની દેશના સાંભળે ખરા, પણ તે પ્રભુદેવના વચન ઉપર શ્રદ્ધા ન હોય તો તે સાંભળવું નકામું છે. એટલે જે ભવ્યજીવો શ્રદ્ધા પૂર્વક પ્રભુની દેશના સાંભળે, તેઓ યથાર્થ ધર્મારાધન કરીને માનવભવ સફળ કરી શકે છે. આ મુદ્દાથી એમ કહ્યું કે શ્રદ્ધાશુભ હુર્લભ. પ્રભુ શ્રી તીર્થંકરદેવે કહેલી પદાર્થ તત્ત્વની બીના સાચી જ છે. તેમાં સંદેહ રખાય જ નહિ. કારણ કે પ્રભુદેવે અસત્યના બધાએ કારણોનો નાશ કર્યો છે. આવી જે ભાવના તે શ્રદ્ધા કહેવાય.

૪ સંયમ—ખેલાં ત્રણ વાનાની જે હુર્લભતા જણાવી, તે ઉપરથી એ સમજવું કે તે ત્રણે સાધનો સંયમના મઢદગાર છે. એટલે મનુષ્ય ભવમાં ગુરૂના સમાગમથી પવિત્ર વાણી સાંભળીને શ્રદ્ધા શુભ પ્રકટ થાય, પણ સંયમની ખામી હોય તો મુક્તિપદ ન પામી શકાય. સંયમ (ચારિત્ર) શુભ પણ સહેજે પમાતો નથી, પણ સમ્યક્દર્શન શુભને પામતી વખતે જે સાતે કર્મોની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે કરી ન્યૂન એક કોડકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ હતી, તેમાંથી જ્યારે બે થી નવ પદ્યોપમ પ્રમાણ^૧ સ્થિતિ ઓછી થાય, ત્યારે દેશવિરતિ શુભ પ્રકટ થાય છે. અને તે ઉપરાંત જ્યારે સંખ્યાતા સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ ઘટે ત્યારે સર્વવિરતિ ચારિત્ર શુભ પ્રકટ થાય.^૨ આ કારણથી

૧. તેટલો સ્થિતિવાલા કર્મદલિકો.

૨ સમ્મત્તમિ ય લખ્યે—પલિયવુહુત્તેણ સાવઓ હુજ્જા ॥

ચરણોવસમખયાણં—સાગરસંસ્કંતરા હુતિ ॥ ૧ ॥ પ્રથમપંચાશકે ॥

સંયમ ગુણ પામવો હર્લભ કહ્યા છે. જેનાથી બાંધેલા કર્મો ખાલી કરી શકાય તે ચારિત્ર કહેવાય. શાસ્ત્રકાર ભગવંતે આ ચારિત્રના મુખ્ય બે ભેદ વર્ણવ્યા છે. ૧. સર્વવિરતિ ૨. દેશવિરતિ, આ બે ભેદોમાં સર્વવિરતિને પ્રથમ કહેવાનું કારણ એ કે મુક્તિનું અનન્તર કારણ સર્વવિરતિ જ છે, દેશવિરતિ નથી. સર્વવિરતિને ગ્રહણ કરવાને અસમર્થ જીવો સર્વવિરતિના પ્રથમ પગથિયા (અભ્યાસ) રૂપ દેશવિરતિને અંગીકાર કરે છે. આજ કારણથી પ્રભુદેવ દેશનામાં પણ ખેલા સર્વવિરતિ સંયમનો જ ઉપદેશ આપે, તે સાંભળીને જો ગૃહસ્થ સંસારી જીવો એમ જણાવે છે કે હું આપે જણાવેલ સર્વવિરતિ કે જેમાં આકરા પંચ મહાવ્રતો પાલવાના છે. તેને ગ્રહણ કરવાને સમર્થ નથી, જેથી મારા ઉદ્ધારને માટે બીજો ઉપાય બતાવો. ત્યારે મુનિ મહાત્માઓ સંસારી જીવોને કહે કે હે ભવ્ય જીવો ! આ પંચ મહાવ્રતોની આરાધના અપૂર્વ શાંતિને દેનારી અને આત્માના અપૂર્વ ગુણો પ્રકટાવી અલ્પ કાલમાં મુક્તિપદ પમાડનારી છે. તમારો ખરો શત્રુ મોહ છે. શાસ્ત્રકારે તેને મદ્ધિ-રાની વ્યાજબી ઉપમા આપી છે. તથા તે બલિષ્ઠ લૂટારો છે. કારણ કે સમ્યક્દર્શનાદિ વાસ્તવિક આત્મિક ધનને ચોરનાર છે. અને તે મોહ ચારિત્ર (સર્વવિરતિ) મહારાજાને પરમ શત્રુ અને ઇર્ષ્યાળુ છે, જ્યારે ચારિત્ર મહારાજા હુનિયાના જીવોને સમજાવે છે કે-હે ભવ્ય જીવો ! જેમ માંખી બળખામાં ચોંટે તેમ તમે શા માટે ભોગ (રૂપી બળખા) માં ચોંટી (બળખી) રહો છો. યાદ રાખજો કે માંડું કહેવું નહિ માનો તો છેવટે પસ્તાઈને દુર્ગતિના દુઃખો અનેક સાગરોપમ જેવા ઘણા લાંબા કાલ સુધી ભોગવવા પડશે. તમારા ભલાને માટે હું કહું છું કે તમે જે આવી મોહગર્ભિત પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છો, તેથી તમને દુઃખજ (નફો) મલશે, પરંતુ સુખ તો કદી મલશે જ નહિ. શું કુદરતી નિયમ પણ તમે ભૂલી ગયા ? તે એ છે કે જેવું કારણ હોય, તેવું કાર્ય થાય. જેમ લીંબડાનું બી વાવીએ તો શેલડીનો સાંકો ઊગે જ નહિ. પણ નીંબોળી જ ઊગે તેમ. જે શબ્દાદિ ભોગો દુઃખના જ સાધનો છે તેવા સાધનોને સેવવાથી સુખ મલે જ નહિ. જરૂર સમજાવે કે તમે ક્ષણિક અને અજ્ઞાનથી (સુખરૂપ) માની લીધેલા સુખને માટે ભોગોને સેવો છો, પણ તેમ કરવાથી તો જરૂર તમારા શરીરમાં ક્ષય ભગંદર આદિ લયંકર અસાધ્ય રોગો થશે. આ રોગોની પીડા રીબાઈ રીબાઈને ભોગવવી પડશે, અને અસમાધિ મરણ પામી તીવ્ર દુઃખોથી ભરેલી દુર્ગતિમાં જવું પડશે. માટે હજી પણ સમજાવે એ રસ્તો છોડી દેવો જ વ્યાજબી છે. તમે અનંત શક્તિઓના માલીક છો, છતાં તમને ભોગ તૃષ્ણા જ કાયર બનાવે છે. ખરેખર આશાની ગુલામી જ્યાં સુધી હોય છે, ત્યાં સુધી જ સર્વેના ગુલામ થઈને રહેવું પડે છે. જેમણે આશાને ગુલામડી જેવી બનાવી દીધી છે, તેઓની આગળ આખા જગતના જીવો દાસ જેવા થઈને નમસ્કાર કરે છે, આ બાબતમાં “ચલના હૈ રેણા નહિ હૈ” આવું બોલનારી બેગમનું દૃષ્ટાંત સુપ્રસિદ્ધ છે. સંસાર એ વિવિધ દુઃખોથી જ ભરેલો છે, તેમાં જન્મ જરા અને મરણના તીવ્ર દુઃખો રહ્યા છે. નરકાદિ ચારે ગતિનો જ્ઞાન દૃષ્ટિથી વિચાર કરશો તો માલુમ પડશે કે એકે પ્રતિમાં લાંબા કાલ સુધી ટકે એવું ખરું સુખ છે જ નહિ. છતાં ચેતીને ચાલનારા જીવો મનુષ્ય ગતિમાં જ મુક્તિના સાધન ભૂત પવિત્ર સંયમને

સાધે છે, એ અપેક્ષાએ જ મનુષ્ય ગતિ ઉત્તમ કહી શકાય છે. એથી એમ સમજાય છે કે તમે પવિત્ર મનુષ્ય જીવંત સંયમ સાધવાને માટે જ પામ્યા છો, નહિ કે પાપ કરવા માટે પામ્યા છો, નરકાદિ ગતિઓમાં મિથ્યાત્વાદિના પ્રતાપે નિકચિત અવસ્થા સુધીના બાંધેલા કર્મો અહીં (મનુષ્ય ગતિમાં) નહિ જપાવો તો બીજી કઈ ગતિમાં જપાવશો? દેવો વિષયા-સક્ત છે, અને નારકીઓ દુઃખોથી ગભરાયેલા છે, તથા તિર્યચો વિવેક વિનાના છે. માટે કર્મોને જપાવવાના સાધનો અહીં મનુષ્ય ગતિમાં જ છે. એમ સમજીને જેવી રીતે શ્રી જંબૂ સ્વામી વિગેરે પુણ્યશાલી જીવોએ વિષ્ણુ અને મૂર્તિદિ અશુચિ પદાર્થોથી ભરેલી ચામડાની કોથળી જેવી સ્ત્રી અને ધન વિગેરેના મોહ છોડીને સંયમ પાલી કેવલી થઈને શિવલક્ષ્મી આદિ સંપદાઓ મેળવી, અને ધન્યક્રુમાર તથા શાલિભદ્રે સંયમના જ પ્રતાપે અનુત્તર વિમાનના સુખો મેળવ્યા, તથા અવંતી સુકુમારે ^૧ નાલિનીગુહમ વિમાનની ઋદ્ધિ મેળવી. તેવી રીતે તમારે જો જન્મ જરા અને મરણના દુઃખો ટાળીને મુક્તિના અક્ષય સુખો પામવાની ઇચ્છા હોય તો પવિત્ર સંયમને સાધી લો. જો કે અત્યાર સુધી મોહના પંજામાં તમે સપડાયા, તેથી તમારી ઘણી પાપમાલી થઈ છે. છતાં હજી બાજી હાથમાં છે. અમારા કદા પ્રમાણે હાલ પણ ચેતશે અને સંયમને સાધશે, તો જરૂર તમારું કલ્યાણ થશે. આવા પ્રકારની ચારિત્ર મહારાજની દેશના સાંભળીને મોહરાજના પંજામાં સપડાયેલા ઘણા જીવો ચારિત્ર (ધારી-ગુરૂ) મહારાજની છાયામાં આવી નિર્મલ ધર્મારાધન કરવા લાગ્યા. હવે મોહરાજ વિચારે છે કે જો હું સાવધાન થઈને કંઈ પણ ઉપાય નહિ કરું, તો મારું તમામ સૈન્ય ચારિત્ર રાજની પાસે જશે અને હું નિરાધાર બનીશ. હાલ પણ ધીમે ધીમે ચારિત્ર રાજની પાસે મારું ઘણું સૈન્ય ચાલ્યું ગયું. એમ વિચારી ચારિત્ર રાજના પક્ષમાં ગયેલો તમામ જીવોને વશ કરવા માટે “શસ્ત્રપ્રયોગ કરતાં ઘણો ટાઈમ લાગે, અને ઘણા જીવો લાગી પણ બચ,” તેથી તે મોહરાજએ મંત્રપ્રયોગ કરવાનો નિર્ણય કરી “અહં અને મમ” આ ચાર અક્ષરોનો મંત્ર જાપ કર્યો, જેથી તેની અસર જે જીવોના ઉપર થઈ, તે બધા જીવો મુંઝાયા અને પોતાનું ખરું સ્વરૂપ ભૂલી ગયા. હું અને મારું એવા વિચારોથી મોહને વશ થઈને તેઓ અનેક આરંભ સમારંભ કરવા માંડ્યા. મંત્રનો સાર એ છે કે મોહિત આત્મા-ઓને કોઈ પૂછે કે આ ગામનો અથવા નગરનો શેઠિયો કોણ છે? ત્યારે તે કહેશે કે હું આ ગામનો અથવા નગરનો શેઠિયો છું. બીજી કોઈ માણસ મોહિત જીવોને પૂછે છે કે આ લક્ષ્મી-સ્ત્રી-કુટુંબ-ઘર-હુકાન વિગેરે કોના છે? ત્યારે તે મૂઠ આત્માઓ કહેશે કે એ બધું મારું છે. એમ હું અને મારું એવા મોહગર્ભિત વિચારથી મોહ રાજના ગુલામ બનેલા જીવો તે સ્ત્રી કુટુંબ વિગેરે કે જે જન્મતા સાથે લાગ્યા (આવ્યા) નથી, અને સાથે લઈ જવાના (આવનાર) નથી. મૂકીને પરલવમાં ગયા પછી યાદ પણ આવવાના નથી, કારણ કે પાછલા ભવોની અંદર ઘણાંએ ઘર-હુકાન-લક્ષ્મી પુત્ર-સ્ત્રી આદિ છોડ્યા હશે, પણ તેમાંનું કંઈ પણ યાદ આવતું નથી કે ગયા ભવના સ્ત્રી આદિનું શું થતું હશે. છતાં તે (ધન, સ્ત્રી વિગેરે) ને માટે એવા અનેક પાપકર્મો કરે છે, કે જે કર્મોના

૧. આ નામનું વિમાન સૌધર્મ દેવલોકમાં છે.

ફેલો પોતાને જ લોભવવાના છે અને પરલવમાં સાથે આવનાર પરમ કલ્યાણકારી ધર્મની આરાધના કરવામાં લગાર પણ પ્રયત્ન કરતા નથી. કારણ કે મોહરાજ્યે તેમને આંધળા બનાવ્યા છે. આ વાતને બરોબર યાદ રાખીને પવિત્ર સંયમ સાધી જન્મ જરા મરણાદિની ઉપાધિ દૂર કરી પરમપદના સુખો મેળવવા એમાંજ મનુષ્યલવની સફલતા છે. આવા પ્રેમ અને શાંતિ ભરેલા ચારિત્ર મહારાજના વચનો સાંભળતાં જ તે જીવો યથાર્થ સ્વરૂપ સમજે છે, અને ચારિત્ર (ધારી ગુરૂ) મહારાજને દેખતા થવાનો ઉપાય પૂછે છે કે અમારે અંધાપો દૂર કરવા માટે એટલે મોહ રાજ્યને હરાવવા સામો કયો મંત્ર જ પવો? જેથી મોહરાજ્ય ભાગી જાય અને અમે દેખતા બનીને આત્મકલ્યાણ કરવામાં સાવધાન થઈએ. ત્યારે ચારિત્ર (ધાર. ગુરૂ) મહારાજએ કહ્યું કે પૂર્વે કહેલો જે ચાર અક્ષરોનો મોહનો મંત્ર છે તેમાં અહં (હું) ની પૂર્વે અને મમ (મારું) ની પૂર્વે નકાર જોડવો. એટલે નાહં-ન મમ એમ મોહને જીતનારો પાંચ અક્ષરોનો મંત્ર બનશે. તેનો અર્થ એ છે કે હું નથી અને મારું નથી. એનું પણ તાત્પર્ય એ છે કે-હો ભવ્ય જીવો! દુનિયાના દેખાતા આ તમામ ધન આદિ પદાર્થો મોડા બેલો અચાનક આયુષ્યનો અંત આવતાં તમારે છોડવાનાં જ છે. અથવા તમારા દેખતાં જ એ ચાલ્યા જશે માટે તે પદાર્થોનો હું માલિક છું. અથવા તે પદાર્થો મારા છે, એમ માનવું તદ્દન ગેરવ્યાજબી છે, જેથી એમ વિચારો કે નાહં એટલે હું તે પદાર્થોનો માલિક નથી અને મમ એટલે તે ખેલાં કહેલા સાંસારિક પદાર્થો પણ મારા નથી. હું એકલો જ છું, આ દુનિયામાં મારું કોઈ નથી. અથવા કોઈ કોઈનું (સગું) નથી. સર્વે સ્વાર્થના જ સગાં છે. સ્વાર્થ સર્વા પછી શત્રુના જેવું વર્તન રાખે છે. સંસારી જીવો એકલા જ જન્મે છે અને એકલા જ મરે છે. કોઈ કોઈની સાથે જતું જ નથી. સાથે તો પુણ્ય પાપ જ જાય છે, મારો આત્મા શાશ્વત છે. તે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રાદિ અપૂર્વ ગુણોનો ભંડાર છે અને તેજ રૂડા દર્શનાદિ પદાર્થો મારી વસ્તુ છે. તે ગુણોને ધારણ કરવાથી મારા આત્માનું જરૂર કલ્યાણ થશે. અત્યાર સુધીમાં મેં સંયોગ (મારાપણાનો સંબંધ) ને લઈને જ ઘણાં દુઃખો ભોગવ્યા છે. હવે તેવા સંયોગનો ત્યાગ કરું છું. અને હવે હું ચારિત્રની આરાધના કરવાને ઉજમાલ થઈ છું, આ મોહરાજ્યને જીતવાના પરમ મંત્રનું રહસ્ય જેમ જેમ વધારે વિચારીએ તેમ તેમ મોહની ઉપર અરૂચિ અને ચારિત્ર ધર્મની ઉપર પ્રેમ વધતો જ જશે. તથા અધ્યાત્મ માર્ગનો પવિત્ર આદર્શ જગતના જીવોની આગળ રજુ કરનારા અને પરમ ત્યાગ મૂર્તિ તેજ પવિત્ર શ્રી તીર્થંકર દેવ ચારિત્રનો મહિમા આ પ્રમાણે ભવ્ય જીવોને સમજાવે છે—આત્માની અનંત શક્તિઓ વિચિત્ર મોહનીયાદિ કર્મોના જુદી જુદી જાતના ઉદય રૂપી વાદલાઓથી ઢંકાયેલ છે. તેને પ્રકટ કરી અપૂર્વ શાંતિ નો અને સ્વાભાવિક રમણતાનો અનુભવ કરાવવાને એક ચારિત્ર જ સમર્થ છે. હિંસાદિ પાંચે આશ્રવોનો મૂલથી જે ત્યાગ કરવો, અને પાંચે ઇંદ્રિયોને વશ રાખવી, તથા ચારે કષાયોને જીતવા અને મનદંડ વિગેરે ત્રણે દંડને ત્યાગ કરવો તે સંયમ ચારિત્ર અથવા દીક્ષા કહેવાય. ટુંકામાં કહીએ તો એમ પણ કહી શકાય કે—મૈત્રી આદિ ચારે ભાવના ભાવવા પૂર્વક આઠે પ્રવચન માતાની અને ક્ષમાદિ દશ પ્રકારના સાધુ ધર્મની સેવના કરવી

તેનું નામ સંયમ (પ્રવ્રજ્યા-દીક્ષા-ચારિત્ર) કહેવાય. આવા ઉત્તમ ચારિત્રને સાધવાથી જ શ્રેષ્ઠ દર્શન અને જ્ઞાનનું સંપૂર્ણ ફલ મલી શકે છે^૧. આ ચારિત્રનું શ્રી સિદ્ધચક્ર પૂજામાં આ પ્રમાણે ટુંકું સ્વરૂપ જતાવ્યું છે. જુઓ—

કર આગમ નોઆગમે-ચરણ પદ પ્રણિધાન;
જ્ઞાતા ઉપયોગી ધુરે-અનાભોગ પર જાણ. ૧
નામાદિક ચઉહા કર્મે-કિરિયા વિણ ઉપયોગ;
દ્રવ્ય ચરણ કારણ મુણો-ભાવે સહ ઉપયોગ. ૨
અચ્છાદિત નિજ શકિતને-દેખે જાસ પ્રતાપ,
વંદો નિત તે ચરણને-રિકત કરે ચિત્ત પાપ. ૩

ઈંદ્રને અને ચક્રવર્તિને જે સુખ ન મલે તે સુખ ચારિત્રના પ્રતાપે મલી શકે છે.^૨ માટે જ કહ્યું છે કે—

નૈવાસ્તિ દેવરાજસ્ય-તત્સુખં નૈવ રાજરાજસ્ય ॥
તત્સુખમિદૈવ સાધોલોક્યાપારરહિતસ્ય ॥ ૧ ॥
તળસંથારનિસંજ્ઞોઽધિ-મુણિવરો મહુરાગમયમોહો ॥
જં પાવદ મુત્તિસુહ-કત્તો તે ચક્કવટ્ટીવિ ॥ ૨ ॥

હાથા પુરૂષો જે સ્વાધીન સુખની નિરન્તર આહતા કરે છે; તેનું અધ્યાત્મ સુખ પણ સંસારથી વિરકત મહર્ષિ મુનિવરોને જ મલે છે. જુઓ—

પરાધીનં શર્મ ક્ષયિ વિષયકાંશ્વૌઘમલિનં ।
ભવે મીતિસ્થાનં તદપિ કુમતિસ્તત્ર રમતે ॥
બુધાસ્તુ સ્વાધીનેઽક્ષયિણિ કરણૌત્સુક્યરહિતે ।
મિલીનાસ્તિષ્ઠન્તિ ઘિગલિતમયાધ્યાત્મિકસુખે ॥ ૧ ॥

અનુભવી મહર્ષિ લગવંતોએ આ પવિત્ર ચારિત્રને વજ્રદંડની ઉપમા આપી છે તે વ્યાજબી છે. કારણ કે તેજ (ચારિત્ર રૂપી) વજ્રદંડથી મહા મોહ વિગેરે ધૂતારા જેવા ચોરોના સમુદાયને હરાવી શકાય છે, અને તેમ કરતાં લવ્ય જીવને ઉત્તમ અધ્યવસાયો પ્રકટે છે તથા પૂર્વે આધેલા કર્મો નાશ પામે અને નવા કર્મો બંધાતા નથી. અને આત્મ-

૧ કારણ કે જ્ઞાનનું ફલ વિરતિ છે. જુઓ પ્રશમરતિમા-જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિઃ ॥ જાણ્યું તે તે તે ખરું મોહ નવિ લેપાય ॥

તજ્જ્ઞાનમેવ ન ભવતિ-યસ્મિન્નુદિતે વિભાતિ રાગગણઃ ॥
તમસઃ કુતોઽસ્તિ શક્તિઃ-દિનકરકિરણાગ્રતઃ સ્થાતુમ્ ॥ ૧ ॥

૨. આ બાબતમાં-કેસી વીતી એમ પૂછનાર રાજાને-‘ આધી તેરી જેસી અને આધી તેરેસે અચ્છી ’ એવો જવાબ દેનાર મહાત્માનું દષ્ટાંત સ્પષ્ટાર્થવાળી શ્રી સિદ્ધચક્ર પૂજામાંથી જોઈ લેવું.

શકિત વધે છે. વળી આત્મા-ચોખ્ખો થવા માંડે છે. તથા પ્રમાદ દૂર ખસે છે; ખોટા વિચારો આવે જ નહિ. અને મન સ્થિર બને છે. અને ચિત્તની ડામાડોળ દશાથી થતી સંસારની રખડપટ્ટી પણ ધીમે ધીમે ઓછી થાય છે; તેમજ ખરા ગુણોનો વિકાસ થાય છે, અને અનેક વિશાલ ઋદ્ધિઓ પ્રકટ થાય છે. એમ અનુક્રમે જેમ જેમ અપૂર્વ સહજાનન્દનો પણ થોડા થોડા અંશે અનુભવ થતો જાય છે, તેમ તેમ લોગ તૃષ્ણા શાંત થાય છે. અને ચિંતા ઘટતી જાય છે, તથા નિર્મલ ધ્યાન પ્રકટે છે. અને યોગ રત્ન (ચિત્ત) દૃઢ થતાં મહાસામાયિકનો લાભ થવા પૂર્વક અપૂર્વ કરણ પ્રવર્તે છે, તેમજ ક્ષપક શ્રેણિને કરી ક્રમસર કર્મ રૂપી જાલને તોડે છે. અને શુકલ ધ્યાનના પ્રકારો ધ્યાવી યોગ તેજ ફેલાવે છે, તથા ઘાતી કર્મોને ખપાવી કેવલ જ્ઞાન મેળવી સર્વ દ્રવ્યાદિને જાણી જગતના જીવોનો ઉદ્ધાર કરી છેવટે કેવલી સમુદ્ધાત કરીને બાકીના કર્મોને આયુષ્યની સરખા કરે છે, પછી યોગ નિરોધ કરી શૈલેશી અવસ્થામાં રહે છે, ને ત્યાં અઘાતી કર્મોનો નાશ કરી દેહ વિનાની સિદ્ધ અવસ્થા મેળવે છે, એટલે સતતાનન્દ નિરાખાધ મુક્તિના સુખો પામે છે. આથી સહજ સમજી શકાશે કે—આ મુક્તિ પામવા સુધીના તમામ લાભો ચારિત્રથી જ પામી શકાય છે. આગળ વધીને શ્રી તીર્થંકર ભગવંતે એમ પણ પૂર્વોક્ત વચનોનું સ્પષ્ટ રહસ્ય જણાવ્યું છે કે—રાગાદિના ઉપદ્રવો (બુદ્ધિ) ને અને તે દ્વારા થતા અનન્તા જન્માદિના દુઃખોને અટકાવવાને ચારિત્ર જ સમર્થ છે, સર્વ આપત્તિઓને અને વિવિધ વિડંબનાઓને હઠાવનારું પણ ચારિત્ર જ છે ચારિત્રના પ્રભાવે કરીને બીજા જીવોની આગળ દીનતા ભરેલા વચનો બોલવાનો પ્રસંગ આવતો નથી; રોગ દારિદ્ર્ય કલેશમય સંસારનો નાશ થાય છે. પુણ્યના ઉદયથી જે જીવો આ ચારિત્રને સાધે છે તેઓ પાપ કર્મોને હઠાવી સર્વ કલેશોથી રહિત અનન્ત આનન્દ સમૂહથી ભરેલી શ્રેષ્ઠ ગતિ (મોક્ષ) ને પામે છે, ત્યાં ગયા પછી તેમને પુનર્જન્મના કારણભૂત કર્મોના અભાવે અહીં આવવાનું હોતું નથી; જેથી સર્વે સાંસારિક વિડંબનાઓ હોય જ નહિ. એમ પરલોકની સ્થિતિ જણાવી. પવિત્ર ચારિત્ર રૂપી નંદન વનમાં ફરનાર મુનિ મહાત્માઓ આ લોકમાં પણ પ્રથમ રૂપી અમૃતનું પાન કરીને સંતુષ્ટ બને છે, અને એજ કારણથી તેઓ વાસ્તવિક સુખોને ભોગવે છે. અને તેમને રોગાદિ ક્ષુદ્રોપદ્રવની પણ પીડા બીલકુલ હોતી નથી, તેમજ આ ચારિત્રની સેવના કરનાર સાધુઓ ભલેને સામાન્ય વંશમાં જન્મેલા હોય, છતાં અપૂર્વ ચારિત્ર શુભૃથી આકર્ષાયેલા સુરેન્દ્રાદિ દેવો પણ તેમની (ચારિત્રવંતની) સેવા કરે છે. અને સામાન્ય કુલમાં જન્મેલા છતાં ચારિત્રવંત મુનિવરો ચારિત્રના પ્રતાપે ઉત્તમ કુલવાન કહેવાય છે, અપવિત્ર જીવોને પવિત્ર કરનાર ચારિત્ર જ છે, તેને અંગીકાર કરનાર જીવો ચારિત્રને પામ્યા પહેલાં દાસ જેવા હોય, તો પણ સ્વીકારેલા આ ચારિત્રના જ પ્રતાપે તમામ જગતના જીવોમાં અગ્રેસર ગણાય છે. ચારિત્રને પામ્યા પહેલાં વિશેષ જ્ઞાન ન હોય, છતાં ચારિત્રના જ પ્રતાપે ઘણાએ જીવો સમર્થ મહા જ્ઞાનવંત થાય છે, જેમના મનમાં અહંકાર લોગ તૃષ્ણાના વિચારો લગાર પણ થતા નથી તથા જેઓ મન વચન કાયાના વિકારોથી રહિત છે. અને પોતાથી ભિન્ન એવા સાંસારિક પદાર્થોની

સ્વને પણ ધ્યાન કરતા નથી. એવા જીવોને ચારિત્રના જ પ્રતાપે અહીં પણ મોક્ષના સુખોની વાનકી પ્રાપ્ત થાય છે, જુઓ પ્રશમ રતિનો સાક્ષિ પાઠ—

નિર્જિતમદમદનાનાં-વાકાત્યમનોવિકારરહિતાનામ્ ॥

ચિન્નિવૃત્તપરાશનામિદૈવ મોક્ષો ન સંદેહઃ ॥ ૧ ॥

તેમજ ચારિત્રની એક ચિત્તે આરાધના કરનારા ભવ્ય જીવોને સર્વ લબ્ધિઓ મળે છે. જુઓ અહીં દૃષ્ટાંત એ છે કે—શ્રી ગૌતમસ્વામિ ભગવંતને અનેક લબ્ધિઓ પ્રકટ થઈ હતી માટે જ કહ્યું છે કે—

અંગુઠે અમૃત વસે, લલ્લિય તળા મંડાર ॥

તે ગુરુ ગૌતમ સમરિષ-મન ઘંછિત ફલ દાતાર ॥ ૧ ॥

(પાપથી) નિવૃત્તિ (શુભ) પ્રવૃત્તિ મય ચારિત્રની નિર્મલ આરાધના કરનારા ભવ્ય જીવોને આ ભવમાં મહત્ત્વ (મોટાઈ) ઋદ્ધિ વિગેરે લાભ મળે છે અને પરભવમાં વિશાલ આનન્દથી ભરેલું મુક્તિપદ મળે છે, પરમકૃપાલુ શ્રી તીર્થંકર ભગવંતે મોહનીયાદિ કર્મોને સર્પની ઉપમા આપી છે, તેનું કારણ એ કે જેમ સર્પના ઝેરની અસર જેમને થયેલી છે, તે જીવો સ્વસ્થિતિનું ભાન ભૂલી જાય છે. તેવી રીતે મોહનીયાદિ કર્મોના ઉદયવાળા સંસારી જીવો પણ પોતાની મૂલ શુદ્ધ સ્થિતિને ભૂલી જાય છે. તેવાં કર્મો રૂપી સર્પોને વશ કરવાનું અપૂર્વ સાધન ચારિત્ર છે, ^૧સંવેગ રૂપી અમૃતરસથી ભરેલા કૃપા જેવું અને મોક્ષ રૂપી રાજની કચેરી જેવું પણ પવિત્ર ચારિત્ર છે. માટે જ કહ્યું છે કે—

કર્માઢિકીલનીમન્ત્રઃ-સંવેગરસકૂપિકા ॥

નિર્વાણમૂમદાસ્થાની-તપસ્યા પારમેશ્વરી ॥ ૧ ॥

કેઇક લાગ્યશાલી જીવો જ અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાભાધિત શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુએ કહેલા ઉત્તમ ધર્મ રૂપી કારીગરે બતાવેલા ઋષ્ટ મનુષ્ય જન્મ રૂપી મહેલની ઉપર વિશિષ્ટ ગુણવાળો નિર્મલ દીક્ષારૂપી દેવજ અઠાવે છે. જે કે મોહાંધ જીવો પવિત્ર ચારિત્રની આરાધનામાં અજ્ઞાન દૃષ્ટિએ વિહારાદિ પ્રસંગે દુઃખ જીવે છે, પણ તત્ત્વદૃષ્ટિએ જ્ઞાની પુરૂષો તો સુખજ માને છે. કારણ તેવા વિહારાદિ સાધનો લવિષ્યમાં ઐકાન્તિક અને આંતિક સુખને દેનારા છે. જ્યારે મોહનીય અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનું જોર ઘટે તોજ આવો ઉત્તમ વિચાર પ્રકટે છે. પરમ પુનિત ચારિત્રની આરાધનામાં લીન બનેલા મુનિવરોને દુર્ગતિદાયક આરંભાદિ દોષો સેવવા પડતા નથી. આશાને શુભામડી બતાવેલી હોવાથી અને સ્વકર્ત્તવ્યો બબ્બવામાં સર્વદા સાવધાન હોવાથી સંસાર વિરક્ત ત્યાગી પુરૂષોને (અવિનિત-સ્ત્રી-પુત્ર-સ્વામિ વિગેરેના) તિરસ્કાર ભરેલા વચ્ચેના સહન કરવા પડતા નથી. તેમજ ચારિત્રના જ પ્રતાપે તેમને તે રાજા મહારાજાઓ પણ નમે છે કે જેમને ચારિત્ર પામ્યા પહેલા

પોતાને નમસ્કાર કરવો પડતો હતો. અહીં ચારિત્રધારી મુનિવરો ‘સામો મને વાંદે’ એમ આહો જ નહિ. પણ તેવા ગુણવંત સાધુઓને જોઈને નમસ્કાર કરનારા જીવો એમ વિચારે છે કે-અહો ! આ પુણ્યશાલી મહાત્માઓને ધન્ય છે કે જેઓ કંચન અને કામિનીનો ત્યાગ કરી ઉભો પગે સંસારને છોડી સાચા હૃદયના બાદશાહ બની પંખીની જેમ એક ગામથી બીજે ગામ અપ્રતિબદ્ધપણે વિચરી સંસારના ત્રિવિધ તાપથી તપેલા દુઃખો માનવોને સાચા સુખને પામવાનો સરિયામ રસ્તો બતાવી રહ્યા છે. બતાવે તે પણ નાટકીયાની માફક નહિ પણ તે બાદશાહી સરિયામ રસ્તામાં પોતે નિર્ભયપણે ચાલીને બતાવે છે. અને અમે તો જે સ્ત્રી કુટુંબ દોલત આદિ પદાર્થો જન્મતાં સાથે લાવ્યા નથી અને જેઓ મરતી વખતે સાથે આવનાર નથી, તેમજ બીજા લવમાં ગયા પછી જે સ્ત્રી આદિ પદાર્થો યાદ પણ આવવાના નથી, જેઓના મોહમાં ફસીને લવોલવ સુખને દેનાર પવિત્ર ધર્મને પણ ભૂલી ગયા, તેવા પદાર્થોની ઉપાધિમાં રાચી માચી અનેક વિડંબનાઓ ભોગવી રહ્યા છીએ. પાપ-કર્મના તીવ્ર ઉદયથી વનને પણ ઉલ્લંઘી ગયા, એટલે ૬૦ થી પણ વધારે ઉંમર વીતી ગઈ, છતાં અમને વૈરાગ્યનો અંકુરો પણ પ્રકટયો નહિ. હવે તો જરૂર ખાત્રી થઈ કે વાજ ધોળા થયા, પણ યુદ્ધિ ધોળી થઈ નથી. માટે અમે આ મધથી લેપાયેલ તરવારની ધાર જેવા અથવા કિપાક ફલની જેવા વિષયોને છોડી શકતા નથી. અને જેમણે ત્રિવિધે ત્રિવિધે આશ્ર-વોને છોડ્યા છે તેવા આ સંયમધારી મહાપુરૂષોને અમે વંદન સેવના કરી માનવ લવને સફલ કરીએ. આવી ઉત્તમ લાવના લાવીને તેવા મોટા મહદ્વિંક રાજા વિગેરે પુણ્યશાલી જીવો વંદના નમસ્કાર ઉપાસના કરે છે. આ પ્રણાલિકા મેવાડના રાજ્યમાં પણ રાણા પ્રતાપસિંહના સમયથી માંડીને હાલ પણ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. અમે પણ નજરે જોયું છે કે સામા આવતા ત્યાગી મહાત્માઓને દેખીને રાણા કૃત્તેસિંહજી વાહન ઉભું રખાવી ઉભા થઈને બંને હાથ મસ્તકે લગાડી નમસ્કાર કરતા હતા. તેમ નવીન રાણા લોપાલસિંહજી પણ તેવાજ વિવેકી છે. એમ અનર્ગલ લક્ષ્મીવાળા રાજા વિગેરે ગુણી માનવો ચારિત્રના જ પ્રભાવે સાધુઓને નમે છે. ચારિત્રવંત પુરૂષોને આહાર-વસ્ત્ર-ધન સ્થાનાદિની બીલકુલ ચિંતા હોતીજ નથી, જ્ઞાનાભ્યાસમાં પણ સંપૂર્ણ અનુકૂલતા હોય છે. અહીં પ્રશમ સુખનો અપૂર્વ આનન્દ મળે છે અને પરલવમાં મોક્ષનો અથવા સ્વર્ગનો લાલ મળે છે, પણ દુર્ગતિ મળેજ નહિ. આ બધો લાલ ચારિત્રનો સમજીને ઉત્તમ વિવેકી પુરૂષોએ જરૂર ચારિત્રને અંગીકાર કરી નિર્મલ લાવથી સાધીને મોક્ષ લક્ષ્મીના સુખો મેળવવા એજ માનવજાતીનું સાચું ફલ છે. જો કે દર્શન અને જ્ઞાન તો તરતમતાએ બીજા ત્રણ ગતિમાં પણ સંભવે છે, પરંતુ સર્વવિરતિ રૂપ ચારિત્ર એક મનુષ્યગતિમાં જ હોય છે. બાકીની દેવાદિ ત્રણ ગતિમાં હોતું નથી. માટે જ અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો કે જેઓ નિશ્ચયે કરી નિર્મલ સમ્યગ્દષ્ટિ જ અને શ્રેષ્ઠ અવધિ જ્ઞાનવંત હોય છે અને થોડા લવોમાં મોક્ષે જનારા છે. તથા સિદ્ધશીલાની નજીકમાં રહ્યા છે છતાં તેઓ ચારિત્રના જ અભાવે મુક્તિમાં બંધ શકતા નથી. એમ સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્રના જ અભાવે દેશવિરતિવાળા તિર્યંચો પણ મુક્તિપદ પામી શકતા

નથી. એથી સાચીત થાય છે કે માનવ ભવમાં જ આઠ પ્રવચન માતાની સેવના રૂપ ચારિત્ર સાધી શકાય અને મુક્તિપદ મેળવી શકાય. જેમ સોનીને સોનાના રજકણની કીંમત હોય છે, તેમ જેમને સમયની કીંમત હોય, અને જેઓ ‘દુર્લભો રત્નકોટયાપિ ક્ષણોઽપિ મનુ-જાયુષઃ’ આ વાક્યને અનુસારે એમ ખાત્રી પૂર્વક સમજે છે કે કરોડો રત્નો દેતાં પણ ગયેલો સમય પાછો મેળવી શકાતો નથી. તે(વાજ) અદ્યપ સંસારી ભવ્યજીવો પવિત્ર સત્તર પ્રકારના ચારિત્રને સિંહની માફક અંગીકાર કરી સિંહની પેઠે પાલે છે. આ બાબતમાં સમજવા જેવી ચક્રલંગી આ પ્રમાણે બતાવેલી. (૧) સિંહની જેવા શૂરવીર થઈને ચારિત્ર ગ્રહણ કરે, અને સિંહની પેઠે પાલે. જેમ ધન્યકુમારે વૈભવ વિગેરે સાંસારિક સુખના સાધનો છતાં પણ તે સાધનો યથાર્થ સ્વરૂપે ક્ષણિક (અનિત્ય) બાધ્યા. આ બાબતમાં શાસ્ત્રકાર મહર્ષિ ભગ-વંતે દ્રાક્ષના જેવી મીઠી શીખામણ આપતાં જણાવ્યું છે કે—

યત્પ્રાતસ્તજ મધ્યાહ્ને, યન્મધ્યા ને ન તન્નિશિ નિરીક્ષ્યતે ભવેઽસ્મિન્હિ-પદાર્થાનામનિત્યતા ॥૧॥
શ્વઃકાર્યમય કુર્વૈત-પૂર્વાન્હે ચાપરાન્હકમ્ ॥ ન હિ પ્રતીક્ષતે મૃત્યુઃ-કૃતમસ્ય ન વા કૃતં ॥૨॥

ચલા લક્ષ્મીશ્ચલાઃપ્રાણાઃ-ચલં ચંચલયૌવનમ્ ॥

ચલાચલેઽસ્મિન્સંસારે-ધર્મ પક્ષો હિ નિશ્ચલઃ ॥ ૩ ॥

તથા ધન્યકુમારે એમ પણ વિચાર્યું કે હું બીજા જીવોની માફક એકલો જ જન્મ્યો છું અને મરતી વળતે પણ આ વિનશ્વર સંપત્તિ વિગેરે સાધનો તજીને પરભવમાં એકલો જ જવાનો છું. દુનિયામાં કોઈ કોઈનું છેજ નહિ. સગાઈ સંબંધ પણ જ્યાં સુધી સામાને સ્વાર્થ હોય, ત્યાં સુધીનો જ દેખાય છે. સ્વાર્થ સર્વા પછી કોઈ સામું પણ જોતા નથી. મરણ પ્રસંગે રોકકળ કરનારા જીવો શાથી રૂદન વિગેરે કરે છે? આ પ્રશ્નો વિચારતાં કારણ એ જણાય છે કે મરનાર માનવ પોતે પોતાની હયાતિમાં રૂદન કરનારા માનવોને સુખના ઇષ્ટ સાધનો મેળવી આપતો હતો અને અનિષ્ટ જ્વરાદિની વેદના લોગવવા રૂપ માંદગીના પ્રસંગે નીરોગ બનાવવાને યોગ્ય ઇલાજ પણ કરતો હતો, તે પોતાનો સ્વાર્થ સધાતો બંધ પડી ગયો, તેથીજ સગા વિગેરે કુટુંબિઓ રૂદન કરે છે. મારો આત્મા શાશ્વતો છે. તે નિર્મલ જ્ઞાનાદિ ગુણોથી ભરેલો છે. એને સંયમની આરાધના કરવા રૂપ મુક્તિના બાહ-શાહી રસ્તે ચલાવીએ તોજ પરમાત્મનંદમય મુક્તિપદ મેળવી શકાય જ્ઞાનાદિ ઉત્તમ આત્મિક ગુણો સિવાયના જે પદાર્થો છે, તે તો બાહ્ય ભાવ છે. મોહથી જ આત્મા એવો સંબંધ ધરાવે છે કે એ વસ્તુઓ મારી છે પણ તેમ તો છેજ નહિ. જો તેમ હોય તો પરભવમાં જતાં જીવને જેમ જ્ઞાનાદિ ગુણો સાથે જાય છે, તેમ બાહ્ય ભાવો પણ સાથે જવા જોઈએ. પણ જતા નથી જ. એથી સાચીત થાય છે કે મારી વસ્તુ તો જ્ઞાનાદિ ગુણો જ છે. બીજું નહીંજ. આવા ઉત્તમ વિચારો કરી શ્રીધન્યકુમારે સિંહની જેવા પરાક્રમી બનીને સંયમ સ્વીકારી તેને સાધવામાં સિંહ જેવા શૂરવીર બનીને આત્મવીર્ય એવું ફોરવ્યું કે જેથી અદ્યપ સમયમાં જ્યાં રહેલા દેવો નિશ્ચયે એકાવતારી જ હોય છે, એવા સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના

સુખો ભોગવી, અનુક્રમે ૩૩ સાગરોપમનું આયુષ્ય પૂરું થતાં મનુષ્યગતિમાં આવી ફરી તે ચારિત્રના જ પ્રભાવે મુક્તિપદ મેળવશે. એ પ્રમાણે બીજા પણ અનેક પુણ્યશાલી ભવ્ય જીવોએ વીર્યોદ્ધાસ વધતાં એક વર્તમાનભવમાં પણ નિર્વાણ લક્ષ્મી મેળવી છે.

૨. સિંહની જેવા શૂરવીર બનીને સંયમ ગ્રહણ કરે, પણ તેવીજ રીતે સંયમને ઠંડા સુધી અસ્ખલિત ભાવે સાધી શકે નહિ તે બીજો ભાગો છે. અહીં જેઓ ચારિત્રને લેતી વખતે સિંહ જેવા પરાક્રમી બને પણ પાછળથી ખરાબ નિમિત્તોના સંસર્ગથી પતિત પરિણામો થાય, શિયાળ જેવા બની જાય એવા જીવોનું દષ્ટાંત આપી શકાય. આ બીજા ભાગમાં રહેલા જીવોમાં પણ કેટલાએક જીવો પુણ્યોદયે સારા નિમિત્તો પામી શ્રીઆર્દ્રકુમારાદિની માફક ફરીથી પ્રથમ ભાંગાની સાધના કરી આત્મકલ્યાણ કરે છે.

૩ સંયમને ગ્રહણ કરતી વેળાએ કેટલાએક જીવો તથાપ્રકારના યોગના અભાવ વિગેરે કારણોને લઈ શિયાળના જેવા હોય, પણ સંયમને લીધા પછી શ્રીગુરૂ મહારાજની પરમ ઉદ્ધાસથી ભક્તિ વિગેરે સંયમમાં ટકાવનારા તથા વધારનારા સાધનોની નિરંતર સેવનાથી સિંહના જેવા શૂરવીર બનીને સંયમને સાધે તે ભવ્ય જીવો 'લેતાં શિયાળની જેવા, અને પાલવામાં સિંહની જેવા' આ ત્રીજા ભાંગામાં લઈ શકાય.

૪ સંયમ ગ્રહણ કરતી વેળાએ જે જીવો શિયાળ જેવા હોય, તેને અને પાલવામાં પણ તેવા જણાતા હોય, તે જીવો 'લેતાં શિયાળ જેવા, અને પાળતાં શિયાળની જેવા' આ ચોથા ભાંગામાં લઈ શકાય. આ ચાર ભાંગામાંથી સમજવાનું એ કે મહાભાગ્યોદયે સંયમને પામેલા જીવે સંયમની સાધના કરવામાં આત્મવીર્યને પરમ ઉદ્ધાસથી ફેરવોને સંસારની રખડપટ્ટીનો સમૂળગો નાશ કરવો. મહા પુણ્યશાલી જીવોજ એવી સ્થિતિને પામી શકે છે. આ ખેલા ભાંગામાં સૌથી ચઢીયાતા પ્રભુ શ્રી તીર્થંકર દેવો જાણવા. કારણ કે એ પરમ તારક મહા પુરૂષો સ્વપર તારક છે. પોતે સ્વયં સંયુક્ત છે, અને બીજા ભવ્ય જીવોને ઉન્માર્ગથી પાછા ખસેડીને સન્માર્ગના રસ્તે દોરે છે અને પોતે કર્મના પંજામાંથી છૂટીને બીજા જીવોને છુટા કરાવે છે તથા પોતે રાગાદિ શત્રુઓને જીતે છે, અને ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ દઈને રાગાદિ શત્રુઓને જીતવાનો ઉપાય જણાવે છે. તે પરમ તારકની દેશનામાં અપૂર્વ મધુરતા હોવાને લઈને તે દેશના પરમ આદેય (ગ્રહણ કરવા લાયક, સાંભલવા લાયક) ગણાય છે. તેમજ તે આદર્શ જીવનને પામવામાં પણ મદદ કરે છે. માટે જ તેને યથાર્થ રીતે સ્વપરહિતકારિણી કહીએ, તો પણ તે ઉચિત જ છે, આ વાતને લક્ષ્યમાં લઈને ખેલાના અનેક મહા પુરૂષોએ વિવિધ ભાષામાં આ દેશનાની સંકલના કરી છે. પણ તેવી ભાષાના બીનપરિચયવાલા અને વિસ્તારથી સમજવાની ઇચ્છાવાલા ભવ્ય જીવોને ચાલુ ભાષામાં સરલ પદ્ધતિએ તે દેશનાને ગોઠવવાથી મહા લાભ થશે, આવા આવા અનેક મુદ્દાને લક્ષ્યમાં રાખીને આ શ્રી દેશનાચિંતામણિ ગ્રંથની રચના કરી છે. ચોવીસ તીર્થંકરોની ચોવીસ દેશનામાં આ ખેલા ભાગમાં શ્રી આદીશ્વર પ્રભુની દેશના જ.

જાવી છે, હવે પછીના બીજા ત્રીજા વિગેરે ભાગમાં અનુક્રમે શ્રી અજિત પ્રભુ વિગેરે શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોની દેશના જણાવીશ, આ પહેલા ભાગમાં કંઈ બીના કંઈ રીતે જણાવી છે ? આ બાબતનો સ્પષ્ટ ખુલાસો વિગેરે બીના પહેલી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવનામાં જણાવી દીધી છે.

દેવગુરૂ ધર્માનુરાગી શેઠ જેસંગભાઈ હેમચંદે પોતાના ઉદ્યાપન નિમિત્તે આ ગ્રંથની બીજી આવૃત્તિ છપાવી છે, વિગેરે બીના તેમના પરિચયના બે ભાલમાં વિસ્તારથી જણાવી છે, લગ્ય જીવો આ ગ્રંથના અધ્યયનાદિના યોગે વિભાવ રમણતા દૂર કરીને નિજગુણ રમણતામય પરમ પદને પામે એજ હાર્દિક ભાવના.

નિવેદક:—

અમદાવાદ
વિ. સં. ૧૯૯૬
મૌન એકાદશી.

} પરમોપકારી પરમગુરૂ સુગૃહીતનામધેય આચાર્ય મહારાજ શ્રી
વિજયનેમિસૂરીશ્વર ચરણ કિંકર વિનેયાણુ
વિજયપદ્મસૂરિ

અનુક્રમણિકા.

ગાથાંક	પૃષ્ઠાંક	વિષય	ગાથાંક	પૃષ્ઠાંક	વિષય
૧	૧	મંગલાચરણ તથા અનુબંધ ચતુષ્ઠય.	૩૩	૫૧	ઋષભદેવ નામ રાખવાનું કારણ.
૨	૨-૩	દેશનાનો અર્થ	૩૪-૩૬	૫૧-૫૨	પ્રભુનો જન્મ સમય તથા શરીર વગેરેનું વર્ણન.
૩-૫	૨-૪	દેશનાને નોળવેલ સમાન જણાવે છે.	૩૭-૩૮	૫૨-૫૩	પ્રભુની દીક્ષાનું વર્ણન.
૬-૯	૪-૬	દેશનાનું સ્વરૂપ.	૩૯-૪૬	૫૩-૫૬	ધન્દ્ર મહારાજે પ્રભુની દીક્ષા પ્રસંગે કરેલી સ્તુતિ.
૧૦-૧૧	૬-૭	દેશનાનો પ્રભાવ જણાવે છે.	૪૭	૫૬	પ્રભુના પારણાની હકીકત.
૧૨-૨૧	૭-૧૨	દેશનાનું ઉપમાઓ સાથે સ્વરૂપ.	૪૮	૫૬-૬૧	અક્ષય તૃતીયા પર્વની ખીના.
૨૨	૧૨-૪૩	દેશનાથી કોનું આત્મકલ્યાણ થયું તે વિષે ૧૧ ગણધરેની હકીકત. ગણધરયંત્ર તથા પ્રભુ મહાવીરનાં આનંદ વગેરે દશ શ્રાવકોનું વર્ણન. તથા દશ શ્રાવકોનો યંત્ર.	૪૯-૫૧	૬૧-૬૨	છન્દ્રસ્થ કાલ તથા કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વગેરે.
૨૩	૪૪	દેશનાના બીજા દૃષ્ટાંતો	૫૨-૫૫	૬૨-૬૩	કેવલજ્ઞાન પ્રસંગે ધન્દ્રે કરેલી સ્તુતિ.
૨૪	૪૪	દેશનાના બીજા લાભ જણાવે છે.	૫૬-૭૪	૬૩-૭૧	દેવતાઓએ રચેલ સમવસરણનું વિસ્તાર વર્ણન.
૨૫	૪૪	પ્રથમ પ્રભુની દેશના કહેવાની શરૂઆત.	૭૫-૭૬	૭૧	સમવસરણમાં પ્રભુ કઈ વિધિએ પ્રવેશ કરી એસે તેની હકીકત. તથા સંધનો અર્થ.
૨૬	૪૫	પ્રભુનું અવન કલ્યાણક.	૭૭	૭૧-૭૨	તીર્થંકર દેશના શા માટે આપે ?
૨૮	૪૫-૪૯	પ્રભુનાં જન્મ કલ્યાણકના વર્ણન પ્રસંગે અયોધ્યા નગરીનું તથા સેરીસા તીર્થનું વર્ણન.	૭૮	૭૨-૭૪	એક વાક્યથી ધણા પ્રશ્નના જવાબ આપવા વધે હણગાવાલ તથા બિલ્લનું દૃષ્ટાન્ત.
૨૮-૩૨	૪૯-૫૦	ધન્દ્રે કરેલી પ્રભુની સ્તુતિ..	૭૯-૮૦	૭૪-૭૬	પ્રભુના ચોત્રીશ અતિશયો તથા પાંત્રીસ ગુણોનું વર્ણન.

ગાથાંક	પૃષ્ઠાંક	વિષય	૧૦૭-૧૦૮	૯૫-૯૬	પ્રભુમાં રાગાદિનો અભાવ જણાવે છે. પ્રભુને વંદનાદિ કરવાનું ફળ.
૮૧-૮૩	૭૬-૭૭	દ્રવ્ય વૃક્ષ તથા ભાવ-વૃક્ષનું દર્શાવત.	૧૦૯	૯૬-૯૭	
૮૪-૯૦	૭૭-૮૦	કૃત્યકૃત્ય પ્રભુજી દેશના શા માટે આપે તેવા વાદીના પ્રશ્નનું. સમાધાન સાથે વીંછીનું દર્શાવત.	૧૧૦-૧૧૬	૯૭-૧૦૧	સમવસરણની ખાર પર્ષદાનું વર્ણન વિગેરે.
૯૧	૮૦	પ્રભુ દેશનાની રવિ-કિરણ તથા મેઘ સાથે સરખામણી.	૧૨૦-૧૨૧	૧૦૧-૧૦૩	સમવસરણમાં પ્રભુના આસનનું વર્ણન.
૯૨-૯૩	૮૦-૮૨	બ્યાધિ ઉપર વૈદ્યનું દર્શાવત તથા વૈદ્ય સાથે તીર્થપતિની સરખામણી.	૧૨૨	૧૦૩	તીર્થ શબ્દના અર્થ.
૮૪	૮૧	પ્રભુને વરસાદની ઉપમા.	૧૨૩	૧૦૩-૧૦૪	તીર્થ શબ્દની નિર્દોષતા.
૯૫	૮૨-૮૩	ગણધરો કર્મ રીતે સૂત્ર રચના કરે તેનું દર્શાવત.	૧૨૪	૧૦૪	વચનાતિશયનું વર્ણન.
૯૬	૮૩-૯૦	સૂત્ર રચનાના છ કારણો તથા ખાર અંગનું વર્ણન. તથા કેટલા દીક્ષા પર્યાયવાળા કચું અંગ જાણી શકે તેનું યંત્ર.	૧૨૫	૧૦૪	આદિશ્વર ભગવંતની દેશનાનું સ્વરૂપ.
૯૭-૯૯	૯૧-૯૨	પ્રભુદેશના ઉપર કેરીનું દર્શાવત.	૧૨૬	૧૦૪-૧૦૫	પ્રમાદનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ.
૧૦૦	૯૨	સૂત્રનો પ્રભાવ દર્શાવત સાથે.	૧૨૭	૧૦૫	પ્રમાદના ભેદો.
૧૦૧	૯૨	સમવસરણમાં પ્રભુના ચાર મુખ દેખાવાનું કારણ.	૧૨૮	૧૦૫-૧૦૭	પ્રમાદનું સર્પથી પણ ભયકરપણું.
૧૦૨-૧૦૬	૯૩-૯૫	પ્રભુના દિવ્ય સ્વરૂપનું વર્ણન.	૧૨૯	૧૦૮	ખેદ પામનાર ત્રણ જણાં.
			૧૩૦	૧૦૮	અધર્મ શુદ્ધિ છોડવા વિષે.
			૧૩૧-૧૩૨	૧૦૯-૧૧૧	પ્રમાદથી થતું નુકસાન.
			૧૩૩-૧૩૬	૧૧૧-૧૧૩	પ્રમાદી જીવોની મૂર્ખતા.
			૧૩૭-૧૩૮	૧૧૩-૧૧૪	વૈરાગ્ય ભાવના.
			૧૩૯	૧૧૪-૧૧૫	પ્રમાદનો વિશ્વાસ નહિ કરવા વિષે.
			૧૪૦-૧૪૨	૧૧૫-૧૧૬	સંસારની અગ્નિ સાથે સરખામણી.
			૧૪૩	૧૧૬-૧૧૭	સંસારની કસાઈખાના સાથે સરખામણી.
			૧૪૪-૧૪૬	૧૧૭-૧૧૮	સંસારને રાક્ષસની ઉપમા.
			૧૪૭	૧૧૮-૧૧૯	અજ્ઞાની જીવોની પ્રવૃત્તિ.
			૧૪૮	૧૧૯	જ્ઞાની જીવોની પ્રવૃત્તિ.
			૧૪૯-૧૫૦	૧૧૯-૧૨૦	પ્રભુજીની શિખામણ.
			૧૫૧-૧૫૨	૧૨૦-૧૨૧	કામ રૂપી લુંટારો અને તેનાથી બચવા માટે વળાવો.

ગાથાંક	પૃષ્ઠાંક	વિષય
૧૫૩	૧૨૧-૧૨૨	ધર્મ સાધવાનો વિધિ.
૧૫૪	૧૨૨-૧૨૩	તંબુરાના ત્રણ તારનું દર્શાવ.
૧૫૫	૧૨૩	કામ કુટારા કાને કુટારો નથી.
૧૫૬	૧૨૩-૧૨૪	ભવ્ય જીવોની સાચી આત્મ સ્થિતિ.
૧૫૭	૧૨૪	દુઃખદાયી સંયોગ છોડવા વિષે.
૧૫૮	૧૨૪-૧૨૫	સંસારમાં અનાદિ કાલથી ચાલતી લડાઇ.
૧૫૯	૧૨૫	ચારિત્ર રાજની હિતશિક્ષા.
૧૬૦-૧૬૫	૧૨૫-૧૨૮	મોહ રાજના જીલ્લોનું વર્ણન.
૧૬૬	૧૨૮	મોહથી થતા પાપનું વર્ણન.
૧૬૭-૧૭૧	૧૨૮-૧૩૦	મોહથી થતા રોદ્ર વિકલ્પોનું વર્ણન.
૧૭૨-૧૭૩	૧૩૦-૧૩૨	ચારિત્ર રાજની મોહથી બચવા માટે શિખામણ સર્વ ક્રમોમાં મોહની મુખ્યતા.
૧૭૪	૧૩૨	મોહને જીતવાનો ઉપાય.
૧૭૫	૧૩૩	સંસાર સ્મશાન જેવો, મસાણીયા લાકુ જેવો, ખાટી છાસ જેવો, ઝેરી ઝાડ જેવો, તથા કેદખાના જેવો છે એમ જણાવે છે.
૧૮૩	૧૩૭	સંસારમાં જીવો માફ માફ કર્યા કરે છે.
૧૮૪-૧૮૫	૧૩૭-૧૬૩	સંસાર ખરાબ ધર જેવો છે તે જણાવી, આઠ મહત્ત્વ સ્વરૂપ તે સાથે ચૌદ યજ્ઞવર્તી અને તેમના સંબંધી ચૌદ

ગાથાંક	પૃષ્ઠાંક	વિષય
		બોલનો મહાયંત્ર તથા પાટલિપુત્ર (પટણા) નું વર્ણન વગેરે જણાવ્યું છે.
૧૮૬	૧૬૩	કર્મથી થએલી વિચિત્રતા.
૧૮૭	૧૬૩-૧૬૪	સંસારને ઉનાળાની ઉપમા.
૧૮૮	૧૬૪	ક્રોધને સૂર્યની ઉપમા.
૧૮૯-૧૯૦	૧૬૪-૧૭૬	લોભીયા ધનિકની સ્થિતિ વિષે. તેમાં સંકલ શેઠનું દર્શાવ. યક્ષે પડિતોને પૂછેલા ચાર પ્રશ્નો. કંજૂસ અને મહાની સરખામણી શિયાળનું દર્શાવ વગેરે.
૧૯૧	૧૭૬-૧૭૯	ભવ્ય જીવોએ ચેતતા રહેવા વિષે. સ્વાર્થ ઉપર ડોશીની કથા.
૧૯૨	૧૭૯-૧૮૧	આત્માનું ખરું કુદ્દંબ.
૧૯૩	૧૮૧-૧૮૩	પ્રેમની વિડંબના તથા સંસારને નિકાડાની ઉપમા.
૧૯૪-૧૯૫	૧૮૩-૧૮૪	સંસારને લડાઈના મેદાનની ઉપમા.
૧૯૬	૧૮૪	સંસારમાં અજ્ઞાની જીવોના હાલ.
૧૯૭-૧૯૯	૧૮૫-૧૮૮	તત્ત્વદષ્ટિને સંસારની કીડા કેવી લાગે તે જણાવે છે.
૨૦૦	૧૮૮	મનને સ્થિર કરવાનો ઉપાય.
૨૦૧-૨૦૨	૧૮૯	તત્ત્વદષ્ટિ પામેલા જીવો પોતાનું સ્વરૂપ જણાવે છે.
૨૦૩-૨૧૪	૧૮૯-૨૦૨	અશુભ મૂર્છા વગેરેને પ્રશસ્તાલંબનમાં જોડવા

ગાથાંક	પૃષ્ઠાંક	વિષય	૨૭૨	૨૩૧	અને નયમાં સાચું કાણુ ?
		વિષે. તથા ફલવાલુકનું દષ્ટાન્ત. નદિષેણુ મુનિનું દષ્ટાન્ત. તાપસના શિષ્યનું દષ્ટાન્ત. અણુન માલીનું દષ્ટાન્ત. વગેરે.			તેની પૃચ્છા.
૨૧૫	૨૦૨-૨૦૩	૨ જ્ઞાન રૂપી વાદળાં અસવાધી થતો લાભ.	૨૭૩-૨૭૬	૨૩૧-૨૩૩	પ્રભુએ આપેલો જવાબ.
૨૧૬-૨૧૮	૨૦૩-૨૦૫	બોધ પામેલા ભગ્ય જીવો પ્રભુની આગળ શું કહે છે.	૨૭૭-૨૮૦	૨૩૩-૨૩૫	જ્ઞાન અને ક્રિયા બંનેની જરૂરીયાત જણાવે છે.
૨૧૯	૨૦૫-૨૦૬	જ્ઞાની તથા અજ્ઞાનીની ભાવના.	૨૮૧-૨૮૫	૨૩૫-૨૪૦	જ્ઞાન અને ક્રિયા વિષે વાદીનો પ્રશ્ન અને પ્રભુનો ઉત્તર. તથા ૨૦ વિહરમાન જિનના ૧૬ બોલનું કાષ્ટક.
૨૨૦	૨૦૬	સંસારને સમુદ્રની ઉપમા ઘટાવે છે.	૨૮૬	૨૪૦-૨૪૧	જ્ઞાન ક્રિયામાં સમ્યક્ત્વ શાથી ન કહ્યું ?
૨૨૧-૨૨૨	૨૦૬-૨૦૯	સંસારમાં મનુષ્યપણું પામવું ફલભ છે તેનાં દષ્ટાન્ત ગણાવે છે.	૨૮૭	૨૪૧	ધૂંસરીનું દષ્ટાન્ત.
૨૨૩-૨૨૪	૨૦૯	ચક્રીના ભોજનનું ઉદાહરણ.	૨૮૮-૨૮૯	૨૪૧-૨૪૨	પરમાણુનું દષ્ટાન્ત.
૨૨૫-૨૨૬	૨૧૦	પાસાનું ઉદાહરણ.	૨૯૦	૨૪૨	વડના બીજનું દષ્ટાન્ત.
૨૨૭-૨૨૮	૨૧૦-૨૧૧	ધાન્યનું ઉદાહરણ.	૨૯૧	૨૪૩	દેવ તથા નારકી ફરીથી દેવ નારકી કેમ ન થાય. તે જણાવે છે.
૨૨૯-૨૩૧	૨૧૧-૨૧૨	દૂતનું ઉદાહરણ.	૨૯૨-૩૦૦	૨૪૩-૨૪૮	સર્વ ભવોમાં મનુષ્ય ભવની અધિકતા જણાવે છે.
૨૩૨-૨૩૪	૨૧૨-૨૧૩	રતનનું ઉદાહરણ.	૩૦૧-૩૦૨	૨૪૮	મનુષ્ય ભવ કેવી રીતે સફળ કરવો.
૨૩૫-૨૩૬	૨૧૩-૨૧૪	સ્વપ્નનું દર્શાવ.	૩૦૩-૩૦૫	૨૪૮-૨૫૦	વિષય સેવનનાં ભયંકર દુઃખો દર્શાવ સાથે.
૨૩૭-૨૪૧	૨૧૪-૨૧૬	રાધા વેષનું દર્શાવ.	૩૦૬-૩૦૯	૨૫૦-૨૫૧	વિષયનાં તોફાન અટકાવવા માટે ચિત્તરક્ષા કરવાનો ઉપાય.
૨૪૨-૨૪૮	૨૧૬-૨૧૮	કૂર્મ (કાચબા) અને સેવાલનું દર્શાવ.	૩૧૦	૨૫૧-૨૫૨	જીવોએ વિષયત્યાગ કરવા વિષે.
૨૪૯	૨૧૮-૨૧૯	જ્ઞાની મનુષ્ય કઈ રીતે દુખે ?	૩૧૧-૩૧૨	૨૫૨	આત્માનંદી જીવની ઉત્તમ ભાવના.
૨૫૦	૨૧૯	ચારિત્ર વિનાનું જ્ઞાન નકામું છે.	૩૧૩-૩૧૭	૨૫૩-૨૬૬	સ્ત્રીના સ્વાભાવિક દોષો તથા વૈષ્ણવ સ્ત્રીનું દર્શાવ, વેશ્યાનું દર્શાવ, વીરક
૨૫૧-૨૬૧	૨૧૯-૨૨૬	જ્ઞાનનય પોતાની મુખ્યતા જણાવે છે.			
૨૬૨-૨૭૧	૨૨૬-૨૩૧	ક્રિયા નય પોતાની મુખ્યતા જણાવે છે.			

ગાથાંક	પૃષ્ઠાંક	વિષય	ગાથાંક	પૃષ્ઠાંક	વિષય
		મયૂરિકાનું દષ્ટાંત, શ્રીમ- તીનું દષ્ટાંત.	૪૪૪	૩૩૧-૩૩૩	જિનશાસનની રાજમહેલ સાથે સરખામણી.
૩૧૮-૩૨૬	૨૬૬-૨૭૦	સ્ત્રીના દરેક અવયવનું અપવિત્રપણું.	૪૪૫-૪૪૬	૩૩૩-૩૩૬	સમક્રિતાનીમહતાનું વર્ણન
૩૨૭	૨૭૦	આત્માનંદી જીવોનું સ્વરૂપ.	૪૫૦-૪૫૧	૩૩૬-૩૩૭	સમક્રિતાના ૬૭ બોલનું વર્ણન.
૩૨૮-૩૨૯	૨૭૦-૨૭૧	પાંડિત પ્રશ્નોના માર્ગનું સ્વરૂપ.	૪૫૨-૪૫૫	૩૩૮-૩૩૯	જ્ઞાનની મહતાનું વર્ણન.
			૪૫૬-૪૬૭	૩૩૯-૩૪૬	જ્ઞાનના પાંચ ભેદોનું વર્ણન.
૩૩૦	૨૭૧ ૨૭૨	પુરુષોત્તમનાંદી જીવોએ પણ વિષય જોડવા જોઈએ.	૪૬૮-૪૭૦	૩૪૬-૩૪૭	સમ્યક્ સારિત્રનું સ્વરૂપ વર્ણન.
૩૩૧	૨૭૨	વિષય સેવનાનાં ખૂરાંફળ.	૪૭૧-૪૭૮	૩૪૭-૩૫૨	પાંચ મહાવ્રત અને દરેક વ્રતની પાંચ પાંચ લાવનાઓ.
૩૩૨-૩૩૩	૨૭૨-૨૭૩	આયુષ્યાદિની અનિત્યતા.			આવકનાં બાર વ્રતો,
૩૩૪-૩૩૬	૨૭૩-૨૯૯	મનુષ્યગતિનાં દુઃખો તથા વિગ્નતાઓનું વર્ણન તથા ગદ્દામજુરી વિષે કાંઈપાનિક દષ્ટાંત.	૪૭૯	૩૫૨	આવક શબ્દનો અર્થ
૩૩૭-૩૮૩	૨૯૯-૩૦૨	દેવગતિનાં દુઃખોનું વર્ણન.	૪૮૦-૪૮૧-૩૫૨-૩૫૩		આવકના ચાર તથા ત્રણ ભેદ.
૩૮૪	૩૦૨-૩૦૩	તિર્થંગીગતિનાં દુઃખો.	૪૮૪-૪૮૫	૩૫૫-૩૫૬	હિંસાના ફળ વિષે.
૩૮૫	૩૦૩	નરકગતિ પામવાનું કારણ.	૪૮૬-૪૮૭	૩૫૬-૩૫૭	આવકની સવા વિશ્વા દયા.
૩૮૬-૩૯૭	૩૦૩-૩૦૮	નરકગતિમાં પડતાં દુઃખોનું વર્ણન.	૪૮૮-૪૮૯	૩૫૭-૩૫૮	આવકે જીવ દયા પાળવા વિષે.
૩૯૮	૩૦૮-૩૦૯	અજ્ઞાની જીવોથી થતી ભૂલો.	૪૯૦-૪૯૧	૩૫૮-૩૫૯	હિંસાના ફળ તથા અહિં- સાની આરાધના વિષે.
૩૯૯-૪૦૦	૩૦૯-૩૧૦	કર્મની વિચિત્રતા.	૪૯૨-૪૯૭	૩૫૯-૩૬૧	ખીબ મૃષાવાદ વિમરણ વ્રતનું સ્વરૂપ, અતિચાર વિગેરે.
૪૦૧	૩૧૦	પ્રભુની શિખામણ.			અદત્તાદાનના ગેરફાયદા વગેરે જણાવે છે.
૪૦૨-૪૦૪	૩૧૦-૩૧૨	મોક્ષમાં શું શું ન હોય તે વિષે.	૪૯૮-૫૦૨	૩૬૨-૩૬૪	ત્રીમ્બ આજ્ઞાવ્રતના પાલ- નથી થતા ફાયદા. તથા નાગદત્તનું દ્રષ્ટાંત.
૪૦૫-૪૦૮	૩૧૨-૩૧૪	સિદ્ધશીલાનું વર્ણન.	૫૦૩-૫૦૬	૩૬૪-૪૬૬	ચોથા આજ્ઞાવ્રતને વિષે શીત્રનું વર્ણન તથા અતિ- અતીચાર વગેરે જણાવે છે
૪૦૯-૪૨૦	૩૧૪-૩૨૦	સિદ્ધ ભગવંતનું સ્વરૂપ.	૫૦૮-૫૧૫	૩૬૬-૩૬૯	પાંચમા આજ્ઞાવ્રતનું વર્ણન
૪૨૧-૪૩૬	૩૨૦-૩૨૮	સમક્રિત કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તથા તેના અનેક પ્રકારોનું વર્ણન.			
૪૩૭-૪૪૩	૩૨૮-૩૩૧	સમક્રિતાનાં પાંચ લક્ષણોનું સ્વરૂપ.	૫૧૬	૩૬૯	

ગાથાંક	પૃષ્ઠાંક	વિષય	ગાથાંક	પૃષ્ઠાંક	વિષય
૫૧૭-૫૨૩	૩૬૬-૩૭૦	પરિગ્રહના ગેરલાભો.	૫૪૬	૩૮૧-૩૮૨	બિનધર્મનું સ્વરૂપ.
૫૨૪-૫૨૬	૩૭૧-૩૭૩	પરિગ્રહ વિરમણુ વ્રતના ફાયદા તથા અતિચાર વગેરે.	૫૪૭-૫૪૮	૩૮૨-૩૮૩	ધર્મના કારણુ સ્વભાવ વગેરે.
૫૨૭-૫૨૮	૩૭૪-૩૭૫	છઠા વ્રતનું સ્વરૂપ તથા અતિચાર વગેરે.	૫૪૯	૩૮૩	ધર્મની ફુલબતા.
૫૨૯-૫૩૨	૩૭૫-૩૭૬	સાતમા વ્રતનું વર્ણન.	૫૫૦	૩૮૪	ચેતીને ચાલવાની શિખામણ.
૫૩૩-૫૩૫	૩૭૬-૩૭૭	આઠમા વ્રતનું વર્ણન તથા અતિચાર.	૫૫૧-૫૫૩	૩૮૪	સાધુઓને અતિમ દ્વિતીશક્ષા.
૫૩૬-૫૩૮	૩૭૭-૩૭૮	નવમા વ્રતનું વર્ણન તથા અતિચાર.	૫૫૪-૫૫૮	૩૮૫-૩૮૯	પ્રભુ દેવની શ્રાવકોને છેલ્લી દેશના.
૫૩૯-૫૪૦	૩૭૮-૩૭૯	દશમા વ્રતનું વર્ણન તથા અતિચાર.	૫૫૯-૫૬૦	૩૮૯-૩૯૦	પ્રભુના નિર્વાણની હકીકત
૫૪૧-૫૪૨	૩૭૯-૩૮૦	અગિઆરમા વ્રતનું વર્ણન તથા અતિચાર.	૫૬૧-૫૬૩	૩૯૦-૩૯૧	પ્રભુના પરિવારની હકીકત
૫૪૩-૫૪૫	૩૮૦-૩૮૧	બારમા વ્રતનું વર્ણન તથા અતિચાર.	૫૬૪	૩૯૧	સમાપ્તિ મંગલ.
			૫૬૫	૩૯૧-૩૯૨	મંચકાર પોતાની લક્ષુતા જણાવે છે.
			૫૬૬	૩૯૨	મંચ રચનાની સાલ તથા સમાપ્તિ.

॥ ચરમ તીર્થંકર પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવના માતા પિતા વિગેરે કુટુંબી જનોના આયુષ્યને અંગે જાણવા જેવી જરૂરી ખીના ॥

નામ	આયુષ્ય વર્ષ	વધુ ખીના.		
સિદ્ધાર્થ રાજા	૮૭	(૧) પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવનો જન્મ વિક્રમ સંવતની પહેલા ૫૪૨ માં થયો. અને (૨) પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવનું નિર્વાણ વિક્રમ સંવતની પહેલાં ૪૭૦ માં થયું. (૩) સિદ્ધાર્થ રાજા અને ત્રીશીલારાણી સ્વર્ગસ્થ થયા, ત્યારે પ્રભુદેવની ઉંમર ૨૮ વર્ષની હતી.		
ત્રિશલા રાણી	૫૮			
(ચેડા મહારાજાની બેન)				
નંદીવર્ધન	૬૮			
(પ્રભુના મોટાભાઈ)				
યશોદા (બી)	૦	વીર જન્મ સંવત	ઈસ્વીસન પૂર્વે	બનેલી ખીના
સુદર્શના બેન	૮૫			
પ્રિયદર્શના પુત્રી	૮૫	૫	૫૬૩	આમલકીડાનો પ્રસંગ, દેવનો ઉપદ્રવ, મહાવીર નામ આપ્યું.
ઋષભદત્ત (જાહનજી)	૧૦૦			
દેવાનંદા જાહનજી	૧૦૫	૭	૫૬૧	વર્ધમાનકુમારને નિશાળે બેસાડ્યા ઈન્દ્ર અને વર્ધમાનકુમારને પર-રપર પ્રશ્નોત્તર થયા, હૈનેન્દ્ર બા-કરજીની રચના થયે.
સુપાર્થ રાજા	૬૦			
(સિદ્ધાર્થ રાજાના ભાઈ અને પ્રભુના કાકા થાય)		૧૬-૨૦	૫૮૨ થી ૫૭૮	વર્ધમાન કુમારનું યજ્ઞેદા નામની રાજકુંવરી સાથે પાણિગ્રહણ તે લગ્ન
પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવ	૯૨			

॥ ભવ્ય જીવોએ રાતે સૂવાના ટાઇમે નીચે પ્રમાણે કરણી (વિચારણા) કરવી જોઈએ ॥

૧. હું ત્રણ લોકના જીવોને પૂજનિક અને સર્વ પદાર્થોની સંપૂર્ણ સ્પષ્ટ ખીના જાણનારા તથા યથાર્થ પ્રજ્ઞપણા કરનાર શ્રી વીતરાગ તીર્થંકર દેવને નમસ્કાર કરું છું.

૨. જ્યાં મારા ધર્માચાર્ય (મને ધર્મના રસ્તે દોરનારા ધર્મગુરુ) વિચરીને અનેક ભવ્ય જીવોને ધર્મોપદેશ દઈને સન્માર્ગમાં જોડી રહ્યા છે. તે દેશ-ગામ-નગરને ધન્ય છે.

૩. હું શ્રી અરિહંત પ્રભુના શરણને અંગીકાર કરું છું. તે પ્રભુ રાગાદિ ભાવ શત્રુને જીતનારા છે, વિશ્વમાં રહેલા જીવો વડે પૂજાયેલા છે. અને સત્ય ખીનાને જણાવનારા તથા જગતના જીવોનું લહુ કરનારા છે.

૪. હું શ્રી સિદ્ધપ્રભુના શરણને અંગીકાર કરું છું. તે પ્રભુ ધ્યાન રૂપી અગ્નિથી કર્મરૂપી લાકડાંને બાળનારા છે. સર્વજ્ઞ સર્વદ્રશી છે. અને અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણોને ધારણ કરનારા છે.

૫. હું શ્રી સાધુમહારાજના શરણને અંગીકાર કરું છું. તે સાધુમહારાજ મોક્ષ માર્ગની સાધના કરે છે અને સ્વપર તારક છે અને જગતના જીવોના ગંધુ જેવા છે.

૬. હું શ્રી તીર્થંકર દેવે ફરમાવેલા અહિંસા સંજમ અને તપ મય ધર્મનું શરણ અંગીકાર કરું છું. તે ધર્મ ઈદ્રાદિથી પૂલ્યેલ છે. મોહરૂપી અધિકાર દૂર કરવા માટે સૂર્યના જેવો છે. અને રાગદ્રેષનું ઝેર દૂર કરવા મંત્રના જેવો છે, તથા કર્મરૂપી વનને બાળવા માટે અગ્નિના જેવો છે. તેમજ આ લવમાં અને પર લવમાં કલ્યાણ કરનાર પણ તેજ છે.

૭. જેઓ પ્રમાદને લઈને ધર્મની સાધના કરતા નથી. તેઓને છેવટે આ પ્રમાણે પસ્તાવો કરવો પડે છે. અરેરે અમે દાનાદિની સાધના કરવી ભૂલી ગયા અને ચાર શરણને અંગીકાર ન કર્યા તથા સંસારનો નાશ કરવા માટે પણ પ્રયત્ન કર્યો નહિ. આ વાત ધ્યાનમાં રાખીને હે જીવ! હંમેશાં ચેતીને ચાલજે, અને ધર્મ સાધના કરીને પર લવને સુધારજે.

૮. મન વચન કાયાથી પ્રભુદેવની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ જે કંઈ કર્યું હોય, કરાવ્યું હોય, કે કરતા એવા બીજાની અનુમોદના કરી હોય, હું તે પાપની નિંદા ગર્હા કરું છું.

૯. હું શ્રી પ્રભુદેવના વચનને અનુસરીને કરેલા કરાતા અને કરીશ એવા ત્રણ કાલના સુકૃતની અનુમોદના ત્રેવિધે ત્રિવિધે કરું છું.

૧૦. મેં કોઈનો અપરાધ કર્યો હોય, કે બીજાએ મારો ગુનો કર્યો હોય, તે બાજુ-તમાં અનુક્રમે હું માફી માગું છું, એમ બીજા જીવો પણ તે પ્રમાણે કરે. હું સર્વ જીવોની ઉપર મૈત્રી ભાવ ધારણ કરું છું. મારે કોઈનો સાથે વેરભાવ નથી.

૧૧. હું સંધારા પોરિસીમાં જણાવેલા અઠારે પાપસ્થાનકોને વોસિરાવું છું. (તેનો ત્યાગ કરું છું.)

૧૨. જો આ રાતમાં કદાચ મારું અચાનક મરણ થાય, તો હું આહાર ધન ધાન્ય ઘર રાચ રચીલું કુટુંબ વિગેરેને ત્રિવિધે ત્રિવિધે વોસિરાવું છું.

૧૩. હું એકલોજ છું, સંસારમાં મારું કોઈ નથી, તેમ હું પણ કોઈનો નથી. હે જીવ! આ વાત જરૂર યાદ રાખજે, ભૂલીશ નહિ.

૧૪. મારો આત્મા જ્ઞાનાદિ ગુણોને ધારણ કરનાર છે. બાકીના ધન વિગેરે પદાર્થો માત્ર સંયોગ રૂપજ છે. આવા સંયોગથી જ પહેલાં મેં બહુવાર દુઃખો ભોગવ્યા છે. માટે તેને હું વોસિરાવું છું.

૧૫. મારા દેવ અરિહંત છે, ગુરુ સુસાધુ છે, શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલ નિર્મલ ધર્મ છે. આ ત્રણેની હું સદહણી કરું છું.

૧૬. અત્યાર સુધીમાં મન વચન કાયાથી જે કંઈ પાપ કર્મ આચર્યું હોય, તે સં-બંધી મિચ્છામિ દુક્કડ માગું છું.

આ પ્રમાણે ભાવના કરવાથી સમાધિ મરણ પામીને લવ્ય જીવો આરાધક બને છે, અને લવાંતરમાં પણ તેઓ સુલભ બોધિપણું જરૂર પામે છે.

॥ ॐ नमः श्रीसिद्धचक्राय ॥

॥ भावरत्नत्रयीदायक मदीयात्मास्वारक परमोपकारिशिरोमणि
परमगुरु आचार्य महाराज श्री विजयनेमिसूरीश्वर
भगवद्भयो नमो नमः ॥

मुगुदीतनाभधेय सहगुरु तपोगच्छाधीश आचार्य महाराज
श्री विजयनेमिसूरीश्वर चरणकिंकर विनेयाशु
“आचार्य श्री विजयपद्मसूरि” विरचित

॥ श्री देशना यिंताभणि ॥

अंशकार भंगलाचरण तथा चार अनुबंध विगेरे जखवे छे:-

॥ हरिगीत छंद ॥

कल्याणु केरा कंद नव पद नेमिसूरि गुडभंत्रने,
अतुल भडिभा नस प्रणुभी श्रीजिनेश्वर वयनने;
श्रुतभले विरयुं मुहा श्री देशना यिंताभणि,
लव्य लवो सांभणी निर्भल करे आतभभणि. १

अर्थः—कल्याणु ओटले मोक्षसुभ इपी जाडना कंद ओटले भूण जेवा अथवा आत्मिक
सुखनी वृद्धि करनार जेवा १ नवपदने प्रणुभ करीने, तथा गुड महाराज श्रीविजयनेमिसूरी-
श्वरना नाम इपी महामंत्रने (अथवा तेमणे आपेल महान प्रभावक सूत्रिभंत्रने) प्रणुभ

१ नवपदनां नाम तथा हुंकी जीना नीचे प्रमाणः—१ अरिहंतपद—धाती कर्म इपी शत्रुने नाश
करी केवलज्ञान पाभी विचरता तीर्थकरो. २ सिद्धपद—आठे कर्मोना क्षय करी मोक्षे गयेला लवो. ३
आचार्यपद—गच्छना नायक. ४ उपाध्याय पद—शिष्यने सूत्रनी वाचना आपनार. ५ साधुपद—पांच महाव-
तधारी. ६ सम्मगुहर्शनपद—संभक्ति अथवा जिनेश्वरना वयन डिपर श्रद्धा. ७ सम्मगुज्ञानपद—वरतु
स्वइपुं सत्य ज्ञान. ८ सम्मगु आरित्रपद—आत्माने हितकारी आचरण. ९ तपपद—आर प्रहारनी तपश्चर्या.

કરીને, તેમજ અતુલ એટલે જેની તુલના થઈ શકે તેમ નથી તેવા મહિમાવાળા શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતના વચન રૂપી આગમને અથવા શ્રુતમાનને પ્રણામ કરીને શ્રુતબલે એટલે સિદ્ધાન્ત અથવા આગમના અનુસારે ‘શ્રી દેશના ચિંતામણિ’ (જેમાં ચિન્તામણિ રત્ન સમાન શ્રીતીર્થંકર મહારાજની દેશનાનો સાર વિસ્તારથી સરલ ભાષામાં આપવામાં આવેલો છે તે) ની મુદ્દા એટલે હર્ષપૂર્વક રચના કરું છું, આ દેશનાને સાંભળીને ભવ્ય જીવે પોતાના આત્મા રૂપી મણિને નિર્મળ કરે. એટલે પવિત્ર કરે.

અંથની શરૂઆતમાં મંગલાચરણ કરવું જોઈએ એવો શિષ્ટ (ઉત્તમ) પુરૂષોનો આચાર છે, કારણ કે શુભ કાર્યોની શરૂઆતથી તેની સમાપ્તિ સુધીમાં વિદ્ન આવવાનો સંભવ રહેલો છે. તે વિદ્નને દૂર કરવા માટે મંગલ કરવામાં આવે છે. એ હેતુથી આ અંથની આદિમાં નવપદ, ગુરૂ મહારાજ તથા સિદ્ધાંતને નમસ્કાર કરવા રૂપ મંગલ કર્યું છે. તથા સમજી શ્રોતા (અભ્યાસી) અભિધેયાદિ ચારને જાણવા સિવાય તેમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, કારણ કે તે ચારને જાણવાથી આ અંથ લાભદાયી છે એમ તેમને ખાતરી થાય છે. માટે તે અભિધેયાદિ ચાર આ પ્રમાણે જાણવાં:-૧ અભિધેય એટલે વિષય અથવા જાગૃત. આ અંથમાં શ્રી તીર્થંકર મહારાજની દેશના (તેઓએ આપેલો ધર્મોપદેશ) તે અભિધેય છે. ૨ અધિકારી. આત્મહિતને ચાહનારા તથા ધર્માનુરાગી ભવ્ય જીવે તે આ અંથના અધિકારી છે. ૩ પ્રયોજન એટલે અંથ જનાવવાનો હેતુ. આ શ્રી તીર્થંકર દેવે કહેલી દેશના સાંભળી (વાંચી) તે પ્રમાણે યથાશક્તિ વર્તન કરી ભવ્ય જીવે આત્મ કલ્યાણમાં તત્પર થાય અને મુક્તિ પદ પામે તે પ્રયોજન. તથા ૪ સંબંધ તે વાચ્ય વાચક ભાવ રૂપ, સાધ્ય સાધન ભાવરૂપ, તથા ગુરૂપર્વકમ સંબંધ રૂપ, એમ ત્રણ પ્રકારે જાણવો. અહીં અંથ વાચક એટલે અર્થનો કહેનાર છે અને દેશના (અંથનો અર્થ) વાચ્ય એટલે કહેવા યોગ્ય છે. અથવા આ અંથ સાધન અથવા કારણ અને દેશનાનું જાણવું તે સાધ્ય અથવા કાર્ય. તથા તીર્થંકર અને જાણુધર મહારાજ તથા તેમની પરંપરામાં થયેલા આચાર્યોની પરંપરાએ કરીને મેળવેલી દેશનાના અંથની રચના છે તે ગુરૂપર્વકમ સંબંધ જાણવો. એમ ચાર વાના આ શ્લોકમાં ‘શ્રુતબલે’ એ પદથી જાણાવ્યા છે. ૧

દેશનાનો અર્થ સમજાવે છે:—

નિરભિલાષ પરોપકારી સ્વપરની હિત બુદ્ધિએ,

ભાષે પદાર્થ સ્વરૂપને તે દેશના અવધારિએ;

ધર્મ શિવપદ દેશના સંસાર સાગર તારિણી,

સંવેગ શમ નિર્વેદ કરૂણા તત્ત્વ રૂચિ ગુણ દાયિની. ૨

અર્થ:—નિરભિલાષ એટલે જેમને કોઈ પ્રકારની અભિલાષ નથી તેવા, તથા પરોપકારી એટલે પારકાનો ઉપકાર કરવામાં તત્પર એવા પરમ પૂજ્ય શ્રી તીર્થંકર દેવો, સ્વપરની એટલે પોતાનું તથા બીજાનું ભલું કરવાની ભાવનાથી પદાર્થોની બીના (સ્વરૂપ)ને

એટલે જુદી જુદી જાતના દ્રવ્યાદિના સ્વરૂપને ચતુર્થપણે કહે, તેને 'દેશના' અવધારીએ એટલે જાણીએ. એટલે તે દેશના કહેવાય. એમ દેશનાની વ્યાખ્યા જણાવી. ધર્મના તથા શિવપદ એટલે મોક્ષના સ્વરૂપને જણાવનારી દેશના જ ઉત્તમ ગણાય છે. કારણ કે સંસાર રૂપી સમુદ્રમાંથી જીવને તે તારનારી છે. તથા સંવેગ એટલે વૈરાગ્ય ભાવ, શમ એટલે ક્ષમા ગુણ અને નિર્વેદ એટલે સંસાર પ્રત્યે ઉદાસીપણું, (કંટાળો) કરૂણા એટલે દુઃખી જીવો પ્રત્યે દયા ભાવ, તથા તત્ત્વરૂચિ ગુણ એટલે જીવ, અજીવ વગેરે તત્ત્વો તરફ શ્રદ્ધા ગુણ ઉત્પન્ન કરાવનારી છે એટલે સમ્યક્ત્વને ઓળખવાના પાંચ ચિહ્નો છે. તે આ પ્રમાણે (૧) ઉપશમ (૨) સંવેગ (૩) નિર્વેદ (૪) અનુકંપા (૫) આસ્તિક્ય. આ પાંચ ચિહ્નોમાંના એક કે તેથી વધારે ચિહ્નો જે જીવોમાં દેખાય, તેમને જરૂર સમ્યક્ત્વ હોય છે. દરેક સમ્યક્દષ્ટિ જીવમાં એક સાથે ઉપશમાદિ પાંચ ચિહ્નો હોવાજ જોઈએ એવો કંઈ નિયમ નથી. એમ કૃષ્ણ મહારાજ વિગેરેના દૃષ્ટાંતમાંથી જાણી શકાય છે. સમ્યક્ત્વ ગુણ કંઈ રીતે પ્રગટ થાય ? તેનું સ્વરૂપ શું ? વિગેરે ખીના જાણવા માટે સ્પષ્ટાર્થ સહિત શ્રીસિદ્ધચક્ર પૂજા વાંચવી જોઈએ. ૨

આ દેશના નોળવેલના જેવી છે, એમ જણાવે છે:—

સર્પ કરડે નોળિયાને નોળવેલ વનસ્પતિ,

સૂંઘી ઉતારે ઝેર તે દૃષ્ટાંત ઘટના ઈમ થતી;

ચાર ગતિના જીવડા એ નોળિયાની જેહવા,

ઝેર જેવી ભવ ઉપાધિ સર્પ નિજ જન જાણુવા. ૩

અર્થ:—જ્યારે નોળીઓ અને સર્પ લડે છે, અને તેને સર્પ કરડે ત્યારે નોળીઓ સર્પ દંશનું ઝેર નોળવેલ નામની વનસ્પતિ સૂંઘીને ઉતારી નાંખે છે. એટલે નોળવેલ નામની વનસ્પતિમાં સર્પના ઝેરને ઉતારવાની શક્તિ છે. આ દૃષ્ટાંતની ઘટના અહીં આ પ્રમાણે થાય છે. નારકી, તિર્થંચ, મનુષ્ય અને દેવતા એ ચાર ગતિના જીવો નોળીઆ જેવા જાણુવા. તથા ભવ ઉપાધિ એટલે સંસારની સ્ત્રી પુત્રાદિની ઉપાધિ તે ઝેર જેવી જાણુવી, તથા સર્પ તે પોતાના કુટુંબના સગાં વિગેરે મનુષ્યો જાણુવા. ૩

દૃષ્ટાંતની ઘટના બે સ્થાનોમાં સમજાવે છે:—

નોળવેલ તણી સમી આ દેશના તસ શ્રવણને,

સૂંઘવાની જેહડું તું ધારજે ઈમ પ્રવચને;

પુદ્ગલનાંદિ પણાને ટાળનારી દેશના,

મુક્તિ નગરી દ્વાર દર્શન પ્રકટ કરતી દેશના. ૪

અર્થ:—જિનેશ્વરની દેશના તે નોળવેલ વનસ્પતિ જેવી જાણુવી. અને નોળવેલને

સૂંઘવા જેવું દેશનાનું જે સાંભળવું તે છે એમ જાણવું. આ પ્રમાણે પ્રવચને એટલે સિદ્ધાન્તમાં કહેવું છે. વળી આ દેશના પુદ્ગલાનંદીપણ (સાંસારિક પદાર્થો જે દુઃખદાયી છે તેને સુખની બુદ્ધિએ ગ્રહણ કરવા અને તેની પ્રાપ્તિમાં આનંદ પામવો તે)ને દૂર કરનારી છે. તેમજ આ દેશના સુક્તિ નગરી એટલે મોક્ષ રૂપી નગરના દરવાજા જેવા સમક્તિ ગુણને પ્રગટ કરનારી છે. ૪

સંસારિને પુત્રાદિની આધિ ઉપાધિ તણા બલે,
શાંતિ લગાર મળે નહિ ને રખડપટ્ટી પલપલે;

શાંતિ સુખને આપતી રખડપટ્ટી ટાલતી,
દેશના પ્રભુજી તણી કામાદિ શત્રુ ભગાડતી. ૫

અર્થ:—સંસારી જીવોને પુત્ર વગેરે કુટુંબી સંબંધી આધિ એટલે મનની પીડા તથા ઉપાધિ એટલે શરીર વિગેરેની પીડાઓના પરવશપણથી લેશ માત્ર શાંતિ મળતી નથી ને ક્ષણે ક્ષણે રખડપટ્ટી એટલે રખડવાનું હોય છે. તેવા જીવોને પ્રભુ શ્રી તીર્થંકર મહારાજની દેશના (દેશનાને અનુસારે વર્તન) શાંતિ સુખને આપે છે, તથા રખડપટ્ટીને ટાળે છે એટલે દૂર કરે છે. વળી તે દેશના કામાદિ એટલે વિષયસુખની ઇચ્છા તથા રાગ દ્રેષ વગેરે આત્માના આંતર શત્રુઓને ભગાડે છે અથવા નાશ કરે છે. ૫

દેશનાનું સ્વરૂપ ચાર શ્લોકમાં જુદી જુદી રીતે સમજાવે છે:—

ગ્રાહ્ય હેય જ્ઞેયનો પણ બોધ દેતી દેશના,
મતિભેદ જાતિ સ્મરણ ગુણને આપનારી દેશના;

ક્રોધાદિ ચાર કષાય ભેદ પ્રભેદ શ્રી પ્રજ્ઞાપના,
સૂત્રે કહ્યા તેથી બચાવે નિર્મલી પ્રભુ દેશના. ૬

અર્થ:—ગ્રાહ્ય એટલે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય અહિંસા, સંયમ, તપ વિગેરે છે. અને હેય એટલે ધન, વિષય વિગેરે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. કારણ કે આત્માને નુકસાન કરનાર છે. તથા જ્ઞેય એટલે નવ તત્ત્વો વિગેરે જાણવા લાયક છે. આનું દેશના સમજાવે છે. વળી મતિ જ્ઞાનના ભેદ રૂપ જાતિસ્મરણ (આ મતિ જ્ઞાનના ધારણા નામના ભેદનો ભેદ છે જેનાથી સંજી પચેદ્રિય જીવ પોતાના સંજ્યાતા ભવોને જાણે છે) ગુણને આ દેશના આપે છે. શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની અંદર મૂળ ભેદો તથા પ્રભેદ એટલે ઉત્તર ભેદો વિસ્તારથી વર્ણવ્યા છે તેવા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ રૂપ ચાર કષાયોના ઉપદ્રવથી બચાવનારી પ્રભુની નિર્મળ દેશના છે એમ જાણવું. ૬

જેના પ્રતાપે ગાઢ કર્મે બાંધતાં નિત ભવિ જના,
જીવન ધૂલ સમું કરે તે વિષય ટાલે દેશના;
વિનય વૃક્ષ વધારવાને મેઘ જેવી દેશના,
દેહશર્મ પમાડવા સંજીવિની સમ દેશના. ૭

અર્થ:—જેનાથી ભવ્ય જીવો પણ ગાઢ એટલે ચીકણાં કર્મેના બાંધ કરે છે તથા પોતાના જીવતરને ધૂલ સમું એટલે હલકું અથવા નિષ્ફળ બનાવે છે તે વિષયને એટલે ઇન્દ્રિયોની આસક્તિને આ દેશના ટાલે એટલે દૂર કરે છે. કારણ કે આ દેશનામાં વિષયોની ભયંકરતા તથા અસારતા જણાવેલી હોય છે. વળી આ દેશના વિનયરૂપી વૃક્ષને વધારવાને મેઘ એટલે વરસાદ સમાન છે. કારણ કે જેમ વરસાદથી વૃક્ષ પ્રકુલ્લિત થાય છે તેમ આ દેશના સાંભળવાથી વિનય ગુણની વૃદ્ધિ થાય છે. તથા આ દેશના દેહશર્મ એટલે શરીર સંબંધી સુખ આપવાને માટે સંજીવિની નામની ઔષધિ સમાન છે. કારણ કે જેમ સંજીવિની ઔષધિથી શરીરના તમામ રોગો દૂર થાય છે અને શરીર નિરોગી બને છે. તથા શરીર સ્વસ્થ રહે છે તેમ આ દેશના પણ જીવના આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિ રૂપી ભાવ રોગોને દૂર કરે છે અને આત્માની નિર્મળતા કરે છે. ૭

બોધ લેવા યોગ્યમાંથી બોધ દેતી દેશના,
બાદશાહી જીવન કેરો હર્ષ દેતી દેશના;
સંતોષમય સાત્ત્વિક જીવનરસ આપનારી દેશના,
મુક્તિ રમા વરમાલને ખેરાવનારી દેશના. ૮

અર્થ:—આ જિનરાજની દેશના બોધ એટલે શિષ્યામણ લેવા યોગ્ય પદાર્થોમાંથી બોધને દેનારી છે. અથવા આ દેશના પોતાને શું હિતકારી છે તે સમજાવે છે. વળી આ દેશના બાદશાહી જીવન એટલે વૈરાગ્યમય નિર્ભય જીવન પમાડે છે. જેથી ભવિષ્યમાં તેવા જીવનવાળા ભવ્ય જીવો અપૂર્વ સાત્ત્વિક હર્ષને પામે છે. અથવા આ દેશનાથી જીવ ખરે-ખરો સુખી અને આનંદી થાય છે. તેમજ આ દેશના સંતોષકારક એટલે લોભહશાથી રહિત એવા સાત્ત્વિક જીવનના આનંદને આપનારી છે. તેમજ પ્રભુ શ્રી તીર્થંકરની દેશના પ્રમાણે વર્તનારને પરંપરાએ મોક્ષ સુખ મળતું હોવાથી આ દેશના મુક્તિરમા એટલે મુક્તિ રૂપી સ્ત્રીને વરવા માટે વરમાલા જેવી છે. ૮

દાન શીલ તપ ભાવના સમજાવનારી દેશના,
આત્મ વીર્યોદ્ધાસ સાગર અંદ્ર જેવી દેશના;
મરણ કાલે હર્ષ તેમ સમાધિ દેતી દેશના,
કર્મ કાષ્ઠ જલાવવાને અનલ જેવી દેશના. ૯

અર્થ:—આ દેશનાથી દાન, શીલ, તપ અને ભાવના સ્વરૂપ ચાર પ્રકારનો ધર્મ સમન્વય છે. એટલે દાન વસ્તુ શી છે? તેના કેટલા પ્રકાર છે? તેથી શું ફળ મળે? કોણે કેવા પ્રકારના દાન કરવાથી શું ફળ મેળવ્યું? તે જણાય છે. તથા શીલ એટલે બ્રહ્મચર્યવ્રત તે શા માટે પાળવું જોઈએ? તે પાળવાથી શું ફળ મળે? શીલ પાલનાર મનુષ્યો વંદનીય થાય છે? તે સમન્વય છે. તથા તપ એટલે બાર પ્રકારની તપશ્ચર્યા શા માટે કરવી જોઈએ? તેના કેટલા પ્રકાર છે? તેથી શું ફળ મળે? તે સમન્વય છે, તથા ભાવના એટલે આત્માની શુદ્ધ વિચારણા કેને કહેવાય, તેના કેટલા પ્રકાર વગેરે જણાવે છે. વળી આ દેશના આત્માના વીર્યોલ્લાસ એટલે આત્મશક્તિનું ફેરવવું તે રૂપી સમુદ્રને ઉલ્લાસ પમાડવાને ચંદ્ર સમાન છે, એટલે જેમ ચંદ્રથી સમુદ્ર ઉલ્લાસ પામે (વધે) છે, તેમ દેશનાથી જીવને વીર્ય ગુણ ઉલ્લાસ પામે છે એટલે આત્મા દેશના સાંભળવાથી પોતાની શક્તિ ધર્મકાર્યમાં વાપરે છે. તેમ આ દેશના મરણ વખતે હર્ષ અને સમાધિ આપે છે. કારણ કે સામાન્ય મનુષ્યો તો મરણ આવે ત્યારે દીલગીર થાય છે. કારણ કે તેઓએ ધર્મમય જીવન નહિ ગાળેલું હોવાથી મરણ વખતે પશ્ચાત્તાપ કરે છે, અથવા અહીંની પોતાની સમૃદ્ધિથી તથા કુટુંબાદિકથી વિયોગ થવાનો હોવાથી તેઓ મરણ વખતે દુઃખી થાય છે, પરંતુ જિનદેશના સાંભળનારા ભવ્ય જીવો દેશનાથી ધર્મનું સ્વરૂપ જાણી તે પ્રમાણે વર્તતા હોવાથી તથા કર્મનું સ્વરૂપ જાણતા હોવાથી પોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ થાય ત્યારે દરેક જીવને મરવાનું છે તેમજ પોતે ધર્મી હોવાથી આવતા ભવમાં પોતાને અહીંના કરતાં પણ વધારે સુખની પ્રાપ્તિ થવાની છે તેવી શ્રદ્ધા હોવાથી સુખે સમાધિ પૂર્વક અથવા ચિત્તની સ્થિરતા પૂર્વક મરણને ભેટે છે. તથા આ દેશના કર્મકાષ્ટ એટલે કર્મરૂપી લાકડાંને બાળવાને અગ્નિ જેવી છે. જેમ અગ્નિ લાકડાંને બાળીને ભસ્મ કરી નાખે છે તેમ દેશના સાંભળનાર જીવ સંવર ભાવને પામીને પોતાના કર્મોની નિર્જરા કરે છે. ૬

વિવિધ દષ્ટાંતો દર્શને દેશનાનો પ્રભાવ બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

તિમિર પુંજ હડાવવા વિકસાવવા અરવિંદને,

સૂર્ય વિણ કે અન્ય? જેમ નચાવવાને મોરને;

મેઘ વિણ કે અન્ય? જિમ વિકસાવવાને કુમુદને,

ચંદ્ર વિણ કે અન્ય? તિમ સંસાર નીરધિ પારને. ૧૦

દેવા સમર્થ જિનેશની શુભ દેશના વિણ કે નહિ,

તે પરમ પદ શર્મ કેરી વાનકી આપે અહીં;

જીવન તરૂમાં સિંચતી નિવૃત્તિ રસને દેશના,

પાંચે પ્રમાદ ભગાડનારી નાથ કેરી દેશના. ૧૧

અર્થ:—તિમિરપુંજ એટલે અજ્ઞાનના સમૂહને હટાવવાને અથવા દૂર કરવાને, તથા અરવિંદ એટલે સૂર્યવિકાસી કમલને વિકસ્વર-પ્રકુલિત કરવાને સૂર્ય સિવાય બીજો કોણ સમર્થ છે ? અથવા સૂર્ય સિવાય બીજા કોઈથી ઉપરનાં બંને કાર્ય થતાં નથી. તથા મોરને નચાવવાને એટલે હર્ષિત બનાવવાને મેઘ એટલે વાદળાં વિના બીજું કોણ શક્તિમાન છે ? એટલે બીજા કોઈમાં એવી શક્તિ નથી. તેમજ કુમુદને ખીલવવાને ચંદ્ર વિના બીજો કોણ સમર્થ છે ? અથવા તેના સિવાય બીજો કોઈ સમર્થ નથી. તેવી રીતે આ સંસારરૂપી સમુદ્રનો પાર પમાડવાને અથવા મોક્ષ મેળવી આપવામાં જિનેશ્વરની શુભ દેશના વિના બીજું કોઈ સમર્થ નથી. તે દેશના પરમ પદ એટલે મોક્ષ તેની વાનકીને આ લવમાં આપે છે. અહીં મોક્ષની વાનકી તે દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિ રૂપ સામાયિક જાણવું. તથા આ દેશના જીવનતરૂ એટલે આ મનુષ્યાદિ લવ રૂપ વૃક્ષમાં નિવૃત્તિ રસ એટલે શાંતિરૂપી પાણીને સિંચે છે, તેમજ પ્રભુની દેશના નિદ્રા, વિકથા વગેરે પાંચે પ્રમાદોનો નાશ કરનારી છે. ૧૦-૧૧

હવે દેશના કેવી છે તે આ શ્લોકથી શરૂ કરીને જણાવે છે:—

આતમ તણા ત્રણ ભેદને સમજવનારી દેશના,
ખાર વ્રતના તત્ત્વને દર્શાવનારી દેશના;
સર્વવિરતિને પમાડે પુરૂષ સિંહની દેશના,
સમિતિ ગુપ્તિ રંગમંડપમાં રમાડે દેશના. ૧૨

અર્થ:—આ દેશના આત્માના ત્રણ^૧ ભેદનું સ્વરૂપ સમજાવે છે. વળી દેશવિરતિ શ્રાવકના ખાર^૨ વ્રતોના તત્ત્વને એટલે યથાર્થ સ્વરૂપને જણાવે છે. તથા પુરૂષોમાં સિંહ સમાન શ્રી જિનેશ્વરદેવની દેશના સર્વવિરતિ રૂપ ચારિત્રને પમાડે છે. તથા સમિતિ^૩ અને ગુપ્તિ રૂપી રંગમંડપમાં રમાડનારી અથવા આનંદ પમાડનારી આ દેશના જાણવી. ૧૨

૧ આત્માના ૩ પ્રકાર આ પ્રમાણે:—૧ બહિરાત્મા—સંસારી પદાર્થોમાં આસક્ત જીવ. ૨ અંતરાત્મા—આત્માનું સ્વરૂપ સમજી શરીર અને જીવ જુદા છે તેવું જાણી પુદ્ગલ ભાવ પ્રત્યે આસક્ત ન બને અને તેનાથી વિમુખ થઈ આત્માના ગુણોમાં રાગનાર જીવજીવો. ૩ પરમાત્મા—સર્વજ્ઞ પ્રભુ શ્રી તીર્થંકર વિગેરે અને મોક્ષે ગચ્છેલ સિદ્ધ જગવંતો.

૨ પાંચ અજુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત, ચાર શિક્ષાવ્રત (દરેક વ્રતના વિસ્તાર સ્વરૂપ માટે 'દેશવિરતિ જીવન' જુઓ).

૩ સમિતિ—જ્યણા પૂર્વક શુભ ચેષ્ટા (પ્રવૃત્તિ) તે પાંચ છે. તથા ગુપ્તિ-શુભ યોગમાં આત્માને નોડવો, અને અશુભ યોગથી પાછો હટાવવો, એ ગુપ્તિ કહેવાય. એમ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિરૂપ ગુપ્તિ છે. અને સમિતિ એ શુભ પ્રવૃત્તિ રૂપ છે. માટે બંને સ્વરૂપ ભેદે કરીને એટલે દરેકનું અલગ અલગ સ્વરૂપ હોવાથી નિર્ણય થઈ શકે છે કે સમિતિ અને ગુપ્તિ અલગ અલગ પદાર્થ છે.

સૂત્રના દશ ભેદને સમજાવનારી દેશના,
 નિજ રમણતા રંગ ચંગ તરંગ સરિતા દેશના;
 સાધ્ય લક્ષ્ય વધારનારી પાવના જિન દેશના,
 ધર્મ શુક્લ ધ્યાન માર્ગે સ્થિર બનાવે દેશના. ૧૩

અર્થ:—સૂત્રના દશ ભેદનું જ્ઞાન આ દેશનાથી થાય છે. વળી આ દેશના નિજ રમણતા એટલે આત્માના શુભોમાં તદ્દતીન થવું તે રૂપી ચંગ એટલે મનોહર તરંગ એટલે લહેરોવાળી નદી જેવી છે. કારણ કે આ દેશનાનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજનારને આત્મ રમણતા જરૂર થાય છે. વળી સાધ્યલક્ષ્ય એટલે સાધવા અથવા મેળવવા લાયક જે મોક્ષ તે તરફ લક્ષ્ય એટલે મનની સ્થિરતાને વધારનારી જિનરાજની પવિત્ર દેશના છે. વળી આ દેશના આત્માને ઉત્તમ કોટિના ધર્મ ધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાનના માર્ગમાં સ્થિર કરે છે. અથવા આ દેશના સાંભળનાર લબ્ધિ જીવેને ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન ધ્યાવવાનો શુભ અવસર મળે છે. ૧૩

મોહ નૃપના જીવમને વિણસાવનારી દેશના,
 ચરણ નૃપના રાજ્ય સુખને આપનારી દેશના;
 સંસાર કેરી રખડપટ્ટી ટાલનારી દેશના,
 જીવનના ઉદ્દેશને બતાવનારી દેશના. ૧૪

અર્થ:—સંસારી જીવો ઉપર જીવમ શુભરતાર મોહરાજનો નાશ કરનારી આ દેશના છે એટલે આ દેશનાથી આત્માને દુઃખી કરનાર મોહ નાશ પામે છે. તથા ચરણનૃપ એટલે ચારિત્ર રૂપી રાજાના રાજ્યમાં રહેવાથી થતા સુખને આ દેશના આપે છે. તેમજ આ દેશના સાંભળવાથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. તથા આ દેશનાથી સંસારની રખડપટ્ટી અથવા રજા-ગવાનું દૂર થાય છે. તથા જીવનનો—મનુષ્ય લવનો ઉદ્દેશ એટલે હેતુ તેને આ દેશના સમજાવે છે. ૧૪

દુઃખ પરવશ આત્મ વશ સુખ ઈમ કહંતી દેશના,
 સન્માર્ગને દેખાડવાને હીપિકા પ્રભુ દેશના;
 હીર્ષ દષ્ટિ વધારતી સમતાલતા ધન દેશના,
 યોગ શુદ્ધિ કરે બતાવે ભૂલ જિનપતિ દેશના. ૧૫

અર્થ:—શ્રી વિગેરે પૌદ્ગલિક પદાર્થોના વશ થવામાં જીવને દુઃખ મળે છે તથા આત્મવશ એટલે આત્માના શુભોમાં રમણતા કરનાર લબ્ધિ જીવેને સુખ મળે છે એવું કહેનારી આ દેશના છે. વળી સન્માર્ગ એટલે આત્માને હિતકારી જે માર્ગ તે જીણાવવાને હીવીના જેવી અને બીનસમજણને દૂર કરનારી એવી પ્રભુ શ્રી જિનરાજની દેશના છે. આ દેશના

દીર્ઘદષ્ટિ એટલે કાર્ય કરવામાં લાંબી વિચારણા અથવા લાલાલાભની વિચારણા કરાવનારી છે. વળી તે દેશના સમતાલતા એટલે શાંતિ રૂપી વેલને વધારવામાં ઘન એટલે મેઘના જેવી શાસ્ત્રમાં કહી છે. તથા જિનપતિ શ્રી તીર્થંકર દેવની દેશના ત્રણે યોગને ચોખ્ખા બનાવે છે. અથવા હિતકારી કાર્યમાં આત્માને જોડે છે. તેમજ તે પોતાની ક્યાં ભૂલ થાય છે ? તે પણ સમજાવે છે. ૧૫

આત્મગૌરવને વધારે લોકહિતની દેશના,
ભાવના શુભ દીલમાંહિ જગાડનારી દેશના;

દુઃખના પ્રસંગે ધૈર્ય ભાવ રખાવનારી દેશના,
કર્મ કારણ બોધ પરિણતિ હોય સુણતાં દેશના. ૧૬

અર્થ:—ત્રણે લોકના જીવનું ભલું કરનાર પ્રભુ શ્રી તીર્થંકર દેવની દેશના આત્મ-ગૌરવ એટલે આત્માની મોટાઈને વધારે છે. વળી આ દેશના દીલમાં શુભ ભાવનાને પ્રકટ કરે છે. તથા તે દુઃખના પ્રસંગમાં ધૈર્યભાવ એટલે ધીરજને ધારણ કરવાનું શીખવે છે. એટલે દુઃખને સમતા લાવે સહન કરવાની શક્તિ આપનારી છે. તેમજ કર્મના ભૂલ ભેદ આઠ છે. અને તેના ઉત્તર ભેદ ૧૫૮ છે. તે દરેક કર્મનો બંધ કયા કયા કારણોથી થાય છે ? તેની સંક્ષેપથી અને વિસ્તારથી સમજ દેશના સાંભળતાં ભવ્ય જીવોને જરૂર પડે છે. યાદ રાખવું જોઈ એ કે-આત્મ હિતના રસ્તે પ્રયાણ કરનારા દરેક ભવ્ય જીવો અશાતા વેદનીયાદિ કર્મોના કારણથી અલગ રહે, તોજ સુખમય જીવન શુભરી થકે. જેને દુઃખની ઇચ્છા હોય, એવો તો દુનિયામાં એક પણ જીવ નથી. ત્યારે સવાલ એ ઉભો થાય છે કે-દુઃખ કેમ ભોગવવું પડે છે ? આનો જવાબ એ છે કે-કારણ વિના કાર્ય થાય જ નહિ. જેવું કારણ હોય તેવું કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. શું લીંઝડાનું બી વાળું હોય, તેમાંથી શેલ-ડીનો સાંઠો ઉપજશે કે ? નહિ જ. દુઃખની ઇચ્છા નથી પણ મોહને વશ પડેલા સંસારી જીવો બીનસમજણને લઈને દુઃખના કારણોને પણ સુખના કારણ માનીને સેવે છે. તેથી તેમને દુઃખ ભોગવવું પડે છે. ચિત્તની સ્વસ્થતા હોય, તો દિનપ્રતિદિન સુખના કારણોને જ સેવવાની ભાવના જાગે છે.

પ્રશ્ન—ચિત્તની સ્વસ્થતા શાથી થાય ?

ઉત્તર—સારા નિમિત્તોની સેવના કરવાથી કષાય પાતાળા પડે, અને પરિણામે જરૂર મન સ્વસ્થ બને છે. માટે વ્રતપૂજા દાન શીલ તપ ભાવના સ્વાધ્યાય ગુરુલક્ષિત સામાયિક પૌષ્ઠ ઉપધાન વહન વિગેરે સાત્ર નિમિત્તોની સેવા કરવા તરફ સમજી ભવ્ય જીવોએ બહુ જ કાળજી રાખવી જોઈએ. ૧૬

નય ભંગ માન રહસ્યને સમજાવનારી દેશના,

સુખના પ્રસંગે સાવચેત બનાવનારી દેશના;

પૂર્ણ સાત્ત્વિક હર્ષને પણ આપનારી દેશના,

રાજસી તિમ તામસી સ્થિતિ ટાલનારી દેશના. ૧૭

અર્થ:—સાત નય, સપ્ત ભંગી તથા પ્રમાણના રહસ્યને અથવા સારને આ દેશના સમજાવે છે. વળી આ દેશના સુખના અવસરમાં પણ જીવને સાવચેત રાખે છે કે હે જીવ! આ સુખનાં સાધનો તને મળ્યાં છે તે તારાં પૂર્વે કરેલાં ધર્મ કાર્યોનું ફળ છે, પરંતુ તે ફળને ભોગવતાં તેમાં આસક્ત થઈને જે તું તારાં ધાર્મિક કર્તવ્યોને ભૂલી જઈશ તો આ સુખના સાધનો જે તારો પુણ્યોદય પૂરો થતાં અવશ્ય નાશ પામશે, તે વખતે તારે દુઃખ ભોગવવાનો વારો આવશે. તે વખતે તને પશ્ચાત્તાપ થશે, પણ તે તો “સંડયા પછીના ડહાપણ” જેવો કહેવાય. તથા આ શુભ દેશના આત્માની પ્રસન્નતાથી થતા સાત્ત્વિક આનંદને આપનાર છે. તથા જીવની રાજસી તથા તામસી અવસ્થાને આ દેશના દૂર કરે છે. જે અવસ્થામાં લોભ વધારે પ્રમાણમાં દેખાતો હોય, અને અર્થ કામની વાસના વધતી હોય, એટલે તેવા સાધનો ભેગવવા માટે મનમાં ઇચ્છાના તરંગો વધારે ઉછળતા હોય, તે આ પ્રમાણે—કામ વાસનાને પોષણ આપનાર અર્થ એટલે ધન છે. તેને ભેગવવા માટે લોભિયા જીવો એક સ્થાના કરીયાણા ભરીને બીજે સ્થાને વેચવા જતાં વચમાં વિશાલ અટવી આવે, તેને ટપીને જવામાં વાઘ વિગેરેનો ભય હોય, તો પણ સાહસ કરીને તેવા ભયંકર સ્થાને જાય, ભયંકર બીજા દેશમાં પૈસા કમાવવા માટે પ્રયાણ કરે, કંઝૂસ માણસની વાસના વાસના કરે, તથા હાથીઓના સમુદાય ઉભા હોવાથી જ્યાં જવાની પણ ઘણી મુશ્કેલી હોય; તેવા સ્થાને લશ્કરી સિપાઈ બનીને લડવા જાય, તથા ધનને કમાવવા માટે દૂર રહેલા દેશમાં જવા માટે તેવા સમુદ્ર માર્ગની લાંબી લાંબી મુસાફરી કરે, કે જ્યાં સગાં સબંધી જનો સારવાર કરનાર ન હોય, દેવ પૂજન, વ્યાખ્યાન શ્રવણના સાધનો ન હોય, તેમજ મરણ સમયે નવકાર પણ સંભળાવનાર ન મળી શકે. તેમજ ઘણાં કષ્ટોથી ભરેલી ખેતી કરે. આવા પાપ કરાવનાર એક લોભ જ છે. જ્યારે લોભની લાવના જાગે, ત્યારે પોતે સમજી જતું કે હાલ આપણી રાજસી અવસ્થા (સ્થિતિ, સ્વરૂપ) વર્તે છે. જેમાં પ્રમાદ અને મોહના ચાળા વધારે દેખાય, તે તામસી સ્થિતિ જાણવી. બંને સ્થિતિ આત્માને દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે. અને સાત્ત્વિક સ્થિતિ સદ્ગતિ પમાડે છે. આવી સમજણ દેશના સાંભળવાથી પડે છે. સાત્ત્વિક સ્થિતિનું સ્વરૂપ આ છે—જેમાં આત્મા ધાર્મિક ભાવનામાં દિન પ્રતિદિન આગળ વધતો જાય, અર્થ કામ પ્રત્યે અરૂચિ લાવ જાગે, આત્માને ઉચ્ચ કોટીમાં દાખલ કરવા માટે સારા સાધનોને સેવવાની ઇચ્છા થાય. તેવી સ્થિતિને સાત્ત્વિક સ્થિતિ કહી છે, વિશેષ બીના શ્રાવક ધર્મ જાગરિકામાંથી જાણવી. ૧૭

ચિંતામણિની જેમ કામિત પૂરનારી દેશના,
આત્મ મણિ નિર્મલ બનાવે અભયદયની દેશના;
મુક્તિ હેતુ સમાધિ યોગ સમર્પનારી દેશના,
ભાવ તિમિર ખસેડવાને સૂર્ય જેવી દેશના. ૧૮

અર્થ:—જેમ ચિંતામણિ રત્ન ઇચ્છિત પદાર્થોને આપે છે તેમ આ દેશના પણ મનના ઇચ્છિત પદાર્થોને પૂર્ણ કરે છે. વળી દુનિયાને નિર્ભય બનાવનારા પ્રભુની દેશના આત્મા રૂપી મણિને નિર્મળ બનાવે છે, કારણ કે દેશનાના પ્રભાવથી આત્માને વળગેલ કર્મ રૂપી મેલનો નાશ થાય છે. વળી આ દેશના મોક્ષના કારણ રૂપ જે સમાધિયોગ એટલે ચિત્તની સ્થિરતા તેને આપે છે. વળી ભાવ તિમિર એટલે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને દૂર કરવાને દેશના સૂર્ય સમાન છે, કારણ કે દેશનાના પ્રતાપથી જ્ઞાન પ્રકાશ પ્રગટ થાય છે. ૧૮

અડ કર્મ દલ ધન દૂર કરવા પવન જેવી દેશના,
આદર્શ ઔષધ જહાણ જેવી ચક્ષુદયની દેશના;
કરૂણા ચરણ તપ ઉચિત કાર્યે જોડનારી દેશના,
દેવાદિ તત્ત્વ જણાવનારી દેશના જૂઠ લેશ ના. ૧૯

અર્થ:—જેમ પવન વાદળોને વિખેરે છે તેમ આ દેશના રૂપી પવનથી આઠ કર્મનાં સમૂહ રૂપી વાદળોં વિખરાઈ જાય છે. વળી જેમ આદર્શ એટલે દર્પણમાં પોતાનું ચતુર્થ સ્વરૂપ જણાય છે તેમ દેશનાથી પોતાનું આંતર સ્વરૂપ ચતુર્થ જણાય છે, માટે દર્પણ સમાન છે. જેમ દવા રોગનો નાશ કરે છે તેમ દેશનાથી કર્મ રૂપી ભાવ રોગનો નાશ થતો હોવાથી તે દવા જેવી છે. જેમ વહાણથી સમુદ્ર તરી શકાય છે તેમ દેશનાના પ્રભાવથી સંસાર રૂપ સમુદ્ર તરી શકાતો હોવાથી તે વહાણ જેવી છે. શ્રુતજ્ઞાન રૂપી ચક્ષુના દેનાર પ્રભુની એવી ઉત્તમ દેશના છે, વળી તે દેશના દયા, આરિત્ર, તપ વગેરે યોગ્ય કાર્યોમાં જોડે છે તથા તે દેશના દેવ, ગુરૂ, ધર્મના સ્વરૂપને જણાવનારી છે. તેમાં જરા પણ ખોટું નથી. ૧૯

અનુયોગ ત્રિપદી તત્ત્વને દર્શાવનારી દેશના,
દેવ નરક સ્થાન આયુને જણાવે દેશના;
સિદ્ધિ સિદ્ધ સ્થિતિ જણાવે શર્મ દુઃખના હેતુને,
નવ તત્ત્વ સત્તા દેશના સમજાવતી ષડ્દ્રવ્યને. ૨૦

અર્થ:—આ દેશના અનુયોગ તથા ત્રિપદીના રહસ્યને જણાવે છે. વળી દેશના દેવતા તથા નારકીના સ્થાન તથા તે દરેકનું આયુષ્ય કેટલું છે તે જણાવે છે. સિદ્ધિ તથા મોક્ષમાં સિદ્ધોની સ્થિતિ તથા શર્મ એટલે સુખના હેતુને તથા દુઃખના હેતુને જણાવે છે. તથા આ દેશના નવ તત્વની તથા કર્મના બંધ ઉદય સત્તા તથા છ દ્રવ્યોના સ્વરૂપને સમજાવે છે. (૧) દ્રવ્યાનુયોગ. (૨) ગણિતાનુયોગ. (૩) ચરણાનુયોગ. (૪) ધર્મકથાનુયોગ. એમ ચાર પ્રકારનો અનુયોગ છે. અર્થનું વ્યાખ્યાન એ અનુયોગ કહેવાય. વિશેષ બીના નવ તત્વ વિસ્તારાર્થની પ્રસ્તાવનાથી જાણવી. (૧) ઉત્પાદ (૨) વ્યય (૩) પ્રૌવ્ય આ ત્રણ પદનું નામ ત્રિપદી કહેવાય છે. ૨૦

અપવર્તના ઉદ્વર્તનાદિક તેમ સ્થિતિધાતાદિને,

સંક્રમ નિષેકાદિક જણાવે દેશના બંધાદિને;

ચિત્ત હય વશ રાખતીજ લગામ જેવી દેશના,

શર્કરાદિકને હરાવે મિષ્ટતામાં દેશના. ૨૧

અર્થ:—દેશના ૧અપવર્તનાને, ૨ઉદ્વર્તનાને તથા ૩સ્થિતિધાત, ૪રસધાત વગેરેને જણાવે છે, તેમજ ૫સંક્રમ, ૬નિષેક, તથા ૭બંધાદિક એટલે બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તાને જણાવે છે. વળી મન રૂપી ઘોડાને કબજે રાખતી હોવાથી દેશનાને લગામ જેવી કહેલી છે. વળી મીઠાશમાં સાકર વગેરે મિષ્ટ વસ્તુને આ દેશના હરાવે છે એટલે દેશના સાંભળવામાં આવે રસ પડે છે કે જે રસની આગળ સાકર વગેરેની મીઠાશ કાંઈ હીસાબમાં નથી. ૨૧

આ દેશનાં સાંભળી કોણે કોણે આત્મકલ્યાણ કર્યું તે બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

પ્રભુ વીરના અગીઆર ગણધર વીર પ્રભુની દેશના,

સુણતાં લહી સંયમ થયા રચનાર ખારે અંગના;

નાણુ કેવલને લહી સંસારવાર્ધિ તરી ગયા,

સિદ્ધિ લેશે શ્રાવકો દસ હાલ સૌધર્મે રહ્યા. ૨૨

૧-૨ કર્મના સ્થિતિ અને રસને ઘટાડે તે અપવર્તના અને વધારે તે ઉદ્વર્તના.

૩-૪ કર્મની સ્થિતિનો નાશ કરવો તે સ્થિતિધાત અને રસનો ઘાત કરવો તે રસધાત.

૫ અમુક કર્મરૂપે રહેલ પ્રકૃતિ સ્થિતિ વગેરેને પોતાની અભિન્ન એવી કર્મની પ્રકૃતિ સ્થિતિ વગેરે રૂપે પરિણમન કરવું તે. સંક્રમ

૬ નિષેક-બંધ થયા પછીથી અખાધા કાલ સિવાયનો ઉદય યોગ્ય કાલ.

૭ આત્માની સાથે કર્મવર્ગણનો સંબંધ થવો તે બંધ, બાંધેલા કર્મનું સ્વાભાવિકપણે ભોગવવું તે ઉદય, તેજ કર્મનું અખાધાકાલ વિના ઉદીરીને ભોગવવું તે ઉદીરણા, તથા તે બાંધેલા કર્મ આત્માથી જ્યાં સુધી છુટાં ન પડે એટલે આત્માની સાથે રહે તે સત્તા કહેવાય.

અર્થ:—ઈન્દ્રભૂતિ વગેરે ૧૧ બ્રાહ્મણોએ ચરમ તીર્થપતિ શ્રી વીર જિનેશ્વરની દેશના સાંભળીને ચારિત્ર લીધું અને વીર પ્રભુના ગણધર થઈને બારે અંગની રચના કરી. તથા તેઓ કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી સંસાર વાર્ધિ એટલે સંસાર રૂપી સમુદ્રનો પાર પામ્યા અથવા મોક્ષે ગયા. તથા વીર પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળનાર તે શ્રી આણંદ શ્રાવક કામદેવ શ્રાવક વગેરે દશ શ્રાવકો જેઓ અહીંથી સૌધર્મ નામના પહેલા દેવલોકમાં ગયા છે, ત્યાંથી વ્યવીને મનુષ્ય ભવ પામી મોક્ષે જશે. અગીઆર ગણધરોની બીના ટુંકમાં આ પ્રમાણે જાણવી.

૧. લખિધનિધાન શ્રી ગૌતમસ્વામી

પૂર્વ ભવનો સંબંધ:

ચરમ તીર્થંકર પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ, પૂર્વે કરેલા નિયાણાના પ્રભાવે, ૧૮મા ભવમાં ત્રિપૃષ્ઠ નામના વાસુદેવ થયા હતા. અને મથુરા નગરીમાં મુનિરાજની મચકરી કરવાથી બાંધેલ કર્મોના ઉદયે ઘણા ભવોમાં ભટક્યા બાદ, તે વિશાખાનંદીકુમાર, સિંહપણે ઉત્પન્ન થયો હતો. અને ગૌતમ મહારાજનો જીવ એ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના સારથિપણે ઉત્પન્ન થયો હતો. તે સિંહ (વિશાખાનંદીનો જીવ) અનેક માનવોને ઉપદ્રવ કરતો હતો, એટલે સારથિ (ગૌતમ સ્વામીના જીવ) ને સાથે લઈને ત્રિપૃષ્ઠકુમાર (મહાવીરસ્વામીનો જીવ) તે ઉપદ્રવનું નિવારણ કરવા માટે રથમાં બેસીને વનમાં ગયા. કુમારે સિંહને પકકાર કર્યો એટલે જલ્દી તે કુમારની સામે ધસ્યો અને છેવટે ત્રિપૃષ્ઠ કુમારે તેને મારી નાંખ્યો. મરતી વખતે સિંહે ખેદપૂર્વક વિચાર્યું કે “અહો! આ એક સામાન્ય મનુષ્યે મારી આ સ્થિતિ કરી?” આ પ્રસંગે તે સારથિએ તેને શાંત કરવા માટે કહ્યું કે—“હે સિંહ! આ તને મારનાર એ ભવિષ્યમાં વાસુદેવ થવાના છે. તેને તું સામાન્ય માણસ ન સમજીશ! જેમ તું તિર્થંચરૂપે સિંહ છે, તેમ આ ત્રિપૃષ્ઠકુમાર પણ મનુષ્ય લોકમાં સિંહ સમાન છે. તેથી તું સામાન્ય પુરુષના હાથે મરાયો નથી, પણ સિંહ જેવા નરેન્દ્રના હાથે મરાયો છું, માટે ખેદ ન કર!” આ પ્રમાણે સારથિનાં વચન સાંભળીને હર્ષિત થઈ સિંહ શાંતિ પૂર્વક મરણ પામ્યો.

અહીં યાદ રાખવું જોઈએ કે આજ સિંહ વચમાં ઘણો કાલ ભગીને પ્રભુ મહાવીરના સમયમાં તે હાલિક નામના ખેડુત તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે કે જેને પ્રભુના કહેવાથી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રતિબોધ આપે છે. આ પ્રસંગ આગળ ઉપર આપેલ છે.

જન્મ-માતા-પિતા-કુટુંબ—

ઘણો કાલ વીત્યા બાદ એ સારથિનો જીવ મગધ દેશના ગોખર નામના ગામમાં વેદાદિપારંગત વસુભૂતિ બ્રાહ્મણના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. તેમનું નામ ઈન્દ્રભૂતિ અને ગોત્ર ગૌતમ હતું. એમનો જન્મ જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાં અને વૃશ્ચિક રાશીમાં થયો હતો. એમને પૃથ્વી નામની

માતા હતી. વજ્રપલ નારાય સંઘયણ અને સમયતુરસ્ત સંસ્થાનના ધારક આ શ્રી ઈંદ્ર-ભૂતિજીને અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ નામના બે નાના ભાઈ હતા. તેઓ વ્યાકરણ-ન્યાય-કાવ્ય-અલંકાર-પુરાણ-ઉપનિષદ-વેદ વગેરે સ્વધર્મશાસ્ત્રના પારંગત બન્યા. હંમેશાં ત્રણે ભાઈઓ પાંચસો પાંચસો શિષ્યોને ભણાવતા હતા. આવા પંડિત હોવા છતાં સમ્યગ્દર્શનના અભાવે તેઓ ખરા જ્ઞાની નહોતા ગણાતા, કારણ કે શુદ્ધ શ્રદ્ધાયુક્ત જ્ઞાન જ સાચું જ્ઞાન કહેવાય છે અને તે એમની પાસે ન હતું.

ભગવાન મહાવીરનો સમાગમ અને દીક્ષા :

એ પ્રમાણે શ્રી ઈંદ્રભૂતિ ૫૦ વર્ષની ઉંમર સુધી મિથ્યાત્વી રૂપે રહ્યા. બીજી બાજુ શ્રી મહાવીરદેવને, કેવલજ્ઞાન થયા બાદ તીર્થની સ્થાપના કરવાના પ્રસંગે, શ્રી ઈંદ્રભૂતિ વગેરે અગિયારે બ્રાહ્મણો ગણધરપદને લાયક જણાયા. તેથી પ્રભુ વિહાર કરી મધ્યમ પાપા (અપાપા) નગરીના મહસેન નામના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. ત્યાં સમવસરણમાં બેસી પ્રભુ દેશના આપી રહ્યા હતા, અને નગરીમાં સપરિવાર શ્રી ઈંદ્રભૂતિ આદિ બ્રાહ્મણો યજ્ઞક્રિયા કરી રહ્યા હતા; ત્યારે ઈંદ્રભૂતિને આકાશ ભાગે આવતા દેવોના નિમિત્તે, સર્વજ્ઞ પ્રભુ શ્રી મહાવીરનો પરિચય થયો. તે પ્રભુની પાસે ગયા ત્યારે પ્રભુએ તેને પૂછ્યું, ‘હે ઈંદ્રભૂતિ ! તમને “ જીવ છે કે નહિ ” આ બાબતનો સંદેહ છે.’ પ્રભુનું આ વચન સાંભળીને ઈંદ્રભૂતિને આશ્ચર્ય થયું અને સાથે સાથે પ્રભુના સર્વજ્ઞપણાની ખાત્રી થઈ. વેદવાક્યનો ઈંદ્રભૂતિ જે અનુચિત અર્થ કરતા હતા તેનો પ્રભુએ, ઉપયોગ ધર્મની અપેક્ષાએ, સત્ય અર્થ સમજાવ્યો એટલે સંદેહ દૂર થતાં, તેમણે પચાસ વર્ષ પૂરા થયા બાદ એકાવનમા વર્ષે વૈશાખ સુદી અગીયારસના દિવસે પૂર્વ ભાગમાં સંયમ ગ્રહણ કર્યું. (બાકીના દશ બ્રાહ્મણોએ પણ તે જ દિવસે પોતાનો સંશય દૂર થતાં ઈંદ્રભૂતિજીની માફક દીક્ષા ગ્રહણ કરી.)

ગણધરપદ અને ચાર જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ :

અહીં એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે, પોતપોતાનો સંદેહ દૂર થતાં શ્રી ઈંદ્રભૂતિ આદિની મિથ્યા પરિણતિ પણ દૂર થઈ અને સમ્યક્ત્વની પરિણતિ પ્રાપ્ત થઈ. પ્રભુએ લાયક જાણી તેમને ગણધરપદની આપી અને વાસક્ષેપ કર્યો, એટલે એ જ વખતે તેઓ બધા સમ્યગ્દર્શન ઉપરાંત ચાર જ્ઞાન (મતિ, શ્રુતિ, અવધિ અને મનઃપર્યવ) ના ધારક બન્યા. ખરેખર, પ્રભુના વાસક્ષેપનો પ્રભાવ અલૌકિક હોય છે. થોડા જ વખત પહેલાં જેઓને સમ્યગ્જ્ઞાનની ગંધ પણ ન હતી. જેઓ મિથ્યાજ્ઞાનરૂપી કાદવમાં ખૂંતેલા હતા અને તેથી જેઓ પ્રભુને “ ઈંદ્રજાલિયો ” વગેરે વગેરે શબ્દો કહેતા હતા, તેઓ થોડા જ વખતમાં આવા જ્ઞાની બન્યા અને ઉચ્ચ કોટીમાં મૂકાયા. ખરેખર, સત્પુરુષોનો સમાગમ અપૂર્વ લાભકારક હોય છે ! અસ્તુ.

તીર્થંકરપદ અને ગણધર પદનો ટૂંક વિચાર :

તીર્થંકરપદ સિવાયના બીજા બધા પદોમાં ગણધર પ્રધાન છે. અનેક ગ્રંથો ઉપર સરલ ટીકા બનાવનાર અને સરસ્વતીના વરદાનવાળા આચાર્ય શ્રી ^૧મલ્લયગિરિજી મહારાજે પંચ-સંગ્રહમાં કહ્યું છે કે—કપાયની મંદતાવાળા અને સમ્યગ્દર્શન સહિત એવા જે જીવો, “આશ્ચર્ય છે કે મહાદેહીપ્યમાન, શ્રી તીર્થંકરના ધર્મરૂપી દીવો હયાત છતાં મોહરૂપ તિમિરથી ઢંકાયેલા નેત્રવાળા આ બિચારા સંસારી જીવો અનેક કપાયોદિ સ્વરૂપ કાંટા-ઓથી ભરેલા સંસારમાં આથકે છે,” એવી ભાવ દયાથી પ્રેરાઇને સર્વ જીવોને ઉદ્ધારવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ તીર્થંકરનામકમ બાંધે છે. સ્વજનવર્ગનો ઉદ્ધાર કરવાની ભાવના ભાવનાર જીવો ગણધરપદને પામે છે. મહાપુણ્યશાલી જીવો જ આ સ્થિતિને પામી શકે છે, તેથી તેમની રૂપસંપદા પણ બીજા જીવો કરતાં ચઢીચાલી હોય છે. એટલે આહારક શરીરના રૂપ સૌંદર્યથી પણ ગણધરદેવોનું રૂપ અધિક હોય છે, અને તેથી ચઢીચાતું રૂપ શ્રી તીર્થંકર પ્રભુનું હોય છે.

શક્તિ, ગુણો, તપ અને ગુરુભક્તિ :

સર્વ ગણધરોમાં શ્રી ગૌતમ ગણધર મહાપ્રભાવશાલી ગણાય છે, કારણ કે તેઓશ્રી અનેક સ્વાભાવિક લઙ્ઘિઓના નિધાન હતા. સાથે સાથે તેઓ નિરભિમાન પણ તેટલા જ હતા, તે આનંદ શ્રાવકના અવધિજ્ઞાનની બાબતમાં પોતાની ભૂલ જણાતા તેમણે તેને, ‘મિચ્છામિ દુક્કડ’ દીધો તે ઉપરથી જાણી શકાય છે. આવી જાંચી હદે પહોંચ્યા છતાં તેઓને ગુરુભક્તિમાં અપૂર્વ પ્રેમ હતો. ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવામાં તેઓ આનંદ અનુભવતા હતા અને ખરી મોટાઈ પણ તેમાંજ સમજતા હતા. વસ્તુતત્ત્વનો નિષ્ઠંક નિર્ણય મેલવવા સાથે, બીજાઓને બોધ પમાડવા માટે અને સ્વશિષ્યોનો શ્રદ્ધાગુણ વધારવા માટે પણ શ્રી ગૌતમ મહારાજે વારંવાર ભગવાનને અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા છે અને તેથી જ શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં ૩૬ હજાર વાર શ્રી ગૌતમ મહારાજનું નામ આવે છે. આવા પ્રકારની પ્રશ્ન-શૈલીને અપૂર્વ બોધદાયક જાણીને શ્રી શ્યામાચાર્ય ભગવંતે શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં પણ શૈલી કાયમ રાખી છે. અણાહારપદની વાનકી અને નિકાચિત કર્મોને તોડવાનું અપૂર્વ સાધન ક્ષમાપ્રધાન તપશ્ચર્યા છે. એમ સમજીને, શ્રી ગૌતમસ્વામી છઠ્ઠે પારણે છઠ્ઠ કરતા હતા. છતાં તેઓનું શરીર મહાતેજસ્વી દેખાતું હતું.

કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિની શંકા અને તેનું નિવારણ :

પૃથ્વ્યંપાનગરીના શાલ અને મહાશાલ નામના રાજપુત્રોએ, પ્રભુની દેશનાથી વૈરાગ્ય

૧ આ સૂરિજીના ચરિત્રને માટે જુઓ—માસ્તર મંગલદાસની છપાવેલી કર્મપ્રકૃતિની મેં લખેલી પ્રસ્તાવના.

પામી પોતાના ભાણેજ ગાંગિલને રાત્ર્ય સોંપી, દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તેઓ અગિયાર અંગે ભણ્યા અને ગીતાર્થ બન્યા. પછી ગાંગિલકુમારાદિને પ્રતિબોધ કરવા માટે, પ્રભુની આજ્ઞા લઈને શ્રી ગૌતમસ્વામીની સાથે તે બંને (શાલ-મહાશાલ) પૃષ્ઠઅંપાનગરીમાં પધાર્યા. ત્યાં ગાંગિલરાબાએ ગણુધર શ્રી ગૌતમ મહારાજની દેશના સાંભળી, વૈરાગ્ય પામી, સ્વપુત્રને રાત્ર્ય સોંપી, માતા પિતા સહિત, ગૌતમસ્વામીની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. પછી સપરિવાર ગૌતમસ્વામી પ્રભુવીરની પાસે આવતા હતા. ત્યાં રસ્તામાં સાલ અને મહાસાલને પોતાના બેન, બનેલી આદિના ગુણોની અનુમોદના કરતા ક્ષપકત્રેણિમાં કેવળજ્ઞાન થયું. આ બીના પ્રભુ શ્રી વીરની પાસે આવ્યા બાદ પ્રભુશ્રીના કહેવાથી જ્યારે શ્રી ગૌતમ મહારાજે બાણી, ત્યારે તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે શું મને કેવળજ્ઞાન નહિ થાય ? આ વાતને ખુલાસો દેવાએ કર્યો કે આજે જ પ્રભુએ ફરમાવ્યું છે કે ‘ જે ભવ્ય જીવ સ્વલબ્ધિવડે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર જઈ જિનેશ્વરોને વંદન કરે તે આત્મા તેજ ભવે સિદ્ધિપદને પામે. ’ એ સાંભળીને તેઓ પ્રભુની આજ્ઞા લઈ ચારણલબ્ધિથી વાયુ જેવા વેગે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ચઢી, તીર્થવંદના કરી, અશોક વૃક્ષની નીચે બેઠા ! ત્યાં વશ્રમણુ આદિ દેવોને સંસારની વિચિત્રતા ગર્ભિત દેશના સંભાળાવી. છેવટે વૈશ્રમણુને શંકાશીલ બાણીને પૂંડરીક અને ‘ક’ડરીકનું દષ્ટાંત કહી તેને નિઃસંદેહ બનાવ્યો.

પંદરસો તાપસોને દીક્ષા, ભોજન અને કેવળજ્ઞાન :

રાત ત્યાં રહી તેઓ સવારે નીચે ઉતરવાની તૈયારી કરતા હતા ત્યારે નીચે, પૂર્વે આવેલા પંદરસો તાપસો ગૌતમસ્વામીની (પર્વત ચઢતા હતા તે વખતની) અપૂર્વ શક્તિ જોઈને આશ્ચર્ય પામીને ઉપરથી ‘ તેઓ ઉતરશે ત્યારે તેમના શિષ્ય થઈશું ’, આવા ઈશદાથી તેમની રાહ જોઈ રહ્યા હતા. એટલે જ્યારે ગૌતમસ્વામીને આવેલા જોયા ત્યારે તેઓએ દીક્ષાની માગણી કરી. ગૌતમસ્વામીએ બધા તાપસોને દીક્ષા આપી. પછી બધા પ્રભુની પાસે જવા આવ્યા. વચમાં એક ગામ આવ્યું ત્યાં શ્રી ગૌતમસ્વામીએ અક્ષીણ મહાનસીલબ્ધિના પ્રભાવે થોડી ખીર છતાં સર્વેને તૃપ્ત કરી, સર્વેને વિસ્મય પમાડ્યો.

એ પંદરસો તાપસોમાંથી પાંચસોને જમતાં, અને પાંચસોને પ્રભુની પ્રાતિહાર્યાદિ ઋદ્ધિ જોતાં અને પાંચસો તાપસોને પ્રભુનાં દૂરથી દર્શન થતાંની સાથે જ કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થયું. આ વાતની શ્રી ગૌતમસ્વામીને ખબર ન હોવાથી તેમણે તાપસોને કહ્યું કે, ‘હું મુનિવરો ! તમે પ્રભુને વંદન કરો ? એટલે મહાવીરદેવે કહ્યું, ‘હું ગૌતમ, આ સર્વ કેવલી છે, તેથી વંદન કરવાનું ન કહેવાય !’ એમ સાંભળી તરત જ શ્રી ગૌતમ મહારાજે કેવલી તાપસોને ખમાવ્યા. ધન્ય છે. શ્રી ગૌતમ દેવના નમ્રતા ગુણને.

ફરીને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિની શંકા અને તેનું સમાધાન :

આ અવસરે ફરી શ્રી ગૌતમ મહારાજે વિચાર્યું કે—“ જરૂર હું આ ભવમાં મુક્તિમાં

૧. ઉપદેશપ્રાસાદમાં આ બીના છે.

જઈશ નહિ. કારણ કે મેં જેઓને દીક્ષા આપી તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા અને હું ન પામ્યો.” એટલે પ્રભુએ પૂછ્યું-“હે ગૌતમ! તીર્થંકરોનું વચન સાચું કે દેવોનું વચન સાચું?” આ પ્રશ્નને શ્રી ગૌતમે વિનયથી જવાબ આપ્યો કે હે પ્રભુ! “નક્કી તીર્થંકરનું વચન સત્ય છે.” પ્રભુએ ગૌતમને આશ્વાસન પમાડવા માટે વધુમાં કહ્યું કે-“હે ગૌતમ આમ અધીરતા કરીશ નહિ. લાંબા કાળના પરિચયથી તને મારી ઉપર હઠ રાગ છે. તે દૂર થતાં જ તને કેવલજ્ઞાન થશે!” ગૌતમસ્વામીને પ્રભુના આ વચનથી શાંતિ થઈ.

શ્રી ગૌતમ મહારાજ મહાવીર દેવની પાસે, બહુ દૂર નહિ અને બહુ પાસે નહિ તેમ ઉભડક પગે વિનયપૂર્વક બેસતા હતા, અને ધર્મધ્યાન શુકલધ્યાન રૂપી કોઠાને પ્રાપ્ત થયેલી પાંચ ઇંદ્રિયોને અને મનને સ્થિર રાખતા હતા. તેમજ સંયમ અને તપ વડે આત્માને નિર્મલ બનાવી રહ્યા હતા. ગૌતમ ગોત્રમાં જન્મેલા, સાત હાથની કાયાવાળા, સમચતુરસ સંસ્થાનના ધારક અને વજ્રઋષભનારાય સંઘયણુવાળા શ્રી ગૌતમસ્વામી મહાતપસ્વી, ચેર બ્રહ્મચર્યના પાલક અને સંક્ષિપ્ત તેમજ વિપુલ તેજો લેશ્યાને ધારણ કરનારા હતા. વળી તેઓ યૌદ્ધ પૂર્વના જ્ઞાતા, ચાર જ્ઞાનના ધારક અને સર્વાક્ષર સંયોગોના જાણકાર હતા. છતાં તેમને જ્યારે જ્યારે જિજ્ઞાસારૂપ સંશય થાય, ત્યારે ત્યારે વિનયપૂર્વક કયા કારણોથી કયું કર્મ બંધાય? કર્મથી મુક્ત થવાનો શો ઉપાય? તેમજ “ચલમાળે ચલિય” વગેરેના મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્નો પૂછી તેનો ખુલાસો મેળવતા હતા.

પ્રભુને પ્રશ્નો પૂછવાનો હેતુ :

આ પ્રસંગે એ શંકા થાય છે કે-શ્રી ગૌતમસ્વામી તો દ્વાદશાંગીના રચનાર અને આર જ્ઞાનના ધારક હોવાથી સર્વજ્ઞ જેવા હતા, તો પછી પ્રભુને તેઓશ્રી પ્રશ્નો પૂછે છે એમ કેમ અને? આના ઉત્તરમાં ટીકાકાર ભગવંત જણાવે છે કે-(૧) ઉદયમાં વર્તતા એવા જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોના પ્રતાપે છદ્મસ્થને અનુપયોગ ભાવ હોય છે તેથી, (૨) જાણતા છતાં પોતાના જ્ઞાનના સંવાદ માટે, (૩) બીજાઓને બોધ પમાડવા માટે, (૪) સ્વશિષ્યોને શુદ્ધના વચન ઉપર હઠ શ્રદ્ધા થાય એવા ધરાદાથી અથવા (૫) સૂત્રરચનાની વિધિ સાચવવા માટે; એમ પાંચમાંના કોઈ પણ કારણથી ગૌતમ મહારાજ પ્રભુને વારંવાર પ્રશ્નો પૂછતા હતા.

કેશી ગણધર સાથેનો પ્રસંગ :

શ્રી ગૌતમસ્વામીમાં અપૂર્વ વિનય ગુણ વસ્યો હતો, તેની ખાતરીને માટે કેશી ગણધર મહારાજનો પ્રસંગ સાક્ષી પૂરે છે. ત્રેવીશમા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની પરંપરામાં થયેલા, ત્રણ જ્ઞાનના ધારક, મહાધુરંધર, શ્રી કેશી ગણધર મહારાજ અને શ્રી ગૌતમ મહારાજ એક વખત શ્રાવસ્તી નગરીની નજીકમાં પધાર્યા. ત્યાં શ્રીકેશી ગણધર તિન્દુક વનમાં

પધાર્યા અને શ્રીગૌતમ ગણધર કોષ્ઠક નામના ઉદ્યાનમાં રહ્યા હતા. એટલે જ્યેષ્ઠ કુલનું માન સાચવીને વિનય નિધાન શ્રી ગૌતમ મહારાજ કેશી ગણધરને મલવા પધાર્યા. શ્રીકેશી મહારાજે તેમનું યોગ્ય સન્માન સાચવ્યું. માંડોમાંડે એક બીજાએ સુખશાતાના સમાચાર પૂછ્યા. અને જાને પૂજ્ય પુરુષો ઘણા જ ખૂશી થયા. અવસર જોઈને શ્રીગૌતમ ગણધરે કેશી ગણધરના, મહાવ્રતોની સંખ્યા, સચેલક અચેલક ધર્મ ઇત્યાદિ બાબતોના તમામ પ્રશ્નોના શાંતિ પૂર્વક, મીઠી ભાષામાં ઉત્તર આપ્યા. જે સાંભળી શ્રીકેશી ગણધર ઘણા ખૂશી થયા. દેવાદિની સભાને પણ આ વાત સાંભળી ઘણો જ આનંદ થયો. પછી શ્રીકેશી ગણધરે ‘આપ શ્રી મહાજ્ઞાની અને ગાંભીર્યાદિ ગુણરત્નોના સમુદ્ર છો.’ એમ સ્તવીને શ્રીગૌતમ મહારાજની પાસે પંચ મહાવ્રતધર્મ અંગીકાર કર્યો. આ પ્રસંગમાંથી જોધ એ મળે છે કે સરલતા અને કદાચહ રહિત સ્વભાવ એ જ મુખ્ય ગુણોથી મોટાઈ મળે છે. મોટા પુરૂષોના શુદ્ધ વર્તનની છાપ શિખ્યાદિ ઉપર અવશ્ય પડે છે. વડીલોના સદ્વર્તનમાં ભાવી જીવોનું ચોક્કસ હિત સમાયેલું છે.

દ્વાદશાંગીની રચના :

પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ચૌદ વિદ્યાના પારગામી, ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શનવાળા શ્રી ગૌતમ મહારાજ (આદિ ૧૧ ગણધરો) દ્વાદશાંગીના રચનાર હતા. તેઓ પ્રભુ શ્રીવીરને ખમાસમણું દઈને પૂછતા કે ‘ભયવં ! તત્ત્વં કહેહ !’ હે ભગવન્ તત્ત્વને કહો ! એમ ત્રણ વાર પૂછવાથી અનુક્રમે પ્રભુએ ત્રિપદી જણાવી. જેને આધારે ગણધર મહારાજે બીજાબુદ્ધિથી દ્વાદશાંગીની રચના કરી. જેમ એક પુરૂષ ઝાઝ ઉપર ચડી ફૂલો લેગાં કરી નીચે નાંખે, તે ફૂલોને માલી વસ્ત્રમાં ઝીલી તેની માલા બનાવે છે, તેમ સર્વજ્ઞ પ્રભુ શ્રીમહાવીરે કેવલ-જ્ઞાનરૂપી ઝાઝ ઉપર ચડી, અનેકાર્થ રહસ્ય ગર્ભિત દેશના દ્વારા વચનો રૂપી ફૂલો વેર્યા અને તે ફૂલોને વીણીને યથાર્થ સ્વરૂપે બીજાબુદ્ધિ આદિ અનેક લખિધના ધારક શ્રીગૌતમ (આદિ ૧૧ ગણધર) મહારાજે આચારાંગાદિ સૂત્રો રૂપી માલા ગુંથી. તેથી જ કહ્યું છે કે- “ અત્યં માસહ અરહા, સુત્તં મંથંતિ ગણહરા નિઝળં. ”

શ્રુતકેવલી આદિ સ્થવિર ભગવંતોએ તે અંગોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા શ્રી ઉપાંગાદિની રચના કરી. [આ પ્રસંગે સમજવું જોઈએ કે દૂધમાં જેમ ઘી રહેલું છે અને તેને વિચક્ષણ પુરૂષ જુદું કરી શકે છે, એમ અંગસૂત્રો દૂધ જેવાં છે અને નિર્ચુક્રિત આદિ ઘી સમાન છે. ચતુર્દશ પૂર્વધર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી આદિ મહાપુરૂષોએ તે તે અંગ સૂત્રાદિની સાથે અભિન્ન સ્વરૂપે રહેલા શ્રી નિર્ચુક્રિત આદિને જુદા ગોઠવ્યા, એમ શ્રી ભગવતી-જીમાં કહેલ ‘ સુત્તયો જ્ઞાતુ પદમો ’ ઇત્યાદિ ગાથાના વચનથી જાણી શકાય છે.]

પ્રાચીન કાલમાં આ આગમ રૂપ ગણાતાં સૂત્રોના દરેક પદનું ચારે અનુયોગ ગર્ભિત વ્યાખ્યાન કરવામાં આવતું હતું. પછી અવસર્પિણીના દુષ્પ્રભ કાલના પ્રભાવે જીવોના બુદ્ધિ

આદિ શુભા ઘટતા હોવાથી તે તે અનુયોગોમાં થતી ગ્રંથવશ્યુ આદિ હેતુઓને ધ્યાનમાં લઈને, પૂજ્ય શ્રીઆર્યરક્ષિતસૂરિ મહારાજે તે ચારે અનુયોગોને પ્રત્યેક સૂત્રોમાં બુદ્ધા બુદ્ધા બહેંચ્યા. ત્યારથી તે તે સૂત્રોનું વ્યાખ્યાન તે તે અનુયોગને આશ્રયીને જ કરવામાં ગૌરવ મનાય છે. પૂજ્ય શ્રીગૌતમ મહારાજ (આદિ ૧૧ ગણધરો) સર્વ લબ્ધિનિધાન હતા. શુભપ્રત્યયિક શક્તિને લબ્ધિ કહેવામાં આવે છે. તે લબ્ધિઓનાં સ્વરૂપ સાથે નામો દ્વંકામાં આ પ્રમાણે જાણવાં.

બુદ્ધિલબ્ધિના ૧૮ ભેદો.

૧. કેવલજ્ઞાનલબ્ધિ—આનાથી લોકાલોકમાં રહેલા તમામ દ્રવ્યોદિ જાણાય.
૨. મનઃપર્યવજ્ઞાનલબ્ધિ—આના પ્રતાપે મનના ભાવ (વિચાર) જાણાય.
૩. અવધિજ્ઞાનલબ્ધિ—આથી આત્મા રૂપી દ્રવ્યોનું જ્ઞાન મેળવી શકે.
૪. બીજબુદ્ધિલબ્ધિ—આનાથી પૂજ્ય શ્રી ગણધરાદિ મહાત્માઓ સૂત્રનો એક અર્થ સાંભળે, તોપણ બુદ્ધિજલથી લજ્જા વગર ઘણા અર્થો કરવાને સમર્થ થાય, આખા ગ્રંથનું રહસ્ય સમજી જાય, અને સૂત્રરચના કરી શકે.
૫. કોષ્ઠબુદ્ધિલબ્ધિ—જેમ કોઠારની અંદર રહેલું ધાન્ય વિખરાય નહિ, તેમ આ લબ્ધિવાળા મહાત્માઓ લણેલું ભૂલે નહિ.
૬. પદાનુસારિણીલબ્ધિ—આથી જેનો અભ્યાસ કર્યો નથી, તથા જે સાંભળવામાં પણ આવ્યું નથી એવા સૂત્રનું એક પદ સાંભળીને તે સૂત્રના પહેલા પદથી માંડીને છેલ્લા પદ સુધીનું જ્ઞાન ધરાવે. (આના ત્રણ ભેદો છે ૧. અનુશ્રોતપદાનુસારિણી. ૨. પ્રતિશ્રોતપદાનુસારિણી અને ૩. ઉભયપદાનુસારિણી.)
૭. સંભિન્નશ્રોતોલબ્ધિ—આ લબ્ધિના પ્રભાવે સ્પર્શનાદિ પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોને કોઈ પણ ઇન્દ્રિયથી જાણી શકાય. જેમ આંખથી વસ્તુનું રૂપ જોવાય, તેમ આ લબ્ધિવાળા મહાત્માઓ ગમે તે ઇન્દ્રિયથી પદાર્થનું રૂપ જોઈ શકે. એમ શબ્દાદિ ચારેમાં પણ સમજવું.
૮. દૂરસ્વાદન સામર્થ્ય—જેથી દૂર રહેલી વસ્તુનો સ્વાદ જાણાય.
૯. દૂરસ્પર્શન સામર્થ્ય—જેથી દૂર રહેલી વસ્તુના સ્પર્શનું જ્ઞાન થાય.
૧૦. દૂરદર્શન સામર્થ્ય—જેથી દૂરની વસ્તુ પણ જોઈ શકાય.
૧૧. દૂરગ્રાણ સામર્થ્ય—જેથી દૂર રહેલી વસ્તુના ગંધનું જ્ઞાન થાય.
૧૨. દૂરશ્રવણ સામર્થ્ય—જેથી છેટેનો શબ્દ સંભળાય.
૧૩. દશપૂર્વિપણ—આથી દશ પૂર્વોનું જ્ઞાન મેળવી શકાય.

આ લઙ્ઘિવાળાને નિશ્ચયે સમ્યગ્દર્શન હોય છે. જુઓ સાક્ષિપાઠ. “ ચતુર્દસ દસ ય અભિન્ને નિયમા સમ્મસં સેસપ ભયણા ”

૧૪. ચતુર્દશપૂર્વિપણું—આથી વિશાલ તત્ત્વ મંત્રાદિ ગર્ભિત ૧૪ પૂર્વોનું જ્ઞાન મેળવી શકાય.

૧૫. અષ્ટાંગમહાનિમિત્તકૌશલ્ય—આથી જુદા જુદા નિમિત્તો દ્વારા શુભાશુભનો ચોક્કસ નિર્ણય કરી શકાય.

૧૬. પ્રજ્ઞાશ્રમણપણું—જેમ ચૌદપૂર્વી અર્થની પ્રરૂપણા કરે તેમ આ લઙ્ઘિવાળા વિશિષ્ટ બુદ્ધિના પ્રભાવે જીવાદિ તત્ત્વોના અર્થની પ્રરૂપણા કરી શકે.

૧૭. પ્રત્યેક બુદ્ધપણું અને ૧૮. વાદિપણું.

ક્રિયાવિષયક લઙ્ઘિના બે પ્રકાર.

૧. ચારણપણું અને ૨. આકાશગમિપણું. તેમાં ચારણલઙ્ઘિના જંઘાચારણ અને વિદ્યા-ચારણ એવા બે ભેદ કદા છે.

જંઘાચારણલઙ્ઘિ—આ લઙ્ઘિના પ્રભાવે સૂર્યનાં કિરણોની મદદથી એક જ ઉત્પાતે (ફલંગે) તેરમા રૂચકદ્વીપ સુધી તિચ્છી (વાંકી) ગતિ કરી શકાય. અને ઉર્ધ્વમાં મેરૂ-પર્વત ઉપર જવા આહો ત્યારે એક જ ઉત્પાતે પંડકવન પર જાય, અને પાછા ફરે ત્યારે તેવી જ રીતે એક જ ઉત્પાતે નંદનવનમાં આવે અને બીજા ઉત્પાતે સ્વસ્થાને આવે.

વિદ્યાચારણલઙ્ઘિ—વિદ્યાચારણ મુનીશ્વરો નંદીશ્વરદ્વીપ સુધી સૂર્યનાં કિરણ આદિના આલંબનથી જઈ શકે છે. તેઓ બે ઉત્પાતે રૂચકદ્વીપે જાય અને પાછા ફરતા એકજ ઉત્પાતે સ્વસ્થાને આવવા સમર્થ થાય છે. અને ઉર્ધ્વગતિ કરે, ત્યારે મેરૂની ઉપર જતાં, પહેલા ઉત્પાતે નંદનવનમાં અને બીજા ઉત્પાતે પંડકવનમાં જાય. ત્યાં ચૈત્યવંદનાદિ કરી પાછા ફરે, ત્યારે એક જ ઉત્પાતે સ્વસ્થાને આવી શકે.

પ્રશ્ન—જંઘાચારણને પાછા ફરતાં વધારે વખત લાગે તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—જંઘાચારણ મુનિઓને પાછા ફરતાં લઙ્ઘિની ઓછાશ સંભવે છે, માટે વધારે વખત લાગે છે. અને જંઘાના બલથી તેઓ ગતિ કરે છે, માટે પાછાં ફરતાં જવાના પરિશ્રમને લઈને પણ તેમ સંભવે છે. અને વિદ્યાચારણ મુનિઓને તેમ નથી. તેઓ તો વિદ્યાના બલે ગતિ આગતિ કરે છે.

આકાશગમનલઙ્ઘિ—આથી પર્યાકાસને બેઠા બેઠા અથવા કાચોત્સર્ગાદિ સ્વરૂપે, પગ ઉપાડ્યા વિના અદ્ધર આકાશમાં ચાલી શકાય. એના જલચારણાદિ બીજા પણ અનેક ભેદો સમજવા.

વૈક્રિયલઘિના અનેક લેદો છે. તે આ પ્રમાણે—અણિમા, લઘિમા, ગરિમા, મહિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રાકાશ્ય, ઇશિત્વ, વશિત્વ વગેરે.

તપોલઘિના ઉચ્ચતપસ્યાલઘિ વગેરે સાત લેદો છે.

બળલઘિ--૧. મનોબલીપણું, ૨. વચનબલીપણું અને ૩. કાયબલીપણું એમ બલલઘિ ત્રણ પ્રકારે બાણવી.

ઔષધિલઘિના ૮ લેદો--૧. આમષૌષધિલઘિ, ૨. ખેલૌષધિલઘિ, ૩. જલૌષધિલઘિ, ૪. મલૌષધિલઘિ, ૫. વિપ્રુડૌષધિલઘિ, ૬. સર્વૌષધિલઘિ, ૭. આસીવિષલઘિ અને ૮ દષ્ટિવિષલઘિ.

રસલઘિના ક્ષીરાશ્રવ, મધ્વાશ્રવ, અમૃતાશ્રવ, ધૃતાશ્રવ વગેરે ૬ લેદો સમજવા.

ક્ષેત્રલઘિના બે લેદ--૧. અક્ષીણમહાનસીલઘિ અને ૨. અક્ષીણમહાલયત્વલઘિ. શ્રી ગૌતમ મહારાજને અક્ષીણમહાનસીલઘિ પણ હતી. આ લઘિના પ્રભાવે તેમણે થોડી ખોરથી પણ ૧૫૦૦ તાપસોને જમાડ્યા હતા.

હાલિક જેડુતનો પ્રસંગ, પૂર્વ સંસ્કારોનું પ્રાબલ્ય :

પ્રારંભમાં કહ્યા પ્રમાણે શ્રી ગૌતમ મહારાજે જે સિંહને મરતી વખતે નવકારમંત્ર સંભળાવી આશ્વાસન આપ્યું હતું, તે સિંહ મરીને અત્યારે જેડુત થયો હતો. તેને જોઈને પ્રભુ શ્રીવીરે કેવલજ્ઞાનથી બાણ્ય કે—જે કે મેં ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના ભવમાં આને મારેલ હોવાથી મારી ઉપર તેને દ્વેષ છે, તો પણ તેનો હું ઉદ્ધાર કરું. એટલે પ્રભુએ ગૌતમ ગણધરને કહ્યું કે “હે વત્સ! આ સામે ખેતરમાં ખેડ કરતા જેડુતને પ્રતિબોધ કરવા બા!” એટલે ગૌતમસ્વામીએ ત્યાં જઈ તેને ઉપદેશ આપ્યો અને તેને દીક્ષા દીધી. પછી તેને સાથે લઈને શ્રી ગૌતમ ગણધર પ્રભુની પાસે આવ્યા. પ્રભુને જોતાંની સાથે જ દ્વેષ ભગવાથી વેષ મૂકીને તે જેડુત ચાલ્યો ગયો.

અહીં સંસ્કારનો સિદ્ધાંત સમજવા જેવો છે. જેવા સંસ્કાર આ ભવમાં પડ્યા હોય તેવા સંસ્કારને લઈને જીવ ભવાંતરમાં જાય છે. પાછલા ભવમાં સંયમાદિની આરાધનાના ઉચ્ચ સંસ્કારને પ્રતાપે જ શ્રી વજ્રસ્વામી આદિ મહાપુરુષોને નાની ઉંમરમાં પણ સંયમ સાધનાનો ઉત્તમ અવસર મળ્યો હતો. સાથે સાથે એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે—પાછલા ભવમાં ખરાબ સંસ્કારો પડ્યા હોય તો તેવા જ સંસ્કારનો ગોશાલા વિગેરેના દુષ્ટાંતે ભવાંતરમાં અનુભવ થાય છે. હાલિકના પૂર્વ સંસ્કારોએ જોર માર્યું અને તે પ્રભુ વીરને જોઈને સંયમ છોડીને નાસી ગયો.

શ્રી વીરનિર્વાણ અને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ :

શ્રી ગૌતમ મહારાજે પચાશ વર્ષની ઉંમર વીત્યા બાદ એકાવનમા વર્ષે દીક્ષા મહણી

કરીને ત્રીશ વર્ષ સુધી એટલે ૮૦ વર્ષની ઉંમર થઈ ત્યાં સુધી હ્રસ્વસ્થલાવે પ્રભુ શ્રીવીરની સેવા કરી અને આત્માને નિર્મલ કર્યો. ૮૧ મા વર્ષના પ્રારંભમાં તેમને કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થયું. તે પ્રસંગ આ પ્રમાણે છે. પોતાનો નિર્વાણ સમય નજીક જાણીને પ્રભુ મહાવીરદેવે “ ગૌતમનો મારી ઉપર અત્યંત રાગ છે. માટે મારાથી દૂર હશે તો જ તેને કેવલજ્ઞાન ઘશે. ” એમ જાણીને શ્રીગૌતમને નજીકના કોઈક ગામમાં રહેતા દેવશર્મા નામના બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધ કરવા જવાની આજ્ઞા ફરમાવી. તે પ્રમાણે ત્યાં જઈ તેને પ્રતિબોધ પમાડી પાછા ફરતાં રસ્તામાં તેમણે પ્રભુના પંચમ નિર્વાણ કલ્યાણક માટે આવેલા દેવોના કહેવાથી, પ્રભુ શ્રી મહાવીરના નિર્વાણના સમાચાર જાણ્યા. તેમને અસહ્ય ખેદ થયો. અને તે સ્તબ્ધ થઈ ગયા. તેઓ ખિન્ન હૃદયે “ મહાવીર ” “ મહાવીર ” શબ્દનો મોટે સ્વરે બોલ કરવા લાગ્યા. “ વીર ” “ વીર ” એમ બોલતાં બોલતાં કંઠ અને તાણુ સુકાવા લાગ્યા. એટલે છેવટે એકલો ‘ વી ’ શબ્દ જ બોલવા લાગ્યા. પોતે દ્વાદશાંગીના જાણકાર હોવાથી ‘ વી ’ શબ્દથી શરૂ થતા, અનેક સ્તુતિસૂચક શબ્દો તેમને યાદ આવ્યા. છેવટે વીતરાગ શબ્દની વિચારણા કરતાં તેમણે જાણ્યું કે—પ્રશસ્ત સ્નેહ પણ મોક્ષ પામવામાં વિઘ્નકર્તા છે. એમ જાણી શ્રીગૌતમ મહારાજ વિચારવા લાગ્યા કે—ખરેખર હું ભૂલ કરું છું. પ્રભુ તો વીતરાગ છે એમને મારી ઉપર રાગ હોય જ શેનો ? ખરેખર, હું જ મોહમાં પડ્યો છું. મારા આ એકપક્ષી સ્નેહને ધિક્કાર છે. હું એકલો છું. મારું કોઈ નથી, તેમ હું કોઈનો નથી; એમ વૈરાગ્ય ભાવના ભાવવાપૂર્વક ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિવાળા શ્રીગૌતમસ્વામી આસો વદ અમાસની પાછલી રાતે—ધ્યાનઃપ્રત્યક્ષ સમયે લોકલોકપ્રકાશક કેવલજ્ઞાન પામ્યા. વ્યાજ્ઞી છે કે—મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવર્તેલા લવ્ય જીવોને વજ્રની સાંકળ સમાન કોઈ પણ હોય તો તે એક સ્નેહ જ છે. સવારે ઈદ્રાદિક દેવોએ કેવલજ્ઞાનનો મહિમા કર્યો.

અનશન અને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ :

પછી બાર વર્ષ સુધી જગતીતલની ઉપર વિચરી, ઘણાં લવ્ય જીવોને પ્રતિબોધીને ગૌતમદેવ અંતિમ સમયે શ્રીરાજગૃહી નગરની બહારના વૈભારગિરિ પર્વતની ઉપર આવ્યા અને ત્યાં પાદપોષગમન અનશનમાં એક મહિનાના ઉપવાસ કરી, સુધર્માસ્વામીને ગણ સોંપીને, ૬૨ વર્ષનું આયુષ્ય પૂરું થતાં બાકીનાં ચારે અઘાતી કર્મોને ક્ષય કરી, અક્ષય અવ્યાબાધ સુખમય સુક્રિપદને પામ્યા.

વર્તમાન યોવીશીના યોવીશ તીર્થંકરોના બધા ગણધરોમાં શ્રીગૌતમ ગણધર મહાપ્રભાવશાલી ગણાય છે. તેમના ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા, લબ્ધિસંપન્નતા આદિ અનેક ગુણોથી આકર્ષાઈને શ્રી સંઘ દિવાળીના દિવસે, ચોપડામાં શારદા પૂજન કરતી વખતે “ શ્રી ગૌતમસ્વામીની લબ્ધિ હોજો ” એમ લખે છે, અને કાર્તિક સુદ એકમના દિવસે સવારમાં તેમનાં સ્તોત્ર રાસ વગેરે સાંભળે છે. એવા શુર ગૌતમ શ્રી સંઘનું કલ્યાણ કરો.

૨. અગ્નિભૂતિ ગણધર.

મગધ દેશના ગોખર ગામમાં ગૌતમ ગોત્રના વસુભૂતિ બ્રાહ્મણ અને પૃથ્વી માતાના પુત્ર શ્રી

અગ્નિભૂતિનો જન્મ વૃષભ રાશિ અને કૃત્તિકા નક્ષત્રમાં થયો હતો. તે મહાબુદ્ધિશાલી હોવાથી મોટી ઉંમરે ચૌદ વિદ્યાના પારગામી બન્યા. ‘કર્મ છે કે નહિ,’ આ સંશય દૂર કરીને પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે તેમને તેમના પાંચસો શિષ્યો સાથે, ૪૭મા વર્ષની શરૂઆતમાં વૈશાખ સુદી અગિયારસે દીક્ષા આપી અને ગણધર પદે સ્થાપ્યા. ત્રિપદી સાંભળીને અગિયાર અંગોની રચના કરવામાં સમર્થ અને ચતુર્જ્ઞાની એવા શ્રી અગ્નિભૂતિ મહારાજ છઠ્ઠસ્થપણામાં ૧૨ વર્ષ રહ્યા એટલે ૫૮ વર્ષ વીત્યા બાદ ૫૯મા વર્ષની શરૂઆતમાં તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ૧૬ વર્ષ સુધી કેવલિપર્યાય આરાધી, ૭૪ વર્ષનું સંપૂર્ણયુ પૂર્ણ કરી, વૈભારગિરિ ઉપર પાદપોષગમન અનશન કરવા પૂર્વક માસક્રમણ કરી, તેઓ નિર્વાણ પામ્યા તેમના સંઘયણ, દેહ રૂપ વગેરેની બીના શ્રી ઇંદ્રભૂતિજીના ચરિત્ર પ્રમાણે સમજવી.

૩. શ્રી વાયુભૂતિ ગણધર.

ત્રીજા ગણધર મહારાજ તે પહેલા અને બીજા ગણધરના સગા ભાઈ થાય, તેથી માતા પિતાનાં નામ પૂર્વની માફક જાણવાં. તેમનો જન્મ તુલા રાશિમાં સ્વાતિ નક્ષત્રમાં થયો હતો. તેઓ ચૌદ વિદ્યાના પારગામી બન્યા હતા. તેમને “આ શરીર છે તે જ આત્મા છે કે શરીરથી અલગ આત્મા છે,” આ સંશય હતો. પ્રભુશ્રી વીરના સમાગમથી તે સંદેહ દૂર થતાં ૫૦૦ શિષ્યો સહિત, પૂર્વે કહેલી તિથિએ, ૪૨ વર્ષનો ગૃહસ્થ પર્યાય વીત્યા બાદ, તેમણે પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી. ૧૦ વર્ષ છઠ્ઠસ્થપણામાં રહી, ૫૩મા વર્ષની શરૂઆતમાં તેઓ સર્વજ્ઞ થયા. ૧૮ વર્ષ કેવલિપણે વિચરી ૭૦ વર્ષનું સર્વાયુ પૂર્ણ કરીને પ્રભુની હયાતિમાં તેઓ નિર્વાણ પામ્યા. બાકીની બીના પૂર્વની માફક જાણવી.

૪. શ્રી વ્યકત ગણધર.

આ શ્રી વ્યકત ગણધર મહારાજ, કોદલાક ગામના રહીશ, અને ભારદ્વાજગોત્રના પિતા ધનમિત્ર અને માતા વારૂણીના પુત્ર હતા. તેમનો જન્મ મકરરાશિ અને શ્રવણ નક્ષત્રમાં થયો હતો. શ્રી ઇંદ્રભૂતિજીની માફક ૫૧ મા વર્ષની શરૂઆતમાં “પાંચ (પૃથ્વી આદિ) ભૂત છે કે નહિ.” આ સંદેહ દૂર થતાં ૫૦૦ શિષ્યો સહિત તેમણે પ્રભુ શ્રી વીરની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, શ્રીઅગ્નિભૂતિની માફક ૧૨ વર્ષ પ્રમાણ છઠ્ઠસ્થ પર્યાય પાલી ૬૨ વર્ષની ઉંમર વીત્યા બાદ ૬૩ મા વર્ષની શરૂઆતમાં તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ત્રીજા ગણધરની માફક ૧૮ વર્ષ સુધી કેવલિપણે વિચરી પ્રભુ શ્રી વીરની હયાતિમાં સર્વાયુ ૮૦ વર્ષનું પૂર્ણ કરી મુક્તિપદ પામ્યા હતા. બાકીની બીના પૂર્વની જેમ જાણવી.

૫. શ્રી સુધર્માસ્વામી ગણધર.

આ પાંચમા ગણધર સુધર્માસ્વામીજી કોદલાક ગામના રહીશ અને અગ્નિવેશ્યાયન ગોત્રમાં જન્મેલા એવા પિતાશ્રી ધનમિત્ર વિપ્ર અને માતા ભદ્રિકાના પુત્ર હતા. કન્યારાશિ અને (પ્રભુ શ્રીવીરનું જે જન્મ નક્ષત્ર હતું તે) ઉત્તરાશ્વિનની નક્ષત્રમાં તેમનો જન્મ

થયો હતો. કુશાત્ર બુદ્ધિના પ્રભાવે તેઓ ચૈદ વિદ્યાના પારંગત થયા. તેમને એવો સંશય હતો કે “ જે પ્રાણી જેવો આ ભવમાં હોય, તેવોજ તે (પ્રાણી) પરભવમાં થાય છે કે બીજા સ્વરૂપે ? ” પ્રભુ શ્રી વીરે આ સંશય દૂર કર્યો, જેથી તેમણે પણ પહેલા અને ચોથા ગણધરની માફક એકાવનમા વર્ષની શરૂઆતમાં પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી. આ શ્રીસુધર્માસ્વામીની બાબતમાં શ્રીયત્રુંજય માહાત્મ્યમાં કહ્યું છે કે—આદીશ્વર ભગવંતની આજ્ઞાથી શ્રી પુંડરીક ગણધરે સવા લાખ શ્લોક પ્રમાણુ શ્રી યત્રુંજય માહાત્મ્ય બનાવ્યું હતું. તે ઘણું વિશાલ હોવાથી અદ્ય જીવિત બુદ્ધિવાળા જીવોના ઉપકારને માટે પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવની આજ્ઞાથી ગચ્છનાયક શ્રી સુધર્માસ્વામી ગણધરે તેને ટુંકું કરીને ૨૪ હજાર શ્લોક પ્રમાણુ બનાવ્યું. ત્યારબાદ કાલાન્તરે શીલાદિત્ય રાજાની વિનંતિ ધ્યાનમાં લઈને આચાર્ય શ્રી ધનેશ્વરસૂરિજી મહારાજે તેથી પણ નાનું યત્રુંજય માહાત્મ્ય બનાવ્યું.

સુધર્માસ્વામીજી મહારાજ પહેલા ઉદયના ૨૦ આચાર્યોમાં મુખ્ય યુગપ્રધાન થયા. યુગપ્રધાન મહાપુરો (પ્રાયઃ) એકાવતારી હોય છે. તેમણે ૪૨ વર્ષ (બીજા દશે ગણધરે કરતાં અધિક સમય) સુધી છદ્મસ્થપણું લોગવ્યું. તેમાં તેઓ ૩૦ વર્ષ સુધી પ્રભુ વીરની સેવામાં રહ્યા અને ૧૨ વર્ષ સુધી શ્રી ગૌતમ મહારાજની સેવામાં રહ્યા. ૯૨ વર્ષ વીત્યા બાદ ૯૩ વર્ષની ઉંમરે તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ૮ વર્ષ સુધી કેવલિપણે વિચરી શ્રી જન્મસ્વામી આદિ ઘણા ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધી ૧૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં વૈભારગિરિની ઉપર માસિક અનશન કરી પ્રભુ શ્રી વીરના નિર્વાણથી ૨૦ વર્ષે, મુક્તિપદ પામ્યા. બાકીની બીના પૂર્વની માફક જાણવી.

૬. શ્રી મંડિત ગણધર.

છઠ્ઠા ગણધર શ્રી મંડિતરાજ, વાસિષ્ઠ ગોત્રના, મૌર્ય ગામના રહીશ વિપ્ર શ્રી ધનદેવ અને માતા શ્રી વિજયદેવાના પુત્ર હતા. તેમનો સિંહરાશિ અને મઘા નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હતો. બૃહસ્પતિને પણ જીતે એવા બુદ્ધિવંત હોવાથી તેઓ થોડા સમયમાં ચૈદ વિદ્યાના પારંગત થયા. તે હમેશાં ૩૫૦ શિષ્યોને ભણાવતા હતા. તેમને બંધ મોક્ષની બાબતમાં સંદેહ હતો, તે પ્રભુ શ્રી મહાવીરે દૂર કર્યો, તેથી તેમણે ૫૪ મા વર્ષની શરૂઆતમાં પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી. તેઓ ગણધર પદની પામ્યા હતા અને દ્વાદશાંગીના રચનાર હતા. તેઓ છદ્મસ્થપણામાં ૧૪ વર્ષ સુધી રહ્યા. એટલે ૬૮ મા વર્ષની શરૂઆતમાં તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. કેવલિપણે ૧૬ વર્ષ સુધી વિચરી, ૮૩ વર્ષનું સર્વાયુ પૂર્ણ કરી પ્રભુની હયાતિમાં જ તેઓ મુક્તિ પદને પામ્યા. બાકીની બીના પહેલા ગણધરની માફક સમજી લેવી.

૭. શ્રી મૌર્યપુત્ર ગણધર.

આ મૌર્યપુત્ર ગણધર મહારાજ કાશ્યપ ગોત્રના મૌર્યગામવાસી, મૌર્ય બ્રાહ્મણના પુત્ર

૧. પ્રભુ શ્રી મહાવીરે અગિયારે શિષ્યોને ગણધરપદ દેતી વખતે બીજા સર્વ કરતાં દીર્ઘાયુ હોવાથી સુધર્માસ્વામીને ગણુની અનુસૂ કરી હતી.

હતા. તેમની માતાનું નામ વિજયદેવ હતું. તેઓનો જન્મ વૃષભ રાશિમાં મૃગશીર નક્ષત્રમાં થયો હતો. તેઓ ઔદ વિદ્યાના પારગામી હતા અને ૩૫૦ શિષ્યોના અધ્યાપક હતા. તેમને “દેવો છે કે નહિ” એવો સંશય હતો. પ્રભુ શ્રીમહાવીરે તે દૂર કર્યો એટલે ૬૫ વર્ષની ઉંમરે તેઓ દીક્ષિત બની ગણધર બન્યા. સર્વ લબ્ધિનિધાન એવા તેઓ ૧૪ વર્ષ છદ્મસ્થપણામાં રહ્યા. એટલે ૭૪ વર્ષ વીત્યા બાદ ૮૦ માં વર્ષની શરૂઆતમાં તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ૧૬ વર્ષ સુધી કેવલિપણે વિચરી સર્વાયુ (૬૫+૧૪+૧૬) ૯૫ વર્ષનું પૂર્ણ કરી પ્રભુની હયાતિમાં શૈલેશી અવસ્થા અનુભવીને તેઓ નિર્વાણપદને પામ્યા. બાકી બીના પૂર્વની માફક સમજવી.

૮. શ્રીઅકંપિત ગણધર.

આ આઠમા ગણધર મહારાજ, ગૌતમ ગોત્રના, પિતા દેવ પ્રાક્ષણ અને માતા જયંતીના પુત્ર હતા. તેઓનો મકરરાશિ, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હતો. ત્રીવ બુદ્ધિના પ્રભાવે છએ દર્શનનાં શાસ્ત્રો લણીને તેઓ મહાસમર્થ વિદ્વાન્ થયા. તેઓ ૩૦૦ શિષ્યોને ભણાવતા હતા. તેમનો “નારકીઓ છે કે નહિ” આ સંશય પ્રભુશ્રી મહાવીરે દૂર કર્યો એટલે તેમણે પ્રભુની પાસે ૪૯ માં વર્ષની શરૂઆતમાં દીક્ષા લીધી, અને તેઓ ગણધર પદવી પામ્યા. ૬ વર્ષ છદ્મસ્થપણે રહી તેઓશ્રી ૫૮ માં વર્ષની શરૂઆતમાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ૨૧ વર્ષ સુધી ધ્યાનાતીત ભાવે વિચરી, ઘણા લબ્ધિ જીવોને મોક્ષ માર્ગના મુસાફર બનાવી, સર્વાયુ (૪૮+૬+૨૧) ૭૫ વર્ષનું પૂર્ણ કરી પંચમ ગતિ (મોક્ષ) ને પામ્યા. બાકીની બીના શ્રીઈદ્રભૂતિજીની માફક જાણવી.

૯. શ્રીઅચલબ્રાતા ગણધર.

આ શ્રી ૬ માં ગણધર મહારાજ કૌશલા (અયોધ્યા) નગરીના રહીશ, હારિતગોત્રના પિતા શ્રીવસુ પ્રાક્ષણ અને માતા નંદાના પુત્ર હતા. મિથુનરાશિ અને મૃગશીર નક્ષત્રમાં તેઓ જન્મ્યા હતા. સાંખ્ય, બૌદ્ધ દર્શનાદિ સર્વ શાસ્ત્રોના તેઓ પારગામી બન્યા. પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવના સમાગમથી, ૩૦૦ શિષ્યોના અધ્યાપક એવા તેમનો, ‘પુણ્ય પાપ છે કે નહિ’ આ સંશય દૂર થતાં, તેઓ ૪૭ માં વર્ષની શરૂઆતમાં દીક્ષા લઈ ગણધર પદવી પામ્યા. ૧૨ વર્ષ છદ્મસ્થપણામાં રહી ૫૯ માં વર્ષની શરૂઆતમાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ૧૪ વર્ષ સુધી કેવલિપણે વિચરી સર્વાયુ ૭૨ વર્ષનું પૂર્ણ કરી સનાતન શાંતિમય સિદ્ધ પદને પામ્યા. બાકીની બીના પ્રથમ ગણધરની માફક જાણવી.

૧૦. શ્રીમેતાર્ય ગણધર.

આ શ્રી દશમા ગણધર વચ્છદેશાન્તર્ગત તુંગિકનામના ગામમાં રહેનાર કૌડિન્ય ગોત્રના પિતાશ્રી દત્તપ્રાક્ષણ અને માતાશ્રી વરુણદેવના પુત્ર થાય. તેમની જન્મરાશિ મેષ હતી. અને તેમનું જન્મ નક્ષત્ર અશ્વિની હતું. તેઓ મહાસમર્થ પંડિત અને ૩૦૦ શિષ્યોના

અધ્યાપક હતા. તેમને ‘ પરલોક છે કે નહિ ’ આ સંશય હતો. પ્રભુ શ્રીવીરે તે દૂર કર્યો, એટલે ૬૭ વર્ષની ઉંમરે તેઓ દીક્ષા લઈ ગણધર પદવી પામ્યા. ૧૦ વર્ષ છવ્વસ્થપણમાં રહી, ૪૭ મા વર્ષની શરૂઆતમાં તેઓ કેવલી થયા. તેઓશ્રી ૧૬ વર્ષ કેવલિપણે વિચરી છેવટે (૩૬+૧૦+૧૬) ૬૨ વર્ષનું સર્વાયુ પૂર્ણ કરી જન્મ જરાદિ ઉપદ્રવ રહિત પરમ પદને પામ્યા. બાકીની બીના પ્રથમ ગણધરની સાફક બાણવી.

૧૧. બાલસંયમી શ્રીપ્રભાસ ગણધર.

રાજગૃહી નગરીમાં કૌડિન્ય ગોત્રમાં જન્મેલો શ્રીબલનામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને અતિભદ્રા (અતિબલા) નામની સ્ત્રી હતી. તેમને ત્યાં કર્કરાશિ અને પુષ્ય નક્ષત્રમાં એક પુત્રનો જન્મ થયો. તેનું નામ ‘ પ્રભાસ ’ પાડયું. તે અનુક્રમે સર્વ શાસ્ત્રોમાં નિષ્ણાત બન્યો. આ શ્રીપ્રભાસ બ્રાહ્મણ ૩૦૦ શિષ્યોના અધ્યાપક હતા. તેમને “ મોક્ષ છે કે નહિ. ” આ સંશય હતો. તે ભાવકરૂણાના ભંડાર, ભગવંત શ્રીમહાવીરે યથાર્થ બીના સમજાવી દૂર કર્યો, એટલે પ્રભુની પાસે ૧૬ વર્ષની (બીજા ગણધરો કરતાં નાની) ઉંમરે દીક્ષા લઈ ગણધર પદ પામ્યા. ૮ વર્ષ છવ્વસ્થપણમાં રહી, ૨૪ વર્ષની ઉંમર વીત્યા બાદ ૨૫ મા વર્ષની શરૂઆતમાં તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ૧૬ વર્ષ સુધી કેવળીપણે વિચરી સર્વાયુ ૪૦ વર્ષનું પૂર્ણ કરી પ્રભુની હયાતિમાં જ તેઓ આત્મરમણતારૂપ મોક્ષને પામ્યા.

ઉપસંહાર.

આવશ્યકસૂત્ર, વિવિધ તીર્થ કલ્પ વગેરે ગ્રંથોને આધારે આ પ્રમાણે અગિયાર ગણધરોની જીવનરેખા ટુંકમાં જણાવી. દરેક ગણધરના સંશયો અને તે દરેકનું પ્રભુએ કરેલ વિવેચન અને સમાધાન ગર્ભિત વિચારો અલગ ગ્રંથમાં આપવા ભાવના હોવાથી અહીં તે સંબંધી ટુંકમાં જ ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ અગિયારે ગણધરોના જીવનની બાબતમાં હજી ઘણું જણાવવું બાકી રહ્યું છે, જે અવસરે જણાવવા ભાવના છે.

શ્રી ગણુધર મહાયંત્ર

અંક	નામ	સંશય	શિષ્ય પરિવાર	જન્મ-મહત્તમ	જન્મ નક્ષત્ર	જન્મ રાશિ	પિતા	માતા	ગોત્ર	ગૃહસ્થજીવન પર્વતિ	ગૃહસ્થજીવન પર્વતિ	કેવલિ પર્વતિ	સર્વાધિક્ષ
૧	ઈંદ્રભૂતિ	જીવતો	૫૦૦	મગધ દેશમાં ગોપર ગામ	જ્યેષ્ઠા	વૃશ્ચિક	વસુભૂતિ	પૃથિવી	ગૌતમ	૫૦	૩૦	૧૨	૬૨
૨	અગ્નિભૂતિ	કર્મતો	"	"	કૃત્તિકા	વૃષભ	"	"	"	૪૬	૧૨	૧૬	૭૪
૩	વાયુભૂતિ	શરીરથી જીવ જુદો નથી પચભૂતો	"	"	સ્વાનિ	તુલા	"	"	"	૪૨	૧૦	૧૮	૭૦
૪	વ્યક્ત	જે અહીં જેવો તે મરી તેવો થાય બધે મોક્ષતો	"	કોલાક	શ્રવણ	મકર	ધનમિત્ર	વારુણી	ભારદ્વાજ	૫૦	૧૨	"	૮૦
૫	સુધર્મા	જે અહીં જેવો તે મરી તેવો થાય બધે મોક્ષતો	"	"	ઉત્તરાશ્વિની	કન્યા	ધર્મિભક્ષ	ભદ્રિદા	અગ્નિ-વૈશ્યાપન	"	૪૨	૮	૧૦૦
૬	મંડિત	બધે મોક્ષતો	૩૫૦	મોર્ચ	મધ્યા	સિંહ	ધનદેવ	વિજયદેવ	વાશિષ્ઠ	૫૩	૧૪	૧૬	૮૩
૭	મૌર્યપુત્ર	દેવતો	"	"	મૃગશીર	વૃષભ	મૌર્ય	"	કાર્ત્તવ્ય	૬૫	"	"	૬૫
૮	અકંપિત	નારકીતો	૩૦૦	મિથલા	ઉત્તરાષાઢા	મકર	દેવ	જયંતી	ગૌતમ	૪૮	૬	૨૧	૭૮
૯	અચલબ્રાતા	પુણ્યપાપનો	"	કોશલા નગરી	મૃગશીર	મિથુન	વસુ	નંદા	હારિત	૪૬	૧૨	૧૪	૭૨
૧૦	મેતાર્થ	પરલોકનો	"	વચ્છ દેશમાં તુલિક	અશ્વિની	મેષ	દત્ત	વરુણદેવ	કૌટિલ્ય	૩૬	૧૦	૧૬	૬૨
૧૧	પ્રભાસ	નિર્વાણનો	"	રાજગૃહ	પુબ્ય	કર્ક	બલ્લ	અતિભદ્રા	"	૧૬	૮	"	૪૦

નીચેની બાબતો અગિયાર ગણુધરોની એક સરખી સમજળી:—

સંઘયજી—વજ્રમખનારાજ; સંસ્થાન—સમયતુરસ્ક; દેહવર્ણ—સુવર્ણ જેવો. રૂપસંપદા—તીર્થંકર દેવથી ઓછી અને આહારક શરીરથી ચઢીયાતી. દીક્ષાસમય—વૈશાખ શુદ્ધ અગિયારમના દિવસનો પૂર્વ ભાગ (પહેલાં બે પ્રહર)નો. જ્ઞાન—ગૃહસ્થપણે ચૌદ વિદ્યાના પારગામી અને દીક્ષિતપણે દાદશાંગી ગણિપિટકના ધારક અને છેવટે કેવળગામી. નિર્વાણ—રાજગૃહ નગરમાં વૈભારગિરિ પર્વત ઉપર, માસકપણ પૂર્વક પાદપોષણમન અનશનમાં. [શ્રી ઇંદ્રભૂતિ અને શ્રી સુધર્માસ્વામી સિવાયના નવ ગણુધર મહારાજ ભગવાન મહાવીર સ્વામીની હયાતિમાં જ નિર્વાણ પામ્યા હતા.]

નોંધ—ભગવાન મહાવીરસ્વામીના સમવસરણમાં આવતા દેવોને, આ અગિયારે વ્રાહ્મણોએ ‘તેઓ પોતાના યજ્ઞમાં આવે છે, એમ માન્યું. પણ છેવટે તેમને સાચી વસ્તુ સમજણથી, એટલે તેઓ પોતાપોતાની શકાનું સમાધાન મેળવવા ભગવાન પાસે ગયા અને પોતાના મનને સતોષ થતાં દીક્ષિત થયા.

લગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીના શાસનમાં થયેલા

દશ શ્રાવકોની

સંક્ષિપ્ત જીવનકથા.

અવિચિન્ન પ્રભાવશાલી, ત્રિકાલાબાધિત શ્રી જૈનેન્દ્ર દર્શન, બીજાં જ્યાં દર્શનોમાં અગ્રેસર ગણાય છે, તે સર્વાંશે ઘટિત જ છે. મધ્યસ્થભાવે તમામ વાદીઓને ઉચિત ન્યાય તે જ આપી શકે છે, કારણ તે નિષ્પક્ષપાતી દર્શન છે, જ્યાં પક્ષપાત હોય ત્યાં ઉચિત ન્યાય દેવાનો અધિકાર લગાર પણ ટકી શકતો નથી. પક્ષપાતો ભવેદ્ વસ્ય તસ્ય પાતો ભવેદ્ છુવં. જૈનદર્શન સર્વાંશે પદાર્થોની વિચારણા કરે છે માટે અનેકાંત દર્શન; અને આપેક્ષિક-વાદને માન્ય રાખે છે તેથી 'સ્વાદ્રાદ દર્શન' તરીકે વિવિધ અર્થોમાં પ્રસિદ્ધ છે. પીપરને જેમ વધારે ઘૂંટવામાં આવે તેમ તે અધિક ફાયદો કરે છે, તેમ સ્વાદ્રાદ દર્શનનો ગુરુગમથી માધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ વધુને વધુ અભ્યાસ કરવાથી આત્મવિકાસ પ્રત્યે લભ્ય જીવો નિર્ભયપણે પ્રયાણ કરી શકે છે. આમ કરીને પૂર્વે અનંતાં લભ્ય જીવો સિદ્ધિ પદ પામ્યા. (હાલ પણ મહાવિદેહમાં પામે છે. અને લવિષ્યમાં પામશે.) અને પ્રભુ મહાવીરના વર્તમાન શાસનમાં પણ એવાં અનેક દૃષ્ટાંતો મળી શકે છે. જીઓ સાધુઓમાં-ગણધર શ્રીગૌતમ-સ્વામી, સિદ્ધ અણુગાર, રોહક સુનિવર, અતિસુક્ત, ધન્યકુમાર, શાલિભદ્ર, અવંતી સુકુમાલ વગેરે; સાધ્વીઓમાં-અંદનબાલા, મૃગાવતી વગેરે, શ્રાવકોમાં-૧ આનંદ, ૨ કામદેવ, ૩ સુલની પિતા, ૪ સુરાદેવ, ૫ સુદલશતક, ૬ કુંડકોલિક, ૭ સદાલપુત્ર, ૮ મહાશતક, ૯ નંદિની-પિતા, ૧૦ તેતલીપિતા-શંખ-શતક વગેરે; અને શ્રાવિકાઓમાં-રેવતી, સુલસા વગેરે. તેમાંથી આનંદ શ્રાવકાદિના આદર્શ જીવનમાંથી લભ્ય શ્રાવકોને આત્મોન્નતિનો માર્ગ લાધી શકે એ ઇરાદાથી, તેઓના જીવનની ટુંક બીના અહીં જણાવી છે.

૧ શ્રીઆનંદ શ્રાવક.

જિનાલયાદિ ધર્મસ્થાનોથી શોભાયમાન એવા વાણિજ્યઆમ નામના નગરમાં આનંદ નામે મહર્દિક વ્યાપારી (શ્રાવક) રહેતા હતા. તે બાર કોડ સોનૈયાના સ્વામી હતા. તેમાંથી તેમણે ત્રણ વિભાગ પાડ્યા હતા. એક લાગના ચાર કોડ સોનૈયા નિધાનમાં દાટેલા હતા, બીજા ચાર કોડ સોનૈયા વ્યાજમાં તથા બાર્કાના ચાર કોડ સોનૈયા વ્યાપારમાં રોકેલા હતા. તેમને ચાર ગોકુલ^૧ હતાં. તેમને નિર્મલ શીલ, વિનય, વગેરે ગુણોને ધરનારી શિવાનંદા

૧ દશ હજાર ગાયોનું એક ગોકુલ ગણવું. એવા ચાર ગોકુલ (૪૦ હજાર ગાયો) ના સ્વામી હતા.

નામે ગૃહિણી હતી. વાણિજ્યઆમની બહાર ઇશાન ખૂણામાં કોદલાગ નામનું એક પડું હતું. અહીં આનંદ શ્રાવકનાં સગાં સંબંધિજનો અને મિત્રો વિગેરે રહેતાં હતાં. આ નગરની સામેના ભાગમાં દુતપલાશ નામનું ચૈત્ય હતું. ત્યાં એક વખત પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ પધાર્યા. આ અવસરે વિશાલ પર્ષદા મળી. આ વાતની ખબર આનંદ શ્રાવકને પડતાં પ્રભુના આગમનથી તે ઘણા ખુશી થયા, અને સ્નાન કરી શુદ્ધ થઇને પોતાના પરિવારની સાથે પ્રભુની પાસે આવ્યા, અને વંદન કરી ઉચિત સ્થાને બેઠા. આ અવસરે પ્રભુએ લવ્ય જીવોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે દેશના દેતાં જણાવ્યું કે—

મવજલહિમ્મિ અપારે, દુલ્લહં મણુબત્તણ્ણિ જંતૂણં ॥

તત્થવિ અણત્થહરણં, દુલ્લહં સદ્દમ્મવરરયણં ॥ ૧ ॥

અર્થ:—આ સંસાર સમુદ્રમાં ભટકતા જીવોને મનુષ્યપણું પામવું દુર્લભ છે. કારણ કે નિર્મલ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની આરાધનાથી સુક્તિપદ મળી શકે છે. અને દર્શનાદિ ત્રણેની એકઠી આરાધના મનુષ્ય ગતિમાં જ થઈ શકે છે. તેમાં પણ અનર્થનો નાશ કરનાર અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી, ત્રિકાલાબાધિત જૈન ધર્મરૂપી (ચિંતામણિ) રત્ન મળવું વિશેષ દુર્લભ છે. જેને ચિંતામણિ રત્ન મળ્યું હોય, એનાં દુઃખ દારિદ્ર્યાદિ કષ્ટો જરૂર નાશ પામે. એમ ધર્મરૂપી ચિંતામણિ રત્નની આરાધના કરનારાં લવ્ય જીવોનાં પણ, આ લવમાં અને પર લવમાં, તમામ દુઃખો નાશ પામે છે અને તેઓ જરૂર વાસ્તવિક સુખનાં સાધનો સેવીને અખંડ અવ્યાબાધ પરમ સુખનો અનુભવ કરે છે.

દુર્ગતિમાં જતા જીવોને જે અટકાવે, અંતે સફળિતિ પમાડે તે ધર્મ કહેવાય. આના ૧ સર્વવિરતિધર્મ અને ૨ દેશવિરતિ ધર્મ, એ બે ભેદ છે. જેમ જેમ કર્મોનું જોર ધટે, તેમ તેમ લવ્ય જીવો દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ વિગેરે ઉત્તમ ગુણોને સાધી શકે છે. નિર્મલ ત્યાગ-ધર્મની આરાધના કર્યા સિવાય આત્મિક ગુણોનો આવિર્ભાવ થઈ શકતો નથી. આથી જ પૂજ્ય શ્રીતીર્થંકરાદિ અનંતા મહાપુરૂષોએ આ પંચ મહાવ્રતમય સર્વવિરતિની આરાધના કરી પરમ પદ મેળવ્યું છે. આ ઉત્તમ સર્વવિરતિ ધર્મ અંગીકાર કરવાને અસમર્થ લવ્ય જીવોએ યથાશક્તિ દેશવિરતિ ધર્મની આરાધના કરવી જોઈએ. દેશવિરતિની નિર્મલ યોગથી આરાધના કરનારા લવ્ય જીવો મોડામાં મોડા આઠમે ભવે તો જરૂર સુક્તિપદ પામે છે.

આવી નિર્મલ દેશના સાંભળીને આનંદ શ્રાવકને શ્રદ્ધા ગુણુ પ્રગટ થયો. તેમને ખાત્રી થઈ કે પ્રભુદેવે જે બીના કહી છે, તે નિઃશંક અને સાચી છે.

પોતાના મિથ્યાત્વ શત્રુનો પરાજય થવાથી ખૂશી થઇને તેમણે પ્રભુદેવને કહ્યું “ હે

૧. આથી સમજવાનું મળે છે કે પ્રભુદેશનાના અનેક લાભોમાં સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ પણ થાય, દેશનાશ્રવણથી શ્રદ્ધા ગુણને પામેલા લવ્ય જીવોની ગણતરીમાં આનંદ શ્રાવકને જરૂર ગણવા જોઈએ.

પ્રભો ! આપે ફરમાવેલો ધર્મ મને રૂચે છે, હું ચોક્કસ માનું છું કે-સંસાર કેદખાનું છે અને ખડું સુખ સર્વ સંયમની આરાધના કરવાથી જ મલી શકે છે. પરંતુ મોહનીય કર્મની તથા પ્રકારની ઓછાશ નહિ થયેલી હોવાથી હાલ હું ચારિત્રધર્મને અંગીકાર કરવાને અસમર્થ છું. જેથી હું બારવતરૂપ દેશવિરતિ ધર્મને અંગીકાર કરવા ઇચ્છું છું. 'આ બાબતમાં પ્રભુદેવે કહ્યું કે જહાસુહં દેવાણુપિય ! મા પઙ્કિવંધો કાયવ્વો હે દેવાનુપિય ! જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરો, (આવા ઉત્તમ કાર્યમાં) વિલંબ કરશો નહિ ! ' પછી આનંદ શ્રાવકે પ્રભુની પાસે શ્રાવકનાં બારે વ્રત અંગીકાર કર્યાં.^૧ ત્યાર બાદ યોગ્ય હિતશિક્ષા આપીને પ્રભુએ કહ્યું કે ' હે મહાનુભાવ ! મહાપુણ્યોદયે પ્રાપ્ત કરેલા આ દેશવિરતિ ધર્મની બરાબર આરાધના કરજો ! ' પ્રભુની આ શિખામણ અંગીકાર કરીને પ્રભુને વંદન કરીને આનંદ-શ્રાવક પોતાના ઘરે ગયા. ઘરે જઈને પોતાની પત્ની શિવાનંદાને ખૂશી થતાં થતાં બધી બીના જણાવી એટલે તેણે પ્રભુની પાસે પણ દેશવિરતિ ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો.

આનંદ શ્રાવકના વ્રતાધિકાર પ્રસંગે શ્રીઉપદેશપ્રાસાદ વગેરેમાં આ પ્રમાણે વિસ્તારથી કહ્યું છે :-શરૂઆતમાં તેમણે પ્રભુની પાસે દ્વિવિધિ ત્રિવિધ નામના ભાંગાએ કરીને સ્થૂલ જીવ હિંસાદિકના ત્યાગ સ્વરૂપ પાંચે અણુવ્રતો અંગીકાર કર્યા, તેમાં તેમને ચોથા અણુવ્રતમાં સ્વ (પોતાની) સ્ત્રી સિવાયની અન્ય સ્ત્રીઓના પરિહારનો નિયમ હતો અને પાંચમા અણુવ્રતમાં (૧) રોકડ ઘનમાં ચાર કરોડ સોનામહોરો નિધાનમાં, ચાર કરોડ વ્યાજે, ચાર કરોડ વ્યાપારમાં એમ બાર કરોડ રાખી શકું. તેથી વધારે રાખું નહિ. (૨) દશ હજાર ગાયોનું એક ગોકુળ એવાં ચાર ગોકુળ રાખી શકું. (૩) એક હજાર ગાડાં અને ખેતીને માટે પાંચસો હજાર અને ખેસવાને માટે ચાર લાકડાં રાખી શકું. એવો નિયમ કર્યો. છઠા દિશિ-પરિમાણુ વ્રતમાં ચારે દિશામાં જવા આવવાનો યથાશક્તિ નિયમ કર્યો. (આ બીના સાતમા અંગમાં વિસ્તારથી વર્ણવી છે). સાતમા ભોગોપભોગ વ્રતમાં સ્થૂલ દૃષ્ટિએ બાવીસ અભક્ષ્ય અને બત્રીશ અનંતકાય તથા પંદર કર્માદાનનો ત્યાગ કર્યો. દાતણમાં તે જેડીમધનું લોકડું; મહંન (તેલ ચોળવા ચોળાવવા) માં શતપાક અને સહસ્રપાક તેલ; ઉદ્વર્તન (પીટી) માં ઘઉં અને ઉપલેટનો પિષ્ટ (આટો); સ્નાનમાં ઉષ્ણ જલના માટીના આઠ ઘડા પ્રમાણુ પાણી; પહેરવાનાં વસ્ત્રોમાં ઉપરનું અને નીચેનું એમ બે વસ્ત્રો; વિલેપનમાં, ચંદન, અગર, કપૂર અને કુંકુમ; ફૂલમાં પુંડરીક કમળ અને માલતીનાં ફૂલ; અલંકારમાં નામાંકિત મુદ્રિકા (વીંટી) તથા બે કુંડળ; ધૂપમાં અગર અને તુરુષ્ક; પેય (પીવા લાયક) આહારમાં મગ, ચણા વગેરે તળીને કરેલ અથવા ઘીમાં ચોખાને તળીને બનાવેલો ચોખાનો પ્રવાહી પદાર્થ (રાખડી આદિ); પકવાન્નમાં ઘેબર અને ખાંડનાં ખાજાં; ભાતમાં કલમશાલીના ચોખા; કઠોળમાં મગ, અડદ અને ચણા; ઘીમાં શરદ ઝડતુનું થયેલું ગાયનું જ ઘી; શાકમાં મીઠી ડોડી ને પલવલનું શાક; મધુર પદાર્થમાં પલ્લંક; અનાજમાં વડાં-વગેરે; ફળમાં ક્ષીરામલક

૧. ઉપાસકદશાંગમાં આ બાબત વિસ્તારથી જણાવી છે.

(મીઠાં આંખળાં) તથા જળમાં આકાશથી પડેલું પાણી; અને મુખવાસમાં જાયફળ, લવિંગ એલાયચી, કકોલ અને કપૂર આ પાંચ પદાર્થોથી મિશ્રિત તંબોલ; એમ ઉપર જણાવેલ ચીજો વાપરી શકાય, તે સિવાય બીજાનો ત્યાગ કર્યો શ્રી ઉપાસક દશાંગ સૂત્રમાં આ બીજા વિસ્તારથી જણાવી છે. આ પ્રમાણે દેશવિરતિ પર્મની સાધના કરવામાં ઉજમાળ અનેલા બંને દંપતીએ ચૌદ વર્ષ સફલ કર્યા.

એક વખત મધ્યરાત્રે આનંદ શ્રાવક જાગી ગયા અને આ પ્રમાણે ધર્મજગરિકા^૧ (ધર્મનું ચિંતવન) કરવા લાગ્યા કે—આહો, રાગદ્રેષ પ્રમાદમાં માફ જીવન ઘણું વીતી ગયું. માટે હવે જલ્દી ચેતીને ધર્મારાધનામાં વિશેષ ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. ખરેલો સમય પાછો મેળવી શકાતો નથી, માટે હું હવે પ્રમાદ દૂર કરીને શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમાની યથા-શક્તિ આરાધના કરી માનવજન્મ સફલ કરું. આ પ્રમાણે વિચારીને સવારે પોતાના કુટુંબને તથા સગાં બહેલાંને બોલાવ્યાં. તેમનો ભોજન વસ્ત્રાદિક વડે આદરસત્કાર કરીને તેઓની સમક્ષ આનંદ શ્રાવકે મોટા પુત્રને ગૃહાદિનો વહીવટ સોંપ્યો. ત્યાર બાદ પોતે નીચે જણાવ્યા મુજબ પ્રતિમાઓનું વહન કરવા તૈયાર થયા. પ્રતિમા એટલે એક જાતનો વિશિષ્ટ અભિગ્રહ (પ્રતિજ્ઞા-નિયમ). તે અગિયાર પ્રતિમાઓનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે સમજવું:—

૧. સમ્યક્ત્વ પ્રતિમા—એક મહિના સુધી નિર્મલ સમ્યગ્દર્શન ગુણની સેવના કરવી તે. આ પ્રસંગે દેવાભિયોગ, રાજાભિયોગ, ગણાભિયોગ, બલાભિયોગ, ગુરુનિગ્રહ, વૃત્તિકાંતાર; આ છ આગાર હોતા નથી. અને શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, અન્યદર્શનીની પ્રશંસા અને અન્ય દર્શનીઓનો પરિચય આ પાંચ અતિચારો (એક જાતના સામાન્ય દોષ) ન લાગે તેમ વર્તવાનું હોય છે.

૨. વ્રત પ્રતિમા—આ પ્રતિમા સાધતી વખતે પહેલી પ્રતિમાની ક્રિયાને પણ સાધવાની હોય છે. તે તરફ લક્ષ્ય રાખીને બે મહિના સુધી બારે વ્રતની નિર્મલ સાધના કરવી તે વ્રત પ્રતિમા કહેવાય. આમાં અતિચારથી સાવધાન રહેવું જોઈએ, અને અપવાદ પક્ષ હોય જ નહિ.

૩. સામાયિક પ્રતિમા—ત્રણ મહિના સુધી હંમેશાં સવાર સાંજ નિર્દોષ સામાયિકની સાધના કરવી તે. આમાં પહેલી બે પ્રતિમાનું અનુષ્ઠાન ચાલુ હોય છે. એમ આગળ પણ જરૂર થાદ રાખવું કે આગળ આગળની પ્રતિમા આરાધતી વખતે પાછળ પાછળની તમામ પ્રતિમાઓનું અનુષ્ઠાન ચાલુ હોય જ.

૪. પૌષ્ઠ પ્રતિમા—દર મહિનાની બે આઠમ અને બે ચૌદસ તથા એક પુનમ અને

૧ આનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ શ્રી શ્રાવકધર્મજગરિકા નામતા ગ્રંથમાં જણાવ્યું છે. તે શેરદાસ જોસિંગભાઈ કાસીદાસ અને શા. ઇશ્વરદાસ મૂલચંદ તરફથી છપાયેલ છે.

એક અમાસ. એમ (દર મહિને) છ પર્વોને વિષે ચાર પ્રકારનો નિર્મલ પૌષધ કરવો. એમ ચાર મહિના સુધી કરવું તે પૌષધ પ્રતિમા કહેવાય.

૫. કાયોત્સર્ગ પ્રતિમા—પાંચ મહિના સુધી પહેલાં કહ્યા મુજબ છ પર્વને વિષે પૌષધ કરવો જોઈએ. અને તેમાં રાતે ચારે પહોર સુધી કાયોત્સર્ગમાં રહેવું, તે કાયોત્સર્ગ પ્રતિમા કહેવાય. આ બાબત અન્ય ગ્રંથોમાં વિસ્તારથી આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે—આ પ્રતિમા વહન કરતી વેળાએ સ્નાન (નહાવા)નો નિષેધ, દિવસે જ્યાં અજવાશ હોય ત્યાં લોજન કરી શકાય. રાતે સર્વથા લોજનનો ત્યાગ, કંઈ બાંધવાનો નિષેધ, દિવસે બ્રહ્મચર્ય પાળવું, તથા રાતે અપર્વતિથિમાં લોગનું પરિમાણ કરવું જોઈએ, વળી પર્વતિથિએ પૌષધ ક્રિયામાં રહેવા પૂર્વક રાતે ચૌટા વગેરે સ્થલે કાયોત્સર્ગ કરવો જોઈએ. અહીં રાત્રિલોજન નહિ કરવાની સૂચના કરી તેથી એમ સમજવું કે—ઉત્તમ શ્રાવકોએ અનેક જાતના બાહ્ય અને અભ્યંતર ગેરલાલ જાણીને રાત્રિલોજનનો જરૂર ત્યાગ કરવો જોઈ, અને ચોમાસાના વખતમાં તો તે તરફ વધારે કાળજી રાખવી જ જોઈએ. જે કોઈ શ્રાવક કાયમને માટે તે રાત્રિલોજનનો નિયમ કરવાને સમર્થ ન હોય, તેઓએ પણ આ પાંચમી પ્રતિમાથી માંડીને તે નિયમ અવશ્ય અંગીકાર કરવો જોઈએ.

૬. બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમા—આની અંદર છ (૬) મહિના સુધી દિવસે અને રાતે સર્વથા નિરતિચાર બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવાનું હોય છે.

૭. અચિત્ત પ્રતિમા—સાત મહિના સુધી સચિત્તનો ત્યાગ કરે, અચિત્ત અશન પાન બાદિમ, સ્વાદિમ વાપરે.

૮. આરંભત્યાગ પ્રતિમા—આમાં આઠ મહિના સુધી કોઈ પણ જાતનો આરંભ ન કરી શકે.

૯. પ્રેથ પ્રતિમા—આમાં પોતાના નોકર વગેરેની મારફત પણ આરંભના કાર્ય ન કરાવી શકાય. એવો નિયમ નવ મહિના સુધી પાળવાનો હોય છે.

૧૦. ઉદ્દિષ્ટવર્જન પ્રતિમા—આમાં પોતાના નિમિત્તે બીજાઓએ જે આહાર કર્યો હોય, તે દશ મહિના સુધી ન લઈ શકાય. દુરમુંડસ્થિતિ હોય, અને શિખા (ચોટલી) રખાય.

૧૧. શ્રમણભૂત પ્રતિમા—આમાં અસ્થાથી મુંડન કરાવે, અથવા લોચ કરાવે, એટલે મસ્તકે કેશ ધારણ ન કરાય. (કેશરહિત મસ્તક હોવું જોઈએ.) અને રજોહરણ (ઓઘો) પાત્રાં વગેરે મુનિરાજનાં ઉપકરણો રાખવા જોઈએ. તથા તેમની જેમ એષણીય, અશનાદિ લઈ શકાય. સ્વજનાદિ પ્રત્યે પોતે નિઃસ્નેહ નથી જેથી ગોચરીના અવસરે ‘પડિમાપડિવ-ણુસ્સ સાવગસ્સ ભિકખં દેહિ’ એમ બોલીને કુટુંબમાંથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરે. એ પ્રમાણે અગિયાર મહિના સુધી ધર્મ પાલે તે શ્રમણભૂત પ્રતિમા કહેવાય. કહ્યું છે કે—

મુહમુંડો લોપ્પણ દ્વા, રચદરણ ડગ્ગદં ચ્ઞ ઘેસૂળં ॥

સમળમૂઓ ત્તિહરદ્, ધમ્મં કાપ્પણ ફાસંતો ॥ ૧ ॥

આ એક માસિક કાલ ઉત્કૃષ્ટ કહ્યો. અને જઘન્ય કાળ દરેક પ્રતિમાનો અંતર્મુદ્ધર્ત્ત અંતર્મુદ્ધર્ત્ત પણ કહ્યો છે. અને તે મરણ સમયે અથવા દીક્ષા લેવામાં (તે પ્રસંગે) સાંભળે છે. તે સિવાય નહિ. શ્રી પંચાશક અને પ્રવચનસારોદ્ધાર વગેરેમાં વધારે બીના વર્ણવી છે. આ પ્રમાણે અગિયારે પ્રતિમા વહન કરતાં પાંચ વર્ષ અને પાંચ (છ) મહિના થાય છે. એ અગિયારે પ્રતિમા ઉદ્ઘાસથી કરતાં આનંદ શ્રાવકનું શરીર કૃશ (દુર્બલ) થયું. આ અવસરે તેમણે અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને ધર્મનું શરણ અંગીકાર કરી અનશન ગ્રહણ કર્યું. અનુક્રમે નિર્મલ પરિણામ ધારા વધતાં વધતાં અવધિજ્ઞાનવરણીયનો ક્ષયોચ્ચમ થવાથી તેમને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.

એક દિવસ વાણિજ્યગ્રામની ખંડાર પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવ ચૌદ હજાર મુનિવરોના પરિવાર સાથે પધાર્યા, ત્યારે પ્રભુને પૂછીને, શ્રીગૌતમ ગણધર મહારાજ ત્રીજી પોરિસીમાં તે ગામમાં યથારૂચિ નિર્દોષ આહાર ગ્રહણ કરીને ગામની ખંડાર નીકળતાં કોઢલાક સંનિવેશની નજીકમાં આવ્યા, ત્યારે કોઢોના મુખથી આનંદ શ્રાવકના અનશન તપનું વૃત્તાંત સાંભળીને પોતે તે પ્રત્યક્ષ જોવા કોઢલાક સન્નિવેશમાં આવેલી પૌષધશાલામાં આવ્યા. તે વખતે આનંદ શ્રાવક ગણધર શ્રીગૌતમ મહારાજને આવતા જોઈને ઘણા જ ખુશી થયા. અને ભાવથી વંદના નમસ્કાર કરી બોલ્યા : ‘હે પ્રભો ! આકરી તપસ્થા કરવાથી હું ઘણું દુર્બલ થયો છું, તેથી આપની પાસે આવવા અસમર્થ છું. માટે આપ કૃપા કરીને અહીંયાં પધારો.’ આથી ગૌતમ સ્વામી જ્યાં આનંદ શ્રાવક રહેલા હતા ત્યાં આવ્યા. આનંદ શ્રાવકે વિધિપૂર્વક વંદન કરી પ્રશ્ન કર્યો કે ‘હે ભગવન્ ! શ્રાવકને અવધિજ્ઞાન થાય ખરું ?’ ગૌતમસ્વામી બોલ્યા ‘ઉત્તમ શ્રાવકને થાય.’ ત્યારે આનંદ શ્રાવકે કહ્યું ‘મને અવધિજ્ઞાન થયું છે. હું એ જ્ઞાનથી ઉચ્ચ સૌધર્મ દેવલોક સુધી અને નીચે રત્નપ્રભા નરક પૃથ્વીના લોહુચ્ચ (લોહુક) નામના નરકાવાસ સુધી તથા તિર્થુ લવણ સમુદ્રને વિષે પૂર્વ, પશ્ચિમ અને દક્ષિણમાં પાંચસો પાંચસો યોજન સુધી અને ઉત્તરમાં કુલ્લ હિમવંત પર્વત સુધી રૂપી પદાર્થોની બીના બાણું છું,’ આ સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું કે હે ભદ્ર ! ગૃહસ્થને અવધિજ્ઞાન થાય, પણ તમે કહ્યા પ્રમાણે એવું મોટું અવધિજ્ઞાન ન થાય માટે તમે મિથ્યા દુષ્કૃત આપો.’ આનંદ શ્રાવકે કહ્યું કે ‘હે સ્વામિન્ ! અસત્ય બોલવાના પ્રસંગે તેમ કરવું ઉચિત ગણાય, માટે આપે મિથ્યા દુષ્કૃત દેવો જોઈએ.’ તે સાંભળી ગૌતમ મહારાજ શંકામાં પડ્યા, એટલે તેમણે પ્રભુ પાસે જઈને તેનું સ્વરૂપ પૂછ્યું. જવાબમાં પ્રભુદેવે આનંદ શ્રાવકના કહેલા મુજબ જ જણાવ્યું એટલે ગૌતમ મહારાજે આનંદ શ્રાવકની પાસે આવીને મિથ્યા દુષ્કૃત આપ્યો. ધન્ય છે આવા મહાપુરુષોને કે જેઓ આવી ઉચ્ચ કોટીને પામ્યા છતાં સત્ય વસ્તુ સમન્વિતાં નમ્ર બની ભૂલ ખમાવે છે. એ

પ્રમાણે આનંદ શ્રાવક ૨૦ વર્ષ સુધી બહુ પ્રકારના શીલવ્રતાદિ ધર્મકૃત્યની આરાધના કરી, છેવટે એક માસની સંલેખનામાં કાલધર્મ પામી સૌધર્મ નામના પહેલા દેવલોકના અરૂણ નામના વિમાનમાં દેવ થયા. ત્યાં ચાર પલ્લોપમનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી, મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્તમ શ્રાવક કુલમાં જન્મ પામી, અવસરે સંયમાદિની સાધના કરી સિદ્ધિપદ પામશે. વિશેષ ખીના શ્રી ઉપાસકદશાંગ, વર્ધમાનદેશના, ઉપદેશપ્રાસાદાદિ અથોમાંથી જાણી લેવી.

૨. શ્રીકામદેવ શ્રાવક.

અંપાનગરીમાં કામદેવ નામના એક સદ્ગૃહસ્થ રહેતા હતા. તેમને ભદ્રા નામની સ્ત્રી હતી. અને તે અઠાર કરોડ સોનૈયાના સ્વામી હતા. તેમાં છ કરોડ સોનૈયા નિધાનમાં, છ કરોડ વ્યાજમાં અને છ કરોડ વ્યાપારમાં ભેડાયલા હતા. તે છ ગોકુલના અધિપતિ હતા. આ અંપાનગરીની નજીકમાં પૂર્ણભદ્ર નામનું ચૈત્ય હતું, ત્યાં દેવાધિદેવ પ્રભુ શ્રીમહા-વીરદેવ પધાર્યા. આ ખબર સાંભળીને કામદેવ શ્રાવક ખૂશ થયા, પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરી તેમણે પ્રભુની દેશના સાંભળીને જિનધર્મની ઉપર અડગ શ્રદ્ધા રાખીને આનંદ શ્રાવકની પેઠે પ્રભુદેવની પાસે બારે વ્રતો અંગીકાર કર્યાં. તે પ્રમાણે તેની સ્ત્રીએ પણ કર્યું. અને બન્ને જણા અપૂર્વ ઉલ્લાસથી વ્રતોની આરાધના કરી આત્માને નિર્મલજનાવતા હતાં.

એક વખત ધર્મજગરિકા કરવાના પ્રસંગે કામદેવને આનંદ શ્રાવકની જેવો વિચાર થયો, જેથી તેમણે પોતાના મોટા પુત્રને કુટુંબની સંભાળ રાખવાની ભલામણ કરીને પૌત્ર-ધર્મશાળામાં આવીને દર્ભના સંચારા ઉપર બેસી પ્રભુદેવનું ધ્યાન કરતાં આનંદ શ્રાવકની જેમ તે કામદેવ શ્રાવક પ્રતિભાવહન કરવા લાગ્યા. એક વખત તે ધ્યાનમાં બેઠા હતા તે વખતે સૌધર્મેન્દ્રે ત્યાં સુધર્મા સભામાં કામદેવના ધર્મશ્રદ્ધાદિ ગુણોની પ્રશંસા કરી. તે પર શ્રદ્ધા નહિ રાખનાર કોઈ દેવ તેની પરીક્ષા કરવા આવ્યો. તે દેવ દેવતાઈ શક્તિથી (વૈક્રિય લખિધથી) ઘણાં ભયંકર રૂપો વિકુર્વીને ‘હે કામદેવ! જો તું ધર્મને છોડી નહિ દે તો આ તરવારના ઘા કરીને તારૂં જીવિત અકાળે હરી લઈશ, જેથી તું કુધ્યાનથી ઘણી પીડા ભોગવીશ.’ આ પ્રમાણે તેણે વારંવાર કહ્યું તો પણ કામદેવ લગારે ડર્યા નહિ. અને ધર્મશ્રદ્ધાથી ચલાયમાન પણ થયા નહિ. ત્યારે તેણે ક્રોધથી લાલચોળ બનીને કામદેવને તરવારના ઝટકા માર્યા. તો પણ તે ચલાયમાન થયા નહિ. ત્યાર બાદ તેણે એક હાથીનું રૂપ વિકુર્વ્યું, અને કામદેવને કહ્યું કે-‘હે દાંભિક! હું તને સૂંઢમાં ભરાવીને અદ્ધર આકાશમાં ઉછાળીશ, અને જ્યારે તું પાછો નીચે પડીશ ત્યારે પગ નીચે દબાવીને તને કચરી નાંખીશ.’ એમ કહીને ઘણીએ કદર્થના કરી તો પણ શ્રેષ્ઠી લગાર પણ ચલાયમાન થયા નહિ. ત્યાર બાદ તે દેવે ભયંકર સર્પનું રૂપ કરીને કામદેવને ધમકી આપી. ને કહ્યું કે-‘એ વીર ધૂર્તના ધર્મને તું છોડી દે અને મને નમસ્કાર કર, નહિ તો હું તને ઘણાં તીવ્ર ડંખ મારીને હિરાન કરીશ, જેથી તું રીબાઈ રીબાઈને મરણ પામીશ.’ તોએ

શેઠ ચલાયમાન થયા નહિ. ત્યારે તે સર્પે તેમના શરીરને ત્રણ ભરડા દઈને ગળે આકરા ડંખ માર્યા. આ વેદના પણુ શેઠે આનંદ પૂર્વક સહન કરી અને લગાર પણુ ડગ્યા નહિ, તેથી તે દેવ થાક્યો અને છેવટે નમસ્કાર કરીને બોલ્યો : ‘હે ધર્મવીર ! તમને ધન્ય છે. તમારી અડગ શ્રદ્ધાને મેં જરોબર તપાસી છે. આથી હું પણુ પ્રભુ મહાવીરના ધર્મમાં અડગ શ્રદ્ધાળુ બન્યો છું. મારા ધર્મગુરુ તમે જ છો. સુખડના ઝાડની જેમ પરીખડો સહન કરીને તમે મને સમ્યગ્દર્શન રૂપી અપૂર્વ સુગંધ આપી તેથી હું તમારો ઉપકાર માનું છું. મારા કરેલા ગુના માફ કરજો.’ એમ કહીને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈને તેના ઉપકારને યાદ કરતો તે દેવ સ્વસ્થાને ગયો.

ત્યાર બાદ કામદેવ કાઉસગ્ગ પારીને પ્રભુ મહાવીરને વંદન કરવા ગયા, તે વખતે પ્રભુદેવે બારે પર્ષદાની સમક્ષ કામદેવને પૂછ્યું : “હે મહાતુલાવ ! તેં આજ રાતે મહા ભયંકર ત્રણ પરીખડો ધૈર્ય રાખીને સહન કર્યા, અને ધર્મધ્યાનમાં સ્થિરતા રાખી મેરૂ પર્વતની જેમ અડગપણે વ્રતો જાળવ્યાં, એ વાત સાચી છે ?’ કામદેવે કહ્યું. ‘પ્રભો ! આપે કહ્યું તેમજ છે’ પછી પ્રભુએ આ બીના શ્રીગૌતમાદિક મુનીશ્વરોને જણાવીને સંયમમાં સ્થીર કર્યા. ત્યાં રહેલા સર્વ લોકોએ પણ કામદેવની ઘણી પ્રશંસા કરી. પ્રભુની ભવ્ય દેશના સાંભળીને કામદેવ શ્રાવક પોતાને ઘેર ગયા. તેમણે આનંદ શ્રાવકની માફક અગિયાર પ્રતિમાઓ વહન કરીને, વીશ વર્ષ સુધી શ્રાવક ધર્મની આરાધના કરી. અને અતે એક મહિનાની સંલેખના આદરીને સમાધિમરણ પામી સૌધર્મ દેવલોકના અરૂણાલ નામના વિમનને વિષે તે દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાં ચાર પદ્યોપમના આયુષ્યમાં દેવતાઈ સુખ ભોગવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્તમ શ્રાવક કુલમાં જન્મ પામી ચારિત્રની આરાધના કરી સિદ્ધિપદ પામશે.

૩ શ્રીચુલ્લનીપિતા.

વારાણસી નગરીમાં ચુલ્લનીપિતા નામે એક ગૃહસ્થ રહેતા હતા. તેમને શ્યામા (સોમા) નામની સ્ત્રી હતી. તે ચોવીસ કરોડ દ્રવ્ય (સોના મહોર) ના સ્વામી હતા. તેમાંનું ૮ કરોડ નિધાનમાં, તેટલું જ વ્યાજમાં અને તેટલું જ દ્રવ્ય વ્યાપારમાં ફરતું હતું. તે આઠ ગોકુલના સ્વામી હતા. તેમણે પ્રભુ શ્રીમહાવીર દેવની આ ભવમાં અને પરભવમાં પરમ કલ્યાણકારિણી દેશના સાંભળીને શ્રીઆનંદ અને કામદેવની માફક બારે વ્રતો સ્વીકાર્યા હતાં.

એક વખત પોતાના કુટુંબનો ભાર મોટા દીકરાને સોંપીને તે પૌષ્ઠશાલામાં પૌષ્ઠ અંગીકાર કરી આત્મિક ભાવના ભાવી રહ્યા હતા. તેવામાં મધ્યરાત્રે એક દેવે હાથમાં તરવાર લઈ તેમને એમ ધમકી આપી કે-‘હે શ્રાવક ! તું આ ધર્મનો ત્યાગ કર. ને

તેમ નહિ કરે તો તારા મોટા દીકરા વગેરેને તરવારથી મારી નાંખીશ. ' આવાં આકરાં વચ્ચેનાં સાંભળવા છતાં પણ ચુદ્ધનીપિતા લગાર પણ ચલાયમાન ન થયા. આથી તે દેવે બહુ ક્રોધમાં આવીને ચુદ્ધનીપિતાના નાના, મધ્યમ અને મોટા એ ત્રણે પુત્રોને લાવીને તેની સમક્ષ મારવા માંડ્યા. પછી ત્રણે પુત્રોને ઉઠગતા તેલના તાવડામાં નાંખ્યા, અને તેઓના માંસ અને લોહી ચુદ્ધનીપિતાના શરીર ઉપર છાંટ્યા. તોપણ તે લગાર પણ ચલાયમાન થયા નહિ. પછી તેણે તેને વારંવાર આ પ્રમાણે કહ્યું કે ' હે શ્રાવક ! જો તું મારા કહેવા મુજબ ધર્મનો ત્યાગ નહિ કરે તો હમણાં જ તારી માતા ભદ્રા સાર્થવાહીને અહીં લાવીને તારા દેખતાં માર મારીને તપાવેલા તાવડામાં નાંખીશ, અને તેણીના માંસ અને રૂધિર તારા શરીરની ઉપર છાંટીશ, જેથી તારે આ ભયંકર પીડા ભોગવતાં ભોગવતાં ઘણી મુશ્કેલીએ અકાલે મરવું પડશે. ' આ પ્રમાણે બહુ વાર ધમકાવ્યા છતાં પણ તે ધર્મ-રાધનમાં નિશ્ચલ રહ્યા. આ અવસરે ચુદ્ધનીપિતાને વિચાર આવ્યો કે આ તો કોઈ હલકો માણસ લાગે છે. આણે મારા ત્રણ પુત્રોને મારી નાંખ્યા અને હવે મારી માતૃશ્રીને મારવા તે તૈયાર થયો છે, માટે કોઈ પણ ઉપાયે આને પકડવો જોઈએ. આવો વિચાર કરી. જેવામાં તેને પકડવાને હાથ લાંબા કર્યો, તેવામાં તે દેવ ઉડીને આકાશમાં ચાલ્યો ગયો, અને ચુદ્ધનીપિતાના હાથમાં એક થાંભલો આવ્યો. પછી તેણે મોટા શબ્દોથી કોલાહલ કર્યો, તેવામાં પોતાના પુત્રનો શબ્દ સાંભળી તેની માતા ભદ્રા સાર્થવાહી ત્યાં આવી. તેણીએ કોલાહલ કરવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે ચુદ્ધની પિતાએ માતૃશ્રીને તમામ બીના જણાવી. તે સાંભળી માતાએ કહ્યું કે ' હે વત્સ ! તેં કહ્યું તેમાંનું કંઈ પણ બન્યું નથી. મને લાગે છે કે કોઈ મિથ્યાત્વી દેવે તારી ધર્મપરીક્ષા કરવા માટે લગ્નિથી તારા પુત્રોની જેવાં અને મારા જેવા રૂપે બનાવીને તેમ કંઈ હશે. હે પુત્ર ! પ્રભુ શ્રીમહાવીરનું કર્મભાન છે કે વ્રતમાં લાગેલા દોષોની આલોચનાદિ સાધનો દ્વારા શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. અહીં તને પૌષ્ઠ વ્રતમાં અતિચાર લાગ્યો છે, તેની આલોચના કરી લે. ' માતાના આ વચ્ચેનાં સાંભળી પુત્રે ઉદ્ધાસથી તે પ્રમાણે કર્યું.

આ પ્રસંગ એવો બોધ આપે છે કે—આર્ય માતાઓએ પોતાના પુત્રના વ્રત નિયમાદિ તરફ જરૂર કાળજી રાખવી જોઈએ. આ પછી ચુદ્ધનીપિતાની ઘણી ખરી જીવનચર્યા આનંદ શ્રાવકની જીવનચર્યાને મલતી હોવાથી તે પ્રમાણે જાણવી, તેમણે શ્રાવક ધર્મની અગિયારે પ્રતિમા વહી હતી, છેવટે તે સમાધિપૂર્વક કાલધર્મ પામી પહેલા સૌધર્મ દેવલોકને વિષે અરૂણપ્રભ નામના વિમાનમાં ચાર પટ્યોપમના આઉંમે દેવપણે ઉત્પન્ન થયા, ત્યાંથી ચ્યવીને તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્તમ જૈન ધાર્મિક કુલમાં જન્મ પામી, અવસરે મહા પ્રભાવશાલી ભાગવતી દીક્ષાની આરાધના કરી અખંડાનન્દમય સિદ્ધિસ્થાન પામશે.

૪ મહાશ્રાવક સુરાદેવ

વારાણસી નગરીમાં સુરાદેવ નામના એક ગૃહસ્થ રહેતા હતા. તેમને ધન્યા નામની

સ્ત્રી હતી. આ સુરાદેવને કામદેવના જેટલી દ્રવ્ય સંપત્તિ અને ગોકુલો હતાં. એક દિવસ પ્રભુ શ્રીમહાવીરની દેશના સાંભળીને આનંદાદિ મહાશ્રાવકોની માફક પ્રભુની પાસે તેમણે બાર વ્રત અંગીકાર કર્યાં. આ વ્રતોનું ઉદ્દેશ્ય આરાધન કરતાં, ઉપસર્ગના પ્રસંગે પણ તેમણે ધર્મનો રંગ છોડ્યો નહીં. એમને ત્રણ પુત્રો હતા. જેમ કામદેવ શ્રાવકના પ્રસંગે બન્યું હતું, તેમ અહીં પણ એક વખત એમ બન્યું કે-કોઈ મિથ્યાદષ્ટિ દેવે તેમના ત્રણ પુત્રોને મારી નાંખવાની ધમકી આપતાં કહ્યું કે ‘હે સુરાદેવ ! તું આ ધર્મને છોડી દે.’ છતાં પણ શ્રીસુરાદેવ લગાર પણ ચલાયમાન થયા નહિ. ત્યારે દેવે કહ્યું કે ‘હે સુરાદેવ ! હજી પણ તારે જીવવાની ઈચ્છા હોય તો જલ્દી આ ધર્મને છોડી દે, નહિ તો હું તારા શરીરમાં સોળ મહારોગ ઉત્પન્ન કરીશ, જેથી તારે ઘણી વેદના ભોગવવી પડશે, અને તેથી તારે બહુ રીનાઈ રીનાઈને મરવું પડશે.’ દેવનાં આ વચનો સાંભળીને શ્રીસુરાદેવે કોલાહલ કર્યો જે સાંભળીને તેમની સ્ત્રી ધન્યા આવી પહોંચી. તેણીએ તમામ ખુલાસો કર્યો, જેથી સુરાદેવ સ્વસ્થ બન્યા. અહીંથી આગળની બીના શ્રીકામદેવની માફક બાણવી. શ્રીસુરાદેવે શ્રાવકની અગિયારે પ્રતિમા વહન કરીને અંતિમ સમયે શ્રીઆનંદાદિની માફક સંલેખનાદિ કરવા પૂર્વક સમાધિમરણે મરણ પામી સૌધર્મ દેવલોકના અરૂણકાંત નામના વિમાનમાં દેવતાઈ ઋદ્ધિ મેળવી. ત્યાંના દેવતાઈ સુખો ચાર પદ્યોપમ સુધી ભોગવીને ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્તમ કુલમાં જન્મ પામી, અવસરે સંયમાદિની સાધના કરી પરમાનન્દ-મય મોક્ષ સુખને પામશે.

૫ મહાશ્રાવક સુદૃશતક

શ્રીઆલંબિકા નગરીમાં સુદૃશતક નામના એક સદ્ગૃહસ્થ રહેતા હતા. તેમને બહુલા નામે સ્ત્રી હતી. શ્રાવક કામદેવની માફક તેમને ધનસંપત્તિ ગોકુલ વગેરે હતાં. પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવની પાસે તેમણે વ્રતો અંગીકાર કર્યાં હતાં અને શ્રાવકની અગિયારે પ્રતિમાઓ વહન કરી હતી સુદૃશનીપિતાને જેમ ઉપસર્ગ થયો હતો તેમ અહીં પણ તેમ થયું હતું. તેમાં તક્ષવત એટલો કે-આને ધર્મથી ચલિત કરવાને માટે પરીક્ષક દેવે તેના પુત્રને ઉપ-સર્ગ કર્યો હતો એટલે દેવે પુત્રને મારવાની ધમકી આપી હતી. તોપણ તે ચલાયમાન થયા નહિ. છેવટે દેવે કહ્યું : ‘હે સુદૃશતક, જો તું આ ધર્મને નહિ છોડે તો તારી અઢાર કોડ સોનૈયા પ્રમાણે તમામ લક્ષ્મીને આ નગરીના ચૌટા આદિ સ્થલે વિખેરી નાંખીશ. જે ભોઈને તને ઘણું આર્ત રૌદ્રધ્યાન થશે, અને અસમાધિ મરણ થશે.’ આ પ્રસંગે સુદૃશતકે કોલા-હલ કર્યો, જે સાંભળી તેમની સ્ત્રી બહુલાએ આવીને સત્ય બીના જણાવી જેથી તે શાંત થયા. બાકીની બીના શ્રીઆનંદાદિની માફક બાણવી. અંતિમ સમયે શ્રાવક સુદૃશતક સમાધિ મરણ પામી સૌધર્મ દેવલોકના અરૂણસિદ્ધ વિમાનમાં દેવપણે ચાર પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા દેવ થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધિપદ પામશે.

૬ મહાશ્રાવક કુંડકોલિક

કાંપિલ્યપુરની અંદર કુંડકોલિક નામના એક સદ્ગૃહસ્થ રહેતા હતા. તેમને પુષ્પમિત્રા

નામની સ્ત્રી હતી. કામદેવની માફક તેમને સમૃદ્ધિ અને ગોકુલો હતાં. પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવની પાસે આનંદાદિની જેમ તેમણે દ્વાદશ વ્રતમય શ્રાવકધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો. તે એક વખત મધ્યરાત્રે પોતાની અશોકવાડીમાં પૃથ્વીશિલાપટ્ટક પર આવ્યા. ત્યાં આવીને પોતાની નામાંકિત મુદ્રા અને ઉત્તરાસંગ વસ્ત્રને રાખી ધર્મધ્યાનની ઉત્તમ ચિંતવના કરવા લાગ્યા. આ અવસરે એક દેવ પ્રકટ થયો. તેણે તેના મુદ્રા અને વસ્ત્રાદિ ત્યાંથી ઉપાડી આકાશમાં અદ્ધર રહી આ પ્રમાણે કહ્યું કે-“ અરે કુંડકોલિક! ગોશાલ મંળલિપુત્રે કરેલી ધર્મપ્રપણા સારી છે, કારણ કે તેમાં ઉદ્યમાદિક કાંઈ પણ નથી. તે એમ કહે છે કે-જીવો ઉદ્યમ કરે, છતાં પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ થતી નથી, માટે સર્વ લાવ નિયત છે. શ્રીવીર પ્રભુની પ્રપણા સારી નથી, કારણ કે તે ઉદ્યમ વગેરેને સ્વીકારે છે. ” આ પ્રમાણે દેવ કહી રહ્યો એટલે કુંડકોલિકે યુક્તિ પૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો ‘ હે દેવ, જો એમ હોય તો તને આ જે દેવતાઈ ઋદ્ધિ મળી છે તે ઉદ્યમાદિક સાધનોની સેવનાથી મળી કે તે વિના મળી? એ કહે. ’ આના જવાબમાં દેવે જણાવ્યું કે, ‘ હે કુંડકોલિક! ઉદ્યમાદિક સાધનોની મદદ સિવાય હું દેવતાઈ ઋદ્ધિ પામ્યો છું. ’ કુંડકોલિકે કહ્યું ‘ જો ઉદ્યમાદિક સાધનો સિવાય તને આ ઋદ્ધિ મલી હોય તો તેવા બીજા જીવોને તેવી ઋદ્ધિ કેમ મલતી નથી? ઉદ્યમાદિ વિનાના જીવોને તારા (ગોશાલાના) મતે દેવપણું મલવું જોઈએ, પણ તેમ તો નથી. અને જો તું એમ કહીશ કે-મને ઉદ્યમાદિથી આ ઋદ્ધિ મલી, તો પછી ‘ ગોશાલાનો મત સારો છે ’ એમ તારાથી કહી શકાય જ નહિ. ’ આથી દેવ નિરૂત્તર બન્યો. એટલે મુદ્રા અને ઉત્તરાસંગ વસ્ત્ર જ્યાં હતું ત્યાં મૂકીને સ્વસ્થાને ગયો.

કેટલોક સમય વીત્યા બાદ પ્રભુ મહાવીરદેવ સપરિવાર પંચાર્યા. આ બીના બાણી મહા-શ્રાવક કુંડકોલિક પગે ચાલીને પ્રભુ દેવની પાસે આવ્યા. બાકીની બીના કામદેવની માફક બાણવી. જ્યારે કુંડકોલિક પ્રભુની પાસે આવ્યા ત્યારે સભામાં પ્રભુએ દેવને નિરૂત્તર કરવાની બીના જણાવવા પૂર્વક તેમની પ્રશંસા કરી. શ્રાવક કુંડકોલિકે એ રીતે દેશવિરતિ ધર્મની ચૌદ વર્ષો સુધી આરાધના કર્યા બાદ પ્રતિભાવહન કર્યું અને અંતે એક માસની સંલેખના કરીને સમાધિમરણ પામીને પહેલા દેવલોકમાં અરૂણધ્વજ વિમાનની અંદર ચાર પલ્લેપમના આઉખે દેવ થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધિપદ પામશે.

૭ મહાશ્રાવક સદાસપુત્ર

પોલાસપુર નગરમાં સદાસપુત્ર નામના એક કુંભકાર શ્રાવક રહેતા હતા. તે ગોશાલાના મતને માનતા હતા. તેમને અગ્નિમિત્રા નામની સ્ત્રી હતી. તેમની ધનસંપત્તિ ત્રણ કરોડ સોનૈયાની હતી. તેમાંની એક કરોડ નિધાનમાં, તેટલું વ્યાજમાં તથા તેટલું જ દ્રવ્ય વ્યાપારમાં રહેતું હતું. તેમને એક ગોકુળ હતું અને તેમને આધીન કુંભારની પાંચસો દુકાનો હતી.

આ સદાસપુત્ર એક વખત મધ્યરાત્રે અશોક વાડીમાં ગોશાલાએ કહેલા ધર્મનું ધ્યાન

કરતા હતા. આ વખતે એક દેવે પ્રકટ થઈને કહ્યું ‘હે દેવાનુપ્રિય, અહીં મહામાહાત્મ્ય કેવલ-
જ્ઞાન કેવલદર્શનના ધારક શ્રીઅરિહંત પ્રભુ પધારશે. તમારે તેમની વંદનાદિ વિધિ સાચવી
ખરી લાગણીથી સેવના કરવી.’ આ પ્રમાણે બે ત્રણવાર કહીને તે દેવ સ્વર્ગમાં ગયો.
દેવનાં આ વેણુ સાંભળીને સદાલપુત્રે વિચાર્યું કે—તેણે કહ્યા પ્રમાણે ગુણોને ધારણ કરનાર
મારો ધર્માચાર્ય ગોશાલો છે તે અહીં સવારે પધારશે, ત્યારે હું તેમને વંદન કરવા જઈશ.
સવારમાં પ્રભુ પંધાર્યાની ખબર પડતાં પરિવાર સાથે સદાલપુત્રે ત્યાં આવી વંદના કરી
યોગ્ય સ્થાને બેસી પ્રભુદેવની દેશના સાંભળી. ત્યારણાં પ્રભુદેવે તેને રાતે બનેલી
બીનાની બાબતમાં પૂછતાં સદાલપુત્રે તે સાચી હોવાનું કહ્યું. પછી પ્રભુદેવે કહ્યું. ‘હે
સદાલપુત્ર ! તે દેવે જે કહ્યું હતું તે તારે ગોશાલાને આશ્રીને ન સમજવું.’ પ્રભુએ કહેલા
આ ખુલાસાથી તેને ખાત્રી થઈ કે દેવે કહેલા ગુણો મહાવીર પ્રભુમાં ઘટે છે. આથી
હું તેમને વંદના કરીને પીઠ ફલકાદિ વાપરવા માટે નિમંત્રણ કરું, આમ વિચારી તેણે
વંદન કરી પ્રભુને કહ્યું કે—હે ભગવન્ ! આ નગરની ખડારના ભાગમાં કુંભકારની ૫૦૦
હુકાનો છે, તેને વિષે તમે પીઠ વગેરે ગ્રહણ કરીને વિચરો. આ પ્રમાણે સદાલપુત્રના વેણુ
સાંભળીને પ્રભુએ તેમ કહ્યું.

એક વખત સદાલપુત્ર શાલામાંથી માટીના વાસણોને તડકે મૂકતા હતા, ત્યારે અવસર
જોઈને પ્રભુએ તેને પૂછ્યું ‘આ વાસણો ઉઘમથી બન્યા કે વિના મહેનતે બન્યા ?’ ત્યારે
તેણે કહ્યું ‘વગર મહેનતે બન્યા, માટે હું ઉઘમને માનતો નથી.’ પ્રભુએ કહ્યું ‘આ વાસણો
કોઈ માણસ ચોરી બચ તો તું તેને શું કરે ?’ સદાલપુત્રે કહ્યું ‘હું તેની તાડના તર્જના,
હનનાદિ કદર્થના કરું.’ એટલે પ્રભુએ કહ્યું હે સદાલપુત્ર ! તારાં જ વચનથી તું ઉઘમને
કબૂલ કરે છે, તો પછી તારાથી તેનો નિષેધ કસાય જ નહિ.’ પ્રભુદેવે કહેલા યુક્તિગર્ભિત
વચનોથી તે પ્રતિબોધ પામ્યો, અને તેણે વંદનાદિ કરી પ્રભુની પાસે ખારે ત્રતો અંગીકાર
કર્યા. તેની સ્ત્રીએ પણ તેની માફક શ્રાવક ધર્મ સ્વીકાર્યો.

આ બીના જાણીને ગોશાલો સદાલપુત્રને પોતાના ધર્મમાં ખેંચવા માટે પોતાના પરિ-
વાર સાથે ત્યાં આવ્યો. આજીવિકની સલામાં પોતાનાં ઉપકરણો મૂકીને કેટલાએક નિયત-
વાદીઓને સાથે લઈને સદાલપુત્રની પાસે જવા નીકળ્યો. સદાલપુત્રે ગોશાલાને આવતો જોયો,
પણ તેણે તેનો તલબાર પણ આદરસત્કાર કર્યો નહિ. અને તે મૌનપણે બેસી રહ્યો. આ
પરિસ્થિતિ ઉપરથી ગોશાલાને ખાત્રી થઈ કે આ સદાલપુત્ર પ્રભુ મહાવીરના ધર્મનો દઢ
રાગી છે. તેણે વિચાર્યું કે શ્રીમહાવીરના ગુણોત્કીર્તન કરવાથી મને પીઠ ફલકાદિ મલી
શકશે. આ ધરિદાથી ગોશાલાએ કહ્યું : ‘હે સદાલપુત્ર, અહીં મહામાહાત્મ્ય, મહાગોપ, મહા-
સાર્થવાહ, મહાધર્મકથક અને મહાનિર્યામક આવ્યા હતા ?’ સદાલપુત્રે પૂછ્યું. ‘હે દેવાનુ-
પ્રિય ! એવા કોણ છે ?’ ત્યારે ગોશાલાએ કહ્યું કે ‘તેવા પ્રભુ શ્રીમહાવીર દેવ છે.’ શ્રાવક
સદાલપુત્રે કહ્યું—‘કયા કારણથી તે તેવી ઉપમાને લાયક છે ?’ ગોશાલાએ કહ્યું ‘(૧) પ્રભુ

મહાવીર અનંત જ્ઞાનાદિને ધારણ કરનારા ચોસઠ ઇંદ્રોને પણ પૂજ્ય છે અને અહિંસા ધર્મના પ્રખર ઉપદેશક છે, તેથી મહામાહણ કહેવાય છે. (૨) પ્રભુ મહાવીર જ્યાં કામાદિ ભયંકર શત્રુઓનો ત્રાસ વર્તી રહ્યો છે, એવી આ સંસાર અટવીમાં ભટકતા ભવ્ય જીવો-રૂપી પશુઓને ધર્મરૂપી દંડે કરી સીંચા માર્ગે ચલાવે છે, અને નિર્વાણરૂપી વાડાને પમાડે છે, માટે મહાગોપ કહેવાય છે. (૩) જેમ સાર્થવાહ સાથેના માણસોને જંગલના ઉન્માર્ગે જતાં અટકાવે અને ઇષ્ટ નગરે પહોંચાડે, તેમ પ્રભુ દેવ ભવ્ય જીવોને વિષય કષાયોદિ સ્વરૂપ ઉન્માર્ગે જતાં અટકાવે છે, અને મુક્તિરૂપી ઇષ્ટ નગરે પહોંચાડે છે. માટે મહા સાર્થવાહ કહેવાય છે. (૪) પ્રભુદેવ સન્માર્ગથી ખસી જતા ભવ્ય જીવોને શાંતિ ભરેલાં વચનો વડે સન્માર્ગમાં લાવે છે, અને સંસાર સમુદ્રનો પાર પમાડે છે, તેથી ધર્મકથક કહેવાય છે. (૫) ખલાસી જેમ નાવમાં એસાડી નિર્વિઘ્નપણે સમુદ્રના સામા કાંઠે રહેલા ઇષ્ટ નગરે પહોંચાડે, તેમ પ્રભુદેવ ભવ્ય જીવોને ધર્મરૂપી હોડીમાં એસાડી સંસારનો પાર પમાડે છે માટે મહાનિર્યામક કહેવાય. 'ગોશાલાનાં આ વચનો સાંભળી સદાશપુત્રે તેને પૂછ્યું કે 'હે દેવાનુપ્રિય! મારા ધર્માચાર્ય સર્વજ્ઞ પ્રભુ મહાવીરની સાથે તમે વાદ કરવા સમર્થ છો?' ગોશાલાએ સ્પષ્ટ ના કહી. પછી સદાશપુત્રે કહ્યું કે 'હે દેવાનુપ્રિય! તમે મારા ધર્માચાર્યના વળાણ કરો છો તેથી જ હું મારા પીઠ ફલકાદિ વાપરવાનું તમને નિમંત્રણ કરું છું, પરંતુ ધર્મ માનીને હું નિમંત્રણ કરતો નથી તમે મારી કુંભકારની દુકાને જાઓ અને પીઠાદિને ગ્રહણ કરો.' ત્યાર બાદ ગોશાલે તે પ્રમાણે કર્યું. પછી ગોશાલક 'આ સદાશપુત્ર મહાવીર દેવનો પરમ દઢ શ્રાવક છે, માટે હવે અહીં રહેવું ઉચિત નથી' એમ વિચારી બીજે સ્થલે તે ગયા. એક વળત સદાશપુત્ર દેશવિરતિ ધર્મની આરાધના કરતાં ચૌદ વર્ષો વીત્યા બાદ, આનંદ વગેરેની પેઠે પૌષ્પ શાલામાં રહ્યા હતા. આ અવસરે યુદ્ધનીપિતાની જેમ તેમને દૈવિક ઉપસર્ગ થયો, તેમાં ફેર એટલો કે ચોથીવાર દેવે કહ્યું કે 'જે તું આ ધર્મનો ત્યાગ નહિ કરે તો હું તારી આ અગ્નિમિત્રા સ્ત્રીને જરૂર હણીશ.' આ વચન સાંભળી સદાશપુત્ર કોલાહલ કરી તે દેવને પકડવા ગયા, તેવામાં દેવ આકાશમાં ઉડી ગયો. કોલાહલ સાંભળીને અગ્નિમિત્રા આવી અને તેણીએ સત્ય બીના જણાવી સમાધાન કર્યું. અંતિમ સમયે મહાશ્રાવક સદાશપુત્ર એક માસની સંલેખના કરવા પૂર્વક સમાધિ મરણ પામી સૌધર્મ દેવ-લોકે અરૂણરૂચિ વિમાનમાં ચાર પદ્યોપમના આયુધવાળા દેવ થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને મહા-વિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધિપદ પામશે.

૮ મહાશ્રાવક મહાશતક

રાજગૃહી નગરીમાં મહાશતક નામે એક ગાથાપતિ રહેતા હતા. તેને રેવતી પ્રમુખ તેર સ્ત્રીઓ હતી. તેની પાસે ચોવીશ કરોડ સોનેયા જેટલી ધનસંપત્તિ હતી. તેને નિવાન, વ્યાજ અને વ્યાપારમાં આઠ આઠ કરોડ એમ ત્રણ વિકાસે વ્યવસ્થિત કરી હતી. તેમની પાસે આઠ ગોકુલ હતાં. દરેક સ્ત્રીના પિતા તરફથી પણ તેમને ઘણી લક્ષ્મી અને ગોકુલ

મળ્યા હતાં. તેમણે પ્રભુની પાસે બાર વ્રતો અંગીકાર કર્યાં હતાં. તેમાં પોતાની નિધાના ચોવીશ કરોડ સોનૈયા અને આઠ ગોકુલ રાખી તેમણે બાકીના (રેવતી પ્રમુખ તેર સ્ત્રીઓના) દ્રવ્યનો ત્યાગ કર્યો હતો. રેવતી પોતાની શોકયો ઉપર પ્રબળ ધર્મ્યાભાવ રાખતી હતી, એથી તેણે પોતાની બાર શોકયો પૈકી છને શસ્ત્રથી અને છને ઝેર દઇને મારી નાંખી, તે તમામ સ્ત્રીઓનું દ્રવ્ય પોતે સ્વાધીન કર્યું. અને પોતે એકલી લોગ ભોગવવા લાગી. અતરફ તીવ્ર આસક્તિના પરિણામે તે માંસ મદિરાનો પણ ઉપયોગ કરવા લાગી. એક દિવસ નગરીમાં અમારી ઘોષણા થઈ, આથી રેવતીને માંસ મળી શક્યું નહિ. ત્યારે તેણીએ ખાનગી રીતે પોતાના પિયરના નોકરોની પાસે મંગાવીને ખાવા માંડ્યું.

મહાશતક દેશવિરતિ ધર્મની આરાધના કરતા કરતા ચૌદ વર્ષ વીત્યા બાદ પોતાના વડિલ પુત્રને કુટુંબાદિને બાર સોંપીને પૌષ્ઠશાલામાં આવ્યા. ત્યાં વિધિપૂર્વક ધર્મધ્યાન કરી રહ્યા હતા તેવામાં મદોન્મત રેવતીએ ધર્મથી ચલાયમાન કરવાને માટે અને લોગ ભોગવવા માટે આકરો અનુકૂલ ઉપસર્ગ કર્યો, તોપણ તે લગાર પણ ધર્મધ્યાનથી ચલિત ન થયા. ત્યારે રેવતી થાકીને સ્વસ્થાને ચાલી ગઈ. તેમણે શ્રાવકની અગિયારે પ્રતિમા અને વિવિધ તપની આરાધના કરીને આનંદ શ્રાવકની માફક શરીરને શુષ્ક બનાવી દીધું. અવસરે શુભ ધ્યાનાદિ સાધનોના પ્રતાપે તેમને અવધિજ્ઞાન પ્રકટ થયું. આ જ્ઞાનથી તે લવણ સમુદ્રમાં પૂર્વ, દક્ષિણ અને પશ્ચિમમાં એક એક હજાર યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રની ખીના બાજુવા લાગ્યા. બાકીની ખીના આનંદ શ્રાવકની માફક બાજુવી.

એમને એક વખત રેવતીએ ફરીવાર ઉપસર્ગ કર્યો, ત્યારે ક્રોધમાં આવીને તે અવધિજ્ઞાનીએ કહ્યું ‘હે રેવતી, શા માટે આ પ્રમાણે ચીકણું કર્મ બાંધે છે ? આવા પાપને લઈને જ તું સાત દિવસમાં અહીંથી મરીને પહેલી નરકમાં ઉપજીશ. પોતાના પતિનાં આ વચન સાંભળીને રેવતી લય પામીને દુઃખે દિવસો કાઢવા લાગી, અને સાતમે દિવસે મરીને પહેલી નરકે ગઈ.

આ અરસામાં શ્રી મહાવીર પ્રભુ ત્યાં પધાર્યા. તેમણે મહાશતકને ઘેર શ્રીગૌતમસ્વામીને મોકલીને કહેવરાવ્યું કે ‘હે શ્રાવક ! તમારે ક્રોધાદિની આલોચના લેવી જોઈએ.’ મહાશતકે પોતાની ભૂલ કબૂલ કરી શ્રી ગૌતમસ્વામીની પાસે આલોચના લીધી. છેવટે તે એક માસની સંલેખના કરી સમાધિમરણ પામી સૌધર્મ દેવલોકના અરૂણાવતંસક વિમાનમાં દેવ થયા, ત્યાં ચાર પદ્યોપમ સુધી સુખ ભોગવી ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહમાં સિદ્ધિપદ પામ્યો.

૯. મહાશ્રાવક નંદીનીપિતા

શ્રાવસ્તી નગરીમાં નંદીનીપિતા નામે એક ગાથાપતિ રહેતા હતા. તેમને અશ્વિની નામે સ્ત્રી હતી. તેમના ગોકુલ અને દ્રવ્ય સંપત્તિની ખીના આનંદ શ્રાવકની માફક બાજુવી.

તેમણે પ્રભુની પાસે શ્રાવકધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો. અનુક્રમે તેની આરાધના કરતા કરતા જ્યારે ચૌદ વર્ષ પૂરા થયા, ત્યારે તેમણે પુત્રને કુટુંબનો ભાર સોંપ્યો, અને પૌષ્ઠશાલામાં આવી વિવિધ ધર્મક્રિયા કરવા પૂર્વક સર્વ પ્રતિમાઓની આરાધના કરી. છેવટે તે સમાધિ મારણે મરણ પામી અથેર વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. અનુક્રમે મહાવિદેહે સિદ્ધિપદ પામશે. બાકીની બીના પૂર્વની માફક જાણવી.

૧૦ મહાશ્રાવક તેતલીપિતા.

શ્રાવસ્તી નગરીમાં તેતલીપિતા નામે એક ગાથાપતિ રહેતા હતા, તેમને ક્ષાદ્યુની નામે સ્ત્રી હતી, તેમની સમૃદ્ધિ અને વ્રતાદિની બીના પૂર્વની માફક જાણવી, અવસરે તે પોતાના પુત્રને કુટુંબનો ભાર સોંપી પૌષ્ઠશાલામાં આવીને પ્રતિમાવહન કરવા લાગ્યા. આ વગેરે બીના શ્રીઆનંદ શ્રાવકાદિની માફક જાણવી. છેવટે અંતિમ આરાધના કરીને મહાશ્રાવક તેતલીપિતા કીર્ણ વિમાનમાં દેવ થયા. ત્યાં ચાર પદ્યોપમનું આયુષ્ય પૂરું કરીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે.

ઉપસંહાર.

આ દશે શ્રાવકોએ દેશવિરતિ પર્યાયના પંદરમા વર્ષની શરૂઆતમાં કુટુંબની તમામ વિવિધ ઉપાધિને ત્યાગ કર્યો હતો. તેમનો દેશવિરતિ પર્યાય વીસ વર્ષ પ્રમાણ હતો એટલે તેઓએ નિર્મલ શ્રાવક ધર્મની વીસવર્ષ સુધી આરાધના કરી હતી. તેમજ તેઓ સૌંદર્ય દેવલોકમાં સરખા આઉંપે દેવપણે ઉપજ્યા હતા. અત્રે ઉપસર્ગ થવાની બાબતમાં જરૂર યાદ રાખવું કે પહેલા, છઠ્ઠા, નવમા અને દશમા એ ચાર શ્રાવકોને દૈવિકાદિ ઉપસર્ગો થયા નથી. બાકીના છ શ્રાવકોને ઉપસર્ગો થયા છે. પહેલા આનંદ શ્રાવકને સર્વ લખિધનિધાન શ્રીગૌતમસ્વામીની સાથે પ્રશ્નોત્તર થયા. અને છઠ્ઠા શ્રાવકને દેવની સાથે ધર્મચર્યા થઈ હતી. દશે શ્રાવકો વિધિપૂર્વક ઉભય ટંક પ્રતિક્રમણ, ત્રિકાલપૂજન, દાન, શીલ, તપ, ભાવ, શુદ્ધભક્તિ, સ્વાધ્યાય, સંયમ, જિનાજ્ઞાપાલન, પર્વદિને પૌષ્ઠ્યાદિ ધાર્મિક ક્રિયા, નમસ્કાર સ્મરણ, પરોપકાર, યતના, સાધર્મિક વાત્સલ્ય, વ્યવહારશુદ્ધિ, રથયાત્રા, તીર્થયાત્રા, ઉપશમ, વિવેક, સંવર, ભાષાદિસમિતિ, છએ જીવનિકાયની દયા, ધાર્મિક જનોની સોબત, ઈન્દ્રિયદમન, ચારિત્રની તીવ્ર ઉત્તેજા, સંઘની ઉપર બહુમાન, આગમાદિ લખાવવાં, તીર્થપ્રભાવના સદાચારી પુરુષોનાં શુભગાન, નિંદાના પ્રસંગે મૌન રહેવું, આત્મસ્વરૂપની વિચારણા વગેરે વગેરે ઉત્તમ જ્ઞાનક્રિયાગર્જિત સદ્ગુણોના પ્રતાપે જેવી રીતે ધર્મવીર બનીને આત્મોન્નતિ સાધી ગયા, તેવી રીતે ભવ્ય જીવો વર્તન કરીને નિજ શુભ રમણતામય પરમપદને પામે. ૨૨.

(ભવ્ય જીવોની અનુકૂળતા માટે દસ શ્રાવક યંત્ર આપ્યું છે.)

દશ શ્રાવક યંત્ર.

[ભગવાન મહાવીરના દશ શ્રાવકોની વિગત સમજાવતું કોષ્ટક]

નામ	જન્મશ્રમિ	પત્નીનામ	દ્રવ્યકોટી	ગોકુલ	ઉપસર્ગ	વિસાન	નીચેની બીના બધાની એક સંખ્યા સમજવી
૧ આનંદ	વાણિજ્યગ્રામ	શિવાનંદા	૧૨	૪	—	અરણ્ય	
૨ કામદેવ	ચંપાનગરી	ભદ્રા	૧૮	૬	દેવનો	અરણ્યાભ	
૩ મુદ્ધલ્લપિતા	વાણારસી	સ્થામા	૨૪	૮	"	અરણ્યપ્રભ	૧ બધાએ અગિયાર પ્રતિમા વડી હતી.
૪ સુરદેવ	"	ધન્યા	૧૮	૬	"	અરણ્યકાંત	૨ બધાનો દેશવિરતિ પર્વાય ૨૦ વર્ષનો હતો.
૫ યુદ્ધશતક	આલંબિકા	બહુલા	"	"	"	અરણ્યસિદ્ધ	૩ બધાએ એક માસનું અણુસન કર્યું હતું.
૬ કુંડકોલિક	કાંપિલ્યપુર	પુષ્પમિત્રા	"	"	—	અરણ્યજ્વળ	૪ બધા પહેલા સૌધર્મ દેવલોકમાં ગયા.
૭ સદાકાપુત્ર	પોલાસપુર	અગ્નિમિત્રા	૩	૧	દેવનો	અરણ્યરશ્મિ	૫ બધાનું દેવભવનું આયુષ્ય ચાર પલ્લોપમનું છે.
૮ મહાશતક	રાજગૃહી	દેવતી	૨૪	૮	સ્ત્રીનો	અરણ્યાવંતસક	એક ગોકુળ દસ હજાર ગાય પ્રમાણ બાણનું.
૯ નંદિની પીતા	શ્રાવતિ	અશ્વિની	૧૨	૪	—	અથેર	
૧૦ તેતલીપીતા	"	કાલ્યુની	"	"	—	કીબ	

શ્રી કલ્પસૂત્ર વર્ણેદના ઉલ્લેખ પ્રમાણે ભગવાન મહાવીરના ૧૫૯૦૦૦ શ્રાવકોમાં આ દસ શ્રાવકો મુખ્ય હતા.

આ બધા નવ તરવોના સ્નાતા અને ધર્મક્રિયામાં દહરંગી હતા. શ્રી સમવાયોગ અને નંદીસૂત્રના ઉલ્લેખ

પ્રમાણે આ દશે શ્રાવકોનો સવિસ્તર પરિચય સાતમા અંગ શ્રી ઉપાસકદશાંકસૂત્રમાં આપ્યો છે.

જંખૂસ્વામિ સૂરિશય્યંભવ ચિલાતીપુત્ર એ,
 ગોવિંદ વાચક દેશનાને સાંભળી કદ્યાણુને;
 સાધતા વરમંત્ર જેવી બાણિયે જિનદેશના,
 સમૃદ્ધિ પંડિતતા પ્રતિષ્ઠા પણ પમાડે દેશના. ૨૩

અર્થ:—આ દેશનાને સાંભળીને શ્રી જંખૂસ્વામી અને શય્યંભવસૂરિ તેમજ ચિલાતીપુત્ર તથા ગોવિંદ વાચક વિગેરે ભવ્ય જીવોએ પોતાના કદ્યાણુને સાધ્યું એટલે ચારિત્ર મહાશુ કરીને સ્વર્ગના અથવા મોક્ષના સુખ મેળવ્યા. વળી શ્રી જિનરાજની દેશના ઉત્તમ મંત્ર જેવી બાણવી. તથા આ દેશના સમૃદ્ધિ એટલે ઐશ્વર્ય, પંડિતતા એટલે વિદ્યાનપણું તથા પ્રતિષ્ઠા એટલે માન આગર પ્રાપ્ત કરાવે છે. ૨૩

દેશનાથી થતા બીજા લાભ જણાવે છે:—

અમૃત રસાયણ દેશનાથી સાત ભય દૂરે ટલે,
 અંધતા મુંગાપણું મતિમંદતા પણ ના મલે;
 સુલભ સુરતર કામઘટ ચિંતામણિ ભવ સાગરે,
 અત્યંત દુર્લભ દેશના ઇમ ભવ્ય જન ના વિસ્મરે. ૨૪

અર્થ:—અમૃત તથા રસાયણ સરખી વીતરાગ પ્રભુની દેશના સાંભળવાથી સાત પ્રકારના ભય નાશ પામે છે. તથા અંધજાપણું, મુંગાપણું તથા મતિમંદતા એટલે બુદ્ધિનું જડપણું હોતું નથી. આ સંસાર રૂપી સમુદ્રમાં કદપવૃક્ષ, (માગીએ તે વસ્તુ આપનાર વૃક્ષ), કામઘટ (મનોવાંછિત પૂરનાર ઘડો) તથા ચિંતામણિરત્ન તો સુલભ એટલે સહેલાઈથી મેળવાય તેવાં છે, (અથવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો મેળવવા મુશ્કેલ જણાતા એવા કદપવૃક્ષાદિ પદાર્થો પણ મળી શકે છે) પરંતુ આ પ્રભુની દેશનાને સાંભળવાનો શુભ અવસર ઘણો દુર્લભ છે એ વાત ભવ્ય જનોએ ભૂલવી નહિ. ૨૪

પ્રથમ જિનેશ્વરની દેશનાની શરૂઆત કરે છે—

હે ભવ્ય જીવો ! ઇમ વિચારી દેશનાને સાંભળો,
 હૃદયે ઉતારી તીર્થપતિનો માર્ગ હોંશે આચરો;
 સુખ મુક્તિ ના જેથી મળે આદીશ પ્રભુની દેશના,
 હું વર્ણવું પ્હેલી કહીશ ઇમ સર્વ પ્રભુની દેશના. ૨૫

અર્થ:—હે ભવ્ય જનો ! આ પ્રમાણે દેશનાનું માહાત્મ્ય વિચારીને દેશનાને લક્ષ્ય પૂર્વક સાંભળો, સાંભળીને હૃદયમાં ઉતારો એટલે તેના સારને શ્રવણ કરો, તથા તીર્થપતિ એટલે જિનેશ્વર દેવે કહેલો માર્ગ આનંદપૂર્વક આચરો. જેથી પરિણામે થોડા ટાઇમમાં સુક્રિતાના સુખ મળે. હું પ્રથમ તીર્થકર શ્રીઆદીશ્વર પ્રભુની દેશનાનું વર્ણન કરીશ. અને ત્યાર પછી અનુક્રમે સર્વે પ્રભુની દેશનાને કહીશ. ૨૫

પ્રભુનું સ્થવન કદયાણુક જણાવે છે:—

સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં તેત્રીસ સાગર માનના,
દિવ્ય સુખને ભોગવે ક્રમસર સમયમાં સ્થવનના;
જેઠ વદ ચોથે ચવે ચિન્હો ન પ્રકટે સ્થવનના,
જિન નામ કેરા પુણ્ય પુજે આદિ દેવ જિનેશના. ૨૬

અર્થ:—પાંચ પ્રકારના અનુત્તર વિમાનોમાંના પાંચમા સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનને વિષે તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ દેવતાઈ સુખને ભોગવીને અનુક્રમે સ્થવનનો (ત્યાંથી નીકળવાનો) સમય આવે થકે જેઠ વદ ચોથને દિવસે પ્રભુ શ્રી આદિનાથનું સ્થવન કદયાણુક થયું. આ વખતે પ્રભુના તીર્થકર નામ કર્મના પુણ્યના સમૂહના પ્રતાપે પ્રભુ દેવ સ્થવનના ચિન્હોનો અનુભવ કરતા નથી. ૨૬

જન્મ કદયાણુકની બીના જણાવે છે:—

નયરી અયોધ્યા સ્વામિ નાભિ ભૂપ મરૂદેવા તણી,
કુક્ષિ છીપે દીપતા મોતી સમા પ્રભુદેવની;
માતા અતુર્દશ સ્વપ્ન જોવે ફાગણે વદ આઠમે,
જન્મતાં સૌધર્મ હરિ ઉલ્લાસથી આવી નમે. ૨૭

અર્થ:—દક્ષિણ ભરતાર્ધના મધ્ય ખંડમાં આવેલી અયોધ્યા નગરીના નાભિ નામના રાજાની રાણી મરૂદેવાની કુક્ષિ રૂપી છીપમાં મોતી સમાન શોભતા પ્રભુની માતાએ (પ્રભુ ઉદરમાં આવ્યા ત્યારે) ચૌદ સ્વપ્ને જોયાં. ત્યાર પછી પૂર્ણ માસ થયે છતે ફાગણ વદ આઠમના દિવસે પ્રભુ જન્મ્યા તે વખતે સૌધર્મ ઇન્દ્રે આનંદથી આવી પ્રભુને નમસ્કાર કર્યો. પ્રભુ શ્રીઆદીશ્વર ભગવંતના શરૂઆતના ત્રણ કદયાણુકોના ભવ્ય પ્રસંગથી પાવન થયેલી શ્રી અયોધ્યા નગરીની બીના જાણવાની કેને ઉત્કંઠા ન થાય ? તે ટુંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી.

અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી, ત્રિકાલાગાધિત શ્રી જૈનેન્દ્રદર્શન દુનિયાનાં તમામ દર્શનોમાં અગ્રેસર છે, કારણ કે આત્માને નિર્મલ બનાવવા માટે સર્વાંગ પૂર્ણ સાધનો જૈનદર્શન સિવાય બીજા દર્શનોમાં દેખાતાં જ નથી. આ દર્શનથી જ જીવ, કર્મ વગેરેના અપૂર્વ તત્ત્વજ્ઞાનનો પણ

અનુભવ મલી શકે છે. કર્મોનાં ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષય આદિ જેમ દ્રવ્ય, કાલ, ભાવ અને ભવદ્વારા થાય છે તેમ ક્ષેત્રના પ્રભાવે પણ થાય છે. માટે જ પરમ પૂજ્ય શ્રીશત્રુંજયાદિ તીર્થોની માફક કલ્યાણક ભૂમિઓ પણ અજ્ઞાન દશાથી ગાંધેલાં કર્મોનાં ક્ષયોપશમાદિ કરાવી શકે છે. તેવાં પવિત્ર સ્થલોની સ્પર્શના મનની ઉપર સારામાં સારી અસર કરી શકે છે. નિર્ચુક્રિતકાર પરમ પૂજ્ય શ્રુતકેવલી ^૧શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજે ફરમાવ્યું છે કે “ મોક્ષરૂપી મહેલના પાયા સમાન શ્રીસમ્યગ્દર્શનાદિ અપૂર્વ લાભ મેળવવાની ઇચ્છાવાળા ભવ્ય જીવોએ તેવા પવિત્ર ક્ષેત્રની સ્પર્શના જરૂર કરવી જોઈએ. ”

શ્રીઅયોધ્યાનગરી કલ્યાણક ભૂમિ તરીકે જૈન શાસ્ત્રોમાં ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે. જુઓ પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રીકલ્પસૂત્ર, શ્રીજંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ આદિ સૂત્રોમાં અને શ્રીત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષ ચરિત્ર વગેરે ગ્રંથોમાં અનેક પ્રસંગે અયોધ્યાનો ઉલ્લેખ આવે છે. તેથી આ નગરીનો ઇતિહાસ જાણવા માટે દરેક જિજ્ઞાસુને ઉત્કંઠા રહે એ સ્વાભાવિક છે. વાચકવર્ગ તેની ખીના બાણીને વંદન પૂજનાદિથી આત્માને નિર્મલ બનાવે એ આશયથી તીર્થકલ્પાદિ અનેક ગ્રંથોને આધારે શ્રીઅયોધ્યાનગરીનો ઇતિહાસ નીચે પ્રમાણે જણાવું છું. જેમાં વચમાં જૈનપુરી રાજનગર (અમદાવાદ) ની નજીક આવેલ શ્રી સેરીસા તીર્થની પણ ટૂંક ખીના આવશે.

વર્તમાન ચોવીશીના પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઆદીશ્વર પ્રભુના રાજ્યાભિષેકના પ્રસંગે યુગલિઆઓએ કમલિનીના પાંદડાંઓના દડીઆ બનાવી તેમાં પાણી ભરી લાવી પ્રભુના ચરણ-કમલની ઉપર સ્થાપન કર્યું (ધાર કરી). સૌધર્મેન્દ્રે-યુગલિકોની આ વિનય પ્રવૃત્તિ જોઈને કહ્યું કે-“ આ સારા વિનીત (વિનયવાળા) પુરૂષો છે. ત્યારથી અયોધ્યાનગરી ‘ વિનીતા ’ આ નામથી પ્રસિદ્ધિ પામી. ખીજા ગ્રંથોમાં આ નગરીને કૌશલા, સાકેતપુર, દક્ષિણ-ભૂમિ, રામપુરી વગેરે નામોથી ઓળખાવી છે. સુગૃહીત નામવેય શ્રીઆદિનાથ, શ્રીઆજ-તનાથ, શ્રીઆલિનંદન સ્વામી, શ્રીસુમતિનાથ અને શ્રીઅનંતનાથ, એમ પાંચે તીર્થંકરોની

૧ પરમ પૂજ્ય યુગ પ્રધાન મહાપુરૂષ શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામી મહારાજ એ યુગપ્રધાન પ્રભુશ્રી યશોભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના પહેલા પટ્ટધર અને મહાશીલ વ્રતધારક કાશા વેશ્યાને પ્રતિબોધ પમાડનાર શ્રી સ્થૂલિભદ્ર મહારાજના કાકા ગુરૂ થાય. તેમણે શ્રી આવશ્યક વિગેરે દશ સૂત્રોની ઉપર નિર્ચુક્રિત બનાવી છે. તથા શ્રી ઉપસર્ગાહર સ્તોત્ર, સામુદ્રિક શાસ્ત્ર, ભદ્રબાહુ સંહિતા, તીર્થયાત્રા પ્રબંધ વિગેરે ગ્રંથો પણ બનાવ્યા છે. અને તે ચૌદ પૂર્વના જાણકાર તથા છ શ્રુતકેવલી ભગવંતોમાંના એક હતા. તેમણે ૪૬ મા વર્ષની શરૂઆતમાં સંયમ અંગીકાર કર્યું. દીક્ષાના દિવસથી માંડીને ૧૭ વર્ષ વીત્યા બાદ યુગપ્રધાન થયા. તથા ૧૪ વર્ષ સુધી યુગપ્રધાનપણે વિચર્યા. ૭૬ વર્ષ પ્રમાણ આયુષ્ય પૂરું કરી સ્વર્ગે પધાર્યા. શ્રીયશોભદ્રસૂરિની ખીના ટુંકામાં આ પ્રમાણે-ગૃહસ્થપણું ૨૨ વર્ષ, દીક્ષાપયોય ૧૪ વર્ષ, યુગપ્રધાન પયોય ૫૦ વર્ષ, સર્વાયુઃ ૮૬ વર્ષ, શ્રી મહાવીર નિર્વાણથી ૧૪૮ વર્ષ વીત્યા બાદ સ્વર્ગગમન ॥ શ્રી સ્થૂલિ-ભદ્ર મહારાજની ખીના ટુંકામાં આ પ્રમાણે:-

ગૃહસ્થત્વ પયોય ૩૦ વર્ષ, વ્રત પયોય ૨૪ વર્ષ, યુગપ્રધાન પયોય ૪૫ વર્ષ, સર્વાયુઃ ૯૯ વર્ષ, શ્રી મહાવીર નિર્વાણથી ૨૧૫ વર્ષ વીત્યા બાદ દેવલોકના સુખ પામ્યા.

તથા શ્રીમહાવીરદેવના નવમા ગણધર શ્રીઅચલબ્રાતાની જન્મભૂમિ પણ આ જ નગરી છે. આજ નગરીમાં પૂર્વે દશરથ, રામચંદ્ર, ભરત વગેરે અનેક રાજાઓ થઈ ગયા છે. જેઓની સંપૂર્ણ ખીના કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજીએ બનાવેલા તેસકં શલાકા પુરૂષ ચરિત્રના ૭ માં પર્વમાંથી મળી શકે તેમ છે.

વિમલવાહન વગેરે સાતે કુલકરો પણ આ જ નગરીમાં થઈ ગયા. અહીં જ બલદેવ શ્રીરામચંદ્રજી આદિને સતી શિરોમણિ સીતાએ પવિત્ર શીલનો ચમત્કાર બતાવ્યો હતો. સીતા અગ્નિમાં પડવાની તૈયારી કરે છે, ત્યાં શીલના જ પ્રભાવે અગ્નિ જલરૂપ થઈ જાય છે. તે મહાસતીએ શીલના જ મહિમાથી જલના ઉપદ્રવથી પીડાતી આખી નગરીને (મજાને) બચાવી હતી.^૧

ભરતક્ષેત્રના મધ્યમાં રહેલી આ નગરી જ્યારે ઇંદ્રની આજ્ઞાથી કુબેરદેવે વસાવી ત્યારે લંબાઈમાં ૧૨ યોજન પ્રમાણુ અને પહોળાઈમાં ૬ યોજન પ્રમાણુ હતી. પૂર્વે આ સ્થલે રત્નમય ભવ્ય વિશાલ મંદિર હતું, જેમાં સંઘના સકલ વિઘ્નોને હઠાવનાર ચક્રેશ્વરી માતાની અને ગોમુખયક્ષની મહાપ્રભાવશાલી મૂર્તિઓ હતી. અહીંનો ઘર્ધર નામનો વિશાલદ્રહ, જે સ્થલે સરયૂ નદીને મલે છે, તે સ્થલ સ્વર્ગદ્વાર એવા નામથી ઓળખાયેલ છે. આશ્રીઅયોધ્યા નગરીની ઉત્તર દિશામાં બાર યોજન છેટે શ્રીઅષ્ટાપદ નામનો ભવ્ય પર્વત આવેલ છે. અહીં દેવાધિદેવ શ્રી ઋષભદેવ, માહ વહી તેરસ (ગુજરાતી પોષ વહી ૧૩) ને દિવસે, છ ઉપવાસ કરીને પદ્માસને ૧૦૦૦ પુરુષોની સાથે સિદ્ધિપદ પામ્યા હતા. એથી ષટ્પાંડનાયક ૫૦૦ ધનુષની કાયાવાલા, ૮૪ લાખ પૂર્વના આયુષ્યવાળા તથા અરિસા ભુવનમાં અનિલ્ય-ભાવના તથા અશુચિભાવના લાવીને કેવલજ્ઞાન મેળવનાર શ્રીભરત ચક્રવર્તિએ ‘સિંહનિષ-ધાયતન’ નામનો ત્રણ ગાઉ ઉંચો ભવ્ય પ્રાસાદ બંધાવ્યો. અને એમાં વર્તમાન ચોવીશીના ચોવીશો તીર્થંકરોનાં, દરેકના વર્ણુ, ઉંચાઈ અને સંસ્થાનને અનુસારે ચોવીશ ળિંબો પધરાવ્યાં હતાં, તે ળિંબોનો ક્રમ આ પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવ્યો હતો :-પૂર્વદિશામાં, પૂર્વાનુપૂર્વીક્રમ પ્રમાણે, પહેલાં બે તીર્થંકરોનાં ળિંબો, અને દક્ષિણ દિશામાં શ્રી સંભવનાથ આદિ ચાર પ્રભુનાં ળિંબો, પશ્ચિમ દિશામાં શ્રીમુપાર્શ્વનાથ આદિ ૮ પ્રભુનાં ળિંબો તથા ઉત્તર દિશામાં શ્રી ધર્મનાથ આદિ ૧૦ પ્રભુનાં ળિંબો પધરાવ્યાં. તે ઉપરાંત પોતાના ભાઈઓના ૧૦૦ સ્તૂપો (દેયડીઓ) કરાવ્યા.

પ્રભુ શ્રીઆદિદેવ વગેરેના સમયમાં આ નગરીના લોકો આ પર્વતની નીચાણવાલી ભૂમિમાં આનન્દભેર કીડા કરતા હતા. અહીં હાલ પણ શ્રીઋષભદેવનું ભવ્ય મંદિર હયાત છે; તથા શ્રીપાર્શ્વનાથ વાટિકા (વાડી) અને સહસ્રધાર સીતાકુંડ આ નગરીની શોભામાં

૧. આ બતાવ બન્યા બાદ સીતજી સંસારનો વિચિત્ર સ્વભાવ વિચારી રામની પહેલાં જ સંયમ લે છે, છેવટે આરમા અચ્યુત દેવલોકે સમ્યક્દષ્ટિ ઈંદ્ર થાય છે.

વધારો કરી રહ્યાં છે. આ નગરીના કોટની ઉપર મદોન્મત્ત સિંહ યક્ષ છે કે જેની આગળ થઇને હાથીઓ હાલ પણ ચાલી શકતા નથી અને ચાલે તો જરૂર મરણને જ શરણ થાય છે. અન્ય દર્શનીઓ પણ અહીં યાત્રાર્થે આવે છે, કારણ કે ગોપ્રકરાદિ લૌકિક તીર્થ અહીં છે. અહીં આવનારને સાત તીર્થની યાત્રાનો લાભ થાય છે. અહીંની સરયૂ નદીનો ઘોષ પ્રવાહ ઠેક ગઢની ભીંત સુધી આવે છે.

મહાપ્રભાવકે શ્રી સેરીસાતીર્થની બીના

આ અયોધ્યાનગરીમાંથી નવ અંગોની ઉપર ટીકાઓ બનાવનારા શ્રીઅભયદેવસૂરીશ્વરજીની પરંપરામાં થયેલા શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિજી મહારાજ દિવ્ય શક્તિથી આકાશ માર્ગે વિશાલ ચાર ગિઓ મહાપ્રાચીન તીર્થભૂમિ શ્રીસેરીસા તીર્થમાં લાવ્યા તે બીના સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે:-

આમાનુષામ વિચરતા તે પૂજ્ય આચાર્ય દેવ શ્રીદેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ, કે જેમણે ધરણેન્દ્ર પદ્માવતીની આરાધના કરી છે, તે સૂરિજી મહારાજ આ શ્રીસેરીસાનગરમાં ઉત્કુર-ટિક (ઉકરડા) જેવા સ્થાને કાઉસ્સગ ધ્યાને રહ્યા. એમ અનેકવાર આચાર્ય મહારાજને ત્યાં કાઉસ્સગ કરતાં જોઇને શ્રાવકોએ ગુરુજીને પૂછ્યું કે હે ભગવંત! આમ વારંવાર આ જગ્યાએ કાઉસ્સગ કરવાનું શું કારણ? ગુરુએ ખુલાસો કર્યો કે અહીં પાષાણની વિશાલ શિલા છે તેમાંથી મહાપ્રભાવશાલી શ્રી પાર્શ્વ પ્રભુની પ્રતિમા થઈ શકે તેમ છે. આ કાર્ય પદ્માવતી દેવીની સહાયથી બની શકે તેમ છે. ગુરુજીના આ વચ્ચનો સાંભળી શ્રાવકોએ કહ્યું કે જો એમ હોય તો કૃપા કરી આપશ્રી અકૃમ તપથી દેવીની આરાધના કરી. ગુરુજીએ શ્રાવકોના કહેવાથી અકૃમની તપસ્યા કરવા પૂર્વક દેવીની આરાધના કરી. દેવીએ પ્રત્યક્ષ થઈ કહ્યું કે સોપારક નામના ગામમાં એક આંધળો સલાટ રહે છે, તે જો અહીં આવીને અકૃમનો તપ કરી સૂર્ય આથમ્યા બાદ પ્રભુ શ્રીપાર્શ્વનાથની પ્રતિમાને ઘડવા માંડે, તો સૂર્ય ઉગ્યા પહેલાં તે સંપૂર્ણ બનાવી શકશે. દેવીએ કહેલી બીના ગુરુમહારાજે શ્રાવકોને જણાવી. જેથી તેમણે તે સલાટને માણસ મોકલીને ત્યાંથી બોલાવ્યો. સલાટે આવીને પ્રતિમા ઘડવા માંડી. મસ્તક ઉપર ધરણેન્દ્રની ફણાના દેખાવવાળી પ્રતિમા ઘડતાં ઘડતાં છાતીના ભાગમાં મશ (મસો) પ્રકટ થયો. સલાટે તો સામાન્ય ડાઘ જાણીને તે વાતને ધ્યાનમાં ન લીધી. પ્રતિમા સંપૂર્ણ થઈ રહ્યા બાદ જ્યારે સમારકામ (ઘર્ષણ) કરતાં એને લાગ્યું કે આ તેમ મશ છે ત્યારે તેને દૂર કરવા માટે હથિયાર ઠોકર્યું તો તે મશના ભાગમાંથી લોહીની ધાર છૂટી. આ વાતની શ્રીગુરુ મહારાજને ખબર પડતાં તેમણે સલાટને ઠપકો આપતાં જણાવ્યું કે હથિયાર ઠોકવાની કંઈ પણ જરૂર ન હતી. જો આ મશને તેમ ને તેમ રહેવા દીધો હોત તો આ પ્રતિમા મહા ચમત્કારી બનત. પછી ત્યાં અંગુઠો દબાવવાથી લોહી નીકળતું બંધ પડ્યું. આ પ્રતિમા તૈયાર થયા બાદ બીજી પણ ચોવીશ પ્રતિમાઓ અહીં સ્થાપન કરાવી. ત્યારબાદ દેવતાઈ શક્તિથી (દેવ મારફત) ગગનમાર્ગે રાત્રિએ બીજાં ત્રણ ગિઓ અયોધ્યાથી અહીં લાવવામાં આવ્યા, અને ચોથું ગિગ અહીં લાવતાં વચમાં ધારાસેનક

ગામના ક્ષેત્રમાં પ્રસાત કાલ થવાથી તે ત્યાં સ્થિર થયું. અને અહીં સેરીસા તીર્થમાં, પરમા-
હૃત શ્રીકુમારપાદે યોથું ગિમ ભરાવી સ્થાપન કર્યું.

આ શ્રીસેરીસા પાર્શ્વનાથની મહાઅમત્કારી પ્રતિમાને હાલ પણ શ્રી સંઘ પૂજાદિ કરવા
દ્વારા ભક્તિભાવથી આરાધી સકલ વિધ્નેને હકાવી ઋદ્ધિ સિદ્ધિ મેળવે છે. આ તીર્થમાં આ
પ્રતિમાના પ્રભાવે સ્થેચ્છે પણ ઉપદ્રવ કરી શકતા નથી, એ પ્રમાણે શ્રીઅયોધ્યા નગરીની
અને શ્રીસેરીસા તીર્થની ટુંક બીના સપ્રમાણ બાણીને ભવ્ય જીવો તીર્થભક્તિમાં ઉજમાલ બની
સ્વકલ્યાણ સાધે, એ જ હાર્દિક ભાવના ! અવસરે શ્રીસેરીસાતીર્થની સંપૂર્ણ પ્રાચીન બીના
પણ જણાવીશ. ૨૭

અહીં ઇંદ્રે કરેલા સ્તુતિ પાંચ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

બહુમાન ગર્ભિત ભક્તિથી નાભેય પ્રભુને સંથુણે,
તીર્થપતિ કર્ણાબિધિ નાભિનંદ પ્રણમું આપને;
નંદનાદિક ત્રણ વનોથી જેમ મેરૂ શોભતો,
જ્ઞાનત્રિકથી આપ તિમ હું જોઈને ખૂશી થતો. ૨૮

અર્થ:—ઈન્દ્ર મહારાજ આવીને પ્રથમ તીર્થકર શ્રી ઋષભદેવની બહુમાનપૂર્વક ભક્તિ
રાગથી આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરે છે, (ચતુર્વિધ સંઘ રૂપી તીર્થના સ્થાપનાર હોવાથી) હે
તીર્થપતિ ! હે દયાના સાગર ! હે નાભિનંદ એટલે નાભિ રાજના પુત્ર ! હું તમને પ્રણામ
કરું છું. જેવી રીતે મેરૂ પર્વત નંદનવન પાંડુકવન અને ભદ્રશાલવન એ નામના ત્રણ વનથી
શોભે છે તેમ આપ જ્ઞાનત્રિક એટલે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાનથી
શોભો છો. (કારણ કે તીર્થકરે જેઓ દેવ ગતિ અથવા નરક ગતિમાંથી આવે છે, તેઓ
ત્રણ જ્ઞાન સહિત અવતરે છે) માટે આપને જોઈને હું ઘણો રાજ થાઉં છું ૨૮

ત્રણ લોકમાંહી મુકુટ જેવા આપ ભરત ક્ષેત્રને,
શોભાવતા તિણ તેહ હીપે અધિક જીતી સ્વર્ગને;

જન્મ કલ્યાણક મહોત્સવથી જિનેશ્વર! આપના,
પાવન થયેલો શુભ દિવસ પણ વંધ જિમ પદ આપના. ૨૯

અર્થ:—સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાલ એ ત્રણ પ્રકારના લોકમાં મુકુટ સમાન આપ
ભરતક્ષેત્રને શોભાવતા હોવાથી તે ભરતક્ષેત્ર સ્વર્ગને જીતીને અધિક શોભે છે. હે જિનેશ્વર !
આપના જન્મ કલ્યાણકના મહોત્સવથી પવિત્ર થએલો આ શુભ દિવસ પણ આપના ચરણ
કમલની જેમ વંદન કરવા યોગ્ય થયો છે. ૨૯

અજવાશ પામે જન્મ સમયે નારકી સુખ પામતા,
 પ્રભુ ચંદ્ર કેરા ઉદયથી સંતાપ કોના ના જતા;
 આપ તીર્થ સ્થાપીને નિધિસભ અનુત્તર ધર્મને,
 કરજો પ્રકાશિત સીસ નામી વંદના કરું આપને. ૩૦

અર્થ:—આપના જન્મ સમયે ત્રણે લોકમાં અજવાળું થાય છે અને નારકીના જીવો જેઓ અત્યંત દુઃખી છે તેઓ પણ તે વખતે સુખ પામે છે. જેમ ચંદ્રના ઉદયે શીતળતા થવાથી લોકોના તાપ દૂર થાય છે, તેમ આપ પ્રભુ રૂપી ચંદ્રનો ઉદય થવાથી કોના સંતાપ નાશ ન પામે ? અથવા દરેકના સંતાપ નાશ પામે જ. આપ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા રૂપી તીર્થની એટલે ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરી, નિધિસભ એટલે ભંડાર સમાન અનુત્તર (શ્રેષ્ઠ) ધર્મને પ્રકાશિત કરજો. હે પ્રભુ ! હું માફ મસ્તક નમાવી આપને પ્રણામ કરું છું. ૩૦

સંસાર સાગર પાર કોણુ ન પામશે ? તુજ ચરણને,
 પામી તરંડ પસાય લોહું પણ લહીને નાવને;
 અખિંધ કેરો પાર પામે નામ કેરા જાપને,
 કરનાર ભવિજન પામતા નિત વિવિધ મંગલ માલને. ૩૧

અર્થ:—જેમ પાણીમાં ફળવાના સ્વભાવવાળું લોહું પણ વહાણનો આશ્રય પામીને સમુદ્રના પારને પામે છે, તેમ તમારા ચરણ રૂપી વહાણને પામીને આ સંસાર સમુદ્રના પારને કોણુ પામશે નહિ ? અથવા તમારા ચરણનું શરણ લેનારા ભવ્ય જનો અવશ્ય આ સંસારના પારને પામે જ. વળી આપના નામ રૂપી મંત્રનો જાપ કરનાર ભવ્ય જનો હંમેશાં જુદા જુદા પ્રકારની મંગલમાલ એટલે કલ્યાણની પરંપરાને પામે છે. ૩૧

ઉત્પન્ન હોવે સુરતરૂ જિમ વૃક્ષહીન પ્રદેશમાં,
 પ્રકટે પ્રવાહ નદી તણો જિમ ભાગ્યથી મરૂભૂમિમાં;
 લોકે કેરા પુણ્યથી તિમ જન્મ હોવે આપનો,
 મુજ જન્મ માનું ધન્ય આજે સમય મલિયો સ્તુતિ તણો. ૩૨

અર્થ:—જે સ્થાન વૃક્ષ રહિત છે અથવા જે સ્થળે વૃક્ષ પણ ઉગી શકતું નથી તેવા સ્થાનમાં કદપવૃક્ષની ઉત્પત્તિ થવા સમાન, તથા મરૂભૂમિ એટલે મારવાડમાં ભાગ્યના ઉદયથી નદીનો પ્રવાહ પ્રગટ થાય તેની જેમ આ ભૂમિના મનુષ્યોના પ્રબળ પુણ્યનો ઉદય થયો,

ત્યારે આપ જેવાનો જન્મ થયો છે. તથા મને આપની સ્તુતિ કરવાનો સમય મળ્યો માટે હું મારા જન્મને ધન્ય માનું છું. ૩૨

ઋષભદેવ નામ રાખવાના કારણ જણાવે છે:—

માત મરૂદેવા વૃષભને પ્રથમ સ્વપ્ને દેખતા,

ઉડ્ડમાં રહેલા વૃષભ ચિન્હે ઋષભ પ્રભુ અતિ શોભતા;

વ્રત ધુરાને વહન કરવા વૃષભ જિમ ત્રણ કારણે,

ઋષભ એવું નામ દેખો સમ્પતિશત સ્થાનને. ૩૩

અર્થ:—મરૂદેવા માતાએ પ્રથમ સ્વપ્નમાં વૃષભ (બળદ) જોયો, બળી પ્રભુના ઉડ્ડમાં એટલે સાથળમાં રહેલા વૃષભના ચિન્હ (લંછન) થી પ્રભુશ્રી ઋષભદેવ ઘણા શોભે છે. જેમ બળદ ગાડીના ધુસરાને વહે છે તેમ પ્રભુ પણ વ્રત રૂપી ધુરાને વહન કરવામાં વૃષભ સમાન છે. આ ત્રણ કારણથી પ્રભુનું ઋષભદેવ એવું નામ પડ્યું. એમ શ્રી ‘સમ્પતિશત સ્થાન’ પ્રકરણમાં કહ્યું છે. તેના કર્તા શ્રીસોમતિલક સૂરિમહારાજ છે. અને તેની ઉપર શ્રીદેવવિજયજી મહારાજે ટીકા પણ બનાવી છે. ૩૩

જન્મકલ્યાણકની બીતા વિગેરે જણાવે છે—

આરો જતાં ત્રીજો ઘણો તસ ભાગમાંહે અંતિમે,

ધક્વાકુભૂષણ દેવ જન્મ્યા વાસવાદિકને ગમે;

અર્ધ રાત્રી જન્મ ક્ષણ ધનુ રાશિ જન્મ પ્રમાણિયે,

ધગ સહસ ને આઠ લક્ષણ પ્રભુ તણા અવધારિયે. ૩૪

અર્થ:—આ અવસર્પિણીના છ આરા છે, તેમાંના પહેલા બે આરા ગયા પછી ત્રીજા આરાનો ઘણો કાળ ગયા પછી તેના છેલ્લા ભાગમાં (એટલે નેન્યાસી પખવાડીઆ બાકી રહ્યા ત્યારે) ધક્વાકુ વંશમાં ભૂષણ એટલે અલંકાર સમાન પ્રભુ ઋષભદેવનો જન્મ થયો. જે ઈર્દ્ર વગેરે દેવોને ઘણો આનંદકારી થયો. તે વખત અર્ધ રાત્રિનો હતો. તથા ધનુ નામની રાશિ તે વખતે ચાલતી હતી. તથા પ્રભુના એક હજાર ને આઠ લક્ષણો જાણવા. ૩૪ પ્રભુના શરીરનો વર્ણ તથા શરીરનું પ્રમાણ જણાવે છે:—

દેહ કંચન વર્ણ ઉત્સેધાંગુલે પણ સય ધણું,

એકસો ને વીસ આત્માંગુલ પ્રમાણ જિનેશનું;

શ્રેષ્ઠ કાશ્યપ ગગનભાનુ પૂર્વ વીસ લખ કુંવરતા,

હીપાવતા ત્રણ નાણવંતા તે પછી રાજ થતા. ૩૫

અર્થ:—પ્રભુના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણના રંગ જેવો પીળો હતો. તથા ૧ઉત્સેધાંશુ-લના માપથી પ્રભુના શરીરનું પ્રમાણ પાંચસો ધનુષ્ય પ્રમાણ અથવા ૬ (પા) ગાઉનું છે. તથા આત્માંશુલ એટલે પોતાના અંશુલના માપે કરીને એકસો ને વીસ અંશુલનું છે. તથા ઉત્તમ કાશ્યપ એટલે ઇક્ષ્વાકુ વંશ રૂપી આકાશને વિષે સૂર્ય સમાન પ્રભુએ વીસ લાખ ૨પૂર્વ સુધી કુંવરપણું શોભાવ્યું ત્યાર પછી ત્રણ જ્ઞાનને ધારણ કરનાર તેઓ રાજા થયા. ૩૫ રાજ્ય કરવાનો કાલ વિગેરે જણાવે છે—

શિલ્પાદિને ઉપદેશતા લાખ પૂર્વ તેસઠ રાજ્યને,
ભોગવી ભરતાદિને દઈ રાજ્ય કેરા ભાગને;
દીક્ષા સમયને જાણતા લોકાંતિકામર આવતા,
તીર્થ પ્રવર્તાવો જિનેશ્વર ! હાથ જોડી બોલતા. ૩૬

અર્થ:—રાજા થયા ત્યારે લોકોને શિલ્પકળા વગેરે ઘણા પ્રકારની કળાઓ શીખવી. અને તેસઠ લાખ પૂર્વ સુધી રાજ્યનું પાલન કર્યું. ત્યાર પછી પ્રભુને દીક્ષાનો અવસર થયો છે એવું જાણીને લોકાંતિક દેવતાઓ આવ્યા. અને પોતાના આચાર પ્રમાણે ‘ હે પ્રભુ ! તીર્થ પ્રવર્તાવો ’ એ પ્રમાણે હાથ જોડીને પ્રભુને કહેવા લાગ્યા. ૩૬ પ્રભુની દીક્ષા બે સ્લોકમાં જણાવે છે—

દાન વાર્ષિક દેઈને ત્રણસો અઠ્યાસી કોડને,
લાખ એંશી નિષ્ક માને ચૈત્ર વદ આઠમ દિને;
ધનુરાશિ ઉત્તરાષાઢમાં ઉક્ષાસથી કરી છકુને,
ચઉ સહસ પરિવાર શ્રેષ્ઠ સુદર્શનામાં બેસીને. ૩૭
નયરી અયોધ્યા બહાર સિદ્ધાર્થે અશોક તરૂતલે,
પશ્ચિમાન્હે ચાર મુષ્ટિ લોચ કરી સંયમ વરે;
મનઃપર્યાવ પામતા સુરદ્વ્ય ખંધે પ્રભુ તણા,
હરિ ઠાવતા વિચરંત પૃથ્વી તલ નિધિ ગુણ રચણના. ૩૮

૧ અંશુલ ત્રણ પ્રકારના છે:—૧ ઉત્સેધાંશુલ, ૨ આત્માંશુલ, ૩ પ્રમાણાંશુલ. ૧ ઉત્સેધાંશુલ આ પ્રમાણે:—૮ વ્યવહારિક પરમાણુની ગણતરીથી સાત વખત આઠ ગુણ કરવાથી થાય છે. ૨ આત્માંશુલ—તે તે કાલના જિનેશ્વર વિગેરેના આંશુલ. ૩ પ્રમાણાંશુલ—ઉત્સેધાંશુલથી ચારસો ગુણો લાંબો અને અઢી ગુણો પહોળો.

૨ ચોરાસી લાખ વર્ષે એક પૂર્વાંગ થાય, તેવા ચોરાસી લાખ પૂર્વાંગે એક પૂર્વ થાય.

અર્થ:—પ્રભુએ એક વર્ષમાં ત્રણસો અઠ્યાસી કોઠ અને એસી લાખ નિષ્ક એટલે સોના મહોરો પ્રમાણ વાર્ષિક દાન આપ્યું. અને ચૈત્ર વદ આઠમને દિવસે ધનુ નામની રાશિમાં, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં છઠ્ઠો તપ કરીને આનંદ પૂર્વક સુદર્શના નામની પાલખીમાં એસીને ચાર હબરના પરિવાર સાથે અયોધ્યા નગરીમાંથી બહાર નીકળીને સિદ્ધાર્થ નામના વનમાં, અશોક વૃક્ષની નીચે દિવસના પાછલા ભાગમાં ચાર મુઠિ લોચ કરીને પોતાની મેળે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. (બધા જિનેશ્વરો પંચ મુઠિ લોચ કરે છે, પણ ઇન્દ્રના કહેવાથી પ્રભુએ એક છેલ્લી મુઠિનો લોચ કર્યો નહોતો.) તીર્થકરો પોતે પોતાની મેળે જ ચારિત્ર અંગીકાર કરે છે, અને તેઓ કોઈના શિષ્ય પણ થતા નથી. પ્રભુએ ચારિત્ર લીધું તે વખતે જ તેમને ચોથું મન:પર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. કારણ કે આ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવામાં અપ્રમત્ત ચારિત્રની સાથે સુનિવેશની જરૂર પડે છે. તેથી બધા તીર્થકરો જે વખતે ચારિત્ર ગ્રહણ કરે તેજ વખતે મન:પર્યવજ્ઞાન પામે છે, પ્રભુએ ચારિત્ર લીધું ત્યારે ઇન્દ્ર મહારાજે પ્રભુના ખલે દેવહૃદય વસ્ત્ર સ્થાપન કર્યું. ત્યાર પછી ગુંજો રૂપી રત્નના ભંડાર પ્રભુ પૃથ્વીને વિષે વિચરવા લાગ્યા. ૩૭-૩૮

ઇન્દ્રે દીક્ષા પ્રસંગે કરેલી સ્તુતિ આઠ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

દીક્ષા પ્રસંગે ઇન્દ્ર કરતા સ્તુતિ પ્રથમ જિનરાજની,
હે નાથ ! તારા સર્વ ગુણને પૂર્ણ વર્ણવવા તણી;
શક્તિ મુજ નહિ ભક્તિ ભાવે હું સ્તવું ધરી હર્ષને,
આપના અનુભાવથી લહું બુદ્ધિના વિસ્તારને. ૩૯

અર્થ:—પ્રભુએ જ્યારે દીક્ષા લીધી તે પ્રસંગે ઇન્દ્ર મહારાજ પ્રથમ તીર્થકર શ્રી ઋષભદેવની સ્તુતિ કરતા કહે છે કે-હે નાથ ! આપના સર્વ ગુણનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરવાને તો હું સમર્થ નથી, મારામાં શક્તિ નથી, તો પણ ભક્તિ ભાવથી આનંદ ધરીને હું શક્તિ મુજબ સ્તવના કરું છું. અને આપના અનુભાવથી એટલે પ્રભાવથી હું બુદ્ધિના વિસ્તારને મેળવું છું. ૩૯

આપ સંયમ ગુણ લહી અણુગાર પદવીને વર્યા,
શુભ સમિતિ ત્રણ ગુપ્તિના ધરનાર ગુપ્તિંદ્રિય થયા;
ગુપ્ત શીલ ધરનાર તિમ હરનાર ચાર કષાયને,
ઉપશાંત પરિનિર્વૃત્ત અમમ લહતા અનાશ્રવ ભાવને. ૪૦

અર્થ:—આપ હવે સંયમ ગુણ એટલે ચારિત્ર લઈને ‘અણુગાર’ પદવી એટલે સાધુની પદવીને વર્યા છો. વળી પાંચ સારી સમિતિ તથા ત્રણ ગુપ્તિના ધારણ કરનાર

હોવાથી 'ગુપ્તેન્દ્રિય' થયા છે. ઇન્દ્રિયોને ગોપવનારા છે. બ્રહ્મચર્યની નવ વાડને ધારણ કરનાર તથા ચાર કપાયને હરનાર અથવા નાશ કરનાર થયા છે. તથા અનાશ્રવ (આવતા કર્મને રોકવા ૩૫) જે સંવર ભાવને મેળવીને બહારથી અને અંદરથી ઉપશાંત (શાંત સ્વભાવવાળા) છે. અને પરિનિર્વૃત્ત એટલે સર્વ સંતાપથી રહિત છે. તથા હે પ્રભુ ! આપ અમમ (મમતા રહિત-પરિચ્છેદ રહિત) છે. ૪૦

નિર્ઐશતા સાચી ધરીને નિરૂપલેપ થયા તમે,
કાંસ્ય ભાજનમાં રહેલા નીરની જેવા તમે;
નિઃસ્નેહ પ્રભુજી છે નિરંજન શંખના દૃષ્ટાંતથી,
અપ્રતિહત ગતિ જિનેશ્વર ! જીવના દૃષ્ટાંતથી. ૪૧

અર્થ:--હે પ્રભુજી ! તમે સાચી નિર્ઐશતા એટલે બાહ્ય અભ્યંતર બંને પ્રકારની અંથી (પરિચ્છેદ) થી રહિત છે. એટલે હિરણ્ય (સોનું) વિગેરેના સંગ્રહથી રહિત છે. તેમજ નિર્લેપ અથવા લેપ રહિત થયા છે. એટલે દ્રવ્ય મેલ અને ભાવ મેલ (કર્મથી થયેલી મલીનતા) ને દૂર કરનારા છે. તથા કાંસાના વાસણમાં રહેલા પાણીની જેવા (નિઃસ્નેહ (સ્નેહ વિનાના) છે. વળી સ્નેહ-રાગ રહિત હોવાથી શંખની પેઠે તમે રાગાદિ :રહિત છે. તથા જેમ જીવની અપ્રતિહત-સ્ખલના વિનાની ગતિ થાય છે અથવા ગમે તેવા મન્યૂત સ્થળે અટક્યા વિના ગમનાગમન કરી શકે છે તેમ તમારો વિહાર પણ તેવા પ્રકારનો હોવાથી તમે અપ્રતિહત ગતિવાળા છે. ૪૧

છો આપ આલંબન વિનાના ગગનના દૃષ્ટાંતથી,
પ્રતિબંધ હીન વાયુ પેરે શારદ સલિલ દૃષ્ટાંતથી;
શુદ્ધ મન વાળા તમે વળી એક જાત પ્રભુ તમે,
વિપ્રમુક્ત વિહગપેરે માની હૃદય રંગે રમે. ૪૨

અર્થ:--હે પ્રભુજી ! આકાશ જેમ કોઈના આધાર વિના રહેલું છે, તેવી રીતે તમે પણ કોઈના આલંબન એટલે આશ્રય વિનાના છે. અથવા તમોએ આ ચારિત્ર પોતાના જ આધારે લીધું છે. તથા પવનને જેમ કોઈનો પ્રતિબંધ નથી અથવા તેને કોઈ રોકી શકતું નથી તેમ તમે પણ રાગ રહિત હોવાથી વાયુની જેમ સતત વિહારી છે. તથા જેમ શરદ ઋતુનું પાણી નિર્મળ અથવા સ્વચ્છ હોય છે તેમ તમારું મન પણ ધણું શુદ્ધ છે. વળી હે પ્રભુ ! તમે એકજાત એટલે રાગાદિની મદદ નહિ લેનારા છે, કારણ કે રાગાદિના સાધનથી આપ અલગ રહો છો. તથા તમે વિપ્રમુક્ત વિહગ એટલે પંખીની જેમ પરિવાર વિનાના અને એકજા ઠેકાણે રહેનારા નહિ એવા આપ છો. એવું બધીને મારું હૈયું આનંદથી રમે છે અથવા પ્રકુલિત થાય છે. ૪૨

ભારંડ પક્ષીની પરે અપ્રમાદ શૌહીર કરિપરે,
 બસવંત બળદ તણીપરે દુર્ધર્ષ સિંહ તણી પરે;
 અપ્રકંપ મેરુનિદર્શને ગંભીર રચણાયર પરે,
 સૌમ્ય લેશ્ય શશીપરે તિમ તેજવંતા રવિપરે. ૪૩

અર્થ:—તમે ભારંડ પક્ષીની પેઠે અપ્રમાદ એટલે પ્રમાદ રહિત છે. તથા હાથીની પેઠે કર્મરૂપ શત્રુના લશ્કરને હરાવવાને શૂરવીર છે. વળી બળદની પેઠે તમે મહાવ્રતનો ભાર ઉપાડનારા છો, સિંહની પેઠે દુર્ધર્ષ છો એટલે પરીપહાદિ રૂપ હરિણાથી ન છુટાય એવા આપ છો. તથા મેરુનિદર્શને એટલે મેરુના દૃષ્ટાન્તથી આપ અપ્રકંપ એટલે ક્રોધથી પણ વ્યથાયમાન ન કરી શકાય તેવા છો. વળી રચણાયર એટલે સમુદ્રની પેઠે ગંભીર છે. ચંદ્રમાની પેઠે શાંત કાંતિવાળા આપ છો. તથા સૂર્યની પેઠે દિપ્તિભર્યો એટલે અત્યંત તેજસ્વી છે. ભારંડ પક્ષિને એક પેટ હોય, ડોક બુદ્ધી બુદ્ધી હોય, ત્રણ પગ હોય, અને મનુષ્ય જેવી ભાષા બોલે, તેવી તે ભાષા બોલે છે. તે બે જીવને જે ટાઇમે બુદ્ધા બુદ્ધા ફલ ખાવાની ઇચ્છા થાય, તેજ ટાઇમે તે બે મરણ પામે છે. મરણના લગ્નથી તે પક્ષી સાવચેત રહે છે, પ્રમાદનો ત્યાગ કરે છે. તેવા શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુ છે. ૪૩

પૃથ્વી તણા દૃષ્ટાંતથી છો સર્વ સ્પર્શવિસહ તમે,
 જાત્ય કંચનની પરે છો જાત રૂપ પ્રભુ તમે;
 સુહૃત અગ્નિ નિદર્શને જ્ઞાનાદિ તેજે દીપતા,
 દ્રવ્યાદિમાં નીરાગ પાપસ્થાન સધલા દંડતા. ૪૪

અર્થ:—પૃથ્વીના દૃષ્ટાંતે તમે સ્પર્શવિસહ એટલે ઉના ઠંડા વિગેરે તમામ સારા નરસા સ્પર્શને સહન કરો છો. તથા જાતિવંત સોનાની પેઠે હે પ્રભુ ! તમે જાતરૂપ એટલે નિર્મલ સ્વભાવવાળા છો. સુહૃત એટલે સારી રીતે આહુતિ અપાએલ અગ્નિની જેમ તમે જ્ઞાન વગેરેના તેજથી દીપો છો. દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવ એમ ચાર લેદથી તમે નીરાગ એટલે રાગરહિત છો. વળી તમેએ અઢારે પાપસ્થાનકોનો ત્યાગ કર્યો છે. ૪૪

દાનશાલા અભયદાન તણી જિનેશ્વર ! આપ છો,
 સર્વથા હિંસા તણા પરિહારકારક આપ છો;
 હિતકારી સત્ય પ્રિય વચન અમૃતપયોધિ આપ છો,
 તિમ અદત્તાદાનના પરિહારકારક આપ છો. ૪૫

અર્થ:—હે જિનેશ્વર ! આપ અભયદાનની દાનશાલા છો, કારણ કે આપે સર્વ જીવોને અભયદાન આપનાર ‘અહિંસા પરમે ધર્મ’ આ અચલ સિદ્ધાંતની નિર્દોષ પ્રરૂપણા (દેશના) કરી છે. વળી તમે સંપૂર્ણપણે હિંસાના પરિહારકારક એટલે ત્યાગ કરનારા

છો. તથા બીજા જીવોને કાયદો કરનાર સાચું અને બીજાને વહાલું લાગે તેવા વચનરૂપી અમૃતના આપ પયોધિ એટલે સમુદ્ર છો. અથવા તમો હંમેશાં અન્ય જીવોને હિતકર તથા પ્રિયકર એવું સત્ય વચન બોલનારા છો. તથા આપ અદત્તાદાનના એટલે ચોરીના પણ ત્યાગ કરનારા છો. ૪૫

કામ તિમિર હઠાવનારા પ્રલ્લ તેજે છાજતા,
ભાનુ જેવા આપને પ્રભુમું હૃદયમાં ખૂશ થતા;

તૃણ જિમ ગણી મમતા નિબંધને છોડતા પ્રભુજી તમે,
નિર્લોભ શેખર ! હાથ બેડી પાયમાં પડીએ અમે. ૪૬

અર્થ:—હે પ્રભુ ! કામ એટલે વિષયવાસના તે રૂપી અંધકારને દૂર કરનાર પ્રલ્લતેજ એટલે શિયલત્રવતના પાલનથી પ્રાપ્ત ચએલ પ્રકાશ વડે શોભતા હોવાથી સૂર્ય સમાન આપને હું હૃદયમાં આનંદ પામતો પ્રણામ કરું છું. મમતા એટલે મારાપણું કરાવનાર તેના નિબંધન એટલે કારણરૂપ જે પરિશ્રદ્ધ તેને હે પ્રભુ ! તમે તૃણ અથવા ઘાસ સમાન ગણીને તેનો ત્યાગ કર્યો છે. માટે હે નિર્લોભશેખર ! એટલે નિર્લોભી મનુષ્યોમાં અગ્રેસર પ્રભુ ! અમે હાથ બેડીને તમારા ચરણમાં પ્રણામ કરીએ છીએ. ૪૬

પ્રભુના પારણા વિગેરેની બીના જણાવે છે:—

લાભાન્તરાયિક કર્મ કરા ઉદયથી ઇગ વર્ષના,
અંતે લહે ભિક્ષા ગજપુરે જઈ ગૃહે શ્રેયાંસના;

ઈક્ષુરસનું પારણું શ્રેયાંસકુંવર કરાવતા,
અક્ષય તૃતીયા શુભ દિને સુખ મુક્તિના ઝટ પામતા. ૪૭

અર્થ:—લાભાન્તરાય નામના કર્મના ઉદયથી લગભગ એક વર્ષ સુધી પ્રભુને ભિક્ષા મળી નહિ. એટલે પ્રભુને લગભગ એક વર્ષના ઉપવાસ થયા ત્યારે તે કર્મનો ઉદય પૂર્ણ થયે ગજપુર નામના નગરમાં પોતાના પુત્ર બાહુબલિના પુત્ર સોમચશાના પુત્ર શ્રેયાંસકુમારના ઘેર પ્રભુદેવ પધાર્યા. ત્યાં તેણે ઈક્ષુરસનું એટલે શેરડીના રસનું પારણું કરાવ્યું. આ પારણાનો દિવસ અક્ષય તૃતીયાનો (અખાત્રીજ) વૈશાખ સુદ ત્રીજનો હતો. પ્રભુને આ પારણું કરાવવાથી શ્રેયાંસકુમારે પણ જલ્દીથી મોક્ષસુખ મેળવ્યું. ૪૭

અખાત્રીજની બીના વિગેરે જણાવે છે:—

અક્ષયતૃતીયા પર્વદિન પામે પ્રસિદ્ધિ ત્યારથી,
દાન સમયે પંચ દિવ્ય પ્રકટ થયા પ્રભુ પુણ્યથી;

કોડી સાડી ખાર સે તથા તણી વૃષ્ટિ કરે,
સુર ભક્તિથી ઉભરાઈને ભવરૂપ સાયર ચુલ્લ કરે. ૪૮

અર્થ:—તે વખતથી વૈશાખ સુદ ત્રીજનો દિવસ અક્ષય તૃતીયા નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. દાનના અવસરે પ્રભુના પુણ્યના માહાત્મ્યથી પાંચ દિવ્ય પ્રગટ થયા. તે વખતે ભક્તિથી ઉભરાએલા હૃદયવાળા દેવતાઓએ સાડાબાર કોડ સોનેયાની વૃદ્ધિ કરી. અને સંસાર-રૂપી સમુદ્રને ચૂલુ એટલે ઘણો નાનો બનાવી દીધો. એટલે તેમણે સંસારમાં રખડવાનું ઘણું એણું કર્યું. અહીં અક્ષય તૃતીયા (અખાત્રીજ) ની ખીના જાણવા જેવી છે. તે દૂકામાં આ પ્રમાણે જાણવી:—

અક્ષય તૃતીયા.

અનાદિ કાલીન જૈનદર્શનમાં ગણાવેલા સર્વમાન્ય પર્વોમાં અક્ષય તૃતીયા (ઇશુ તૃતીયા =અખાત્રીજ) પણ એક પર્વ ગણેલું છે. આ દિવસને પર્વ દિન તરીકે કયા હેતુથી માનવામાં આવે છે? આ (પ્રશ્ન) નો ખુલાસો દૂકામાં આ પ્રમાણે જાણવો—યુગાદિ પ્રભુશ્રી ઋષભદેવના પારણાને અંગે આ દિવસ પર્વ તરીકે મનાય છે, તેથી ઋષભદેવ ભગવંતની ખીના જાણાવવી, એ અસ્થાને ન જ ગણાય.

॥ આર્યાવૃત્તમ્ ॥

उसहस्स य पारणय, इक्खुरसो आसि लोगनाहस्स । सेसाणं परमन्तं दिव्वाइ पंच हाज्ज तथा ॥१॥
रिसहेससमं पत्तं, निरवज्जमिक्खुरससमं दाणं । सिज्जंससमो भावो, जह होज्जा वंछियं णियमा ॥२॥

પ્રથમ તીર્થંકરનો ૯૭૨ તેર ભવોમાંના પશ્ચાતુર્પૂર્વીક્રમે ત્રીજા ભવમાં જિનનામકર્મને, વીસે સ્થાનકોની^૧ આરાધના કરીને નિકાચિત બનાવી બારમા ભવે, સર્વાર્થસિદ્ધિવિમાન-જે અનુત્તર વિમાનનાં પાંચ વિમાનોની મધ્યમાં રહેલ છે, અને જ્યાં સમ્યગ્દર્શન પૂર્વક ચારિત્ર સાધનાથી જ મનુષ્યો જઈ શકે, તથા જ્યાં રહેલા દેવો એકાવતારી હોય છે, અને તેત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણુ અજઘન્યોત્કૃષ્ટ આયુવાલા હોય છે—તેનાં વિનશ્વર દિવ્ય સુખો ૩૩ સાગરોપમ સુધી લોગવીને, અષાઠ વદિ ચોથે સાત કુલકરોમાંના વિનીતા નગરીના રાજા શ્રી નાભિ રાજાની મરૂદેવી માતાની કુક્ષિમાં પધાર્યા. નવ માસ અને ૪ દિવસ વીત્યા બાદ સાથળમાં વૃષભ લંછનવાળા શ્રી પ્રથમ તીર્થંકર ધન રાશિ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં ચૈત્ર વદિ આઠમે અર્ધરાત્રીએ^૨ જન્મ પામ્યા. પાંચસે ધનુષ્યની સુવર્ણવર્ણી^૩ કાયાના ધારક પ્રભુદેવ અનુક્રમે મોટા થયા. ૨૦ લાખ પૂર્વ કાળ સુધી કુમાર અવસ્થામાં રહ્યા. ઇંદ્રે વિનીતા નગરી વસાવી રાજ્યાભિષેક કર્યો. ૬૩ લાખ પૂર્વે સુધી રાજપણું લોગવ્યું,

૧. પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરે વીસે સ્થાનકોની આરાધના કરી છે. અને બાકીના બાવીશ તીર્થંકરોએ એકાદિ સ્થાનકોની સાધના કરી છે. આની સવિસ્તર ખીના ત્રિષઠીય ચરિત્ર, શ્રી વિંશતિ સ્થાના-મૃત સંગ્રહ આદિથી જાણી લેવી.

૨. સર્વે તીર્થંકરોના મધ્ય રાતે જ જન્મ થાય.

પ્રભુને સુમંગલા અને સુનંદા નામની બે રાણી હતી. ભરતાદિ પુત્રો અને સૂર્યયશા આદિ પૌત્રો હતા. એ ત્રણ વહિ આઠમે ૪૦૦૦ પરિવારની સાથે છઠ્ઠું તપ કરી વડના ઝાડની નીચે પોતાની જન્મ નગરી (ઝયોધ્યા) માં સંયમપદ પામ્યા. તે વખતે પ્રભુને મનઃપર્ય-વજ્ઞાન ઉપજ્યું. ઇંદ્રે સ્થાપન કરેલ દેવદ્વંધ્યધારક, ચંડનાણી, લગવાન રૂપભદ્રે તપસ્વી રૂપે પૃથ્વી ઉપર વિહાર કર્યો. આ અવસરે હસ્તિનાગપુર (ગજપુર) માં બાહુબલિના પુત્ર સોમ-યશા રાજાને ત્રેયાંસ નામનો પુત્ર હતો. (જેનું વર્ણન આગળ જણાવીશું.) પૂર્વ ભવમાં બાંધેલા લાલાન્તરાય કર્મના ઉદયથી પ્રભુને નિર્દોષ આહાર લગભગ બાર મહિના સુધી મલી ન શક્યો. આ સ્થિતિમાં પ્રભુ જ્યારે હસ્તિનાગપુર પધાર્યા, તે દિવસની રાત્રિએ ત્રેયાંસકુમાર અને સોમયશા પિતા તથા સુબુદ્ધિ નામના (નગર) શેઠને આ પ્રમાણે સ્વપ્નાં આળ્યાં :

(૧) શ્યામ બનેલા મેરૂપર્વતને ઘોઘને મેં ઉજ્જવલ બનાવ્યો. આ પ્રમાણે ત્રેયાંસને સ્વપ્ન આવ્યું. (૨) સૂર્ય બિંબથી ખરી પડેલાં હજાર કિરણોને ત્રેયાંસકુમારે સૂર્ય બિંબમાં જોડી લીધાં. એવું સુબુદ્ધિ શેઠને સ્વપ્ન આવ્યું. (૩) એક શુરવીર પુરૂષને ઘણા શત્રુઓએ ઘેરી લીધો હતો, તે પરાક્રમી પુરૂષ ત્રેયાંસકુમારની મદદથી વિજય પામ્યો. એ પ્રમાણે સોમયશા રાજાને સ્વપ્ન આવ્યું. સવારે ત્રણે જણા રાજકચેરીમાં એકઠા થયા. સ્વપ્નની ખીના બાણીને રાજા વગેરે બધાએ કહ્યું કે—“આજે ત્રેયાંસકુમારને કોઈ અપૂર્વ લાભ થવો જોઈએ.” ભાગ્યોદયે બન્યું પણ તેવું જ.

પ્રભુદેવ ફરતા ફરતા ત્રેયાંસકુમારના મહેલ તરફ આવી રહ્યા હતા. ઝડપમાં બેઠેલા ત્રેયાંસકુમાર પ્રભુદેવને જોઈને ઘણાં જ ખૂશી થયા. આ વખતની પરિસ્થિતિ એવી હતી કે લોકોએ કેઈ દિવસ સાધુને જોયેલા નહિ, વળી યુગલિકપણનો વિચ્છેદ થયાને પણ અદ્ય વખત જ થયો હતો. તેથી તેમને ‘કંઈ રીતે સાધુને દાન દેવાય.’ એ બાબતનો અનુભવ પણ ક્યાંથી હોય ? આ જ કારણથી તેઓ પ્રભુને જોઈને મણિ, સોનું, હાથી, ઘોડા વગેરે દેવાને તૈયાર થતા, પરંતુ જ્યારે પ્રભુ કંઈ પણ ન લેતાં ત્યારે “અમારી ઉપર પ્રભુ નારાજ થયા છે.” એવું અનુમાન કરી ઘણો ઘોંઘાટ મચાવતા હતા. આ રીતે લગ-ભગ એક વર્ષ વીત્યા બાદ પ્રભુ અહીં (ત્રેયાંસકુમારના મહેલ તરફ) પધાર્યા. ત્રેયાંસકુમારે પ્રભુને જોઈને વિચાર કર્યો કે—“અહો ! પૂર્વે મેં આવા સાધુવેષને ધારણ કરનાર મહાપુરૂષ જોયા છે,” વગેરે વિશેષ વિચાર કરતાં ત્રેયાંસકુમારને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. જાતિ સ્મરણ એ મતિજ્ઞાનનો પ્રકાર છે. એનાથી વધારેમાં વધારે પાછલા સંજ્ઞાતા ભવોની ખીના બાણી શકાય, એમ આચારાંગસૂત્રના પ્રથમ અધ્યયને ખેલા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે.] આ જાતિ સ્મરણના પ્રતાપે ત્રેયાંસકુમારે પોતાની સાથે પ્રભુનો નવ ભવનો પરિચય આ પ્રમાણે

૧ અન્યત્ર આઠ ભવોનો પરિચય બાણ્યો એમ કહ્યું છે.

જાણ્યો. સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી ભવની ગણતરી ગણવાની અપેક્ષાએ પ્રભુ (૧) ખેડા ભવમાં ધન સાર્થવાહ હતા. (૨) બીજા ભવમાં યુગલિયા હતા. (૩) ત્રીજા ભવમાં દેવતા હતા. (૪) ચોથા ભવમાં મહાબલરાજા હતા. (૫) પાંચમે ભવે લલિતાંગ નામે દેવ થયા. (અહીંથી શ્રેયાંસના સંબંધની બીજા શરૂ થઈ. અહીં શ્રેયાંસનો જીવ ખેડાં ધર્મિણી નામની સ્ત્રીના ભવમાં નિયાળું કરીને તે (શ્રેયાંસનો જીવ) લલિતાંગદેવની સ્વયંપ્રભા નામે દેવી થઈ હતી. (૬) છઠ્ઠા ભવમાં લલિતાંગ (પ્રભુ) નો જીવ વજ્રધર રાજા થયો. શ્રેયાંસનો જીવ તેમની શ્રોમતી નામે રાણી થયો. (૭) સાતમે ભવે બંને યુગલિયા થયા. (૮) આઠમે ભવે ખેડા સૌધર્મ દેવ લોકે બંને દેવતા થયા. (૯) નવમે ભવે પ્રભુનો જીવ જીવાનન્દ નામે વૈદ્ય થયો, ત્યારે શ્રેયાંસનો જીવ તેમનો પરમ મિત્ર કેશવ નામે શ્રેષ્ઠ પુત્ર હતો. (૧૦) દશમા ભવે બારમા અચ્યુત દેવ લોકે બેઉ જણા મિત્ર દેવ થયા. (૧૧) અગિયારમા ભવે પ્રભુ ચક્રવર્તિ થયા ત્યારે શ્રેયાંસનો જીવ તેમનો સારથિ હતો. (૧૨) બારમા ભવે બંને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને દેવ હતા, અને (૧૩) તેરમા ભવે પ્રભુ તીર્થંકર થયા અને શ્રેયાંસનો જીવ તેમનો શ્રેયાંસ નામે પ્રપૌત્ર થયો. એમ નવે ભવનો સંબંધ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી શ્રેયાંસે જાણ્યો.

પોતે ખેડાં સાધુપણું અનુભવેલું હતું, તેથી શ્રેયાંસે વિચાર્યું કે આ (હાથી આદિનું દાન દેનાર) લોકો બીજાસમજણથી યોગ્ય દાન ધર્મને જાણતા નથી. જે પ્રભુએ ત્રણે ભુવનના રાજ્યનો ત્યાગ કરી સંયમજીવનને આદર્યું છે, તે પ્રભુ રાગ દ્વેષ વગેરે અનેક અનર્થના કારણભૂત મણિ આદિ પરિવ્રજને શી રીતે દયે ? જાતિસ્મરણથી હું દાનવિધિ જાણું છું, માટે તે પ્રમાણે કરી બતાવું.” એમ વિચારી શ્રેયાંસકુમારે ગોખમાંથી જ્યાં પ્રભુ ઉભા હતા ત્યાં આવીને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દેઈ, બે હાથ જોડી, નમસ્કાર કરી, આગલ ઉભા રહી, ઉદ્ઘાસપૂર્વક આ પ્રમાણે વિનંતિ કરી કે—“હે કૃપાસમુદ્ર, અહાર કોડાકોડી સાગરોપમ જેટલા કાલ સુધી વિચ્છેદ પામેલો ‘સાધુને નિર્દોષ આહાર લેવાનો વિધિ’ પ્રગટ કરો, અને મારે ઘેર શેલડીના રસના જે ૧૦૮ ઘડાઓ ભેટ આવેલા છે તે પ્રાસુક આહારને કૃપા કરી બહારી (ગ્રહણ કરી) મારો ભવસમુદ્રથી નિસ્તાર કરો ! આપનાં દર્શનના પ્રભાવે જ મને પ્રગટ થયેલ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી હું સમજી શકું છું કે—“શીલ, તપ અને ભાવનાથી ચૂકેલ લવ્ય જીવો દાનરૂપી પાટિયા વિના ભવસમુદ્ર ન જ તરી શકે. પરમ પુણ્યોદયે ઉત્તમ ચિત્ત, વિત્ત અને પાત્રનો મને સમાગમ થયો છે, માટે કૃપા કરી મારે હાથે દાન ગ્રહણ કરી મને ભવસમુદ્રનો પાર પમાડો.” આ વિનંતિનાં વચન સાંભળી ચતુર્જ્ઞાની પ્રભુએ ઇશ્વરસને નિર્દોષ જાણી બંને હાથ લેગા કરી આગળ ધર્યા, ત્યારે શ્રેયાંસે આનંદનાં આંસુ લાવીને, રોમરાય વિકસ્વર થઈને “આજે હું ધન્ય છું કૃતાર્થ છું” એમ બહુમાન અને અનુભાદના ગર્ભિત વચનો બોલવાપૂર્વક શેલડીનો રસ બહારાવ્યો. શ્રેયાંસે દાનના પાંચે દ્રવ્યો દર કરી પાંચે ભૂષણો સાચવ્યાં હતાં. તે આ પ્રમાણે—

અનાદરો વિલંબશ્ચ, વૈમુલ્યં વિપ્રિયં વચ્ચઃ । પશ્ચાન્નાપશ્ચ પંચામી, સદાનં દૂષયંત્યમી ॥ ૧ ॥

માનન્દાશ્રૂણિ રોમાશ્ચ, બહુમાનં પ્રિયં વચ્ચઃ । કચાનુમોદના પાત્ર-દાનભૂષણપંચકમ્ ॥ ૨ ॥

ત્રણે કાલના તીર્થંકરોની માફક શ્રી ઋષભદેવ પણ કરપાત્રલબ્ધિવંત લોકોત્તર પુરૂષ હતા, તેથી પ્રભુએ ૧૦૮ ઘડા પ્રમાણ રસ બંડોર્યો છતાં લબ્ધિના પ્રભાવે એક જિંદુ પણ નીચે ન પડ્યું. દાન મહિમા પણ જુઓ ! લેનાર—પ્રભુના હાથ નીચે રહે, અને દેનાર—લબ્ધના હાથ ઉપર આવે. દાન એ ગ્રાહક, દાયક અને અનુમેદક (એ ત્રણે) ને તારનાર હોવાથી આર પ્રકારના ધર્મમાં દાનને પ્રથમ કહેલ છે, રત્નપાત્ર સમા પ્રભુને દાન દેતાં શ્રેયાંસકુમારના હર્ષનો પાર ન રહ્યો.

આ પ્રસંગે દેવો પણ ભક્તિનો પ્રસંગ સાચવવા રૂપ વિવેકને ભૂલતા નથી. તેઓ પંચ દિવ્ય પ્રગટ કરે છે. તે આ પ્રમાણે—૧ અહોદાન ! અહોદાન ! એવી ઉદ્ઘોષણા કરે છે. ૨ દંડુલિ વગાડે છે. ૩ તીર્થંકર પ્રભુના પ્રથમ પારણે સાડાબાર કરોડ અને તે પછીના પારણાઓમાં સાડાબાર લાખ સોનેયા રત્નની વૃષ્ટિ થાય છે, એ નિયમ પ્રમાણે તિર્થંજ્ઞાનગ દેવોએ ૧૨૧૧ કરોડ સોનેયા રત્નની વૃષ્ટિ કરી. ૪ દેવોએ દેવતાઈ વાજિત્રો વગાડ્યાં. ૫ દેવો એકઠા થયા અને વસ્ત્ર, મુગાંધીજલ, પુષ્પાદિની વૃષ્ટિ કરી. શ્રેયાંસનું ઘર સુવર્ણાદિથી ભરાઈ ગયું, અને ત્રણે ભુવનમાં ધાન્યાદિની નિપત્તિ થઈ.

પ્રભુનો હાથ રસથી ભરાયો અને ત્રણે ભુવનમાં શ્રેયાંસનો યશ ફેલાયો. શ્રેયાંસકુમાર નિરૂપમ સુક્તિના સુખના લાજન બન્યા. કહ્યું પણ છે કે—

મ્રવણં ધ્રુવેણ મુવણં, જસેણ મયવં રસેણ પડિહત્યો ।

અપ્પા નિરુવમસુક્કલં, સુપત્તદાણં મહાગ્ધવિયં ॥ ૧ ॥

સુવર્ણપાત્ર સમાન મુનિવરોને દાન દેતાં અનેક રીતે દ્વિવિધ લાભ થાય છે, તો પછી રત્નપાત્ર સમાન તીર્થંકરને દાન દેનારો ભવ્ય જીવ વિશેષ લાભ પામે, એમાં નવાઈ શી ? દાયકના છ મહિનાના રોગો દૂર થાય, અને તે ભવમાં અથવા જરૂર ત્રીજે ભવે તે દાયક ભવ્ય સુક્તિ પામે જ.

શ્રેયાંસકુમારે આ પ્રકારનું મહાપ્રભાવશાલી સુપાત્ર દાન દીધું, જેથી તે અક્ષય સુખ પામ્યા. આ સુદાથી એને સામાન્ય ત્રીજ ન કહેતાં અક્ષય ત્રીજ કહેવામાં આવે છે. પ્રભુએ આ દિવસે ઇશ્વરસનું પારણું કર્યું તેથી તે ઇશ્વરવૃત્તીયા પણ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—કંઈક અધિક એક વર્ષ સુધી પ્રભુને નિર્દોષ આહાર ન મળ્યો, તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—પાછલા ભવમાં ખલાવાદમાં એકઠા કરેલા ધાન્યને ગળદો ખાતા હતા, એટલે એડુતો મારતા હતા, ત્યારે પ્રભુના જીવે એડુતોને કહ્યું કે—“ મોઢે છીંકુ બાંધવાથી તેઓ

૧ શાસ્ત્રમાં—રત્નપાત્ર સમાન તીર્થંકર અને સાલિલાષ હોવાથી મુનિવરોને સુવર્ણપાત્ર સમાન, તથા શ્રાવકોને રૂપપાત્ર સમાન કલા છે.

ધાન્ય નહિ ખાઈ શકે” ખેડુતોએ કહ્યું કે અમને છીંકુ ખાંધતાં નથી આવડતું, ત્યારે પ્રભુએ બળદોના મોઢે છીંકુ ખાંધ્યું તેથી બળદોએ ૩૬૦ નીસાસા મૂક્યા. એમ બળદોને દુઃખ દેવાથી જે લાભાંતરાય કર્મ ખાંધ્યું તેનો અખાધા કાલ વીત્યા બાદ દીક્ષાના દિવસે ઉદય થયો, અને સાધિક વર્ષ સુધી તે ઉદય ચાલુ રહ્યો. કર્મ ક્ષીણ થયા બાદ પ્રભુને આહાર મળ્યો.

આ આહાર દેવાના પ્રભાવે ત્રેયાંસકુમાર મુક્તિપદ પામ્યા. બાકીના તીર્થંકરોએ પરમાત્મ (ખીર) થી પારણું કર્યું હતું. પ્રથમ પારણું કર્યા બાદ પ્રભુ ૧૦૦૦ વર્ષ સુધી છદ્મસ્થપણામાં વિચર્યા. ત્યાર બાદ અદ્ભુતતા તપમાં રહેલા પ્રભુને ફાગણ વદિ અગિયારસે પુરિમતાલ નગરે ક્ષપકચેણિમાં ચઢતાં ધ્યાનાન્તરીયકાલે લોકાલોક પ્રકાશક કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થયું. પ્રભુદેવે તીર્થની સ્થાપના કરી. તેમને શ્રી પુંડરીકાદિ ૮૪ ગણધરો, ૨૦૬૦૦ વૈકિયલબ્ધિવાલા મુનિઓ, ૧૨૬૫૦ વાદિ મુનિઓ, ૨૦૦૦૦ કેવલી મુનિઓ, ૧૨૭૫૦ ચઉનાણી મુનિવરો, ૯૦૦૦ અવધિજ્ઞાની, ૪૭૫૦ ચૌદપૂર્વીઓ, ૮૪૦૦૦ સાધુઓ, બ્રાહ્મીઆદિ ૩૦૦૦૦૦ સાધ્વીઓ, ૩૦૫૦૦૦ શ્રાવકો, ૫૫૪૦૦૦ શ્રાવિકાઓ—એ પ્રમાણે પરિવાર હતો. પદ્માસને છ ઉપવાસ કરી મહા વદિ તેરસે અષ્ટાપદ પર્વતની ઉપર પ્રભુ સિદ્ધિપદ પામ્યા. આસન્નસિદ્ધિક લબ્ધ થયો આ બીનાને ધ્યાનમાં લઈને વર્ષીતપ કરે છે. તેનો સંક્ષિપ્ત વિધિ (તપાવલિમાં કહ્યા મુજબ) આ પ્રમાણે બાણવો:—એકાંતરે ઉપવાસ કરવા, પારણે બેઆસણું, બે વખત પ્રતિક્રમણ તથા પૂજા વગેરે. ‘શ્રી આદિનાથાય નમઃ’ આ પદની વીસ નોકારવારી ગણવી. સાથિયા, પ્રદક્ષિણા, ખમાસણા બાર બાર, ૧૨ લોગસ્સનો કાઉસ્સગ્ગ. ફાગણ વદિ આઠમથી શરૂઆત કરાય છે. ત્રણ ચોમાસીના છટું વગેરે અને વૈશાખ સુદિ ત્રીજે છટું આદિ યથાશક્તિ તપ કરી પારણું કરે. ઠામ ચઉવિહાર કરવો. આની સવિસ્તર બીના તપોરત્ન મહોદધિ આદિ ગ્રંથોથી બાણી લેવી.

એ પ્રમાણે લબ્ધ થયો અખાત્રીજનું રહસ્ય બાણવા ઉપરાંત વર્ષીતપની, સુપાત્રદાનની, લાભાન્તરાયાદિ કર્મબંધની બીના બાણી કર્મના બંધથી બચી સુપાત્રદાનનો લાભ લેવા પૂર્વક શીલ, તપ, ભાવનાની નિર્મલ સાધના કરી અક્ષય સુખમય મુક્તિપદને પામો. ૪૮ પ્રભુનો છદ્મસ્થ કાલ તથા કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ બાણાવે છે:—

છદ્મસ્થ ભાવે વિહરતા પ્રભુ વર્ષ સહસ્ર મહી તલે,

નિરૂપસર્ગપણે વદી એકાદશી શુભ વાસરે;

ફાલગુને ધનુરાશિ ઉત્તરાષાઢ વડ તરની તલે,

શકટ મુખ ઉદાનના શ્રી પુરિમતાલ પ્રવર પુરે. ૪૯

કેવલજ્ઞાન પામવાનો ટાઢમ વિગેરે બાણાવે છે—

અદ્ભુતતપે પૂર્વાહ્નમાં ચઉ ધાતી કર્મોને હણી,

ધ્યાનાન્તરીએ કેવલી હોવે ભુવન ચિંતામણિ;

નિર્દોષ અતિશય ધારતા પાંત્રીશ ગુણથી શોભતી,

વાણી વટે પ્રભુદેવ ભૂખ તરસ તણા દુઃખ વારતી. ૫૦

અર્થ:—પ્રભુ એક હજાર વર્ષ સુધી પૃથ્વીને વિષે ઇન્દ્રસ્થ લાવમાં ઉપસર્ગ રહિતપણે વિચર્યા એટલે એક હજાર વર્ષ સુધી પ્રભુને કેવલજ્ઞાન થયું નહિ. ત્યાર પછી કાગણ માસના વદ એકાદશીના શુભ દિવસે, ધનુ રાશિ અને ઉત્તારાષાઢા નક્ષત્ર વર્તતું હતું ત્યારે પુરિ-મતાલ નગરની જહાર રહેલા શકટમુખ નામના ઉદ્યાનમાં વડના ઝાડની નીચે પ્રભુ પધાર્યા, ત્યારે પહેલા પહોરમાં અક્રમ તપ કરવા પૂર્વક ધ્યાનાન્તરીય સમયમાં ચાર ઘાતી કર્મોના નાશ કર્યો. જ્ઞાનવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર આત્માના ગુણોને ઘાત કરતાં હોવાથી ઘાતી કર્મ કહેવાય છે. તે વખતે ભુવનચિંતામણિ એટલે ત્રણ ભુવનના લોકોનાં મનોરથ પૂર્ણ કરવાને ચિંતામણિ રતનસમાન પ્રભુને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તે વખતે પ્રભુ યોત્રીસ અતિશયોને ધારણ કરતા હતા. તથા જે દેશનાથી ભૂખ અને તરસના દુઃખો દૂર થાય છે એવી પાંત્રીસ ગુણોથી શોભાયમાન વાણીને પ્રભુ બોલતા હતા. જ્યારે શુકલ-ધ્યાનના ચાર લેદોમાંના બે લેદનું ધ્યાન પૂરું કરે, અને છેલ્લા બે લેદનું ધ્યાન બાકી રહે, તે ટાઇમનું નામ ‘ધ્યાનાન્તરીય સમય’ કહેવાય છે. ૪૯-૫૦

ચોથા કલ્યાણકમાં ઇંદ્રાદિની ફરજ વિગેરે જણાવે છે:—

આ ક્ષણે કંપે સિંહાસન ઇંદ્રનું કેવલતણા,

કલ્યાણકે અહીં આવતા સાથે લઈને સુર ઘણા;

વાસવ પ્રભુને દેખતા આનંદ અતિશય પામતા,

હોંશે દુરિતની નિર્જરા કરનાર સ્તુતિ ઉચ્ચારતા. ૫૧

અર્થ:—પ્રભુને કેવલજ્ઞાન થયું તે વખતે સૌધર્મેન્દ્રનું સિંહાસન કંપાયમાન થયું. અવધિ જ્ઞાનથી પ્રભુને કેવલજ્ઞાન થયું જાણીને ઘણા દેવતાઓને સાથે લઈને કેવલજ્ઞાન કલ્યાણકે ઉજવવાને માટે ઇન્દ્ર ભરતક્ષેત્રમાં આવ્યા. પ્રભુને દેખીને વાસવ એટલે ઇન્દ્ર મહા-રાજ ઘણો આનંદ પામ્યા. અને આનંદથી દુરિત એટલે પાપનો નાશ કરનારી પ્રભુની સ્તુતિ આ પ્રમાણે કરવા લાગ્યા. ૫૧

આ પ્રસંગે ઇંદ્રે કરેલી સ્તુતિ ચાર શ્લોકમાં જણાવે છે:—

જેમ રત્નાકર રચણથી અનંત જ્ઞાનાદિક ગુણે,

તેમ આપ શોભો કોડ દેવ જઘન્યથી તુજ ચરણને;

પૂજતા ઇહ નષ્ટ પ્રાય બનેલ ધર્મ વૃક્ષને,

નિપજવવાને બીજ જેવા નાથ ! પ્રણમું આપને. ૫૨

અર્થ:—હે પ્રભુ ! જેવી રીતે રત્નાકર એટલે સમુદ્ર રત્નોથી શોભે છે તેમ આપ

કેવલજ્ઞાન વગેરે અનંત ગુણોથી શોભો છો. ઓછામાં ઓછા કોડ દેવો તમારા ચરણની સેવા કરે છે. હે નાથ ! આ ક્ષેત્રમાં લગભગ નાથ પામેલ ધર્મરૂપી વૃક્ષને ઉપબલવાને બીજની જેવા આપને હું પ્રણામ કરું છું. ૫૨

માહાત્મ્ય અનહદ આપનું નિજ નિજ થલે જે સંવસે,
તે અનુત્તર દેવતા સંદેહને કેવલ વશે;

બાણી કરંતા દૂર તેઓ સ્વર્ગમાં વાસો કરે,

જે તે તમારી સાત્ત્વિકી ભક્તિ કરી તેના બલે. ૫૩

અર્થ:—હે પ્રભુ ! આપનું માહાત્મ્ય પાર વિનાનું છે, જેથી કરીને પોતપોતાને સ્થાનકે રહેલા જે અનુત્તરવાસી દેવતાઓ પોતાના સંદેહ આપને પૂછે છે, તે કેવલજ્ઞાનથી બાણીને આપ તેનો જવાબ આપીને સંદેહ દૂર કરો છો. આ અનુત્તરવાસી દેવો સ્વર્ગમાં વસનારા થયા, તે પણ તેઓએ આપની જે સાત્ત્વિકી ભક્તિ કરી હતી તેનું જ ફલ છે. ૫૩

શાસ્ત્રનો અભ્યાસ આપે કલેશ કેવલ મૂર્ખને,

તિમ શ્રમ નિબંધન તીવ્ર તપ પણ ભક્તિહીન મનુષ્યને;

આપની સમદષ્ટિ સ્તુતિ નિંદા કરંતા નર વિષે,

તે છતાં એને શુભાશુભ ફલ મલે આશ્ચર્ય એ. ૫૪

અર્થ:—જે મૂર્ખ મનુષ્ય હોય તેને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ ઘણો કલેશ આપનાર થાય છે. અથવા મૂર્ખને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કાંઈ ફાયદો કરતો નથી. તેવી જ રીતે આપની ભક્તિ રહિત મનુષ્યને તીવ્ર એટલે આકરું તપ તે ખરેખર શ્રમનું નિબંધન એટલે કારણ થાય છે. અથવા ભક્તિ રહિત તપ નિર્જરાનું કારણ થતું નથી. તથા જે મનુષ્ય આપની સ્તુતિ એટલે વખાણ કરે છે તથા જે મનુષ્ય આપની નિંદા કરે છે તે બંનેના ઉપર આપની તો સમ એટલે એકસરખી અથવા રાગદ્રેષ રહિત દષ્ટિ છે, તો પણ તે સ્તુતિ કરનારને શુભ ફલ, અને નિંદા કરનારને અશુભ ફલ મલે છે. એ મને આશ્ચર્ય લાગે છે. ૫૪

સ્વર્ગની લક્ષ્મી થકી પણ ના લહું સંતોષને,

આપમાંહિ ભક્તિ પ્રકટે ભૂરિ વિનવું આપને;

જય જિનેશ્વર ! કલ્પ વિટપી સર્વ કામિત પૂરણે,

ધન્ય રસના માહરી જેથી સ્તવ્યા મેં આપને. ૫૫

અર્થ:—હું મારી સ્વર્ગની લક્ષ્મીથી પણ સંતોષને પામતો નથી. હું તો આપની ઉપર નિરંતર લવોલવ મારો ભક્તિભાવ વિશેષ પ્રગટ થાય તેવી આપની આગળ વિનવું કરું છું. હે જિનેશ્વર ! તમે જય પામો. વળી હે પ્રભુ તમે સર્વ કામિત એટલે કામનાઓ અથવા ઇચ્છાઓ પૂરણ કરવામાં કલ્પવિટપી એટલે કલ્પવૃક્ષ સમાન છો. મારી રસના એટલે જીભને પણ ધન્ય છે કે જેનાવડે મેં આજે આપની સ્તુતિ કરી. ૫૫

હવે દેવતાઓએ કરેલ સમવસરણુનું વર્ણન ૫૬ થી ૭૪ ગાથા સુધીમાં કરે છે.

સમવસરણુ તણી કરે રચના મનોહર દેવતા,

ચાર ગાઉ પ્રમાણુ ભૂમિ અનિલદેવો શોધતા;

મેઘ કુમર સુરો સુરભિ જલ ભક્તિથી વરસાવતા,

ઋતુ અધિષ્ઠાયક સુરો બહુ જાતિ ફૂલ વિસ્તારતા. ૫૬

અર્થ:—જ્યારે ઋષભદેવ પ્રભુને કેવલજ્ઞાન થયું ત્યારે દેવતાઓએ સુંદર સમવસરણુની રચના કરી. તે વખતે પ્રથમ વાયુકુમાર દેવોએ વાયુ વડે ચાર ગાઉ પ્રમાણુ જમીન શુદ્ધ કરીને કચરો વગેરે અશુચિ દૂર કરી. ત્યાર પછી મેઘકુમાર દેવોએ ભક્તિપૂર્વક સુગંધીદાર પાણીનો વરસાદ વરસાવ્યો. તથા ઋતુના અધિષ્ઠાયક દેવોએ ઘણા પ્રકારના સુગંધીદાર ફૂલોનો વિસ્તાર કર્યો. અહીં કહેલા વાયુકુમાર તથા મેઘકુમાર દેવો ભવનપતિ જાતિના દેવો જાણવા. ૫૬ વ્યંતરદેવો પીઠની રચના કરે વિગેરે જણાવે છે—

પીઠ મણિરત્ને જડિત કંચન તણું વ્યંતર કરે,

ગઉ સવા ઉંચું જમીનથી જેહ જોતાં મન ઠરે;

ભુવનપતિ ત્યાં દસ સહસ્ર સોપાન ઉંચે બહારનો,

સોના તણા કપિશીર્ષવાળો ગઢ પ્રવર રૂપાતણો. ૫૭

અર્થ:—તે વખતે વ્યંતર જાતિના દેવો મણિ વિગેરે રત્નોથી જડેલું એવું સોનાનું પીઠ (પીઠિકા) બનાવે છે. તે જમીનથી સવા ગાઉ ઉંચું હોય છે. જેને જોઈને મન ઘણું રાજી થાય છે. વળી ભુવનપતિ દેવતાઓ બહારનો ગઢ રચે છે. તે ઉત્તમ જાતિના રૂપાનો બનાવે છે. અને તેના ઉપર સોનાના કપિશીર્ષ એટલે કાંગરા હોય છે. આ ગઢમાં જવાને દશ હજાર સોપાન એટલે પગથીઆ ચઢવા પડે છે. એટલે આટલી ઉંચાઈએ પહેલો ગઢ આવેલો છે. ૫૭

પગથીઆની ઉંચાઈ વિગેરે જણાવે છે—

રંગે બનાવે પૃથુલતા ઉંચાઈ ઇગિ ઇગિ હાથની,

પ્રત્યેક સોપાને સવા ગઉ માપણી એ સર્વની;

ગઢ ભિત્તિ ઉંચી પાંચસો ધનુ તેમ તેત્રીસ ધનુ અને,

અંગુલ દુતીસ જડાઈમાં કહ્યું જોઈ લોક પ્રકાશને. ૫૮

અર્થ:—સત્તાવનમા શ્લોકમાં જણાવ્યા મુજબ આનંદથી ભુવનપતિ દેવો રૂપાનો ગઢ બનાવે છે. અહીં આ દશ હજાર પગથીઆમાંનું દરેક પગથીઉં એક હાથ ઉંચું તથા એક હાથ પહોળું હોય છે. તેથી દશ હજાર પગથીઆનું માપ સવા ગાઉ થાય છે. કારણ કે દશ હજાર પગથીઆના દશ હજાર હાથ થયા. અને એક ગાઉના આઠ હજાર હાથ થાય છે, માટે

દશ હજાર હાથનો સરવાલો સવા ગાઉ થાય છે. વળી ગઢની ભીંતની ઉંચાઈ પાંચસો ધનુષ્યની અથવા ૧ (પા) ગાઉની હોય છે; તથા ભીંતની જડાઈ તેત્રીસ ધનુષ્ય (ચાર હાથનો એક ધનુષ્ય બાણવો) અને બત્રીસ આંગલની હોય છે. આ પ્રમાણેની હકીકત 'લોકપ્રકાશ' ગ્રંથને જોઈને મેં કહી છે. ૫૮

સમવસરાણમાં દરવાજા દ્વારપાલ વિગેરેની ખીના બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

અષ્ટ મંગલિકાદિ શોભિત ચાર દરવાજા કરે,

પ્રત્યેક ખૂણે વાવ રચતા દ્વારપાલપણું કરે;

દ્વાર કેરી પૂર્વ માંહે તુંબડ તિમ દક્ષિણે,

ખડ્વાંગી પશ્ચિમમાં કપાલી દ્વારપાલ અમર અને. ૫૯

અર્થ:—દેવો આ ગઢને આઠ મંગલ વગેરેથી શોભિત ચાર દરવાજા રચે છે. આ ગઢના દરેક ખુણામાં એક એક વાવની રચના કરે છે. આ ચાર દરવાજાને વિષે ચાર દેવો દ્વારપાલપણું એટલે રખવાળું કરે છે. તે આ પ્રમાણે:—પૂર્વ દિશામાં આવેલા બારણે તુંબડ નામે દેવ, દક્ષિણમાં ખડ્વાંગી નામનો દેવ અને પશ્ચિમમાં કપાલી નામે દેવ દ્વારપાલ હોય છે. ૫૯

ઉત્તરે જડમઉડધારી તેમ અંદર ગઢ તણી,

પહોળાઈ ધનુ પચ્ચાસ સીધી સપાટ ભૂમિ એહની;

દેવ નર નિજ વાહનોને તેહ સ્થલમાં સ્થાપતા,

તે પછી વર રત્નના કપિશીર્ષથી બહુ દીપતા. ૬૦

સોનાના ગઢની ખીના વિગેરે જણાવે છે

કનક ગઢને ભક્તિથી જ્યોતિષક દેવ બનાવતા,

તેમાં જવા માટે પગથિયા પંચ સહસ બનાવતા;

૧ લોકપ્રકાશ ગ્રંથ એ (૧) દ્રવ્યાનુયોગ (૨) ચરણકરણાનુયોગ (૩) ગણિતાનુયોગ (૪) ધર્મ-કથાનુયોગ એમ ચાર અનુયોગની અને દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ અને ભાવની સરલ ખીના જાણવાને માટે અપૂર્વ સાધન છે. તેના કર્તા આચાર્ય મહારાજશ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજની પરંપરામાં થયેલા મહોપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજી ગણિવર છે. તેમના જીવનને માટે પાટણ નિવાસી શેઠ નગીનદાસ કરમચંદની આર્થિક સહાયથી મારા વિદ્યાગુરુ શ્રુતાદિ પાઠક પરમોપકારી મોટા ગુરુભાઈ આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયોદય-સૂરીશ્વરજી મહારાજે અથાગ પરિશ્રમથી લખેલ વિસ્તરાર્થોદિ સહિત શ્રીલોકપ્રકાશની મેં લખેલી પ્રસ્તાવના વાંચવાની ભલામણ કરે છે. ત્યાં આ ખીના જણાવી છે. તેમણે (૧) હૈમપ્રક્રિયા (૨) શ્રીપાલરાસ (૩) શાંત સુધારસ (૪) નયકર્ણિકા વિગેરે ગ્રંથો બનાવ્યા છે. આથી સદજ સમજાય છે કે તેઓશ્રી એક મહા પ્રતિભાશાલી સમર્થ પંડિત હતા. તેમની માતાનું નામ રાજશ્રી અને પિતાનું નામ તેજપાલ હતું. એમ લોકપ્રકાશમાં દરેક સર્ગની છેવટે આપેલા શ્લોક ઉપરથી જાણી શકાય છે. તેમણે વિ. સં. ૧૬૯૬ ના જેઠ સુદિ બીજ ગુરવારે કલ્પસૂત્રની સુષોધિકા ટીકાની રચના પૂરી કરી. તેઓ રાંદેરમાં વિ. સં. ૧૭૩૮ માં સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

દ્વારાદિની બીના પ્રથમ ગઢની પરે જાણો અહીં,
દેવી જ્યાદિક ચાર દ્વારે શોભતી ઊભી રહી. ૬૧

અર્થ:—ઉત્તર દિશામાં જટામુકુટધારી નામે દેવ રખવાલ છે. ગઢની અંદર પાંચસો ધનુષ્ય એટલે પા ગાઉની પહોળાઈવાળી સીધી અને સપાટ ભૂમિ છે. અહીંઆ દેવતા તથા મનુષ્યો પોતાના વાહનો રથ વગેરેને રાખે છે. ત્યારપછી જ્યોતિષક દેવો ઉત્તમ રત્નના કાંગરાથી ઘણા શોભાયમાન એવા બીજા સોનાના ગઢની રચના કરે છે. આ બીજા ગઢમાં દાખલ થવા માટે પાંચ હજાર પગથીઆં દેવો બનાવે છે. અહીંઆ આ ગઢને વિષે પણ પ્રથમ ગઢની પેઠે બારણાં વગેરેની હકીકત જાણવી. પરંતુ અહીં દ્વારપાલ તરીકે દેવને બદલે જ્યા, વિજ્યા, અજિતા અને અપરાજિતા નામની ચાર દેવીએ શોભે છે એમ જાણવું. ૬૦-૬૧.

તિર્યચોને બેસવાનું સ્થાન વિગેરે જાણાવે છે:—

પહોળાઈ બીજા ગઢ તણી અંદર પચાસ ધનુષ્યની,
સિંહાદિ જીવો બેસતા વાણી નિસુણવા પ્રભુતણી;
અહીં રહેલા દેવચંદાની ઉપર વ્યાખ્યાનની,
સંપૂર્તિ હોતાં બેસતા આદીશ પ્રભુ ત્રિભુવન ધણી. ૬૨

અર્થ:—બીજા સોનાના ગઢની અંદર પચાસ ધનુષ્યની પહોળાઈ હોય છે. અહીં સિંહ, હાથી વગેરે તિર્યચો પરસ્પરનો વૈર ભાવ તણને પ્રભુની વાણી સાંભળવા માટે શાંતિપૂર્વક બેસે છે. વળી અહીં ઇશાન ખૂણામાં દેવોએ બનાવેલો દેવચંદ હોય છે. જેને વિષે ત્રણ ભુવનના અધિપતિ શ્રી આદીશ્વર ભગવાન દેશના પૂર્ણ થયા બાદ બેસે છે. ૬૨ રત્નના ગઢની રચના વિગેરે જાણાવે છે:—

તે પછી સોપાન પાંચ હજાર ચઢતા રત્નનો,
ગઢ આવતો જેને નિરખતાં હર્ષ પ્રકટે મન ધણો;
તેને રચે વૈમાનિકો કપિશીર્ષ મણિના શોભતા,
ચાર દ્વારે દ્વારપાલો સોમ આદિક રાજતા. ૬૩

અર્થ:—આ ગઢની પહોળાઈ જોળંગીને આગળ જમણે ત્યારે પાંચ હજાર પગથીઆં ચઢીએ ત્યારે ત્રીજો રત્નનો ગઢ આવે છે, જે જોઈને મનમાં ઘણો ઉલ્લાસ (આનંદ) પ્રગટ થાય છે. આ ત્રીજા રત્નના ગઢની રચના વૈમાનિક જાતિના દેવો કરે છે. વળી આ ગઢની ઉપર મણિના કાંગરા શોભી રહ્યા છે. વળી આ ગઢના પૂર્વાદિ ચાર દરવાજાને વિષે સોમ, યમ, વરૂણ, કુબેર એ નામના ચાર દ્વારપાલ શોભી રહ્યા છે. અહીં સમજવા જેવી બીના એ છે કે—(૧) પૂર્વ દિશાના દરવાજા સોમ નામનો દેવ દ્વારપાલ હોય છે, તેનો વર્ણ

પીળો હોય છે. અને તે હાથમાં ધનુષ્ય રાખે છે. ચાર પ્રકારના દેવોમાં આ દેવને વૈમાનિક દેવ તરીકે ગણવો. (૨) દક્ષિણ દિશાના દરવાજે વ્યંતરનિકાયનો યમ નામે દેવ દ્વારપાલ હોય છે. રંગે તે સફેદ હોય છે. અને તે હાથમાં દંડ રાખે છે. આ યમદેવ દક્ષિણ દિશાનો દિક્પાલ દેવ પણ કહેવાય છે. તે સ્વભાવે ક્રૂર હોય છે અને આશાતના કરનારા જીવોને ઉપદ્રવ કરે છે. આ ઇસિદાથી સૂતી વેલાએ દક્ષિણ દિશા તરફ પગ લાંબા કરીને ન સૂવું એઈએ. તે તરફ માથું રખાય. શરીરમાંથી જીવ નીકળ્યા બાદ મૃતક (મડદા)ના પગ તે બાજુ રાખવા એવો વ્યવહાર પણ છે. આ બીનાને સમજનારા ભવ્ય જીવો અનેક વિશિષ્ટ ધાર્મિક કાર્ય પ્રસંગે દક્ષિણ દિશાનું પણ વર્જન (ત્યાગ) કરે છે. (૩) પશ્ચિમ દિશામાં વરૂણ નામે દ્વારપાલ હોય છે. તે રંગે રાતો છે અને હાથમાં પાશને રાખે છે. તથા તે જ્યોતિષક દેવોમાંનો એક દેવ છે. (૪) ઉત્તર દિશામાં ધનદ નામે ભુવનપતિ દેવ દ્વારપાલ હોય છે. તે રંગે કાળો હોય છે. અને હાથમાં ગદા રાખે છે. ૬૩.

ત્રીજા ગઢના પીઠનું માપ વિગેરે જણાવે છે:—

મધ્યમાં સમભૂમિ તત્તપીઠ એક ગઉ છસ્સો ધણુ,
એમ બે ગઢ બેઉ બાજુ માન ગણિએ મધ્યનું;
ભીંતની પહોળાઈ આદિ તણા ધનુષ્ય મિલાવીએ,
સમવસરણુ પ્રમાણનું ઇમ એક યોજન લાવીએ. ૬૪

અર્થ:—આ ત્રીજા ગઢની અંદર એક ગાઉ અને છસો ધનુષ્ય પ્રમાણવાળી સરખી ભૂમિરૂપ પીઠ આવેલ છે અથવા ત્રીજા ગઢની અંદરની પહોળાઈ આટલી જાણવી. એવી રીતે બંને ગઢની બે તરફની બે બાજુનું પ્રમાણ અને સૌથી અંદરના ગઢનું વચ્ચું પ્રમાણ, તેમાં ભીંતની પહોળાઈ તથા પગથીઆનું પ્રમાણ વિગેરે એ બધું એકઠું કરીએ ત્યારે સમવસરણુનું પ્રમાણ પૂરેપૂરું એક યોજન થાય. ૬૪

સમવસરણુના યોજનની ગણતરી લાવવાનો ઉપાય ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

છ ભીંત વર ત્રણ ગઢ તણી તિણ ભીંતની પહોળાઈને;
છ ગુણ કરતાં દુસય ધણુ ઇહ હસ સહસ સોપાનને;
ગણવા નહિ તે જહાર છે ધુરગઢ તણા સમદેશના,
પચ્ચાસ ધનુ તિમ બારસો પચ્ચાસ ધનુ સોપાનના. ૬૫
સોપાન સંખ્યા પણ સહસની જાણવી પચ્ચાસને,
નાંખ સાડી બારસોમાં તેરસો ધનુ જાણીને;
રૂપ્યાદિ ગઢના મધ્ય કેરૂં આંતરૂં ઇગ બાજુનું,
બીજી તરફ પણ તેટલું છબ્વીસસો ધનુ બેઉનું. ૬૬

અર્થ:—ત્રણ ગઢની છ ભીંતો થઈ અને એક ભીંતની પહોળાઈ તેત્રીસ ધનુષ્ય અને બત્રીસ આંગુલ છે, માટે તેને છ ગુણ કરતાં બસો ધનુષ્ય થાય. કારણ કે તેત્રીસને છ ગુણ કરતાં એકસો અઠાણ થાય. અને ઉપરના બત્રીસ આંગુલને છ ગુણ કરતાં એકસો બાણ આંગુલ થાય. છન્નુ આંગુલનો એક ધનુષ્ય થાય માટે તેમાંથી બે ધનુષ્ય આવ્યા, તે એકસો અઠાણમાં મેળવતાં બસો ધનુષ્ય થયા. અહીં સૌથી બાહિરનો જે રૂપાનો ગઢ છે તેની ઉપર ચઢવાને શરૂઆતમાં દશ હજાર પગથીયાં કહ્યાં છે તેની પહોળાઈ અહીં ગણવી નહિ. કારણ કે તે ગઢની બહાર આવેલાં છે. પ્રથમ ગઢની અંદરની સરખી ભૂમિના પચાસ ધનુષ્ય તથા પગથીયાના બારસો પચાસ ધનુષ્ય થાય. કારણ કે પાંચ હજાર પગથીયાં છે તે દરેકની પહોળાઈ એક એક હાથની છે માટે પાંચ હજાર હાથ પગથીયાની પહોળાઈના થાય. ચાર હાથનો એક ધનુષ્ય થાય માટે તેને ચારે ભાગતાં બારસો પચાસ થયા. તેમાં ઉપર ગણાવેલા પચાસ ધનુષ્ય ઉમેર્યાં એટલે તેરસો ધનુષ્ય થયા. આટલું એક એક ગઢની મધ્યનું એક તરફનું આંતરું થયું. અને બીજી તરફ પણ તેટલું આંતરું થાય. એટલે છવીસસો ધનુષ્ય પહોળાઈ અને બાજુની થાય. ૬૫-૬૬

એમ બીજા બેઉ ગઢનું મધ્ય અંતર જાણીએ,

ત્રણ ગાઉ બાણ અઢારસો ત્રણ મધ્યમાન વિચારીએ;

છ ભીંતની પહોળાઈના બસો ધનુષ્ય વધારતા,

એક યોજન સમવસરણુતણું તમામ મિલાવતા. ૬૭

અર્થ:—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે બીજા બે ગઢોના મધ્ય ભાગનું પણ આંતરું જાણવું. એવી રીતે ત્રણ ગઢોના મધ્યનું આંતરું છવીસસો ધનુષ્યને ત્રણ ગુણ કરતાં ઈકોતેરસો ધનુષ્ય એટલે ત્રણ ગાઉ અને અઢારસો ધનુષ્ય જાણવું. તેમાં પ્રથમ ગણાવેલ છ ભીંતની પહોળાઈના બસો ધનુષ્ય ઉમેરીએ, ત્યારે બધું મળીને આઠ હજાર ધનુષ્ય એટલે એક યોજન સમવસરણુનું પ્રમાણ થાય છે. બે હજાર ધનુષ્યનો એક ગાઉ તો આઠ હજાર ધનુષ્યના ૪ ગાઉ થાય. અને ૪ ગાઉનો એક યોજન થાય. ૬૭

ગોળ સમવસરણુની બીના પૂરી કરીને ચોરસ સમવસરણુની બીના ટૂંકામાં બે ગાથા વડે જણાવે છે:—

પ્રભુ બેસતા ત્યાંથીજ છેલ્લા પગથિયાનું તલ કહે,

આગમ સવા ત્રણ ગાઉ દૂરે જમીનથી અદ્ધર રહે;

સમવસરણુ કહીજ બીના ગોળ સમવસરણુ તણી,

ચતુરસ્ર સમવસરણુ વિષે બે ગઢ તણી બે બાજુની. ૬૮

ચાર ભીંતો જાણવી ગણવો નહી ગઢ બહારનો,

પ્રત્યેક પહોળી સો ધનુષ ઇમ મેળ ચઉ સય ધનુષનો;

પ્રથમ બીજા ગઠ તણી વચમાં ઉભય બાબુ તણું,
દોઢ ગાઉનું આંતરું બીજા ત્રીજાનું ગાઉનું. ૬૯

અર્થ—સમવસરણની મધ્યમાં જ્યાં પ્રભુ બેસે છે ત્યાંથી માંડીને છેલ્લા પગથીયાનું તળીઉં સવા ત્રણ ગાઉ છેટે (દૂર) રહેલું હોય છે. એ પ્રમાણે શ્રી પ્રભુદેવના પવિત્ર આગમમાં કહ્યું છે. કારણ કે એક જોજનના સમવસરણમાં વચ્ચે પ્રભુ બિરાજતા હોવાથી બે ગાઉ થયા. અને પ્રથમ રૂપાના ગઠના બારણા બહાર શરૂઆતના દશ હજાર પગથીયા એક એક હાથ પ્રમાણ પહોળાઈના હોવાથી તેના દશ હજાર હાથ એટલે તેના અઢી હજાર ધનુષ્ય થયા. તેના સવા ગાઉ થાય. તે બે ગાઉમાં મેળવતા સવા ત્રણ ગાઉ થયા. વળી પ્રભુની બેઠક જમીનથી અદ્ધર રહે છે. આ પ્રમાણે ગોળ સમવસરણની હકીકત જાણવી. હવે સમચતુરસ્ર એટલે ચારે બાજુ સરખી હોય તેવા ચોરસ સમવસરણની હકીકત જણાવે છે. આ ચોરસ સમવસરણને વિષે બે ગઠની બે બાજુની થઈને ચાર ભીંતો જાણવી. બહારનો ગઠ અહીં ગણતરીમાં લેવો નહિ. આ એક એક ભીંત સો ધનુષ્ય પ્રમાણ પહોળી હોવાથી ચાર ભીંતોના ચારસો ધનુષ્ય થયા. પહેલા અને બીજા ગઠની વચમાં બંને બાજુનું થઈને દોઢ ગાઉનું આંતરું છે, તથા બીજા અને ત્રીજા ગઠની વચ્ચે બંને બાજુનું થઈને એક ગાઉનું આંતરું છે. એવી રીતે દોઢ ગાઉ, અને એક ગાઉ તથા ચારસો ધનુષ્ય, અને અંદરના ગઠની અંદરની છવીસસો ધનુષ્યની પહોળાઈ એ બધું એકઠું કરતાં ચાર ગાઉ અથવા એક જોજન થાય છે. આ સંબંધી વિશેષ બીના શ્રીલોક પ્રકાશમાંથી જાણવી. ૬૮-૬૯ પીઠનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

મણિ રત્ન કેરા પીઠના પ્રભુ દેહ માને ઉચ્ચતા,
ત્રણ પગથિયા ચાર દ્વારો તેહને શોભાવતા;
પીઠની લંબાઈ બસો ધનુષની તિમ પૃથુલતા,
ભૂમિથી અઢી ગાઉ ઉંચું પીઠ વાચક બોલતા. ૭૦

અર્થ—સમોસરણની અંદર આવેલા મણિ રત્નના પીઠની ઉંચાઈ પ્રભુના શરીરના પ્રમાણના અનુસારે જાણવી. આ પીઠને ત્રણ પગથીયાવાળા ચાર બારણાં શોભાવે છે. પીઠની લંબાઈ બસો ધનુષ્યની છે તેમ પહોળાઈ પણ બસો ધનુષ્ય પ્રમાણ છે. અને આ પીઠ જમીનથી અઢી ગાઉ ઉંચું છે એ પ્રમાણે વાચક એટલે ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ શ્રીલોકપ્રકાશમાં જાણાવે છે. ૭૦

અશોકવૃક્ષ તથા ચૈત્યવૃક્ષાદિની બીના જણાવે છે—

પીઠ કેરા મધ્યમાં જિનદેહથી દ્વાદશ ગણું,
તરૂં અશોક પ્રમાણ ચોજન માન ધેરાવા તણું;

જે ઝાડ નીચે નાણુ પ્રકટે ચૈત્યતરૂ તે જાણિએ,
તરૂ અશોક તણી ઉપર તે હોય ઈમ ના ભૂલિએ. ૭૧

અર્થ:—પીઠના મધ્ય ભાગમાં જિનેશ્વરના શરીરના પ્રમાણથી બાર ગુણું મોટું અશોક-વૃક્ષ આવેલું છે. આ અશોકવૃક્ષના ઘેરાવાનું પ્રમાણ એક યોજન જેટલું હોય છે. પ્રભુને જે ઝાડ નીચે કેવળજ્ઞાન થાય છે, તે ચૈત્યતરૂ અથવા ચૈત્યવૃક્ષ કહેવાય એમ જાણવું. આ ચૈત્યતરૂ અશોકવૃક્ષની ઉપર હોય છે, એ વાત ભૂલવી નહિ. ૭૧
દેવચંદનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

મૂલ ભાગે તાસ દેવચંદ દીપે તેહની,
ચારે દિશાએ ચાર સિંહાસન વિરાજે તેહની;
આગળ વળી બાજેઠ જ્યાં પદ પંકિત શોભે પ્રભુ તણી,
પ્રત્યેક સિંહાસન ઉપર ત્રણ છત્રની શોભા ઘણી. ૭૨

અર્થ:—તે અશોકવૃક્ષના મૂલ ભાગની આગળ દેવચંદ શોભે છે. અને તેની ચાર દિશામાં ચાર સિંહાસન આવેલાં હોય છે અને તે દરેક સિંહાસનની આગળ એક એક બાજેઠ હોય છે. જેના ઉપર પ્રભુના બે પગ શોભે છે. તથા તે દરેક સિંહાસનની ઉપર ત્રણ છત્ર આવેલાં હોય છે, તે છત્રની ઘણી શોભા હોય છે. અને એથી એમ જણાવાય છે કે પ્રભુદેવ ત્રણે લોકના સ્વામી છે. ૭૨
ધર્મચક્ર વિગેરેની બીના જણાવે છે:—

બે બાજુ ચામરધારી દેવો તિમ દરેક દિશા વિષે,
આસન તણી સામે રહે વરધર્મ ચક્ર કમલ વિષે;
ચાર મોટા ધ્વજ તણી શોભા જનોના મન હરે,
પ્રભુ તણા આત્માંગુલે ધનુ આદિ ઈમ શ્રુત ઉચ્ચરે. ૭૩

અર્થ:—પ્રભુની બંને બાજુએ ચામર ધારણ કરનારા દેવો ઉભા રહે છે, તથા દરેક દિશામાં આસનની સામી બાજુએ કમલને વિષે ઉત્તમ ધર્મચક્ર રહે છે. વળી ચાર મોટા મહેન્દ્ર ધ્વજ (ધ્વજો)ની શોભા માણસોના મનને હરણ કરે છે અહીંઆ કહેલા દરેક પદાર્થોનાં ધનુષ્ય વગેરે માપ વર્તમાન (ચાલુ) પ્રભુના આત્માંગુલે જાણવાં એ પ્રમાણે સિદ્ધાંતમાં કહેલું છે. ૭૩

સમવસરણ વગેરેની રચના કોણ કરે? તે વિગેરે જણાવે છે:—

પીઠિકાદિ બનાવતા સવિ વ્યંતરો ભેગા મળી;
સમવસરણ બધા સુરો કરતા ધરી ભક્તિ ખરી;

એકલો પણ સુર મહર્દિક વેણુ ઇમિ પરશાસ્ત્રમાં,
વૈમાનિકો વાળાં વગાડે નાચતા રહી સંગમાં. ૭૪

અર્થ:—સઘળા વ્યંતર દેવો એકઠા મળીને પીઠિકા વગેરે બનાવે છે. તથા સમવસરણુની રચના બધા દેવતાઓ લેગા મળીને ખરા ભક્તિ ભાવથી કરે છે. બીજા શાસ્ત્રમાં એમ પણ કહ્યું છે કે એક મહર્દિક દેવ પણ તેની રચના કરી શકે છે. અને વૈમાનિક દેવો આનંદમાં નાચ કરતાં કરતાં વાળાં વગાડે છે. ૭૪

કઈ વિધિએ પ્રભુદેવ સમવસરણુમાં સિંહાસનની ઉપર બેસે? વિગેરે જણાવે છે:—

કનક કમલે પગ ઠવી દિનકર તણા ઉદય ક્ષણે,
પૂર્વના દ્વારે કરીને પેસતા ધુર જિન અને;
ચૈત્યવૃક્ષ પ્રદક્ષિણા દઈ પગ ઉપર બાજોઠની,
ઠાવી નમીને તીર્થને બેસે ઉપર આસન તણી. ૭૫

અર્થ:—દેવતાઓએ કરેલ આઠ કમલ ઉપર અનુક્રમે પગ મૂકતા મૂકતા, જ્યારે સૂર્યનો ઉદય થાય ત્યારે પૂર્વ દિશાના દરવાજેથી પ્રથમ જિનેશ્વર સમવસરણુમાં પ્રવેશ કરે છે. પછી ચૈત્ય વૃક્ષને પ્રદક્ષિણા દઈને બાજોઠની ઉપર પગ મૂકીને, ‘નમો તિત્થસ્સ’ એ પ્રમાણે બોલવા પૂર્વક તીર્થને નમીને પછી ઉપર બેસે છે. ૭૫

તીર્થને શા માટે નમસ્કાર કરવો? તે કહે છે:—

સુચનાણુ સંઘ પ્રથમ ગણી ઇમિ અર્થ ત્રણ છે તીર્થના,
અરિહંતપદનો લાલ શુભ અભ્યાસથી સુચનાણુના;
અરિહંત પૂજે તીર્થને તેથી અધિક આદર ધરી;
તીર્થની ભક્તિ કરીને સાધીએ જિનપદ સિરી. ૭૬

અર્થ:—તીર્થ શબ્દના ત્રણ અર્થ થાય છે તે આ પ્રમાણે-(૧) શ્રુતજ્ઞાન (૨) સંઘ અને (૩) પ્રથમ ગણધર. તેમાં શ્રુત જ્ઞાનના સારા અભ્યાસથી અરિહંત પદનો લાલ મળે છે. એટલે તીર્થકર નામ કર્મ બંધાય છે. વળી અરિહંત પણ તીર્થને પૂજે છે. કારણ કે તેઓ સમવસરણુમાં પ્રવેશ કરી સિંહાસનની ઉપર બેસે, તેની પહેલાં ‘જમો તિત્થસ્સ’ એ પ્રમાણે કહી તીર્થને નમે છે. માટે હે ભવ્ય જીવો! અત્યંત આદર (બહુમાન) ભાવ ધારણ કરીને તીર્થની ભક્તિ કરીને જિનપદસિરિ એટલે અનુક્રમે જિનનામ કર્મથી ઉદયમાં આવતા તીર્થકર પદની ઋદ્ધિ મેળવજો. ૭૬

તીર્થકર દેશના શા માટે આપે છે? તે જણાવે છે:—

કૃતકૃત્ય જગગુરુ તે છતાં જિન નામ કર્મ ખપાવવા,
અગ્લાનિ દેતા દેશના દુઃખિયા તણાં દુઃખ ટાલવા;

વચનાતિશયથી શબ્દ શક્તિ વિચિત્રતાથી જિનવરા,

એક સાથે એક વચને સર્વ સંશય આકરા. ૭૭

અર્થ:—જો કે જગશુર એટલે જગતના શુર એવા શ્રી તીર્થંકર ભગવાન કૃતકૃત્ય (કૃતાર્થ) એટલે જેમનું મોક્ષને સાધવારૂપ કાર્ય લગભગ ઘણું ભાગે સિદ્ધ થયાં જેવું છે. તો પણ, ઉદયમાં વર્તતા જિનનામ કર્મને અપાવવાને માટે, અગ્નાનિ એટલે ખેદ રહિત પણે દુઃખી એટલે સંસારથી પીડાતા જીવોનાં દુઃખો દૂર કરવા માટે દેશના આપે છે. વળી પ્રભુનો જે વચનાતિશય છે તેથી કરીને ઘણું કરીને કોઈને સંશય ઉપજતો નથી એવાં નિઃસંશય વચનો છે, છતાં કોઈને શંકાનું સ્થાન રહે તો ચાલુ ઉપદેશમાંજ શંકા નિવૃત્ત થઈ જાય છે. અને તેવા પ્રશ્નના પ્રસંગમાં પણ શબ્દશક્તિની વિચિત્રતાથી જિનેશ્વર ભગવંતો એકજ વચનથી ઘણાં જણના એક સાથે સઘળા આકરા (મુશ્કેલી ભરેલા) સંશયોને પણ દૂર કરે છે. ૭૭

એક વાક્યથી ઘણા જણના પ્રશ્નના ઉત્તર આપવા વિષે દૃષ્ટાન્ત—

દૂર કરતા મુણુ ખૂઠણુ ગોવાળના દૃષ્ટાન્તને,

“પાલી નથી” આવા વચનથી તેહ પંદર નારને;

ઉત્તર દીએ ભિલ્લે “સરો નત્થિ” કહી ત્રણ રમણીને,

એક સાથે જવાબ દીધા પ્રવર ગણુ પ્રભુ વચનને. ૭૮

અર્થ:—પ્રભુ એક સાથે એકજ વચનથી ઘણાના સંશય શી રીતે દૂર કરે એવી શંકા કરવી નહિ. કારણ કે તે વિષે તું ખૂઠણુ નામના ગોવાળનું દૃષ્ટાન્ત સાંભળ. તેણે ‘પાલી નથી’ એવા એકજ વચનથી પોતાની પંદર સ્ત્રીઓને તેમના પ્રશ્નોનો જવાબ આપ્યો. વળી એક ભિલ્લે ‘સરો નત્થિ’ એ પ્રમાણે ઉત્તર આપીને પોતાની ત્રણ સ્ત્રીઓની માગણીનો એક સાથે જવાબ આપ્યો. આ પ્રમાણે ગોવાળ તથા ભિલ્લ જેવા સામાન્ય મનુષ્યે પણ એકજ વાક્યથી ઘણાને જવાબ આપ્યા તો વચનાતિશયના ઘણી ત્રણ જગત્પતિ શ્રીજિનરાજ એકજ વચનથી ઘણા જણનાં સંશયો દૂર કરે તેમાં કાંઈ અયુક્ત કે આશ્ચર્યકારી નથી.

ખૂઠણુ ગોવાળનું દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે:—

સંગધર નામનું એક ગામ હતું, ત્યાં ખૂઠણુ નામે એક સુખી રબારી રહેતો હતો. તેને પુષ્પવતી વિગેરે ૧૫ સ્ત્રીઓ હતી. એક વખત આ ખૂઠણુ ગોવાળ વનમાં ગયો વિગેરેને ચાસ્વા લઈ ગયો હતો. ત્યાં તે ગોવાળ બપોરે ખાવાની તૈયારી કરતો હતો, તેવામાં તેની પંદરે સ્ત્રીઓ તેની પાસે વનમાં આવી અને તે દરેક સ્ત્રીએ અનુક્રમે તેને આ પ્રમાણે પૂછ્યું કે—(૧) હે સ્વામિનાથ! આજે ખીચડી વધારે કેમ રાંધી છે? (૨) આજે છાશમાં મીઠાશ ઓછી કેમ લાગે છે? (૩) જેણીને દાઢી મૂછ ભગી છે, તે સ્ત્રી શું ઘેર છે? (૪) આપના શરીરે આજે ઠીક છે ને? (૫) આજે આખા કંકોડાનું શાક કેમ દૃઢું છે? (૬) આ કુતરી કેમ ભસે છે? (૭) તે ભેંસ શું ગભવંતી થઈ નથી? (૮) આ આગળ દેખાતી

મુસાફરી કરનારી સ્ત્રી રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં થાકી છે કે નહિ ? (૯) આજે દાનશાલામાં લોજન કેમ અપાતું નથી ? (૧૦) આ નદીમાં આ બાળુના પ્રવાહે પાણી કેમ વધારે આવે છે ? (૧૧) કેમ તમારો ચોટલો ગુથ્યો છે ? (૧૨) તમે કાનમાં કુંડલ કેમ ખેંચ્યાં નથી ? (૧૩) શું આ ગુફામાં કંઈ ભય જેવું નથી ? (૧૪) ઝાડ ઉપરથી આ લટકતા ફલો કેમ ન ઝડપી કર્યા ? (લીધા). (૧૫) આ બકરીઓની ગણતરી કેમ નથી કરી ? આ પંદરે પ્રશ્નોના જવાબ એક મુખ્ય સ્ત્રીએ ‘પાલી નરિયે’ આવા એક શબ્દથી આપ્યો. તે આ પ્રમાણે (૧) ધાન્યને માપવાની ‘પાલી’ (એક જાતનું માપું) નથી, માટે આજે ખીચડી વધારે પ્રમાણમાં રંધાઈ છે. એ પ્રમાણે પહેલા પ્રશ્નનો જવાબ આપ્યો. એમ આગળ પણ અનુક્રમે જવાબ પ્રશ્ન પ્રમાણે સમજી લેવા. તેમાં (૨) ખીજા પ્રશ્નનો જવાબ આ પ્રમાણે જાણવો. બકરી વિગેરેને ખાવાના કામમાં આવે એવી બોરડી બાવળ વિગેરેની ચાર (પાંદડાં વિગેરે) ને પાલી કહેવામાં આવે છે. તે આજે નથી, માટે બકરી વિગેરેને ખવારાઈ નથી, તેથી તેના દૂધની છાશમાં મીઠાશ એછી લાગે છે. (૩) પાલી શબ્દનો ત્રીજો અર્થ ‘વારો’ એમ થાય છે. તે દાઢી મુંછવાળી સ્ત્રી આજે ઘેર છે. હજમના ઘેર ગઈ નથી. કારણ કે આજે હજમત કરાવવાનો વારો નથી. (૪) અહીં પણ ‘પાલી’ શબ્દનો ચોથો અર્થ ‘વારો’ કરવો. આજે તાવ આવવાનો વારો નથી. તેથી મને શરીરે સાડું છે. શાંતિ છે. (૫) પાલીનો પાંચમો અર્થ ‘છરી’ આવો પણ થાય છે. તેથી છરી નથી, માટે કંકોડા આખા રાંધીને તેનું શાક બનાવ્યું છે, (૬) પાળી શબ્દનો છઠ્ઠો અર્થ ‘પાળેલી’ એમ થાય છે. આ કુતરી પાળેલી નથી, માટે ભસે છે. (૭) ગાય વિગેરેને ગર્ભવંતી થવાનો ટાઇમ એ લોકમાં ‘પાલી’ એમ કહેવાય છે. આ લેંસને તેવો અવસર નથી, માટે ગર્ભવંતી જણાતી નથી. (૮) પગે ચાલીને જતી સ્ત્રીનું નામ ‘પાલી’ કહેવાય છે. તેથી આ સ્ત્રી વાહનમાં બેસીને ચાલે છે, માટે થાકી નથી. (૯) જેના નામથી અનાજ ભરીને અપાય, તે પાલી કહેવાય. તે નથી માટે દાનશાલામાં લોજન દેવાતું નથી. (૧૦) પાલિ શબ્દનો ‘પાણીની પાળ’ આવો અર્થ પણ થાય છે. અહીં પાળ બાંધી નથી, માટે આ બાળુ પાણી વધારે આવે છે. (૧૧) પાલી શબ્દનો ‘જૂ’ આવો પણ અર્થ થાય છે, મારા માથામાં જૂ નથી, માટે બાંધેલો જ ચોટલો રાખ્યો છે. આજે ગુથ્યો નથી. (૧૨) પાલી શબ્દનો ‘કાનની બૂટ’ એમ પણ અર્થ થાય છે. તે નથી માટે મેં કુંડલ ખેંચ્યાં નથી. (૧૩) ‘પાલિ’ શબ્દનો ‘પહ્લી’ (ભિલ્લ વિગેરેને રહેવાનું સ્થાન) એમ પણ અર્થ થાય છે. આ વનમાં તેવી પહ્લી નથી, માટે કંઈ ભય જેવું છેજ નહિ. (૧૪) જે પથરો મારીને ઝાડ ઉપરના ફળો નીચે પાડી ચકાય, તે પથરનું નામ પણ પાલી કહેવાય છે. તે નથી માટે ઝાડની ઉપરના ફલો લીધા નથી. (૧૫) પાલી શબ્દનો અર્થ ‘પાર; છેડો’ એમ પણ થાય છે. બકરીઓનો પાર નથી. કારણ કે તે બહુ જ છે, માટે ગણી નથી, એમ ખેલો જણાવેલા પ્રશ્નો તરફ લક્ષ્ય રાખીને પંદરે પ્રશ્નોના જવાબ જણાવ્યા. આ જવાબ સાંભળીને સર્વે સ્ત્રીઓ પોત પોતાના પ્રશ્નનો ઉત્તર સમજી ગઈ. આ બનાવ જોઈને ગોવાળ પણ ઘણો રાજી થયો. આમાંથી સમજવાનું

એ કે—એક સાધારણ માણસના વચનથી જ્યારે ઘણાં જીવોના સંશયો દૂર થાય છે, તો પછી પ્રભુદેવના એક વચનથી તમામ જીવોના ઘણાં સંશયો પણ નાશ પામે એમાં નવાઈ શી ? એ પ્રમાણે સાળીત થયું કે પ્રભુદેવના એક વચનમાં પણ એવી તાકાત રહેલી હોય છે કે જેને લઈને ઘણાં જીવોના સંશય નાશ પામે છે.

ભિદ્ધનું દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે:—એક ભિદ્ધ પોતાની ત્રણ સ્ત્રીઓ સાથે જંગલમાં ચાલ્યો જાય છે. તે વખતે એક સ્ત્રીએ કહ્યું કે નાથ ! આ સ્થળમાં તમે ગાયન કરો તો ઘણું સારું. મને અત્યારે ગાયન સાંભળવાનું મન થયું છે. તે વખતે બીજી સ્ત્રી બોલી કે મને તરસ લાગી છે માટે પાણી લાવી આપો. ત્યારે ત્રીજી સ્ત્રીએ કહ્યું કે તમે હરણનો શિકાર કરો. આ પ્રમાણે ત્રણ સ્ત્રીઓની માગણી થતાં તે ચતુર ભિદ્ધે ‘સરો નત્થિ’ એ પ્રમાણે એકજ વચનથી તે ત્રણેને જવાબ આપ્યો. તેમાં પહેલી સમજ કે સરો એટલે સ્વર નથી તો ગાયન કેવી રીતે ગાઈ ? બીજી સમજ કે સરો એટલે સરોવર નથી તો પાણી ક્યાંથી લાવે ? અને ત્રીજી સમજ કે સરો એટલે શર અથવા બાણ નથી તો શિકાર શી રીતે થાય ? અહીં સંસ્કૃત સ્વર, સરસ્ અને શર એ ત્રણે શબ્દને માટે પાકુ-તમાં સરો શબ્દ વપરાય છે. તેથી એકજ વાક્યથી ત્રણ પ્રશ્નના જવાબ અપાયા છે. ૭૮

પ્રભુના ચોત્રીસ અતિશય વગેરે જણાવી ગણધર પદવી કોને શાથી મળે છે તે બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

ચોત્રીશ અતિશય નાથના પાંત્રીસ ગુણ પણ વચનના,
મૂલ સમવાયાંગમાં ભાખ્યા વચન ગણધર તણા;
પ્રભુ વચન મુણતાં બોધ પામી સાધના સંયમ તણી,
કરતા ઘણાંએ ભવ્ય જીવો તેહમાં ગણિપદ તણી. ૭૯

યોગ્યતા ધરનારને ગણધર પદે પ્રભુ થાપતા,
ત્રિપદી રહસ્ય જણાવતા તે ગણધરો મન ધારતા;
અદ્ય સમયે દ્વાદશાંગી સૂત્રરૂપે વિરચતા,
તેહમાં છ કારણો નિજ નાણથી અવધારતા. ૮૦

અર્થ:—શ્રી તીર્થંકર દેવના^૧ ચોત્રીસ અતિશયો હોય છે. તેમાં ચાર અતિશય મૂલથી

૧ ચોત્રીસ અતિશયો દુઃકમાં આ પ્રમાણે:—૧ પ્રભુનું શરીર શ્રેષ્ઠ તથા રોગ, મલ અને પરસેવા રહિત હોય. ૨ મુગધીદાર શ્વાસોશ્વાસ. ૩ માંસ અને લોહી દૂધ જેવું ઘોળું હોય. ૪ ભગવંતનો આહાર અર્ચકથી જોવાય નહિ. આ ચાર અતિશયો જન્મથી હોય. ૫ સમવસરણ એક યોગ્ય પ્રમાણ હોય તો પણ તેમાં કરોડો દેવ, મનુષ્ય તથા તિર્થંચોનો મુખપૂર્વક સમાવેશ થાય. ૬ પ્રભુની વાણી પાંત્રીસ ગુણ યુક્ત હોય તેથી સર્વે પોત પોતાની ભાષામાં સમજે. ૭ પ્રભુના મસ્તકની પાછળ તેજસ્વી ભામં-

(જન્મથી) હોય છે, ઓગણીસ અતિશયો દેવોથી કરાએલા હોય છે. અને ઘાતી કર્મના ક્ષયથી અગિઆર અતિશયો ઉપજે છે. એ પ્રમાણે ચોત્રીસ અતિશયો જાણવા. વળી તેમની વાણીના ૧૫ાંત્રીસ ગુણ હોય છે, એ પ્રમાણે મૂલ સમવાયાંગ સૂત્રમાં ગણુધર મહારાજનાં વચન કહેલાં છે. પ્રભુની દેશનાનાં વચનો સાંભળીને ઘણાં લગ્ય જીવો બાધ પામી એટલે જુઝીને સંયમની સાધના કરે છે. તે બાધ પામેલ લગ્ય જીવોમાં જેઓ ગણિપદ એટલે ગણુધર પદની યોગ્યતાવાળા અતિનિપુણ બુદ્ધિવાળા જીવો હોય છે તેમને પ્રભુ ગણુધર પદે સ્થાપન કરે છે અથવા તેઓને ગણુધરની પદવી આપે છે. તે વખતે જિનેશ્વર ભગવાન તેમને

૩૭ હોય, ૮ પ્રભુ જ્યાં વિચરે ત્યાંથી ચારે દિશામાં ૨૫-૨૫ યોજન સુધી તથા ઉપર નીચે સાડીબાર યોજન સુધી નવા રોગો થાય નહિ, પૂર્વના રોગો નાશ પામે. ૯ ઉપર કહેલ ૧૨૫ યોજન પ્રમાણ ભૂમિમાં પૂર્વ ભવનાં બાધેકા તથા જાતિ વેર નાશ પામે. ૧૦ તેટલી ભૂમિમાં સાત ઇતિનો ઉપદ્રવ ન હોય. ૧૧ તેટલી ભૂમિમાં મરડી તથા દેવોનો ઉત્પાત અગર અકાલ મૃત્યુ ન થાય. ૧૨ અતિવૃષ્ટિ એટલે ઘણો વરસાદ ન થાય. ૧૩ અનાવૃષ્ટિ એટલે વર્ષાનો અભાવ ન હોય. ૧૪ તેટલી ભૂમિમાં દુકાળ ન પડે. ૧૫ તેટલી ભૂમિમાં રત્નચક્ર અને પરચક્ર ભય ન હોય. આ ૫ થી ૧૫ સુધીના ૧૧ અતિશયો ઘાતી કર્મના ક્ષયથી અથવા કેવલજ્ઞાન થાય ત્યારે ઉપજે છે. હવે બાકીનાં ૧૯ અતિશયો દેવકૃત હોય છે. તે આ પ્રમાણે-૧૬ પ્રભુ જ્યાં વિચરે ત્યાં ધર્મચક્ર આગળ ચાલે. ૧૭ આકાશમાં પ્રભુની બંને બાજુ સ્વેત ચામર ચાલે. ૧૮ સિંહાસન ચાલે. ૧૯ પ્રભુના મસ્તક ઉપર ત્રણ છત્ર રહે. ૨૦ ઇન્દ્રધ્વજ પ્રભુની આગળ ચાલે. ૨૧ દેવતાઓ મુવર્ણના નવ કમળો રચે. ૨૨ દેવો ત્રણ ગઢની રચના કરે. ૨૩ સમવસરણમાં પ્રભુ પૂર્વ દિશા સન્મુખ બેસે છતાં ચારે દિશામાં તેમનું મુખ જણાય માટે પ્રભુના જોવી ત્રણ મૂર્તિઓ રચે. ૨૪ અશોક વૃક્ષ બનાવે. ૨૫ કાંટાઓ અધોમુખ થાય. ૨૬ પ્રભુના રસ્તામાં આવનારાં વૃક્ષો નીચા નમે. ૨૭ આકાશમાં દેવ દુંદુભિ વાગે. ૨૮ સંવર્તક નામે વાયુ એક યોજન ભૂમિ શુદ્ધ કરે. ૨૯ મોર અને પોપટ વગેરે પક્ષી પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દે. ૩૦ ગંધોદક (સુગંધોદાર પાણી) ની વૃષ્ટિ. ૩૧ સમવસરણમાં ઢીંચણ પ્રમાણ ફૂલની વૃષ્ટિ થાય, તે ઉપર ચાલવા છતાં ફૂલોને બાધા ન થાય. ૩૨ પ્રભુના કેશ અને નખ વધે નહિ. ૩૩ પ્રભુની સાથે ઓઝામાં ઓઝા એક કોડ દેવો સાથે રહે. ૩૪ સર્વે ઋતુનાં ફળ તથા ફૂલો પ્રગટ થાય.

૧ પાંત્રીસ ગુણનાં નામ આ પ્રમાણે:—૧ સંસ્કારત્વ, ૨ ઔદાત્ય, ૩ ઉપચાર પરીતતા, ૪ મેઘગંભીર ધોષત્વ, ૫ પ્રતિનાદ વિધાયિતા, ૬ દક્ષિણત્વ, ૭ ઉપનીરાગત્વ, ૮ મહાર્થતા, ૯ અવ્યાહતત્વ, ૧૦ શિષ્ટત્વ, ૧૧ સંશયાભાવ, ૧૨ નિરાકૃતાન્યોત્તરત્વ, ૧૩ હૃદયગમતા, ૧૪ મિથઃસાકાંક્ષતા, ૧૫ પ્રસ્તાવૌચિત્ય, ૧૬ તત્વનિષ્ઠતા, ૧૭ અપ્રકીર્ણપ્રસૂતત્વ, ૧૮ અસ્વશ્લાધ્યાનનિહતા, ૧૯ આભિભૂત્ય, ૨૦ અતિસ્નિગ્ધમધુરત્વ, ૨૧ પ્રશસ્યતા, ૨૨ અમર્મવેધિતા, ૨૩ ઔદાર્ય, ૨૪ ધર્માપ્રતિબદ્ધતા, ૨૫ કારકાઘાવિપર્યાસ ૨૬ વિભ્રમાદિવિયુક્તતા, ૨૭ ચિત્રકૃત્વ, ૨૮ અદ્ભુતત્વ, ૨૯ અનતિવિલખિતા, ૩૦ અનેક જાતિ વૈચિત્ર્ય, ૩૧ આરોપિતવિશેષતા, ૩૨ સત્યપ્રધાનતા, ૩૩ વર્ણપદવાક્ય વિવિકતતા, ૩૪ અબ્યુઝિજિતિ, ૩૫ અખેદિત્વ. આનો સ્પષ્ટાર્થ આગળ આવશે. અતિશય અને વાણીના ગુણોનું મૂલ સ્થાન શ્રીસમવાયાંગ નામે ચોથું અંગ છે. તે ઉપરાંત શ્રીઉપદેશ પ્રાસાદ વિગેરેમાં પણ આ બીના આવે છે.

ત્રિપદી એટલે ઉપ્પજ્ઞેષ વા વિગમેષ વા ધ્રુવેષ વા એટલે ઉપાદ વ્યય અને દ્રોવ્ય જે ત્રણ પ્રકાર સર્વ દ્રવ્યને લાગુ પડે છે તેનું રહસ્ય જણાવે છે. તે વખતે તે અર્થને ગણ-ધરો મનમાં બરોબર ધારી રાખે છે એટલે મનમાં સ્થિર કરે છે. આ ત્રિપદી સાંભળીને બીજા બુદ્ધિના ધણી એવા તે ગણધરો થોડા જ સમયમાં સૂત્ર રૂપે (બાર સૂત્રો હોવાથી) દ્વાદશાંગીની રચના કરે છે. અને તે રચના કરવામાં આગળ કહેવાશે એવા છ કારણો છે એમ પોતાના જ્ઞાનથી નિશ્ચયે જાણે છે. ૭૯-૮૦

વૃક્ષના જે ભેદ કહે છે:—

વૃક્ષ કેરા ભેદ બે ઈમ દ્રવ્યથી ને ભાવથી,

સુરતર સહકાર આદિક જાણવા તર દ્રવ્યથી;

તપ નિયમ જ્ઞાનાદિ ગુણને માનવા તર ભાવથી,

ભાવ તરમાં અર્થ ઘટના દ્રવ્ય તર દષ્ટાંતથી. ૮૧

અર્થ:—વૃક્ષના જે ભેદ છે. એક દ્રવ્ય વૃક્ષ અને બીજું ભાવ વૃક્ષ. તેમાં સુરતર એટલે કલ્પવૃક્ષ તથા સહકાર એટલે આંખો વગેરે તે દ્રવ્યવૃક્ષ જાણવા. અને તપ, નિયમ તથા સ્વાધ્યાય વગેરે ગુણને ભાવવૃક્ષ તરીકે માનવા એટલે જાણવા. ત્યાં દ્રવ્ય વૃક્ષના દષ્ટાંત પડે ભાવવૃક્ષમાં અર્થની ઘટના કરવી. એટલે દ્રવ્ય વૃક્ષના દષ્ટાંતની બીના ભાવવૃક્ષમાં બેઠવી. ૮૧

દ્રવ્ય વૃક્ષનું દષ્ટાંત જણાવે છે:—

કોઈ ચઢીને દ્રવ્યતર પર બહુ સુગંધિ ફૂલને,

કરી એકઠા કરેણા કરી નીચે રહેલા મનુષ્યને;

આપતો તે સમય તે ચોખ્ખાં રહે આ ભાવથી,

વિમલ પહેલા લૂગડામાં ઝીલતા થીર ચિત્તથી. ૮૨

અર્થ:—તે ઘટના આ પ્રમાણે—કોઈ વૃક્ષ ઉપર ચઢવાને સમર્થ એવો માણસ દ્રવ્ય વૃક્ષ ઉપર (એટલે કલ્પવૃક્ષાદિની ઉપર ચઢીને તેના ઉપર રહેલા ઘણાં સુગંધિદાર ફૂલોને એકઠા કરે. ત્યાર પછી નીચે રહેલા મનુષ્યો ઉપર હથા લાવીને વૃક્ષ ઉપર રહીને જ તે ફૂલો વરસાવી તેમને આપે. તે વખતે નીચે રહેલા વિવેકી મનુષ્યો ફૂલો નીચે પડીને બગડે નહિ, પરંતુ ચોખ્ખાં રહે એવા ઇરાદાથી તે પડતાં ફૂલોને અદ્ધરથી જ સ્વચ્છ અને પહેલા લૂગડામાં સ્થિર ચિત્તથી ઝીલી લે. ૮૨

ભાવ વૃક્ષમાં દષ્ટાંતની ઘટના જણાવે છે:—

કાર્ય પ્રસંગે વાપરીને ભૂરિ સુખને પામતા,

નિયમાદિ ભાવ તર વિષે પ્રભુ કેવલી આરોહતા;

શબ્દના વરસાદને વરસાવતા સવિ ભવ્યને,
પ્રતિબોધવા અહો ? ધન્ય પ્રભુના તીવ્ર કરૂણા ભાવને. ૮૩

અર્થ:—કાર્યના પ્રસંગે એટલે જ્યાં તે ફલોને વાપરવાની જરૂર જણાય ત્યાં તે ફલોને વાપરીને તે ઘણા સુખને પામે છે. આ દષ્ટાન્તની ઘટના ભાવવૃક્ષમાં આ પ્રમાણે જોડવી. નિયમાદિ ભાવવૃક્ષ ઉપર ચઢેલા અને કેવલજ્ઞાનને ધારણ કરનાર શ્રીજિનેશ્વર ભગવંતો શબ્દ રૂપી ફલના વરસાદને સર્વ ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધ પમાડવા માટે વરસાવે છે, અને વર્ષતાં ફલોને અદ્ધર ખોળા લૂગડામાં ઝીલી લે છે એટલે વિવેકી ભવ્ય જીવો મોક્ષના આશયવાળા હોવાથી એક કાને સાંભળી બીજે કાને (પ્રભુના શબ્દો) અનાદરથી કાઢી નાખી નકામા જવા દેતા નથી પરંતુ એક એક શબ્દને શ્રવણ કરી પોતાના ઉદાર શુણવાળા હૃદયમાં ઉતારે છે, અને એ વચનોને કાર્ય પ્રસંગે એટલે ઉત્સર્ગ અપવાદાદિ જે સ્થાને જોડવા યોગ્ય હોય તે સ્થાને જોડે છે. ભાવાર્થ એ છે કે તેઓ ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધ કરવા માટે ઉપદેશ આપે છે. માટે પ્રભુના અત્યંત દયાભાવના પરિણામને ધન્ય છે. ૮૩

વાદીએ કરેલા પ્રશ્નો જે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

વાદી કરે ઇમ પ્રશ્ન કેમ કરે ? પ્રભુ પ્રતિબોધને,
કૃત કૃત્ય પ્રભુજી છે તમારા ઇમ કરે શા કારણે ?;
કૃતકૃત્યતાનો નાશ હોશે દેશના જે આપતા,
જે કેવલી વીતરાગ છે તો એકને પ્રતિબોધતા. ૮૪

ના અભવ્યને આ ઉચિત શું ? વીતરાગ કેવલી દેવને,
શાસ્ત્રકાર જવાબ આપે પ્રશ્નના ધરી શાંતિને;
ખુદલા બધાએ માર્ગ પ્રશ્ન કરંતને નહિ અન્યને,
માધ્યસ્થ કરૂણા ચિત્તતા ઉત્તર તણ્યા દાતારને. ૮૫

અર્થ:—વાદી પ્રશ્ન કરે છે કે તમારા કહેલા રાગદ્વેષ રહિત વીતરાગદેવ જે કૃતકૃત્ય એટલે કૃતાર્થ અથવા ધારેલા કાર્યને સાધનારા છે તો પ્રતિબોધ કરવાનું શું કારણ ? જે કૃતકૃત્ય પ્રભુ પણ દેશના એટલે ઉપદેશ આપે છે એમ કહેતા હો તો ઉપદેશ આપવાથી તેમના કૃત્યકૃત્યપણાનો નાશ થશે. વળી બીજે પ્રશ્ન એ છે કે-જે કેવલી વીતરાગ છે તો એકને એટલે ભવ્યને પ્રતિબોધ કરે છે અને અભવ્યને પ્રતિબોધ કરતા નથી. તો તમારા કેવલી પ્રભુ જે વીતરાગ છે તેમને આ શું ઉચિત એટલે યોગ્ય છે ? એવી રીતે પ્રશ્ન કરનારને શાંતિ ધારણ કરીને શાસ્ત્રકાર મહારાજ જવાબ આપે છે. પ્રશ્ન કરનારને સુતર્ક કૃતર્ક શાન્તિ અશાન્તિ આદિ બધા માર્ગ ખુલ્લા છે, પરંતુ બીજાને માટે એટલે ઉત્તર

આપનારને માટે એવા માર્ગ ખુલા નથી. કારણ કે ઉત્તર આપનારને તો માધ્યસ્થ એટલે સમભાવપાણું તથા કરૂણા ચિત્તતા એટલે દયાના પરિણામ રાખવા પડે છે. આથી તે ઉત્તર આપનારા શાસ્ત્રકાર પ્રશ્ન કરનાર પ્રત્યે નાસ્તિકાદિ કહીને આક્ષેપ કરવાનું કે તપી જવાનું પસંદ કરતા નથી. કારણ કે એમ કરતાં તો લાભને બદલે નુકશાન જ પહોંચે છે. કદાચ પ્રશ્ન કરનાર કદાચહી હોય અને એથી પોતાની બુદ્ધિ જ્યાં ચાલતી હોય, ત્યાં યુક્તિને લઈ જાય, આવા સ્વભાવને લઈને કદાચ શાસ્ત્રકારે કહેલા યોગ્ય સમાધાનને કબૂલ ન કરે, તો પણ અનુગ્રહ બુદ્ધિથી કહેનાર એટલે શાંતિ અને પ્રેમ ભરેલા વચનોથી જવાબ દેનારા શાસ્ત્રકારને બીલકુલ નુકશાન છેજ નહિ. કારણ કે તેમની તેવી હિતબુદ્ધિ છે, કે કોઈ પણ છવ કોઈ પણ ઉપાયે પ્રભુદેવના માર્ગની આલખાણ કરીને, તેની સાધના કરીને આત્મક-લ્યાણ કરે. આ બાબતમાં દશ 'પૂર્વધર વાયકવર્ચ' શ્રીઉમાસ્વામિ મહારાજે કહ્યું છે કે—“વિધિ પૂર્વક કહેનારને તો એકાંતે લાભ જ છે ” જુઓ તે પાઠ આ પ્રમાણે છે—બ્રુવતોડનુગ્રહબુ-દ્ધયા-ચક્તુરેકાન્તતો લાભઃ ॥ (તત્ત્વાર્થકારિકાનો આ ભાગ છે) ૮૪-૮૫

પ્રશ્ન પૂછનાર દુર્જન હોય તો પણ વીંછીના દૃષ્ટાન્તથી તેને સમજાવવો, એમ કહે છે-

હોય દુર્જન પ્રશ્નકારક તોય જે ઉત્તર તણા,

હાતાર તે સંભારતા દૃષ્ટાંતને વીંછી તણા;

વીંછી નદી માંહે તણાતો આવતો જે મરણની,

છેલ્લી ઘડી માંહે રહેલો નજર ચઢતો એકની. ૮૬

અર્થ--પ્રશ્ન પૂછનાર દુર્જન એટલે દુષ્ટ માણસ હોય તો પણ જે મહાશય સૂત્રકાર ભગવંતો ઉત્તરના આપનાર હોય છે, તેઓ તો આવા પ્રસંગમાં વીંછીના દૃષ્ટાન્તને સંભારે છે, તે દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે--એક માણસ નદી ઉતરે છે. તેણે જેની મરણની છેલ્લી ઘડી આવી રહેલી છે એટલે મરવાની તૈયારીમાં છે એવા એક વીંછીને નદીના પ્રવાહમાં તણાતો જોયો ॥ ૮૬ ॥

વીંછીનું દૃષ્ટાંત એ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

પારણામાં જેહના નિજ જનનીએ કરૂણા તણા,

ગાયા હતા વરગીત શિશુ તે જોઈ દુઃખ વીંછી તણા;

આર્દ્ર હૃદયે પૂરમાંથી કાઢતો તે વીંછીને,

હાથમાં ત્યાં ડાંખ મારે જ્યાન આણું જોઈને. ૮૭

કોઈ બોલે કિમ કરો ઇમ તેહને ઉત્તર દીએ,

બોધ આમાંથી મલે ઇમ મરણ કષ્ટે વીંછીએ;

નિજ સ્વભાવ તજ્યો નહિ તો માહરે મુજ વૃત્તિને,

કેમ તજવી અન્યનું હિત થાવ ન ગણું ડંખને. ૮૮

અર્થ:—પાણીમાં દુઃખી થતા આ વીંછીને જોઈને જેના બાળપણમાં તેની માતાએ દુઃખી જીવે ઉપર દયા રાખવાના અર્થવાળા ઉત્તમ ગીત (હાલરડાં) ગાયાં હતાં તેના સંસ્કારને લઈને દયાથી ભીંજાઈલા હૃદયે તે મરવાની અણી પર આવેલા તણાતા વીંછીને તેણે પૂરમાંથી બહાર કાઢ્યો, તે વખતે તે વીંછીએ તે કાઢનાર માણસના હાથે ડંખ માર્યો. આવા પ્રકારની હકીકત જોઈને કોઈક તેને કહે છે કે તમે આવું શા માટે કર્યું ? ઉપકારને બદલે અપકાર કરનાર છે એમ જાણવા છતાં આ દુષ્ટ વીંછીને તમે કેમ બહાર કાઢ્યો ? ત્યારે તે માણસ તેને જવાબ આપે છે કે આ વીંછીના ડંખ ઉપરથી એવો બાધ મળે છે કે વીંછીએ મરણાંત કષ્ટ આનંદ તો પણ પોતાનો અસલ સ્વભાવ (ડંખ મારવાનો) છોડ્યો નહિ તો મારે પણ મારી વૃત્તિ (દયાના પરિણામને) શા માટે તજવી જોઈએ. માટે વીંછીના ડંખને હું ગણકારતો નથી, પણ તેનું હિત થાય એવી મારી ભાવના છે. ૮૭--૮૮

પ્રથમ પ્રશ્નનું સમાધાન કરે છે:—

જિનનામ કર્મ તણો રસોદય તીર્થપતિને વર્ત્તો,

કૃતકૃત્ય પૂરા તિણુ નહી તસ રસ તણો અનુભવ થતો;

તેમ તેમ અગ્લાનિભાવે દેશના જિમ જિમ દિએ,

દેશ કૃતાર્થ સયોગિ પ્રભુ ધુર પક્ષ ખંડન જાણિએ. ૮૯

અર્થ:—તીર્થપતિ એટલે તીર્થંકર ભગવંતને આ વખતે તેરમા સયોગી કેવલી ગુણસ્થાનકે કેવલિપણમાં જિનનામ કર્મનો રસોદય (સાક્ષાત્ ઉદય) ચાલતો હોય છે. તેથી તેઓ સંપૂર્ણ કૃતાર્થ નથી તેથી જેમ જેમ અગ્લાનિભાવે (ખેદ વિના) દેશના આપે છે. તેમ તેમ તે કેવલી તીર્થંકર મહારાજા જિનનામ કર્મના રસને ભોગવે છે. આ પ્રમાણે સયોગી ગુણઠાણે રહેલા પ્રભુ દેશ કૃતાર્થ એટલે અમુક અશેષી કૃતાર્થ છે એટલે પૂરેપૂરા કૃતકૃત્ય નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય રૂપ ચાર ઘાતી કર્મોનો નાશ કર્યો, એ અપેક્ષાએ કૃતાર્થ કહેવાય અને વેદનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્રકર્મ રૂપ ચાર અઘાતી કર્મોનો હન્યુ ક્ષય કર્યો નથી. એનો ક્ષય તો ચૌદમા ગુણઠાણના છેલ્લા સમય સુધીમાં થશે આ અપેક્ષાએ અકૃતાર્થ છે. માટે તેમને દેશથી કૃતાર્થ કહ્યા છે. ૮૯

બીજા પ્રશ્નનું સમાધાન કરે છે:—

પરપક્ષ ખંડન ઇમ કરે ગુરૂ, ભૂમિ જેવા ભવિજના,

ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવવાળા તે નિમિત્તે તેમના;

પ્રતિબોધ હોવે એકને નહિ એકને કર સૂર્યના,
લાલ ઘે કમલાદિને ના ધુવડને જિમ ભૂલ ના. ૬૦

અર્થ:--હવે શાસ્ત્રકાર મહારાજ બીજા પક્ષનું ખંડન આ પ્રમાણે કરે છે:—
સંસારી જીવો ભૂમિ જેવા છે એટલે જેમ ભૂમિ એક પ્રકારની નથી હોતી તેમ આ
સંસારી જીવો પણ જુદા જુદા સ્વભાવવાળા છે. તેથી જુદા જુદા સ્વભાવરૂપ નિમિત્તને
લઈને તેમાંના એક (ભવ્ય જીવો) ને પ્રભુનો પ્રતિબોધ થાય છે ત્યારે બીજા (અભવ્ય
જીવો)ને પ્રતિબોધ લાગતો નથી. જેવી રીતે સૂર્યના ઠંડાણો કમલ વગેરેને વિકસ્વર કરવા
રૂપ લાલ આપે છે, ત્યારે તેઓ ધુવડને લાલ કરી શકતા નથી તેમાં તે સૂર્ય કિરણોનો
દોષ નથી. પણ ધુવડના સ્વભાવનો દોષ છે. ૬૦

પ્રભુની દેશનાને રવિકિરણ તથા વરસાદ સાથે સરખાવે છે:—

સિદ્ધસેન દિવાકરે બત્તીસા બત્તીસી વિષે,
પણુ તિમ કહ્યું એહી જ આવશ્યક તણી વૃત્તિ વિષે;
રવિકિરણ વરસાદ જેવી જાણવી પ્રભુ દેશના,
દષ્ટાંતને ના ભૂલજે વલી પૂર્ણ અનુભવી વૈદના. ૬૧

અર્થ:--સિદ્ધસેન દિવાકરે પોતાની રચેલી બત્તીસા બત્તીસી (જેમાં બત્તીસ ગાથાઓની
એક બત્તીસી એવી બત્તીસ બત્તીસીઓ) માં પણ આજ હકીકત કહી છે. તેમજ આવશ્યક
સૂત્રની ટીકામાં પણ એજ પ્રમાણે કહ્યું છે, માટે પ્રભુની દેશના રવિકિરણ એટલે સૂર્યના કિરણ
તથા વરસાદના જેવી જાણવી. આ બાબતમાં અનુભવી વૈદના દષ્ટાંતને તું ભૂલીશ નહિ. ૬૧

સાધ્ય અને અસાધ્ય વ્યાધિ ઉપર વૈદનું દષ્ટાંત:—

સાધ્ય તેમ અસાધ્ય ગદની જિમ પરીક્ષા તે કરે,
હોય જેહ અસાધ્ય વ્યાધિ સાધ્ય તેવો ઉચ્ચરે;
ન કરે દવા પણ તાસ તેયે કુણ કહે બીન અનુભવી,
દેષરાગી પણુ નહીં દષ્ટાંત ઘટના જાણવી. ૬૨

અર્થ:--જેમ અનુભવી વદ સાધ્ય (મટી શકે તેવા) અને અસાધ્ય (ન મટે તેવા)
એમ બંને પ્રકારના ગદની એટલે રોગની પરીક્ષા કરે છે. તેમાં જે અસાધ્ય વ્યાધિ હોય
તેને અસાધ્ય અથવા પોતાથી ન મટાડી શકાય તેવો અને મટાડી શકાય તેવો હોય તો
સાધ્ય કહે છે. પછી તે વૈદ અસાધ્ય રોગની દવા કરતો નથી. તેથી તે વૈદને બીનઅનુ-
ભવી એટલે અનુભવ વિનાનો કોણુ કહે ? અથવા અસાધ્ય રોગની દવા ન કરે તેથી તેને
કોઈ અનુભવ વિનાનો કહેતો નથી. તેમ તેને સાધ્ય અથવા અસાધ્ય ઉપર રાગ અથવા
દેષ પણ નથી. આ દષ્ટાંતની ઘટના આ પ્રમાણે જાણવી. ૬૨

વૈદ્ય સાથે તીર્થપતિની સરખામણી—

વૈદ્ય જેવા તીર્થપતિને જાણવા વ્યાધિ સમા,

નિજ કર્મ રોગ વિચારવા બે જીવ રોગિની સમા;

અગદ જેવી દેશના છે સાધ્ય વ્યાધિ ભવ્યનો,

નહિ અન્યનો નિજ કર્મ દોષે જાય ન ગદ અભવ્યનો. ૯૩

અર્થ:—દૃષ્ટાન્તની ઘટના આ પ્રમાણે:—તીર્થપતિ જે તીર્થંકર ભગવાન તેમને વૈદ્ય સરખા જાણવા. અને જીવના કર્મ રૂપી જે રોગ તેને વ્યાધિ સમાન જાણવા. રોગીના સરખા અહીં બે જાતના જીવો લેવા. (૧) ભવ્ય જીવો બીજા (૨) અભવ્ય જીવો. પ્રભુની દેશના તે અગદ એટલે દવાના જેવી જાણવી. ભવ્ય જીવોનો કર્મના ઉદય રૂપ ભાવ રોગ સાધ્ય છે. એટલે ભવ્ય જીવોના ઉપર આ દેશનાની અસર થાય છે. પરંતુ બીજા જે અભવ્ય જીવો જે અસાધ્ય રોગવાળા જીવોની જેવા છે તેને આ દેશનાથી કાંઈ અસર થતી નથી. તે અભવ્ય જીવો પોતાના ભારેપણના દોષથી સુધરતા નથી. માટે તેમને અસાધ્ય રોગીની જેવા અને ધ્રુવડની જેવા કહ્યા, એ વ્યાજબીજ છે. આ બાબતમાં પ્રભુ સ્તુતિના ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે—હે પ્રભો ! સૂર્યના કિરણો કંઈ ચીજને પ્રકાશિત કરતા નથી ? એટલે તે સર્વ પદાર્થોની ઉપર પોતાના લાઇટની અસર કરે છે. એ પ્રમાણે આ વચનથી કોઈને બોધ ન થાય એ તો મને આશ્ચર્ય લાગે છે. પણ પરિણામે વિચાર કરતાં ખાત્રી થઈ કે આમાં કંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે જ નહિ. કારણ કે એ તો નજરો નજર દેખાય છે કે ક્લિષ્ટ મનવાળા ધ્રુવડને ઉજવળ એવા પણ સૂર્યના કિરણો અધારાની જેવા જ લાગે છે. એટલે તેને જેમ પોતાના કર્મના દોષને લઈને સૂર્યના કિરણથી કંઈ પણ લાભ થતો નથી, તેમ તેની જેવા અભવ્ય જીવોને પ્રભુદેવની અમૃતવાણીને સાંભળતાં છતાં પણ બોધ ન થાય, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે જ નહિ. માટે જ બીજા ગ્રંથોમાં તેઓને નહિ ખેડાયેલી ભૂમિના જેવા અથવા ખારી જમીન જેવા કહ્યા છે. તે વ્યાજબી જ છે. આ બધાના મૂલ પાઠ આ પ્રમાણે સમજવા.

॥ અનુષ્ટુબ્ધત્તમ્ ॥

ત્વદ્વાક્યતોऽપિ કેવાંચિ-દ્વોધ્વેતિ મેઽદ્ભુતમ્ ॥

માનોર્મરીચયઃ કસ્ય-નામ નાલોકહેતવઃ ॥ ૧ ॥

ન ચાદ્ભુતમુલૂકસ્ય-પ્રકૃત્યા ક્લિષ્ટચેતસઃ ॥

સ્વચ્છા અપિ તમસ્ત્વેન-માસન્તે માસ્વતઃ કરાઃ ॥ ૨ ॥

॥ વસંતતિલકાવૃત્તમ્ ॥

સંદર્ભવીજવપનાનઘર્કોશલસ્ય ।

યલ્લોકવાંધવ ! તવાપ્યખિલાન્યભૂવન્ ॥

તન્નાદ્ભુતં ચગકુલેષુ હિ તામસેષુ ।

સૂર્યાશ્વો મધુકરીચરણાવદાતા : ॥ ૩ ॥

આનો અર્થ ઉપર જણાવ્યો છે. ૬૩.

ચાલુ પ્રસંગે પ્રભુને વરસાદની ઉપમા આપે છે:—

વરસાદ વરસે સવિ થલે પણ છીપમાં મોતી બને,

જલ બિંદુ અહિ મુખ ઝેર અંગે ભેદ પાત્રાપાત્રને;

વૃષ્ટિ જલસમ દેશના જીવ ભવ્ય છીપની જેહવા,

મુક્તિ કદી ન લહે અભવ્યો સર્પ મુખની જેહવા. ૬૪

અર્થ:—વરસાદ સઘળાં સ્થળમાં વરસે છે તે છતાં છીપને વિષે સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પડેલું તે જ વરસાદનું ટીપું મોતી બને છે. અને જે વરસાદનું બિંદુ સર્પના મુખમાં જાય છે તે ઝેર રૂપે બની જાય છે, અહીં પાણી તો તેનું તેજ છે, પરંતુ પાત્રાપાત્ર એટલે યોગ્ય પાત્ર અને અયોગ્ય પાત્રના ભેદને ક્ષેત્રે ફેરફાર જણાય છે. આનો ઉપનય (ઘટના) આ પ્રમાણે:—વરસાદના પાણી સમાન જિનેશ્વરની દેશના જાણવી. અને ભવ્ય જીવો છીપના સરખા જાણવા. એટલે ભવ્ય જીવોની ઉપર તે દેશનાની અસર વૈરાગ્યભાવ વગેરે થાય છે. અને સર્પના જેવા અભવ્ય જીવો જાણવા એટલે તેઓના ઉપર દેશનાની અસર થતી નથી. ભાવાર્થ એ કે અસર નહિ થવામાં દેશનાની ખામી નથી, પરંતુ તે સાંભળનાર ભવ્ય અને અભવ્ય જીવ રૂપી પાત્ર અપાત્રનો તફાવત તેજ અહીં દેશનાની અસર થવામાં અને નહિ થવામાં કારણ તરીકે સમજવો. એટલે પાત્રને યોગ્ય થાય, અને કુપાત્રને યોગ્ય ન થાય. ૬૪

ગણુધરો શબ્દવૃષ્ટિને ઝીલીને કંઈ રીતે સૂત્ર બનાવે તે દાખલો દઈને સમજાવે છે:—

બીજાહિ બુદ્ધિ સ્વરૂપ પટમાં શબ્દ વૃષ્ટિ ઝીલીને,

સૂત્રરૂપે ગૂંથતા ગણી જેમ માળી માલને;

તીર્થપતિના શ્રેષ્ઠ વચનો ફૂલ જેવા માનીએ,

સૂત્રરચના હેતુ પ્રવચન ભદ્ર ઈમ આવશ્યકે. ૬૫

અર્થ:—બીજાહિ (એટલે જે બુદ્ધિ વડે ખેલાં નહિ સાંભળેલી એવી વસ્તુ સંબંધી એક અંશ રૂપ બીજને પામીને તે સંપૂર્ણ જાણી શકે તે. આવી બુદ્ધિ ગણુધરોને હોય છે કે જેઓ પ્રભુ પાસેથી ત્રિપદીને મેળવીને આગમની રચના કરે છે.) વગેરે બુદ્ધિ રૂપી વસ્ત્રમાં, શબ્દ એટલે જિનેશ્વરે કહેલ અર્થ રૂપી ફૂલની વૃષ્ટિને ઝીલીને ગણી એટલે ગણુધર મહારાજ તેને સૂત્ર રૂપે ગૂંથે છે. જેવી રીતે માળી ઝાડ ઉપરથી ફૂલને ગ્રહણ કરીને તેની માળા બનાવે છે તેવી રીતે પૂજ્ય શ્રી ગણુધર ભગવંતો અર્થ રૂપ ફૂલોની

સૂત્ર રચના રૂપ માલા બનાવે છે. માલા રૂપે ગોઠવવાથી જેમ મોતીનું સંરક્ષણ થાય, તેમ સૂત્ર રચનાથી અર્થનું સંરક્ષણ થાય છે. અહીં તીર્થપતિ એટલે જિનેશ્વર દેવના કહેલા ઉત્તમ વચનો તે કૃતોની જેવા બાણવા. અને પ્રવચનના કથાણુને માટે ગણધરદેવો સૂત્ર રૂપે રચના કરે છે. એ પ્રમાણે આવશ્યક સૂત્રમાં કહેલું છે. તે મૂલપાઠ આ પ્રમાણે બાણવો:—

॥ આર્યાવૃત્તમ્ ॥

તવનિયમનાણરુક્લં-આરુહો કેચલી અમિયનાણી ॥

તો મુયદ્ નાણવુદ્ધિ-મવિયજણવિબોહણદ્વાપ ॥ ૮૨ ॥

તં બુદ્ધિમણ 'પડે-ણ' ગણહરા ગિણિહંતં નિરવસેસં ॥

તિત્થયરમાસિયાદ્-ગંથંતિ તઓ પવયણદ્વા ॥ ૨ ॥

આનો સ્પષ્ટાર્થ ઉપરના શ્લોકોમાં જણાવી દીધો છે. ૯૫

સૂત્રરચનાના ૬ કારણો જણાવે છે—

ગ્રહણ ગણના ધારણા પરિપૂર્યતા દાનાદિમાં,

અનુકૂલતાના કારણે નિજ જીત માની ટૂંકમાં;

૫૮ કારણે ગણધર કરંતા સૂત્ર રચના તેહના,

એ અર્થ સૂચિનિદર્શને બહુ લાભ ભાખ્યા સૂત્રના. ૯૬

અર્થ:—ગણધર મહારાજ મુખ્ય છ કારણોએ કરીને સૂત્રની રચના કરે છે. તે ૬ કારણો આ પ્રમાણે બાણવા—૧ ગ્રહણ એટલે સુખેથી લાજી શકાય માટે, ૨ ગણના એટલે લણેલું અને લણવાનું ગણી અથવા સંભારી શકાય માટે, ૩ ધારણા એટલે અર્થને હૃદયમાં ધારી શકાય તે માટે, ૪ પરિપૂર્યતા એટલે સુખેથી પૂછી શકાય તે માટે, ૫ દાનાદિમાં એટલે બીબંને આપવા (લણાવવા) વગેરેમાં અનુકૂળતા (સરળતા) પડે તે માટે, તથા ૬ ખેલો જણાવ્યા સુજબ સૂત્રની રચના કરવી એ અમારી ફરજ છે. એમ માનીને પણ સૂત્ર રચના કરે છે. સૂત્રના એ અર્થ સૂચિનિદર્શને એટલે સોયના દૃષ્ટાન્તે બાણવા. એ પ્રમાણે સૂત્રના ઘણા પ્રકારના લાભ કહેલા છે. આ બાબત શ્રી આવશ્યક સૂત્રની નિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે—

॥ આર્યાવૃત્તમ્ ॥

ધિત્તું ચ સુદં સુદગણ-ધારણા દાડં પુચ્છિડં ચેવ ॥

વપ્પહિં કારણેહિં-જીયંતિ કયં ગણહરેહિં ॥ ૯૧ ॥

સ્પષ્ટાર્થ—આ ગાથામાં નિર્યુક્તિકાર લગવાન શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામિજી મહારાજ કયા અને કેટલા કારણોથી શ્રીગણધર લગવંતો સૂત્રની રચના કરે છે? આ બાબતનો ખુલાસો કરે છે. તે આ પ્રમાણે (૧) પદ વાક્ય પ્રકરણ અધ્યાય પ્રાભૂત શતક શ્રુતસ્કંધાદિ રૂપે શ્રીજિનેશ્વરદેવના વચનોની ગોઠવણી કરવામાં આવે, તો શિષ્ય પ્રશિષ્યાદિ વર્ગને બાણવામાં (૨) ખેલો શું લખ્યા? હવે કયું કયું અધ્યયન વિગેરે બાણવાનું બાકી છે?

આ ચાદ કરવામાં (૩) હૃદયમાં દરેક સૂત્રના ખરા અર્થને ધારી રાખવામાં (૪) શિષ્યાદિને લજાવવામાં (૫) અને તે શિષ્યાદિને પૂછવામાં સગવડ કરી આપવા માટે ગણુધરે સૂત્રરચના કરે છે. (૬) તથા શ્રીગણુધરે એમ સમજે છે કે જ્યારે ગણુધર નામકર્મનો ઉદય થાય, ત્યારે અમારે પ્રવચનના હિતને માટે સૂત્ર રચના કરવી જ જોઈએ. એમ કરવામાં લાલ એ કે શિષ્યાદિ વર્ગમાં વાચના વિગેરે ચાલુ રહે, અને એ પ્રમાણે કરવામાં સૂત્રને ટકાવવાનો પણ લાભ મળે છે. આ પ્રસંગે પ્રવચનના અર્થો જાણવા જેવા છે. તે આ પ્રમાણે—

—(૧) પ્રશંસા કરવા લાયક એવું જે વચન તે પ્રવચન કહેવાય.

પ્રભુદેવના વચનોમાં દુનિયાના તમામ જીવોનું હિત સમાયેલું છે અને નિષ્પક્ષપાત-પણે પદાર્થોનું નિષ્ઠક સ્વરૂપ જણાવે છે, માટે તે પ્રશંસાને યોગ્ય થાય એમાં નવાઈ શી ? (૨) શ્રેષ્ઠ એવા જે વચનો તે પ્રવચન કહેવાય. આ પ્રવચન શબ્દથી દ્વાદશાંગી ગણિપિટક લેવાય છે. તીર્થની શરૂઆતમાં જ તેની રચના કરાય છે, માટે આદિ (શરૂઆતના) વચનને પ્રવચન કહી શકાય. દ્વાદશાંગી ગણિપિટકમાં ૧૨ અંગરૂપ સુખ્ય સૂત્રો લેવાના છે. તેનાં નામ આ પ્રમાણે—

(૧) આચારાંગ (૨) સૂત્રકૃતાંગ (૩) સ્થાનાંગ (૪) સમવાયાંગ (૫) ભગવતી સૂત્ર (વ્યાખ્યા પ્રકાશિ) (૬) જ્ઞાતાસૂત્ર (૭) ઉપાસક દશાંગ (૮) અંતંગદ દશાંગ (૯) અનુત્તરો-વવાઈ (૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણ (૧૧) વિપાક સૂત્ર અને (૧૨) દષ્ટિવાદ. એ બાર અંગમાં આવેલી બીના સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે જાણવી—

૧ શ્રીઆચારાંગમાં—પરમ પૂજ્ય શ્રમણ નિર્વિથોના આચારનું વર્ણન છે.

૨ શ્રીસૂત્રકૃતાંગમાં—જીવાજીવાદિ સ્વસિદ્ધાન્ત, પરસિદ્ધાન્ત ક્રિયાવાદી આદિ ચાર (૩૬૩ પાંખડીનું) વર્ણન છે એટલે ચરણકરણ પ્રરૂપણ છે તથા સંયમ લેનારને અનુકૂલાદિ ઉપસર્ગોનું અને આર્દ્રકુમારાદિનું પણ વર્ણન છે.

(૩) શ્રીસ્થાનાંગમાં—૧ થી ૧૦ સુધીની સંખ્યાવાળા જીવાજીવાદિ પદાર્થોનું અને સ્વસમયાદિનું તથા નદી વિગેરેનું ત્રિવિધ વર્ણન ક્રમસર એકથી દશ અધ્યયનમાં કરેલું છે. અર્હિનો ઘણો ભાગ જે કે સાધુ જીવનને ઉપયોગી છે તેો પણ આદર્શ શ્રાવકાદિકની અને માતા પિતા સમાન શ્રાવકાદિની ચઢેલંગીનું વર્ણન ચોથા સ્થાનમાં (અધ્યયન) માં છે, પાંચમા અધ્યયનમાં પાંચ અભૂત પાંચ સમિતિ વિગેરેનું વર્ણન છે, નવમા અધ્યયનમાં શ્રીવીરપ્રભુના શાસનમાં લાવી તીર્થકરના ૯ જીવો થયા તે પ્રસંગે જણાવેલ શ્રેણિક, શંખ, શતક, સુલસા, રેવતી શ્રાવિકા આદિનું વર્ણન વિગેરે ઘણી બીના શ્રાવક જીવનને ઉજ્જવલ બનાવવા સંપૂર્ણ જરૂરી છે.

(૪) શ્રીસમવાયાંગમાં—એકથી માંડીને સો ઉપરાંત જીવાજીવાદિ પદાર્થોનું કરેલું વર્ણન

સાધુ અને શ્રાવકના જીવનને નિર્મલ બનાવવા માટે બહુ જરૂરી છે. દ્વાદશાંગી ગણિપિટકના પશ્ચિમીય એટલે ટુંકા સારથી ભરેલું આ ચોથું અંગ છે.

(૫) શ્રીભગવતીજીમાં—જીવાજીવ લોકલોક સ્વસમયાદિનું વિવિધ પ્રકારે વર્ણન છે. બીજા અંગોમાં તે એકેક અનુયોગનું વર્ણન છે, પણ અહિં તે ચાર અનુયોગનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે, તેમાં પૂજ્ય શ્રીગૌતમાદિ ગણધર, બાલ મુનિરાજ શ્રીઅતિમુક્ત મહારાજ વિગેરેનું પવિત્ર વર્ણન સાધુજીવનને ઉજવલ બનાવવા માટે અપૂર્વ સાધન છે, તેવી જ રીતે તુંગીયા નગરીના શ્રાવક જયંતિ શ્રાવિકાદિનું વર્ણન શ્રાવકજીવનને ઉજવલ બનાવવા માટે અપૂર્વ સાધન છે.

(૬) શ્રી જ્ઞાતાધર્મ કથાંગ નામના છઠ્ઠા અંગમાં શૈલક રાજર્ષિ, દ્રૌપદી શ્રાવિકા વિગેરેનું વર્ણન તથા પ્રસંગોપાત બીજી પણ ઔપદેશિક બીના આવે છે.

(૭) શ્રીઉપાસકદશાંગ સૂત્રમાં (૧) સાત્ત્વિક જીવન ગુજારનારા મહાધર્મિષ્ઠ શ્રાવક શ્રી આનંદ કામદેવ વિગેરે લવ્ય જીવોને ત્રિશલાનંદન કાશ્યપોત્રીય પ્રભુ શ્રીમહાવીર પરમાત્માનો સમાગમ કઈ રીતે થયો ? (૨) તથા પ્રભુ દેવે સમ્યગ્દર્શન સહિત બારે વ્રતોનું સ્વરૂપ સમજાવીને કઈ રીતે દેશવિરતિ ધર્મને અંગીકાર કરાવ્યો ? (૩) દશે શ્રાવકો પોતાનું કેવું નિર્મલ શ્રાવક જીવન ગુજારે છે ? (૪) કઈ રીતે તેઓએ શ્રાવક ધર્મની અગીઆર પ્રતિભાઓ વહન કરી ? (૫) દેવોએ કરેલા ઉપસર્ગના પ્રસંગમાં પણ કઈ રીતે ધર્મની શ્રદ્ધા ટકાવે છે ? (૬) એમની ધર્મારાધનમાં દૃઢતા જોઈને પ્રભુ દેવે શ્રીગૌતમમહારાજાદિ મુનિવરોને કેવી શિખામણ આપી ? (૭) શ્રીઆનંદ શ્રાવકને કેવી સ્થિતિનું અવધિજ્ઞાન થાય છે ? (૮) અંતિમ સમયે તેઓ કેવા પ્રકારની સંલેખના કરીને સમાધિ મરણે મરણ પામીને કયા દેવ લોકમાં ઉપજ્યા ? ત્યાંથી વ્યવીને કયા ક્ષેત્રમાં અવ્યાબાધ સુખમય મુક્તિપદને પામશે ? વિગેરે પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા આ સૂત્રમાંથી મલી શકે છે. આ બીનાને સાંભળનારા લવ્ય જીવોને આમાંથી સમજવાનું મલી શકે છે. શ્રીઆનંદાદિ શ્રાવકોની માફક નિવૃત્તિમય જીવન ગુજારવામાં જ ખરું આત્મહિત સમાજેલું છે. વિનંદર ઔદારિક દેહ અનેક વાર મળ્યો છે, અને મળે છે. પણ પ્રભુએ કહેલો ત્રિપુટી શુદ્ધ ધર્મ મળવો મહા મુશ્કેલ છે. આજ ધરાદાથી વિકટ ઉપસર્ગના પ્રસંગે પણ તેઓએ પોતાના શરીરની ઉપર પણ મમત્વ લાવ રાખ્યો નથી. આ સૂત્રમાં ફક્ત દશ શ્રાવકોની જ બીના હોવાથી ‘શ્રી ઉપાસક દશાંગ’ આવું નામ પાડ્યું છે.

(૮) શ્રીઅંતકૃદ્દશાંગ સૂત્રમાં—૬ વર્ગ છે અને તેમાં શરૂઆતમાં દ્વારિકા, રૈવતક પર્વત અને સુરપ્રિય યજ્ઞાયતન, તથા કૃષ્ણ મહારાજનું વર્ણન આવે છે. તથા શ્રીગૌતમ-કુમાર, વલ્લિકુમાર વિગેરે પ્રભુ શ્રીનેમિતાથની દેશના સાંભળીને સંયમધર્મની સાધના કરે છે, અગીઆર અંગોનો અભ્યાસ કરે છે, અને તેઓ છેવટે તીર્થાધિરાજ શ્રીશત્રુંજયની ઉપર

સિદ્ધિપદને પામે છે. એ પ્રમાણે અક્ષોભાદિ અધ્યયનોમાં પણ સિદ્ધિપદને પામનારા પુણ્ય-શાલી જીવોનું વર્ણન આવે છે. દેવકીના છ પુત્રોનું વર્ણન તથા ગજસુકુમાલની જન્મથી માંડીને કેવલજ્ઞાન તથા મુક્તિપદને પામવા સુધીની બીના અને ભયથી આયુષ્ય ઘટે એમાં દષ્ટાંત તરીકે જણાવેલા સોમિલ બ્રાહ્મણની તથા જલિ વિગેરે કુમારોની બીના પણ અહીં જણાવી છે. તથા દ્રારિકાનો નાશ થવાનું કારણ, કૃષ્ણ મહારાજ જરાકુમારના બાણથી મરણ પામે છે. પ્રભુએ કહ્યું કે ત્રીજી નરકમાં તમે જવાના છો, પણ આવતી ચોવીસીમાં તમે ખારમા અમમ નામે તીર્થંકર થશો, આ સાંભળીને વાસુદેવ રાજી થાય છે, અને નરકમાં જવાનું સાંભળવાથી થયેલા ખેદને દૂર કરે છે, વાસુદેવ દ્રારિકા નગરીમાં ઢોલ વગડાવીને સ્પષ્ટ જાહેર કરે છે કે—“જેઓ પ્રભુ શ્રીનેમિનાથની પાસે દીક્ષા લેશે, તેમના કુટુંબની ખબર હું રાખીશ.” આ સાંભળીને બીજા જીવો જેમ દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે, તેમ પદ્માવતી ગૌરી વિગેરે, અને શામ્ભુકુમારની રાણી મૂલશ્રી અને મૂલદત્તા પણ પ્રભુ શ્રીનેમિનાથની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરીને અને તેની યથાર્થ આરાધના કરીને આત્મકલ્યાણ કરે છે. અર્જુનમાલી તથા સુદર્શન, અને અતિમુક્ત મુનિની બીના, કૌણિક રાજાની ચુદ્ધમાતા કાલી નામની રાણી શ્રોત્રંદનબાલાની પાસે સાધ્વીપણામાં રતનાવલી તપની સાધના કરે છે, એ પ્રમાણે શ્રેણિક રાજાની સુકાલી નામની રાણી કનકાવલી તપ કરે છે, તથા મહાકાલી ક્ષુદ્ધસિંહ નિષ્ક્રીડિત તપ કરે છે, અને કૃષ્ણા નામની રાણી મહાસિંહ નિષ્ક્રીડિત નામે તપ કરે છે, તથા સુકૃષ્ણા સાધ્વી સસસમ્ભિકા વિગેરે પ્રતિમાઓનું વહન કરે છે. તથા મહાકૃષ્ણા સાધ્વી ક્ષુદ્ધક સર્વતોભદ્ર પ્રતિમાને, વીરકૃષ્ણા મહાસર્વતોભદ્ર પ્રતિમાને, એમ રામકૃષ્ણા, પિતૃસેન કૃષ્ણા, મહાસેન કૃષ્ણા સાધ્વી અનુક્રમે લક્ષ્મીપ્રતિમા, મુક્તાવલી તપ, આચાર્ય વર્ધમાન તપની નિર્મલ સાધના કરીને નિર્વાણ પદ પામે છે. વિગેરે બીના આ સૂત્રમાં વર્ણવી છે. એટલે શ્રી-સિદ્ધાચલાદિ સ્થલે મુક્તિમાં જનારા જીવોનું જીવન જણાવ્યું છે.

(૯) અનુત્તરોપપાતિક દશાંગ સૂત્રમાં—જાલી વિગેરેના પવિત્ર સંયમારાધનની, ગુણ-રતનતપની, ૧૧ અંગના અભ્યાસની, વિપુલગિરિની ઉપર કરેલા અનશનની છેવટે મેળવેલા વિજ્યાદિ વિમાનોમાં દેવપણાની બીના આવે છે. એ પ્રમાણે દીર્ઘસેનાદિની પણ બીના અહીં જણાવી છે. તથા ધન્યકુમાર પ્રભુની દેશના સાંભળીને વૈરાગ્યભાવથી પ્રભુ શ્રીમહા-વીર દેવની પાસે દીક્ષા લેવાની આહવાન કરે છે. આ વાત માતા પિતાને જણાવે છે, તે અવસરે માતાપિતા પુત્રને શું શું કહે છે ? પુત્ર તેના કેવા ઉત્તરો આપે છે ? છેવટે તેમને સમજાવીને ધન્યકુમાર પ્રભુની પાસે દીક્ષા લઈને કેવી રીતે આકરી તપશ્ચર્યા કરે છે ? તે વખતે તેમના શરીરની સ્થિતિ કેવી થાય છે ? રાજા શ્રેણિકે પ્રભુ શ્રીમહાવીર દેવને પૂછ્યું કે—આ સાધુઓની પર્ષદમાં હુકરકારક મુનિરાજ કોણ છે ? આના જવાબમાં પ્રભુદેવે ‘ધન્ય નામના મુનિરાજ’ એમ સાંભળીને શ્રેણિક તેમને ભાવથી વંદન કરે છે. મુનિરાજશ્રી ધન્ય મહારાજ છેવટે વિપુલગિરિની ઉપર અનશનમાં સમાધિ મરણે મરણ પામીને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં દેવ થાય છે. આ પ્રમાણે સુનક્ષત્રદારક વિગેરેની બીના પણ વર્ણવી

છે. એટલે આ સૂત્રમાં નિર્મલ સંયમની સાધના કરીને જેઓ અનુત્તર વિમાનના દેવતાઈ સુખ પામ્યા, તેઓની જીવનચર્યા જણાવી છે.

(૧૦) શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્રમાં—પ્રાચીન કાલમાં વિદ્યામંત્રાતિશય ગર્ભિત પ્રશ્ન શતાદિનું વર્ણન હતું, પણ તે ભાગ વિચ્છેદ પામ્યો, તેથી હાલ પાંચ આશ્રવ અને સંવરનું વર્ણન હયાત છે. આશ્રવની બીના જણાવતાં દરેક આશ્રવનું સ્વરૂપ ફલ વિગેરે બતાવીને છેવટે તેને છોડવાની શીખામણ આપીને પાંચ સંવરને સેવવાની સૂચના કરી છે. તેમાં દરેક સંવરની સેવના કર્મ રીતે કરવી જોઈએ ? દરેક સંવરનું સ્વરૂપ અને ફલ શું ? વિગેરે બીના જરૂરી દાખલા દઈને સમજાવી છે. યોગ્ય પ્રસંગે સીતા દ્રૌપદી વિગેરેની પણ બીના જણાવી છે.

૧૧ વિપાકસૂત્રમાં—દુઃખનાં સાધનો સેવીને કયા કયા જીવો ચાલુ ભવમાં પણ નર-કાદિ જેવાં કેવાં કેવાં દુઃખ પામ્યા એ બીના પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં છે. બીજા શ્રુતસ્કંધમાં શ્રાવક ધર્મને લાયક સુખાદુ કુમારાદિ ભવ્ય જીવોના દાનાદિકનું સંયમ સાધનાદિનું અને પરભવનું વર્ણન છે. આમાંથી શ્રમણ નિર્ધ્યોને અને શ્રમણોપાસકોને “ કર્મબંધનથી બચીને પોતાનો ધર્મ સાધવામાં તત્પર રહેવું. ” વિગેરે અપૂર્વ બોધ (લેવા જેવો) મલી શકે છે.

૧૨ શું દૃષ્ટિવાદ સૂત્ર હાલ વિચ્છેદ પામ્યું છે. એ અંગોનું શ્રુતકેવલી વિગેરે પ્રાતઃસ્મરણીય સ્થવિર ભગવતોએ સ્પષ્ટીકરણ કરવા ઔપપાતિક વિગેરે ઉપાંગોની રચના કરી. આ પ્રસંગે ખાસ જાણવા જેવી અગત્યની બીના એ છે કે—જેમ દૂધમાં ઘી રહેલું છે તેને વિચક્ષણ પુરૂષો જૂદું કરી શકે છે. તેમ ચાલુ પ્રસંગે અંગસૂત્રો દૂધ જેવાં છે અને નિર્ચુક્તિ આદિ અર્થો ઘી જેવા જાણવા. ચૌદ પૂર્વધર ભગવતે તે તે સૂત્રોની સાથે અભિન્ન સ્વરૂપે રહેલા નિર્ચુક્તિ વિગેરે અલગ ગોઠવ્યા એમ શ્રીભગવતીજીમાં કહેલી સુત્તથો જલુ પદમો ઈત્યાદિ વચનવાળી ગાથાથી જાણી શકાય છે. પ્રાચીન સમયે આ આગમરૂપ ગણાતા સૂત્રોના દરેક પદનું ચારે અનુયોગ ગર્ભિત વ્યાખ્યાન કરવામાં આવતું હતું, ત્યાર પછી કંઈક સમય વીત્યા બાદ કાળદોષથી જીવોની બુદ્ધિ ઘટવા માંડી, તેથી અનુયોગની અર્થ સંકલનામાં શુચ્યણ પડવા લાગી, વિગેરે અનેક કારણોને અંગે જગદ્ગુરૂ શ્રીઆર્યરસિતસૂરિએ ચારે અનુયોગને જૂદા જૂદા સૂત્રમાં વહેંચ્યા. ત્યારથી તે તે સૂત્રોનું વ્યાખ્યાન તે તે અનુયોગને આશ્રયીને જ કરવા યોગ્ય થયું. તેમજ હાલની ઘણી સુપ્રસિદ્ધ શોધખોળો પણ તેજ વિદ્યા મંત્ર વિગેરેના ભંડાર જેવા ઉત્તમ પ્રવચન ગ્રંથોમાંથી જ નિકળી છે. કારણ કે તે પૂજ્ય શ્રીજૈન પ્રવચનમાં જ કર્મવાદ પરમાણુવાદ આત્મવાદ વિગેરેની સર્વાંગે સંપૂર્ણ ફિલોસોફી (તત્ત્વજ્ઞાન) ભરેલી છે. શ્રી જૈનેન્દ્ર પ્રવચનના ગદ્ય તત્ત્વ જાણનાર ભવ્ય જીવોને એ વાત તો સારી પેઠે જાણમાં જ હશે કે જેટલા લોકાકાશના પ્રદેશો છે તેટલા

જ દરેક જીવના સર્વ પ્રદેશો છે. વસ્ત્રની માફક તે પ્રદેશોનો સંકેત વિકાસ જરૂર થઈ શકે, માટે જ કીડી અને હાથીનો આત્મા એક સરખો છતાં નાના શરીરમાં સંકેત્યાઈને અને મોટા શરીરમાં ફેલાઈને રહી શકે છે. તત્ત્વાર્થ ટીકામાં કહ્યું છે કે.

સંકોચવિકાશધર્મત્વાદાત્મપ્રદેશનામિતિ.

દરેક આત્મપ્રદેશની ઉપર રહેલા અનેક કર્મસ્કંધોમાંના દરેક પરમાણુ જૂદા જૂદા સ્વરૂપે પરિવર્તન પામે છે, માટે વાસ્તવિક રીતે રાગદ્રેષનું ખડું કારણ બીજું કંઈ છે જ નહિ. કેવલ બીનસમજણને લઈને જ જૂદી જૂદી પ્રતીતિ થાય છે, એમ જૈનાગમ પહેલેથી જ ફરમાવે છે. તથા નૈયાયિકો કહે છે કે-“ શબ્દ એ આકાશનો ગુણ છે ” તેઓ પણ ફોનોઆફ વિગેરેની શબ્દની કેચ કરવાની (પકડવાની) શક્તિને જોઈને જેમ જૈન-દર્શન “ શબ્દ એ પૌદ્ગલિક પદાર્થ છે ” એમ માને છે તેવી રીતે કબૂલ કરેજ છે. કારણ કે એકલો ગુણ તો પકડાય જ નહિ. પુદ્ગલ પકડી શકાય એ વાત તો આગાલ જોપાલ જગજાહેર છે. વળી વાયરલેસ ટેલીગ્રાફની શોધખોળને જૈન પ્રવચન નવીન શોધખોળ તરીકે માનતું જ નથી. કારણ કે તે ડિઝિમ વગાડીને સ્પષ્ટ જણાવે છે કે-તારના દોરડાના અનુસંધાન વિના પણ સુઘોષા નામની ઘંટાના શબ્દો અસંખ્યાતા યોજને દૂર રહેલા બીજા વિમાનોની ઘંટાઓમાં ઉતરે છે, અને તે શબ્દોને સાંભળીને ઈંદ્રાદિ દેવો કલ્યાણકનો મહોત્સવ કરવા તૈયાર થાય છે.

એમ બનવામાં શબ્દ શક્તિ સિવાય બીજું કંઈ છે જ નહિ. હંમેશાં આરંભ પરિગ્રહથી સર્વથા અલગ રહેનારા અમારા પૂજ્ય શ્રીતીર્થંકર દેવો આરંભ પરિગ્રહથી બનતા એક્ષેપરીમેંટ (પ્રયોગ) અજમાવ્યા સિવાય માત્ર કેવલજ્ઞાનથી પૂરેપૂરી રીતે દ્રવ્યાદિને જાણ્યા બાદ દેશના દ્વારા કહે છે કે Hydrogen (હાઈડ્રોજન) અને Oxygen (ઓક્સિજન) એ નામના બે વાયુના યોગે પાણી નીપજે છે. આ વાત બુદ્ધો સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રમાં “ વાત-યોનિ ” પાણી કહ્યું છે. તથા જીવતા માનવ દેહમાં અને વનસ્પતિમાં ઘણે અંશે ઘટતી પરાવૃત્તિ (ફેરફારી) પણ જણાવીને જીવપણું સાબીત કર્યું છે. એમ શ્રીઆચારાંગ અને લોકપ્રકાશના સ્પષ્ટ વચન ઉપરથી જાણી શકાય છે. તે છતાં હાલના શોધખોળ કરનારાઓ જેઓ ઉપર જણાવેલી બીનાને નવીન શોધખોળ તરીકે જાહેર કરે છે, તેઓ જૈન સિદ્ધાંતનો પૂરેપૂરો અનુભવ નહિ હોવાને લઈને જ તેમ જણાવે છે. અને દરેક જીવના પ્રદેશની ઉપર રહેલી અનંતી જ્ઞાનાદિ પર્યાયો, દરેક આત્મપ્રદેશ સ્પૃષ્ઠાદિ ચારમાંના કોઈ પણ એક સ્વરૂપે ચોટેલ અનંત પરમાણુમય અનંતી કર્મ વર્ગણાઓનો દરેક પરમાણુ કરે ટાઇમે કેવા સ્વભાવે પરિણમે છે, તેમજ બંધ, ઉદય, ઉદીરણ, સત્તા, અખાધાકાલ, સ્થિતિધાત, રસધાત, ગુણપ્રેણિ, ગુણસંક્રમ, નિષેકરચના, ચરણ-કરણસિત્તરી, મૈત્ર્યાદિ સોળ લાવના, કષ, છેદ, તાપ વગેરેનું લબ્ય સંપૂર્ણ સ્વરૂપ (અલૌકિક તત્ત્વજ્ઞાન) કહો તો ખરા કે જૈનેન્દ્રાગમો સિવાય

ખીજા શાસ્ત્રોમાં ક્યાં છે ? આવાજ આશયને લઈને મંત્રી વસ્તુપાલાદિ ભવ્ય જીવોએ શાસ્ત્રાભ્યાસ વગેરે સાત વાનાં મને ભવોભવ મલજો એમ કહેલ છે. અઠાર હજાર શીલાંગ રથની સંખ્યા વગેરે તરફ લક્ષ્ય રાખીને શ્રીગણધર ભગવંતોએ જેઓના ૧૮ હજાર આદિ બ્રમણ બ્રમણ પદો રચ્યા છે, તે પવિત્ર પ્રવચન રૂપ આગમો કાલદોષ આદિ કારણોને લઈને જે કે પહેલાંની વિશાલ સ્થિતિને બાળવી શક્યા નથી, એમ વર્તમાનકાલે દેખાતા પ્રમાણ ઉપરથી પણ સાબીત થાય છે. તો પણ જૈન સાહિત્ય હાલ જેટલા વિશાલ પ્રમાણમાં અને સુસંગત સ્વરૂપે મોબુદ્ધ (હયાત) છે, તેટલું પણ અન્ય દાર્શનિક સાહિત્ય ભાગ્યે જ હશે. અર્થાત્ છેજ નહિ. સાથે સાથે એ પણ નિવેદન અનુચિત ન જ ગણાય કે યથાર્થ તત્ત્વજ્ઞાનને મેળવવાની તીવ્ર ઉત્કંઠાવંત બુદ્ધિશાલી ભવ્ય જીવોને પણ આપણું જૈન સાહિત્ય જ સંતોષ પમાડશે. એમ કહેવામાં બે મત હોય જ નહિ તેમજ કુદરતનો નિયમ એવો છે કે જે મહેલ (ખંડલા) ના ૧ પાયો ૨ ભીંત ૩ પાટડા મજબુત હોય, તે ટકાઉ ગણાય, એ રીતે જૈન પ્રવચન (રૂપી મહેલ) ના પણ ત્રણે વાના મજબુત હોવાથી તે હજી સુધી પણ અનેક આક્રમણોમાંથી પસાર થઈને વિજયવંત વર્તે છે અને વર્તશે. પૂર્વે જણાવેલા ત્રણ વાના આ પ્રમાણે ઘટાડવા:—૧ પાયાની જેવા અહીં નિર્દોષ શાંતિ સુધાર-સંસિધુ શ્રી વીતરાગદેવ બાળુવા. ૨ ભીંતની જેવા કંચન કામિનીના ત્યાગી નિરભિલાષ નિર્દોષ સંયમી શ્રી ગુરૂ મહારાજ સમજવા. તથા ૩ પાટડાની જેવો અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાબાધિત ત્રિપુટીશુદ્ધ દયામય ધર્મ કહેવાય. આના સંબંધમાં યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—જિનધર્મવિનિર્મુક્તો, મા મૂવં ચક્રવર્ત્યપિ । સ્યાં ચેટોડપિ દરિદ્રોડપિ, જિનધર્માધિવા-સિત : ॥ ૧ ॥

આજ હેતુથી શ્રી દ્વાદશાંગી રૂપ પ્રવચન વિગેરે જૈન સાહિત્યના આંશિક બોધને ધારણ કરનારા ગુણગ્રાહી મધ્યસ્થ પરિતો પણ આપણા જૈન સાહિત્યની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરે છે. એમ વિવિધ અથોના તલરૂપશી અનુભવથી જણાય છે—

પૂર્વે જણાવેલા જૈન પ્રવચનમાં બતાવેલા એક પણ પદાર્થનો પૂરેપૂરો સંગીન બોધ (સમજણ) વિવક્ષિત પદાર્થથી અલગ એવા ખીજા તમામ પદાર્થોનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં લીધા સિવાય નજ થઈ શકે. માટે જ શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—“જે યમં જાણહ સે સર્વં જાણહ ॥ જે સર્વં જાણહ, સે યમં જાણહ” વિગેરે તથા “વકો ભાવ : સર્વથા યેન દષ્ટ : । સર્વે ભાવા : સર્વથા તેન દષ્ટા : ” આજ મુદ્દાથી દરેક સૂત્રનું યથાર્થ રહસ્ય સમજવાને માટે શ્રીગીતાથ મહાપુરૂષોની મદદ લેવી જ જોઈએ. કારણ કે કયા સૂત્રનો કયા આશયથી અર્થ થાય છે, તે ખીના તેઓજ બાણી શકે છે. માટે જ કહ્યું છે કે—

“ સર્વે સુત્તરથા ગુરુમદ્દહોણા ” (સર્વે સૂત્રાર્થા : ગુરુમત્યધીના :)

સ્વતંત્ર અભ્યાસ કરવાથી તો જરૂર વિપરીત બોધ થાય છે. અને તેમ થાય તો ભવ-
૧૨

બ્રમણ વધારે કરવું પડે. માટે જ શ્રી વ્યવહારસૂત્રમાં જીત વ્યવહારને અનુસરીને સાધુઓને સૂત્રોત્તું અધ્યયન કરાવવા માટે ઉપયોગી દીક્ષાપર્યાયનો નિયત કાલ દર્શાવ્યો છે. તે આ પ્રમાણે જાણવો—એક વર્ષ બે વર્ષ વિગેરે દીક્ષાપર્યાયના ક્રમે કરીને જે સાધુ જે સૂત્રનું અધ્યયન કરવાને લાયક થયો હોય, તેને તે ટાઈમે ધીર એવા આચાર્યાદિ મહાપુરુષો તે તે સૂત્રની વાંચના આપે. તે ટાઈમની યીના ટુંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી.

કેટલા વર્ષના દીક્ષા પ- ર્યાયવાળાને

કયું સૂત્ર લાણાવી શકાય.

૩	આચાર પ્રકલ્પ એટલે નિશીથ સૂત્ર
૪	સૂત્રકૃતાંગ
૫	દશાશ્રુત સ્કંધ, કલ્પ-વ્યવહાર
૮	સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ
૧૦	વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞસિ સૂત્ર (શ્રીભગવતી સૂત્ર)
૧૧	શ્રી ક્ષુદ્ધિકા વિમાનાદિ પાંચ અધ્યયનો
૧૨	અરણ્યોપપાતાદિ પાંચ અધ્યયનો
૧૩	શ્રી ઉત્થાન શ્રુતાદિ ૪ અધ્યયનો
૧૪	આશીવિષ લાવના
૧૫	દષ્ટિવિષ લાવના
૧૬	ચારણ લાવના
૧૭	મહાસ્વન લાવના
૧૮	તેજો નિસર્ગ
૧૯	બારમું અંગ દષ્ટિવાદ
૨૦	બાકીના તમામ સૂત્ર

આનું વિશેષ વર્ણન શ્રી વ્યવહાર સૂત્રમાં કર્યું છે. ૯૬

ચાહુ પ્રસંગે કેરીઓનું દષ્ટાંત પણ જણાવે છે:—

આંખા ઉપર ચઢી કોઈ પર ઉપકાર કરવા ચાહતો,
કેરીઓ નીચે રહેલા માનવાને આપતો;
વસ્ત્રમાં તે લેઈને ભક્ષણ કરે પોતે અને,
ખાવા દીએ વલી અન્યને નિજ પર તણા ઉપકારને. ૯૭

અર્થ:—કોઈક માણસ આંખાના વૃક્ષ ઉપર ચઢીને પારકાને ઉપકાર કરવાની ઇચ્છા કરે તો તે વૃક્ષ ઉપરથી કેરીઓ તોડીને નીચે ઉભેલા માણસોને આપે, ત્યારે તે મનુષ્ય તે કેરીઓને પોતાની પાસેના વસ્ત્રમાં લઈને પોતે પણ તેનું ભક્ષણ કરે છે. અને ખીબને પણ ખાવા માટે આપે છે. આવી રીતે તે મનુષ્ય પોતાના અને પારકાના ઉપકારને જેમ સાધે છે. તેમ અહીં સૂત્ર રચનાની બાબતમાં પણ સમજવું. આ વાત ૯૮ માં શ્લોકમાં જણાવે છે. ૯૭

ચાહુ પ્રસંગે દષ્ટાંતને બે શ્લોકમાં ઘટાવે છે:—

જિમ સાધતા તિમ જસ પર ઉપકાર કરવા નિર્મલી,
તીવ્ર ઇચ્છા ચિત્તમાંહે અભિતનાણી કેવલી;
તે તીર્થપતિ વરનાણ સુરતર ઉપર ચઢી આગમ તણા,
અર્થરૂપ વૃષ્ટિ કરે કંઈ અંશને ગણી તેહના. ૯૮

બુદ્ધિ વસ્ત્રે ઝીલતા વરસૂત્ર રૂપે તેહને,
વિરચતા ઇમ સાધતા તે સ્વપરના ઉપકારને;

સોય દોરામાં પરોવેલી પડે કચરા વિષે,
તોય ઉપર જરૂર લાવી શકાય રહી સૂતર વિષે. ૯૯

અર્થ:—ઉપર કહેલા મનુષ્યના દષ્ટાંતની જેમ તે અભિત એટલે અનંત જ્ઞાનવાળા એવા કેવલી ભગવાન તીર્થંકર, જેમના હૃદયમાં પારકાના ઉપર ઉપકાર કરવાની અત્યંત નિર્મલ ભાવના છે, તેઓ ઉત્તમ જ્ઞાન એટલે કેવલજ્ઞાન રૂપી કલ્પવૃક્ષની ઉપર ચઢીને આગમના અર્થને કહેવા રૂપ અર્થની વૃષ્ટિ કરે છે. તે અર્થના કેટલાક અંશને ગણુધર ભગવાન પોતાની તીવ્ર બુદ્ધિ રૂપી વસ્ત્રની અંદર ઝીલી લે છે, અને તે અર્થની ઉત્તમ સૂત્ર રૂપે ગુંથણી કરે છે. આવી રીતે તે ગણુધર ભગવાન પોતાના અને પરના ઉપકારને સાધે છે. જેમ દોરામાં પરોવેલી સોય કચરામાં પડી જાય, તો પણ સૂતરતા દોરામાં રહેલી હોવાથી તેને જરૂર ઉપર લાવી શકાય છે. તે પ્રમાણે આ શ્રી દ્વાદશાંગી રૂપી દોરાથી

સંસાર રૂપી કથરામાં પડેલા લવ્ય જીવો રૂપી સોયને ઉપર લાવી શકાય છે એ વાત ૧૦૦ માં શ્લોકમાં જણાવે છે. ૯૮-૯૯

સૂત્રનો પ્રભાવ દૃષ્ટાંત દ્વયને સમજાવે છે:—

એમ આલંબન બંદે જિન સૂત્રના ભવકચવરે,
પડતા પડેલા લવ્ય જીવો જહાર નીકલી દુઃખ હરે;

પૂર્વ રચના પ્રથમ એથી નામ રાખ્યું પૂર્વ એ,
અંગસંકલના ક્રમે આચાર આદિક ધારીએ. ૧૦૦

અર્થ:—એવી રીતે જેમ ધારેલું આલંબન મળવાથી સોય જહાર લાવી શકાય છે તેમ જિનેશ્વરના કહેલા અર્થની ગુંથણી રૂપ સૂત્રના આલંબનથી અથવા આધારથી આ સંસાર રૂપી કાઠવમાં પડેલા તથા પડતા એવા લવ્ય જીવો પણ જહાર નીકળી શકે છે અને પોતાનાં દુઃખોને દૂર કરે છે. સૌથી પૂર્વે એટલે પહેલ વહેલી રચના કરતા હોવાથી તે ૧૪ પૂર્વોની રચનાનું (આગમોનું) પૂર્વ એવું નામ રાખ્યું છે. અને ત્યાર પછી અનુક્રમે આચારાંગ સૂત્ર વગેરે અંગોની રચના બાજુવી. અને સૂત્રનો ક્રમ ગોઠવતી વેલાએ શ્રીગણધર ભગવંતોએ શ્રીઆચારાંગ સુયગડાંગ વિગેરે ક્રમ રાખ્યો. એમાં મુદ્દો એ છે કે મોક્ષની પ્રાપ્તિ નિર્મલ ચારિત્રની આરાધના કરવાથી થાય. તે તરફ લક્ષ્ય રાખીને ચરણ કરણાનુયોગની બીના આચારાંગમાં આવે છે. માટે આચારાંગને પ્રથમ ગોઠવ્યું છે, આ ક્રમે શ્રીસૂત્રકૃતાંગાદિમાં પણ જુદી જુદી ભાવના રહી છે. એથી બીજા ત્રીજા ચોથા વિગેરે ક્રમે બીજા સૂત્રોને ગોઠવવામાં આવ્યા છે. ૧૦૦

સમવસરણમાં પ્રભુનાં ચાર મુખ દેખાવાનું કારણ જણાવે છે:—

પૂર્વ દિશિમાં મૂલરૂપ તિમ શેષ ત્રણ દિશિ પ્રભુ તણા,
મહિમા થકી દેવો કરે પ્રતિજિંબ ત્રણ સોહામણા;

પણ પ્રેક્ષકો “પ્રત્યક્ષ આ પ્રભુ” એમ મનમાં માનતા,
દેખાય પ્રભુના જેહવા ઇમ શાસ્ત્રમાં ગુરૂ ભાષતા. ૧૦૧

અર્થ:—પૂર્વ દિશાને વિષે પ્રભુનું મૂલ રૂપ હોય છે અને બાકીની દક્ષિણ પશ્ચિમ ને ઉત્તર એમ ત્રણ દિશાઓમાં પ્રભુના મહિમાથી વ્યન્તર દેવતાઓ પ્રભુના સરણા આકારવાળાં શોભાયમાન ત્રણ પ્રતિજિંબો કરે છે, પરંતુ પ્રભુને જોનારાઓ તો ‘આ પ્રત્યક્ષ પ્રભુ બેઠા છે’ એ પ્રમાણે પોતાના મનમાં માને છે, કારણ કે તે એ કે પ્રતિજિંબો કૃત્રિમ રૂપે જ છે તો પણ પ્રભુના જેવાં જ જણાય છે. એવાં સરણાં ત્રણ પ્રતિજિંબ બનવાં

તે શ્રી જિનેશ્વર દેવનો અતિશય જ છે. નહિતર દેવોથી એવાં, સ્વરૂપ બની શકે નહિ, એ પ્રમાણે પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ શાસ્ત્રમાં ફરમાવ્યું છે. ૧૦૧

પ્રભુના દિવ્ય સ્વરૂપનું વર્ણન બે શ્લોકમાં કરે છે:—

ઈંદ્રાદિ દેવો એકઠા થઈ સર્વ શક્તિ વાપરી,
જિનરાજના અંગુષ્ઠ જેવું દિવ્ય રૂપ નવું કરી;
સરખાવતા તે પ્રભુતણા અંગુષ્ઠના રૂપની કને,
દેવકૃત અંગુષ્ઠ રૂપ અંગારના સાદૃશ્યને. ૧૦૨

અર્થ:—ઈન્દ્ર વગેરે દેવો એકઠા થઈને પોતાની સઘળી શક્તિને વાપરીને જિનેશ્વર દેવના અંગુષ્ઠ જેટલું નવું દિવ્ય રૂપ વિકુર્વે. પછી તેને પ્રભુના અંગુષ્ઠના રૂપની આગળ સરખાવે, તો તે રૂપ પ્રભુના અસલ અંગુષ્ઠના રૂપની આગળ દેવોએ પોતે બનાવેલ અંગુષ્ઠનું રૂપ જુઝાએલા કાળા અંગારાના સાદૃશ્યને એટલે સરખાપણાને ધારણ કરે છે. એટલે આંખું લાગે છે. અથવા તે પ્રભુના રૂપની આગળ દેવોએ કરેલા અંગુષ્ઠનું રૂપ અંગારા સરખું આંખુ ફીકકું દેખાય છે. એવું દેવોથી પણ અનંતગણું રૂપ શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોનું હોય છે. ૧૦૨

ધારતું આ કારણું પ્રભુદેવને થુણતાં ભણે,
માનતું ગાચાર્ય વામાનંદ પાશ્વર્ તણી કને;
ત્રણ લોક માંહે તિલક જેવા હે પ્રભો ! તનુ આપની,
જે શાંત રાગની કાંતિવાળા અણુતણા સમુદાયની. ૧૦૩

આ કમે તીર્થંકરનું રૂપ સૌથી ચઢીયાતું છે એમ ત્રણ શ્લોકમાં કહે છે:—

ત્રેણિ થકી નિર્મિત થઈ તેવા અણુઓ ભુવનમાં,
છે તેટલા નિશ્ચય થકી તુજ રૂપ સામ્ય ન કોઈમાં;
રૂપમાં રાજદિ છ સ્થાને પડેલા બાણવા,
માંડલિક બલ વાસુદેવાન્નંત ગુણ રૂપે માનવા. ૧૦૪

અર્થ:—આજ કારણથી પ્રભુદેવ જે વામા માતાના પુત્ર શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુ તેમની આગળ નવા ભક્તભર કાવ્ય વડે સ્તુતિ કરતાં (એ ભક્તભર સ્તોત્રના કર્તા) શ્રીમાન-તુંગાચાર્ય કહે છે કે ત્રણ લોકની અંદર તિલક સમાન ત્રેણ એવા હે પ્રભુ ! આપનું શરીર જેવા શાંત રાગની શોભાવાળા પરમાણુઓના જ્ઞાની પંક્તિથી-સમૂહથી બનેલું છે તેવા પરમાણુઓ તો ત્રણ ભુવનમાં તેટલા જ છે અથવા નિશ્ચયથી વિચારીએ તો તમારા રૂપના જેવું રૂપ બીજા કોઈ ઈન્દ્રાદિકમાં પણ નથી. અહિં રૂપની અધિકતાના સંબંધમાં સામાન્ય

રાજા વગેરે ૧૭ સ્થાન પતિત જાણવા. અને ત્યાર બાદ માંડલિક રાજા અનંત ગુણ રૂપવાળા જાણવા, તે કરતાં બલદેવનું રૂપ અનંતગુણ જાણવું, તેનાથી વાસુદેવનું રૂપ અનંતગુણ અધિક જાણવું. એ રીતે અનંતગુણ અધિક અધિક રૂપ માંડલિક રાજાથી માંડીને જાણવું. ૧૦૩-૧૦૪

ક્રમસર અનંતગુણા અધિકરૂપ ચક્રવર્તિ મહીપતિ,

વ્યંતર ભુવનપતિ જ્યોતિષી વૈમાનિકામરની તતિ;

શ્રેષ્ઠ કલ્પોપન્નમાં અચ્યુત સુરેન્દ્ર રૂપ ધણુ,

તેથી નવ શ્રેવેયકાનુત્તર વિમાનામરતણું. ૧૦૫

અર્થ:—ક્રમસર એટલે અનુક્રમે હવેના સ્થાનોમાં અનંતગુણ અધિક અધિક રૂપવાળા જાણવા. એટલે વાસુદેવ કરતાં ચક્રવર્તીનું રૂપ અનંતગુણ અધિક હોય છે. તેનાથી વ્યંતર દેવોનું રૂપ અનંતગુણ અધિક જાણવું. તેનાથી ભુવનપતિ દેવનું અનંતગુણ અધિક રૂપ હોય છે. તેનાથી જ્યોતિષી દેવોનું રૂપ અનંતગુણ અધિક, તેનાથી વૈમાનિક દેવોની શ્રેણીમાં અનંતગુણ એટલે અનંતગુણ અધિક રૂપ જાણવું. વૈમાનિકોમાં મુખ્ય બે ભેદ છે. (૧) કલ્પોપન્ન દેવો અને (૨) કલ્પાતીત દેવો. તેમાં જેઓમાં સ્વામી સેવક ભાવનો વ્યવહાર હોય છે તેઓ કલ્પોપન્ન કહેવાય છે. તે કલ્પોપન્નમાં સૌધર્મ નામના પહેલા દેવલોકથી માંડીને બાર દેવલોક સુધીના દેવો જાણવા તથા બીજા કલ્પાતીત દેવો છે. તેમાં નવ શ્રેવેયકના દેવો તથા પાંચ અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો એમ બે ભેદ છે. આ દેવોમાં સ્વામી સેવક ભાવ નહિ હોવાથી તેઓ અહમિન્દ્ર કહેવાય છે. અહીં કલ્પોપન્ન દેવોમાં પણ સૌધર્મ સ્વર્ગના દેવોના રૂપથી અનુક્રમે બારમા અચ્યુત દેવલોકના દેવોનું રૂપ અનંતગુણ અનંતગુણ અધિક હોય છે. તેનાથી નવ શ્રેવેયકના દેવતાનું અનંતગુણ અધિક રૂપ હોય છે, અને તે થકી અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોનું રૂપ અનંતગુણ અધિક જાણવું. આ અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોમાં સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનવાસી દેવોનું રૂપ બધા દેવોથી અધિક હોય છે. ૧૦૫

લખિવંતા ચૌદપૂર્વી દેહ આહારક કરે,

તેહનું રૂપ અનુત્તરામરથી અનંત ગુણું ખરે;

૧ ૭ સ્થાન પતિત આ પ્રમાણે ૧ સામાન્ય રાજાઓમાં અને પ્રજા વિગેરેમાં પરસ્પર કેટલાક અનંત ભાગહીન, ૨ કોઈ અસંખ્ય ભાગહીન, ૩ કોઈ સંખ્યાત ભાગહીન, ૪ કોઈ સંખ્યાત ગુણહીન, ૫ કોઈ અસંખ્યાત ગુણહીન, ૬ કોઈ અનંત ગુણહીન રૂપવાળા હોય છે. (અને માંડલિકરાજા વિગેરે ઉત્તમ રાજાઓ વિગેરે અનુક્રમે અનંતગુણ અધિક અધિક રૂપવાળા હોય છે. જેથી એમાં ૭ સ્થાન પતિત પણ ન હોઈ શકે.)

તેહથી રૂપ ગણધરોનું અનંત ગુણ અવધારીએ,
તેથી અનંત ગુણ તીર્થપતિનું એમ નિત સંભારીએ. ૧૦૬

અર્થ:—તે અનુત્તરવાસી દેવોના રૂપ કરતાં જેમને આહારક લબ્ધિ હોય તે ઔદ્ભૂવી મુનિઓ ખાસ કારણે જ્યારે આહારક શરીર બનાવે, ત્યારે તે આહારક શરીરનું રૂપ અનંતગુણ હોય છે. તે આહારક શરીરના રૂપ કરતાં તીર્થકરોના જે ગણધરો હોય છે, તેમનું રૂપ અનંતગુણ અધિક જાણવું, અને તે ગણધરોના રૂપ કરતાં તીર્થકરોનું રૂપ અનંત-ગુણ અધિક જાણવું. એટલે તીર્થકરોનું રૂપ સૌથી અનંતગુણ અધિક જાણવું, કારણ કે તેમનાથી ચઢીયાતું ઉત્તમ રૂપ દુનિયામાં કોઈનું પણ હોય જ નહિ, આ વાત હંમેશાં ધ્યાનમાં રાખવી. ૧૦૬

પ્રભુને રાગાદિનો અભાવ છે, એમાં હેતુ જે સ્લોકમાં કહે છે:—

પશ્ચાત્તુપૂર્વીના ક્રમે આવશ્યકે નિર્યુક્તિમાં,
અનુક્રમેજ અનંત ગુણહીન તેમ લોકપ્રકાશમાં;
રાગનું અનુમાન સ્ત્રીના સંગથી રાક્ષાદિથી,
દ્વેષનું અનુમાન હોવે તિમ અયોગ્યાચારથી. ૧૦૭
મોહનું અનુમાન હોવે તીર્થપતિને એ નહી,
નેત્ર પ્રભુના પ્રશમ રસને ઝીલતા શોભે સહી;
દેખનારા લબ્યને વર રૂપ તીર્થકર તણું,
વૈરાગ્ય રંગ વધારતું ને બલ ઘટાડે મોહનું. ૧૦૮

અર્થ:—પશ્ચાત્તુપૂર્વીના ક્રમથી એટલે પાછળ પાછળનું કહેવા રૂપ ક્રમથી (એટલે ઉલટા ક્રમથી આવશ્યક સૂત્રની નિર્યુક્તિમાં અનંત ગુણ હીન હીન રૂપ ગણાવ્યું છે. તથા એજ ક્રમે એટલે અનંતગુણ હીનના ક્રમથી લોક પ્રકાશ ગ્રંથમાં પણ ગણાવ્યું છે. વળી પ્રભુનું રૂપ એટલે સાક્ષાત્ રૂપ વા પ્રતિમાદિનું રૂપ સ્ત્રી વિગેરેનો સંસર્ગથી રહિત છે. એ જણાવે છે—સ્ત્રીની સોખત જેને હોય તેનામાં રાગ રહેલ છે એવું અનુમાન થાય છે. તથા રાક્ષાદિથી એટલે તલવાર વગેરે હથિયાર રાખનારમાં દ્વેષનું અનુમાન થાય છે. એટલે એનામાં દ્વેષ રહેલો છે એમ જણાય છે. તેમજ જેમનું આચરણ અયોગ્ય હોય તેનામાં મોહ રહેલો છે. એવું અનુમાન થાય છે. પરંતુ તીર્થપતિ જે જિનેશ્વર ભગવાન તેમનામાં સ્ત્રીની સોખત, શસ્ત્ર અથવા ગેરવ્યાજબી ચાલચલગત નહિ હોવાથી તેમનામાં રાગ, દ્વેષ અથવા મોહ નથી એમ સાબિત થાય છે. વળી નિશ્ચયે કરીને અત્યંત શાંત રસને ઝીલતા પ્રભુના નેત્રો શોભી રહ્યાં છે તથા પ્રભુને જોનારા લબ્ય જીવોને તીર્થકર પ્રભુનું ઉત્તમ રૂપ વૈરાગ્ય ભાવનાને વધારનારું છે અને મોહનીય કર્મનું જોર ઘટાડે છે. આ બાબ-

તમાં આચાર્ય મહારાજ શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે બતાવેલા શ્રીઅષ્ટક પ્રકરણની ઉપર શ્રીજિનેશ્વરસૂરિએ કરેલી પ્રથમ અષ્ટકની ટીકામાં કહ્યું છે કે—

રાગોઽજ્ઞનાસજ્ઞમનાનુમેયો, ।

દ્વેષો દ્વિષદ્વારણહેતિગમ્ય : ॥

મોહઃ કુવૃત્તાગમદોસસાધ્ય : ।

નો यस્ય દેવઃ સ સ ચૈવમર્હન્ ॥ ૧ ॥

રૂપબટાર્થઃ—કોઈ સ્ત્રીનો સંગ કરે, તો તે જોઈને સામે જોનાર માણસ એમ અનુમાન કરે છે કે—આ પુરૂષમાં રાગ રહ્યો છે. કારણ કે તે સ્ત્રીનો સંગ કરે છે, તે રાગ વિના સંભવે જ નહિ. એ પ્રમાણે કોઈ શસ્ત્રથી શત્રુને હણતો હોય તો તે જોઈને સ્હામો જોનાર માણસ એમ અનુમાન કરે છે કે આ પુરૂષમાં દ્વેષ રહેલો છે, કારણ કે દ્વેષ વિના શત્રુને શસ્ત્રથી હણવાનું સંભવે નહિ, તેમજ કોઈ પુરૂષ દુરાચારના આચરણ રૂપ દોષવાળો હોય તો તેવા દોષથી એટલે દુરાચારની સેવના રૂપ દોષ જોઈને સ્હામો માણસ એમ અનુમાન કરે કે આ પુરૂષમાં મોહ રહ્યો છે, કારણ કે મોહ વિના દુરાચારની સેવના થાય નહિ, જેથી એવા અનુમાનોમાં કારણભૂત એવો રાગ દ્વેષ અને મોહ એ ત્રણે દ્રવ્ય જ દેવમાં સર્વાંશે ન હોય તેજ મહા ઉત્તમ દેવ કહેવાય અથવા તેજ અર્હન્ કહેવાય અથવા તેજ અરિહંત ભગવંત કહેવાય અથવા તેજ પરમાત્મા કહેવાય અથવા તેજ સર્વજ્ઞ કહેવાય, અને એજ ઉત્તમ પુરૂષ સર્વ જીવોને વંદના નમસ્કાર અને પૂજન કરવા યોગ્ય છે, એજ ઉત્તમ પુરૂષ સંસારી જીવોને તારણહાર છે. આ બાબતમાં પરમાર્હત તથા શ્રીધનપાલ કવિએ પણ પ્રભુજીની સ્તુતિ કરવાના અવસરે કહ્યું છે કે—

પ્રશમરસનિમગ્નં દૃષ્ટિયુગ્મં પ્રસન્નં ।

વદનકમલમઙ્કઃ કામિનીસંગશૂન્યઃ ॥

કરયુગમપિ યત્તે શસ્ત્રસંબંધવન્ધ્યમ્ ।

તદસિ જગતિ દેવો વીતરાગસ્ત્વમેવ ॥ ૧ ॥

રૂપબટાર્થઃ—જે દેવની બે આંખો ઉપશમ રસમાં લીન (શાંતિમય) છે અને મુખકમળ અતિ પ્રસન્નતાવાળું છે, તથા ખોળો સ્ત્રીના સંગ રહિત છે એટલે જેના ખોળામાં સ્ત્રી બેઠી નથી, તેમજ બે હાથ પણ શસ્ત્રના સંબંધ રહિત છે (શસ્ત્ર રહિત છે) એવા જે દેવ તેજ જગતમાં દેવ કહેવાય છે, અને એવા દેવ તો હે વીતરાગ! તમેજ છો, અન્ય કોઈ નથી ૧૦૭-૧૦૮

પ્રભુને વંદનાદિ કરવાનું ફલ જણાવે છે:—

દુરિત ગણુનો ધ્વંસ હોવે તીર્થપતિના દર્શને,

મનના મનોરથ સવિ ફલે બહુમાન રંગે વંદને;

બે ભેદ લક્ષ્મી સંપન્ને એકાગ્રતાથી પૂજને,

ધ્યાતું સદા આ સમવસરણે શોભતા અરિહંતને. ૧૦૯

અર્થ:--એવા તીર્થપતિ એટલે તીર્થકર ભગવાનનાં દર્શન કરવાથી દુરિત ગણુ એટલે પાપના સમૂહનો નાશ થાય છે, તથા બહુ ભક્તિભાવ ને હર્ષ પૂર્વક વંદન કરવાથી મનની સઘળી ઇચ્છાઓ પરિપૂર્ણ થાય છે. વળી એક ધ્યાનથી પ્રભુની પૂજા કરવાથી દ્રવ્યલક્ષ્મી અને ભાવલક્ષ્મી એમ બે ભેદવાળી લક્ષ્મી મળે છે. અહીં ધન ધાન્ય દાસ દાસી સુવર્ણ આદિ તે દ્રવ્ય લક્ષ્મી અને જ્ઞાનાદિક આત્મિક ગુણો તે ભાવલક્ષ્મી બનેલી. એ પ્રમાણે સમવસરણુમાં બિરાજમાન આવા શ્રીચરિત્કંત ભગવંતનું હું હંમેશાં ધ્યાન કરું છું. ૧૦૬

અગ્નિ ખૂણામાં બેસનારી ત્રણ પર્ષદાનું સાત શ્લોકમાં વર્ણન કરે છે:—

અહીં ઉચિત સ્થાને સમવસરણે બેસતી સર્વ પર્ષદા,
અગ્નિખૂણમાં શોભતી ત્રણ ગણધરાદિક પર્ષદા;
સ્વજનાદિનો ઉદ્ધાર આહી તે પ્રમાણે સાધતા,
શ્રેષ્ઠ ગણધર લઙ્ગિદાયક નામ કર્મ ઉપાર્જતા. ૧૧૦

અર્થ:--હવે ઉપર બતાવેલા સ્વરૂપવાળા સમવસરણુમાં સઘળી પર્ષદા (સભાના લોકો) પોત પોતાને યોગ્ય સ્થાનમાં બેસે છે. તેમાં અગ્નિ ખૂણામાં ગણધર વગેરે સાધુ ભગવંતો સૌથી આગળ બેસે છે, અને તેમની પાછળ વમાનિક દેવોની દેવીઓ બેસે છે, તથા તેમની પાછળ સાધ્વીઓ બેસે છે. એમ ત્રણ પર્ષદા શોભે છે. જેઓની ભાવનાં સ્વજન વગેરેનો ઉદ્ધાર કરવાની હોય છે, પરંતુ સર્વ જીવના ઉદ્ધાર કરવા સુધીની હોતી નથી, એમ પોતાની ભાવનાને અનુસારે જેઓ પોતાના કુટુંબ વગેરેનો ઉદ્ધાર કરે છે પણ ખરા, તેઓ ઉત્તમ ગણધર પદની લઙ્ગિ આપનાર ગણધર નામ કર્મનો બંધ કરે છે. ૧૧૦

ગણધર નામકર્મ અલગ કેમ ન કહ્યું ? તેનું સમાધાન કરે છે:—

જિનનામ હેતુ વીસસ્થાનક તે ગણિ નામાદિના,
હેતુ કહ્યા લોકપ્રકાશે વચન વાચક વિનયના;
તિણ સંભવે જિનનામ ગ્રહણે ગણધરાદિક નામનો,
નિર્દેશ પણ અવકાશ રજ ના કોઈ પણ સંશય તણો. ૧૧૧

અર્થ:--જિનનામકર્મને બાંધવાનો હેતુ જે વીસસ્થાનક તપનું આરાધન છે તેજ વીસસ્થાનક તપનું આરાધન કરવા રૂપ હેતુ ગણધરાદિક નામ કર્મનો બંધ થવામાં પણ હોય છે. એમ શ્રી લોકપ્રકાશ ગ્રંથમાં શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય મહારાજના વચનો છે. માટે એ લોક પ્રકાશમાં કહેલા હેતુની સમાનતા વિચારતાં જિનનામ કર્મનું ગ્રહણ કરવાથી ગણધરાદિ નામ કર્મનો નિર્દેશ પણ (જિનનામ કર્મમાં અન્તર્ગત) આવી ગયો

એમજ સંભવે છે. એમાં કોઈ પણ સંશયનો (તર્ક વિતર્કનો) અવકાશ લગભગ પણ રહેતો નથી. ૧૧૧

સૌથી આગળ ગણુધર કહ રીતે બેસે ? આ વાત સમજાવે છે:—

તેહના ઉદયે કરીને તેહ પદને પામતા,
ગણુધરો આગળ બધાની તીર્થપતિને વંદતા;
બેસતા પાછલ ગણિની કેવલી જિનરાજને,
દેઘનેજ પ્રદક્ષિણા બેસે નમીને તીર્થને. ૧૧૨

અર્થ:—જ્યારે ગણુધર નામ કર્મનો ઉદય થાય છે ત્યારે ગણુધર પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમવસરણમાં સૌથી પ્રથમ ગણુધરો તીર્થ કર લગવાનને વંદન કરીને આગળ બેસે છે. ત્યાર પછી સામાન્ય કેવલીઓ જિનેશ્વર દેવને પ્રદક્ષિણા દેઘને તથા તીર્થને નમીને એટલે ‘નમો તિર્થસ્સ’ એ પ્રમાણે બે હાથ જોડીને બોલીને ગણુધરોની પાછળ બેસે છે. ૧૧૨

કેવલી છતાં તે છદ્મસ્થ ગણુધરની પાછળ કેમ બેસે ? આનું કારણ કહે છે:—

કેવલી ચાર હઠાવે ધાતિકર્મો ના ગણી,
પાછળ ગણીની કેમ બેસે ? ચાહના ઉત્તર તણી;
ધમ પૂછનારા શિષ્યને ગુરૂ સ્પષ્ટ ઉત્તર આપતા,
સાચવે ધમ કેવલી પણ ગણિનું ગૌરવ મુખ્યતા. ૧૧૩

કેવલી તીર્થ કરને કેમ ન વાંદે ? આ વાત સમજાવે છે:—

તીર્થ સંતતિ મૂલ નાયકતા બેસે ધમ વંદના,
તેઓ કરે ના નાથને વ્યવહારથી નિજ કલ્પના;
કૃતકૃત્ય પોતે એહથી પણ વંદતા ન જિનેશને,
પણ નમે નિશ્ચય થકી જિનપતિ નમસ્કૃત તીર્થને. ૧૧૪

અર્થ:—અહીં શિષ્ય એવો પ્રશ્ન કરે છે કે કેવલી લગવંતે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શના-વરણીય, મોહનીય, અને અંતરાય એ ચાર ધાતી કર્મોનો ક્ષય કર્યો છે, પરંતુ ગણી એટલે ગણુધર મહારાજને ધાતી કર્મોનો ક્ષય કર્યો નથી (એટલે ગણુધર મહારાજને જ્યાં સુધી કેવલજ્ઞાન થયું ન હોય ત્યાં સુધીની અવસ્થાને ધ્યાનમાં લઈને આ પ્રશ્ન કર્યો છે. એમ જાણવું.) તો તે સામાન્ય કેવલીઓ ગણુધરની પાછળ કેમ બેસે છે ? આ પ્રમાણે પૂછનાર શિષ્યને ગુરૂ મહારાજ સ્પષ્ટ રીતે જવાબ આપે છે કે કેવલી લગવંતો પણ ગણુ-

ધર પદવીની મહત્તા મુખ્ય છે તેથીજ ગણધર પદની મહત્તા સાચવવા માટે ગણધરોની પાછળ બેસે છે, તથા બીજા સામાન્ય મનુષ્યો પણ તે પદની મહત્તા મુખ્ય છે એમ સમજે અને તેની મહત્તા જાળવે એ હેતુને લઈને, પણ તેઓ ગણધરોની પાછળ બેસે છે. વળી અહિં ગણધરની પાછળ બેસવામાં ગણધરની મહત્તા સાચવવાનું કહ્યું તો મહત્તા કઈ જાળવતી સમજવી ? આવો પણ સવાલ રહેશે થાય તેમ છે, આનો જવાબ એ છે કે તેવી મહત્તા હોવાનું અથવા કહેવાનું કારણ એ છે કે ત્રીતીર્થંકર પ્રભુનું સમગ્ર શાસન અથવા શરૂઆતથી માંડીને ઠેક સુધીની શાસન પરંપરા તે શ્રુતજ્ઞાન અને શ્રીગણધરાદિની પરંપરાને આધારે (ટકવાનું) ટકવાની છે, અને તે બંનેમાં આદિ કારણ ગણધર ભગવંત છે, કારણ કે દ્વાદશાંગી રૂપ શ્રુતજ્ઞાનની શરૂઆત કરનાર ગણધર ભગવંત છે, ને શિષ્ય પ્રશિષ્યની પરંપરામાં પણ ગણધર ભગવંત જ શરૂઆતના (ખેડતા) શિષ્ય તરીકે ગણાય છે, જેથી શાસન સંતતિના આદિ રૂપ હોવાથી ગણધર પ્રભુ શાસન સંતતિના મૂળ નાયક છે, એજ મુખ્ય મહત્તા (મોટાઈ) અહીં સમજવાની છે. અને એ મહત્તા સાચવવાને માટે ગણધરોની પર્ષદા ખેડેલી બેસે અને કેવલીઓની પર્ષદા તેની પાછળ બેસે એ મર્યાદા બહુ જ વ્યવસ્થિત અને સુંદર છે, એ પ્રમાણે ગણધરોની પાછળ કેવલીઓને બેસવાના પ્રશ્નનું સમાધાન કરીને હવે કેવલી ભગવંતો તીર્થંકર પ્રભુને વંદના કેમ ન કરે ? તેનું સમાધાન કહેવાય છે તે બીના ટુંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી-કેવલી શ્રીતીર્થંકરને પોતાના કદપનો તેવો વ્યવહાર હોવાથી વંદન કરતા નથી. કારણ કે તે બંનેમાં એક જ જિનનામ કર્મની પ્રકૃતિના ઉદયનો જ તફાવત છે એટલે સામાન્ય કેવલીને જિનનામ કર્મનો ઉદય નથી અને તીર્થંકરને તેનો (જિનનામનો) ઉદય છે. બાકી કેવલ જ્ઞાન તો બંનેને સરખું જ છે, દર્શન પણ બંનેને કેવલ દર્શન છે. બંનેએ ચાર ઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરેલો છે, પોતે (સામાન્ય કેવલી) કૃતકૃત્ય એટલે કૃતાર્થ એટલે જેમના કાર્ય લગભગ સિદ્ધ (પૂરા) થયા છે તેવા હોવાથી જિનેશ એટલે તીર્થંકર ભગવંતને વંદના કરતા નથી. પરંતુ તીર્થંકર જેમને નમે છે એવા તે તીર્થંકરે તો અવશ્ય નમસ્કાર કરે છે. ૧૧૩-૧૧૪

આહુ પ્રસંગે પુરાવો આપે છે:—

ધનપાલ કવિ પણ એમ બોલે ભક્તિથી પ્રભુ સ્તોત્રમાં,
હે નાથ ! તુજ પદ સેવનાથી મોહ થોડા સમયમાં;
ભાગશે આહુ વિચારી ખૂશ થઈ પણ આપને,
કેવલી હું ના નમીશ આથી ધરું બહુ બેદને. ૧૧૫

અર્થ:—ધનપાલ નામના કવિ પણ પ્રભુ શ્રીજિનેશ્વરની સ્તુતિ કરતાં ભક્તિથી કહે છે કે હે નાથ ! તમારા ચરણ કમલની સેવા કરવાથી મારામાં રહેલો મોહ (મોહનીય

કર્મ) થોડા વખતમાં નાશ પામશે આવા વિચારથી હું રાજી થાઉં છું. પરંતુ જ્યારે મારામાંથી મોહ જતો રહેશે અને તેથી હું કેવલી થઈશ ત્યારે આપને નમસ્કાર કરી શકીશ નહિ આવા વિચારથી હું દીલગીર પણ થાઉં છું. આથી સાબીત થયું કે કેવલીઓ જિનેશ્વરને વંદના કરતા નથી. ૧૧૫

કેવલીની પાછળ બેસનારા છવો કોણ ? તે જણાવે છે:—

તેમની પાછળ મહામુનિ લઙ્ગિધમંત જિનાદિને,
પ્રણમી વિનયથી બેસતા વૈમાનિકી દેવી અને;
સાહુણી પણ એ કંમે સુણવા જિનેશ્વર વચનને,
પૂર્વ દારે પેસીને ત્યાં બેસતી ધરી શાંતિને. ૧૧૬

અર્થ:—તે સામાન્ય કેવલજ્ઞાનીઓની પાછળ વૈક્રિયાદિ અનેક પ્રકારની લઙ્ગિધવાળા મોટા મુનીશ્વરો જિનેશ્વરને પ્રણામ કરીને વિનય પૂર્વક બેસે છે. આ ગણધરો, કેવલીઓ તથા લઙ્ગિધવંત મુનિઓની એક પર્ષદા જાણવી. તે સાધુઓની પાછળ વૈમાનિકની દેવીઓ અને તેની પાછળ સાધ્વીઓ પણ જિનેશ્વરના વચનને સાંભળવા માટે પૂર્વ દારથી પ્રવેશ કરીને શાંતિ પૂર્વક બેસે છે. એ પ્રમાણે અગ્નિ ખુણામાં બેસનારી ત્રણ પર્ષદાઓની ખીના જણાવી દીધી. ૧૧૬

નૈઋત્યમાં અને વાયવ્યમાં બેસનારી પર્ષદાને જણાવે છે:—

ભુવનપતિ જ્યોતિષ્કની તિમ વ્યંતરામરની સુરી,
યામ્ય દાર થકી પ્રવેશી નાથને વંદન કરી;
બેસતી નૈઋત્યમાં સુર એહ પશ્ચિમ દારથી,
પેસી વિધાને બેસતા વાયવ્ય ખૂણમાં હર્ષથી. ૧૧૭

અર્થ:—હવે નૈઋત્ય ખૂણામાં ખેલાં આગળ ભુવનપતિ દેવોની દેવીઓ બેસે છે, અને તેની પાછળ જ્યોતિષી દેવોની દેવીઓ અને તેની પાછળ વ્યંતર દેવોની સુરી એટલે દેવાંગનાઓ યામ્ય એટલે દક્ષિણ દિશા તરફના દરવાજાથી સમવસરણમાં દાખલ થઈને પ્રભુને વંદના કરીને (નૈઋત્ય ખુણામાં) બેસે છે, અને એ દેવીઓના દેવો એટલે ભુવન-પતિ દેવો, જ્યોતિષી દેવો અને વ્યંતર દેવો પશ્ચિમ દિશાના દરવાજાથી દાખલ થઈને સમવસરણમાં આવીને હર્ષથી પ્રભુના ચરણમાં પ્રણામ કરીને આનંદ પૂર્વક વાયવ્ય ખૂણામાં એજ અનુક્રમ પ્રમાણે પાછળ પાછળ બેસે છે. ૧૧૭

ઈશાન ખૂણાની ત્રણ પર્ષદા વિગેરે ખીના જણાવે છે:—

વૈમાનિકામર પુરૂષ નારી ઉત્તરદારે કરી,
પેસી નમીને નાથને ઈશાનમાં બેસે ઠરી;

સાહુણી દેવી બધી ઉભા રહી પ્રભુ દેશના,
મુનિ પુરૂષ નારી મુરો બેસી સુણુંતા દેશના. ૧૧૮

અર્થ:—ધ્યાન ખૂણામાં ખેલાં સૌની આગળ વૈમાનિક દેવો બેસે છે, અને તેની પાછળ પુરૂષો અને તેની પાછળ મનુષ્યોની સ્ત્રીઓ. એમ ત્રણ પર્વદા ઉત્તર દિશાના દર-વાબાથી સમવસરણમાં દાખલ થઈને પ્રભુને નમસ્કાર કરીને ધ્યાન ખૂણામાં સ્થિરતાથી બેસે છે, પરંતુ જ્યારે જિનેશ્વર ભગવાન ધર્મોપદેશ આપતા હોય છે તે વખતે બધી સાધ્વીઓ તથા બધા પ્રકારની દેવીઓ ઉભી રહે છે. અને સાધુ મહારાજો તથા પુરૂષો તેમજ મનુષ્યોની સ્ત્રીઓ અને બધા દેવો બેઠાં બેઠાં પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળે છે. ૧૧૮

ઉપરની બીનાને અંગે બીજો વિચાર વિગેરે જણાવે છે:—

આવશ્યકે નિર્યુક્તિમાં મુનિ સર્વ ઉત્કટિકાસને,
બેસી ઉભા વૈમાનિકી દેવાંગના સમણી અને;
સાંભળે પ્રભુ દેશના સોપાન ચઢતાં શ્રમ નહીં,
બાલ રોગી ગ્લાનને તિમ વૈરની શાંતિ અહીં. ૧૧૯

અર્થ:—આ બાળતમાં આવશ્યક સૂત્રની નિર્યુક્તિમાં બીજો વિચાર એમ પણ કહ્યો છે કે સર્વે મુનિઓ ઉત્કટિકાસન^૧ નામના આસને બેસે છે, તથા વૈમાનિકની દેવાંગના એટલે દેવીઓ તથા સાધ્વીઓ ઉભા ઉભા પ્રભુની દેશના સાંભળે છે એ પ્રમાણે બે વિચાર જણાવા. વળી આ સમવસરણમાં દાખલ થતાં કુલ વીસ હજાર પગથીઆં ચઢતાં પડે છે, પરંતુ શ્રીતીર્થંકર પ્રભુના પ્રભાવથી બાળકને, રોગીને તથા ગ્લાન એટલે થાક અથવા ખેદ પામેલાને પણ આટલાં પગથીઆં ચઢતાં શ્રમ અગર થાક લગાર પણ લાગતો નથી. તથા અહીં પરસ્પરનાં વૈરની પણ શાંતિ થાય છે. ૧૧૯

સમવસરણમાં પ્રભુનું આસન બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

નાથ કેવા આસને શુભ સમવસરણે બેસીને,
દેશના ઘે ? સુણુ કહે આચાર્ય એમ જવાબને;
દેખાય આસન જેહ જિનવર મંદિરે તે આસને,
દેશના ઘે એમ કેધક સૂરિ બોલે વચનને. ૧૨૦

અર્થ:—હે શિષ્ય ! આ સુંદર સમવસરણમાં બેસીને પ્રભુ શ્રીતીર્થંકર ભગવાન કેવા આસને દેશના આપે છે ? તે તું સાંભળ. જિનેશ્વરના મંદિરમાં પ્રભુનું જે આસન

૧ ઉત્કટિકાસન એટલે ચૈત્યવંદન વિગેરે કરવાના અવસરે જે રીતે બેસીએ છીએ, તે ઉત્કટિકાસન કહેવાય.

જણાવે છે તેવા આસને બેસીને પ્રભુ ધર્મોપદેશ આપે છે, એમ કેટલાક આચાર્ય કહે છે. આની આગળની બીનાનો સંબંધ ૧૨૧ માં લોકના અર્થમાં જણાવ્યો છે. ૧૨૦

વ્યવહારથી છે એમ પણ પરમાર્થથી પ્રભુ ચરણને,
પાદ પીઠ વિષે ઠવી બેસી પ્રવર સિંહાસને;

યોગ મુદ્રા કર ધરી એ દેશના આથી કરે,
વ્યાખ્યાન સૂરિવરા તક્ષવત હાથ મુહપત્તિ ધરે. ૧૨૧

અર્થ:—પરંતુ એ લોકવ્યવહાર જાણવો અને પરમાર્થથી અથવા વાસ્તવિકપણે વિચાર કરીએ તો પ્રભુજી પોતાના બે ચરણોને પાદપીઠ એટલે બાજેડ ઉપર સ્થાપન કરે છે. પછી ઉત્તમ સિંહાસન ઉપર બેસીને હાથને વિષે 'યોગમુદ્રા' ધારણ કરીને ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. આ પદ્ધતિને ધ્યાનમાં રાખીને સૂરિવરા એટલે તે પછીના ઉત્તમ આચાર્ય મહારાજઓ પણ એ પ્રમાણે દેશના આપે છે. પરંતુ બંનેમાં ફેર એ છે કે આ આચાર્યો મુહપત્તિને હાથમાં રાખે છે. અને શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોને તેમ હોય નહિ. આ બાબતમાં ચૈત્યવંદન જુહાપ્યનો સાક્ષિપાઠ આ પ્રમાણે જાણવો:—

જં પુણ મર્ણતિ કેદં, ઓસરણે જિણસરૂવમેયં તુ ॥
જળવવહારો પસો, પરમત્થો પરિસો પત્થ ॥ ૧ ॥
સિંહાસણે નિસણ્ણો, પાપ ઠવિઝુણ પાયપોઢમ્મિ ॥ ॥
કરધરિયજોગમુદ્દો, જિણનાદો દેસણં કુણદ ॥ ૨ ॥
તેણં ચિય સૂરિવરા, કુર્ણતિ વરકાળમેયમુદ્દાણ ॥
જં તે જિણપઢિરૂવા, ઘરંતિ મહપોત્તિયં નવરં ॥ ૩ ॥

અર્થ:—વળી શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ દેશના આપે છે તે વખતે કયા આસને બેસે? તે સંબંધમાં કેટલાક આચાર્યો એમ કહે છે કે ચૈત્યગૃહાદિમાં પ્રભુ જે રીતે બેસે છે તેવા પ્રકારનું આ જિનસ્વરૂપ છે એટલે ચૈત્યમાં સ્થાપન કરેલી પ્રતિમાનું જે આસન હોય છે તેજ આસને સમવસરણમાં બેસીને પ્રભુ દેશના આપે છે. એમ નિર્ણય કરે છે, પરંતુ ચૈત્યમાં જે આકારે પ્રતિમાજી સ્થાપન કરવામાં આવે છે તે આકાર અથવા આસન તો લોકવ્યવહારથી છે, એટલે પ્રતિમાજીને પદ્માસને વા પર્યાકાસને સ્થાપિત કરવી એવો લોકવ્યવહાર છે, પરંતુ તે ઉપરથી સમોવસરણમાં પણ પ્રભુજી એજ સ્વરૂપે અથવા એજ આકારે અથવા એજ આસને એટલે પદ્માસને અથવા પર્યાકાસને બેસતા હશે એવો સર્વથા

૧ યોગમુદ્રા:—મુદ્રા એટલે આકાર. અને હાથની આંગળીઓને પરસ્પર ભરાવીને, કમલના ડોડાના આકારે બે હાથ રાખી, પેટ ઉપર ઢાણી સ્થાપન કરવી તેને યોગમુદ્રા કહે છે. કહ્યું છે કે--

અણ્ણુણંતરિ અંગુલિ-કોસાગારેહિ દોહિં હત્થેહિં ॥
પિદ્ધેવરિ કુપ્પરિ સં-ડિપ્પિહિં તદ્દ જોગમુદ્દતિ ॥ ૧ ॥

નિશ્ચય થઈ શકે નહિ. માટે આ બાબતમાં સ્પષ્ટ બીના એ છે કે-શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ દેશના આપત્તી વખતે પાઠપીઠ ઉપર બે પગ સ્થાપીને એટલે સિંહાસનની નીચે રહેલ પગથીઆ વાળા પાઠપીઠ ઉપર બે પગ સ્થાપીને સિંહાસન ઉપર બેઠેલા લગવાન બે હાથથી યોગમુદ્રા કરીને (એવા આકારવાળા થઈને) લબ્ધ જીવોને સમવસરણમાં ધર્મોપદેશ આવે છે. તે કારણથી જ તે પછીના સમયમાં થયેલા બીજા આચાર્યો પણ પ્રાયઃ એજ યોગમુદ્રાએ વ્યાખ્યાન આપે છે, કારણ કે તે આચાર્યો શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુના પ્રતિરૂપક છે એટલે શ્રીજિનેશ્વર પ્રભુનું જ અનુકરણ કરનારા છે, પરંતુ આચાર્યોની બાબતમાં એટલું વિશેષ જાણવાનું છે કે આચાર્યો પોતાના હાથમાં મુહપત્તિ રાખે છે, અને શ્રીજિનેશ્વરો મુહપત્તિ રાખતા નથી [ચૈત્યવંદન મહાભાષ્યની ૫૩-૫૪-૫૫ મી ગાથા.] ૧૨૧

પ્રભુ અને કેવલી તીર્થ શબ્દથી કેને નમે છે ? આ વાત જણાવે છે:—

ચૈત્યવંદન ભાષ્યમાં ઇમ દેશનાની આદિમાં,

પ્રભુજી નમે શ્રી સંઘરૂપી તીર્થને ઇમ ભાષ્યમાં;

તેમ તીર્થોદ્દિગાર નામ પ્રકીર્ણકે વલિ કેવલી,

પ્રથમ ગણુધર તીર્થ પ્રણમે પદ તણું ગૌરવ કલી. ૧૨૨

અર્થ:—૧૨૧ મા શ્લોકમાં કહેલી બીના ચૈત્યવંદન ભાષ્યમાં જણાવી છે. તથા દેશનાની શરૂઆતમાં પ્રભુ શ્રી તીર્થંકર લગવાન અતુર્વિધ સંઘરૂપી તીર્થને નમસ્કાર કરે છે એમ શ્રી આવશ્યક સૂત્રની નિયુક્તિમાં અને મોટી ટીકામાં તથા ‘તીર્થોદ્દિગાલિક’ નામના પ્રકીર્ણક (પયત્રા) માં કહ્યું છે તથા કેવલી અહીં પ્રથમ ગણુધર રૂપ તીર્થને પ્રણામ કરે છે, કારણ કે ગણુધર પદનું ગૌરવ વધારે છે એવું જાણીને તેઓ એ પ્રમાણે કરે છે. ૧૨૨

સમવસરણની નિર્દોષતા જણાવે છે:—

ઇમ બૃહત્કંડપે મલયગિરિ સૂરિવચને જાણીએ,

પ્રભુ નિમિત્ત કરેલ આધાર્કર્મ ઇમ ના માનીએ;

જિનનામ દલિક ખપાવવાને સમવસરણે તેહવા,

બેસતા પ્રભુ તીર્થપતિ ત્રણ ભુવનને ઉદ્ધારવા. ૧૨૩

અર્થ:—એ પ્રમાણે બૃહત્કંડપની અંદર શ્રી મલયગિરિ આચાર્ય મહારાજના વચનથી એ બીના જાણી શકાય છે અહિં શંકા થાય કે પ્રભુના નિમિત્તે કરેલ સમવસરણનો પ્રભુ પોતે ઉપયોગ કરે તો આધાર્કર્મ દોષ લાગે કે નહિ ? તેનું સમાધાન:—પ્રભુના નિમિત્તે

કરાએલ સમવસરણુમાં પ્રભુ બેસે છે માટે તેમને (પોતાના નિમિત્તે લોજનાદિ કરાવેલું છે એવું જાણ્યા છતાં તે વસ્તુને લેવી તેવો) આધાકર્મી નામનો દોષ લાગે છે, એવું માનવું નહિ. કારણ કે શ્રીતીર્થકરદેવ જિનનામ કર્મનાં દલિયાંને ખપાવવાને તથા વ્રણ જીવનના જીવેનો ઉદ્ધાર કરવા માટે તેવો સમવસરણુમાં બેસે છે. બીજું એ પણ સમજવાનું કે જે પુરૂષ જે હૃદનો હોય, તેને અનુસરીને જ તેવું ઉચિત આસન જોઈએ. એને તેમ થાય, તોજ પરોપકારાદિ કાર્યની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ થઈ શકે છે. ૧૨૩

વચનાતિશયનું વર્ણન કરે છે:—

એ પ્રમાણે સમવસરણે આદિ દેવ વિરાજતા,

પર્ષદા આગળ મનોહર દેશનાને આપતા;

ભાષા વિષે પોતા તણી સવિ જીવ સુણુતા સમજતા,

રાગ માલવકોશ યોજનમાંહિ શબ્દો પ્રસરતા. ૧૨૪

અર્થ:—એવી રીતે પ્રભુ શ્રીઆદીશ્વર લગવાન સમવસરણુમાં ગિરાજમાન થાય છે, અને પર્ષદાની આગળ મનોહર તથા હિતકારી દેશના આપે છે. વળી એ દેશના પ્રભુજી માલવકોશ રાગમાં અર્ધભાગથી ભાષામાં આપે છે, અને તે દેશનાના શબ્દો એક જોજન સુધી સ્પષ્ટ સંભળાય છે. અને જે શબ્દો સમવસરણુમાં બેઠેલા તીર્થંચ સુધીના તમામ જીવો પોત પોતાની ભાષામાં સમજે છે તે પ્રભુના વચનાતિશયનો મહિમા સમજવો. ૧૨૪

આદીશ્વર લગવતે આ પ્રમાણે દેશના આપી એમ સમજાવે છે:—

દેખાય જેવા લાલ ધગધગતા જ અંગારા અહીં,

સેંકડો જવાલા ગણે વીંટાયલા જેઓ સહી;

હે ભવ્ય જીવો તાસ સમ સંસારીને અવધારીએ,

ત્યાં આધિ વ્યાધિ જરા મરણુ જવાલા ઘણીજ વિચારીએ. ૧૨૫

અર્થ:—પ્રભુ દેશનાની શરૂઆત કરતાં જણાવે છે કે હે ભવ્ય જીવો ! જેવી રીતે સેંકડો અગ્નિની જવાલાના સમૂહથી વીંટાયેલા લાલ ધગધગતા અંગારા અહીં જણાય છે, તેની જેવો આ સંસાર છે. અને મહા દુઃખદાયી છે. એમ તમે નક્કી જાણો. જેમ અંગારામાં જવાલા હોય છે, તેમ આ સંસારમાં મનની પીડા, અને શરીરની પીડા તથા જરા એટલે ઘડપણ અને મરણુ રૂપી ઘણા પ્રકારની જવાલાઓ છે એમ વિચારવું. ૧૨૫

પ્રમાદનો ત્યાગ કરવાનું કહે છે:—

સમજી જનો સમજી જઈ ન પ્રમાદને રજ સેવતા,

જ્યાં રાતમાંહિ જવાય તે મરૂભૂમિ માંહી ચાલતા;

બાલપણ શું બને પ્રમાદી જરૂર જોખમ ઇમ થતાં,
મઘાદિ પાંચ પ્રમાદ ભવિને દુર્ગતિમાં લઇ જતા. ૧૨૬

અર્થ:—સંસાર આવો દુઃખદાયી છે એવું વિચારીને ડાહ્યા મનુષ્યો સમજીને પ્રમાદને જરા માત્ર પણ સેવતા નથી. તે મરૂભૂમિ એટલે મારવાડ જ્યાં એટલો સખત તાપ પડે છે કે તેમાં દિવસે તો ચાલી શકાતું નથી, તેવા સ્થળમાં રાતની અંદર ચાલી શકાય છે. તે વખતે ચાલતાં શું બાલક એટલે અજ્ઞાની હોય તે પણ પ્રમાદી બને ખરો કે? એટલે રાત્રે ચાલવામાં તેવા અજ્ઞાની જીવો પણ આજસુ બનતા નથી. કારણ કે જો આજસુ બનીને તે ચાલવાના પ્રસંગે ચાલે નહિ તો તેને જોખમ અથવા સંકટમાં જરૂર સપડાવું પડે છે માટે હે ભવ્ય જીવો ! આ સંસારમાં દુર્ગતિ એટલે નરકાદિ ખરાબ ગતિમાં લઇ જનાર મઘાદિ એટલે મઘ વગેરે પાંચ પ્રકારના પ્રમાદોને જરૂર તજવા જોઇએ એમ તમે જરૂર સમજજો. ૧૨૬.

પ્રમાદના લેહો જણાવે છે:—

મઘાદિ શબ્દે પાંચ લેવા મઘ વિષય કષાયને,
વિકથા અને નિદ્રા તજે વિષ શત્રુ ધારી પ્રમાદને;
મુક્તિપુર માર્ગે જતાં વાટે રહેલો ચોર એ,
નરક હેતુ પ્રમાદને હે ભવ્ય જીવો ! છંડીએ. ૧૨૭

અર્થ:—મઘાદિ એ શબ્દથી મઘ વગેરે પાંચ પ્રમાદ ગ્રહણ કરવા. તે આ પ્રમાણે:—
૧ મઘ, ૨ વિષય, ૩ કષાય, ૪ વિકથા અને ૫ મી નિદ્રા. આ પાંચે પ્રમાદોને ઝેર સરખા શત્રુ માનીને અથવા ઝેર સરખા અને શત્રુ સરખા માનીને તેમનો ત્યાગ કરજો. આ પાંચે પ્રમાદ મોક્ષ રૂપી નગરમાં જતાં રસ્તામાં રહેલા ચોરની જેવા બાણવા, માટે હે ભવ્ય જીવો ! નરકમાં લઇ જવાના હેતુ રૂપ એ પાંચે પ્રમાદનો અવશ્ય ત્યાગ કરજો. ૧૨૭
ભયંકર સર્પથી પણ પ્રમાદ વધારે દુઃખ આપે છે, એમ જણાવે છે:—

છે તક્ષવત બહુ મહાતનુ સર્પ તેમ પ્રમાદમાં,
મૃત્યુની લજના પ્રથમથી અન્યથી સંસારમાં,
હોય મૃત્યુ ભવે ભવે બહુ રત્નવંતી પૃથ્વીમાં,
ત્રણ જણા બહુ ખેદ પામે એમ સૂક્ત પ્રબંધમાં. ૧૨૮

અર્થ:—મોટા શરીરવાળા સર્પ અને પ્રમાદ એ બેની વચ્ચે ઘણો મોટો તફાવત રહેલો છે. કારણ કે પ્રથમથી એટલે સર્પથી મૃત્યુની લજના છે એટલે મરણ થાય
૧૪

અથવા ન પણ થાય. કારણ કે તાત્કાલિક યોગ્ય ઉપાય કરવાથી, અથવા મંત્ર પ્રયોગથી ઝેર ઉતારનાર હોંશિયાર ગાડ્ડી મળી આવે તો સર્પનું ચઢેલું ઝેર ઉતરી જાય છે અને તેથી તે માણસ ગયી પણ જાય છે. પરંતુ અન્યથી એટલે બીજા પ્રમાદ રૂપી સર્પથી તો જીવનું ભવો ભવ મૃત્યુ થાય છે. કારણ કે પ્રમાદને વશ થએલો જીવ ધર્મ કાર્ય નહિ કરી શકવાથી ઘણું ભવો સુધી સંસારમાં જન્મ મરણની પરંપરા કરે છે. જેમ ગાડ્ડીકેના વિદ્યા મન્ત્રાદિ વડે અને વૈદ્યોના ઔષધિપ્રયોગ વડે સર્પનું ઝેર ઉતરે છે, માટે સર્પના ડંખના ઝેરથી મરણ જ થાય એવો નિયમ નથી તેમ જ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં અમુક તિથિ નક્ષત્ર વાર વિગેરેમાં કરડેલા સર્પનું વિષ પણ સાધ્ય અસાધ્ય એટલે ઉતરી શકે કે ન ઉતરી શકે ? આનો ખુલાસો આ પ્રમાણે કર્યો છે:—

તિથયઃ પંચમી ષષ્ઠ્યષ્ટમી નવમિકા તથા ।

ચતુર્દશ્યપ્યમાવાસ્યાઽહિના દૃષ્ટસ્ય મૃત્યુદા ॥ ૧ ॥

અર્થ:—પાંચમ છઠ્ઠ આઠમ નવમી (નોમ) ચૌદસ અને અમાવાસ્યા એ તિથિઓમાં સર્પ કરડયો હોય તો મૃત્યુ આપનારી છે. તે સિવાયની તિથિઓ મૃત્યુ આપનારી નથી ॥ ૧ ॥ આ બાબતમાં વાર વિગેરેની બીના પણ જરૂર ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ એ જણાવે છે—

દૃષ્ટસ્ય મૃતયે વારા માનુભૌમશનૈશ્વરાઃ ।

પ્રાતઃસંધ્યાઽસ્તસંધ્યા ચ સંક્રાન્તિસમયસ્તથા ॥ ૨ ॥

અર્થ:—રવિવાર મંગળવાર અને શનિવાર એ ત્રણ વારમાં કરડેલો સર્પ મૃત્યુ આપનારો થાય છે. તેમજ પ્રભાતકાળે સંધ્યાકાળે (સાંજરે) અને સંક્રાન્તિના સમયે (એટલે બાર માસની બાર સૂર્યસંક્રાન્તિ સમયે) પણ કરડેલો સર્પ મૃત્યુ આપનારો થાય છે, અને શેષ વારોમાં કરડેલા સર્પનું વિષ સાધ્ય હોય છે. એટલે તે વિષ ઉતરી શકે તેવું હોય છે. ॥ ૨ ॥ આમાં નક્ષત્રનો વિચાર ઉમેરવો એમ જણાવે છે—

મરણી કૃત્તિકાઽશ્લેષા વિશાખા મૂલમશ્વિની ।

રોહિણ્યાર્દ્રા મઘા પૂર્વા ત્રયં દૃષ્ટસ્ય મૃત્યુવે ॥ ૩ ॥

અર્થ:—ભરણી નક્ષત્ર, કૃત્તિકા નક્ષત્ર, અશ્લેષા નક્ષત્ર, વિશાખા નક્ષત્ર, મૂળ નક્ષત્ર, અશ્વિની નક્ષત્ર, રોહિણી નક્ષત્ર, આર્દ્રા નક્ષત્ર, મઘા નક્ષત્ર ત્રણ પૂર્વા નક્ષત્ર (એટલે પૂર્વાફાલગુની પૂર્વાષાઢા ને પૂર્વા ભાદ્રપદા એ ત્રણ નક્ષત્ર) એ બાર નક્ષત્રોમાં કરડેલો સર્પ મનુષ્યને મૃત્યુ આપનારો થાય છે, અને શેષ નક્ષત્રોમાં કરડેલા સર્પનું વિષ સાધ્ય-ઉતરી શકે તેવું હોય છે. ॥ ૩ ॥

વારિ શ્રવન્તશ્ચત્વારો દંશાશ્ચ યદિ શોણિતાઃ ।

વીક્ષ્યન્તે યસ્ય દ્વન્દ્વસ્ય સ પ્રયાતિ ભવાન્તરમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થઃ—સર્પે કરડેલા માણસના જખમના ચાર ભાગમાંથી જો પાણી ઝરતું હોય તેમજ ઇધિર ઝરતું દેખાતું હોય તો એવા પ્રકારના દંશથી સર્પ જેને કરડ્યો હોય તે મનુષ્ય અયશ્ય લવાન્તરમાં જાય છે એટલે મરણ પામે છે. અને જો એવી રીતનો દંશ-જખમ ન હોય તો સર્પનું વિષ સાધ્ય હોય છે, એટલે ઉતરી શકે તેવું હોય છે. ॥ ૪ ॥

રક્તવાન્ દંશ યકો વા, છીદ્રી કાકપદાકૃતિઃ ॥

શુષ્કઃ શ્યામસ્ત્રિરેલ્લો વા, દષ્ટે સ્પષ્ટયતિ વ્યયમ્ ॥ ૫ ॥

અર્થઃ—જ્યાં સર્પ કરડ્યો હોય તે જ એક દંશ (જખમ) ઇધિરવાળો હોય અથવા છીદ્ર (ખાકો) વાળો હોય અથવા કાગડાના પગલાની આકૃતિવાળો હોય, કે શુષ્ક હોય, કે દેખાવમાં રંગે કાળો હોય, અથવા ત્રણ રંગાવાળો હોય તો એ રીતે સર્પ કરડવાથી તે (કરડવું) મનુષ્યનો નાશ જ સ્પષ્ટ કરે છે, એટલે તે માણસ અવશ્ય મરણ પામે છે. ॥૫॥

સંવર્ત્તઃ સર્વતઃ શોષો, વૃત્તઃ સંકુચિતાનતઃ ।

દંશઃ શંસતિ દષ્ટસ્ય, વિનષ્ટમિદ્ જીવિતમ્ ॥ ૬ ॥

અર્થઃ—જો દંશ (કરડેલો ભાગ) સંવર્ત્ત હોય એટલે સર્વ જાગૃતી આવર્તવાળો એટલે લમરીવાળો અથવા આંટાવાળો હોય અને સોજવાળો હોય, કે ગોળ આકારવાળો હોય, કે સાંકડા મુખવાળો હોય, તો એવો જખમ કરડાયલા માણસનું જીવન હવે અહિં નાશ પામ્યું એમ સૂચવનારો છે. અર્થાત્ એવા જખમથી માણસનું અવશ્ય મૃત્યુ થાય છે.

કેશાન્તે મસ્તકે ભાલે, ભ્રૂમધ્યે નયને શ્રુતૌ

નાસાગ્રે ઓષ્ટે ત્રિબુકે કંઠે સ્કંધે હૃદિ સ્તને ॥ ૭ ॥

કક્ષાયાં નાભિપદ્મે ચ લિંગે સન્ધૌ ગુદે તથા ।

પાણિપાદતલે દષ્ટઃ, સ્પૃષ્ટોડસૌ યમજિહ્વયા ॥ ૮ ॥

અર્થઃ—કેશ (વાળ) ને અન્તે (કેશની જડમાં), મસ્તકમાં, કપાળે, ભ્રૂમધ્યે (ભ્રૂમાં), નેત્રમાં, કાનમાં, નાસિકાના અગ્ર ભાગે, હોઠમાં, ચિબુકમાં (હડપચીમાં), કંઠમાં (ગળામાં), ખસામાં, હૃદયમાં, (છાતીમાં), સ્તનમાં, કાળમાં, નાલિકમળમાં એટલે નાભિના સ્થાને, લિંગમાં એટલે પુરુષચિન્હમાં, સંધિમાં (હાડના સાંધા ઉપર), શુદ્ધાસ્થાને, તથા હાથ પગનાં તલીયાંમાં એટલે હથેલીમાં અને પગના તલીયે જે માણસને સર્પ કરડ્યો હોય તે માણસ યમરાજની જીભ પડે સ્પર્શાયેલો જ જાણવો, એટલે એ માણસનું મરણ અવશ્ય થશે એમ જાણવું. ॥૭-૮॥

વહુરત્ના વસુંધરા એ ઉક્તિ પ્રમાણે ઘણા રતનવાળી આ પૃથ્વીને વિષે ત્રણ જણા ઘણા ખેદ પામે છે. એટલે ત્રણ પ્રકારના જીવોને ઘણા શોક કરવો પડે છે એ પ્રમાણે ‘સૂક્ત મુક્તાવલીમાં’ કહેલું છે. તે ત્રણ જીવો આગળ કહેવાય છે. ૧૨૮

ત્રણ જણા ખેદ પામે છે તે ત્રણના નામ કહે છે:—

આળસુ અનુપાય વેદી ભાગ્યહીણ ત્રણ વિષે,
આળસુ જનને પ્રહો ડાહ્યા હશે તે ચેતશે;
દુઃખમૂલ નિદ્રા ભવ પ્રમાદ વધારતી તિમ લક્ષ્મીને,
સંહારતી આવું વિચારી છોડજો ઝટ એહને. ૧૨૯

અર્થ:—(૧) આળસુ એટલે પ્રમાદી, (૨) કાર્યને પાર પાડવાનો ઉપાય નહિ જાણનાર અને (૩) ભાગ્ય હીન, આ ત્રણ જણા ખેદ પામે છે. તેમાં પ્રમાદીને પણ ખેદ પામનાર તરીકે ગણાવ્યો છે, માટે જે સમજી હશે તે ચેતીને ધર્મ કાર્ય કરશે; પરંતુ પ્રમાદ કરશે નહિ, દુઃખના મૂલ સરખી નિદ્રા સંસારને અને પ્રમાદને વધારે છે, કારણ કે માણસ ઉંઘતો હોય ત્યારે તેનાથી ધર્મ કાર્ય બની શકતું નથી. તેથી સંસાર અને આળસને વધારે છે માટે પ્રમાદને વધારે છે. વળી નિદ્રા લક્ષ્મીનો નાશ કરે છે, તે બાબતમાં કહેવત છે કે ‘ઉંઘતાનો પાડો અને ભગતાની લેંસ.’ એ કથા લાવના કદ્દપલતામાં ૧૯૦ મા પાને કહી છે, ત્યાંથી જાણવી. માટે આવી રીતે નિદ્રા નુકસાનકારી છે એમ જાણીને તેનો જલ્દી ત્યાગ કર. ૧૨૯

અધર્મ બુદ્ધિને છોડવાનું કહે છે:—

છે અધર્મ અનિષ્ટ તેમાં જોડીએ નહિ બુદ્ધિને,
એમ કરતાં જીવ પામે નરક કેરા દુઃખને;
ઇષ્ટ ધર્મે બુદ્ધિને જો જોડીએ તો મુક્તિના,
કે સ્વર્ગના સુખ પામીએ સાધક થજો જિનધર્મના. ૧૩૦

અર્થ:—અધર્મ અથવા અયોગ્ય આચરણ નુકસાન કરનાર છે માટે તેમાં બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો નહિ. કારણ કે અધર્મમાં બુદ્ધિને જોડવાથી જીવને નરકનાં ભયંકર દુઃખ ભોગવવાં પડે છે. પરંતુ ઇષ્ટ ધર્મે એટલે આત્માને હિતકારી ધર્મમાં જો બુદ્ધિને જોડીએ તો મુક્તિના કે સ્વર્ગનાં સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવું જાણીને હે ભવ્ય જીવો! આત્માને હિતકારી જૈન ધર્મની સાધના તમે જરૂર કરજો. ૧૩૦

આ બધા કાર્યોમાં પ્રમાદ કારણ છે, એમ જણાવે છે:—

જગતમાં પ્રત્યક્ષ દેખો બહુ જનો નહિ સંપદા,
પામે તજીને ધર્મ નવિ વિણસાવતા સવિ આપદા;
આાધ વ્યાધિ હીણ બને ના પ્રવર ગુણથી શોભતા,
સ્વર્ગ થીર સુખ મુક્તિપદને પણ કદાપિ ન પામતા. ૧૩૧

અર્થ:—આ પ્રમાદથી થતા નુકશાનની બાબતમાં તમે આ સંસારમાં પ્રત્યક્ષ એટલે નજરો નજર જુઓ કે ધર્મને તજનારા અને પ્રમાદને સેવનારા ઘણા જીવો સંપદા એટલે સુખના સાધન રૂપ સંપત્તિને પામતા નથી અથવા તેઓ દુઃખી જણાય છે. વળી ધર્મને તજનાર પ્રમાદી જીવો કદાચ સંપત્તિવાળા જણાતા હોય તો તે તેમણે પ્રથમ પૂર્વભવમાં કરેલ ધર્મનું ફળ જાણવું. વળી તેઓ પોતાની સર્વ આપદા એટલે સંકટોનો નાશ કરી શકતા નથી. કારણ કે આપત્તિઓનો નાશ કરવામાં પ્રમાદને છોડીને સાધેલો જિન ધર્મ જ સહાયકારી થાય છે. વળી તે પ્રમાદી જીવો આધિ એટલે મનની પીડા તથા વ્યાધિ એટલે શરીરની પીડા તેનાથી રહિત બનતા નથી. તથા ઉત્તમ ગુણોથી શોભાયમાન છતાં તે પ્રમાદી જીવો સ્વર્ગના અથવા દેવલોકના સુખોને પામતા નથી. તેમજ સ્થિર સુખ એટલે જે સુખની પ્રાપ્તિ ભવિષ્યમાં અનંતકાળ સુધી કાયમ રહેવાની છે તેવા મોક્ષનાં સુખને કોઈ પણ વખત પામતા નથી. અને એ મોક્ષ સુખ સિવાયનાં બીજા બધાં પ્રકારનાં સુખો કાયમ રહેતાં નથી, કારણ કે સંસારિક સુખોમાં સૌથી ઉત્તમ ગણાતાં જે દેવલોક સંબંધી સુખો તે પણ વધારેમાં વધારે તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી રહે છે ત્યાર પછી તે સુખો પણ જતાં રહે છે. કારણ કે એ સુખો કર્મોદ્ધીન છે, જેથી મોક્ષનું સુખ જ એક એવું શાશ્વત સુખ છે કે જે કોઈ દિવસ નાશ પામવાનું નથી જ. કારણ કે સિદ્ધ ભગવંતોને તે સુખનો નાશ કરનારાં કોઈ પણ કર્મોદ્ધિ હેતુઓ રહ્યાં જ નથી. આવા મુક્તિના સુખોને પણ ઘણા સંસારી જીવો પામતા નથી. તેમાં મુખ્ય કારણ પ્રમાદ જ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સંપત્તિ મેળવવાની અને આપત્તિઓને ટાળવાની તથા આધિ વ્યાધિને દૂર કરવાની અને આત્મિક ગુણો રૂપી કમલને શ્રીજિનધર્મની નિયાણા રહિત આરાધના કરવા રૂપ સૂર્યના કિરણોથી વિકસાવવાની ઇચ્છાવાળા ભવ્ય જીવોએ તેમજ સ્વર્ગના અને મોક્ષના સુખની આહુતા કરવાવાલા ભવ્ય જીવોએ જરૂર પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો જ જોઈએ. અને તેમ જો ન કરે તો સ્વર્ગાદિના સુખનો લાભ વિગેરે કાર્યસિદ્ધિ થઈ શકે જ નહિ. આ બાબતમાં પુરાવાનો સ્લોક આ પ્રમાણે બાજુવો—

॥ સમ્ધરાવૃત્તમ્ ॥

યત્સંપત્ત્યા ન યુક્તા જગતિ તનુમૃતો યત્ચ નાપદ્મિમુક્તા ।

યન્નાદિધ્વ્યાધિહીનાઃ સકલગુણગણાલંકૃતાઙ્ગશ્ચ યન્નો ॥

યન્ન સ્વર્ગં લભન્તે નિઘિલસુખલર્ચિં મોક્ષસૌખ્યં ચ યન્નો ।

દુષ્ટઃ કલ્યાણમાલાદલનપદુરયં તત્ર હેતુઃ પ્રમાદઃ ॥ ૧ ॥

આ સ્લોકનો સ્પષ્ટાર્થ ઉપર જણાવી દીધો છે. ૧૩૧

પ્રમાદથી થતા નુકસાન વિગેરે જણાવે છે:—

એહમાં હેતુ પ્રમાદ વિચારીએ કલ્યાણની,

માલા બંગાડે છે પ્રમાદ તજે જ સંગતિ એહની;

જેનું અભેદ કવચ હતું ને હાડકાં મજબૂત હતાં,
તે જનો પણ સ્થિર રહ્યા ના પરભવે ચાલ્યા જતા. ૧૩૨

અર્થ:—એ પ્રમાણે દુઃખની સામગ્રી મેળવવામાં અને સુખનાં સાધનોને દૂર કરવામાં (નહિ મળવામાં) પ્રમાદ હેતુ છે એમ જરૂર વિચારવું. વળી પ્રમાદ કલ્યાણની માલા એટલે પરંપરાને બગાડે છે, એટલે નાશ કરે છે, માટે હે ભવ્ય જીવો! તમે તે પ્રમાદની સોખ-તનો ત્યાગ કરો. વળી જેમનું કવચ એટલે બાહ્ય અભેદ એટલે કોઈથી લેદી શકાય તેવું નહોતું અને જેમનાં હાડકાં ઘણાં મજબૂત હતાં તેવા પ્રથમ વજ્રઋષભ નારાય સંઘયજુ-વાળા પરાક્રમી પુરૂષો પણ પ્રમાદના પ્રભાવે સ્થિર રહી શક્યા નહિ એટલે જીવી શક્યા નહિ અને પોતે બાંધેલા આયુષ્યને અનુસારે પરભવમાં ચાલ્યા ગયા. અહીં વજ્ર-રૂષભનારાય સંઘયજુની બીના જાણવા જેવી છે. તે દ્રૂકમાં આ પ્રમાણે જાણવી. ‘વજ્ર’ એ ખીલીતું નામ છે, ‘રૂષભ’ એ પાટાનું નામ છે, અને ‘નારાય’ એ મર્કટખંધનું નામ છે. સંઘયજુ એ શબ્દનો અર્થ સંઘયજનમઢિનિચ્ચઓ=સંઘયજુ એટલે હાડકાંનો સમૂહ એ પ્રમાણે સામાન્યથી છે, પરંતુ વિશેષપણે વિચારીએ તો હાડકાંની મજબૂતાઈને અને હાડકાંના સાંધાઓની મજબૂતાઈને અવલંબીને જ સંઘયજુના વિશેષ લેદો અને એક સંઘયજુમાં પણ અનેક તરતમતાઓ રહેલી હોય છે. ત્યાં વજ્રરૂષભનારાયનું વિશેષ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—

સંધિઓને સ્થાને જ્યાં બે હાડકાંના બે છેડા સામસામે લેગા મળે છે, ત્યાં એવી રીતે મળે છે કે બન્ને છેડાઓ એક બીજા ઉપર પરસ્પર આંટી દઈને વળગેલા હોય છે, અને એ આંટીને જ મર્કટખંધ એટલે વાનરખંધ કહેવામાં આવે છે, કારણ કે વાનરી જ્યારે એક વૃક્ષ ઉપરથી બીજા વૃક્ષ ઉપર ફલંગ મારે છે ત્યારે વાનરીનું બચ્ચું વાનરીના પેટને જેવી રીતે પોતાના બે હાથ મજબૂત રીતે આંટવીને (વાંદરીને લેટીને) વળગી રહે છે તેવી રીતે એ વાનરખંધની માફક હાડકાંના આ બે છેડા પણ એક બીજા ઉપર આંટવાઈને એવા મજબૂત વળગેલા હોય છે કે એ સાંધાઓને વછોડવા જતાં વણ્ટી શકે નહિ. એ રીતે એક તો એ મર્કટખંધ જ અતિ મજબૂત છે અને તે ઉપરાંત એ મર્કટખંધવાળા બે છેડાની ઉપર નીચે એક હાડપાટો પાટાની માફક વીંટાઈ રહેલો હોય છે તેનું નામ ‘વૃષભ’ છે અને તે હાડપાટાની ઉપરથી એક વજ્ર એટલે હાડખીલી એવી રીતે આવેલી હોય છે કે જે હાડપાટાનો ઉપલો ભાગ અને ત્યાર બાદ નીચેના બે હાડના છેડા તથા તેની નીચેના હાડપાટાનો ભાગ એમ ચાર હાડકાંની આરપાર ગયેલી ખીલી (ખીલીના જેવું હાડકું) હોય છે, એ રીતે હાડકાંના સાંધા વજ્ર, ઋષભ ને નારાય એમ ત્રણ રીતે અત્યંત મજ-બૂત થવાથી આવું સંઘયજુ અથવા હાડસંધી વજ્રહવમનારાચ કહેવાય છે અને એ હાડ-સંધિ એટલી બધી મજબૂત બનેલી હોય છે કે એ સંધિઓને ૬-૬ મહિના સુધી મોટી

ઘંટીઓમાં પીલવામાં આવે તો પણ ત્રુટી છૂટીને જૂદી પડતી નથી, એવું મજબૂત આ વજ્રર્ષલનારાચ નામનું પહેલું સંઘયણ છે. એ સિવાયનાં ઋષલ નારાચ આદિ બાકીનાં પાંચ સંઘયણ ઓછાં ઓછાં મજબૂત છે તેનું સવિસ્તર સ્વરૂપ શ્રીલોકપ્રકાશાદિ ગ્રંથોથી જાણી લેવું. ૧૩૨

પ્રમાદી જીવોની મૂર્ખતા આર શ્લોકમાં જણાવે છે:—

જે ભૂરિ પુણ્યે પામીએ તે નરપણાને પામીને,
જિન ધર્મને જેઓ ન સાધે સેવી પંચ પ્રમાદને;

તેઓ પ્રબલ દુઃખ વેઠીને પામેલ રત્નો જલધિમાં,
પાડી ગુમાવે કોઈ તેના જેહવા આ વિશ્વમાં. ૧૩૩

અર્થ:—યુક્તગ આદિ દશ દૃષ્ટાન્તને અનુસારે અત્યંત દુર્લભ એવો જે મનુષ્ય લવ ઘણા પુણ્યે પામી શકાય છે, અને અનુત્તરાર્દિ દેવો પણ જેને પામવાની ઇચ્છા કરે છે તે મનુષ્યપણાને પામીને પણ જેઓ પંચ પ્રમાદને સેવી જૈન ધર્મની સાધના કરતા નથી તેઓ ઘણાં દુઃખ વેઠીને મેળવેલ રત્નોને સમુદ્રમાં બેદરકારીથી પાડી નાંખીને ગુમાવી દે છે. એટલે રત્નને ગુમાવનારા જીવોની જેવા મૂર્ખ તરીકે ગણાય છે. આ સંસારમાં તેના જેવા બીજા કોણ હોય છે? તે આગળના શ્લોકમાં ગ્રંથકાર જણાવે છે. ૧૩૩

તિમ કનકના થાલમાં ધૂલી ઠવંતા નરસમા,
અમૃતજલે નિજ ચરણને ધોનાર સૂખાંતી સમા;
લાકડાં હાથી કને મંગાવનારાની સમા,
ફેંટી મણિને કાકને ઉડાડનારાની સમા. ૧૩૪

અર્થ:—જેઓ દુર્લભ મનુષ્ય જન્મ પામ્યા છતાં પ્રમાદમાં રહીને તેને ધર્મકાર્ય કર્યા વિના ફોગટ ગુમાવી દે છે, તે મનુષ્યો સોનાના થાળમાં ધૂળ નાખનાર મનુષ્યોની જેવા જાણવા. કારણ કે સોનાના થાળમાં તો ઉત્તમ કિંમતી વસ્તુઓ અથવા સારાં સારાં લોખન મૂકવાં જોઈએ તેને બદલે તેમાં ધૂળ ભરે તો તે મનુષ્ય મૂર્ખ જ ગણાય છે. (૨) બીજું દૃષ્ટાંત:—વળી મરણ પામવાની અણી ઉપર હોય તેવા મનુષ્યની જિંદગીને બચાવનાર અમૃતજળ છે. છતાં તેવાં અમૃતનાં પાણીનો ઉપયોગ પોતાના પગ ધોવામાં કરે તો મૂર્ખ કહેવાય, તેના જેવા જ મૂર્ખ પ્રમાદી જીવોને જાણવા કે જેઓ પામેલા મનુષ્ય લવને હારી જાય છે. (૩) ત્રીજું દૃષ્ટાંત:—કોઈ માણસ હાથીનો ઉપયોગ લાકડાં મંગાવવામાં કરે તો તે મૂર્ખ ગણાય, તેના જેવા જ પ્રમાદીઓને મૂર્ખ જાણવા. કારણ કે હાથીનો ખરો ઉપયોગ તો રાજા મહારાજા વગેરે ઉત્તમ માણસોના બેસવાના કામમાં, અને તેના ઉપર અંબાડી મૂકી તેને શણગારવામાં કરવો જોઈએ તેના બદલે ગધેડાં, ઉંટ અથવા બળદની

પાસે કરાવવા યોગ્ય કાર્ય જેવું લાકડાને બાર ઉપડાવવાનું કાર્ય હાથી પાસે કરાવે તો મૂર્ખ કહેવાય, એમ પ્રમાદી જીવો પણ તેવા જાણુવા (૪) ચેતુઃ દષ્ટાન્તઃ—અથવા કોઈકને કાગડો ઉડાડવો હોય તો કાંકરો નાખીને ઉડાડવાને બદલે પોતાની પાસે રહેલો સુંદર મણિ કાગડા સામે ફેંકીને કાગડાને ઉડાડે, તો તે મૂર્ખ કહેવાય, તેના જેવો મૂર્ખ પ્રમાદી માણસ જાણુવો. જેવી રીતે આ ચાર કાર્ય કરનાર મૂર્ખ છે તેમ જેઓ મહા પુણ્યે મેળવેલો મનુષ્ય ભવ પ્રમાદમાં રહીને ફેગટ ગુમાવી બેસે છે તે પ્રમાદીઓ પણ મૂર્ખ જ છે એમ જાણવું. ૧૩૪

જે ભોગની ઇચ્છા કરી પામેલ જિનના ધર્મને,
છોડી પ્રમાદે વિષય કાજે કરત દોડાદોડને;
તે ઘર વિષે પોતા તથા વાવેલ સુરતરને લણી,
રોપણી કરનારની જેવા ઇલાં વિષ તરૂતણી- ૧૩૫

અર્થઃ—શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતે કહેલો અને સંસારના વિષયભોગો જેવા તુચ્છ પદાર્થોની ઇચ્છા કરીને તે વિષયભોગો મેળવવા માટે પુણ્યોદયે પામેલો જે જૈન ધર્મ, તેને છોડી દઈ જે પ્રમાદી મૂર્ખ જનો તે વિષયભોગને મેળવવાની પાછળ જ દોડા દોડી કરી રહ્યા છે એટલે ફેગટ ખોટી ધમાલમાં પડ્યા છે, અથવા પોતાની બધી શક્તિઓ વિષયો મેળવવાની પાછળ ગુમાવી બેસા છે તે મનુષ્યો પોતાના ઘરના આંગણુને વિષે વાવેલા સુરતર એટલે કલ્પવૃક્ષને ઉખેડી નાખી ઝેરનાં આડ જે ધંતુરા વિગેરેનાં આડ, તેને વાવનારા મૂર્ખની જેવા મૂર્ખ જાણુવા. કારણ કે જે કલ્પવૃક્ષ ઇચ્છિત પદાર્થોને આપે છે, તેને ઉખેડી નાખી પોતાને નુકસાનકારી ઝેરનાં આડને વાવવામાં કેવલ મૂર્ખતા જ ગણાય છે. તેવી રીતે કલ્પવૃક્ષની જેવો તે જૈન ધર્મ જાણુવો કે જેના સેવનથી પોતાના તમામ મનોરથ ફલે છે. અને સુખે રહી શકાય છે અને વિષય ભોગો તે ઝેરના આડની જેવા જાણુવા. કારણ કે ઝેર ખાવાથી જેમ મૃત્યુ થાય છે તેમ આ વિષયોનું સેવન ભવોભવ ઘણા દુઃખને આપનાર છે, તેથી જેમ આંગણુ ઉગેલા કલ્પવૃક્ષને ઉખેડી ધંતુરા વિગેરેનાં વિષમય વૃક્ષો વાવવાં તે મૂર્ખતા છે, તેમ વિષયભોગોની ઇચ્છા કરીને જૈનધર્મ છોડી દેવો તે પણ મૂર્ખતા છે. ૧૩૫

ચિંતામણિ તજી કાચને લેનારની જેવા કહ્યા,
વેચી પ્રવર ગજરાજ ખર લેનારની જેવા કહ્યા;
કલ્પતરૂ ચિંતામણી કરી જેહવો જિનધર્મ આ,
વિષવૃક્ષ કાચ ખરાદિ સરખા ભોગ પાંચે જાણુવા. ૧૩૬

અર્થ:—વળી જેઓ જૈનધર્મ સરખા ઉત્તમ ધર્મને છોડી વિષય લોગોને મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે, તે મનુષ્યો ચિંતામણિ રત્ન કે જે ઇચ્છેલી વસ્તુને આપનાર છે, તેવી કિંમતી વસ્તુના બદલે કાચ કે જેની કાંઈ કીંમત નથી, તેને લેનાર મૂર્ખની જેવા બાણવા. તેમજ પ્રવર એટલે શ્રેષ્ઠ ગજરાજ જે ઐરાવત હાથી તેને વેચીને ગધેડો ખરીદ કરનારા મૂર્ખની જેવા (જૈન ધર્મને બદલે વિષય સુખની ઇચ્છા કરનારાઓને) બાણવા. અહીં જૈનધર્મ કલ્પવૃક્ષની જેવો ચિંતામણિ રત્નની જેવો, તથા ઐરાવત હાથીની જેવો બાણવો અને ઇન્દ્રિયના વિષયો વિષ્ણુક્ષની, ધંતુરાની અને કાચની જેવા, તથા ગધેડાની જેવા બાણવા. ૧૩૬

ચાલુ પ્રસંગે વૈરાગ્ય જાવતા બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

સૂર્યની ગતિ આગતિથી હોય ક્ષય નિત જીવનનો,
વિકટ વ્યાપારે કરીને મેળ ન રહે કાળનો;
અન્યના જન્માદિ દેખી નર પ્રમાદી ના કરે,
મોહ મદિરા પાન કરીને જગત ગાંડું થઈ ફરે. ૧૩૭

અર્થ:—સૂર્યની ગતિ આગતિથી એટલે સૂર્યના ઉદય વડે અને આશ્વિન વડે હંમેશાં મનુષ્ય જીવનનો નિરંતર ક્ષય થઈ રહેલો છે. એટલે જેમ જેમ દિવસ અને રાત જાય છે તેમ તેમ આયુષ્ય દરરોજ ઓછું થતું જાય છે, તે છતાં પ્રમાદી એટલે ધર્મ કાર્ય કરવામાં આગસુ મનુષ્યને હિંસાદિ દોષમય વ્યાપારમાં એટલે મુશ્કેલી ભરેલાં સાંસારિક કાર્યોમાં કાળનો મેળ રહેતો નથી એટલે કેટલો કાળ આદ્યો ગયો કે પોતાનું કેટલું આયુષ્ય વીતી ગયું. તેનું તેને લગાર પણ લાન રહેતું નથી. વળી તે જગતમાં બીજાનાં જન્માદિ એટલે જન્મ મરણ વગેરે જે દુઃખો થાય છે તે જુવે છે, છતાં પણ ચેતતો નથી. વળી મારે પણ મરવું પડશે અને આ મનુષ્ય ભવ મૂર્ખી ક્યાં ભવમાં જઈશ, આ બાબતનો લગાર પણ વિચાર તે કરતો નથી. કારણ કે અપ્રમાદી જીવો સિવાય મોહ મદિરા એટલે મોહ રૂપી દારૂ પીને આ લગલગ આખું જગત ગાંડું થઈને જ ફર્યા કરે છે, એટલે મોહનીય કર્મને લઈને કુટુંબાદિકમાં આસક્ત થએલા આ જગતના લોકો ગાંડાની જેમ દુઃખી થાય છે. ૧૩૭

આર્યદેશાદિક લહીને જેહ જડ ના ધર્મને,
કરતો તજે તે સાગરે આધાર ઉત્તમ બહાણને;
આદિ પદ્ધતી બુદ્ધિ બલ કુલ રૂપ જીવન બાણીએ,
નરપણામાં ધર્મસાધન એહ કદી ના ભૂલીએ. ૧૩૮

અર્થ:—જે આણુસમણ મનુષ્યો ધર્મની સાધના કરવામાં મદદગાર એવા આર્યદેશ વિગેરે સાધન સામગ્રી પોતે મેળવી છે છતાં પણ આત્માને નુકસાન કરનાર એવા ધન વિગેરે પૌદ્ગલિક વસ્તુઓમાં મોહ રાખીને ધર્મને સાધતા નથી, તેઓ ભર સમુદ્રમાં આધાર ભૂત એવા ઉત્તમ વહાણનો ત્યાગ કરનારા મૂર્ખની જેવા બુદ્ધિહીન જાણવા. કારણ કે પોતાની પાસે ઉત્તમ વહાણ હોય તે છતાં સમુદ્રમાં મુસાફરી કરનાર જે તેનો ત્યાગ કરે તો તે જેમ સમુદ્રમાં ફૂંખી જાય છે તેમ આ ભયંકર સંસાર રૂપી સમુદ્રમાં ઉત્તમ આર્ય દેશ વગેરે ધર્મ સામગ્રી રૂપી વહાણ મેળવ્યા છતાં ધનાદિકમાં આસક્ત થઈને જેઓ ધર્મને સાધતા નથી, તેઓ વહાણ તજીને સમુદ્રમાં ફળનારની માફક આ સંસાર રૂપી સમુદ્રમાં ફૂંખે છે એટલે ચાર ગતિઓમાં રખડયા કરે છે. અને દુઃખી થાય છે. અહીં “આર્ય દેશાદિક” એ પદમાં આવેલા આદિ શબ્દથી બુદ્ધિ, બલ, કુલ, રૂપ અને જીવન એટલે નિર્દોષ આયુષ્ય અને નિરોગી શરીર વગેરે એ સર્વ ધર્મનાં સાધન જાણવાં. કારણ કે મનુષ્યપણની અંદર આ બધી વસ્તુઓ ધર્મસાધન એટલે ધર્મની સાધના કરવામાં અપૂર્વ મદદગાર છે. ૧૩૮

પ્રભુદેવ પ્રમાદનો વિશ્વાસ નાહ કરવાનું જણાવે છે:—

આ પ્રમાદ તણા વશે રખડે નિગોદે બહુ જના,
અપ્રમાદી ધર્મ સાધી સાધતા સુખ મુક્તિના;
ઈમિ વિચારી ભવ્ય જીવો ધર્મ અવસર સાધજો,
મોહ પુત્ર પ્રમાદનો વિશ્વાસ કદી ના રાખજો. ૧૩૯

અર્થ:—આ પ્રમાદને વશ થએલા ઘણા મનુષ્યો નિગોદની અંદર ઘણો વખત

૧ નિગોદ એટલે સાધારણ વનસ્પતિના અનંત જીવોનું એક શરીર, અને તે એક જ શરીરમાં રહેલા અનંત જીવો તે નિગોદ જીવો કહેવાય, તેમાં નિગોદના બે ભેદ છે સૂક્ષ્મનિગોદ અને બાદર નિગોદ. તેમાં સૂક્ષ્મ નિગોદ ચૌદ રાજ્યોકમાં ભરેલી છે. ચૌદ રાજ્યોકની કોઈ પણ જગ્યા સૂક્ષ્મનિગોદ વિનાની નથી. અને તે બાદર નિગોદ કે જેનું શરીર ચર્મ ચતુર્થી જોઈ શકાય છે તે કંદમૂળ વગેરે જાણવી. પૂર્વે કહ્યા મુજબ અનંતા સાધારણ વનસ્પતિકાય જીવોના એક શરીરને એક નિગોદ કહેવાય છે તેવી અસંખ્યાતી નિગોદનો એક જોજો કહેવાય છે અને તેવા અસંખ્યાતા જોજો ચૌદ રાજ્યોકમાં ભરેલા છે. આ નિગોદનું આયુષ્ય ઘણું ઓછું હોય તો ૨૫૬ આવલી પ્રમાણ સુલ્લક ભવનું હોય છે. અને વધારેમાં વધારે આયુષ્ય અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણનું જાણવું. આ નિગોદમાં નારકી કરતાં પણ ઘણું વધારે દુઃખ છે અને તે દુઃખ વારંવાર જન્મ મરણનું જાણવું, સુલ્લક ભવના હિસાબે એક શ્વાસોશ્વાસમાં ૧૭ ભયથી વધારે ભવ થાય છે. અને એક મુહૂર્તમાં (૪૮ મીનીટમાં) ૬૫૫૩૬ ભવ થાય છે, એ વાત અત્યંત ઓછા આયુષ્યવાળા લખિંધ અપર્યાપ્ત નિગોદના જીવોની અપેક્ષાએ જાણવી છે, અને અન્તર્મુહૂર્ત આયુષ્યવાળા લખિંધપર્યાપ્ત નિગોદ જીવોના આયુષ્યના હિસાબે એક શ્વાસોશ્વાસનાં ૧૭ ભવ નહિ, પરંતુ ઓછા ભવ થાય

રખડ્યા કરે છે. પરંતુ જે લવ્ય જીવો અપ્રમાદી છે, એટલે પ્રમાદ રહિત થઈ ધર્મને સાધનારા જીવો છે, તેઓ ધર્મની સાધના કરતાં કરતાં પરંપરાએ મોક્ષના સુખને પણ મેળવે છે. આ પ્રમાણે વિચારીને હે લવ્ય જીવો ! તમે ધર્મના અવસરને સારી રીતે સાધજો, એટલે ધર્મ કરવાનો પ્રસંગ મળે, ત્યારે ધર્મની સાધના કરવામાં લગાર પણ પ્રમાદ કરશો નહિ. અને આ પ્રમાદ જે મોહરાજનો પુત્ર છે તેનો કદી પણ વિશ્વાસ કરશો નહિ. કારણ કે તેનો થોડો પણ વિશ્વાસ કરશો, તો ધીમે ધીમે તમે બહુ જ હલકી ક્રેટીમાં દાખલ થઈ જશો. અને સંસારમાં રખડશો. ૧૩૯

સંસાર અગ્નિના જેવો છે, એમ ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

રતિસ્વરૂપ સંતાપથી જે ચપળતાને ધારતી,
કામિની રૂપ જાળ મોટી જેહમાંથી નીકળતી;
કમળહલ કાળા કટાક્ષ સ્વરૂપ ધૂમ તણી તતિ,
પ્રકટતી, જેના વિષય અંગારથી તન દાઝતી. ૧૪૦

તેહ સંસાર સ્વરૂપ અગ્નિ વિષે સુખ ક્યાં મળે ?,
અંગાર જ્વાલા ધૂમ ત્રણ જિમ અગ્નિમાંથી નીકળે;
સંસારમાં પણ તેહ ત્રણ તિમ અગ્નિ સમ સંસારને,
જાણજો વૈરાગ્ય જલથી ઠારજો ઝટ એહને. ૧૪૧

અર્થ:—આ સંસાર અગ્નિના જેવો છે. કારણ કે અગ્નિમાંથી જેમ જાળ એટલે જ્વાલાઓ નીકળે છે, તેમ આ સંસાર રૂપી અગ્નિમાંથી કામિની એટલે સ્ત્રી રૂપી જ્વાલા નીકળે છે, અને તે રતિસ્વરૂપ સંતાપને એટલે કામાગ્નિ વડે ચપળતાને ધારણ કરે છે. જે સંસારરૂપ અગ્નિમાં કાળા કમલના પાંદડા જેવા આંખના કાળા કટાક્ષ (વક્રદષ્ટિ) રૂપી ધૂમાડાની તતિ એટલે શ્રેણિ અથવા પરંપરા પ્રગટે છે અને જે સંસારરૂપ અગ્નિના વિષયાભિલાષ રૂપી અંગારા શરીરને બાળે છે. આવા સંસાર રૂપ અગ્નિને વિષે સુખ ક્યાંથી મળે ? એટલે સુખ નજ મળે. જેમ અગ્નિમાંથી અંગારા, જ્વાલા એટલે જાળ અને ધૂમ એટલે ધૂમાડો એ ત્રણ વસ્તુ નીકળે છે તેમ સંસાર રૂપી અગ્નિમાંથી પણ તે ત્રણ વસ્તુઓ નીકળતી હોવાથી સંસારને પણ અગ્નિની જેવો કહ્યો છે. અને એ સંસાર રૂપી અગ્નિને વૈરાગ્ય રૂપી પાણી છાંટીને હે લવ્ય જીવો તમે જલ્દી શાંત કરજો. કારણ કે જ્યારે વૈરાગ્ય ભાવના બળે અને લવ્ય જીવો સંયમની સાધના કરે, ત્યારે જ તે શાંત થઈ શકે છે. ૧૪૦-૧૪૧.

તાપ લાગે જ્વાલમાંહી ભોગ તાપ ઇહાં સહી,
કામાગ્નિનું પરિણામ માહું વિષય સેવન છે અહીં;

કાળાશ ધૂમાડા વિષે તેવું કટાક્ષે જાણીએ,
ધૂમથી મુંઝાય જન તિમ સ્ત્રી કટાક્ષે માનીએ. ૧૪૨

અર્થ:—એજ અગ્નિ જ્વાલાની અને ધૂમાડાની ઉપમાનો વિશેષ સ્પષ્ટ અર્થ એ છે કે જેમ આજ લાગવાથી તાપ લાગે છે તેમ આ સંસાર રૂપી અગ્નિનો લોગ (લોગલિ-લાપ) રૂપી તાપ જાણવો. એટલે સ્ત્રીઓ અહીં જ્વાલાની જેવી જાણવી. કારણ કે સ્ત્રી રૂપી જ્વાલા તે કામાગ્નિને ઉત્પન્ન કરે છે કે જેના તાપમાં મનુષ્યો ખળ્યા કરે છે. તથા તે કામાગ્નિનું પરિણામ વિષય સેવન છે. એટલે વિષય સેવન અંગારાની જેવું જાણવું. જેમ અંગારાનો તાપ જલ્દી શાંત પડતો નથી તેમ વિષય સેવનથી પણ વિષયની ઈચ્છા શાંત નહિ પડતાં વધારે વધતી જાય છે. તથા અગ્નિનો ધૂમાડો કાળો હોય છે અને તેનાથી માણસ મુંઝાય છે તેમ સ્ત્રીના કાળો નેત્રોમાંથી નીકળતા કટાક્ષો પણ કાળા ધૂમાડાની જેવા જાણવા- અને તે કટાક્ષો વડે કરીને વિષયો માણસ મુંઝાયા કરે છે એટલે વિષય લોગવ-વાની ઈચ્છા કર્યા કરે છે. એ પ્રમાણે અહીં અગ્નિના જેવો સંસાર કહ્યો. અને અગ્નિની જ્વાલા જેવી સ્ત્રીઓ કહી, તથા જ્વાલાના તાપની જેવો લોગલિલાપ કહ્યો, તેમજ કાળા ધૂમાડાની જેવા સ્ત્રીઓનાં કટાક્ષો કહ્યાં, અને વિષયલોગોને અંગારાની જેવા કહ્યા. એ રીતે અગ્નિથી ઉપજતી ચાર વસ્તુઓની ઉપમા સંસાર રૂપ અગ્નિની સાથે સરખાવી શકાય છે. ૧૪૨.

સંસારને કસાઈખાનાની જેવો કહે છે:—

વિષયરૂપ કસાઈ નારી સ્નેહ રતિ રૂપ પાશને,
નાંખી ગળામાં લવિ પશુને મારતા દંધ દુઃખને;
સંસાર રૂપ કસાઈખાનું આપતું અતિ ત્રાસને,
હે ભવ્ય જીવો ! એમ જાણી છોડજો સંસારને. ૧૪૩

અર્થ:—હે ભવ્ય જીવો ! આ સંસારને જરૂર તમારે ઘણો ત્રાસ આપનાર કસાઈ-ખાનાની જેવો જાણવો. કારણ કે આ સંસાર રૂપી કસાઈ ખાનામાં જૂદી જૂદી જાતના વિષયો રૂપી કસાઈઓ રહેલા છે. કારણ કે જેમ કસાઈઓ પાડા વિગેરે પશુઓની કતલ કરે છે. તેમ આ શબ્દાદિ વિષયો રૂપી ઘણાં કસાઈઓ સંસારી જીવો રૂપી પશુઓની કતલ કરે છે એટલે તેમનું જ્ઞાનાદિ જીવન નાશ કરે છે. જેમ કસાઈ પશુના ગળામાં ફાંસો દંધ પોતાનો છરો પશુના ગળામાં મારે છે તેમ આ વિષય રૂપી કસાઈ સ્ત્રીના સ્નેહમાં રમણ કરવા (આસક્ત થવા) રૂપ પાશ એટલે ફાંસો મોહી સંસારી જીવો રૂપી પશુના ગળામાં નાખીને તેમની ઉપર વિષય લોગ રૂપ છરો મારીને જીવોને મારે છે. આ પ્રમાણે

હે ભવ્ય જીવો ! આ સંસાર કસાઈ ખાનાની જેવો છે, અને તે જીવોને અત્યંત ત્રાસ આપે છે એમ જાણીને તમે તેનો ત્યાગ કરજો. ૧૪૩

સંસાર રાક્ષસની જેવો છે, એમ ત્રણ સ્લોકમાં સમજાવે છે:—

રાતે ફરે રાક્ષસ ધરે માથે ભયંકર સર્પને,
નાંખે ગજામાં હાડકાં તિમ નિજ વહનને ફાટીને;

હાંત દેખાડી હસે રાક્ષસ સમા સંસારને,

હે ભવ્ય જીવો ! જાણજો જ ઘટાવજો દૃષ્ટાંતને. ૧૪૪

અર્થ:—જેમ રાક્ષસ એટલે દૈત્ય રાત્રીએ ખહાર ફરે છે, અને માથાની ઉપર ભયંકર કાળા સર્પને ધારણ કરે છે, તથા પોતાના ગજામાં હાડકાંની માળા નાખે છે અને પોતાનું મોં પહોળું કરીને હાંત દેખાડીને હસે છે એટલે ભયંકર અદૃહાસ્ય કરે છે એટલે ખડખડ હસે છે. તેવા રાક્ષસની જેવા જ આ સંસારને હે ભવ્યો ! તમે માનજો. આ રાક્ષસના દૃષ્ટાંતને સંસારમાં આ પ્રમાણે ઘટાવજો. ૧૪૪

અજ્ઞાન રૂપી રાતમાં સંસાર રાક્ષસ વિચરતો,

ચારે કષાય સ્વરૂપ સર્પો મસ્તકે તે ધારતો;

પાંચે વિષયરૂપ હાડકાંને વલિ ગજામાં નાંખતો,

ને હસે બહુ દોષ રૂપી હાંતગણ બતલાવતો. ૧૪૫

અર્થ:—પાછળના સ્લોકમાં સંસારને રાક્ષસની જેવો કહ્યો, તે ધીના આ પ્રમાણે ઘટાવવી—જેમ રાક્ષસ રાત્રીએ ફરે છે તેમ આ સંસારરૂપી રાક્ષસ અજ્ઞાનરૂપી રાત્રીમાં ફરે છે. જેમ રાક્ષસ સર્પને ધારણ કરે છે તેમ આ સંસારરૂપી રાક્ષસ ચાર કષાયરૂપી ભયંકર સર્પોને મસ્તક ઉપર ધારણ કરે છે. વળી આ રાક્ષસ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયરૂપી હાડકાઓની માળાને ગજામાં નાખે છે (ધારણ કરે છે), તથા પોતાના ઘણા દોષ એટલે દૃષ્ટો રૂપી હાંતના સમૂહને દેખાડતો દેખાડતો અદૃહાસ્ય કરે છે. (ખડખડ હસે છે.) ૧૪૫

તિમિર રૂપ અજ્ઞાન તિણ ઉપમા કહી તસ રાતની,

ઝેરી કષાયો એહથી ઉપમા જણાવી સર્પની;

મલિન તેમ કઠોર વિષયો તિણ સમા તે અસ્થિની,

પ્રકટ ભવન સ્વભાવ દોષો તિણ સમા તે હાંતની. ૧૪૬

અર્થ:—અહીં અજ્ઞાનને રાતની ઉપમા આપી છે. કારણ કે જેમ રાતમાં અંધારું હોય છે તેથી રાત કાળી દેખાય છે અને તેમાં બરાબર દેખી શકાતું નથી તેવી રીતે અજ્ઞાનથી

પણ વસ્તુસ્વરૂપ સત્ય સ્વરૂપે જણાતું નથી માટે જ તિમિર એટલે અંધકારની જેવું અજ્ઞાન કહેવાય છે. તથા કષાયોને સર્પની ઉપમા આપવાનું કારણ એ છે કે જેમ સર્પ ઝેરી હોય છે અને તે બીજાને કરડીને મૃત્યુ પમાડે છે, તેવી રીતે ચાર કષાયો પણ ઝેરની જેવા છે, કારણ કે ઝેર ચઢવાથી માણસના શરીરમાં વિકાર થાય છે તેથી તેનું શરીર લીલુંછમ થઈ જાય છે અને લાન રહેતું નથી, તેવી રીતે કષાયરૂપી સર્પનું પણ આ જીવને ઝેર ચઢે છે જેથી તેને પોતાના સ્વરૂપનું લાન રહેતું નથી અને પોતાનો જે મૂળ સ્વભાવ છે તેમાં તે ઝેર વિકાર ઉત્પન્ન કરે છે. માટે કષાયોને ઝેરી સાપની ઉપમા આપી છે. વળી સર્પ તો એકજ વાર મારે છે ત્યારે આ કષાયોનો તીવ્ર ઉદય જીવને ઘણા ભવોમાં રખડાવે છે એટલે ભવોભવ મારે છે. વળી વિષયોને હાડકાંની માળાની ઉપમા આપી છે, તેનું કારણ એ છે કે હાડકાં જેમ મલિન એટલે મેલાં ગંદાં હોય છે તેથી તિરસ્કાર લાયક ગણાય છે, અને કઠોર એટલે કઠણ હોય છે તેમ વિષયો પણ અત્યંત મલીન હોવાથી તિરસ્કાર કરવા લાયક છે અને કઠોર એટલે અતિ દુઃખ આપનારા છે. તથા દોષોને દાંતની ઉપમા આપી છે તેનું કારણ એ છે કે જેમ દાંત પ્રગટ રીતે દેખાય છે તેમ દોષોનો પણ પ્રકટ થવાનો સ્વભાવ છે એટલે દોષો છાના રહી શકતા નથી. પરંતુ બહુ પરિશ્રમે પોતાના દોષો છુપાવવા જતાં પણ તે લોકમાં પ્રગટ થઈ જાય છે માટે દોષોને દાંત સરખા કહ્યા છે. ૧૪૬

અજ્ઞાની જીવોની પ્રવૃત્તિ જણાવે છે:—

અજ્ઞાનથી દુઃખદાયી ધન વિષયાદિમાં સુખ માનતા,

સુખદાયી સંયમ તપ પ્રમુખમાં ભવિજનો દુઃખ ધારતા;

જ્યાં સુધી તેઓ કરે ઇંમ ત્યાં સુધી દુઃખ પામતા,

પણ પુણ્ય યોગે ગુરૂ વચનથી જ્ઞાન ગુણ વિકસાવતા. ૧૪૭

અર્થ:—અણુસમજી સંસારી જીવો બીન સમજણને લઈને દુઃખદાયી એટલે દુઃખ આપનાર એવા તે ધન અને વિષય તથા કષાય વગેરેમાં સુખ માને છે. કે જે ધન અતિ દુઃખદાયી છે કારણ કે તેને કમાવા માટે દુઃખ સહન કરવું પડે છે, બીજાની સેવા-ચાકરી કરવી પડે છે. વળી પોતાની પાસે પૈસા હોય તો રખે તેને કોઈ ચોરી જશે અથવા કોઈ લુંટી જશે એવો ભય રહ્યા કરે છે, અને કદાચ કોઈ ચોરી કે લુંટી જાય, ત્યારે પણ મમતાને લીધે દુઃખ થાય છે. તેમજ વિષયો પણ દુઃખદાયી છે કારણ કે સ્પર્શાદિ એકેક ઇન્દ્રિયના વિષયમાં ફસાએલા એવા હાથી, માછલાં, ભમરો, પતંગીયાં તથા હરણીયાં દુઃખ પામીને મરણને પામે છે, એમ નજરોનજર દેખાય છે માટે ધન અને વિષયો પણ દુઃખદાયી છે, તે છતાં આ જીવ તે ધન અને વિષયોના સાધનોને મેળવવાને તથા તેનો ઉપભોગ કરવાને અને તેને સાચવવાને સતત ઉદ્યમ કર્યા કરે છે. એવી રીતે ધન તથા વિષયો અને કષાય દુઃખદાયી હોવા છતાં અજ્ઞાન એટલે અણુસમજથી અજ્ઞાની જીવો તેમાં સુખ

માને છે, એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાને સુખ આપનાર હોવા છતાં સંયમ એટલે ચારિત્ર તથા બાર પ્રકારના તપ અને દાન શીલ વિગેરેને તેઓ દુઃખ આપનાર માને છે. પરંતુ અજ્ઞાનને લીધે તેઓ એમ સમજતા નથી કે સંયમ તથા તપ વડે પોતાના કર્મોની નિર્જરા થાય છે તથા તે વખતે આશ્રવોનો પણ નિરોધ થતો હોવાથી સંવરભાવ પણ જાગે છે, તેથી અશુભ કર્મનો બંધ રોકાય છે અને પુણ્યનો બંધ થાય છે, માટે તે ખરી રીતે આત્માને સુખ આપનાર છે, એમ તેઓ જાણતા નથી. માટે જ્યાં સુધી જીવો આ પ્રમાણે ઉલટી રીતે વર્તે છે, ત્યાં સુધી તેઓ દુઃખ પામે છે. પરંતુ જો પુણ્યનો ઉદય જાગે તો શ્રીગુરમહારાજના ઉપદેશથી તેઓ પોતાનું અજ્ઞાન જરૂર દૂર કરી શકે છે અને તેથી તેમનો જ્ઞાન ગુણ વિકાસ પામે છે, કે જેથી તેઓ દુઃખ આપનારા પદાર્થોને તથા સુખ આપનારા પદાર્થોને યથાર્થ સ્વરૂપે (સાચી રીતે) સમજે છે. કહેવાનું રહસ્ય એ છે કે વિષયાદિને અને સંય-માદિને ખરા સ્વરૂપે સમજે છે, એટલે ગુરૂનો ઉપદેશ પામેલા જીવો ધન અને વિષયાદિ પદાર્થોને દુઃખના સાધન તરીકે જ માને છે, અને સંયમાદિ પદાર્થોને સુખના સાધન તરીકે માને છે. ૧૪૭

જ્ઞાની જીવોની પ્રવૃત્તિ જણાવે છે:—

પૂર્વ વૃત્તિ નિંદતા તિમ સત્ય બીના જાણતા,
વિષયાદિમાં દુઃખ તેહથી નિવૃત્તિમાં સુખ માનતા;
ઇચ્છા સકલ વિણસાવતા આકુલપણાને ટાલતા,

સહજ સુખને અનુભવતા શાશ્વતાનંદી થતા. ૧૪૮

અર્થ:—એવી રીતે પુણ્યના ઉદયથી જ્યારે સદ્ગુરૂના ઉપદેશ વડે તે ભવ્ય જીવો સત્ય હકીકત જાણે છે ત્યારે તેઓ પૂર્વવૃત્તિ એટલે પોતાના પહેલાંના આચરણની નિંદા કરે છે. અને વિષયાદિક એટલે વિષય ઉપલોગ તથા પરિશ્રદ્ધ વિગેરેમાં દુઃખ છે એવું જાણીને નિવૃત્તિ એટલે તે વિષયાદિકના ત્યાગમાં તથા ચિત્તની સમાધિમાં સુખ માને છે અનુક્રમે પોતાની સઘળી ઇચ્છાઓ એટલે પૌંદ્રગલિક અભિલાષાઓને વિણસાવે છે એટલે દૂર કરે છે, અને આકુલપણાને ટાળે છે એટલે વિષયોના ઉપલોગની વ્યાકુળતા-ટળવળાટ અને તેથી થતા આર્ત ધ્યાન અને રોડ ધ્યાનને દૂર કરે છે. એવી રીતે જ્યારે બહારની ખોટી ધમાલ દૂર થાય છે ત્યારે સહજ સુખ એટલે આત્માના પોતાના જ્ઞાનાદિ સ્વાભા-વિક ગુણોમાં રમણ કરવા રૂપ સ્વાભાવિક સુખનો અનુભવ થાય છે. અને તેથી ભવિષ્યમાં શાશ્વતાનંદી એટલે અનંતકાળ સુધી નિરંતર ટકી રહેનાર એવા મોક્ષના આનંદને ભોગ-વનારા ભવ્ય જીવો જરૂર થાય છે. ૧૪૮

આહુ પ્રસંગે બે શ્લોકમાં પ્રભુજી શિખામણુ આપે છે:—

નિઃસૃષ્ટત્વે પાત્રતા એથી મલે ઝટ સંપદા,
વિપરીતતા સસૃષ્ટ દશામાં જેહ આપે આપદા;

હે ભવ્ય જીવો ! એહથી સંસારના સવિ અર્થમાં,
કરશેા નહિ વિશ્વાસ તો તમને કદી પણ સ્વપ્નમાં. ૧૪૯

ચિત્ત તનુ દુઃખ ગંધ પણ હોશે નહિ સંસારને,
અટવી સમેા પણ જાણીને ના રાખીએ તસ મોહને;
સંસાર રૂપ અટવી વિષે આ કામ લૂટારો સદા,
જ્ઞાનાદિ ધનને પણ તમારા લૂંટતો દઈ આપદા. ૧૫૦

અર્થ:—નિઃસ્પૃહપણમાં એટલે કોઈ પણ પ્રકારની સ્પૃહા અથવા ઇચ્છા નહિ રાખવામાં એટલે સંતોષ વૃત્તિ રાખવામાં જ પાત્રતા એટલે સુપાત્ર પણું રહેલું છે. અને સંતોષવાળા ભવ્ય જીવોને જહ્દીથી સંપત્તિઓ મળે છે. આથી ઉલટું સસ્પૃહદશામાં એટલે અસંતોષમાં અથવા લોભીપણમાં (લોભ દશામાં) વિપરીતતા એટલે ઉલટાપણું છે એટલે અપાત્રતા છે. જેથી કરીને એવી અપાત્રતાના કારણે આપત્તિઓ એકઠી થાય છે. અથવા તેવા લોભી જીવોને સાચા સુખની પ્રાપ્તિ ન થતાં ઉલટાં દુઃખ ભોગવવાં પડે છે. એમ જાણીને હે ભવ્ય જીવો ! તમે સંસારના સર્વ પદાર્થોમાં આત્મહિતનો વિશ્વાસ રાખશેો નહિ. આ પ્રમાણે જો વર્તશેો તો તમને સ્વપ્નમાં પણ શરીર અને મન સંબંધી દુઃખની ગંધ પણ આવશે નહિ એટલે તમને લેશમાત્ર દુઃખ થશે નહિ. વળી આ સંસારને અટવી અથવા જંગલની જેવો જાણીને તેનો મોહ રાખવો નહિ. કારણ કે આ સંસાર રૂપી અરણ્યમાં કામ લૂટારો એટલે વિવેચ સુખ ભોગવવાની ઇચ્છા કરાવનાર જે અનંગ (કામ-દેવ) રૂપી લૂંટારો તે હંમેશાં તમને દુઃખ આપીને તમારા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપી ધનને લુટી રહ્યો છે. ૧૪૯-૧૫૦

કામરૂપી લૂંટારાની ઓળખાણ કરાવીને વળાવાની જરૂરિયાત જણાવે છે:—

સ્ત્રી તણા અંગો વિષે, આ કામ લૂટારો રહે,
કંઈ ધર્મ ભિક્ષા મેળવી જતા ભવિક જનને ગ્રહે;
નાની મુસાફરીમાં વળાવા વિણ તમે ના ચાલતા,
તો દીર્ઘ ભવની સફરમાં ભય જરૂર તે વિણ વિચરતા. ૧૫૧

અર્થ:—આ કામ રૂપી લૂંટારો સ્ત્રીઓના સુખ વિગેરે અંગને વિષે રહે છે, કારણ કે જેમ જેમ સ્ત્રીનાં સુખ વિગેરે અંગોપાંગ નિરખી નિરખીને જોવામાં આવે તેમ તેમ કામની લાલસા વધતી જાય છે. ધર્મની ભિક્ષા મેળવીને ઘેર જતા એટલે કંઈ ધર્મધન પામીને આત્મસ્વરૂપમાં આવતા ભવ્ય જનોને આ કામલૂંટારો પકડે છે, કારણ કે શરૂ

પાસેથી ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળીને જતા ભવ્ય જનો જ્યારે આ કામ રૂપી છુટારા આગળ આવે છે ત્યારે તે સાંભળેલા ધર્મના ઉપદેશને ભૂલાવી દે છે. માટે હે ભવ્યો ! જ્યારે તમારે નાની મુસાફરી કરવાની હોય છે એટલે એક ગામથી નીકળીને નજીકના ગામમાં જવાનું હોય છે ત્યારે તો તમે વળાવા (માર્ગનો ભોમીયો અથવા રક્ષક) વિના જતા નથી, તો પછી લાંબી એવી આ સંસારની મુસાફરીમાં તમે તે વળાવા વિના એકલા નિર્ભયની માફક કેમ કરો છો ? એકલા ફરવામાં રસ્તામાં તમને જરૂર ભય રહેલો છે, માટે તમારે ભોમીઓ અવશ્ય રાખવો જોઈએ. આ સંસારની મુસાફરીમાં તમારે તમારી સાથે કેવા પ્રકારનો વળાવો રાખવો જોઈએ તે આગળ દેખાડીએ છીએ. ૧૫૧

વળાવાનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

જિનધર્મ રક્ષક તે સહાયક પણ વળાવો જાણીએ,
તેહની સાથે રહી જ્ઞાનાદિ ધન સંભારીએ;

યોગની સ્થિરતા ધરીને ધર્મસાધન સાધજો,
અપ્રમાદે કામ છુટારા તણો ભય ટાલજો. ૧૫૨

અર્થ:—આ સંસારની મુસાફરીમાં શ્રીજિનેશ્વર દેવે કહેલો ત્રિપુટી શુદ્ધ ધર્મજ રક્ષક એટલે રક્ષણ કરનાર છે, તથા સહાયક એટલે મદદ કરનાર પણ એજ ધર્મ હોવાથી શ્રી જિનધર્મ એજ સાચો વળાવો જાણવો. તેને સાથે રાખીને હે ભવ્ય જીવો ! જ્ઞાનાદિ ધન એટલે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર વગેરે આત્મિક ધનનું રક્ષણ કરજો. વળી યોગની સ્થિરતા એટલે મનોયોગ વચનયોગ અને કાયયોગ એ ત્રણ યોગની એકાગ્રતા કરી એટલે એ ત્રણેને ધર્મની અંદર જોડીને ધર્મની સાધના કરજો. કારણ કે યોગની સ્થિરતા વિના ધર્મકાર્ય સાધી શકાતું નથી, અને એ પ્રમાણે યોગને સ્થિર કરીને અપ્રમાદે એટલે નિદ્રા વિકૃત્યા વિગેરે ખેલાં કહેલા પ્રમાદથી દૂર રહીને કામ રૂપી છુટારાના ભયને દૂર કરજો. ૧૫૨

ધર્મને સાધવાનો વિધિ દાખલો દઇને સમજાવે છે:—

યોગની એકાગ્રતામાં ભેદ સચલી સિદ્ધિના,
એક સરખા વાગનારા તાર તંબૂરા તણા;
મુણનારને રાજ કરે વિપરીતતા એ વાગતા,
ધે નહિ આનંદ રજ પણ કાનને કટ્ટુ લાગતા. ૧૫૩

અર્થ:—યોગની એકાગ્રતા થાય, એટલે મનની જેવી વિચારણા હોય, તે પ્રમાણે વચનથી બોલતા હોઈએ અને તેને અનુસાર કાયાની પ્રવૃત્તિ થતી હોય એ પ્રમાણે જ્યારે

ત્રણે યોગ એકજ ધર્મધ્યાનમાં એકતાર થાય, ત્યારે જ સમ્રાજા પ્રકારની સિદ્ધિઓના ભેદ એટલે આઠ પ્રકારની કહેવાતી ઋદ્ધિ સિદ્ધિઓના સર્વ ભેદ સિદ્ધ થાય છે. આ બાબતમાં તંજુરાના તારનું દષ્ટાંત જાણવા જેવું છે. તે દુઃકમાં આ પ્રમાણે—

જેવી રીતે તંજુરાના તાર જો એક સરખા વાગતા હોય તો તેમાંથી નીકળતો સૂર સાંભળનારને રાજી કરે છે અથવા તે સાંભળવો ગમે છે, પરંતુ જો એક તાર પણ વિપરીત રીતે એટલે ઉલટી રીતે વાગતો હોય તો તે બેસૂરું લાગે છે તો પછી બધા તારો વિપરીત વાગે તો તે જરા પણ આનંદ ક્યાંથી આપે ? અર્થાત્ એ બેસૂરા રાગ જરા પણ આનંદ આપતા નથી પરંતુ કાનને પણ તે કટુ એટલે અપ્રિય લાગે છે. માટે જેમ તંજુરામાં ત્રણે તારને સરખી રીતે વાગવાની જરૂર છે, તેમ ધર્મની સાધનામાં પણ યોગની એકાગ્રતાની એટલે સરખાપણાની જરૂર છે. અને એ પ્રમાણે કરવાથી અપૂર્વ સાત્ત્વિક આનંદ પ્રકટે છે. તથા પાછલા ભવમાં અજ્ઞાનાદિ હેતુઓથી બાંધેલા ચીકણાં કર્મોની પણ વધારે પ્રમાણમાં જરૂર નિર્જરા થાય છે, તેમજ પરિણામે મોક્ષના સુખને પણ જલ્દી મેળવી શકાય છે. આ પ્રસંગે શ્રીવીતરાગ ભાષિત કૃષ્ણ છેદ અને તાપથી શુદ્ધ એવા ધર્મની આરાધના કરવાથી સાત પ્રકારની વૃદ્ધિ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—(૧) શુભ ગતિનું લાંબું આયુષ્ય, જેમ દરેક અવસર્પિણીમાં ખેલા તીર્થકરનું પૂર્વ કોડનું તથા અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય તેત્રીસ સાગરોપમનું હોય છે. તે પાછલા ભવમાં સાધેલા નિર્મલ ધર્મનું ફલ કહેવાય. (૨) યશની વૃદ્ધિ એટલે ચારે દિશામાં યશ ફેલાય. (૩) બુદ્ધિની વૃદ્ધિ (૪) સુખની વૃદ્ધિ એટલે વધારે પ્રમાણમાં બીજા બુદ્ધિ વિગેરે તથા સુખના સાધનો મળે. (૫) લક્ષ્મી વધારે મળે. (૬) પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય વિશેષ બંધાય. (૭) પુત્રાદિ પરિવાર વધારે મળે કહ્યું છે કે—આયુર્વૃદ્ધિર્ચશોર્વૃદ્ધિઃ વૃદ્ધિઃ પ્રજ્ઞાસુખશ્રિયામ્ ॥ ધર્મસંતાનવૃદ્ધિશ્ચ-ધર્માત્સન્તાપિ વૃદ્ધયઃ ॥ ૧ ॥ આનો અર્થ ઉપર જણાવી દીધો છે. ૧૫૩

તંજુરાના ત્રણ તારનું દષ્ટાંત ધર્મની સાધનામાં ઘટાવે છે:—

તાર સમ મન વચન કાયા યોગ બહુવિધ જાણીએ,
ધર્મ સાધન સેવતા એકાગ્રતા બહુ રાખીએ;

ફલભેદ સાધક સાધનામાં સાધ્ય મૂલ સ્વરૂપમાં,
નિત રહે એકાગ્રતા બહુ રાખજો જિનધર્મમાં. ૧૫૪

અર્થ:—જેમ તંજુરાને અનેક તાર હોય છે તેમ અહીં મન, વચન, અને કાયાના ઘણા પ્રકારના વ્યાપાર રૂપ યોગ તે તારની જેવા જાણવા. માટે જ્યારે જ્યારે ધર્મ સાધન કરતા હોઈએ ત્યારે ત્યારે આ ત્રણે યોગની અત્યંત એકાગ્રતા રાખવી, પરંતુ હાથમાં

માણના મણુકા હોય અને મન કાંઈ લટકતું હોય અને મોઢેથી જાપને બદલે બીજી જ વાતો થતી હોય તો એવી લિપ્ત ક્રિયાવાળા યોગથી પૂરેપૂરું ફળ મળતું નથી. આ આશ-યથી કહ્યું છે કે ધર્મની સાધનામાં યોગની એકાગ્રતાની ખાસ જરૂર છે, કારણ કે યોગની એકાગ્રતાથી જ સંપૂર્ણ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. સાધકની સાધનામાં ફલનો જે તદ્દાવત છે, તે યોગની વિષમતાથી જ સમજવો. બાકી સાધ્ય હિંમેશાં મૂલ સ્વરૂપમાં જ એક સરખું જ છે. માટે હે ભવ્ય જીવો ! તમે જિનધર્મની સાધનામાં યોગની અત્યંત એકાગ્રતા રાખજો. ૧૫૪

કયા જીવોને તે લૂંટારો લૂંટતો નથી ? આ પ્રશ્નનો જવાબ આપે છે:—

પૂર્ણભાવે ધર્મને પામેલ લૂંટાચ્ચે નહી,
તેવા જનો તસ મૂલ ચિંતા કામની ન કરે સહી;
સંકલ્પના યોગે જ હોવે કામ પ્રકટ વિચારતા,
નિજ સાધ્ય બિંદુ સાચવીને સાધ્ય સિદ્ધિ સાધતા. ૧૫૫

અર્થ:—જેઓ સંપૂર્ણપણે શ્રીજિન ધર્મને પામેલા છે અથવા જેઓએ ધર્મ યથાર્થપણે બહુયો છે તેવા ધર્મી જનોજ કામદેવ રૂપી લૂંટારાથી લૂંટાતા નથી. કારણ કે તેઓએ તે કામરૂપી લૂંટારાની ઉત્પત્તિનું મૂળ જે ચિંતા એટલે સંકલ્પ વિકલ્પો તેનો નાશ કર્યો છે. તેથી તેવા ધર્મી મનુષ્યો કામની ચિંતા (વિચારણા) સરખી પણ કરતા નથી, પણ ક્રમ ઉત્પન્ન થવામાં તેનું મૂલ કારણ શું છે ? તેની વિચારણા કરી તે મૂળને જ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ પ્રગટ પણે વિચારે છે કે સંકલ્પના યોગથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા કામની ઉત્પત્તિનું સ્થાન મન છે. તેથી કામને મનસિજ અથવા મનોજ અથવા સંકલ્પયોનિ કહેવામાં આવે છે. તેથી એવા કામને જિતવા માટે મનને કબજે (તાબામાં) રાખવાની જરૂર છે. આ પ્રમાણે વિચારીને પોતાનું સાધ્ય બિંદુ એટલે જે ધર્મને સાધવાનું લક્ષ્ય છે તેજ તરફ ધ્યાન રાખીને સાધ્યની સિદ્ધિ મેળવે છે, એટલે જ્ઞાન દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગ એ જ સાધ્યને સિદ્ધ કરે છે. એમ સમજીને તે ત્રણેની નિર્મલ આરાધના ઉઠાસથી કરે છે. ૧૫૫

બ્રહ્મજી ભવ્ય જીવોની સાચી આત્મસ્થિતિ જણાવે છે:—

સંસારમાં સવિ એકલા આવ્યા અને તેવા જશે,
કોઈના ન તમે તમારું કોઈ ભવમાં ના થશે;
એક આત્મ છે તમારો યુક્ત જ્ઞાનાદિક ગુણે,
નિત્ય જાણો બાહ્ય તેથી સર્વ શેષ પદાર્થને. ૧૫૬

અર્થ:—આ સંસારમાં સઘળા જીવો એકલા આવ્યા છે. એટલે તેમનો જન્મ થયો ત્યારે ધન, દોલત કે વસ્ત્ર વગેરે સાથે લઈને આવ્યા નથી. અને મરતી વખતે પણ સાથે કંઈ આવવાનું નથી એટલે અનેક પ્રકારે છળ પ્રપંચ કરીને ગમે તેટલું ધન, મોટર, ખંડલા વિગેરે ખંધાવ્યા હશે તો પણ તેમાંનું કંઈ પણ લીધા સિવાય જેવા આવ્યા હતા તેવા જ જવાના છે. તેમજ તમે કોઈના નથી એટલે આ સંસારમાં સ્ત્રી, પુત્ર, પિતા, માતા, ભાઈ બહેન વગેરે સગાઈના જે જે સંબંધો છે તે તમામ ખોટા છે, કારણ કે તેમાંના કોઈના તમે ખરા સગા નથી, તેમજ તમારૂં પણ કોઈ ખરું સગું આ સંસારમાં થવાનું નથી. કારણ કે જે દુઃખ ઉદયમાં આવે છે તે તમારે એકલાને જ લોગવવાનું છે. તેમાંથી લગાર પણ દુઃખ કોઈ તમારા વતીનું લોગવવાનું નથી. પરંતુ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ગુણથી યુક્ત એવો જે આત્મા છે તેજ તમારો છે અથવા તમે આત્મ સ્વરૂપ જ છો. અને બાકીના આ શરીર વિગેરે સર્વ પદાર્થો છે તે સર્વ તમારાથી જૂદા જ છે. માટે તે આત્માને તથા તેના જ્ઞાનાદિ ગુણને જ નિત્ય તરીકે જાણવા યોગ્ય છે. બાકીના તમામ પદાર્થો આત્માથી બાહ્ય છે એટલે જૂદા છે એમ જાણવું. ૧૫૬

દુઃખને આપનારા સંયોગને છોડવાનું કહે છે:--

સંયોગ લક્ષણુ તે પદાર્થો દુઃખ સહ્યા સંયોગથી,

ભવમાં અનંતી વાર ભવ્ય જનો તમે કૂડ મોહથી;

સંયોગ સંબંધો ન રાચો વિબુધ છોડી રત્નને,

શું કાચ લઈને રાચશે? જટ છોડજો અજ્ઞાનને. ૧૫૭

અર્થ:—દુઃખનું મૂલ સંયોગ છે, અને તે સાંસારિક પદાર્થોના સંયોગથી આ સંસારમાં તમે અનંતી વાર દુઃખને સહન કર્યાં છે કહ્યું છે. કે-સંયોગમૂલ્યા જાત્રેણ પત્તા-દુઃખપરંપરા (શરીર આદિ સંયોગો એજ જેનું મૂળ કારણ છે એવી દુઃખની પરંપરાને આ જીવો ઘણી વાર પામ્યા છે.) માટે હે ભવ્ય જનો ! તમે તે કૂડ કપટવાળા મોહના સંયોગથી-સંબંધથી રાજ થાઓ નહિ. કારણ કે તેનાથી તમે ભૂતકાળમાં ઘણું દુઃખ સહન કર્યું છે અને હજી પણ એથી તમારે ભવિષ્યમાં ઘણું સહન કરવું પડશે માટે એવા સંયોગવાળા સંબંધોમાં રાચશો નહિ. શું વિબુધ એટલે પંડિત પુરૂષો રત્નને મૂકીને અને કાચને મેળવીને રાજ થાય ? અર્થાત્ પંડિત પુરૂષો કાચ મેળવીને રાજ ન જ થાય. માટે હે ભવ્ય જીવો ! તે મોહથી વધેલા અજ્ઞાનનો તમે ત્યાગ કરો. ૧૫૭

અનાદિ કાલથી સંસારમાં લડાઈ કોની થયા કરે છે ? તે જણાવે છે:--

સંસાર રણભૂમી વિષે ચાલે અનાદિ કાલથી,

ચારિત્ર નૃપનું મોહ નૃપનું યુદ્ધ પૂરા જોસથી;

પ્રથમ નૃપ ચારિત્રના આનંદને સમજાવતો,

પ્રત્યક્ષ ભાવે મોહ નૃપના જીવનને દર્શાવતો. ૧૫૮

અર્થ:—આ સંસાર રૂપી રણભૂમિ એટલે યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં અનાદિ કાલથી (કારણ કે આ સંસાર કોઈનો કરેલો નથી માટે તેની આદિ એટલે શરૂઆત નથી.) ચારિત્ર રાજાનું અને મોહ રાજાનું યુદ્ધ પૂર જોડમાં ચાલી રહેલું છે. તેમાં ચારિત્ર રાજા પ્રથમ ચારિત્રના આનંદને સમજાવે છે અને સાથે સાથે મોહ રાજાના વશમાં પડેલા જીવો ઉપર અનેક પ્રકારના જીવંતો ધાવ છે એટલે તે જીવોને ઘણી ઘણી રીતે દુઃખ આપે છે તે વાત પ્રત્યક્ષપણે દેખાડી આપે છે. ૧૫૮

ચારિત્ર રાજા સંસારી જીવોને કેવી હિતશિક્ષા આપે છે તે જણાવે છે:—

આત્મહિતની શુદ્ધ શિક્ષા ભૂરિ જનને આપતો,

મોહ કેરા પાશમાંથી કૈકને છોડાવતો;

હે ભગ્ય જીવો ! મોહનો વિશ્વાસ રજ કરશો નહિ,

એણે કર્યા હેરાન તમને એમ હાલ કરે સહી. ૧૫૯

અર્થ:—વળી ચારિત્ર રાજા મોહ રાજાને વશ પડેલા ઘણા માણસોને એટલે આત્માઓને હિતકારી સાચી શિખામણ આપે છે. અને તેમને બોધ પમાડી કેટલાય જીવોને તે મોહ રાજાની દુષ્ટ ભાવનામાંથી છોડાવે છે. તે ચારિત્ર રાજા કહે છે કે હે ભગ્ય જીવો ! આ મોહનો તમે લગાર પણ વિશ્વાસ કરશો નહિ. કારણ કે એણે જ તમને ફસાવીને અત્યાર સુધી હેરાન હેરાન કર્યા છે અને હાલ પણ તેજ તમને હેરાન કરી રહ્યો છે. ૧૫૯

મોહરાજાના જીવંતો છ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

આત્મહિતને ભૂલીને બેભાન થઈને આથડે,

સંસારી જન કાણમાં હસે નાચે અને કાણમાં રડે;

દેવ ગુરૂ ને ધર્મની શ્રદ્ધા તજે વ્રતસાધના,

લીધેલ વ્રત મેલાં કરે એ જીવંત જાણો મોહના. ૧૬૦

અર્થ:—આ મોહને લીધે સંસારી જીવો પોતાનું 'મર' આત્મહિત-આત્મ સ્વરૂપ ભૂલીને એટલે પોતાને શું હિતકારી છે અને શું અહિતકારી છે તે ભૂલી જઈને અને જે અહિતકારી એટલે નુકસાનકારી છે તેને હિતકારક ગણીને અને હિતકારીને અહિત રૂપ ગણીને એ રીતે ભાન ભૂલીને સંસારમાં અથડાયા કરે છે. વળી આ મોહની ભાવનામાં

ફસાએલ જીવો ક્ષણમાં હસે છે ક્ષણમાં નાચે છે અને ક્ષણમાં રડવા માંડે છે, વળી આત્મ-
હિતનું જ્ઞાન ભૂલવાથી સત્ય દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની શ્રદ્ધાનો તથા વ્રતની સાધનાનો ત્યાગ
કરે છે. અને જે વ્રત લીધેલાં હોય તેને મક્કીન કરે છે એટલે દૂષણો લગાડી બરોબર
પાળતા નથી. હે ભવ્ય જનો ! તમે આ બધા મોહ રાજના જીવનો જ છે એમ
જાણો. ૧૬૦

રતિ અરતિ ભય શોક ધારે ને દુર્ગંધા પણ કરે,
વેદને પરવશ બનીને મૈથુને રતિ પણ ધરે;

આશા ગુલામી આદરી ઉન્મત્તની પેરે કરે,
મદિરા સમા એ મોહ કેરા જાણુવા આળા ખરે. ૧૬૧

અર્થ:—વળી આ મોહને વશ પડેલા સંસારી જીવો ઘડીકમાં રતિ એટલે પ્રીતિ કરે
છે અને ઘડીકમાં અરતિ એટલે અપ્રીતિ કરે છે. વળી ભય એટલે બીકને અને શોક એટલે
દીલગિરીને ધારણ કરે છે તથા દુર્ગંધા એટલે બુદ્ધિસા (અશુભિ પદાર્થ જોઈને મોં મર-
ડવું અથવા નાક ચઢાવવું તે) કરે છે. તથા વેદ એટલે વિષયભોગના અભિલાષને પરાધીન
થઈને મૈથુનમાં એટલે કામક્રીડામાં પણ રતિ એટલે પ્રીતિ કરે છે. વળી આશા એટલે
વિવિધ પ્રકારની અભિલાષાને વશ થઈને તેની ગુલામી કરે છે, અને એ રીતે અપ્રશાનો
દાસ બનીને ઉન્મત્તની એટલે ગાંડાની પેઠે રૂંધા કરે છે. આ બધા મદિરા એટલે દારૂસરખા
મોહનીય કર્મના આળા (ચેષ્ટાએ) જાણવી. જેમ મદિરા પીનારને પોતાના હિતાહિતનું
જ્ઞાન રહેતું નથી, જેમ તેમ બકવાદ કર્યા કરે છે અને લથડીયાં ખાયા કરે છે તેમ મોહ-
નીય કર્મના ઉદયથી પણ જીવનની આવી અવસ્થા થાય છે માટે ‘મજ્જં વ મોહણીયં’ એ
વચનથી કર્મને શાસ્ત્રમાં મદિરા સરખું કહ્યું છે. ૧૬૧

અજ્ઞાની જનને મોહરાજ વિવિધ લાલચ આપતો,
તિમ બનાવી દાસ જેવાં નીચ કામ કરાવતો;

મોહ સંસારી તણું અજ્ઞાન ભૂરિ વધારતો,
તેઓ કરે તિણ અતિશયે વ્યાપાર જે આણુછાજતો. ૧૬૨

અર્થ:—આ મોહ રાજ અજ્ઞાની મનુષ્યોને જુદા જુદા પ્રકારની અનેક લાલચો
આપે છે અને તેમને પોતાના નોકર જેવો બનાવીને તેમની પાસે નીચ એટલે અધમ
અથવા નહિ કરતા યોગ્ય કામો કરાવે છે. વળી આ મોહનીય કર્મરૂપી રાજ સંસારી
જીવોમાં ઘણું અજ્ઞાન વધારે છે તેથી તેને સાચા ખેડાની સમજણ જ પડતી નથી. તેથી
તેને વશ થયેલા તે જીવો આણુછાજતો એટલે પોતાનો કરવો ન થતે તેવો અને ઘણા
અશુભ કર્મજનક કરાવે તેવો વ્યાપાર-ધંધો કરે છે. ૧૬૨

વિષયાદિમાં આસક્તિ ધરતા તિમ પરિગ્રહને વળી,
 જલ જેવા ખેતી આદિક અન્ય પણ તેવા વળી;
 વ્યાપાર કરતો તે કાણે સહકારી કારણ ગણ બલે,
 રાગાદિ રોગવિકાર દર્શાવે જ જરૂર પળે પળે. ૧૬૩

અર્થ:—વળી મોહને વશ થએલા આ જીવો ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં આસક્તિ એટલે તન્મયપણાને ધારણ કરે છે. તથા જાળ સરખા (તેમાં સપડાવાથી નીકળવું મુશ્કેલ પડતું હોવાથી જાળ સરખા) પરિગ્રહમાં સપડાય છે. એટલે ઘણા પ્રકારની વસ્તુઓ ધન ધાન્યાદિક લેમાં કરવાની ઇચ્છા (મનોરથ) કરે છે અને તેને માટે ખેતી વગેરે ઘણા જીવના ઘાત થાય તેવા આરંભ સમારંભના પાપ વ્યાપાર કરે છે. તે વખતે સહકારી કારણ ગણ એટલે રાગાદિકમાં સહકારી નિમિત્તોના સમૂહરૂપ જે વ્યાપારાદિના બલથી રાગદ્રેષ વગેરે રોગો તે પોતે જ પોતાના વિકારો પળેપળે એટલે વારંવાર જીવોમાં દેખાડે છે. અર્થાત્ સાવધ વ્યાપારાદિ સહકારી કારણોથી જીવોમાં રાગદ્રેષરૂપી રોગના વિકારો છે એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે. ૧૬૩

આ સ્થિતિમાં ધર્મકરણી કરત પણ આદર વિના,
 દુઃખના સમયમાં તે ન રક્ષક હોય ઉદયે કર્મના;
 તેથી પ્રસંગે ધન તણો વ્યય હોય ત્યારે શૂલથી,
 પીડાય જિમ તિમ દુઃખ પામે તેમ ઇર્ષ્યા દાહથી. ૧૬૪

અર્થ:—આવી અવસ્થામાં તે રાગાદિ રોગવાળો જીવ ધર્મકરણી કરવા જાય છે. પરંતુ તેમાં આદર રહેતો નથી, કારણ કે ધર્મકરણી રાગાદિકના અભાવરૂપ આરોગ્યતા હોય તો જ ખરાખરા બની શકે છે. જેથી અનાદરપણું કરેલી તે ધર્મકરણી જીવને દુઃખના સમયે રક્ષણ કરનાર થતી નથી અને રોગનો ઉદય ચાલતો હોવાથી પ્રસંગ આવે દવા વિગેરેમાં પૈસાનો ખર્ચ કરવો પડે છે. તે વખતે ઘણી મહેનતથી લેગો કરેલો પૈસો પણ ન છુટકે ખર્ચવો પડતો હોવાથી પેટમાં શૂળ ઉપડ્યું હોય તેમ પીડાય છે. તે સાથે ઇર્ષ્યા એટલે અદેખાઈ રૂપ દાહથી એટલે તાપથી પણ દુઃખ પામે છે. ૧૬૪

બહુ બળે નિજ હૃદયમાં મુંઝાય મુંડી સચિ જતાં,
 કામજવર સંતાપથી પીડાય ઉધરાણી થતાં;
 રીખાય ધન કેરા અભાવે એમ કોઈક અવસરે,
 લોક પણ અપજશ તણાં વચનો વદનથી ઉચ્ચરે. ૧૬૫

અર્થ:—રોગ સદા વિગેરેમાં સપડાવાથી દવા વગેરેમાં પોતાની સઘળી મુંડી જમારે

ખલાસ થઈ જાય છે ત્યારે પોતાના હૃદયમાં તે ઘણો મુંઝાયા કરે છે. અને કામ એટલે વિષયભોગરૂપી તાવના સંતાપથી પીડાયા કરે છે. એટલે આ વિષયભોગોની સામગ્રી મળવા છતાં હું તે ભોગવી શકતો નથી એમ મનમાં ગળ્યા કરે છે. વળી રોગાદિ નિમિત્તે થયેલ ખર્ચનું જ્યારે દેવું વધી જાય છે ત્યારે લેણદારની ઉઘરાણી થતાં ધન નહિ હોવાથી રીઝાયા કરે છે. વળી કોઈક પ્રસંગે લોકો પણ પોતાના મુખથી અપયશનાં વચનો બોલે છે અથવા સંભળાવે છે. ૧૬૫

મોહ કેવા પાપ કરાવે છે ? તે જણાવે છે:--

ઇષ્ટ પુત્રાદિક વિયોગે તિમ્બ અનિષ્ટ જ્વરાદિની,
પીડા પ્રસંગે ખેદ પામે આ નિશાની મોહની;
મિથ્યાત્વના ઉન્માદનો સંતાપ જાગે મોહિને,
ધર્મ સાધનમાં ધરે તે તીવ્ર અરૂચિ ભાવને. ૧૬૬

અર્થ:--મોહને વશ પડેલા સંસારી જીવો પોતાના બહાલા દીકરા, દીકરી, સ્ત્રી વગેરેનો વિયોગ થાય તેવા પ્રસંગે, તેમજ પોતાને બહાલા ન લાગે એવા જ્વરાદિક એટલે તાવ વગેરેની પીડાના પ્રસંગે ખેદ પામે એટલે શોક કરે તે મોહનીય કર્મની નિશાની જાણવી. કારણ કે મોહનીયના ઉછાળાને લીધે જ એક પ્રિય અને બીજું અપ્રિય લાગે છે. એટલે એક વસ્તુ ઉપર રાગ અને એક વસ્તુ ઉપર દ્વેષ થાય છે. મોહી જીવોને એટલે મોહનીય કર્મના ઉદયવાળા જીવને મિથ્યાત્વના એટલે સુદેવ, સુચર અને સુધર્મ ઉપર અગ્રહા કરાવનાર મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ઉદયથી ઉન્માદનો એટલે એકમાં રાગ અને એકમાં દ્વેષ રૂપી વેલછાનો સંતાપ જાગે છે એટલે ઉત્પન્ન થાય છે જેથી કરીને ધર્મની સાધના કરવામાં પણ તેને અત્યંત અરૂચિ એટલે અપ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૬૬

મોહરાજના જુદમ જણાવીને તેથી થતા રૌદ્ર વિકલ્પો પાંચ સ્લોકમાં જણાવે છે:--

ઉંચ કોટીનો છતાં સેવે અપદ્ય સ્નેહથી,
મોહ કેરા એહ જુદમો ના ઠગાશો એહથી;
આ મોહ ભવિજનના હૃદયમાં રૌદ્ર ભૂરિ વિકલ્પને,
પ્રકટાવતો ઇમિ જેહથી તેઓ લહે ના શાંતિને. ૧૬૭

અર્થ:--ઉંચ કોટીના એટલે ઉત્તમ કુલના હોવા છતાં પણ સ્નેહથી અપદ્ય એટલે પોતાને અહિતકર પદાર્થનું સેવન કરે છે. આ બધા મોહનીય કર્મના જુદમો છે, એમ જાણીને હે ભવ્ય જીવો ! તમે એ મોહનીય કર્મથી ઠગાશો નહિ. વળી આ મોહનીય કર્મ ભવ્ય જીવોના હૃદયમાં પણ ઘણા પ્રકારના ભયંકર સંકલ્પ વિકલ્પો ઉત્પન્ન કરે છે. જેથી કરીને તે જીવોને આ સંસારમાં ક્ષણ માત્ર પણ શાંતિ મળતી નથી. ૧૬૭

પરણીશ હું બહુ રમણીને રૂપે ભુવનને જીતશે,
તેઓ કલા આતુર્ય દર્શાવી બૃહસ્પતિ જીતશે;
ખૂશ કરશે વિષ્ણુ જનના ચિત્તને વિજ્ઞાનથી,
તે સ્ત્રીઓનો હૃદય વક્ત્રલ હું થઈશ અતિ રંગથી. ૧૬૮

અર્થ:—રૂપમાં ત્રણ ભુવનને જીતનારી એટલે ત્રણ ભુવનમાં અતિ સુંદર સ્વરૂપવાળી ઘણી સ્ત્રીઓને હું પરણીશ. કે જે સ્ત્રીઓ કલાની ચતુરાઈ દેખાડીને બૃહસ્પતિ (દેવોના ગુરુ) ને પણ જીતશે. તથા પોતાના વિજ્ઞાનથી એટલે વિશેષ પ્રકારના જ્ઞાનથી પંડિત પુરુષોના ચિત્તને પણ ખૂશ કરશે. એવી સુંદર રૂપવાળી, કલા ચતુરાઈવાળી અને વિજ્ઞાનવાળી સ્ત્રીઓનો હું ઘણા આનંદથી હૃદયવક્ત્રલ થઈશ એટલે પતિ થઈશ. તે મોહિત જીવો આવા સંકલ્પો મોહના ઉછાળાને લઈને કરે છે. ૧૬૮

સહશે ન પરનર ગંધ પણ તરછોડશે ના આણને,
મારી રમાઓ આપશે નિત ચિત્તના આનંદને;
હરણ કરશે ચિત્તનું નાના વિલાસ બતાવીને,
પામીશ હું શુચિ દક્ષ સેવા કુશલ ગણી પરિવારને. ૧૬૯

અર્થ:—વહી આ મારી રમાઓ એટલે સ્ત્રીઓ પર પુરુષની ગંધને પણ સહન કરશે નહિ એટલે મારી સ્ત્રીઓ મારા સિવાય બીજા કોઈ પર પુરુષ તરફ જોશે પણ નહિ. અને તેઓ મારી આજ્ઞાને પણ તરછોડશે નહિ એટલે તેઓને હું જે પ્રમાણે કહીશ તે પ્રમાણે વર્તશે. વળી તે મારી સ્ત્રીઓ હંમેશાં મારા મનને આનંદ આપશે. તેમજ તેઓ બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારના વિલાસ એટલે કામકીડાના પ્રકાર જણાવીને મારા ચિત્તનું હરણ કરશે. વળી હું શુચિ એટલે પવિત્ર, દક્ષ એટલે ચતુર અને સેવા કુશળ એટલે મારી બરદાસ કરવામાં અતિ નિપુણ અને શુભવાન એવા પરિવારને મેળવીશ. એમ પણ સિદ્ધિ છે. ૧૬૯.

વર મહેલ મહારા ચમકશે ત્યાં રાશિ સુંદર રત્નનો,
કનકાદિ અગણિત શોભશે મુજ મહેલમાં આભૂષણો;
ઉપજાવશે આનંદ ચીનાંશુ પ્રમુખ તિમ ઉપવનો,
સમુદાય રથ અશ્વાદિનો મારો સમૂહ પદાતિનો. ૧૭૦

અર્થ:—મારા ઉત્તમ મહેલ એટલે ખંગલાઓ ચળકશે, જેથી દેખનારા બીજા લોક તે જોઈને અંબઈ જશે. તે મહેલમાં સારા સારા હીરા માણિક વગેરે રત્નના સમૂહો

ચળકાટ કરશે. વળી પાર વિનાનાં સોના વગેરેનાં ઘરેણાં પણ મારા ચમકતા મહેલોમાં ઘણા શોભી ઉઠશે. વળી ચીનાંશુ એટલે ઉત્તમ પ્રકારનાં રેશમી વસ્ત્રો, તેમજ ઉપવનો એટલે બગીચાઓ, રથ, ઘોડા, તથા મોટર વિગેરે ઉત્તમ વાહનોનો સમુદાય, તથા પદ્ધતિ એટલે પગે ચાલનાર સેવકોનો સમૂહ મને ઘણાજ આનંદ પમાડશે. ૧૭૦

મુજ ચરણમાં ભૂપ નમશે રાજ્યની મોટાઈથી,
હું થઈશ ભૂપાલ મોટો તિમ રસાયણ યોગથી;
રંગે જરાદિકથી રહિત કાયા બનાવી કરણના,
સુખ ભોગવીશ લહીશ ગણને વિનયી સુંદર તનયના. ૧૭૧

અર્થ:—મારું રાજ્ય ઘણું મોટું હોવાથી રાજ્યની વિશાલતા જોઈને બીજા રાજાઓ મારા ચરણમાં નમશે. એટલે બીજા રાજાઓ પણ મારી સેવા કરશે. વળી રાજ્યની મોટાઈથી હું મોટો ભૂપાલ એટલે સર્વ રાજાઓમાં મોટો રાજા થઈશ. વળી રસાયણ યોગથી એટલે નવા નવા પ્રકારની પુષ્ટિદાયક દવાઓના સેવનથી મારું શરીર જરાદિક એટલે ઘડપણ વગેરેથી રહિત લ્હટ પુષ્ટ બનાવીશ. અને એવા મજબૂત બાંધાવાળા શરીર વડે હું કરણના એટલે પાંચે ઇન્દ્રિયના વિષય સુખો ભોગવીશ. તથા હું વિનયવાન અને સુંદર પુત્રોના સમૂહને પામીશ. એટલે હું ઘણા પુત્ર પુત્રીઓ આદિ મોટા પરિવારવાળો થઈશ. ૧૭૧

વિકલ્પોની બીના પૂરી કરીને ચારિત્ર રાજ સંસારી જીવોને હિતશિક્ષા આપે છે:—

શેખચંદ્રીના મનોરથ મોહ ભૂપ કરાવતો,
આત્મહિત શું એહથી ઇમ ચરણ ભૂપ જણાવતો;
ચરણ કેરી સાધનાથી શાશ્વતાં સુખ પામીએ,
મોહના પડખે રહીને આત્મહિત ન બગાડીએ. ૧૭૨

અર્થ:—આવા આવા ઘણા પ્રકારના શેખચંદ્રીના જેવા મનોરથો મોહ રાજ કરાવે છે. આવા આવા વિચારોથી હે ભવ્ય જીવો! તમારું શું આત્મહિત (લહુ) થવાનું છે? એમ ચારિત્ર રાજા મોહમાં ફસાયલા જીવોને સમજાવે છે. વળી કહે છે કે—જો તમે ચારિત્રની આરાધના કરશો તો તેથી મોક્ષનાં શાશ્વત સુખો પામશો. પરંતુ તમે ફુલ મોહના પડખે રહીને એટલે મોહને વશ થઈને તમારા પોતાના આત્માનું હિત બગાડી નાહો. અહીં શેખચંદ્રીનું દષ્ટાંત દ્રુકમાં આ પ્રમાણે બાણવું—

કોઈ બ્રાહ્મણ બહુ ગરીબ હતો. તેથી તે પોતે લિક્ષા વૃત્તિથી લોટ વિગેરે માગી લાવીને પોતાની આજીવિકા ચલાવતો હતો. એક દિવસ કોઈ સારા નગરમાં લિક્ષા માગવા

જતાં લોટ જોઈએ, તે કરતાં વધારે મળ્યો, તે લોટ લીક્ષા પાત્રમાં ભરી રાખી રાત્રે કોઈ મંદિરના ઓટલા પર સૂતો છે તે વખતે સૂતાં સૂતાં શેખચઢીની માફક વિચાર કરવા લાગ્યો કે આજે આ વધારાનો લોટ મળ્યો છે, તેને આવતી કાલે ગામમાં વેચી જે પૈસા આવશે તે સંઘરી રાખીશ. અને કેટલાક દિવસો સુધી આજની માફક વધારે લોટ મળતાં તે વેચી વેચીને હું ઘણું ધન ભેળું કરી, તે વડે એક દુકાન માંડીશ, તે દુકાનમાં સારો ધંધો ચાલતાં હું ધનવાન થઈશ, ત્યારે એક સ્ત્રી પરણીશ, તે મારી સ્ત્રીને એક છોકરો થતાં તે મોટો થશે ત્યારે દુકાને આવી કહેશે કે “બાપા જમવા ચાલો” તથા સ્ત્રી અને પુત્ર માફક કંઈ નહિ માને, અને મારી સામું બોલશે, તો હું આમ એક લાત મારીશ, આ વિચારમાં ને વિચારમાં તેણે ખરેખર એક લાત લગાવતાં લોટના વાસણ (તાંબડી વડલોઈ) ને લાગી તેથી સઘળો લોટ ઓટલા ઉપરથી નીચે પડી વેરાઈ જતાં ધુળ ભેગો થઈ ગયો તે સાથે આ બ્રાહ્મણના બધા મનોરથો ધૂળ ભેગા થઈ ગયા. અહીં દૃષ્ટાંત પૂરું થાય છે. આમાંથી સાર એ લેવો કે—આવા વિચારવાળા જનો તે શેખચઢીઓ જાણુવા. એ રીતે સંસારમાં પણ હું આમ કરીશ હું તેમ કરીશ વિગેરે લાગ્ય અને ગળા વિનાના મોટા મોટા હવાઈ વિચારો કરનારા સંસારી જીવો પણ ઉપર કહેલા શેખચઢી બ્રાહ્મણની જેવા જ જાણુવા, કારણ કે જીવનું ધાર્યું કંઈ બનતું નથી, ધારે કંઈ ને થાય કંઈ, માટે એવા શેખચઢી સરખા ખોટા મનોરથ લાવના એ એક મૂર્ખાઈ જાણવી.

આ બાજતમાં બીજું પણ દૃષ્ટાન્ત છે તે આ પ્રમાણે—

એક વાઘરી વનમાં જઈ મધપૂડો પાડી મધનો ગાડવો ભરી શહેરમાં વેચવા જાય છે. રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં વિચાર કરે છે કે આ મધનો ગાડવો વેચતાં જે પૈસા આવશે તેનાં હું છંડાં લઈશ, તેમાંથી મરઘીનાં બચ્ચાં થશે. તે વેચી એક બકરી લઈશ, તે બકરી વિચારશે, ત્યારે તેનાં બચ્ચાં થશે, તે વેચી એક ગાય લઈશ, જમીનમાંથી થતા વરસો વરસના અનાજ વિગેરેને વેચી જે ધન ભેળું થશે તેની એક બાયડી લાવીશ. તે બાયડીને છોકરાં થશે અને મને જમવા બોલાવવા આવશે ત્યારે કહેશે કે—બાપા બાપા ચાલો ત્યારે હું આમ ડોકું ધુણાવીશ (ના કહીશ) આ વિચારમાં તેણે ખરી રીતે ડોકું ધુણાવતાં મધનો ગાડવો જમીન પર પડી ગયો, ને મધ ઢોળાઈ જઈ ધૂળ ભેળું થયું અને એ શેખચઢી વાઘરીના પણ સર્વ મનોરથો—વિચારો ધૂળ ભેગા થઈ ગયા. એ પ્રમાણે સંસારી જીવોના “હું આમ કરીશ ને હું તેમ કરીશ” વિગેરે વિચારો પણ એ શેખચઢી વાઘરીના જેવા જાણુવા. ૧૭૨

એજ હિતશિક્ષાનો જ પ્રસંગ ચાલે છે:—

નરકાદિ દુર્ગતિમાં ધણા સંસારીને આ નાખતો,
દુઃખ નિગોહ તણાં અનન્તાં બહુ સમય તે આપતો;

હિત શિખામણ સાંભળીને ભવ્ય જન બળીયા થતા,

મોહ નૃપને ચરણ કેરા શરણથી જ હરાવતા. ૧૭૩

અર્થ:—આ મોહ રાજા નરકાદિ ગતિઓમાં એટલે નરક, તિર્યચ વગેરે દુઃખદાથી ગતિઓમાં ઘણા જીવોને નાખે છે. એટલે મોહને વશ થએલા જીવો નરક વગેરે અશુભ ગતિઓમાં જાય છે અને ત્યાં અનેક દુઃખોને લોગવે છે. વળી તે મોહરાજા નિર્જોદનાં અનન્ત દુઃખોને ઘણા સમય સુધી આપે છે. એટલે મોહને વશ થનારા જીવો નિર્જોદનાં જન્મ મરણ રૂપ મહા ભયંકર દુઃખો લોગવે છે. આવા પ્રકારની આત્માને હિત કરનારી શિખામણ સાંભળીને જે ભવ્ય જનો કે જેમનો ઉદ્ધાર નજીકમાં જ થવાનો છે તેવા જ જીવો ધર્મમાં બળવાન થાય છે એટલે પોતાનો પ્રમાદ છાડીને મોહને ઓછો કરીને હર્ષથી નિર્મલ ધર્મની સાધના કરે છે. અને ચારિત્ર રાજાનું શરણ લઈને મોહ રાજાને હરાવે છે. એટલે મોહ રાજાને ઠંડોગાર કરી દે છે. ૧૭૩

સર્વ કર્મોમાં મોહની મુખ્યતા જણાવે છે:—

અશુભ હેતુ સેવનારા જીવને એ કનડતો,

શેષ કર્મોને વળી ઉત્સાહથી ઉશ્કેરતો;

આઠ કર્મો માંહિ મોટા મોહ ત્યાં મિથ્યાત્વની,

મુખ્યતા વળી જાણવી તેની કહી છે સ્થિતિ ધણી. ૧૭૪

અર્થ:—આ મોહ રાજા જે જીવો અશુભ હેતુને એટલે આત્માને અહિતકારી આચરણને સેવનારા હોય છે તેવા જીવોને જ કનડે છે એટલે દુઃખ આપે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે બીજા કર્મોને પણ ઉત્સાહથી એટલે સહાય આપીને એ મોહરાજા ઉશ્કેરે છે એટલે મોહને અનુસારે બીજા કર્મોનો પણ ઓછો વત્તો ઉદય થાય છે. આઠ કર્મોનાં નામ આ પ્રમાણે—(૧) જ્ઞાનાવરણીય, (૨) દર્શનાવરણીય, (૩) વેદનીય, (૪) મોહનીય, (૫) આયુષ્ય, (૬) નામ, (૭) ગોત્ર અને (૮) અંતરાય, આ આઠ કર્મોમાં મોહનીય કર્મ સૌથી મોટું છે, કારણ કે જ્યાં સુધી મોહનીયનો ઉદય બંધ પડતો નથી ત્યાં સુધી બીજા કર્મોના ઉદય પણ બંધ પડતા નથી. તે મોહનીય કર્મના અદ્વાવીસ સેદ છે તેમાં મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ મુખ્ય છે. કારણ કે તે મોહ રાજાનો સૌથી મોટો મુલક છે, અને તેની સ્થિતિ સૌથી વધારે એટલે સીત્તેર કોડકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. તેના જેટલી બીજા કોઈ કર્મની સ્થિતિ નથી. કારણ કે બીજા કર્મોમાં નામ ગોત્રની ૨૦ કોડા કોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે તથા જ્ઞાનાં દર્શનાં વેદનીય અને અંતરાયની ૩૦ કોડા કોડી સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે. અને આયુષ્યની તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિ જણાવી છે. ૧૭૪

સંસારને અટવીના જેવો કહ્યો, એ બીના પૂરી કરીને મોહને જીતવાનો ઉપાય જણાવે છે:—

એવું વિચારી સેવજો હે ભવિજનો શુભ હેતુને,
આધીન ના બનશો કદી દુઃખદાયી આવા મોહને;
સંસારને અટવી કહ્યો તેવા પ્રસંગે મોહની,
ચારિત્રની બીના કહી “નાહં ન મે” આ મન્ત્રની. ૧૭૫

સંસારને શ્મશાનની જેવો કહીને તે દૃષ્ટાંત બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—
કરી સાધનાને મમ અહં આ મોહ કેરા મંત્રને,
જીતજો તમે સમશાન જેવો સાંભળી સંસારને;

કોધરૂપી ગીધ પક્ષી અરતિરૂપ શિયાલણી,
કામદેવ ધ્રુવડ ફરે ચારે દિશામાં મૃતકની. ૧૭૬

અર્થ:—આ પ્રમાણે વિચારીને હે ભવ્ય જનો ! તમે શુભ હેતુને એટલે આત્માને હિતકારી ધર્મ સાધનાદિ હેતુઓને સેવજો. જેથી તમારો ઉદ્ધાર થશે. અને ઘણી ઘણી રીતે જીવોને દુઃખી કરનાર આ મોહનીય કર્મના પડખે કદાપિ રહેશો નહિ. એ પ્રમાણે આ સંસારને અટવીની ઉપમા આપી તે પ્રસંગે મોહનીય કર્મ અને ચારિત્રની હકીકત જણાવી દીધી. ‘નાહં ન મે’ હું કોઈનો નથી અને માફ કોઈ નથી આ મન્ત્રની સાધના કરી એટલે હું કોણ છું ? માફ કોણ છે એની આત્મિક દૃષ્ટિએ વિચારણા કરીને આ મોહનીય કર્મને જીતજો. જે મંત્ર મમતા કરાવે છે, આ માફ છે, એવી ભાવના કરાવે છે તે ભૂલી જાઓ. વળી હે ભવ્ય જીવો ! આ સંસારને શ્મશાનના જેવો જાણજો, કારણ કે તેમાં કોધ રૂપી ગીધ પક્ષીઓ રહે છે. અને વિવિધ પ્રકારની અરતિ રૂપી શિયાલણીઓ રહે છે, કામદેવ રૂપી ધ્રુવડ રહે છે, જેઓ આ સંસાર મોહિત જીવ રૂપી મૃતકની એટલે મઠાંબી આસપાસ ફરી રહ્યા છે. ૧૭૫-૧૭૬

શોક અગ્નિ સળગતો અપકીર્તિ રૂપી ભસ્મને,
આસપાસ ધરે કહ્યો સમશાન સમ સંસારને;
સમશાનમાં જે પાંચ વાનાં તેહ છે સંસારમાં,
ઈમ વિચારી ચિત્તમાંહે ઠીલ ન કરો ધર્મમાં. ૧૭૭

અર્થ:—વળી આ સંસાર રૂપી મસાણામાં શોક રૂપી અગ્નિ સળગી રહ્યો છે. કારણ કે જેમ અગ્નિ વસ્તુઓને બાળે છે તેમ આ શોક રૂપી અગ્નિ જીવને દુઃખી બનાવવા વડે

જીવોનાં મન બાળી રહ્યો છે. વળી તે ચારે બાજુ અપકીર્તિ એટલે અપજ્ઞા રૂપી રાખ ધારણ કરે છે. આ પ્રમાણે શ્મશાનમાં જેમ ગીધ પક્ષિયો, શિયાલ, ઘુવડ, અગ્નિ અને રાખ હોય છે તેમ આ સંસારમાં પણ, ક્રોધ રૂપી ગીધો, અરતિ રૂપી શિયાલ, કામદેવ રૂપી ઘુવડ, શોક રૂપી અગ્નિ અને અપકીર્તિ રૂપી રાખ છે. માટે આ સંસાર શ્મશાન ભૂમિના જેવો છે એવું વિચારીને હે લબ્ધ જીવો ! તમે ધર્મની સાધના કરવામાં લગાર પણ લીધ (વિલંબ) કરશો નહિ એટલે ધર્મ કાર્યમાં પ્રમાદી બનશો નહિ. ૧૭૭

સંસાર મસાણીયા લાડવા જેવો તથા ખાટી છાશના લોજન જેવો છે એમ દૃષ્ટાંત દ્વયને સમજાવે છે:—

શ્મશાન કેરા લાડવાની જેહવો સંસાર આ,
શો સ્વાદ ? તેમાં બહુ વિચારો છોડનાર તરી ગયા;
તેમ ખાટી છાશ જેવો ભવ દીએ તે ખેદને,
સાંભળો દ્વાદશ તિલક કરનારના દૃષ્ટાંતને. ૧૭૮

અર્થ:—વળી આ સંસાર શ્મશાનના લાડવા સરખો છે, જેમ શ્મશાનના લાડવામાં સ્વાદ નથી તેમ આ સંસારમાં પણ સ્વાદ એટલે સુખ નથી, માટે સંસારને મસાણીયા લાડુની ઉપમા આપી છે. માટે તમે આ બાબતને ઘણા ઉંડા વિચાર કરજો. જેઓએ આ સંસારનો ત્યાગ કર્યો છે, એટલે ચારિત્ર લઈને જરોબર રીતે તેનું પાલન કર્યું છે તેઓ આ સંસારને તરી ગયા છે. વળી આ સંસાર ખાટી ઘેંસના જેવો છે કારણ કે તે ખાવાથી જેમ ખેદ થાય છે તેમ આ સંસાર પણ ખેદ આપે છે. તેના ઉપર બાર તિલક કરનારનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે બતાવું:—એક વખત એક ગામમાં એક સન્યાસી આવ્યો હતો. તેને તપસ્યાના પારણે ઘણા માણસો આદર સત્કાર કરીને જમવાનું આમંત્રણ આપતા હતા. તે સર્વને ત્યાં કપાળમાં તિલક વગેરે શોભા કરી જમવા જતો, ને લાડુ આદિ મિષ્ટાન્ન ઉડાવતો હતો. તે સન્યાસી પાસે એક કુંભાર પણ વારંવાર આવતો હતો. તે કુંભાર સન્યાસીનો મોટો ભક્ત બન્યો હતો. તેણે પણ એક વખત સન્યાસીને પોતાને ઘેર જમવા આવવા માટે આમંત્રણ આપ્યું. સન્યાસીએ પણ કુંભાર પોતાનો પરમ ભક્ત છે અને સાડું જમવાનું મળશે એવી આશાએ આમંત્રણ કબૂલ રાખ્યું. જમવા જતી વખતે તેણે પોતાના કપાળમાં હંમેશ કરતા વધારે બાર તિલક કર્યાં, કુંભારને ત્યાં જઈને તે જમવા બેઠો. ત્યારે કુંભારે ખાટી છાસની ઘેંસ પીરસી, તે ઘેંસ ઘણી ખાટી હતી એટલે જેવી ખાધી કે તરત સન્યાસીને પસ્તાવો થયો. પણ જેમ જેમ ખાતો ગયો તેમ તેમ એક એક તિલક ભૂંસતો ગયો. આ બેઠને કુંભારે પૂછ્યું કે મહારાજ આમ કેમ કરો છો ? ત્યારે સન્યાસીએ કહ્યું કે ભાઈ “ઈસ લોજન પર બાર તિલક” હું તો મોટા મિષ્ટાન્નની આશાએ અહીં આવ્યો, અને તેને બદલે મને ખાટી છાસની ઘેંસ મળી. અહીં

દૃષ્ટાંત પૂરું થયું તેમાંથી સાર એ લેવો કે જેમ સંન્યાસીને ખાટી છાસની ઘેંસ ખાતાં ખેદ થયો, તેમ આ સંસાર પણ ખાટી છાસ જેવો જાણવો. જે મોટી મોટી આશાઓ ખાંધી સંસારમાં આસક્તિ રાખે છે તેમને આખરે સંન્યાસીની જેમ ખેદ કરવો પડે છે. ૧૭૮
સંસાર ઝેરી ઝાડના જેવો છે, એમ બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

સંસાર ઝેરી ઝાડ જેવો જેમ છાયાદિક ત્રણે,

હોય વૃક્ષે તેમ સંસારે જણાયે તે ત્રણે;

દ્રવ્ય આશા છાંયડી જે વિષમ મૂર્ચ્છાને કરે,

સ્ત્રી વિલાસો પુષ્પરસ ફળ દુઃખ દુર્ગતિનાં ખરે. ૧૭૯

અર્થ:—આ સંસાર ઝેરી ઝાડના જેવો કહ્યો છે. જેમ ઝાડને છાયાદિક એટલે છાંયડો વગેરે ત્રણ વાનાં હોય છે તેમ તે ત્રણ વાનાં સંસારમાં પણ હોય છે. તે આવી રીતે:—જેમ ઝાડને છાંયડો છે તેમ આ સંસાર રૂપી ઝાડને આશા એટલે નવીન નવીન અભિલાષા રૂપી છાંયડો છે. જે આશાને લઈને વિષમ એટલે દુઃખદાયી મૂર્ચ્છા અથવા મમત્વ થાય છે. વળી જેમ વૃક્ષને પુષ્પ હોય છે તેમ આ સંસાર રૂપી વૃક્ષના સ્ત્રીના વિલાસો એટલે હાવભાવ વગેરે રૂપી પુષ્પ રસ જાણવો. તથા ઝાડને ફળ હોય છે તેમ આ સંસાર રૂપી વૃક્ષનાં દુર્ગતિ એટલે નરક વગેરે દુર્ગતિઓનાં જે દુઃખો તે રૂપી ખરાબ ફળ જાણવાં. ૧૭૯

સદ્બુદ્ધિને ધરનાર જીવ છાયા વિષે પણ તેહના,

શું રહે? દૃષ્ટાન્ત લેશો ના કદી પણ મૂર્ખના;

હોય હાનિ વિષતરૂના સેવને સંસારના,

સેવને પણ તેમ થિર સુખ ત્યાગમાં સંસારના. ૧૮૦

અર્થ:—આવા ભયંકર સંસારરૂપી વૃક્ષના છાંયડામાં પણ સદ્બુદ્ધિ એટલે સારી બુદ્ધિના ધરનાર ભવ્ય જીવો શું કહાપિ પણ રહે? અર્થાત્ ન જ રહે. હે ભવ્ય જીવો! તમારે મોહિત મૂર્ખ જીવોના દૃષ્ટાંત લેવાં નહિ. એટલે મૂર્ખ મનુષ્યોની પેઠે આચરણ કરવું નહિ. કારણ કે જેમ વિષવૃક્ષનું સેવન એટલે આશ્રય કરવાથી નુકસાન થાય છે તેમ સંસાર રૂપી વૃક્ષનું સેવન કરવાથી પણ આત્માને નુકસાન થાય છે, માટે સંસારનો ત્યાગ કરવામાં જ થિર સુખ એટલે કાયમ રહેનાર મોક્ષરૂપી સુખ રહેલું છે એમ સમજવું. ૧૮૦

સંસારની ખાખતમાં તેને કેદખાના જેવો જણાવે છે:—

સ્નેહ નારીનો નિગડના જેહવો સંસારમાં,

સ્વજન સુભટ સમા દ્રવિણ બંધન સમું સંસારમાં;

વ્યસન બિલથી વિષમ આ સંસાર કારાગારને,
જેઠ ક્યારે પણ ન હોવે પ્રેમ સમજી મનુષ્યને. ૧૮૧

અર્થ:—સંસારની અંદર સ્ત્રીનો પ્રેમ નિગડ એટલે બેડીના જેવો છે, કારણ કે બેડીમાં સપડાએલા મનુષ્યથી જેમ નીકળી શકાતું નથી તેમ આ સ્ત્રીના પ્રેમરૂપી અદશ્ય (ન દેખાય એવી) બેડીમાં સપડાએલા જીવોથી પણ ધર્મકાર્ય બની શકતું નથી. વળી સ્વ-જનો એટલે કુટુંબીઓ સુભટ એટલે લડવૈયા સમાન છે. કારણ કે જેમ લડવૈયાઓ જેલનું રક્ષણ કરે છે અને કેદમાં પુરાએલા જીવને નાશી જવા દેતા નથી તેમ કુટુંબીજનો પણ સંસારરૂપી કેદખાનામાંથી નીકળવા ઇચ્છતા જીવને નાશી જવા દેતા નથી. દ્રવિષ્ટ એટલે પૈસો બંધન સરખો છે, કારણ કે જેમ બંધનમાંથી છુટવું મુશ્કેલ છે તેમ મોઢી જીવોને પૈસાનો ત્યાગ કરવો ઘણો મુશ્કેલ છે તેથી જ પૈસાને અગિયારમા પ્રાણના જેવો કહ્યો છે. તથા વ્યસન એટલે આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ રૂપી સંકટોથી ભયંકર એવા આ સંસારરૂપી કેદખાનાને જોડેને સમજદાર મનુષ્યોને તો તેને વિષે કદાપિ પણ પ્રેમ હોતો જ નથી. ૧૮૧

સંસારને કેદખાનાની સાથે સરખાવે છે:—

ચાર વાનાં મુખ્ય કારાગારમાં જિમ તિમ ઇલાં,
બેડી સુભટ બિલ બંધનો એથી જરાએ સુખ કિલાં;
કચરા સમા સંસારમાં શું સાર ડુંગરી લસણમાં,
હોય શું કર્પૂર કેરી ગંધ સમજે શાનમાં. ૧૮૨

અર્થ:—સંસારને કારાગાર એટલે કેદખાનાની ઉપમા શા માટે આપી તે જણાવે છે—જેમ કેદખાનામાં સ્થૂલ દષ્ટિએ ચાર વસ્તુઓ મુખ્ય હોય છે. ૧ બેડી, ૨ સુભટ, એટલે કેદખાનાના રખવાળ, ૩ બિલ એટલે ખાડા ખજીયા, ૪ બંધન, આ ચાર વસ્તુઓને લઈને જેમ કેદખાનામાં જરા પણ સુખ હોતું નથી તેમ કેદખાનાના જેવા સંસારમાં પણ સુખ ક્યાંથી હોય ? અથવા નથી જ. અથવા કચરા સમાન આ સંસારમાં સાર શું હોય ? નજ હોય. કારણ કે કચરો જેમ નકામો છે, અથવા ફેંકી દેવા જેવો સાર વિનાનો છે તેમ આ સંસાર પણ નાણવો. શું ડુંગરી અને લસણમાં કદાપિ પણ કર્પૂરની ગંધ હોય ? નજ હોય, કારણ કે તે દુર્ગંધથી ભરેલી છે; તેમ સંસારમાં પણ દુઃખોની દુર્ગંધ ભરેલી છે. સુખની સુગંધ લગાર પણ છેજ નહિ. માટે હે ભવ્યો ! તમે શાનમાં એટલે થોડું કહેવા વડે સગજી જાઓ. કારણ કે આ બાબત ઘણું કહ્યું અને હજી પણ જરૂરી જણાવીશું. ૧૮૨

સંસારમાં જીવો બોકડાની જેમ મે મે એટલે ‘ માઈ માઈ ’ એમ બોલ્યા કરે છે, એમ જણાવે છે:—

ધન ગેહ મારા પુત્ર નારી એમ મનમાં માનતા,
અજ્ઞાનથી સંસારી જન બહુ આપદાને પામતા;
ઝાંઝવાના નીર જેવા ભવ તણા સુખમાં ધરે,
આનંદ માયા જલ ભવમાં બુધતણું મન કિમ કરે. ૧૮૩

અર્થ:—આ ધન માઈ છે, આ ધર માઈ છે, આ પુત્ર મારો છે, આ સ્ત્રી મારી છે એમ સંસારી જીવો પોતાના મનમાં માન્યા કરે છે અને બીજાની આગળ કહે છે. અને આ મારાપણની ખોટી માન્યતાને લીધે ઘણી આપદા એટલે દુઃખો ભોગવે છે. ધનને તથા ધરને સાચવવાની પીડામાં, તથા પુત્ર અને સ્ત્રી માટે ધન કમાવવામાં વગેરેમાં ઘણાં પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવે છે. તેઓ ઝાંઝવાના નીરના જેવા આ સંસારના સુખમાં આનંદ માને છે, કારણ કે ખર્ચ સુખ કયું છે? તેની સમજણ નહિ હોવાથી દુઃખને પણ સુખ માને છે. જેમ રણની અંદર ચારે તરફ સૂરજના આકરા તડકાને લઈને સખત તાપ લાગે છે તેથી ઘણી તરસ લાગે છે ત્યારે વનનાં હરણિયાંને ચારે તરફ પાણી નહિ છતાં પાણી જેવો આભાસ દેખાય છે અને ત્યાં પાણી છે એમ જાણતો તેની પાછળ પાછળ દોડ્યાં કરે છે પરંતુ પાણી તો છેતેતું છેટે રહે છે, કારણ કે ત્યાં ખર્ચ પાણી હોતું જ નથી. આને ઝાંઝવાનાં જળ અથવા મૃગતૃષ્ણિકા કહે છે. પરંતુ પાણી નહિ મળવાથી જેમ તે હરણાં નિરાશ થાય છે તેમ આ સંસાર કે જ્યાં ખર્ચ સુખ છેજ નહિ તેની અંદર સુખને માટે ફાંફાં મારવાં નકામાં છે, એમ જાણવું. વળી કપટ જાળ સમાન આ સંસારમાં પડિત મનુષ્યનું મન ક્યાંથી શાંતિ પામે? અથવા શાંતિને પામતું નથી. ૧૮૩

ખરાબ ધરના જેવો સંસાર છે, એમ કહે છે:—

સંસાર ધરમાં કામ રિપુ ગુણ ભૂમિને નિત ખોદતો,
પરિણતિ અશુભ પાડોશનો કલ્પ્યો નિરંતર ચાલતો;
મદ સર્પ કેરા રાફડા વસનારને ભયભીત કરે,
સંસાર એહ ખરાબ ધરના જેહવો જાણો ખરે. ૧૮૪

અર્થ:—આ સંસાર રૂપી ધરમાં કામરિપુ એટલે વિષયભોગ રૂપી શત્રુ આત્માના ગુણ રૂપી પૃથ્વીને હંમેશાં ખોદ્યાં કરે છે. એટલે જેઓ વિષયાસક્ત થએલા હોય છે તેમના ગુણો નાશ પામતા બય છે. અશુભ પરિણતિ એટલે પરિણામ રૂપી પાડોશનો હંમેશાં કલ્પ્યો અથવા ઝગડો ચાલ્યા કરે છે. વળી આઠ પ્રકારના મદ રૂપી સર્પના રાફડા ત્યાં

રહેનારને ભયથી આકુળ વ્યાકુળ કરે છે. માટે આ સંસારને હે લબ્ય જનો ! તમે ખરાબ ધરના જેવો નક્કી બાણી.

અહિં દષ્ટાંત સાથે આઠ મદની બીના ટુંકામાં આ પ્રમાણે બાણીવી:—

જાતિલાભકુલૈશ્વર્ય-વલરૂપતપઃશ્રુતૈઃ ।

કુર્વન્મદં પુનસ્તાનિ, હીનાનિ લભતે જન : ॥ ૧ ॥

સ્વપ્નટીર્થ:—(૧) જાતિમદ, (૨) લાભમદ, (૪) કુળમદ, (૪) ઐશ્વર્યમદ (ધનમદ), (૫) બળમદ, (૬) રૂપમદ, (૭) તપમદ અને (૮) શ્રુતમદ એ આઠ પ્રકારનો મદ કરનારા છવે: પરભવમાં ફરી એજ આઠ વસ્તુઓ હીન (હલકી) પામે છે, હવે એ આઠ મદનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—

૧ જાતિમદ—જાતિ એટલે માતાનો પક્ષ. ચાંડાલ આદિ ઉચ્ચ નીચ મનુષ્યના જાતિ-લેહ. તેની ઉત્તમતાને અંગે અભિમાન થાય કે અહો! મારી જાતિ કેવી ઉત્તમ છે? બીજા જનો મારાથી નીચી જાતિના છે, મારો માતૃપક્ષ અને વર્ણ જાતિ બહુ વિશુદ્ધ છે એ પ્રમાણે ગર્વ કરવો તે જાતિમદ કહેવાય. આવો જાતિમદ શ્રી હરિકેશી મુનિએ પૂર્વભવમાં ક્યો હતો તે કારણથી તેમને આ ભવમાં ચાંડાળ જાતિમાં ઉત્પન્ન થવું પડ્યું. તે બીના ટુંકામાં આ પ્રમાણે બાણીવી—

મથુરા નગરીમાં શંખ નામના રાજપુત્રે ધર્મ સાંભળી પ્રતિજ્ઞાધ પામી દીક્ષા લઈ બીક્ષા માટે ફરતાં ફરતાં દેવ પ્રભાવથી અગ્નિ સરખી ઉષ્ણ બનેલી શેરીના રસ્તે આવતાં તે શેરી લોકની આવ જા વિનાની શૂન્ય દેખી ગોખ પર બેઠેલા પુરોહિતના પુત્રને પૂછ્યું, ત્યારે પુરોહિતના પુત્રે આ મુનિ ભલે દાઝીને મરણ પામે એ અભિપ્રાયથી શેરી લોક સંચારવાળી છે એમ જણાવતાં મુનિ તે માર્ગ ઉપર ચાલવા છતાં પણ દાઝયા નહિ ને માર્ગ ઠંડો થઈ ગયો, આ બનાવ જોઈને પુરોહિતના પુત્રને પોતાના દુષ્ટ આશયનો પસ્તાવો થતાં ઉદ્યાનમાં જઈ મુનિ પાસે પ્રાયશ્ચિત્તની માગણી કરી, ત્યારે મુનિએ દીક્ષા સ્વીકારવા કહ્યું, તેથી દીક્ષા લીધી; પણ બ્રાહ્મણ જાતિ હોવાથી પોતાની ઉત્તમ જાતિ છે. એવા અભિમાનમાં વર્તે છે, અન્તે આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં ગંગા નદીના કીનારે સ્મશાનના માલિક બલકાટ નામના ચંડાલનો કદૂપો અને દુર્ભાગી બલ નામનો પુત્ર થયો. ચાંડાલોએ કોઈ પ્રસંગે પોતાની ભેગી થયેલી મંડલીમાં બાળકો સાથે કુચેષ્ટાઓ કરતો જોઈ તે બલને મંડલીથી બહાર કાઢ્યો. તે દૂર બેઠો છે તેવામાં ત્યાં એક ઝેરી સર્પ નીકળ્યો. તેને તે ચંડાળોએ મારી નાખ્યો ને ફરી એક દીપક જાતિનો સર્પ નીકળ્યો; તેને ઝેર વિનાનો બાણી જવા દીધો. તે જોઈ આ દૂર બેઠેલા બળ નામના ચંડાલના પુત્રને પોતાના દુષ્ટત્યોનો પસ્તાવો થતાં જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થયું તેથી પૂર્વભવનો સ્વર્ગવાસ અને જાતિમદનો વિચાર કરતો કોઈ સંવિદ્ધ સાધુ પાસે ગયો. તેમની પાસે દીક્ષા લઈ વિહાર કરતાં તે બલમુનિ એકવાર કોઈ

બાગમાં યજ્ઞના મન્દિરમાં કાઉસસગ ધ્યાને ઉભા છે ત્યાં રમવા માટે આવેલી રાજપુત્રી અને તેની સખીઓ યજ્ઞને નમીને વરને આલિંગન કરવાની રમતના બહાને સર્વે મંદિરના સ્તંભો વળગી. તે વખતે રાજપુત્રી કાઉસસગમાં ઉભેલા મુનિને વળગી અને આ વરને હું વરી એમ કહીને થોડીવારમાં બરાબર જોયું તો કદરૂપા ને કાળા મુનિને દેખ્યાં તેથી થુ થુ કરીને તિરસ્કાર કરવા લાગી, જેથી યજ્ઞ મુનિના અપમાનની શિક્ષા તરીકે તે કુંવરીનું મોહું વાંકું કરી કદરૂપુ બનાવી સ્તંભિત કરી દીધી. રાજાને જાણ થતાં અને યજ્ઞને વિનંતિ કરતાં કુંવરી મુનિને પતિ તરીકે સ્વીકારે તો જ છોડું એમ કહેવાથી રાજા વિચેરે સંબંધિઓએ કબલ કરતાં કુંવરી તે રાત્રે તેજ ચૈત્યમાં રહી. ત્યાં મુનિને તે કુંવરીએ અનુકૂળ ઉપસગ કર્યા છતાં મુનિ ચળાયમાન ન થયા ને યજ્ઞ ક્ષણમાં યજ્ઞરૂપ ને ક્ષણમાં મુનિરૂપ દેખાડી બહુ વિટંબના કરી, પર્યન્તે આ મુનિ તને ઇચ્છતા નથી એમ યજ્ઞ સ્પષ્ટ કહેવાથી ઘેર આવીને રાજાએ બ્રાહ્મણોની સંમતિથી પુરોહિતને પરજીવાળી. એકવાર જી પુરોહિતે મોટો યજ્ઞ આરંભ્યો તે વખતે તે બળમુનિ અથવા હરિકેશી નામના ચંડાલ કુળમાં ઉત્પન્ન થયાથી તે હરિકેશી મુનિ યજ્ઞ વાડીમાં આવતાં બ્રાહ્મણો તેનો બહુ તિરસ્કાર કરી મારવા જાય છે. તે વખતે પુરોહિતની પત્ની રાજકુંવરીએ સર્વને એ મુનિના ઉત્તમ ગુણોની પ્રશંસા કરીને મારતાં અટકાવ્યા. આ વખતે મુનિની સાથે રહેતા યજ્ઞ માણ્યા આવનારા બ્રાહ્મણોને પોતે આકાશમાં ઘણું રૂપો વિકુર્વી લોહી વમતા કર્યા. તે વખતે પુરોહિતની પત્નીના વચનથી યજ્ઞચાર્યે મુનિ પાસે પોતાના અપરાધોની ઘણી વાર કરગરીને માફી માગતાં સર્વને સ્વસ્થ કર્યા ને તેઓએ મુનિને યજ્ઞમાં કરેલ અશન પાન વિગેરે વહોરાવ્યા. ને મુનિએ માસકષપણું પારણું કર્યું. તે વખતે દેવે પંચ દિવ્ય પ્રગટ કર્યા, અન્તે મુનિના ઉપદેશથી એ સર્વ બ્રાહ્મણો પ્રતિબોધ પામી જીનધર્મી થયા. શ્રીહરિકેશ મુનિ પણ અનુક્રમે કર્મક્ષય કરી મોક્ષપદ પામ્યા.

આ હૃદયન્તમાંથી સમજવાનું એ કે પૂર્વ ભવમાં પુરોહિતના પુત્રે દીક્ષા લેવા છતાં જાતિનો અભિમાન કર્યો માટે હરિકેશી નામના ચંડાળ કુળમાં ઉત્પન્ન થયા. એ જાતિમદ્ અભિમાનનું ફળ જાણવું.

૨ લામમદ્—અહો ! મને આટલી ઋદ્ધિ સિદ્ધિ મળી છે, બીજાઓ ઋદ્ધિ મેળવવા માટે ઘણાં ફાંફાં મારે છે પણ તેમને મળતી નથી, માટે હું બધામાં ચઢીયાતો છું. વળી બીજા પણ અધિક ઋદ્ધિ મેળવવી માટે માટે સ્કેલ છે, હું જે ઇચ્છું તે મેળવી શકું એવું મારું બળ સામર્થ્ય છે. આવા પ્રકારનું અભિમાન કરવું તે લાલ મદ કહેવાય. આવો લાલ મદ સુભૂમ નામના આઠમા ચક્રવર્તીએ કર્યો હતો. તે બીના દુકામાં આ પ્રમાણે જાણવી—

વાણારસી નગરીમાં છ બંડનો અધિપતિ સુભૂમ નામના આઠમા ચક્રવર્તી રાજા રાજ્ય

કરતા હતા, તે ૧૪ રત્ન ૯ નિધિ વિગેરે ચક્રવર્તિપણીની વિવિધ ઋદ્ધિને ભોજવતા હતા. વળી પૂર્વના વૈરને અંગે આ ચક્રવર્તિએ ૨૧ વાર પ્રાક્ષણ રહિત પૃથ્વી કરી. પોતે છ ખંડના માલિક હોવા છતાં એથી પણ વધારે ઋદ્ધિ મેળવવાના લોભે તેણે ધાતકી ખંડના ભરતક્ષેત્રને છતવાનો વિચાર કર્યો. તે વખતે દેવ અને વિદ્યાધર વિગેરે ઘણા લોકોએ સમજાવ્યો કે અનન્ત ચક્રવર્તિઓ પહેલાના કાલમાં થઈ ગયા તે બધા ૬ ખંડના જ માલિક થયા છે અને ભવિષ્યમાં જે અનન્ત ચક્રવર્તિઓ થશે, તે પણ બધા છ ખંડના જ માલિક થશે. કેાઈ ભરતક્ષેત્રને છોડી ધાતકી ખંડના ભરતક્ષેત્રને છતવા ગયા નથી જતા નથી અને જવાના પણ નથી, માટે તમારો આ વિચાર અનાદિ કાલની જગતની સ્થિતિને અનુસરતો નથી. વિગેરે વિગેરે ઘણું સમજાવવા છતાં પોતાનો વિચાર ન બદલતાં સર્વ સૈન્ય સહિત લવણ સમુદ્રના કિનારે આવી પોતાના કર સ્પર્શથી ચર્મરત્નને વિસ્તારી સર્વ સૈન્યને તેમાં બેસાડી લવણ સમુદ્રની સામી પાર જવા લાગ્યો. તેટલામાં ચર્મરત્નને ઉપાડનાર બધા દેવોએ એકી વખતે પોત પોતાના મનમાં આવે! વિચાર કર્યો કે આ રાજાના ઘણા સેવક છે તો હું એકલો ખસી જઈશ તો શું થવાનું છે? એવો બધા દેવોનો સમકાળે એક સરખો વિચાર થતાં ચર્મરત્ન બધા દેવોએ છોડી દીધું, તેથી ચક્રવર્તિ અને બધું સૈન્ય લવણ સમુદ્રમાં ડૂબી ગયું. ને આ સુભૂમ ચક્રી પણ આ લાલના અભિમાનમાં મરીને સાતમી નરકે ગયો.

આ દૃષ્ટાંતમાંથી સમજવાનું એ કે-તૃષ્ણા એ આકાશના જેવી વિશાળ છે. અને તેનો છેડો આવતો જ નથી. કારણ કે જેમ જેમ લાલ વધે, તેમ તેમ લોલ વધતો જ જાય છે. પાંચ રૂપિયાનો લાલ થાય, ત્યારે દશની ઇચ્છા જાગે છે. એમ આગળ આગળ તૃષ્ણા વધતી જ જાય છે. લાભ-લોભ આ બેમાં ફરક એ છે કે લોલ શબ્દમાં એક માત્રા વધારે છે. આથી સાબીત થાય છે કે લાલ વધતાં લોલ જરૂર વધે છે. લોલ શબ્દને અવળો કરીએ તો “ભલો” આવે શબ્દ થાય છે. એમાંથી સમજવાનું મળે છે કે લોલનો ત્યાગ કરે તે ભલો કહેવાય. અને મદ ન કરતાં ધાર્મિક કાર્યોમાં લક્ષ્મી વાપરવી. આ પ્રસંગે બાકીના ૧૧ ચક્રવર્તિની બીના ટૂંકામાં ૧૪ દારોમાં જાણવા જેવી છે તે આ પ્રમાણે-(૧) નામ (૨) જન્મસ્થાન (૩) પિતા (૪) માતા (૫) આયુષ્ય (૬) દેહપ્રમાણ (૭) કુમારાવસ્થા (૮) રાજ્યાવસ્થા (૯) દિગ્વિજયની સુદત (૧૦) ચક્રવર્તિપણીનાં વર્ષ (૧૧) સ્ત્રીરત્નનું નામ (૧૨) વૈરાગ્ય આદિ ને તેનું નિમિત્ત (૧૩) મોક્ષમાં દેવમાં કે નરક ગતિમાં (૧૪) કયા તીર્થકરના વારામાં થયા? એ ૧૪ જાણતો દરેક ચક્રવર્તિની જાણતમાં યાદ રાખવી.

૧ ભરત ચક્રવર્તી—૧ ભરત ચક્રવર્તી, ૨ વિનિતા નગરીમાં જન્મ, ૩ ઋષભદેવ પિતા, ૪ સુમંગલા માતા, ૫ ૮૪ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય, ૬ પાંચસો ધનુષ્યની કાયા, ૭ સિત્યોત્તર લાખ પૂર્વ સુધી કુમાર અવસ્થા, ૮ એક હજાર વર્ષ સુધી મંડલિક રાજપણું, ૯ સાઠ હજાર વર્ષ સુધી દેશની સાધના કરી, ૧૦ એક હજાર વર્ષ ન્યૂન ૧૨ લાખ પૂર્વ

ચક્રવર્તીપણું લોગવ્યું, ૧૧ સુભદ્રા સ્ત્રીરત્ન, ૧૨ આરિસા ભુવનમાં કેવલજ્ઞાન પામી ૧ લાખ પૂર્વ સુધી દીક્ષા પાલી, ૧૩ મોક્ષે ગયા, ૧૪ શ્રીઋષભદેવ ભગવંતના શાસનમાં થયા.

૨ સગર ચક્રવર્તી—૧ નામ સગર ચક્રવર્તી, ૨ અયોધ્યા નગરીમાં જન્મ, ૩ પિતા સુમિત્ર રાજા, ૪ માતા યશોમતી, ૫ આયુ ૭૨ લાખ પૂર્વ, ૬ સાડી ચારસો ધનુષ્યની કાયા, ૭ પચાસ હજાર પૂર્વ સુધી કુમારાવસ્થા, ૮ પચાસ હજાર વર્ષ સુધી મંડલિક રાજાપણું, ૯ દેશ સાધના ૩૦ હજાર વર્ષ, ૧૦ સિતેર લાખ પૂર્વ સુધી ચક્રવર્તીપણું, ૧૧ ભદ્રા નામે સ્ત્રીરત્ન, ૧૨ દીક્ષા ૧ લાખ પૂર્વ, ૧૩ મોક્ષમાં ગયા, ૧૪ અજિતનાથ પ્રભુના શાસનમાં થયા.

૩ મઘવા ચક્રવર્તી—૧ મઘવા ચક્રવર્તી, ૨ શ્રાવસ્તિ નગરીમાં જન્મ, ૩ પિતા સમુદ્રવિજય રાજા, ૪ માતા ભદ્રા, ૫ આયુષ્ય પાંચ લાખ વર્ષ, ૬ શરીરની ઉંચાઈ ૪૨૧૧ ધનુષ્ય, ૭ ૨૫ હજાર વર્ષ કુંવરપણામાં, ૮ ૨૫ હજાર વર્ષ સુધી મંડલિક રાજાપણું લોગવ્યું, ૯ વીસ હજાર વર્ષ દેશની સાધના કરી (છ ખંડ છતાં) ૧૦ ત્રણ લાખ એંશી હજાર વર્ષ સુધી ચક્રવર્તીપણું લોગવ્યું, ૧૧ સ્ત્રીરત્ન સુનંદા, ૧૨ દીક્ષાપર્યાય ૫૦ હજાર વર્ષ, ૧૩ ત્રીજા સનતકુમાર દેવલોકમાં મહર્દિક દેવ થયા, ૧૪ શ્રીધર્મનાથ પ્રભુના વારામાં થયા.

૪ સનતકુમાર ચક્રવર્તી—આ બીના આગળ રૂપ મદનું સ્વરૂપ જણાવવાના પ્રસંગે જણાવીશું.

૫ શ્રીશાંતિનાથ ચક્રવર્તી—૧ નામ શ્રીશાંતિનાથ, ૨ જન્મ હસ્તિનાપુર નગરમાં, ૩ પિતા અશ્વસેન રાજા, ૪ માતા અગ્નિરાણી, ૫ આયુષ્ય ૧ લાખ વર્ષનું, ૬ દેહની ઉંચાઈ ૪૦ ધનુષ્ય, ૭ ૨૫ હજાર વર્ષ કુંવરપણું, ૮ પચીસ હજાર વર્ષ મંડલિક રાજાપણું, ૯ દેશસાધનામાં ૮૦૦ વર્ષ ગયાં, ૧૦ ચક્રિપણું ૨૪૨૦૦ વર્ષ સુધી, ૧૧ સ્ત્રીરત્ન વિજયા, ૧૨ દીક્ષાપર્યાય ૨૫ હજાર વર્ષ, ૧૩ મુક્તિમાં ગયા, ૧૪ પોતે તીર્થંકર દેવ હતા.

૬ શ્રીકુંથુનાથ—૧ નામ શ્રીકુંથુનાથ, ૨ જન્મભૂમિ હસ્તિનાપુર નગર, ૩ પિતા સૂરસેન રાજા, ૪ માતા શ્રીદેવી, ૫ આયુષ્ય ૬૫ હજાર વર્ષ, ૬ શરીરની ઉંચાઈ ૩૫ ધનુષ્ય, ૭ ૨૩૭૫૦ વર્ષ સુધી કુંવરપણું, ૮ ૨૩૭૫૦ વર્ષ સુધી મંડલિક રાજાપણું, ૯ દેશ સાધનામાં ૬૦૦ વર્ષ, ૧૦ ૨૩૧૫૦ વર્ષ સુધી ચક્રવર્તીપણું, ૧૧ સ્ત્રીરત્ન કૃષ્ણશ્રી, (૧૨) દીક્ષાપર્યાય ૨૩૭૫૦ વર્ષ, ૧૩ મુક્તિમાં ગયા, ૧૪ પોતે શ્રીતીર્થંકર પ્રભુ હતા.

૭ શ્રીઅરનાથ—૧ નામ શ્રીઅરનાથ પ્રભુ, ૨ જન્મભૂમિ હસ્તિનાપુર, ૩ પિતા સુદર્શન રાજા, ૪ માતા દેવીરાણી, ૫ આયુષ્ય વર્ષ ૮૪ હજાર, ૬ દેહમાન ૩૦ ધનુષ્ય, ૭ કુંવરપણું ૨૧૦૦૦ વર્ષ, ૮ મંડલિક રાજાપણું ૨૧ હજાર વર્ષ સુધી, ૯ છ ખંડ સાધવાનો

II શ્રી ચક્રવર્તિ

અંક	નામ (૧)	જન્મભૂમિ (૨)	પિતાનું નામ (૩)	માતાનું નામ (૪)	સંપૂર્ણયુગ્ય (૫)	શરીરની ઉંચાઈ (૬)	કુંવરપણાના વર્ષ (૭)
૧	ભરતચક્રી	અયોધ્યા	ઋષભદેવ	સુમંગલા	૮૪ લાખ પૂર્વ	૫૦૦ ધનુ	૭૭ લાખ પૂર્વ
૨	સગરચક્રી	,,	સુમિત્ર	યશોમતી	૭૨ લાખ પૂર્વ	૪૫૦ ,	૫૦ હજાર પૂર્વ
૩	મધવા	શ્રાવસ્તિ	સમુદ્રવિજય	ભદ્રા	પાંચ લાખ વર્ષ	સાડી બેતાલીસ ધનુ	૨૫ હજાર
૪	સનતકુમાર	હરિતનાપુર	અશ્વસેન	સહદેવી	૩ લાખ વર્ષ	૪૧૧ ધનુ	૫૦ હજાર
૫	શ્રી શાંતિચક્રી	,,	વિશ્વસેન	અચિરા	૧ લાખ ,	૪૦ ધનુ	૨૫ હજાર
૬	શ્રી કુંથુચક્રી	,,	સુરસેન	શ્રીદેવી	૯૫ હજાર વર્ષ	૩૫ ધનુ	૨૩૭૫૦ વર્ષ
૭	શ્રી ચરચક્રી	,,	સુદર્શન	દેવીરાણી	૮૪ હજાર વર્ષ	૩૦ ધનુ	૨૧૦૦૦ વર્ષ
૮	સુભ્રમ	વાણારસી	કીર્તિવીર્ય	તારારાણી	૬૦ હજાર વર્ષ	૨૮ ધનુ	૫૦૦૦ વર્ષ
૯	મહાપદ્મ	હરિતનાપુર	પદ્મરથ	જ્વાલા	૩૦ હજાર વર્ષ	૨૦ ધનુ	૫૦૦૦ વર્ષ
૧૦	હરિપેશુ	કંપિલપુર	મહાહરિ	મેરાદેવી	૬૨ હજાર વર્ષ	૧૫ ધનુષ્ય	૩૨૫ વર્ષ
૧૧	જય	રાજગૃહી	સમુદ્રવિજય	વિપ્રા	૩ હજાર વર્ષ	૧૨ ધનુષ્ય	૩૦૦ વર્ષ
૧૨	બલદત્ત	કંપિલપુર	બલરાજ	ચૂલણી	૭૦૦ વર્ષ	૭ ધનુષ્ય	૨૮ વર્ષ

મહાયંત્ર ॥

મંડલિક પણાના વર્ષ (૮)	દિગ્વિજય કરવામાં મથેલાં વર્ષ (૭)	ચક્રવર્તિપણાના વર્ષ (૧૦)	સ્ત્રીરતનનું નામ (૧૧)	દીક્ષાપર્યાય (૧૨)	ગતિ (૧૩)	કયા તીર્થકરના વારામાં થયા (૧૪)
૧૦૦૦ વર્ષ	૬૦ હજાર વર્ષ	૭ લાખ પૂર્વમાં હજાર વર્ષ ઓછા	સુભદ્રા	આરીસાશુવ- નમાં કેવલ ૧ લાખ પૂર્વ	મોક્ષ	શ્રી ઋષભદેવના વારામાં
૫૦૦૦૦ પૂર્વ	૩૦ હજાર વર્ષ	૭૦ લાખ પૂર્વ	ભદ્રા	૧ લાખ પૂર્વ	મોક્ષ	શ્રી અંજિતનાથના વારામાં થયા
૨૫ હજાર	૨૦ હજાર	૩૮૦૦૦૦ વર્ષ	સુનંદા	૫૦ હજાર વર્ષ	સનતકુ- મારમાં	શ્રીધર્મનાથના તીર્થમાં થયા
૫૦ હજાર	૧ હજાર	૯૯૦૦૦ ,,	જયા	૧ લાખ વર્ષ	,,	,,
૨૫ હજાર	૮૦૦ વર્ષ	૨૪૨૦૦ ,,	વિજયા	૨૫ હજાર વર્ષ	મુક્તિ	પોતે તીર્થકર થયા
૨૩૭૫૦ વર્ષ	૬૦૦ ,,	૨૩૧૫૦ વર્ષ	કૃષ્ણાશ્રી	૨૩૭૫૦ વર્ષ	,,	,,
૨૧૦૦૦ ,,	૫૦૦ ,,	૨૦૫૦૦ વર્ષ	સુરશ્રી	૨૧૦૦૦ વર્ષ	,,	,,
૫૦૦૦ વર્ષ	૪૦૦ ,,	૪૬૬૦૦ ,,	દશમશ્રી	દીક્ષા નથી લીધી	સાતમી નરકે	શ્રીઅરનાથના તીર્થમાં થયા
,,	૩૦૦ ,,	૧૮૭૦૦ ,,	વસુંધરા	૧૦૦૦૦ વર્ષ	મોક્ષ	શ્રી મુનિમુવ્રતસ્વામિના તીર્થમાં
૩૨૫ વર્ષ	૧૫૦ ,,	૧૮૭૦ વર્ષ	દેવીરાણી	૭૩૩૦ વર્ષ	,,	શ્રીનમિનાથના તીર્થમાં
૩૦૦ વર્ષ	૧૦૦ ,,	૧૯૦૦ વર્ષ	લક્ષ્મણા	૪૦૦ વર્ષ	,,	,,
૫૬ વર્ષ	૧૬ વર્ષ	૬૦૦ વર્ષ	કુર્મતી	દીક્ષા ન લીધી	સાતમી નરકે	

ગયેલો ટાઈમ ૫૦૦ વર્ષ, ૧૦ ચક્રવર્તિપણાનો સમય-૨૧૫૦૦ વર્ષ, ૧૧ સ્ત્રીરત્નનું નામ સુરશ્રી, ૧૨ દીક્ષાપર્યાય-૨૧ હજાર વર્ષ, ૧૩ મુક્તિમાં ગયા, ૧૪ પોતે દેવાધિદેવ શ્રી તીર્થંકર ભગવંત હતા.

૮ સુભૂમ ચક્રવર્તી—જે કે આ ચક્રવર્તિની બીના ખેલાં ટુંકમાં જણાવી છે, તે પણ ત્યાં ૧૪ દ્વારો ક્રમસર જણાવ્યા નથી. તે આ પ્રમાણે—(૧) નામ સુભૂમ, ૨ જન્મભૂમિ વાણારસી નગરી, ૩ પિતા કીર્તિવીર્ય રાજ, ૪ માતા તારારાણી, ૫ આયુષ્ય ૬૦ હજાર વર્ષ, ૬ દેહમાન ધનુષ્ય ૨૮, ૭ કુંવરપણાના વર્ષ ૫૦૦૦, ૮ મંડલિક રાજપણાના વર્ષ ૫૦૦૦, ૯ દેશ સાધનાના વર્ષ ૪૦૦ ૧૦ ચક્રવર્તિપણાનો સમય ૪૬૬૦૦ વર્ષ, ૧૧ સ્ત્રીરત્નનું નામ દશમશ્રી, ૧૨ દીક્ષા લીધી નથી, ૧૩ સાતમી નરકે ગયા, ૧૪ અરનાથના તીર્થમાં થયા.

૯ મહાપદ્મ ચક્રવર્તી—૧ નામ મહાપદ્મ, ૨ જન્મભૂમિ હસ્તિનાપુર, ૩ પિતા પદ્મરથ, ૪ માતા જ્વાલા રાણી, ૫ આયુષ્ય પ્રમાણ ૩૦ હજાર વર્ષ, ૬ દેહપ્રમાણ વીસ ધનુષ્ય, ૭ કુંવરપણું ૫ હજાર વર્ષ, ૮ મંડલિક રાજપણું ૫૦૦૦ વર્ષ, ૯ છ ખંડ જીતવામાં ૩૦૦ વર્ષ લાગ્યાં, ૧૦ અઠાર હજાર સાતસો વર્ષ સુધી ચક્રવર્તિ રાજપણું લોગવ્યું, ૧૧ સ્ત્રીરત્નનું નામ વસુંધરા, ૧૨ દીક્ષાપર્યાય એક હજાર વર્ષ, ૧૩ મુક્તિમાં ગયા, ૧૪ પ્રભુ શ્રીમુનિસુમત સ્વામિના વારામાં થયા.

૧૦ શ્રીહરિષેણુ ચક્રવર્તી—૧ નામ હરિષેણુ, ૨ જન્મભૂમિ કંપિલપુર નગર, ૩ પિતા મહાહરિ રાજ, ૪ મેરાદેવી માતા, ૫ આયુષ્ય ૧૦ હજાર વર્ષ, ૬ દેહપ્રમાણ ૧૫ ધનુષ્ય, ૭ સવા ત્રણસો વર્ષ કુમાર અવસ્થા, ૮ સવા ત્રણસો વર્ષ મંડલિક રાજ, ૯ દિગ્વિજયમાં ૧૫૦ વર્ષ, ૧૦ ચક્રવર્તિ રાજ્યકાલ ૧૮૭૦ વર્ષ, ૧૧ દેવીરાણી સ્ત્રીરત્ન, ૧૨ દીક્ષાપર્યાય ૭૩૩૦ વર્ષ, ૧૩ મોક્ષગતિ, ૧૪ શ્રીનમિનાથ પ્રભુના તીર્થમાં થયા.

૧૧ જય ચક્રવર્તી—૧ નામ જય ચક્રી, ૨ જન્મભૂમિ રાજગૃહી નગરી, ૩ સમુદ્રવિજય રાજ પિતા, ૪ વિપ્રા માતા, ૫ ત્રણ હજાર વર્ષ આયુ, ૬ બાર ધનુષ્યની કાયા, ૭ ત્રણસો વર્ષ કુમાર અવસ્થા, ૮ ત્રણસો વર્ષ મંડલિક રાજપણું, ૯ સો વર્ષ દેશસાધનામાં થયા, ૧૦ ચક્રવર્તિ રાજ્ય ૧૬૦૦ વર્ષ સુધી, ૧૧ લક્ષ્મણા સ્ત્રીરત્ન, ૧૨ ચારસો વર્ષ દીક્ષા પાલી, ૧૩ મોક્ષગતિ, ૧૪ શ્રીનમિનાથ પ્રભુના તીર્થમાં થયા.

૧૨ પ્રહ્લદત્ત ચક્રવર્તી—૧ નામ પ્રહ્લદત્ત, ૨ જન્મનગર કંપિલપુર, ૩ પિતા પ્રહ્લદ રાજ, ૪ માતા ચૂલાણી, ૫ આયુષ્ય ૭૦૦ વર્ષ, ૬ સાત ધનુષ્યની કાયા, ૭ અઠ્ઠાવીસ વર્ષ કુમાર અવસ્થા, ૮ છપ્પન વર્ષ મંડલિક રાજપણું, ૯ સોલ વર્ષ દેશસાધનામાં થયા, ૧૦ ચક્રિપણાનું રાજ્ય ૬૦૦ વર્ષ, ૧૧ લક્ષ્મણા સ્ત્રીરત્ન, ૧૨ દીક્ષા લીધી નથી, ૧૩ સાતમી નરકે ગયા, ૧૪ બાવીસમા ને ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રીનમિનાથ અને પાર્શ્વનાથ ભગવાનના આંતરામાં થયા.

બાલ જીવેને ઉપરની બીના સમજવામાં સુગમતા પડે, આ ઈરાદાથી ‘શ્રી ચક્રવર્તિ મહાયંત્ર’ ૧૪૨-૧૪૩ પાને આપવામાં આવ્યું છે.

૩ કુલમદ—પિતાનો વંશ તે કુલ તેનું અભિમાન કરવું તે કુલમદ. આ મદ ઉપર મરીચિનું દષ્ટાન્ત ભાવના કદપલતામાંથી જાણી લેવું.

૪ ઐશ્વર્યમદ—દશાર્ણુ નામના દેશમાં દશાર્ણુપુર નગરમાં દશાર્ણુભદ્ર નામે રાજા પાંચસો સ્ત્રીઓનો પતિ હતો. એક વાર નગર બહાર ઉદ્યાનમાં શ્રીવીરપ્રભુ પધાર્યા. તે સંજોગે વધામણી મળતાં વિચાર થયો કે પૂર્વ કાળમાં કોઈએ પણ જેવી ઋદ્ધિથી વંદના ન કરી હોય તેવી ઋદ્ધિથી એટલે ઘણા જ અપૂર્વ આડંબરથી મારે શ્રી વીર પ્રભુને વંદના કરવા જવું, આવા ગર્વિષ્ઠ વિચારથી બીજે દિવસે સ્થવારે સોનાની રૂપાની ને હાથીદાંતની પાલખીઓમાં બેઠેલી પાંચસો રાણીઓ વિગેરે પરિવાર તથા સેન્યાદિની સાથે જવાની શરૂઆત કરી, આ પ્રસંગે ૧૮૦૦૦ હાથી, ૨૪૦૦૦ ઘોડા, ૨૧૦૦૦ રથ, એકાણુ કોડ પાયદલ, એક હજાર સુખપાલ, અને ૧૬૦૦૦ ધ્વજા એવી મોટી સમૃદ્ધિથી પ્રભુના સમવસરણ પાસે હર્ષ સહિત આવી હાથી પરથી ઉતરી પ્રભુને વંદના કરી. આ વખતે ઇન્દ્રે અવધિજ્ઞાનથી રાજા દશાર્ણુભદ્રનો ગર્વ જાણી તે ગર્વ ઉતારવાને ઇન્દ્ર પોતે પ્રભુને વંદના કરવા આવ્યો તે વખતે તેણે વૈક્રિય-લબ્ધિથી દરેક હાથી પર મુખવાળો એવા ૬૪૦૦૦ હાથી વિકુર્ચ્યા (રચ્યા) તે દરેક મુખને ૮-૮ દંતૂશળ, એકેક દંતૂશળની ઉપર ૮-૮ વાવડીઓ, દરેક વાવમાં ૮-૮ કમળ, દરેક કમળને ૮-૮ પત્ર, ને દરેક પત્રની ઉપર બત્રીસ બત્રીસ નાટકો ચાલે છે, ને દરેક કમળના મધ્યભાગની કર્ણિકા ઉપર પોતાનો એકેક મહેલ રચ્યો, કે જે મહેલના મધ્યભાગે પોતાની ૮-૮ ઇન્દ્રાણીઓ સહિત ઇન્દ્ર પોતે બેઠેલ છે, આ પ્રકારની દૈવી ઋદ્ધિ વિકુર્વી ઇન્દ્ર વંદના કરવા આવ્યો. તે વખતે દશાર્ણુભદ્રનો સર્વ અભિમાન નાશ પામ્યો ને તે રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે ઇન્દ્રે પોતાની ઋદ્ધિથી મને બહુ જ ઝંખવાણું પાડ્યો માટે હવે જો દ્રવ્ય ઋદ્ધિને બદલે દીક્ષા સ્વીકારવા રૂપ ભાવઋદ્ધિવડે વંદના કરું તો ઇન્દ્રનું શું ચાલશે ? એમ વિચારી પ્રતિજ્ઞા પામેલા દશાર્ણુભદ્ર રાજાએ પ્રભુ પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી. તે વખતે આશ્ચર્ય પામેલા ઇન્દ્રે દશાર્ણુ મુનિને નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે હે સત્ત્વવંત મુનિ ! ખરેખર તમે આ આરિત્ર લઇને મને જીત્યો છે, હવે હું આપનાથી સવાયો થવા અસમર્થ છું, હું હાર્યો અને તમે જીત્યા. વિગેરે સ્તુતિ કરી પ્રભુને વંદન કરી ઇન્દ્ર સ્વસ્થાને ગયો ને દશાર્ણુભદ્ર મુનિ પણ નિર્મલ સંયમની સાધના કરવાના પ્રતાપે કર્મનો નાશ કરી મોક્ષે ગયા. આમાંથી સમજવાનું એ કે ઐશ્વર્યનો મદ ભવાંતરમાં વિકટ દુઃખોની પરંપરા આપે છે. એમ સમજીને તેનો ત્યાગ કરી ધર્મારાધનમાં જરૂર ઉજમાલ થવું.

૫. બલમદ—અભિમાનને વશ થઇને એમ વિચારે કે મારા જેવો બલવાન કોઇ બીજો દુનિયામાં છેજ નહિ. આનું નામ બલમદ કહેવાય. આવા વિચારો નજ કરવા જોઇએ. કારણ કે શેરના માથે સવાશેર હોય જ. આ મદની ભાવનાથી રાજા શ્રેણિકને અને વસુ-ભૂતિને વિવિધ પ્રકારની વિપત્તિઓ લોગવવી પડે છે. એમ વિચારીને બલમદના વિચારો દૂર કરવા અને શ્રીજીનેન્દ્ર ધર્મની નિર્મલ આરાધના કરવામાં બલનો સદુપયોગ કરી આત્મહિત સાધવું. એમ કરવામાં જ ખરું ડહાપણ અને વિવેકીપણ રહેલું છે.

૬. રૂપમહ—રૂપ એટલે શરીરનો દેખાવ. પોતાનું શરીર સુંદર દેખાય એ પાછલા લવની પુષ્પાઈ સમજવી. પણ તે જોઈને અહંકારમાં આવીને એમ વિચારે કે મારા જેવું રૂપ દુનિયામાં કોઈનું છેજ નેહિ. આનું નામ રૂપ મહ કહેવાય. સમજી લબ્ય જીવોએ આવા વિચાર નજ કરવા જોઈએ. કારણ કે રૂપની શોભા કાયમ એક સરખી રહેતી જ નથી. આ બીના યથાર્થ સમજવાને માટે શ્રીસનત્કુમાર ચક્રવર્તિની બીના જાણવા જેવી છે. તે ટુંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી:—

કાંચનપુર નગરમાં વિક્રમચક્ર નામે રાજા હતો. તે અહીંના શેઠ નાગદત્તની સ્ત્રી વિષ્ણુશ્રી ઉપર મોહિત થયો. મોહી રાજાએ તેને અંત:પુરમાં દાખલ કરી. આ બનાવ જોઈને બીજી રાણીઓએ ક્રોધે ભરાઈને કામણ કરીને તે (વિષ્ણુશ્રી) ને મારી નાંખી. મોહના ઉછાળાને લઈને રાજા આ મરી ગઈ એમ જાણતો નથી. છેવટે જંગલમાં પડેલા વિષ્ણુશ્રીના દુર્ગંધમય મડદાને જોઈને રાજાએ વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તેને સાધીને તે સનત્કુમાર દેવલોકમાં દેવ થયો. અહીંના દેવતાઈ સુખોને લોગવીને આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં ચવીને તે (વિક્રમચક્રનો જીવ) દેવ રત્નપુરમાં જિનધર્મ નામે વણિક થયો. નાગદત્ત મરીને સિંહપુરમાં અગ્નિશર્મા નામે પ્રાધ્ન્ય થયો. પાછલા લવના દેષને લઈને અગ્નિશર્માએ જિનધર્મ નામના વાણિયાને ઘણું દુઃખ દીધું, છેવટે અહીંથી મરણ પામીને તે વાણિયો સૌધર્મ દેવલોકમાં ઈર્દ્ર થયો અને પ્રાધ્ન્ય મરીને તેનું વાહન ઐરાવણ હાથી થયો.

હસ્તિનાપુરમાં અશ્વસેન રાજાને સહદેવી નામે રાણી હતી, તેની કુક્ષિમાં સૌધર્મેન્દ્રનો જીવ દેવાયુ પૃથ્વી કરી પુત્રપણે ઉપજ્યો. માતાએ ચૌદ સ્વપ્નો જોયા. એથી ખાત્રી થઈ કે આ પુત્ર ચક્રવર્તી થશે. જન્મ થયા બાદ અવસરે તેનું સનત્કુમાર નામ પાડયું. તે મોટી ઉંમરે ઘણી રાજકન્યાઓ પરણ્યા. તેમને જયા નામે સ્ત્રી રત્ન હતું. વજ્રવેગના પિતાની સાથે યુદ્ધ કરતાં ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયું. અવસરે સનત્કુમારને રાજ્ય સોંપી અશ્વસેન રાજાએ પ્રભુશ્રી ધર્મનાથજી મહારાજની પાસે દીક્ષા લીધી. રાજા સનત્કુમારને છ ખંડ સાધતાં દશ હજાર વર્ષ જેટલો ટાઈમ લાગ્યો. (બીજા ગ્રંથોમાં એક હજાર વર્ષ કહ્યા છે.) તેમની કાયાની ઉંચાઈ સાડીઓગણ્યાલીસ (૩૬) ધનુષ્ય પ્રમાણ હતી.

આ બાબતમાં સિદ્ધાંત રહસ્ય નામના ગ્રંથમાં ૪૧૧ ધનુષ્ય કહ્યા છે. સનત્કુમાર ચક્રવર્તી ૫૦ હજાર વર્ષ સુધી કુંવરપણે, અને તેટલા જ વર્ષો સુધી મંડલિક રાજાપણે રહ્યા. આ ચક્રવર્તી મહારૂપવાન હતા. સૌધર્મેન્દ્ર તેની પ્રશંસા કરી. આની ખાત્રી કરવા બે દેવો પ્રાધ્ન્યનું રૂપ કરી અહીં આવ્યા. તેઓ શરૂઆતમાં રૂપ જોઈને રાજી થયા. અને ચક્રીની આગળ તેના વખાણ કર્યા. મદમાં આવીને સનત્કુમારે કહ્યું કે હું તૈયાર થઈને કચેરીમાં બેસું, ત્યારે તમે મારું રૂપ જોજો. આ વખતે તે પ્રાધ્ન્યોએ રૂપ જોઈને કહ્યું કે, હે રાજન્ ! ખેલામાં અને અત્યારે લાખ ગુણો રૂપમાં ફરક જણાય છે. અત્યારે તમારા

શરીરમાં સોળ રોગ ઉત્પન્ન થયા છે. તેની ખાત્રી કરીને સનતકુમાર આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યા કે આ શરીર રોગોનું ઘર છે. સમજી જનો તેવા શરીરમાં શા માટે મોહ કરે ?

ઉત્તમ તપશ્ચર્યા કરવાથી શરીર સફલ બને છે. આમ વિચારીને રાજ ગાદી પામ્યાને ૯૯ હજાર વર્ષ થયા બાદ ચક્રવર્તી સનતકુમારે શ્રી વિનયધરસૂરિની પાસે દીક્ષા લીધી, સંયમની સાધનામાં છઠ્ઠ અઠ્ઠમ વિગેરે આકરા તપ કરવા લાગ્યા. પારણામાં કુરીયા વિગેરેનો આહાર કરવાથી સનતકુમાર મુનિને શરીરમાં સાત વ્યાધિ થયા. વ્યાધિની તીવ્ર વેદના છતાં પણ તેમણે સંયમ સાધવામાં લગાર પણ ક્યાસ રાખી નહિ. આ જોઈને સૌધર્મેન્દ્રે પણ મુનિની પ્રશંસા કરી. તેમને નીરોગ કરવા બે દેવો વેદ બનીને તેમની પાસે આવી કહેવા લાગ્યા કે આપ કહો તો અમે આપના રોગની દવા કરીએ. જવાબમાં મુનિરાજે જણાવ્યું કે દ્રવ્ય રોગની દવા તો હું પણ કરી શકું છું. એમ કહીને એક આંગળી ઉપર થુંક ચોપડ્યું. આથી તે સોના જેવી થઈ ગઈ. મારે કર્મની પીડારૂપ ભાવ રોગ મટાડવાની ઇચ્છા છે તેની દવા કરો. આ સાંભળીને દેવોએ કહ્યું કે અમે ભાવ રોગ મટાડવા અસમર્થ છીએ. મુનિના વખાણ કરીને અને પોતાનું સ્વરૂપ જણાવીને દેવો સ્વર્ગમાં ગયા. એક લાખ વર્ષ સુધી નિર્મલ સંયમની સાધના કરીને સનતકુમાર મુનિ સમાધિ મરણે કાલધર્મ પામી ત્રીજા દેવ લોકમાં મહર્જિક દેવ થયા. આમાંથી સમજવાનું એ કે સનતકુમાર મુનિને નિર્મલ તપ કરવાથી અનેક લઙ્ગિઓ પ્રકટ થઈ હતી. આના પ્રતાપે તેઓ બાહ્ય રોગ મટાડવાને સમર્થ થયા.

૭ તપમદ—હુનિયામાં મારા જેવી આકરી તપશ્ચર્યા કરનાર બીજો કોઇ છે જ નહિ, એમ અભિમાનના તરંગમાં વિચારવું, તે તપમદ કહેવાય. કેટલાએક ખરાબ વિચારો કે જેઓ હૃદયમાં લાંબો વખત રહેવાથી આત્માને દુર્ગતિનો અધિકારી બનાવે છે, તેવા વિચારોમાં આ તપમદના વિચારો પણ ગણ્યા છે. આવો મદ કરવાથી ગેરલાભ એ થાય છે કે ભવાંતરમાં એક નાની પણ તપશ્ચર્યા થઈ શકતી નથી. આ બાબતમાં મહાસંયમી ક્ષમાગુણી શ્રીકૂરગડુ મુનિરાજની યાદ રાખવા જેવી છે. તે દ્રુકામાં આ પ્રમાણે જાણવી. તેઓ સંસારી અવસ્થામાં નાગદત્ત નામના રાજકુંવર હતા. તેમના પિતાજીનું નામ કુંભરાજ હતું. અનુક્રમે જીવાનીના ટાઈમે નાગદત્ત રાજકુંવર એક વખત મહેલના ઝરૂખામાં બેઠા હતા, ત્યારે અચાનક પવિત્ર મુનિરાજનાં દર્શન થતાં જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પામ્યા. આમાંથી એક વાત જાણવાની મલે છે કે જાતિસ્મરણ પામવાના અનેક કારણોમાં મુનિના દર્શનને પણ ગણેલું છે. જાતિસ્મરણ જ્ઞાન એ મતિજ્ઞાનના ભેદોમાં જણાવેલી ધારણાનો પ્રકાર છે. પ્રશસ્ત આલંબનની વિચારણામાં જ્યારે તીવ્ર ઉપયોગ સ્થિરપણે પ્રવર્તે છે, ત્યારે મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોને ક્ષયોપશમ થયા બાદ આવું જ્ઞાન થાય છે. પાછલા સંખ્યાતા ભવની ધીના આ જાતિસ્મરણથી જાણી શકાય છે. એટલે ઓછામાં ઓછા એક બે ભવની બીના જાણી શકાય છે. નાગદત્ત કુમાર જાતિસ્મરણથી એમ જાણે છે કે મેં પાછલા ભવમાં તપમદ કર્યો હતો અને

ક્રોધના પરિણામે હું તિર્યચનો ભવ પામ્યો હતો. વિગેરે વિચાર કરતાં સુલભમોધી નાગદત્ત કુમારને સંસાર કડવા ઝેરની જેવો લાગ્યો, વૈરાગ્ય ભાવે માતા પિતાદિને સમજાવી શ્રીગુરુ-મહારાજની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરીને પરમ ઉદ્ધાસથી તે નાગદત્ત મુનિવર મહાપ્રભાવશાલી પવિત્ર સંયમની આરાધના કરવા લાગ્યા. તેમનો પાછલો ભવ તિર્યચપણાનો હતો, એટલે તે પાછલા ભવમાં તિર્યચ હતા, તેથી અહીં તેમને ક્ષુધાવેદનીય કર્મ ઉદયમાં આવે છે. આ કારણને લઈને એક પોરસી જેવું નાનકડું પરચખખાણુ તે કરી શકતા નથી. આ અવસરે તેમને શ્રીગુરુ મહારાજએ કહ્યું કે-હે શિષ્ય ! તમારે બરાબર ક્ષમાગુણ ધારણ કરવો. એમ કરવાથી તું સર્વ તપનું ફલ પામી શકીશ. નાગદત્ત મુનિ એ પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યા. હંમેશાં તે સવારે જ્યારે એક ગડુક પ્રમાણ ચોખા વાપરે, ત્યારે તેમને ક્ષુધાની શાંતિ થાય. આ મુદ્દાથી લોકમાં તે ‘કૂરગડુક’ આ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

આ ગચ્છમાં એકેકથી ચઢીયાતા ચાર મહા તપસ્વી મુનિઓ હતા. તેઓ આ કૂરગડુક મુનિની નિંદા કરતા હતા. ક્ષમાનિધાન આ મુનિ તો એમ જ વિચારે છે કે ધન્ય છે આ તપસ્વિ મુનિવરોને ! હું તેમના પગની રજ છું. હું નિત્ય ખાઉં છું તેથી તેઓ જે કહે છે, તે વ્યાજબી જ છે. અર્થાત્ તેઓ મારી નિંદા કરે છે, એમ મારે ન જ માનવું જોઈએ આ અવસરે શાસનની અધિષ્ઠાયિકા દેવીએ વંદના કરીને કૂરગડુક મુનિવરની પ્રશંસા કરી, અને કહ્યું કે ‘ આ ગચ્છમાં આજથી સાતમે દિવસે એક મુનિને કેવલજ્ઞાન થશે. ’

તપસ્વિ મુનિઓ—હે દેવિ ! અમને એક ખાનુ રાખીને તે આ કૂરગડુક સાધુને કેમ વાંધા ?

દેવી—‘ હું ભાવ તપસ્વીને વાંડું છું. ભાવ તપસ્વિપણાના ગુણો સંપૂર્ણ જો હોય તો આ કૂરગડુક મુનિરાજમાં જ જણાય છે. બીજાની નિંદા કરનાર તપસ્વિઓએ સમજવું જોઈએ કે નિંદા કરવાથી તપમાં મલિનતા દોષ લાગે છે ’ એમ. કહીને દેવી દેવ-લોકમાં ગઈ.

કૂરગડુક મુનિરાજ સાતમે દિવસે શુદ્ધ આહાર લાવીને શ્રીગુરુમહારાજને તથા તે તપસ્વિઓને બતાવતા હતા, ત્યારે તે તપસ્વિઓએ તે આહારમાં બળખા નાખ્યા. આ બનાવ જોઈને કૂરગડુક મુનિજી આ પ્રમાણે પોતાના આત્માની નિંદા કરવા લાગ્યા કે હું હંમેશા લગાર પણ તપ અને આ તપસ્વી મુનિવરોનું વૈયાવર્ય પણ કરી શકતો નથી, માટે મને પ્રમાદિને ધિક્કાર થાઓ, વિગેરે નિર્મલ ભાવથી તે બળખાવાળો આહાર વાપરતાં મુનિરાજ ક્ષપકત્રેણિમાં આરૂઢ થઈને શુદ્ધ ધ્યાનના પ્રતાપે કેવલજ્ઞાન પામ્યા. આ વખતે પેલા ચાર તપસ્વિઓને ખાત્રી થઈ કે આજ મુનિ કૂરગડુક ખરા ભાવતપસ્વી છે, અમે તેવા નથી, એટલે દ્રવ્ય તપસ્વી છીએ. ત્યાર બાદ તે ચારે મુનિવરો પણ પરમ

ઉદ્ધાસથી કેવલી કૂરગડુકે મુનિરાજને ખમાવતાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા. અનુક્રમે પાંચ મુનિવરો મુક્તિપદ પામ્યા.

II સારાંશ II

મુનિરાજ કૂરગડુકે પાછલા ભવમાં તિર્થચગતિના દુઃખો ભોગવવા પડ્યા. એમાં મુખ્ય કારણ એક જ હતું અને તે એ કે તપમદ. એમ વિચારીને પોતાનું ભલું ચાહનારા ભવ્ય જીવોએ આ તપનો મદ ન કરવો અને તેવા પ્રસંગે પોતાથી અધિક તપ કરનારા જીવોની અનુમોદના કરીને પોતાની લઘુતા ભાવવી.

૮ શ્રુતમદ—બીજા જીવો કરતાં પોતાનો જ્ઞાન ગુણ અધિક જોઈને એમ વિચારે કે દુનિયામાં મારા જેવો કોઈ જ્ઞાની છે જ નહિ. આતું નામ શ્રુતમદ કહેવાય. જેઓ શ્રુતમદ કરે, તેઓ ચાલુ ભવમાં નવું જ્ઞાન પામી શકતા નથી. એટલે તેવો મદ કરનારા જીવને જોઈને ભણાવનાર ગુરુ એમ નિર્ણય કરે છે કે આ જીવ ભણાવવાને લાયક નથી. આ બાળ-તમાં શ્રીસ્થૂલિભદ્ર મહારાજની બીના જાણવા જેવી છે. તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી— પાટલિપુત્ર નામના નગરમાં રહેનાર શ્રીશ્રમણસંઘે દુકાલના પ્રસંગે એમ વિચાર્યું કે હાલમાં બુદ્ધિમંત સાધુઓ પણ નવો અભ્યાસ કરી શકતા નથી, અને ભણેલાની આવૃત્તિ (યાદી) પણ કરી શકતા નથી, તેથી ભણેલું જ્ઞાન ભૂલતા જાય છે. આ કારણથી હવે સિદ્ધાંતનો ઉદ્ધાર કરવો ઉચિત છે. એમ વિચારીને શ્રીસંઘે અગીયાર અંગના અધ્યયન વિગેરે જે હતા, તે બધા મેળવ્યા. છેવટે વિચાર કર્યો કે હવે દષ્ટિવાદને કઈ રીતે મેળવવો? આમાં સંઘે છેવટનો નિર્ણય એ કર્યો કે—શ્રુતકેવલી શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજ હાલ નેપાલ દેશમાં છે તેઓ દષ્ટિવાદને જાણે છે, માટે તેમને અહીં બોલાવવા. આ ધરાદાથી તેમણે ત્યાં બે મુનિ-વરોને મોકલ્યા. તે બંને મુનિઓએ પૂજ્યપાદ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામિજી મહારાજને કહ્યું કે—હે પ્રભુ! આપ પાટલિપુત્ર નગરમાં પધારો, એમ શ્રીસંઘ ફરમાવે છે. બંને મુનિના આ વચનોને સાંભળીને શ્રીસૂરિજી મહારાજે કહ્યું કે હાલ મેં મહાપ્રાણાયામ ધ્યાનની શરૂઆત કરી છે, તે બાર વર્ષ પૂર્ણ થશે, તેથી હું હાલ આવી શકું તેમ નથી. આ મહાપ્રાણાયામ ધ્યાનનો પ્રભાવ એવો છે કે તે સિદ્ધ (પૂર્ણ) થયા બાદ જરૂરી કાર્ય પ્રસંગે ચૌદે પૂર્વો સૂત્ર અને અર્થ સહિત એક મુદ્દર્ત જેટલા (થોડા) કાલમાં પણ ગણી શકાય. સૂરિજી મહારાજના આ વચનો બંને સાધુઓએ શ્રીસંઘને કહ્યાં. ત્યાર બાદ શ્રીસંઘે બીજા મુનિવરોને બોલાવીને કહ્યું કે તમારે નેપાલ દેશમાં જઈને શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજને કહેવું કે જે શ્રીસંઘની આજ્ઞા ન માને તેને શો દંડ ફરવો જોઈએ, તે આપ ફરમાવો. જ્યારે જવાબમાં સૂરિજી મહારાજ કહે કે એવાને સંઘ બહાર કરવો જોઈએ. ત્યારે તમારે કહેવું કે હે ગુરુજી! આપ પોતે તેવા દંડને લાયક થયા છો. આ પ્રમાણે શ્રીસંઘના કહ્યા મુજબ

મુનિઓએ તો તે પ્રમાણે સૂરિજી મહારાજને કહ્યું, ત્યારે સૂરિજીએ કહ્યું કે પૂજ્ય શ્રીસંઘે તેમ ન કરવું. પણ મહેરબાની કરીને જે બુદ્ધિમંત સાધુઓ દષ્ટિવાદ લખવાને લાયક હોય, તેમને અહીં મોકલવા. તેઓને હું હંમેશાં સાત વાચના આપીશ. તે આ પ્રમાણે—૧ એક વાંચના, આહાર લઈને આવ્યા પછી આપીશ. ૪ ત્રણ વાંચના ત્રણ કાળ વેળાએ આપીશ. ૭ અને ત્રણ વાંચના સાંઝનું પ્રતિક્રમણ કર્યા બાદ આપીશ. એમ કરવાથી શ્રી સંઘનું કાર્ય સિદ્ધ થશે. અને મારું ધ્યાન પણ ચાલુ રહેશે. સૂરિજી મહારાજના આ વચનો બંને મુનિવરોએ શ્રીસંઘની આગળ કહી સંભળાવ્યાં, તેથી તે બહુ રાજ થયો અને શ્રી સ્થૂલિભદ્ર મહારાજ વિગેરે ૫૦૦ સાધુઓને ત્યાં લખવા માટે મોકલ્યા. અહીં ગુરૂમહારાજ તે બધા સાધુઓને લખાવવા લાગ્યા. તેમાંના કેટલાક સાધુઓના મનમાં એ વિચાર આવ્યો કે—આમ થોડી થોડી વાંચના આપે છે, તો આ દષ્ટિવાદ પૂરું ક્યારે થશે? આવો વિચાર કરીને એક સ્થૂલિભદ્ર મહારાજ સિવાયના તમામ સાધુઓ લખતા અટકી ગયા અને પાછા સ્વસ્થાને ગયા. શ્રીસ્થૂલિભદ્રજી મહારાજે પૂજ્ય શ્રીભદ્રબાહુસ્વામિજીની પાસે આઠ વર્ષમાં આઠ પૂર્વ સુધીને! અભ્યાસ કર્યો. એક વખત સ્થૂલિભદ્રજીને ઉદાસ થયેલા જોઈને શ્રીભદ્રબાહુસ્વામિજીએ કહ્યું કે—હે વત્સ! હવે મારું ધ્યાન થોડા વખતમાં પૂરું થવાનું છે. ત્યારબાદ તને તારી મરજી મુજબ ઘણી વાંચના આપીશ.

સ્થૂલિભદ્રજી—હે ભગવંત! હવે મારે નવું લખવાનું કેટલું બાકી રહ્યું છે?

સૂરિજી—હે વત્સ! અત્યાર સુધીમાં તું બિંદુ (ટીપું) જેટલું લખ્યો, અને તારે હજી સમુદ્ર જેટલું લખવાનું બાકી છે.

મહાપ્રાણાયામ ધ્યાન પૂરું થયા બાદ પૂજ્ય શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામિજીની પાસે સ્થૂલિભદ્રજી મહારાજ બે વસ્તુ? જેમાં જોઈ છે, એવા દશ પૂર્વ સુધી લખ્યા. આ અવસરે શ્રી સ્થૂલિભદ્રજી મહારાજની બેન ચક્ષા વિગેરે સાધ્વીઓ તેમને વંદન કરવા માટે આવી. સૂરિજીને વંદન કરીને પૂછ્યું કે—હે પ્રભુ! સ્થૂલિભદ્રજી ક્યાં છે?

સૂરિજી—નાના દેવકુલમાં છે. એમ સાંભળીને સાધ્વીઓ તે તરફ ચાલી. તેમને આવતી જોઈને સ્થૂલિભદ્રજીએ મદમાં આવીને આશ્ચર્ય દેખાડવાને માટે પોતાનું રૂપ ફેરવીને સિંહનું રૂપ ધારણ કર્યું.

તે સાધ્વીઓ સિંહને જોઈને ભય પામી. (જહીની) અને આ વાત સૂરિજી મહારાજને કહી, ત્યારે ગુરૂજી જ્ઞાનના ઉપયોગથી જાણી ગયા. કે—“ખાસ કારણ વિના શુતનો મદ કરીને સ્થૂલિભદ્રે સિંહનું રૂપ કર્યું છે.”

૧ પૂર્વના અમુક વિભાગને વસ્તુ નામથી જાણખાવી છે. ૨ સંસારિણામાં ચક્ષા વિગેરે બેન થાય, પણ સાધ્વી અવસ્થામાં છે.

ગુરૂએ સાધ્વીઓને કહ્યું કે—તમે ત્યાં જઈને તમારા મોટા ભાઈને વાંદો. હવે ત્યાં સિંહનો ભય નથી. સાધ્વીઓએ ત્યાં ફરી જઈને જોયું તો તેઓએ પોતાના ભાઈને મૂલ સ્વરૂપે (સાધુ અવસ્થામાં) જોયા, વંદના કરીને નાનાભાઈ શ્રીચક્રની ખીના જણાવીને સંશય દૂર કરીને તે સાધ્વીઓ સ્વસ્થાને ગઈ. ત્યાર બાદ સ્થૂલિભદ્રજી હંમેશના નિયમ મુજબ પરમ પૂજ્ય યુગપ્રધાન શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામી મહારાજની પાસે ગયા. ત્યારે તેમણે શ્રીસ્થૂલિભદ્રજીને કહ્યું કે તું વાંચના લેવાને અયોગ્ય છું. (લાયક નથી) માટે તને લઘુ-વવામાં નહિ આવે. અચાનક શ્રીગુરૂ મહારાજનું આ વચન સાંભળીને સ્થૂલિભદ્રજી વિચાર કરવા લાગ્યા કે—‘ એવો તે મેં શો ગુનો કર્યો કે જેથી ગુરૂજી મને વાંચના લેવા માટે અયોગ્ય જણાવે છે, એટલે વાંચના દેવાની ના પાડે છે. વિશેષ વિચાર કરતાં યાદ આવ્યું કે મેં સિંહનું રૂપ કર્યું, તેથી વાંચના દેવાની ના પાડે છે. તેમણે આગુનાનીમારી માગીને કહ્યું કે—હે ગુરૂજી ! હું આવું કામ ફરીથી નહિ કરું, ને કૃપા કરીને વાંચના આપો. ત્યારે ગુરૂએ કહ્યું કે—‘ તું યોગ્ય નથી. ’

આ બાબતમાં શ્રીસ્થૂલિભદ્રજીએ ગુરૂજીને મનાવવા માટે શ્રીસંઘને પ્રાર્થના કરી, ત્યારે તેમને લઘુવવા માટે શ્રીસંઘે ભદ્રબાહુ સ્વામી મહારાજને વિનંતિ કરી, ત્યારે ગુરૂજીએ સંઘને કહ્યું કે—શ્રુતનો મદ કરીને આણે (સ્થૂલિભદ્ર) આમ કર્યું, તેમ બીજા પણ કરશે, કારણ કે હવે પછી જીવો કાલના પ્રભાવે મંદ સત્ત્વવાળા થશે. માટે તમે આ બાબતનો આગ્રહ ન કરો. છતાં શ્રીસંઘે જ્યારે સ્થૂલિભદ્રજીને લઘુવવાને બહુ જ આગ્રહ કર્યો, ત્યારે ગુરૂજીએ શ્રુત જ્ઞાનના ઉપયોગથી જાણ્યું કે—“ મારાથી બાકીના પૂર્વનો વિચ્છેદ થવાનો નથી. માટે સ્થૂલિભદ્રને બાકીના પૂર્વો લઘુવાવું ” એમ વિચારીને ગુરૂએ સ્થૂલિભદ્રજીને પ્રતિજ્ઞા કરાવી કે—“ હું બાકીના પૂર્વો કોઈને લઘુાવીશ નહિ. ” ત્યાર બાદ ગુરૂએ શેષ પૂર્વોની વાંચના આપી. અને લણીને સ્થૂલિભદ્રજી ચૌદપૂર્વો થયા, બીજા અંશેમાં એમ કહ્યું છે કે છેલ્લા ચાર પૂર્વ સૂત્રથી લણ્યા.

આ સ્થૂલિભદ્રજી મહારાજ—પૂજ્ય શ્રીસંભૂતિવિજય મહારાજના શિષ્ય થાય. યશોભદ્રસૂરિજી મહારાજના બે પટ્ટધર શિષ્યો હતા. તેમાં શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામી અને સંભૂતિવિજયજીનાં નામ પટ્ટાવલીમાં ગણાવ્યા છે. આથી સહજ સમજાય છે, શ્રીસ્થૂલિભદ્રજીના ભદ્રબાહુ સ્વામી મહારાજ કાકા ગુરૂ થાય.

શ્રીસંભૂતિવિજયજી મહારાજના ગૃહસ્થપર્યાય વિગેરેની ખીના આ પ્રમાણે જણાવી—

ગૃહસ્થપર્યાય—વર્ષ ૪૨

શ્રમણ (યુગપ્રધાનપણાની પહેલાનો) પર્યાય—વર્ષ—૪૦ વીં નિં સં—૧૪૮ માં યુગપ્રધાન થયા. ૮ વર્ષ યુગ પ્રધાન ભાવે વિચરીને ઘણા જીવોને પ્રતિજોધીને ૬૦ વર્ષનું

સર્વાયુ પૂરું થતાં વીં નિં સં ૧૫૬ માં દેવતાઈ ઋદ્ધિ પામ્યા. યશોભદ્રસૂરિજીનો સ્વર્ગ-વાસ. વીં નિં સં ૧૪૮ માં થયો છે.

શ્રીચૂલિભદ્રજી મહારાજના જન્મ વિગેરેની બીના નીચે પ્રમાણે જાણવી.

વીં નિં સં ૧૧૬ માં જન્મ, અને ૧૪૬ માં દીક્ષા, તથા ૧૭૦ માં યુગ પ્રધાન પદ (આજ સાલમાં શ્રી ભદ્રગાહુ સ્વામી સ્વર્ગવાસ પામ્યા) અને ૨૧૫ માં દેવતાઈ ઋદ્ધિ પામ્યા. આ ઉપરથી ગૃહસ્થ પર્યાય વિગેરેની બીના આ પ્રમાણે તારવી શકાય છે. ગૃહવાસ વર્ષ-૩૦, વ્રતપર્યાય-૨૪ વર્ષ, યુગપ્રધાન પર્યાય-૪૫ વર્ષ, સર્વાયુ-૬૬ વર્ષ.

અહીં અનેક ઐતિહાસિક બનાવોના આધાર ભૂત શ્રીપાટલીપુત્ર નગરની બીના જરૂર યાદ રાખવા જેવી છે. તે ટુંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી:—

અયોધ્યા, પાવાપુરી, ચંપાપુરી વગેરે અનેક પ્રાચીન નગરીઓના ઇતિહાસની માફક પાટલીપુત્ર નગરનો ઇતિહાસ પણ પ્રાચીન અહેવાલોથી ભરેલો છે, માટે તેની બીના અનેક શાસ્ત્રોના આધારે આ પ્રમાણે જણાવવામાં આવે છે :

પ્રાચીન કાળમાં શ્રેષ્ઠિક મહારાજનું મરણ થયા બાદ તેમના પુત્ર કોણિક મહારાજને પિતાના મરણથી થયેલા શોકને દૂર કરવા માટે ચંપાનગરી વસાવી. ત્યારથી એ કોણિકના રાજ્યની રાજધાની તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી. કેટલોક કાળ વીત્યા બાદ રાજા કોણિકના પુત્ર ઉદાયી ચંપાનગરીના રાજા થયા. જેમ કોણિક મહારાજ પોતાના પિતા શ્રેષ્ઠિકના મરણ બાદ તેમનાં સભાસ્થાનો, કીડાસ્થાનો વગેરે જોઈને દિલ્લીગીર થતા હતા, તેવી રીતે રાજા ઉદાયી પણ પોતાના પિતા રાજા કોણિકના સભાસ્થાન વગેરે જોઈને ઘણા દિલ્લીગીર થતા હતા. હૃદયના શોકાદિ અનિષ્ટ પ્રસંગ દૂર કરવાને માટે શાસ્ત્રકારે જણાવેલા ઉપયોગી અનેક સાધનોમાં સ્થાન પરાવૃત્તિને પણ વિશિષ્ટ સાધન તરીકે જણાવી છે. આ વાત સુસ પુરૂષોને ધ્યાન બહાર હોઈ શકે જ નહિ. આથી ઉદાયી રાજાએ વિચાર કરીને અને પ્રધાનોની અનુમતિ લઈને પિતાએ કરેલી પ્રવૃત્તિની માફક, નવું નગર વસાવવાને માટે સ્થાનને શોધવા શ્રેષ્ઠ નૈમિત્તિકોને^૧ હુકમ કર્યો. તેઓ પણ બીજા બીજા સ્થળો તપાસ કરતાં કરતાં અનુક્રમે ગંગાનદીને કાંઠે આવ્યા. તે જ સ્થળે તેઓ (નૈમિત્તિકો) પ્રકુલિત પાટલી (પાટલા) નું ઝાડ જોઈને અને તેની સુંદરતા જોઈ ને આશ્ચર્ય પામ્યા. તે ઉપરાંત બીજા આશ્ચર્યકારક બનાવ એ જોયો કે તે ઝાડની શાખા ઉપર એક ચાપપક્ષી મોહું ખુલ્લું રાખીને બેઠું હતું, તેના મોઢામાં સ્વભાવે ઘણા કીડાઓ દાખલ થતા હતા. આ બીના જોઈને તે નૈમિત્તિકોએ વિચાર કર્યો કે જેમ આ ચાપપક્ષીના મોઢામાં પોતાની મેળે આવીને કીડાઓ પડે છે તેમ આજ સ્થળે જો નવું નગર વસાવવામાં આવે, તે

૧. નિમિત્તશાસ્ત્ર જાણનાર. તેઓ પ્રાચીનકાળમાં ભૂમિ વિગેરે પદાર્થોની પરીક્ષા કરવામાં હોશિયાર ગણાતા.

આપણા ઉદાયી રાજાને પણ સ્વભાવે (અનાયાસે) ઘણી લક્ષ્મી મળે, આવો વિચાર કરી તેઓએ રાજા પાસે આવી તમામ ખીના જણાવી. એ સાંભળીને રાજા ઘણો ખુશ થયો. આ પ્રસંગે સભામાં બેઠેલા એક અનુભવી ઘરડા નિમિત્તિઆએ કહ્યું હે રાજન્ ! આ પાટલીનું ઝાડ ઘણું ઉત્તમ જાણવું. ખીજા ઝાડોની માફક આ સામાન્ય ઝાડ નથી. કારણ કે આના મહિમાને જાણનારા પ્રાચીન મહર્ષિ લગવતોએ આનો મહિમા આ પ્રમાણે જણાવ્યો છે:—

પાટલાદ્વઃ પવિત્રોઽયં મહામુનિકરોટિભૂઃ ॥

પ્રકાવતારોઽસ્ય મૂલ-જીવશ્ચેતિ વિશેષતઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—મહાજાની એવા મહાત્માની ખોપરીમાંથી આ ઝાડ ઉત્પન્ન થયેલું છે અને તે મહાપવિત્ર છે. અને વધારામાં જાણવા લાયક ખીના એ છે કે વિશેષ કરીને આ ઝાડનો મૂલનો જીવ એકાવતારી છે.

આ સાંભળીને રાજાએ કહ્યું કે તે મહાશય કોણ થયા. ત્યારે વૃદ્ધ નિમિત્તિઆએ કહ્યું કે હે રાજન્ ! આ મહાત્માનું આશ્ચર્યકારી ચરિત્ર હું કહું છું તે સાવધાન થઈને આપ સાંભળો:—

ઉત્તર મથુરામાં રહેનાર દેવદત્ત નામનો વાણીયાનો દીકરો મુસાફરી કરવા નીકળ્યો હતો. તે અનુક્રમે ફરતો ફરતો એક વખત દક્ષિણ મથુરામાં આવ્યો. ત્યાં તેને જયસિંહ નામના વ્યાપારીના પુત્રની સાથે મિત્રાચારી (લાઇબ'ધી) થઈ. એક વખત મિત્રના આગ્રહથી તેના ઘરે ભોજન કરવા માટે દેવદત્ત ગયો ત્યાં તેના મિત્ર (જયસિંહ) ની અર્ણિકા નામની બહેન જમવાના થાળમાં ભોજન પીરસી ને વીંજણાથી દેવદત્તને પવન નાખવા લાગી. આ વખતે દેવદત્ત તેનું સુંદર રૂપ જોઈને તેની ઉપર અનુરક્ત (આસક્ત) થયો. ત્યાંથી ઘેર જઈ પોતાના ખાનગી નોકરો દ્વારા જયસિંહની પાસે અર્ણિકાની માગણી કરી. તેઓની પાસેથી આ ખીના સાંભળીને (અર્ણિકાના લાઇ) જયસિંહે દેવદત્તના નોકરોને કહ્યું કે હું મારા ઘરને છોડીને જે દૂર ન રહેતો હોય. તેને મારી બહેન અર્ણિકા આપવા (પરજાવવા) ચાહું છું. તેમાં તાત્પર્ય એ છે કે હંમેશાં હું બહેન અને બનેલીના દર્શન કરી શકું. જ્યાં સુધી મારી બહેન પુત્રવાળી ન થાય ત્યાં સુધી મારે ત્યાં દેવદત્તે રહેવું જોઈએ, એ પ્રમાણે જો દેવદત્ત કબુલાત આપે તો હું આપવા (પરજાવવા) ને તૈયાર

૧. આ ઝાડનાં મૂલનો જીવ ત્યાંથી નીકળી મનુષ્યભવ પામી તે ભવમાં મોક્ષમાં જશે. આ ખાતતને સ્પષ્ટ સમજવા માટે મરદેવા માતાનું દર્શન યાદ રાખવું, કારણ કે તે વર્તમાન ભવની ખેલા કેળ નામની વનસ્પતિમાં હતા.

હું. નોકરોએ આ બીના દેવદત્તને જણાવી. તેણે તે કબૂલ કર્યું. ત્યાર બાદ જયસિંહે ઉત્તમ દિવસે દેવદત્તને પોતાની બહેન પરણાવી. ત્યાર બાદ તે સ્થાને રહેતા એવા તે (દેવદત્ત) ની ઉપર એક વખત માતાપિતાનો કાગળ આવ્યો. તે વાંચતાં તેની આંખોમાં આંસુ આવ્યાં. આ બનાવ જોઈને અર્ષિકાએ રડવાનું કારણ પૂછ્યું. જ્યારે આગ્રહ પૂર્વક પૂછતાં પણ કારણ ન જણાવ્યું ત્યારે પોતે કાગળ લઈ વાંચ્યો. આ કાગળમાં માતાપિતાએ લખ્યું હતું કે હે પુત્ર ! અમે બંને અંતિમ અવસ્થાને પામ્યા છીએ. જો તારે અમારાં છેલ્લાં દર્શન કરવાની ઈચ્છા હોય તો જલ્દી આવવું. આવી બીના વાંચીને અર્ષિકાએ પતિને આશ્વાસન આપ્યું અને પોતાના સાંધને આગ્રહપૂર્વક સમજાવ્યો, જેથી તેણે બંનેને જવાની આજ્ઞા આપી. આ વખતે અર્ષિકા સગર્ભા હતી. પતિની સાથે અનુક્રમે ઉત્તર મથુરા તરફ પ્રયાણ કર્યું. રસ્તામાં અર્ષિકાએ એક પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો. આ બાળકનું નામ પાડવાની બાબતમાં 'મારા વૃદ્ધ માતા પિતા નામ પાડશે' એમ દેવદત્તે પરિવારને જણાવ્યું, જેથી દાસ દાસી વગેરે એ બાળકને અર્ષિકાપુત્ર એમ કહીને બોલાવતા હતા. અનુક્રમે દેવદત્ત વગેરે પોતાના નગરમાં પહોંચ્યા અને વૃદ્ધ માતાપિતાને નમસ્કાર કરી તેમના બોળામાં બાળક સ્થાપન કર્યો, દેવદત્તની વિનંતિથી એ બાળકનું નામ તેઓએ સંધીરાજુ પાડ્યું. તો પણ આ બાળક અર્ષિકાપુત્ર તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. અનુક્રમે ઉંમર વધતા અવ્યાસાદિના ક્રમે કરીને આ બાળક યૌવન અવસ્થાને પામ્યો. ઉત્તમ પુરૂષો કિંપાક ક્ષણના જેવા શબ્દાદિ^૧ વિષયોમાં લગાર પણ આસક્તિ રાખતા નથી, એમ અર્ષિકાપુત્ર પણ એ જ કોટિના હતા, જેથી તેમણે સાંસારિક વિલાસોને ઘાસની જેમ તુચ્છ ગણીને અને તેઓનો ત્યાગ કરીને જયસિંહ નામના આચાર્ય મહારાજની પાસે પવિત્ર દીક્ષા ગ્રહણ કરી. કાલક્રમે તે ગીતાર્થ થયા અને આચાર્યપદ પામ્યા.

અનુક્રમે વિચરતા વિચરતા ઘણો સમય વીત્યા બાદ વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાના પરિવાર સહિત તે અર્ષિકાપુત્ર આચાર્ય મહારાજ ગંગા નદીને કાંઠે રહેલા પુષ્પલદ્ર નામના નગરમાં પધાર્યા. આ વખતે ત્યાં પુષ્પકેતુ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને પુષ્પવતી નામની રાણી હતી. રાણી પુષ્પવતીને પુષ્પચૂલ નામે પુત્ર અને પુષ્પચૂલા નામની પુત્રી હતી. આ બંનેનો યુગલ (જોડલા) રૂપે જ જન્મ થયો હતો. આ બંને ભાઈ બહેનને માંહોમાંહે ઘણી પ્રીતિભાવ હતો. આ પ્રસંગ જોઈને રાજાએ વિચાર કર્યો કે આ બંને જો વિષુટાં પડશે તો જરૂર જીવી શકશે નહીં અને હું પણ આ બંનેનો વિયોગ સહન કરી શકું તેમ નથી. માટે આ બંનેનો પતિ પત્ની રૂપે વિવાહ થાય તો ઠીક, એમ વિચારીને રાજાએ જીલ્લા મંત્રી, મિત્ર અને નગરના લોકો વિગેરેને પૂછ્યું કે સલાજનો ! અન્તઃપુરની અન્દર જે રત્ન ઉત્પન્ન થાય તેનો માલિક કોણ ? આ પ્રશ્નનો સલાજને જવાબ આપ્યો હેરાજન !

૧ પાંચે ઇન્દ્રિયોના પાંચ વિષયો-(૧) રૂપ, (૨) રસ, (૩) ગન્ધ, (૪) સ્પર્શ, અને (૫) શબ્દ.

દેશની અન્દર જે રત્ન ઉત્પન્ન થાય તેનો રાજા ઇચ્છાનુસાર ઉપયોગ કરી શકે તો પછી અન્તઃપુરમાં ઉત્પન્ન થયેલા રત્નના આપ માલિક ગણાઓ તેમાં તો નવાઈ જ શી ? આ બાબતમાં ગેરવ્યાજબીપણું છે જ નહિ. સભાજનોના આ શબ્દ સાંભળીને રાજાએ પોતાના વિચાર પ્રમાણે લગ્ન મહોત્સવની તૈયારી કરી, તે વખતે રાણી પુષ્પવતીએ આમ કરવાની ના પાડી છતાં રાજાએ પોતાનું ધાર્યું કર્યું. રાણી પુષ્પવતીને આ અયોગ્ય બનાવ જોઈને અને પોતાનું અપમાન થયેલું જાણીને સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય લાવ જાગ્યો. જેના પચિ-
ણામે તેણીએ સંયમ ગ્રહણ કરી તેની નિર્મળ સાધના કરી, દેવલોકની ઋદ્ધિ મેળવી. કાળાન્તરે પુષ્પકેતુ રાજા મરણ પામ્યા બાદ કુંવર પુષ્પચૂલ રાજા થયો. હવે તે દેવે (પુષ્પ-
વતીના જીવે) અવધિજ્ઞાનથી આ બંનેનું અકૃત્ય જાણીને સ્વપ્નામાં પુષ્પચૂલાને ઘણા દુઃખથી રીબાટા એવા નારકીઓને દેખાડ્યા. આ જોઈ પુષ્પચૂલા જાગી ગઈ અને હૃદયમાં લચ પામી. તેણીએ પતિની આગળ એ બધી બીના જણાવી દીધી. રાણીના લયને દૂર કરવા માટે પુષ્પચૂલ રાજાએ ઘણાએ શાન્તિકર્મ કરાવ્યાં, છતાં પણ તે દેવે હંમેશના નિયમ પ્રમાણે પુષ્પચૂલા રાણીને નરકના સ્વરૂપને દેખાડવાનો નિયમ છોડ્યો નહીં, એટલે તેણે સ્વપ્નમાં આ બીના જણાવવી ચાલુ રાખી. ત્યારે રાજાએ જૈન સિવાય અન્ય ધર્મવાળા-
ઓને બોલાવીને પૂછ્યું કે નરકસ્થાન કેવું હોય ? આના જવાબમાં કેટલાએક લોકોએ ગર્ભાસને, કેટલાએક લોકોએ કેદાંબાનાને તેમજ કેટલાએક લોકોએ દરિદ્રતાને નરકસ્થાન તરીકે જણાવ્યું અને કેટલાએક લોકોએ પરાધીનપણું એ નરકસ્થાન છે એમ જણાવ્યું. આ બધી બીના સાંભળીને રાણી પુષ્પચૂલાને લગાર પણ સંતોષ થયો નહીં. કારણ કે સ્વપ્નમાં જોયેલા નરકાવાસોની બીનાની સાથે આનો લગાર પણ મેળ મળતો ન હતો. એવટે રાજા પુષ્પચૂલે જૈનાચાર્ય શ્રી અર્ણિકાપુત્ર મહારાજને બોલાવીને આ બીના પૂછી. તેમણે રાણીએ સ્વપ્નમાં જેવું નરકનું સ્વરૂપ જોયું હતું તે જ પ્રમાણે ? નરકનું સ્વરૂપ જણાવ્યું. આ સાંભળી રાણીએ કહ્યું, કે હે ભગવન્ ! આપે પણ મારા જેવું સ્વપ્ન જોયું હોય તેમ લાગે છે, કારણ કે મારા સ્વપ્ન દર્શનમાં અને આપના કહેવામાં લગાર પણ તફાવત જણાતો નથી. આ બાબતમાં આચાર્ય મહારાજે કહ્યું, કે હે રાણી ! મેં કંઈ સ્વપ્ન જોયું નથી, પરંતુ પવિત્ર જૈનાગમોથી જાણીને આ બીના કહી છે. અવસરે પુષ્પ-
ચૂલાએ પૂછ્યું કે કેવાં કેવાં પાપકર્મો કરીને જીવે નરકમાં જાય છે ? ત્યારે ગુરૂ મહારાજે કહ્યું, કે હે રાણી ! પાંચ કારણને સેવનારા જીવે નરકમાં જાય છે. તે આ પ્રમાણે ૧ મહારંભ કરનારા, ૨ ધનવિષયમાં તીવ્ર આસક્તિ રાખનારા, ૩ ગુરૂની સાથે શત્રુભાવ રાખનારા, ૪ પચેન્દ્રિયનો વધ કરનારા અને ૫ માંસ મદિરાનું ભક્ષણ કરનારા જીવે નરકા-
યુષ્ય બાંધીને નરકમાં ચાલ્યા જાય છે.

૪ રત્નપ્રભાદિ સાત નરકો છે. તેમાં રહેલા નારકીના જીવોને ત્રણ પ્રકારની વેદના (ક્ષેત્રકૃત, પરમાધર્મિકૃત, પરસ્પરકૃત વેદના)-ભોગવવાની છે. છતાંદિ નરકોનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કર્યું. આ બાબતનો વિસ્તાર શ્રી ભગવતીજી અને પ્રવચનસારોદ્ધાર વર્ગેરે ગ્રન્થોથી જાણવો.

કાળાન્તરે તે દેવે રાણી પુષ્પચૂલાને સ્વપ્નમાં સ્વર્ગદર્શન કરાવ્યું. રાજાએ પૂર્વની માફક આ બાબતમાં પાખંડીઓને પૂછી તેઓએ કહેલી બીના રાણીએ સ્વપ્નમાં જોયેલી બીના સાથે સરખાવતા મળતી ન આવવાથી રાજાએ છેવટે અર્ણિકાપુત્ર આચાર્યને બોલાવી સ્વર્ગનું સ્વરૂપ પૂછ્યું. જવાબમાં આચાર્ય મહારાજે જ્યારે સ્વર્ગનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જણાવ્યું ત્યારે રાણીએ પૂછ્યું કે કયા કયા કારણોથી સ્વર્ગ મળી શકે ? ત્યારે આ પ્રશ્નના જવાબમાં આચાર્ય ભગવંતે જણાવ્યું કે સમ્યક્ત્વ તથા સમ્યક્ત્વ સહિત દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ધર્મની આરાધના વગેરે કારણોની સેવના કરવાથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ બીના સાંભળી રાણી લઘુકર્મી હોવાથી પ્રતિબોધ પામી અને તેણે દીક્ષાગ્રહણ કરવા માટે રાજાની પાસે આજ્ઞા માગી, ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે મારે ઘરે જ હંમેશાં બિક્ષાગ્રહણ કરવાની તું કબુલાત આપતી હોય તો ખૂશીથી દીક્ષા ગ્રહણ કર. રાણીએ તેમ કરવા કબૂલ કર્યું. ત્યાર બાદ મહોત્સવ પૂર્વક રાણીએ આચાર્યની પાસે દીક્ષા લીધી અને અનુક્રમે ભણી ગણી ગીતાર્થ થઈ. એક વખત આચાર્ય મહારાજે કુતજ્ઞાનના ઉપયોગથી જાણ્યું કે ભવિષ્યમાં અમુક વખતે દુકાળ પડશે, આ કારણથી તમામ સાધુસમુદાયને સુકાળવાળા દેશ તરફ વિહાર કરાવ્યો, અને પોતે તો જંઘાની વ્યાધિને લઈને ત્યાં જ રહ્યા. આ વખતે પુષ્પચૂલા સાધ્વી અન્તઃપુરમાંથી ભાતપાણી લાવી આપતાં હતાં. સાધ્વી પુષ્પચૂલા આવા પ્રકારની શુરભક્તિ ઉત્તમ ભાવનાથી કરતા હતા જેના પરિણામે એક વખત ક્ષપક ત્રેણિમાં ચઢીને મોહનીયાદિ ચારે ધાતીકર્મ હણી કેવળજ્ઞાન પામ્યા. આવી ઉચ્ચ કોટિને પામ્યા છતાં પણ તે સાધ્વી (પુષ્પચૂલા) શુર મહારાજનું વૈયાવચ્ચ (ગોચરી વગેરે) પૂર્વની માફક કાયમ કરતા હતા. જ્યાં સુધી શુર મહારાજને ‘ આ કેવળી છે ’ એમ જાણવામાં ન આવ્યું ત્યાં સુધી વૈયાવચ્ચાદિ શુશ્રુષા ચાલુ રાખી. આ પ્રસંગે વ્યવહારની બીના એ સમજવાની છે કે “ કેવળી છતાં પણ વિનયને ચૂકતા નથી. ” કેવલજ્ઞાનને પામેલાં સાધ્વી પુષ્પચૂલા ગોચરીના પ્રસંગમાં શુર મહારાજને જે જે પસંદ હોય તે તે લાવી આપે છે. એક વખત ચાલુ વરસાદમાં આ સાધ્વી ગોચરી લાવ્યાં, ત્યારે શુરમહારાજે કહ્યું કે હે મહાતુલાવ, તમે કુતજ્ઞાનને જાણો છો છતાં પણ ચાલુ વરસાદમાં ગોચરી કેમ લાવ્યા ? આ બાબત કેવળજ્ઞાની સાધ્વીજીએ હાથ જોડીને જવાબ આપ્યો કે હે ભગવન, જે રસ્તે અચિત્ત અપકાય વરસતો હતો તે જ માર્ગે થઈ હું ગોચરી લાવી છું, જેથી આ બાબતમાં લગાર પણ દોષાપત્તિ નથી. ત્યારે શુરમહારાજે કહ્યું કે આવી બીના છદ્મસ્થ કેવી રીતે જાણી શકે ? ત્યારે સાધ્વીજીએ કહ્યું કે મને કેવળજ્ઞાન થયું છે. કેવલજ્ઞાન થયેલ જાણીને આચાર્ય મહારાજે વિચાર્યું કે મેં કેવલીની આશાતના કરી તેથી ‘ મિચ્છામિ દુક્કડ ’ દેવો જોઈએ, એમ વિચારીને મિચ્છામિ દુક્કડ દીધો. ત્યારબાદ આચાર્ય

૧ જ્ઞાનાવરણીય. દર્શનાવરણીય. મોહનીય અને અન્તરાય; આ ચાર કર્મો આત્માના જ્ઞાનાદિ શુભોત્તો ધાત (નાશ) કરતા હોવાથી ધાતીકર્મ કહેવાય છે.

મહારાજે પૂછ્યું કે હું મુક્તિ પામીશ કે નહીં, આના જવાબમાં કેવલજ્ઞાની સાધ્વીએ કહ્યું કે તમારે ઉતાવળ કરવી નહીં. જ્યારે આપ ગંગા નદી ઉતરશે ત્યારે તમને કેવલજ્ઞાન જરૂર થશે. એક વખત ગંગા નદીને ઉતરવા માટે આચાર્ય મહારાજ લોકોની સાથે નાવમાં ચઢ્યા. ત્યાં બીના એવી બની કે જે જે બાળુ આચાર્ય મહારાજ બેસે તે તે તરફ વહાણ ડૂબવા માંડ્યું. તેથી આચાર્ય મહારાજ વચમાં બેઠા, ત્યારે આખું વહાણ ડૂબવા લાગ્યું. આથી કંટાળીને લોકોએ આચાર્ય મહારાજને નદીમાં ફેંકી દીધા (આ વખતે આચાર્ય મહારાજની પાછલા ભવની પત્ની કે જે અણુમાનિતી હોવાને લઈને આચાર્ય મહારાજની ઉપર દ્વેષ ધારણ કરતી હતી તે મરીને વ્યન્તરી થઈ હતી) આ વખતે આ વ્યન્તરીએ પાણીમાં પડતા આચાર્યને શૂળીમાં પરોવ્યા, આવી તીવ્ર વેદના ભોગવવાના પ્રસંગે પણ આચાર્ય મહારાજ અપકાયના જીવોની ઉપર દયાના પરિણામ રાખતા હતા, પરંતુ પોતાને થતી વેદના ઉપર લગાર પણ લક્ષ રાખતા ન હતા. અનુક્રમે નિર્મલ ભાવના ભગતાં ક્ષપક-ત્રેણીમાં આરૂઢ થયા અને અન્તકૃત્ કેવલી થઈને સિદ્ધિપદ પામ્યા. આવા ઉત્તમ પ્રસંગે નજીકમાં રહેલા દેવતાઓએ આચાર્ય મહારાજનો નિર્વાણ મહોત્સવ કર્યો. આવી રીતે આ સ્થળે પ્રકૃષ્ઠ (સર્વોત્કૃષ્ઠ) યાગ (પૂજા) પ્રવર્ત્યો માટે આ સ્થળ પ્રયાગ એ નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યું. અને અન્ય દર્શનીઓ શૂલીમાં પરોવાના પ્રસંગને જોઈને ગાડરીયા પ્રવાહની માફક પોતાના ઉપર કરવત મૂકાવવા લાગ્યા. તે સ્થળે રહેલાં વડ વૃક્ષોને મ્લેચ્છોએ ઘણી વાર કાપી નાખ્યા છતાં પણ તે વૃક્ષો વારંવાર ઉગે છે.

નદીના પાણીમાં રહેલી આચાર્ય મહારાજની ખોપરી માછલાઓના પ્રહારને સહન કરતી તેમજ પાણીના મોઝાઓમાં તણાતી તણાતી નદીને કાઠે આવી, છીપની માફક આમતેમ પછડાતી પછડાતી કોઈ એક ગુપ્ત પ્રદેશમાં ભરાઈ ગઈ. એ ખોપરીના અન્દરના ભાગમાં એક વખત પાટલા (વૃક્ષ)નું બીજ પડ્યું. અનુક્રમે એ બીજ ખોપરીના કર્પરને બેઠીને જમણી હડપચીમાંથી પાટલાનું ઝાડ ઉગ્યું. એ ઝાડ મોટા સ્વરૂપે થયું.

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે આ મુનિનું વૃત્તાન્ત સાંભળીને તેમજ તે પ્રસંગે ખેલાંની પાટલા વૃક્ષની ઉપરના ચાપપક્ષીની બીના ધ્યાનમાં લઈને તમારે આ સ્થાનમાં નગર વસાવવું જોઈએ અને શિયાળાણીનો શબ્દ સંભળાય તેટલી હદ સુધી સૂત્ર (દોરી) દેવું જોઈએ. એટલે કે જમીનની હદ સમજવાને માટે લાઈનદોરી દેવી જોઈએ. આ વૃક્ષ નિમિત્તિયાનું વચન સાંભળી રાજાએ તેમ કરવા માટે નિમિત્તિયાને હુકમ કર્યો. ત્યારબાદ તેઓએ પાટલા-વૃક્ષને પૂર્વ તરફ ગણીને (રાખીને) પશ્ચિમ તરફ, પછી ઉત્તર તરફ, પછી પૂર્વ તરફ, પછી દક્ષિણ તરફ એ રીતે શિયાળાણીના શબ્દ સુધી જઈને લાઈનદોરી નક્કી કરી. એ પ્રમાણે નગરની રચના સમયોરસ રાખી.

ત્યારપછી નિમિત્તિયાએ નક્કી કરેલી લાઈનદોરી પ્રમાણે તે સ્થળે રાજાએ નગર વસા-

બુદ્ધ અને તે નગર પાટલાના ઝાડને લઇને પાટલીપુત્ર^૧ એ નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યું. ૨ કાળાન્તરે વિકસ્વર ઘણાં કુસુમો (પુષ્પોના સમુદાય) વડે શોભાયમાન હોવાથી તે જ પાટલીપુત્ર નગર કુસુમપુર નામે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું. ઉદાયીરાજાએ આ નવા નગરમાં શ્રી નેમિનાથ ભગવાનનું ચૈત્ય બાંધાવ્યું અને ત્યાં હાથીશાળા, અશ્વશાળા, રથશાળા, મોટા નાના મહેલ, દરવાજા, બજાર, દાનશાળા, પૌષધશાળા વગેરે તૈયાર કરાવ્યાં. આ નગરમાં ઉદાયીરાજાએ જેમ લાંબા કાળ સુધી રાજ્ય પાલન કર્યું તેવી રીતે જૈનધર્મની પણ અપૂર્વ પ્રભાવના કરી. એક વખત ઉદાયીરાજા પૌષધવ્રતમાં રહ્યા હતા તે વખતે વિનયરત્નના પ્રપં- અથી ઉદાયીરાજા કાળધર્મ પામી દેવલોકની ઋદ્ધિ પામ્યા.

ત્યારબાદ એટલે પ્રભુ શ્રીમહાવીરના નિર્વાણથી આઠ વર્ષ વીત્યા બાદ હનુમ અને ગણિકાનો પુત્ર નંદ નામે રાજા થયો. અનુક્રમે નવમા નંદરાજાના વખતમાં પરમાર્હત (મહાશ્રાવક) કલ્પકના વંશમાં થયેલા શકડાળ નામે મંત્રી થયા. તેમને સ્પૃહિભદ્ર અને શ્રીયક નામના બે પુત્રો અને યક્ષા ૧, યક્ષદત્તા ૨, ભૂતા ૩, ભૂતદત્તા ૪, એણા (સેણા) ૫, વેણા ૬, અને રેણા ૭ એ નામની સાત પુત્રીઓ હતી. યક્ષાદિ સાતે પુત્રીઓની યાદ- શક્તિની બાબતમાં એમ કહ્યું છે કે પ્રથમ પુત્રીને એક વાર કહેવામાં જે આવે તે યાદ રહી જાય. એમ બીજીને બે વાર કહેવાથી યાદ રહી જાય. ત્રીજીને ત્રણ વાર, ચોથીને ચાર વાર, પાંચમીને પાંચ વાર, છઠ્ઠીને છ વાર અને સાતમીને સાત વાર કહેલી બીના યાદ રહી જાય.

કોશા વેશ્યા અને તેની બહેન ઉપકોશા એ બંનેની જન્મભૂમિ તરીકે આ નગર પ્રસિદ્ધ છે. આ જ પાટલીપુત્ર નગરમાં મન્ત્રીશ્વર ચાણક્યે નંદરાજાનું રાજ્ય મૂળથી ઉગેડીને મૌર્ય- વંશના શ્રી. ચંદ્રગુપ્તને રાજ્યગાદી ઉપર સ્થાપન કર્યો. તે ચંદ્રગુપ્ત રાજાના વંશમાં અનુક્રમે બિન્દુસાર, અશોક, કુણાલ અને સંપ્રતિ એ નામના રાજાઓ થયા. આ કુણાલના પુત્ર સંપ્રતિ મહારાજા ત્રણ બંડ પ્રમાણ ભરતક્ષેત્રના અધિપતિ હતા. એ મહાશ્રાવક હતા અને તેમણે અનાર્ય દેશોને પણ મુનિવિહારને લાયક બનાવ્યા હતા.

સર્વ કાળના સમુદાયને ભણનાર રાજા મૂળદેવ અને મહાધનિક અચલ નામના

૧ યત ઉક્તમ્-ગડહેસુ પાટલિપુરે સંપરિચયા તિલ્લંકમરહવર્ષે । અજ્જસુહત્થિગણહરં, પુચ્છહ પળઓ પરમસંતે ॥ ગૌડ દેશમાં પાટલીપુત્ર નગરમાં પરમ શ્રાવક ભરતના ત્રણે બંડના અધિ- પતિ સંપ્રતિ મહારાજા વિનય પૂર્વક શ્રી.આર્યસુહરિત ગણધર ભગવંતને (દિવાળીકલ્પની ઉત્પત્તિ વિષયક) પ્રશ્ન પૂછે છે. (દિવાળીકલ્પ)

૨ બીજા ત્રથોમાં ઉદાયી રાજાની માતાનું નામ પાટલીરાણી હોવાથી નગરનું નામ પાટલીપુત્ર એવું રાખ્યું એમ પણ આવે છે. આથી “પાટલીપુત્ર” શબ્દનો અર્થ ઉદાયીરાજા પણ કરી શકાય.

સાર્થવાહુ તથા વેશ્યામાં અગ્રેસર દેવદત્તા નામની ગણિકા એ ત્રણે પૂર્વે આ નગરમાં રહેતા હતા.

પૂજ્ય શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચક^૧ મહારાજે લાખ્ય સહિત શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્રની આ નગરમાં રચના કરી હતી. આ ઉમાસ્વાતિ મહારાજા કૌભીષણિ ગોત્રના હતા અને સંસ્કૃત પાંચસો પ્રકરણોના રચનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા. અહીંયાં વિદ્વાનોને સંતોષ પમાડે તેવી ચોરાસી વાદશાળાઓ હતી. આ નગરની નજીકમાં વિશાળ અને ઉંચા તરંગો ન્યાં ઉછળી રહ્યા છે, એવી ગંગા નદી વહે છે.

આ પાટલીપુત્રની નજીકમાં ઉત્તર દિશાએ વિશાલ વાલુકા (રેતીના ઢગલાઓનું) સ્થળ છે. લવિષ્યમાં પાણીના ઉપદ્રવના પ્રસંગે કદકી રાજા અને આચાર્ય શ્રી પ્રાતિ-પદ મહારાજ વગેરે શ્રી સંઘ આ વાલુકા સ્થલ ઉપર ચઢીને પાણીના ઉપદ્રવથી મુક્ત થયો. તેમજ કદકીરાજા અને તેના વંશના ધર્મદત્ત, જિતશત્રુ, અને મેઘઘોષ વગેરે રાજાઓ પણ અહીંયાં થયો. આ પાટલીપુત્ર નગરમાં, ન્યાં નંદરાજાનું નવાણુ કેટિ દ્રવ્ય સ્થાપન કરેલું છે એવા પાંચ સ્તૂપો છે. અહીંયાં લક્ષણાવતી નગરીના સુલતાને (પાદશાહે) પુષ્કલ દ્રવ્યની ઇચ્છાથી આ સ્તૂપોની ઉપર ઘણાએ હુમલાઓ કર્યા એટલે ઉખેડી નાખવાના પ્રયત્નો કર્યા, પણ તે બધા પ્રયત્નો સૈન્યમાં ઉપદ્રવ ફેલાવનારા થયા, એટલે સુલતાન દ્રવ્ય લેવામાં ફાવી શક્યો નહીં.

આ જ નગરમાં યુગપ્રધાન મહાપુરુષ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી, આર્યમહાગિરિજી, આર્ય-સુહસ્તિસૂરિજી, વજ્રસ્વામી વગેરે પૂજ્ય પુરુષો વિચર્યા હતા અને લવિષ્યમાં આચાર્ય શ્રી પ્રાતિષ્ઠસૂરિ મહારાજ વિગેરે પૂજ્ય પુરુષો વિચર્યો. વળી મહાધનવંત ધનનામના શેઠની પુત્રી તે રૂકિમણી, કે જે વજ્રસ્વામીને પતિ તરીકે સ્વીકારવાની ચાહના રાખતી હતી તેને વજ્રસ્વામીએ પ્રતિબોધ પમાડીને અહીંયાં દીક્ષા આપી હતી.

આ જ નગરમાં અલયા રાણી કે જે મરીને વ્યન્તરીપણે ઉત્પન્ન થઈ હતી તેણીએ સુદર્શન શેઠને શીલથી ચલાવવા માટે વારંવાર ઉપસર્ગ કર્યા છતાં પણ ચલાવમાન ન થયા અને શીલ ધર્મની કસોટીમાં સંપૂર્ણ વિજયશાળી નીવડ્યા હતા. મહાશીલવીર શ્રી. સ્પૂલિ-ભદ્ર મહારાજા કોશ્યા વેશ્યાની ચિત્રશાલામાં અહીંયાં જ ચાતુર્માસ રહ્યા હતા. તેઓશ્રી

૧ 'વાચક' શબ્દ ઉપરથી સમજવું જોઈએ કે આ મહાપુરુષ પૂર્વધર હતા. પ્રાચીન કાળમાં પૂર્વના જ્ઞાન સિવાય 'વાચક' પદવી મળી શકે જ નહીં એવો વ્યવહાર હતો. કહ્યું છે કે—

વાહ અ સમાસમણે દિવાયરે વાયગત્તિ ઇકદ્દે । પુલ્લગયોમં ય સુન્ને પ્પ સહા પયદ્દંતિ ॥૧॥

અર્થ:—વાદીપદવી, ક્ષમાશ્રમણપદવી, દિવાકરપદવી કે વાચકપદવી એ ચારમાંથી કોઈપણ પદવી પૂર્વસંબંધી જ્ઞાન હોય તો જ મળી શકે.

છએ રસવાલો આહાર વાપરતા હતા અને કોશ્યા વેશ્યાનો તીવ્ર અનુરાગ હતો છતાં પણ તેમણે પરમ શીલભાવને ટકાવી કામશત્રુની ઉપર વિજય મેળવ્યો હતો. તેમની સ્પર્ધાથી સિંહ શુક્રવાસી મુનિ પણ અહીં (કોશ્યા વેશ્યાને-ત્યાં) ચાતુર્માસ માટે આગ્યા હતા અને તે વેશ્યાનું રૂપ જોઈને ચલાયમાન થયા. આ પ્રસંગે આ વેશ્યાએ નેપાળ જેવા દૂર દેશ-માંથી મુનિની પાસે રત્નકંબલ મંગાવીને અને તેને વાપરીને ખાલમાં નાખી દેવાના દ્ધાન્ત વડે મુનિને પ્રતિબોધ પમાડ્યો હતો, જેના પરિણામે તે મુનિરાજ શુરૂમહારાજની પાસે જઈને આલોચના લેવા પૂર્વક નિર્મળ સંજમની આરાધનામાં ઉજમાલ બન્યા. આ ઘટના પણ અહીં જ બની હતી.

અહીં ખાર વરસના દુકાલના પ્રસંગે આચાર્ય શ્રીસુસ્થિતમહારાજે તમામ ગમ્મને સુકાળવાળા દેશ તરફ વિહાર કરાવ્યો ત્યારે તે પ્રસંગે તે આચાર્ય મહારાજના નાના બે શિષ્યોએ આંખમાં અદૃશ્ય બનાવનારું અંજન આંજીને રાત્ર ચંદ્રગુપ્તની સાથે કેટલાએક દિવસ લોજન કર્યું. તે વાર પછી શુરૂ મહારાજે ઠપકો આપવાથી વિષ્ણુશ્રુતે? એ બંનેનો નિર્વાહ કર્યો.

યુગપ્રધાન મહાપુરૂષ શ્રીવજ્રસ્વામીજીની બીજી આશ્ચર્યકારી બીના આ નગરમાં આ પ્રમાણે બની હતી: એક વખત પૂજ્ય શ્રી વજ્રસ્વામીજી મહારાજ પોતાના સુવિહિત મુનિઓ સહિત વિહાર કરતા કરતા આ નગરમાં પધાર્યા. તે વખતે પહેલા પ્રવેશ કરવાના દિવસે નગરની સ્ત્રીઓને ચિત્તક્ષોભ ન થાય એ ઇરાદાથી વૈક્રિયલબ્ધિ દ્વારા સામાન્ય રૂપ કર્યું હતું અને અપૂર્વ દેશના આપી હતી. આ દેશના સાંભળી ઘણા જ ખૂશી થએલા રાત્ર, મન્ત્રી વગેરે શ્રોતાઓ માંહેમાંહે વાતચીત કરવા લાગ્યા કે આચાર્ય મહારાજના ગુણો ઘણા ઉત્તમ છે પરંતુ જોઈએ તેવું ગુણ પ્રમાણે રૂપ નથો તેનું શું કારણ? અતુકમે આ વાત સર્વત્ર ફેલાતાં પરમ્પરાએ અનેક લબ્ધિવાન શ્રી વજ્રસ્વામીજીએ સાંભળી ત્યારે બીજે દિવસે સ્વાભાવિક નિરૂપમ રૂપ વિકૃતીને હજાર પાંખડીવાળા સોનાના કમળ ઉપર બેસી દેશના આપવા લાગ્યા. તે સાંભળીને અને તેમનું અપૂર્વ રૂપ દેખીને શ્રોતાઓ ઘણા જ ખૂશી થયા.

આ જ નગરના મધ્ય ભાગમાં મહાપ્રતિભાશાળી માતૃદેવતાઓની પ્રતિમાઓ હતી, જેના પ્રભાવે સમર્થ શત્રુઓ પણ પાટલીપુત્રને જીતવામાં અસમર્થ નીવડ્યા હતા. આ પ્રસંગે

૮ પરિશિષ્ટ પર્વમાં વિષ્ણુશ્રુતના રથાને ચાણક્યનું નામ આપ્યું છે તે આ પ્રમાણે—

ચાણક્યોઽપિ તમાચાર્ય, મિથ્યાદુષ્કતપૂર્વકમ્ ।

વન્દિત્વાઽભિદધે સાધુ, શિક્ષિતોઽસ્મિ પ્રમદ્ધરઃ ॥ ૧ ॥

અદ્યપ્રભૃતિ યદ્ ભક્તપાનોપકરણાદિકમ્ ।

સાધૂનામુપકુરુતે, તદાદેયં મદોકસિ ॥ ૨ ॥

(નૈમિત્તિક વેષધારી) ચાણક્યના કહેવા પ્રમાણે જ્યારે નગરના લોકોએ તે માતૃમંડળ ઉખાડી નાખ્યું ત્યારે ચન્દ્રગુપ્ત અને પર્વતક આ બંને જણાએ પાટલીપુત્ર સ્વાધીન કર્યું. (ત્યારપછી આ નગરમાં ચન્દ્રગુપ્ત રાજ થયો.)

આ પ્રકારે અનેક ચિરમ્ભરણીય વિશિષ્ટ ઘટનાઓથી ભરેલા આ નગરની અંદર અનેક ઉત્તમ વિદ્યાઓના જાણકાર પુરૂષો વસતા હતા. તેમજ સ્મૃતિ, પુરાણ, ભરત, વાત્સ્યાયન, ચાણક્યશાસ્ત્ર (નીતિશાસ્ત્ર) વગેરે શિષ્ટ શાસ્ત્રોમાં કુશળ પુરૂષોની પણ ખામી ન હતી, તેમજ ખેડોતેર કલાઓના જાણકાર પુરૂષો તથા મંત્રવિદ્યા તંત્રવિદ્યા રસવાદ ધાતુવાદ નિધિવાદ અંજનપ્રયોગ ગુટિકાપ્રયોગ પાદકેપપ્રયોગ રત્નપરીક્ષા વાસ્તુવિદ્યા કાવ્યશાસ્ત્ર ઇંદ્રજલ વિગેરેના જ્ઞાનને ધારણ કરનારા તથા સ્ત્રી પુરૂષ હાથી તથા ઘોડાના લક્ષણો પારખીને ઉત્તમ મધ્યમ વિગેરે જાતિની ખાત્રી કરનારા પુરૂષો પણ અહીં વધારે પ્રમાણમાં રહેતા હતા. અહીં શ્રીઆર્યરક્ષિતજી? ચૌદ વિદ્યાના પરગામી થયા હતા. ત્યાર બાદ તેઓ પોતાના દશપુર નગરમાં ગયા હતા. અને અવસરે શ્રીતોસલીપુત્ર આચાર્યની પાસે અને શ્રીવજ્રસ્વામિજીની પાસે પૂર્વે ભણ્યા હતા. તથા હાથી હજાર યોજન ચાલે, તેમાં જેટલાં પગલાં પડે, તે દરેક પગલામાં હજાર હજાર સોનૈયા ભરી શકે, એવા મહા વૈભવશાલી ધનિક પુરૂષો પણ પૂર્વના સમયમાં અહીં રહેતા હતા. વળી એક આદક પ્રમાણુ તલ વાવવામાં આવે, અને જ્યારે તે તૈયાર થાય, ત્યારે તે તલની શીંગોમાંથી જેટલા તલ નીકળે, તેટલી હજાર સોના મહેર પ્રમાણુ દ્રવ્યના અધિપતિઓ પણ અહીં પ્રાચીન કાલમાં રહેતા હતા.

તથા ચોમાસામાં બેડેતી પર્વતની નદીના પાણીના ધોધ પ્રવાહના વેગને જેમના તાબાની ગાયોના દૂધના એક દિવસના માંખણુ વડે પાલ બાંધીને અટકાવી શકાય, એવા મહા ગૌકુલના સ્વામી ધનિક પુરૂષો પણ ખેડોના સમયમાં અહીં રહેતા હતા.

તેમજ પ્રાચીન કાલમાં બીજા કેટલાએક એવા પણ મહાધનિકો અહીં રહેતા હતા કે જેઓને અશ્વસેના વધારે પ્રમાણમાં રાખવાનો શોખ હતો. તેમને ત્યાં એક દિવસના ઉપન્ન થયેલા ઉત્તમ જાતિવંત ઘોડાઓના અશ્વઓના ખભા ઉપર ઉગેલા કેશ વડે આખા પાટલીપુત્ર નગરને વીંટી શકાય. આ પ્રમાણે દિન પ્રતિદિન તેઓ અશ્વસેનાને વધારતા અને પૂર્વે અહીં કેટલાએક મહાધનિકો જે પ્રકારના શાલિરત્ન (ઉત્તમ ડાંગર) ને સંઘરતા હતા. તેમાં ખેડેલા નંબરતું શાલિરત્ન જૂદી જૂદી જાતના શાલિખીજને ઉપજાવી શકે,

૧ જન્મ. વીં નિં સં ૦ ૫૨૨ માં, અને દીક્ષા ૫૪૪ માં ૨૨ વર્ષની ઉંમરે, શ્રીભદ્રગુપ્તસૂરિજીને નિઝામણા કરાવી ધણું કરીને વીં સં ૦ ૫૪૮ થી ૫૭૦ ના વચગાળામાં, ચાર અનુયોગ જૂદા કરવાનો દાખમ ધણું કરીને વીં સં ૦ ૫૮૪ માં અને ઇસ્વીસન ૫૮ માં, સ્વર્ગવાસ વીં સં ૦ ૫૬૭ માં, વિં સં ૦ ૧૨૭ માં ઇં સં ૦ ૭૧ માં.

અને બીજા નંબરનું શાલિરત્ન એવું હતું કે જેને વાળ્યા બાદ વારંવાર લણીએ, તે પશુ ફરી ફરી બગે. એ પ્રમાણે અનેક શાસ્ત્રોમાંથી સાર લઈને શ્રીસ્થૂલિભદ્રજી મહારાજની જન્મભૂમિ શ્રીપાટલિપુત્ર નગરની બીના ટુંકામાં જણાવી દીધી. અહીં શ્રુતમદને અંગે શરૂ કરેલી શ્રીસ્થૂલિભદ્રજીની બીના પૂરી થાય છે.

॥ સારાંશ ॥

ઉપરની બીનામાંથી સાર એ લેવો કે બહેલા જ્ઞાનનો મદ કરવાથી વધારે જ્ઞાન ન મેળવી શકાય, શરૂ મહારાજનું મન નાખૂશ થાય, કારણ કે જો શરૂ મહારાજ પ્રસન્ન હોય તોજ વધારે જ્ઞાન આપી શકે, શ્રુતજ્ઞાનની આશાતના થાય વિગેરે નુકશાન બાણીને શ્રુતમદનો ત્યાગ કરવો અને જેમ જેમ જ્ઞાન ગુણ વધે, તેમ તેમ નમ્રતા વિનય વિગેરે ગુણો વધારવા. જેમના જ્ઞાન ગુણમાં વિનય ગુણ વધતો જ જતો હોય, તેવા પુરૂષો દુનિયામાં કદપવૃક્ષ જેવા ગણાય છે. તેમની સેવા કરવાથી મનના મનોરથ જરૂર ફલે છે. આવા કદપવૃક્ષ એક નહિ પણ પાંચ કલા છે. તે આ પ્રમાણે—૧. જ્ઞાની છતાં જે વિનીત હોય (૨) આકૃતિ સુંદર છતાં પણ જે સદાચારી હોય. (૩) અધિકારી છતાં ન્યાય માર્ગે જ આવે. (૪) ધનિક છતાં દાનેશ્વરી (૫) સમર્થ છતાં ક્ષમા ગુણી (સહન કરનાર.) આ બાબતમાં સાક્ષી તરીકે શાસ્ત્રીય શ્લોક આ પ્રમાણે બાણવો—

॥ ઉપજાતિવૃત્તમ્ ॥

જ્ઞાની વિનીત : સુભગ : સુશીલ : । પ્રમુત્વવાદવાયપથિ પ્રવૃત્ત : ॥

દાની ધનાઢય : પ્રશમી સમર્થ : । પંચાઽઽયમી વંધુરકલ્પવૃક્ષા : ॥ ૧ ॥

આ શ્લોકનો સ્પષ્ટાર્થ ઉપર જણાવી દીધો છે. એ પ્રમાણે પ્રસંગે જરૂરી બાણીને આ કહેલી દૃષ્ટાંત સહિત આઠે મદની બીના યાદ રાખીને હે લવ્ય જીવો જાતિમદ વિગેરે આઠે મદનો ત્યાગ કરજો. અને પરમ ઉદ્ધેસથી મહા પુણ્યે પામેલા આ શ્રીજિનધર્મની સાત્વિકી આરાધના કરીને માનવ ભવ સફલ કરજો. ૧૮૪

સંસારમાં એ (ખરાબ ધરની) ઉપમાને ઘટાવે છે:—

ખોદતો જ્યાં શત્રુ ભૂતલ કલહ પોડોશી કરે,

સર્પ કરા રાફડા ત્યાં વાસથી શું મન ઠરે;

સર્પની જિમ મદ ભયંકર તોય પામર જીવને,

સંસાર સારો લાગતો પણ ના કદી વિદ્વાનને. ૧૮૫

અર્થ:—શત્રુઓ પૃથ્વીના તળીયાને ખોદતા હોય છે, અને પોડોશીઓ કલ્હો ફરી રહ્યા છે. વળી જ્યાં સર્પના ભયંકર રાફડાઓ હોય ત્યાં રહેવાથી મનમાં શું શાંતિ

રહે ? અથવા ન રહે. વળી સર્પની સરખા લયંકર આઠ મહ જાણુવા. આવી સંસારની લયંકરતા છતાં પણ પામર જીવોને એટલે હલકી કોટીના જીવોને સંસાર સારો લાગે છે એટલે તેમને સંસાર પ્રત્યે આસક્તિ રહે છે. પરંતુ જે સમજી ડાહ્યા અને વિદ્વાન પુરૂષો હોય છે તેઓને સંસાર કદાપિ સારો લાગતો નથી. ૧૮૫

કર્મને લઇને જ અહીં વિચિત્રપણું જણાય છે એ વિગેરે જણાવે છે:—

કોઈ મોટું રાજ્ય પામે કોઈ ના ધન લેશને,
કોઈ ઉંચા નીચ હાંવે કોઈ સુરૂપ કુરૂપને;
કર્મના યોગે બનેલી વિષમતા મન બુધતણા,
અરૂચિ ભાવ વધારતી રૂચિ ભાવ તિમ અજ્ઞાનીના. ૧૮૬

અર્થ:—આ સંસારની કર્મથી બનેલી વિચિત્રતા બુદ્ધો:—કોઈક જીવને તો મોટું રાજ્ય મળે છે ત્યારે કોઈકને ધનનો અંશ (ભાગ) પણ મળતો નથી. એટલે થોડું પણ ધન મળતું નથી. કેટલાક જીવો ઉંચા કુળમાં ઉત્પન્ન થાય છે જેથી તેઓ ઉંચા ગણાય છે. તથા કોઈક નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન થાય છે જેથી તે નીચ ગણાય છે. કેટલાક જીવો સુંદર રૂપવાળા થાય છે, ત્યારે કેટલાક કદરૂપા થાય છે. આવા પ્રકારની કર્મના અનુસારે થએલી વિષમતા એટલે ઉલટા સુલટાપણું પંડિત પુરૂષોના માનમાં સંસાર પ્રત્યે અરૂચિ ભાવ વધારે છે. પરંતુ અજ્ઞાની જીવોને ઉલટી તે વિષમતા સંસાર પ્રત્યે અરૂચિ થવાને બદલે રૂચિભાવ અથવા પ્રીતિનો વધારો કરે છે. ૧૮૬

ઉન્હાળાના જેવો સંસાર છે, એમ જણાવીને તે ઉપમા ઘટાવે છે:—

શમ સરોવરને સુકાવે કોધ ભાનુ તેહથી,
વિષયના તરસ્યા જનો પીડાય બહુ બહુ કાળથી;
ગ્લાનિ લહે ગુણ રૂપ ચરણી દુષ્ટ કામ સ્વેદથી,
ગ્રીભ ઋતુના જેહવા ભવમાં શરણુ સાચું નથી. ૧૮૭

અર્થ:—આ સંસારમાં ક્રોધ રૂપી સૂર્ય શમ એટલે શમતા રૂપી સરોવરને સુકવી નાખે છે એટલે ક્રોધ હોય ત્યાં શમતા અથવા શાંતિ રહેતી નથી. વળી વિષય એટલે ઇન્દ્રિયોના લોભોમાં આસક્ત જીવો ઘણા કાળથી પીડાયા કરે છે. એટલે દુઃખી થયા કરે છે. વળી દુષ્ટ કામસ્વેદ એટલે વિષયવાસના રૂપ પરસેવાથી ગુણ રૂપી ચરણી ગ્લાનિ પામે (સૂકાય) છે એટલે ઘટતી જાય છે. આ પ્રમાણે ગ્રીભ ઋતુ એટલે ઉનાળાના જેવા આ ક્ષણ રૂપ ગરમીથી ભરેલા સંસારમાં શ્રીજિનધર્મ સિવાય બીજું ખરું શરણું કોઈનું પણ છે જ નહિ. ૧૮૭

ક્રોધને સૂરજના જેવો કહ્યો; તે શાથી ? એ સમજાવે છે:—

તાપ ઉપજે ક્રોધથી તિણ સૂર્ય ઉપમા તેહની,
જ્યાં ક્રોધ ત્યાં શમતા નહિં આ વાત છે અનુભવ તણી;
કામથી ગુણ નાશ પામે ગ્રીષ્મ ઋતુ ભવમાં કયું,
તાપને હરનાર શરણ ? ન કાંઈ ધર્મ શરણ કહ્યું. ૧૮૮

અર્થ:—ક્રોધને સૂર્યની ઉપમા આપી તે વ્યાજબી છે. કારણ કે જેમ સૂર્યથી (સૂર્યના કિરણથી) તાપ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી મનુષ્યના શરીરને વિષે પરસેવો થાય છે અને મોઢું લાલચોળ થઈ જાય છે તેવી રીતે ક્રોધના પ્રસંગે પણ પરસેવો થાય છે. તથા મોઢું લાલચોળ થાય છે. જ્યાં ક્રોધ હોય ત્યાં ઉપશમ ભાવ (શાંતિ) રહેતો નથી. કારણ કે એ બંને વિરોધી છે. તેથી જેમ તાપ હોય ત્યાં ટાઢ ન હોય તેવી રીતે ક્રોધ રૂપી તાપ હોય ત્યાં શાંતિ રૂપી ઠંડી રહી શકતી જ નથી. આ વાત સૌના અનુભવની છે. કામથી એટલે વિષય વાસનાથી ગુણ નાશ પામે છે, કારણ કે કામાંધ યોગ્ય અયોગ્ય કાંઈ સમજતો નથી. તેથી તેનામાં ગુણ રહી શકતા નથી. વળી ગ્રીષ્મ ઋતુ એટલે ઉનાળાના તાપના જેવા આ સંસારમાં તાપ (દુઃખ) ને હરણ કરનાર ધર્મ સિવાય કોઈ શરણ એટલે આશ્રય સ્થાન નથી. કારણ કે ધર્મને નહિ સાધનારા અને સંસારના તાપથી પીડાએલા જીવો ગમે તે ગતિમાં જાય, તો પણ તેને દુઃખ રૂપી તાપ સહન કરવો પડે છે, પરંતુ જ્યારે તે શુદ્ધ ધર્મને પામે છે ત્યારે જ તેને શાંતિ મળે છે. ૧૮૮

સંસારની સ્વાર્થમય દશા તથા લોભિયા ધનિકની સ્થિતિ જણાવે છે:—

સંસારમાં સૌ પોતપોતાના રહે નિત સ્વાર્થમાં,
સ્વાર્થ સરતાં દૂર ખસે દેખાય ઇંમ પ્રત્યક્ષમાં;
ધનવંતને પણ હોય સુખ ક્યાં તે ગુણોની કહરને,
કરતા નથી કરતા કહી તો રાખતા બહુ લોભને. ૧૮૯

અર્થ:—આ સંસારની અંદર સૌ જીવો પોત પોતાના સ્વાર્થમાં મશગુલ રહે છે, એટલે દરેક જીવ પોતાનો અર્થ (કામ, મતલબ) જ્યાં સુધી સરતો હોય ત્યાં સુધી તેને વળગતો રહે છે, પરંતુ જ્યારે તેનો સ્વાર્થ સધાય છે, અથવા બીજું કાંઈ મળવાનું બાકી રહેતું નથી, એવી ખાત્રી થાય છે ત્યારે તે તેનાથી દૂર ખસે છે અથવા તેનો ત્યાગ કરે છે. સામાએ પોતાને પોતાના દુઃખના વખતમાં સહાય કરી છે, માટે મારે પણ તેને તેના દુઃખના વખતમાં સહાય કરવી જ જોઈએ એવું વિચારવાને બદલે આ મારો ઉપકારી માણસ દુઃખી છે માટે તેની પાસે હું જો જઈશ તો મારે પૈસા વગેરેની તેને સહાય આપવી પડશે. એવું ધારીને તે તેનો ત્યાગ કરે છે. આથી જ કરીને કહેવાય છે કે

“હુનિયામાં સૌ સ્વાર્થનાં સગાં છે,” જ્યાં સુધી કાંઈ પણ લાભ થતો હોય ત્યાં સુધી સગાં થતાં આવે છે. આ વાત તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. ધનવાન માણસને પણ ખર્ચ સુખ ક્યાં હોય છે અથવા ધનથી કાંઈ ખર્ચ સુખ મળતું નથી. તે લોભિયા ધનિક પણ ગુણની કદર કરતા નથી. અથવા ગુણવંતને તેની યોગ્યતા પ્રમાણે મદદ કરતા નથી. કદાચ કદર કરે છે તો પણ ઘણો લોભ રાખે છે. કારણ કે પૈસો એવી ચીજ છે કે તે જેમ જેમ વધારે મળતો જાય તેમ તેમ લોભ જરૂર વધતો જાય છે. એટલે તેઓ બીજાની પાસેથી વધારે વધારે મેળવવાનો લોભ રાખે છે. માટે જ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સુત્રમાં કહ્યું છે કે—

जहा लोहो तहा लोहो-लोहो लोहो पवद्वइ ॥

અર્થ:—જેમ જેમ લાભ થાય, તેમ તેમ લોભ થાય છે. કારણ કે લાભથી લોભ વધે છે. ૧૮૯

ધન લોભી ધનિકને અશાંતિ આપનારું છે, એમ જણાવે છે:—

લોભથી નવિ દાન કરતા જેટલા શીસ વેદના,
તેટલી છે તેમને દૃષ્ટાન્ત સુણજે નાગના;
પેદા કરતાં રક્ષણે બહુ દુઃખ ધન આધ્યુ જતાં,
તે તણને જાય પોતે તોય બહુ દુઃખ ધારતા. ૧૯૦

અર્થ:—લોભને લીધે પોતાની પાસે ઘણું ધન હોવા છતાં પણ જેઓ દાન કરતા નથી તેઓમાંના કેટલાએક લોભી જીવો આખરે મરણ પામીને ધનની લાલસાને લીધે નાગપણે એટલે તેજ ધનના રક્ષણ કરનારા સર્પપણે પણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેમને જેટલાં મસ્તક હોય છે તેટલી વધારે વેદના હોય છે. આ બાબતમાં નાગનું દૃષ્ટાન્ત તું સાંભળજે. તે દૃષ્ટાન્તની બીના ટુંકામાં આ પ્રમાણે બાણવી.

લૌકિક શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે—

શેષનાગને હજાર માથા હોય છે. તે એક વખત અભિમાનમાં ફણા ઉંચી કરીને ડાલવા માંડયો. મનમાં રાજ થાય છે કે—મારે કેવા હજાર માથા શોભી રહ્યા છે. આ પ્રસંગ જોઈને એક પંડિતે તે શેષનાગને કહ્યું કે—

॥ अनुदुब्धत्तम् ॥

यति ते नाग ! शीर्षाणि, तति ते नाग ! वेदनाः ॥

न संति नाग ! शीर्षाणि, न संति नाग ! वेदनाः ॥ ૧ ॥

રૂપબદ્ધાર્થ:—હે શેષનાગ ! તું અભિમાનથી એમ વિચારે છે કે મારે કેવા હજાર

માથા શોભી રહ્યા છે. પણ તે ગેરવ્યાજબી છે. કારણ કે હે નાગ ! તારે જેટલા માથા છે. તે પ્રમાણે તેટલી વેદના ભોગવવી પડે છે. અને જેને આટલા (હજાર) માથા નથી, તેને તેટલી વેદના પણ ભોગવવી પડતી નથી, અહીં શેષનાગની જગ્યાએ ધનના અભિ- માનમાં તણાએલા જીવો સમજવા. તેઓ એમ વિચારે છે કે અમારે કેવી લક્ષ્મી વિગેરેની સાહિબી છે ? આવા વિચારમાં ને વિચારમાં ખરૂં ધર્મારાધન ભૂલી જાય છે. તેઓને જેટલી સાહિબી છે. તેને સાચવવાની પણ ચિંતા તેમને તેટલી જ હોય છે. લક્ષ્મી વિગેરે ઘટી જાય, ત્યારે પણ તેઓને અસહ્ય વેદના જરૂર ભોગવવી પડે છે. તેવી સાહિબીને છોડીને બ્યારે પોતે આલ્યા જાય છે, એટલે લવાંતરમાં જવું પડે છે, ત્યારે પણ ઘણું કરીને તેવા જીવોને અસમાધિ વધારે પ્રમાણમાં જણાય છે. આગમમાં માનવ જીવનને સફલ કરવા માટે અનેક ધાર્મિક કાર્યો સાધવાનાં કહ્યા છે, તેમાં સમાધિ મરણને પણ ગણ્યું છે. એટલે અંતિમ સમયમાં સર્વ જીવોને ખમાવીએ, ચાર શરણું અંગીકાર કરીએ, અજ્ઞાન દશાને લઈને થયેલા પાપની નિંદા કરીએ, અને જીવંતમાં જે દાનાદિ ધર્મની સાધના કરી હોય, તેને યાદ કરીને અનુમોદના કરીએ. આ પ્રમાણે કરવાથી સમાધિ મરણ પ્રાપ્ત થાય છે. અને સંસારમાં નિર્વેદ (કંટાળો) પામેલા અને માર્ગાનુસારિપણના ગુણોને સાધનારા નિર્મોહી જીવો જ તેવા મરણને પામી શકે છે. જે જન્મ્યા, તેને મરવાનું તો જરૂર છેજ. પણ ખરૂં મરણ તેનું જ કહી શકાય કે જેઓ ધર્મમય જીવન ગુજરીને તથા બીજા જીવોને ધર્મ માર્ગમાં બેડીને મરણ પામે છે.

પ્રતિક્રમણના સૂત્રોમાં પ્રાર્થના સૂત્ર (જયવીયરાય) આવે છે. તેની શરૂઆતમાં ‘જયવીયરાય !’ આ પદ આવે છે, તેથી તે જયવીયરાય સૂત્ર પણ કહેવાય છે. આમાં બીના આ આવે છે—હે પ્રભો ! તમારા પસાયથી મને (૧) લવનિર્વેદ એટલે સંસાર ઉપર કંટાળો (અરૂચિ) થવો (૨) માર્ગાનુસારિપણું એટલે જે ગુણોની સેવનાથી ધર્મના રસ્તે આવી શકાય, અને ધર્મમાં ટકી શકાય, તથા ધર્મમાં આગળ વધી શકાય, તેવા મુખ્ય પાંત્રીશ ગુણોને ધારણ કરવા (૩) ઇષ્ટ ફલ (મોક્ષ) ની સિદ્ધિ એટલે મુક્તિ પદનો લાભ. (૪) જે કાર્ય કરવાથી પોતાના દેવ ગુરૂ ધર્મ વિગેરેની નિંદા થાય, તેવા કાર્યો લોકવિરૂદ્ધ કહેવાય છે. તેનાથી અલગ રહેવું (૫) પૂજ્ય પુરૂષોની પૂજા કરવી. (૬) પરોપકાર કરવો. (૭) ઉત્તમ ગુરૂ મહારાજનો સમાગમ (સોબત) (૮) તેમના વચન (કહ્યા) પ્રમાણે ચાલવું. આ પૂરેપૂરા આઠ વાનાં જ્યાં સુધી મુક્તિમાં ન જાઉં, ત્યાં સુધીના લવોમાં મને મલજો. ૧—૨

હે વીતરાગ ! આપના સિદ્ધાંતમાં જો કે નિયાણું બાંધવાની ના કહી છે. તો પણ આપના ચરણ કમલની સેવા મને લવેલવ મલજો. હે પ્રભો ! આપને હું દરરોજ પ્રણામ કરું છું, તેના ફલ રૂપે હું ચાર પદાર્થોની માગણી કરું છું. તે આ પ્રમાણે. (૧) મારા તમામ હુન્મોનો નાશ થાવ. (૨) સર્વ કર્મોનો ક્ષય થાવ. (૩) સમાધિ મરણ થાવ.

(૪) અને આ ભવની પછીના દરેક ભવોમાં આપનો ધર્મ મને મળે. આ પ્રમાણે અહીં પ્રભુ દેવની પાસે ભવ્ય જીવેએ પ્રાર્થના કરેલી હોવાથી આનું નામ ‘પ્રાર્થના સૂત્ર’ પણ કહેવાય છે, ઉપર જણાવેલા ચાર પદાર્થોમાં સમાધિ મરણને ગણ્યું છે, એ ઉપરથી સમજવાનું એ કે જેઓને ધનાદિ પદાર્થોની ઉપર તીવ્ર મૂર્છા ન હોય, તેવા જ જીવેને સમાધિ પૂર્વક મરણ સાધવાનો શુભ અવસર મળે છે. આ શ્લોકની શરૂઆતમાં જણાવ્યું કે જેઓ લોભ કંબૂસાઇ વિગેરે દોષને લઈને દાન કરતા નથી તેઓ ભવાંતરમાં સર્પાદિને ભવ પામે છે, તેવા જીવોની ચાલુ ભવમાં પણ કેવી ખરાબી થાય છે? આ બાબતને સ્પષ્ટ સમજવાને માટે સંકલશેઠની બીના બતાવવા જેવી છે તે ટુંકામાં આ પ્રમાણે બાણવી—

હેમરથ નામના નગરમાં જહ્નુ રાજાના રાજ્યમાં કરોડો સોના મહોરોનો માલિક છતાં કૃપણતાનો ભંડાર સંકલ નામે શેઠ પોતાના ધનનું દાન કરતો નથી તેમ પોતે પણ ઉપભોગ કરતો નથી, કુટુંબને પણ એકજવાર જમવાનો નિયમ રાખ્યો હતો અને કોણ કેટલું ખાય છે તેના કોળીયા પણ ગણતો. વળી કોઈ વખત કૂવામાં એક કોડી પડી જાય તો તે પણ કાઢી લેતો. એવો અત્યંત કૃપણ હતો, એ જ નગરમાં એક દરિદ્રી વિદ્વાન બ્રાહ્મણ રહે છે.

તે શેઠની પાસે એક બ્રાહ્મણ કંઈક ધન માગવા આવ્યો. તેને ધન નહિ આપ્યું, એટલું જ નહિ પણ માર મરાવી ઘરની ખૂદાર કાઢી મૂક્યો. રીસ ચઢવાથી બ્રાહ્મણે યક્ષને આરાધ્યો, તેની પાસેથી મરણ પ્રમાણે રૂપ કરવાનું વરદાન મેળવ્યું. જેથી તે કોઈ પણ ટાઇમે કોઈ પણ મનુષ્યાદિના જેવું રૂપ કરવા ચાહે, તો યક્ષની મહેરબાનીથી તેવું રૂપ કરી શકે. એક વખત આ બ્રાહ્મણને ખબર પડી કે સંકલશેઠ ખૂદારગામ ગયા છે. જેથી ખેલાં મને જે માર મરાવીને ખૂદાર કઢાવ્યો હતો, તેનું આજે વેર લઉં. આવો વિચાર કરી યક્ષના પ્રભાવે તે સંકલ શેઠના જેવું રૂપ કરી તેને ઘેર જઈ ગાદી ઉપર બેઠો. આ વખતે દેખાવ, ભાષા (લખાણ), ચેષ્ટા વિગેરે બાબતમાં જોનાર માણસોને મૂળ સંકલ શેઠના જેવા લાગ્યા, જેથી તેઓએ ખૂદારગામ ન જતાં પાછા આવવાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે તેણે અપશુકન આદિ બંધ બેસતા કારણો જણાવ્યા. જેથી ઘરના માણસોને તેના દીધેલા ઉત્તરમાં લગાર પણ બહેમ (શક) પડ્યો નહિ. થોડી વાર પછી આ કૃત્રિમ સંકલે કુટુંબના માણસોને ભેગા કરી બહાર રીતે જણાવી દીધું કે—હે બાંધવાદિ મહાનુભાવો! અત્યાર સુધીમાં મેં તમને કંબૂસાઇના દુર્યુણને લઈને ‘નિરાંતે ખાવા ન દેવું’, બીજાઓ ખાતાં હોય, ત્યારે કચકચ કરીને કોળીયા ગણવા. ટીપ ટપરામાં કાંઈ પણ ન દેવું, સગાંઓને જોઈતી ચીજ ન દેવી’ વિગેરે કનડગત કરીને ઘણા હેરાન કર્યા, તે સંબંધી મને ઘણો ખેદ થાય છે. પ્રાચીન મહાર્ષીઓએ કહ્યું છે કે .૧ ધર્મ, ૨ અગ્નિ, ૩ રાજ, ૪ ચોર આ ચાર ધનના ભાગીદાર છે. જેઓ લક્ષ્મીને ધર્મના રસ્તે વાપરે છે, તેમને ત્યાં લક્ષ્મીનો જરૂર વધારો

થાય છે. એ વાત કોણ નથી જાણતું કે જેમ જેમ કૂવામાંથી પાણી વપરાય તેમ તેમ જરૂર નીચેથી પાણી આવતું જાય. જે મૂર્ખ હોય તેજ લક્ષ્મીને દાટીને તેના માથા ઉપર ધૂળ નાંખે છે, પટારામાં પૂરી રાખે છે. તેવું આપણને કોઈ કરે તો આપણે જેમ કોપાઈ જઈએ, તેમ લક્ષ્મીને દાટનારાની ઉપર અને પૂરનારાની ઉપર લક્ષ્મી (દેવી) કોપાયમાન ન થાય ? તેના ઘરમાં શું લક્ષ્મી ટકે ખરી કે ? નજ ટકે. પૂર્વે જણાવેલા ધર્માદિ ચારમાંના ધર્મને જો જાળવીએ, તો લક્ષ્મીને અગ્નિનો, રાજાનો, ચોરનો તલભાર પણ ભય રહેતો જ નથી. જો ધર્મનું અપમાન કરીએ તો મોટાભાઈ જેવા ધર્મનું આપણે અપમાન કર્યું કહેવાય, એમ જાણીને (ધર્મના ત્રણ નાના ભાઈ) અગ્નિ, રાજા, ચોર જરૂર કોપાયમાન થાય છે. એટલે કંઠસાધથી જેઓ ધર્મમાર્ગે લક્ષ્મીના સદુપયોગ ન કરે, તેમની લક્ષ્મીના સ્થલે અગ્નિનો ભય જાગે (લાલ જાગે) અથવા ચોર તેને ચોરી જાય, કાં તો રાજા તે (લક્ષ્મી) ને દંડ વિગેરેમાં જકડાવીને લઈ જાય. માટે મને સમજાયું છે કે લક્ષ્મીને દાનાદિ ધર્મકાર્યમાં વાપરવી અને કુટુંબના અને પોતાના પોષણમાં પણ વાપરવી. જો તેમ ન કરીએ તો ‘જેમ મધમાખી મધ એકઠું કરે, અને વાઘરી લઈ જાય’ તેના જેવી સ્થિતિ થાય. માખીનો એવો સ્વભાવ હોય છે કે જ્યારે તે કોઈ પણ મિષ્ટ પદાર્થાદિની ઉપર બેસે, ત્યારે આગળના બે (હાથ જેવા) પગ ઘસે છે. તેથી તે (માખી) આપણને એમ સમજાવે છે કે મેં એકઠા કરેલા મધનું દાન ન કર્યું તેથી મારી આ સ્થિતિ થઈ. મારામાંથી હે માનવો ! તમે બોધ લેજો. દાનાદિ સન્માર્ગે લક્ષ્મીનો જરૂર સદુપયોગ કરજો. કારણ કે ધનની ત્રણ ગતિ (સ્ત્રા) છે. તે આ પ્રમાણે—

દાન, લોભ અને નાશ. જે લક્ષ્મી દાનમાં અને પોતાના કામ (કાર્ય) માં ન વપરાય, તે જરૂર નાશ પામે છે. આવા શાસ્ત્રકારના વચનો મને યાદ આવ્યાં જેથી નિર્ણય કર્યો છે કે લક્ષ્મીને દાનાદિમાં વાપરવી. એમ જણાવીને તેણે મુનીમને હુકમ કરી તમામ લક્ષ્મી પોતાની આગળ એકઠી કરાવીને કુટુંબના માણસોને જોઈએ તે કરતાં વધારે દેવા માંડી. આનંદથી કુટુંબિજનોને ખાવા પીવા ખેરવા માટે મન માન્યા પદાર્થો દેવા માંડ્યા, અને ઘરના આંગણે આવનાર દીન દુઃખિયા વિગેરે ગરીબ માણસોને દાન દઈને ઘણી લક્ષ્મી વાપરી દીધી. તથા જૂના નોકરો બદલીને વધારે પગાર દઈને નવા નોકરો રાખ્યા અને દરવાજાના નાકે નવા ખેરેદાર સિપાઈઓ રાખ્યા. તે સર્વને જણાવી દીધું કે હાલ શહેરમાં એક બીજાના જેવું રૂપ કરીને એક બીજાના ઘરમાં દાખલ થાય એવા ઘણા ધૂતારાઓ ફરી રહ્યા છે. તેઓથી તમારે સાવચેત રહેવું ને મારી રજા સિવાય કોઈને અંદર આવવા દેવો નહિ. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ (સાચા) સંકલશેઠ ખૂબ ગામથી આવ્યા. ઘરમાં પેસતાં સિપાઈએ તેને અંદર ન જવા દીધો. અને તેને નામ વિગેરે પૂછતાં પૂછતાં અંદર રહેલા સંકલશેઠે કહેવું સાવચેતીનું વચન યાદ આવ્યું અને ખાત્રી કરીને ધૂતારો જાણીને કહ્યું કે— સંકલશેઠ તો ઘરમાં છે. તું કોઈ ડગરો જણાય છે. માટે ઘરની અંદર દાખલ થવું નહિ

આ સાચા સંકલ શેઠે સિપાઈને ઘણી રીતે સમજાવ્યો. પણ તેણે માન્યું નહિ. રમઝક વધી પડી. ઘરમાંથી કૃત્રિમ (નકલી) સંકલ આવ્યો. તેણે કહ્યું કે આ પૂતારો છે, ઘણો મારી તેને બહાર કાઢો. આ બનાવ જોઈને સાચા સંકલે કોરટમાં ફરિયાદ કરી. તેની ખેલાં આ કૃત્રિમ સંકલે પણ તેમ કર્યું. કારણ કે યક્ષની સહાયથી બધી ખબર પડે છે. કોરટમાં મુદતનો દિવસ નક્કી થયો. તે દિવસે બંનેની જુગાની લેવામાં આવી. તેમાં કંઈ પણ ભેદ (ફરક) ન જણાયો. ઘણા વરસનું જૂનું દેવું લેણું કોની પાસે કેટલું છે તે પૂછ્યું, ત્યારે યક્ષની સહાયથી કૃત્રિમ સંકલે સાચા સંકલના કહ્યા મુજબ તે બધું સ્પષ્ટ જણાવ્યું. જેથી આ બાબતમાં ન્યાયાધીશને લગાર પણ ફરક માલમ પડ્યો નહિ. પછી બંનેના હાથઅક્ષરો લીધા. તે પણ બંનેના સરખા જણાયા. જેથી શું ફેસલો આપવો એમાં ન્યાયાધીશને મુશ્વેલ પડી, જેથી આ કામ એક બુદ્ધિશાળી મંત્રીને સોંપ્યું. તેણે યુક્તિ એવી રચી કે—એક સોનાનો કળશ મંગાવીને બંનેને કહ્યું કે જે આ કળશના નાળથાથી દાખલ થઈ કળશના મોંઢિથી બહાર નીકળશે, તેને અમે સાચો સંકલ માનીશું, બીજાને નહિ. આ મંત્રીના વચન સાંભળીને સાચો સંકલ મુંઝાણો અને મંત્રીના કહેવા મુજબ ન કરી શક્યો, તેથી રોવા લાગ્યો. કારણ કે તેને દેવની સહાય નથી. આ કૃત્રિમ સંકલ યક્ષના પ્રભાવે ક્રીડીના જેવું રૂપ કરી તરત મંત્રીના કહ્યા પ્રમાણે કરીને મૂળ રૂપે ઊભો રહ્યો. આ બનાવથી મંત્રીએ નિર્ણય કર્યો કે આ કૃત્રિમ સંકલને જરૂર કોઈ દેવની સહાય છે. માટે આને પૂછવાથી ખરી બીના જણાશે. તેથી તેણે અને રાજા વિગેરેએ પણ નિહરપણે તેને સાચી બીના જણાવવા કહ્યું, જેથી કૃત્રિમ સંકલે ‘પોતાને માર મરાવી ઘરની બહાર કઢાવી મૂક્યો.’ ત્યાંથી માંડીને તમામ બીના રાજા મંત્રી વિગેરેની સમક્ષ કોરટમાં જણાવી દીધી. એટલું જ નહિ પણ છેવટે એમ પણ કહ્યું કે હવે ખેલાના જેવું વર્તન ચાલુ રાખીને જો લક્ષ્મીને દાનાદિમાં નહિ વાપરે, તો ફરી પણ તારી ખબર લઈશ. અને રાજા વિગેરેને જણાવ્યું કે ‘મેં આ સંકલશેઠની લક્ષ્મી ઘણી વાપરી છે, બાકીની લક્ષ્મી ભલે એ લોગવે.’ આ નકલી સંકલની બીના જાણીને રાજા વિગેરે બધા લોકો ઘણા જ આશ્ચર્યમાં પડ્યા. બ્રાહ્મણ પોતાના ઘેર ગયો, અને સાચો સંકલશેઠ પણ સ્વસ્થાને ગયો. અહીં દૃષ્ટાંત પૂરું થાય છે. તેમાંથી બોધ એ લેવો કે દરેક સમજી જીવોએ લક્ષ્મીને ચપલ જાણીને શક્તિ અને લાભ પ્રમાણે સત્કાર્યમાં વાપરવી અને જો એમ કરીએ તો જ વર્તમાન આબાદીને ટકાવી શકાય, અને ભવાંતરમાં પણ તેવી સ્થિતિ અનાયાસે (સ્હેજે) પામી શકાય છે. આ પ્રસંગે યક્ષના ચાર પ્રશ્નોની બીના જરૂર યાદ રાખવા જેવી છે. તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી—

એક રાજાએ પંડિતોની સભા ભરી છે. તેમાં કાવ્યાદિ શાસ્ત્રની વિનોદવાર્તા ચાલી રહી છે. તેમાં એક યક્ષ પંડિતોને પૂછ્યું કે તમે આ ચાર પ્રશ્નોનો જવાબ આપો. તે પ્રશ્નો આ પ્રમાણે જાણવા (૧) હાલ છે અને પછી પણ રહેશે એ શાથી? (૨) હાલ છે

પણ પછી નહિ રહે. એ શાથી ? (૩) હાલ નથી પણ પછી રહેશે (મળશે) એ શાથી ? (૪) હાલ નથી અને પછી પણ નહિ રહે એ શાથી ?

પંડિતોએ આ પ્રશ્નોને સાંભળીને ઘણો વિચાર કર્યો, પણ એક બુદ્ધિશાલી પંડિત સિવાય તમામ પંડિતો એક પણ પ્રશ્નનો ઉત્તર દઇ શક્યા નહિ. એ બુદ્ધિશાળી પંડિતે યક્ષની સાથે નીમેલા અવસરે એક નગરમાં જઈને ત્યાંના નગરશેઠની ઓળખાણ વિગેરે માહિતી પૂછપરછ કરીને મેળવી. પછી તે શેઠની હવેલીમાં બંને જણા સારા વેષ પહેરીને ગયા. ત્યાં શેઠે બંનેને આદરભાવથી બોલાવી ગાદી ઉપર બેસાડ્યા. અવસરે પંડિતે શેઠને કહ્યું કે-‘શહેરની ખૂબ તમારા પિતાએ તળાવ બંધાવ્યું છે તેની તમે ખબર લેતા નથી, માટે તમને સો ખાસડાં મારવાની શિક્ષા કરવી પડશે. શેઠે ગુણગ્રાહિપણના સ્વભાવને લઈને પંડિતનું વચન માન્યું, પોતાની ભૂલ કબૂલ કરી, અને ખાસડાનો માર પણ સહન કરવા જણાવ્યું. શેઠની આવી નમ્રતા જોઈને બંને જણા ખુશી થયા. શેઠે આગ્રહ કરીને બંનેને જમવાની વિનંતિ કરી, ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે હાલ અમારે ઉતાવળ છે, પરદેશ જવા નીકળ્યા છીએ. આવતી વખતે જરૂર તમારે ત્યાં આવીશું. એમ કહીને બંને જણા ઉઠી ખૂબ આગ્રહ કરીને પંડિતે કહ્યું કે હે યક્ષ ! આ બનાવથી તમને પહેલા પ્રશ્નનો જવાબ સમજાયો હશે. તે એ કે જેઓ પાછલા ભવમાં કરેલી પુણ્યની કમાણીને લઈને આ ભવમાં સુખી જીવન ગુજારે છે છતાં એમ તો જરૂર સમજે છે કે જેટલો ટાઈમ સુખ ભોગવ્યું, તેટલો પુણ્યની મુંડી ખાલી થાય છે. તેથી સર્વની સાથે સંપીને રહે, અભિમાન કરે નહિ, સરલતા રાખે, તેઓ વર્તમાન કાલે જેમ આગાદીનો અનુભવ કરે છે, તેમ ભવિષ્યમાં તેવા સુખી જરૂર રહેશે એટલે હાલ સુખી છે અને સુખી રહેશે. આ શેઠ તેવા ગુણવંત છે માટે હાલ સુખી છે, તેમ ભવિષ્યમાં પણ સુખી રહેશે.

હવે બીજા પ્રશ્નનો જવાબ આપવા માટે પંડિતજી યક્ષની સાથે બીજા નગરની તરફ ગયા. બંને જણા સારા શેઠિયાનો વેષ સજીને નગરમાં ગયા. હાથમાં ટીપનો કાગળ રાખી એક શેઠની હવેલીમાં દાખલ થયા. ત્યાં બેસીને શેઠને વિનંતિ કરી કે-અમે ધર્મદાની ટીપ કરવા આવ્યા છીએ, તમે ઉદાર અને ધર્મિષ્ઠ છો, માટે મહેરબાની કરી ટીપમાં સારામાં સારી રકમ ભરશો એવી આશા રાખી અમે અહીં આવ્યા છીએ. પંડિતજીના આ વચન સાંભળતાંની સાથે શેઠની આંખ લાલચોળ થઈ ગઈ. ક્રોધમાં આવીને શેઠજી કહેવા લાગ્યા કે-આટલા જાવ, આટલા જાવ. અહીં નવરા થઈને ક્યાંથી રખડતા આવ્યા છો ? અમે ગધેડાની જેમ મહેનત કરીને જે લક્ષ્મી મેળવી છે, તે આવી ટીપ ભરવા માટે નથી. ઉદારતા હોય તો તમે જ ટીપમાં કેમ રકમ ભરતા નથી ? અમારે કંઈ પણ આપવાની ઇચ્છા નથી. શેઠનાં આ કડવાં વેણુ સાંભળીને બંને જણા નગરની ખૂબ આગ્રહ કરીને પંડિતે કહ્યું કે આ બનાવથી તમને બીજા પ્રશ્નનો જવાબ આ પ્રમાણે આપવામાં આવે છે કે-આવા કંબૂસ

માણસોની પાસે જો કે પાછલા લવની પુણ્યાઈને લઈને હાલ લક્ષ્મી હોય છે પણ મોંઢામાં કડવી ભાષા વિગેરે અવિવેક હોવાથી ભવિષ્યમાં આવી લક્ષ્મીની સાહિબી વિગેરે રહે જ નહિ. (૨)

ત્રીજા પ્રશ્નનો જવાબ આપવા માટે પંડિતજી યક્ષની સાથે એક ગામમાં એક ગરીબને ત્યાં ગયા. તેણે ઘણા જ વિવેકથી પોતાની હાલત (સ્વરૂપ) જણાવીને બંનેને જમવા માટે આગ્રહભરી વિનંતિ કરી. કંઈક ખંડાનું કાઢી તે બંને ગામની ખંડાર આવ્યા. ત્યાં પંડિતજીએ યક્ષને કહ્યું કે આવા વિવેકી માણસની પાસે ‘હાલ નથી’ એટલે પાછલા ભવ વિગેરે સ્થલે બાંધેલા લાભાન્તરાય કર્મના ઉદયથી હાલ ગરીબ સ્થિતિ છે. પણ આ ગરીબ માણસ સંતોષ, વિવેક, નમ્રતા, પ્રભુપૂજાદિ સુખમય જીવન ગુજારે છે. તેથી ભવિષ્યમાં તેની આબાદી જરૂર થશે (રહેશે). એટલે સુખમય જીવન ગુજારી આત્મહિત કરશે. (૩)

હવે આપવો રહ્યો ચોથા પ્રશ્નનો જવાબ. આને માટે બંને જણા સારો વેષ ધારણ કરીને જ્યાં એક ગરીબ લિક્ષુક ભીખ માગી રહ્યો છે, ત્યાં ગયા. તેને ઘણું રૂપિયા વિગેરેનું દાન આપીને વેષ બદલીને તે (લિક્ષુક) ના જેવો વેષ કરીને બંને જણાએ લિક્ષુકની પાસે થોડા પૈસાની માગણી કરતાં કહ્યું કે-હો લિક્ષુક! તારી પાસે ભીખ માગતાં ઘણા રૂપિયા આવ્યા છે, તેથી તેમાંથી અમને કંઈ આપ. અમે પણ તારા જેવા ગરીબ લિક્ષુક છીએ, અમને આજે કંઈ પણ મળ્યું નથી. બંનેનાં આ વચન સાંભળીને લિક્ષુકે કહ્યું કે આમાંથી તમને કંઈ પણ મળશે નહિ. હું તમારા માટે ભીખ માંગતો નથી. ઘણી મહેનતે શેડો પાડીને પરિશ્રમ વેડીને આટલા પૈસા પેદા કર્યા છે. આ વચન સાંભળીને બંને જણા ઘણું દુઃખ ગયા. ત્યાર બાદ પંડિતે યક્ષને કહ્યું કે કેમ ચોથા પ્રશ્નનો જવાબ મળ્યો ને? સમજવા જેવી બીના એ છે કે-આ ભિખારીનો જીવ પાછલા ભવમાં કરેલા પાપકર્મના ઉદયથી આ ભવમાં ભીખારીપણું પામ્યો. હાલ પણ કંઈ સુકૃત કરતો નથી. તેથી ભવિષ્યમાં પણ તેવો જ રહેવાનો. એટલે ચોથા સવાલના જવાબમાં સમજી લેવું કે હાલ સુખી નથી. અને ભવિષ્યમાં પણ સુખમય જીવન ગુજારશે નહિ. અહીં ચાર પ્રશ્નોની બીના પૂરી થાય છે. તેમાંથી બોધ એ લેવો કે શક્તિ અને ભાવ બાળવીને દાન ધર્મની સાધના કરનારા ભવ્ય જીવો આ ભવમાં અને પરભવમાં પરમ સુખમય જીવન પામી શકે છે. ॥

॥ કંજૂસ અને મહેદાની સરખામણી ॥

પૂર્વની માફક પ્રાચીન મહર્ષિ ભગવંતે ધનીક કંજૂસની મહેદાની સાથે આ પ્રમાણે સરખામણી ઘટાવી છે. (૧) જેમ જીવ ગયા પછી મરદું બોલે નહિ, તેમ કંજૂસ પણ બોલતો નથી એટલે જ્યારે દીનજ્ઞાનથી વિગેરે તેની પાસે કંઈ પણ પદાર્થની માગણી કરે, ત્યારે “જો બોલીશ તો કંઈ દેવું પડશે; ન બોલવામાં નવ ગુણ, મૌન સર્વોર્થ સાધ-

નમ ” આવો વિચાર કરી કાંઈ પણ જવાબ દેતો નથી. (૨) જ્યારે મહદાને સ્મશાનમાં લઈ જવામાં આવે; ત્યારે તેની પાછળ જેમ સગાબંધાલાં રૂએ છે, તેમ ધનવંત કંજૂસ માણસ વાહનમાં બેસીને બળરમાં નીકળે, ત્યારે તેની પાછળ જરીબો રૂએ છે. (૩) જેમ મહદાને કાંધીઆ ઉપાડે, તેમ આ કંજૂસને પાલખી આદિમાં બેસાડીને માણસો ઉપાડે છે. (૪) જેમ મહદાં અક્કડ હોય છે. કારણ કે જીવ ગયા પછી સર્વ અંગો અક્કડ થાય છે. તેમ કંજૂસ પણ અભિમાનથી અક્કડ હોય છે. વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાથી કહો તો ખરા કે મહદામાં ને કંજૂસમાં ફરક શો ? આવા કંજૂસને કેઈ ડાહ્યા માણસો કદાચ શીખામણ કે તો પણ સાપને દ્વંધ પાવાની જેમ તેને કંઈ લાલ થતો નથી. દાન બુદ્ધિ બગતી નથી. આખરે તે મરણ સમયે ધનની તીવ્ર મૂર્છાને લઈને હાથ ઘસતો ચાલ્યો જાય છે. સર્પાદિરૂપે તિર્યચ ગતિમાં ઉપજે છે. કાં તો નારડી થાય છે. શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રના ચોથા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—

“ ચઢહિં ઠાણેહિં જીવા નેરદ્યત્તાપ કમ્મં પકરંતિ. તંજહા (૧) મહારંભયાપ. (૨) મહા-પરિગ્ગહયાપ. (૩) કુણિમાહારેણં. (૪) પંચિદિયવહેણં.

રૂપાંટાર્થ:—ચાર કારણોને સેવનારા જીવો નરકમાં ઉપજવાને લાયક કર્મ બાંધે છે, તે ચારે કારણો આ પ્રમાણે બાંધવા—(૧) જેમાં ઘણી જ જીવહિંસા થાય છે એવા મીલ-જીન-ચરખા-પંદર કર્માદાન વિગેરે મહા આરંભ સમારંભ કરવાથી જીવો નરકે જાય છે. (૨) પરિગ્રહ એટલે મૂર્છા. આ બાબતમાં જીવો દશવૈકલિકનો સાક્ષિ પાઠ. “મુચ્છા પરિગ્રહો કુત્તો નાથપુત્તેણ તાદ્રણા ” ધન સ્ત્રી વિગેરેમાં તીવ્ર મૂર્છા રાખવાથી—તીવ્ર વિષયા-સક્તિ રાખવાથી જીવો નરકે જાય છે. અહીં દૃષ્ટાંત જીવો. મરમણ શેઠ અને રાવણ નરક-ગતિને પામ્યા, આ વાક્યથી ભવ્ય જીવોએ બોધ લેવો બોધએ કે જીવાનીના મદને લઈને વિષયાદિને માટે જેટલી લાગણી દોડધામ કરીએ છીએ, તેટલી લાગણી ધર્મારાધનમાં રાખીએ તો જરૂર કલ્યાણ થાય. કહ્યું છે કે—યૌવને વિષયેભ્યોઽસૌ, યથા શુત્તિષ્ઠતે ભવી ॥ તથોત્તિષ્ઠેત ચેન્મુક્તયૈ—કિં હિ ન્યૂનં તદા ભવેત્ ॥ ૧ ॥

પરંતુ આશ્ચર્ય તો એ છે કે બધાને દુઃખી થવું ગમતું નથી એટલે દુઃખ બેઠતું નથી, અને દુઃખના કારણ નાટક સીનેમા સદૌ દુર્વ્યસનો વિગેરે છોડવાનું સૂઝતું નથી. તેમજ જે આબાદી ધર્મારાધનથી મળી શકે, તેવી આબાદીની ઇચ્છા સર્વને હોય છે, પણ ધર્મની આરાધના કરવાને કુરસદ નથી, કહ્યું છે કે—ધર્મસ્ય ફલમિચ્છંતિ-ધર્મે નેચ્છંતિ માનવા : ॥ ફલં નેચ્છંતિ પાપસ્ય-પાપં કુર્વંતિ સાદરા: ॥ ૧ ॥

૩. માંસનો આહાર કરવાથી જીવ નરકે જાય છે. માટે ભગવંતે સાત્ત્વિકાદિ આહારના લેહો સમજાવીને પરિમિત સાત્ત્વિક આહાર લેવા ફરમાવ્યું છે. ૪. પંચેન્દ્રિય દેહધારી

જીવને હણવાથી જીવ નરકે જાય. જીવો કૃષ્ણ ત્રીજી નરકે ગયા. અને ત્રેણિક ગર્ભિણી હરિ-
ણીને હણતાં નરકાયુષ્ય બાંધી ખેડી નરકે ગયા. ખંનેમાંથી અનેકને પણ નરકે જવાની
ધમ્મકા ન હતી. પ્રભુના મુખે સાંભળ્યું કે હું નરકમાં જઇશ. ત્યારે અનહદ પશ્ચાત્તાપ
જાહેર કરી 'ન જવાનો ઉપાય' પૂછ્યો જવાબમાં કૃપાસિંધુ પ્રભુએ જણાવ્યું કે આયુષ્ય
સિવાયના કર્મો તો બીજી ગતિમાં પણ કદાચ લોગવાય પણ આયુષ્ય બાંધ્યા પછી તેને
અનુસરતી ગતિમાં જ તે લોગવાય, માટે તે ગતિમાં જવું જ જોઈએ. એમાં બીજો ઉપાય
છે જ નહિ. આવા અનેક ગૃહ રહસ્યને ધ્યાનમાં લઈને આયુષ્ય એ નિયત કર્મ અને
બાકીના કર્મો એ અનિયત કર્મ કહેવાય એમ અનેક ગ્રંથોના ઉંડા અનુભવથી કહી શકાય.

આવા કંજૂસ માણસો જીવતાં જેમ નિંદા પાત્ર ગણાય તેમ મરી ગયા પછી પણ
તેનું કલેવર બહુ નિંદનીય ગણ્યું છે. કહ્યું છે કે—

(શાર્દૂલવિક્રીડિતવૃત્ત)

દ્વસ્તૌ દાનવિવર્જિતૌ શ્રુતિપટૌ સારશ્વતેદ્રોહિણૌ । નેત્રે સાધુચિલોકનેન રહિતે પાદૌ ન તીર્થ ગતૌ ॥
અન્યાયાજિતવિતપૂર્ણમુદરં ગર્વેણ તુંગં શિરો-રેરે જંબૂક ! મુઞ્ચ મુઞ્ચ સહસા નીચસ્ય નિંદ્યં વપુઃ ॥૨॥

રૂપબ્રૂટ્યર્થ:—એક ક્ષુધાતુર શિયાળ નિર્ગુણી કંજૂસનું કલેવર ખાવા તૈયાર થયું,
ત્યારે એક પંડિતે કહ્યું કે—હો શિયાળ ! આ કલેવર ખાવા જેવું નથી. એકદમ આને
છોડીને બીજે ઠેકાણે ચાલ્યો જા. શિયાળ કહે કે હું ઘણો ભૂખ્યો છું માટે મને
હાથ ખાવા દો. ત્યારે પંડિતે કહ્યું કે હાથ ખાવા લાયક નથી. કારણ કે આ હાથે આ
નિર્ગુણી મનુષ્યે દાન દીધું નથી. જે હાથે દાન દેવાય તેજ હાથ ઉત્તમ ગણાય. જેમ મસ્ત-
કનું ઘરેણું ગુરૂ મહારાજના ચરણને નમસ્કાર કરવો એ છે. અને સાચી વાણી બોલવી
એ મોઢાનું ઘરેણું છે. તથા જોન શાસ્ત્રનું સાંભળવું એ કાનનું ઘરેણું છે. તેમજ નિર્મલ
ભાવના ભાવવી એ હૃદય (હૈયા) નું ઘરેણું છે. અને મોહના યુદ્ધમાં વિજય પમાડનાર
પરાક્રમ એ ભુજ (હાથની ઉપરના ભાગ) નું ઘરેણું છે. તેવી રીતે હાથનું ઘરેણું દાન
છે. જો જરા દાનનો મહિમા—દેવી વખતે દેનાર સાધુ વિગેરે સુપાત્રનો હાથ નીચે રહે
અને દેનારાનો હાથ ઉપર રહે છે. જે હાથે આવું દાન દેવાયું ન હોય, તું કહે તો ખરો
કે તેવા હાથ ખવાય ખરા ? અર્થાત્ ન જ ખાવા જોઈએ. પંડિતે કહેલા આ વચનો સાંભ-
ળીને શિયાળે કહ્યું કે મને ભૂખ ઘણી લાગી છે. માટે મ્હેરબાની કરી કાનને ખાવા દો.
(શિયાળના આ વચનો સાંભળીને) પંડિતે કહ્યું કે હો શિયાળ ! કહેવતમાં કહ્યું છે કે
આહાર એવો ઓડકાર અથવા અન્ન એવી મતિ અને મતિ એવી ગતિ. આ કહેવતને
અનુસારે ઉત્તમ જીવોએ ઉત્તમ પદાર્થ ખાવો જોઈએ. તું જે કાનને ખાવાને ચાહે છે, તે

૧. જોનધર્મ પ્રચારક સભા 'તરફથી છપાયેલ સાર્થ' સંવેગમાલામાં આ બીના વિસ્તારથી
સમજાવી છે.

કાન ઉત્તમ પુરૂષોના સુદર્શન ચૂર્ણની જેવા હિતકારી વચનોનું જે સાંભળવું, તેની સાથે દ્રોહ (ઇર્ષ્યા) કરનારા છે. એટલે આ કંઠ્યૂસે પોતાના કાન દ્વારા સંસારવર્ધક શૃંગાર રસને પોષનારા ગાયન વિગેરે સાંભળ્યા છે. પણ ઉત્તમ વચનો રૂચિપૂર્વક સાંભળ્યા નથી અર્થાત્ તેને તેવું સાંભળવું રૂચ્યું નથી, માટે તું કહે કે આ કાન ઉત્તમ કંઈ રીતે કહી શકાય? અર્થાત્ નજ કહી શકાય. જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ એમ યથાર્થ છે, તો પછી તારે કાન ન ખાવા જોઈએ. ઘણી ભૂખને લઈને ટળવળતાં શિયાળો કહ્યું કે હે પંડિત ! તમારું કહેવું અક્ષરે અક્ષર વ્યાજબી છે માટે હું હાથ અને કાનને નહિ ખાઉં. પણ હવે મ્હેરખાની કરીને મને આ શબ્દની બે આંખો ખાવા દો. કારણ કે મને ઘણી ભૂખ લાગી છે. (શિયાળના નમ્રતા ભરેલા આ વચનો સાંભળીને) પંડિતે કહ્યું કે હે શિયાળ ! તારામાં કંઈ પણ ડહાપણ હોય, અથવા તારે ઉત્તમ જીવોની ગણતરીમાં ગણાવવાની ઇચ્છા હોય, તો તારે આ બંને આંખો પણ ન ખાવી જોઈએ. કારણ કે તે ઉત્તમ નથી પણ નીચ (હલકી કોટીની) છે. જે નેત્ર (આંખ) ઉત્તમ પુરૂષોના દર્શન કરવામાં વપરાય તેજ ઉત્તમ ગણાય. એમ અનેક શસ્ત્રોમાં કહ્યું છે. અહીં ઉત્તમ પુરૂષ તરીકે નિર્દોષ અરિહંત દેવ અને સદ્-ગુણી ગુરૂ મહારાજ વિગેરે સમજવા. તેમાં શ્રી અરિહંત પ્રભુ એ મહાદેવ તરીકે પણ પ્રસિદ્ધ છે. તેમનું સ્વરૂપ એ છે કે જેઓએ રાગ દ્વેષ અને મોહનો સર્વ પ્રકારે નાશ કર્યો છે એવા ત્રણે લોકમાં પ્રસિદ્ધ મહિમાવાળા મહાદેવ (શ્રી અરિહંત) પ્રભુ જાણવા. આ બાબત ઔદશ્ય યુગ્મલીસ અંથના બનાવનાર પૂજ્યપાદ પ્રાતઃસ્મરણીય આચાર્ય પુરંદર શ્રીહરિ-ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે અપૂર્વ વિશાલ તત્ત્વાર્થ દર્શક શ્રી અષ્ટક નામના મહા અંથની શરૂઆતમાં શ્રીમહાદેવાષ્ટકમાં કહ્યું છે કે—

યસ્ય સંકલેશજનનો, રાગો નાસ્ત્યેવ સર્વથા ॥
ન ચ દ્વેષોઽપિ સત્ત્વેષુ, શમેન્ધનદવાનલઃ ॥ ૧ ॥

ન ચ મોહોઽપિ સજ્ઞાના-ચ્છાદનોઽશુદ્ધવૃત્તકૃત્ ॥
ત્રિલોકાખ્યાતમહિમા, મહાદેવઃ સ ડચ્ચયતે ॥ ૨ ॥

રૂપાંટાર્થઃ—કલેશને ઉપજાવનારો રાગ છે. અમરકોષાદિ અનેક અંથોના આધારે જાણવું સ્કેલ છે કે રાગનો રંગ પણ અર્થ થઈ શકે છે. જેથી સમજવાનું એ મલે છે કે જેમ સફેદ લુગડું લાલ વિગેરે રંગમાં બોળીએ તો મૂલ (સફેદ) સ્વરૂપ તદ્દન પડતાઈને લુગડું બીજા રંગે દેખાય, તેમ અહીં આત્મદષ્ટિના માર્ગમાં લુગડાંની જગ્યાએ આત્મા લેવો. લુગડાંનો મૂલ રંગ જેમ બીજા રંગના સંબંધથી બદલાઈ જાય છે. તેમ સંસારી આત્મા રાગની પરિણામ શ્રેણિ (લાવના) માં જેમ જેમ આગળ વધે છે, તેમ તેમ મૂલ સ્વરૂપ (જે નિજ જ્ઞાનાદિ ગુણ રમણતા તે) ને જોઈ બેસે છે, એટલે રાગથી જીવનું મૂલ સ્વરૂપ વચ્ચેના મૂલ રંગની માફક ટકી શકતું નથી. અનેક જાતની નાહકની ઉપાધિઓને ઉભી

કરનાર રાગ છે. આવો રાગ અરિહંત દેવમાં ન હોય, એમ દ્રેષ અને મોહ પણ ન હોય. આત્મિક શાંતિ રૂપી લાકડાંને બાળવામાં દાવાનલની જેવો દ્રેષ છે. એટલે જ્યાં દ્રેષ હોય, ત્યાં શાંતિ હોય જ નહિ. અને મોહ એ આત્માના ઉત્તમ જ્ઞાન ગુણને ઢાંકનારો અને ખરાબ કાર્યોને કરાવનાર છે. એમ જેમાં રાગાદિ ન હોય અને જેનો મહિમા ત્રણે લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે તે મહાદેવ અથવા અરિહંત કહેવાય.

કંચન કામિનીના ત્યાગી મહાવ્રતધારક શ્રી ગુરૂ મહારાજ તથા વ્રતધારી શ્રીસંઘ વિગેરે ઉત્તમ પુરૂષોનાં દર્શન કરવાથી આંખ ઉત્તમ ગણાય. તે પ્રમાણે આ નીચ માણસે કંઈ નથી, માટે આ આંખને ખાવાથી શો લાભ ? પંડિતના આ વેણુ સાંભળીને શિયાળે કહ્યું કે મને પગ ખાવા દો. આ બાબતમાં પાંડતે કહ્યું કે આના પગ પણ ઉત્તમ નથી. કારણ કે ચાલીને તીર્થયાત્રા કરવાથી પગ પવિત્ર બને. તેમ આણે નથી કંઈ, માટે પગ પણ ખાવા લાયક નથી. એજ પ્રમાણે અન્યાયથી પેદા કરેલ પૈસાના અનાજથી ભરેલું પેટ છે, અને આનું માથું અભિમાનથી કાયમ અછકડ રહ્યું છે. માટે તારી કદાચ પેટ કે માથું ખાવાની ઈચ્છા થતી હોય, તો તે પણ ગેરવ્યાજબી છે. હું તો તારા ભલાની ખાતર તને કહું છું કે આ નીચ માણસનું શરીર છોડી દે. તેનું એક પણ અંગ ખાવા લાયક નથી. આમાંથી સમજવાનું એ કે દાનથી હાથની ઉત્તમતા ગણાય. એમ સમજીને ભવ્ય જીવોએ યથાશક્તિ દાન જરૂર દેવું. વિશેષ બીના શ્રીશ્રાવકધર્મ જાગરિકા અને શ્રીદેશવિરતિ જીવનમાંથી જોઈ લેવી. તથા કંજૂસને સેવા કરનાર ભક્તની ઉપર કેવો અરૂચિભાવ (અણુગમો) હોય છે ? તે બાબત જાણવા જેવી બીના એ છે કે—એક ગરીબ માણસ કંઈક ધનની ઈચ્છાથી એક કંજૂસ શેઠની પાસે આવ્યો. પડખે મુનીમ બેઠો છે. આવેલા ગરીબે શેઠને વિનંતિ કરી કે હું ગરીબ છું મને કંઈક આજીવિકા ચલાવવા દ્રવ્ય આપો. આ વિચાર સાંભળતાંની સાથે શેઠને અરૂચિ ગર્ભિત વિચાર આવ્યો કે આ વળી અત્યારે ક્યાંથી આવ્યો ? હું જો સૂઈ જઈશ તો આ દીન માણસ એની મેળે વિદાય થઈ જશે. આવો વિચાર કરી શેઠ ચોક્કાજી ઓઢી સૂઈ ગયા. આ ગરીબને વિચાર આવ્યો કે શેઠની પગચાંપી કડું, તો કંઈ પામીશ. એમ વિચારી પગચાંપી કરવા લાગ્યો. શેઠને ખબર નથી કે આ ગરીબ પગચાંપી કરે છે, જેથી થોડો ટાઈમ વીત્યા બાદ શેઠે મુનિમને પૂછ્યું કે ‘ઓ બલા ગઈ ?’ ચાલાક મુનિએ કહ્યું કે ‘ઓ બલા ગઈ નથી, પણ પગે વળગી છે’ આ સાંભળી શેઠ સૂઈ ગયા. પેલો ગરીબ થાકીને ચાલ્યો ગયો. કંજૂસને સામા ભક્તની ઉપર કેવી અરૂચિ હોય છે ? આ બાબત સમજવાને માટે ઉપરનું દ્રષ્ટાંત યાદ રાખવા જેવું છે.

તેમજ આ ધનને પેદા કરતાં ઘણું દુઃખ સહન કરવું પડે છે. કારણ કે માણસોને પૈસો કમાવાને માટે પૈસાદારની નોકરી વગેરે કરવું પડે છે. તથા ભૂખ તરસ સહન કરવી પડે છે, અનેક પ્રકારની મજુરી કરવી પડે છે ત્યારે પૈસો કમાય છે માટે પૈસો કમાવામાં

દુઃખ કહ્યું છે, વળી કમાઈને લેગા કરેલા પૈસાનું રક્ષણ કરતાં પણ દુઃખ તથા ચિંતા કરવાં પડે છે, કારણ કે લેગો કરેલો પૈસો રખે કોઈ ચોરી જશે અગર લૂંટી જશે તેની ચિંતા રહે છે. કોઈને ત્યાં મૂકતાં ઘલાઈ જવાનો ભય રહે છે તેથી ચિંતામાં રહેવું પડે છે. વળી જો ધન જતું રહે એટલે કોઈ ચોરી ભય અગર ઘાલી ભય અગર વેપાર વગેરેમાં નુકસાન આવવાથી ચાલ્યું ભય ત્યારે પણ ઘણી ચિંતા થાય છે. કદાચ આમાંનું કંઈ પણ ન બને તો પણ છેવટે જ્યારે પોતાનું આયુષ્ય પૂરું થાય અને મરવાનો વખત આવે તે વખતે ધનને મૂકીને જવાનું છે એવું જાણીને પણ તે ધનના લોભી જીવે ઘણું દુઃખ પામે છે. માટે પૈસાને લીધે કોઈ રીતનું ખર્ચ સુખ નથી, એમ નક્કી જાણવું. ૧૯૦

પ્રભુજી ભવ્ય જીવોને ચેતતા રહેવાનું કહે છે:—

એમ પુત્રાદિક વિષે પણ જાણીએ ઝટ ચેતીએ,

ધર્મ જાગરિકા કરી જિનધર્મને આરાધીએ;

સ્વાર્થના સહુ છે સગા, નિત ભાવ પૂછે સ્વાર્થમાં,

હૃદયમાં વિષ રાખતા મીઠું વટે સંસારમાં. ૧૯૧

અર્થ:—જેવું દુઃખ ધનમાં કહ્યું તેવું જ દુઃખ પુત્રાદિક એટલે પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી વગેરે સ્વજન વિષે પણ જાણવું. એટલે પુત્ર, પુત્રીને ઉછેરતાં ઘણી રીતે હેરાન થવું પડે છે, માંદાં થાય ત્યારે કેટલી ચિંતા કરાવે છે. મોટાં થયે ચાલચલગતમાં સારાં નીવડે તો સારું, નહિ તો અનેક રીતે હેરાન કરે છે. આવું જાણીને જલદીથી ચેતવું જોઈએ. વળી ધર્મ જાગરિકા એટલે હું કોણ છું? ક્યાંથી આવ્યો છું? મારું સ્વરૂપ શું છે? વગેરે પોતાના સ્વરૂપની વિચારણા કરીને જૈન ધર્મની આરાધના કરવી. આ જગતમાં સૌ કોઈ સ્વાર્થનાં સગાં છે. સ્વાર્થ હોય ત્યાં સુધી મારાં સગાં મારાં સગાં કરતાં કરતાં તમારી પાસે આવે છે અને સ્વાર્થ હોય ત્યાં સુધી ભાવ પૂછે છે એટલે કાળજી રાખે છે, પરંતુ તે બધું બહારથી દેખાડવાનું હોય છે, કારણ કે સ્વાર્થનાં સગાં લોકો હૃદયમાં તો ઝેર રાખે છે એટલે ઇર્ષ્યા (અદેખાઈ) રાખે છે, અને મોઢેથી મીઠું મીઠું બોલે છે.

સંસારમાં સ્વાર્થી જીવોના હૃદયની ભાવના કંઈ જુદીજ હોય છે અને મોહના વચન મોઢેથી કંઈ જુદા જ બોલાય છે. આ બાબતમાં એક ડોસીની બીના ચાદ રાખવા જેવી છે. તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી:—

કોઈ ગામમાં એક ઘરડી ડોસી હંમેશાં પુરાણ શાસ્ત્ર સાંભળવા ભય છે, ત્યાં સાંભળ્યું કે જીવ જ્યારે મરણ પામવાનો હોય ત્યારે તેને ધર્મરાજના હૃત જમ પાડાનું રૂપ કરીને તેડવા આવે છે ને તે જમ જીવને ધર્મરાજ પાસે જમપુરીમાં લઈ ભય છે, તેમજ લોકમાં પણ આ પુરાણની વાત પ્રસિદ્ધ હતી. એક વાર જ્યારે પોતાનો દીકરો બહુ માંદો પડ્યો

ત્યારે તેનું દુઃખ દેખીને તે ડોસી લોકની આગળ કહે છે કે-અરેરે! મારો આ જીવાન દીકરો કેટલું દુઃખ ભોગવે છે. મારાથી એનું દુઃખ એયું જતું નથી. હે ભલા ભગવાન! આ મારા દીકરાની ઉપર ત્હારી કરડી નજર થઈ છે, તે કરતાં હું ડોસી છું અને મરણને કાંઠે આવી છું માટે જમહૂત મને લઈ જાય તો સારું, અને મારા દીકરાને જીવતો રાખે, એ પ્રમાણે દરરોજ લોકની આગળ અને દીકરાની આગળ પણ કહ્યા કરે છે. એકવાર એમ જન્યું કે શિયાળાની ઠંડીમાં ડોસી છોકરાથી સહેજ દૂર ખાટલા પર ગોઢડું ચોઢી સૂતી છે અને ઉઘે છે તેટલામાં ઘરમાંથી પાડી છૂટી ગઈ, ને તે ડોસી પાસે આવી ગોઢડું તાણવા લાગી કે તુર્ત ડોસી સમજી ગઈ કે ખરેખર આ તો જમહૂત આવી પહોંચ્યા અને રખેને મને જ લઈ જશે. માંદો તો મારો છોકરો છે ને હું તો સાજી છું. માટે જરૂર બે ખાટલા જોઈને આ જમ મારા ખાટલે ભૂલથી આવ્યા છે. એમ સમજીને ગોઢડામાં જ મોંડું ઢાંકી રાખી હાથ બહાર કાઢી બતાવે છે કે જો ભાઈ! તમે જેને લેવા આવ્યા છો, તે હું નહિ, પણ તે તો આ જોડેના ખાટલામાં સૂતો છે. આ સાંભળી માંદો છોકરો પણ આશ્ચર્ય પામ્યો કે અહો માતાપિતાની સ્વાર્થી સગાઈઓ કેવી છે? લોકની આગળ તો મને જીવાડી પોતાને મરવાની ઇચ્છા દેખાડતી હતી પરંતુ જ્યારે મરવાનો સમય આવ્યો ત્યારે પોતે બચી જઈ બીજાને મારવાનું સમજાવે છે. અહીં દૃષ્ટાંત પૂરું થાય છે. આમાંથી બોધ લેવો કે-માતા વિગેરે સૌ સ્વાર્થનાં છે. તેમને મનગમતી ચીજો આપણે પૂરી પાડીએ છીએ, અથવા મોટી ઉંમરે આ છોકરો મારી સાર સંભાળ કરશે, આ સ્વાર્થને લઈને જ આપણને જોઈને રાજી થાય છે, અને સ્નેહ દેખાડે છે. એ પ્રમાણે આપણે માંદા હોઈએ ત્યારે પણ તેઓ શોક કરે છે, અને બીજાઓ એમ જાણે કે આને પુત્રાદિની ઉપર કેવો સ્નેહ છે? આ ઇરાદાથી પોતે મરવાના જે વિચારો જણાવે છે, તે અંદરના નહિ પણ ઉપરના જ વિચારો સમજવા. છોકરો હવે ચાલ્યો જશે, તો મારી હવે ખબર કોણ લેશે? આ ઇરાદાથી જ ડોસી શોક કરે છે. એટલે પોતાના સ્વાર્થની દોરી તૂટી જાય છે માટે તેમ કરે છે. પુત્ર વિગેરે જો સમજી હોય તો માતાપિતા વિગેરેના સ્નેહની પરીક્ષા અવસરે જરૂર કરી શકે છે. આ બાબતમાં એક શેઠના દીકરાની બીના જાણવા જેવી છે, તે ટુંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી—

કોઈ નગરમાં એક સન્યાસી મહાત્મા આવ્યા છે તેના ધર્મોપદેશથી અનેક નગર જનો રાગી થયા છે. દરરોજ તેઓ તેનો ઉપદેશ સાંભળવાને માટે નગરની બહાર જાય છે. ને નગરમાં પણ મહાત્માના ઉપદેશની પ્રસિદ્ધિ થઈ છે. આ પ્રસિદ્ધિ એક નગરશેઠના પુત્રે સાંભળવાથી તેનું મન પણ આકર્ષાયું, જેથી તે પણ એક દિવસ ધર્મોપદેશ સાંભળવા ગયો, આ વખતે મહાત્માએ સંસારમાં સર્વ સગાઈઓ સ્વાર્થની છે. માતાપિતા ભાઈ બહેન સ્ત્રી પતિ પુત્ર મામા દોષ વિગેરે દરેક સગાઈ એક બીજાના સ્વાર્થને અંગે જ છે. વિગેરે ધર્મોપદેશ બહુ જ વિસ્તારથી આપ્યો. આ ઉપદેશ શેઠના પુત્રને રૂચિર ન થયો, જેથી

તેનો ખુલાસો કરવા સલા ઉઠતા સુધી બેસી રહ્યો. સલા ઉઠી ગયા બાદ પણ આ નગરશેઠના પુત્રને બેસી રહેલો જોઈ મહાત્માએ બોલાવી પૂછ્યું ત્યારે શેઠના પુત્રે કહ્યું કે- તમે જે સર્વ સગાંને કેવળ સ્વાર્થી જ કહો છો એ મને સમજતું નથી, કારણ કે મને પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે કે મારા પિતા માતા જ્ઞેન નોકર ચાકર વિગેરે સર્વ મારા ઉપર એટલો બધો પ્રેમ રાખે છે કે જે મારાથી વર્ણવી શકાય નહિ, મારા વિના એક ક્ષણભર તેઓને ચાલતું નથી ને ક્ષણે ક્ષણે મારી બરહાસ કરે છે, સાંભળ રાખે છે, જે કેવળ તેમનો સ્વાર્થ જ હોય તો આટલો બધો પ્રેમ ક્યાંથી હોય ? અને પોતપોતાનું કાર્ય પત્યા પછી કોઈ કોઈને સંભારે નહિ. પરંતુ મારાં સગાં તો મને તેવાં જણાતાં નથી, માટે આ બાબતનો ખુલાસો જણવાને જ હું હજી સુધી બેસી રહ્યો છું. નગરશેઠના પુત્રે કહેલી આ હકીકત સાંભળીને મહાત્માએ સમજાવ્યું કે હે જીજ્ઞાસુ ! તું જે પ્રેમ કહે છે તે પણ સ્વાર્થનો જ છે, ત્હારાં સગાં પોતાના સ્વાર્થનો નાશ કરીને ત્હારા પ્રત્યે પ્રેમ રાખી શકે જ નહિ, તું જાણે છે કે મારાં સગાંને મારા વિના ક્ષણભર પણ ચાલતું નથી તે પણ ઉપરના દેખાવનો જ પ્રેમ છે, ખરો પ્રેમ નથી જ. જે ત્હારે તેની ખાત્રી કરવી હોય તો હું ખાત્રી કરી આપું. આ વખતે શેઠના પુત્રે ખાત્રી કરી આપવા કહ્યું, ત્યારે મહાત્માએ કહ્યું કે આજે ઘેર જઈને તું કહેજે કે મને પેટમાં બહુ શૂલની વેદના થાય છે, એમ કહીને ઘણો માંદો થઈ મરણતોલ થઈ જશે. તેટલામાં હું આવીને જે ઉપાય કરું તે તું મીન રહીને ખોટી રીતે બેલાન જેવો થઈને સાંભળ્યા કરજે. મહાત્માના કહ્યા પ્રમાણે કરીને પોતાનાં સગાંની ખાત્રી કરવા ઘેર આવી શેઠના પુત્ર ખાધા પીધા વિના સૂઈ ગયો. અને પેટમાં શૂલનું દુઃખ થાય છે તેથી મને કોઈ ઝાઝું બોલાવશો નહિં એમ કહી બહુ માંદગીનો ડાળ દેખાડીને સૂઈ ગયો. હવે અહિં શેઠે પુત્રની આવી ભયંકર બીમારી જોઈને અનેક વૈદ્યો વિગેરેને બતાવી ચિકિત્સા કરાવી, પરંતુ કોઈને રોગની સમજ પડી નહિ, મંત્રવાદીઓ તંત્રવાદીઓ વિગેરેને બોલાવીને અનેક ઉપાય કરાવ્યા, પણ આરામ ન થયો. એ વખતે પેલા મહાત્માએ યોગીના વેષે આવીને વિગત પૂછતાં અને પુત્રનું શરીર તપાસતાં પિતાદિકને કહ્યું કે આ અકસ્માત વ્યાધિનો ઉપાય છે, પરંતુ એ ઉપાય કંઈક આકરો છે. માતાપિતા વિગેરેએ કહ્યું કે જે ઉપાય આપ કહેશો તે અમે કરીશું, પરંતુ કોઈ રીતે પુત્ર નિરોગી થવો જોઈએ, ધન દોલત વિગેરે સર્વ કંઈ એનું જ છે. આ વખતે યોગીએ કહ્યું કે તમારા બધા કુટુંબમાં આ પુત્ર પ્રત્યે વધારેમાં વધારે પ્રેમવાળો કોણ છે ? ત્યારે બાપે કહ્યું કે હું, માતા કહે હું, સ્ત્રી કહે હું, ભાઈ જ્ઞેન સર્વેએ પોતપોતાનો અનહદ પ્રેમ છે એમ દર્શાવ્યું. ત્યારે મહાત્માએ કહ્યું કે આ રીતે તો તમે સર્વ અત્યંત પ્રેમવાળા છો, પરંતુ મારે તો કોઈ એક જણની જ જરૂર છે, અને તે એ છે કે હું જે દવાનો ખ્યાલો આપું તે ખ્યાલો પીનાર મરણ પામે, અને આ પુત્રનો જીવ બચી જાય, માટે તમારા આ બધા પ્રેમીઓમાંથી જે કોઈને આ ખ્યાલો પીવો હોય તે કહો. આ વાત સાંભળતાં બેગાં થયેલ સર્વ સગાં ચમકી ઉઠ્યાં, અને કેટલાંક તો કંઈક જ્ઞાનું કાઢી રવાના થવાં માંડ્યાં,

અને બાકી રહેલાં માતાપિતા વગેરે તદ્દન નજીકનાં સગામાં અરસ પરસ મૌન ધરીને કોણુ મરે તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. આપ કહે હું મરીશ તો આખું ઘરતંત્ર ભાગી પડશે, મા કહે હું મરીશ તો પાછલાંની સારવાર કોણુ કરશે, સ્ત્રી કહે હું મરીશ તો મારાં પીયરીયાં મારી પાછળ મરી શીટ્ટે એટલાં સ્નેહવાળાં છે. વિગેરે અનેક બહાનાં પરસ્પર દેખાડવા લાગ્યા. કંઈક વાર સુધી રાહ જોવા છતાં પુત્રને જીવાડવા માટે કોઈ પણ સચું મરવા તૈયાર ન થયું, ત્યારે યોગીએ કહ્યું કે તમે આ રીતે મરવા માટે જો સુઝાતા હો તો તમારા સર્વના વતી હું મરું તો કેમ ? તમારો શો વિચાર છે ? ત્યારે તો બધા એ એકદમ ખુશીમાં આવી જઈને હા કહી અને આપ તો પરોપકારી છો વિગેરે પ્રકારે યોગીની બહુ પ્રશંસા કરી. ત્યારે યોગી બધા કુટુંબના દેખતાં દવાનો પ્યાલો પી ગયો અને મારું કાલે મરણ થશે એમ જણાવી આપ્યો ગયો. પુત્રે પણ ધીરે ધીરે સાંજે થતો હોય તેમ ડાળ દેખાડી કેટલીક વારે બેઠો થઈ ને તેણે જાણે સાંજે થઈ ગયો એમ દેખાડ્યું, ને યોગીએ કરી આપેલી સ્વાર્થના ખાત્રો પોતાના હૃદયમાં બરાબર વસી ગઈ. છેવટે વૈરાગ્ય ધારણ કરીને તેણે ત્યાગ માર્ગની સેવના કરીને આત્મ કલ્યાણ કર્યું.

આ દૃષ્ટાંતમાંથી સાર એ લેવો કે સંસારમાં સર્વ સગાઈઓ પોત પોતાના સ્વાર્થ ઉપર જ ટકી રહી છે. જો સ્વાર્થનો અભાવ થાય તો સગાઈનો પણ અભાવ જ થાય. દરેકને અમુક અમુક પ્રકારનો સ્વાર્થ હોય તો જ તે તેની સાથે સંબંધ રાખે, અને મીઠું મીઠું બોલે ને સ્વાર્થ સરે કે તુરત જ કોઈ કોઈને સંભારે કે બોલાવે પણ નહિ. માટે આખો સંસાર જ સ્વાર્થમય બનાવોથી ભરેલો છે. ૧૯૧

પ્રભુજી આત્મદૃષ્ટિએ ખરું કુટુંબ જણાવે છે:—

નાર તત્ત્વ વિચારણા સુત વિનય પુત્રી ગુણરતિ,
વર વિવેક પિતા સુપરિણતિ માત બહુ સુખ આપતી;

એહ સત્ય કુટુંબ બહાલું લાગતું બુધને સદા,
પણ મૂર્ખને ન પસંદ પડતું સહત મોહતણી ગદા. ૧૯૨

અર્થ:—આ સંસારનાં કહેવાતાં સગાં કનતાં તારાં ખરાં સગાં તો આ પ્રમાણે બાણો:— તારી સાચી સ્ત્રી ‘તત્ત્વ વિચારણા’ બાણી. કારણ કે તત્ત્વ એટલે જીવ અજીવ વિગેરે નવ તત્ત્વો, તેની વિચારણા કરવાથી જીવ શુભ ધ્યાનમાં રહે છે અને તેથી સંવર ભાવ બાળે છે, માટે આ ખરી સ્ત્રીના જેવી તત્ત્વ વિચારણા જીવને મોક્ષ માર્ગની સાધનામાં મદદ કરે છે. ‘વિનય’ ને ખરો પુત્ર બાણવો. જેમ વિનયવંત પુત્ર પિતાને દરેક કાર્યમાં મદદ કરે છે તેમ આ વિનય રૂપી પુત્ર પણ ઘણી રીતે આત્મહિતના માર્ગમાં મદદ કરે

છે. કારણ કે કહેવત છે કે વિનય વેરીને પણ વશ કરે છે. ‘ગુણુરતિ’ એટલે જ્ઞાનાદિક ગુણોમાં રમણતા કરવી તે પુત્રી જાણવી. ઉત્તમ ‘વિવેક’ જે સારા ખોટાની સમજણ પાડે છે તે પિતા જાણવો. ‘સુપરિણુતિ’ એટલે સારા પરિણામ તે માતા જાણવી, તે ઘણું સુખ આપે છે. આ પ્રમાણેનું બેંડ કુટુંબ જાણવું. આ કુટુંબ બુધને એટલે સમજી માણસને હંમેશાં બહાલું લાગે છે, પરંતુ જે મૂર્ખ એટલે સમજણ વિનાનો છે તેને આ સાચું કુટુંબ ગમતું નથી. તેથી તે હંમેશાં મોહ રાજની ગદા એટલે મારને સહન કરે છે. અથવા તેને આ સંસારમાં રખડવું પડે છે. આ પ્રસંગે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો જરૂર યાદ રાખવા જેવા છે. તે આ પ્રમાણે જાણવા.

પ્રશ્ન—તત્ત્વ વિચારણાનું અંતરંગ સ્વરૂપ શું છે ? અને તેને સીના જેવી કહી તેનું શું કારણ ? તે કૃપા કરીને સમજાવો.

ઉત્તર—દ્વંકામાં એમ કહી શકાય કે (૧) જીવ, (૨) અજીવ, (૩) પુણ્ય, (૪) પાપ, (૫) આશ્રવ, (૬) સંવર, (૭) નિર્જરા, (૮) બંધ, (૯) મોક્ષ. આ નવે તત્ત્વોનો જે યથાર્થ વિચાર કરવો, તેનું નામ તત્ત્વ વિચારણા કહેવાય. આ બાબતને વિસ્તારથી સમજવા આહીએ તો એ પણ સમજવાનું મલે છે કે—(૧) હું કોણ છું ? (ઉત્તમ દર્શન—જ્ઞાન—આરિત્ર ગુણને ધારણ કરનારો હું છું.) (૨) મારા દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ લાવ કયા ? (૩) પાછલા લવમાં કંઈ પણ નિર્મલ ધર્મની આરાધના કરી હશે, તેના જ પ્રતાપે મને આહીયા ધર્મની સામગ્રી મળી છે. તેની યથાશક્તિ આરાધના કરીને હું આત્મહિત સાધી શકું છું. હવે મારે આવતા લવને માટે કંઈ પણ જાહી સાધી લેવું જોઈએ. બાહ્ય સંયોગોમાં મારે મુંબાવું એ તદ્દત નકાસું છે, કારણ કે એ બધા પદાર્થો કેવલ કર્મ બંધના જ કારણો છે. એના સંબંધથી મેં ખેલાં ઘણાં દુઃખો ભોગવ્યા છે. ખરા બંધન બે છે. (૧) રાગ બંધન, (૨) દ્વેષ બંધન. આનો જેમ નાશ થાય, તેજ પ્રમાણે મન વચન કાયાની પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. આ પ્રમાણે જે વિચારણા કરવી તે તત્ત્વ વિચારણા કહેવાય. આ બાબતની સ્પષ્ટ વિચારણા મેં શ્રી શ્રાવકધર્મ જાગરિકામાં વિસ્તારથી સમજાવી છે. તેથી આહી કહી નથી.

વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ જેમ પોતાની સ્ત્રી રસોઈ કરવી, માંદગીના પ્રસંગે બરહાસ કરવી, મુસાફરીમાં સાથે રહેવું, વિગેરે પ્રકારે જેમ અનુકુલતા આપે છે, તેમ તત્ત્વવિચારણા પણ મોક્ષમાર્ગની સાધના કરનાર લવ્ય જીવોને અશુભ માર્ગમાં જવા દેતી નથી. અને શુભ માર્ગમાં ટકાવે છે. ઉત્તમ જ્ઞાન રૂપી ભોજન આપે છે. (માંદગીના પ્રસંગ જેવા) ઉપસર્ગના અવસરે પણ ધૈર્ય રાખવાનો બોધપાઠ શીખવે છે. અર્થ વાસના અને કામવાસના ઘટાડે છે. અને આ બાબતમાં આ પ્રમાણે શિખામણ દઈને લવ્ય જીવોને મજબૂત કરે છે કે—અર્થ અને કામ એ ગોણીધઆ મહાજન જેવા છે. એ તો જ્યાં ત્યાં ટીકીટ વિના પણ પેસી જનારા છે. માટે તેમનો વિશ્વાસ કરવા જેવો નથી.

પ્રશ્ન—વિનયને પુત્ર જેવો કહ્યો, તે કઈ અપેક્ષાએ સમજવું ?

ઉત્તર—જેમ પુત્ર જોઈતી વસ્તુ લાવી આપવી, દુઃખના સમયમાં સહાય કરવી વિગેરે પ્રકારે પિતાનું રક્ષણ કરે છે. તેવી રીતે વિનય પણ જ્ઞાનાદિ ગુણોને પમાડે છે, વધારે છે, ટકાવે છે, દુઃખનો સમય આવવા દેતો નથી, અને આવે તો જીવને આશ્વાસન, ધૈર્ય આપે છે. તેવા સમયને લાંબો કાલ ટકવા દેતો નથી, આ અપેક્ષાએ વિનયને પુત્રના જેવો કહ્યો છે.

પ્રશ્ન—ગુણ રતિને પુત્રના જેવી કહી, તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—જેમ દીકરી પિતાનું ભણું જ ચાહે, તેમ આ ગુણરતિ આત્માનું ભણું ચાહે છે. વિલાવમાં જવા દેતી નથી. મોહનું જોર ઘટાડે છે. આથી ગુણરતિને પુત્રીના જેવી કહી છે.

પ્રશ્ન—વિવેકને પિતાના ઉપમા આપી તે કઈ અપેક્ષાએ સમજવી ?

ઉત્તર—પિતા પુત્રને અવળે માર્ગે ન જ જવા દે, એમ વિવેક પણ ઉન્માર્ગમાં જતાં અટકાવે છે, વિગેરે અનેક મુદ્દાઓથી વિવેકને પિતાની જેવો જણાવ્યો છે.

પ્રશ્ન—સુપરિણ્ણિતને માતાની જેવી કહી, તે કઈ અપેક્ષાએ સમજવું ?

ઉત્તર—જેમ માતા દીકરાની ઉપર અનહદ પ્રેમ રાખે છે. અને તેનું બધી રીતે લાલન પાલન કરીને દીકરાને સુખી કરવાને અને દુઃખથી બચાવવાને નિરંતર લાગણી ધરાવે છે, એ પ્રમાણે સુપરિણ્ણિત એટલે નિર્મલ ભાવના પણ લબ્ય જીવોની ઉપર પ્રેમ ભાવ રાખીને તેમનું લાલન પાલન કરીને સુખના રસ્તે તેઓને દોરે છે અને દુઃખથી બચાવે છે. વિગેરે અનેક મુદ્દાઓથી સુપરિણ્ણિતને માતાના જેવી કહી છે. ૧૯૨

પ્રેમની વિડંબના જણાવીને સંસારને નીલાડા જેવો જણાવે છે:—

પ્રેમ કરવામાં પ્રચૂર દુઃખ તેમ પ્રેમ ટકાવતાં,

પ્રેમ ભાજન વિણસતાં દુઃખ મોહી જીવો પામતા;

પ્રેમ કેરા બંધને નિત ભોગવે દુઃખ બહુ ભવી,

સંસાર નીલાડા સમો તપતા ઘડા જેવો ભવી. ૧૯૩

અર્થ:—પ્રથમ જેમ ધનમાં અને પુત્રાદિ પરિવારમાં દુઃખ ભોગવવાનું કહ્યું, તેમ પ્રેમ કરવામાં પણ ઘણું દુઃખ પડે છે. તેમજ તે પ્રેમને ટકાવતાં એટલે નલાચી રાખવામાં પણ ઘણું દુઃખ ભોગવવું પડે છે. વળી પ્રેમનું જે ભાજન પુરૂષને સ્ત્રી અગર સ્ત્રીને પુરૂષ હોય તેમાંથી કોઈ પણ નાશ પામે એટલે મરણ પામે તો તે વખતે મોહને વશ પડેલા જીવો દુઃખ પામે છે. તે મરનારની પાછળ રડાપીટ કરે છે અને ઝુચ્યા કરે છે. આ પ્રમાણે પ્રેમ રૂપી બંધનને લીધે લબ્ય જીવો હમેશાં ઘણું દુઃખ ભોગવે છે. આથી કરીને સંસારને કુંભારના નીલાડાની જેવો કહ્યો છે, કારણ કે જેમ કુંભાર માટીના ઘડાને નીલાડામાં

નાખી પકાવે છે તેમ આ અશુભ કર્મોના ઉદય રૂપી કુંભાર સંસાર રૂપી નીલાડામાં સંસારી જીવો રૂપી ઘડાને પકાવે છે. તેથી પાપનો ઉદય અથવા મોહનીય કર્મ એ કુંભાર સરખો છે અને સંસાર નિલાડા સરખો છે, અને સંસારી જીવો નિલાડામાં પાકતા-પકાતા (ગોઠ-વેલા) ઘડાની જેવા જાણવા. ૧૯૩

ભાવ બંધન વિગેરે જણાવે છે:—

સંસાર માંહી ભાવ બંધન બેઉ રાગ દેખને,

દેષ કરતાં રાગ છે બળવંત જાણો શ્રેણિને;

ક્રોધ માન દેષ વિણુસ્યા બાદ માયા લોભને,

મુશ્કેલી વેડીને ખપાવે રાગ જાણો બેઉને. ૧૯૪

અર્થ:—સંસારમાં બંધન બે પ્રકારનાં છે—૧ દ્રવ્ય બંધન, ૨ ભાવબંધન. તેમાં સાંકળ, ઢોરડું, બેડી વગેરે દ્રવ્ય બંધન જાણવાં. અને રાગ તથા દેષ એ બંનેને ભાવ બંધન કહ્યા છે. રાગ અને દેષમાં પણ રાગનું બંધન ઘણું મજબૂત (સજ્જડ, ૬૬) છે. કારણ કે કર્મોને ઉપશમાવનાર જીવો ઉપશમ શ્રેણિમાં જ્યારે મોહનીયને ઉપશમાવે છે. અગર ક્ષપક શ્રેણિમાં કર્મોને ખપાવનારા જીવો મોહનીયને ખપાવે છે ત્યારે ક્રોધ અને માનરૂપી દેષ પ્રથમ નાશ પામે છે એટલે ઉપશમે છે અથવા ક્ષય પામે છે ત્યાર બાદ માયારૂપ રાગ નાશ પામે છે, અને ત્યારબાદ લોભરૂપી રાગને ઘણી મુશ્કેલી વેડીને ઉપશમાવે છે અથવા એમાં લોભ છેલ્લો જાય છે. માટે સૌથી મુશ્કેલ લોભરૂપ રાગને દૂર કરવાનું કાર્ય છે. અહિં માયા અને લોભને રાગરૂપ જાણવા. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે રાગનું સામર્થ્ય વધારે છે. એમ સમજીને સંસારમાં જે જે રાગને વધારનારા કે પ્રકટાવનારા કે ટકાવનારા સાધનો જણાય, તેનાથી હે લવ્ય જીવો! તમે બહુજ દૂર રહેજો, એટલે તેનો તિસ્કાર કરજો. શાસ્ત્રમાં રાગના અનેક સાધનો દર્શાવ્યા છે. તેમાંના કેટલાએક જણાવું છું. (૧) સ્ત્રી પરિચય-પુરૂષોએ (૧) “સ્ત્રી-ઓની સાથે વાતચીત કરવી (૨) ઠકું મશ્કરી કરવી, (૩) તેઓના ગીત સાંભળવા (૪) પ્રશંસા કરવી, (૫) સ્ત્રી કથા આનંદથી કરવી, વિગેરે સ્વરૂપે સ્ત્રીઓનો પરિચય બીલકુલ ન જ કરવો જોઈએ. કારણ કે તે રાગને વધારે છે. એ પ્રમાણે મનમાં પણ તેવા વિચાર લાવવાથી રાગ વધે છે. તેનું ચિત્ર જોવાથી પણ રાગ વધે છે. સંયમ મલિન બને છે. માટે જ્યાં સ્ત્રીનું ચિત્રામણ હોય, ત્યાં પ્રભુએ ૬૬ સંયમી મુનિવરોને પણ રહેવાની ના પાડી છે. તેમાં મુદો એ છે કે શીલ લાવનાને તે શિથિલ બનાવે છે. એમ કરતાં ઘણું દુઃખ લોગવવું પડે છે. એમ વિચારીને તેવા રાગના સાધનોથી દૂર રહીએ તો જ સુખી જીવન ગુજરી શકાય છે. માટે જ શ્રીજીવવિજયજી મહારાજે સજ્જાયમાં કહ્યું છે કે:—

રાગ ને રીસા દોય ખવીસા, એ તુમ દુઃખકા દીસા;

તે કાટન કું કરે અબ્યાસા, લહો સદા સુખ વાસા.

૨—આપ સ્વભાવમાંથી અવધૂ સદા મગનમાં રહેના.

આનો સ્પષ્ટાર્થ ઉપર જણાવી દીધો છે.

૨—શૃંગાર રસના પુસ્તકોનું વાંચન જે પુસ્તકોમાં માનવજીવન રૂપી સુખડને બાળવામાં અગ્નિના જેવો શૃંગારરસ ભરેલો છે તેવા પુસ્તકો નજ વાંચવા જોઈએ, કારણ કે તે રાગને વધારે છે. આજ મુદ્દાથી આત્મહિતને ચાહનારા ભવ્ય જીવોએ તેવા કાવ્ય વિગેરેનો અભ્યાસ ન જ કરવો જોઈએ. સંસ્કૃત ભાષાનો કે પ્રાકૃત ભાષાનો પરિચય કરાવનારા અને વૈરાગ્યાદિ રસને પોષનારા શ્રી જૈનદર્શનમાં કાવ્યો ઘણાં છે. તેમાં શ્રી શાંતિનાથ મહાકાવ્ય, શ્રીહીર સૌભાગ્ય કાવ્ય, વિજય પ્રશસ્તિ, કુમારવિહારશતક, શ્રી પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર, શ્રી સ્તોત્ર ચિંતામણિ વિગેરે કાવ્યાદિના અંથો ભણવાથી સંસ્કૃતનો બોધ સારામાં સારો થઈ શકે છે. તથા શ્રીપદ્મચરિત્ર, વસુદેવ હિંડી પ્રાકૃત, નાનું ને મોટું શ્રી મહાવીર ચરિત્ર તથા શ્રી પ્રાકૃત સ્તોત્રપ્રકાશ વિગેરે અંથોનો અભ્યાસ કરવાથી પ્રાકૃત ભાષાનો સારામાં સારો બોધ થઈ શકે છે. એમ શ્રી જૈનદર્શનમાં દરેક ભાષાના પરિચય મેળવવાને અંગે ઓછા વધતા પ્રમાણમાં ઘણાં અંથો હયાત છે. આવા અંથોનો અભ્યાસ કરવાથી ભાષાનો બોધ થાય, અને તે ઉપરાંત દ્રવ્યાનુયોગાદિની બીના પણ જાણી શકાય છે.

૩—નાટક સીનેમાનું જોવું—નાટક સીનેમા વિગેરેમાં શૃંગારના સાધનો વિશેષ કરીને જોવાય છે, અને સંભળાય છે, અને તેથી રાગમય જીવન બને છે. શારીરિક દૃષ્ટિએ પણ તેમાં ઘણી જાતનું નુકશાન રહેલું છે. પૈસા આપીને ઉજાગરો વેઠવો, આરોગ્યને બગાડવું, ધાર્મિક સાધનામાં લયંકર વિદ્ન વિગેરે નુકશાન ધ્યાનમાં લઈને તે તરફ ભવ્ય જીવોએ લગાર પણ પ્રીતિ ન રાખવી જોઈએ.

૪—તામસી આહાર તથા રાજસી આહાર, માંસ ખાવું, દારૂ પીવો, જેમાં દારૂ વિગેરે પદાર્થ આવે તેવા પદાર્થો ખાવાથી પણ રાગ વધે છે. એમ સમજીને તેવા સાધનોને ન સેવવા જોઈએ.

૫—ખરાબ સોળત—સોળતની અસર મનની ઉપર જરૂર પડે છે. ખરાબ દુરાચારી માણસોની સોળત કરવાથી રાગની વૃદ્ધિ થાય છે. કારણ કે આત્મા નિમિત્ત વાસી છે એટલે તે જેવા જેવા નિમિત્તોને પામે તે પ્રમાણે તેને ભાવના જાગે છે. રાગીની સોળતમાં રહેનાર જીવોને રાગ વધારે પ્રમાણમાં હોય છે. તેમના હૃદયમાં ભાવના પણ તેવીજ હોય છે, વચન પણ તેઓ તેવાજ બોલે છે, અને કાયાથી પણ તેઓ તેવીજ પ્રવૃત્તિ કરે છે. આ વાતને લક્ષ્યમાં રાખીને ભવ્યજીવોએ ધાર્મિક જીવન ટકાવવા માટે અને પરંપરાએ મુક્તિના સુખ મેળવવા માટે રાગના સાધનોથી જરૂર દૂર રહેવું જોઈએ. ૧૯૪

પ્રજુજી સંસારને લડાઈના મેદાનની જેવો જણાવે છે:—

રણભૂમિ મોહતણીજ આ સંસાર તેમાં શર સમા,
સ્ત્રી કટાક્ષો ધર્મ લરકરને હણે ક્ષણવારમાં;

લીંપાય ચિત્ત પ્રદેશ રાગ રૂઢિર પ્રવાહે ને ભમે,
વ્યસન રૂપી ગીધ આવા ભવ વિષે બુધ ના રમે. ૧૯૫

અર્થ:—આ સંસાર મોહ રાજની રણભૂમિ એટલે યુદ્ધક્ષેત્રના (લડાઈના મેદાન) જેવો છે. એ યુદ્ધક્ષેત્રને વિષે મોહરાજ અને ચારિત્ર રાજના યુદ્ધમાં મોહરાજની પાસે સ્ત્રીના કટાક્ષો શરૂ સમા એટલે બાણના જેવા છે. કારણ કે જેમ બાણ મનુષ્યને વીંધી નાખે છે તેમ આ સ્ત્રીની આંખના કટાક્ષરૂપી બાણો પણ ક્ષણવારમાં એટલે જલ્દીથી ચારિત્ર ધર્મરાજના લશ્કરને હણી નાખે છે. ભાવાર્થ એ કે ધર્મ તરફ રૂચિવાળા એવા ધર્મ રાજના ભવ્ય જીવરૂપી સુભટો તે જો સાવધાન ન હોય તો તે સ્ત્રીના કટાક્ષરૂપી મોહબાણથી વીંધાય છે તેથી સ્ત્રીને વશ થઈને ધર્મકાર્ય કરી શકતો નથી. વળી કટાક્ષોમાં મુંઝાયા બાદ ચિત્ત એટલે ભવ્ય જીવના મનરૂપી પ્રદેશ એટલે ભૂમિ (જમીન) રાગરૂપી રૂઢિરથી એટલે લોહીથી લીંપાય છે. એટલે જેના હૃદયમાં તે કટાક્ષરૂપી બાણ વાગે છે તેઓ તે સ્ત્રી પ્રત્યે રાગ અથવા પ્રીતિવાળા થાય છે. વળી આ રણક્ષેત્રમાં વ્યસન એટલે સંકટોરૂપી ગીધ પક્ષીઓ રખડી રહ્યા છે. એટલે સંસારી જીવોને સ્ત્રીના રાગથી અનેક પ્રકારનાં સંકટો સહન કરવાં પડે છે. આવા પ્રકારના ભવમાં એટલે સંસારને વિષે ડાહ્યા એટલે સમજી પુરૂષો રમણ કરતા નથી એટલે આસક્તિ ભાવ તલભાર પણ રાખતા નથી. ૧૯૫.

દુઃખમય સંસારમાં પડી રહેલા અજ્ઞાની જીવોના હાલ (સ્થિતિ) જણાવે છે:—

સંસાર મોહરસે ભરેલો સ્ત્રી કટાક્ષ તણા ધણા,
પ્રગટે વિલાસો ધર્મ વિણસે હૃદય મેલું રાગના;
જેરથી હોવે નિરન્તર વ્યસન પણ આવી પડે,
દુઃખમય ભવમાં અબુધ બહુ પોક મૂકીને રડે. ૧૯૬

અર્થ:—પૂર્વે જણાવેલી બીનાનું ખરું રહસ્ય પણ આ સંસાર મોહરૂપી રસથી એટલે વિષયાદિ રસોથી ભરેલો છે. એટલે આ સંસારમાં મોહરાજ ધર્મી જીવોને ધણા પ્રકારની લાલચો દેખાડે છે. તેમાં સ્ત્રીની આંખના કટાક્ષોરૂપી ધણા વિલાસો પ્રગટે છે. એટલે જ્યાં સ્ત્રીઓ પોતાની આંખના કટાક્ષો ફેંકીને તથા વિલાસો એટલે અનેક પ્રકારના હાવભાવ દેખાડીને તે ધર્મી જીવોને ધર્મથી ચલાયમાન કરી પોતાને વશ કરે છે જેથી તે ધર્મકાર્ય કરી શકતો નથી. પછી રાગના જેરથી એટલે સ્ત્રી તરફ જાગેલી પ્રીતિના જેરથી તેનું હૃદય મલિન થાય છે એટલે ધણા પ્રકારના અશુભ ધ્યાનથી દુષ્ટ પરિણામવાળું થાય છે. તેથી હંમેશાં ધણાં પ્રકારનાં વ્યસન એટલે સંકટોમાં તે સપડાય છે. આવા દુઃખથી ભરેલા સંસારને વિષે અબુધ એટલે અજ્ઞાની જીવ પોક મૂકીને રડે છે એટલે ધણાં પ્રકારના સંકટોને લીધે દુઃખી થઈ અત્યંત શોક (ખેદ) કરે છે. ૧૯૬

તત્ત્વદષ્ટિ જાગતાં ભવ્ય જીવોને સંસારની કીડા કેવી લાગે છે તે એ શ્લોકમાં જણાવે છે:—
 વિદ્યા અધુરી વિબુધને શરમાવતી મન મિત્રના,
 બાળતી બહુ બળ તણી મૈત્રીજ રાજસભા તણા;
 અન્યાય શરમાવે સભાને તેમ વિધવા નારનું,
 યૌવન હ્રદયને બાળતું બહુ ચંગ રૂપ રમણી તણું. ૧૯૭

ચિત્ત બાળે મૂર્ખ પતિની ઉપર કરતાં પ્રેમ એ,
 તત્ત્વદષ્ટિ જાગતાં સંસાર કીડા તેહને;
 શરમાવતી અતિખિન્ન કરતી દીલને પણ તેહના,
 જે કર્યું તે ભૂલ કરી આવું વિચારે ગુણી જના. ૧૯૮

અર્થ:—જેમ અધુરી એટલે અધિકચરી વિદ્યા પાંડિતને શરમાવે છે, કારણ કે પાંડિત છતાં પોતાને સંપૂર્ણ આવડતું નથી એમ બીજા જાણશે એવું માનીને તે શરમાયા કરે છે. વળી હુઆ માણસોની મિત્રતા જેમ મિત્રના મનને બાળે છે, કારણ કે હુઆ માણસ જ્યારે તેના મિત્રને અણીનો પ્રસંગ આવે ત્યારે ખસી જાય છે તે વખતે મિત્રને આવો પસ્તાવો થાય છે કે આવા માણસની મિત્રતા મેં ક્યાંથી કરી એટલે ન કરી હોત તો સાડાં. અહિં બલ પુરૂષોના સ્વભાવ વિગેરેની બીના યાદ રાખવી જોઈએ. જેથી તેના સંગ રૂપી જાલમાં સપડાવવાનો પ્રસંગ ન આવે. તે બીના ટુંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી—

સજ્જનો બલ પુરૂષોનો આદર સન્માન કરે તો પણ સજ્જનોને તે બલ પુરૂષ કલેશ આપનારો જ થાય છે, કારણ કે જેમ દૂધ વડે કાગડાને નહવરાવીએ તો પણ કાગડો મટીને હંસ બનતો નથી તેમ બલનો બલ સ્વભાવ જતો નથી. ૧

વળી રોગને અનુકૂળ આવે તેવાં આચરણોથી જેમ રોગ મટતો નથી પણ વધે છે તેમ બલને અનુકૂળ ઉપકાર કરવા છતાં પણ બલ પુરૂષ ગુણ (ઉપકાર) ની કદર કરતો નથી પણ કરેલા ઉપકારને જ દોષ રૂપે ગણે છે. એટલે ઉપકારની ઉપર અપકાર કરે છે. ૨

વળી ગુણી પુરૂષોની ઉપર લગાર પણ ઉપકાર કર્યો હોય તો તે ભવિષ્યમાં ઘણાં ગુણ રૂપે થામ (લાભદાયી) છે. જેમ ગાયોને ઘાસ જેવો તુચ્છ ચારો પણ દૂધ રૂપે થાય છે. તેમ થોડો પણ ઉપકાર લાભદાયક નીવડે છે. પરંતુ સર્પને જેમ ઘણું દૂધ પીવડાવીએ તો પણ ઘણાં ઝેર રૂપે થાય છે તેમ દુર્જનને ઘણાં ગુણ (ઉપકાર) કરીએ તો પણ મોટા દોષ તરીકે થાય છે. એટલે લાલને બદલે ભયંકર નુકશાન કરે છે. ૩

ખલ પુરૂષ કુતરાની તુલનામાં પણ આવતો નથી. ખલે તેથી પણ નીચ છે, કારણ કે કુતરાને રોટલાનો એક કકડો નાખીએ તો પણ ઘણો ગુણ માની રાજ થઈ પૂંછડી હલાવી ઘણીના ઘરનું રક્ષણ કરે છે, પરંતુ ખલ પુરૂષને તો ઘણોએ ધન માલ વિગેરે પદાર્થો દઈને ઉપકાર કરે તો પણ આકાશમાં જેમ વેલ ન ઉગે તેમ ખલ પુરૂષના હૃદયમાં સહેજ પણ સ્નેહનો અંકુરો ન પ્રગટે. ૪

ખરેખર માખીઓ જેમ ક્ષતને ઈચ્છે છે એટલે ગડ ગુમડ જેવી આંદીની જગ્યા જ બેસવા માટે પસંદ કરે છે, અને જેમ હલકા ખલના જેવા રાજાઓ પણ ક્ષતને એટલે બીજા રાજાની અને પ્રજા સાથે પ્રજાની ફાટકુટને ઈચ્છે છે, તેમ દુર્જનો પણ બીજાના ક્ષતને એટલે બીજાની હાનિ અથવા બીજાનો નાશ (સંકટ) ને ઈચ્છે છે, પરંતુ જગતમાં એક સંજ્ઞન જ એવો છે કે જે કોઈની હાનિ વા કલેશને ઈચ્છતો નથી, પરંતુ કેવળ શાન્તિને જ ઈચ્છે છે, અને સામાનું ભણું જ ચાહે છે. ૫

અહો દુર્જનો સ્વભાવ કેવો છે કે સંજ્ઞન પુરૂષના હૃદયમાં પેસતાં જ એટલે સંજ્ઞનનો મિત્ર થતાં જ તે સંજ્ઞનના હૃદયને ચીરનારો એટલે સંતાપ આપનારો થાય છે, જેમ કાંઈમાં પડેલું દૂધ હજારો ભાગવાળું થઈ જાય છે તેમ દુર્જન પુરૂષ સંજ્ઞનના હૃદયમાં પેસતાં જ તેના હૃદયને ભેદી નાખે છે. એટલે તેના મનમાં ઉકળાટ પેદા કરે છે. ૬

વળી સન્નિપાતનો તાવ જેમ એક સ્વભાવવાળો નથી તેમ દુર્જનનો સ્વભાવ પણ એક જાતનો હોતો નથી પરંતુ ઘડીમાં ઠંડો ઘડીમાં ગરમ ને ઘડીમાં સાધારણ (સમશીતોષ્ણ) થઈ જાય છે. ૭

ખરેખર આ જગતમાં જેમ સંજ્ઞનોનાં મનોવાંછિત ફળદાયી થાય છે તેમ દુર્જનોનાં મનોવાંછિત ફળતાં હોય તો આ જગત ટકી શકે જ નહિ. પરંતુ એજ ઘણું સારું છે કે જગતમાં સર્પોનાં અને દુર્જનોનાં તથા ચોર લોકોનાં ઇચ્છિત ફળતાં નથી, ને તેથી જ આ જગતની હયાતિ કાયમ રહી શકે છે. ૮

વળી સોનાનો ઘડો જેમ સેંકડો કકડા રૂપ થાય, તો પણ તેને ફરીથી ઘડીને નવો ઘડો બનાવી શકાય છે, તેમ સંજ્ઞનનું ચિત્ત ભાગ્યું (ખિન્ન, ઉદાસ થયું) હોય તો સમજાવવાથી ફરી સાંધી શકાય છે, પરંતુ દુર્જનનું ચિત્ત તો એવું કુભારના ઘડા સરખું દુષ્ટ છે કે જે ભાગ્યાથી ફરી ઘડી શકાતું જ નથી. એટલે જૂદું થયા પછી ભેગું કરી શકાતું નથી. (કેકાણે લાવી શકાતું નથી). ૯

દુર્જનને ખૂશ કરવા માટે એવો કોઈ પ્રેમ નથી, એવી કોઈ દવા નથી, એવી કોઈ આરા નથી, એવી કોઈ સેવા નથી એવો કોઈ ગુણ નથી કે એવી કોઈ ભુદ્ધિ નથી કે જેના વડે દુર્જનનું મન રાજ કરી શકાય. ૧૦

વિધિએ સમુદ્ર તરવાને વહાણ બનાવ્યું. અને અન્ધારૂં દૂર કરવા દીવો બનાવ્યો તથા હવા ખાવાને પંખો બનાવ્યો, તેમજ હાથીને વશ કરવા અંકુશ બનાવ્યો. એ પ્રમાણે દરેક વહાણ વિગેરે સાધનો બનાવ્યા પરંતુ દુર્જનનું ચિત્ત રાજી કરવાનો ઉપાય બનાવવાને ઉદ્યમ તો ઘણો કર્યો પણ નિષ્ફળ ગયો. એટલે વિધિએ દુર્જનનો સ્વભાવ સુધારવા માટે એકે ઉપાય બનાવ્યો નહિ. ૧૧

અહો દુર્જનની વૃત્તિ તે ત્રાજવાની ઢાંડીની જેવી છે, કારણ કે ત્રાજવાની ઢાંડી સહેજ ઓછું તોલ (વજન) હોય તો ઉંચી ચાલી જાય છે ને સહેજ વધારે તોલ (વજન) હોય તો નીચી થઈ (ચાલી) જાય છે તેમ દુર્જન માણસનું ચિત્ત પણ સહેજ સહેજ વાતમાં ઉંચું નીચું થઈ જાય છે. ૧૨

દુર્જનને તો કાંટાની જેવા ગણીને એનાથી બચવા માટે બે જ ઉપાય કરવા, તે એ કે ખાસગાથી કાંટાનું મુખ (અણી સ્થાન) ભાગી નાખવું, અથવા ઉપાડી દૂર ફેંકી દેવા. તેમ દુર્જનનું પણ કાં તો માર મારીને મોઢું બંધ કરવું ને તેમ ન બને તો તેનાથી દૂર રહેવું પણ તેની સોખત ન કરવી. ૧૩

સર્પ મણિધર હોય તો પણ જેમ ભયંકર છે તેમ દુર્જન જ્ઞાનવંત હોય તો પણ ભયંકર છે. ૧૪

જેમ પતંગીયાં અદ્ય દીપતી દીવાની જ્યોતિને પણ સંહન ન કરવાથી તેમાં અંપલાઈને તેને હોલવી નાખે છે તેમ દુર્જનો અદ્ય પણ ઉદય પામતા (પ્રકટ થતા) સજ્જનના સદ્ગુણોને સહન કરી શકતા નથી, તેથી તેઓ (દુર્જનો) સજ્જનની આબાદીને જેમ બને તેમ ઇર્ષ્યા કરી નાશ કરવાનો જ ઉદ્યમ કરે છે. ૧૫

જે વસ્તુ પોતાને અતિ પ્રીય હોય તે જ વસ્તુની ભેટ ગુણવંત પુરૂષોને કરાય છે, એ રીતિ પ્રમાણે દુર્જનને દોષો જ પ્રીય છે માટે ગુણીજનને દોષો જ આપે છે. કારણ કે બીજું એની પાસે આપવા યોગ્ય શું હોય ! એટલે દુર્જનની પાસે મુંડીમાં દોષ સિવાય બીજું કંઈ છેજ નહિ. ૧૬

વળી રાજાની સલા એટલે કચેરી અથવા કોર્ટમાં ન્યાય મળવો જોઈએ તેને બદલે ત્યાં અન્યાય થતો હોય તો તે અન્યાય સલાને જેમ શરમાવે છે. તથા વિધવા સ્ત્રીનું યૌવન (જુવાના) જેમ તેણીના હૃદયને બાળ્યા કરે છે, તથા બહુ અંગ એટલે સુંદર રૂપવાળી જુવાન સ્ત્રીનું ચિત્ત મૂર્ખ પતિની ઉપર પ્રેમ કરતાં જેમ બાળ્યા કરે છે તેમ ગુણવાન માણસોને પણ જ્યારે તરવદષ્ટિ એટલે આત્મા સંબંધી વિચારણા જાગે છે ત્યારે સંસાર ક્રીડા એટલે ખેલાં પોતે સેવેલા સંસારના વિલાસો તેમને શરમાવે છે. અને તેમના

દીલમાં ઘણા એક એટલે શોક કરાવે છે, અને અત્યાર સુધી સંસારમાં જે બાલ ચેષ્ટાના જેવું આચરણ અમે કર્યું હોય તે ભૂલ કરી છે એમ તેઓ વિચારે છે. દરેક પદાર્થને યથાર્થ સ્વરૂપે જાણવો, તે તત્ત્વદૃષ્ટિ કહેવાય છે. ૧૯૭-૧૯૮

આણ વાતને પૂર્વની જેમ દૃષ્ટાંત દઈને વિસ્તારથી સમજાવે છે:—

જિમ પ્રભાતે સ્વપ્ન રચના સર્વ મિથ્યા લાગતી,
નેત્રરોગ ગયા પછી એ ચન્દ્ર ભ્રમણા ના થતી;
નિર્વિકલ્પ સ્થિર મતિને તત્ત્વ દૃષ્ટિ જાગતાં,
સવિ બનાવો ભવ તણા મિથ્યા સ્વરૂપે ભાસતા. ૧૯૯

અર્થ:—જેમ રાત્રીએ આવેલી સ્વપ્નની રચના એટલે અનેક પ્રકારનાં સ્વપ્નો દોગડ હતાં એવું પ્રભાતે અથવા સંપૂર્ણ જાગે ત્યારે જણાય છે. વળી નેત્રરોગ એટલે ચક્ષુનો એક પ્રકારનો તિમિર નામનો તે રોગ કે જેનાથી એ ચન્દ્ર છે એવી ભ્રાન્તિ થાય છે તે રોગ ગયા પછી જેમ તેવી (એ ચન્દ્રની) ભ્રાન્તિ થતી નથી તેમ નિર્વિકલ્પ બુદ્ધિવા-જાને એટલે અનેક પ્રકારના વિષયાદિના વિચારોથી રહિત સ્થિર બુદ્ધિવાળા ભવ્ય જીવોને જ્યારે તત્ત્વદૃષ્ટિ એટલે આત્મા વિગેરે પદાર્થોની ઓળખાણ કરવા રૂપ શોધક દૃષ્ટિ જાગે છે ત્યારે સંસારમાં બની ગએલા સઘળા બનાવો પણ (તેવા આત્મદર્શી જીવોને) મિથ્યા સ્વરૂપે ભાસે છે એટલે સ્વપ્નની પેઠે વિનશ્વર જણાય છે. ૧૯૯

મનને સ્થિર કરવાનો ઉપાય વિગેરે જણાવે છે:—

તત્ત્વબોધે અટકશે સંકલ્પ સઘળા હ્રુદયના,
ધ્રુમ થતાં તે સ્થિર થશે તે સમય આ સંસારના;
સઘળા પદાર્થો ભવ્યને તે સ્વરૂપમાં ઝટ ભાસશે,
તત્ત્વબોધાદર્શથી બુધ ભૂલ સર્વ સુધારશે. ૨૦૦

અર્થ:—જ્યારે તત્ત્વબોધ થશે એટલે નવ તત્ત્વોના સ્વરૂપનો અથવા આત્મા વિગેરે પદાર્થોના સ્વરૂપનો બોધ એટલે યથાર્થ જ્ઞાન થશે ત્યારે ભવ્ય જીવોના મનના સઘળા સંકલ્પો (સંસારની ગડમથલના વિચારો) અટકી જશે. તે વખતે તેના (આત્મા) માં સ્થિરતા આવશે એટલે ડામાડોળપણું દૂર થશે. તે વખતે તે ભવ્ય જીવોને આ સંસારના તે સઘળા પદાર્થો કે જેમાં તેમને મમતા થતી હતી તે ખરા સ્વરૂપમાં એટલે તે પદાર્થો નાશવંત અને અસાર છે એવા સ્વરૂપમાં જણાશે. તે વખતે સમજી બનેલા તે ભવ્ય જીવો તત્ત્વબોધાદર્શ વડે એટલે તત્ત્વજ્ઞાન રૂપી આરિસા વડે પોતાની સર્વ ભૂલો સુધારશે. ૨૦૦

તત્ત્વદષ્ટિને પામેલા જીવો પોતાનું સ્વરૂપ પ્રભુની આગળ જે સ્લોકમાં કહે છે:—

તત્ત્વબોધ પમાડનારા પ્રભુ કને ઇમ ઉચ્ચરે;
તત્ત્વદષ્ટિ મનુષ્ય પ્રભુજી! બોધની પહેલાં ખરે;
રમણીના વચનો સુણી વાજાંત્રના શબ્દો વળી,
કોમલ પથારીમાં સુવંતા શરીરની ચંપી વળી. ૨૦૧

દાસ પાસ કરાવતાં અમૃત સમો ભવ લાગતો,
પણ હવે લાગે વિષમ સંસાર સ્નેહ ન જાગતો;
સ્વાત્મ ગુણ રતિ લાલ સુંદર થીર અનહદ ભાસતાં;
નિજ ગુણોમાં મહાલશું નિત આજથી રાજ થતા. ૨૦૨

અર્થ:—જેમને તત્ત્વદષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ છે, તેવા ભવ્ય જીવો તત્ત્વદષ્ટિને પમાડનારા ઉપકારી પ્રભુદેવની આગળ એટલે ચાલુ પ્રકરણને અનુસારે શ્રીઋષભદેવ પ્રભુની આગળ કહે છે કે હે પ્રભુજી! આપની પાસેથી અમે તત્ત્વનું જ્ઞાન મેળવ્યું તે પહેલાં તો સ્ત્રીઓના કોમળ અવાજ સાંભળતાં, તથા વાજાંત્રના મધુર શબ્દો સાંભળતાં અને કોમળ તળાઈઓમાં સુતી વખતે, તથા નોકરની પાસે શરીરની ચંપી કરાવતી વખતે તો આ સંસાર અમને અમૃત સમાન મીઠો લાગતો હતો, કારણ કે તે વખતે અમે સત્ય સ્વરૂપ જાણેલું નહિ હોવાથી તે વસ્તુઓ ઉપર અમને આસક્તિ લાવ (મોહ) હતો. પરંતુ હવે તો અમને આ સંસાર વિષમ એટલે આકરો દુઃખમય લાગે છે. એટલે તેના પ્રત્યે અમને સ્નેહ લાગતો નથી. સ્વાત્મગુણરતિ એટલે આત્માના જે જ્ઞાનાદિક ગુણો છે તેમાં રમણતા કરવાથી થતા કર્મ-નિર્જરા સાત્ત્વિક આનંદ વિગેરે લાલ સારા લાગે છે. કારણ કે તે આનંદ સ્થિર એટલે કાયમ રહેનારો છે. અને એ આનંદ અનહદ એટલે અખૂટ ભંડાર જેવો છે એટલે તે આનંદનો પાર (છેડો) નથી, એ રીતે આત્મગુણોની રમણતામાં અત્યંત આનંદવાળા થયેલા અમે આજથી અમારા પોતાના ઉત્તમ જ્ઞાનાદિ ગુણોમાં જ (આત્મગુણોમાં જ) રમણ કરીને મહાલશું એટલે રાજ થઈને વિચરીશું. ૨૦૧-૨૦૨

પ્રભુજી બાર સ્લોકમાં અશુભ મૂર્છાદિકને પ્રશસ્તાલંબનમાં જોડવાનું કહે છે:—

પ્રભુજી કહે એ ભવ્યને ઉત્તમ શીખામણ ધારીએ,
અશુભ મૂર્છાદિક પ્રશસ્તાલંબને ઝટ જોડીએ;
ઇમ કરી સંસાર કેરો તુચ્છ મોહ ઉતારીએ,
નર જન્મને સફલો કરી નિર્વાણ પદ સુખ પામીએ. ૨૦૩

અર્થ:—ઉપરની ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે જ્યારે વૈરાગ્યવંત લવ્ય જીવો પ્રભુ આગળ પોતાના આનંદનું નિવેદન કરે છે, ત્યારે પ્રભુજી એટલે આદીશ્વર પ્રભુ પણ તેમને કહે છે કે હે લવ્ય જીવો! આ ઉત્તમ શીખામણ તમારે અવશ્ય ધારવી એટલે જ્યાંલમાં રાખવી કે અનાદિ કાલથી તમારામાં જે મૂર્છા વિગેરે એટલે મમત્વ લોભદશા સ્નેહ વગેરે જે સંસ્કારો છે તે જો તમારાથી એકદમ દૂર ન કરી શકાય તો તેને આગળ જણાવવા પ્રમાણે ઉત્તમ આલંબનોમાં જલ્દી જોડી દેજો. અહીં આલંબન બે પ્રકારના સમજવાના છે. ૧ પ્રશસ્ત આલંબન એટલે પ્રભુ પૂજા વિગેરે શુભ કાર્યો (નિમિત્ત). ૨ અપ્રશસ્ત આલંબન એટલે હિંસા વિગેરે અશુભ કાર્યો (સાધન). અત્યાર સુધી તમારે અશુભ આલંબન હતું. તેનો ત્યાગ કરીને તમારે પ્રશસ્તાલંબન ગ્રહણ કરવા અને એ રીતે પ્રશસ્ત આલંબનમાં મૂર્છા વિગેરે જોડવાથી છેવટે સંસાર ઉપરનો તુચ્છ મોહ વિગેરે પણ તરત ઉતરી જશે—ઓછા થઇને નાશ પામશે અને એવી રીતે મનુષ્ય જન્મને સફલ કરીને નિર્વાણપદ એટલે મોક્ષનાં સુખ મેળવજો. ૨૦૩

મૂર્છા અને રાગ ક્યાં કરવો તે જણાવે છે:—

પ્રભુ કેરા લવ્ય બિંબે તીવ્ર મૂર્છા રાખજો,
નહિં ભવ તણા અર્થો વિષે તેમાં રહેલી કાઢજો;
સ્વાધ્યાય માંહે રાગ કરજો લવ્ય તપ એ માનજો,
યોગની સ્થિરતા બળે એ થાય ઈમ ના ભૂલજો. ૨૦૪

અર્થ:—કયા કયા ઉત્તમ આલંબનોમાં મૂર્છા વિગેરે કરવા તે જણાવે છે—હે લવ્યો! તમને અત્યાર સુધી ધન, કુટુંબ વગેરે ઉપર તીવ્ર મૂર્છા એટલે ઘણી આસક્તિ હતી તો તેજ આસક્તિ તમે હવે જિનેશ્વર ભગવંતની લવ્ય પ્રતિમા ઉપર રાખજો, અને સંસારી પદાર્થો ઉપર રહેલી આસક્તિ કાઢી નાખજો. તમારો સ્ત્રી પુત્રાદિક ઉપરનો જે રાગ તે કાઢી નાખીને સ્વાધ્યાયમાં એટલે ધાર્મિક ગ્રંથોના અભ્યાસ વિગેરેમાં જોડજો. અને તે સ્વાધ્યાયને જ સુંદર તપ માનજો. કારણ કે આ શ્રુતનો અભ્યાસ યોગની અચળતા છોડીને તેની સ્થિરતા કરવાથી થાય છે, એ વાત તમે ભૂલશો નહિ. સ્વાધ્યાયના પાંચ પ્રકારની બીના શ્રી શ્રાવક ધર્મજાગરિકામાં કહી છે, તે ત્યંથી જોઈ લેવી. ૨૦૪

સ્નેહ ક્યાં રાખવો વિગેરે જણાવે છે:—

સ્નેહ સાધર્મિક વિષે નિત રાખજો શ્રાવક તણા,
શ્રાવક ગણો સાધર્મિ સાધુ તેમ ગુણિ મહારાજના;

પુત્ર કેરા સ્નેહથી પણ સ્નેહ અધિકો રાખીએ,
સાધર્મિમાં આવું કરી સમ્યક્ત્વને અજવાલીએ. ૨૦૫

અર્થ:—વળી તમે સાધર્મિક ગંધુઓની ઉપર એટલે સમાન ધર્મવાળા લબ્ય જીવોની ઉપર હંમેશાં સ્નેહ રાખજો અને તેમને યથાશક્તિ સહાય કરજો. શ્રાવકને આશ્રીને સમાન ધર્મવાળા શ્રાવકનો સમુદાય તે સાધર્મિક ગણાય. તથા સાધુને આશ્રીને ગુણવંત સાધુનો સમુદાય તે સાધર્મિક ગણાય. સૌથી મોટું સગપણ સાધર્મિકનું કહ્યું છે, કારણ કે સાધર્મિકની સોબતથી આપણને ધર્મકાર્ય કરવામાં વધારે અનુકૂલતા મળે છે. માટે પુત્ર કરતાં પણ સાધર્મિક ભાઈની ઉપર અધિક સ્નેહ રાખવો. આ પ્રમાણે સાધર્મિક ઉપર પ્રીતિભાવ રાખનારનું સમ્યક્ત્વ નિર્મળ થાય છે. ૨૦૫

પ્રીતિ વિગેરે કરવાનું પ્રશસ્તાલંબન જણાવે છે:—

ઉત્તમ અનુષ્ઠાને સદા કરજો જ પ્રીતિ તેહના,
પાંચ ભેદો જાણવા તિમ હર્શને ગુરુરાજના;
રાજ થજો સ્યાદાહ મતથી તિમ પદાર્થ પિછાણતા,
દીલ માંહી હર્ષ ધરજો તેમ વ્રત દૂષિત થતા. ૨૦૬

દ્વેષ વિગેરે ખરી રીતે કયાં કરવા જોઈએ ? તે જણાવે છે:—

દ્વેષ કરજો ક્રોધ ને ધાર્મિક વિધાનો વિણસતાં,
રોષ કરવો ધર્મ કેરા પ્રત્યનીકો નિરખતાં;
કર્મ કેરી નિર્જરાના સાધનોને સાધતાં,
મદ ધારજો ને માન કરજો નિજ પ્રતિજ્ઞા પાલતાં. ૨૦૭

અર્થ:—હે લબ્ય જીવો ! તમે સારાં ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો કરવામાં હંમેશાં પ્રીતિ રાખજો. તે અનુષ્ઠાનના પાંચ ભેદ જાણવા જેવા છે. તેની ખીના ટુંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી—

૧ પુણ્યવાનની જીવો આ લોકના અનેક સ્વાર્થ સાધવાને માટે એટલે ભોગાદિ ક્ષણિક સામગ્રીને મેળવવાને માટે જે તપશ્ચર્યા તથા દાન વિગેરે ક્રિયા કરે, તે વિધાનુષ્ઠાન કહેવાય. જે જેમ જીવનને બગાડે છે, તેમ આ અનુષ્ઠાન નિર્મલ ધાર્મિક ક્રિયાને બગાડે છે, અને એથી પોતાનું ચાલુ જીવન પણ બગાડે છે, સાધ્યથી ચૂકાઈ જવાય છે. આ બાબતમાં કૂલવાલક સાધુની ખીના જાણવા જેવી છે. તે ટુંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી—

એક આચાર્ય મહારાજના સાધુ સમુદાયમાં એક શિષ્ય અવિનયથી ભરેલો હતો. જ્યારે શ્રીઆચાર્ય મહારાજ તે અવિનીતને તાડના તર્જન વિગેરે કરે, કે હિતશિક્ષા આપે, ત્યારે તે સૂરિજીની ઉપર કોપાયમાન (ગુસ્સે) થતો. એક વખત શિષ્યને સાથે લઈ આચાર્ય

મહારાજ શ્રી ગિરનારજીની યાત્રા કરવા ગયા ત્યાં તે શિષ્ય સ્ત્રીઓની પ્રત્યે કુદૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો, તેથી ગુરુએ આ બાબતમાં બહુ શીખામણ આપી તેમ કરતાં અટકાવ્યો, તો પણ તે ક્રોધ કરવા લાગ્યો, અને ગુરુને મારવાના ઇરાદાથી ડુંગર પરથી ઉતરતાં શિષ્યે ગુરુની પાછળ એક મોટો પથ્થર ગબડાવ્યો. પરંતુ ભાગ્યચોરો તે પથ્થર ગુરુના બે પગની વચ્ચે થઈને નીચે ગબડી ગયો, ને ગુરુજી બચી ગયા. આવા દુષ્ટ કૃત્યથી ગુરુએ તેને શ્રાપ આપ્યો કે હે પાપી ! તું સ્ત્રીઓથી જ વિનાશ પામીશ. આ શ્રાપ સાંભળીને તે અવિનિત શિષ્યે વિચાર કર્યો કે—“હવે જ્યાં સ્ત્રીઓ વિનાનો પ્રદેશ (સ્થાન) હોય ત્યાં જ રહેવું.” એમ વિચારી કોઈ નદીના કિનારે વસતિ વિનાના સ્થાનમાં એકાન્તે રહી સૂર્યની આતાપના લે છે, તેના આ ઉચ્ચ તપના પ્રભાવથી તે નદી આ મુનિના તરફ વહેતી બંધ થઈ બીજી તરફ વહેવા લાગી. તેથી લોકોએ આ સાધુનું કુલવાલુક (નદીને વાળનાર) એવું નામ પાડ્યું.

એક વાર રાજગ્રહી નગરીના શ્રેણિક રાજાના પુત્ર કોણિક રાજાને વિશાલાનગરીના ચેટક રાજા (ચેડા રાજા) ની સામે યુદ્ધનો પ્રસંગ આવતાં કોણિક રાજાએ એવી આકરી પ્રતિજ્ઞા કરી કે “જો હું ચેડા રાજાની વિશાલા નગરીને ખોદી ન નાખું, તો મારે અગ્નિમાં બળી મરવું.” આવી કઠણ પ્રતિજ્ઞા કરીને ઘણું યુદ્ધ કરવા છતાં કોણિક રાજા તે નગરી જીતી શક્યો નહિ. ત્યારે ગુરુ આજ્ઞાનો ભંગ કરનાર અને મારી નાખવાના ઇરાદાથી પથ્થર ગબડાવનાર એવા કુલવાલુક મુનિની ઉપર ખેલાના બનાવથી કોપ પામેલી શાસન-દેવીએ આકાશવાણીથી કોણિકને કહ્યું કે “જો માગધીકા નામની ગણિકા કુલવાલુક મુનિને ચારિત્રથી બ્રહ્મ કરીને લાવે તો તેની સહાયથી તું વિશાલાનગરીને જીતી શકે.” ત્યારે કોણિકે માગધિકાને બોલાવી આ વાત જણાવી ત્યારે તેણીએ પણ મુનિને ચારિત્રથી બ્રહ્મ કરીને અહીં લાવવાનું કખૂત્ત કર્યું. અને કપટી શ્રાવિકા બની નદીના કિનારે નિવાસ કરીને મુનિને બોલારવા તેડે છે. એક વખત લાડવામાં નેપાળો નાંખીને તે બોલારાવતાં તે મુનિને અતિસાર રોગ થતાં પોતાના તાબાની નાની ગણિકાઓ પાસે સારવાર કરાવતાં કરાવતાં થોડી વારમાં જ મુનિ વેશ્યાના તાબે થઈ ગયા. ત્યાર બાદ તે મુનિને કોણિકના નગરમાં લઈ ગઈ, ત્યાં કોણિકે મુનિને વિશાલા નગરી જીતવામાં સહાય કરવાનું કહેતાં તે વચન કખૂત્ત કરીને મુનિ વિશાલા નગરીમાં ગયા, ત્યાં નગરમાં બધે સ્થલે ભમી ભમીને નિર્ણય કર્યો કે આ શ્રીમુનિસુવ્રત સ્વામીના સ્તૂપના પ્રભાવથી નગરી જીતી શકાતી નથી, ત્યાર પછી નગરીમાં ભમતાં જ્યારે સર્વ લોકો પૂછે છે કે આ નગરીનો ઉપદ્રવ ક્યારે શાંત થશે ? ત્યારે મુનિએ કહ્યું કે “જ્યાં સુધી આ સ્તૂપ છે ત્યાં સુધી ઉપદ્રવ રહેશે, મોટે સ્તૂપ ઉખેડી નાખો તો સર્વ ઉપદ્રવ શાન્ત થાય.” મુનિનું આ વચન સાંભળીને લોકોએ સ્તૂપ ઉખેડવા માંડ્યો તે વખતે મુનિના સકેત પ્રમાણે કોણિકનું સૈન્ય નગરીથી દૂર હઠતું હઠતું બે ગાઉ પાછું હટી ગયું. તેથી લોકોને મુનિની ઉપર વિશ્વાસ બેઠા, અને સ્તૂપને જડમૂળથી ખોદી નાખી બાર વર્ષે લોકોએ

નગરના દરવાજા ઉઘાડયા. અહિં દરવાજા ઉઘાડયા બાદ તુર્ત હઠી ગયેલા સૈન્ય સહિત કોણિકે આવીને નગરીને ઘેરો ઘાલીને મોટું યુદ્ધ કરી નગર પ્રવેશ કર્યો. આ યુદ્ધ વખતે ૧ કોડ ૮૦ લાખ સુભટો હણાયા, તેમાં દશ હજાર સુભટો તો એકજ માછલીના પેટમાં ઉત્પન્ન થયા, અને એક સુભટ દેવલોકમાં ગયો, તથા એક સુભટ ઉંચા કુળના મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થયો. અને બાકીના બધા સુભટો નરક ગતિમાં અને તિર્યચ ગતિમાં ગયા. આ વખતે ચેડા રાજા સમાધિ પૂર્વક વાવમાં પડતાં ધરણેન્દ્રે ઝીલી લીધા. અને તેમને તે પોતાના ભુવનમાં લઈ ગયો. અંત સમયે મરણ પામી આઠમા દેવલોકમાં સામાનિક દેવ થયા. તથા ચેડા રાજાની દીકરીનો દીકરો સત્યકી વિદ્યાધર વિશાલા નગરીના લોકોને નીલવંત પર્વત ઉપર લઈ ગયો, અને કોણિક રાજા પણ નગરીનો નાશ કરી પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી પોતાની રાજધાનીમાં પાછો વળ્યો.

અહિં દૃષ્ટાંત પૂરું થાય છે. તેમાંથી સાર એ લેવો કે—કુલવાલુક મુનિનું આરિત્ર વિષ ક્રિયા રૂપ હોવાથી ગુરના દ્રોહી થયા. ભગવંતનું દેહરાસર જોદી ન'ખાવ્યું. અને ચેડા રાજા જેવા ધર્મી રાજાના નાશમાં નિમિત્ત કારણ થયા, અને માગધીકા ગણિકાને વશ થઈ અનેક પાપકર્મ કરી દુર્ગતિમાં ગયા. વિષાનુષ્ઠાનના આવા ગેરલાભ જાણીને આત્માર્થી ભવ્ય જીવોએ તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

૨. ગરલ અનુષ્ઠાન—જે ધર્મક્રિયા કરવામાં આ ભવના સુખની ઇચ્છા ન હોય પરંતુ પરભવમાં ઇન્દ્ર, દેવ, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ વિગેરેની મહાઋદ્ધિઓને મેળવવાની ઇચ્છા હોય તો તે ધાર્મિક ક્રિયાઓ જો કે થોડું ફળ આપે છે પરંતુ એ ફળના પરિણામે પણ સંસાર વૃદ્ધિ સિવાય બીજું કંઈ હોતું નથી માટે ગરલ એટલે ગિરોલી શ્વાન વિગેરેનું ઝેર જેમ ઘણા કાળે જીવનનો નાશ કરે છે, તેમ આ અનુષ્ઠાન ઉત્તમ છતાં પણ નિયાણાની ભાવનાને લઈને કર્મની નિર્જરા વિગેરે સંપૂર્ણ ઉત્તમ લાભ રૂપ ફલને હણે છે. આ સંગ્રહમાં શ્રીનંદિષેષુ મુનિની બીના જાણુવા જેવી છે. તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી:— નંદી ગામમાં સોમિલ બ્રાહ્મણનો નંદિષેષુ નામનો પુત્ર રહેતો હતો. એટલો બધો કદૂપો અને બેડોળ શરીરવાળો હતો કે જેથી બીજાને દેખતાં જ તિરસ્કાર થાય, એથી કોઈએ તેને કન્યા ન આપી, ત્યારે તેના મામાએ પોતાની સાત પુત્રીઓમાંથી એક પુત્રી આપવા કહ્યું, પરંતુ પુત્રીઓએ તેનો તિરસ્કાર કરી પરણવા ના પાડી ત્યારે બહુ ખેદ પામીને વનમાં જઈને એક ટેકરી ઉપરથી અંપાપાત કરવા તૈયાર થતાં કોઈ મુનિએ તેને જોઈને અંપાપાત કરતાં અટકાવ્યો. અને મુનિએ કારણ પૂછતાં જવાબમાં તેણે પોતાની બધી હકીકત જણાવી દીધી. ત્યારે મુનિએ તેને બહુજ વૈરાગ્યમય સુંદર ઉપદેશ આપ્યો. તે ઉપદેશ સાંભળીને વૈરાગ્ય પામી પોતાને આ ભવના જેવું દુઃખ પરભવમાં ન પડે અને કંઈક સુખ મળશે તેવી આશાએ આરિત્ર ગ્રહણ કરી શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી નંદિષેષુ ગીતાર્થ થયા. એક વાર એવો નિયમ ગ્રહણ કર્યો કે નિરન્તર છઠ્ઠ તપ કરી પારણાને દિવસે

વૃદ્ધ મુનિ ગ્લાન મુનિ વિગેરે મહાપુરુષોત્તમ વૈયાવચ્ચ (આહાર પાણી વિગેરે દેવા રૂપ ભક્તિ) કરીને આયંબિલ કરવું.

આ પ્રમાણે અખંડ લાવે તે અભિગ્રહ પાલી રહ્યા છે. એક વખત ઇન્દ્રે દેવસભામાં નંદિષેણ મુનિની વૈયાવૃત્યના અભિગ્રહની પ્રશંસા કરી. ત્યારે કોઈ બે અવિશ્વાસુ દેવ પરીક્ષા કરવા સાધુના વેષે આવ્યા. તેમાં એક તો માંદગીના બ્હાને ગામ બહાર રહ્યો ને બીજો દેવ સાધુ નંદિષેણ છટૂના પારણે આયંબિલ કરવા બેસે છે તેટલામાં આવીને કહે છે કે હે નંદિષેણ ! તારો અભિગ્રહ કેવો ? ગામ બહાર માંદા સાધુ પાણી વિના તરસ્યા મરે છે, અને તું આયંબિલ કરવા બેસે છે. આ વચ્ચે સાંભળી ગોચરીતું પાત્ર બીજા સાધુને સોંપી તુર્ત ગામમાં પાણી બોલવા નિકળ્યા, પરંતુ તે દેવે બધે ઠેકાણે સદોષ પાણી કરી દીધું, છતાં પણ બહુ રખડતાં એક ઘેરથી નિર્દોષ પાણી મળ્યું. તે લઈ ગામ બહાર તે કૃત્રિમ ગ્લાન સાધુ પાસે આવ્યા, તે વખતે તેને બહુ આડા થઈ ગયેલા હોવાથી તેનું શરીર ધોવા લાગ્યા, ત્યારે તે દેવે આડાને એટલો બધો દુર્ગંધી બનાવી દીધો કે સાધારણ માણસ તો ત્યાં ઉભો રહી શકે જ નહિ, છતાં પણ નંદિષેણ મુનિ તો તે ગ્લાન સાધુની કર્મગતિ વિચારે છે, ત્યાર બાદ શરીર ધોઈને તે સાધુને ખાંધ પર બેસાડી પોતાના ઉપાશ્રયે લઈ જાય છે તે વખતે કૃત્રિમ ગ્લાન (દેવ) સાધુએ રસ્તામાં પણ ઘણી વાર આડા કરી નંદિષેણનું શરીર વિષ્ટાથી ભરી દીધું, તો પણ મુનિએ દુર્ગંધા ન કરી અને ઉપાશ્રયે લાવીને સાધુને રોગ રહિત કરવાના યોગ્ય ઉપાય કરવા લાગ્યા. તેથી બન્ને દેવો ઘણાં રાજી થયા. અને પોતાનું મૂલ સ્વરૂપ દેખાડીને તથા ખેલાંની બધી વાત જણાવીને ક્ષમા માગી વંદના કરીને સુગંધી પુષ્પાદિકની વૃષ્ટિ કરી પોતાને સ્થાને ગયા.

એ પ્રમાણે વૈયાવૃત્યના નિયમવાળી તપશ્ચર્યા નંદિષેણ મુનિએ બાર હજાર વર્ષ સુધી કરી અને મતાન્તરે પંચાવન હજાર વર્ષ સુધી કરી અનશન અંગીકાર કર્યું, તે વખતે સર્વ અન્તઃપુરની સ્ત્રીઓ સહિત કોઈ ચક્રવર્તિ રાજા વંદન કરવા આવ્યો તે વખતે ચક્રવર્તીની સુંદર રૂપવંતી સ્ત્રીઓને જોતાં તેમને પોતાની પૂર્વ સ્થિતિ યાદ આવી. અને ‘અન્ય ભવમાં હું આવી સ્ત્રીઓને વહ્નલ થાઉં’ એવું નિયાણું કરી સાતમા મહાશુક નામના દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી ચ્યત્રી સૂર્યપુર નગરમાં અધકવૃષ્ણિ રાજાના દશમા વસુદેવ નામે પુત્ર થયા, ત્યાં સ્ત્રીવહ્નલપણાના નિયાણાથી સ્ત્રીઓ મોહ પામે એવા સ્વરૂપવાન થતાં ઘણી નગરની સ્ત્રીઓ વસુદેવની પાછળ ભરે છે. આ બીના જોઈને નગરજનોએ રાજાને આ ઉપદ્રવ રોકવા વિનંતિ કરી. રાજાએ વસુદેવને ‘આ રાજગઢ છોડીને તમારે બહાર ફરવું નહિ’ એવી આજ્ઞા કરવાથી તે રાજગઢમાં જ રહે છે. એક વાર એક દાસીની સાથે કંઈક બોલાચાલી થતાં દાસીએ કહ્યું કે આવાં લક્ષણથી જ નજરકેદ થયા છો. આ વચ્ચેથી એકદમ રાજગઢમાં જ રોકાઈ રહેવાનું દારણ સમજીને પોતાનું અપમાન બાણી “ભાઈના અપમાનથી વસુદેવે ચિતામાં પ્રવેશ કર્યો છે” એટલું વાક્ય દરવાજે લખી કોઈ મહાને સળગાવીને

રાત્રીમાં જ પરદેશ નિકળી ગયા. ત્યાં પરદેશમાં ૭૨૦૦૦ ઉત્તમ કન્યાઓ પરણ્યા; ત્યાર-બાદ સૂર્યપુરમાં રોહિણી રાજપુત્રીના સ્વયંવર વખતે વામન રૂપે (ઠીંગણા બનીને) ત્યાં હાજર રહી કૃતુહલ દેખાડી રોહિણીને પરણ્યા, અને વામનને કુંવરી વરી એમ જાણી ત્યાં યુદ્ધ જામતાં સમુદ્રવિજય વિગેરે રાજ્યો વામન સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા. વસુ-દેવે વિચાર્યું કે મોટાભાઈ સાથે યુદ્ધ કરવું ઠીક નહિ એમ જાણી પોતાના નમસ્કારના અક્ષરવાળું બાણ ફેંકીને પોતે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યું. ત્યારે બધું કુટુંબ આનંદ સહિત ભેગું મળ્યું.

ત્યાર બાદ રોહિણીએ ચાર સ્વપ્નાં જોયાં, તેથી તેને બળદેવ નામે પુત્ર થયો, અને દેવકીએ સાત સ્વપ્નાં જોયાં તેથી તેને કૃષ્ણ વાસુદેવ નામે પુત્ર થયો. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં વસુદેવ સ્વર્ગે ગયા. અહીં નંદિષેણની બીના પૂરી થાય છે. તેમાંથી સાર લેવાનો એ કે—સંયમની આરાધના ઉંચી કોટીની છતાં પણ અંત સમયે નંદિષેણ મુનિએ નિયાણું કર્યું, તેથી તે આરાધના ગરલ જેવી થઈ ગઈ. અને તેથી જે ઘણાં કર્મોની વિશિષ્ટ નિર્જરાદિ લાભ મળવો જોઈએ, તે ન મળતાં નિયાણાની ભાવના પ્રમાણે જ ફલ પામ્યા. આવી ક્રિયા કરવામાં આત્મદષ્ટિ શિથિલ થાય છે. એમ સમજીને લબ્ધી જીવોએ આવી ગરલ જેવી ક્રિયા નજ કરવી જોઈએ.

૩ અન્યોન્યાનુષ્ઠાન—જે ક્રિયા કરે છે, તેનો મુદ્દો સમજ્યા વિના જેમ બીજો પુરૂષ ક્રિયા કરે, તે પ્રમાણે ધર્મક્રિયા કર્યા કરવી તે અન્યોન્યાનુષ્ઠાન કહેવાય. જેમ કેટલાએક ગોવાળ વાંસની વાંકી લાકડીઓને અગ્નિથી તપાવી સીધી કરતા હતા, તે જોઈને એક જટિલ તાપસના શિષ્યે પોતાના ગુરૂને વાચુના રોગથી વાંકા વળેલા જાણી તે પ્રમાણે ગુરૂ પ્રત્યે પણ તેવો અખતરો અજમાવતાં લોકમાં હાંસીપાત્ર થયો, તેવી રીતે એક બીજાની દેખા-દેખીથી ધર્મક્રિયા કરવાથી તાત્વિક ફળ મળતું નથી. આ બીના વિસ્તારથી આ પ્રમાણે જાણવી:—

પૂર્વે શૃંગારપુર નામના નગરમાં કોઈ તાપસ રહેતો હતો. તે કુબડો હતો, તેને પછવાડે ખૂંધ નિકળી હતી. તેથી તે વાંકો વળીને ચાલતો હતો. એ તાપસને એક મૂર્ખ શિષ્ય હતો. તે એક વાર ગંગા નદીના કિનારે ગયો. ત્યાં ગોવાળીઆ તાપણી કરીને તેમાં પોતાની લાકડીઓ મૂકીને તાપતા હતા, ત્યારે તે મૂર્ખ શિષ્યે પૂછ્યું કે તમે આ શું કરો છો ? ત્યારે ગોવાળીઆએ કહ્યું કે અમારી લાકડીઓ વાંકી વળી ગઈ છે તેને સ્થેજ સ્થેજ અગ્નિનો તાપ આપીને સીધી કરીએ છીએ, પછી શિષ્યે થોડીવાર ત્યાં બેસીને તેમની સર્વ ક્રિયા નજરે જોઈને મઠ તરફ આવતાં વિચાર કર્યો કે મારા ગુરૂ પણ કેડ-માંથી વાંકા વળીને ચાલે છે માટે આ પ્રયોગ મેં સારો જાણ્યો, જેથી ઘણા વખતની મારા ગુરૂની કેડની વાંકાશ હવે હું મટાડી (ફર કરી) શકીશ, આ રીતે વિચાર કરતા કરતા મઠમાં આવીને તે અગ્નિ બરાબર સળગાવીને ગુરૂના પગ અને ગળું ભેગું કરી પીઠને અગ્નિથી તપાવવા લાગ્યો, તેથી ગુરૂએ ઘણી ખમો પાડી અને અન્તે મરણ પામ્યા.

આ બનાવથી ઘણા લોકો એકઠા થઈ ગયા, અને તેમણે શુંને એ રીતે અગ્નિમાં તપાવવાનું કારણ શિષ્યને પૂછ્યું, ત્યારે ગંગાના કિનારે અગ્નિમાં વાંકી લાકડીઓ તપાવી ધીમે ધીમે સીધી કર્યાની નજરો નજર જોયેલી વાત કહી સંભળાવી, તે સાંભળી સર્વ લોક શિષ્યની મૂર્ખાઈને ધિક્કારવા લાગ્યા, તેઓએ તેને ઘણો ફિટકાર આપ્યો. આથી શિષ્ય બહુ ઝંખવાણો પડી ગયો. અને લોકમાં હાંસી પાત્ર થયો. એ પ્રમાણે કિયાનો મુદ્દો કંઈ પણ સમજ્યા વિના જેઓ એક બીજાની દેખાદેખી ધર્મ ક્રિયા કરે છે, તે પણ ઉપર કહેલા મૂર્ખ શિષ્યના જેવા જાણવા. માટે એવી દેખાદેખી ન કરતાં કિયાનું રહસ્ય સમજીને ધર્મ-ક્રિયા કરવી એ જ આ વાતનો સાર છે.

૪ તદ્ધેતુ અનુષ્ઠાન—કિયાનું રહસ્ય અથવા તેનો ઉદ્દેશ સમજીને જે ધર્મ ક્રિયા કરવી તે તદ્ધેતુ અનુષ્ઠાન કહેવાય. અહિં તત્ એટલે તે ધર્મક્રિયાનો જે હેતુ-મૂળ હેતુ એટલે મૂળ કારણ જાણીને જે અનુષ્ઠાન-ધર્મક્રિયા કરવી તે તદ્ધેતુ અનુષ્ઠાન કહેવાય. પ્રભુ શ્રીમહાવીર દેવના આનંદ શ્રાવક વિગેરે દશ શ્રાવકો આનું અનુષ્ઠાન કરતા હતા. તેમનું પવિત્ર આદર્શ જીવન આ ગ્રંથના જ ૨૮ મા પાને જણાવ્યું છે.

૫ અમૃતાનુષ્ઠાન—ફક્ત મોક્ષ ફળ મેળવવાના અભિપ્રાયથી ક્ષણે ક્ષણે ચઢતા ભાવે શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે ક્રિયા કરવી તે અમૃત અનુષ્ઠાન કહેવાય. આ અનુષ્ઠાનમાં દૃષ્ટાંત તરીકે અર્જુનમાળી વિગેરે લઈ શકાય. તેમાં અર્જુનમાળીનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે—

રાજગૃહી નગરીમાં અર્જુન નામે માળીને અત્યંત સુંદર સ્વરૂપવાળી બન્ધુમતી નામની સ્ત્રી હતી, પોતાની સ્ત્રી સહિત તે માળી નગરની બહારના ભાગમાં આવેલા પોતાના બાગની પાસે રહેલા એક યક્ષના દેવળમાં હજાર પલના લોહનો મોગર હાથમાં ધરીને ઉભેલા એવા મોગરપાણી નામના પ્રસિદ્ધ યક્ષની પૂજા હંમેશાં કરતો હતો. એક વાર કોઈ મહોત્સવના દિવસે કોઈ છ પુરૂષો યક્ષના મંદિરમાં આવીને બેઠા છે, તે વખતે સ્ત્રી સહિત પૂજા કરવા આવેલ અર્જુન માળીની સ્વરૂપવંત સ્ત્રીને જોઈને તેના પ્રત્યે કુદૃષ્ટિ થવાથી તે છ જણાએ અર્જુન માળીને બહાર નિકળતી વખતે બાંધીને તેની સમક્ષ છએ જણાએ તે સ્ત્રીને લોગવી. તે જોઈને અર્જુન માળી બહુ ક્રોધે ભરાઈને યક્ષનો પણ બહુ તિરસ્કાર કરવા લાગ્યો કે હે યક્ષ ! મેં આટલા દિવસો સુધી તહારી અત્યંત ભક્તિ કરી તેનું શું આ ફળ ? આ વખતે અતિ ક્રોધ પામેલા યક્ષે પોતાના ભક્ત અર્જુન માળીનો અત્યંત પરાભવ થયેલો જાણી અર્જુનના શરીરમાં પ્રવેશ કરી તે લોખંડના મોગરથી તે છએ જણને અને સ્ત્રીને મારો નાખ્યા, અને એ ક્રોધના પરિણામે દરરોજ એક સ્ત્રી અને છ પુરૂષને હણે નહિ ત્યાં સુધી યક્ષનો ક્રોધ શાન્ત થાય નહિ. આ પ્રમાણે નિરંતર સાત સાત જણને હણવાથી ત્રેણિક રાજાએ જાહેર કર્યું કે અર્જુનમાળી જ્યાં સુધી સાતને ન હણે ત્યાં સુધી કોઈ પણ નગરજને એ રસ્તે જવું નહિ.

આ પ્રમાણે કેટલોક સમય વીત્યા બાદ નગરની બહારના બગીચામાં શ્રીવીરપ્રભુ સમો-
સર્થા (પધાર્થા) તેમને વંદન કરવા સુદર્શન નામે મહાશ્રાવક તૈયાર થયો, ત્યાં માતા
પિતાની રજા માગતાં અર્જુનમાળીથી તારૂં મૃત્યુ થશે એમ કહી ઘણો સમજાવ્યો, અને
ઘેર રહી ભાવવંદન કરવા કહ્યું, તોપણ પ્રભુની દેશના સાંભળ્યા વિના મારે ભોજન પણ
ન કદપે, એવો પોતાનો દૃઢ અભિગ્રહ જણાવી માતાપિતાની રજા લઈ સુદર્શન શ્રાવક
વંદન કરવા બંધ છે. ત્યાં તુર્તજ મોગરપાણી યક્ષ સુદર્શનને હણવા માટે મોગર ઉંચો
કરી દ્વરથી ધસી આવ્યો કે તુર્તજ સુદર્શન શ્રાવક વસ્ત્રના છેડાથી ભૂમિનું પ્રમાર્જન કરી
વીરપ્રભુનું સ્મરણ કરી ચાર શરણ અંગીકાર કરી સર્વ જીવોને ખમાવી સાગારી અનશન
કરી કાઉત્સગ્ગ ધ્યાનમાં સ્થિર થઈ ગયો, તે વખતે ધર્મના પ્રભાવથી મારવાને ઉપાડેલા
મોગર સહિત યક્ષ ત્યાં સ્તંભિત થઈ ગયો, અને સુદર્શન શ્રાવકની આ શુભ ક્રિયા જોઈને
પોતાનો ક્રોધ તુર્ત શાન્ત કરી માળીના શરીરમાંથી બહાર નિકળ્યો. તેથી અર્જુનમાળી
પણ તુર્ત પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. અને થોડીવારે શુદ્ધિ (સાવચેતી) આવતાં સુદર્શન
શ્રાવકને જોઈ સર્વ બીના પૂછતાં સુદર્શન પોતાની બધી હકીકત જણાવીને કહ્યું કે હું
શ્રીવીર પ્રભુને વંદન કરવા જઈ છું તેમ તું પણ મારી સાથે ચાલ, જેથી બંને જણે વીર
પ્રભુ પાસે જઈ વંદન કરી પ્રભુની અમૃતમય દેશના સાંભળી. તેમાં અર્જુન માળીને વૈરાગ્ય
ઉત્પન્ન થતાં તેણે દીક્ષા અંગીકાર કરીને નિરંતર છક્ર છટ્ટની તપશ્ચર્યા કરવાનો અભિગ્રહ લીધો.

એક વાર અર્જુનમાળી મુનીશ્વર છક્ર તપનું પારણું કરવા માટે નગરમાં ગોચરીએ આવ્યા.
તે વખતે નગરના લોકો તેણે પોત પોતાનાં જે સગાં સંબંધિને મારી નાખ્યાં હતાં, તે
સંભળાવી સંભળાવીને બહુ ક્રોધથી તિરસ્કાર કરે છે, ગાળો દે છે, મારે છે, નિંદે છે, તોએ
મુનિ તે બધું સહન કરે છે. આ રીતે લગભગ છ માસ સુધી ઉપસર્ગ સહીને અંતે અર્ધ
માસનું અનશન કરીને અન્તકૃત કેવલી થઈ અર્જુનમાળી મોક્ષપદ પામ્યા. અને સુદર્શન
શ્રાવક સ્વર્ગે ગયા. અહીં દષ્ટાંત પૂરું થાય છે. તેમાંથી સાર એ લેવો કે જેમ અર્જુન
માળીએ પ્રભુ પાસે દીક્ષા લઈને ફક્ત મોક્ષની આહનાથી જ છક્ર તપ કરવા પૂર્વક નિર્મલ
ચારિત્રની સાધના કરી તથા નગરના લોકોના ઘણાં ઉપસર્ગ સહન કર્યા. તે પ્રમાણે ઠરેક
ભવ્ય જીવોએ પણ મોક્ષની ઇચ્છાથી જ નિર્મલ ધર્મક્રિયા વિધિ પૂર્વક પરમ ઉલ્લાસથી
કરવી. શાસ્ત્રમાં બીજી રીતે પણ ચાર પ્રકારનાં ધર્માનુષ્ઠાન કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે બાણવા—

૧ પ્રીતિ અનુષ્ઠાન—જે ધર્મક્રિયા કરવામાં પ્રીતિ હોય પરંતુ ક્રિયાની સમજણ યથાર્થ
ન હોવાથી બહુમાન ન હોય. કારણ કે આ જીવ ક્રિયા કરવાનું રહસ્ય સમજતો નથી
તેથી દેવ ગુરુ આદિ પ્રત્યે જે બહુમાન જોઈએ તે હોય નહિં છતાં ક્રિયા પ્રત્યે રૂચિભાવ
અવશ્ય હોવાથી જેવી તેવી રીતે ધર્મક્રિયા કરવી એટલું જ સમજી પ્રીતિ પૂર્વક ધર્મક્રિયા
કરે તે પ્રીતિ અનુષ્ઠાન કહેવાય.

૨ ભક્તિ અનુષ્ઠાન—જે જીવને ઉપર કહેલી ધર્મ ક્રિયાની રૂચિ-પ્રીતિ છે પરંતુ

તે ઉપરાન્ત ક્રિયાનું તાત્પર્ય સમજતો હોવાથી તેમજ દેવ ગુરુ ધર્મનું સ્વરૂપ સમજતો હોવાથી દેવને દેવપણે ગુરુને ગુરુપણે ને ધર્મને ધર્મપણે સમજે છે, તેથી એ જીવને દેવ ગુરુ ધર્મ પ્રત્યે ગહુમાન હોય છે. આવા ગહુમાન પૂર્વક કરાતી ક્રિયા ભક્તિ અનુષ્ઠાન કહેવાય. અહિં પ્રીતિ ને ભક્તિમાં બાહ્ય દષ્ટાંત સ્ત્રીનું અને માત પિતાનું છે. જેમ સ્ત્રી પ્રત્યેનો રાગ પ્રીતિ કહેવાય, ને માતપિતા પ્રત્યેનો રાગ તે ભક્તિ કહેવાય. તેમજ પ્રીતિ મોહનીયના ધરની છે, અને ભક્તિ ગુણ મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રકટ થાય છે. જેથી સ્ત્રીનાં કાર્ય પ્રીતિથી થાય છે અને ઉપકારી માતપિતાનાં કાર્ય તેમનો ઉપકાર સમજીને ભક્તિથી થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રીતિ અનુષ્ઠાનમાં અને ભક્તિ અનુષ્ઠાનમાં બંનેનો (પ્રીતિ અને ભક્તિનો) ફરક જાણવો.

૩ વચનાનુષ્ઠાન--જે ધર્મક્રિયા નિયાણાનો ત્યાગ કરીને સર્વજ્ઞ પ્રભુનાં આગમના વચનને અનુસરીને કરાય તે વચનાનુષ્ઠાન કહેવાય અને પ્રમત્તસંયતાદિ મુનિવરો આવું અનુષ્ઠાન કરી શકે છે.

૪ અસંગાનુષ્ઠાન--ધાર્મિક ક્રિયાનો અભ્યાસ વધતા વધતા જે નિરભિલાષ ભાવે (સાંસારિક પદાર્થની ઇચ્છા કર્યા વિના) સ્વભાવે જ કરાય, તે અસંગાનુષ્ઠાન કહેવાય. અહીં વર્તમાન કાલે (ક્રિયાકાલે) આગમાદિક આલંબનની જરૂરિયાત રહેતી નથી. શ્રીજિનકલ્પકાદિક મુનિવરોજ આવું અનુષ્ઠાન કરી શકે છે.

પ્રશ્ન--વચનાનુષ્ઠાનમાં અને અસંગાનુષ્ઠાનમાં તફાવત શો ?

ઉત્તર--જેમ કુલાર પોતાના આકની ઉપર (ચકની ઉપર અથવા પૈડાની ઉપર) માટીનો પિંડ મૂકી પ્રથમ લાકડી કાઢી લે તો પણ ચાક ભમતો જ રહે છે, તેમ વચનાનુષ્ઠાન કરનારા સંયમી મહાપુરૂષો શરૂઆતમાં તમામ સંયમની ક્રિયાઓ આગમના આશ્રયથી-મદદથી કરે છે. અને તે ક્રિયાઓ જ્યારે ઘણી અભ્યાસવાળી થઈ જાય ત્યારે આગમની મદદની જરૂર રહેતી નથી તેથી એ સંયમક્રિયાઓ આગમની રહાય વિના પણ સ્વભાવે જ થઈ શકે છે, કારણ કે ક્રિયાના અભ્યાસ વખતે આગમના અખંડ સંસ્કાર પડ્યા છે. તે સંસ્કારના બળથી આ અસંગાનુષ્ઠાન આગમ વિના પ્રવર્તે છે, જિનકલ્પી વિગેરે ઉંચકોટીના મુનિવરો આવી ક્રિયા કરી શકે છે, કારણ કે જિનકલ્પાદિકમાં જે જે ક્રિયાઓ કરવાની હોય છે તે ક્રિયાઓનો અભ્યાસ પ્રથમ સ્થવિર કલ્પમાં કર્યા બાદ જ જિનકલ્પ અંગીકાર કરાય છે, માટે એ અસંગાનુષ્ઠાન છે. આ ચારે અનુષ્ઠાનોમાં ખેલાઈ બીજું ને તેથી ત્રીજું ચોથું અનુષ્ઠાન અનુક્રમે ચઢીયાતું છે, એમ જાણવું. ખેલાઈ એ અનુષ્ઠાન બાળ જીવો વિગેરેને સંભવે છે ને ત્રીજું ચોથું અનુષ્ઠાન સંયમી જીવોને હોય છે. આ ચાર અનુષ્ઠાનની વિશેષ બીના શ્રીગૃહસ્થાપ્યમાં તથા શ્રીહરિભદ્રસૂત્રિ વિરચિત પોડશક પ્રકરણ વિગેરેમાં જણાવી છે.

વળી શુદ્ધ મહારાજના દર્શન કરીને ખૂશી થજો. સ્યાદાદ મત એટલે જૈન સિદ્ધાંતમાં કહ્યા પ્રમાણે છ દ્રવ્ય વિગેરે પદાર્થોનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજીને મનમાં હર્ષને ધારણ કરજો. આ પ્રમાણે પ્રશસ્ત રાગ વિગેરે ક્યાં ક્યાં કરવો તે જણાવ્યું. હવે પ્રશસ્ત દ્રેષ ક્યાં કરવો તે જણાવે છે:—તમે લીધેલાં વ્રતમાં દોષ લાગે એટલે અતીચાર લાગે ત્યારે તમે તે અતીચાર પ્રત્યે દ્રેષ કરજો. વળી તમે જે ધાર્મિક વિધાનો એટલે ક્રિયાઓ કરતાં હો તે વિષયસતાં એટલે ખગડતાં હોય અથવા ખરાખર થતાં ન હોય ત્યારે તમે તમારી ભૂલ ઉપર ક્રોધ કરજો. વળી ધર્મનાં પ્રત્યનીકોને એટલે ધર્મથી વિરુદ્ધ વર્તન કરનારાઓને જોઈને તેના પ્રત્યે તમે રોષ એટલે રીસ કરજો. તથા કર્મની નિર્જરા એટલે કર્મનો થોડો થોડો ક્ષય થવાનાં સાધનો જે બાર પ્રકારના તપ વગેરે છે તેને સાધતાં તમે ગર્વ ધારણ કરજો. તથા જ્યારે તમે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું યથાર્થ પણ પાલન કરો ત્યારે માન એટલે અભિમાન કરજો. અહિં ક્રોધ દ્રેષ અભિમાન વિગેરે કરવા કહ્યું તે ક્રોધાદિ કરવા યોગ્ય છે એ આશયથી નહિ, પરંતુ સંસારનાં જીવેને જે અપ્રશસ્ત ક્રોધ વિગેરે પાપ-ખંધના હેતુ તરીકે પ્રવર્તી રહ્યા છે તે દૂર કરવાના ઉપાય તરીકે આ પ્રશસ્ત ક્રોધાદિ કરવાના કહ્યા છે, જેથી પરિણામે પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બન્ને પ્રકારના ક્રોધાદિના નાશને પ્રસંગ આવે છે એમ જણવું. ૨૦૬-૨૦૭

ઘૈર્ય ક્યાં રાખવું ? વિગેરે જણાવે છે:—

અવસરે જ પરિપહોના ઘૈર્ય ઝાઝું રાખજો,

દિવ્યાદિ ઉપસર્ગ પ્રસંગે તુચ્છ તેને માનજો;

હસજો સહીને હાંસથી નિજ સાધ્યને ઝટ સાધજો,

માલિન્યતા પ્રવચન તણી જે થાય તો અટકાવજો. ૨૦૮

અર્થ:—સાંસારિક કાર્યોમાં ભૂખ વિગેરે સહન કરવામાં જેવું ઘૈર્ય રાખો છો તેવું જ ઘૈર્ય ધર્મકરણીમાં આવતા ક્ષુધા વિગેરે પરિપહોને સહવામાં પણ રાખજો. વળી ધર્મ કાર્ય કરતાં દેવતા વગેરેના ઉપસર્ગનો પ્રસંગ આવે તો તે ઉપસર્ગોને તુચ્છ ગણજો એટલે તે વખતે તેની દરકાર રાખશો નહિ, પણ સમભાવ રાખીને તે ઉપસર્ગો પોતાને કર્મની નિર્જરા કરવામાં સહાય રૂપ છે એમ જણીને આનંદ પૂર્વક હસતાં હસતાં સહન કરજો. આ રીતે સહન કરવાથી તમે પોતાનું સાધ્ય જે મોક્ષ તેને જલદી સિદ્ધ કરી શકશો. વળી કોઈ જીવો જૈન શાસનની નિંદા કરવી વગેરે વડે શ્રીજિન શાસનને મલીન કરના હોય તો શક્તિ ગોપવ્યા સિવાય તેને અટકાવજો એટલે રોકજો. ૨૦૮

કોને ઠગવાની ખરી જરૂરિયાત છે ? વિગેરે જણાવે છે:—

ઠગજો કરણ રૂપ ધૂત્તને તપ સાધવામાં દાનમાં,

ભણવા વિષે બહુ લોભ કરજો નિત્ય રહી આનંદમાં

લક્ષિત અપ્રતિપાતિની છે એમ જાણી તેહમાં,

આસક્તિ ધરજો ફલવિરોધ ન હોય વૈયાવચ્ચમાં. ૨૦૬

અર્થ:—હવે તમારે ઠગાઇ કોની સાથે કરવી તે જણાવીએ છીએ:—કરણ એટલે પાંચ ઇન્દ્રિયો તે રૂપી ધૃતારા સાથે તમે ઠગાઇ કરજો એટલે એ ઇન્દ્રિયો તમને જે ઠેકાણે દોરી (લઇ) જવા માગે તે તરફ તમે જશો નહિ. તથા તપની સાધનામાં, દાન આપવામાં, અને અભ્યાસ કરવામાં ઘણો લોભ રાખજો. એટલે મારે વધારે વધારે તપ કરવો, વધારે વધારે દાન આપવું, તથા અધિક અધિક ભણવાનો પ્રયાસ કરવો જોઇએ એવી ભાવના હંમેશાં આનંદમાં રહીને રાખજો. લક્ષિત અપ્રતિપાતિની છે એટલે અવશ્ય ફળ આપનારી છે. એમ જાણીને તેમાં આસક્તિ રાખજો એટલે લક્ષિત કરવામાં ક્યાશ રાખશો નહિ. તથા સાધુ, સાધર્મિકની વૈયાવચ્ચ એટલે સેવા-મવજત કરવામાં પણ આસક્તિ રાખજો, કારણ કે તેથી ફલવિરોધ નથી એટલે તેનું ફળ અવશ્ય મળે છે જ. ૨૦૬

કઇ બાબતમાં હંમેશાં તૈયાર રહેવું ? વિગેરે જણાવે છે:—

સન્મુખ થજો શુભ ધ્યાન યોગે તેમ તરસ્યા નિત રહો,

પર તણા ઉપકાર કરવામાં ન તૃપ્તિ જરી લહો;

પાંચ આઠ પ્રમાદ ચોરો આત્મધનને લુટતા,

વૈરાગ્ય ખડ્ગે તેહને હણજો નિરંતર ચેતતા. ૨૧૦

અર્થ:—હે ભવ્ય જીવો ! શુભ ધ્યાન એટલે ધર્મધ્યાન તથા શુક્લધ્યાન એ બે ધ્યાનને સાધવામાં તમે હંમેશાં તૈયાર રહેજો. એટલે શુભ ધ્યાનની જેમ જેમ વૃદ્ધિ થાય તેમ તેમ તે માટે અધિક અધિક પ્રયત્ન કરજો. વળી પારકાના એટલે દુઃખી જીવોની ઉપર ઉપકાર કરવામાં તમે તૃપ્તિ એટલે સંતોષ જરા પણ રાખશો નહિ. પરંતુ અધિક અધિક પરોપકાર કરવાની ઇચ્છા રાખજો. તથા પાંચ પ્રમાદ અને આઠ પ્રમાદ રૂપી ચોરો તમારું આત્મ ધન ચોરી રહ્યા છે. તેમને હંમેશાં ચેતતા રહીને વૈરાગ્ય રૂપી તરવાર વડે હણજો. એટલે તે પ્રમાદ રૂપી ચોરોનો નાશ કરજો. અહિં પાંચ પ્રમાદ તો મદ્ય વિષય કષાય નિદ્રા ને વિકથા એ પ્રસિદ્ધ છે, અને અજ્ઞાન, સંશય, મિથ્યાજ્ઞાન, રાગ, દ્વેષ, મતિભ્રંશ, ધર્મનો અનાદર, અને દુષ્પ્રણિધાન (સદોષયોગ) એ આઠ પ્રકારનો પણ પ્રમાદ છે.

ભય ભુશુન્સા ક્યાં કરવા ? તે જણાવે છે:—

ભવ ભ્રમણ જેથી વધે તે પાપનો ભય રાખજો,

મુશ્કેલ વિરતિ પાપની ના પાપ કરવું માનજો;

ઉન્માર્ગ ગમન તરફ જુગુપ્સા ભાવને નિત રાખજો,

ઉન્માર્ગના રસ્તે જનારા અન્યને અટકાવજો. ૨૧૧

અર્થ:—જેનાથી ભવબ્રમણ એટલે સંસારની રખડપટ્ટી વધે તેવા પાપનો ભય રાખજો એટલે તેવા પ્રકારનાં પાપ કર્મો તમે કરશો નહિ. પાપ કરવું તે મુશ્કેલ નથી, કારણ કે પાપ તો તમે ક્ષણે ક્ષણે કરી રહ્યા છો, પરંતુ પાપની વિરતિ એટલે પાપથી અટકવું તે મુશ્કેલ છે. વળી ઉન્માર્ગ ગમન એટલે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર રૂપ જે સન્માર્ગ છે તેથી ઉલટો દુર્ગતિમાં ગમન કરવા રૂપ જે હિંસાદિ દોષમય માર્ગ તે તરફ તમે હંમેશાં જુગુપ્સા ભાવ એટલે તિરસ્કાર ભાવ રાખજો. તેમજ માર્ગ ચૂકીને ઉન્માર્ગે જતા પોતાના જીવને શુભ ભાવથી સમજાવીને તથા તેવા ધીજીત જીવોને પણ ખોટા માર્ગે જતાં રોકજો. ૨૧૧

મોક્ષના સરીયામ રસ્તે આનંદમાં ફરવું વિગેરે જણાવે છે:—

મુક્તિ નગરી ગમન માર્ગે મોજમાં રહી વિચરજો,

વિષય સુખ શીલ તત્વને હાંસી કરીને કાઢજો;

ઉદ્ધિગ્ન શિથિલાચારથી બનજો શિથિલાચારીને,

પોષણ કદી ના આપજો તરછોડજો તસ સંગને. ૨૧૨

અર્થ:—મોક્ષ નગરમાં જવાનો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપી જે માર્ગ તેને વિષે તમે આનંદપૂર્વક ચાલજો. એટલે આ રત્નત્રયીની તમે આરાધના કરજો. તથા ઇન્દ્રિયોના વિષયસુખ ભોગવવાના સુખશીલીયાપણાના આચરણને હાંસી કરીને કાઢજો. એટલે ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો તમે ત્યાગ કરજો. વળી શિથિલાચાર એટલે ધર્મકાર્યમાં જે શિથિલપણું અથવા આળસ રાખવી તે પ્રત્યે તમે ઉદાસી રહેજો. એટલે ધર્મકાર્યમાં અથવા ધર્મચરણમાં તમે ઢીલા ન બનતાં ઉદ્યમી બનજો. વળી જે શિથિલાચારી હોય તેમને કદાપિ પોષણ આપશો નહિ. એટલે જેથી તેમનો શિથિલાચાર વધે એવું લગાર પણ ઉત્તેજન આપશો નહિ, કારણ કે શિથિલાચારીઓનું પોષણ કરવાથી શિથિલાચારનું જ પોષણ કર્યું બાણવું, માટે એવા પાસથ્યા આદિ શિથિલાચારીઓની સોબતને તરછોડજો એટલે તિરસ્કારજો, અર્થાત્ ધર્મક્રિયામાં ગળીયા બળદ સરખા આળસુ થયેલાની સોબત કદી પણ કરશો નહિ. ૨૧૨

શોક તથા ગર્હા કરવાનું પ્રશસ્ત આલંબન જણાવે છે:—

અજ્ઞાનથી પાપો કરેલાં શોક કરજો તેહનો,

ગર્હા કરો નિજ ભૂલની જાણી સમય બહુ લાલનો;

પાપ કરવું સહેલ છે તે ટેવ પડી બહુ કાળની,

આલોચવું મુશ્કેલ બોલે એમ ચૂર્ણિ નિશીથની. ૨૧૩

અર્થ:—અજ્ઞાનથી એટલે અણુસમજથી જે જે પાપો તમે ખેલાં કરેલાં હોય તેનો પશ્ચાત્તાપ કરજો. બહુ લાલની મોસમ છે, એમ જાણીને પોતે જે જે ભૂલો કરી હોય તેની ગહાં એટલે શુદ્ધ સાક્ષીએ નિંદા કરજો. પાપ કરવું બહુ સહેલું છે કારણ કે પાપ કરવાની ટેવ તો ઘણા વખતથી (અનાદિ કાળથી) પડેલી છે. પરંતુ તે પાપ આલોચનું એટલે શુદ્ધ પાસે પ્રગટ કરી તેનું મિથ્યા હુકુત આપવું ઘણું મુશ્કેલ છે એ પ્રમાણે શ્રીનિશીથ સૂત્રની ચર્ચિમાં કહ્યું છે. ૨૧૩

નિંદા કેની કરવી? વિગેરે જણાવે છે:—

ભવચક્ર કેરા વાસની ધરી અરૂચિ કરજો નિંદના,
સત્ય યુવતી જે જિનાજ્ઞા તાસ કરજો સેવના;
કરજો દ્વિવિધ શિક્ષા સ્વરૂપ લલના તણી શુભ સેવના;
એ પ્રમાણે વર્તશો તો પામશો સુખ મુક્તિના. ૨૧૪

અર્થ:—આ સંસાર ચક્રમાં રહેવાની અપ્રીતિ ધારણ કરીને તે(સંસારચક્ર)ની નિંદા કરજો. તથા જિજ્ઞાસા રૂપી જે સારી સ્ત્રી તેની સેવના કરજો. એટલે જિજ્ઞાસાને અંગીકાર કરજો, વળી શ્રુતનો અભ્યાસ કરવા રૂપ અહણુ શિક્ષા અને બીજી આચારને શિખવા રૂપ આસેવના શિક્ષા એમ બે પ્રકારની શિક્ષા રૂપ લલના એટલે સ્ત્રીની સારી રીતે સેવના અથવા સેવા કરજો. એ પ્રમાણે વર્તન કરવાથી હે ભવ્ય જીવો ! તમે સર્વથા રાગાદિને તજીને મોક્ષનાં મુખો જરૂર મેળવશો. ૨૧૪

અજ્ઞાન રૂપી વાદળાં ખસવાથી શા લાભ થાય? તે જણાવે છે:—

પુદ્ગલ રમણતા દુઃખ દીએ સુખ આત્મગુણની રમણતા,
આત્મચન્દ્રે હર્ષ પ્રગટે વિભતિ વાદળ દૂર થતાં;
સચ્ચિદાનંદી બનેલા ભવ્ય જન રાજી થતા,
સત્ય સ્થિતિને પારખીને વચન આવાં બોલતા. ૨૧૫

અર્થ:—પુદ્ગલ રમણતા એટલે આત્માથી જુદા એવા પૈસો, ઘરખાર, સ્ત્રી વગેરે પરિવાર તેમના સંબંધી જે વિચારણા તે દુઃખ આપે છે. કારણ કે તે સંબંધી વિચારણા જીવને આર્ત અને રોદ્ર ધ્યાન કરાવે છે, જેથી અંતે દુઃખની જ પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી ઉલટું આત્મગુણની રમણતા એટલે આત્માના જે જ્ઞાનાદિક ગુણો તેમાં રમણતા કરવાથી સાચા અને સ્થિર સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી વિભતિ એટલે ઉલટી ખુદ્ધિ અથવા અજ્ઞાન રૂપી વાદળ જ્યારે દૂર થાય એટલે વિખરી જાય, ત્યારે આત્મા રૂપી ચન્દ્રને વિષે ઘણો આનંદ પ્રગટ થાય છે. સચ્ચિદાનંદી એટલે જ્ઞાન દર્શનાદિ પોતાના ગુણોને વિષે આનંદી

થએલા લબ્ય જીવો ખરેખરા આનંદવાળા કહેવાય છે. તેઓ પ્રભુએ કહેલી સાચી હકીકત સાંભળીને આ પ્રમાણે શ્રીપ્રભુદેવ શ્રીઋષભદેવ ભગવંતની પાસે કહે છે.

સાચા બોધને પામેલા લબ્ય જીવો પ્રભુની આગળ શું કહે છે ? તે ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

કાષ્ટ કેરી પુતળીના અંગની પેરે ઇહાં,
ભવના પ્રપંચો પ્રીતિકર હોતા નથી સુખકર કિહાં ?

અજ્ઞાન રૂપી વાહળાં સદ્ધ્યાન પવને વિખરતાં,
આત્મ વિઘ્ન નિજ દિવ્ય તેજે હર્ષ થે બહુ ચળકતા. ૨૧૬

અર્થ:—જેમ લાકડાની પુતળીના અવયવો કામી પુરૂષને પ્રીતિ કરનાર હોતા નથી તેમ આત્મરતિ જીવોને આ સંસારમાં ભવના પ્રપંચો એટલે કૂડકપટ વિગેરે કર્મ બંધના કારણો પ્રીતિ કરનાર હોતા નથી. તો પછી તે પ્રપંચો સુખને કરનારા કયાંથી હોય ? નજ હોય, કારણ કે જે પ્રીતિકર ન હોય તે સુખકર પણ ન હોય. વળી અજ્ઞાન રૂપી વાહળાં શુભ ધ્યાન રૂપી પવનથી વિખરાઈ જાય છે ત્યારે આત્મા રૂપી ચંદ્રમા પોતાના દિવ્ય તેજથી ચળકી ઊઠે છે. અને તે ઘણો જ આનંદ આપે છે. એટલે આત્મામાં અનહદ આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે.

અહિં અજ્ઞાન શું ચીજ છે ? તે સંસારમાં જીવોની ઉપર કેવી અસર કરે છે ? વિગેરે બીના જરૂર જાણવી જોઈએ. તે દ્વંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી—

જીવ અજીવ વિગેરે પદાર્થોના રહસ્યનું અજાણપણું એટલે તે બાબતની જે બીનસમજણ તે અજ્ઞાન કહેવાય છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી તે અજ્ઞાન ઉપજે છે. આ અજ્ઞાન તમામ દોષોનું કારણ છે એમ સમજવું. આ અજ્ઞાનના જોરથી સંસારી જીવો (૧) મારે કરવા લાયક કાર્યો કયા કયા ? (૨) નહિ કરવા લાયક કાર્યો કયા કયા છે ? (૩) મારે ખાવા લાયક પદાર્થો કયા કયા ? (૪) નહિ ખાવા લાયક પદાર્થો કયા કયા ? મ્હારે પીવા લાયક પદાર્થ કયા કયા ? ને નહિ પીવા લાયક પદાર્થો કયા કયા ? વિગેરે બીના અજ્ઞાન રૂપી દોષને લઈને સંસારી જીવો જાણતા નથી, અને તે નહિ જાણવાથી અન્ધ પુરૂષોની પેઠે કુમાર્ગમાં જાય છે. અને એ રીતે ઉન્માર્ગે ચાલવાથી જેમણે સંસાર માર્ગે મુસાફરી કરતાં પુણ્ય રૂપી ભાતુ નથી લીધું એવા તે અજ્ઞાની જીવો ઘોર પાપકર્મોને બાંધીને અત્યંત દુઃખી થઈને અનંત સંસારમાં રખડે છે. તથા રાગ દ્વેષ વિગેરે ઘણાં દોષોને ઉપજાવનાર એક અજ્ઞાન જ છે, તેમ જ વિષયભોગ વિગેરેની તૃષ્ણાઓ પણ અજ્ઞાનથી જ પ્રગટે (વધે) છે. અને જો ન હોય તો વિષયભોગ વિગેરેની તૃષ્ણાઓ આપોઆપ બંધ

પડી જાય છે, વળી કદાચિત્ જ્ઞાની જીવોને એ તૃષ્ણાઓ પ્રગટે તો પણ જ્ઞાનના બળ વડે તે જીવો તેનાથી ઝટ પાછા વળી જાય છે. ખરેખર સ્વરૂપથી એટલે સત્તાથી સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી અને નિર્મળ જીવો પણ આ આત્મા અજ્ઞાન વડે મલિન થયો છતો એક પત્થર જેવો બની ગયો છે, જેથી પત્થરમાં ને અજ્ઞાનવાળા જીવોમાં બાજુ કંઈ ભેદ જ ન હોય એમ જણાય છે. વળી આ સંસારમાં દેવતા વૈભવો તથા મનુષ્યના વૈભવો અને મોક્ષનાં સુખ એ બધા ઉત્તમ ફલો સન્માર્ગને રોકનારા અજ્ઞાન વડે જ સંહરાઈ ગયાં છે (લૂંટાઈ ગયાં છે) માટે અજ્ઞાન એજ અત્યંત અન્યકાર રૂપ હોવાથી ઘોર નરક છે, અને અજ્ઞાન એજ મોટું દારિદ્ર્ય છે. તથા અજ્ઞાન એ જ પરમ શત્રુ છે. તેમજ અજ્ઞાન એ જ રોગનો સમૂહ છે, અને અજ્ઞાન એ જ જરા-વૃદ્ધાવસ્થા છે, અજ્ઞાન એ જ સર્વ પ્રકારની વિપત્તિઓ છે, અને અજ્ઞાન એજ મરણ છે. વળી જીવો સંસારમાં રહેતા હોય છતાં પણ જો અજ્ઞાન ન હોય તો તેવા જ્ઞાની જીવોને સંસાર પણ કંઈ મોક્ષમાર્ગમાં બાધક (નકતર કરનાર) થતો નથી. સંસારમાં જે કંઈ જૂદી જૂદી અવસ્થાઓ જીવોને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમજ જીવોની જે કંઈ ઉન્માર્ગ પ્રવૃત્તિઓ દેખાય છે, તથા જેટલું અનુચિતપણું દેખાય છે તે સર્વમાં એક અજ્ઞાન જ કારણ છે. વળી સંસારમાં તેજ જીવો પાપકર્મમાં પ્રવર્તે છે કે જે જીવોના હૃદયમાં પ્રકાશને ઢાંકનાર એવું અજ્ઞાન પ્રવર્તે છે. અને જે ભાગ્યશાળી જીવોના હૃદયમાંથી એ અજ્ઞાન ખસી જાય છે તેજ ઉજ્જ્વલ થયેલા અન્તરાત્માઓ સદાચારવાળા થાય છે. એટલું જ નહિ પરંતુ એ જ્ઞાની જીવો ધર્મની વાસના વડે વાસિત હૃદયવાળા થઈ ને ત્રણે ભુવનના જીવોને વંદનીય થાય છે, અને સર્વ કર્મથી રહિત થઈ ને મોક્ષપદ પણ પામે છે. અહિં કોઈ કાલા પુરૂષને ગુરૂ શિષ્યામણુ આપે છે કે—આ આચાર વિચારની બાળતમાં તમને એકને જ નહિ પણ તમારા સહિત સર્વ જીવોને જે અજ્ઞાન પ્રગટ થયું છે તેમાં કેવળ તમારો કે તમારા જેવા સર્વનો દોષ નથી પરંતુ અજ્ઞાનનો પોતાનો જ દોષ છે. કારણ કે બાળ સરખા સ્વરૂપવાળા થઈ ને એ અજ્ઞાને જ “પાપ” એવું બીજું નામ ધારણ કરીને સર્વ જગતમાં જન્મ લીધો છે તેથી અવશ્ય અહિં પણ એટલે તમારામાં પણ એ અજ્ઞાન જન્મ્યું છે—ઉત્પન્ન થયું છે. ॥

વિદ્વાનોએ એ અજ્ઞાનને જ સર્વ દુઃખોનું કારણ કહ્યું છે, તેથી જીવને દુઃખ રૂપી સમુદ્રમાં એ અજ્ઞાન બળાતકારે લમાવે છે. વળી અજ્ઞાન એ જ સર્વ કલેશના સમૂહનું મૂળ હોવાથી અજ્ઞાનને જ ઉપચારથી પાપ કહ્યું છે. એટલે કાર્યમાં કારણનો ઉપચાર કરીને અજ્ઞાનને પાપ કહ્યું છે. માટે બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ જે જે કંઈ પાપનું કારણ હોય તેવું કાર્ય (હિંસાદિ કાર્ય) ન કરવું. એ અજ્ઞાન રૂપ પાપના હેતુ (૧) હિંસા, (૨) અસત્ય, (૩) ચોરી, (૪) સ્ત્રી સંગ અને (૫) મૂર્છા એ પાંચ તથા (૬) તત્ત્વની અશ્રદ્ધા અને (૧૦) ક્રોધાદિ ૪ કષાય છે, કારણ કે હિંસા વિગેરે સર્વ પાપોમાં પ્રવર્તાવનાર અજ્ઞાન જ છે, વળી એ પાપો આત્માના આર્જવ ગુણ વડે એટલે માયા રહિત પણા વડે દૂર થાય છે, કારણ કે આર્જવ ગુણ સ્વભાવથી જ આત્મામાં શુદ્ધ અધ્યવસાય પ્રગટ કરે છે

અને વૃદ્ધિ પામતા તે શુદ્ધ અધ્યવસાયો જીવેના પાપને (અથવા અજ્ઞાનને) અવશ્ય હોય છે, માટે જે લાગ્યશાળી જીવો છે તેઓના જ હૃદયમાં આર્જવ શુભ પ્રકટે છે. જેથી એ શુભના પ્રભાવે અજ્ઞાનથી પાપને આચરવા છતાં પણ અદ્ય પાપનો બંધ કરે છે. ૨૧૬

વિષમ માયા ભવ તણી ન હવે અમારે જોઈએ,
જે હતી વસ્તુ અમારી તેહ નજરે દેખીએ;

લહેર સાત્ત્વિક હર્ષની આજે હૃદયમાં ઉછળે,
પ્રભુ દેવનો ઉપકાર માને જેહ અમને ઉદ્ધરે. ૨૧૭

અર્થ:—સંસારની આ વિષમ એટલે વસમી અથવા કુટિલ માયા હવે અમારે જોઈતી નથી, કારણ કે અમને તે તો હવે ઝાંઝવાના પાણીના જેવી લાગે છે, અને હવે જે વસ્તુ અમારી હતી તે અમે નજરે જોઈએ છીએ, કારણ કે આત્માના અજ્ઞાન રૂપી વાદળો વિખરાઈ ગયા છે. તેથી કરીને હૃદયની અંદર સાત્ત્વિક હર્ષ એટલે સ્વાનુભવથી ઉત્પન્ન થતા આત્મિક હર્ષની એટલે આત્મિક આનંદની લહેરો ઉછળી રહી છે. અને આ અવસ્થા મેળવવામાં હેતુ રૂપ હે પ્રભુ દેવ ! આપનો અમે ઉપકાર માનીએ છીએ, તથા આપે અમારો ઉદ્ધાર કર્યો છે. એ પ્રમાણે ભવ્ય જીવો પ્રભુને પરમ ઉપકારી તારણહાર માને છે, (એમ પ્રભુદેવનો ઉપકાર માને છે.) ૨૧૭

રાજ્ય લક્ષ્મી છે પરાધીન શા અમારે કામની,
સ્વાધીન જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપી તે અમારે કામની,

અશુચિ પદાર્થોથી ભરેલી આ રમા શા કામની ?
આત્મરતિ સ્વાધીન રમણી તે અમ્હારે કામની. ૨૧૮

અર્થ:—આ જે રાજ્યની લક્ષ્મી તે પરાધીન એટલે પર સ્વાધીન છે, ને કાયમ રહેનારી નથી માટે તેવી લક્ષ્મી અમારે કાંઈ કામની નથી. પરંતુ પોતાને આધીન જે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપી ખરી લક્ષ્મી અમારી પોતાની છે તેજ અમારે કામની છે. વળી આ લોહી, માંસ વગેરે અપવિત્ર એટલે મલિન વસ્તુથી ભરેલી આ સ્ત્રી શા કામની છે ? અર્થાત્ તે સાંસારિક સ્ત્રી કાંઈ કામની નથી. મારે તો મારે સ્વાધીન એવી આત્મરતિ રૂપી સ્ત્રી એટલે આત્માના શુભોદાને વિષે પ્રીતિ કરવારૂપ સ્ત્રી જ તેજ અમારે કામની છે, કારણ કે તેજ સ્ત્રી અમારે સ્વાધીન છે અને અમને ખરે આનંદ આપનારી છે. કારણ કે તેજ પરંપરાએ મોક્ષસુખને મેળવવામાં મદદ કરે છે. ૨૧૮

જ્ઞાનીની અને અજ્ઞાનીની ભાવના જણાવે છે:—

નિર્વિષય અવિનાશી સુખ સ્વાધીન નિર્ભય જાણીએ,
ભવ સુખ પરાધીન ભય નિબંધન વિષય મલિન વિચારીએ;

મનમાં પરાધીન શર્મની વાંછા કુમતિ કરીને રમે,

લીન બને સ્વાધીન સુખમાં બુધ જનો તેને નમે. ૨૧૯

અર્થ:—નિર્વિષય એટલે વિષય વાસના રહિત, અવિનાશી એટલે નાશ ન પામે તેવું જે સુખ આત્માને સ્વાધીન છે તેજ સ્વાધીન સુખ નિર્ભય એટલે ભયરહિત બાણુવું કે જે સુખ મોક્ષમાં જ હોય છે, પરંતુ આ સંસારનાં સુખ તો પરાધીન એટલે પરવશ છે, કારણ કે તે બીજી વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ ઉપર આધાર રાખે છે. વળી આ સંસારીક સુખ ભયનિર્બંધન એટલે ભયનું કારણ છે. કારણ કે તેની ‘ક્યારે પણ જતું રહેશે’ એવી ચિંતા રહ્યા કરે છે. તથા એ સંસારનું સુખ વિષય વાસના વડે મલિન છે એમ બાણુવું; જેથી આવા પરાધીન સુખની મનમાં અભિલાષા કરીને આનંદ પામનારા જીવો તે કુમતિ એટલે વિપરીત બુદ્ધિવાળા જીવો તેવાં સુખમાં આનંદ માને છે. અને આવા સાંસારીક સુખને છોડીને જે જીવો સ્વાધીન આત્મ રમણતાનું જે સુખ તેમાં તદ્દલીન થનારા છે તે ભવ્ય જીવોને પંડિત પુરૂષો પણ નમસ્કાર કરે છે. ૨૧૯

સંસાર એ સમુદ્ર જેવો પણ છે એમ જણાવે છે:—

સાગર સમા આ ભવ વિષે જન્માદિ પાણી બાણીએ,

ધમ્મજા તરંગો વિવિધ દુઃખો તેહ જળચર માનીએ;

આવર્ત વિવિધ કષાય વડવાનલ મદન નિત સળગતો,

પાપાણુ પડતા વિષયગિરિથી ઇણુ ભયાનક લાગતો. ૨૨૦

અર્થ:—વળી આ સંસાર તે સાગર જેવો એટલે સમુદ્ર જેવો સમજવો. કારણ કે જેમ સમુદ્ર પાણીથી ભરેલો હોય છે તેમ આ ભવ રૂપી સમુદ્ર જન્મ જરા મરણ વગેરે પાણીથી ભરેલો છે. તેમાં અભિલાષા રૂપી તુરંગો એટલે મોજાં બાણુવાં. સમુદ્રમાં જેમ માછલા વગેરે અનેક જલચારી જીવો હોય છે તેમ સંસારરૂપ સમુદ્રમાં જુદા જુદા પ્રકારનાં આદિ, વ્યાદિ, ઉપાદિના દુઃખો તે જળચર જીવોની જેવા બાણુવાં. જેમ સમુદ્રમાં આવર્ત (પાણીની મોટી ધુમરીઓ^૧) હોય છે તેમ સંસારમાં ક્રોધ, માન વગેરે કષાયો રૂપી આવર્ત બાણુવા. તથા જેમ સમુદ્રમાં વડવાનલ (પાણીને શોષવી નાખનાર અગ્નિ) હોય છે તેમ આ સંસાર રૂપી સમુદ્રમાં હંમેશાં સળગી રહેલો મદન એટલે કામ રૂપી અગ્નિ છે કે જે આત્માને શોષવી રહ્યો છે. વળી ઇન્દ્રિયોના વિષય રૂપી પર્વતમાંથી ભોગ રૂપી મોટા પત્થરો આ સમુદ્રમાં પડે છે તેથી આ સંસાર સમુદ્ર ઘણો ભયંકર લાગે છે. ૨૨૦

સંસાર સમુદ્રમાં કંઈ વસ્તુ પામવી દુર્લભ છે ? તે જણાવે છે:—

જેમ મોટું રત્ન દુર્લભ સાગરે ફરનારને,

તેમ ભવ સાગર વિષે ભૂરિ ભમંતા જીવને;

૧ પાણી જે ગોળાકાર ભમે, તે આવર્ત કહેવાય.

દુર્લભ મનુજ ભવ પામવો અહિંચાં સુણો દૃષ્ટાન્તને, તે સાંભળી અપ્રમાદ ભાવે સાધજો જિનધર્મને. ૨૨૧

અર્થ:—જેમ સમુદ્રમાં ફરનારને મોટું કિંમતી રત્ન મેળવવું દુર્લભ એટલે ઘણું મુશ્કેલ હોય છે, તેમ આ સંસાર સમુદ્રમાં ઘણા લાંબા વખતથી (અનાદિ કાળથી) રખડતા જીવોને રત્ન સમાન ઉત્તમ મનુષ્ય ભવ પામવો ઘણો મુશ્કેલ છે. આ બાબતમાં હે ભવ્ય જીવો ! તમે આગળની ગાથામાં કહેવાતાં દશ દૃષ્ટાન્તને જરૂર સાંભળજો. તે દશ દૃષ્ટાન્તો સાંભળીને અપ્રમાદ ભાવે એટલે આગસ રાખ્યા સિવાય તમે પરમ પવિત્ર જિન ધર્મની સાધના કરજો. કારણ કે દુનિયાના તમામ ધર્મોમાં કષ્ટ અને તાપરૂપ ત્રિપુટીથી શુદ્ધ એવો ધર્મ કોઈ પણ હોય, તો એક જૈનધર્મ જ છે, અહીં કષ્ટ છેદ અને તાપની ખીના ટુંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી—

ધર્મ કે શાસ્ત્ર શુદ્ધ છે કે અશુદ્ધ તેની પરીક્ષા સોનાના દૃષ્ટાંતે આ પ્રમાણે જાણવી:—

જેમ સોનાને પ્રથમ કસોટીના પત્થર પર ઘસીને તેનો કષ-ઘસારો જોઈને પરીક્ષા કરી શકાય છે તેમ ધર્મની કે શાસ્ત્રની કસોટી તેમાં જણાવેલા વિધિ માર્ગ અને નિષેધના આધારે થઈ શકે છે માટે વિધિ અને નિષેધ એ ધર્મનો અથવા શાસ્ત્રનો કષ છે. અહીં ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલાં દાનાદિ તથા ધ્યાન અધ્યયન વિગેરે વિધિમાર્ગ^૧ છે. અને હિંસા, ચોરી, જૂઠું વગેરે પાપકર્મ કરવાનો જે નિષેધ કરવો (ના પાડવી) તે નિષેધમાર્ગ કહેવાય છે, માટે જે ધર્મમાં કે શાસ્ત્રમાં એવા પ્રકારના બંને વિધિમાર્ગ અને નિષેધમાર્ગ દર્શાવ્યા હોય તે ધર્મ અથવા શાસ્ત્ર કષ શુદ્ધ કહેવાય. ૧

તથા વિધિ માર્ગને અને નિષેધ માર્ગને બાધ ન આવે એ રીતે તે વિધિમાર્ગોનું અને નિષેધમાર્ગોનું રૂઢી રીતે પરિપાલન કરવાના ઉપાય રૂપ અનુષ્ઠાનો જ્યાં કહ્યાં હોય તે છેદ-શુદ્ધ ધર્મ અથવા શાસ્ત્ર કહેવાય. કારણ કે સુવર્ણને કપી જોયા બાદ તેને સ્કેજ કાપ મૂકીને પણ પરીક્ષા કરવી પડે તેમ ઉત્તમ ધર્મમાં અથવા શાસ્ત્રમાં પણ વિધિ નિષેધના માર્ગ દર્શાવવા ઉપરાંત તેને સાધવાના ઉપાયો પણ દર્શાવવા જોઈએ. એ પ્રમાણે જ્યાં તેવા નિરાબાધ ઉપાયો દર્શાવ્યા હોય છે તે ધર્મ અથવા શાસ્ત્ર છેદશુદ્ધ ગણાય છે—કહેવાય છે. આ બાબતમાં શ્રી અષ્ટક પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે—જે બાહ્ય ક્રિયાઓ વડે તે વિધિમાર્ગ અને નિષેધમાર્ગને આંચ (હરકત) ન આવે તેવી બાહ્ય ક્રિયાઓનો ઉપદેશ જ્યાં હોય તે ધર્મ કે શાસ્ત્ર છેદશુદ્ધ કહેવાય. ૨

તથા સુવર્ણને કાપી જોયા બાદ પણ વિશેષ પરીક્ષા કરવા માટે જેમ અગ્નિમાં નાંખી

૧ દાનાદિ ધર્મ કરવો એમ કહેવું તે વિધિમાર્ગ અને હિંસા વિગેરે પાપ ન કરવા એમ કહેવું તે નિષેધમાર્ગ કહેવાય.

તપાવાય છે તેમ શાસ્ત્રમાં પણ જે ધર્માનુષ્ઠાનો કહ્યાં હોય તેમાં પણ બંધ મોક્ષ વિગેરેની સત્તામાં (હયાતીમાં) મુખ્ય કારણ રૂપ આત્મા અને કર્મ વિગેરે પદાર્થોની હયાતીને જણાવનારા ઉપદેશની જરૂરીયાત છે. મારે જે ધર્મ (શાસ્ત્ર) માં આત્મા પુણ્ય પાપ વિગેરે તત્ત્વોની હયાતીનો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો હોય તો તેવો ધર્મ અથવા શાસ્ત્ર તાપશુદ્ધ કરેવાય. કહ્યું છે કે બંધ મોક્ષ વિગેરેના સાધક જીવ વિગેરેની સત્તાનો ઉપદેશ તે અહિં તાપ કરેવાય. એ પ્રમાણે કષ, છેદ અને તાપ એ ત્રણે વડે જે શુદ્ધ ધર્મ અથવા શાસ્ત્ર હોય તેજ શુદ્ધ ધર્મ અથવા શુદ્ધ શાસ્ત્ર કહેવાય.” આ અર્થને જણાવનારી ત્રણ ગાથાઓ બહુ જ ઉપયોગી છે તે આ પ્રમાણે બંધાવી:—

પાણિવહાર્યાણં-પાવટ્ટાણાણ જો ડ પડિસેહો ॥
 જ્ઞાણજ્ઞયણાર્જણં-જો ય વિદી યસ ધમ્મકસો ॥ ૧ ॥
 વજ્જાણુદ્ધાણેણં-જેણ ન વાહિજ્જય તયં નિયમા ॥
 સંભવસ્ય પરિસુદ્ધં-સો પુણ ધમ્મમ્મિ છે ઓત્તિ ॥ ૨ ॥
 જીવાદ્ધમાવવાઓ-વંધાદ્ધપસાદ્ધગો રૂદ્ધં તાવો ॥
 યપ્પહિં પરિસુદ્ધો-ધમ્મો ધમ્મત્તણમુવેદ ॥ ૩ ॥

ગાથાઓ જણાવે છે—

સુદુમ્મો અસેસવિસઓ-સાવજ્જે જત્થ અત્થિ પડિસેહો ॥
 રાગાદ્ધ વિઅડ્ઢણસદ્ધં-જ્ઞાણાદ્ધ ય યસ કસસુદ્ધો ॥ ૧ ॥
 યપ્પણ ન વાહિજ્જદ્ધ-સંભવસ્ય ય તં દુગંધિ નિયમેણં ॥
 યય વયણેણ સુદ્ધો-જો સો છેપણ સુદ્ધોત્તિ ॥ ૨ ॥
 આત્માસ્તિ સ પરિણામી-વદ્ધ: સ તુ કર્મણા વિચિત્તેણ ॥
 મુક્તશ્ચ તદ્વિયોગાદ્-હિંસાદ્ધિસાદ્ધિ તદ્ધેતુ: ॥ ૩ ॥

આ સંબંધિ વિશેષ બીના અષ્ટક પ્રકરણાદિ ગ્રંથોમાંથી મલી શકશે. ૨૧૧

મનુષ્ય ભવની દુર્લભતામાં દશ દૃષ્ટાંતોનાં નામ જણાવે છે:—

ભોજ્ય પાસા ધાન્ય દ્યુતનું રત્ન તિમ સ્વપ્ના તણું,
 ચક્ર કચ્છપ યુગ તણું દૃષ્ટાન્ત પરમાણુ તણું;
 દૃષ્ટાંત દશ એ ભાવના ઈમ તેહની અવધારણે,
 નિત યાદ રાખી આત્મહિતમાં સાવચેતી રાખણે. ૨૨૨

અર્થ:—(૧) ભોજ્ય (ભોજન) તું દૃષ્ટાન્ત (૨) પાસાતું દૃષ્ટાન્ત, (૩) ધાન્યતું દૃષ્ટાન્ત, (૪) દ્યુત એટલે જુગારતું દૃષ્ટાન્ત, (૫) રત્નતું દૃષ્ટાન્ત, (૬) સ્વપ્નતું દૃષ્ટાન્ત, (૭) ચક્રતું દૃષ્ટાન્ત, (૮) કચ્છપ એટલે કાચખાતું દૃષ્ટાન્ત. (૯) યુગ (ધુસરી) તું દૃષ્ટાન્ત,

તથા (૧૦) પરમાયુત્તુ' દષ્ટાન્ત. એ પ્રમાણે દશ દષ્ટાન્તથી આ મનુષ્ય ભવ પામવો દુર્લભ છે. હવે આ દશ દષ્ટાન્તની ભાવના આ પ્રમાણે (આગળ કહેવાય છે તે પ્રમાણે) તમે જાણો. જાણીને હંમેશાં યાદ રાખીને આત્મહિત એટલે પોતાના આત્માના ભલા માટે સાવ-ચેતી એટલે સાવધાની રાખજો. એટલે હે ભગ્ય જીવો ! તમે આત્મહિત સાધવામાં તત્પર થજો. ૨૨૨

જે શ્લોકમાં પહેલું ભોજનનું ઉદાહરણ જણાવે છે:—

બ્રાહ્મણ ઉપર રાજી થઈ વર માગવા ચઢી કહે,
અહિંથી લઈ ભરતે લહુ ભોજન કંમે બ્રાહ્મણ કહે;
વરદાન આપ્યું પ્રથમ જમતો ચક્રવર્તીના ગૃહે,
એ કંમે સંપૂર્ણ ભરતે વિવિધ ભોજનને લહે. ૨૨૩

જાગ્યે સ્વભાવે નજર ભોજ્યે તેહ વહાણું વિપ્રને,
ઘર ઘણું ને જીવન થોડું વિપ્રનું તે ભોજ્યને;
ચક્રિ કેરા પામવું દુર્લભ યથા નર ભાવને,
ફરી પામવો તિમ દોહિલો જાણો પ્રથમ દષ્ટાન્તને. ૨૨૪

અર્થ:—એક વખત એક બ્રાહ્મણ ઉપર ચક્રવર્તી ખુશી થયા અને તેને વરદાન માગવા કહ્યું. ત્યારે તે બ્રાહ્મણે માગણી કરી કે તમારા ઘરે પ્રથમ ભોજન કરીને આપે જીતેલા આખા ભરત ક્ષેત્રમાં રોજ એક એક ઘરે અનુક્રમે ભોજન મને મળવું જોઈએ. ચક્રવર્તીએ તે વાત કબુલ રાખી. ત્યાર પછી તે પહેલ પહેલો ચક્રવર્તીના ઘરે જમ્યો. ત્યાં તેને જીંદગીમાં ન જાણું હોય તેવું ઉત્તમ અને સ્વાદિષ્ટ ભોજન મળ્યું. ત્યાર પછી તે ભરત ક્ષેત્રમાં ઘેર ઘેર વિવિધ પ્રકારનાં ભોજન મેળવે છે, પરંતુ તેને કોઈ કેકાણે પ્રથમ દિવસે ચક્રવર્તીને ત્યાં જોવી રસોઈ જમ્યો હતો તેવી ઉત્તમ રસોઈ મળતી નથી. બ્રાહ્મણની સ્વભાવથી જ ભોજ્ય એટલે ખાવાની વસ્તુઓ ઉપર નજર જાય છે, કારણ કે બ્રાહ્મણને ભોજન સૌથી વહાણું હોય છે. બ્રાહ્મણ વિચાર કરે છે કે મારું આયુષ્ય તો થોડું છે અને ભરતક્ષેત્રમાં ઘર તો ઘણું છે, ચક્રવર્તીના ભોજનનો સ્વાદ લીધેલો હોવાથી તે ભોજન ફરીથી ક્યારે મળે ? તેમ તે વિચારે છે. પરંતુ તે બ્રાહ્મણને ફરીથી ચક્રવર્તીના ઘરની રસોઈ દુર્લભ હતી, કારણ કે ફરીથી વારો આવે ત્યાં સુધી તેનું આયુષ્ય પહોંચે તેમ નહોતું. તેથી આ બ્રાહ્મણને ફરીથી ચક્રવર્તીના ઘરનું ભોજ્ય (ભોજન) જેમ મુશ્કેલ હતું તેમ પ્રમાદી જીવોને આ ઉત્તમ મનુષ્ય ભવ ફરીથી મેળવવો તે પણ દુર્લભ છે જોમ જાણવું. એ પ્રમાણે પહેલું (ચક્રવર્તીના ઘરનાં) ભોજનનું દષ્ટાન્ત કહ્યું. ૨૨૩-૨૨૪

બીજું પાસાનું દષ્ટાંત બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

બુદ્ધિશાળી મંત્રીએ ભંડાર ભરવા ભૂપનો,
પાસા બનાવ્યા દિવ્ય તેમાં થાળ સોના મહોરનો;
જીતનાર પામે રમતમાં પાસા થકી રમવા છતાં,
હારનારો એક આપે મહોર પણ સહુ હારતા. ૨૨૫

દેવતાધિષ્ઠિતપણાથી કોઈ પણ ના મંત્રીને,
જીતે ઇલાં જિમ જીતવાનું દોહિલું તિમ જીવનને;
હારી ફરીને નરપણું દુર્લભ કહ્યું ઇમ જાણીને,
ન રહે પ્રમાદે ધારજો પાસા તણા દષ્ટાન્તને. ૨૨૬

અર્થ:—એક રાજાને બુદ્ધિશાળી ચતુર મંત્રી હતો, તે રાજાનો ભંડાર-ખજાનો ખાલી હતો. તેથી તે ભંડાર ભરવા માટે મંત્રીએ દિવ્ય એટલે દેવતાથી અધિષ્ઠિત એવા રમવાના પાસા બનાવ્યા. પછી સોના મહોરથી ભરેલો એક થાળ લઈને જાહેર કુર્ચી કે આ પાસાથી રમનારે ફક્ત એક સોનામહોર પોતાને ઘેરથી લાવીને મૂકવાની છે. પછી પાસા વડે રમતાં જે જીતશે, તેને સોનામહોરથી ભરેલો આખો થાળ મળશે. આવી મોટી લાલચથી લોકોમાંને ઘણા જણ દરરોજ સોના મહોર લઈને પાસા રમવા આવે છે. પરંતુ પાસા દેવતાના મંત્રથી અધિષ્ઠિત હોવાથી જેટલા લોક સોના મહોર મૂકીને રમે છે તે સઘળા પોત પોતાની સોના મહોર હારી જાય છે. પરંતુ કોઈ પણ તે મંત્રીને જીતી શકતું નથી. તેથી રાજાના ભંડારમાં સોનામહોરો બહુ જ વધવા માંડી. અહીં જેવી રીતે આ દેવાધિષ્ઠિત પાસાથી મંત્રીને જીતવાનું દોહિલું એટલે અઘરું છે. તેમ મનુષ્ય જીવનને હારી ગએલા પ્રમાદી જીવોને ફરીથી મનુષ્યપણું પામવું પણ દુર્લભ છે. એ પ્રમાણે આ બીજા પાસાના દષ્ટાન્તને સાંભળીને હે ભવ્ય જીવો ! તમે પ્રમાદમાં પડશો નહિ, નહિ તો મળેલું મનુષ્યપણું પણ ફોગટ હારી જશો. ૨૨૫-૨૨૬

ત્રીજું ધાન્યનું દષ્ટાંત બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

પાક્યું ઘણું જ અનાજ બહુવિધ કાળ શુભ જ્યારે હતો,
તસ રાશિમાંહે મૂઠી સર્પપ એક માણસ નાખતો;
ભેળસેળ કરી જ જૂઠા પાડવાને એહને,
આહતો દઢ સૂપડું બેસાડતો ત્યાં ડોસીને. ૨૨૭

ધાન્ય જીવું પાડનારી વૃદ્ધ નારી છે અને,
ધાન્ય પુષ્કળ અલગ કરવું જેમ સર્પપ ધાન્યને;

મુશકેલ છે તિમ દોહિલો ફરી પામવો નર ભાવને,
હે ભવ્ય જીવો ! ઇમ વિચારી સેવશો ન પ્રમાદને; ૨૨૮

અર્થ:—જ્યારે સારો વરસાદ વરસ્યો ત્યારે ઘણું અનાજ પાક્યું. તે અનાજનો કોઈએ મોટો ઢગલો કર્યો. તે ધાન્યના મોટા ઢગલામાં એક માણસે મૂઠી ભરીને સરસવના દાણા નાખ્યા. અને તે દાણાને ખીજા અનાજના મોટા ઢગલામાં સેળસેળ કરી નાખ્યા. ત્યાર પછી તે ઢગલામાંથી તે સરસવના દાણા જુદા કાઢવાની ઈચ્છાથી તે ધાન્યના માલીકે એક ડોશીને સૂપડું આપીને આ કાર્ય કરવા બેસાડી. હવે અહિં ધાન્ય જુદું પાડનારી સ્ત્રી એક તો વૃદ્ધ છે તેથી અશક્ત છે. વળી ખીજું એ કે ઘણું ધાન્ય ઝાટકીને જુદું પાડવાનું છે. તેથી જેમ તે ડોશીને ધાન્ય અને સરસવના દાણા જુદા પાડવાનું કામ ઘણું મુશકેલ છે તેવી રીતે જીવને ફરીથી નરભાવ એટલે મનુષ્યપણું પામવું પણ ઘણું દુર્લભ છે એમ વિચારીને હે ભવ્ય જીવો ! તમે પ્રમાદને સેવશો નહિ કારણ કે આ મનુષ્યપણું મહા મહેનતને મેળવ્યું છે. તે ફેગટ ગુમાવશો નહિ. પણ તેને ધર્મ કાર્યમાં બેડી મનુષ્ય ભવ સફળ કરજો. એવી રીતે ત્રીજું સરસવનું દષ્ટાન્ત જાણવું. ૨૨૭-૨૨૮

ત્રણ શ્લોકમાં ચોથું દૂત (જુગાર) નું દષ્ટાન્ત એ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

રાજ્ય લઉં મારી પિતાને કુંવર એમ વિચારતો,
ખખર પડતાં ભૂપને તે કુંવરને ઇમ ભાષતો;
બાપ જીવે તે છતાં જે પુત્ર ચાહે રાજ્યને,
દૂતમાં જીતે જનકને તેહ પામે રાજ્યને. ૨૨૯

પ્રત્યેક થાંભે એકસો ને આઠ હાંસ બધા મળી,
આ સભામાં એકસો ને આઠ થાંભો છે વળી;
એકસો ને આઠ દાવે જીતવી ઇગ હાંસને,
એકસો ને આઠ હાંસે એક આખા થાંભને. ૨૩૦

અર્થ:—એક રાજાનો કુંવર એવો વિચાર કરે છે કે હું મારા બાપને મારીને રાજ્ય અહણુ કરું, આ વાતની રાજાને ખબર પડી એટલે રાજાએ કુંવરનો ઇરાદો જાણ્યો ત્યારે તેણે કુંવરને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે બાપ જીવે છતાં જે પુત્ર રાજ્ય મેળવવાને ચાહતો હોય તેણે પિતાને દૂતમાં એટલે જુગારમાં જીતવો જોઈએ. જો તે પુત્ર જુગારમાં જીતે તો જ તે પુત્રને રાજ્ય મળે. આ બાબતની માહિતી દેવા માટે રાજાએ કુંવરને આ પ્રમાણે કહ્યું કે આ સભામાં એકસો ને આઠ થાંભલા છે. અને એક એક થાંભલાને વિષે બધા થઈને એકસો આઠ હાંસ (ઉચ્ચી નીચી કીનારી) છે. એક એક હાંસને

એકસોને આઠ દાવ વડે વચમાં એક પણુ દાવ હાર્યા વિના લાગ લાગટ જીતવી એટલે એકસો ને આઠ દાવમાં લાગટ જીતે તો એક હાંસ જીતે. એવી રીતે એકસો આઠ વાર જીતે એટલે જ્યારે લાગ લાગટ ૧૧૬૬૪ દાવ જીતાય ત્યારે એક આખો થાંભલો જીતે. ૨૨૬-૨૩૦.

જીતવો ઇમ સર્વ થાંભો દાવ ખાલી ઇગ નહિ,
જય ને જો જય તો દાવો બધા નિષ્ફળ સહી;
તિમ બને જો તો ફરીને પૂર્વની માફક કરે,
જીતવો જનકને જેમ દુર્લભ તેમ નરપણું બુધ રમરે. ૨૩૧

અર્થ:—એવી રીતે સઘળા એટલે ૧૦૮ થાંભલાને જીતવા જોઈએ. એમ એક દાવ પણુ ખાલી જવો જોઈએ નહિ ને જો તેમાં એક દાવ પણુ ખાલી જાય એટલે એક દાવમાં પણુ જો હાર થાય તો પ્રથમના જીતેલા બધા દાવ નિષ્ફળ (નકામા; ફેગ) બાણવા, અને એ પ્રમાણે કદાચ એક દાવ ખાલી જાય તો પ્રથમની જેમ ફરીથી શરૂઆત કરવી જોઈએ. એટલે પ્રથમ થાંભલાની ખેલેલી હાંસથી રમત શરૂ કરવી જોઈએ. આ રીતે જુગારમાં પિત્તાને જીતવો જેમ દુર્લભ છે તેમ આ મનુષ્યપણું ફરીથી મેળવવું, તે પણુ દુર્લભ બાણવું. એવી રીતે જુગારનું ચોથું દૃષ્ટાન્ત દ્વંકામાં જણાવ્યું. ૨૩૧

પાંચમું રત્નનું દૃષ્ટાન્ત ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

શેઠ પાસે કોઠ કીંમતનાં ઘણાં રત્નો છતાં,
કોટિ ધ્વજના ચિન્હધ્વજને મહેલ પર ના બાંધતા;
કૃપણતાથી વાત આ બાણી તનય દીલગીર થતા,
બાપ પરદેશ જતાં સૌ રત્ન વેચી નાંખતા. ૨૩૨

અર્થ:—હવે પાંચમું રત્નનું દૃષ્ટાન્ત આવી રીતે બાણવું:—એક શેઠની પાસે કોઠ કોઠ રૂપીઆની કિંમતવાળાં ઘણાં કિંમતી રત્નો હતાં, તે છતાં પણ તે શેઠ કંબુસાઇને લીધે કોટિધ્વજની નિશાની રૂપ ધ્વજને એટલે ધજને પોતાના મહેલ ઉપર બાંધતો નહોતો. પ્રાચીન કાળમાં એવો રિવાજ હતો કે આ કોઠપતિ છે એમ જણાવવાને તેના ઉપર ધજા હાંમેશાં રાખ તરફથી બાંધવામાં આવતી હતી. આ શેઠ તે રત્નોમાંથી એક પણુ રત્ન વેચતા નહોતા. ને ધજા પણ બાંધાવતા નહિ. આવી રીતે શેઠની કંબુસાઇ બાણીને તેમના પુત્રો ઘણા દીલગીર થતા. એક વાર બાપ કંઈ જરૂરી કામને અંગે ખહાર ગામ (પરદેશમાં) ગયા ત્યારે પુત્રોએ તે બધાં રત્નો કેટલાક પરદેશી વેપારીઓને વેચી નાખ્યાં. (વેચાતાં દઇ દીધા) ૨૩૨

કોટિધ્વજ નિજ મહેલ પર સુત આ સમય બંધાવતા,
 શેઠ આવું જોઈને પુત્રા ઉપર ગુસ્સે થતા;
 ને કહે રત્નો બધા લઈ આવજો આ ગેહમાં,
 રત્નો તણા લેનાર દૂરના લઈ ગયા સ્વસ્થાનમાં. ૨૩૩

અર્થ:—પુત્રોએ રત્નો વેચીને ઘણું ધન મેળવ્યું અને આ અવસરે પોતાના મહેલ ઉપર કોટપતિની (કરોડાધિપતિ પણાની) નિશાની રૂપ કોટિધ્વજ બંધાવ્યો. જ્યારે શેઠ પાછા આવ્યા ત્યારે પુત્રોએ બધા રત્નો વેચી નાખ્યા છે, એવું જાણીને તે પુત્રોની ઉપર ઘણા ગુસ્સે થયા. અને પુત્રોને કહ્યું કે ઘરમાંથી જેટલા રત્નો તમારો વેચી નાખ્યા છે તે બધા ફરીથી પાછા લઈ આવો. તે વખતે પુત્રો કહેવા લાગ્યા કે આ રત્નોના ખરીદ કરનારા પરદેશીઓ હતા, તેથી તેઓ રત્નો લઈને પોત પોતાના ઠેકાણે ઘણે દૂર પરદેશમાં ચાલ્યા ગયા છે. ૨૩૩

પુત્ર સઘણા ચિંતવે રત્નો હવે ક્યાં શોધવા?,
 કઈ રીતે કરી એકઠા તે સર્વ રત્નો લાવવા?;
 શોધવું ને લાવવું જિમ દોહિલું તિમ દોહિલો,
 મનુજ ભવ આવું વિચારી ધર્મ સાધન ઝટ કરો. ૨૩૪

અર્થ:—પુત્રોએ એ પ્રમાણે કહેવા છતાં પણ બાપે રત્નો લેવાં કરવાનો આગ્રહ કર્યો તેથી સઘણા પુત્રો એકઠા મળીને વિચાર કરે છે કે રત્નો હવે કેવી રીતે શોધી કાઢવાં? અને કયા ઉપાયે તે સઘણા રત્નો પાછાં લાવવાં. રત્નોના લઈ જનાર વેપારીઓ જુદા જુદા દેશના હતા તેથી તેઓ રત્નો લઈને ક્યાં ગયા હશે? વળી તેઓએ તે રત્નો ખીજ વેપારીઓને વેચ્યાં હશે. માટે આ રત્નોની હવે શોધ કરવી અને તેમને પાછાં લાવવાં તે કાર્ય બહુજ કઠીન છે. જેમ આ કાર્ય ઘણું દુર્લભ છે તેમ આ એળે ગએલો (નકામો ગુમાવેલો) મનુષ્ય ભવ ફરીથી મેળવવો તે કાર્ય પણ ઘણું દુર્લભ છે, એવું જાણીને હે ભવ્ય જીવો! તમે જલ્દી ચેતીને ધર્મની સાધના જરૂર કરી લેજો. ૨૩૪

છઠું સ્વપ્નનું દષ્ટાંત બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

જ્યાં રહ્યા બહુ લિશ્તુકો તે ધર્મશાલામાં સુતાં,
 લિશ્તુ નૃપસુત પૂર્ણ શુભ શશિપાન સ્વપ્ન પામતા;
 લિશ્તુ ખીજ લિશ્તુને નિજ સ્વપ્ન સાર સુણાવતો,
 તે કહે વી ખાંડ પૂરી તું લહીશ ધર્મ પામતો. ૨૩૫

અર્થ:—એક ધર્મશાલામાં ઘણા લિશ્તુકો (લિખારી) રહ્યા હતા. તે વખતે તેજ

ધર્મશાળામાં રાત્રે એક લિશ્તુક તથા એક રાજનો કુંવર બંને સૂતા હતા, તે બન્નેને અમે સંપૂર્ણ સુંદર ચંદ્રમાતું પાન કર્યું એવું સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં લિશ્તુકે તો બીજા લિશ્તુકને પોતાને આવેલા સ્વપ્નનો સાર જણાવ્યો. તે લિશ્તુકે તેને જણાવ્યું કે તને આ સ્વપ્નના પ્રભાવથી આજે લિશ્તામાં ઘી અને ખાંડ સહિત પૂરી મળશે, અને એ પ્રમાણે જ લિશ્તામાં એને એ ત્રણે ખાવાના પદાર્થો મળ્યા. જેથી સ્વપ્નનું ફળ એટલું જ તેને મળ્યું. ૨૩૫

ફૂલ ફલાદિક વિનયથી નૃપ પુત્ર પાઠકને કહે,

“આઠમે દિન રાજ્ય” તેના વચનથી તે ફલ લહે;

સુણી વાત આવી તે લિખારી પામવા તે સ્વપ્નને,

સૂતો સુપનની જેમ દુર્લભ પામવું નર ભાવને. ૨૩૬

અર્થ:—હવે રાજપુત્રે સ્વપ્ન કહેવાની વિધિને યાદ કરીને ફૂલ, ફળ વગેરે લઈને અને સ્વપ્ન પાઠકની પાસે જઈને વિનય પૂર્વક સ્વપ્નનું ફળ પૂછ્યું. ત્યારે સ્વપ્નપાઠકે કહ્યું કે આજથી આઠમે દિવસે તને રાજ્ય મળશે. અને એ વચન પ્રમાણે આઠમે દિવસે તેને રાજ્ય મળ્યું. તે વખતે પેલો લીખારી એજ સ્વપ્નથી કુંવરને રાજ્ય મળ્યું, એવું સાંભળીને તેવું જ સ્વપ્ન મને ફરીથી આવે આવા ઇરાદાથી ત્યાં દરરોજ સૂએ છે પરંતુ જેમ ફરીથી તે સ્વપ્ન પામવું ઘણું દુર્લભ છે તેમ ફરીથી મનુષ્ય ભવ પામવો પણ દુર્લભ છે. ૨૩૬

સાતમું રાધાવેધનું હ્રાંત પાંચ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

નૃપપુત્ર બાવીસ આળસે શીખે લગારે ના કળા,

મંત્રિની પુત્રી તણો નૃપ કુંવર શીખ્યો સવિ કળા;

તેવીસમા એ કુંવર કેરી ખખર કંઈ નૃપને નથી,

રાજ્ય કેને આપવું ? ઈમ ચિંતવે તે શાંતિથી. ૨૩૭

અર્થ:—એક રાજાને બાવીસ રાણીઓ હતી અને તે દરેકને એકેક પુત્ર હોવાથી તેને બાવીસ પુત્રો હતા, પરંતુ તે બધા કુંવરો આળસુ હતા તેથી જરા પણ કળાનો અભ્યાસ કરતા નહોતા, આ રાજાએ તેવીસમી મંત્રીની પુત્રી સાથે લગ્ન કર્યું હતું. આ તેવીસમી રાણીની સાથે એક દિવસના પરિચય સિવાય રાજાએ કોઈ પણ દિવસ તેની સામું પણ જોયું નહોતું. અવસરે તે મંત્રીની પુત્રીને એક પુત્ર થયો. તે મંત્રીને ત્યાંજ રહે છે. તેથી રાજાને તે પુત્ર થયાની ખબર નહોતી. હવે રાજા એકવાર રાજ્ય તંત્ર સંબંધિ ભવિષ્યનો વિચાર કરતાં પોતાના બાવીસ પુત્રો કળા હીન હોવાથી રાજ્યને લાયક કોઈ કુંવર નથી માટે રાજ્ય કેને આપવું ? આ બાબતમાં શાંતિથી વિચારણા કરતો હતો. ૨૩૭

તેવા સમે આજ્ઞા લઈ નિજ જનકની નૃપ કુંવરી,
 ‘અહીંયા હશે મુજ યોગ્ય વર’ આવું વિચારીને વલી;
 જોહ રાધા વેધ સાધે તેહ વર મુજ એમ એ,
 ચિંતવી અહીં આવતી પડતી ખખર આ ભૂપને. ૨૩૮

અર્થ:—તે અરસામાં એક રાજની કુંવરી પોતાના પિતાની રજા લઈને આ રાજના બાવીસ પુત્રોમાં મારા યોગ્ય વર હશે એવું વિચારીને ત્યાં સ્વયંવર માટે (લાયક વરની તપાસ કરવા માટે) આવેલી છે. તેણીએ એવી પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે કે સ્વયંવરમાં જે રાધા-વેધ (રાધા એટલે પુતળી, તેની ઉલટ સુલટ ફરતાં ચક્રરોમાં થઈને ડાળી આંખ વિંધવી તે) કરશે તે મારો પતિ થશે. આ વાતની રાજને ખબર પડી. ૨૩૮

સાધવાને એહ રાધાવેધ નૃપ સવિ પુત્રને,
 ફરમાવતાં સહુ યત્ન કરતા સાધવા ધરી હોંશને;
 પણ થયા નિષ્ફલ પ્રમાદી આ બધું નૃપ જોઈને,
 ખેદ ધરતો આ પ્રસંગે ધરત મંત્રી વિનયને. ૨૩૯

અર્થ:—ત્યાં રાજાએ સ્વયંવર મંડપ બંધાવી સભા સમક્ષ પોતાના સર્વ પુત્રોને રાધાનો (પુતળીની આંખનો) વેધ કરવાનું ફરમાન કર્યું. તેઓએ પણ ઉમંગથી રાધાવેધ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ પ્રમાદથી એટલે આગસથી તેઓ કાંઈ તેવી કલા શીખ્યા નહિ હોવાથી તેનો વેધ કરવામાં નિષ્ફળ નીવડ્યા (રાધાવેધ સાધી શક્યા નહિ) આવી રીતે બાવીસ પુત્રોમાંથી કોઈ પણ રાધા વેધ ન કરી શકવાથી રાજા ઘણો દીલગીર થયો. તે વખતે મંત્રીએ વિનય પૂર્વક રાજને આ પ્રમાણે કહ્યું. શું કહ્યું? તે આગળ ૨૪૦ માં શ્લોકમાં જણાવે છે. ૨૩૯

મુજ દીકરીનો પુત્ર તે તેવીસમો સુત આપનો,
 થાય ઇમ લાષે નિશાની દઈ સુણી આ વચનનો;
 સારાંશ જાણી કરત નિર્ણય, આપ રાધા વેધને,
 સાધવા એને કહો મંત્રી કહે ઇમ ભૂપને. ૨૪૦

અર્થ:—મંત્રી રાજને કહે છે કે મારી દીકરીનો જે પુત્ર છે તે તમારો જ પુત્ર થાય છે. અને રાજને ખાત્રી કરાવવાને પુત્રીએ કહેલી નિશાની રાજને જણાવી. તે સાંભળીને તેનો સારાંશ એટલે લાવાઈ જાણીને રાજાએ પણ નિર્ણય કર્યો કે તે વાત સત્ય છે. ત્યાર બાદ મંત્રીએ રાજને કહ્યું કે આપ રાધાવેધ સાધવા માટે તે પુત્રને કહો. ૨૪૦

સાધતો નૃપના હુકમથી તેહ રાધાવેધને,
 કન્યા લહે વલિ જનક આપે એહને સવિ રાજ્યને;

રાજ કન્યા દોહિલાં જિમ સૌ પ્રમાદિ પુત્રને,

મનુજ ભવ તિમ દોહિલો જાણો પ્રમાદિ જીવને. ૨૪૧

અર્થ:—રાજના કહેવાથી તે ત્રેવીસમા પુત્રે રાધાવેધ કર્યો, જેથી તે કન્યાએ તેની સાથે લગ્ન કર્યું, અને રાજાએ પણ તેને યોગ્ય જાણીને પોતાનું સમગ્ર રાજ્ય આપ્યું. જેવી રીતે આ આજસુ રાજપુત્રોને રાધાવેધ કરીને રાજ્યકન્યા મેળવવી અને પિતાનું રાજ્ય પામવું એ બન્ને દોહિલાં એટલે મળવાં મુશ્કેલ હતાં તેમ પ્રમાદી જીવોને પણ ફરીથી આ મનુષ્ય જન્મ બહુ જ દુર્લભ છે એમ સમજીને હે ભવ્ય જીવો ! તમે વિષય કપાયાદિ પ્રમાદના સંગથી દૂર રહીને મહા પ્રભાવશાલી શ્રીજિન ધર્મની પરમ ઉદ્ધણસથી આરાધના કરીને મહા પુણ્યે મળેલા આ મનુષ્ય ભવને સંકલ્પ કરજો. ૨૪૧

સાત શ્લોકમાં આઠમું કૂર્મ અને સેવાલતું દૃષ્ટાંત જણાવે છે:—

એક હ્રદમાં ઘાસ તિમ બહુ પાંદડાં સેવાલના,

નિશ્ચિદ્ર પડલ વડેજ પાણી ભાગનું તસ ઉપરના;

ઢંકાયલું છે તિણુ તિમિર અતિ કાચબો વસતો અહીં,

અન્ય જલચર ક્ષોભથી પીડાય અતિશય તે સહી. ૨૪૨

અર્થ:—એક સરોવરમાં ઘાસ તથા ઘણાં પાંદડાં પડેલાં હતાં અને તેની ઉપર સેવાલ એટલે ઘણી લીલકૂલ જાતી ગઈ હતી, તેથી તે સરોવરનું ઉપરના ભાગનું પાણી છિદ્ર-હિત અને પડલ એટલે પડ વડે ઢંકાયેલું હતું. આજ કારણને લઈને અહીં ઘણા અંધકર પણ હતા. આ સરોવરમાં એક કાચબો રહેતો હતો. તે કાચબો તે(સરોવર)માં રહેતાં ધીનતં ઘણાં જલચર જીવોના ક્ષોભ (અથડામણ, ખળભળાટ) થી ઘણી પીડા પામતો હતો. ૨૪૨

હ્રદમાંહિ ફરતા ઝટ અચાનક પડલમાં સેવાલના,

બાકું પડયું ત્યાં ડોક કાઢે કાચબો તે શરહના,

ચંદ્રકર નિજ દેહ પર પડતાં અચૂરવ શર્મને,

અનુભવે થોડા સમયમાં યાદ કરતો સ્વજનને. ૨૪૩

અર્થ:—એક વખત તે કાચબો સરોવરમાં ઉપરના ભાગમાં ફરતો હતો, તે વખતે અચાનક એક જળરૌ પવનનો સપાટો આવવાથી તે સેવાલના પડમાં બાકું પડ્યું, એટલે સેવાલમાં રહેજ ફાટ પડી. તે વખતે કાચબાએ પોતાની ડોક બહાર કાઢી, તેથી શરહ ઋતુના ચંદ્રનાં ફિરણો તે કાચબાના શરીર ઉપર પડ્યા, તે શીતળ ફીરણોના સ્પર્શથી તેને બહુ આનંદ અને ઘણી શાંતિ થઈ, તે ફીરણોનો અનુભવ થોડા સમય કર્યો તેવામાં તેને તેનાં સ્વજન એટલે કુટુંબી જલચર જીવો યાદ આવ્યા. ૨૪૩

મારાં સગાંને ચંદ્ર દેખાડું વિચારી એમ એ,
 અંદર જઈ કરી વાત આ ઝટ સાથે લાવી તેમને;
 દેખાડવાને ચંદ્રમા બહુ શોધતો તે છિદ્રને,
 કરતાં તપાસ ઘણી છતાં નવિ દેખતાં ધરે દુઃખને. ૨૪૪

અર્થ:—ચંદ્રમાના કિરણોનો અપૂર્વ આનંદ (મજા) લોગવીને કાચબો વિચારે છે કે મારાં સગાંને પણ હું આ ચંદ્રમા દેખાડું. એવો વિચાર કરીને સરોવરની અંદર જઈને તે તેનાં સગાંને આ વાત કહીને અને સાથે લઈને ઉપર આવ્યો. પરંતુ તે દરમિયાન પવનના સપાટાથી છુટી પડેલી તે સેવાલ ભેગી થઈ ગઈ હતી. તેથી છિદ્ર પૂરાઈ ગયું હતું. અહીં જ્યારે કાચબો તેના કુટુંબને લઈને ઉપર આવ્યો ત્યારે કુટુંબને દેખાડવાને તેણે છિદ્રની બહુ શોધ (તપાસ) કરી, પરંતુ છિદ્ર (બાકું) પૂરાઈ ગયેલું હોવાથી તે જડયું નહિ ને ચંદ્રમા દેખાયો નહિ તેથી તે ઘણો દીલગીર થયો. ૨૪૪

કાચબાનું દૃષ્ટાંત મનુષ્ય ભવમાં ઘટાવે છે:—

દૃષ્ટાંત ઘટના એમ કરવી જીવ કચ્છપ જાણીએ,
 સંસાર રૂપ હ્રદ તે અનાદિ કર્મપટલ તણા ગણે;
 ઢંકાયેલો મિથ્યાત્વ આદિક તિમિર ત્યાં ના ભૂલીએ,
 વિવિધ દુઃખરૂપ જલચરોથી તે ભરેલો માનીએ. ૨૪૫

અર્થ:—આ કાચબાના દૃષ્ટાંતની ઘટના (મનુષ્ય ભવમાં ઘટાવવાની રીત) આ પ્રમાણે જાણવી. સંસારી જીવો તે કાચબાની જેવા જાણવા. સરોવર કે હ્રદ (જલાશય) ની જગ્યાએ સંસારને સમજવો. અનાદિ કાળનાં કર્મરૂપી પડ-આવરણ તે સેવાલની જગ્યાએ જાણવાં. અને પટલોથી ઢંકાયેલો સંસાર જાણવો. વળી અહીં મિથ્યાત્વ રૂપી તિમિર એટલે અંધકાર રહ્યું છે એમ જાણવું. તથા સરોવરમાં જેમ અનેક જલચરો હોય છે, તેમ જુદી જુદી જાતનાં દુઃખો તે અહિં જલચરો જાણવા. તેનાથી આ સંસાર (રૂપ સરોવર) ભરેલો છે એમ જાણવું. ૨૪૫

છિદ્ર વિગેરેની ખીના સમજાવે છે:—

મનુષ્યભવ જેથી મળે તે કર્મ છિદ્ર વિચારીએ,
 ક્ષયોપશમ રૂપ છિદ્ર અહિંયાં તત્વ આ નવિ ભૂલીએ;
 છિદ્રમાંથી બહાર કાઢી ડોક નરભવ તે અહિં,
 જાણો જિનેશ્વર વચન તે શશિકિરણના સ્થાને સહી. ૨૪૬

અર્થ:—સેવાલમાં છિદ્ર પડવા સમાન પાપ કર્મોના ક્ષયોપશમ જાણવો કે જેનાથી
 ૨૮

મનુષ્ય ભવની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ પ્રમાણે આ કહેલો સાર ભૂલવો નહિ. વળી તે છિદ્ર-
માંથી કાચખાએ ડોક બહાર કાઢી તે ડોક બહાર કાઢવા સરખો મનુષ્ય ભવ જાણવો. તથા
જિનેશ્વર ભગવંતનાં વચનો તે ચંદ્રના કિરણોની જેવા જાણવાં. ૨૪૬

કાચખાની જેવો કોણ સમજવો? એ જણાવે છે:—

દુર્લભ મનુજ ભવ જિન વચનથી જાણજે અહીં સ્વજનના,
સ્નેહાદિથી આતુર બને ભવી જેહવો કચ્છપ તણા;
કાચખો સ્નેહે સ્વજનના હૂદતણી અંદર ગયો,
તેમ સ્નેહી ભવ ભમે નર જન્મ તસ ફેકટ થયો. ૨૪૭

અર્થ:—તથા જિનેશ્વરનાં ચન્દ્રકિરણોની જેવા વચનો સાંભળી ભવ્ય જીવોએ મનુષ્ય
ભવ દુર્લભ જાણ્યો, પરંતુ સ્વજનના એટલે કુટુંબના સ્નેહ મમતા વગેરેથી તે સંસારી
જીવો કાચખાની જેમ આતુર એટલે દુઃખી થાય છે, એટલે કાચખો કુટુંબના સ્નેહને લીધે
જેમ સરોવરની અંદર ગયો અને ફરીથી ચંદ્રને જેમ જોઈ શક્યો નહિ, તેમ કુટુંબના સ્ને-
હમાં ફસાએલા જીવો ભવો ભવ ભગ્યા કરે છે એટલે સંસાર રૂપ સરોવરમાં અથવા સમુ-
દ્રમાં ડૂબી જાય છે. અને તેથી તેનો મનુષ્ય ભવ ફેગટ ચાલ્યો જાય છે એમ જાણવું.
કારણ કે હવે જ્યાં સુધી મનુષ્ય ભવ પામે નહિં ત્યાં સુધી તે ભવ્યજીવો (રૂપી કાચખો)
જિનેશ્વરનાં વચન રૂપ ચંદ્ર કિરણના અર્પણ આનંદને પામી શકે નહિં. ૨૪૭

ભૂલ કરતાં ખેલાં ચેતવાની હિતશિક્ષા આપે છે:—

છિદ્ર મળવું દોહિલું જિમ કાચખાને તેમ આ,
નર ભાવ મળવો દોહિલો સંગે ન રહેશે સ્નેહના;
ભૂલ કરી દુઃખી થવું એ મૂર્ખતા અવધારીએ,
ભૂલ કરાવે મોહ ચેતી તાસ સંગતિ છંડીએ. ૨૪૮

અર્થ:—જેમ કાચખાને તે છિદ્ર ફરીથી મેળવવું મુશ્કેલ થયું તેવી રીતે આ મનુ-
ષ્યપણું ફરીથી મેળવવું દુર્લભ છે એમ જાણીને હે ભવ્ય જીવો! તમે સ્નેહની સોળતમાં
રહેશો નહિ એટલે સંસારમાં સ્વજનના મોહમાં ફસાશો નહિ. કારણ કે પહેલાં ભૂલ કરવી
અને પછીથી દુઃખી થવું તે મૂર્ખતા (મૂર્ખાઈ) કહેવાય. અને મોહ રાજા ભૂલ કરાવે છે
એવું જાણીને તેની સોળતનો ત્યાગ કરવો. ઝટ ચેતીને અને ભૂલ કરવાની ખેલાં જ ચેતીને
ભૂલ થવાના પ્રસંગથી અલગ રહેવું. જેથી દુઃખી થવાનો પ્રસંગ આવે નહિ. ૨૪૮

આ પ્રસંગે જ્ઞાની મનુષ્ય કઈ રીતે રૂબે? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો કરે છે:—

જાણવાની ચાહનાથી એક જાણુ ધમિ પૂછતો,
કૂર્મ તો અજ્ઞાન પણ નર હિત અહિતને જાણતો;

અજ્ઞાન ડૂબે, કેમ નર આ જ્ઞાન ગુણને ધારતો,
ધો જવાખ કરી કૃપા ઉત્તર દિએ પ્રભુ છાજતો. ૨૪૯

અર્થ:—આ કાચખાનું દષ્ટાન્ત કહેવાના અવસરે આજ દષ્ટાન્તને અનુસરતો વિશેષ ભાવાર્થ જાણવાની ઇચ્છાથી કેઇ એક ભવ્ય જીવ એમ પ્રશ્ન પૂછે છે કે હે પ્રભુ! કાચખો તો અજ્ઞાની છે તેથી તે હિત અહિતને સમજતો નહિ હોવાથી ભૂલ કરે. પરંતુ મનુષ્ય તો હિત એટલે લાભદાયી અને અહિત એટલે નુકસાનકારી વસ્તુને સમજે છે વળી બીજી વાત એ કે અજ્ઞાન એટલે અણસમજી હોય તે ડૂબે, પરંતુ આ મનુષ્ય તો જ્ઞાન ગુણને ધારણ કરનારો હોય છે તો તે શી રીતે ડૂબે ? હે પ્રભુજી ! મારા ઉપર કૃપા કરીને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપો. ત્યારે પ્રભુ તેને આ પ્રમાણે યોગ્ય એવો ખુલાસો આપે છે. ૨૪૯

ચારિત્ર વિનાનું જ્ઞાન કેવું કહેવાય ? તે જણાવે છે:—

એકલું જાણ્યું નકામું ચરણ હીણ મનુષ્યનું,
જાણ્યું થોડું ઘણું કે હિત કરે ના તેહનું;

જ્ઞાનનું ફલ વિરતિ ઉત્તમ તેહથી અલગા નરા,
નિશ્ચયે અજ્ઞાન હારે ઇષ્ટ જ્ઞાની એકલા. ૨૫૦

અર્થ:—હે જીજ્ઞાસુ ! મનુષ્ય જો કે હિતાહિતને સમજનારો છે પરંતુ ચારિત્ર વિનાના સમજી મનુષ્યનું એકલું જાણવાપણું (સમજીપણું) નકામું એટલે ફેાગટ છે. કારણ કે એકલા જ્ઞાનથી અથવા એકલી ક્રિયાથી મોક્ષ મળતો નથી. તેથી જ “ જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ ” એવું તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં કહ્યું છે. કારણ કે એકલું થોડું અથવા ઘણું જે જાણવાપણું તે તેને હિત કરનારું હોતું નથી એટલે તે થોડું ઘણું જાણવાના પ્રમાણમાં તેનું જો ઉત્તમ આચરણ હોય એટલે નિર્મલ ક્રિયાની સાધના હોય તો જ તે જાણવાપણું હિતકારી થાય છે, આજ કારણથી જ્ઞાનનું ફલ વિરતિ કહેલું છે, કહ્યું છે કે—“ જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિઃ ” એ પ્રમાણે પ્રશમરતિનું વચન છે. માટે તે વિરતિથી અલગા એટલે રહિત (ક્રિયા હીણ) જે મનુષ્યો છે તે નિશ્ચયથી અજ્ઞાની જ છે, માટે ક્રિયા રહિત એકલા જ્ઞાનવાળા મનુષ્યો ઇષ્ટ સુખને હારી જાય છે, કારણ કે ક્રિયા વિના એકલા જ્ઞાનથી મનોવાંછિત સુખ અથવા મોક્ષ સુખ મેળવી શકતા નથી. ૨૫૦

અગીઆર શ્લોકમાં જ્ઞાન નયનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

પ્રભુ કૃપાલુ આ પ્રસંગે જાણ કિરિયા નય તણી,
ચર્ચા કહે વિસ્તારોને દાંષ્ટ ધરી ખહુ લાભની;

ત્રણ જાતના દીસે પદાર્થો ગ્રાહ્ય તિમ અગ્રાહ્યને,
જે ઉપેક્ષા યોગ્ય ત્રીજા તેહ સુણુજે તત્ત્વને. ૨૫૧

અર્થ:—હવે જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનય સમજાવવાથી બહુ લાભ છે એ સુદો ધ્યાનમાં રાખીને કૃપાવંત શ્રીઆદીશ્વર ભગવાન આ પ્રસંગમાં જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનયની વિસ્તાર પૂર્વક ચર્ચા (સંવાદ) કહે છે. નય એટલે અપેક્ષા અથવા વસ્તુના એક અંશને મુખ્ય પછે ગ્રહણ કરનારી જે દૃષ્ટિ (નિચાર) તે નય કહેવાય. જે નય જ્ઞાનની મુખ્યતાને ગ્રહણ કરે, એટલે જ્ઞાનથી જ કાર્ય સિદ્ધિ માને, તે જ્ઞાન નય જાણવો, અને જે નય ક્રિયાની મુખ્યતાને ગ્રહણ કરે, એટલે ક્રિયાથી જ કાર્ય સિદ્ધિ માને, તે ક્રિયાનય જાણવો. તેમાં પ્રથમ જ્ઞાનનયની હકીકત સમજાવે છે:—પદાર્થો એટલે વસ્તુઓ ત્રણ પ્રકારની છે, તેમાં (૧) પ્રથમ ગ્રાહ્ય એટલે જે પદાર્થો ગ્રહણ કરવા યોગ્ય અથવા આદરવા યોગ્ય હોય તે ગ્રાહ્ય જાણવા, તથા (૨) જે પદાર્થો ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી તે અગ્રાહ્ય જાણવા. અને (૩) ગ્રાહ્ય કે અગ્રાહ્ય નથી પરંતુ જે પદાર્થોના પ્રત્યે ધ્યાન આપવાની જરૂર નથી તે ઉપેક્ષા-ને યોગ્ય પદાર્થો જાણવા. ૨૫૧

આકુ પ્રસંગે આ લોકની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રકારના પદાર્થો જણાવે છે:—

આ લોકની રાખી અપેક્ષા ગ્રાહ્ય માતાદિક કહ્યા,
અગ્રાહ્ય અહિ વિષ કંટકાદિક શાસ્ત્રમાંહે ઉચ્ચર્યા;
જે ઉપેક્ષા યોગ્ય તેહ તૃણાદિ વસ્તુ જાણવી,
પરલોકની રાખી અપેક્ષા એમ ત્રણ ચીજ જાણવી. ૨૫૨

અર્થ:—એ ત્રણ પ્રકારનાં પદાર્થોમાં પણ આ લોકની અને પરલોકની વિચારણા ઉતારવાની છે. તેમાં આ લોકની વિચારણા આ પ્રમાણે જાણવી. (૧) આ લોકની અપેક્ષા ધ્યાનમાં રાખીને એટલે આ લોકની દૃષ્ટિએ શરીર વિગેરેને કાયદાકારક જણાતા માલા વગેરે પદાર્થો ગ્રાહ્ય એટલે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય કહ્યા છે. તથા (૨) વિષ એટલે ઝેર તથા કાંટા વગેરે જે શરીર વિગેરેને અહિતકારી જણાય તે અગ્રાહ્ય પદાર્થો કહ્યા છે. અને (૩) ઘાસ વગેરે તુચ્છ વસ્તુઓ તે ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય પદાર્થો જાણવા, એ પ્રમાણે આ લોકની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રકારના પદાર્થો જણાવીને હવે પરલોકની અપેક્ષાએ એ ત્રણ જાતના પદાર્થો જણાવે છે. ૨૫૨

આત્મદૃષ્ટિએ ત્રણ પ્રકારના પદાર્થો જણાવે છે:—

દર્શનાદિક ગ્રાહ્ય તિમ મિથ્યાત્વ આદિ અગ્રાહ્યને,
સુરવિભૂતિ આદિ તેહ ઉપેક્ષણીય જાણે અને;

જ્ઞાન નય ઇમ ઉચ્ચરે જાણ્યા પછી જ પદાર્થને,
યત્ન કરવો ઇમ અહિં જાણો સરલ ભાવાર્થને. ૨૫૩

અર્થ:—પરલોકના હિતની દૃષ્ટિએ (૧) દર્શનાદિક એટલે સમક્ષિત, જ્ઞાન, ચારિત્ર, વગેરે પદાર્થો ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, કારણ કે તે આત્માને હિતકારી છે. તથા (૨) મિ-થ્યાત્વ વગેરે જે આત્માને નુકસાનકારી છે તે અગ્રાહ્ય એટલે નહિ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય અથવા ત્યાગ કરવા યોગ્ય પદાર્થો જાણવા તથા (૩) દેવતાનાં સુખો વગેરે ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય પદાર્થો જાણવાં. હવે અહિં જ્ઞાન નયવાદી એમ કહે છે કે પદાર્થના સ્વરૂપને જાણ્યા પછી જ યત્ન એટલે ઉદ્યમ કરવો જોઈએ, પરંતુ વસ્તુ સ્વરૂપ સમજ્યા સિવાય એકલો ઉદ્યમ કરવો તે ફેાગટ છે. આ જ્ઞાનનયના વચનનો સરળ એટલે સહેલાઈથી સમજાય તેવો ભાવાર્થ ૨૫૪ થી ૨૬૧ સુધીના શ્લોકમાં જણાવ્યા મુજબ સમજવો. ૨૫૩

ત્રણ પ્રકારના પદાર્થોમાં વિવેક જણાવે છે:—

ગ્રહણ કરવા ગ્રાહ્યને અગ્રાહ્યને નહિં સેવવા,
જે ઉપેક્ષા યોગ્ય તેહ ઉપેક્ષણીય ઉપેક્ષવા;

ઉપદેશ આવો જ્ઞાન નયનો જ્ઞાનના પ્રાધાન્યને,
જ્ઞાન નય ખતલાવતો ઇમ જાણજો વિસ્તારને. ૨૫૪

અર્થ:—જે પદાર્થો ગ્રાહ્ય છે તે ગ્રહણ કરવા, તથા જે પદાર્થો અગ્રાહ્ય એટલે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી તેનું સેવન કરવું નહિ એટલે તે પદાર્થો આદરવા નહિં. તેમજ જે ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય છે એવા ઉપેક્ષણીય પદાર્થોની ઉપેક્ષા કરવી એટલે તે તરફ દુર્લક્ષ્ય કરવું આવો જ્ઞાનનયનો ઉપદેશ છે. કારણ કે જ્ઞાનનય જ્ઞાનની પ્રાધાન્યતા એટલે મુખ્યતા જણાવે છે. હે ભગ્ય જીવો ! તમે તે જ્ઞાનનયના વિચારને વિસ્તારથી આ પ્રમાણે જાણજો. ૨૫૪

જ્ઞાનનય પોતાનો ઐકાન્તિક અભિપ્રાય જણાવે છે:—

આ લોકનાં પરલોકનાં ફળ પામવાને આહતા,
ખરૂં સ્વરૂપ જાણ્યા પછી જ પ્રવર્તતા ફળ પામતા;

અન્યથા કરનાર જીવો ફળવિસંવાદી થતા,
પૂજ્ય દશવૈકાલિકે ગુરૂ જ્ઞાન પહેલું લાપતા. ૨૫૫

અર્થ:—જ્ઞાનનય વાદી કહે છે કે જેઓ આ લોક સંબંધી અથવા પરલોક સંબંધી ફળ મેળવવાની ઇચ્છા કરતા હોય તેઓ જાણવા લાયક પદાર્થોનું ખરૂં સ્વરૂપ એટલે સાચું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી જ પ્રવૃત્તિ કરે, એટલે તે મેળવવાને ઉદ્યમ કરે તોજ તેઓ ફળને

મેળવે છે. પરંતુ તેથી અન્યથા એટલે ઉલટી રીતે કરનારા એટલે જાણ્યા કે સમજ્યા વગર ઉદ્ધમ કરનારા પુરૂષો ક્ષણવિસંવાદી થાય છે એટલે ક્ષણ મેળવવામાં વિસંવાદવાળા થાય છે, એટલે ક્રિયાનું ક્ષણ પામે અગર ન પણ પામે એવા થાય છે. આજ મુદ્દાથી શ્રીદશવૈકલિક સૂત્રની અંદર પૂજ્ય ગુરૂ મહારાજ શ્રીશય્યાલવરસૂરિજીએ જ્ઞાન પહેલું કહ્યું છે. તે સાક્ષીપાઠ આ પ્રમાણે જાણવો—

“ પદમં નાણં તઓ દયા, ” एवं चिद्वह सव्वसंजय ॥

અળળાણી કિં કાહી-કિં વા નાહીહ છેયપાવગં ॥ ૧ ॥

૨૫૫

આ જાળતમાં આગમના પૂરાવા આપે છે:—

જેહ કોડાકોડી વર્ષે અબુધ કર્મ ખપાવતા,

તેહ કર્મો વિબુધ શ્વાસોશ્વાસમાં વિણસાવતા;

કુશલ કાર્ય પ્રવૃત્તિ પાપ નિવૃત્તિ વિનય સુસેવના,

જ્ઞાનથી જ પમાય જાણો વચન આવા જ્ઞાનના. ૨૫૬

અર્થ:—પુનઃ જ્ઞાનનય જ્ઞાનનું જ સમર્થન કરવાને માટે જ્ઞાનીમાં અને અજ્ઞાનીમાં કેટલો મોટો તફાવત છે? તે આ પ્રમાણે જણાવે છે—

અબુધ એટલે અજ્ઞાની જીવો કોડાકોડી વર્ષ સુધીની તપસ્યાથી જેટલાં કર્મો ખપાવે છે, તેટલાં જ કર્મો વિબુધ એટલે જ્ઞાની પુરૂષ એક શ્વાસોશ્વાસમાં ખપાવે છે, કારણ કે અજ્ઞાન કષ્ટ કરનાર જીવોની નિર્મલ પરિણામની ધારા ઘણી મંદ હોય છે તેથી તે ઘણા વખતે થોડી જ કર્મ (ની) નિર્જરા કરી શકે છે, અને જ્ઞાની પુરૂષોની અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિ અજ્ઞાન કષ્ટ કરનારા જીવોની વિશુદ્ધિ કરતાં અનંતગુણી વધતી હોય છે તેથી તેવી વિશુદ્ધિ વડે તેઓ (જ્ઞાનવંત પુરૂષો) થોડા વખતમાં જ ઘણી કર્મ(ની) નિર્જરા કરે છે. વળી જ્ઞાન વડે જ કુશલ એટલે હિતકારી કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરાય છે. તેમજ પાપથી પાછા ફરવારૂપ પાપ-નિવૃત્તિ પણ જ્ઞાન વડે જ કરાય છે. તથા વિનય પૂર્વક સારી સેવના એટલે દેવગુરૂ ધર્મની આરાધના તે પણ જ્ઞાનથી જ થાય છે. આ જ્ઞાનીના કર્મક્ષયની જાળતમાં અને જ્ઞાનના ત્રણ પ્રકારના ફલની જાળતમાં લોકોત્તર આગમના સાક્ષિપાઠ ક્રમસર આ પ્રમાણે જાણવા—

જં અળળાણી કમ્મં-જ્જવેહ વહુયાહિ વાસકોડીહિ ॥

તં નાણી તિહિ ગુત્તો-જ્જવેહ ઝસાસમિત્તેણં ॥ ૧ ॥

ક્ષપયેન્નારકઃ કર્મ-વહ્નીભિર્વર્ષકોટિભિઃ ॥

યત્તદુચ્છવાસમાત્રેણ-જ્ઞાનયુક્ત્તિગુપ્તિમાન્ ॥ ૨ ॥

અર્થ:—અજ્ઞાની જીવ જેટલું કર્મ ઘણા કોડા વર્ષે ખપાવે છે એટલે (કર્મનો) ક્ષય કરે છે તેટલા કર્મને ત્રણ ગુપ્તિ વડે ગુપ્ત એટલે મન, વચન કાયાને સાવધ માર્ગે

જતો રોકવા રૂપ ત્રણ ગુપ્તિવાળો અને ઉપલક્ષણથી ઈર્યાસમિતિ આદિ પાંચ સમિતિવાળો ચારિત્રવંત આત્મજ્ઞાની જીવ એક શ્વાસોચ્છવાસ જેટલા બહુ જ થોડા ટાઇમમાં પણ બપાવે છે. કારણ કે અજ્ઞાની જીવ સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ક્રિયા રહિત છે, તેથી તેને ઘણી મહેનતે નજીવું અદ્ય ક્ષણ મળે છે અને આત્મજ્ઞાની જીવ સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ક્રિયા એ બે વડે સહિત છે. એટલે જ્ઞાનક્રિયા ઉભયયુક્ત છે માટે તેને અતિ અદ્યકાળમાં મહાન ક્ષણ મળે છે. આ ગાથામાં જ્ઞાનનય વાદી જ અજ્ઞાની થી માંડીને તં નાણી સુધીનાં પદોની જ તરફ લક્ષ્ય રાખીને પોતાનો (જ્ઞાન) મત મજબૂત કરે છે. પરંતુ તિહિં ગુત્તો આ પદોને સ્વીકારતો (કબૂલ કરતો) નથી. કારણ કે એ પદોમાં ક્રિયાવાદ આવે છે, અને કેવળ ક્રિયાવાદી હોય તે તિહિં ગુત્તો આ પદોને સ્વીકારી શકે છે, પરંતુ તં નાણી સુધીનાં પદોને સ્વીકારી શકતો નથી, કારણ કે એ પદોમાં જ્ઞાનવાદનો સમાવેશ થયેલો છે. ૧

તથા નરકગતિમાં દુઃખ પામતો નારક જીવ જેટલું અશુભ કર્મ ઘણા કોડાકોડી વર્ષે બપાવી શકે છે તેટલું અશુભ કર્મ જ્ઞાનયુક્ત ત્રણ ગુપ્તિવાળો જીવ એક શ્વાસોચ્છવાસ માત્ર જેટલા કાળમાં પણ બપાવી શકે છે. એ બંને ગાથાઓ જ્ઞાનયુક્ત ક્રિયાવાદની છે, પરંતુ કેવળ જ્ઞાનવાદની નથી તેમ કેવળ ક્રિયાવાદની પણ નથી, છતાં તે જ્ઞાનવાદી પોતાને બપૂ પૂરતા ભાગ તરફ લક્ષ્ય રાખીને પોતાના જ્ઞાનમતને મજબૂત કરે છે.

પાવાઓ વિણિવત્તી, પવત્તણા તહ ય કુસલપરકમ્મિ ॥

વિણયસ્સ ય પહિવત્તી, તિન્નિ વિ નાણા સમપ્પંતિ ॥ ૩ ॥

અર્થ:—(૧) પાપથી પાછા હઠવું, અને (૨) કુશલ પક્ષમાં એટલે ધર્મની સત્ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તેમજ (૩) વિનય ગુણની આરાધના. જ્ઞાનથી આ ત્રણ ગુણનો લાભ થાય છે.

આ પાઠ જો કે જ્ઞાનનય વાદીએ જ્ઞાનની મુખ્યતા જણાવવા માટે કહ્યો છે, પરંતુ એજ પાઠમાંથી ક્રિયાવાદી નય ક્રિયાની મુખ્યતા પણ સાબીત કરી શકે છે. તેમજ સ્યાદ્રાદ દષ્ટિવાળો આત્મા બંનેના સહચારીપણાને પણ સાબીત કરી શકે છે તે આ પ્રમાણે—ક્રિયાવાદી નય કહે છે કે ‘જ્ઞાનથી એ ત્રણ ગુણનો લાભ થાય છે, ને તેથી પુરૂષાર્થ સિદ્ધ થાય છે’ એમ તમે કહો છો પરંતુ એ ત્રણ ગુણો તો ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ રૂપ છે માટે જ્ઞાનથી જ્યારે એ ત્રણ ક્રિયાઓ પ્રવર્તે ત્યારે જ પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ થાય છે. તે વિના એકલા જ્ઞાન માત્રથી પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ થતી નથી એ સ્પષ્ટ વાત છે તો પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ એ ત્રણ ક્રિયાથી જ થતી હોવાથી ક્રિયા એ મુખ્ય છે એમ તમારે પણ માનવું જ પડશે, એ પ્રમાણે ક્રિયાવાદી નયે ક્રિયાની મુખ્યતા સાબીત કરી ત્યારે હવે એ બંનેના ઝઘડાનું સમાધાન કરનાર સ્યાદ્રાદવાદી કહે છે કે એ પાઠનો અર્થ તમો બંને એકાન્ત રીતે પોત પોતાના પક્ષમાં ખેંચો છો તે ઠીક નથી, કારણ કે એ પાઠમાં જ્ઞાન અને ક્રિયા બંનેના એકત્ર-

પણાથી પુરુષાર્થસિદ્ધિ કહી છે, તે આ પ્રમાણે-જ્ઞાનથી એ ત્રણ ગુણરૂપ ક્રિયા પ્રાપ્ત થઇને પુરુષાર્થ સિદ્ધિ થાય એમ એ પાઠ સ્પષ્ટ કહે છે, તો પછી જ્ઞાનવાદી એકલા જ્ઞાનથી અને ક્રિયાવાદી એકલી ક્રિયાથી પુરુષાર્થ સિદ્ધિ કહે એ વાત જ ક્યાં રહી ? જો એકલા જ્ઞાનથી જ પુરુષાર્થ સિદ્ધિ હોત તો એ પાઠમાં નિવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ ને પ્રતિપત્તિ એ ત્રણ ક્રિયા કહેવાનું પ્રયોજન શું ? અને જો એ પાઠ એકલી ક્રિયાનું પ્રતિપાદન કરનાર હોત તો એ ત્રણ ક્રિયાઓ “જ્ઞાનથી થાય છે” એમ કહેવાનું પ્રયોજન શું ? માટે એ પાઠમાં જ્ઞાનથી એ ત્રણ ક્રિયાગુણ પ્રાપ્ત થયા બાદ પુરુષાર્થ સિદ્ધિ સ્પષ્ટ કહેલી હોવાથી સાબીત થયું કે પુરુષાર્થ સિદ્ધિ એકલા જ્ઞાનથી કે એકલી ક્રિયાથી નહિ પરંતુ બન્નેથી છે.

આ ઉપરથી એમ પણ બાણવું જોઇએ કે જગતમાં ધર્મના ઘણા ખરા અઘડા પોતપોતાનો પક્ષ ખેંચવાથી એકાન્તવાદના જ હોય છે, અને એ અઘડાઓનું સમાધાન જૈનદર્શનવ્યાપી સ્યાદ્વાદથી જ થઇ શકે છે જેથી અઘડાઓના સમાધાન માટે જૈનદર્શનનો સ્યાદ્વાદ એજ અમોઘ સાધન છે. ૨૫૬

લૌકિક શાસ્ત્રોના પૂરાવા આપે છે:—

એમ લૌકિક શાસ્ત્રગણ પણ જ્ઞાન ફલદાયક કહે,
જસ મિથ્યા જ્ઞાન તે ફલને લહે કે ના લહે;
અગીતાર્થ હોવે એકલો તો ના વિહાર કરી શકે,
જ્ઞાન ગુણ જસ હોય તે ચારિત્ર સાધનમાં ટકે. ૨૫૭

અર્થ:—એ પ્રમાણે લૌકિક એટલે આ લોક સંબંધી વિચાર જણાવનાર અન્ય ધર્મના શાસ્ત્રોના સમૂહ એટલે અન્ય દર્શનનાં શાસ્ત્રો પણ જ્ઞાનને ફલદાયક એટલે કાર્યનું ફલ આપનાર તરીકે જણાવે છે. પરંતુ જેનામાં મિથ્યા જ્ઞાન છે એટલે ઉલટું જ્ઞાન અથવા અજ્ઞાન છે તે તો ફલને પામે અથવા ન પણ પામે. એમ કહે છે. આ બાબતમાં કહ્યું છે કે—

વિજ્ઞપ્તિ : ફલદા પુ'સાં, ન ક્રિયા ફલદા મતા ॥

મિથ્યાજ્ઞાનાત્પ્રવૃત્તસ્પ-ફલાસંવાદદર્શનાત્ ॥ ૧ ॥

વળી જૈન શાસ્ત્રોમાં અગીતાર્થ એટલે જે મુનિ સૂત્ર તથા અર્થનો અબાણ હોય તો તે અજ્ઞાની સાધુ એકલો વિહાર કરી શકે જ નહિ. એટલે તેને એકલો વિહાર કરવાનો નિષેધ છે, કારણ કે જેનામાં જ્ઞાન ગુણ હોય તે જ ચારિત્રની સાધનામાં ટકી શકે છે અને અજ્ઞાની બાણુતો જ નહિ હોવાથી ચારિત્રનું પાલન કરી શકતો નથી. ૨૫૭

જ્ઞાનનય વ્યવહારનો ટકાવ પણ જ્ઞાનથી જ થાય છે વિગેરે જણાવે છે:—

ગીતાર્થનો ગીતાર્થ નિશ્ચિતનો વિહાર ઉચિત અને,
ભાખ્યો ન ત્રીજો જિનવરે ને ગણુધરે સુવિહારને,

અંધ દોરે અંધને શું પામશે શુભ માર્ગને,
જ્ઞાન હીણા અંધ જેવા યોગ્ય નહિ કંઈ કાર્યને. ૨૫૮

અર્થ:—તે કારણથી જ જિનેશ્વર ભગવંતોએ તથા ગણધર મહારાજોએ બે જણનો યોગ્ય (સારો) વિહાર કહેલો છે. તેમાં પ્રથમ ગીતાર્થનો એટલે સૂત્ર તથા અર્થના જાણ-કારનો વિહાર યોગ્ય છે. અને બીજો ગીતાર્થ નિશ્ચિતનો એટલે ગીતાર્થની નિશ્ચયે સ્થા-નારનો વિહાર યોગ્ય છે. એટલે પોતે જો કે અગીતાર્થ છે અર્થાત્ વિહારાદિ વ્યવહારનો અજાણ છે, તો પણ ગીતાર્થના કહેવા મુજબ વર્તનાર હોવાથી તેનો વિહાર પણ સુવિ-હાર જાણવો. આ બે સિવાય ત્રીજા પ્રકારનો વિહાર એટલે એકલા અગીતાર્થનો વિહાર પ્રભુએ કહ્યો નથી. કારણ કે જેમ કોઈ આંધળો માણસ ભૂલો પડ્યો હોય અને તેને બીજો આંધળો માણસ દોરે તો તે સારા માર્ગે આવી શકશે ? અર્થાત્ તે સારા માર્ગે આવી શકતો નથી તેમ જોયો જ્ઞાન વિનાના છે તેઓ પણ આંધળાની જેવા કહેલા છે, કારણ કે તેઓ આત્મદ્વિત કરવા રૂપ કાર્ય સાધી શકતા નથી. ૨૫૮

ક્ષયોપશમિક જ્ઞાનને અંગે ચાલુ બીના જણાવીને ક્ષાયિક જ્ઞાનને અંગે ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

બે ભેદ જ્ઞાન તણા પ્રથમ ક્ષયોપશમિક વિચારણા,
વર્ણવી હું વર્ણવું ક્ષાયિક જ્ઞાનની ભાવના;
સંસાર સાગર તટ રહેલા ચરણ તપને સાધતા,
અરિહંત પણ નવિ મુક્તિ પામે જો ન કેવલ પામતા. ૨૫૯

અર્થ:—જ્ઞાનના બે ભેદ કહેલા છે. પ્રથમ ક્ષયોપશમિક જ્ઞાન એટલે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી થતું જ્ઞાન અને બીજું ક્ષાયિક એટલે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના સંપૂર્ણ ક્ષયથી થતું જ્ઞાન. તેમાં પ્રથમ ક્ષયોપશમિક જ્ઞાનની વિચારણા જણાવી દીધી. હવે ક્ષાયિક જ્ઞાનની વિચારણા જણાવું છું. સંસાર સાગરના તટ રહેલા એટલે તેજ ભવમાં મોક્ષગમન કરનારા તથા ચરણ એટલે ચારિત્ર અને તપને સાધનારા અરિહંત (એ ભવમાં તીર્થંકર પદ પામી મોક્ષે જનાર છત્રસ્થ પણામાં રહેલા) પણ જ્યાં સુધી કેવલ જ્ઞાન મેળવતા નથી ત્યાં સુધી એ પણ મોક્ષે જઈ શકતા નથી. ૨૫૯

પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ તણું નિબંધન જ્ઞાન એમ વિચારીએ,
મારા વિચાર બતાવવા અનુમાન એમ વિચારીએ;
જેના વિના જો હોય ના, તે હોય કારણ તેહનું,
આ વાતે કેરી સિદ્ધિમાં દષ્ટાન્ત અંકુર બીજનું. ૨૬૦

અર્થ:—જ્ઞાન અર્થ, કામ, ધર્મ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થને સાધવાનું કારણ છે એમ જાણવું વળી આ મારા યોગ્ય વિચાર મજબૂત રીતે જણાવવામાં અનુમાનથી પણ એમ વિચારવું કે જેના વિના જે ન થાય, તે તેનું કારણ ગણાય. આ વાતની સાબીતી માટે અંકુર તથા બીજનું દષ્ટાન્ત જાણવું. જેમ બીજ ન હોય તો અંકુરો ન હોય; કારણ કે બીજ વિના અંકુરો સંભવતો નથી એટલે બીજ હોય તો અંકુરો થાય માટે અંકુરો રૂપી કાર્ય થવામાં બીજ એ કારણ છે એમ જાણવું. ૨૬૦

પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ સર્વ ઇમ છે જ્ઞાન અવિનાભાવિની,
સમ્યક્ત્વ શ્રુત માને જ શક્તિ બેઉમાં છે મુક્તિની;
અંત્ય બેને ગૌણ માને જ્ઞાનના કારજ ગણી,
જ્ઞાન નયનું સ્વરૂપ ટુંકમાં ઇમ કહે પ્રભુ જગદણી- ૨૬૧

અર્થ:—એ રીતે પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ચારે પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ જ્ઞાનની અવિનાભાવિની છે એટલે જ્ઞાન ન હોય તો પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ ન હોય અને જ્ઞાન હોય તો પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ અવશ્ય હોય એમ જ્ઞાનથી જ સર્વ પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ થઈ શકે છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનનય વાદીનું કહેવું છે. અને એ પ્રમાણે હોવાથી જ્ઞાનનય વાદી કહે છે કે ચાર પ્રકારના સામાયિકમાં સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિક એ બે સામાયિકમાં મુક્તિને દેવાની શક્તિ છે કારણ કે એ બે સામાયિક જ્ઞાન સ્વરૂપ હોવાથી એ બે વડે મોક્ષના સુખ મેળવી શકાય છે એમ જ્ઞાનનયવાદી માને છે, અને છેલ્લાં બે એટલે દેશવિરતિ સામાયિક અને સર્વવિરતિ સામાયિક જ્ઞાનના કાર્ય રૂપ એટલે ક્ષણરૂપ હોવાથી તે બે સામાયિકને ગૌણ માને છે. એ પ્રમાણે ત્રણ જગતના ધણી પ્રભુ શ્રીઋષભદેવ સ્વામીએ પર્ષદાની આગળ જ્ઞાન નયનું સ્વરૂપ જણાવ્યું. ૨૬૧

ક્રિયા નય પોતાનો મત જણાવે છે:—

ઇમ ક્રિયા નય સાધવા નિજમત જણાવે મુક્તિને,
અર્થને જાણ્યા પછી પણ સાધવી જ ક્રિયા મને;
ઉપકારકારક જ્ઞાન છે કિરિયા વિષે ઇણું ગૌણ તે,
પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ સર્વ કિરિયાથી જ ઇમ મારા મતે. ૨૬૨

હવે ક્રિયાનયવાળો પોતાનો મત સાબીત કરવા આ પ્રમાણે મુક્તિના વિચારો જણાવે છે કે—અર્થને એટલે પુરૂષાર્થને જાણ્યા છતાં પણ તેને સિદ્ધ કરવા ઉદ્દેશ પૂર્વક ક્રિયા સાધવી જ પડે છે, કારણ કે ક્રિયા વિના કાર્ય બનતું નથી. જ્ઞાન તો ક્રિયાને વિષે ઉપકારક માત્ર (મદદગાર) થાય છે તેથી ક્રિયાને વિષે જ્ઞાનની ગૌણતા છે એટલે ક્રિયા મુખ્ય અને જ્ઞાન ગૌણ છે, આથી મારો મત એવો છે કે સર્વ પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ ક્રિયાથી જ થાય છે. ૨૬૨

આહુ પ્રસંગે બે શ્લોકમાં યુક્તિ જણાવે છે:—

નિજ પક્ષને સાબીત કરવા ઇમ જણાવે યુક્તિને,
પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ મુખ્ય કારણ છે ક્રિયા ધારો મને;
એમ કિરિયાહીણુ નાણુ જરૂર નિષ્ફલ જાણીએ,
ચરણ હીણુને જ્ઞાન બહુ શું કામનું જ વિચારીએ. ૨૬૩

અર્થ:—સર્વ પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ ક્રિયાથી છે એમ પોતાનો પક્ષ સાબીત કરવા માટે ક્રિયાવાદી આ પ્રમાણે યુક્તિ જણાવે છે કે—પુરૂષાર્થ સિદ્ધિમાં ક્રિયા જ મુખ્ય કારણ છે એ વાત તમે મનમાં અવશ્ય ધારો રાખો. કારણ કે ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન જરૂર નિષ્ફળ એટલે ફેગટ જાણવું. જે ચરણહીન એટલે ચારિત્ર રહિત હોય તેને જ્ઞાન શું કામનું? અર્થાત્ એકલું જ્ઞાન કાંઈ કામનું નથી, પરંતુ ક્રિયા રૂપ ચારિત્ર હોય તો જ જ્ઞાનની સાર્થકતા (સફલતા, પુરૂષાર્થને દેવાપણું) છે. ૨૬૩

સળગાવશે દીવા ઘણા પણ અંધને શા કામના ?
ગવરાવશે ગીત ઘણાં પણ બધિરને શા કામના ?,
જ્ઞાન છે સ્વવિષયનિયત ના કાર્યસિદ્ધિ જ્ઞાનથી,
ઇષ્ટ નગરે તે જશે ? શું જે ક્રિયા કરતો નથી. ૨૬૪

અર્થ:—તમે આંધળા આગળ ઘણા દીવા સળગાવો, પરંતુ તે દીવા તે આંધળાને શા કામના છે ? અથવા ગમે તેટલા દીવા સળગાવો પણ તે આંધળો બેઠું શકવાનો નથી. તેમ બહેરા માણસ આગળ ઘણાં ગીતો ગવરાવશે તો પણ તે ગીતો બહેરાને શા કામનાં છે ? તે કાંઈ સાંભળવાના નથી, તેમ ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન પણ શું કામનું છે ? વળી બીજી વાત એ કે—જ્ઞાન તો સ્વવિષયનિયત છે, એટલે પોત પોતાના શબ્દાદિ વિષય (પદાર્થો) ને જણાવે છે, માટે તેવા નિયત વિષયવાળા જ્ઞાનથી કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, વળી ત્રીજી વાત એ કે ઇષ્ટ નગરે પહોંચવાને ઇચ્છતો જે મનુષ્ય ક્રિયા કરતો નથી એટલે બીલકુલ ચાલતો નથી, અર્થાત્ બેઠેલ છે ત્યાંથી ખસતો નથી તો ચાલવાની ક્રિયા કર્યા વિના તે ઇષ્ટ નગરના માર્ગનો જાણકાર મનુષ્ય શું ઇષ્ટ (ઇચ્છેલા) નગરે પહોંચી શકશે ? નહિ જ પહોંચી શકે. માટે ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન નિરર્થક હોવાથી જ ક્રિયા મુખ્ય છે ને જ્ઞાન ગૌણ છે એમ માનવું તેજ વ્યાજબી છે. એમ ક્રિયાવાદી પોતાનો મત સાબીત કરે છે. ૨૬૪

હજી ક્રિયાનય દાખલો દઇને ક્રિયાની જરૂરિયાત જણાવે છે:—

માર્ગ કેરા જ્ઞાન સાથે જે ક્રિયાને સાધતા,
ઇષ્ટ નગર વિષે જઇને સકલ વાંછિત પામતા;

કેમ તરવું જાણનારા જે ક્રિયા રજ ના કરે,

સાગરે ઝટ ખૂડતા તિમ ચરણહીણ જ્ઞાની ખરે. ૨૬૫

અર્થ:—માટે પૂર્વ ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે જેઓને માર્ગનું જ્ઞાન હોય એટલે સાચો રસ્તો જાણતા હોય, અને તેઓ જે ચાલવા રૂપ ક્રિયા કરતા હોય તો તે ઇચ્છિત નગરને વિષે પહોંચે છે અને પોતાના સઘળા વાંછિત એટલે ઈષ્ટ કાર્યોને સાધે છે. જેમ કોઈક માણસ કેવી રીતે તરવું તે જાણે છે, પરંતુ સમુદ્રમાં પડીને તરવાનું જાણવા છતાં તરવાની (હાથ પગ હલાવવા રૂપ) ક્રિયા જે જરા પણ કરે નહિ તો તે પુરૂષ સમુદ્રમાં જલદીથી ડૂબી જાય છે. તેવી રીતે મોક્ષપદ કેવી રીતે મેળવવું તે વિધિ માર્ગને જે જાણતો હોય તેવો જ્ઞાની પુરૂષ ચારિત્ર રૂપ ક્રિયાથી રહિત હોય એટલે ચારિત્રનું પાલન ન કરતો હોય તો તે પણ આ સંસાર રૂપ સમુદ્રમાં ડૂબે છે એટલે મોક્ષે જઈ શકતો નથી. માટે જ્ઞાન ગૌણ છે ને ક્રિયા મુખ્ય છે. એમ ક્રિયાનય સાબીત કરે છે. ૨૬૫

આ બાબતમાં જૈનાગમનો પુરાવો આપે છે:—

સંયમીનું અદ્ય પણ શ્રુત શુભ પ્રકાશક જાણીએ,

એક પણ દીપ લાલ આપે આંખવાળા પુરૂષને;

સુખડને ગર્દભ ઉપાડે ભાર ભાગી તે થયો,

શુભ ગંધનો ના ચરણહીણો જ્ઞાની જન તેવો કહ્યો. ૨૬૬

અર્થ:—સંયમીનું એટલે ચારિત્રવંતનું (ક્રિયા કરનારનું) થોડું પણ શ્રુત જ્ઞાન સારો પ્રકાશ કરનાર છે એમ જાણવું. અને એ ક્રિયાવાળું જ્ઞાન જ સંયમીને લાલદાંચી થાય છે. જેવી રીતે દીવો એકજ હોય તો પણ પોતાના અદ્ય પ્રકાશનો લાલ આંખવાળા માણસને જ આપે છે એટલે દેખવામાં મહદગાર થાય છે. તેમ અહીં ક્રિયાવાળું જ જ્ઞાન લાલ આપે છે. વળી જેમ કોઈ ગર્દભ એટલે ગંધડો સુખડનો ભાર ઉપાડે તો પણ તે તેની સુગંધનો લાલ લઈ શકતો નથી. પરંતુ કેવળ ભારને જ ઉપાડનારો ગણાય છે, તેમ ચારિત્ર વિનાનો જ્ઞાની પુરૂષ તેવો કહ્યો છે એટલે તે જ્ઞાનનો ભાર વહન કરે છે પરંતુ તેનું ફળ મેળવી શકતો નથી. અર્થાત્ તેવા જ્ઞાનથી મુક્તિ રૂપ લાલ તેને મળતો નથી. ૨૬૬

ક્ષાયોપશમિક ક્રિયાની વાત પૂરી કરીને ક્ષાયિક ક્રિયાની વાત જણાવે છે:—

એમ લૌકિક શાસ્ત્રમાં પણ ફળ દીએ સહુને ક્રિયા,

જ્ઞાન તેવું ના ક્રિયાવિણ જ્ઞાની તો ભૂખ્યા રહ્યા;

કિરિયા કહી ક્ષાયોપશમિકી ક્ષાયિકી પણ તેહવી,

ક્ષાયિકી ચરણ ક્રિયાથી મુખ્ય કિરિયા માનવી. ૨૬૭

અર્થ:—એ પ્રમાણે જેમ જૈન શાસ્ત્રોમાં ક્રિયા ફળદાયક કહી છે તેમ લૌકિક શાસ્ત્રમાં પણ ક્રિયા સૌને ફળ આપનાર છે એમ કહ્યું છે, પરંતુ જ્ઞાન તેવું ફળદાયક કહ્યું નથી. કારણ કે ક્રિયા વિનાના જ્ઞાની તો ક્રિયા નહિ કરવાથી ભૂખ્યા રહ્યા. કારણ કે જેમ ખાવું તે જાણવા છતાં જો ખાવાની ક્રિયા ન કરે તો પેટમાં કાંઈ આવતું નથી. તેથી કરીને જ્ઞાનીને ભૂખ્યા રહેવું પડે તેમ કહ્યું છે. અહિં ક્રિયા એ પ્રકારની કહી છે. ૧ ક્ષયોપશમિકી એટલે વીર્યાતરાય તથા આરિત્ર મોહનીયના ક્ષયોપશમથી થએલી એમ ક્ષયોપશમિકી ક્રિયા જણાવી દીધી. બીજી ક્ષાયિકી એટલે વીર્યાતરાયના તથા આરિત્ર મોહનીયના ક્ષયથી થએલી. ક્ષાયિકી ચરણક્રિયાથી એટલે આરિત્રની સાધનાથી મોક્ષ પ્રાપ્તિ જરૂર થાય છે, મારે ક્રિયાને મુખ્ય માનવી. ૨૬૭

આ બાબતમાં હૃદાંત જણાવે છે:—

તેરમા ગુણકાણુમાં અરિહંત કેવલી તે છતાં,
સર્વ સંવર ચરણ વિણ તે મુક્તિ મુખ ના પામતા;
ચૌદમા ગુણકાણુમાં શૈલેશ જેવી શુભ સ્થિતિ,
તે સમયમાં સર્વ સંવર ચરણની પ્રાપ્તિ થતી. ૨૬૮

અર્થ:—તેરમા ગુણસ્થાનકમાં રહેલા અરિહંત એટલે તીર્થંકર કેવલજ્ઞાની છે છતાં પણ સર્વ સંવર રૂપ આરિત્ર વિના તેઓ મોક્ષનાં મુખ પામતા નથી. જ્યારે યોગની સર્વ પ્રવૃત્તિ બંધ થાય છે ત્યારે સર્વ સંવર લાવતું આરિત્ર પ્રકટ થાય છે, કારણ કે તે વખતે કર્મબંધ બીલકુલ બંધ થઈ જાય છે. પણ તે પહેલાં તેરમા ગુણકાણુને અંતે સર્વ યોગને રૂંધે છે ત્યારે ચૌદમે ગુણકાણુ શૈલેશ એટલે મેરૂ પર્વત જેવી સારી નિશ્ચલ સ્થિતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે વખતે આત્મ પ્રદેશોનું કંપાયમાનપણું બીલકુલ બંધ થાય છે તેથી આત્મા મેરૂ પર્વતની પેઠે સ્થિર થાય છે. આ વખતે એટલે ચૌદમે ગુણકાણુ સર્વ સંવર આરિત્રની એટલે આવતાં કર્મ સંપૂર્ણ પણે બંધ થઈ જાય તેવા આરિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ત્યાર પછી પાંચ લઘુ સ્વરના ઉચ્ચાર કાળ જેટલા અંતર્મુહૂર્ત કાલમાં જ શ્રી અરિહંત પ્રભુ મોક્ષ પદને પામે છે. ૨૬૮

અનુમાનથી પણ ક્રિયાની મુખ્યતા જણાવે છે:—

પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ સવિ હુએ ઇમ મુખ્ય હેતુ ક્રિયા બલે,
અનુમાનથી પણ તે ક્રિયાની મુખ્યતા સાબીત કરે;
જેની પછી જે હોય તરતજ તેહ કારણ તેહનું,
અંત્ય ક્ષણ સ્થિત ભૂ પ્રમુખ જિમ હેતુ અંકુર આદિનું. ૨૬૯

અર્થ:—એ પ્રમાણે સર્વે પુરૂષાર્થની એટલે ચારે પુરૂષાર્થની જે સિદ્ધિ તે મુખ્ય હેતુ એટલે મુખ્ય કારણ રૂપ ક્રિયાના બલથી જ થાય છે. વળી અનુમાન પ્રમાણ વડે પણ ક્રિયાની મુખ્યતા આ પ્રમાણે સાબીત કરી શકાય છે. જેની પછી તરત જ જે કાર્ય બને તે તેનું કારણ કહેવાય છે, જેમ છેલ્લા ક્ષણમાં રહેલા પૃથ્વી, પાણી વગેરે વસ્તુઓ તે બીજાના અંકુર એટલે કૃણ્ણા વગેરેનું કારણ કહેવાય છે તેમ સર્વ સંવર રૂપ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થયા પછી તરત જ મોક્ષ પ્રાપ્તિ થતી હોવાથી મોક્ષ પ્રાપ્તિ રૂપ કાર્યમાં સર્વ સંવર ચારિત્ર રૂપ ક્રિયા એ મુખ્ય કારણ છે. એમ અનુમાન પ્રમાણથી પણ ક્રિયાની મુખ્યતા સાબીત થઈ શકે છે. ૨૬૬

ક્રિયાનય ખેલાં કહેલા અનુમાનને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવે છે:—

પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ સકલ પણ કિરિયા અનંતર ભાવિની,
સર્વ સંવરની અનંતર ભાવિની શિવભામિની;
ખેઉ વિરતિ માનનારો આ ક્રિયાનય જાણીએ,
તે માંહિ કારણ એ ક્રિયારૂપ મુક્તિ કારણ માનીએ. ૨૬૦

અર્થ:—જેમ સઘળી પુરૂષાર્થ સિદ્ધિઓ (પ્રાપ્તિઓ) ક્રિયા પછી તરત જ થાય છે. તેમ તે સર્વ સંવર રૂપ ચારિત્ર કે જે ચૌદમે ગુણઠાણે હોય છે તેના પછી તરત જ મુક્તિ રૂપી સ્ત્રીનો લાલ (મળવું) થાય છે. જ્ઞાનનય વાદી તો એમ માનતો હતો કે—પ્રથમના બે સામાયિક (સમ્યક્ત્વ સામાયિકથી તથા શ્રુત સામાયિક) તરત મોક્ષપદ મળે છે, અને ક્રિયાનય તો દેશવિરતિ સામાયિક અને સર્વવિરતિ સામાયિક એમ બે પ્રકારના સામાયિકને માને છે, તેમાં વધી તે (ક્રિયાનય) કહે છે કે—સર્વવિરતિ ચારિત્રની છેલ્લી અવસ્થા રૂપ સર્વસંવર ચારિત્ર છે અને તેની પછી તરત જ મોક્ષ મળતું હોવાથી સર્વ સંવર ક્રિયા એજ મોક્ષનું કારણ છે. એમ માનવું જ બ્યાજબી છે. ૨૭૦

ખેલાં બે સામાયિક ગોણ છે, એમાં શું કારણ? તે જણાવે છે:—

એહને ઉપકાર કરનારા પ્રથમના ખેઉને,
ગૌણ ગણીને ના ચહે ઈમ સાંભળી ભવિ જીવને;
સંમોહ હોવે તેહ પૂછે ખેઉ નય ઈમ યુક્તિને,
દર્શાવતા સાબીત કરતા એમ નિજ નિજ પક્ષને. ૨૭૧

ભવ્ય જીવ બને નયમાં સાચું શું સમજવું? એમ પ્રશ્નને પૂછે છે:—

એહનું શું તત્વ તે જાણું નહિ કરૂણા કરી,
સમજાવશો પ્રભુ! ઈમ સુણી સમજાવતા બીના ખરી;

જ્ઞાન કિરિયા સાધનારો મુક્તિ સાધક જાણીએ,

એકાન્ત પક્ષી બેઉ એ એકાન્ત ના અવધારીએ. ૨૭૨

અર્થ:—વળી આ કિયાનય વાદી કહે છે કે પ્રથમનાં બે સામાયિક (જે જ્ઞાન રૂપ છે, તે) દેશવિરતિ સામાયિકને અને સર્વવિરતિ સામાયિકને ઉપકાર કરનારાં છે. તેથી તે પ્રથમના બે સામાયિક ગૌણ છે. એટલે હું તે શરૂઆતના બે સામાયિકને મુખ્ય તરીકે માનતો નથી. આ પ્રકારનો જ્ઞાનનય અને કિયાનયનો સંવાદ સાંભળીને લબ્ધિ જીવને સંદેહ પડે છે. તેથી મુંઝાઈને તે પૂછે છે કે આ બંને નય વાદીઓ મુક્તિ વડે પોત પોતાનો પક્ષ સોંપે છે એમ સાબીત કરે છે. માટે હે પ્રભુ! આમાં ખરું તત્ત્વ (રહસ્ય) શું છે? કારણ કે આ બેમાં સાચું કોણ છે તેની મને કાંઈ ખબર પડતી નથી. માટે આ બંને નયનું ખરું રહસ્ય મારી ઉપર કરજી! લાવીને એટલે કૃપા કરીને સમજાવો. એ પ્રમાણેનાં પૂછનાર લબ્ધિ જીવનાં વચન સાંભળીને પ્રભુદેવ ખરી હકીકત આ પ્રમાણે સમજાવે છે—કે હે લબ્ધિ જીવ! આ સંવાદમાં ખરી બીના એ છે કે જે જ્ઞાન અને કિયા એ બેને સાધનારો હોય તેજ મુક્તિને પામી શકે છે. એટલે જે એકલા જ્ઞાનનયને માને અથવા એકલા કિયા નયને જ માને તે બંને એકાન્ત પક્ષી એટલે એક જ પક્ષનો આગ્રહ કરનાર છે, તેથી તેવા જીવો મોક્ષ સાધી શકતા નથી. માટે એવા એકાન્ત પક્ષનો આધાર લેવો નહિ. પરંતુ મોક્ષ માર્ગની સાધનામાં જ્ઞાન અને કિયા એ બેની એકઠી સાધના કરવી જોઈએ. એ અહીં ખરું રહસ્ય છે. ૨૭૧-૨૭૨

પ્રભુજી જ્ઞાન અને કિયા બંનેની જરૂરિયાત દષ્ટાંત દ્વારા બે શ્લોકમાં સમજાવે છે:—

પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ જ્ઞાનનય જે માનતો તે સત્ય ના,

જ્ઞાન કિયાથી કાર્ય સર્વ દૃષ્ટાન્તથી જ રસોઈના;

જ્ઞાનથી જે મુક્તિ બોલે તેહ પણ સાચું નહિ,

તેહ કેવલ તિમ યથાખ્યાતે જ હોવે છે સહી. ૨૭૩

અર્થ:—એ પ્રમાણે જ્ઞાનનય એકલા જ્ઞાનથી જ પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ જે માને છે, તે સાચું નથી. પરંતુ જ્ઞાન અને કિયા એ બંને વડે જ મુક્તિ વગેરે તમામ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. આ બાબતમાં રસોઈનું દૃષ્ટાન્ત જાણવું. જેમ કોઈકને રસોઈ શી રીતે બનાવવી તેનું જ્ઞાન છે. તેથી કાંઈ રસોઈ બની જતી નથી, પરંતુ તે જ્ઞાન સાથે રસોઈ તૈયાર કરવા માટે જ્યારે દેવતા સળગાવવાથી માંડીને રંધાઈને રસોઈ તૈયાર થાય ત્યાં સુધીની બધી કિયા પણ કરવામાં આવે ત્યારે રસોઈ બને છે. એટલે જ્ઞાન અને કિયા બંનેની મદદથી જ રસોઈ રૂપી કાર્ય થાય છે. તેમ મોક્ષસિદ્ધિ પણ જ્ઞાન કિયા બેથી જ થાય

છે, વળી જેઓ જ્ઞાનથી મુક્તિ એટલે મોક્ષ સિદ્ધિ માને છે, તે પણ સાચું નથી, કારણ કે તે મુક્તિ પદ પણ છેવટે કેવલ જ્ઞાન અને યથાગ્ર્યાત ચારિત્ર એ બેના સંયોગથી જ (આલંબનથી જ) થાય છે. માટે તેમાં પણ એકલું જ્ઞાન અથવા એકલું ચારિત્ર કારણ નથી, પરંતુ તે બંનેનો સંયોગ જ કારણ રૂપ છે. ૨૭૩

જ્ઞાન કિરિયા ઉભયથી સહુ કાર્ય સિદ્ધિ વિમાસીએ,

તદવિના ભાવિત્વ હેતુ સાધનારો બેઉને;

હેતુ અસિદ્ધ તથા અનૈકાન્તિક ગણીએ બે નયે,

ભોજનાદિ ક્રિયા વિષે પણ જ્ઞાનસત્તા માનીએ. ૨૭૪

અર્થ:—એ પ્રમાણે તમામ કાર્યની સિદ્ધિ જ્ઞાનથી અને ક્રિયાથી એ બંનેથી છે એમ વિચારવું. (બાણુવું) કારણ કે ક્રિયાવાદીએ ક્રિયાને સાબીત કરવા માટે જણાવેલો તદવિનાભાવિત્વ રૂપ હેતુ જેમ સર્વ પુરૂષાર્થની સિદ્ધિમાં ક્રિયાને જ અનન્તર કારણ તરીકે સાબીત કરે છે, તેમ તેજ તદવિનાભાવિત્વ હેતુ પુરૂષાર્થ સિદ્ધિમાં જ્ઞાનને પણ અનન્તર કારણ તરીકે સાબીત કરે છે, એ પ્રમાણે તદવિનાભાવિત્વ હેતુ ફક્ત ક્રિયાને જ સિદ્ધ કરતો નથી પરંતુ ક્રિયાને અને જ્ઞાનને પણ સિદ્ધ કરે છે, તેથી એટલે પુરૂષાર્થસિદ્ધિમાં તદવિનાભાવિત્વ હેતુ જ્ઞાનને અને ક્રિયાને બંનેને સાબીત કરનારો હોવાથી એ હેતુ એટલે ક્રિયાને સાબીત કરવા માટે આપેલો તદવિનાભાવિત્વ હેતુ અસિદ્ધ છે એટલે ક્રિયાથી જ પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ છે એમ સાબીત કરી શકતો નથી. વળી એ હેતુ અસિદ્ધ છે એટલું જ નહિ પરંતુ બંને નયને માટે એ હેતુ અનૈકાન્તિક દોષવાળો છે, કારણ કે જે હેતુ જે લક્ષ્ય માટે અપાય છે તે હેતુ તે લક્ષ્ય સિવાય અન્ય લક્ષ્યને એટલે જ્ઞાનને પણ સાબીત કરવાના ઉપયોગમાં આવે છે અને અવિનાભાવિત્વ હેતુ તો તેજ કહેવાય કે “જેના વિના જે ન હોય તેના વિના તે ન હોય” જેથી ક્રિયા માટે અપાયેલો અવિનાભાવિત્વ હેતુ જ્ઞાનને નહિ પણ ફક્ત ક્રિયાને જ સાબીત કરતો હોત તો એ હેતુ અનૈકાન્તિક દોષ વિનાનો ગણાત અને ક્રિયાથી જ પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ સાબીત થાત, પરંતુ પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે એ હેતુ અનૈકાન્તિક દોષવાળો હોવાથી ક્રિયાની સાબીતી કરવા ઉપરાંત જ્ઞાનની પણ સાબીતી કરે છે માટે ફક્ત ક્રિયાથી જ પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ સિદ્ધ થતી નથી, પરંતુ જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બેથીજ પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ થાય છે. ખેડેલાં કહ્યા પ્રમાણે ભોજનાદિ ક્રિયામાં પણ જેમ ફક્ત ક્રિયા જ નથી પરંતુ જ્ઞાનની હયાતી પણ છે જ. તેમ મુક્તિ વગેરે સર્વ પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ પણ જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બંનેની સમુદિત (એકઠી) સાધના કરવાથી જ થાય છે. એ પ્રમાણે સ્વાદ્વાદ શૈલીને માનવાથી દરેક પદાર્થનો નિર્ણય થઈ શકે છે. ૨૭૪

મુક્તિને યામવાના નજીકના ટાઇમે જ્ઞાન અને ક્રિયાની હયાતી બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

જ્ઞાનથી તેવી પ્રવૃત્તિ થાય તે વિણ તે નહિં,

શૈલેશભાવે સર્વસંવર કેવલ દય છે સહી;

નાણુ કેવલ વિણુ ન હોવે શ્રેષ્ઠ શૈલેશ સ્થિતિ,
ધમ ક્રિયા બે એકલી તો કાર્યસિદ્ધિ કિમ થતી? ૨૭૫

અર્થ:—કારણ કે જ્ઞાનથી તેવા પ્રકારનાં ભોજન વિગેરેની પ્રવૃત્તિ થાય છે, કારણ કે સ્વેદ વિગેરેના જ્ઞાન વિના તે ભોજન વિગેરે થઈ શકે નહિ. એમ જ્ઞાન વિના શૈલેશ ભાવ રૂપ સર્વ સંવર પણ થતો નથી. માટે શૈલેશો અવસ્થામાં સર્વસંવર તથા કેવલજ્ઞાન બંને છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે કેવલજ્ઞાન વિના ઉત્તમ શૈલેશી અવસ્થા થતી નથી, તેથી બે તે શૈલેશી અવસ્થામાં સર્વ સંવર રૂપ એકલી ક્રિયા હોય અને જ્ઞાન ન હોય તો મુક્તિરૂપ કાર્યસિદ્ધિ કેવી રીતે થાય? એટલે એકલી ક્રિયાથી કાર્યની સિદ્ધિ ન જ થાય. ૨૭૫

તદ્દવિના ભાવિત્વ જિમ મુક્ત્યાદિ પુરૂષાર્થ સહી,
કિરિયા તણુ હેતુત્વ સાથે જ્ઞાનનું પણ તિમ અહિં,
તે વિના પણ તે ન હોવે ધમ અનૈકાન્તિકપણું,
મુક્ત્યાદિ સિદ્ધિ બેઉથી ધમ વિસ્તરી ભાખ્યું ધણું. ૨૭૬

અર્થ:—આ પ્રમાણે વિસ્તારથી જણાવેલી બીનાનું યાદ રાખવા જેવું ખરું રહસ્ય એ છે કે-જેવી રીતે (ક્રિયાનો) તદ્દવિના ભાવિત્વ હેતુ મુક્તિ આદિ પુરૂષાર્થની સિદ્ધિમાં ક્રિયાને અનન્તર કારણ તરીકે સાબીત કરે છે તેમ (સર્વ પુરૂષાર્થ સિદ્ધિમાં) જ્ઞાનને પણ અનન્તર કારણ તરીકે સાબીત કરે છે. એટલે જેમ ક્રિયા વિના પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ નથી તેમ જ્ઞાન વિના પણ પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ નથી જેથી જેની હયાતી વિના જે ન થાય, તે તેનો અવિનાભાવી (કાર્યની ઉત્પત્તિમાં સાથે જ રહેનાર) કહેવાય, આવા સ્વરૂપવાળો જે તદ્દવિના ભાવિત્વ રૂપ હેતુ કેવળ ક્રિયાને જ સાબીત કરતો નથી પરંતુ જ્ઞાનને પણ સાબીત કરે છે તેથી અહિં વાદીએ કહેલો તદ્દવિના ભાવિત્વ એ હેતુ (જ્ઞાનને અને ક્રિયાને બંનેને સાબીત કરનાર હોવાથી એ બંનેને માટે એકાન્તિક નહિ પણ) અનૈકાન્તિક દોષવાળો છે, તે કારણથી મુક્તિ આદિ પુરૂષાર્થોની સિદ્ધિ જ્ઞાનથી અને ક્રિયાથી એમ બેથી જ છે. એ પ્રમાણે સ્યાદ્વાદ શૈલીથી જ્ઞાન ક્રિયાની બીના જણાવી. આ બાબતનો વિસ્તાર શ્રીવિશેષાવશ્યક તથા શ્રીઅનુયોગદ્વાર ટીકાદિ ગ્રંથોમાંથી જોઈ લેવો. ૨૭૬

ચાલુ પ્રસંગે દાખલા દઈને બંનેની જરૂરિયાત ચાર સ્લોકમાં જણાવે છે:—

કિરિયા વિનાનું જ્ઞાન તેના વિણુ ક્રિયા શા કામની?
પંગુ દાઝયો દેખતો હવ તે સ્થિતિ પણ અંધની;
સંયોગથી સવિ કાર્ય સિદ્ધિ રથગતિ બે ચક્રથી,
અંધ પંગુ બે મળ્યા તો ઝટ બચ્યા દાવાગ્રિથી. ૨૭૭

અર્થ:—પહેલાં કહેલી બીનાથી સાબીત થાય છે કે—ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન શા કામનું ? એટલે નિર્મલક છે, તેવી જ રીતે જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા પણ શા કામની ? એટલે તે પણ નકામી જાણવી. જેમ કોઈ પાંગળો માણસ આંખોથી દવ એટલે દાવાનલને દેખે છે પરંતુ ક્રિયા કરવાને એટલે ચાલવાને અશક્ત હોવાથી દાઝે છે. તેવી જ સ્થિતિ આંધળાની પણ થાય છે, કારણ કે તે નાથી જવા રૂપ ક્રિયા કરવા સમર્થ છે પણ દેખતો (દેખવા રૂપ જ્ઞાન) નહિ હોવાથી તે પણ દાવાનલમાં સપડાઈને દાઝે છે. પરંતુ જો બંનેનો સંયોગ થાય એટલે જ્ઞાનવાન પાંગળો અને ક્રિયાવાન આંધળો બંને ભેગા થાય તો તે બંનેની કાર્યસિદ્ધિ થાય છે એટલે દાવાનલમાંથી બચીને નિર્ભય સ્થાનમાં જાય છે. વળી જેવી રીતે રથની ગતિ પણ બે શક્ય થાય છે, એટલે રથ પણ બે પૈડાં વડે ચાલે છે, પરંતુ બેમાંથી એક પૈડું હોય ને બીજું ન હોય તો રથ ચાલી શકતો નથી. તેમ બંને જ્ઞાન ક્રિયાની સાધનાથી સુક્તિપદ મલી શકે છે. વળી આંધળો અને પાંગળો બે મળ્યા તો જટ દાવાનળથી કેવી રીતે બચી ગયા ? અને ઇષ્ટ નગરે જઈને ઇષ્ટ કાર્ય સાધ્યું ? તે આગળ ૨૭૮ માં સ્તોકમાં જણાવે છે. ૨૭૭

અંધના અંધે ચઢીને પાંગળો દેખાડતો,
દવ વિનાનો માર્ગ એમ બચાવ બે જણનો થતો;
ઇષ્ટ નગર વિષે જઈને ઇષ્ટ કારજ સાધતા,
દૃષ્ટાન્તને બહુ કાળજીથી વિબુધ એમ ઘટાવતા. ૨૭૮

અર્થ:—અહિં ચાલવાને અસમર્થ પાંગળો ચાલવાને સમર્થ એવા આંધળાના ગણા ઉપર બેસીને આંધળાને દાવાનલ વિનાનો માર્ગ દેખાડે છે, તેથી આંધળો તે માર્ગ ચાલે છે. એ રીતે બંને જણનો બચાવ થાય છે તેથી તેઓ વનમાંથી નીકળીને વાંછિત નગરમાં જાય છે, અને ઇચ્છેલા કાર્યને સાધે છે આ દૃષ્ટાન્તને ઘણી કાળજી પૂર્વક પંડિત પુરૂષ આ પ્રમાણે ઘટાવે છે. ૨૭૮

કિરિયા વિનાનું જ્ઞાન પંગુ સમાન જ્ઞાન વિના ક્રિયા,
અંધ જેવી આંધળો છે શક્ત કરવાને ક્રિયા;
દેખવાની છે મણા ઈમ પાંગળો પણ પેખતો,
ચાલવા ન સમર્થ ત્યાં મેળાપ બેઠોનો થતો. ૨૭૯

અર્થ:—ક્રિયા વિનાનું એકલું જ્ઞાન પાંગળાના જેવું જાણવું. તથા જ્ઞાન વિનાની એકલી ક્રિયા આંધળાના જેવી જાણવી. કારણ કે આંધળો ક્રિયા કરવાને શક્તિમાન છે, પરંતુ તેને દેખવાની મણા એટલે ખામી છે. તેથી ઉલટું પાંગળા માણસમાં છે. તે આ પ્રમાણે—પાંગળો દેખવાને સમર્થ છે પરંતુ ચાલવાને સમર્થ નથી. આવી સ્થિતિવાળા તે

બંનેનો મેળાપ થઈ ગયો. અને પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે સાથે રહેવાથી તેઓ બન્નીને પોતાના ધારેલા સ્થાને પહોંચી ગયા. ૨૭૯

સંસાર દાવાનળ સમો ને અંધ સમ લેવી ક્રિયા,
પંગુ ઠામે જ્ઞાન લેવું બેઉ સાધન મલી ગયાં;
બેઉ સાધન સાધીએ તો મુક્તિનગરે પહોંચીએ,
સચ્ચિદાનંદ સ્વભાવ તરંગ રંગે મ્હાલીએ. ૨૮૦

અર્થ:—એ આંધળા અને પાંગળાનું દષ્ટાંત મોક્ષ માર્ગમાં આ પ્રમાણે ઘટાવવું—
સંસારને દાવાનલના જેવો જાણવો. કારણ કે જેમ દાવાનલથી જીવો દાઝીને દુઃખી થાય છે તેમ આ સંસારમાં પણ જીવો અનેક પ્રકારના દુઃખોથી દુઃખી થાય છે. તેમાં આંધળાના જેવી એકલી ક્રિયા જાણવી. જેમ આંધળો માણસ ખરો માર્ગ જાણતો નહિ હોવાથી દાવાનળમાંથી નીકળવાને બદલે ઉઠે. તેમાં સપડાય છે, તેમ એકલી ક્રિયા કાંઈ કાયદાકારક થતી નથી, પરંતુ સંસારમાં રખડાય છે. તથા એકલું જ્ઞાન પાંગળાના જેવું જાણવું. કારણ કે પાંગળો દેખે છે પણ ચાહી શકતો નથી તેથી દાવાનલ નજીક આવે તો પણ ચાલવાને અસમર્થ હોવાથી દાવાનલને દેખવા છતાં તેમાંથી બચી શકતો નથી. તેવી રીતે ક્રિયા રહિત જ્ઞાનવાળો જીવ સંસારને દાવાનલના જેવો જાણે છે પરંતુ ક્રિયા નહિ કરી શકતો હોવાથી તે પણ મોક્ષે જવા રૂપ પોતાનું કાર્ય સાધી શકતો નથી. આવા પ્રકારના સ્વરૂપવાળા તે જ્ઞાન અને ક્રિયા જો મળી જાય એટલે જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બંને સાધનોની સાધના કરવામાં આવે એટલે બંનેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે પ્રમાણે કરનારા ભગ્ય જીવો મોક્ષ રૂપી નગરમાં પહોંચી શકે છે. અને સચ્ચિદાનંદ અને આત્મિક સુખના સ્વાભાવિક આનંદને મેળવે છે. ૨૮૦

ચાહુ પ્રસંગે વાલીએ કરેલો પ્રશ્ન બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

જાણવાની ચાહનાથી પૂછતો જન નાથને,
જ્ઞાન ક્રિયા પ્રત્યેક માંહી આપવાની મુક્તિને;
જો શક્તિ ના તો ઉભયમાં પણ શક્તિની સંભાવના,
ન કરાય જ્યાં ન દરેકમાં સમુદાયમાં ઇમ તેહના. ૨૮૧

અર્થ:—આ પ્રમાણે પ્રભુએ જણાવેલી જ્ઞાન ક્રિયાની બીના સાંભળીને એક માણસ જાણવાની ઇચ્છાથી પ્રભુને પૂછે છે કે જો એકલા જ્ઞાનમાં મોક્ષ આપવાની શક્તિ નથી, તથા એકલી ક્રિયામાં પણ તે શક્તિ નથી, તો પછી તે બંને જો ભેગા થાય તો પણ તેમનામાં તે મોક્ષ આપવાની શક્તિ ક્યાંથી સંભવે ? એટલે ન સંભવે, આ બાબતમાં ન્યાયશાસ્ત્ર એમ સ્પષ્ટ જણાવે છે કે—જ્યાં એક એક જુદી જુદી વ્યક્તિમાં શક્તિ ન હોય ત્યાં તેમના સમુદાયમાં પણ શક્તિ ન જ હોય. ૨૮૧

પૂછનાર વે દૃષ્ટાંત અહિંયા રેતીના કણિયા તણું,
 રેતી તણા જિમ કણ થકી ના બિન્દુ નીકળે તેલનું;
 સમુદાયમાં રેતી તણા તિમ વચન માડું ન્યાયનું,
 ઉત્તર સ્વરૂપે હું અહિં આહું વચન પ્રભુ આપનું. ૨૮૨

અર્થ:—આ બાળતમાં પૂછનાર રેતીના કણિયાનું દૃષ્ટાન્ત આપે છે. તે આ પ્રમાણે બાણવું:—જો રેતીના એક એક કણિયામાંથી તેલનું બિન્દુ એટલે ટીપુ નીકળતું નથી તો પછી રેતીના ઘણા કણિયા ભેગા થાય તો પણ તેમાંથી તેલ નીકળતું નથી. તેવી રીતે જ્ઞાનમાં અને ક્રિયામાં પણ સમજવું. આ મારી શંકા ન્યાયની છે તો હે પ્રભુજી! હું આ બાળ-તમાં આપનું ઉત્તર વચન (જવાબ) સાંભળવા ઇચ્છું છું. તે આપ કૃપા કરીને જણાવો. ૨૮૨

પ્રભુજી વાદીને ત્રણ સ્લોકમાં ઉત્તર આપે છે:—

જેમ શકટ ચલાવવાની શક્તિ દેશે ચક્રમાં,
 સર્વ શક્તિ બેઉમાં ઇમ જ્ઞાન કિરિયા ઉભયમાં;
 મુક્તિ નગરે લઈ જવામાં ભવ્ય જનને દેશથી,
 છે શક્તિ જ્ઞાને ઇમ ક્રિયામાં જાણુજે સ્યાદ્રાદથી. ૨૮૩

અર્થ:—એ પ્રમાણે પૂછનારનો પ્રશ્ન સાંભળીને પ્રભુ તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે આપે છે. જેમ શકટ એટલે ગાડું ચલાવવાને માટે બે પૈડાંની જરૂર પડે છે, પરંતુ જેમ એક પૈડાંથી ગાડું ચાલી શકતું નથી, ઠારણ કે એક પૈડાંમાં ગાડું ચલાવવાની શક્તિ દેશથી એટલે અમુક અંશે છે, પરંતુ સંપૂર્ણ શક્તિ નથી. બંને પૈડાં હોય ત્યારે દેશ શક્તિવાળા તે બંનેના સંયોગથી ગાડું ચાલી શકે છે. તેવી રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયા એ દરેકમાં ભવ્ય જીવને મોક્ષ નગરે લઈ જવાની સંપૂર્ણ શક્તિ નથી, પરંતુ દેશથી એટલે અંશથી શક્તિ રહેલી છે, માટે જ્યારે તે બંને ભેગાં થાય છે ત્યારે ગાડાંનાં બે પૈડાંની પેઠે તેમનામાં મોક્ષે લઈ જવાની સંપૂર્ણ શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તે બંને મળીને ભવ્ય જીવને મોક્ષ નગરમાં પહોંચાડે છે. એ પ્રમાણે સ્યાદ્રાદથી એટલે જ્ઞાન મતથી તમારે જાણવું. ૨૮૩

શુભ ક્રિયાની સાધનામાં માર્ગદર્શક જ્ઞાનને,
 જાણો બચાવે દોષથી તેમાં ટકાવે જીવને;
 આત્મ વીર્યેદલાસ વર્ધક એહ ઇમ ના બૂલીએ,
 શ્રેષ્ઠ આલંબન ક્રિયાનું કોઈ દિન ના છોડીએ. ૨૮૪

અર્થ:—જ્ઞાન સારી ક્રિયાની સાધના કરવામાં માર્ગ દેખાડનાર છે એમ જાણવું,

એમ કાવાનળ પ્રખતે પાંગળો માણસ દવ વિતાનો સારો રસ્તો દેખાડે છે તેમ જ્ઞાન પણ સારો માર્ગ દેખાડે છે. વળી જ્ઞાન દોષોમાંથી બચાવે છે. એટલે ભૂલ થતી હોય તો સુધારે છે, અને ધાર્મિક જીવનને ટકાવી રાખે છે. વળી જ્ઞાન આત્માના વીર્યોદ્ધાસને એટલે આત્મ-વીર્ય અથવા આત્મ શક્તિના ઉત્સાહમાં વધારો કરે છે એ વાત ભૂલવી નહિ. એમ જ્ઞાનની માફક ક્રિયા માર્ગનું ઉત્તમ આલંબન પણ છોડવું નહિ. એટલે બંનેની નિર્મલ સાધના કરવી જોઈએ. ૨૮૪

આટલા વચનો ઉપરથી એમ સાબીતી થઈ

જ્ઞાન ક્રિયા સમુદાય સાધનથી જ મુક્તિ મેળવી;

પૂર્વ કાલે હાલ પણ સાધે વિદેહે બહુ જના,

ભાવિ કાલે સાધશે એવી જ રીતે ગુણિજના. ૨૮૫

અર્થ:—આટલાં વચન ઉપરથી એમ સિદ્ધ થયું કે જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બંનેના સમુદાય રૂપ એટલે એકઠા મળવા રૂપ સાધન પામીને જ પૂર્વ કાલમાં ગુણવાન ભવ્ય જીવોએ મોક્ષ મેળવ્યું છે. અને હાલમાં પણ ઘણા મનુષ્યો મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જ્ઞાન ક્રિયાથી જ મોક્ષ સાધે છે, તેમજ હાલ આ ક્ષેત્રમાં તથા પ્રકારના સંઘયણ, શક્તિ વગેરેની ખામીને લીધે જો કે મોક્ષ પ્રાપ્તિ થતી નથી. પરંતુ ભવિષ્ય કાળમાં પણ આ બંનેની ભેગી સાધના કરીને જ ઘણાં જીવો મોક્ષપદ મેળવશે. આ પ્રસંગે મહાવિદેહ ક્ષેત્રની ખીના જરૂર બહુવી જોઈએ. તે અહીં આપેલા યંત્ર ઉપરથી બહુજ સ્પષ્ટ સમજાશે. ૨૮૫

અહિં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિચરતા ૨૦ વિહરમાન જિનેશ્વરોના ક્ષેત્રાદિ ૧૬ બોલના પ્રસંગમાં ત્યાંના મુનિ મહારાજના આહારનું પ્રમાણ વિગેરે જે રત્નસંચય ગ્રંથમાં કહ્યું છે તે અનુસારે કેટલીક પ્રાસંગિક બાબત કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે—

વત્તીસ કવલાહારો, વત્તીસં તત્થ મૂડયા કવલો ।

પમો મૂડસહસ્સો, ચઝવીસાળ સમહિઓ ય ॥ ૪૦૫ ॥

અર્થ:—મહાવિદેહ ક્ષેત્રના સાધુઓને પણ ૩૨ કવલનો આહાર હોય છે. તેમાં ૩૨ મૂડા પ્રમાણનો ૧ કવલ થાય છે, અને તેવા ૩૨ કવલ હોવાથી (૩૨×૩૨=) ૧૦૨૪ મૂડા પ્રમાણનો આહાર એક સાધુને એક વખતનો ગણાય. અહિં મુંડાનું પ્રમાણ કેટલું તે પ્રસિદ્ધ નથી. હવે મુનિના મુળનું તથા પાત્રનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે—

રયણીઓ પન્નાસં, વિદેહવાસમિ વયણપરિમાણં ।

પત્તતલસ્સ પમાણં, સત્તર ધણુહાદ વીદં તુ ॥ ૪૦૬ ॥

અર્થ:—મહાવિદેહમાં સાધુના મુળનું પ્રમાણ ૫૦ હાથ છે, તેમના પાત્રના તળીયાનું પ્રમાણ ૧૭ ધનુષ (એટલે ૬૮ હાથ) લાંબુ હોય છે. આ પ્રમાણ ઉત્સેધાંગુલથી બજાવવું, કારણ કે ત્યાંનું પ્રમાણ અહિંથી ૪૦૦ ગુણ હોવાથી એ પ્રમાણ સંભવિત છે. તથા ત્યાંના સાધુની મુહપત્તિનું પ્રમાણ કહે છે—

પ મહાવિદેહમાં વિચરતા ૨૦ વિહરમાન ભગવાનના

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
વિહરમાન પ્રભુનું નામ	ક્યા દ્વીપના મહાવિદેહમાં?	કય વિજય ?	જન્મનગરી	પિતાનું નામ	માતાનું નામ	લંઘન
૧ સીમધર સ્વામી	મહા-જંખ દ્વીપના વિદેહ ક્ષેત્રમાં	૮ મી પુષ્કલાવતી વિજય	પુંડરગિણી નગરી	શ્રેયાસ રાજા	સત્યકી	વૃષભ
૨ યુગમધર સ્વામી		૯ મી વપ્ર વિજય	વિજયાપુરી	સુદૃઢ રાજા	સુતારા	ગજ
૩ બાહુ		૨૪ મી વત્સ વિજય	સુસીમાપુરી	સુગ્રીવ રાજા	વિજયા	મૃગ
૪ સુબાહુ		૨૫ મી નલિનાવતી વિજય	અયોધ્યાપુરી	નિષધ રાજા	ભૂનંદા	કપિ
૫ સુગત	પૂર્વ ધાતકી ખંડના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં	૮ મી પુષ્કલાવતી વિજય	પુંડરગિણી	દેવસેન રાજા	દેવસેના	સૂર્ય
૬ સ્વયંપ્રભ		૯ મી વપ્ર વિજય	વિજયાપુરી	કીર્તિગજ રાજા	મંગલા	ચન્દ્ર
૭ ઋષભાનન		૨૪ મી વત્સ વિજય	સુસિમાપુરી	કીર્તિધર રાજા	વીરસેના	સિંહ
૮ અનન્તવીર્ય		૨૫ મી નલિનાવતી	અયોધ્યાપુરી	મેધરથ રાજા	મંગલાવતી	ગજ
૯ સરપ્રભ	પશ્ચિમ ધાતકી ખંડના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં	૮ મી પુષ્કલાવતી	પુંડરગિણી	વિજય રાજા	વિજયા	ચન્દ્ર
૧૦ વિશાલપ્રભ		૯ મી વપ્ર વિજય	વિજયાપુરી	શ્રીનાગ રાજા	ભદ્રા	સૂર્ય
૧૧ વજ્રધર		૨૪ મી વત્સ વિજય	સુસિમાપુરી	પદ્મરથ રાજા	સરસ્વતી	શંખ
૧૨ ચંદ્રાનન		૨૫ મી નલિનાવતી	અયોધ્યાપુરી	વાલ્મિકિ રાજા	પદ્માવતી	વૃષભ
૧૩ ચંદ્રબાહુ	પૂર્વ પુષ્કરાર્ધના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં	૮ મી પુષ્કલાવતી	પુંડરગિણી	દેવાનંદ રાજા	રેણુકા	કમળ
૧૪ ભુજંગ સ્વામી		૯ મી વપ્ર વિજય	વિજયાપુરી	મહાઅંગ રાજા	મહિમા	કમળ
૧૫ ઇશ્વર		૨૪ મી વત્સ વિજય	સુસિમાપુરી	ગજસેન રાજા	યશોજવલા	ચન્દ્ર
૧૬ નેમિપ્રભ		૨૫ મી નલિનાવતી	અયોધ્યાપુરી	વીરભદ્ર રાજા	સેનાવતી	સૂર્ય
૧૭ વીરસેન	પશ્ચિમ પુષ્કરાર્ધના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં	૮ મી પુષ્કલાવતી	પુંડરગિણી	ભૂમિપાલ રાજા	ભાનુમતી	વૃષભ
૧૮ મહાભદ્ર		૯ મી વપ્ર વિજય	વિજયાપુરી	દેવસેન રાજા	ઉમા	ગજ
૧૯ દેવચરણ		૨૪ મી વત્સ વિજય	સુસિમાપુરી	સંવરભૂતિ રાજા	ચંગાવતી	ચન્દ્ર
૨૦ અજીતવીર્ય		૨૫ મી નલિનાવતી	અયોધ્યાપુરી	રાજપાલ રાજા	કનકાવતી	શંખ

૧૬ બોલ વિગેરે બીનાનું કોષ્ટક.

૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬
શ્રીનું નામ	શરીરનો વર્ણ	શરીરનું પ્રમાણ	આયુષ્ય	કુમાર અવસ્થા	રાજ અવસ્થા	ચારિત્ર પર્થાય	મુનિનો પરિવાર	કેવલીનો પરિવાર
રૂકમણી	સુવર્ણ	૫૦૦ ધનુષ	૮૪ લાખ પૂર્વ	૨૦ લાખ પૂર્વ	૬૩ લાખ પૂર્વ	૧ લાખ પૂર્વ	૧૦૦ ફીડ	૧૦ લાખ
પ્રિયમંગલા	"	"	"	"	"	"	"	"
મોહિની	"	"	"	"	"	"	"	"
કિંપુરિસા	"	"	"	"	"	"	"	"
જયસેના	"	"	"	"	"	"	"	"
પ્રિયસેના	"	"	"	"	"	"	"	"
જયાવતી	"	"	"	"	"	"	"	"
વિજયાવતી	"	"	"	"	"	"	"	"
નંદસેના	"	"	"	"	"	"	"	"
વિમળા	"	"	"	"	"	"	"	"
વિજયાદેવી	"	"	"	"	"	"	"	"
લીલાવતી	"	"	"	"	"	"	"	"
સુગંધા	"	"	"	"	"	"	"	"
સુગંધસેના	"	"	"	"	"	"	"	"
ભદ્રાવતી	"	"	"	"	"	"	"	"
મોહિની	"	"	"	"	"	"	"	"
રાજસેના	"	"	"	"	"	"	"	"
સુરિકંતા	"	"	"	"	"	"	"	"
પદ્માવતી	"	"	"	"	"	"	"	"
રત્નમાળા	"	"	"	"	"	"	"	"

મુદ્ગંતળે તેસિ, સદ્વિસદ્વસ્સા ય ણગલરક્કા ય ।

મરહસ્સ ય સાહજે, પયં મુદ્ગંતયં માણં ॥ ૪૦૭ ॥

અર્થ:—મહાવિદેહ ક્ષેત્રના સાધુઓની એક મુખવસ્ત્રિકા વડે ભરતક્ષેત્રના સાધુઓની ૧૬૦૦૦૦ (એક લાખ સાઠ હજાર) મુખવસ્ત્રિકાઓ થાય. એ રીતે મુખવસ્ત્રિકાનું પ્રમાણ બાણુ. અહિંની મુદ્ગપત્તિથી ૪૦૦ ગુણી લાંબી ને ૪૦૦ ગુણી પહોળી હોવાથી (૪૦૦ x ૪૦૦ = ૧૬૦૦૦૦) એટલું પ્રમાણ સંભવિત છે.

સીમંધર જિનનો જન્મઆદિ સમય.

પુરકલવર્ણયવિજયે, પુલ્લવિદેહમ્મિ પુંડરિગિણીય ।

કુંથુઅરહંતરમ્મિ અ, જાઓ સીમંધરો મયવં ॥ ૪૧૭ ॥

અર્થ:—પૂર્વ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પુંડરગિણી નામની નગરીમાં શ્રીકુંથુનાથ અને અરનાથ ભગવાનના આંતરામાં શ્રીસીમંધર ભગવંતનો જન્મ થયો.

મુણિસુવ્વયજિણ નમિજિણ અંતરે રજ્જં ચહ્નુ નિક્કવંતો ।

સિરિ ઉદયદેવપેઢાલ અંતરે પાવર્ણ મુક્કં ॥ ૪૧૮ ॥

અર્થ:—શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામી અને નમિ જિનેશ્વરના આંતરામાં એટલે ૨૦ મા ને ૨૧ મા ભગવંતના આંતરામાં રાજ્ય છોડીને દીક્ષા લીધી, અને આવતી ચોવીસીમાં થનારા સાતમા ઉદય દેવ અને આઠમા પેઢાલ નામના પ્રભુના આંતરામાં સીમંધર સ્વામી મોક્ષ પામશે.

અહિં અવસર્પિણીના ચોથા આરાના આરંભમાં જેવો શુભ કાળ વર્તતો હતો અને ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા આરાના પર્યન્તે જેવો ઉત્કૃષ્ટ શુભકાળ વર્તે તેવો શુભકાળ મહાવિદેહમાં સદાકાળ અવસ્થિત છે, પરંતુ ભરતાદિકની માફક ત્યાંનો હાનિ વૃદ્ધિ વાળો કાળ નથી. તેથી ત્યાંના કાળને સિદ્ધાન્તોમાં નોડસ્સવ્વિણી નોઓસવ્વિણી એટલે મહાવિદેહનો કાળ ઉત્સર્પિણી નહિ તેમ અવસર્પિણી પણ નહિ એવો અવસ્થિત છે. અને ચોથો આરો કહેવાય છે તે પણ ભરતૈરવ્રતની અપેક્ષાએ છે, પરંતુ ત્યાંની અપેક્ષાએ તો ૬ આરામાંનો એકે આરો નથી.

જ્ઞાન ક્રિયામાં સમ્યક્ત્વને કેમ ન કહ્યું? આ પ્રશ્નનો જવાબ દઈને કાચબાનું દષ્ટાંત પૂરું કરે છે:—

સમ્યક્ત્વ ગુણની જ્ઞાનમાં અન્તર્ગતિ કરી બેઠિથી,

મુક્તિ કેરી સાધના ઇમ વર્ણવી સંક્ષેપથી;

કર્મના દષ્ટાંતમાં આ વાત ભાખી અવસરે,

ધ્યાન રાખી બેઠિને નિત સાધજે ચિત્તે ખરે. ૨૮૬

અર્થ:—મોક્ષ સિદ્ધિ તો દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર એ ત્રણના એકત્રપણથી છે, તો આ ઠેકાણે જ્ઞાન ક્રિયા બેથી જ મોક્ષસિદ્ધિ કેમ કહે છે? આ પ્રશ્નનું સમાધાન આ પ્રમાણે બાણવું—સમ્યગ્દર્શન (સમક્રિત) સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્ર વડે મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય છે એમ કહ્યું છે તે છતાં અહીં સમ્યક્ત્વ ગુણની એટલે દર્શનની જ્ઞાનમાં અન્તર્ગતિ કરી છે એટલે જ્ઞાનમાં દર્શનનો સમાવેશ કરેલો છે, એમ ટુંકમાં અહીં જ્ઞાન અને ચારિત્ર (ક્રિયા) એ બે વડે મોક્ષની સાધના કહી છે. એ પ્રમાણે જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનયની હકીકત મનુષ્યભવ પામવાના દશ દૃષ્ટાન્તની અંદર કૂર્મ એટલે કાચખાના દૃષ્ટાન્તને કહેવાના અવસરે પ્રસંગે જણાવી દીધી. કારણ કે મનુષ્ય ભવ એનાથી સફળ કરાય છે. આ વાત ધ્યાનમાં રાખીને હે ભગ્ય જીવો! ખરા ભાવથી જ્ઞાન ક્રિયા બંનેની ભેગી સાધના કરજો. અહીં કાચખાનું દૃષ્ટાન્ત અને તે સાથે જ્ઞાન ક્રિયા નયનો સંવાદ પૂરો થાય છે. ૨૮૬ નવમું ધૂંસરીનું દૃષ્ટાન્ત જણાવે છે:—

સુર સ્વયંભૂ રમણની પૂરવ દિશામાં ધૂંસરી;
નાંખે અને પશ્ચિમ વિષે સાંબેલ જલમાં રહી તરી;
વિણ પ્રયોગે ધૂંસરીના છિદ્રમાં તસ પેસવું,
જેમ દુર્લભ નરપણું ફરી પામવું તિમ બાણવું. ૨૮૭

અર્થ:—તે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર કે જેની એક કિનારાથી ખીજા કિનારા સુધીની પહોળાઈ અસંખ્ય કોડી યોજન પ્રમાણે છે, અને એક પર્યાન્ત કિનારાથી ખીજા પર્યાન્ત કિનારા સુધી પૂર્વ પશ્ચિમ તથા ઉત્તર દક્ષિણ પહોળાઈ એક રાજલોક (અસંખ્યાતા કોડા-કોડી યોજને એક રાજ થાય છે.) પ્રમાણે છે તે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં કોઈક પૂર્વ દિશામાં ધૂંસરીને નાંખે અને પશ્ચિમ દિશામાં સાંબેલ એટલે ધૂંસરીની ખીલી નાંખે, એ પ્રમાણે ધૂંસરી અને ખીલી બંને સમુદ્રમાં તરી રહી છે. કોઈની સહાય વિના સ્વાભાવિક રીતે તરતી તરતી ધૂંસરીની સાથે મળીને જેમ તે ખીલીનું ધૂંસરીના છિદ્રમાં પેસવું દુર્લભ (અશક્ય) છે, તેવી જ રીતે પ્રમાણે જીવોને ફરીથી મનુષ્ય ભવ પામવો પણ દુર્લભ બાણવો. ૨૮૭

દશમું પરમાણુનું દૃષ્ટાન્ત જણાવે છે:—

દેવ મોઠા થંભનો ચૂરો બહુ ઝીંણો કરી,
લેઈ નળિમાં મેરૂ પર જઈ ચાર દિશિમાં ફરી ફરી;
ફૂંકી તેને તેહના અણુ સર્વ બાબુ ઉડાડતો,
તેજ અણુથી દેવ પણ શું થંભ તેહ બતાવતો. ૨૮૮

અર્થ:—કોઈક દેવ એક મોટા પથરના થાંભલાનો ઘણો ઝીંણો ચરો કરી નાખે. પછી તે ભૂકો લઈને સૌથી મોટા એક લાખ યોજન ઉંચા મેરૂ પર્વત ઉપર ચઢીને તે ભૂકાને એક નળીમાં નાખીને મેરૂ પર્વત ઉપર ઉભા ઉભા ચારે દિશાઓમાં ચારે બાજુ ઉડાડે એટલે તે રજકણો ચારે દિશામાં આડા અવળા વેરાઈ જાય. ત્યાર પછી તે વેરાઈ ગએલા અણુને એટલે રજકણોને એકઠા કરીને તે દેવ પશુ શું તે થાંભલો ફરીથી બનાવી શકે ? અર્થાત્ તે જ અણુઓનો તેવો જ થંભ બનવો મુશ્કેલ છે. ૨૮૮

પ્રભુજી દશ દૃષ્ટાંતની બીના પૂરી કરતાં ભવ્ય જીવોને હિતશિક્ષા આપે છે:—

દોહિલો જિમ થંભ તે તિમ દોહિલું આ નરપણું,
દૃષ્ટાંત દશ સમજવતાં વચમાં કહું ઈમ મેં ઘણું;
હે ભવ્ય જીવો ! યાદ રાખી સાવચેતી રાખજો,
મોહ પ્રમાદે ના રહીને ભવજલધિ તટ પામજો. ૨૮૯

અર્થ:—જેમ તે થંભને તેજ પરમાણુઓથી ફરીથી આપો. બનાવવાનું કામ દુર્લભ (અશક્ય) છે તેમ આ મનુષ્યપણું ફરીથી મેળવવું તે પણ ઘણું જ દુર્લભ છે. એવી રીતે મનુષ્યપણાની દુર્લભતા જણાવવા માટે દશ દૃષ્ટાંતો સમજાવ્યાં. અને તે દૃષ્ટાંતોનો વચમાં બીજી પાંચ ઘણી હકીકત જણાવી. તે યાદ રાખીને હે ભવ્ય જીવો ! તમે સાવચેતી રાખજો એટલે સાવધાન રહેજો અને મોહથી પ્રમાદને સેવશે નહિ. અને જિનધર્મને સાધીને આ સંસાર રૂપી સમુદ્રના કાંઠાને એટલે મોક્ષને મેળવજો. ૨૮૯

મનુષ્ય ભવની દુર્લભતામાં વડના બીજ (બી) નું દૃષ્ટાંત જણાવે છે:—

સિંધુની બહુ રેતીમાં વડબીજ દુર્લભ શોધવું,
તેમ જાણો ભવ્ય જીવો નરપણાનું પામવું;
દેવ નિરય મરી ન પામે તેજ દેવ નિરયપણું,
હોય નર તિર્થંચ કે ત્યાં કારણો ટુંકમાં ભણું. ૨૯૦

અર્થ:—હે ભવ્ય જીવો ! જેવી રીતે ઘણી વિશાલ સિંધુ નદીની રેતીમાં પડેલું વડનું બીજ શોધી કાઢવું દુર્લભ છે, તેવી જ રીતે અનંત જીવરાશિમાં (આ સંસારમાં) મનુષ્યપણું પામવું પણ દુર્લભ છે એમ તમે જાણજો આ પ્રસંગે દેવતા તથા નારકી મરીને ફરીથી (વચમાં બીજો ભવ કર્યા સિવાય) તુર્ત દેવપણું અથવા નારકપણું કેમ પામતા નથી ? એટલે દેવ મરીને દેવ કેમ થતા નથી તેમ તે નારકી રૂપે કેમ થતા નથી. અને નારકી મરીને તે નારકી કેમ થતા નથી અને તેજ દેવતા કેમ થતા નથી ? (પરંતુ તે બંને મરીને મનુષ્ય કે તિર્થંચ થાય છે) તેનાં કારણો ટુંકાણમાં સમજાવું છું. ૨૯૦

દેવ અને નારક તરતના ભવમાં દેવપણું કે નરકપણું કેમ ન પામે? તેનું કારણ સમજાવે છે:—

દેવની પુન્યાઈ ખાલી થઈ ગઈ તે સુરપણે,
ન પમાય આવા કારણે ઉપજે ન તુર્ત અમરપણે;
જેથી મળે નારકપણું તે પાપસાધન સેવના,
ના નરકમાં તિણુ તુર્ત ન લાહે તેહ દુઃખો નરકના. ૨૬૧

અર્થ:—જ્યારે ઘણી પુન્યાઈ ભેગી થાય ત્યારે જીવ દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે. અને જ્યારે ઘણું પાપ ભેગું થાય છે ત્યારે જીવને નારકપણું મળે છે. જેથી ઘણી પુન્યાઈવાળો જીવ પૂર્વની પુણ્યાઈ ભોગવવાને દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં ઘણાં કાલ સુધી બહુ સુખ ભોગવ્યું, તેથી પુણ્યાઈ ખાલી થઈ ગઈ એટલે ઘણી પુણ્યાઈ ભોગવાઈ ગઈ અને ત્યાં નવી પુણ્યાઈ તો બાંધી નથી અને દેવપણે ઉપજવાને જોઈતી પુણ્યાઈ રહી નથી. તેથી તેઓ દેવપણે ઉપજતા નથી. તેમજ નારકીમાં પણ ન ઉપજે, કારણ કે ત્યાં ઉપજવાને માટે ઘણું પાપ બાંધ્યું હોવું જોઈએ તે દેવતામાં ઉપન્યો ત્યારે તો નહોતું અને ત્યાં નવું પણ તેવું પાપકર્મ બાંધ્યું નથી તેથી દેવ મરીને નારકીમાં સીધો નથી ઉપજતો. હવે નારકી મરીને નારકી તથા દેવ થતો નથી તેનું કારણ એ કે—ઘણા પાપના સાધનોની સેવના કરવાથી એટલે ઘણું પાપ એકઠું થાય ત્યારે નારકીપણું મળે છે. ત્યાં નારકીમાં અકામ નિર્જરા વડે બાંધેલ પાપ કર્મ ઘણું ભોગવાઈ ગયું અને અહીંની મક્કક ત્યાં નવા પાપના સાધનો એટલે પાપ બંધના કારણે સેવતો નથી કારણ કે ત્યાં તેવા સાધનો જ નથી. તેથી ફરીથી નારકીનાં દુઃખોને તરત (વચમાં મનુષ્ય તિર્યચનો ભવ કર્યા સિવાય) પામતો નથી. વળી દેવપણે ઉપજવા યોગ્ય પ્રથમની પુણ્યાઈ હતી નહિ અને નારકી પણામાં નવી પુણ્યાઈ પણ બાંધી નથી કારણ કે તેવી પુણ્યાઈ મનુષ્યાદિ ભવમાં જ બંધાય. તેથી તે નારકનો જીવ મરીને દેવ પણ થતો નથી. ૨૬૧

દેવાદિના ભવ કરતાં મનુષ્ય ભવની અધિકતા વિગેરે એ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

આરે ગતિમાં જાય નર તિર્યચ નરની અધિકતા,
મોક્ષને પણ એજ પામે દેવ નરભવ આહતા;
વિષયમાં આસક્ત દેવો નાટકાદિક ભોગમાં,
કાળ નિષ્ફળ તેમનો ત્યાં જાય વિષય કષાયમાં. ૨૬૨

અર્થ:—મનુષ્ય અને તિર્યચ મરીને આરે ગતિમાં જાય છે. તેમાં મનુષ્યની અધિકતા એ છે કે તે મોક્ષમાં પણ જાય છે. આજ કારણથી કેટલાક ઉત્તમ દેવતાઓ પણ મનુષ્ય ભવની ઈચ્છા કરે છે. અને બીજા દેવો તો વિષય ભોગોમાં આસક્ત થઈને નાટક વગેરે

લોગના સાધનોને લોગવવામાં પોતાના લાંબા આયુષ્ય ફેગટ શુભાવે છે. તેથી તેમને ઘણો કાળ વિષય કષાયમાં નિષ્ક્રમ્યાદ્યો બાય છે. આ બાબતમાં કહ્યું છે કે—

દેવા વિસયપસત્તા-નેરદયા વિવિહદુક્ખસંતત્તા ॥

તિરિયા વિવેગવિચલા-મણુયાણં ધમ્મસામગ્ગી ॥ ૧ ॥ ૨૯૨

વિવિધ દુઃખોથી તપેલા નારકી તિર્યંચને,

ન વિવેક સામગ્રી સકલ જિનધર્મની નર જીવને;

ન્યગ્રોધમાં ફૂલ દોહિલું તિમ પય સ્વાતિનું પણ દોહિલું,

દેવદર્શન દોહિલું તિમ નરપણું પણ દોહિલું. ૨૯૩

અર્થ:—અને નારકીઓ (નરકના જીવો) અનેક પ્રકારના દુઃખોથી તપેલા એટલે દુઃખી થએલા હોય છે. તથા તિર્યંચને ધર્મ સામગ્રી ન હોવાથી વિવેક હોતો નથી. પરંતુ મનુષ્ય ભવમાં તો જૈન ધર્મની સાધના કરવા માટે જરૂરી સર્વ પ્રકારની સામગ્રી મળે છે. માટે મનુષ્યોમાં વિવેક હોવાથી મનુષ્ય ભવ સર્વ ભવોમાં શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે. વળી ન્યગ્રોધમાં એટલે વડમાં જેમ સુગંધી ફૂલ ફૂલેલ છે, તથા જેમ સ્વાતિ નક્ષત્રનું પાણી પણ ફૂલેલ છે, તથા જેમ દેવનું દર્શન થવું ફૂલેલ છે તેમ મનુષ્યપણું પામવું પણ અત્યંત ફૂલેલ બાણુવું. આ બાબતમાં કહ્યું છે કે—

ન્યગ્રોધે દુર્લભં પુષ્પં-દુર્લભં સ્વાતિજં પયઃ ॥

દુર્લભં માનુષં જન્મ-દુર્લભં દેવદર્શનમ્ ॥ ૧ ॥ ૨૯૩

મનુષ્ય ભવમાં ગયેલો સમય અમૂલ્ય છે, એમ જણાવે છે:—

દેઘ વિભવ અમૂલ્ય રત્નો પણ મળે મનુજાયુનો,

ક્ષણ એક પણ તિમ ના કરત પણ ખર્ચ કોટી રત્નનો;

તેજ સાચો વિબુધ કહીએ જેહ ક્ષણ પણ આયુનો,

ના નકામો જે જવા દે રંગ રાખી ધર્મનો. ૨૯૪

અર્થ:—વિભવ એટલે પૈસા આપીને અમૂલ્ય એટલે કિંમતી રત્નો મેળવી શકાય છે. પરંતુ કોડો રત્નોનો ખર્ચ કરવા છતાં પણ મનુષ્યાયુષ્યનો ગએલો એક ક્ષણ પણ પાછો મળી શકતો નથી. માટે તેજ ખરો પડિત બાણુવો જે ધર્મનો રંગ રાખીને એટલે અતિ ઉદ્ધાસ પૂર્વક ધર્મસાધનામાં કાળ વ્યતીત કરીને પોતાના આયુષ્યનો એક ક્ષણ પણ નકામો શુભાવે નહિ, પરંતુ પરમ ઉદ્ધાસથી ધર્મ સાધના કરીને પામેલો સમય સફળ કરે. ૨૯૪

દેવ પણ એમ વિચારે છે કે મને નરભવ મળશે કે નહિ? વિગેરે જણાવે છે:—

દેવ પણ દુઃખી થઈને કરત આવી ચિંતના,

મનુજ થોડા ઈગ દિણે ગણુથી જ વ્યવતા દેવના;

નરભાવ મળશે કે નહિ હે ભવ્ય જીવો તેહને,
બહુ પુણ્યથી પામ્યા તમે ના સેવશો જ પ્રમાદને. ૨૬૫

અર્થ:—દેવ પણ દુઃખી થઈને એવી વિચારણા કરે છે કે મનુષ્ય તો એક દિવસમાં થોડા સ્થવે છે—મરે છે. કારણ કે ગર્ભજ મનુષ્યની સંજ્યા સંજ્યાતી છે (એને છન્નુ વખત બમણા બમણા કરીએ એટલે એ ને એણે ગુણતાં ચાર થાય, તેને બે એ ગુણતાં આઠ થાય. એ પ્રમાણે છન્નુ વાર બમણા કરવાથી જેટલી સંજ્યા આવે, તેટલા ગર્ભજ મનુષ્યો હોય છે) અને એક દિવસમાં દેવો પોતાના સમૂહમાંથી મનુષ્ય કરતાં વધારે સ્થવે છે. કારણ કે દેવતાની સંજ્યા મોટા અસંજ્યાતા જેટલી છે, તેથી તેમાંથી સ્થવનારની સંજ્યા પણ મોટી એટલે અસંજ્યાતી છે. તે કારણથી જેટલા દેવતા સ્થવે, તેટલા બધાને મનુષ્ય ભવ મળતો નથી. માટે તે દેવને પણ ચિંતા રહે છે કે મને મનુષ્યપણું મળશે કે નહિ. તેથી હે ભવ્ય જીવો ! આવો મનુષ્ય ભવ તમે ઘણા પુણ્યથી પામ્યા છો તો હવે તમે ઘણુ માત્ર પણ પ્રમાદને સેવશો નહિ. આ બાબતમાં કહ્યું છે કે—

અનર્ચ્યાણ્યપિ રત્નાનિ-લભ્યન્તે વિભવૈઃ સુખમ્ ॥

દુર્લભો રત્નકોટયાપિ-ક્ષણોઽપિ મનુજાયુષઃ ॥ ૧ ॥

યગદિજે જૈ દેવા-ચર્યન્તિ તેસિપિ માણસા થોવા ॥

કતો મે મણુયમવો-દ્ય ચિત્તદ સુરવસો દુહિઓ ॥ ૨ ॥

આ બંને શ્લોકોનો સ્પષ્ટાર્થ જણાવો દીધો છે. ૨૬૫

સિદ્ધિરૂપી મહેલમાં ચઢવાના પગથિયામાં પહેલું પગથિયું મનુષ્યપણું છે વિગેરે જણાવે છે:—

સિદ્ધિ રૂપી મહેલમાં ચઢવા પગથીયાંની તતિ,

માનુષ્ય આર્યપ્રદેશ સુકલ પ્રસૂતિ શ્રદ્ધા મન અતિ;

શ્રવણ ગુરૂના વચનનું તિમ વર વિવેક ઇહાં કહ્યું,

માનુષ્ય પહેલું એહથી તે ટોહિલું અતિશય ભણ્યું. ૨૬૬

અર્થ:—સિદ્ધિ એટલે મોક્ષ રૂપી મહેલમાં ચઢવા માટે જણાવેલી પગથીયાંની તતિ એટલે હારમાં મનુષ્ય ભવને પ્રથમ પગથિયા તરીકે જણાવ્યો છે. કારણ કે મનુષ્ય ભવ સિવાય બીજા કોઈ ભવમાંથી મોક્ષે જઈ શકાતું નથી. ત્યાર પછી આર્યદેશ પામવા રૂપી બીજું પગથીઉં કહ્યું છે, કારણ કે મનુષ્ય ભવ મળ્યા છતાં બે અનાર્ય દેશમાં ઉપજે તો ત્યાં ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. તથા સુકલ પ્રસૂતિ એટલે ઉત્તમ કુલમાં જન્મ થવો એ ત્રીજું પગથીઉં જાણવું. કારણ કે આર્ય દેશ મળ્યા છતાં પણ ઉત્તમ કુલ ન મળે ને હલકા કુળમાં ઉપજે તો ત્યાં પણ ધર્મ સંસ્કારની પ્રાપ્તિ થવી મુશ્કેલ છે. ત્યાર પછી ચોથા પગથીઆ સમાન શ્રદ્ધા એટલે સમક્તિ જાણવું. કારણ કે ઉપર જણાવેલ ચાર પગથીયા-

વાળી ધર્મ સામગ્રી મળ્યા છતાં પણ ધર્મની શ્રદ્ધા વિના નિર્મલ ધર્મારાધન થતું નથી, માટે શ્રદ્ધા એ ચોથું પગથીઉં છે. તથા ધર્મની શ્રદ્ધા થવા છતાં પણ શ્રદ્ધાને ટકાવનાર ને પોષનાર સુચરિતાં વચન સાંભળવાની ઇચ્છા થવી મુશ્કેલ હોવાથી ઉપદેશ શ્રવણ એ પાંચમા પગથીઆના જેવું જાણવું. વળી જિનેશ્વરનાં વચન સાંભળ્યા છતાં પણ ઉત્તમ વિવેક એટલે વહેંચણ શક્તિ અથવા હેયનો ત્યાગ અને ઉપાદેયનું આદરવું તે મુશ્કેલ હોવાથી વિવેક એ છઠું પગથીઉં કહ્યું છે. આ પ્રમાણે એ છ પગથીયામાં પ્રથમ પગથીઆ સમાન મનુષ્યપણું કહેલું હોવાથી તે પામવું અત્યંત દુર્લભ કહ્યું છે એમ સાબીત થાય છે. આ બાબતમાં કહ્યું છે કે—

માનુષ્યમાર્યવિષયઃ સુકુલપ્રસૂતિઃ, શ્રદ્ધાલુતા ગુરુવચઃ શ્રવણં વિવેકઃ ॥

મોહાન્ધિતે જગતિ સંપ્રતિ સિદ્ધિસૌધ-સોપાનપદ્ધતિરિયં સુકૃતોપલભ્યા ॥ ૧ ॥ ૨૮૬

મનુષ્યપણું શંખના જેવું છે. વિગેરે જણાવે છે:—

ઉત્તમ જનો શુભ શંખ સમ નરપણું લહીને પુણ્યથી,

સુકૃત ગંગા નીર પૂરી તેહમાં ઉલ્લાસથી;

શોભાવતાં પણ ના કદી ત્યાં પાપવૃત્તિ સુરા ભરે,

સુકૃત આપે શર્મ દુષ્કૃત દુઃખ ધર્મ ના વિસ્મરે. ૨૮૭

અર્થ:—ઉત્તમ પુરૂષો સારા દક્ષિણાવર્ત શંખના જેવું મનુષ્યપણું પુણ્યના ઉદયે પામીને તે (મનુષ્ય ભવ) માં સુકૃત એટલે પુણ્ય રૂપી ગંગા નદીનું પવિત્ર પાણી આનંદ પૂર્વક ભરીને મનુષ્ય ભવને શોભાવે છે. જેમ ઉત્તમ શંખની શોભા તેમાં ગંગા નદીનું પાણી ભરવાથી રહેલી છે તેમ આ મનુષ્ય ભવની શોભા તેમાં પુણ્યના સારાં કામો કરવામાં રહેલી છે. એમ સમજીને તે ઉત્તમ પુરૂષો તેમાં પાપવૃત્તિ એટલે પાપને આચરવા રૂપ સુરા એટલે મદિરા ભરતા નથી. જેમ હલકા મનુષ્યો તે ઉત્તમ શંખમાં દારૂ ભરીને શંખને ફાગટ બનાવે છે, તેમ આ મનુષ્ય ભવ રૂપી શંખમાં ઉત્તમ પુરૂષો પાપાચરણ રૂપી દારૂને ભરતા નથી. કારણ કે તે ઉત્તમ પુરૂષો જાણે છે કે પુણ્ય તેજ શર્મ એટલે સુખને આપે છે, અને દુષ્કૃત એટલે પાપ તો દુઃખ જ આપે છે. આ વાતને હરબડી ચાદ કરે છે. કહ્યું છે કે—

માનુષ્ય ભવમવાપ્ય દક્ષિણાવર્તશઙ્ખવદ્મું ભવામ્બુધૌ ॥

પૂર્યેત્સુકૃતગાઙ્ગવારિણા-પાપવૃત્તિસુરયા ન ચોત્તમઃ ॥ ૨૮૭

વિષય કષાયને સેવનારા જીવો કેવો પશ્ચાત્તાપ કરે છે? તે બીના તથા હિતશિક્ષા બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

દુનિયા તણી ખરબાદીના કરનાર વિષય કષાયને,

સેવનારા અન્ત્ય સમયે કરત પશ્ચાત્તાપને;

આદર કર્યો રજ ના અરેરે સુકૃતમાં લહી સમયને,
કેતરા ખાંડયા અમે હણ્યું ગગન મારી મૂઠીને. ૨૯૮

અર્થ:—આ દુનિયાની ખરબાદી કરનાર એટલે દુનીયાને દુઃખી બનાવનારા એવા આ વિષયોને તથા કષાયોને સેવનારા છવો મરવાનો સમય આવી પહોંચે ત્યારે આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરે છે કે અરેરે ! અમે સમય મેળવીને લગાર પણ સુકૃતનો એટલે પુણ્યનો આદર કર્યો નહિ. તેથી અમે કેતરાં ખાંડયા છે. એટલે મનુષ્ય ભવ ક્ષેગટ ગુમાવ્યો છે. તથા મૂઠી મારીને અમે આકાશને હણ્યું છે. એટલે કેતરા ખાંડવા તથા મુઠીથી આકાશને હણવું જેમ ક્ષેગટ છે તેમ પાપાચરણવાળો મનુષ્યભવ પણ ક્ષેગટ છે. આ બાબતમાં કહ્યું છે કે—

હતં મુષ્ટિમિરતકાશં-તુષાણાં સ્વપ્નનં કૃતમ્ ॥

યન્મયા પ્રાપ્ય માનુષ્યં-સદર્થે નાદરઃ કૃતઃ ॥ ૧ ॥

૨૯૮

કોઈ ચિંતા રત્નને રહીને પ્રમાદે હાથથી,
જેમ હારે તિમ અમે હારી ગયા ભવ મોહથી;
પ્રભુજી કહે રતિ પાપની તમને અનાદિ કાળથી,
પાપ કરવું દોહિલું ના દોહિલો ભવ નિયમથી. ૨૯૯

અર્થ:—જેમ રત્નને નહિં સમજનારો કોઈક મૂર્ખ માણસ પ્રમાદ કરીને એટલે ભૂલથી અથવા અનાદરથી પોતાના હાથમાં રહેલા ચિંતામણિ રત્નને ક્ષેગટ ગુમાવી દે, તેની પેઠે અમે પણ હે પ્રભુદેવ ! મોહને લીધે આ મનુષ્યભવ હારી ગયા છીએ, આ પ્રમાણે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણભદેવ ભગવંત ભવ્ય છવોનો આવો પશ્ચાત્તાપ સાંભળીને ભવ્ય છવોને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે—હે ભવ્યો ! તમારામાં અનાદિ કાળથી પાપની રતિ એટલે રમણતા રહેલી છે, કારણ કે તમે ભવોભવથી પાપના કાર્ય કરી રહેલા છો, તેથી તમને પાપ કરવું દોહિલું-ફૂલું નથી પણ સહેલું છે. પરંતુ આત્માને નિયમથી એટલે વ્રત વગેરે વડે પાપના બાંધથી રોકવો તેજ ફૂલું છે. એમ જરૂર યાદ રાખજો. ૨૯૯

મનુષ્ય ભવની ઉત્તમતા દૃષ્ટાંત દઢને સમજાવે છે:—

પર્વતોમાં મેરૂ મોટો, ચક્રવર્તી ભૂપમાં,
યંત્ર નવપદનું પ્રવર જિમ સુખદ સઘળા યંત્રમાં;
જિમ સ્વયંભૂરમણ સાગરમાં નમસ્કૃતિ મંત્રમાં,
સર્વ ભવમાં શ્રેષ્ઠ નરભવ તેમ રાખો ધ્યાનમાં. ૩૦૦

અર્થ:—વળી પર્વતોમાં જેમ મેરૂ પર્વત સૌથી મોટો છે, તથા સર્વ રાજાઓમાં ચક્રવર્તી રાજા સૌથી મોટો છે. તથા સુખને આપનાર સર્વ યંત્રોમાં જેમ નવપદનું યંત્ર પ્રવર એટલે સૌથી શ્રેષ્ઠ છે, એટલે નવપદનું સેવન ઉત્તમ સુખને આપનાર છે. તથા સર્વ

સમુદ્રમાં જેમ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર મોટો છે અને મંત્રોમાં નમસ્કૃતિ એટલે નવકાર મંત્ર શ્રેષ્ઠ છે તેમ સર્વ ભવની અંદર મનુષ્યભવ શ્રેષ્ઠ એટલે ઉત્તમ છે, આ વાત તમે બરાબર ધ્યાનમાં રાખજો. ૩૦૦

કઈ રીતે મનુષ્ય ભવને સફલ કરવો? તે વાત દાખલો આપીને બે શ્લોકમાં સમજાવે છે:—

જિમ ફળે તર દોહલાથી તેમ કરજે સફળ આ,
નરપણું પરલોક સાધન સેવના કરી ભવિજના !;
પરલોક તે જે આવતો ભવ દાન શીલ તપ ભાવના,
સાધનો પરલોકના નિત સેવજે હે ભવિજના. ૩૦૧

અર્થ:—જેમ અમુક પ્રકારનાં વૃક્ષ (ઝાડ) દોહલાથી એટલે અમુક પ્રકારની ઇચ્છા-ઓને પૂર્ણ કરવાથી ફળદાયી થાય છે, તેવી રીતે પરલોકનાં સાધનની સેવના કરીને હે ભવ્ય જીવો! વૃક્ષ સરખું આ મનુષ્યપણું સફળ કરજો. અહિં પરલોક તે આવતો ભવ જાણવો. અને દાન, શીલ, તપ તથા ભાવના વિગેરે તે પરલોક સુધારવાના સાધનો જાણવા. તે સાધનોને હે ભવ્ય જીવો! તમે હંમેશાં સેવજો. ૩૦૧

ઝાડ જેવું નરપણું ને દોહલા સમ સાધના,
માનુષ્ય શ્રુતિ શ્રદ્ધા ચરણમાં વીર્ય ચારે મુક્તિના;
પરમ અંગો તેહમાં માનુષ્ય કેરી પ્રથમતા,
હૃદયે વિચારી વિમુઘ જન પરલોક સાધન સાધતા. ૩૦૨

અર્થ:—મનુષ્યપણું તે ઝાડના જેવું જાણવું. તથા દોહલા સમાન મોક્ષની ઇચ્છાવાળી સંયમ વિગેરેની સાધના જાણવી. તથા (૧) મનુષ્યપણું, (૨) શાસ્ત્રશ્રવણ, (૩) શ્રદ્ધા એટલે સમક્રિત અને (૪) ચારિત્રમાં વીર્યનો એટલે આત્મશક્તિનો ઉપયોગ કરવો એ ચારે મુક્તિનાં પરમ એટલે શ્રેષ્ઠ અંગો છે તે ચારમાં પણ મનુષ્યપણાની પ્રથમતા છે એટલે મનુષ્યપણું સૌથી પહેલું જણાવ્યું છે એવું હૃદયમાં વિચારીને વિમુઘ જન એટલે પંડિત પુરુષો પરલોકને સુધારવાના સાધનોની જરૂર સાધના કરે છે, એટલે ધર્મકાર્યમાં આત્માને જોડે છે. આ બાબતમાં શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

ચત્તારિ પરમંગાણિ-દુલ્લહાણિ ચ જંતુણો ॥

માણસત્તં સુદૃઢં સજ્ઞા-સંજમમ્મિ ચ વીરિયં ॥ ૧ ॥ ૩૦૨

વિષય સેવનાના લયકર દુઃખો દષ્ટાંત દર્શને ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

શઠ પુરૂષના વચન જેવા વિષય ડગતા વિશ્વને,
મોહથી શરૂઆતમાં લાગે મધુર પણ અગ્નને;

અંતમાં ઘે તીવ્ર દારૂણ દુઃખને દુર્ગતિ તણા,

કિંપાક ફલ દષ્ટાન્તને સંભારીએ ધરી ચેતના. ૩૦૩

અર્થ:—જેમ શક પુરૂષનાં એટલે દુર્ગતિ માણસનાં વચ્ચેના તેના પર ભરેસો રાખનાર જીવોને ઠગે છે તેમ શકનાં વચ્ચેના જેવા વિષયો જગતના લોકોને ઠગે છે. કારણ કે મોહને લીધે તે વિષયો શરૂઆતમાં અજ્ઞાની પુરૂષને મધુરાં એટલે મીઠાં લાગે છે, પરંતુ છેવટે દુર્ગતિ એટલે નરક, તિર્યંચ વગેરેના તીવ્ર એટલે આકરાં દુઃખને આપે છે. માટે આ બાબતમાં કિંપાક ફલના દષ્ટાન્તને હે લગ્ય જીવો! ચેતના ધરીને એટલે જ્ઞાનનો ઉપયોગ રાખીને તમે સંભારજો. તે આ પ્રમાણે જાણવું. જેમ કિંપાક વૃક્ષનું ફલ દેખાવમાં ઘણું સુંદર લાગે છે, પરંતુ ખાવાથી મરણ પમાડે છે, તેવી રીતે આ વિષયો પણ શરૂઆતમાં મીઠા લાગે છે, પરંતુ છેવટે તો ઘણાં દુઃખ આપે છે. માટે તમે તે ઠગારા વિષયોનો સંગ કરશો નહિ. આ બાબતમાં કહ્યું છે કે—

સલ્લં કામા વિસં કામા-કામા આર્સાન્સિસોઘમા ॥

કામે પત્યેમાણા-અકામા જંતિ દુર્ગદં ॥ ૧ ॥

યદ્યપિ નિષેવ્યમાણા-મનસો પરિતુષ્ટિકારકા વિષયાઃ ॥

કિંપાકફલાદનવદ્-ભવંતિ પશ્ચાદતિદુરન્તાઃ ॥ ૨ ॥ ૩૦૩

ખાતાં જણાએ મધુર સ્વાદે પણ દીએ તે મરણને,

અસમાધિ અતિશય એહથી પણ જાણ એવા વિષયને,

મધુ લિપ્ત અસિને આટતાં મીઠાશ લાગે આદિમાં,

પણ જીભ કાપે દુઃખ આપે એહવું છે વિષયમાં. ૩૦૪

અર્થ:—ખેલાં કહેલી બીનાનું તાત્પર્ય એ છે કે—કિંપાક ફળ ખાઈએ ત્યારે સ્વાદમાં ઘણું મીઠું લાગે છે, પરંતુ છેવટે તે મરણને આપે છે. આવા મરણ પ્રસંગે ઘણી અસમાધિ એટલે અશાંતિ લોગવવી પડે છે. તેના જેવા આ શબ્દાદિ વિષયો છે એમ તું જાણજો. વળી જેમ મધથી ગરડાએલી તરવારની ધારને આટતાં શરૂઆતમાં મધને લીધે મીઠાશ લાગે છે, પરંતુ જીભ કપાય છે ત્યારે દુઃખ થાય છે, તેવી રીતે વિષયો પણ લોગવતા અજ્ઞાની જીવોને મીઠાં લાગે છે, પરંતુ અંતે તો અનેક પ્રકારના રોગ ઉત્પન્ન થવાથી દુઃખી થવું પડે છે. આ બાબતમાં કહ્યું છે કે—

આત્મસુખાર્થ ક્રિયતે મોગઃ-પશ્ચાદ્ ભવતિ શરીરે રોગઃ ॥

રોગો જાતે મરણ શરણ-તદપિ ન મુચ્ચતિ પાપાચરણમ્ ॥ ૧ ॥ ૩૦૪

નિમિડ અતિશય કર્મને બંધાવતા વિષયો સદા,

શબ્દ રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ દીએ વિકટ બહુ આપદા;

ભાવના રૂપ શ્રેષ્ઠ કલ્પ લતા વિષે વિસ્તારથી,

વર્ણન કર્યું ખાલી રહે ના સ્થાન ઇણ સંક્ષેપથી. ૩૦૫

અર્થ:—આ વિષયોની આસક્તિથી જીવને નિબિડ એટલે ગાઢ અથવા ચીકણાં ઘણાં કર્મ હંમેશાં બાંધાય છે. એ વિષયો શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એમ પાંચ પ્રકારના છે અને તેઓ ઘણા પ્રકારની વિકટ એટલે આકરી આપત્તિઓ આપે છે. તથા આ ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન મેં ઉત્તમ ‘ભાવના કલ્પલતા’ નામના ગ્રંથમાં આપેલું છે. તો પણ અહીંનાં સ્થાન ખાલી ન રહે એ હેતુથી સંક્ષેપથી એટલે ટુંકાશુમાં કહ્યું છે. (વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ ઉપર કહેલ ગ્રંથમાંથી જોઈ લેવું.) ૩૦૫

વિષયના તોફાનને અટકાવવા માટે જરૂરી ચિત્તની રક્ષા કરવાનો ઉપાય ચાર શ્લોકમાં જણાવે છે:—

ભાખ્યું કરંતા ચિત્તરક્ષા વિષયના તોફાનને,

અટકાવતા બુધ દેઈ શિક્ષા જિન વચનની આત્મને;

હે જીવ ! જ્યારે બહારના બ્રમ છોડીને તુજ ચિત્તને,

થિર કરીશ ને તે થશે સમ ભક્ત કલી કોપાંધને. ૩૦૬

અર્થ:—વિષયોથી ચિત્તનું રક્ષણ કરનારા બુધ એટલે સમજી પુરૂષો મનને કળાજે રાખીને વિષયના તોફાનને અટકાવે છે. એટલે આ વિષયો મનને આકર્ષે છે પરંતુ બુધ પુરૂષો એ ચિત્તને વશ કરે તો વિષયોનું કાંઈ ચાલતું નથી. તે સમજી પુરૂષો આત્માને જિનેશ્વરે કહેલાં વચનો વડે શિખામણ આપે છે કે હે જીવ ! જ્યારે બહારની ખોટી બ્રમણાઓને છોડીને તું તારા મનને જો સ્થિર કરીશ, અને તે મન જ્યારે પોતાના ભક્તને એટલે રાગીને તથા કોપાંધ એટલે દ્વેષીને જોઈ ને પણ સમ એટલે બંને તરફ સમતા ભાવવાળું થશે. ૩૦૬

સ્તુતિ અને નિન્દા કરંતા જન વિષે શુભ સામ્યને,

ધરશે વિશિષ્ટ સ્નેહિ સ્વજને શત્રુવર્ગે સામ્યને;

ઘષ્ટ તેમ અનિષ્ટ શબ્દાદિક વિષે વળી એકતા,

સુખડ કેરો લેપ કરતા વાંસલાથી છેદતા. ૩૦૭

અર્થ:—અને તે મન જ્યારે સ્તુતિ એટલે વખાણ કરનાર તથા નિન્દા કરનાર એ બંને ઉપર શુભ સામ્ય એટલે ઉત્તમ સમતા ભાવને ધારણ કરશે, એટલે બંનેને સરખા ગણશે, વળી પોતાના તરફ વિશેષ સ્નેહ રાખનાર સ્વજન કુટુંબી ઉપર તથા દ્વેષ રાખનાર શત્રુના સમૂહ ઉપર પણ એ મન સમતાવાળું થશે. તથા ઘષ્ટ એટલે પોતાને અતિ પ્રિય તથા અનિષ્ટ એટલે પોતાને ન ગમે તેવા અપ્રિય જે શબ્દાદિક એટલે શબ્દ વગેરે ઇન્દ્રિયોના પાંચ વિષયો તે પ્રત્યે એકતા એટલે સમભાવને ધારણ કરશે, વળી સુખડ વડે કોઈ લેપ કરે તેના તરફ તથા વાંસલાથી પોતાની કાયાને છેદનાર એ બંને તરફ રાગ અથવા દ્વેષ નહિ કરતાં તાર્ક સમભાવ વાળું મન જ્યારે થશે. ૩૦૭

તે બેઉમાં પણ તુલ્ય વૃત્તિ તુજ થશે જે સમયમાં,
પાણીના બુદ્ધબુદ્ધ સમા સંસારના સવિ અર્થમાં;
અશ્લીલ ચિત્ત કમળ થશે તિમ અંગ સુંદર ધારતી,
નારને જોયા છતાં પણ વૃત્તિ મલિન નહિ થતી. ૩૦૮

અર્થ:—એ પ્રમાણે કોઈ સુખડ ઘસીને તેનો લેપ કરે અથવા કોઈ વાંસલાથી છોલે તે છતાં પણ જ્યારે તે બંને તરફ તારી તુલ્ય વૃત્તિ એટલે તારા સમાન પરિણામ થશે, અને પાણીના બુદ્ધબુદ્ધ એટલે પરપોટાના જેવા (નાશવંત) આ સંસારના સર્વ પદાર્થોને વિષે તારૂં ચિત્ત અશ્લીલ એટલે જુગુપ્સાવાળું થશે. એટલે એ પદાર્થો તરફ તને કંટાળો ને તીરસ્કાર આવશે. વળી એવું સમભાવી ચિત્ત થશે કે સુંદર મોહક અંગને ધારણ કરનારી સ્ત્રીને જોયા છતાં પણ તારા પરિણામ મલીન થશે નહિ. એટલે તારૂં ચિત્ત તે સ્ત્રી પ્રત્યે મોહ પામશે નહિ. ૩૦૮

અર્થ કામ થકી વિમુખ તિમ ધર્મમાં રત મન બને,
રજતમો હીન હૃદય નિષ્કલ્લોલ સ્તિમિત ઉદ્ધિ બને;
મૈત્રી પ્રમોદ કારુણ્યને માધ્યસ્થવાસિત પણ બને,
પરમ સુખ મલશે જ ત્યારે તે સમયમાં જીવ ! તને. ૩૦૯

અર્થ:—વળી હે જીવ ! તારૂં મન જ્યારે અર્થ એટલે સંસારના પદાર્થો તથા કામ એટલે વિષયોની અભિલાષાઓ તે બંનેથી વિમુખ (અવળું) થઈને ધર્મમાં પ્રીતિવાળું થશે. વળી રજેશુભ અને તમોશુભથી રહિત એવું તારૂં હૃદય આશાના કલ્લોલ (તરંગો)થી રહિત સ્તિમિત એટલે શાંત મહાસાગર જેવું બનશે. તેમજ મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ એ ચાર ભાવનાઓથી વાસિત એવું પણ તારૂં મન જ્યારે થશે. તે વખતે જરૂર તને પરમ સુખ જે મોક્ષ, તેની પ્રાપ્તિ થશે. ૩૦૯

બંને પ્રકારના જીવોએ વિષયનો ત્યાગ કરવો જ જોઈએ, વિગેરે જણાવે છે:—

જે ભેદ જીવો ભાસતા ત્યાં પ્રથમ આત્માનંદિને,
જાણો અપર પર ભાવ સંગે રત ભવાલિનંદિને;
પ્રથમ જીવો ઈમ વિચારે દુલ્લહો નરભાવને,
ખાણુ ભાવરણુ તણી નિર્વાણુ સુખ કારણુ અને. ૩૧૦

૧ સર્વ જીવો મારા મિત્ર છે. કોઈ મારા શત્રુ નથી એવી ભાવના તે મૈત્રી ભાવના (૧) શુભમાં પોતાથી અદિઆતા જીવોને જોઈને આનંદ પામવો તે પ્રમોદ ભાવના (૨) દુઃખી તથા પાપી જીવોને જોઈને તેમના તરફ દયાના પરિણામ તે કારુણ્ય ભાવના (૩) નિર્દય તથા પાપી જીવોને પાપ કાર્યથી રોકતાં છતાં તેમાંથી પાછા ન ફરે ત્યારે તેમની ઉપેક્ષા કરવી તે (૪) માધ્યસ્થ ભાવના કહેવાય.

અર્થ:—આ સંસારમાં જે પ્રકારના જીવો છે તેમાં પ્રથમ આત્માનંદી જીવો જાણવા. કે જેઓ આત્માના ગુણોને વિષે નિરંતર રમણ કરનારા હોય છે. અને બીજા લવાલિનંદી જીવો જાણવા કે જેઓ પરભાવ એટલે આત્માથી જુદા બીજા પુદ્ગલાદિક ભાવો તેની સોળ-તમાં રક્ત હોય છે. આમાંના પ્રથમ પ્રકારના એટલે આત્માનંદી જીવો એવો વિચાર કરે છે કે નરભાવ એટલે મનુષ્યપણું પામવું ઘણું દુર્લભ એટલે મુશ્કેલ છે. વળી ભાવ રત્ન એટલે આત્માના જ્ઞાનાદિક ગુણો રૂપ ભાવરત્નની પ્રાપ્તિ માટે મનુષ્યપણું રત્નની ખાણના જેવું છે. અને પરંપરા એ મોક્ષનું કારણ છે. એટલે મનુષ્ય ભવ સિવાય બીજા કોઈ ભવમાંથી મોક્ષ મળતો નથી. ૩૧૦

આત્માનંદી જીવોની ઉત્તમ ભાવના જે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

મેળવ્યું આ નરપણું પુણ્યે અમે ગુરૂકોટિમાં,
હમણું ચઢ્યા હોંસે અમે તિણુ વિષમ ભાવ ધનાદિમાં;
પ્રતિબંધ કરવો ઉચિત ના ઇમ કરત ધાર્મિક માર્ગને,
પામે ડગાય ન અન્ય મતિથી ના ગ્રહેજ કુધર્મને. ૩૧૧

અર્થ:—અમને આ મનુષ્યપણું પૂર્વના પુણ્યને લીધે મળ્યું છે. અને અમે હમણું જ ગુરૂકોટિમાં એટલે ઉચ્ચ અવસ્થામાં આવ્યા છીએ. તેથી વિષમભાવ એટલે આત્માથી ઉલટા સ્વભાવવાળા અથવા પૌદ્ગલિક પરસ્પર એવા ધન વિગેરે પદાર્થોમાં હવે અમારે પ્રતિબંધ કરવો એટલે આસક્તિ રાખવી તે વ્યાજબી નથી. આ પ્રમાણે કરવાથી ધાર્મિક માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને તેઓ અન્ય મતવાળાથી ડગાતા નથી એટલે છેતરાતા નથી અને કુધર્મ એટલે ખરાબ ધર્મને ગ્રહણ કરતા નથી. ૩૧૧

સાધુ ધર્મની સેવના રૂપ કરત શુભ વેપારને,
ગુણ રત્ન કેરો નિચય કરતા ખેંચતા સાધર્મીને;
સદ્ગુણોથી પૂરતા નિજ આત્મને આણું કરી,
સાધતા નિજ કાર્યને વિષયાદિ શત્રુ પરિહરી. ૩૧૨

અર્થ:—વળી એવી ભાવનાવાળા જીવો સાધુ ધર્મની આરાધના કરવા રૂપ શુભ વેપારને એટલે સારા વ્યાપારને કરે છે, અર્થાત્ આત્માને હિતકારી એવી સર્વ ઉત્તમ ક્રિ-યાઓ કરે છે. તેથી ગુણરત્નના એટલે જ્ઞાન, દર્શન વગેરે આત્માના ગુણો રૂપ સમૂહને એકઠો કરે છે એટલે આત્માના જ્ઞાનાદિક ગુણોમાં વધારો કરે છે અને સાધર્મીને એટલે સમાન ધર્મવાળા બીજા જીવોને પણ પોતાની તરફ ખેંચે છે. એટલે તેઓને ધર્મી બનાવે છે. અને આ પ્રમાણે કરીને પોતાના આત્માને સદ્ગુણોથી ભરે છે એટલે સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ કરે છે. તેથી પોતાના જ્ઞાનાદિ ધર્મ કાર્યને સાધે છે એટલે સફળ કરે છે અને વિષય વગેરે શત્રુને એટલે રાગ દ્વેષ વિગેરે આત્માના ભાવ શત્રુઓને દૂર કરે છે. ૩૧૨

પાંચ શ્લોકમાં સ્ત્રીના સ્વભાવિક દોષ જણાવે છે:—

વિષય કેરી વાસનાને દૂર કરવા નારના,
નિત્ય દોષ વિચારતા ઈમ તત્ત્વને તિમ અંગના;
પવન જેવી ચપળ રાગ વિરાગ ધરતી ક્ષણ ક્ષણે,
સંધ્યા તણા વાદળ તણું અવધારતા દૃષ્ટાન્તને. ૩૧૩

અર્થ:—વળી તે ધર્મભાવનાવાળા જીવો વિષય વાસનાને દૂર કરવા માટે સ્ત્રીના દોષોની હિંમેશાં વિચારણા આ પ્રમાણે કરે છે, તેમજ તે તત્ત્વ વિચારણા પણ આ પ્રમાણે કરે છે—અંગના એટલે સ્ત્રી પવન જેવી ચપળ છે. કારણ કે જેમ પવન એક ઠેકાણે સ્થિર રહેતો નથી તેમ સ્ત્રી પણ અસ્થિર—ચપલ છે. કારણ કે ઘડીમાં રાગ એટલે પ્રીતિ દેખાડે છે અને ઘડીકમાં વિરાગ એટલે અપ્રીતિ દેખાડે છે, વળી આ બાળતમાં તે લગ્ય જીવો વાદળના દૃષ્ટાન્તની વિચારણા કરે. તે આ પ્રમાણે—જેમ સંધ્યા એટલે સાંજના સૂર્યાસ્ત વખતે તથા સવારના સૂર્યોદય વખતે વાદળના રંગ ઘડીએ ઘડીએ બદલાયા કરે છે, ઘડીકમાં શુભાળી, ઘડીકમાં લાલ, ઘડીકમાં પીળા, ઘડીકમાં સોનેરી એમ ઘણી જાતના રંગ બદલાય છે, તેમ સ્ત્રી પણ ઘડીક પ્રીતિ દેખાડે છે, ઘડીકમાં અપ્રીતિ દેખાડે છે, પરંતુ એક સ્થિર સ્વભાવને ધારણ કરતી નથી. ૩૧૩

નીચ માર્ગે ચાલનારી નિજ સ્વભાવે જિમ નદી,
ચાટલાના મુખ પરે અગ્રાહ્ય ન રહે સ્થિર કદી;
વિવિધ માયા ના ગણીને રાખવાની ટોપલી,
કાલકૂટ લતા પરે આપે મરણ દુઃખ બહુ વળી. ૩૧૪

અર્થ:—જેમ નદી પોતાના સ્વભાવથી ઢાળ પડતા નીચા માર્ગે જાય છે, તેમ સ્ત્રી પણ સ્વભાવથી નીચા માર્ગે (હલકી વૃત્તિથી અન્ય પુરૂષ પ્રત્યે) ગમન કરે છે. એટલે બીજા પ્રત્યે પ્રીતિ દેખાડે છે. વળી ચાટલામાં પ્રતિબિંબ રૂપે પડેલું મુખ જેમ અગ્રાહ્ય છે એટલે ગ્રહણ કરાતું (લઈ શકાતું) નથી તેમ સ્ત્રીનું હૃદય પણ અગ્રાહ્ય છે. અને તે કદાપિ સ્થિર રહેતું નથી. તથા વિવિધ એટલે જુદા જુદા પ્રકારની કપટ રૂપી જે નાગણી તેને રાખવાની ટોપલીના જેવી તે નાર છે. જેમ મહારી ટોપલીમાં એટલે કરંડીયામાં નાગણી-ઓને રાખે છે, તેમ મોહ કર્મ રૂપ મહારી માયા-કપટ રૂપી નાગણીને સ્ત્રી રૂપી કરંડી-આમાં રાખે છે માટે સ્ત્રીઓ માયાના કરંડીયાંના જેવી કહી છે. તથા સ્ત્રી કપટની બાણ પણ છે. વળી સ્ત્રી કાલકૂટ નામના ઝેરની વેલડીના જેવી છે. તેથી જેમ કાલકૂટ ઝેર મરણના દુઃખને આપે છે, તેમ આ સ્ત્રી રૂપી કાલકૂટ ઝેરની વેલડી પણ લવોલવમાં લયંકર અસમાધિ મરણના દુઃખને આપનારી છે. ૩૧૪

સંતાપ નરકાનલ તણો એ આપનારી જાણીએ,
 મોક્ષદાયક ધ્યાન શત્રુ નાર ઇમ ના જૂલીએ;
 કાર્ય અન્ય વિચારતી ને કપટથી કંઈ બોલતી,
 અન્ય કરતી મોહિના મન તે સુશીલા ભાસતી. ૩૧૫

અર્થ:—વળી આ સ્ત્રી નરકાનલતણો એટલે નારક રૂપી અગ્નિના સંતાપને એટલે ઘણા તાપને આપનારી છે, કારણ કે સ્ત્રીને વિષે આસક્ત થએલો જીવ ઘણાં પાપ કર્મોને બાંધે છે તેથી અંતે નરકમાં જઈને ઘણાં દુઃખને ભોગવે છે. વળી મોક્ષ સુખને આપનાર શુભ ધ્યાન જે ધર્મધ્યાન તથા શુક્લધ્યાન તેના શત્રુ સરખી સ્ત્રીને જાણવી. કારણ કે સ્ત્રીને વિષે આસક્ત થનાર શુભ ધ્યાન કરી શકતો નથી. તેમજ શુભધ્યાનમાં વર્તતો જીવ પણ સંસર્ગથી ભ્રષ્ટ થાય છે. સ્ત્રી મનનાં કાંઈ વિચારે છે અને કપટથી કાંઈ બોલે છે. અને કાર્ય વળી તેથી પણ કંઈ જુદું કરે છે. એટલે બોલે છે તે પ્રમાણે વર્તન નહિ કરતાં જુદું વર્તન કરે છે. તો પણ મોહી એટલે તેના ઉપર મોહ રાખનાર જીવને સુશીલા એટલે સફવર્તનવાલી જણાય છે. ૩૧૫

ઐન્દ્રજાલિકની પરે તે ઢાંકનારી દષ્ટિને,
 વન્હિગોલક લાખને જિમ તેમ નરના ચિત્તને;
 વિદ્રાવનારો સર્વ સાથે વૈમનસ્ય કરાવતી,
 સંસાર ચક્ર ભ્રમણ હેતુ ઇમ કહે શાસ્ત્રો અતિ. ૩૧૬

અર્થ:—જેમ ઇન્દ્રજાલિક વિદ્યાવાળો માણસ નજરબંધી કરીને મનુષ્યોની દષ્ટિને ઢાંકી નાખે છે અને જૂદી જ વસ્તુઓ દેખાડે છે તેવી રીતે સ્ત્રી પણ તેના પ્રત્યે આસક્ત થએલા પુરૂષની દષ્ટિને ઢાંકી નાખે છે એટલે તે મનુષ્ય સ્ત્રીના કહ્યા પ્રમાણે વર્તનારો થાય છે અને વિવેકશુણ્યને ભૂલાવી અવિવેકી બનાવે છે. વળી વન્હિગોલક એટલે અગ્નિના ગોળો જેમ લાખને ઓગાળી નાખે છે તેમ આ સ્ત્રી પણ મનુષ્યના ચિત્તને વિદ્રાવનારી એટલે ઓગાળનારી છે. વળી સ્ત્રી સર્વ સગાં વગેરેની સાથે વૈમનસ્ય એટલે ઉંચાં મન કરાવનારી થાય છે. તથા સંસારચક્રમાં રખડાવવામાં નિમિત્ત કારણ સ્ત્રી છે એમ શાસ્ત્રો વારંવાર જણાવે છે. ૩૧૬

ચાખેલ શ્રેષ્ઠ વિવેક અમૃત જે જનોએ તે ખરે,
 સેવેલ નારી તાસ વમન કરાવતી મિંઢલ પરે;
 નિર્લજ્જતા અતિ લોભ સાહસ જૂઠું કપટ અશૌચ એ,
 નિર્દયપણુ એ સાત દોષો નારના સંભારીએ. ૩૧૭

અર્થ:—જે મનુષ્યોએ ઉત્તમ વિવેક રૂપી અમૃતને ચાખ્યું છે એટલે જે વિવેકી મનુષ્યો છે, આ સ્ત્રી તેમના તે વિવેકનું મિંઢલના દૃષ્ટાંતે વમન કરાવે છે એટલે વિવેકીના વિવેકનું વમન કરાવી અવિવેકી બનાવે છે. માટે સ્ત્રીને મિંઢલ સરખી કહી છે, કારણ કે મિંઢલ ફળ ખાધેલી વસ્તુને ઉલટી કરાવી બહાર કાઢી નાખે છે. વળી ઘણું કરીને સ્ત્રીમાં રહેલા નીચે લખેલા આ દોષો યાદ રાખવા. ૧ નિર્લજ્જતા એટલે લજ્જાનરહિતપણું, ૨ અતિલોભ એટલે ઘણું લોભ, ૩ સાહસ એટલે યોગ્ય વિચાર કર્યા વિના કાર્ય કરવું, ૪ જૂઠું બોલવું, ૫ કપટ એટલે છળ પ્રપંચ કરવા, ૬ અશૌચ એટલે અશુદ્ધિ અથવા સ્વચ્છતા રહિતપણું અને ૭ મું નિર્દયપણું એટલે દયારહિતપણું, ૮ સ્વચ્છંદિપણું, ૯ કળ્પો વિગેરે દોષો સ્વભાવે જ પ્રાપ્ત થઈ સ્ત્રીજાતિમાં જણાય છે. આ બાબતને વિસ્તારથી સમજવા માટે જરૂરી દૃષ્ટાંતો યાદ રાખવા જેવા છે તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે બાણવા—

સ્ત્રી જાતિનું કપટ બાણવાને માટે એક વંણવ સ્ત્રીની ખીના યાદ રાખવા જેવી છે તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે બાણવી—

કર્ણિકાર નામના નગરમાં એક મોટા મંદિરમાં મુકુંદદેવને (વિષ્ણુને) સ્થાપન કરેલા છે. લોકો તેમની પૂજા જૂહી જૂહી રીતે કરે છે, ને ચોમાસામાં જ્યારે મુકુંદદેવ શય્યામાં પોઢે છે, ત્યારે ઘણી સ્ત્રીઓ મહિના મહિનાના ઉપવાસ કરે છે, તેમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ શુદ્ધ વ્રતવાળી હોય છે, ને કેટલીક સ્ત્રીઓ પાખંડ કરે એવી પણ હોય છે, તે પાખંડી સ્ત્રીઓ દેવની પાસે મહિનાના ઉપવાસની બાધા લે છે, પણ ભૂખી રહી શક્તી નથી, તેથી દરરોજ રાત્રે રાત્રે ચૂરમું ખાય છે. એક વખતે રાત્રે તે પાખંડી સ્ત્રીઓમાંની એક સ્ત્રીને ખાતી બેઠને મુકુંદદેવે (વિષ્ણુ ભગવાને) પ્રત્યક્ષ થઈને પૂછ્યું કે હે સ્ત્રી ! તું બહુ કપટી દેખાય (જણાય) છે, કારણ કે મહિના મહિનાના ઉપવાસનાં પરચખખાણ લે છે, ને દરરોજ રાત્રે તો તું ખાય છે. ત્યારે તે સ્ત્રી હાજરજવાળી હોવાથી તેણે તુર્ત હાજર જવાળ આપ્યો કે હે દેવ ! જેવા તમે અમારા સ્વામી કપટી છો, તેવા જ અમે તમારા સેવક છીએ. ત્યારે મુકુંદદેવે (વિષ્ણુ ભગવાને) પૂછ્યું કે હું કપટી કઈ રીતે છું ? ત્યારે તે પાખંડી ભક્ત સ્ત્રીએ કહ્યું કે તમે બધાને તો એમ કહો છો કે ચોમાસામાં અમે પાતાલમાં સૂઈ જઈએ છીએ, તે છતાં અહિં જેમ તમે માઈ ચરિત્ર જોવા આવ્યા, તેમ રાત્રે તો તમે લોકનાં ચરિત્ર જોવા નિકળી બગરણ કરો છો, એ રીતે દિવસે પાતાલમાં સૂઈ રહીને રાત્રે ફરવા નિકળો છો, તો મોઢથી લોકને કહો છો કંઈ, ને કરો છો કંઈ, તેથી કહો ભગવાન ! તમે કપટી ખરા કે નહિ ? તો જ્યારે અમારા સ્વામીદેવ પોતે જ કપટી હોય તો પછી તેમના પછી તેમના ભક્ત અમે સેવક કપટી હોઈએ, એમાં નવાઈ શી ? જગતમાં કહેવત છે કે ‘જેવા દેવ તેવા પૂજારી’ આ હાજર જવાળ સાંભળીને મુકુંદદેવ પ્રસન્ન થયા અને તે સ્ત્રીને ઘણું વૈભવ આપ્યો. (લૌકિક શ્લેષની આ વાત છે) અહીં દૃષ્ટાંત પૂરું થાય છે. તેમાંથી સમજવાનું એ કે સ્ત્રીઓ સ્વભાવે જ મહા કપટ દોષથી ભરેલી હોય છે. આ વાત જરૂર

લક્ષ્યમાં રાખીને વિવેકી ધર્મી જીવોએ તેની સ્ત્રીઓના પરિચયથી અલગ રહેવું, અને સદા-ચાર-સંતોષમય ધાર્મિક જીવન ગુજારીને માનવલવ સફલ કરવો જોઈએ. વળી આ સ્ત્રીની કપટબલ કેવી વિચિત્ર હોય છે ? ભલભલા સમજી માનવો ને પણ કંઈ રીતે ફસાવે છે ? આ બાબતમાં એક વેશ્યાની બીના પણ બાણીવા જેવી છે. તે ટુંકામાં આ પ્રમાણે બાણીવી—

કુંકુમપુર નામના નગરમાં હીરક નામના શેઠ રહેતા હતા. તેમને મકરંદ નામે તીવ્ર બુદ્ધિશાલી દીકરો હતો. તે વેશ્યાને ત્યાં કપટ વિદ્યા શીખવાને માટે રહ્યો હતો. ત્યાં તે વિદ્યા વિગેરે શીખી રહ્યો, ત્યારે કુટ્ટિનીએ (વૃદ્ધ વેશ્યાએ) તેના બાપ હીરક શેઠને તે પુત્ર સોંપી દીધો. અને કપટ વિદ્યા વિગેરે શીખવવા નિમિત્તે હીરક શેઠ તેને લક્ષ (લાખ રૂપિયા અથવા સોના મ્હોર) પ્રમાણુ દ્રવ્ય આપ્યું. અને તે કુટ્ટિનીએ શેઠની આગળ જણાવ્યું કે—હે શેઠ ! આ તમારો દીકરો અહીં કે દેશાન્તરમાં (પરદેશમાં) કોઈનાથી જો ઠગાય, તો મારો દંડ કરજો. આ હકીકત યથા બાદ પિતાની આજ્ઞા લઈ બીજે દિવસે મકરંદ અમરપુર નામના નગરમાં ગયો. ત્યાં રાત્રીને તેનો પરિચય થતાં તેણે રાજી થઈને મકરંદને રહેવા માટે એક મહેલ આપ્યો. ત્યાં રહીને કંઈ વિક્રય (માલની લેવડ દેવડ) કરે છે, અને સુખેથી રહે છે. અહીં ચોસઠ કળામાં કુશલ એવી એક મહિરા નામે વેશ્યા રહે છે. તે મહિરા નામની વેશ્યાને તેની વૃદ્ધાએ (ઘરડી વેશ્યાએ) કહ્યું કે—“આ જીવાન માણસ (મકરંદ) પૈસાદાર જણાય છે. તેથી તેને તું રાજી કર, કે જેથી આપણે ધણી લક્ષ્મી પામીશું.” વૃદ્ધ વેશ્યાના આ વચન સાંભળીને અભિમાનથી મહિરાએ કહ્યું કે—મારી આગળ મોટા મોટા કઠિન મનવાળા ચોગીઓ પણ ચલિત થઈ જાય, તો આ કોમળ મનવાળો વાણિયો તે શા હિસાબમાં ? હમણાં આ કામ સાધું છું. એમ જણાવીને તે મહિરાએ મકરંદને બોલાવવા એક દાસીને તેની પાસે મોકલી. તે આવીને વિનયથી કહેવા લાગી કે—હે શેઠ ! અહીં મહિરા નામે મારી સ્વામિની (શેઠાણી) છે. જ્યારે તેણે આપને જોયા ત્યારથી તે આપની ઉપર તીવ્ર અનુરાગ ધારણ કરે છે. તેથી તેની સ્થિતિ હાલ કેવી થઈ છે, તે તમે સાંભળો—ઘડીકમાં તે સુવે છે, ઘડીકમાં બેસે છે, અને ક્ષણ-વારમાં તેને તમ્મર (ચકો) પણ આવે છે. વળી ઘડીકમાં બેસાનપણે બોલ બોલ કરે છે. ઘડીકમાં સ્નાન વઢનવાળી થાય છે. તથા આસપાસ જોયા કરે છે. અને લમ્બા કરે છે. તેમજ પથારીમાં આળોટયા કરે છે. મુંઝાયા કરે છે, મૂર્છા પામે છે અને બધાની ઉપર ક્રોધ કર્યા કરે છે.” આ પ્રમાણે વિસ્તારથી વાત કહીને કસ્તુરી વિગેરે ઉત્તમ વસ્તુઓથી સુગંધિત કરેલું પાનતું બીડું તેણે તેને આપ્યું, અને આવવાનું વચન માગ્યું, મકરંદે કાંઈપણ દાક્ષિણ્યતા રાખ્યા વગર દાસીને સ્પષ્ટ કહ્યું કે—“આવી તેની જે સ્થિતિ તું વર્ણવે છે તેનો મુદ્દો હું બાણું છું. મારે આવી તારી વાણીની યુક્તિનો ઉપયોગ બીજે સ્થળે કરજો.” તે સાંભળીને દ્વિતી શ્યામ મુખવાળી ઘઈ ગઈ, અને તેણીએ વેશ્યાની પાસે જઈ નમીને તેને બધી હકીકત કહી. તે ગણિકા તે સાંભળીને ક્રાળ ચુકેલી વાંદરીની જેમ

વિલક્ષ વહનવાળી થઇ ગઇ; તથાપિ ખેદ પામ્યા વગર વારંવાર ખુશામતના શબ્દોથી ભરેલા કામદેવના અસ્તરૂપી પત્રો તેણે મોકલ્યા. તો પણ મેરૂની જેવો નિશ્ચળ મકરંદ જરા પણ ચળાયમાન થયો નહિ.

એક દિવસે મદિરા ગણિકાએ પોતાની ખાસ દાસીની મારફત કહેવરાવ્યું કે:—“ તમે તો પત્થરની જેવા કઠણ છો, પરંતુ તમારા ઉપરના રાગને લીધે અત્યંત મૃદુ સ્વભાવવાળી થઇ જવાથી હું તમારા વિના જીવી શકીશ નહિ. તમને જાણ્યા! તમારું કલ્યાણ થાઓ. પુનર્લવમાં દર્શન આપજો, હું હવે મૃત્યુ પામીશ. ” મકરંદ તે સાંભળીને કાંઈ પણ જવાબ દીધા વગર દાસીની પાસેથી ઉઠીને ચાલ્યો ગયો. દાસીએ તે બધું તેની મદિરા વેશ્યાને જણાવ્યું. પછી તે ગણિકાએ પોતાના આમ (જાણીતા) પુરૂષોની પાસે નગરથી દૂર બહારના ભાગમાં પોતાને ઘેર આવી શકાય તેવી રીતે ભોંયમાં એક સુરંગ ખોદાવી, અને બહારના ભાગમાં ભૂમિ ઉપર જમીનના એક પડ જેટલું ઢાંકણ કરાવ્યું. તે દ્વારને સ્થળે તેની ઉપર લાકડાં એવી રીતે ગોઠવ્યાં કે દ્વારની ખબર પડે નહિ. તે પ્રમાણે તૈયાર થયું ત્યારે સ્નાન કરીને, દાન દઈને, મોટા પુરૂષો સાથે અશ્વ ઉપર બેસીને ચિતામાં બળી મરવાનો દેખાવ કરીને તે તરફ ચાલી. આ બીના સાંભળીને ‘ આ સાચું છે કે જુઠું ’ તે પોતાની નજરે જેવા માટે વેષ બદલીને જ્યાં મેળો મળ્યો હતો, તે જગ્યાએ મકરંદ પણ ગયો. તે ચિતાની પાસે જ ઉભો રહ્યો. તે ચક્રોર જેવી યુવાન વેશ્યા પણ ઘોડા ઉપરથી ઉતરી કાંઈક ઉંચી થઇને બોલી:—“ હે પરમેશ્વર! હે લોકપાલ! હું મકરંદ નામના નિષ્કુર વણિકપુત્ર તરફ મદનને જીતે તેવા તેના રૂપ તથા ગુણથી આકર્ષાઈ હતી, મેં તેની પ્રાર્થના પણ કરી હતી; તે મકરંદે ‘ ગણિકા માત્ર માયાવી હોય છે ’ તેમ કહીને મારી વિનંતિ ગણુકારી નહિ. તેથી નિરાશા, વિષાદ તથા ખેદથી ગભરાયેલા અને મુંઝાયેલા મારા આત્માને હું તજી દઉં છું. હે મહાજનો! તમે જુઓ! ” આ પ્રમાણે બોલીને તેણે તરત જ ચિતામાં પ્રવેશ કર્યો. થોડીવાર પછી તેના જાણીતા પુરૂષોએ અગ્નિ સળગાવ્યો. લાત મારીને ભૂમિપટ બોલી નાંખીને વેશ્યા સુખેથી ઘેર આવી, અને માયાકપટમાં કુશળ એવી તે ગણિકા સુખેથી છાની રીતે ઘરમાં રહેવા લાગી. મકરંદ તો તે ગણિકાની આ સ્થિતિ જોઈને આ બધું સાચું માનતો “ અરે હું બહુ નિષ્કુર, પાપી, જડબુદ્ધિ વાળો છું, ” તે પ્રમાણે પોતાને નિંદતો સ્વગૃહે આવ્યો. મહાજનના લોકો પણ જુદી જુદી વિચિત્ર વાતો કરતા સ્વસ્થાને ગયા. અહીં મકરંદ ખાતો નહોતો, સુતો નહોતો, બોલતો નહોતો, વિલેપન કરાવતો નહોતો, સ્નાન પણ કરતો નહોતો, માત્ર તેના દુઃખથી દુઃખી થઈને મૃત્યુ પામેલાની જેમ કાંઈ પણ કાર્ય કર્યા વગર બેસી રહેતો હતો. આંતરે આંતરે મદિરાને ઘેર જતો હતો. તેને ઘેર મદિરાના સંબંધીઓ તે મકરંદના દેખતાં ઔર્ધ્વદૈહિક કૃત્યાદિ (મરણ પાછળની ક્રિયા) કરતા હતા, દાનાદિ આપતા હતા, તેનો પરિજન વિલાપ કરતો હતો અને હૃદયમાં હજાયેલી હોય તેવી રીતે તેની અક્ષા બહુ શોક વડે ગાંઠ સ્વરે ફેંદન કરતી હતી. આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ

ગયા; એટલે તેના વિરહ સહવાને અસમર્થ એવો તે મકરંદ અક્ષાને કહેવા લાગ્યો કે:-
હું મદિરાનો વિરહ સહવાને અસમર્થ છું, તેથી હું પણ અગ્નિ વડે મરણ સાધીશ (પામીશ)”
વૃદ્ધાએ તે હકીકત જાણી, તેના વિશ્વાસ આગ્યો, એટલે પૂછ્યું કે:-“શા માટે મરીશ?”
તેણે કહ્યું કે-“તારી પુત્રીએ મારી ઉપરના સ્નેહ વડે પોતાના દેહનું દહન કર્યું. તેથી હવે
તેના વિરહરૂપી અગ્નિને જૂઝાવવા માટે ચિતાનો અગ્નિ જ અંદનરસ તુલ્ય છે એમ મને
લાગે છે.” તે સાંભળીને અક્ષા બોલી કે-“અમારો જાણીતો અને માનીતો એક જોશી
છે, તેને પૂછીને પછી જેમ રૂચે તેમ કરજો.” પછી અક્ષાએ તે જ્યોતિષીને બોલાવ્યો,
અને બધી મર્મની વાત તેને કહીને ખેદ પામેલા મકરંદની પાસે તેને મોકલ્યો. મકરંદે
પૂછ્યું કે-“અરે જોશી! મદિરાનો યોગ મારી સાથે મળે છે કે નહિ? તે બરાબર તપા-
સીને કહો, જો યોગ મળતો હોય તો હું અગ્નિમાં પડીને મરણનું શરણ અંગીકાર કરું.”
તે સાંભળી શકરાજ એવો તે જોશી બોલ્યો કે:-“તમે ફોગટ દુઃખ ધરો નહિ, એક પળ-
વાડીઆ પછી તે તમને અહીં જ મળશે.” આ પ્રમાણેનાં તેનાં મધુર વચનો સાંભળીને
મકરંદ રાજ થયો અને તેને ઘણું ધન આપ્યું.

પછી મદિરા તરફની પ્રીતિથી તે નવ દશ દિવસ સુધી તો તેને ઘેર જ રહ્યો. એક
વખતે રાત્રીના સમયે અંદમા સંપૂર્ણ ખીલ્યો હતો, નવી ખીલેલી પુષ્પકળીઓથી આસપાસ
સુગંધી પ્રસરી રહી હતી, પવન મંદમંદ વાતો હતો અને કામદેવના બાણોની વૃષ્ટિ થતી
હતી. તેવે સમયે મદિરાનો પ્રેમ સંભારતો મકરંદ બોલ્યો કે-“હે પ્રિયા! તું ક્યાં ગઈ?
ક્યાં ગઈ?” આવું તે બોલતો હતો તે સમયે અવસરને ઓળખનારી વૃદ્ધ માતાએ
મ્હોઢામાં પાન ચાવતી અને મોતી સોના અને માણિક્યના અલંકારોથી શોભતી તથા
મોતીઓના સમૂહથી ઉજ્જવળ રોઢિણીના કરતાં બમણી મનોહર લાગતી, તેમજ ઉત્તમ શ્વેત
વસ્ત્ર ધારણ કરતી અને હાથણીની જેવી મંદ ગતિથી ચાલતી તેમજ જેના પુષ્પોના ગજ-
રાથી હસ્તકમળ શોભતા છે એવી મદિરાને મકરંદની પાસે મોકલી. તે આમતેમ જોતો હતો
અને મોહગર્ભિત વાક્યો બોલતો હતો, તેવામાં તો સાચે સાચી પાસે ઉભેલી મદિરાને તેણે
જોઈ. મકરંદે તેને પૂછ્યું કે-“શું તું તેજ મદિરા છે?” તેણી પણ મધુર સ્વરવડે બોલી
કે-“હા, હું તેજ મદિરા છું.” શ્રેષ્ઠીએ પૂછ્યું કે-“અરે! જગતના જીવોને ઉત્તમ દર્શન
આપવાવાળી! તું જીવતી થઈને કેવી રીતે આવી?” તેણીએ કહ્યું કે-“અરે શુંગાર રસના
લોગી જ્રમર! તારા ધ્યાનમાં મગ્ન થયેલી મેં અગ્નિમાં પડીને તેની સાધના કરી, તેથી હું
સ્વર્ગમાં ગઈ ત્યાં શકેદ્રે ગૌરવ સહિત મારી તરફ જોયું અને કહ્યું કે-‘હે સાત્ત્વિક શિરો-
મણિ! જે કાંઈ જોઈતું હોય તે માગ.’ મેં વિશ્વસિ કરી કે-‘જો તમે મારી ઉપર રાજ
થયા હો તો મારા મત્યદેહ વડે મને મકરંદ શ્રેષ્ઠી સાથે સંયોગ થાય તેમ કરી આપો, કે
જેના અનાદરથી મેં આ પ્રમાણેનું સાહસ કર્યું છે.’ તે સાંભળીને તે ભગવાન શકેદ્રે મને
તેવો વર આપીને સ્વર્ગ લોકમાંથી અહીં મોકલી છે.”

આ પ્રમાણે સાંભળીને મકરંદ આ ટાઈમને મહોત્સવ તુલ્ય માનવા લાગ્યો. પછી તે તેની પાસે જ રહ્યો અને તેની સાથે લોગ વિકાસ કરવા લાગ્યો, તેનામાં જ ચિત્ત લીન થવાથી તે ગણિકાએ ધીમે ધીમે તેનું બધું દ્રવ્ય લઈ લીધું. આ બાબતમાં એક કવિએ કહ્યું છે કે—“વેશ્યામાં અને કવિતામાં તદ્દીન થયેલ માણસ રસના આકુળપણથી અપશબ્દ, વૃત્તભંગ તથા અર્થના ક્ષયને જાણતો નથી.”

અનુક્રમે તે નિર્દ્રવ્ય થઈ ગયો. ત્યાર પછી વેશ્યા તેનો બહુ આદર સત્કારાદિ કરતી નહિ. તેને ત્યાં જ્યારે બહુમાન મળતું બંધ થયું, ત્યારે મકરંદે જાણીતા પુરોહિની મારફત બધી હકીકત તેના પિતા હીરક શ્રેષ્ઠીને જણાવી, તે શ્રેષ્ઠી આ પુત્રની વાત સાંભળીને બહુ ખેદ પામ્યો અને કોપ કરીને તેવી શિક્ષા આપનાર કુટિની પાસે જઈને કહેવા લાગ્યો કે—“મારા પુત્રને શીખવવા બદલ આપેલ લક્ષ દ્રવ્ય તું પાછું આપ, કારણકે તારી પાસે લાભુલ છતાં પણ દેશાંતરમાં ગયેલ તે આવી સામાન્ય ગણિકાથી પણ છેતરાઈ ગયો છે.” તે કુટિની પણ તેમનું વચન ધ્યાન પૂર્વક સાંભળીને બોલી કે—હે શેઠ ! “જીવતી અવસ્થામાં કરેલા પ્રપંચોને તો તે અવશ્ય જીવ્યો પણ મૃત્યુ અવસ્થા બતાવીને કરેલા પ્રપંચોને તે જીતી શક્યો નહિ, તો પણ ખેદ કરશો નહિ, હું બધું પાછું લાવી આપીશ, મારી સાથે તમે તે ગામમાં ચાલો.” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે બંને તે નગરીએ ગયા અને તે નગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. શ્રેષ્ઠીએ ડુમનો અને કુટિનીએ ડુમીનો વેષ લીધો; અને પોતાના ધારણાનો બધો સંકેત મકરંદને એકલા બોલાવીને સમજાવી દીધો. પછી એક દિવસ મકરંદ શેઠ મદિરાની સાથે જાજમ ઉપર બેઠો હતો, તે વખતે ડુમ અને ડુમી તેની પાસે ગયા. અને મકરંદને જોઈને ડુમી કહેવા લાગી કે—હે પુત્ર ! અમને છોડીને તું ક્યાં ગયો હતો ? અત્યાર સુધી તે તારા સમાચાર પણ મને કહેવરાવ્યા નહિ. હવે ચાલ ઘેર ચાલ. અને તારું બધું ધન ક્યાં ગયું ? આ પ્રમાણે કહીને તે રોવા લાગી. આ વાત સાંભળીને વેશ્યાનો પરિવાર પણ ભેગો થઈ ગયો. અને વૃદ્ધ વેશ્યા વિચાર કરવા લાગી કે હવે આમાંથી કઈ રીતે છૂટવું ? ક્યાં જવું ? છેવટે નક્કી કરીને વૃદ્ધ વેશ્યાએ તે ડુમીને અને મકરંદને કહ્યું કે—તમારે આજે સાંજે ગાંડા જેવા થઈને બધું ધન વિગેરે લઈને ચાલ્યા જવું. અને ફરી અહીં આવવું નહિ. આ બીના બન્યા બાદ પુત્રને સોંપીને ડુમી અને મકરંદ તમામ ધન લઈને પોતાના ગામમાં આવ્યા. અહીં હીરકશેઠે પોતાની જગ્યાએ મકરંદને નીમ્યો. અને શીખામણ દઈને દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તેની પરમ ઉલ્લાસથી નિર્મલ સાધના કરીને તે મુક્તિપદના અભ્યાસ સુખ પામ્યા. અહીં દષ્ટાંત પૂરું થાય છે. આમાંથી સાર એ લેવાનો કે—સ્ત્રીની કપટ કલામાં ફસાવું નહિ. અને તેના ઉપર વિશ્વાસ પણ રાખવો નહિ. કારણ કે—વિશ્વાસ રાખવાથી વગર મોતે મરવાનો પ્રસંગ આવે છે. કારણ કે તેવા ચાર વાનામાં સ્ત્રીના વિશ્વાસને પણ ગણ્યો છે, કહ્યું છે કે—

૧ બંને પક્ષે ત્રણે શબ્દોના જુદા જુદા અર્થ સમજી શકાય તેવા છે,

અનુચિતકર્મારંભઃ-સ્વજનવિરોધઃ વલીયસા સ્પર્દા ॥

પ્રમદાજનવિશ્વાસઃ-મૃત્યુદ્ધારાણિ ચત્વારિ ॥ ૧ ॥

શ્રી ભતિના સ્વચ્છંદિપણાને સમજાવનારી મયૂરિકાની ધીના બાણુવા જેવી છે, તે દ્વંદ્વામાં આ પ્રમાણે બાણુવી:—

વિશાલાપુરી નગરીમાં એક કોકિલ નામના ગૃહસ્થની મયૂરિકા નામની શ્રી ઘણી રખડેલ અને સ્વચ્છંદી હોવાથી દરરોજ રાત્રે બહુ મોડી ઘેર આવે છે. એક વાર એના પતિએ નિત્ય રાત્રે મોડી આવતી હોવાથી ઘણું ઠપકો આપ્યો, તે વખતે તે શ્રી પતિના સામું બોલવા લાગી, અને આડા અવળા જવાબ દેવા લાગી, ત્યારે કોકિલે કહ્યું કે હવેથી જો મોડી આવીશ તો ઘરમાં પેસવા નહિં દઉં. આ પ્રમાણે ઘણી વાર કહ્યા છતાં શ્રી તો બાણુ કંઈજ કહ્યું નથી એમ બાણી રાત્રે મોડી આવે છે, પછી પાંચેક દિવસ વીત્યા બાદ કોકિલ કમાડ બંધ કરીને સૂઈ ગયો ને મયૂરિકા રાત્રે મોડી આવી. ત્યારે તે બારણું ઠોકી ઠોકીને ઉઘાડવા માટે ઘણીએ ખૂંસો પાડવા લાગી. આ વખતે કોકિલ સાંભળ્યા કરે છે. પણ બારણું ઉઘાડતો નથી, ત્યારે અન્તે થાકીને ‘હવેથી હું આ પ્રમાણે નહિં કરું’ વિગેરે નરમાશનાં વચનો કહીને ઘણું કરગરી કાલાવાલા કરવા લાગી તો પણ બારણું ન ઉઘાડવાથી મયૂરિકાને ક્રોધ ચઢ્યો, અને મનમાં નિર્ણય કર્યો કે—હવે હું મારા પતિને એવી શિક્ષા આપું કે મને ફરીથી આ રીતે સતાવવાનું અને ઠપકો આપવાનું ભૂલી જાય. એ રીતે વિચાર કરીને નજીકમાં રહેલા ફૂવામાં એક મોટો પથ્થર નાખી પોતે પોતાના ઘર પાસે છુપાઈને ઉભી રહી, તે વખતે ફૂવામાં પથ્થરનો મોટો અવાજ સાંભળીને કોકિલે બાણુ કે જરૂર મારી શ્રી મારા અપમાનથી ફૂવામાં પડી, જેથી એકદમ ઉઠીને પાડોસી-ઓને જગાડીને ફૂવામાંથી સ્ત્રીને બહાર કાઢવાનાં સર્વ સાધન લેગાં કરવા લાગ્યો તેટલામાં લાગ જોઈને મયૂરિકા ઘરમાં પેસી જઈ બારણું મજબૂત બંધ કરી મેડા ઉપર ચઢી બારી-માંથી બધી ચર્ચા જોયા કરે છે. તે વખતે કોકિલ ફૂવા કાઠે આવી નીચો વળીને દોરડું ફૂવામાં નાખી હલાવ્યા કરે છે. તે વખતે મયૂરિકા બારીમાંથી મોટે અવાજે બોલી કે અરે હું તો ફૂવામાં નથી પડી પણ કદાચ તમે પડી જશો, અને જે મારે માટે ચિંતવ્યું તે તમારે માટે થશે, માટે હવે જો તમારામાં બળ હોય તો ઘરમાં આવો, આ કુતુહલથી બીજા ઘણાં લોક લેગા થઈ ગયા અને સ્ત્રીને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પરન્તુ કોઈનું કહેવું માન્યું નહિં અને કહ્યું કે મને દરરોજ દોષવાળી માનીને બહુ હેરાન કરે છે. માટે હવે જો પોતાના હસ્તાક્ષરથી “હું તને અસંતોષ નહિં ઉપજાવું” એમ લખી આપે તોજ ઘરમાં પેસવા દઈશ, અને જો લખી આપ્યા છતાં મને હેરાન કરશે તો હું આપઘાત કરીશ. એ પ્રમાણે કહેવાથી લોકોએ કોકિલને સમજાવી તેવું લખાણ કરાવી આપ્યું ત્યારે તેને ઘરમાં પેસવા દીધો. આથી હવે તે શ્રી વિશેષ સ્વતન્ત્ર બની ભટકવા લાગી.

આ વાતનો સાર એ છે કે સ્ત્રીઓ તુચ્છ ખુદિવાળી અને આગ્રહી સ્વભાવવાળી

હોવાથી પતિની દરકાર રાખ્યા વિના સ્વચ્છંદી બની મર્યાદા બહાર વર્તે છે, માટે સમજી મનુષ્યોએ એવી મર્યાદા બહાર વર્તનારી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે મોહ રાખવો એ વ્યાજબી નથી.

સ્ત્રી જાતિ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર પતિનું હિત બગાડે છે. આ બાબતમાં વીરક સાગવીની બીના દ્રંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી:—

અન્દ્રિકા નગરીમાં સ્ત્રીના કદા સુજબ ચાલનારો વીરક નામે સાગવી રહે છે. તે એક વાર મોટું કાષ્ટ કાપવાને વનમાં ગયો ત્યાં કાષ્ટ કાપતાં તે વૃક્ષના અધિષ્ઠાયક દેવે કહ્યું કે આ મારું વૃક્ષ કાપીશ નહિ, અને તેના બદલામાં ત્યારે જે જોઈએ તે માગી લે, ત્યારે આ સાગવી સ્ત્રીને આધીન હોવાથી હું સ્ત્રીને પૂછી આવું એમ કહી ઘેર આવી સ્ત્રીને દેવ તુષ્ઠ થયાની વાત જાણવીને કહે છે કે મારે દેવ પાસે શું માગવું ? ત્યારે સ્ત્રી વિચારે છે કે જો ધન હોલત માગીશું તો ધનવાનો જૂના ઘરનો જૂની સ્ત્રીનો અને જૂના મિત્રનો નાશ કરી નવું ઘર બાંધે છે, નવનવી સ્ત્રીઓ પરણે છે અને નવા વૈભવશાળી મિત્રો કરે છે; માટે ધન હોલત માગ્યાથી આ મારો પતિ નવી સ્ત્રીઓ પરણશે તો હું અણમાનીતી થઈશ, અને મારે હાસીના જેવું જીવન ગુજારવું પડશે; માટે વિચાર કરીને કહ્યું કે આપણે ધનહોલતની જરૂર નથી, ફક્ત તમે સલામત રહો તેજ બસ છે, માટે તમે જેવા છો તેથી એવડા થાઓ એવું માગજો. આ પ્રમાણે સ્ત્રીની સલાહથી વીરક સાગવીએ વ્યન્તરદેવ પાસે જઈ પોતાને એવડા કરવાની માગણી કરી, ત્યારે વ્યન્તર દેવે એવડો રૂપ પુષ્ટ ન કરતાં જેવું શરીર હતું તેવાંજ એ શરીર બનાવ્યાથી કોઈ વિચિત્ર રૂપવાળો થઈ નગરમાં પ્રવેશ કરતાં લોકો આ વિચિત્ર રૂપ જોવા ભેગા થયા, ને આ મનુષ્ય નહિં પણ કોઈ રાક્ષસ જ આપણા નગરના લોકોને ખાવા માટે આવ્યો છે એમ વિચારીને લોકો મુઠી પથ્થર વિગેરેના ઘા કરી તેને મારી નાખ્યો. અહીં દૃષ્ટાંત પૂરું થાય છે. તેમાંથી સાર એ લેવો કે ઘણું કરીને સ્ત્રીઓ પોતાના સ્વાર્થ પૂરતા જ વિચાર કરનારી ને તુચ્છ સ્વભાવવાળી હોય છે, માટે વિવેકી પુરુષોએ સ્ત્રીને આધીન બની સ્ત્રીની સલાહ પ્રમાણે ન ચાલવું; પરંતુ ઉત્તમ ડાહ્યા પુરુષોની સલાહ પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ.

તુચ્છ બુદ્ધિને લઈને સ્ત્રીજાતિ વગર વિચાર્યું કામ કઈ રીતે કરે છે. આ બાબતમાં મહન મંજરીની બીના જાણવા જેવી છે, તે દ્રંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી—

કાંચનપુર નામના નગરમાં સકલ નામના શેઠને મહનમંજરી નામની પુત્રી હતી. તેને વસંતધ્વજ શેઠના પુત્ર મકરધ્વજની સાથે પરણાવી હતી, એક વાર તે પુત્રી સાસરેથી પિતાના ઘેર આવી ઘણા દિવસ રહી. તે વખતે યૌવન અવસ્થાના વિકારોના વશમાં પડીને તે પરપુરુષમાં આસક્ત થઈ ગઈ. તેથી તેને સાસરે ચાદ પણ આવતું નથી, ને ત્યાંથી કોઈ તેને તેડવા આવે તો પણ તેને સાસરે જવાનું ગમતું નથી. ત્યાર બાદ ઘણા દિવસે તેનો પતિ મકરધ્વજ મહનમંજરીને તેડવા આવ્યો, તે વખતે પણ હમણાં મારી તળીયત નરમ છે, વિગેરે કારણથી મારે જવું નથી, એમ જ્ઞાનાં બતાવવા લાગી. છતાં માતાપિતાના આજ્ઞ-

હથી સાસરે જવા તૈયાર થઈ અને ત્યાંથી જાને જણાં નીકળ્યાં. રસ્તામાં એ ત્રણ દિવસ ગયા બાદ માર્ગમાં જંગલને વિષે એક કૂવો આવ્યો ત્યાં ગાડું છોડી બળદને છૂટા ચરવા મૂકી મકરંધ્વજ કુવામાંથી પાણી કાઢે છે, તેટલામાં પરપુરુષમાં આસક્ત થયેલી તે મદનમંજરીએ પાછળથી લાગ બેઈને ઘસ્ટો મારી પતિને કૂવામાં નાખી દીધો, અને પગે ચાલતી પિતાને ઘેર જઈ તેણીએ કહ્યું કે-ગાડા બળદ સહિત મારા પતિને ચોર લોક લઈ ગયા વિગેરે બનાવટી વાત કહીને માતાપિતાને સમજાવી પીયરમાં રહી અને સ્વચ્છંદિપણે વર્તવા લાગી. આ બાબતમાં હિતશિક્ષા દૂરો આદિ રાખવા જેવો છે, તે આ પ્રમાણે—

સ્ત્રી પીયર નર સાસરે, સંજમિયા થીર વાસ ॥

એ ત્રણ હોય અલખામણા, બે કરે થીર વાસ ॥ ૧ ॥

હવે મકરંધ્વજ કૂવામાં પડ્યો તે જ વખતે તરીને એક સારા સ્થાનમાં બેઠો છે. તેટલામાં બીજા કોઈ મુસાફરો એ રસ્તે થઈને જતા હતા તેઓએ તેને બહાર કાઢ્યો, અને તે પોતાને ઘેર ગયો. માતાપિતાએ પૂછતાં કહ્યું કે માર્ગમાં ચોર લોક સર્વ લૂંટી ગયા અને મારી સ્ત્રી ક્યાં નાશી ગઈ તે બળદ નથી. ત્યારબાદ ત્રણેક વર્ષ વીત્યા પછી ફરીથી મકરંધ્વજ સાસરે તેડવા ગયો. તે વખતે સાસુ સસરાએ પ્રથમની વિગત પૂછતાં જે પ્રમાણે પુત્રીએ કહ્યું હતું તેજ પ્રમાણે કહ્યું. મદનમંજરીએ પોતાના પતિનો આવો ઉત્તર સાંભળીને તેને ખાત્રી થઈ કે મારા પતિએ જરા પણ મારી વગોવણી કરી નથી જેથી તે પતિના ઉપર બહુ પ્રેમવાળી થઈને ફરીથી સાસરે આવી. બન્ને જણ એક બીજા પ્રત્યે સ્નેહલાવ રાખીને શાંતિથી રહ્યા અને કાલક્રમે તે બંનેને પુત્રાદિ પરિવાર પણ થયો.

હવે આ મકરંધ્વજ પુત્રોની સાથે વાત કરતાં કરતાં ઘણી વાર “કહેવા કરતાં ન કહેવું સાડું” એમ બોલે છે, તેથી પુત્રોએ એક વાર આ વાક્યનું રહસ્ય જાણવાને માટે બહુ આગ્રહ કરવા છતાં પિતા કહેતા નથી તેથી એ ત્રણ દિવસ લાંઘણ કરીને આગ્રહ કર્યો, ત્યારે અન્તે પોતાની વીતેલી વાત કહી, એ સાંભળી એક અદ્ય સમજવાળા નાના પુત્રે માને પૂછ્યું કે તે કોઈ વાર મારા પિતાને કૂવામાં નાખ્યા હતા? આ વચન સાંભળતાં જ મારી છાની વાત મારા પતિએ પુત્રોની આગળ પ્રગટ કરી દીધી એમ જાણીને ઉદાસીન બની સૂઈ ગઈ અને અતિ લજ્જાથી હૃદય ભેદ થતાં મરણ પામી. પિતાએ પુત્રોને બહુ ઠપકો આપ્યો કે મેં ના કહ્યા છતાં મારા વાક્યનું રહસ્ય જાણવા તમે આગ્રહ કર્યો, તેનું આ અનિષ્ટ પરિણામ આવ્યું કે અન્તે તમોએ તમારી માતાને મારી નાખી. ત્યાર બાદ મકરંધ્વજ વિગેરે સગાંએ મદનમંજરીની મરણ ક્રિયા કરી. અન્તે શોક દૂર કરીને શ્રી જિનધર્મની નિર્મલ સાધના કરીને સ્વર્ગે ગયા.

આ વાતનો સાર એ છે કે સ્ત્રીએ પતિનો મર્મ અને પતિએ સ્ત્રીનો મર્મ (ગુમ-વાત) કદી ખુલ્લો પાડવો નહિ, કારણ કે મર્મ ખુલ્લો કરવાથી તે અત્યંત લજ્જાવંતને

મરણ આપનાર થાય છે. એટલું જ નહિ પરંતુ કોઈ પારકાની છાની વાત પણ ઉઘાડી પાડવી નહિ, તેમાં પણ સ્ત્રીની છાની વાત તો કદી પણ ઉઘાડી ન પાડવી. વળી પિતાને ત્યાં વધારે રહેવાથી સ્ત્રી જાતિનું સ્વચ્છંદ વર્તન વધે છે. એનાજ પરિણામે મદન મંજરીએ પતિને દૂવામાં નાંખ્યો હતો. સ્ત્રીના અનેક દોષોમાં સ્વચ્છંદ વર્તનને પણ દોષ તરીકે ગણેલું છે. સ્વચ્છંદ વર્તનનો અર્થ એજ થાય કે મરણ પ્રમાણે ચાલવું. આમ કરનારા છવેા પોતાનું અને બીજાનું પણ અહિત કરે છે, એમ સમજીને ‘ઘરના કાર્યમાં શુંથાય, તો જ સ્ત્રી જાતિ સદ્રવર્તનની મર્યાદા જાળવી શકે છે’ આ હિતશિક્ષાને અનુસારે ઘરના કાર્યનો બોલો સ્ત્રી જાતિને વિશેષ સોંપવો જોઈએ. કારણ કે એમ કરવાથી તેનું મન અવળે રસ્તે જાય નહિ, અને કદાચ જાય તો જલ્દી ઠેકાણે જરૂર આવી શકે છે. આ બાબતમાં જિનદત્ત શેઠના પુત્રની સ્ત્રીની બીના જાણવા જેવી છે. તે દ્રૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી.

શ્રીદત્ત નામના નગરમાં જિનદત્ત નામે શેઠનો મોટો પુત્ર કમાવા માટે પરદેશ ગયો. ત્યાં તે ઘણો વખત રહ્યો, તેથી તેની શ્રીમતી નામની સ્ત્રી પતિનો ઘણા વખતનો વિયોગ સહન કરી શકી નહિ ને મલિન ભાવવાળી થઈ. તેણીએ આ વિચાર તેની પાડોશમાં રહેનારી એક વૃદ્ધ ડોસીને સમસ્યામાં આ પ્રમાણે જણાવ્યો કે—

ગજરિપુ તસરિપુ તાસરિપુ-રિપુ રિપુ વૃક્ષ મિલાય,
હરિશચ્યા પુત્રી તણો-સુત પીડે મુજ માય (કાય) ॥ ૧ ॥

આથી એણે જણાવ્યું કે મને કામ પીડે છે. ખરેખર કામી છવેા કામવાસનાના પાપને લઈને આ રીતે બીજાની આગળ પોતાની લજ્જા છોડે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ કેટલાક કામી જનો તો બીજાનાં અપમાન ભરેલા વચનો પણ સહન કરી લે છે. આ બાબતમાં પ્રસંગે કૃષ્ણ વાસુદેવ અને સત્યભામાની બીના દ્રૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી.

એક વાર કૃષ્ણ સત્યભામાને મહેલે પાછલી રાત્રે ગયા ને બંધ કરેલાં બારણાં ઉઘાડવા માટે નિશાની કરતાં (બારણું ખખડાવતાં) અંદરથી કોણ છે? એમ સત્યભામાએ પૂછ્યું. આ બીનાને અનુસરતો એક છપ્પો કવિએ કહ્યો છે તે આ પ્રમાણે—

સત્યભામા ઘરે કહાન, આવીઆ પશ્ચિમ રાતે,
પૂછે નારી તું કોણુ?, હું માધવ નિજ જાતે. ૧
માધવ તો વનમાંહિ, ચક્રી ચક્રી તો કુંભારહ,
ધરણીધર તો શેષ, અહિરિપુ ગરૂડ અપારહ.
હરિ કહેતાં તો વાનરો, કવણુ પુરૂષ આવ્યો સહી,
કવિ ઋષભ કહે નર કામવશ શ્યા શ્યા વચન ખમે નહિ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—સત્યભામાને ઘેર કૃષ્ણ પાછલી રાતે આવ્યા, ત્યારે ઘરમાંથી સત્યભામાએ પૂછ્યું કે તું કોણ છે? ત્યારે કૃષ્ણે કહ્યું કે હું માધવ જાતે પોતે છું. સ્ત્રી કહે માધવ તો

વનમાં હોય (અહિં સ્ત્રીએ માધવ એટલે વસંતના લક્ષ્યથી હાંસી કરી), ત્યારે કૃષ્ણે કહ્યું કે હું ચક્રી (વિષ્ણુને ચક્રરત્ન હોય છે તેથી ચક્રી) છું, ત્યારે સ્ત્રીએ હાંસી કરી કે ચક્રી તો કુંભાર કહેવાય. કુંભાર ચક્રનો એટલે વાસણો બનાવવા માટે ફેરવાતા ચાકનો-પૈડાનો અધિપતિ છે, ત્યારે કૃષ્ણે કહ્યું હું ધરણીધર (પૃથ્વીનો રક્ષક) છું ત્યારે સ્ત્રીએ હાંસી કરતા કહ્યું કે ધરણી ધર તો શેષ નાગ છે (કારણ કે શેષ નાગે પોતાના માથાપર આ પૃથ્વી ધરી રાખી છે એમ લોકમસિદ્ધિ છે), ત્યારે કૃષ્ણે કહ્યું કે હું અહિરિપુ (કાળીનાગનો શત્રુ છું) ત્યારે સ્ત્રીએ હાંસી કરી કે અહિરિપુ તો ગરૂડ છે. કારણ કે સર્પનો શત્રુ ગરૂડ છે તે અહીં અત્યારે ન આવે. ત્યારે કૃષ્ણે કહ્યું કે હું હરિ (વિષ્ણુ) છું, ત્યારે સ્ત્રીએ હાંસી કરી કે હરિ એટલે વાનર એ અર્થ થાય છે, તે અત્યારે શું કામ આવે? અને તું કોણ અહીં આવ્યો છું? એ રીતે બહુ જોઈને હાંસી કરીને કૃષ્ણને ઘરમાં દાખલ કર્યા. આ પ્રમાણે વિષ્ણુએ જેમ પોતાની માન મર્યાદા ગણકાર્યા વિના સ્ત્રીનાં હાંસી વચ્ચેનાં સાંભળ્યાં, તેમ આ શ્રીમતીએ પણ પોતાની મર્યાદા છોડીને ડોસીને પોતાની કામાતુરપણાની વાત જણાવી. વળી ખીજી વાત એ છે કે સ્ત્રીઓ નવરી થાય, ત્યારેજ તેઓને અનેક કુવિચારો પ્રગટ થાય છે, જેથી આ શ્રીમતી પણ ઘરના કામધંધામાં ચિત્તવાળી ન હોવાથીજ કામાતુર રહે છે, આ સંબંધમાં યાદ રાખવા જેવી એક સમસ્યા આ પ્રમાણે બાજી.

કન્યા કાય કુમારી ઘણી, કૃપણ લગ્ની વાધે શ્યા બણી ॥

ચાડી તાત કહો કેમ કરે, ત્રણ ઉત્તર દો એક અક્ષરે. ॥ ૧ ॥

અર્થ:—કુમારી કન્યાની કાયા કેમ ઘણી વધતી જાય છે? તથા કૃપણની લક્ષ્મી કેમ ઘણી વધે છે? તેમજ સ્ત્રીઓ ચાડી કેમ કરે છે? એટલે પારકી નિંદા કેમ કરે છે? હે પિતાજી! આ ત્રણે પ્રશ્નનો ઉત્તર એક જ શબ્દમાં આપો. ત્યારે પિતાએ ઉત્તર આપ્યો કે “નવરી” કારણ કે કુમારી કન્યા નવરી એટલે વર વિનાની હોવાથી ઘણી વધે છે, અને કૃપણની લક્ષ્મી પણ વપરાતી નથી તેથી નવરી (કામ વિનાની પડી) રહે છે તેથી વધ્યા કરે છે, અને સ્ત્રીઓ પણ નવરી (કામકાજ વિનાની) હોય તો લોકની નિંદા કરવા માંડે છે. ત્રણ ભેગી થાય તો બ્રહ્માંડ ફેડી નાંખે.

એ પ્રમાણે આ ધનવાન શેઠની પુત્રવધૂ પણ પતિના વિયોગવાળી છે. અને ઘરના કામકાજમાં સતત જોડાયેલી રહેતી નથી, માટે તેને મનમાં કુવિચારો પ્રગટ થાય છે. તે કામાતુર બની ડોસીને પોતાની કામશાન્તિનો ઉપાય કરવા જણાવે છે. અહિં ડોસી પણ પ્રોત્ત વિચારવાલી ઠરેલી હોવાથી શેઠને (શ્રીમતીના સસરાને) એકાન્તમાં બોલાવીને કહે છે કે—તમારી પુત્રવધૂ ઘણા વખતથી પતિના વિયોગવાળી છે, તેમજ યૌવન વયવાળી છે, અને તમારા ઘરમાં અનેક નોકર ચાકર અને સાસુ પણ હોવાથી તે પુત્રવધૂ (છોકરાની વહુ) કંઈ કામકાજ કરવામાં શુંથાયેલી રહેતી નથી માટે વિચાર કરો કે આવા સંયોગોમાં

નવરી સ્ત્રીને અણુઘટતા વિચારો આવે તેમાં સ્ત્રીનો જ કેવળ દોષ કેમ ગણાય ? માટે તમારી વહુ હવે મનને વશ રાખી શક્તી નથી, તો તેનો યોગ્ય ઉપાય એ છે કે એને રાત દિવસ ઘરના કામમાં એવી ગુંથો (ભેડી દો) કે જેથી તેને (વહુને) ઘડીની પણ કુરસદ ન મળે અને કુવિચારો ન કરે. આ પ્રમાણે ડોસીએ કહેલી સર્વ વિગત ધ્યાનમાં લઈને શેઠે ઘેર આવી તુર્ત જ સર્વ પરિવારને શેડાણીને અને વહુને રૂબરૂમાં બોલાવી કૃત્રિમ ક્રોધ કરીને શેડાણીને કહ્યું કે ઘરમાં સમજણી વહુ આવ્યા છતાં તું ઘરનાં વૈતરાં ક્યાં સુધી કરીશ ? અને ઘરના કામકાજમાં વહુને કેમ સંમજ પાડતી નથી ? કેમ ત્હારે એકલીને જ બધા ઘરની માલકી લોગવવી છે ને ? અને ઘરમાં વહુનું કંઈ ચાલે નહિ ? માટે હવે તારે તેવું માલકીપણું છોડી દેવું પડશે અને ઘરનો સર્વ કારભાર વહુને સોંપી દે, પૈસા ટકા જેને જે બેઠાએ તે વહુને પૂછી પૂછીને લેવા અને કંઈ પણ લાવવું કે મોકલવું હોય તે વહુને પૂછીને જ કરવું, તારી કુંચીઓ વહુને સોંપી દે અને ત્હારે પણ ઘણા કામમાં વહુને પૂછવું, સર્વ પરિવારને પણ હુકમ કરી દીધો કે આજથી તમારે કંઈ પણ કાર્ય હોય તે વહુને પૂછીને જ કરવું, અને શેઠે સર્વની સમક્ષ જ શેડાણીએ રાખેલી ઘરની કુંચીઓ વહુને સોંપાવી દીધી. ઘરના કારભારનો આ એકાએક પલ્ટો થયો જાણી સર્વના મનમાં આશ્ચર્ય થયું. અને વહુને આશ્ચર્ય સાથે હરખનો પાર રહ્યો નહી. એટલે તે રાજી થઈ ગઈ. અને હવે ઘરની માલિક પોતે બની તેથી તે (પુત્રવધૂ) ઘરના કાર્યમાં એટલી બધી ગુંથાઈ ગઈ કે કોઈની સાથે તેને નિરાંતે વાત કરવાની પણ કુરસદ મળતી નથી તો અણુઘટતા વિચારો ઉપજવાની તો વાત જ શી ? આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ વીત્યા બાદ શેઠે ડોસીને વહુના (વર્તમાન—હાલના) વિચારો જાણી લેવા કહ્યું. ત્યારે ડોસીએ એક દિવસ વહુને બોલાવીને એકાન્તમાં પૂછ્યું કે તો' મને પહેલાં જે વાત કરી હતી તે બાબતનો ઉપાય મેં ગોઠવી રાખ્યો છે માટે જો તું કહે તો આજે જ તે ઉપાય કરીએ. ત્યારે વહુએ કહ્યું કે હે ડોસીમા ! હવે તો તે બાબતની વાત જ શી ? મ્હારે માથે ઘરનો બધો કારભાર આવી પડ્યો છે તેથી હવે તો મને પલક (ક્ષણ) વારની પણ કુરસદ નથી ને તેથી તેવા કુવિચારો પણ પ્રગટતા નથી, એ વિચારો તો હું પહેલાં નવરી નકામી બેસી રહેતી તેથી જ આવતા હતા. અને હવે મને જરા પણ નવરાથ મળતી નથી. એ પ્રમાણે કામકાજમાં ગુંથાવાથી આ સ્ત્રીના ખરાબ વિચારો અટકી ગયા અને શેઠને પણ ડોસીએ વહુના વિચાર જણાવવાથી નિરાંત થઈ. અહીં દૃષ્ટાંત પૂરું થાય છે.

આમાંથી હિતશિક્ષા એ મલ્લે છે કે કામકાજ વિનાના નવરા માણસોને જ દુષ્ટ વિચારો આવ્યા કરે છે. માટે સાધુ પુરૂષો પણ પોતાના જ્ઞાન ધ્યાનની ક્રિયાઓમાં રાત દિવસ ગુંથાયલા રહે તો તેમને સાધુપણથી બ્રષ્ટ થવાનો પ્રસંગ ન આવે તેમ ગૃહસ્થમાં પણ પુરૂષો કે સ્ત્રીઓ પોત પોતાના કામમાં ગુંથાયલા રહે તો પારકી નિંદા કુથલીઓ કરે નહિ, વિષયવાસનાઓમાં મન બંધ નહિ અને દુષ્ટ કાર્યો થતાં અટકે. માટે સર્વ વાતનો સાર એ કે ભવિષ્યમાં દુઃખદાયી વિપરીત દોષોને અટકાવવા માટે પોતપોતાના કાર્યમાં ગુંથાઈ

રહેવું. એટલે નવરા બેસી રહેવું નહિં. કહેવત પણ એમ જણાવે છે કે નવરા નખોદ કાઢે બેઠો તરણાં તોડે, અને દોષને મટાડવાનો રામબાણ ઉપાય એજ છે કે હંમેશાં સારા સારા ધાર્મિક આલંબનોની સેવના કરવી જોઈએ. જેથી મનમાં સારા વિચાર આવે અને વચન પણ હિત મિત પ્રિય બોલાય તથા કાયાથી સારી સારી ક્રિયાઓ કરી શકાય. કારણ કે આત્મા નિમિત્તવાસી છે એમ જણવું. લય જીવોએ આ દૃષ્ટાંતોનું રહસ્ય ધ્યાનમાં રાખીને મોહ રાજના પંજમાંથી છૂટવાનો જરૂર પ્રયત્ન કરવો. અને સ્ત્રીના દોષો તરફ લક્ષ્ય રાખીને મનને તે રસ્તે જરૂર અટકાવીને ધાર્મિક આલંબનોમાં જોડી દેવું. ૩૧૭

નવ શ્લોકમાં સ્ત્રીના દરેક અવયવનું અપવિત્રપણું જણાવે છે:—

જે જે જણાયે દોષ સઘળા તેહ તે અહિંઆં રહ્યા,
 ઇમ વિવેક વિચારથી વૈરાગ્યવંત તરી ગયા;
 હે જીવ! આંખો નારની તે માંસના ગોળા ખરે,
 અશુચિ માંસ ભરેલ છે આ કાન ને મુખ ઇમ અરે. ૩૧૮

અર્થ:—એ સાત દોષની વાત તો દૂર રહી પરંતુ જગતમાં જે સઘળા દોષ દેખાય છે તે સર્વ દોષો સ્ત્રીમાં રહેલા છે એવા પ્રકારના વિવેકવાળા વિચારથી એટલે ભાવનાથી (આવી ભાવના ભાવીને) વૈરાગ્યને પામેલા લગ્ય જીવો આ સંસાર સમુદ્રને તરી ગયા છે. હે જીવ! તું સ્ત્રીની આંખ જોઈને તેના ઉપર મોહી પડે છે. પરંતુ તે આંખો ખરેખર માંસના ગોળા છે, તે સિવાય બીજું કંઈ નથી. વળી તેના કાન તથા મુખ જે તારા હૃદયને ઘણું આકર્ષક (ખેંચનારા) લાગે છે તે અપવિત્ર માંસ સિવાય બીજું કંઈ નથી. એવા પ્રકારની હે જીવ! તું અધ્યાત્મભાવનાને વિચારજે. ૩૧૮

મોહી મન રંજન કરે આ ગાલ એ પણ ચર્મ છે,
 હાડ રૂપ કપાલ તેવું અશુચિથી જ ભરેલ છે,
 ચર્મનો ને હાડકાંનો ટુકડો આ નાક છે,
 રાગ કારણ હોઠ પણ બે માંસપેશી રૂપ છે. ૩૧૯

અર્થ:—વળી સ્ત્રીના ગાલ જે વિષયી પુરુષના મનને આનંદ આપનાર છે તે ચામડી સિવાય બીજું કંઈ નથી, માટે તેમાં મોહ પામવા જેવું કંઈ નથી, વળી તેનું જે કપાલ તને સુંદર જણાય છે તે પણ હાડકાનું છે અને અપવિત્ર માંસથી ભરેલું છે. વળી આ નાક જે ઘણું મોહક (મોહ ઉપજાવનાર) લાગે છે તે પણ ચામડાં અને હાડકાંનો જ ટુકડો છે. વળી સ્ત્રીની ઉપર તને રાગ થવામાં કારણ રૂપ હોઠ કે જે પરવાળાં સરખાં લાલ જણાય છે તે પણ બે માંસપેશીના બનેલા છે. અર્થાત્ સ્ત્રીનાં આ બધાંએ અંગે હાડકાં,

માંસ અને ચામડીનાં જ બનેલાં છે, માટે તેને જોઈને રાચવા જેવું (રાજી થવા જેવું) કંઈ નથી. ૩૧૯

લાળથી જ ભરેલ તે સુંદર જણાતા દાંત આ,
અસ્થિ કેરા ખંડ ક્રમસર વિબુધ મનમાં માનતા;
હાઈ તમ રૂપ નાર કેરા કેશ પાસ વિચારવા,
માંસ કેરા પિંડ સ્તન દુર્ગંધમય મન માનવાં. ૩૨૦

અર્થ:—વળી સ્ત્રીના આ દાંત જે સુંદર જણાય છે અને જેને શૃંગાર શાસ્ત્રમાં મોહી જનોએ દાડમની કળીની ઉપમા આપી છે તે તો લાળથી ભરેલા હાડકાના કપ્ડા છે અને તે અનુક્રમે હારબંધ ગોઠવેલા છે, એ પ્રમાણે વિવેકવંત પંડિત પુરૂષો સ્ત્રીના દરેક અંગનો હાઈ એટલે ભાવાર્થ વિચારે છે. વળી સ્ત્રીના કેશપાશ એટલે વાળ જેને સર્પની ઉપમા આપી છે તે વિષથી જનોના હૃદયના અધકારની શ્રેણિની જેવા બાણવા. વળી વિષથી પુરૂષોને અત્યંત આકર્ષણ કરનારાં જે એ સ્તન તે માંસના બે પિંડ (ગોળા) છે અને બહુજ દુર્ગંધથી ભરેલા છે એ પ્રમાણે વિચારવું. ૩૨૦

ચર્મથી ઢંકાયેલાં બે હાડકાં રૂપ આ ભુજ,
તેવા કરાદિક બાણ એમાં આત્મહિતની શી મઝા ?;
ઉદર વિષ્ટાદિક પદાર્થ ગણે ભરેલું બણીએ,
અશુચિ સંધરનાર શ્રોણિખિંબ નિત્ય વિચારીએ. ૩૨૧

અર્થ:—સ્ત્રીની બે ભુજ એટલે બાહુ (ખભાથી કાંડા સુધીનો ભાગ) તે પણ બે હાડકાંના લાંબા ખંડ છે અને માંસથી ભરેલા છે તથા ચામડીથી ઢંકાયેલાં છે. તેવા કરાદિક એટલે હાથ (હથેલી) વગેરે તે પણ તેવાજ એટલે હાડકાં અને માંસના બનેલા બાણવા. માટે વિવેકી જીવને આવી અશુદ્ધ વસ્તુઓમાં આત્મહિતનો આનંદ ક્યાંથી મળે? વળી સ્ત્રીનું પેટ વિષ્ટાદિકથી એટલે મળ મૂત્ર વગેરે અપવિત્ર પદાર્થોના સમૂહથી ભરેલું છે એમ વિચારવું, તથા શ્રોણિખિંબ એટલે નિતંગ અથવા કેડનો પાછલો ભાગ તે અશુચિને સંધરનાર એટલે અશુચિનો ભંડાર છે એ પ્રમાણે વિવેકી જીવે હંમેશાં મોહનું જોર ઘટાડવાને માટે જરૂર વિચારવું જોઈએ. ૩૨૧

સાથળ ભરેલ વસાહિથી તે કિમ હરે મન વિબુધનાં,
પગ પાંજરાં બે સ્નાયુ આદિકનાં ગણે ઈમ સજ્જના;
વચન કાલું મારનારું ઝેર જેવું નારનું,
શુક શોણિત જનિત તન આ ગેહ દ્વાદશ દારનું. ૩૨૨

મલ ભરેલું ચામડીથી શોભતું તેના વિના,
વૈરાગ્ય અતિ પ્રગટાવતું મનમાંહિ તે મોહિતતણા;

તહાઈ શરીર પણ તેહવું ઇમ તત્ત્વ ખુબ વિચારતા,
સંકલ્પને વિણસાવતા ભવિ જીવ મોહ હરાવતા. ૩૨૩

અર્થ:—વળી સ્ત્રીની બે સાથજો (કેડથી નીચેનો ઢાંચણ સુધીનો ભાગ) તે વસા-
દિક એટલે ચરખી તથા લોહીથી ભરેલી છે તે વિબુધ એટલે સમજી પુરૂષનાં મનને કેવી
રીતે હરણ કરે—આકર્ષે ? અર્થાત્ ન જ આકર્ષે. વળી સમજન પુરૂષો સ્ત્રીનાં બે પગને
—નસો વિગેરેથી બનેલાં બે પાંજરાં જેવા માને છે. વળી સ્ત્રીનું કાલું કાલું સુંદર વચન પણ ઝેર
જેવું વિચારવું. કારણ કે તે સુંદર વચનમાં ફસાઇને વિષયી જીવો મરણને શરણ થાય
છે. વળી સ્ત્રીનું આ શરીર રૂપી ઘર વીર્ય અને લોહી એ બેનાં મિશ્રણથી બનેલું છે અને
બે આંખ, બે કાન, નાકનાં બે છિદ્ર, મુખ, બે ચોનિ, બે સ્તન અને ગુદા એ ૧૨ દ્વારવાળું
છે, કે જેમાંથી હંમેશાં અશુચિનો પ્રવાહ વહ્યા કરે છે એટલે આ બાર દ્વારે કરીને સ્ત્રીના
શરીરમાંથી હંમેશાં અશુચિ ઝર્યા કરે છે. આવું શરીર તે ઉપર વીંટાએલી ચામડીથી જ
શોભાયમાન લાગે છે, પરંતુ જો આ સુંદર જણાતા શરીર ઉપરથી તે ચામડી દૂર કર-
વામાં આવે તો મોહિત થએલા મનુષ્યના મનમાં પણ એ શરીર ઘણા વૈરાગ્ય લાવને
ઉપજાવે છે. વળી હે જીવ ! તારું પોતાનું આ શરીર કે જેની તું બહુ કાળજી રાખે છે
તે પણ તેવા અશુચિ પદાર્થથી ભરેલું છે, એ પ્રમાણે દેહ તત્ત્વનો ખરો વિચાર કરનારા
ભલ્લ જીવો સંકલ્પને એટલે વિષયલોગના વિચારને દૂર કરે છે અને મોહને હરાવે છે
એટલે મોહ તેમને કાંઈ પણ ખરાબ અસર કરી શકતો નથી. ૩૨૨-૩૨૩

વાયુની જિમ ચપલ મન નારી તણું મન વિબુધતા,
ઉપજાવતું ના રાગ લવ પણ ઇમ વિચારો તેહના;

જળમાં પડેલા ચંદ્રની જિમ ચિત્ત નારીનું અરે,
પકડાય ના સુર મુક્તિ સુખ વિણસાવનારી આ ખરે. ૩૨૪

અર્થ:—પંડિત પુરૂષો એમ વિચારે છે કે સ્ત્રીનું ચિત્ત વાયુના જેવું ચપલ હોય
છે. એટલે વાયુ જેમ એક ઠેકાણે સ્થિર નહિ રહેતાં ફર્યા કરે છે તેમ સ્ત્રીનું મન પણ
જુદા જુદા પુરૂષો તરફ આકર્ષાય છે. તેથી તેઓના મનમાં ચપલ ચિત્તવાળી સ્ત્રી જરા
પણ રાગ ઉપજાવી શકતી નથી. કારણ કે તે સમજી પુરૂષો એવું વિચારે છે કે નારીનું
ચિત્ત તો પાણીમાં પડેલા ચંદ્રના પ્રતિબિંબના જેવું છે. તેથી જેમ તે ચંદ્રનું બિંબ
પકડી શકાતું નથી તેમ સ્ત્રીના મનને વશ રાખી શકાતું નથી. તેમજ સ્ત્રીનો ભાવ પણ

સમજી શકતો નથી, માટે આ સ્ત્રી ખરેખર સુર એટલે દેવતાનાં તથા મુક્તિના એટલે મોક્ષનાં સુખને વિશ્વસાવનારી એટલે નાશ કરનારી એટલે સર્વ સુખને અટકાવનારી છે. ૩૨૪

નરક કેરા માર્ગને દેખાડનારી નાર આ,
તાસ સંસર્ગે લહે સુખ ગંધ પણ ના પ્રાણિયા;
આવી રમામાં કોણ રાખે સ્નેહ રજ પણ જાણતાં,
વધ્ય ભૂમિ પટલ જેવા સવિ વિલાસો માનતા. ૩૨૫

અર્થ:—વળી આ સ્ત્રી નરક ગતિના માર્ગને દેખાડનારી છે, કારણ કે સ્ત્રીને વિષે આસક્ત થનાર મનુષ્ય વિષય લોગ કરવામાં ફસાય છે અને તેથી પાપકર્મોનો બંધ કરી નરકે જાય છે. વળી તે સ્ત્રીના સંસર્ગે એટલે સોખતથી ખરા સુખની ગંધ પણ એટલે તલભાર પણ સુખ જીવેને મળતું નથી, તે છતાં મોહને લીધે અજ્ઞાની જીવો સુખ માને છે. માટે જેઓએ સ્ત્રીના સર્વ વિલાસો તથા વિષયલોગો વધ્યભૂમિ એટલે વધનું સ્થાન એટલે શૂળી અથવા ફાંસી દેવાનું સ્થાન તેના પટલ એટલે ઢોલના જેવા એવો મનમાં નિર્ણય કર્યો છે, તેવા કયા પુરૂષો પૂર્વે કહેલા સ્વરૂપવાળી રમામાં એટલે સ્ત્રીમાં જરા જેટલો પણ સ્નેહ રાખે ? અર્થાત્ ન જ રાખે. તાત્પર્ય એ છે કે—જેમ માણસને વધ કરવા માટે અથવા શૂળી કે ફાંસી દેવાની હોય ત્યારે ઢોલ પીટીને સર્વ માણસોને જાહેર કરવામાં આવે છે કે આ માણસને વધસ્થાનમાં લઈ જવામાં આવે છે, તેવી રીતે વિલાસો પણ જાહેર કરે છે કે સ્ત્રીમાં આસક્ત થનાર મનુષ્યને અમે વધ્યભૂમિના જેવી નરકગતિમાં લઈ જઈએ છીએ. એમ વિલાસોને વધ્યભૂમિના ઢોલના જેવા માનીને નિર્મલ વૈરાગ્યવાળા ભવ્ય જીવો સ્ત્રીમાં લગાર પણ પ્રેમ રાખતા નથી. ૩૨૫

ગાન્ધર્વ સંગીત રૂદન જેવું જિમ વિવેકી નર મને,
નારી દર્શન પ્રગટ કરતું તેમ કણ્યા ભાવને;
સાન્નિપાતિકને કુપથ્યાહાર સદૃશ વિલાસ આ,
ધમ વિચારે તેહને ન કદી મુંઝાવે આ રમા. ૩૨૬

અર્થ:—ગાન્ધર્વ એટલે દેવતાઈ ગવૈયાઓ, તેમનું સંગીત—ગાયન જેમ વૈરાગ્યવંતને રૂદન જેવું લાગે છે તેમ સ્ત્રીનું દર્શન ઉત્તમ વિવેકી એટલે વૈરાગ્યવંત મનુષ્યના મનને વિષે તીવ્ર એટલે અત્યંત દયાભાવને પ્રગટ કરે છે. એટલે તેઓ વિચારે છે કે—અહો ! જગતમાં સર્વ મનુષ્યો સ્ત્રીના શરીરરૂપ પાસમાં મગલાંની માફક ફસાયલા છે, વળી સાન્નિપાતિકને એટલે જેને મુંઝારો અથવા ત્રિદોષ થએલો હોય તે સન્નિપાત રોગવાળો મનુષ્ય જો કુપ-થ્યાહાર એટલે નહિ પાચન થાય તેવો નુકસાનકારક આહાર જો તો તે આહાર તેના

રોગમાં એકદમ વધારો કરી તેનું મરણ નજીક લાવે છે તેવા કુપથ્ય આહારના જેવા આ વિલાસ એટલે સ્ત્રીઓ સાથેના વિષયભોગો છે, આ પ્રમાણે વિચારનારા મનુષ્યને આ સ્ત્રી કદાપિ મુંઝાવી શકતી નથી, એટલે તે પુરૂષને સ્ત્રી કદાપિ પોતાને વશ કરી શકતી નથી.

અહીં સ્ત્રીની નિંદા કરવાનો મુદ્દો નથી, પણ પુરૂષનો આસક્તિભાવ ઘટાડવા માટે દોષની તથા અંગ તત્ત્વની વિચારણા મદદગાર નીવડે છે એમ સમજીને અત્યાર સુધીની હકીકત જણાવી છે. શ્રી ભાવના કલ્પલતામાં મેં આ બાબતનો સ્પષ્ટ ખુલાસો બહુ વિસ્તારથી કર્યો છે. તેથી અહીં ટુંકામાં જણાવ્યું છે. ૩૨૬

આત્માનંદી જીવોનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

પ્રથમ જીવો ઇમ વિચારી વિષયસંગી ના બને,
સંતોષમય જીવન ગુજરી સાધતા જિનધર્મને;
મનુજ ભવ સફલો કરે ઝટ પામતા શિવશર્મને,
સેવનારા રંગથી એ શ્રેષ્ઠ વિદ્વન્માર્ગને. ૩૨૭

અર્થ:—એમાં ખેલના નંબરના જીવો એટલે આત્માનંદી જીવો ઉપર કહી ગએલ સ્ત્રીના શરીરનું સ્વરૂપ જાણીને વિષયસંગી એટલે કામભોગમાં આસક્તિવાળા બનતા (પ્રેમ રાખતા) નથી. વળી સંતોષમય એટલે લોભનો ત્યાગ કરીને પોતાનું જીવન સુખશાન્તિથી ગાળે છે અને પરમ ઉદ્ધાસથી જૈન ધર્મની સાધના કરે છે. આ પ્રમાણે વર્તીને પોતાનો મનુષ્યભવ સફળ કરે છે, તથા ઉત્તમ અને વિદ્વાન પુરૂષોએ આચરેલા આ (જે આગળ કહેવાશે, તે) માર્ગને રંગથી એટલે આનંદથી સેવનારા સવ્ય જીવો જલ્દી શિવશર્મને એટલે મોક્ષસુખને મેળવે છે. ૩૨૭

જે શ્લોકમાં પંડિત પુરૂષોના માર્ગનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

કલ્યાણ પંથે આગ્રહી ન કરે વિકલ્પો ચિત્તમાં,
વિવિધ નિષ્ફલ આવતા કદી જો અભાવિત ભાવમાં;
તો ન નિષ્કારણ વડે બાલિશ તણા સહવાસથી,
બોલે કદી પણ ના કરે નિર્હૈતુ બુધજન નિયમથી. ૩૨૮

અર્થ:—ઉત્તમ વિદ્યાવંત પંડિત પુરૂષો કલ્યાણ પંથ એટલે આત્માને હિત કરનાર માર્ગમાં આગ્રહ રાખે છે. અને બુધજન એટલે ડાહ્યા મનુષ્યો મનમાં નકામા જુદા જુદા પ્રકારના સંકલ્પ વિકલ્પો એટલે વિચારો કરતા નથી. કદાચ અભાવિત ભાવમાં એટલે અવિરતિ ભાવમાં (વિશિષ્ટ ગુણરહિત દશામાં) નિષ્ફળ એટલે નકામા વિચારો આવે, તો પણ તે કારણ વિના કોઈની આગળ જણાવતા (બોલતા) નથી. વળી કદાચ બાલિશ એટલે મૂર્ખા લોકોની

સોબતથી તે નકામા આવતા દુર્વિચારો બોલીને જણાવે, તો પણ ખાસ કારણ વિના નિશ્ચે તે (અયોગ્ય વિચારના) પ્રમાણે વર્તન કરતા નથી. એ પ્રમાણે ડાહ્યા મનુષ્યોને ચિત્તની ચંચળતાથી કહાચિત્ દુર્વિચારો આવે ખરા, પરંતુ તે કેઇને કહે નહિ, તેમ તે વિચારો પ્રમાણે અનાચારમાં પ્રવૃત્તિ કરી તે દુર્વિચારોને સફળ ન બનાવે પણ નિષ્ફળ બનાવે. તાત્પર્ય એ કે ત્રણ યોગમાંથી કહાય તેમનો મન યોગ કાબુમાં ન રહે તો પણ વચનયોગ અને કાયયોગને તો કાબુમાં રાખીને ખરાબ વેણે ઉચ્ચારે નહિ ને તેઓ અસહાચારમાં પ્રવૃત્તિ કરે જ નહિ. ૩૨૮

એ કરે નિર્હેતુ કિરિયા તો વિણાસે વિબુધતા,
સ્વવિકલ્પ જલ્પા ચરણ કેરી ભાવવી નિત સફલતા;
ના બુદ્ધિ પ્હોંચે જ્યાં તિહાં લેવી સલાહ વિબુધતણી,
કરણા કરી તેઓ સુધારે ભૂલ સવિ પૂછનારની. ૩૨૯

અર્થ:—જે નિર્હેતુ એટલે હેતુ સમજ્યા વિના ક્રિયા કરે એટલે પોતે જે ક્રિયા કરે છે તે કરવાનું શું કારણ છે તે સમજ્યા વિના જો ક્રિયા કરે તો તે પુરૂષ પોતાની વિબુધતા એટલે પંડિતાઇનો અથવા જાણપણાનો નાશ કરે છે. માટે તત્ત્વવેદી (તત્ત્વને જાણનાર) થવાની ઇચ્છાવાલા ભવ્ય જીવોએ સ્વવિકલ્પ એટલે પોતાના વિચાર અને વચન તથા આચરણ કઇ રીતે સફલ બને ? તે બાબતનો દીર્ઘદષ્ટિથી વિચાર કરીને પ્રવૃત્તિ કરવી. જેથી ભવિષ્યમાં દુઃખી થવાનો પ્રસંગ આવે જ નહિ. અને જે બાબતમાં પોતાની બુદ્ધિ પ્હોંચતી ન હોય એટલે જે વાત પોતાના સમજવામાં આવતી ન હોય તે બાબતમાં પોતાથી જેઓ બુદ્ધિમાં ચઢિઆતા હોય તેવા વિબુધતણી એટલે પંડિત પુરૂષની સલાહ લેવી. કારણ કે તેઓ પૂછનારની ઉપર દયાભાવ લાવીને તેમની સર્વ ભૂલોને સુધારે છે એટલે તેઓ એમ સમજાવે છે કે—હે બંધુ ! તમારે સારા વિચાર કરવા જોઇએ, અને ઉત્તમ ભાષા બોલવી જોઇએ તથા નિર્દોષ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ. ૩૨૯

પુદ્ગલાનંદી જીવોએ પણ વિષયને છોડવા જોઇએ, વિગેરે જણાવે છે:—

દુર્ગતિમાં લઈ જનારા વિષય ઇમ પ્હેલા જનો,
જાણી કરંતા ત્યાગ તેનો પુદ્ગલાનંદી જનો;
સાચવે નિજ દેહ તસ આરોગ્ય કાજે તેમણે,
પણ ત્યાગ કરવા જોઇએ ઝટ આજ સઘલા વિષયને. ૩૩૦

અર્થ:—જની તે પ્હેલા નંબરના ભવ્ય જીવો એટલે આત્માનંદી જીવો આ વિષય ભોગો દુર્ગતિ એટલે નરક વર્ગે ખરાબ ગતિમાં લઈ જાય છે એવું જાણીને તે વિષયોનો

ત્યાગ કરે છે. અને બીજા નંબરના તે પુદ્ગલાનંદી જીવો છે કે જેઓ પોતાના આત્મા તરફ નહિ બેતાં શરીર તરફ વિશેષ ધ્યાન રાખનારા છે, તેઓએ (પોતે પણ) પ્રિય માનેલા શરીરનું આરોગ્ય સાચવવા માટે તો તે સઘળા ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો જલ્દી ત્યાગ કરવો જોઈએ. એટલે વિષયોનો ત્યાગ કરવામાં બે રીતે લાભ થાય છે. તે આ પ્રમાણે. (૧) આત્મદૃષ્ટિ વાળા (આત્માનું ભણું આહુનારા) ભવ્ય જીવો અહીં નિર્ભય સાત્ત્વિક ધર્મારાધન કરીને સદ્ગતિના સુખોને જરૂર મેળવે છે. અને (૨) પુદ્ગલાનંદી જીવો શરીરનું આરોગ્ય જાળવી શકે છે. કામ (વિષય વાસના) એ શત્રુ(ખીલો વિગેરે)નીમાફક ભયંકર દુઃખ આપે છે માટે જ તેને ઝેરની જેવા અને આશીવિષ સર્પની જેવા કહ્યા છે. ખેદની વાત તો એ છે કે વિષયરાગી જીવોને દુર્ગતિમાં જવાની ઇચ્છા નથી, છતાં વિષયના રાગે બાંધેલા ચીકણા કર્મના ઉદયે તેમને દુર્ગતિમાં જવું પડે છે. આ બાબત શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

સહ્યં કામા વિસં કામા, કામા આસીવિસોવમા ॥

કામે પત્યેમાણે, અકામા જતિ દુઃખદ્ ॥ ૧ ॥

આ ગાથાનો સ્પષ્ટાર્થ અહીં જણાવી દીધો છે. ૩૩૦

વિષયસેવનાના ખૂરાં ફલ જણાવે છે:—

રાજ્યક્ષમાદિક ભયંકર રોગની પીડા રળે,

વિષયરંગી જીવડા રીઆય અતિશય પક્ષપલે;

અહિતકર ઇમ જાણીને છોડો જ વિષય કષાયને,

સંસારમાં સંયોગ જેનો ધરત તેહ વિયોગને. ૩૩૧

અર્થ:—આ વિષયલોગોમાં આસક્ત થનાર જીવોને રાજ્યક્ષમાદિક એટલે ક્ષય વિગેરે ભયંકર રાજરોગોને જ રળે છે, એટલે પોતાના શરીરમાં ઉત્પન્ન કરે છે અને તેથી તે વિષયરંગી એટલે વિષયમાં આસક્ત થયેલા જીવો પક્ષપલે એટલે ક્ષણે ક્ષણે ઘણા રીઆય છે એટલે દુઃખી થાય છે. આ પ્રમાણે આ વિષયો તથા કષાયો આત્માને તથા શરીરને પણ અહિતકર એટલે નુકસાન કરનાર છે એવું જાણીને તેમનો અવશ્ય ત્યાગ કરો. વળી આ સંસારમાં જેને જેવો સંયોગ મળ્યો છે એટલે જેઓ લેગાં મળ્યાં છે તેઓ તેનાથી અવશ્ય છુટાં પણ પડે છે. એટલે જે સંયોગ છે તે કાયમને માટે સંયોગ રૂપે રહેતો નથી પરંતુ તેનો વિયોગ પણ થાય છે. ૩૩૧

આયુષ્યાદિની અનિત્યતા વિગેરે જણાવે છે:—

આયુ ધન યૌવન ચપલ ભવમાં જવા સ્પર્ધા કરે;

ધર્મ સાધી ધર્મી જીવો નિજ જીવન સફલું કરે;

આયુ ઉત્તમ તેમનું જે ખરચતા ધન ધર્મમાં,
દ્રવ્ય સફલ તેમનું યૌવન વિતાવે ધર્મમાં. ૩૩૨

ચારે ગતિના દુઃખનું વર્ણન કરે છે:—

સફલી જીવાની તેમની ચારે ગતિમાં સુખ તણી,
આશા નહિ જિમ નીર સ્વાદુ જમીનમાં મરૂ દેશની;
મનુજ ગતિમાં પણ ખનાવો ક્ષણ ક્ષણે ઇમ નિપજતા,
ઇષ્ટ જનના લાભમાં કંઈક જન રાજી થતા. ૩૩૩

અર્થ:—ચપલ એટલે સ્થિર નહિ રહેનાર આયુષ્ય, ધન અને યૌવન આ લવની અંદર જલ્દી જવા માટે એટલે નાશ પામવા માટે એક બીજા સાથે હરિદ્રાઈ કરે છે, જેથી આ ત્રણમાંથી કોણ ક્યારે પહેલું વા પછી જતું રહેશે તેની ખાત્રી નથી. તેથી આવા પ્રકારના પોતાના જીવનને જે ધર્મિષ્ઠ જીવો ધર્મની આરાધના કરીને સફળ કરે છે તેઓનું આયુષ્ય ઉત્તમ જાણવું. અને જેઓ પોતાનું ધન ધર્મમાં વાપરે છે એટલે આયુષ્યનો કાંઈ ભરૂસો નથી એવું જાણીને ધન ક્યારે જતું રહેશે તેની પણ ખાત્રી નથી એમ વિચારીને તેનો ધર્મ કાર્યમાં ઉપયોગ કરે છે. તેમનું ધન સફલ જાણવું. તેમજ જેઓ જીવાની ધર્મકાર્યમાં ગાળે છે, તેમની જીવાની સફળ જાણવી, કારણ કે ધર્મ સાધના કરવાનો સૌથી સારામાં સારો ટાઇમ જીવાની જ છે.

વળી જેમ મારવાડ દેશની જમીનમાં સ્વાદિષ્ટ પાણીની આશા નથી, તેમ ચારે ગતિમાં ખરા સુખની આશા નથી. કારણ કે મનુષ્ય ગતિમાં પણ ક્ષણે ક્ષણે વિચિત્ર ખનાવો બની રહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે—કેટલાક મનુષ્યો ઇષ્ટ એટલે પોતાના પ્રિય મનુષ્ય વિગેરેને સંજમ—મેળાપ થતા રાજી થાય છે. આ બંને સ્થોકોનું રહસ્ય એ છે કે—અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાખાધિત ત્રિપુટી શુદ્ધ શ્રીતીર્થંકર ભાષિત જિન ધર્મની નિર્મલ આરાધના કરવાથી (૧) આયુષ્ય (૨) ધન અને (૩) જીવાની આ ત્રણ સફલ બને છે. હવે ચાર ગતિના દુઃખોનું વર્ણન આલે છે. તેમાં મનુષ્ય ગતિ એ મોક્ષના સાધનોથી ભરેલી છે. એમ સમજીને લવ્ય જીવો ઉપાધિ વિગેરે દુઃખના સાધનો છોડે. અને પોતાની કરજ પ્રમાણે વર્તીને આત્મહિતની સાધના કરે, આ ઇરાદાથી પહેલાં મનુષ્યગતિનું સ્વરૂપ જણાવીએ છીએ. ૩૩૨-૩૩૩

અહીંથી ૩૭૬ મા સ્લોક સુધી મનુષ્ય ગતિમાં વિડંબના જણાવે છે:—

ખેદ પામે ઘડીક માંહે દેખ્ય જનને દેખતાં,
ધન લેશ પામી હર્ષ ધરીને કેઇ જન બહુ નાચતાં;

ધન તણો મદ બહુ ધરીને ખર્ચ ભૂરિ વધારતા,

સાહિબીનાં સાધનોને સેવવા રાગી થતા. ૩૩૪

અર્થ:—અને તેજ મનુષ્યો દ્રેષ્ય જન એટલે પોતાને જેના ઉપર દ્રેષ અથવા વૈર-ભાવ હોય તેને જોઈને ઘડીકમાં ખેદ પામે છે એટલે દીલગીર થાય છે, વળી કેટલાક માણસો થોડું ધન મળતાં ઘણો હર્ષ પામીને નાચવા માંડે છે. એટલે મનમાં ઘણા ફેલાઈ જાય છે અને ધનના અભિમાનમાં જાણે કે પૈસા કાયમ રહેવાના છે એવું માનીને ખરચ ઘણોજ વધારી દે છે. અને જેમ જેમ વધારે ધન મળે તેમ તેમ સાહિબીમાં એટલે મોજ-શોખનાં સાધનોને સેવવા એટલે ઘણો મોજશોખ અને એશઆરામ કરવા રાગવાળા થાય છે. એટલે મોજશોખ, રમત ગમત, નાટક સીનેમા વગેરેમાં ઘણા આસક્ત થાય છે. અને તેથી આત્મહિત સાધવાનું તદ્દન ભૂલી જઈને ધર્મકાર્યમાં ઘણા બેદરકાર બને છે. ૩૩૪

ધન ક્ષયાદિનું દુઃખ જણાવે છે:—

વિકટ વ્યાપારો કરતાં જાય ધન તે સમયમાં,

ખર્ચતે પહોંચી શકે ના ધન વિના તિણ હૃદયમાં,

સંતાપ અતિશય ધારતા વળી તનય સુંદર જન્મતા,

આનંદ પામે રહન કરતા ઇષ્ટનું મૃત્યુ થતાં. ૩૩૫

અર્થ:—આવા લોકો વિકટ વ્યાપારો એટલે કે વિગેરેના સદ્દા, શેરના સદ્દા, બુગાર રેસ વગેરે જોખમકારક ધંધા કરે છે અને તેમ કરતાં જ્યારે મોટું નુકસાન આવે છે ત્યારે ભેશું કરેલું ધન જતું રહે છે, પરંતુ ખેલાં જે ખરચા વધારી દીધા હોય છે તે ઓછા કરી શકાતા નથી. ત્યારે તેવા વખતે ધન ન હોવાથી બીજાનું દેવું કરવું પડે છે એમ દેવું કરતાં જ્યારે કોઈ પૈસા આપતું નથી, ત્યારે હૃદયમાં ઘણો શોક કરે છે. તથા કેટલાંક એક સંસારી લોકો જ્યારે તેમને ત્યાં સુંદર પુત્ર વિગેરે સંતતિનો જન્મ થાય છે ત્યારે ઘણો આનંદ પામે છે. અને જ્યારે પોતાના કોઈ પ્રિય જનનું મરણ થાય છે ત્યારે વિઝાપ કરે છે. એ પ્રમાણે મનુષ્ય ગતિમાં ક્ષણે ક્ષણે (પલક પલકમાં) સુખ દુઃખના વિવિધ નાટ્ય-રંગ થયા કરે છે. ૩૩૫

લડાઈ વિગેરેના દુઃખ જણાવે છે:—

મરણ હાયક યુદ્ધમાં આજીવિકાના કારણે,

સુખટ થઈ લડવા જતા વળી દેખતા નિજ મિત્રને;

કાઢતા હર્ષાશ્રુને કેઈક જનો દુર્ભાગ્યથી,

હારિદ્રય વ્યાધિ તણું કહ્યું ન ભોગવે બહુ કાળથી. ૩૩૬

અર્થ:—કેટલાએક મનુષ્યો લોભને વશ થઈને આજીવિકા એટલે ગુજરાન ચલાવવાને માટે મરણદાયક એટલે જેમાં મરણનો સંભવ રહેલો છે એવી ભયંકર લડાઈમાં મુલાક થઈને એટલે સૈનિક બનીને લડવા માટે જાય છે. વળી કેટલાએક મનુષ્યો પોતાના મિત્રને જોઈને હર્ષાશ્રુ કાઢે છે એટલે ઘણા રાજી થાય છે. તથા કેટલાક મનુષ્યો દુર્ભાગ્યથી એટલે પ્રથમ બાંધેલા પાપકર્મોને લીધે ઘણા કાળ સુધી દારિદ્ર્ય એટલે ગરીબાઈને લોગવે છે, આ કારણથી તેઓને પેટ પૂરતું ખાવાનું મળતું નથી, અને પહેરવાને પુરાં (જેઘંતાં, મનગમતા) લુગડાં પણ મળતા નથી, તેથી કરીને ઘણું કદર્થન એટલે બહુ દુઃખ લોગવે છે. વળી કેટલાએક મનુષ્યો વ્યાધિ એટલે રોગની પીડાને લોગવે છે અને તેથી પણ ઘણો કાળ દુઃખથી રીબાયા કરે છે. ૩૩૬

વિષયાદિના દુઃખ જણાવે છે:—

લોભ સુખ મિથ્યા છતાં સુખ માનતા કેઈક જનો,

પાપિષ્ઠના સંસર્ગથી પામે સમય બહુ દુઃખનો;

ધર્મ કેરી બુદ્ધિ ધારી કેઈ વિપરીત આચરે,

દાસ થઈને કેઈ શેઠ તણા વચન સહતા ફરે. ૩૩૭

અર્થ:—કેટલાક મનુષ્યો લોભ સુખ એટલે ઇન્દ્રિયોના વિષય સુખો મિથ્યા એટલે ફોગટ એટલે દુઃખદાયી છે, તે છતાં અજ્ઞાનથી તેમાં સુખ માને છે, અને તેઓ તેમાં આસક્ત થઈને ખરા સુખને મેળવી શકતા નથી. વળી કેટલાક મનુષ્યો પાપી મનુષ્યોની સોબત થવાથી ઘણા દુઃખના સમયને પામે છે એટલે તે પાપીની સોબતથી પોતે પણ પાપમાં ફસાય છે તેથી તેમને પણ ભયંકર દુઃખ લોગવવાનો સમય એટલે પ્રસંગ આવે છે. વળી કેટલાક મનુષ્યો બહારથી ધર્મનો ખોટો ડોળ કરીને (ધર્મના બહાને) બીજાને છેતરે છે. એટલું જ નહિ પણ અંદરખાનેથી ધર્મથી ઉલટું આચરણ કરે છે એટલે ખનાખાર સેવે છે, છતાં હું ધર્મી છું એવું બીજા લોકોને જણાવે છે. વળી કેટલાક માણસો પોતાનું અને કુટુંબનું પેટ ભરવાને માટે બીજાના નોકર થાય છે અને શેઠના અનેક પ્રકારના સાચા અથવા ખોટા ઠપકા વગેરેના વચનોને સહન કરવાનું દુઃખ સહન કરે છે. ૩૩૭

નિર્ધનતા વિગેરેના દુઃખો જણાવે છે:—

કેઈ સાધન વિણ ફરે પીડા સહે પુત્રાદિની,

સહી તણા સહતા વચન બહુ આકરી સ્થિતિ કેઈની;

દુઃખ બર્ભાવસનાં સંભારતા વળી મરણનાં,

ચિત્ત ક'પે દુઃખ નરને એમ વિવિધ પ્રકારના. ૩૩૮

અર્થ:—વળી કેટલાએક મનુષ્યો ખાવા પીવા વિગેરે ખર્ચના સાધન વિના રખડ્યા કરે છે. તથા કેટલાક મનુષ્યો પુત્રાદિની એટલે પુત્ર, પુત્રી વગેરે કુટુંબી જન સંબંધી અનેક પ્રકારની પીડા અથવા ઉપાધિઓને સહન કરે છે, વળી કેટલાક પુરૂષો પોતાની સ્ત્રીના અનેક પ્રકારના દુર્વચનોને સહન કરે છે. અને કેટલાક માણસોની સ્થિતિ ઘણી જ આકરી એટલે દુઃખવાળી—કફેડી હોય છે, કારણ કે કમાણી ઓછી હોય અને પરિવાર ઘણો વધારે હોય તેથી પરાણે આજીવિકા ચાલતાં હોય, તેમાં કોઈ માંદું પડે, કોઈ મરણ પામે એમ અનેક પ્રકારનાં દુઃખો લોગવ્યા કરે છે. વળી મનુષ્યને જન્મતા પહેલાં ગર્ભાવસ્થામાં લગભગ નવ મહિના સુધી ગર્ભાસનાં આકરાં દુઃખો લોગવવાં પડે છે. અને મરણ વખતે મરણનાં દુઃખો પણ લોગવવાં પડે છે, કારણ કે કેટલાએક મનુષ્યો મરતાં પહેલાં અનેક પ્રકારનાં રોગવાળા બને છે; તેથી તેઓ મરતી વખતે પણ રોગનાં ઘણાં દુઃખને પામે છે. તેમજ મરતી વખતે પોતાનું કુટુંબ અને સાહિબીઓનો વિયોગ થાય છે તેનો અપાર શોક થવા રૂપ ઘણું દુઃખ પામે છે. આવાં તો અનેક પ્રકારનાં દુઃખો મનુષ્ય ગતિમાં મનુષ્યને લોગવવાં પડે છે કે જે સાંભળવાથી પણ મનમાં ઘણી કંપારી આવે. ૩૩૮

રાજ્ય ઋદ્ધિમાં પણ ખર્ચ સુખ નથી વિગેરે ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

કેઈ પામે રાજ્ય પણ ન નિરાંત તેને સમયની,

ચિંતાશ્રિ સળગે હાલ ના સ્થિતિ પૂર્ણ મુજ ભંડારની;

આણ અંતેઉર ગણે ના માહરી લય શત્રુના,

દેશ કેમ વધારવા એવા મનોરથ ભૂપના. ૩૩૯

અર્થ:—કેટલાક મનુષ્ય રાજ્ય મેળવે છે, પરંતુ તેમને એક સમયની પણ નિરાંત-કુરસદ હોતી નથી. એટલે તેમને ઉપાધિઓનો પાર રહેતો નથી. તેઓ જહારથી બીજા લોકોની દૃષ્ટિએ તો ઘણા સુખી હોય તેવા જણાય છે. પરંતુ તેમના હૈયામાં તો ચિંતા રૂપી અગ્નિની હોળી સળગતી હોય છે. કારણ કે રાજના મનમાં એવા વિચાર આવે છે કે હાલમાં મારા ભંડાર સંપૂર્ણ ભરેલા નથી માટે લોકો પાસેથી કેવા કેવા ઉપાય વડે પૈસા કઢાવીને ભંડાર ભરપૂર રાખવો. વળી અંતેઉર એટલે સ્ત્રી વર્ગ મારી આજ્ઞા માનતો નથી એટલે હું કહું તેમ વર્તતો નથી. અને મારે જહારના શત્રુનો લય છે એટલે કંઈ તરફથી દુશ્મન મારા ઉપર હુમલો કરશે એવો લય રાજના મનમાં હોય છે. વળી કેટલાક રાજાઓને બીજા રાજના મુલકો (દેશ) જીતીને પોતાનો દેશ કેવી રીતે વધારવો તેની પણ ચિંતા થયા કરે છે. ૩૩૯

શું ગળે ઉતર્યું તેની પણ ખબર ના ભૂપને,
રાજ્યની ખટપટ ધણી સાધી શકે ના ધર્મને;
આત્મદષ્ટિ ધણું કરીને દૂર રહે એ ભૂપને,
લોભથી કરતા શિકાર વિશેષ ધરી આનંદને. ૩૪૦

અર્થ:—એ પ્રમાણે ચિંતાગિની નિરન્તર બળતા આ રાજાને પોતાના ગળે શું ઉતર્યું ? એટલે પોતે શું ખાધું તેની પણ ખાતી વખતે ખબર હોતી નથી, એટલે તેને ખાવાની પણ નિરાંત હોતી નથી. વળી રાજ્યમાં પણ અનેક પ્રકારની ખટપટોને કાવાદાવાઓ હોય છે. એટલે પ્રજા સુખી ન હોય તો તેના તરફથી અથવા પ્રધાન મંડળ પ્રપંચી હોય તો તેના તરફથી અનેક જાતની ખટપટો આલે છે. આથી કરીને તે રાજા ધર્મની સાધના કરી શકતો નથી. આવા રાજાને ધણું કરીને આત્મદષ્ટિ એટલે હું કોણ છું, મને રાજ્ય શાથી મળ્યું ? પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કેવી રીતે થાય ? આવા પ્રકારના વિચાર તેનાથી દૂર રહે છે; એટલે એને પોતાના આત્માનું હિત કેમ સાધવું તેની વિચારણા પણ હોતી નથી આથીજ “રાજેશ્વરી તે નરકેશ્વરી” અથવા “રાજ્યને અન્તે નરક” એવી કહેવત પડી છે. વળી લોભથી એટલે માંસની લાલચથી બહુ રાજ થઈને એટલે પોતે જે નિરપરાધી પ્રાણીને હણે છે તેથી તેને કેવું દુઃખ થાય છે તેની જરા પણ દરકાર રાખ્યા સિવાય આવા રાજાઓ રાજ્યધર્મ ગણીને શિકાર કરે છે. ૩૪૦

યુદ્ધમાં પણ હોય ભય નિજ મરણનો વળી અન્યનો,
સંહાર હોય વિકલ્પ વિજયે અંત નવિ આશા તણો;
કાન ભંભેરે ઘણા નિત્ય ચાડીયા તેથી ડરે,
કલેશમય જીવન ગુજરે સાહિબીથી શું વળે ? ૩૪૧

અર્થ:—લડાઈની અંદર પોતાના મરણનો ભય રહેલો છે, કારણ કે લડાઈમાં જઈને રાજા જે લડે નહિ તો કાયર ગણાય અને દેશ વિગેરે મીલકત હારી જાય. અને લડે તો સામો બળવાન હોય તો પોતાનું મરણ પણ થાય અથવા ઘાયલ થાય. વળી યુદ્ધમાં પોતાના હાથે બીજાનો સંહાર એટલે નાશ થાય છે. અને લડાઈ કરવા છતાં વિજય વિકલ્પ-અનિશ્ચિત છે એટલે પોતાની જીત જ થાય એવું નક્કી નથી, પરંતુ હાર થવાનો પણ સંભવ છે. આ પ્રમાણે તે રાજાના જીવની આશાનો પાર નથી. વળી ચાડી ખાનારા માણસો અનેક રીતે તેના (રાજાના) કાનની ભંભેરણી કરે છે એટલે ખોટી રીતે તેને ભરમાવ્યા કરે છે તેથી તે રાજા મનમાં ડર એટલે ભય રાખ્યા કરે છે કે મારી શી દશા થશે. એ પ્રમાણે કલેશમય એટલે દુઃખી જીવન ગુજરે છે, તે માટે સાહિબીથી એટલે મોટી રાજ્યની ઝઘડિમાં સુખ શું છે ? અર્થાત્ મોટી ઝઘડિ

વાળા રાજાને તથા ગૃહસ્થને ચોર શત્રુ ભાગીયા વિગેરેનો ભય મનમાં નિરન્તર રહ્યા કરે છે. ૩૪૧

પ્રાક્ષણાદિના અવતારમાં થતા દુઃખો પાંચ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

વિષ્ણુ વણિજ રણારી અંત્યજ પ્રમુખ ભવમાં તત્ત્વનો,
માર્ગ દેખે ના મનુજ કિંકર અને આશા તણો;
અભિપ્રાય ધારી તુચ્છ પામી ક્ષુદ્ર એ ત્રણ ગામને,
ચક્રવર્તી હું થયો ઇમ માનતો ધરી ગર્વને. ૩૪૨

અર્થ:—વિષ્ણુ એટલે પ્રાક્ષણ, વણિજ એટલે વેપારી રણારી તથા અંત્યજ એટલે ઢેઠ વગેરેના ભવમાં તે પ્રાક્ષણ વિગેરે મનુષ્યો તત્ત્વનો માર્ગ દેખતા નથી. કારણ કે પ્રાક્ષણનો વખત ગૃહસ્થને ક્રિયાકાંડ કરાવવામાં અને લિક્ષા માગવી વિગેરે કાર્યોમાં જાય છે, તેથી તેનાથી આત્મસ્વરૂપની વિચારણા થતી નથી. તેમજ ઉપાધિવાળા વેપારીને ધંધાને અંગે કુરસદ મળતી નથી અથવા તેને પૈસા કમાવાની ઇચ્છા હોવાથી ઘણું કરીને તે પણ તત્ત્વની એટલે આત્માના સ્વરૂપ સંબંધી વિચારણા કરતો નથી. વળી રણારી તથા ઢેઠ વગેરે હલકી કોટીની જાતિમાં જન્મેલા મનુષ્યને આત્મા સંબંધી જ્યાં જ જાય છે તો આત્માની વિચારણા તો સંભવે જ ક્યાંથી? એ રીતે એ મનુષ્યો તત્ત્વવિચારણા કરવાને બદલે આશાના કિંકર એટલે દાસ અથવા સેવક અને છે એટલે મનમાં અનેક પ્રકારની આશાઓ રાખ્યા કરે છે, પરંતુ તત્ત્વવિચાર કરતા નથી. વળી તુચ્છ એટલે હલકો અભિપ્રાય રાખીને ક્ષુદ્ર એટલે નાના એ ત્રણ ગામ સેજવીને ગર્વ એટલે અભિમાનથી જાણે હું ચક્રવર્તી રાજા થયો છું એમ મનમાં માને છે. ૩૪૨

ક્ષેત્ર કેરા ખંડનો સ્વામી અને તે સમયમાં,
મંડલિક મોટો થયો હું એમ ધારે ચિત્તમાં
જાર કુક્ષટા નારને દેવાંગના જેવી ગણે,
લિક્ષુક સમી વૃત્તિ ધરીને વેઠતા બહુ દુઃખને. ૩૪૩

અર્થ:—જ્યારે અમુક ક્ષેત્રના ખંડનો એટલે અમુક જમીનના કકડાનો માલિક અને છે તે વખતે હું મોટો મંડલિક રાજા બની ગયો છું એમ પોતાના મનમાં અભિમાનથી માન્યા કરે છે. વળી જાર એટલે વ્યભિચારી પુરૂષો કુક્ષટા એટલે પોતાના જેવા અન્ય પુરૂષ સાથે વિરૂદ્ધ વર્તન કરનારી પોતાની સ્ત્રીહોય તે છતાં તેને દેવાંગના એટલે દેવતાની જેવી સમાન સુંદર માને છે. અને લિક્ષુક એટલે લિપ્પારી સ્વરૂપી વૃત્તિ એટલે પરિણામ સંપાદિત વસ્તુ દુઃખને સોમને છે. ૩૪૩

રાત અંધારી બળદીયા શ્યામ નાર કુભારજ,
હોય સાળા ગામમાં ત્યાં હોય શું શાન્તિ મઝા;
નિજ રૂપ ઉત્તમ ના છતાં, હું મદન જેવો ઇમ ગણે;
શકનો પરિવાર જાણે ઇમ ગણે નિજ સ્વજનને. ૩૪૪

અર્થ:—જેમ અંધારી રાત હોય અને નાશી ગએલા બળદીયા કાળા રંગના હોય તેને શોધવામાં ઘણી મુશીબત પડે છે. તેમ કેટલાક માણસોની સ્ત્રી કુભારજ એટલે કુવડ જેવી હોય તેમને પણ શાન્તિનો આનંદ ક્યાંથી હોય? અથવા તેમને પણ શાંતિ લાગ્યેજ મળે છે. આ બાબતમાં દૃષ્ટાન્ત નીચે પ્રમાણે:—

એક ગામમાં એક વિષ્ણુનો ભગત રહેતો હતો. તેની સ્ત્રી કુભારજ કજીઆખોર અને કુવડ હતી એટલે ઘણી ઘણીઆણીને વારંવાર તકરાર થતી. તે ભગત તેની સ્ત્રીને મારે ત્યારે તે સ્ત્રી તેના લાઇઓ જે ગામમાં રહેતા હતા તેમને ભંભેરણી કરતી. એટલે તે ભગતના સાળાઓ પણ તેની સાથે તકરાર કરવા આવતા હતા. જેથી તે ઘણા કંટાળ્યો હતો. અને જરા પણ શાંતિ મળતી નહોતી. આ પ્રમાણે જેને કુભાર્યા સ્ત્રી હોય અને ગામમાં જ સાળાઓ રહેતા હોય તેને કદાપિ શાંતિ મળતી નથી. વળી કેટલાક મનુષ્યો પોતાનું રૂપ ઉત્તમ અથવા સુંદર ન હોય તે છતાં પણ હું મદન જેવો એટલે કામદેવ જેવો રૂપાળો છું એવું અભિમાન રાખે છે. તથા પોતાના થોડા કુટુંબીઓને પણ જાણે ઇન્દ્રનો પરિવાર હોય તેવો માને છે. ૩૪૪

ધન ઇસો કે ચારસો અથવા સહસના લાભને,
કોટીશના જેવો ગણી ચાલે ધરી અભિમાનને;
ધાન્ય કેરા દ્રોણ પામી ધનપદ ઋદ્ધિ માનતો,
કુટુંબ પોષણ રાખ્ય પોષણ જેહવું અવધારતો. ૩૪૫

અર્થ:—અભિમાની પુરૂષો ઇસો, ચારસો કે હજારનો લાભ જો મળ્યો હોય તે પોતે જાણે કરોડાધિપતિ બની ગયો હોય તેવો અભિમાન એટલે અહંકાર રાખીને ચાલે છે. વળી એક દ્રોણ (માપ વિશેષ) જેહવું ધાન્ય મળે એટલે અદ્ય અનાજ મળે તો પણ જાણે ધનદ એટલે કુબેરના જેટલી ઋદ્ધિ પોતાને મળી છે એવું માને છે. અને પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરે તેમાં પણ જાણે કે રાખ્યનું પોષણ કરતો હોય તેવું માને છે. ૩૪૫

પેટ પૂરણ તિમ મહોત્સવ જેહવું જ વિચારતો,
ભીક્ષા મળે જીવિત મળ્યું એવું વિચારી ખૂશ થતો;
શબ્દાદિ ભોગવતા અપરને દેખતાં ઇમ લાપતો,
પુણ્યશાલી આ અપરની સાહિબી ઇમ ચાહતો. ૩૪૬

અર્થ:--વળી પેટપૂરણ એટલે પોતાનું ભરણ પોષણ જે કરવું, તે તેને મોટા ખરચ-વાળા ઓરછવ કરવા જેવું લાગે છે. તથા ભિક્ષા મળે એટલે સ્ત્રીખ માગતાં કાંઈ મળે તો જાણે પોતાનું જીવિત એટલે જીવન મળ્યું એવો વિચાર કરીને રાજી થાય છે. વળી પોતાની વધારે સુખી એવા બીજા જીવને શબ્દાદિ એટલે શબ્દ વગેરે ઈન્દ્રિયોના વિષયો ભોગવતા જોઈને તે એમ જોલે છે અથવા જાણે છે કે આ જીવ ઘણો પુણ્યશાળી એટલે ઘણો પુણ્ય-વાન છે. એમ માનીને આગળ કહેવાય છે તે પ્રમાણે તેના જેવી સાદ્ધિબીને મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે. ૩૪૬

ત્રણ શ્લોકમાં આશાની વિડંબનાઓ જણાવે છે:—

ભોગ આની જિમ મને જો સંપજે તો હું સદા,
કરું વિલાસ વિચારતો ઇમ ધરત ચિંતા આપદા;
તેહવા અભિલાષથી સેવા કરે નરપતિ તણી,
વિનય દર્શાવે વદે અનુકૂળ ભાષા ભૂપની. ૩૪૭

શોક મનમાં તે છતાં નૃપ જો હસે તો તે હસે,
નિજ પુત્ર જન્મોત્સવ છતાં રોતાં નૃપતિ રોઈ જશે;
હોય નિજ રિપુ તે છતાં તે ભૂપ કેરા માન્યની,
કરે પ્રશંસા નિંદના તિમ કરત નૃપના શત્રુની. ૩૪૮

અર્થ:--આ માણસને જેવા વિષયભોગો મળ્યા છે એવા ભોગોની સામગ્રી જો મને મળે તો હું હંમેશાં વિલાસ કરું એટલે મોજમજા કર્યા કરું. આ પ્રમાણે તે ચિંતા રૂપી આપદા એટલે આપત્તિને ભોગવે છે. અને એવા પ્રકારની ભોગ સામગ્રી પોતાને મળે તેવી ઇચ્છાથી તે રાજા વિગેરેની સેવા કરે છે, તે રાજાની આગળ ઘણો વિનય-નમ્રતા દેખાડે છે. વળી રાજાને અનુકૂળ એટલે પસંદ પડે તેવી ચાટુ ભાષા જોલે છે એટલે પોતે જાણે છે કે અસુક બાબતમાં ખરી હકીકત અસુક પ્રકારની છે તે છતાં જો તેવું (સાચી બીના) જોલે તો રાજા તેના ઉપર નાખુશ થાય એવું વિચારીને રાજાને જેમ સાડું લાગે તેવું જોલે છે. વળી તે માણસના મનમાં શોક હોય એટલે દીલગીરી હોય તે છતાં રાજા જો હસે તો પોતે પણ તેની સાથે હસે છે. વળી પોતાના ઘેર પુત્રનો જન્મ થયો હોય તેથી ખુશાલીનો ઉત્સવ હોય તે છતાં રાજાને રોતો જુએ તો તે પણ રડવા લાગે છે. વળી કોઈ માણસ તેનો રિપુ એટલે શત્રુ હોય તે છતાં પણ જો તે રાજાનો માન્ય હોય એટલે રાજા તેના ઉપર પ્રસન્ન હોય તો તે તેનાં વખાણ કરે છે. વળી પોતાનો મિત્ર હોય પરંતુ જો તે રાજાનો શત્રુ હોય તો તેની નિંદના એટલે નિંદા કરે છે. આ પ્રમાણે રાજાને ખૂશી કરવા માટે તે અનેક બાબતો જોટા ઢોંગ કરે છે, અને જેમ અને તેમ રાજાને રાજી રાખવા અનેક પ્રકારની ખુશામતો કરે છે. ૩૪૭-૩૪૮

આશા તણી અતિશય ગુલામી આહરી નૃપ આદિની,
દોડતો આગળ નિરન્તર મહંના તિમ ચરણની;
કરત ધોવે સ્થાન અશુચિ તસ વચન માથે ધરી,
કરત હલકાં કામ યુધ્ધે જાય વળી હિમ્મત ધરી. ૩૪૬

અર્થ:—એ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની આશાની એટલે ઈચ્છાઓની ગુલામી આહરીને
ટલે આશાનો સેવક બનીને પોતે ઘણું ધન કમાય તો અનેક પ્રકારના મોજશોખ ભોગવી
શકાય એવી અભિલાષાથી તે રાજા વગેરેની આગળ હાથેશાં દોડે છે. એટલે પોતે રાજાનો
હુકમ બળવવાને ખડે પગે તૈયાર રહે છે. વળી આશામાં ને આશામાં તે રાજા વગેરેના
ચરણની મહંના કરે છે, એટલે પગચાંપી કરે છે. અશુચિ એટલે મલીન સ્થાનોને ધુવે છે.
વળી તેનાં વચનને માથે ધરીને એટલે અંગીકાર કરીને હલકાં એટલે નીચ મનુષ્યોને યોગ્ય
કામ કરે છે. તથા હિમ્મત ધરી એટલે મૃત્યુનો ભય રાખ્યા સિવાય યુદ્ધમાં એટલે લડાઈમાં
જાય છે, ૩૪૬

ખેતીનું દુઃખ વિગેરે જણાવે છે:—

શસ્ત્રના અભિધાત સહતો ભૂરિ ધનને આહતો,
ના લહે ઈચ્છા પ્રમાણે વિકટ મૃત્યુ પામતો;
કોઈ ખેતી આહરે પરિશ્રમ કરી હળ ખેડતો,
અટવી વિષે પશુની પરે દિન રાત અતિશય રખડતો. ૩૫૦

અર્થ:—યુદ્ધમાં ગએલો તે શસ્ત્રના અભિધાત એટલે ઘણા ઘા સહન કરે છે. વળી
ભૂરિ એટલે ઘણા ધનને આહે છે. પરન્તુ તેને ઈચ્છા પ્રમાણે ધન મળતું નથી અને ધન
મેળવવાની લાલસામાં ને લાલસામાં વિકટ એટલે ભયંકર રીતે મરણ પામે છે. કારણ કે
લડાઈ વગેરે ભયંકર સ્થાનમાં ગએલો તે ધાયત્ર થઈને રીખાઈ રીખાઈને કોઈની પણ સાર-
વાર પામ્યા સિવાય પોતાના કુટુંબથી છુટી પડીને મરણને શરણ થાય છે. વળી ઠેલકાક
મનુષ્યો ધન કમાવા માટે ખેતી કરે છે અને ઘણું અનાજ પાકે એવી આશાથી પરિશ્રમ
એટલે મહેનત કરીને હળ ખેડે છે. અને અટવી એટલે જંગલની અંદર પશુ જેમ રખડયા
કરે તેમ રાત દિવસ રખડયા કરે છે. ૩૫૦

ખોટા વ્યાપારાદિના દુઃખાદિને જણાવે છે:—

વિવિધ જીવોને હણે વરસાદ વરસે જો નહિ,
ખિન્ન હોવે બીજ નારો વાણીયા કેઈ સહી;

વેપાર કરતા જીવો ખોલે તિમ હોગે વિશ્વાસુને,

જાન્ય વળી પરદેશમાં તેઓ સહે શીત તાપને. ૩૫૧

અર્થ:—તે ખેતીની અંદર તેઓ અનેક પ્રકારના ત્રસ સ્થાવર જીવોનો નાશ કરે છે. વળી ખેતી કરતાં જે વરસાદ વરસતો નથી તો તે ઉદાસ રહે છે એટલે દીકરી રહ્યા કરે છે. અને કદાચ ખીજનો નાશ થાય છે. એટલે ખેતી કર્યા છતાં અને ઘણી મહેનત કર્યા છતાં પણ વરસાદના અભાવે કાંઈ અનાજ પાકતું નથી અને ઉલટું વાવેલું બી પણ નકામું જાય તો મનમાં બળ્યા કરે છે. વળી ધન કમાવા માટે કેટલાએક વાણીયા અનેક પ્રકારના વેપાર કરે છે, જૂઠું ખોલે છે, વિશ્વાસ રાખનારને કંઈ કંઈ સાચાં જૂઠાં સમજાવીને છેતરે છે. કેટલાક પરદેશમાં જાય છે. અને ત્યાં શીત તાપ એટલે ઠાંડ તડકો વિગેરે અનેક દુઃખો સહન કરે છે. ૩૫૧

ધનાદિના લોભે કરાતી સમુદ્રની મુસાફરી વિગેરેના દુઃખો જણાવે છે:—

ભૂખ તરસ પણ ના ગણે ના તાસ તિમ આયાસને,

સેંકડો દુઃખ ભોગવે કરતા સમુદ્ર પ્રવાસને;

જે તિહાં કદિ મરણ પામે ના લહે નવકારને,

કયાંથી લહે નરજન્મ ફળ ઉત્તમ સમાધિ મરણને. ૩૫૨

અર્થ:—વેપાર કરતાં તેઓ ભૂખ અને તરસને પણ ગણકારતા નથી તથા આયાસને એટલે પરિશ્રમને પણ ગણતરીમાં લેતા નથી. આવી રીતે વેપાર કરતાં સેંકડો દુઃખોને ભોગવે છે. વળી કેટલાક લોકો ધન કમાવા માટે સમુદ્રના પ્રવાસને એટલે સમુદ્રની મુસાફરી કરે છે, પરંતુ જે તે પ્રવાસમાં મરણ પામે તો નવકાર મંત્રને પણ પામતો નથી. આવા મરણને પામનારા મનુષ્ય જન્મનું ફળ કયાંથી પામે એટલે તેઓ મનુષ્ય જન્મના ફળ રૂપ ઉત્તમ સમાધિ (શાંતિમય) મરણને (મરતી વળતનો મનની શાંતિ) પામના નથી પરંતુ આર્ત તથા રોદ્ધ્યાનના અશુભ પરિણામમાં જ તેઓ મરણ પામે છે. અને એ રીતે અસમાધિ મરણથી તે જીવ અન્તે દુર્ગતિમાં જાય છે. ૩૫૨

રસકૂપિકા વિગેરેના લોભી જીવોના બેહાલ સાત સ્લોકમાં જણાવે છે:—

કેઇ ગિરિકંદર વિષે પામી અચ્ચુરના વિવરને,

દેખતા રસકૂપિકા ખઈ જાય રાક્ષસ તેમને;

કેઇ સાહસ કરત રાતે જઈ મસાણું ઉપાડતા,

મૃત કલેવર ભોગ ધરી વેતાલ સુરને સાધતા. ૩૫૩

અર્થ:—કેટલાક મનુષ્યો ગિરિકંદર એટલે પર્વતની શુક્રાને વિષે લમતા લમતા જ્યાં

અસુર જાતિના દેવો અધિષ્ઠાયક છે તેવા વિવરને એટલે દેવાધિષ્ઠિત વિભાગને પામીને રસકૃપિકા (જેનો રસ લોઢાને અડે તો તે લોઢાનું સોનું બની જાય તેવો રસ) જુએ છે, પરંતુ તે લેવાને યત્ન કરવા જાય ત્યારે અધિષ્ઠિત રાક્ષસ—અસુર તેમને પકડીને મારી ખાય છે. વળી કેટલાએક મનુષ્યો તો સાહસ કરીને એટલે હિંમત ધરીને ઘોર અંધારી રાત્રીમાં શમશાનમાં જાય છે, ત્યાં મરણ પામેલા મનુષ્યના કલેવર એટલે મડદાને ઉપાડીને વેતાલ દેવ આગળ તેનો ભોગ ધરીને તેની સાધના કરે છે. ૩૫૩

સાધનામાં ચૂકતા વેતાલ તેને મારતા,
અન્યવાદ તણો કરત અભ્યાસ લક્ષણ નિરખતા;
નિધિ તણા રાજી થતા તે જોઈ બલિને આપતા,
રાતમાં પણ જાય લેવા ભાગ્ય વિણ ના પામતા. ૩૫૪

અર્થ:—તે ધાતુવાદ વિગેરેની સાધના કરતી વખતે જો જરા પણ ભૂલ થઈ જાય તો વેતાલ તે માણસને મારી નાખે છે. વળી કેટલાક લોભી મનુષ્યો ધન્યવાદ એટલે કંઈ ભૂમિમાં કેવા પ્રકારના ખનીજો અથવા ધાતુઓ રહેલી છે તે વિષે અભ્યાસ કરે છે અને જમીનનાં લક્ષણ જોયાં કરે છે. અને નિધિ એટલે ખજાનો અથવા ભંડાર ભૂમિમાં કયે કેસાણે છે તેનાં લક્ષણની તપાસ કરે છે. અને કદાચ નિધિનાં લક્ષણ જણાય તો ખુશ ખુશ થઈ જાય છે. તે લક્ષણો જોઈને દેવને બલિદાન આપે છે. રાતમાં પણ ઉડીને તે લેવાને જાય છે, પરંતુ ભાગ્ય વિના તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી. એટલે જમીનમાંથી નિધાનની પ્રાપ્તિ કોઈક ભાગ્યવંતને જ થાય છે. ૩૫૪

અંગારભાજન જોઈ ધરતા ખેદ ધાતુવાદને,
કેઈ કરવા આહતા બહુ સેવતા નૃપ વૃન્દને;
જાણતા વિધિ મેળવે મૂલ ધાતુ માટીને અને,
પારદ કરે તૈયાર સાધી જરણાદિ વિધાનને. ૩૫૫

રાતદિન ધમતા કરે પૂતકાર સોના સિદ્ધિનો,
અંશ નિરખી ચિત્તમાં તસ પાર ન રહે હર્ષનો;
ખાય આશા લાડવાને શીઘ્ર ધનને પામવા,
શેષ ધન લવને ગુમાવે ભાગ્યહીન તે માનવા. ૩૫૬

અર્થ:—એ પ્રમાણે બલિદાન આપીને ખજાર કાઢેલા નિધાનમાં પણ જ્યારે નિધાનને બદલે અંગાર ભાજન એટલે કોલસાનું ભરેલું વાસણ જુએ છે ત્યારે બહુ ખેદ પામે છે એટલે ઘણા દીલગીર થાય છે. ખરેખર ભાગ્ય વિના ધન મળતું નથી. વળી કેટલાક

માણસો ધાતુવાદ એટલે ધાતુઓની મેળવણી કરીને તેમાંથી સોતું ચાંદી બનાવવાની ઇચ્છા રાખે છે. અને ઘણા કિમિયા કરે છે, તો પણ સોતું ચાંદી બનતાં નથી. તેથી તેઓ ધનના લોભી રાજના સમૂહને સેવે છે. અને જણાવે છે કે અમે સુવર્ણસિદ્ધિને જાણીએ છીએ માટે તમે આ કાર્યમાં તેના ખર્ચ વગેરેની સહાય કરો તો અમે તે કરી બતાવીએ. પછી વિધિ એટલે સુવર્ણસિદ્ધિની રીતને જાણતાં તેઓ અમૂક વનસ્પતિનાં મૂળ અમુક ધાતુ તથા માટીની સાથે મેળવે છે. તથા જરૂર વગેરે વિધાનો એટલે ક્રિયાઓ સાધીને પારો તૈયાર કરે છે. પછી રાતને દિવસ તે વસ્તુઓને ધમ્યા કરે છે અને પૂતકાર કરે છે એટલે ફૂટે છે. એ પ્રમાણે સોના ચાંદીની સિદ્ધિ માટે મહેનત કરે છે. અને લેશ માત્ર સોતું અથવા ચાંદી સિદ્ધ થયેલાં જોઈને અથવા તેની કાંઈક આશા બંધાતાં તેના મનમાં આનંદનો પાર રહેતો નથી. અને જલ્દી ઘણું ધન મેળવવા માટે આશા રૂપી લાડવા ખાય છે એટલે મનમાં એવા વિચાર કરે છે કે હવે હું થોડા વખતમાં ઘણું ધન મેળવીશ અને પૈસાદાર બની જઈશ, પરંતુ બ્યારે ધાર્યા પ્રમાણે સુવર્ણસિદ્ધિ થતી નથી ત્યારે બહુ ચિંતાતુર બને છે અને પોતાની પાસેના ધનના લેશને એટલે પોતાની થોડી પુણ્ય પણ ગુમાવી ગેસે છે. આવા કિમિયાગર મનુષ્યોને ભાગ્યહીન એટલે દુર્ભાગી જાણવા. ૩૫૫-૩૫૬

ધન વિના નહિ ભોગ સાધન એમ દીલમાં માનતા,

ચૈર્ય કરતા રમત જૂગટું ચક્ષિણીને સાધતા;

મંત્ર જપતા જ્યોતિષીને ગણત નિમિત્ત તપાસતા,

લોકને વશ કરત સર્વ કલા ભણત ધન આહતા. ૩૫૭

અર્થ:—વળી કેટલાક મનુષ્યો ધન વિના ભોગસાધન એટલે વિષયનાં સાધનો અથવા મોજમજનાં સાધનો મળતાં નથી એવું જાણીને ચોરીઓ કરે છે. એટલે બીજાના ઘરમાં ખાતર પાડીને અથવા ખીત્સાં કાતરીને તથા બીજા અનેક પ્રકારના છળપ્રયોગ કરીને ચોરી કરે છે. જુગાર રમે છે. વળી કેટલાક ધન લોભીઓ ચક્ષિણીની એટલે દેવ દેવીઓની સાધના કરે છે એટલે તેની સાધના કરીને તે દ્વારા ધન મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે. વળી કેટલાક માણસો મંત્રનો જાપ જપે છે, જેથી મંત્રસિદ્ધિ થાય અને તે દ્વારાએ ધન મેળવાય તેવી ઇચ્છા રાખે છે. વળી કેટલાક તો જ્યોતિષની ગણતરીઓ કરીને પૈસા મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે. વળી કેટલાક નિમિત્ત શાસ્ત્ર તપાસે છે અને કેટલાક તો લોકોને વશ કરવા નાથ આદિ સર્વ પ્રકારની કળાઓનો અભ્યાસ કરે છે અને તે નૃત્યાદિ કળાઓ વડે ધન મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે. ૩૫૭

તે નથી જે ના કરે ન વંદે વિચારે જે નહી,

આથડે ચારે તરફ પણ ભાગ્ય વિણ પામે નહી;

બહુ ખેદ આર્ત ધ્યાન રૌદ્ર ધ્યાન ચીકણાં કર્મને,

આંધતાં દુર્ગતિ લહે ઇમ લાલ મલતો તેમને. ૩૫૮

અર્થ:—જગતમાં એવું કોઈ અકાર્ય નથી કે જે અકાર્ય લોકને લઈને લોકો પૈસા કમાવાને માટે કરતા નથી અથવા બોલતા નથી અગર વિચારતા નથી. અને પસા મેળવવાની લાલચમાં લોકો ચારે તરફ અથડાય છે, અનેક પ્રકારના ધમપછાડા કરે છે, પરંતુ લાગ્ય વિના કંઈ મળતું નથી. અર્થાત્ સર્વને પોત પોતાના લાગ્ય પ્રમાણે મળે છે પરંતુ પોતે જે પ્રમાણે ઇચ્છે તે પ્રમાણે મળતું નથી, જેથી તેઓ ઘણો ખેદ પામે છે અને આર્તધ્યાન તથા રૌદ્રધ્યાન જેવાં દુર્ધ્યાન ધ્યાવીને અતિ ચીકણાં એટલે ગાઢ કર્મ આંધે છે. અને તેથી કરીને દુર્ગતિ એટલે નરક તિર્યચની ગતિ મેળવે છે. આ પ્રમાણે પૈસાની પાછળ દોડવાથી છેવટે તેમને ઉપર જણાવ્યા મુજબનો લાલ (નુકશાન) મળે છે એટલે લાલ થવાને બદલે ગેરલાલ ઘણો થાય છે. ૩૫૮

ઇમ લિખારી જેહવા બેહાલ હોવે તેમના,

દુઃખમય જીવન ગુબ્બરે નર અભાવે ભાગ્યના;

ગદ વ્યસન નિર્ધન સ્થિતિ દૌર્ભાગ્ય અજ્ઞાનાદિના,

દુઃખ અહીં બહુ અન્ય પ્રેષણ માનલંગાદિક તણા. ૩૫૯

અર્થ:—વળી તે ધનને માટે લટકનારા જીવોના લિખારી જેવા બેહાલ એટલે દુર્દશા થાય છે. ખાવાનું પણ પુરૂં મળતું નથી, એ પ્રમાણે ભાગ્યના અભાવે એટલે પુણ્યોદયના અભાવે મનુષ્યો પોતાનું દુઃખી જીવન ગુબ્બરે છે એટલે ગાળે છે. તેમજ આ મનુષ્ય ગતિમાં માનવો ગદ એટલે રોગ, વ્યસન એટલે કુટુંબો અથવા સંકટ, નિર્ધન સ્થિતિ એટલે ગરીબાઈ, દૌર્ભાગ્ય એટલે લોકમાં અપ્રિયપણું તથા અજ્ઞાન વગેરેનાં ઘણાં દુઃખ પામે છે. તેમજ કેટલાએક મનુષ્યો અન્ય પ્રેષણ એટલે બીજાના નોકર તરીકે જવું આવવું અને માનહાનિ વગેરે ઘણા પ્રકારના દુઃખો પામે છે. ૩૫૯

મનુષ્ય ગતિના ત્રણ મોટા દુઃખ વિગેરે જણાવે છે:—

બાલની માતા મરે ભાર્યા મરંત જીવાનની,

પુત્ર વૃદ્ધ તણો મરે ગુરુ દુઃખતતિ એ નર તણી;

માતા વિના નહિ પુત્રને સુખ નાર વિણ ન જીવાનને,

કોણ સંભાળે વિના સુત વૃદ્ધને ગુરુ દુઃખ એ. ૩૬૦

અર્થ:—જ્યારે નાના બાળકની માતા મરણ પામે, અને જીવાન માણસની સ્ત્રી મરણ પામે, તથા વૃદ્ધ એટલે ઘરડા માણસનો પુત્ર મરી જાય ત્યારે તે બાળક યુવાનને વૃદ્ધ જેનો નિરાધાર બની જાય છે. એ પ્રમાણે મનુષ્ય ગતિમાં સર્વને ગુરુ દુઃખની તતિ એટલે ઘણા

દુઃખોની પરંપરા રહેલી છે. કારણ કે માતા વિના પુત્રનું પોષણ કરનાર બીજું કોઈ નથી માટે માતા વિના પુત્રને સુખ નથી. તેમજ સ્ત્રી વિના જીવાન પુરૂષને સુખ નથી અને પુત્ર વિના વૃદ્ધ માણસને મોટું દુઃખ છે. કારણ કે પુત્ર વિના વૃદ્ધ પિતાનાં સંભાળ કોણ કરે ? એ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં ત્રણ દુઃખ ઘણાં મોટાં કહ્યાં છે. કહ્યું છે કે—

બાલસ્સ માદ્યમરણ-મજ્જામરણ ચ જુલ્બણનરસ્સ ॥

બુદ્ધસ્સ તણયમરણ-તિણ્ણવિ ગુરુઆદ્દ દુક્ખાદ્દ ॥ ૧ ॥

૩૬૦ ॥

ત્રણ સ્ત્રીક્રમાં માતાના ઉદરમાં રહેલા જીવનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

કુક્ષિમાંય અધોમુખે સન્મુખ જનની પૃષ્ઠિની,

અંજલિ લલાટે બાંધી ગર્ભ રહે ન સીમા દુઃખની;

જઠરાગ્નિથી જ પકાય જાગે તેહ માતા જાગતા,

ગર્ભ ઉંઘે ઉંઘતા માતા સુખી સુખમાં છતાં. ૨૬૧

અર્થ:—વળી મનુષ્યને ગર્ભાવસ્થામાં માતાની દૂધમાં નીચું મુખ રાખીને, માતાની પીઠની સામે એ હાથ જોડીને કપાળે બાંધ્યા હોય તેવી રીતે રહેવું પડે છે. અહીં ગર્ભને દુઃખનો કાંઈ પાર નથી. વળી તે ગર્ભ માતાના જઠરના અગ્નિથી પકાય છે, માતા જાગે એટલે ગર્ભ પણ જાગે છે. તથા માતા ઉંઘે ત્યારે ગર્ભ પણ ઉંઘે છે. તથા માતા સુખમાં હોય તો ગર્ભ પણ સુખી રહે છે. ૩૬૧

હોય દુઃખી માત તો તે ગર્ભ દુઃખને પામતો,

નવ માસ સાડા સાત દિન ગર્ભે અશુચિમાં કાઢતો;

કુક્ષિ દક્ષિણ ભાગમાંહી ગર્ભ હોવે પુત્રનો,

વામ ભાગે પુત્રી કેરો ગર્ભ તેમ યમલ તણો. ૩૬૨

હોય બંને ભાગમાં ને કલીબ મધ્યે ઉદરની,

વેદના પુષ્કલ છતાં ભજના રહે છે જન્મની;

તિમિર અશુચિ ભરેલ નાની કોટડીના વાસમાં,

ભોગવે પીડા કરેલા કર્મ કેરા ઉદયમાં. ૩૬૩

અર્થ:—વળી જો માતા દુઃખી હોય એટલે માતાનું શરીર સારું ન હોય તો ગર્ભ પણ દુઃખી થાય છે. એ પ્રમાણે ઘોર અંધકારમય ગર્ભમાં રહીને તે જીવ લગભગ નવ માસ ઉપર સાડા સાત દિવસ દુઃખ ભોગવતો અશુચિમાં એટલે અપવિત્રતામાં કાઢે છે—વીતાવે છે. વળી દૂધના દક્ષિણ ભાગમાં જો ગર્ભ હોય તો તે પુત્રપણે જન્મે છે અને ડાબી બાજુ હોય તો પુત્રી પણે ઉપજે છે. અને જો બંને ભાગમાં એટલે જમણી અને ડાબી બાજુમાં ગર્ભ હોય તો યમલ એટલે જોડકા બાળક જન્મે છે. તથા ઉદર એટલે પેટના મધ્ય ભાગમાં

જો ગર્ભ રહેલો હોય તો કલીળ એટલે નપુંસકપણે ઉપજે છે. વળી ગર્ભમાં પુષ્કળ એટલે ઘણી વેદના સહેવા છતાં પણ જન્મની ભજના છે એટલે જન્મે અથવા ન પણ જન્મે, કારણ કે કોઈક ગર્ભ (ગર્ભનો જીવ) માતાની કૂળમાં પણ મરણ પામે છે અથવા જો જન્મે છે તો અતિ દુઃખ પૂર્વક કૂળમાંથી બહાર આવે છે. આ પ્રમાણે કરેલા એટલે પૂર્વ ભવમાં બાંધેલા કર્મના ઉદયથી તિમિર એટલે અંધારા અને અશુચિ એટલે મલીનતાથી ભરેલી નાની કોટડીના જેવી માતાની કુક્ષિમાં રહીને ગર્ભના જીવો અનેક પ્રકારની પીડાઓ ભોગવે છે. ૩૬૩

કેળ કેરા ગર્ભ જેવા સુખી મનુજને અગ્નિથી,
તાપેલ સોયો ખોસતા જે દુઃખ પ્રકટે તેહથી;
અષ્ટ ગુણ દુઃખ નાર કેરી કુક્ષિમાંહી ગર્ભને,
જન્મ સમય અનંતગુણ દુઃખ તેહથી પણ મનુજને. ૩૬૪

અર્થ:—કેળના ગર્ભ સમાન ઘણા કોમળ અને સુખી મનુષ્યના શરીરમાં અગ્નિથી તાપેલા સોયા ખોસવાથી જેટલું દુઃખ થાય છે, તેનાથી આઠ ગુણ વધારે દુઃખ સ્ત્રીની કુક્ષિમાં રહેલા ગર્ભને હોય છે, અને તે ગર્ભવાસના દુઃખ કરતાં અનંતગુણ દુઃખ મનુષ્યને જન્મતી વખતે (જન્મ સમયે) થાય છે. ૩૬૪

ખાદ્યાદિ અવસ્થાનાં દુઃખો વિગેરે જણાવે છે:—

શિશુ અવસ્થા મૂત્ર વિષ્ટા ધુલિ લુહનાજ્ઞાનથી,
નિંદિત કહી તારણમાંહી ધન ઉપાર્જન પ્રમુખથી;
મનુજ ગતિમાં દુઃખ સહે, ગદ્દા મનુરી આદરી,
ઇષ્ટ વિરહ અનિષ્ટ યોગે ના મલે શાંતિ જરી. ૩૬૫

અર્થ:—જન્મ થયા પછી પણ મનુષ્યને બીનસમજણને લઈને બચપણમાં મળમૂત્રથી લેપાવું, ધૂળમાં આળોટવું વગેરે દુઃખો હોવાથી ખાદ્ય અવસ્થા નિંદિત એટલે નિંદવા લાયક કહેલી છે. વળી જ્યારે તારણમાંહી એટલે જીવાન અવસ્થામાં આવે છે ત્યારે કુટુંબના ભરણ પોષણ માટે ધન કમાવવા વિગેરે માટે ગદ્દા મનુરી એટલે જેમ ગધેડાને આખો દિવસ ભાર ઉપાડીને મનુરી કરવી પડે છે તેવી રીતે મનુરી કરવી પડે છે, તેથી મનુષ્ય-ગતિમાં પણ અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરવાં પડે છે. વળી ઇષ્ટ વિરહ એટલે જેના ઉપર પોતાની પ્રીતિ હોય તેમનો વિયોગ થવાથી તથા અનિષ્ટ યોગે એટલે જેના ઉપર પોતાને અપ્રીતિ હોય એટલે જેને પોતે આહતો ન હોય તેના સંયોગથી તે (મનુષ્ય) ને જરા પણ શાંતિ અથવા સુખ મળતું નથી. ૩૬૫

ધનાદિનો નાશ થતાં માલીકની સ્થિતિ જણાવે છે:—

જતાં ધનાદિક મોહથી પીડા સહે બહુ આકરી,
આજીવિકાના હેતુ જતાં ખિન્ન હોવે બહુ વલી;
અશુભ ધ્યાને પાપના આરંભ કરતા ના ડરી,
તેહ મૂકીને મરંતા થાય મુંઝવણ ફરી ફરી. ૩૬૬

અર્થ:—વળી કેટલાએક મનુષ્યો પૈસા કમાવાની લાલચે અનેક પ્રકારના સારા નરસા ધંધા કરે છે, પરંતુ જ્યારે પૂર્વ ભવના પાપથી કમાવાને બદલે પૈસા શુભાવે છે ત્યારે ધનના મોહને લીધે એટલે મમત્વને લીધે આકરી પીડાઓ સહન કરે છે અને બહુ શોક કરે છે. વળી કેટલાએક મનુષ્યો આજીવિકા એટલે શુજરાનનાં સાધનો જતાં રહે છે ત્યારે ઘણા જ દીલગીર થાય છે. પછી અશુભ ધ્યાનના યોગે એટલે આર્તધ્યાન તથા રૌદ્રધ્યાનથી ધન કમાવા માટે પાપના આરંભ એટલે ઘણા જીવોનો ઘાત થાય તેવાં પાપકર્મો કરતાં ડરતા નથી. વળી જ્યારે મરવાનો વખત આવે છે ત્યારે તે આરંભના કામોને છોડતી વખતે વારંવાર મુંઝવણ થાય છે, એટલે મુંઝાય છે કે હવે મારા આ ધંધાનું શું થશે? મારા વિના તેને કોણ ચકાવશે? વગેરે વિચારો કરે છે, અને તેવા અશુભ પરિણામમાં અશુભ મરણ પામીને જીવ દુર્ગતિમાં જાય છે. ૩૬૬

આર શ્લોકમાં હિતેચ્છુ માણસ જીવાનને શું કહે છે? તે જણાવે છે:—

તિમ જીવાનીના સમયમાં ધર્મ કેરી સાધના,
કરવા હતી કુરસદ નહિ નીકળે વચન હિતકારીના;
કહી એમ હે મુજ બંધુ! સાધો ધર્મ આ તક પામીને,
નાણું મળે પણ સમય ના માનો અમારા વચનને. ૩૬૭

અર્થ:—પ્રભુદેવના પૂછવાથી કોઈ જીવ એમ ઉત્તર આપે છે કે જીવાનીના સમયમાં અમને ધર્મ કરવાની કુરસદ એટલે નવરાશ નહોતી, કારણ કે તે વખતે અમારું ચિત્ત પૈસા પેદા કરવામાં લાગેલું હતું, તેથી ધર્મ કરવા તરફ અમારું જરા પણ ધ્યાન રહેતું નહોતું. આવું કહેનારની પાસે હિતકારીના એટલે જીવોનું ભલું ચાહનારા શ્રી પ્રભુજીનાં વચન નીકળે છે એટલે પ્રભુજી કહે છે કે—હે મારા ભાઈ! અત્યારે આ ધર્મ કરવાનો અવસર પામીને તમે ધર્મની સાધના કરો. કારણ કે નાણું મળશે પણ ગએલો સમય ફરીથી મળવાનો નથી આ અમારા વચનને તમે માનો. ૩૬૭

તમે ઘરડા જરૂર થશે, આનો નિયમ નથી વિગેરે જણાવે છે:—

એમ કહી માનો તમે ઘડપણ વિષે જિન ધર્મને,
સાધશું પણ નિયમ ક્યાં એ પામશે વૃદ્ધત્વને;

કેઇ પામે મરણ જનની કુક્ષિમાં વળી જન્મતાં,
કેઇ પામે મરણ શિશુ વયમાં જરા મોટા થતાં. ૩૬૮

અર્થ:—તમે કહાચ એમ માનો કે ઘડપણમાં અમને નિરાંતનો સમય મળશે ત્યારે અમે જૈન ધર્મની સાધના કરીશું. પરંતુ એવી ચોક્કસ ખાત્રી ક્યાં છે કે તમે વૃદ્ધાવસ્થાને પામશો એટલે એટલી ઉંમર થતાં સુધી તમે જીવતા જ રહેશો એવી કાંઈ ખાત્રી નથી. કારણ કે કેટલાએક જીવો તો જન્મ પામ્યા પહેલાં પણ માતાની કૃપાને વિષે જ મરણ પામે છે, ત્યારે કેટલાએક જીવો જન્મ થતાં જ મરણને પામે છે, ત્યારે કેટલાંક સહેજ મોટા થાય ત્યારે શિશુવયમાં એટલે બાલપણમાં જ સમજણ થયા પહેલાં મરણ પામે છે. ૩૬૮

આયુષ્ય સાત કારણે ઘટે છે, વિગેરે જણાવે છે:—

લાગશે ક્યારે ઉપક્રમ આયુનો ના તેહની,
શું ખબર તમને હુવે અપવર્તના મનુજયુની;
રાગની તિમ સ્નેહની તિમ ભાવનાથી ભયતણા,
આયુ ઘટે સંસર્ગથી વિષ કંટકાહિ નિમિત્તના. ૩૬૯

અર્થ:—આ તમારા આયુષ્યને ઉપક્રમ (આયુષ્ય ઘટવાના હેતુઓ) ક્યારે લાગશે તેની તમને ખબર નથી. કારણ કે કેટલાએક મનુષ્યના આયુષ્યની અપવર્તના એટલે આયુષ્યની સ્થિતિનો ઘટાડો થાય છે. વળી જેનું આયુષ્ય ઘટે છે તે સોપક્રમી કહેવાય છે. આયુષ્યની સ્થિતિમાં કોઈ રીતે વધારો થતો નથી પણ ઘટાડો તો થાય છે. કારણ કે સાત પ્રકારના ઉપક્રમોમાંથી કોઈક જીવનું અત્યંત રાગના પરિણામથી આયુષ્ય ઘટીને મરણ થાય છે, તેવીજ રીતે સ્નેહના પરિણામથી તથા ભયની ભાવનાથી એટલે પરિણામથી, તથા વિષ એટલે ઝેર અને કંટકાહિ એટલે કાંટા તથા સર્પ વગેરે નિમિત્તના સંસર્ગથી એટલે મળવાથી પણ આયુષ્ય ઘટે છે. ૩૬૯

રાજસી ભોજ્યાદિ શૂલાદિક તણી પીડા બળે,
તિમ પરાધાતે કરીને શ્વાસ અધિકા જો ચલે;
વિષકન્યકાદિક સ્પર્શથી ઇમ સાત કારણ યોગથી,
મનુજયુને ઘટવા તણે ભય ઇમ કહું જિનવચનથી. ૩૭૦

અર્થ:—તથા રાજસી ભોજ્યાદિ એટલે મનને મલિન કરનાર માંસ દારૂ વિગેરે પદાર્થ ખાવાથી, પેટમાં એકદમ શૂલ ઉપડવું વિગેરે પીડાના બળથી, તથા સાતમું પરાધાત વડે એટલે કૂવા વગેરેમાં પડી જવાથી, કે થાંભલા વિગેરેની સાથે અકાળાવડું વિગેરે

કારણથી તથા શ્વાસોશ્વાસ ઘણા ઉતાવળા ચાલવાથી તેમજ વિષકન્યા વિગેરેનો સ્પર્શ થવાથી એમ ઉપર ગણાવેલા સાત કારણોમાંના કોઈ કારણનો યોગ મળવાથી મનુષ્યાયુષ્ય ઘટી જાય છે. આ હકીકત હું જિનવચનથી એટલે ખેડાના જિનેશ્વર દેવે કહેલા વચનને અનુસારે જણાવું છું. ૩૭૦

જીવાન હિતશિક્ષાને ગણકારતો નથી વિગેરે જણાવે છે:—

ક્યારે થશે મૃત્યુ તમારું શા નિમિત્તે ક્યાં વળી,
આપણા જેવા ન જાણે ધર્મ સાધો થઈ જાળી;
ભર જીવાનીના મટે હિતવચન આ ના સાંભળે,
પૈસો ગણી પરમેશ માની નારને ગુરૂ ધન રળે. ૩૭૧

અર્થ:—વળી હે બંધુ ! તમારું મૃત્યુ ક્યારે આવશે ? ક્યા નિમિત્તથી મૃત્યુ થશે ? ક્યે કેકાણે મૃત્યુ થશે ? એ હકીકત તમારા જેવા સામાન્ય મનુષ્ય જાણી શકતા નથી. માટે જાણી એટલે જાળવાન—હીંમતવાન જાનીને તમે પરમ ઉદ્ધાસથી ધર્મની નિર્મલ સાધના કરો. ભર જીવાનીના અભિમાનમાં તેઓ પ્રભુના (હિતકારીના) આ હિતનાં એટલે આત્મકલ્યાણમાં વચનો સાંભળતાં નથી અને પૈસાને પરમેશ્વર માનીને અને સ્ત્રીને ગુરૂ માનીને કેવળ તેમના ભરણ પોષણ માટે મમતાથી ધન રહ્યા કરે છે એટલે કમાયા કરે છે. ૩૭૧

કેટલાએકની ઘડપણમાં કુતરાના જેવી સ્થિતિ થાય છે, વિગેરે જણાવે છે:—

ઘડપણ અચાનક આવતાં જાળ કાયતું ચાલ્યું ગયું,
તન ધ્રૂજતું બહુ આંખ કેરું તેજ પણ ચાલ્યું ગયું;
બ્યાધ દમનો ખૂબ વધ્યો પુત્રાદિ પણ તરછાડતા,
દાનાદિમાં ધન વાપરે તો શ્વાનની જેવા થતા. ૩૭૨

અર્થ:—તેવા જીવોને જ્યારે એકદમ ઘડપણ આવી પહોંચે છે, ત્યારે શરીરની શક્તિ ઘણી ઓછી થઈ જાય છે, શરીર ધ્રૂજવા—કંપવા લાગે છે, આંખનું ઘણું તેજ ચાલ્યું જાય છે એટલે જરાબર દેખાતું પણ નથી. દમનો રોગ ઘણો વધી જાય છે અને જ્યારે પોતાના પુત્ર પુત્રી વગેરે સ્વજનો પણ તિરસ્કાર કરવા લાગે છે. તેમજ પુત્ર વિગેરે દાન વગેરેમાં જો ધન વાપરવા માટે તો તે પુત્રાદિકની તરફ તે વૃદ્ધ માણસ શ્વાન જેવા એટલે કુતરાની જેવા ચાળા કરે છે એટલે કુતરો જેમ કરડવા માટે ઘુરકીઆં કરે, તેમ દાનાદિ-કાર્યમાં લાકડીને વાપરતા પુત્રાદિકની ઉપર વૃદ્ધ પિતા ઘુરકીઆં કરે છે એટલે ભ્રષ્ટ્રા કરે છે. ૩૭૨

ઘડપણમાં વાંદરા જેવી થતી સ્થિતિ વિગેરે જણાવે છે:—

સિત્તેર વર્ષ તણી વયે પુત્રાદિની આગળ કંઈ,
ના ચાલતું વાનર તણા ચાળા કરે તે કંઈ કંઈ;
હાથની ચેષ્ટા કરીને પુત્ર ધન ઓછું કરે,
છગ કહે ચાલે હવે શું નામ પ્રભુનું ના સ્મરે. ૩૭૩

અર્થ?—અને જ્યારે સિત્તેર વરસની ઉંમર થતાં પુત્ર વગેરે પરિવારની આગળ કંઈ ચાલતું નથી અને પુત્ર વગેરે પણ તેના કદા પ્રમાણે ચાલતા નથી ત્યારે તે વૃદ્ધ માણસ વાનરની પેઠે કંઈ કંઈ ચાળા કરે છે. હાથની ચેષ્ટા કરીને એટલે હાથને લાંબા કરીને અરેરે આ પુત્ર મેં એકદુ કરેલું ધન ઓછું કરી નાખે છે એ પ્રમાણે બકવાદ કર્યા કરે છે, પરંતુ એમ બોલવાથી તેનું કંઈ ચાલતું નથી. તેમ છતાં પણ ધનાદિના મોહમાં ફસાયેલા તે વૃદ્ધ પ્રભુના નામનું સ્મરણ પણ કરતો નથી. ૩૭૩

અધર્મની સ્થિતિ તથા આર્યજનનું સ્વરૂપ વિગેરે જણાવે છે:—

આર્યદેશાદિક લઘા પણ આ જનો ભવ હારતા,
શું ચિત્ર ! હારે ભવ અનાર્યો ધર્મને ના જાણતા;
હેયથી અલગા રહે જે આર્ય તે નર જાણવા,
તેહથી ઉલટા મનુજ જે તે અનાર્યો માનવા. ૩૭૪

અર્થ:—વળી આર્ય દેશ, ઉત્તમ કુલ વગેરે ધર્મ સાધવાની સામગ્રી મેળવ્યા છતાં આવા (ઉપર જણાવ્યા તેવા) આર્ય મનુષ્યો પણ પોતાનો મનુષ્ય ભવ હારી જાય છે. તો પછી ધર્મને નહિ જાણનારા અનાર્યો ધર્મને હારી જાય એમાં શું આશ્ચર્ય ? એટલે કંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે જ નહિ હવે અનાર્ય કેને કહેવા તે કહેવાય છે—જે મનુષ્યો હેય એટલે ત્યાગ કરવા લાયક આચરણથી અલગા એટલે જુદા રહે છે તેઓ આર્ય જાણવા. અને તેમનાથી ઉલટા એટલે જેઓ વિરૂદ્ધ વર્તનારા એટલે હેયનો ત્યાગ ન કરે તે અનાર્ય છવો કહેવાય. ૩૭૪

અનાર્યનું સ્વરૂપ વિગેરે જણાવે છે:—

ન વિવેક ખાધાખાધેનો લજ્જા નહિ જ અનાર્યને,
સેવ્ય તેમ અસેવ્ય સરખા બેઉ કાર્ય અનાર્યને:
વિકટ પાપો આવરે છોડી દયાના અંશને,
ખાંધતા બહુ કર્મ પામે દુર્ગતિના દુઃખને. ૩૭૫

અર્થ:—અનાર્યને ખાંધ એટલે ખાવા લાયક અને અખાધ એટલે નહિ ખાવા લાયક

કનો વિવેક અથવા સમજણ હોતી નથી તે ગમે તે વસ્તુ ખાય છે. અનાર્યને લગ્ન હોતી નથી એટલે કોઈ પણ પ્રકારનું નીચ કર્મ કરતાં તેને શરમ આવતી નથી. વળી અનાર્યને સેવ્ય એટલે સેવવા લાયક તથા અસેવ્ય એટલે નહિ સેવવા લાયક એ બંને કાર્ય સરખાં છે એટલે તે બંને પ્રકારનાં કાર્ય કરે છે. વળી તે દયાના અંશને છોડીને નિર્દયતાથી વિકટ પાપો એટલે ભયંકર પાપોને કરે છે. તેથી ઘણાં કર્મોને બાંધે છે અને દુર્ગતિનાં એટલે નરક તથા તિર્થઅગતિના દુઃખને પામે છે. ૩૭૫

મનુષ્યગતિની ઉત્તમતા શા કારણથી કહી છે વિગેરે જણાવે છે:—

આવું વિચારી ચેતનારા ભવ્ય માનવ દેહથી,
દાનાદિ ધર્મ તણી કરીને સાધના ઉદ્ધાસથી;
કર્માદિ હીણ નિર્વાણ પદને પામતા આ કારણે,
મનુષ્યગતિને શ્રેષ્ઠ ભાખી સાધજો જિનધર્મને. ૩૭૬

અર્થ:—આવું (ઉપર કહ્યા પ્રમાણે) સમજીને ચેતીને ચાલનારા ભવ્ય જીવો માનવ દેહથી એટલે મનુષ્યના શરીરથી દાનાદિ એટલે દાન, શીલ, તપ અને ભાવના રૂપ ચાર પ્રકારના ધર્મની ઉદ્ધાસથી એટલે ઘણા ઉમંગથી સાધના કરીને કર્માદિ હીન એટલે જ્યાં કર્મ, શરીર, દુઃખ વગેરે નથી એવા મોક્ષ સ્થાનને પામે છે. આ કારણથી મનુષ્યગતિને સર્વ ગતિઓમાં ઉત્તમ કહી છે. માટે હે ભવ્ય જીવો ! મનુષ્યગતિ પામીને તમે જૈન ધર્મની સાધના કરજો. અત્યાર મુઘીમાં કહેલી ખીનાનું રહસ્ય એ છે કે—ભારે કર્મી પુદ્ગલાનંદી જીવો જીંદગીનો અમુક ભાગ ગદ્દા મજૂરી કરવામાં ગાળે છે. તે પછી જેમ જેમ ઉંમર વધતી જાય છે, તેમ તેમ તે દાનાદિ ધર્મને નહિ સાધનારા જીવોમાં અનુક્રમે કુતરાના જેવા અને વાંદરાના જેવા ચાળા દેખાય છે. આ પ્રમાણે એકજ ધર્મહીન માનવ-જાતમાં જ્યારે પ્રત્યક્ષપણે ગધેડાની કૂતરાની અને વાંદરાની સ્થિતિ દેખાય, ત્યારે તેઓ માનવ જન્મને હારી ગયા એમ સમજવું અર્થાત્ તેઓ દેખાવમાં ભલે મનુષ્ય ગણાતા હોય, પણ ખરી માણસાઈ તેઓ શુભાવી બેઠા છે એમ સમજવું. ભવ્ય જીવોને પરમ પવિત્ર શ્રી જિનધર્મના બાદશાહી માર્ગે આગળ વધારવાને માટે જેમ વાસ્તવિક દૃષ્ટાંતનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તેવી રીતે અવસર અને જીવાદિને જોઈને કાદંપનિક (ગોઠવેલા) દૃષ્ટાંતનો પણ ઉપયોગ કરાય છે, આવા અનેક મુદ્દાઓ તરફ લક્ષ્ય રાખીને દૃષ્ટાંતના (૧) વાસ્તવિક (દૃષ્ટાંત) (૨) કાદંપનિક (દૃષ્ટાંત) એમ બે લેઈ શ્રી વિશેષાવશ્યકાદિ જૈન ગ્રંથોમાં પણ જણાવ્યા છે. તથા પોતાના અતિમ સમયે સોલ ખેડારી દેશના દેતી વેલાએ પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવે પણ લીલા પાંદડાનો અને પીળા પાંદડાનો સંવાદ જણાવ્યો છે. એમ વિચારીને ભવ્ય જીવોને બોધ પમાડવા માટે એક કાદંપનિક દૃષ્ટાંત સંભળાવીએ છીએ. તે

ટુંકામાં આ પ્રમાણે જાણવું—અહિં મનુષ્ય જીવનમાં યુવાવસ્થા વિગેરેના વળતમાં પોતાને માટે અને કુટુંબને માટે લવાલિનાંદી જીવોને જે મોટા મોટા વ્યાપરાદિના પરિશ્રમ કરવા પડે છે, તેને પાંડિત પુરૂષો ગદ્દામજૂરી કહે છે, આ જાગતમાં બહુ જરૂરી કાદપનિક દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે છે—

એક વાર વિધાતાએ (જેન દર્શનની માન્યતા પ્રમાણે જો કે જગતના કર્તા વિધાતા નથી પરંતુ અન્યદર્શનને માનનારા જીવો ઈશ્વરને અથવા બ્રહ્માને અથવા વિધિને સર્વ સર્જનહાર તરીકે માને છે. દૃષ્ટાંત પૂરું થાય, ત્યાં સુધી તત્ત્વને સમજવાની ખાતર માનવું કે વિધાતા એ કર્તા છે તેણે) ગધેડો કૂતરો વાનર અને મનુષ્ય એ ચારને પોતાની પાસે બોલાવીને પ્રથમ ગધેડાને આજ્ઞા કરી કે હવે તમારે અહિંથી જઈને મનુષ્યલોકમાં જન્મ લેવો, ત્યારે ગધેડાએ કહ્યું કે મારું આયુષ્ય કેટલું અને અમારે કામ શું કરવાનું ? ત્યારે વિધાતાએ કહ્યું કે અહિં મારા આયુષ્યના રેકર્ડમાં કોઈનું પણ ૩૦ વર્ષથી ઓછું કે વધારે આયુષ્ય નથી, માટે તમારે ૩૦ વર્ષ જીવવું, અને કાર્ય કરવાનું એ કે તમારો માલિક તમારા પર જે બોલ લાદે તે બોલે લઈ જવાનો, અને જો તેમાં તમો કસૂર કરશો તો તમને ડકેણું પડશે, કુસકા નદીની ધરો વિગેરે ખાઈને સંતોષ માનવો અને એ રીતે વૈતરું કરીને તમારું જીવન સંતોષ પૂર્વક ગુજારવું.

ગધેડો—અમારું એ વૈતરાવાળું ૩૦ વર્ષનું જીવન તો અમને બહુ જ આકર્ષ પડે માટે કૃપા કરીને એ જીવનમાંથી કંઈક ઘટાડો કરી માફ કરો તો સાહે.

વિધાતા—જો કે મારા રેકર્ડમાં ૩૦ વર્ષનું આયુષ્ય છે છતાં તું બહુ કાલાવાલા કરે છે, તો જાઓ તમારાં ૧૮ વર્ષ માફ કરે છું, માટે હવે તમારે ૧૨ વર્ષ જેટલું જીવન સંતોષથી ગુજારવું.

એમ ગધેડાએ ૧૨ વર્ષનું આયુષ્ય સ્વીકારી લીધું, અને માલીકના હુકમ પ્રમાણે કર્યું. ત્યાર બાદ કૂતરાને બોલાવ્યો, ને કહ્યું કે તમારે અહિંથી (કૂતરા સ્વરૂપે) જન્મ લેવો.

કૂતરો—પણ અમારું આયુષ્ય કેટલું ? ને અમારે કામ શું કરવાનું ? તે મને કહો.

વિધાતા—મારા રેકર્ડમાં તમારું આયુષ્ય પણ ૩૦ વર્ષનું છે, અને તમારે જન્મ લઈને કામ એ કરવાનું કે તમારો માલિક જે કંઈ રોટલા વિગેરેનો ટુકડો ખાવાનું આપે તો તે ખાઈને રાજી થઈ પૂછડી હલાવવી, અને માલિકના ઘરમાં કોઈ અજાણ્યો માણસ આવે તો તેને લસવું અને પેસવા ન દેવો, એ પ્રમાણે તમારે રાતદિવસ માલિકના ઘરમાં ચોકી કરવી, તેમજ શેરીમાં પણ એ રીતે લોકના આપેલા ટુકડા ખાઈને રાત દિવસ શેરીની (પોળની) ચોકી કરવી અને એ રીતે સંતોષમય જીવન ગુજારવું.

કૂતરો—હે દયાનિધિ ! તમે ૩૦ વર્ષ સુધી લોકના ટુકડા ખાઈને જીવન ગુજારવા કહ્યું પરંતુ એ તો અમને બહુ જ વસમું પડે, લોક હડે હડે કરે, નાનાં છોકરાં પથરા મારે, અમારી કસૂર થતાં અમને લાકડીથી હાકે, લાકડીઓ મારે અને અમારો એવો ભસવાનો કરડવાનો સ્વભાવ બાણીને લોક રાત દિવસ હાથમાં લાકડીઓ રાખીને ફરે, માટે કૃપા કરીને એ લાંબા આયુષ્યમાંથી કંઈક ઘટાડો કરી માફ કરો તો સાડાં, ગધેડાને પણ તમે ઓછું જીવન કરી આપ્યું તો અમારી અરજ સ્વીકારીને અમારું પણ એ કષ્ટમય જીવન ઓછું કરી આપો.

વિદ્યાતા—હે શ્વાન ! જેમ ગધેડાને થોડાં વર્ષ માફ કરી આપ્યાં તેમ તને પણ ૩૦ વર્ષમાંથી ૧૮ વર્ષ રહેવા દઈ ૧૨ વર્ષ માફ કરે છું. હવે તમે જન્મ લઈને બધા કૂતરા સંતોષથી જીવો ગુજારો.

વિદ્યાતાએ ગધેડાના જેમ ૧૮ જેમ રાખ્યા, તેમ કૂતરાનાં ૧૨ વર્ષ માફ કર્યાં, સિલિ-કમાં (જેમ) રહેવા દીધાં, ને ત્યારબાદ (વાનરોના પ્રતિનિધિ) મુખ્ય વાનરોને બોલાવી આજ્ઞા કરી કે હે વાનર ! હવે તમારે અહિંથી વાનરનો જન્મ લેવો.

વાનર—હે દયાનિધિ આપની આજ્ઞા માથે ચઢાવીએ છીએ, પરંતુ અમારું આયુષ્ય કેટલું ? ને અમારે જન્મ લઈને કામ શું કરવાનું ?

વિદ્યાતા—તમારે વાનર રૂપે જન્મ લઈને નગરની બહાર વનમાં રહી ફળ વિગેરે ખાવાં અને એક ઝાડથી બીજે ઝાડ ફૂફડા મારવા ને જે નગરમાં રહેો તો અગાસીમાં લોકોએ સૂકવેલી ચીજો (છાનીમાંની) ખાઈ જવી, લોકના ઘરમાં પેસીને પણ કંઈ ખાવા જેવું હાથ આવે તો ખાઈ જવું, નાનાં બાળક કે ઝેરાં વગેરે પાસે કંઈ ખાવાની ચીજ દેખો તો ઝુટાવી ખાઈ જવી, અને કોઈ સ્થાન થાય તો દાંતીઆં કરવાં, ઘુરડીઆં કરવાં અને તેમના શરીરને પણ વલૂરી નાખવું, તેમજ હુકાહુક કરી જાપરે જાપરે ફરવું, વળી કોઈ સુગરી પક્ષીની માફક શીખામણ દેવા આવે તો તેનું સ્થાન બ્રહ્મ કરી દેવું અને શીખામણ માનવી નહિં, તથા જે નાનાં બાળક વિગેરે કંઈ બાણી બુઝીને ખાવાનું આપે તો તેમના હાથમાંથી લઈ અનેક ચાખા કરી છોકરાંને રાજી કરવાં એ પ્રમાણે તમારે પોતાનું જીવન સુખ સંતોષ આનંદમય ગુજારવું.

વાનર—હે દયાનિધિ ! આ પ્રમાણે વનમાં કે નગરમાં જંગલી જેવી જીવો ૩૦ વર્ષ સુધી ગુજારવી એ તો અમને બહુજ આકર્ષે પડે માટે જેમ ગધેડાને અને કૂતરાને થોડા વર્ષો માફ કરી આપ્યાં તેમ મહેરબાની કરીને અમને પણ થોડાં વર્ષ માફ કરી આપો તો ઠીક.

વિદ્યાતા—હે વાનર ! જે તમને એ જીવન આકર્ષે લાગતું હોય તો દયાની ખાતર તમારાં પણ ૨૦ વર્ષ કાયમ રાખી ૧૦ વર્ષ માફ કરે છું. જુઓ ! હવે તમારે વાનરનો જન્મ લઈ સંતોષ પૂર્વક જીવન ગુજારવું.

ત્યારબાદ મનુષ્ય (પ્રતિનિધિ) ને બોલાવીને કહ્યું કે તમારે અહિંથી મનુષ્યનો જન્મ લેવો.

મનુષ્ય—હે વિધાતા દેવ ! મનુષ્યના જન્મમાં અમારું આયુષ્ય કેટલું ને કામ શું કરવાનું ?

વિધાતા—હે મનુષ્ય ! તમારું આયુષ્ય તો ૩૦ વર્ષનું છે. અને તમારે મનુષ્ય લોકમાં જન્મ લઈ પ્રથમ બાળ અવસ્થામાં પ્રજ્ઞાચારી જીવન ગુજારવું, અને બીજી યૌવન અવસ્થા (જુવાની) માં પણ પરપ્રજ્ઞાનું અદ્વિતીય કારણ શીલ છે એમ સમજીને શીલમય જીવન ગુજારવું. અને તે પ્રમાણે ન વર્તી શકાય, તો દરેક વ્યવહારમાં સંતોષવૃત્તિ ધારણ કરીને નિર્દોષ ગૃહસ્થાશ્રમને પાલવો. આ સ્થિતિમાં તમારે ત્યાગ ધર્મ તરફ જરૂર લક્ષ્ય રાખવું. કારણ કે ખરું સુખ ત્યાગમાં જ છે, પરંતુ લોભમાં નથી. જેઓ ઉત્તમ સંસ્કારને લઈને બાલ્ય વયમાં ત્યાગ ધર્મને સ્વીકારવા ચાહે, તેમણે જરૂર તાની હિંમરમાં ત્યાગી થવું. કારણ કે ત્યાગ ધર્મ સ્વીકારને માટે અમુક જ અવસ્થા જોઈએ એવો કંઈ નિયમ નથી; માટે કહ્યું છે કે જે ટાઇમે વૈરાગ્ય થાય તે ટાઇમે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરવી. અન્ય ધર્મમાં શંકરાચાર્ય વિગેરેની બાબતમાં પણ તેમજ થયું છે. આવા ધર્મરંગી જીવોથી ચાર આશ્રમ ક્રમને જાળવાય, તો પણ તેમાં લગાર પણ અઘટિત છે જ નહિ. ત્યાગ ધર્મ જ્યાં સુધી અંગીકાર ન કરી શકાય, ત્યાં સુધી માનવ ધર્મની ઉત્તમ ફરજ બજાવવી એટલે દાન તપ પરોપકાર પૂજા વિગેરે ધાર્મિક અનુષ્ઠાનોની જરૂર સાધના કરવી. કારણ કે જન્મ મરણની રખડપટ્ટીને દૂર કરવાનું અપૂર્વ સાધન એક ધર્મ જ છે. જેઓ જલ્દી સંસારનો ત્યાગ ન કરી શકે, તેવા હોય, તેમને ઉદ્દેશીને જ ક્રમસર આશ્રમની વ્યવસ્થા જણાવી છે. એમ ગૃહસ્થાશ્રમની સેવના કરતા કરતા જ્યારે યોગ્ય અવસર આવે, ત્યારે આત્મદષ્ટિ ધારણ કરીને ત્રીજી અવસ્થામાં વાનપ્રસ્થાશ્રમ અંગીકાર કરવો. તેમાં ઘર છોડી વનમાં રહેવું અને પ્રજ્ઞાચર્ય પાળવું, તથા પ્રભુની ભક્તિમાં વખત ગાળવો અને છેલ્લી વૃદ્ધાવસ્થામાં પરમહંસ અવસ્થા સ્વીકારી અત્યંત નિઃસ્પૃહી રહી આત્માના સ્વરૂપમાં તટ્પર થવું, એ પ્રમાણે ચાર અવસ્થાઓ પ્રમાણે સંતોષમય જીવન ગુજારવું.

મનુષ્ય—હે વિધિ દેવ ! તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે અમે મનુષ્ય જન્મ લઈશું, પરંતુ આપે જે ૩૦ વર્ષ આયુષ્ય મુકરર કહ્યું તે તો બહુ જ થોડું લાગે છે, કારણ કે બાળ વિગેરે ત્રણ અવસ્થાઓ તો ભલે થોડાં વર્ષની ચાલે, પરંતુ બીજી યૌવન અવસ્થામાં બતાવેલાં કાર્યો તો થોડા ટાઇમમાં ઘણા જ અધૂરા રહી જશે એમ લાગે છે. કારણ કે ગૃહવાસમાં ધન પેદા કરવામાં પણ ઘણો વખત જોઈએ, તે સાથે અમને બાળ ખર્ચાં થાય તો તેમને માટે પણ ધન ભેગું કરવા વિગેરે જરૂરી કાર્યોમાં ઘણો સમય જોઈએ, માટે આયુષ્યનો ઘણો વધારો કરી આપો.

વિધાતા—હે મનુષ્ય ! તમારી માગણી તો બહુ જ વિલક્ષણ છે, કારણ કે ગધેડાએ કૂતરાએ ને વાનરે તો જેમ અને તેમ આયુષ્યને ઓછું કરવાનું કહ્યું, ને તમે તો વધારો માંગો છો માટે એ તમારી માગણી બહુ વિચિત્ર લાગે છે, હું આયુષ્ય વધારીશ નહિ.

કારણ મારા રેકર્ડમાં ૩૦ કરતાં વધારે કોઈનું આયુષ્ય નથી તો હું શું કરું ? છતાં એટલો ઉપાય છે કે જો તમારે આયુષ્ય વધારે જ જોઈતું હોય તો ગધેડાનાં જે ૧૮ વર્ષ માફ કર્યાં છે તે વધારો સિલિકમાં છે. તેથી તે આયુષ્ય સ્વીકારીને તમે ૪૮ વર્ષનું જીવન સુખ સંતોષ પૂર્વક ગુજારશો.

મનુષ્ય—હે દેવ ! અમે જો ગધેડાનું આયુષ્ય સ્વીકારીએ છીએ પરંતુ એટલાં ૪૮ વર્ષથી તે શું નભે ? કારણ કે અમારાં બાળ બચ્ચાં મોટાં થાય તેમના વિવાહ કરવા પડે, પરણાવવાં વિગેરે કાર્યો કરવાં પડે. તે પહેલાં તો અમારાં ૪૮ વર્ષ પૂરાં થઈ જાય. અને અહીં આવવું પડે એ ઠીક નહિ માટે અપારે તો ઘણું આયુષ્ય જોઈએ.

વિધાતા—હે મનુષ્ય ! ગધેડા કુતરા ને વાનર સરખાને ઓછા આયુષ્યથી સંતોષ થયો, અને તમારું આયુષ્ય ૧૮ વર્ષ વધારી આપ્યું તો પણ તમને સંતોષ ન વળ્યો, તો હવે તો મારી પાસે કુતરાનું જે ૧૨ વર્ષ આયુષ્ય માફ કર્યું છે તે સિલિકમાં છે માટે તે સ્વીકારી લ્યો.

મનુષ્ય—ભલે અમને કુતરાનું બાકી રાખેલું ૧૨ વર્ષનું આયુષ્ય આપો તે અમે સ્વીકારીએ છીએ. પરંતુ એટલાં ૧૦ વર્ષ પણ બહુ ઓછાં છે, કારણ કે બાળ બચ્ચાં મોટાં થતાં પરણાવી શકીએ, પરંતુ ઘેર છોકરાની વહુ આવે, વળી છોકરાને છોકરાં થાય તે રમાડીએ, વાડી બંગલા ધન વિગેરેની વ્યવસ્થામાં પુત્રાદિ પરિવાર સંપૂર્ણ મોહિતગાર થઈ અમારો ઘર કારભાર સારી રીતે ચલાવતા જોઈએ ત્યાર પછી અમે વાનપ્રસ્થાશ્રમ લઈને પ્રભુનું નામ લઈ શકીએ, પરંતુ ઘર કારભારમાં પુત્રો સંપૂર્ણ વાકેફ ન થયા હોય અને છોકરાંનાં છોકરાં ના રમાડીએ અને તેમને ના પરણાવીએ ત્યાં સુધી સંસારનો દહાવો લેવાનો પૂરો થાય નહિ અને એવો અધૂરો સંસારનો દહાવો છોડીને પ્રભુનું નામ લેવા જઈએ તો પણ મન લાગે નહિ, અને ઘરની અને કુટુંબ વિગેરે બધાની ચિંતાને ચિંતા જ રહ્યા કરે માટે એક વાર રાજી થઈને આયુષ્યમાં કંઈ વધારો કરી આપો તો સાઈ. હવે ફરીથી માગણી નહિ કરું.

વિધાતા—હે મનુષ્ય ! તમારા અસંતોષનો તો કંઈ પાર જ લાગતો નથી, કારણ કે ગધેડા, કુતરા અને વાંદરા મને ઘણા સંતોષી જણાયા, પણ તમે તો ઘણા અસંતોષી જણાઓ છો, હવે તો જે વાનરના માફ કરેલા ૧૦ વર્ષ સીલિકમાં (જમે) રાખી મૂક્યાં છે તે તમને આપું છું. હવે કંઈ માગવું નહિ. જાઓ જલ્દી જન્મ લઈ લ્યો.

મનુષ્ય—હે વિધિદેવ ! ભલે એ વાંદરાના ૧૦ વર્ષ અમે સ્વીકારી લઈએ છીએ, પરંતુ એટલા ૭૦ વર્ષના આયુષ્યથી પણ અમારી લાવનાઓ ઘણી જ અધૂરી રહી જવાની, કારણ કે એટલાં વર્ષમાં અમે છોકરાંનાં છોકરાંના દાદા તો થઈએ પણ તેનાં છોકરાંના વડદાદા ન

થઈ શકીએ માટે ત્રણ ચાર પેઢીઓ સુધી જીવતા રહીએ તો વડદાદા થઈએ, છોકરાંના છોકરાંને પણ છોકરાં થાય તેને રમાડવાના દહાવા લઈએ, વળી ત્યાં સુધીમાં ધન પણ સાત પેઢી સુધી પહોંચે એટલું પેદા કરી લઈએ, ભલે અમે રોટલો ને મરચું ખાઈને જીવીશું, પણ અમારી પેદા કરેલી કરોડો ને અબજોની મિલકતમાં અમારી પેઢીઓની પેઢીઓ તો સુખી સંતોષી થશે, માટે પૂરેપૂરું ૧૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય કરી આપો.

વિદ્યાતા—અરે મનુષ્ય! જગતમાં સમુદ્રોનો પાર પમાય, આકાશનો પાર પમાય, તારાની સંખ્યાનો પાર પમાય પણ તમારા અસંતોષનો પાર પમાય તેવો નથી. અને હવે મારી પાસે કોઈ પણ વધારાનું આયુષ્ય લગાર પણ સીલીકમાં નથી માટે ગમે તેમ કરીને એ ૭૦ વર્ષમાં જ તમારે જીવન ગુજારવું. અને પછી અહીં આવવું.

મનુષ્ય—હે વિધિદેવ! જો હવે કંઈ ઉપાય જ નથી તો અમે ૭૦ વર્ષનું જીવન ગુજારીશું, પરંતુ પ્રભુનું નામ લઈ શકવાને માટે અમારે ૧૦૦ વર્ષમાં જે છેલ્લાં ૫-૧૦ વર્ષ ભોઈએ તે હવે મળવાં મુશ્કેલ છે, અને એ ૭૦ વર્ષ તો અમારાં કુટુંબમાં અને ધન કમાવામાં જ જવાનાં.

વિદ્યાતા—૭૦ વર્ષમાં પણ જો પ્રભુના નામનો અવકાશ નહિં મેળવે તો આગળ ઉપર તમને જ નુકશાન છે. માટે હવે વિશેષ આગ્રહ ન કરતાં તમે મનુષ્યનો જન્મ લઈ લ્યો. એ પ્રમાણે આજ્ઞા થવાથી મનુષ્ય લોકમાં જન્મ લીધો. અનુક્રમે યોગ્ય ઉંમરે અભ્યાસ વિગેરેનો ક્રમ પૂરો કરી ગૃહસ્થાશ્રમમાં જોડાયો. અનુક્રમે લગભગ ત્રીસ વર્ષની ઉંમરે ધન કમાવાની એવી લગની લાગી કે ૪૮ વર્ષની ઉંમર થઈ ત્યાં સુધીમાં લાખ પચાસ હજાર રૂપિયા પેદા કર્યાં.

આ વખતે પોતાનો છોકરો પણ દુકાન વિગેરેનું કામ કરવામાં તૈયાર થયો છે. તેથી તે ઘણું કામ સંભારે છે. કુરસદે સંત પુરોહીની સેવાનો અને તેમના ઉપદેશનો પણ લાભ લે છે. તેમાંથી એને સમજવાનું મલે છે કે લક્ષ્મી તો આ જ છે ને કાલ નથી. ઘડીકનો ભરોસો નથી. માટે સંત પુરોહીની શીખામણ પ્રમાણે ચાલવું એ સાચું છે. આ ઇરાદાથી જ્યારે છોકરો કોઈ ધર્માદાની ટીપમાં ગરીબના દુઃખ દૂર કરવા વિગેરે ધાર્મિક કાર્યોમાં ધન વાપરે, ત્યારે આ લગભગ અડતાલીસ વર્ષની ઉંમરે ખેંચાયેલો બાપ કહે છે કે—હે પુત્ર ! આમ ધનને ઉઠાવી દેવું એ ઠીક નહિ. હવે કદી પણ તેમ ન કરવું. કારણ કે આ લક્ષ્મી તે કંઈ પેદા કરી નથી. ગદ્દા મજૂરી કરીને મેં મેળવી છે. અહીં સમજવાનું કે બાપ કહે છે કે મેં ગદ્દા મજૂરી કરીને પૈસો મેળવ્યો છે. એનું કારણ એ કે ગધેડાના ૧૮ વર્ષ ૩૦ વર્ષમાં લગ્યા છે. આવા ધનની તીવ્ર મૂર્છાવાળા જીવો ધનને સાચવતાં સાચવતાં જ્યારે ૬૦ વર્ષની ઉંમરે ખેંચાયે છે. ત્યારે તેમનામાં ફતરાની જેવા ચાલા પ્રકટ થાય છે.

એટલે છોકરો વિગેરે પરિવારમાંથી કોઈ પણ ધર્મમાં ધનનો ખર્ચ કરે, ત્યાં તેને જોઈને ભસે છે. આનું કારણ એ કે ૬૦ વર્ષમાં કુતરાના પણ ૧૨ વર્ષ લાગ્યા છે. એમ કરતાં કરતાં જ્યારે તેની ૭૦ વર્ષની ઉંમર થાય છે. ત્યારે આ ડોસો ખૂણામાં બેસી રહે છે. દીકરો ધર્મના કામમાં ઉદારતાથી ધનનો સદુપયોગ કરે છે. આ જોઈને છામાં બેઠેલા બુદ્ધાણ વાંદરાની જેવા હાથ લાંબા કરવા પૂર્વક ચાળા કરીને ડાચીયા કરતાં કરતાં ધીમે ધીમે એમ બોલે છે કે—આ મૂર્ખ છોકરો ઉડાવી દે છે. એને કંઈ લાન નથી. પણ આનું વેણ માને કોણ ? ને સાંભળે કોણ ? આ વાનરાની જેવા ડાચીયા કરવાનું કારણ એ કે જીંદગીના વર્ષમાં ૧૦ વર્ષ વાંદરાના લાગ્યા છે. આ જીવોને ખરા મનુષ્ય તરીકે કંઈ રીતે માનવા કે જેઓ એક માનવ ભવમાં આવી વિચિત્ર સ્થિતિને ધારણ કરે છે. અહીં દૃષ્ટાંત પૂરું થાય છે. તેમાંથી સાર એ લેવો કે—

વર્તમાન લોભી મનુષ્યનું જીવન પ્રથમના ૩૦ વર્ષ જેટલું તો મનુષ્ય પ્રમાણે અનુસરતું ઉચિત જીવન છે, પરંતુ ત્યાર પછીનું ગદ્દા જીવન છે. કારણ કે ૧૮ વર્ષ ગર્ધેડાનાં સ્વીકારેલાં છે, અને તેથી જ તેવા જીવોનો એ ૧૮ વર્ષનો ઉગ્રમ ગદ્દાવૈતરૂં અથવા ગદ્દા-મજૂરી કહેવાય છે, કારણ કે ૩૦ વર્ષ વીત્યા બાદ પુત્રાદિકને ઘણો ખર્ચ કરીને ધર કારભાર સોંપીને પોતે કંઈક નિવૃત્તિ મેળવવી જોઈએ તેને બદલે પોતે ને પોતે જ નાની મોટી દરેક વાતમાં ચિંતા રાખી કારભાર કર્યે જાય છે, પણ જરાએ નિરાંત મેળવતો નથી. અને ધર્મસાધના કરતો નથી. વળી તે સગા કુટુંબનાં ઘણાં વચનો રૂપી ડફણાં ગાય છે. એ રીતે ૧૮ વર્ષ ગદ્દામજૂરી કરીને ત્યાર પછીનાં ૧૨ વર્ષ કૂતરાનાં સ્વીકારેલાં હોવાથી એ ૧૨ વર્ષમાં એટલે ૪૮ વર્ષથી ઉપરનાં વર્ષોમાં મનુષ્ય કૂતરા જેવી જીંદગી ગુજારે છે. કારણ કે ઘર કારભાર પુત્રાદિ પરિવાર ચલાવે છે જ્યારે તે પુત્રાદિ પોતાની મરજી મુજબ જરૂરી કાર્ય પ્રસંગે ધનનો ખર્ચ કરે છે, ત્યારે પુત્રાદિકને વારંવાર કૂતરાની માફક ભસે છે ને ધુરકીઆં કરે છે, અને જેમ તેમ બચકાં ભરે છે, અને જે તે વાતમાં બચકાં ભરવા જેવું કામ કરે છે. તેમ જ કૂતરો જેમ ઘર સાચવવાનું કામ કરે છે તેમ તે લોભી મનુષ્ય ઘર માલમિલકત સાચવવામાં જ સાવધાન રહે છે. અને જ્યારે તેમાંથી પુત્રાદિ પરિવાર ખર્ચ કરે ત્યારે ભસવાની માફક ઠપકો આપ્યા કરે છે. ત્યાર બાદ ૬૧ થી ૭૦ સુધીનાં ૧૦ વર્ષ વાનરાનાં સ્વીકારેલાં હોવાથી મનુષ્ય વાનરાની માફક ચેન ચાળા કરે છે, કારણ કે એ ૧૦ વર્ષમાં બહુ વૃદ્ધ થએલ હોવાથી જાતે ઉઠીને પેઢી વિગેરેમાં જઈ શકતો નથી, તેથી ઘરમાં બેઠાં બેઠાં પોતાની મરજી વિરુદ્ધ ધન ખર્ચતા પુત્રાદિકને હાથના ચાળાથી નિવારે (અટકાવે) છે, અને સ્પષ્ટ બોલાતું નથી તેથી દાંતીઆં કરે છે, વળી વાનર જેમ એક ઝાડથી બીજે ઝાડ ઠેકડા મારે છે તેમ મનુષ્ય પણ એક વિચારથી બીજા વિચારમાં ને બીજાથી ત્રીજા વિચારમાં આવી મનના અને વચનના ઠેકડા માર્યા કરે છે, વળી વાનર નગરની બહાર વનમાં પણ જીવન ગુજારે છે તેમ કુટુંબને બહુ કનડતા એવા તે ડોસાને રહેવા બીજું ઘર આપ-

વાથી ત્યાં રહેલું પડે છે. વળી વાનરોથી છોકરાં જેમ રાજ થાય છે. તેમ કામ કરવાને અશક્ત ડોસો છોકરાનાં છોકરાંની દોરીઓ ખેંચી રડતાં છાનાં રાખી ઉંઘાડે છે. નાનાં બાળકને આખો દિવસ રમાડે છે ને રાજ રાખે છે. વળી વાનર જેમ નગરમાં લોકની વસ્તુઓ છાની ખાઈ જાય છે તેમ ઘડપણમાં શીરો વિગેરે સારી સારી વસ્તુઓ લાવે છે ને તે વહુઓ વિગેરે બનાવી આપે નહિ અથવા તૈયાર હોય તો આપે નહિ ત્યારે લાગ મળ્યે છાની રીતે પણ ખાઈ જાય છે. જો ઉઘાડી રીતે ખાય તો વહુઓ કહેશે ડોસાને ખાવાની બહુ લાલચ થાય છે, એ પ્રમાણે એ છેલ્લાં ૧૦ વર્ષમાં આજના લોકો મનુષ્યો વાંદર જેવી જીંદગી ગુજરે છે તેનું કારણ એ કે વિદ્યાતા પાસેથી વાંદરાનાં જ બચેલાં ૧૦ વર્ષ મળ્યાં છે, તેવા જીવોને પ્રભુ ભક્તિ કરવાનો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ આવતો નથી ને લોકમાં ને લોકમાં જ અસંતુષ્ટ જીવન ગુજરે છે. ખેડવાંના ઉત્તમ વિવેકી મનુષ્યો તો ધોળો વાળ ઉગે ત્યારથી જ ઘર છોડી પ્રભુ ભક્તિ વિગેરે ધર્મ ક્રિયા કરવામાં જીવન ગુજારતા અને આજે તો મરવાની છેલ્લી ઘડીએ પણ ઘર કુટુંબની ચિંતામાં ને ચિંતામાં બળતો મરી જાય છે. આવા નિંદાપાત્ર જીવનના ખૂરા હાલ ધ્યાનમાં રાખીને સમજી લેવું જોઈએ પરમ ઉદ્ધવા-સથી નિર્મલ ધર્મારાધન કરીને પ્રબલ પુણ્ય મેળેલા માનવ ભવને સફલ કરવો. ૩૭૬

સાત શ્લોકમાં દેવગતિમાં સંભવતા દુઃખો જણાવે છે:—

પૂર્વ ભવમાં દર્શનાદિક સદ્ગુણોની સાધના,
કરતાં લહે જે દેવભવ દુઃખો સુણો તે દેવનાં;
મત્સર ધરે તેઓ પરસ્પર અદ્ય ઋદ્ધિક દેવને,
શોક પ્રગટે હૃદયમાં બહુ જોઈ અધિકતા દેવને. ૩૭૭

અર્થ:—હે ભવ્ય જીવો ! પૂર્વ ભવની અંદર દર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્ર એ સદ્-ગુણોની સાધના કરવાથી જે દેવનો ભવ મળે છે તે દેવનાં દુઃખો તમે સાંભળો. કેટલાએક દેવો માંહોમાંહે એક બીજાની ઉપર મત્સર ધરે છે એટલે અદેખાર્ધ રાખે છે. વળી અદ્ય એટલે થોડી ઋદ્ધિવાળા જે દેવો હોય છે તે દેવોને તેમનાથી વધારે ઋદ્ધિવાળા દેવોને જોઈને હૃદયમાં ઘણો શોક ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે આવા સુખી ગણાતા દેવોમાં પણ શોક રહેલો છે. ૩૭૭

દેવી ઉપાડી જાય બીજા દેવ ભય તસ અમરને,
ગર્વ પ્રગટે ઋદ્ધિનો તિમ ધરત ઇર્ષ્યા ભાવને;
ભૂરિ કામ કદર્થના શાન્તિ જરા ના દેવને,
દેવ ધારે ખેદ જાણી મનુજ તિરિનાં દુઃખને. ૩૭૮

અર્થ:—જે દેવની શક્તિ ઓછી હોય છે તે દેવને તેનાથી જળીયો દેવ પોતાની દેવીને ઉપાડી જશે એવો ભય રહ્યા કરે છે. કેટલાક દેવેને પોતાની ઝડિને એટલે એશ્વર્યનો ગર્વ એટલે અભિમાન ઉપજે છે કે મારા જેવો એશ્વર્યવાળો કોઈ નથી. જળી કેટલાક દેવ બીજા દેવ ઉપર અદેખાઈ રાખે છે. વળી દેવતાઓમાં કામ એટલે વિષયસુખની ઘણી કદર્યના એટલે પીડા હોય છે. એ પ્રમાણે દેવતાને જરા પણ શાંતિ હોતી નથી. જે દેવો એમ જાણે છે કે અમારે મરીને મનુષ્ય ગતિ કે તિર્થંચગ્રતિમાં જવાનું છે તેમને મનુષ્ય તથા તિર્થંચ ગતિનાં દુઃખો જાણીને ઘણાં ખેદ એટલે ઘણી દીલગીરી થાય છે. ૩૭૮

ઈશાન સુધીના દેવ એકેન્દ્રિય વિષે પણ ઉપજતા,

બાહર અને પર્યાપ્ત પૃથ્વી જળ વનસ્પતિમાં જતા;

ભૂપણાદિક જળ તણા ને કમળ કેરા મોહથી,

એહવી સ્થિતિ પામતા સુરભાવમાં રજ સુખ નથી. ૩૭૯

અર્થ:—ઈશાન દેવલોક સુધીના દેવતાઓ એટલે ભુવનપતિ, વ્યન્તર, વાણવ્યન્તર, જ્યોતિષ, સૌધર્મ અને ઈશાન દેવલોકના દેવો એકેન્દ્રિયમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે, તે એકેન્દ્રિયમાં પણ બાહર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય, અપકાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પણ અપર્યાપ્તમાં અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થતા નથી, તેમજ કોઈ પણ પ્રકારના તેલકાય વાઉકાય અને વિકલેન્દ્રિયમાં ને અસંગ્રીમાં ઉપજતા નથી. દેવતાઓને આવા હલકી કોટિના એકેન્દ્રિયમાં ઉપજવાનું કારણ એ છે કે તેમને તેમના ભૂપણાદિ એટલે ઘરેણાં વિગેરે પૃથ્વીકાયની ઉપર મોહ હોય છે તેથી તેઓ ઘરેણાંના હીરા વગેરે રત્નો રૂપે પૃથ્વીકાયમાં ઉપજે છે, વાવોના પાણી ઉપરના મોહને લીધે તે વાવોમાં અપકાયપણે તથા કમળો ઉપરના મોહને લીધે વનસ્પતિકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે તે તે વસ્તુ ઉપરના મોહથી પોતાની ઘણી ઝડિ મૂકીને આવી હલકી ગતિમાં પણ ઉપજે છે. એ પ્રમાણે દેવની અવસ્થામાં રજ પણ એટલે જરા પણ ખરી શાંતિ કે સુખ નથી. ૩૭૯

ઈશાન સ્વર્ગ સુધી સુરીની હોય સત્તા તેહથી,

આગળ નહીં અમરો સકલ સુર સાથે ત્રીજા સ્વર્ગથી;

ઈશાન સ્વર્ગ સુધી કહી છે કાયસેવા તે પછી,

એ દેવલોકે સ્પર્શસેવા શબ્દસેવા તે પછી. ૩૮૦

બ્રહ્મ લાંતકમાં મહાશુકે અને સહસારમાં,

રૂપસેવા ચિત્તસેવા તે પછીના ચારમાં;

પહેલી સલામાં સુર મહર્દિક મધ્ય દેવો મધ્યમાં,

ત્રીજી સલામાં કામ દેવો તેમને દુઃખ દીલમાં. ૩૮૧

અર્થ:—ભવનપતિ વ્યન્તર અને જ્યોતિષીમાં સર્વસ્થાને અને વમાનિકમાં સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોક સુધી દેવીની સત્તા હોય છે. એટલે ત્યાં સુધી દેવીઓ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ ત્યાંથી આગળ ત્રીજા દેવલોકથી અનુત્તર સુધી દેવીની ઉત્પત્તિ હોતી નથી. જેથી ત્રીજા સનતકુમાર દેવલોકથી આગળ સુરસાર્થ એટલે એકલો દેવોનો સમૂહ છે. પણ દેવીઓ નથી. આ ઇશાન સુધીના દેવોને દેવીઓ સાથે કાયસેવા કહેલી છે એટલે મનુષ્યની પેઠે વિષયકીડા હોય છે, ત્યાર પછીના ત્રીજા સનતકુમાર અને ચોથા મહેન્દ્ર એ બે દેવલોકમાં સ્પર્શ સેવા એટલે એકલા અંગના સ્પર્શ માત્રથી વિષયની તૃપ્તિ કહેલી છે. સૌધર્મ અને ઇશાનમાં બે પ્રકારની દેવીઓ છે. તેમાં પરણેલી કુલાંગના સરખી દેવીઓ તે પરિશ્રીતા દેવીઓ જાણવી, તે દેવીઓ પોતાના દેવ સિવાય અન્ય દેવને ઇચ્છતી નથી. અને બીજી વેશ્યા સમાન અપરિશ્રીતા દેવીઓ છે તેઓ ત્યાંથી ઉપરના દેવલોકના દેવો સાથે ગમન કરે છે. અહીં ત્રીજા ને ચોથા દેવલોકમાં દેવતાને સ્પર્શ સેવા કહી તે આ અપરિશ્રીતા દેવીઓ સાથે જાણવી. એ પ્રમાણે ઉપરના દેવોને આ અપરિશ્રીતા દેવીઓ ગમન યોગ્ય જાણવી. ત્યાર પછીના પાંચમા પ્રથમ દેવલોક એને છઠ્ઠા લાંતક દેવલોકમાં શબ્દ સેવા એટલે દેવીઓના શબ્દ સાંભળવા વડે કામતૃપ્તિ થાય છે. સાતમા મહાશુક અને આઠમા સહસ્રાર નામના દેવલોકમાં રૂપ સેવા એટલે રૂપ દેખીને કામતૃપ્તિ થાય છે. ત્યાર પછીના ચાર દેવલોકમાં એટલે નવમા આનત, દશમા પ્રાણત, અગિઆરમા આરણ અને બારમા અશ્વત્ત દેવલોકમાં ચિત્તસેવા છે એટલે એ દેવોને સ્મરણ માત્રથી કામતૃપ્તિ થાય છે. આ દેવલોકમાં ત્રણ પ્રકારની સલાઓ હોય છે. તેમાં પહેલી સલામાં મહર્ષિક દેવો બેસે છે, મધ્ય સલામાં મધ્ય પ્રકારના દેવો અને ત્રીજી સલામાં દેવોના નોકર સરખા દેવો બેસે છે. આ ત્રીજા પ્રકારના નોકર જેવા દેવોના દિલમાં ઘણાં પ્રકારનાં દુઃખો હોય છે. ૩૮૦-૩૮૧

દેવ કિલિખિક કામ હલકાં ત્યાં કરે ધરી ખેદને,

મિથ્યાત્વી દેવો બહુ સહે મિથ્યાત્વના તોફાનને;

જિનસુર વિનાના સુર સુરાયુ માસ પટ બાકી રહે,

ચ્યવન ચિન્હો પ્રગટતાં જાણી સુરો મનમાં દહે. ૩૮૨

અર્થ:—કિલિખિક નામના (ચંડાળ સરખા) દેવો ત્યાં ખેદને એટલે દીલગીરીને ધારણ કરીને હલકાં કામ કરે છે. અને મિથ્યાત્વી દેવતાઓ મિથ્યાત્વના ઉદયથી પરસ્પર ટંટા ઝઘડા કરતાં ઘણા પ્રકારનાં મિથ્યાત્વ સંબંધી તોફાનોને સહન કરે છે. તેમજ મિથ્યાત્વના ઉદયને લીધે અનેક પ્રકારનાં વિપરીત આચરણો આચરે છે, તથા જિનસુર એટલે જે દેવો મરીને તીર્થંકર થવાના છે તેમના સિવાયના બીજા દેવતાઓ જ્યારે પોતાનું આયુષ્ય છ મહિના બાકી રહે ત્યારે પરભવના આયુષ્યનો ખંધ કરે છે. ત્યારથી ચ્યવનમાં એટલે ત્યાંથી મરીને બીજા ભવમાં ઉપજવાનાં ચિન્હો એટલે નિશાનીઓ પ્રગટ થતી જાણીને.

તે દેવતાઓ મનમાં બળ્યા કરે છે એટલે બહુ દુઃખી થાય છે કારણ કે પોતાની મોટી ઋદ્ધિ છોડીને તેમને દુઃખદાયી મનુષ્યગતિ તથા તિર્યચગતિમાં જવાનું પણ ગમતું નથી. તેથી ૬ માસ સુધી બહુ જ શોકમાં ડૂબેલા રહે છે. ૩૮૨

તેજ વૈક્રિય દેહતું ઘટતું અમરતર હાલતા,
લજ્જા ઘટે આ ચિન્હથી સુર નિજ સ્વયનને બાણતા;
તીર્થપતિના જીવ આવા ચિન્હને ના પામતા,
તેહ તો આવા સમયને બાણી મનમાં મલકતા. ૩૮૩

અર્થ:—દેવતામાં સ્વયનનાં ચિન્હો આ પ્રમાણે બાણવાં. (૧) વૈક્રિય શરીરનું તેજ ઓછું થતું બળ્ય છે. વળી (૨) અમરતર એટલે કલ્પવૃક્ષો કંપાયમાન થાય છે. (હાલે છે.) તથા (૩) લજ્જા એટલે શરમ ઘટી બળ્ય (ઝાણી થાય) છે. એ વિગેરે ચિન્હોથી દેવતાઓ પોતાના સ્વયનને બાણે છે, ફક્ત જે તીર્થપતિના જીવો છે એટલે જેઓ ત્યાંથી સ્વયને મનુષ્યમાં આવી તીર્થંકર થવાના છે તે જીવોને આવા સ્વયનનાં ચિન્હો પ્રગટ થતાં નથી. જો કે તેઓ પણ પોતાના સ્વયનકાલને તો અવધિથી બાણે છે, પરંતુ તેઓ તો પોતાના સ્વયનકાલ બાણીને મનમાં આનંદ પામે છે, કારણ કે તેઓ બાણે છે કે મરીને મનુષ્યગતિમાં જઈને તીર્થંકર થઈ ધર્મસાધન સહિત પરોપકાર કરી સઘળાં કર્મોનો ક્ષય કરી મોક્ષે જવાનું છે. માટે તેમને સ્વયન સંબંધી ખેદ જરા પણ થતો નથી. આ બાબતમાં પુરાવો આ પ્રમાણે છે—

રાજન્નેકાવતારાણા-મન્તકાલેડપિ નાકિનામ્ ॥
તેજઃ ક્ષયાદિ જ્યવન-ચિન્હાન્યાવિર્ભવન્તિ ન ॥ ૧ ॥

અર્થ:—હે રાજન્ ! એકાવતારી દેવોને અંતિમ સમયે પણ તેજનો ક્ષય વિગેરે સ્વયનના ટાઈમને જણાવનારા ચિન્હો (નિશાની) પ્રગટ થતા નથી. ૩૮૩

તિર્યચ ગતિના દુઃખો વિગેરે જણાવે છે:—

ગૃહ હૃદય શઠ શલ્યવંતા તિરિગતિને પામતા,
સિંહ હાથી ગો હરિણ અજ વાધ આદિ સ્વરૂપ થતા;
ભૂખ તરસ વધ રોગ બંધન તાડનાદિક દુઃખ સહે,
કોઈ પણ ન કહી શકે તેઓ નિરાંતે ના રહે. ૩૮૪

અર્થ:—ગૃહ હૃદય એટલે કપટી હૃદયવાળા એટલે કપટ લાવથી મનનો અભિપ્રાય નહિ જણાવનારા, શઠ એટલે લુચ્ચા તથા શલ્યવંતા એટલે માયાશલ્ય, નિયાણશલ્ય અને મિથ્યાત્વ શલ્ય એ ત્રણ શલ્યવાળા જીવો મરીને તિર્યચગતિને પામે છે. અને તેથી કરીને

કોઈક સિંહ રૂપે, કોઈક હાથી રૂપે, કોઈક ગો એટલે ગાય રૂપે, કોઈ હરિણ રૂપે, કોઈ અજ એટલે બકરો તથા વાઘ, બિલાડી, કુતરાં, વગેરે અનેક પ્રકારના તિર્યચપણે ઉપજે છે. વળી આ તિર્યચો ભૂખ, તરસ, વધ એટલે પોતાનો ઘાત થવો તે, રોગ, બંધન તથા તાડનાદિક એટલે આબુક વગેરેના માર એમ અનેક રીતે દુઃખને સહન કરે છે. વળી તેઓ અવાચક હોવાથી પોતાના દુઃખને કહી શકતા નથી, તેમજ આ તિર્યચો નિરાંતે એટલે સંપીને શાંતિપૂર્વક પણ રહી શકતા નથી. કારણ કે તેઓને પરસ્પર સ્વભૂતિમાં એટલે સરખી ભૂતિવાળામાં એટલે કુતરાં કુતરાંને તથા પરભૂતિમાં એટલે અન્ય ભૂતિ સાથે જેમકે કુતરાંને બિલાડા સાથે એવી રીતે કાયમનાં વેર હોય છે. ૩૮૪

નરકગતિના કારણ વિગેરે જણાવે છે:—

તીવ્ર રૌદ્ર ધ્યાન આરંભો કરી મોટા ઘણા,

ભૂરિ મૂર્ચ્છાભાવ દ્રવ્યાદિક વિષે ધરતા જના;

માંસાદિના ખાનાર હણુતા પંચઇન્દ્રિય જીવને,

નરક ભવને પામતા કરી નિરયજીવિત બંધને. ૩૮૫

અર્થ:—તથા મનુષ્ય ભૂતિમાં જે મનુષ્યો તીવ્ર એટલે અત્યંત આકરું રૌદ્ર ધ્યાન કરનારા હોય છે તેથી ઘણા મોટા આરંભો એટલે જેથી ઘણા જીવોની હિંસા થાય તેવા પાપના મોટા સમારંભો ખેતી, મીલ, જીન વગેરે કરનારા, તેમજ ભૂરિ મૂર્ચ્છાભાવ એટલે ધન, દોલત, મહેલ, બંગલા, બગીચા વગેરે પૌદ્ગલિક પદાર્થોને વિષે ઘણી આસક્તિ અથવા મમત્વભાવ રાખનારા હોય છે. તથા કેટલાક ઘણા જીવોની હિંસા થાય તેવા માંસ વગેરે અલક્ષ્ય પદાર્થો ખાનારા હોય છે, વળી કેટલાક મનુષ્યો પંચેન્દ્રિય જીવોને હણનારા હોય છે એવા મહા પાપી જીવો નિરય જીવિત એટલે નરકાયુષ્યનો બંધ કરીને નરક ગતિના દુઃખો ભોગવે છે. આ બાબતમાં કહ્યું છે કે—

વંધ્ય નિરયાડ મહા-રંભપરિગ્રહરજો રુદો ॥

૩૮૫

ખાર શ્લોકમાં નરકગતિના દુઃખો વિગેરે જણાવે છે:—

સાત નરકે નરક જીવો કુંભીમાંહિ ઉપજતા,

ક્ષેત્ર પરમાધામી તિમ અન્યોન્ય પીડા પામતા;

જે ભેદ ત્રીજા ભેદના ઇમ શરીરથી ને શસ્ત્રથી,

સાતે નરકમાં ક્ષેત્રથી ત્રણ માંહિ પરમાધામીથી. ૩૮૬

અર્થ:—નરકો (નરક પૃથ્વી) સાત છે. ત્યાં નારક જીવો કુંભીની અંદર ઉત્પન્ન થાય છે અને અન્તર્કુહૂતમાં જીવાન જની કુંભીમાંથી બહાર પડે છે તે વખતે તેમને ઘણું

દુઃખ થાય છે. તેમજ આ નારકીઓને ક્ષેત્રથી, પરમાધારી દેવોથી અને અન્યોન્યથી એમ ત્રણ પ્રકારની પીડા હોય છે. એમાં ત્રીજી અન્યોન્યકૃત વેદનાના બે ભેદ છે. એક શરીરથી કસાટી, બીજી શસ્ત્રથી કરાટી. તેમાં પહેલી ક્ષેત્રકૃત વેદના સાતે નરકમાં હોય છે. અને બીજી પરમાધારી દેવો કૃત વેદના પ્રથમની ત્રણ નારકીમાં હોય છે. ૩૮૬

અન્યોન્ય પીડા વિગેરેનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

શરીરની અન્યોન્ય પીડા હોય સાતે નરકમાં,
શસ્ત્રપીડા એહવી વળી પ્રથમ પાંચે નરકમાં;
ક્ષેત્રના જ સ્વભાવથી પુદ્ગલ અશુભ દુઃખ આપતા,
પરિણામ તસ દસ બંધનાદિક સાંભળી જન ત્રાસતા. ૩૮૭

અર્થ:—ત્રીજી અન્યોન્ય કૃત વેદનાના બે પ્રકારમાંથી શરીરકૃત વેદના સાતે નરકમાં હોય છે, કારણ કે આ વેદનામાં એક નારકીને જીવ પોતાના જ બીજા નારકીને શરીરાદિકથી અનેક રીતે દુઃખ દે છે તથા બીજી શસ્ત્રકૃત અન્યોન્ય વેદના પહેલી પાંચ નરકમાં હોય છે. આ વેદના એક નારકી વૈક્રિય હિંમતથી તરવાર ભાલા વગેરે વિકૃતિને બીજા નારકી સાથે લડીને તેને પીડા ઉપજાવે છે. તથા ક્ષેત્રકૃત વેદના તે ક્ષેત્રનો જ સ્વભાવ એવો હોય છે કે ત્યાં રહેલા અશુભ પરિણામી પુદ્ગલો જ નારકી જીવને નિરંતર દુઃખ આપે છે. આ ક્ષેત્રકૃત બંધન વગેરે દશ પરિણામ એવા છે કે જે સાંભળીને મનુષ્યો ત્રાસ પામે છે. ૩૮૭

શીતવેદના વિગેરેનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

આઠ ત્રણ પૃથ્વી વિષે ક્રમસર અધિક આ વેદના,
ક્ષેત્રની પંકપ્રભામાં ઉષ્ણ ને શીત વેદના;
ધૂમપ્રભામાં ઉપર શીત તિમ ઉષ્ણ નીચે વેદના;
છટ્ટી નરક તિમ સાતમીમાં ભૂરિ શીતની વેદના. ૩૮૮

અર્થ:—પ્રથમની ત્રણ પૃથ્વીને વિષે એ વેદનાઓ અતુકમે વધતી વધતી હોય છે. વળી ક્ષેત્રવેદનામાં જે શીત અને ઉષ્ણ વેદના છે તેનો અનુક્રમ આ પ્રમાણે છે કે—પહેલી ત્રણ પૃથ્વીમાં ક્રમતઃ ઉષ્ણ વેદના છે ને પંકપ્રભા નામની ચોથી નારકીમાં ક્ષેત્રની ઉષ્ણ અને શીત વેદના હોય છે. ધૂમપ્રભા નામની પાંચમી નારકીમાં ઉપર શીત વેદના અને નીચે ઉષ્ણ વેદના હોય છે. તે પછી છઠી અને સાતમી નારકીમાં ક્રમસર વધતી વધતી શીત વેદના હોય છે એમ જાણવું. ૩૮૮

પંદર પરમાધારીના નામ વિગેરે જણાવે છે—

અંબ ને અંબરીષ શંખલ ર્યામ પંચમ રૂદ્ર એ,
ઉપરૂદ્ર અસિ ધર્મુ કુલ ને મહાકાલ દસમે કાલ એ;

૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫
વૈતરણી વાલુક મહાધોષ ને ખરસ્વર એ જાણીએ,

નામ પરમાધામીનાં એ પંદરે મન ધારીએ. ૩૮૬

અર્થ:—પંદર પરમાધામી દેવોનાં નામ આ પ્રમાણે જાણવા—૧ અંબ, ૨ અંબ-રિષ, ૩ શ્યામ, ૪ શખલ, ૫ રૂદ્ર, ૬ ઉપરૂદ્ર, ૭ કાલ, ૮ મહાકાલ નામના, ૯ અસિ, ૧૦ ધનુ, ૧૧ કુંભી, ૧૨ વાલુકા, ૧૩ વૈતરણી, ૧૪ ખરસ્વર, તેમજ ૧૫મા મહાધોષ નામના એ પ્રમાણે પરમાધામીનાં ૧૫ લેહો મનમાં યાદ રાખવાં. ૩૮૬

એમ પંદર નામ પરમાધામીનાં અવધારીએ,

નામ સરખા કામને કરનાર સર્વ પિછાણીએ;

ધોર દુઃખ ઉપજવનારા નરક ગતિમાં જીવને,

અંડગોલિક જળ મનુષ્યો થાય પામી મરણને. ૩૮૭

અર્થ:—એ પ્રમાણે પરમાધામીના પંદર નામો જાણવાં. અને તેઓ પોત પોતાના નામને અનુસારે કાર્ય કરનારા છે એવું જાણવું. આ દેવો નરકગતિમાં રહેલા નારક જીવોને કમકમાટી ઉપજે તેવા ભયંકર દુઃખો ઉપજવનારા છે. આ દેવોને સ્વભાવે જ ધીજી જીવોને દુઃખ પમાડવામાં આનંદ આવે છે. આ પરમાધામી દેવો કરેલા મહાપાપને લીધે મરીને 'અંડગોલિક' જાતિના જલચર મનુષ્યો થાય છે. ૩૮૭

૧ અંડગોલિક:—લવણ સમુદ્રમાં જ્યાં (જે સ્થલે) સિંધુ નદી પ્રવેશ કરે (દાખલ થાય) છે ત્યાંથી ૫૫ યોજન (પંચાવન યોજન) દૂર ૧૨૫ (સાડા બાર) યોજન વિસ્તારવાળું એક ભયાનક સ્થળ છે. આ ઠેકાણે સમુદ્રની ઉંડાઇ ૩૫ યોજન છે, અને ત્યાં અતિ અન્યકારવાળી ૪૭ યુક્તિઓ છે. તે યુક્તિઓમાં પહેલા વર્ણવનારાય સંઘવજીવાળા બહુ પરાક્રમી તેમજ મદિરા માંસ અને સ્ત્રીઓના લોલુપી એવા જલચર મનુષ્યો રહે છે. તે રંગે કાળા, કંઈક ને કંઈક સ્પર્શવાળા અને ભયાનક દષ્ટિવાળા છે. તથા સાડાબાર હાથની કાયાવાળા અને સંખ્યાત વર્ણના આયુધવાળા હોય છે. એ સન્તાપદાયક સ્થળથી ૩૧ યોજન દૂર સમુદ્રમાં અનેક મનુષ્યોની વસતિવાળો રત્નદ્વીપ નામનો દ્વીપ છે કે જ્યાં અત્યારે જવું અશક્ય છે. તે દ્વીપમાં રહેનારા મનુષ્યો આ જલચર મનુષ્યોને પકડી લાવી ભારી નાખવા માટે મોટી ઘંટીઓને મદિરા માંસ વિગેરેથી લીપે છે અને હામ હામ માંસના કકડા વેરે છે. ત્યાર બાદ મદિરા માંસનાં તુંખડાંથી વહાણો ભરીને તે સ્થળે જાય છે. ત્યાં માંસાદિકના ગંધથી બહાર નીકળેલા તે જળમનુષ્યોને જીએ છે. જ્યારે આ દ્વીપના લોકો માંસના કકડાવાળાં તુંખડાં સમુદ્રમાં નાખે છે, ત્યારે તે ખાવાને પાછળ પડેલા એ મનુષ્યોને ધીરે ધીરે વહાણોની પાછળ પાછળ દોડાવીને રત્નદ્વીપ સુધી લાવે છે. ત્યાં ઘંટીઓમાં વેરેલ માંસ મદિરા ખાવાને એ મનુષ્યો ઘંટીના પડ ઉપર ચઢી જાય છે. અને કંઈક દિવસ સુધી નિરાંતે ખાવા દઈને કલ્લોલ કરતા એવા તે જળમનુષ્યોની ચારે તરફ શસ્ત્રમદ્ધ સુમટો ઘેરા ઘાલે છે જેથી નાશી શકે નહિ. અને ઘંટીનું ઉપલું પડ ધીરે ધીરે ઉતારીને તેઓને એક વર્ષ સુધી પીડે છે. કારણ કે તે જળમનુષ્યો ઘણા પરાક્રમી હોવાથી શસ્ત્રબદ્ધ સુલદોષી જ રોકાય છે અને ઘણા મજબૂત સંઘવજીવાળા હોવાથી એક વર્ષ સુધી પીડવા પડે છે, એમ જતાં પણ એ મનુષ્યોનાં હાડકાં એવાં મજબૂત છે કે જે ભાગીને કકડા થતા નથી, પરંતુ વર્ષ

આર શ્લોકમાં દરેક પરમાધામી દેવ નારકીને કેવી કેવી પીડા આપે છે તે વિગેરે જણાવે છે:—

ઉંચે ઉછાળીને પછાડે નારકીના જીવને,
અંબ પરમાધામી બીજે તાસ તનના ખંડને;
કરીને પકાવે ભકિમાં ત્રીજે હૃદય ને અન્તરને,
ભેદે અસુર ચોથો કરે કરથી પ્રહારાદિક અને. ૩૯૧

અર્થ:—અંબ નામનો પહેલો પરમાધામી નારકીના જીવને આકાશમાં ઉંચે ઉછાળીને જમીન ઉપર પછાડે છે. બીજો અંબરિષ નામનો પરમાધામી તે નારકીના શરીરના કકડા કરી કરીને ભક્ટીમાં પકાવે છે. જો કે તેના શરીરના કકડા કરવામાં આવે છે તો પશુ તે નારકીના જીવો મરતા નથી, કેમકે નારકીના જીવો નિરૂપકમ આયુષ્યવાળા છે. અને તેમનું શરીર પારાના રસ જેવું હોય છે. તેમનું આયુષ્ય કોઈ રીતે ઘટતું નથી, કકડા થવા છતાં તે ફરીથી ભેગા થઈ જાય છે, કારણ કે નારકીનું વૈકલ્ય શરીર તેવા પ્રકારનું છે. ત્રીજો શ્યામ નામનો પરમાધામી દોરડાથી માર મારવો વિગેરે રીતે શાતનપાતન વિગેરે કરે છે, તથા તેના હૃદયને ભેદે છે અને તેનાં આંતરડાંને કાપે છે, તથા કાળજીને કાપે છે. અને ચોથો શબલ પરમાધામી નારકીને હાથથી પ્રહાર વિગેરે કદર્થના કરે છે. ૩૯૧

ભાલા વિષે જ પરોવતો આ રૂદ્ર નારક જીવને,
ઉપરૂદ્ધ ભાંગી નાખતો તસ સર્વ અંગોપાંગને,
તરવાર જેવા તીક્ષ્ણ જેમાં પાંદડાં તેવા વને,
નારકીને ફેરવે આ સાતમો ધરી હર્ષને. ૩૯૨

અર્થ:—રૂદ્ર નામનો પાંચમો પરમાધામી દેવ તે નારકીના શરીરને ભાલાની અંદર પરોવે છે જેથી તેને તીવ્ર વેદના થાય છે. તથા ઉપરૂદ્ધ નામનો છઠ્ઠો પરમાધામી દેવ તેના સર્વ અંગોપાંગને એટલે આંગળીઓ વગેરેને ભાંગી નાખે છે. સાતમો અસિ નામનો દેવ જેની અંદર તલવાર જેવાં તીક્ષ્ણ ધારવાળા પાંદડાં છે તેવા વનની અંદર બહુ રાજી

સુધીમાં રીઝાઈ રીઝાઈને વેદનાથી મરણ પામે છે, અને મરણ પામીને નારકી પણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે એ જળમનુષ્યોને મારવાનું કારણ એ છે કે એના યુગ્મ ભાગમાં રહેલી અંગોળીઓ કાઢીને ચમરીગાયના પૂચ્છના વાળથી બાંધીને બંને કાને લટકાવી સમુદ્રની અંદર રત્નાદિને કાઢવા ઉતરે તો બીજા મગર આદિ હિંસક જલચરો તેને (રત્નના કાઢનારને) ઉપદ્રવ કરી શકતા નથી એવા તે અંગોળીઓનો પ્રભાવ છે.

આ પ્રમાણે પરમાધામીઓ નારકોને દુઃખ દેવાથી ધોર કર્મ બાંધી અંગોલિક જળચર મનુષ્ય-પણે ઉપજી લેવાનક ધંટીઓમાં પીલાઈ મરણ પામી નારકી થઈ સંસારમાં રમડયા કરે છે.

થઈને તે નારકીને લઈ જઈને ફેરવે છે, જેથી તે નારકીના આખા શરીરમાં ચીરે ચીરા પડી જાય છે અને ઘણી આકરી વેદના થાય છે. ૩૬૨

આડમો ઝટ બાણ મારી નારકીને વીંધતો,

નવમો પકાવે કુંભિમાં ને માંસ ટુકડા ખાંડતો;

દસમો તથા કુંડે પકાવે આ અસુર અગિઆરમો,

દુર્ગંધમય વૈતરણી માંહી નાંખતો વળી બારમો. ૩૬૩

અર્થ:—આડમો મહાકાલ નામનો દેવ બાણ મારીને નારકીને જલદીથી વીંધે છે. નવમો કુંભી નામનો પરમાધામી દેવ તે નારકીને કુંભમાં પકાવે છે એટલે રાંધે છે. અને દસમો મહાકાલ પરમાધામી તેના માંસના ટુકડાને ખાંડે છે. તથા અગિઆરમો અસુર એટલે પરમાધામી તેને અગ્નિના કુંડની અંદર નાખીને રાંધે છે. તેમજ બારમો વૈતરણી નામની નદીમાં નારકીને નાંખે છે. ૩૬૩

તપ્ત વેલુમાં પચાવે તેરમો ભાગી જતાં,

નારકીને હાક મારીને ખર સ્વર રોકતા;

શાદ્મલી તરૂ પર ચઢાવે તેમ આળોટાવતા,

નારકીને અંત્ય પરમાધામીઓ રાજી થતા. ૩૬૪

અર્થ:—તેરમો વાલુક નામનો પરમાધામી તપેત્રી વેલુમાં એટલે રેતીમાં તે નારકીને પચાવે છે. તથા મહાધોષ નામનો ચૌદમો પરમાધામી નાશી જતા નારકીને હાક મારીને એટલે હાંકોટો કાઢીને રોકે છે. તથા પંદરમો ખરસ્વર નામનો છેલ્લો પરમાધામી નારકીને શાદ્મલીના વૃક્ષ ઉપર ચઢાવે છે તથા આળોટાવે છે. એવી રીતે પરમાધામી કૃત વેદનાનું સ્વરૂપ જાણવું. ૩૬૪

પરસ્પર વેદના વિગેરે જણાવે છે:—

જે પરસ્પર વેદના તેનું સ્વરૂપ ઇમ જાણીએ,

સમ્યક્ત્વી ને મિથ્યાત્વી નારક ભેદ બે ના ભૂલીએ;

મિથ્યાત્વી નારક જીવ પરસ્પર દુઃખને ઉભા કરી,

ભોગવે દિનરાત દીન થઈ વેદના બહુ આકરી. ૩૬૫

અર્થ:—હવે બીજી પરસ્પર એટલે અન્યોન્યકૃત વેદનાનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે જાણવું. નારકીમાં પણ સમકિતી નારકી અને મિથ્યાત્વી નારકી એમ બે પ્રકાર છે એ ભૂલવું નહિ. તેમાં જે મિથ્યાત્વી નારકીઓ હોય છે તેઓ એક બીજાને દુઃખ આપે છે અને તેથી હંમેશાં દીન થઈને એટલે ગરીબડા થઈને ઘણી આકરી વેદના ભોગવે છે. ૩૬૫

પ્રભુજી ચાલુ પ્રસંગે હિતશિક્ષા આપે છે:—

પાપ કરતાં ભાન નહિ તેથી જની આવી સ્થિતિ,
તિરી નરકનાં દુઃખ ન ગમે કારણો સેવે અતિ;
જોઈએ સુખ સર્વને પણ શર્મ કારણ સાધના,
વિણ ના મળે સદ્ગતિ સુખો ધમિ યોધ લેજો ભવિજના. ૩૬૬

અર્થ:—પાપ કરતાં ભાન નહિ રાખવાથી આવા ભયંકર નારકીના તીવ્ર દુઃખો વિવિધ પ્રકારે ભોગવવાં પડે છે. તેથી આવી સ્થિતિ એટલે અવસ્થા થાય છે. બધા જીવોને તિર્યંચ અને નારકીનાં દુઃખ ગમતાં નથી, પરંતુ તેની પ્રાપ્તિ થાય તેવાં ઘણાં કારણોને તેઓ સેવે છે એટલે જેથી ઘણાં પાપ બંધાય એવાં મહા આરંભ વગેરે કારણો સેવે છે. તેથી તેવા દુઃખો ભોગવવા પડે છે. બધાને સુખ મેળવવાની ઇચ્છા હોય છે, પરંતુ શર્મ-કારણ એટલે સુખ મેળવવાના કારણો જે જ્ઞાનાદિક તેની સાધના કર્યા વિના સદ્ગતિના સુખો મળતાં નથી. આ બાબતની હે ભવ્ય જનો ! તમે શિખામણ લેજો. એટલે હંમેશાં સુખના કારણોની સેવના કરવી. અને દુઃખના કારણોને સેવવા જ નહિ. ૩૬૬

નરકાયુષ્યનું સ્વરૂપ વિગેરે જણાવે છે:—

ત્રાસ પુષ્કળ પામતા તેઓ ત્રિવિધ દુઃખે કરી,
નીકળવાને ચાહતા પણ જીવન બેડી આકરી;
દેવની જિમ નારકોનું લેશ આયુ હીન અને,
ના જેહવું બાંધેલ તેવું ભોગવે બહુ દુઃખને. ૩૬૭

અર્થ:—એવી રીતે તે નારકીના જીવો ત્રિવિધ દુઃખે કરી એટલે ક્ષેત્રકૃત વેદના પરમાધામી દેવકૃત વેદના અને અન્યોન્યકૃત વેદના એમ ત્રણ પ્રકારની વેદના વડે ઘણું દુઃખ પામે છે. એટલે ત્યાંથી નીકળવાને ઘણી ઇચ્છા કરે છે પણ જીવન બેડી એટલે નારકીના આયુષ્યના ઉદય રૂપી બેડી ઘણી આકરી છે. કારણ કે દેવતાની પેઠે નારકીના જીવોનું આયુષ્ય જરા પણ ઘટતું નથી. તેથી જેવું બાંધ્યું હોય છે તેવું જ એટલે જેટલા વખત ભોગવવાનું બાંધ્યું હોય તેટલા વખત સુધી ભોગવવું પડે છે. તેથી ઘણી વેદના ભોગવવી પડે છે. ૩૬૭

અજ્ઞાની જીવો જે ભૂલો કરે છે, તે જણાવે છે:—

એમ ચાર ગતિ વિષે સુખ લેશ પણ નહિ તે છતાં,
સંસારમાં પડતા જનો અજ્ઞાનથી સ્થિતિ ભૂલતાં;
જલ જાય નીચી ભૂમિમાં તિમ ભવિજનો નીચા જતા,
દીપમાં ઝપલાઈ જેમ પતંગ તિમ દુઃખી થતા. ૩૬૮

અર્થ:—એ પ્રમાણે દેવતા, નારકી, તિર્થંચ અને મનુષ્ય એ ચારે ગતિમાં જરા માત્ર પણ ખરું સુખ નથી, પરંતુ અનેક પ્રકારનાં દુઃખ રહેલાં છે તે છતાં અજ્ઞાની જીવો સંસારમાં સુખ માને છે અને રખડ્યા કરે છે, કારણ કે અજ્ઞાનના ઉદયથી પોતાની સાચી સ્થિતિ-સ્વરૂપ ભૂલી જાય છે તેથી એમ બને છે. જેમ પાણી સ્વભાવથી નીચાણવાળી જમીન તરફ ઢળે છે તેમ લવ્ય જનો પણ કર્મના ઉદયથી થયેલ અજ્ઞાન વડે પોતાની સ્થિતિ—મર્યાદા ભૂલી નીચા જાય છે એટલે સંસારમાં લપટાઈ વિપરીત આચરણો સેવ્યા કરે છે. તેથી જેમ પતંગીયાં હાવામાં સુખની બુદ્ધિથી અંજાઈને તેમાં પડી મરે છે તેમ સંસારી જીવો પણ દુઃખી થાય છે. ૩૬૮

કર્મનું સ્વરૂપ વિગેરે જણાવે છે:—

મિથ્યાત્વ અવિરતિ યોગથી ક્રોધાદિ ચાર કષાયથી,
જે કરાએ કર્મ તે કર્તા વિના હોતું નથી;
જાતિસ્મરણથી આત્મસિદ્ધિ વિવિધ ભાવો કર્મથી,
એક સુમતિ અપર વિમતિ સુખ દુઃખ પામે કર્મથી. ૩૬૯

અર્થ:—મિથ્યાત્વ એટલે દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ ઉપર અશ્રદ્ધા. અવિરતિ એટલે પચ્ચ-જખાણનો અભાવ. યોગ એટલે મન, વચન અને કાયાનો વ્યાપાર તથા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર પ્રકારના કષાય એમ ચાર હેતુથી જે કરાય તે કર્મ કહેવાય છે. એટલે ઉપર ગણાવેલા મિથ્યાત્વાદિ ચાર પ્રકારના હેતુઓ વડે [કર્મવર્ગણાઓથી ઠાંસીને ભરેલા ચૌદ રાજલોકમાંથી જે] કર્મ વર્ગણાઓનો આત્માની સાથે સંબંધ કરાય તે કર્મ કહેવાય છે. આ કર્મ તેના કર્તા એટલે કરનાર વિના હોતું નથી. માટે જે કર્મ છે તે તેના કરનાર એવો આત્મા પણ છે. જાતિસ્મરણ જ્ઞાન (એટલે જે જ્ઞાનથી જીવ પોતાના યર્થ ગએલા સંજ્યાતા ભવોનું સ્વરૂપ જાણી શકે છે તેના) થી આત્મા છેજ એમ સાબિત થાય છે, વળી એ કર્મને લીધે જીવની બુદ્ધિ બુદ્ધિ અનેક પ્રકારની અવસ્થા થાય છે, તે આ પ્રમાણે જાણવી કર્મના ઉદયથી એક સુમતિ એટલે સારી બુદ્ધિવાળો એટલે સમજ શક્તિવાળો થાય છે, ત્યારે બીજો વિમતિ એટલે બુદ્ધિ વિનાનો અથવા દુર્બુદ્ધિવાળો થાય છે. વળી એક સુખને લોગવનારો થાય છે, તે બીજો દુઃખને લોગવનારો થાય છે, આ પ્રકારની જીવોની વિષમ—વિલક્ષણ સ્થિતિઓ થવાનું કંઈ પણ કારણ હોવું જોઈએ. અને તે કારણ કર્મ જ છે. ૩૬૯

કર્મથી થતી વિચિત્રતાને જણાવે છે:—

એક હોવે શેઠ બીજો દાસ રોગી નિરોગ એ,
લક્ષ્મી લહે છે એક પરના પ્રિય અપ્રિય ઇન્દ્રિયો;

નૃપતિ હોવે એક ભિક્ષુક અપર દેવાદિક બને,
અવલોકીએ પ્રત્યક્ષ બહુધા કર્મનાજ બનાવને. ૪૦૦

અર્થ:—વળી કર્મના ઉદયથી જ એક જીવ શેઠ થાય છે ત્યારે બીજો જીવ દાસ એટલે નોકર બને છે. તથા એક રોગવાળો થાય છે ત્યારે બીજો નિરોગ એટલે રોગ રહિત શરીરવાળો થાય છે. એક લક્ષ્મી એટલે પૈસો પામે છે. ત્યારે બીજો ગરીબ થાય છે. એક બીજને પ્રિય થાય (બહાલો લાગે) છે ત્યારે બીજો અપ્રિય એટલે અગ્રામણ થાય છે. એજ પ્રમાણે એક નૃપતિ એટલે રાજા બને છે, તે બીજો ભિક્ષુક એટલે ભિખારી થાય છે. એક જીવ દેવ થાય છે, એક મનુષ્ય થાય છે, એક નારકી થાય છે. એ પ્રમાણે આ બધા જીવોમાં આત્મપણું સમાન છતાં પણ આ અનેક પ્રકારની પ્રત્યક્ષ વિચિત્રતા જણાય છે, તે સુખ્યત્વે કર્મના જ બનાવ એટલે કર્મના જ કાર્યો જાણવાં, અથવા કર્મના જ ફળ જાણવાં. ૪૦૦

આહુ પ્રસંગે પ્રભુજી શીખામણુ આપે છે:—

નાટક તણા થીએટરે એકટર વિવિધ ભાવો ભજે,
સંસાર થીએટર વિષે જન ભાવ વિવિધા ધમ ભજે;
તિણુ ભવ્ય જીવો દૂધથી જિમ સર્પને સંસારને,
પોષો નહિ તિમ જન્મથી ભવના વિચારી દુઃખને. ૪૦૧

અર્થ:—જેવી રીતે નાટક કરવાના થીએટર (રંગભૂમિ) માં એકટર (નાટકીયો) જૂઠા જૂઠા વેષ પહેરી જુદી જુદી અવસ્થાને ધારણ કરે છે, એટલે કોઈ વાર રાજા, કોઈ વાર રાણી, કોઈ વાર સેનાપતિ, કોઈ વાર ભીખારી, ને કોઈ વાર વિદુષકનો વેષ ભજવે છે; તેમ આ સંસાર રૂપી થીએટરને વિષે પણ જીવ અનેક પ્રકારની અવસ્થા ધારણ કરે છે, એટલે તે જીવ કોઈ વાર મનુષ્ય, કોઈ વાર દેવતા કોઈ વાર નારકી ને કોઈવાર તિર્યંચ વગેરે બની અનેક પ્રકારની અવસ્થા ધારણ કરે છે. તેથી હે ભવ્ય જીવો! તમે સર્પને દૂધથી પોષવાની જેમ આ સંસાર રૂપી સર્પને વારંવાર જન્મ લેવા સરખા દૂધ વડે પોષો નહિ. કારણ કે જેમ દૂધ પાઇને ઉછેરેલો સર્પ અંતે તેના પોષનારને ડંખે છે તેથી તે તેના નાશનું કારણ થાય છે, તેમ વારંવાર જન્મ લેવાથી આ સંસારનું પોષણ પણ દુઃખને માટે થાય છે, એવું વિચારીને આ સંસારનું પોષણ કરશો નહિ. ૪૦૧

ત્રણુ શ્લોકમાં મોક્ષની અંદર શું શું ન હોય ? તે વાત સ્પષ્ટ જણાવે છે:—

સંસાર માંહી જેહવા દુઃખ તેહવા નહિ મોક્ષમાં,
નરક જેવું ગર્ભદુઃખ નહિ લેશથી આ મોક્ષમાં;

નારકીને કુંભિમાંથી ખેંચતા દુઃખ જેહવું,
તેહવું દુઃખ જન્મકાલે મોક્ષમાં નહિં એહવું. ૪૦૨

અર્થ:—ચાર ગતિ રૂપી સંસારમાં જેવાં દુઃખો છે તેવા દુઃખોમાંનું કોઈ પણ દુઃખ મોક્ષમાં નથી. તે આ પ્રમાણે—નરકમાં થતી વેદનાના જેવું ગર્ભનું દુઃખ મોક્ષમાં લગાર પણ નથી, કારણ કે જેમ ગર્ભમાં અમુક વખત રહેવાનું હોય છે અને ત્યાર પછી જન્મ થાય છે તેવું મોક્ષમાં ઉપજવાનું નથી, કારણ કે અહીંથી એકજ સમયની ઋતુગતિ વડે જીવ મોક્ષમાં જાય છે. વળી કુંભિમાં ઉત્પન્ન થયેલા નારકીને કુંભિમાંથી ખેંચતાં અથવા પોતાની મેળે નીકળતાં જેટલું દુઃખ થાય છે તેટલું દુઃખ જન્મ વખતે મનુષ્યને હોય છે, તેવું દુઃખ મોક્ષમાં નથી. કારણ કે ત્યાં જન્મ લેવાના કારણો જ નથી. ૪૦૨

શદ્ય જેવી આધિ વ્યાધિ લેશ પણ નહિ મોક્ષમાં,
પુદ્ગલ વિપાકી કર્મ કેરો ઉદય નહિ તનુ વિરહમાં;
અપ્રહૂતી યમ તણી તિમ ચોરનારી તેજને,
મોક્ષમાં ન જરા કરે જે બહુ પરાધીનત્વને. ૪૦૩

અર્થ:—શદ્ય એટલે ખીલો અથવા કાંટો. જેમ તે કાંટો જો વાગ્યો હોય તો જ્યાં સુધી નીકળે નહિ ત્યાં સુધી સાલ્યા કરે છે અને દુઃખ આપે છે તેવી શદ્ય સરખી આધિ એટલે મનની પીડા તથા વ્યાધિ એટલે શરીરની પીડા લેશ માત્ર પણ મોક્ષમાં નથી. વળી મોક્ષમાં તનુ વિરહ એટલે શરીરનો વિરહ એટલે અભાવ હોવાથી પુદ્ગલવિપાકી (એટલે પુદ્ગલને વિષે જ ઉદયવાળી, છત્રીસ પ્રકૃતિઓનો ત્યાં ઉદય નથી. વળી યમરાજની હૂત એટલે જસુસ સરખી અને તેજને એટલે જાળને હરનારી તે જરા એટલે ઘડપણ કે જે બધા પ્રકારની પરાધીનતાને આપનારી છે તે પણ મોક્ષમાં બીલકુંલ નથી, તે કારણથી મોક્ષમાં સદાકાળ એક જ પ્રકારની સ્થિતિ કાયમ રહે છે. ૪૦૩

ચાર ગતિના મરણ જેવાં મરણ કહી નહિ મોક્ષમાં,
વાસ સાદિ અનંત ભાંગે સિદ્ધનો છે મોક્ષમાં;
જન્મ વિણ હોયે મરણ ના જન્મ હોય ન તન વિના,
કર્મ વિણ ન શરીર કર્મો નાશ પામ્યાં સિદ્ધનાં. ૪૦૪

અર્થ:—જેવા પ્રકારનાં મરણ ચાર ગતિમાં થાય છે તેવાં મરણ કદાપિ મોક્ષમાં થતાં નથી. એટલે મોક્ષમાં મરણ જ થતું નથી, કારણ કે સિદ્ધના જીવોને મોક્ષમાં સાદિ અનંત ભાંગે વાસ છે, એટલે જ્યારે જીવ મોક્ષમાં ગયો ત્યારે તેની સાદિ એટલે શરૂઆત થઈ, અને ત્યાંથી કદાપિ પણ અહીં સંસારમાં આવવાનું નથી એટલે અનંત કાળ સુધી

ત્યાં રહેવાનું છે માટે અનન્ત, એ પ્રમાણે સિદ્ધનો સાદિ અનંત કાલ જાણવો. જન્મ વિના મરણ હોતું નથી. એટલે જેનો જન્મ થયો હોય તેનું જ મરણ હોય છે, જેથી સિદ્ધના જીવને તો જન્મ જ નથી તો મરણ પણ ક્યાંથી હોય? વળી જન્મ પણ શરીર હોય તેને હોય અને સિદ્ધના જીવને તો શરીર પણ હોતું નથી, માટે જન્મ પણ હોય નહિ. વળી જેને કર્મ હોય તેને શરીર હોય, પરંતુ સિદ્ધના જીવને કર્મ જ નથી તો શરીર ક્યાંથી હોય? વળી સિદ્ધના જીવને કર્મ નથી તેનું કારણ એ કે તેમણે સઘળાં કર્મોનો ક્ષય કર્યો છે, અને નવીન કર્મ બાંધના હેતુ છે નહિ, તેથી સિદ્ધના જીવને કર્મ હોતાં નથી. જેમ બળી ગયેલા બીજનો ફળુગો ફૂટે નહિ તેમ સર્વથા નાશ પામેલ કર્મથી રાગ દ્વેષ ઉપજતા નથી અને રાગ દ્વેષના અભાવે કર્મ વિગેરે વિભાવના કારણો પણ સંભવતા નથી. ૪૦૪

આર શ્લોકમાં સિદ્ધ શિલાનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

સર્વાર્થ સિદ્ધ થકી ઉપર જતાં દુવાલસ યોજને,
 ઇષ્ટપ્રાગ્ભારાભિધાના શ્રેષ્ઠ સિદ્ધશિલા અને;
 સ્ફટિક જેવી સ્વચ્છતાએ ગોળ છે આકારમાં,
 લાખ પિસ્તાલીસ યોજન પૃથુલતા લંબાઈમાં. ૪૦૫

અર્થ:—વૈમાનિક દેવોના સ્થાનોમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ અને સૌથી ઉપર રહેલ સર્વાર્થસિદ્ધનું વિમાન આવેલું છે. તે વિમાનથી બાર યોજન ઉપર જઈએ ત્યારે ઇષ્ટપ્રાગ્ભારા એ નામવાળી ઉત્તમ સિદ્ધશીલા પૃથ્વી આવેલી છે. આ સિદ્ધશીલા સ્ફટિક જેવી સ્વચ્છ અથવા ઉજ્જ્વલ છે. આકારમાં ગોળાકાર છે. અને તેની લંબાઈ તથા પહોળાઈ પીસ્તાલીસ લાખ યોજન પ્રમાણ છે. એટલે પીસ્તાલીસ લાખ યોજન પ્રમાણ મનુષ્ય ક્ષેત્ર છે અને તેની ઉપર તેટલા જ પ્રમાણવાળી સિદ્ધશિલા આવેલી છે, ૪૦૫

સિદ્ધ પ્રભુનું સ્થાન વિગેરે જણાવે છે:—

ત્યાંથી ઉપરના અન્ત્ય ગઉના એક છટ્ટા ભાગમાં,
 ત્રણસો તેત્રીસ ધનુષ બત્રીસ અંગુલ ક્ષેત્રમાં;
 સર્વ લોકાંતે અડીને સિદ્ધના જીવો વસે,
 ઉજ્જ્વલપણામાં તે શિલા ગોક્ષીર હિમ શિશિને હસે. ૪૦૬

અર્થ:—એ સિદ્ધશિલાની ઉપર બારમા યોજનના અંત ભાગમાં લોકોનો અંત આવે છે એટલે તેની ઉપર અલોક આવેલા છે. એમાં લોક અલોકોનો તદ્દાવત એ છે કે-લોકમાં છ દ્રવ્ય હોય છે અને અલોકમાં એકલું આકાશ દ્રવ્ય હોય છે. આ બારમા યોજનની અંદર પણ સર્વથી ઉપરનો છેલ્લો એક ગાઉ છે તેના એક છટ્ટા ભાગ જેટલા ક્ષેત્રમાં એટલે ત્રણસો તેત્રીસ ધનુષને ૩૨ અંગુલ જેટલા ઉર્ધ્વ ક્ષેત્રમાં સર્વ સિદ્ધ ભગવાનોનો વાસ છે.

અને તે સર્વ સિદ્ધો લોકાંતને અડીને એટલે સ્પર્શીને રહેલા છે. આ સિદ્ધ શિલા ગોક્ષીર એટલે ગાયનું દૂધ, હિમ એટલે બરફ તથા ચંદ્રને પણ હસનારી છે એટલે એ દૂધ બરફ અને ચંદ્રમાથી પણ અધિક ઉજ્જવલ અથવા સફેદ છે. ૪૦૬

સિદ્ધશિલાનો આકાર વિગેરે જણાવે છે:—

સંસ્થાન છત્રાકાર એનું બાર નામે શોભતી,
બહુ મધ્યમાં બડાઇ ગણતાં આઠ યોજનની થતી;
ખે બાબુ આગળ અનુક્રમે હોવે ઘટાડો તેહમાં,
પ્રતિયોજને અંગુલ પૃથક્ત્વે રાખજો ઈમિ ધ્યાનમાં. ૪૦૭

અર્થ:—આ સિદ્ધ શિલાનું સંસ્થાન એટલે આકાર છત્રાકાર એટલે ઉત્તાન છત્રના આકાર છે. વળી તે બાર નામ વડે શોભાયમાન છે. આ શિલાની બરોબર મધ્ય ભાગમાં બડાઇ ગણીએ તો આઠ યોજન પ્રમાણ થાય છે. ત્યાંથી જ ને બાબુએ છેડા તરફ અનુક્રમે ઘટાડો થતો જાય છે એટલે બડાઇ ઓછી ઓછી થતી જાય છે. એટલે એક એક યોજને અંગુલ પૃથક્ત્વ એટલે ૨ થી ૬ આંગળ જેટલો ઘટાડો થાય છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખજો. ૪૦૭

સિદ્ધશિલાની બડાઈમાં ઘટાડો વિગેરે જણાવે છે:—

અંગુલાસંખ્યેય ભાગ પ્રમાણ અંતિમ ભાગમાં,
મક્ષિકાની પાંખ કરતાં પાતળી બડાઈમાં;
અહિંથી ઉપર યોજન તણા ચોવીસમા તે ભાગમાં,
અંતિમે સિક્કો વસે નિજ ગુણ રમણતાનંદમાં. ૪૦૮

અર્થ:—એ પ્રમાણે ઘટતાં ઘટતાં અંતિમ ભાગમાં એટલે છેવટના છેડે બડાઈ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ રહે છે એટલે તેની બડાઈ માખીની પાંખ કરતાં પણ પાતળી હોય છે. અહીંથી ઉપર એક યોજનના ઉપરના છેડા ચોવીસમા ભાગમાં સિદ્ધો વસે છે, કારણ કે સિદ્ધની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એક યોજનના ચોવીસમા ભાગ પ્રમાણ હોય છે. મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટ શરીર ત્રણ ગાઉનું છે, અને તે યુગલીયાનું હોય છે, પરંતુ તેઓ મોક્ષે જતા નથી. પરંતુ જેની પાંચસો ધનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હોય તે મોક્ષે જાય, અને મોક્ષે જાય ત્યારે અહીંની અવગાહનામાંથી ત્રીજો ભાગ ઓછો થાય છે.

૧ સિદ્ધશિલાના બાર નામ આ પ્રમાણે:—૧ ઇષ્ટ, ૨ ઇષ્ટ પ્રાગ્ભારા, ૩ તન્વી, ૪ તનુતન્વી, ૫ સિદ્ધિ, ૬ સિદ્ધાલય, ૭ મુક્તિ, ૮ મુક્તાલય, ૯ લોકાત્ર, ૧૦ લોકસ્તૂપિકા, ૧૧ લોકાત્ર પ્રતિવાહિની; ૧૨ સર્વ જીવ સુખાવહા. એ ૧૨ નામ સિદ્ધશિલાના બાણવા.

જેથી પાંચસો ધનુષ્ય એ યોજનનો સોળમો ભાગ છે, તેમાંથી એક તૃતીયાંશ ઓછો થયો એટલે ૩૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ આંશુલ રહ્યા. તે યોજનનો એટલે ૮૦૦૦ ધનુષ્યનો ચોવીસમો ભાગ જાણવો. તથા અહીં રહેલા સિદ્ધો પોતાના જ્ઞાનાદિક ગુણોમાં રમણતા કરવા ૩૫ આનંદમાં તદ્દલીન રહે છે. ૪૦૮

અગીઆર શ્લોકમાં સિદ્ધનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

જીવપણું સંસારીનું જિમ દ્રવ્ય પ્રાણ નિયોગથી,
તેમ સિદ્ધનું જીવપણું છે ભાવ પ્રાણ નિયોગથી;
તીર્થ સિદ્ધાદિક પ્રકારે ભેદ પંદર જાણીએ,
ધ્યેય નિર્મલ ધ્યાવીને નિર્મલ પરમપદ પામીએ. ૪૦૯

અર્થ:—જેમ સંસારી જીવમાં જીવપણું દ્રવ્ય પ્રાણના સંબંધથી એટલે પાંચ ઇન્દ્રિય, મન જલ, વચન જલ, કાય જલ, એ ત્રણ જલ, આયુષ્ય અને શ્વાસોશ્વાસ એ પ્રમાણે દશ પ્રકારના દ્રવ્ય પ્રાણમાંથી સંભવતા દ્રવ્ય પ્રાણના સંયોગથી છે. તેમ સિદ્ધિમાં રહેલા મોક્ષના જીવોમાં જીવપણું ભાવ પ્રાણરૂપ જ્ઞાનાદિક ગુણોના સંબંધથી જાણવું. તથા આ સિદ્ધના તીર્થસિદ્ધ અતીર્થસિદ્ધ વગેરે પંદર ભેદો જાણવા. જે કે મોક્ષમાં ગએલા સર્વ જીવો તેો સરખા જ છે, છતાં આ પંદર ભેદ તેઓ અહીંથી મોક્ષમાં ગયા તે વખતની તેમની પૂર્વ અવસ્થાને લીધે કહ્યા છે. હે ભવ્ય જીવો! આ સિદ્ધ પ્રભુ ૩૫ નિર્મલ ધ્યેયતા શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરીને નિર્મલ એટલે કર્મ રૂપી મલથી રહિત પરમ પદ જે મોક્ષ તેને પામજો. ૪૦૯

સિદ્ધને જન્મ વિગેરે ન હોય, તેમાં કારણ વિગેરે જણાવે છે:—

અહિંઆં તજ દેહાદિ સિદ્ધિ વિષે રહે શાશ્વતપણે,
બીજ બળતાં હોય ના અંકુર ભવ અંકુરને;
અવકાશ રજ ના ઉપજવાનો કર્મ બીજ બળી જતાં,
કાર્ય હોવે કેમ કારણ મૂળથી જ વિનાશતાં. ૪૧૦

અર્થ:—આ સિદ્ધના જીવો અહીં એટલે જે ભવમાં મોક્ષે ગયા તે ભવમાં દેહાદિ એટલે શરીર, આયુષ્ય, કર્મ વગેરેનો સર્વથા ત્યાગ કરી સિદ્ધિમાં એટલે મુક્તિમાં શાશ્વત પાણે રહ્યા છે, એટલે ત્યાંથી કદાપિ સંસારમાં પાછું આવવું ન પડે તેવી રીતે રહેલા છે. અને એ મેળવેલી મોક્ષ અવસ્થા હંમેશાં કાયમ રહેવાની છે અને કદાપિ જતી રહેવાની નથી. કારણ કે જેમ બીજ બળી જાય તો તેમાંથી અંકુરો એટલે કૃણ્વે ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમ તે સિદ્ધના જીવોને ભવ એટલે ચાર ગતિ રૂપી સંસારરૂપી અંકુરોને ઉપજવાનો

જરા પણ અવકાશ એટલે સ્થાન રહેલું નથી, કારણ કે આ ભવરૂપી અંકુરોને ઉપજવાને કર્મરૂપી બીજની જરૂર છે, પરંતુ સિદ્ધના જીવોના કર્મરૂપી બીજજ બીજી ગએલાં છે તેથી જેમ બીજ વિના અંકુરો ન થાય તેમ કર્મ વિના સંસાર પણ સંભવે નહિ. સમજવાનું એ છે કે-જો કારણનો જ મૂલમાંથી સંપૂર્ણ નાશ થયો હોય તો પછી કાર્ય ક્યાંથી થાય ? અર્થાત્ ન જ થાય. તેમ કારણ રૂપ કર્મનો નાશ થયો તો તેના કાર્ય રૂપ ભવનો એટલે સંસારનો પણ સર્વથા નાશ થયો એમ સમજવું. ૪૧૦

સિદ્ધ પ્રભુના મોટા આઠ ગુણોનું સ્વરૂપ ત્રણ સ્તોત્રમાં જણાવે છે:—

આઠ કર્મ થકી અલગ એ અનંતાષ્ટક ધારતા,
જ્ઞાનાવરણના વિલયથી કેવલ અનંતું પામતા;
દર્શનાવરણ ક્ષયે દર્શન અનંતું સાધતા,
સમ્યક્ત્વ ક્ષાયિક ચરણ પામે મોહકર્મ વિનાશતા. ૪૧૧

અનંત સુખ તિમ વીર્યવાળા વેદ વિદન વિનાશથી,
અક્ષય સ્થિતિ પામતા આયુષ્ય કેરા વિરહથી;
જિમ અહિં આયુષ્ય પૂરું હોય ત્યારે જીવને,
અન્ય ભવમાંહે જવાનું તિમ નહિં પ્રભુ સિદ્ધને. ૪૧૨

રૂપને ધરવાપણું ના નામકર્મ વિનાશથી,
અવગાહના પામ્યા અનન્તી ગોત્રકર્મ વિયોગથી;
ઉચ્ચતા ને નીચતા કહેવાય જીવની ગોત્રથી,
સિદ્ધ પ્રભુને તેહવું ના સિદ્ધિ કેરા દિવસથી. ૪૧૩

અર્થ:—જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મથી અલગ થયેલા એટલે આઠ કર્મનો નાશ કરીને સિદ્ધ થયેલા જીવો અનંતાષ્ટક એટલે આઠ પ્રકારની અનંત વસ્તુને ધારણ કરે છે, તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયથી અનંત જ્ઞાન રૂપ કેવલ જ્ઞાન પામે છે. દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયથી અનંત દર્શન રૂપ કેવલ દર્શન પામે છે. મોહકર્મના ક્ષય થવાથી ક્ષાયિક સમકિત તથા ક્ષાયિક ચારિત્ર પામે છે. વેદ એટલે વેદનીય કર્મના નાશથી અનંત સુખને પામે છે. વિદ્ય એટલે અંતરાય કર્મના ક્ષયથી અનંત વીર્યને પામે છે, તથા આયુષ્ય કર્મના ક્ષયથી અક્ષય સ્થિતિને પામે છે. જેમ અહીંનું લોગવાતું આયુષ્ય પૂરું થાય ત્યારે સંસારી જીવોને બીજા ભવમાં જવું પડે છે, તેમ સિદ્ધ ભગવંતોને ત્યાંથી બીજે કોઈ ઠેકાણે જવું પડતું નથી. નામ કર્મનો નાશ થવાથી સિદ્ધના જીવને રૂપ (દેહ વિગેરે) ધારણ કરવું પડતું નથી તેથી તેમને અરૂપી શુભની પ્રાપ્તિ થાય

છે. અને ગોત્રકર્મનો ક્ષય થવાથી અનન્તી અવગાહના પામે છે. એટલે ઉચ્ચપણું અને નીચપણું જે ગોત્ર કર્મના ઉદયથી કહેવાય છે, તે ગોત્ર કર્મ નાશ પામેલું હોવાથી પ્રભુ મોક્ષે ગયા ત્યારથી પ્રભુને ઉચ્ચ નીચપણું કહેવાતું નથી. એ પ્રમાણે સિદ્ધના જીવોને આઠ કર્મના ક્ષયથી અનન્ત શુભવાળી અને અનન્ત કાળ સુધી રહેવાવાળી મુખ્યતાએ વસ્તુઓ (શુભો) જે પ્રાપ્ત થાય છે તે અનન્તાષ્ટક કહેવાય. ૪૧૧-૪૧૨-૪૧૩

સિદ્ધ શિક્ષાનું પ્રમાણ વિગેરે જણાવે છે:—

નરક્ષેત્ર કેશ માન સરખું માન સિદ્ધશિક્ષા તણું,
જે જ્યાં મરે ત્યાં ઉર્ધ્વ જઈને સ્થાન સાધે સિદ્ધિનું;
સમ શ્રેણિએ ઉંચે જતાં લોકાન્તને શોભાવતા,
ઉર્ધ્વ ગતિમાં ચાર કારણ આદિ પ્રભુજી ભાષતા. ૪૧૪

અર્થ:—જેટલું મનુષ્ય ક્ષેત્રનું પ્રમાણ છે તેટલું જ સિદ્ધશિક્ષાનું પણ પ્રમાણ છે, એટલે સિદ્ધશિક્ષા લંગાઈ ખેડાનાઈમાં પીસ્તાલીસ લાખ યોજન પ્રમાણ છે. અને મનુષ્ય ક્ષેત્ર ઉપર સીધી લાઈનમાં ખરેખર ઉંચે આવેલ છે. જે માણસ જે ઠેકાણે મોક્ષે જતાં મરણ પામે તે માણસ તે જ જગ્યાથી ઉપર સીધી લાઈનમાં સિદ્ધ શિક્ષા ઉપર લોકાન્તે પોતાનું સ્થાન લે છે. વળી એ જીવ શરીર છોડે કે તરત જ ઉર્ધ્વ (ઉંચે) સમશ્રેણિએ એટલે ઉપર સીધી લાઈનમાં બીજા આકાશ પ્રદેશોને સ્પર્શ્યા સિવાય એક જ સમયમાં લોકાન્તને શોભાવે છે એટલે લોકાન્તે જઈને અટકે છે, વળી મોક્ષે જતાં ઉર્ધ્વ ગતિ થવામાં પ્રભુ શ્રી રૂપલહેવે ચાર કારણો જણાવ્યાં છે (તે આગલી ગાથામાં જણાવે છે.) ૪૧૪

ઉર્ધ્વગતિ થવામાં ચાર કારણનું સ્વરૂપ વિગેરે જણાવે છે:—

પૂર્વ પ્રયોગ અસંગતા તિમ છેદ બંધનનો વળી,
ઉર્ધ્વ ગૌરવ કારણે ગતિ ઉર્ધ્વ પારંગત તણી;
જીવ સર્વાંગે નિકળતો, અસ્પૃશ્ય ગતિ સિદ્ધની,
જ્યાં એક સિદ્ધ તિહાં કહી છે સ્થિતિ અનન્તા સિદ્ધની. ૪૧૫

અર્થ:—પારંગત એટલે સંસાર સમુદ્રનો પાર પામેલા સિદ્ધ પ્રભુની ઉર્ધ્વગતિ થવામાં પહેલું કારણ (૧) પૂર્વ પ્રયોગ જાણવો, એટલે જેમ કુંભાર ચક્રમાં લાકડી નાખીને ચક્રને ગોળ ફેરવે છે. પછી લાકડી કાઢી લીધા પછીથી પણ જેમ ચક્ર ફર્યા કરે છે. તેમ મોક્ષે જતાં જીવનો યોગ બંધ પડયો છે, તે છતાં એવા પ્રકારના પૂર્વ પ્રયોગથી ઉર્ધ્વ ગતિ થાય છે, તથા (૨) બીજું અસંગતારૂપ કારણ જાણવું. જેમ માટીથી લેપાએલું તુંબડું પાણીમાં ડૂબે છે, પરંતુ પછી જેમ જેમ તે માટીનો લેપ પીગળીને ખરતો બંધ છે તેમ

તેમ તે તુંબડું ઉપર આવતું જાય છે અને માટી ગંધી ખરી જાય ત્યારે તે તુંબડું પાણીની સપાટી ઉપર આવે છે; તેમ જીવનો કર્મરૂપી લેપ જતો જાય તેમ તેમ જીવ પણ ઉર્ધ્વ ગતિને પામે છે. એમ કર્મ મેલ સંપૂર્ણ નાશ પામે ત્યારે જીવ ઉચે જાય છે. તથા (૩) ત્રીજું કારણ બંધન છેદ એટલે બંધનનો છેદ થવાથી ઉર્ધ્વ ગતિ થાય છે, તેનું દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે જાણવું—જેમ એરડાનું બીજ બંધનમાંથી છુટે ત્યારે પ્રથમ ઉંચું ઉછળે છે તેમ જીવ પણ કર્મ રૂપી બંધનથી છુટીને ઉચે જાય છે. તથા (૪) ચોથું કારણ ઉર્ધ્વ ગૌરવ જાણવું. જેમ ધુમાડો સ્વભાવે જ ઉચે ચડે છે તેમ જીવનો સ્વભાવ પણ ઉર્ધ્વ ગમન કરવાનો છે, આ ચાર કારણથી સિદ્ધનો જીવ ઉર્ધ્વ ગમન કરે છે. પરંતુ લોકાંતથી આગળ અલોકમાં ઉર્ધ્વગમન થતું નથી, કારણ કે ત્યાંથી આગળ અલોકમાં ધર્માસ્તિકાય નથી. અને ધર્માસ્તિકાય વિના જીવ પુણ્યલોકોનું ગમન થતું નથી. વળી જીવ મોક્ષે જતાં શરીરના કેઈ પણ એક અવયવ દ્વારાએ નીકળતો નથી, પરંતુ શરીરના સર્વ ભાગમાંથી એક સાથે બહાર નીકળે છે. વળી સિદ્ધની સ્પૃશ્ઠગતિ કહી છે એટલે અહીંથી નીકળતાં જે આકાશ પ્રદેશ સ્પર્શ્યા છે તે સિવાય બીજા આકાશ પ્રદેશને સ્પર્શ્યા સિવાય એક સમયમાં જ મોક્ષે પહોંચે છે, કારણ કે જે વચલા આકાશ પ્રદેશને સ્પર્શે તો લોકાંતે જતાં ઘણા કાલ થઈ જાય. વળી જ્યાં એક સિદ્ધ છે ત્યાં તેજ જગ્યામાં અનંત સિદ્ધ રહેલા છે. ૪૧૫

સિદ્ધશિલામાં કઈ રીતે સિદ્ધો રહે છે તે સ્પષ્ટતાથી જણાવે છે:—

દીપક પ્રભા અપવરકમાંહિ સમાય તિમ બહુ દીપનું,

તેજ પણ તેમાં સમાયે એમ રહેવું સિદ્ધનું;

નિયત નહિં સંસ્થાન પ્રભુનું અનિત્યસ્થ વચન ઇહાં,

પૂર્વ ભવના જેહવો આકાર પ્રભુનો છે તિહાં. ૪૧૬

અર્થ:—જેમ એક દીવાનો પ્રકાશ એક અપવરક એટલે એરડામાં સમાય છે એટલે તે દીવાના પ્રકાશના પુણ્યલોકોથી જે આખો એરડો પૂરાઈ ગયો છે તે જ એરડામાં બીજા ઘણા દીવાનો પ્રકાશ પણ સમાઈ શકે છે. તેવી રીતે જ્યાં એક સિદ્ધ રહેલ છે ત્યાં અનંતા સિદ્ધો પણ રહી શકે છે. તથા સિદ્ધિ ગતિમાં સિદ્ધ પ્રભુનું સંસ્થાન એટલે આકાર નિયત નથી. એટલે તેમનો અમુક એક પ્રકારનો જ આકાર હોય એવું નથી, તેથી પ્રભુનું સંસ્થાન અનિત્યસ્થ (અનિયત) એવા નામે પ્રસિદ્ધ છે. કારણ કે પૂર્વ ભવમાં એટલે છેલ્લા મનુષ્યભવમાં જીવનો જેવો આકાર હતો તેવો જ સિદ્ધનો આકાર સિદ્ધ અવસ્થામાં હોય છે, વળી પૂર્વ ભવમાં સિદ્ધની જે અવગાહના-ઉંચાઈ હતી, તે અવગાહનામાં પોલાણ ભાગો આત્મપ્રદેશો વડે પૂરાઈ જાય છે. તેથી બે તૃતીયાંશ અવગાહના બાકી રહે છે. તેથી જ ૫૦૦ ધનુષના પ્રમાણવાળો જીવ એક તૃતીયાંશ ભાગ ઘટવાથી ૩૩૩ ધનુષ ઊર અંગુલ જેટલી જ અવગાહના રાખીને સિદ્ધિગતિમાં જાય છે. ૪૧૬

સિદ્ધિપદ્મને પામ્યા પહેલાંની અવગાહના વિગેરે જણાવે છે:—

ઉંચાઈ સગ કર પાંચસો ધનુ જિનપતિને આશ્રયી,
ખે હાથની અવગાહના પણ અન્ય જનને આશ્રયી;
સિદ્ધનું સુખ સુર અનુત્તરથી અનંતા વર્ગનું,
કેવલી ન કહી શકે સુખ તેહ અનહદ સિદ્ધનું. ૪૧૭

અર્થ:—જિનપતિ એટલે તીર્થંકરને આશ્રીને જઘન્યથી સાત હાથની ઉંચાઈ હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચસો ધનુષ્ય એટલે ૧ (પા) ગાઉની ઉંચાઈ હોય છે અને સામાન્ય જિનને આશ્રીને જઘન્યથી ખે હાથની ઉંચાઈ હોય છે એટલે સિદ્ધમાં તેમની અવગાહના એક હાથને આઠ આંગળની હોય છે, આ સિદ્ધની જઘન્ય અવગાહના જાણવી. અને સામાન્ય જિનની પણ ઉત્કૃષ્ટથી પાંચસો ધનુષ્યની અવગાહના જાણવી, તથા સંસારી જીવોમાં સૌથી ઉત્કૃષ્ટ સુખ અનુત્તર વાસી દેવોનું ગણાય છે, તેમાં પણ સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોનું સુખ અધિક ગણાય છે તેથી પણ સિદ્ધ ભગવાનનું સુખ અનંતગુણ અધિક હોય છે, અને તે અનહદ એટલે મર્યાદા રહિત અનંત સુખને કેવલી જાણે પણ પરંતુ કહી શકતા નથી, કારણ કે સુખ અનંત છે. અને કેવળી પ્રભુનું આયુષ્ય થોડું છે. ૪૧૭

ખે શ્લોકમાં સિદ્ધ પ્રભુના સુખનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

અન્નાદિનું ક્ષણ સ્વસ્થતા ક્ષણવારની સંસારીને,
પણ નિરંતર સ્વસ્થતા કાયમ રહેતી સિદ્ધને;
સિદ્ધના આનંદની ઉપમા ન દીસે જગતમાં,
તે કારણે અનુપમ કહ્યું સુખ સિદ્ધ પ્રભુનું સિદ્ધિમાં. ૪૧૮

અર્થ:—જેમ ભૂખ્યા માણસને અન્નાદિ એટલે ધાન્ય, ક્ષણ વગેરે ખાવ પદાર્થો ક્ષણ વાર એટલે થોડા વખત સુધી સ્વસ્થતા એટલે શાંતિ આપે છે, અને ત્યાર પછી ફરીથી ભૂખ લાગે છે તેથી અસ્વસ્થતા થાય છે. તેવી રીતે સિદ્ધના જીવને નથી, કારણ કે તેમને તો ક્ષુધાદિકના અભાવે નિરંતર એટલે હંમેશાં કાયમની શાંતિ હોય છે. તેથી સિદ્ધના આનંદની ઉપમા જગતમાં આપી શકાય તેવી સારી બીજી વસ્તુ છે જ નહિ. તેથી મોક્ષમાં સિદ્ધ ભગવાનનું સુખ અનુપમ એટલે ઉપમા રહિત કહેવું છે. એટલે આ પદાર્થના જેવું સિદ્ધનું સુખ છે, એમ ન કહી શકાય. કારણ કે જગતમાં તેવો પદાર્થ નથી, કે જેની ઉપમા દઈને સિદ્ધનું સુખ યથાર્થ વર્ણવી શકાય. ૪૧૮

જંગલનિવાસી નગરમાં જઈ ભોગવે વર શર્મન,
નિજ ઠાણ આવી કહી શકે શું ? વિણ કલ્યા ઉપમાનને;

જંગલ વિષે તેવી ન ચીજ જેથી કહે એ શર્મને,

ઉપમા અભાવે જાણવું તેવું જ શિવના શર્મને. ૪૧૯

અર્થ:—આ જાળતને અમુક અંશે સમજાવવા માટે એક દૃષ્ટાંત જાણવા જેવું છે તે આ પ્રમાણે જાણવું. જંગલમાં રહેનાર કોઈ ભીલે નગરમાં જઈને રાજાના મહેલમાં ઉત્તમ સુખ ભોગવ્યું, તે જ્યારે જંગલમાં આવ્યો, ત્યારે ત્યાં ઉપમા દેવા લાયક પદાર્થના અભાવે તે ભીલ નગરના સુખનું વર્ણન શું કરી શકે? અર્થાત્ કરી શકતો નથી. કારણ કે જંગલને વિષે નગરસુખની ઉપમા આપી શકાય તેવી કોઈ વસ્તુ નહોતી. તેવી રીતે ઉપમા ન આપી શકાય તેવા મોક્ષના સુખ વિષે પણ તેમજ જાણવું. આ વિષે ભીલનું દૃષ્ટાંત ટુંકાણમાં આ પ્રમાણે જાણવું:—કોઈક નગરનો રાજા શિકાર કરવા જંગલમાં ગયેલો. તે તેના સાથીઓથી જંગલમાં છુટો પડી ગયો. થાક તથા તડકાને લીધે તેને ભૂખ તથા તરસ લાગી છે, પરંતુ ત્યાં પાણી તથા ખાવાનું નહિ હોવાથી તેની આમતેમ તપાસ કરવા લાગ્યો. સારા નસીબે તે ફરતાં ફરતાં ભીલોનાં ઝુંપડાની નજીક આવી પહોંચ્યો. ત્યાં એક ભીલે તે રાજાની આગતા સ્વાગતા કરી, તેની ભૂખ તરસ મટાડી. રાજા તેના ઉપર ઘણો પ્રસન્ન (રાજી રાજી) થઈ ગયો અને તે ભીલને પોતાની સાથે તેના નગરમાં આવવાનો આગ્રહ કર્યો તેથી ભીલે તે કબુલ કર્યું. રાજાના માણસો પણ રાજાની શોધમાં ત્યાં આવી ચડ્યા. તેમની સાથે રાજા અને ભીલ નગરમાં ગયા. ત્યાં મોટાં મોટાં મકાનો તથા રાજાનો મહેલ વગેરે જોઈને તે ભીલ બહુ આશ્ચર્ય પામ્યો. ત્યાં રાજાએ તેને સાઈં સાઈં ખાવાનું આપ્યું તથા સારાં વસ્ત્રો પહેરવા માટે આપ્યાં તેથી તે ભીલ આનંદ પૂર્વક મોજમજા ભોગવતો ત્યાં રહ્યો છે. એ પ્રમાણે ભીલનો કેટલોક કાળ આનંદમાં ગાળ્યો ગયો. એક વખત તે ભીલને પોતાનું જંગલનું સ્થાન સાંભરી આવવાથી ઘણો આગ્રહ કરીને રાજાની રજા મેળવી જંગલમાં આવ્યો. ત્યાં તેની આસપાસ ભીલ લોકો ફરી વળ્યા, અને નગરની મજા કેવી હતી તે વિષે વારંવાર પૂછવા લાગ્યા. તે ભીલ પણ પોતાને કેવું સુખ હતું તે જણાવવાને ઘણો આતુર હતો, પણ તે જંગલમાં કોઈ પણ ઉપમા આપવા લાયક વસ્તુ નહિ હોવાથી વર્ણન કરી શક્યો નહિ. તે પ્રમાણે મોક્ષમાં સિદ્ધ પ્રભુનું સુખ જાણવું. ૪૧૯

મોક્ષનું સુખ શાથી મળે? તે વિગેરે જણાવે છે:—

ત્રેષ્ઠ દર્શન યોધ સંયમ સાધનાથી તે મળે,

સાધના ભેગી કરતાં ભવ્ય જન સિદ્ધિ વરે;

જિનરાજ ભાષિત તત્ત્વરૂચી આ ત્રેષ્ઠ દર્શન જાણીએ,

એકારણે ઉત્પત્તિ તેની ચિત્તમાંહિ વિચારીએ. ૪૨૦

અર્થ:—ઉપર જણાવ્યું તે મોક્ષમુખ ઉત્તમ દર્શન એટલે સમકિત, બોધ એટલે સમ્યક્જ્ઞાન અને સંયમ એટલે ઉત્તમ ચારિત્ર તેની સાધનાથી મળે છે. એ ત્રણેની ભેગી સાધના કરવાથી ભવ્ય જીવ મોક્ષને મેળવે છે પરંતુ તેમાંની એકની અથવા બેની સાધનાથી મોક્ષ મળતું નથી. તેમાં પ્રથમ સમ્યક્દર્શનનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—જિનેશ્વરે કહેલાં જીવ, અજીવ વગેરે નવ તત્ત્વોની રૂચિ તે ઉત્તમ સમ્યક્દર્શન અથવા સમકિત બાણવું. આ સમકિતની ઉત્પત્તિ બે કારણોથી થાય છે એ પ્રમાણે ચિત્તમાં વિચારવું. ૪૨૦

સમ્યક્દર્શનનું સ્વરૂપ વિગેરે જણાવે છે:—

નિજ સ્વભાવે તેમ ઉપદેશે લહે સમ્યક્ત્વને,

મિથ્યાત્વ ભાવે જીવ કરતા કમ થકી ત્રણ કરણને;

પહેલું યથાપ્રવૃત્ત તિમ અપૂર્વ તિમ અનિવૃત્તિ એ,

કમસર પ્રવૃત્તિ એહની ધુર કરણ કાર્ય વિચારીએ. ૪૨૧

અર્થ:—પોતાની મેળે જે સમકિત થાય તે પહેલું નિસર્ગ સમકિત કહેવાય છે. અને ગુરૂ વગેરેના ઉપદેશથી થાય તે બીજું અધિગમ સમકિત કહેવાય. એમ બે પ્રકારે સમકિત થાય છે. આ સમકિત મેળવતાં મિથ્યાત્વમાં વર્તતા ભવ્ય જીવો અનુક્રમે ત્રણ કરણ કરે છે. તેમાં પહેલું યથાપ્રવૃત્ત કરણ બાણવું. બીજું અપૂર્વ કરણ અને ત્રીજું અનિવૃત્તિ કરણ બાણવું. આ ત્રણે કારણોની પ્રવૃત્તિ અનુક્રમે ચાલે છે. તેમાં પહેલા યથાપ્રવૃત્ત કરણ વડે શું કાર્ય થાય? તેની વિચારણા આ પ્રમાણે બાણવી. ૪૨૧

યથાપ્રવૃત્તિ કરણનું સ્વરૂપ વિગેરે જણાવે છે:—

જીવ અનાદિ નિગોદમાંહી જોરથી કૃત કર્મના,

દુઃખને સહંત અકામ નિર્જરણાદિ કારણ ગણ તણા;

અનુભાવથી દાખલ થતાં વ્યવહાર રાશિમાં અને,

દ્રવ્યાદિથી પામે તથા ભવ્યત્વ સ્થિતિ પરિપાકને. ૪૨૨

અર્થ:—સંસારી જીવ પહેલાં અનાદિ નિગોદમાં એટલે ^૧અવ્યવહાર રાશિમાં (અનાદિ કાળ વાળી સાધારણ વનસ્પતિ કાયમાં અથવા અનંતકાયમાં) રહેલો હોય છે, ત્યાં રહ્યો થકો

૧ જે જીવો અનાદિ કાળથી કોઈ પણ વખતે બહાર નિગોદ પણાને અથવા પૃથ્વીકાયાદિ ભાવને પામ્યા નથી એવા અનાદિકાળ વર્તી સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિ જીવોનો સમુદાય તે અવ્યવહારરાશિ કહેવાય, અને એકવાર પણ એ અવ્યવહાર રાશિમાંથી નિઃશીને પૃથ્વીકાયાદિ ભાવને અથવા બહાર ભાવને પામે, તો તે વ્યવહાર રાશિમાં આવ્યો કહેવાય, પુનઃ એ જ જીવ સૂ. સાધા. વનસ્પતિમાં બીય તો પણ તે વ્યવહાર રાશિવાળો જ જીવ ગણાય.

કૃતકર્મના એટલે પ્રથમનાં બાંધેલા કર્મોને લોગવતો દુઃખને સહન કરે છે, અનુક્રમે તે જીવ અકથ્ય નિર્જરા વગેરે કારણોના સમુદાયના પ્રભાવથી વ્યવહાર રાશિમાં એટલે બાહર નિગોદ વગેરે અવસ્થામાં ઢાળા થાય છે, અકામ નિર્જરા એટલે ઈચ્છા વિના દુઃખને સહન કરવાથી થતી અદ્ય નિર્જરા (જાણવી,) એ પ્રમાણે અકામ નિર્જરાથી વધતો વધતો સંજી પચ્ચે-દ્રિય પર્યાયામાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં દ્રવ્યાદિથી એટલે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી તથા-લભ્યત્વ સ્થિતિના પરિપાકને પામે છે, તેથી તે જીવને મે ક્ષે જવાનો કાલ ઘણો થોડો બાકી રહે છે. ત્યાર બાદ યોગ્ય અવસરે મોક્ષે જવા યોગ્ય સમયગ્ દર્શનાદિકને અનુકૂળ સાધનો મેળવી શુભ પરિણામમાં આગળ વધી યથાપ્રવૃત્ત કરણ પ્રાપ્ત કરે છે. ૪૨૨

તાસ ગ્રંથિ પ્રદેશ કેરા શુદ્ધ અધ્યવસાય એ,

પહેલું યથાપ્રવૃત્ત કરણ વિચાર ઈમ મન ધારીએ;

પ્રથમ બીજા કર્મ ત્રીજા વેદ અષ્ટમ વિદનની,

જાણજો સ્થિતિ ત્રીસ કોડાકોડિ સાગર ચારની. ૪૨૩

અર્થ:—તે લભ્ય જીવના ગ્રંથિ પ્રદેશને પમાડનારા (ત્યાં સુધીની હદના) જે શુદ્ધ અધ્યવસાય તે પહેલું યથાપ્રવૃત્ત કરણ જાણવું. ધન-ગાંઠ રાગ દુષ્ટના પરિણામ રૂપ જે અધ્યવસાય તે ગ્રંથિ અથવા ગાંઠ કહેવાય. (જેમ સંજ્ઞા પડી ગએલી ગાંઠ ઉકેલવી મુશ્કેલ હોય છે તેમ આ અધ્યવસાય રૂપી ગાંઠ પણ નાશ કરવી મુશ્કેલ છે) અહીં સુધી અલભ્ય જીવો પણ આવે છે. પરંતુ તે જીવો ગ્રંથિ ભેદ કરી શકતા નથી, અને જેટલા લભ્ય જીવો પણ ગ્રંથિ સ્થાન સુધી આવે છે તે બધા એ ગ્રંથિ ભેદ કરી શકતા નથી, પરંતુ જેઓને સમક્ષિતની પ્રાપ્તિ થવાની હોય તેઓજ ઉત્કૃષ્ટ આત્મભળ ફેરવીને ગ્રંથિભેદ કરી શકે છે. અહિં યથા એટલે પહેલાંના જેવી, પ્રવૃત્તિ એટલે ક્રિયા કરતાં જે (સારા) અધ્યવસાય પ્રકટે, તે યથાપ્રવૃત્તિ કરણ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે યથા-પ્રવૃત્ત કરણના શબ્દાર્થની વિચારણા મનમાં વિચારવી. અહીં આગળ કર્મની કેટલી કેટલી સ્થિતિ ઓછી થાય તે જણાવવાને માટે પ્રથમ કયા કયા કર્મની સ્થિતિ કેટલી કેટલી હોય છે તે જણાવે છે:—પ્રથમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મની અને બીજા દર્શનાવરણીય કર્મની તથા ત્રીજા વેદ એટલે વેદનીય કર્મની અને અષ્ટમ એટલે આઠમા વિદન એટલે અંતરાય કર્મની એમ ચાર કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમની જાણવી. ૪૨૩

સિત્તેર કોડાકોડિ સાગર મોહની સ્થિતિ જાણીએ,

વીસ સાગર નામ ગોત્ર તણી કદી ના ભૂલીએ;

પથર નદીનો જિમ ઘસાતાં હોય ગોળ સ્વભાવથી,

ઉક્ત સ્થિતિમાંથી ઘણો ક્ષય હોય તેમ સ્વભાવથી. ૪૨૪

અર્થ:—ચોથા મોહનીય કર્મની સીત્તેર કોડકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, તથા છઠ્ઠા નામ કર્મની અને સાતમા ગોત્ર કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીસ કોડકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ છે, એ વાત કદાપિ ભૂલવી નહિ. જેવી રીતે નદીનો પત્થર ઘસાતાં ઘસાતાં જેમ સ્વાભાવિક એટલે કુદરતી રીતે ગોળ થઇ જાય છે, તેમ ઉપર ગણાવેલી સ્થિતિમાંથી સ્વભાવે જ અકામ નિર્જરા વિગેરે કારણો વડે ઘણી સ્થિતિનો ફાય (ઘટાડો) થાય છે. ૪૨૪

ત્રીસમાંથી અધિક ઓગણત્રીસ વીસમાંથી ઓગણી,
સિત્તેરમાંથી એમ અગણોતેર કોડકોડીની;
સ્થિતિ ઘટતાં પામતા આથી જ અંધિ પ્રદેશને,
જાય કયરો તો વિણાસે વસ્ત્ર કેરા ડાઘને. ૪૨૫

અર્થ:—જે ચાર કર્મોની ત્રીસ કોડકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિ છે તેમાંથી ઓગણત્રીસ કોડકોડી સાગરોપમથી કાંઈક અધિક પ્રમાણુની સ્થિતિ ઘટી જાય એટલે ઓછી થાય છે. મોહનીયની સિત્તેર કોડકોડી સાગરોપમની સ્થિતિમાંથી અગણોતેર કોડકોડી સાગરોપમથી અધિક પ્રમાણુમાં ફાય થાય છે. તથા નામ અને ગોત્રની વીસ કોડકોડી સાગરોપમમાંથી ઓગણીસ કોડકોડી સાગરોપમથી અધિક સ્થિતિ ઘટી જાય એટલે સાતે કર્મની એક કોડકોડી સાગરોપમ અંદર એટલે અંત.કોડકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિ રહે ત્યારે જીવો અંધિ પ્રદેશને પામે છે, એટલે અંધિપ્રદેશની નજીક આવે છે. જેમ ડાઘવાળા ને મેલા વસ્ત્રને લાગેલો કયરો પ્રથમ દૂર થાય, ત્યાર પછી જ તે વસ્ત્રનો જે ડાઘ તે નીકળી શકે, તેવી રીતે અહીં પણ ઘણી મોટી કર્મસ્થિતિ રૂપ કયરો નાશ પામ્યા પછી જ અંધિ રૂપ ડાઘને નાશ કરી શકાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જાડીની એટલે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે કરી ન્યૂત એક કોડકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિ સિવાયની ઘણી સ્થિતિનો નાશ થવાનું શું કારણ ? આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ખુલાસો જણાવવાને માટે વસ્ત્રના ડાઘનું દૃષ્ટાંત જણાવ્યું છે. અહીં વસ્ત્રની જગ્યાએ મિથ્યાત્વી જીવનો આત્મા સમજવો, અને ડાઘની જગ્યાએ અંધિ સ્થાન સમજવું. તથા ડાઘની ઉપર ચોટેલા કયરાની જેવી કર્મની લાંબી સ્થિતિ સમજવી. અંધિની વ્યાખ્યા તથા ત્રણે કરણનો ક્રમ સમજાવનારી બે ગાથા આ પ્રમાણે બાણવી.

ગંઠિત્તિ સુદુઘ્નેઓ-કવ્વલ્લઘણગૂઢરૂઢગંઠિવ્વ ॥
જીવસ્સ કમ્મજ્ઞિઓ-ઘણરાગદોસપરિણામો ॥ ૧ ॥
જા ગંઠી તા પદ્મ-ગંઠિ સમ્મદ્ધઓ મવે વીયં ॥
અનિયદ્ધિકરણં પુણ-સમ્મત્તપુરવ્વલ્લે જીવે ॥ ૨ ॥

અંથિનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

વાંસ કેરી ગાંઠ જેવા ભાવ રાગ દ્વેષના,
અંથિ જાણો એહ હોડી જેમ જોરે વાયુના;
પાછી હોં તિમ કેઈ જોરે તીવ્ર રાગ દ્વેષના,
પાછા હોં કેઈક રહે ત્યાં જાસ મધ્યમ ભાવના. ૪૨૬

અર્થ:—જેમ વાંસની ગાંઠ લેદવી મુશ્કેલ છે તેમ તેના સરખી રાગ દ્વેષના પરિણામ રૂપ અંથિ-ગાંઠ તે પણ લેદવી મુશ્કેલ જાણવી. જેમ હોડી પવનના જોરથી પાછી હોં છે તેમ કેટલાક જીવો તીવ્ર એટલે આકરા રાગ દ્વેષનો ઉદય થવાથી પાછા હોડી જાય છે. એટલે અંથિનો લેદ કરી શકતા નથી, કારણ કે તેમની પરિણામની વિશુદ્ધિની જે ધારા ચાલતી હોય તે મંદ પડી જાય છે. આવા પ્રકારના જીવો પતિત પરિણામી જાણવા. વળી જેમની મધ્યમ ભાવના હોય એટલે જોઈએ મધ્યમ વિશુદ્ધ પરિણામ વાળા હોય તે જીવો અંથિ સુધી આવીને ત્યાં જ બહુ કાલ સુધી સ્થિર રહે છે પરંતુ તેઓ અંથિલેદ કરતા નથી, તેમજ તેઓ અંથિના સ્થાનથી પાછા પણ વળતા નથી. આવા જીવો અવસ્થિત પરિણામી જાણવા. ૪૨૬

અપૂર્વ કરણ વિગેરેનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

આત્મ વીર્યોદ્ધાસ પ્રગટાવી અપર કરણે કરી,
અંથિલેદ કરંત ચઉ ગતિ જીવ સ્થિરતા આદરી;
તે પછી અનિવૃત્તિથી મિથ્યાત્વને વિરલું કરી,
પામતા સમ્યક્ત્વને હરખાય જીતી ભટ અરિ. ૪૨૭

અર્થ:—જેમની વિશુદ્ધિની ધારા વધતી જાય છે એટલે સમયે સમયે અનંતગુણી વિશુદ્ધિ વધતી જાય છે તેવા ભવ્ય જીવો બીજા અપૂર્વ કરણે કરીને અંથિલેદ કરે છે. એટલે કર્મજનિત જે ગાઠ રાગ દ્વેષના પરિણામ હતા તેને પોતાની વિશુદ્ધિ વડે મંદ પાડી દે છે. આ અંથિલેદ ચારે ગતિના સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવ સ્થિરતા આદરીને એટલે વિશુદ્ધિથી પાછા નહિ પડીને કરે છે. અને તે અંથિલેદ કર્યા પછી ત્રીજા અનિવૃત્તિ કરણ વડે મિથ્યાત્વને વિરલ કરે છે એટલે મિથ્યાત્વને ઓછા માદક ભાવવાળું કરે છે. તેથી મિ. થ્યાત્વની સ્થિતિના બે વિભાગ કરીને વચમાં અન્તર્મુહૂર્ત જેટલું આંતર કરે છે. તેમાંની પહેલી અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ પ્રથમ સ્થિતિને ભોગવીને તે અન્તર્મુહૂર્તવાળા આંતરામાં આવીને સમકિત પામે છે. તે વખતે જેમ કોઈ સુલટ શત્રુને જીતીને અતિ હર્ષ પામે તેમ તે સમકિતી જીવ પણ અત્યંત હર્ષ પામે છે. ૪૨૭

અધિગમ સમ્યક્ત્વાદિનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

આન્તર્મુહૂર્તિક એહ પ્રગટે સુગુણ સહજ સ્વભાવથી,

ઔપદેશિક તેહ જે ગુરુરાજના ઉપદેશથી;

ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક વેદક ઉપશમે સાસ્વાદને,

પાંચ ભેદ વિચારી ચાહો નિર્મલા સમ્યક્ત્વને. ૪૨૮

અર્થ:—એ પ્રમાણે ત્રણ કરણ કર્યા પછી અન્તર્મુહૂર્ત કાલના પ્રમાણવાળો એ સમ-
કિત રૂપી સુગુણ એટલે જીવનો આત્મિક ગુણ સ્વાભાવિક એટલે ગુરુના ઉપદેશ વિના સહેજે
પ્રગટ થાય તે નિર્મળ સમકિત જાણવું. અને બીજું ગુરુ મહારાજના ઉપદેશથી જે પ્રગટે
તે ઔપદેશિક અથવા અધિગમ સમકિત જાણવું. આ સમકિતના (૧) ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ
(૨) ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ, (૩) વેદક સમ્યક્ત્વ (૪) ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અને (૫) સાસ્વા-
દન સમ્યક્ત્વ એવા પાંચ ભેદ છે, તે વિચારીને નિર્મલ એટલે વિશુદ્ધ સમકિત ગુણની ચાહના
રાખો એટલે હે લબ્ય જીવો ! તમે સર્વથી પ્રથમ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ગુણ ઉપજો, એવો
પ્રયત્ન કરો. ૪૨૮

ત્રણ શ્લોકમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ વિગેરે જણાવે છે:—

સાત પ્રકૃતિ નાશથી જે હોય શ્રદ્ધા તેહને,

જાણવું ક્ષાયિક લહે ઈગ વાર આ સમ્યક્ત્વને;

પામ્યા પછી કાયમ રહે સાદિ અનન્ત સ્વરૂપથી,

અગિઆર ગુણકાણે રહે એ અવિરતિ ગુણકાણથી. ૪૨૯

અર્થ:—અનંતાગુણથી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ તથા સમકિત મોહનીય,
મિશ્ર મોહનીય અને મિથ્યાત્વ મોહનીય એ સાત પ્રકૃતિના સંપૂર્ણ ક્ષયથી જે શ્રદ્ધા ગુણ
પ્રગટ થાય તે ક્ષાયિક સમકિત કહેવાય છે. આ ક્ષાયિક સમકિત જીવને સંસારમાં એકજ
વાર પ્રાપ્ત થાય છે અને આવ્યા પછી કદાપિ જતું નથી, પરંતુ સદાકાળ કાયમ રહે છે.
અને આ સમકિતવાળો જીવ લવિષ્યમાં કેવલી થઈને મોક્ષે જાય છે. માટે આ સમકિત
સાદિ અનન્ત સ્થિતિવાળું કહ્યું છે. એટલે પ્રથમ પ્રાપ્ત થયું ત્યારે સાદિ એટલે શરૂઆત
થઈ પરંતુ હવે અનન્ત કાલ સુધી રહેવાનું છે માટે અનન્ત કહેવાય. આ સમકિત ચોથા
ગુણકાણથી ચૌદમા અયોગી સુધીનાં અગિઆર ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે. ૪૨૯

સિદ્ધિમાં પણ એહ હોવે મનુજ જે જિન સમયનો,

તેહ ક્ષાયિકને લહે જિન સમય તે ક્યાં સુધીનો ?

ઋષભ વિહરણ કાળથી શ્રી જંખૂસ્વામી કેવલી,

હોય લેવો ત્યાં સુધીનો જિનસમય જાણો વળી. ૪૩૦

અર્થ:—વળી આ સમકિત મોક્ષે જનાર જીવોને મોક્ષમાં પણ હોય છે. અને એ સમકિત જિનકાલિક મનુષ્યને હોય છે. પરંતુ તે સિવાય હોતું નથી. એમાં ભરત ક્ષેત્રને આશ્રીને જિન સમય ક્યાં સુધીનો લેવો ? એવા પ્રશ્નના જવાબમાં જાણવું કે ઋષભદેવ પ્રભુના વિચરવાના સમયથી માંડીને છેદલા કેવલી શ્રી જંજૂસ્વામી કેવલી આ ભરત ક્ષેત્રમાં વિચરતા હતા ત્યાં સુધીનો જિન સમય જાણવો. તેટલા વખતમાં આ ભરતક્ષેત્રના મનુષ્યને ક્ષાયિક સમકિત થાય. તેથી હાલ વર્તમાન કાળે આ ક્ષેત્રમાં ક્ષાયિક સમકિત કોઈ પણ જીવને પ્રાપ્ત થાય નહિં. ૪૩૦

શરૂઆત ક્ષાયિક પામવાની નરગતિમાં નિયમથી,
ક્ષાયિક રૂચિના એક ભવ તિમ ચાર ભવ ઉત્કૃષ્ટથી;
પાંચ ભવ પણ કોઈ જીવને આશ્રયીને સંભવે,
પણ હોય તેવા અદ્ય જીવો ચાર બહુના સંભવે. ૪૩૧

અર્થ:—આ ક્ષાયિક સમકિત ક્ષયોપશમ સમકિતવાળા જિનકાલીન મનુષ્યને જ થાય છે, માટે તે ક્ષાયિક પામવાની શરૂઆત એટલે ક્ષયોપશમ સમકિતમાંથી ત્રણ કરણ વડે ક્ષાયિક સમકિત મેળવવાની ક્રિયાની શરૂઆત નિશ્ચે કરીને મનુષ્ય ગતિમાં જ થાય છે. અને તેની સંપૂર્ણતા ચારે ગતિમાં થાય છે. કારણ કે આવી શરૂઆત કરનાર મનુષ્ય ત્રીજા કરણમાં વર્તે તો જો તે વખતે આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તો મરીને પ્રથમ બાંધેલ ચાર ગતિમાંની ગમે તે એક ગતિમાં ઉપજે છે, અને ત્યાં તે ક્ષાયિક સમકિત પામે છે એટલે સમકિત મોહનીયનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરે છે જેથી ક્ષાયિક સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ આ ક્ષાયિક સમકિતી મનુષ્યે જો આયુષ્ય ન બાંધ્યું હોય, તો તેજ ભવમાં એક જ જાય છે, માટે તેનો એક ભવ કહ્યો છે, અને જો આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તો ત્રણ અથવા ચાર ભવ કરે છે. તેમાં દેવતા અથવા નારડીનું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તો ત્રણ ભવ થાય, અને મનુષ્ય અથવા તિર્યંચનું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તો ચાર ભવ થાય, કારણ કે મનુષ્ય અથવા તિર્યંચનું યુગલીયાનું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તેવા મનુષ્યને ક્ષાયિક સમકિત થાય. પરંતુ સામાન્ય મનુષ્ય તિર્યંચનું આયુષ્ય બાંધનાર મનુષ્યને ક્ષાયિક સમકિત થતું નથી અને તે યુગલિયો મરીને અવશ્ય દેવ થાય અને ત્યાંથી મરીને મનુષ્ય થઈને મોક્ષે જાય માટે ચાર ભવ થાય, અહિં કૃષ્ણ મહારાજ વગેરેની જેવા કોઈક જીવને પાંચ ભવ પણ કહ્યા છે તેથી ક્ષાયિક સમકિતને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ ભવ પણ હોય, પરંતુ તેવું કોઈક જ મનુષ્યને સંભવે છે, ઘણાની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ ચાર ભવ જ સંભવે. ૪૩૧

ક્ષાયોપશમિક વિગેરે જે સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

અનંતાનુબંધી ચારે ત્રિવિધ દર્શન મોહની,
સાતમાંથી પ્રદેશોદય પર તણો જ રસોદય;

સમ્યક્ત્વ મોહ ઇહાજ શ્રદ્ધા તે ક્ષાયોપશમિક કહે,

ઔપશમિકે બેઉ કરેા ઉદય રજ પણ ના રહે. ૪૩૨

અર્થ:—અનંતાનુબંધી એટલે જેનાથી અનંત સંસારની પરંપરા બંધાય તેવા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર ભેદ તથા ત્રણ પ્રકારે દર્શન મોહનીય એટલે સમકિત મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય અને મિથ્યાત્વ મોહનીય એ સાત પ્રકૃતિમાંથી સમકિત મોહનીય સિવાય બીજી છ પ્રકૃતિનો ૧ પ્રદેશોદય હોય અને સમકિત મોહનીયનો ૨ રસોદય હોય, તે વખતે જીવને જે શ્રદ્ધા થાય તે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ જાણવું, અને જે સાત પ્રકૃતિના બંને પ્રકારના ઉદયમાંથી એટલે રસોદય કે પ્રદેશોદય એ બન્ને ઉદયમાંથી એકે પ્રકારનો ઉદય જરા પણ હોતો નથી એટલે એ સાત પ્રકૃતિઓમાંથી કોઈ પણ પ્રકૃતિનો ઉદય જ હોતો નથી તે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ કહેવાય. ૪૩૨

સાસ્વાદન અને વેદકનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

મિથ્યાત્વ ભાવ તણી ધુરે ને અનંતાનુબંધિના,

ઉદયે જ ઉપશમ સ્વાદ સાસ્વાદન કહું હે ભવિજના;

સાતમાંથી ક્ષય છનો સમ્યક્ત્વ મોહ ખપાવતાં,

ચરમ અંશ સમય વિષે સમ્યક્ત્વ વેદક પામતા. ૪૩૩

અર્થ:—ઉપર કહેલ ઉપશમ સમકિતનો કાલ અંતર્બુદ્ધિનો છે, તેમાંથી જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિ કાલ બાકી હોય તે વખતે મિથ્યાત્વે નય તેની પહેલાં અનંતાનુબંધી કષાયના ઉદયથી ઉપશમ સમકિત વમતાં તેના કાંઈક સ્વાદવાળું સાસ્વાદન સમકિત કહેલું છે, વળી હે ભવ્ય જનો ! પૂર્વે કહેલી સાત પ્રકૃતિમાંથી સમકિત મોહનીય સિવાય છ પ્રકૃતિનો સંપૂર્ણ ક્ષય થાય અને સમકિત મોહનીય ખપાવવા માંડી છે તે ખપાવતાં ખપાવતાં છેલ્લો અંશ ખપાવવાનો બાકી રહે ત્યારે જે શ્રદ્ધા શુણ્ણ હોય તેને વેદક સમકિત કહેવાય છે, અને છેલ્લો અંશ ખપાવે ત્યારે ક્ષાયિક સમકિત થાય છે.

૧—૨ જે પ્રકૃતિનાં દલિયાંનો રસ બીજી પ્રકૃતિનાં રસ રૂપે ભોગવાય તે પ્રદેશોદય. અહીં અનંતાનુબંધીનાં દલિયાં અપ્રત્યાખ્યાનીય વિગેરે કષાયની સાથે ભોગવાય. એટલે અનંતાનુબંધીનો રસ અનંતાનુબંધી રૂપે ન ભોગવાય, પરંતુ અપ્રત્યાખ્યાનીય આદિ રૂપે ભોગવાય તેથી અનંતાનુબંધીનાં દલિયાંનો પ્રદેશોદય કહેવાય. તથા મિથ્યાત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીયનાં દલિયાં સમકિત મોહનીયના રસોદયની સાથે ભોગવાય માટે તે મિથ્યાત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીયનો પ્રદેશોદય કહેવાય. અને જે પ્રકૃતિનો રસ તે પ્રકૃતિ રૂપે જ ભોગવાય તે રસોદય જાણવો. અહીં સમકિત મોહનીયનો રસ સમકિત મોહનીય રૂપે જ ભોગવાય છે માટે સમકિત મોહનીયનો રસોદય કહ્યો. આવું સ્વરૂપ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં હોય છે.

સમ્યક્ત્વ અને શ્રદ્ધાના સંબંધમાં એટલું તો જરૂર યાદ રાખવું જોઈએ કે—સમ્યક્ત્વ એ આત્માના વિશિષ્ટ નિર્મલ પરિણામ રૂપ છે, તે પરિણામ સમ્યક્ત્વ મોહનીયાદિ સાતે પ્રકૃતિના ક્ષયોપશમાદિથી પ્રકટ થાય છે. અને પ્રશમ સંવેગાદિ પાંચ લક્ષણથી જાણી શકાય છે, આ જાણતમાં શ્રી આવશ્યક નિયુક્તિમાં કહ્યું છે કે-સે અ પરિણામે પસત્યસમ્મત્ત-મોહણીયકમ્મવેઅણોવસમ્મયલ્લઓવસમ્મસમુત્થે પસમસંવેગાદિલિંગે સુદ્ધે આયપરિણામે વપ્પણત્ત ॥ અને શ્રદ્ધા ‘એ’ પ્રતીતિ સ્વરૂપ માનસિક પરિણામ રૂપ છે, જ્યાં સમ્યક્ત્વ હોય ત્યાં શ્રદ્ધાની લજ્જના હોય છે, અને જ્યાં શ્રદ્ધા હોય, ત્યાં સમ્યક્ત્વ જરૂર હોય છે, તીર્થ-કર પ્રભુ માતાના ગર્ભમાં હોય, ત્યારે તેમને મન:પર્યાસિ પૂરી થયા પહેલાં સમ્યક્ત્વ હોય જ, અને મન: પર્યાસિ પૂરી થયા બાદ શ્રદ્ધા પણ હોય. એટલે શ્રદ્ધાનું કારણ સમ્યક્ત્વ છે, અને કારણ (સમ્યક્ત્વ) માં કાર્ય (શ્રદ્ધા) નો ઉપચાર કરીને બંને વ્યવહારમાં એક તરીકે ગણાય છે એટલે સમ્યક્ત્વ અને શ્રદ્ધામાં ફરક ગણાતો નથી, આ જાણતની સ્પષ્ટ બીના સમજવા માટે શ્રી સિદ્ધચક્રની પૂજના સ્પષ્ટાર્થને જોવાની લલામણ કરું છું. ૪૩૩

રોચક સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

ગુણથી ત્રિવિધ પણ રોચકાદિક ભેદથી સમ્યક્ત્વ આ,
દૃષ્ટાન્ત હેતુ વિણ અડગ વિશ્વાસ જિન ઉક્તાર્થમાં;
તેહ રોચક જાણીએ વિસ્તાર બોધ ધહાં નહિં,
રૂચિ માત્ર ધરતા સરલ જનને હોય ઇમ જાણો સહી. ૪૩૪

અર્થ:—વળી આ સમકિત જિનેશ્વર પ્રભુએ કહેલ તત્ત્વમાં રૂચિ વિગેરે ગુણને આશ્રીને રોચક વગેરે ત્રણ પ્રકારનું છે. જિનેશ્વર લગવતે કહેલા પદાર્થોમાં યોગ્ય દૃષ્ટાન્ત તથા યોગ્ય હેતુ એટલે કારણની સમજણ વિના પણ અડગ એટલે નિશ્ચલ વિશ્વાસ રાખવો તે રોચક સમકિત કહેવાય. આ સમકિતવાળાને વિસ્તારથી તત્ત્વબોધ હોતો નથી, પરંતુ રૂચિ માત્ર એટલે શ્રદ્ધાને ફક્ત ધારણ કરે છે, અને તે સરલ એટલે ઝડપે સ્વભાવવાળા જીવને એ રોચક સમકિત હોય છે એમ નક્કી જાણવું. ૪૩૪

દીપક સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

હોય શ્રદ્ધા હીણ પોતે પણ પમાડે અન્યને,
સમ્યક્ત્વ સમજવી વિશેષે હેતુ તિમ દૃષ્ટાન્તને;
તેહ દીપક જાણીએ હોવે અશ્રદ્ધાવંતને,
બોધ હોવે દીપકે ને હોય લબ્ય અલબ્યને. ૪૩૫

અર્થ:—પોતે શ્રદ્ધા રહિત હોય, પરંતુ બીજાને હેતુ તથા દૃષ્ટાન્ત વગેરે સમજાવીને સમકિત પમાડે તે દીપક સમકિત કહેવાય છે, જેમ દીપક એટલે દીવો બીજાને પ્રકાશ આપે, પરંતુ પોતાના નીચે અંધારું હોય તેમ આ સમકિતવાળાને રૂચિ એટલે શ્રદ્ધા ન હોય એટલે એ બીજાને બોધ કરી સમ્યક્ત્વ પમાડે છે, પરંતુ પોતાને સમ્યક્ત્વ નથી, માટે આ સમકિતવાળો ભવ્ય પણ હોય અને અભવ્ય પણ હોય છે, વળી આ મિથ્યાદૃષ્ટિ દીપક સમ્યક્ત્વને હેતુ દૃષ્ટાન્તાદિનો બોધ હોય છે ને તેથી જ એ બીજાને સમજાવી સમ્યક્ત્વ પમાડી શકે છે, એવા પ્રકારનું આ દીપક સમ્યક્ત્વ બાણવું. ૪૩૫

કારક સમ્યક્ત્વ તથા સમ્યક્ત્વના લક્ષણ જણાવે છે:—

શ્રદ્ધા સહિત ચરણાદિ કેરી સાધના કારક કહે,
બોધ ભજના રૂચિ અને કિરિયા નિયત ભાવે રહે;
સંવેગ શમ નિર્વેદ કરણાથી અને આસ્તિક્યથી,
સમ્યક્ત્વ ગુણ પરખાય લક્ષણ એહના તે તેહથી. ૪૩૬

અર્થ:—હવે ત્રીજા કારક સમકિતવાળાને શ્રદ્ધા હોય તે સાથે તે ચારિત્રની સાધના પણ કરે છે. આ સમકિતવાળાને વિસ્તાર બોધની એટલે હેતુ દૃષ્ટાન્તાદિવાળા વિસ્તૃત જ્ઞાનની ભજના છે એટલે તેવું જ્ઞાન હોય અથવા ન પણ હોય, પરંતુ રૂચિ એટલે શ્રદ્ધા તથા કિરિયા એટલે ચારિત્રની સાધના નિયત ભાવે એટલે અવશ્ય હોય છે. વળી આ સમકિત પારખવાનાં એટલે ઓળખવાનાં પાંચ લક્ષણ ક્યાં છે તે આ પ્રમાણે બાણવા—
૧ પહેલું સંવેગ એટલે વૈરાગ્ય ભાવ, બીજું શમ એટલે ક્રોધની મંદતારપ સમતા, ત્રીજું નિર્વેદ એટલે સંસાર ઉપર ઉદાસી ભાવ, ચોથું કર્ણ એટલે જીવો પ્રત્યે દયા ભાવ અને પાંચમું આસ્તિક્ય એટલે આસ્થા, એ પાંચ લક્ષણોથી આ જીવ સમ્યક્દૃષ્ટિ હશે એમ બીજા જીવ અનુમાન કરી શકે છે, કારણ કે સમ્યક્દૃષ્ટિને એ એકાદિ લક્ષણો જરૂર હોય છે. ૪૩૬

સંવેગનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

સંસાર કેરી તુચ્છતા ને કર્મના જ વિપાકને,
હૃદયે વિચારત વિષય પ્રત્યે પામતા વરાગ્યને;
તેહવો વૈરાગ્ય જે સંવેગ તે અવધારીએ,
કર્મફળ કરનાર પામે કર્મ કરતાં ચેતીએ. ૪૩૭

અર્થ:—સંસારની તુચ્છતા એટલે સંસારના પદાર્થોની અસારતા તથા અનિત્યતા તથા કર્મના વિપાકને એટલે ઉદયને હૃદયમાં વિચારતાં ધનિદ્ર્યોના વિષયો પ્રત્યે વૈરાગ્યભાવ પ્રગટે છે. એ રીતે વિષયો પ્રત્યે જે વૈરાગ્ય થવો તે સંવેગ નામનું પહેલું લક્ષણ બાણવું

તયા કર્મનો કરનાર તેનાં પુરાં ફળ પામે છે માટે કર્મ કરતી વખતે ચેતીને ચાલવું જોઈએ. એટલે કર્મબંધ કરતી વખતે વિચાર રાખવો જોઈએ જેથી તેના ઉદયથી ફળ ભોગવતી વખતે પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે નહિ. એ પ્રમાણે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો સંવેગ ગુણની ભાવના ભાવે છે. ૪૩૭

ઉપશમ ગુણનું સ્વરૂપ વિગેરે જણાવે છે:—

આથ ચાર કષાયનો જ્યારે ઉદય વર્તે નહિ,
તે સમયમાં પ્રગટ હોવે જેહ ગુણ તે શમ સહી;
એહ હોય સ્વભાવથી ચિત્તે કષાય વિપાકને,
ક્યાવતાં પણ શમ ગુણી સંગી બને ના કોધનો. ૪૩૮

અર્થ:—પ્રથમના ચાર કષાયનો એટલે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો જ્યારે તીવ્ર ઉદય હોતો નથી તે વખતે જે ગુણ પ્રગટ થાય તે ગુણને શમ કહેવામાં આવે છે. શમ એટલે સમતા અથવા શાંતિ બાજુવી. આ સમતા ગુણ સ્વભાવથી ઉપજે છે અથવા ચિત્તમાં કષાયના વિપાકનો એટલે કષાયનો ઉદય કેવા પ્રકારનાં માઠાં પરિણામ ઉપજાવે છે તેની વિચારણા કરવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી શમગુણી એટલે સમતા ગુણવાળો ક્રોધનો સંગી બનતો નથી એટલે ક્રોધને વશ થતો નથી. એ શમ નામનું બીજું લક્ષણ બાજુવું. ૪૩૮

ક્રોધ કરતો કોઈ કદિ તો તેહ એમ વિચારતા,
ભૂલ મુજ છે કે નહિં જે હોય તો જ સુધારતા;
ના હોય તો ધોળી સમા ધોળી કદી તે ના બને,
રાખી ક્ષમા ને યાદ કરતા અધિક ગુણધર જીવને. ૪૩૯

અર્થ:—આ શમગુણીની ઉપર કોઈ કદાપિ ક્રોધ કરે છે તો તે એમ વિચારે છે કે મારા ઉપર આ મનુષ્ય ક્રોધ કરે છે, તો તેમાં મારી ભૂલ છે કે નહિ તે તપાસે. જે પોતાની ભૂલ જણાય તો તે ભૂલ સુધારે છે, અને જે પોતાની ભૂલ ન હોય તો તે ધોળીના સરખા ધોળી કદાપિ બનતા નથી. એટલે જેમ ધોળી બીજના મેલને ધુવે છે તેમ આ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો પણ બીજની ઉપર ક્રોધ કરીને પોતે મેલો બની પોતાના કર્મ મેલને ધોતો નથી, પરંતુ ક્ષમાભાવ રાખીને પોતાથી અધિક ગુણવાળા જીવને યાદ કરે છે. હું છે કે—

આકુળદેન મતિમતા-તત્ત્વાર્થવિચારણે મતિઃ કાર્યા ॥

યદિ સત્યં કિં કોપઃ ? સ્યાદનૃતં કિં નુ કોપેન ! ॥ ૧ ॥ ૪૩૯

ગુણનું સ્વરૂપ નિર્વેદ જે ગાથામાં જણાવે છે:—

સંસાર કારાગાર બંધન રૂપ સગાં ઇમ ચિંતના,
સંવેગવાળા જીવની નિર્વેદની આ ભાવના;

આ ગુણે રૂચિવંત જીવો પાપ કરતાં પણ ડરે,

ભવ છોડવા નિત આહતા સંયમતણી પ્રીતિ ધરે. ૪૪૦

અર્થ:—વૈરાગ્યવંત જીવ સંસાર તે એક કેદખાનું છે અને તેમાં સગાં એટલે કુટુંબી જનો બાંધન રૂપ એટલે બેડી સમાન છે, એમ વિચારે છે, તે સંવેગવાળા એટલે વૈરાગ્યવાન જીવની નિર્વેદની ભાવના છે એટલે સંસાર ઉપર ઉદાસીપણાની ભાવના જાણવી, વળી એ સંવેગ ગુણ વડે શ્રદ્ધાવાળા જીવો પાપનાં કાર્યો કરતાં પણ ભય રાખે છે, તેમને આ ભવ એટલે સંસાર ત્યાગ કરવાની આહતા-ઈચ્છા હોય છે. અને ચારિત્ર પ્રત્યે પ્રીતિ રાખે છે એટલે ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાના પરિણામવાળા હોય છે. ૪૪૦

મુનિવેષ ધરમાં રાખતા નિત દેખતા સન્મુખ થતા,

સંયમ તણી બીજા જનોને સત્ય વાત જણાવતા;

આત્મલક્ષ્ય ન ચૂકતા સર્વિ કર્મ કારણ છોડવા,

તીવ્ર યત્ન કરંત આ નિર્વેદવાળા જાણવા. ૪૪૧

અર્થ:—વળી એવા સંવેગ વડે સંસારથી ખેદ પામેલા અને મુક્તિની અભિલાષાવાળા હોવાથી એ નિર્વેદવાળા જીવો પોતાના ધરમાં મુનિનો વેષ રાખે છે અને તેને હુમ્મેશાં જુવે છે, તેથી કરીને પોતાના ચારિત્ર લેવાના પરિણામ જાગતા રહે. વળી પોતાની ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાની સાચી ઈચ્છા બીજાઓને પણ જણાવે છે, અને તેઓ આત્મલક્ષ્ય એટલે આત્માને શું સાધવાનું છે? તે જાણત લગાર પણ ભૂલતા નથી, એટલે તેઓ સંસારી કાર્ય કરતા હોય તો પણ તેઓનું લક્ષ્ય તો આત્મહિત કરવાનું જ હોય છે, આથી કર્મ બાંધ થવાનાં સર્વ કારણો છોડી દેવાને તેઓ ઘણો ઉદ્યમ કરે છે, આવા જીવોને નિર્વેદવાળા જીવો જાણવા. અર્થાત્ એવી ભાવના તે સમ્યક્ત્વનું નિર્વેદ નામનું ત્રીજું લક્ષણ જાણવું. ૪૪૧

અનુકંપાનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

ભવ સમુદ્રે ખૂડતા એકેન્દ્રિયાદિક જીવની,

જેઈ પીડા ધારવી કરૂણા તથા તસ દુઃખની;

વાત જાણી દુઃખ ધરવું મુક્ત કરવા દુઃખથી,

શક્તિ મુજબ પ્રવૃત્તિ અનુકંપા કહી એ તત્ત્વથી. ૪૪૨

અર્થ:—એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના જે જીવો આ સંસાર રૂપી સમુદ્રમાં ડૂબી રહ્યા છે તેમનું છેદન ભેદનાદિ દુઃખ જોઈને તેમની ઉપર દયા ભાવ ધારણ કરવો, તથા તેમના દુઃખની વાત જાણીને દુઃખી થવું, તેમજ તે દુઃખી જીવોને તેમના દુઃખમાંથી છોડાવવા સારૂ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરવો એ તત્ત્વથી એટલે ખરેખરી અનુકંપા કહી છે. એટલે એજ ભાવ અનુકંપા તે સમ્યક્ત્વનું ચોથું લક્ષણ છે. ૪૪૨

પરતત્ત્વ સાંભળતાં છતાં પણ શ્રેષ્ઠ આર્હત તત્ત્વમાં,
 નિઃશંક શ્રદ્ધા જેહ તે આસ્તિક્ય જાણે દૂંકમાં;
 જે ક્ષણે સમ્યક્ત્વ અજ્ઞાની તિહાં જ્ઞાની બને,
 જે વિભંગ જ્ઞાન તે પણ ધરત અવધિ સ્વરૂપને. ૪૪૩

અર્થ:—પરતત્ત્વ એટલે બીજા મતવાળાની મોટી મોટી અમરકારી વાતો સાંભળવા છતાં પણ સર્વથી શ્રેષ્ઠ અરિહંત ભગવંતે કહેલા તત્ત્વ ઉપર જ નિઃશંક એટલે કોઈ પણ જાતની શંકા વિના જે શ્રદ્ધા એટલે તેમનાં વચન સત્ય છે એવી આસ્થા રાખવી પરંતુ કામાદોળ સ્થિતિ નહિ તે આસ્તિક્યનો દુઠ્ઠો અર્થ જાણવો. વળી સમ્યક્ત્વનો એવો પ્રભાવ છે કે જે સમયે સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય તેજ ક્ષણથી અજ્ઞાની જીવ જ્ઞાની થાય છે. એટલે મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન બદલાઈને અનુક્રમે મતિ જ્ઞાન અને શ્રુત જ્ઞાન થાય છે. અને જે મિથ્યાત્વી જીવને વિભંગ જ્ઞાન હોય છે તેને સમકિત થાય ત્યારે તે વિભંગ જ્ઞાન બદલાઈને અવધિજ્ઞાન થાય છે. ૪૪૩

રાજમંદિર જેહવું શાસન ગણે જન રચિધરા,
 કુટુંબને પ્રતિપાલતા પણ ચિત્તથી ના રતિધરા;
 ધાવના દૃષ્ટાન્તથી ન્યારો ગણે નિજ આત્મને,
 ઉપસર્ગ કેરા સમયમાં પણ ધારતા સમ્યક્ત્વને. ૪૪૪

અર્થ:—વળી રચિને ધરનારા એટલે સમકિતવંત જીવો જિન શાસનને રાજ મહેલ સરખું ગણે છે. તેમજ પોતાના પરિવારનું પોષણ કરે છે તે છતાં ચિત્તથી એટલે ખરા ભાવથી તે કુટુંબ પ્રત્યે પ્રીતિ એટલે આસક્તિ રાખતા નથી. જેવી રીતે ધાવ માતા (બીજાના બાળકને ધવડાવનાર સ્ત્રી, જે કે પોતાના પુત્રની પેઠે બીજાના બાળકને ધવરાવે છે પરંતુ તેનું ખરું ચિત્ત—પ્રીતિ તો પોતાના બાળકમાં જ હોય છે, તેમ સમ્યક્દષ્ટિ જીવો કુટુંબનું પાલન કરતાં છતાં પણ પોતાના આત્માને તેનાથી જુદો ગણે છે. અને ઉપસર્ગ એટલે દેવાદિથી કરાએલ સંકટના સમયમાં પણ પોતાના સમ્યક્ત્વને દૃઢતાથી ધારણ કરી રાખે છે એટલે બીજાના ભયથી પોતાના સમ્યક્ત્વ ગુણને છોડતા નથી. અહિં શ્રી જિન-શાસનને રાજમહેલની ઉપમા આપી તે ઉપમાની ઘટના સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે—

(૧) જેમ રાજમહેલમાં જુની જુની જાતના અનેક પ્રકારના રત્નો હોય છે. તે (રત્નો) અંધકારને દૂર કરે છે અને મહેલના મધ્ય ભાગ વિગેરે પ્રકાશિત કરે છે. તેવી રીતે શ્રી જિન શાસન (૩૫૧ રાજમહેલ) માં રત્નની જેવા મતિજ્ઞાન વિગેરે જ્ઞાનના ભેદો હોય છે. તે અજ્ઞાન ૩૫૧ અંધકારને દૂર કરે છે. અને ત્રણ ભુવનને પ્રકાશિત કરે છે. એટલે ઉદ્ધવ-

લોક, અધોલોક, તિર્થલોકમાં રહેલા પદાર્થોના સ્વરૂપને જણાવે છે. તાત્પર્ય એ છે કે શ્રી જિનશાસનને અકચકાટ બનાવનાર જ્ઞાનના લેહો છે.

(૨) તથા રાજમહેલમાં જેમ સુંદર મણિ વિગેરેથી જડેલા આભૂષણો (ધરેણાં) હોય છે. અને તે ધરેણાં રાજા વિગેરેના શરીરને શોભાવે છે. તેમ અહીં શ્રી જિનશાસન (૩૫૧ મહેલ) માં ધરેણાંના જેવી આમર્ષોષધિ વિગેરે જુદી જુદી જાતની ઋદ્ધિઓ (લબ્ધિઓ) હોય છે. તે (ઋદ્ધિઓ) ઉત્તમ ગુણવંત મુનિરાજના શરીરને શોભાવે છે.

(૩) જેમ રાજમહેલમાં અનેક પ્રકારના સુંદર રેશમી વિગેરે વસ્ત્રો હોય છે અને તે બહુ સુંદર હોવાથી સજ્જન પુરૂષોના મનને આકર્ષે છે, તેમ અહીં શ્રી જિનશાસન (૩૫૧ રાજમહેલ) માં ઉત્તમ વસ્ત્રની જેવા જુદી જુદી જાતના તપના લેહ શોભી રહ્યા છે. તે તપના લેહ બહુ જ સુંદર હોવાથી ઉત્તમ પુરૂષોના મનને આકર્ષે છે એટલે ઉત્તમ જીવોનું મન તેમાં જોડાય છે.

(૪) તથા રાજમંદિરમાં જેમ સુકોમલ ઉજ્જવલ રેશમી વસ્ત્રના બનાવેલા ચંદ્રવામાં ઘણાં સુંદર મોતીઓ લટકતાં શોભે છે. કારણ કે મોતીઓની રચના—ગોઠવણ બહુ સુંદર કરેલી હોય છે તેથી તે મોતીઓની લટકતી સેરો બહુ શોભે છે, તેમ અહીં શ્રી જિનેન્દ્રના શાસન ૩૫૧ રાજમંદિરમાં વિનય નમ્રતાદિ ગુણવાળા તેમજ ક્રિયા કલાપની સુંદર ગોઠવણ-વાળા જે આરિષ્ટ અને ક્રિયારૂપ અનેક મૂળ ગુણ તથા અનેક ઉત્તર ગુણો ૩૫ મોતીઓ શોભે છે (અહિં ૫ મહાવ્રત અને ૫ આણુવ્રતો તે અનુક્રમે સર્વવિરતિ ને દેશવિરતિ આરિષ્ટના મૂળ ગુણ છે, અને પિંડવિશુદ્ધિ આદિ તથા દિશાવિરમણ વિગેરે વ્રતો તે ઉત્તરગુણ ૩૫ છે) અને એજ ગુણો અહિં શ્રી જિનશાસન ૩૫ રાજમંદિરમાં ચંદ્રવાને શોભાવનારા મોતીઓના લટકતા લટો (શુશ્ણ) ના જેવા શોભે છે. અને ભવ્યાત્માઓના ચિત્તને અતિ આદહાદ ઉપજાવે છે.

(૫) તથા રાજમંદિરમાં જેમ સુગંધીદાર તામ્બૂલ—પાન ખીડાં હોય છે તેમ શ્રી જિનેન્દ્રશાસન ૩૫૧ રાજમંદિરમાં મુખને શોભાવનાર એવા અતિ સુગંધથી ચિત્તને અત્યંત આનંદ આપનારાં સત્ય વચનો તે ઉદાર—પ્રધાન તામ્બૂલ (નાગરવેલના પાન) ના જેવા શોભે છે. એટલે જિનશાસનનું ફરમાન એ છે કે સાચું બોલવું.

(૬) તથા રાજમંદિરમાં જેમ ભમરાઓના ચિત્તને આનંદ આપનારી, વિચિત્ર રચનાથી શુંથેલી સુંદર પુષ્પમાળાઓ ત્યારે દિશામાં સુગંધ ફેલાવે છે, તેમ શ્રી જિનેન્દ્ર શાસન ૩૫ રાજમંદિરમાં મુનિ ૩૫૧ ભમરાઓને અત્યંત આનંદ આપનારાં એવા તે અઢાર હજાર શીલાંગરથી જ્ઞાનક્રિયાની વિચિત્ર રચનાવાળા હોવાથી મનોહર પુષ્પમાળાઓના જેવા શોભી રહ્યા છે. કે જે શીલાંગો ૩૫ માળાઓમાં મુનિ ૩૫૧ ભ્રમરો તદ્દલીન થઈ શીલા-ચારનો સુંદર આસ્વાદ લઈ રહ્યા છે.

(૭) તથા રાજમન્દિરમાં જેમ ગોશીર્ષ ચંદનાદિ ઉત્તમ દ્રવ્યોનાં અનેક પ્રકારનાં વિલેપનો હોય છે જેનું વિલેપન કરવાથી અંગનો દાહ શાન્ત થાય છે, તેમ શ્રી જિનેન્દ્ર શાસન રૂપી રાજમન્દિરમાં સમ્યગ્દર્શન તે ગોશીર્ષચંદનાદિકના વિલેપન જેવું શોભી રહ્યું છે, કારણ કે મિથ્યાત્વ અને કષાય રૂપ અગ્નિથી તપેલા લબ્ય જીવો સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિથી અત્યંત શાન્ત થઈ જાય છે. કારણ કે સમ્યગ્દર્શન પામતાં મિથ્યાત્વનો અને અનંતાનુબંધી જેવા ઉગ્ર કષાયોનો ઉદય મંદ પડી જાય છે.

એ પ્રમાણે શ્રી જિનેન્દ્ર શાસનને રતનાદિ પદાર્થોવાળું રાજમન્દિર કહેવાનું કારણ એ છે કે જેમ રાજમન્દિરને પ્રાપ્ત કરતાં સર્વ દુઃખો નાશ પામી સર્વ પ્રકારનાં સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતે કહેલા અથવા દર્શાવેલા સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રની પ્રધાનતાવાળા શ્રી જિનેન્દ્ર શાસનમાં જે જીવો વર્તે છે તે મહા ભાગ્યશાળી જીવો નરક રૂપી અંધારા કૂવાને પૂરી દે છે. એટલે નરક ગતિમાં જતા નથી, તથા તેઓ બંદીખાના સરખી તિર્યંચ ગતિમાં જતા નથી. તથા તે ભાગ્યશાળી જીવોએ કુમનુષ્યપણાનાં દુઃખો નાશ કર્યાં જાણવાં, તથા કુદેવપણું વિગેરે ખરાબ સ્વરૂપથી વાસિત ચિત્તના સંતાપનો પણ નાશ કર્યો છે, તથા તેમણે મિથ્યાત્વરૂપ વેતાલ (દુષ્ટ દેવવિશેષ) નો નાશ કર્યો છે એમ જાણવું. અને રાગાદિ શત્રુઓનો નાશ કર્યો છે, તથા કર્મના સમૂહ રૂપી અજીર્ણને પચાવી દીધું છે, અને વૃદ્ધાવસ્થાના વિકારો નષ્ટ કર્યા છે, મૃત્યુના લયનો હાથ છેદી નાખ્યો છે, તથા તે ભાગ્યશાળી જીવોએ સ્વર્ગનાં ને મોક્ષનાં વિવિધ સુખો હથેલીમાં પ્રાપ્ત કર્યાં છે એટલે સ્વાધીન કર્યાં છે. તથા શ્રી અરિહંત પ્રભુના દર્શનમાં વર્તતા તે ભાગ્યશાળી જીવો સાંસારિક સુખોની અવગણના કરે છે તથા સર્વ સંસારના વિસ્તારને હેય બુદ્ધિએ ગ્રહણ કરે છે. એટલે છોડવા યોગ્ય માને છે, અને કેવળ મોક્ષમાં જ પોતાનું ચિત્ત એકતાથી પરોવી દે છે. માટે એવા જીવોને ‘મને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે કે નહિ’ આવી અયોગ્ય શંકા થતી જ નથી, એટલે મને મોક્ષ વહેલો મોડો પણ અવશ્ય થશે જ એમ માને છે. કારણ કે જે ઉપેય (કાર્ય) ને માટે જે ઉપાયો છે તે ઉપાયો તે ઉપેય (કાર્ય) પ્રત્યે પ્રતિકૂલ હોતા જ નથી, આ ન્યાય-શાસ્ત્રના પ્રમાણે મોક્ષ એ ઉપેય છે અને ઉત્તમ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર એ ઉપાયો છે, માટે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રથી મોક્ષ પ્રાપ્તિ અવશ્ય હોય છે જ, પરંતુ એમાં ભજના (હોય અથવા ન હોય એવો વિકલ્પ) હોય જ નહિ. ૪૪૪

કઠિન બીના સમજતા ના કર્મના કદી ઉદયથી,

ત્યારે ગણુંતા સત્ય જિનપતિ વચન મનના ભાવથી;

રાગાદિ કારણ જૂઠના તે તીર્થપતિને રજ નથી,

નિર્ગ્રંથ પ્રવચન આત્મ હિતકર માનતા બહુ રંગથી. ૪૪૫

અર્થ:—વળી આ સમકિતી જીવો પોતાનાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના ઉદયથી કદાચ કઠિન બીના એટલે દ્રવ્યાનુયોગાદિની ઝીણી ઝીણી હકીકતોને ન સમજી શકે, તો પણ જિનેશ્વરનાં વચન જોતાં છે એવું માનતા નથી, પરંતુ તેમનાં વચન સાચાં જ છે એવું ભાવ પૂર્વક માને છે. કારણ કે જ્યુદ્ધ જોલવામાં મનના રાગ દ્વેષ ક્રોધ લોભ હાસ્ય અને ભય હેતુઓ જિનેશ્વર ભગવંતમાં જરા પણ છે જ નહિ. કારણ કે તેમણે મોહનીય કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય કર્યો છે. તેથી સત્યવાદી એવા નિર્ઐશ્ય પ્રવચન એટલે જિનેશ્વરનાં સિદ્ધાન્ત જ આત્માને હિતકારી છે એમ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવો ઘણા આનંદ પૂર્વક માને છે. ૪૪૫

અરિહંત જિનમત ત્યાં રહેલા ભવ્ય વિણ સંસારમાં,
શેષ કચરો ભાવના રચિવંતની નિજ હૃદયમાં;

નિજ વંશમાં સમ્યક્ત્વ થાપે જેહ તેણે સિદ્ધિની,
સન્મુખ કર્યો સવિ વંશ બલિહારી સદા સમ્યક્ત્વની. ૪૪૬

અર્થ:—અરિહંત એટલે વીતરાગ શ્રી તીર્થંકર ભગવંત, જિનમત એટલે તે તીર્થંકરોએ કહેલો મત એટલે જૈન ધર્મ તથા જૈન ધર્મમાં વર્તતા ભવ્ય જીવો એ ત્રણ સિવાય બાકીની બધી વસ્તુઓ આ સંસારમાં કચરા સમાન છે, આવા પ્રકારની ભાવના રચિવંત એટલે સમકિતી જીવના હૃદયમાં હોય છે. તથા જેણે પોતાના વંશની અંદર સમકિતનું સ્થાપન કર્યું એટલે જેમણે પોતાના કુટુંબને સમકિતવાળું બનાવ્યું તેમણે પોતાના સઘળા વંશને મોક્ષની સન્મુખ કર્યો છે એમ જાણવું, માટે સમકિતની હંમેશાં બલિહારી જાણવી. ૪૪૬

શક્ય કિરિયા આદરે બીજા વિષે શ્રદ્ધા ધરે,
સમ્યક્ત્વ તુંખે ભવ્ય જનતા ભવ જલધિને ઝટ તરે;

કાળ થોડો પણ મળે સમ્યક્ત્વ સંસૃતિ જલધિને,
ચુલુ કરે બહુ વાર પામે નહિ ના સમ્યક્ત્વને. ૪૪૭

અર્થ:—આ સમકિતી જીવ પોતાથી બની શકે તેવી ધાર્મિક ક્રિયાઓ આદરે છે (કરે છે) અને જે પોતાથી બની શકે નહિ તેવી ક્રિયાઓને વિષે શ્રદ્ધા રાખે છે, એટલે તે કરવા યોગ્ય છે એમ માને છે અને તેવા અવસરને પણ ઇચ્છે છે. એ પ્રમાણે આ સમકિત રૂપી તુંખડા વડે ભવ્ય જીવો આ સંસાર રૂપી સમુદ્રને તરે છે. અહીં સમકિતને તુંખડાની ઉપમા આપી છે, કારણ કે જેમ તુંખડા વડે સમુદ્ર ઝટ તરી શકાય છે, એક અંત-મુહૂર્ત જેટલા વખત સુધી પણ જો સમકિત થયું હોય તો તે જીવને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અર્ધ-પુદ્ગલ પરાવર્ત જેટલો જ સંસાર બાકી રહે છે, તેથી તે સંસાર રૂપી સમુદ્રને ચૂકુ કરે

છે એટલે ધણી જ અદ્ય કરી નાખે છે, માટે જ કહ્યું છે કે સંસારમાં જુદાં તો ઘણી વખત મળે છે પણ સમકિત વારંવાર મળતું નથી. ૪૪૭

રત્નનિધિ સમ જ્ઞાન કારણ માનજો સમ્યક્ત્વને,
પુણ્યપુરતું દ્વાર મૂળ સમ બોધિ તરતું એહને;
ચારિત્ર ધન ભાજન જલધિ સમ જાણુજો સમ્યક્ત્વને;
શા કામની ? તેવી પ્રભુતા જેહ દેતી દુઃખને. ૪૪૮

અર્થ:—તથા સમ્યક્ત્વ રત્નના ભંડાર જેવું છે, તથા ઉત્તમ જ્ઞાનને મેળવવાનું કારણ સમકિત છે એમ તમે માનજો. કારણ કે ઉપર કહી ગયા તેમ જ્યારે સમકિત થાય છે ત્યારે અજ્ઞાન પણ જ્ઞાનરૂપ થઈ જાય છે. વળી આ સમકિત પુણ્ય રૂપી નગરમાં પ્રવેશ કરવાના બારણા જેવું છે. તથા બોધિ રૂપી વૃક્ષને ઉગાડવામાં ને દઢ કરવામાં મૂળ સરખાં સમકિત છે, તથા ચારિત્ર રૂપી ધનને સાચવી રાખવામાં ભાજન સરખું છે, તથા જ્ઞાનાદિ ગુણરૂપ રત્નો મેળવવાને જલધિ એટલે સમુદ્ર સરખું સમકિત જાણવું, જેથી મોક્ષપદ સરખી શાશ્વત સુખદાયક પ્રભુતા આપનાર સમ્યક્ત્વ છે માટે સંસારની જે પ્રભુતા દુઃખને આપે છે તેવી પ્રભુતા શા કામની ? એટલે જે પ્રભુતા પરિણામે દુઃખદાયી નીવડે તે પ્રભુતા ફોગટ છે. ૪૪૮

સમ્યક્ત્વ રૂપ સાચા ધને ધનવંતપણું અવધારીએ,
થીર સુખને જેહ આપે સત્ય ધન તે માનીએ;
સમ્યક્ત્વથી જ સફલપણું દાનાદિતું ના ભૂલીએ,
મિત્ર બંધુ લાભ પ્રવહણુ તીર્થ નિધિ અસિ સદશ એ. ૪૪૯

અર્થ:—ખર્ચ ધનવાનપણું સમકિત રૂપી સાચા ધન વડે જાણવું. કારણ કે સાચું ધન તો તેજ કહેવાય કે જે સ્થિર એટલે કાયમ સુખ આપે, જેથી સમકિત જ સાચું ધન છે કે જે નિશ્ચલ સુખને આપનાર છે. વળી દાનાદિતું એટલે દાન, શીલ, તપ વગેરેની સફળતા પણ સમકિતથી જ જાણવી. એટલે સમકિત હોય તોજ દાન, શીલ વગેરેની સફળતા થાય છે. તેમજ સમકિતને શાસ્ત્રમાં કલ્યાણ મિત્રના જેવું બંધુના જેવું અને ઉત્તમ લાભના જેવું કહ્યું છે. તથા તેને વહાણ સમાન, તીર્થ સમાન, નિધિ એટલે ભંડાર સમાન અને અસિ સદશ એટલે તલવાર સરખું પણ કહ્યું છે. અહીં સમકિતને કલ્યાણ મિત્ર વિશે રેની જેવું કહ્યું, તેમાં ખર્ચ રહસ્ય એ છે કે (૧) સમ્યક્ત્વ જીવને કલ્યાણ મિત્રની માફક સન્માર્ગમાં જોડે છે, અને ટકાવે છે. (૨) તથા પોતાના વિવેકી ભાઈની માફક તે દુઃખને ટાળે આશ્વાસન દઈને મદદ કરે છે. (૩) દ્રવ્યાદિનો લાભ સંસારને વધારે છે, અને સમ્ય-

કૃત્વના લાભથી સંસાર ઘટે છે. માટે સમ્યક્ત્વનો લાભ એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ લાભ ગણાય. (૪) જેમ બહાણુ સમુદ્રના કાંઠે લઈ જાય, તેમ સમ્યગ્દર્શન સંસાર સમુદ્રનો પાર પમાડે છે. આ મુદ્દાથી તેને બહાણુના જેવું કહ્યું છે. (૫) આ સમ્યગ્દર્શન ભવસમુદ્રને તરવામાં અપૂર્વ સાધન હોવાથી તેને તીર્થના જેવું કહ્યું છે. (૬) જેમ ભંડારમાં રત્નો રહે, તેમ ગુણોને રહેવાનું સ્થાન સમ્યગ્દર્શન છે. તેથી તેને નિધાનના જેવું કહ્યું છે. (૭) જેમ તરવાર વેલડીને છેદે, તેમ રાગ દ્રેષાદિરૂપ ભાવ વેલડીને છેદનારું સમ્યગ્દર્શન છે. તેથી તેને તરવારની જેવું કહ્યું છે. ભવ્ય જીવોએ આ બીના ધ્યાનમાં રાખીને સમ્યગ્દર્શન ગુણને ટકાવવો. ૪૪૯

ચાર સદ્ગુણા વિચારી લિંગ ત્રણ સંભારીએ,
વિનય દશ ત્રણ શુદ્ધિ દ્વષણ પાંચ ના કદી સેવીએ;
આઠ પ્રભાવક સેવીએ ને પાંચ ભૂષણ ધારીએ,
પાંચ લક્ષણ યાદ કરી યતના છ ઝટ પરિહારીએ. ૪૫૦

આગાર ઉત્તમ ભાવના છ સ્થાન સડસઠ ભેદને,
ધારી લહો નિર્મલ કરો તિમ દઢ કરો સમ્યક્ત્વને;
સમ્યક્ત્વ ઉત્તમ જીવ પરિણતિ માનસિક વિચારણા,
શ્રદ્ધા જિહ્વાં સમ્યક્ત્વ ત્યાં શ્રદ્ધા વિકલ્પ વિચારણા. ૪૫૧

અર્થ:—આ સમકિતની ચાર (૪) સદ્ગુણા એટલે શ્રદ્ધાનો વિચાર કરી પછી (૩)

૧ સમકિતના ૬૭ બોલની ટુંકી સમજૂતી આ પ્રમાણે:—

ચાર સદ્ગુણા:—એટલે ચાર પ્રકારની શ્રદ્ધા. (૧) પરમાર્થ સંસ્તવ એટલે જીવાદિક પદાર્થોના અર્થનો વિચાર કરવો. (૨) પરમાર્થજ્ઞાતુસેવના એટલે પરમાર્થના જાણકાર મુનિ વિગેરેની સેવા કરવી. (૩) વ્યાપન્ન દર્શન વર્જન એટલે જેમણે સમકિત વસ્તુ છે તેવા નિન્હવ વગેરેની સોખત છોડવી. (૪) કુદર્શન વર્જન એટલે પરદર્શનીની સોખત તજવી.

ત્રણ લિંગ—સમકિતની નિશાનીઓ. (૧) શ્રુત અભિલાષ એટલે ધર્મ સાંભળવાની ઇચ્છા. (૨) ધર્મશોગ એટલે ધર્મની ઉપર તીવ્ર લાગણી. (૩) વૈયાવૃત્ય—એટલે દેવગુરુની ભક્તિ તથા બહુમાન

દશ પ્રકારે વિનય:—(૧) અરિહંતનો (૨) સિદ્ધનો (૩) ત્રૈત્ય એટલે જિન પ્રતિમાનો (૪) શ્રુતનો એટલે સિદ્ધાંતનો (૫) ધર્મનો (૬) સાધુનો (૭) આચાર્યનો (૮) ઉપાધ્યાયનો (૯) પ્રવચન એટલે સંઘનો વિનય (૧૦) દર્શનાનો વિનય. આ દશનો પાંચ પ્રકારે વિનય કરવો:—(૧) ભક્તિ, (૨) હૃદય પ્રેમ (૩) ગુણની સ્તુતિ (૪) અવગુણનું ઢાંકવું (૫) આશાતના ટાળવી.

ત્રણ પ્રકારની શુદ્ધિ:—(૧) મન શુદ્ધિ, (૨) વચન શુદ્ધિ (૩) કાય શુદ્ધિ.

પાંચ દ્વષણ ત્યાગ:—(૧) શંકા (૨) કાંક્ષા (૩) વિતિગિચ્છા (૪) મિથ્યાત્વીના ગુણનાં વખાણ. (૫) મિથ્યાત્વીનો પરિચય.

ત્રણ લિંગ (ચિન્હ) નો વિચાર કરવો, (૧૦) દશ પ્રકારનો વિનય કરવો, (૩) ત્રણ પ્રકારની શુદ્ધિ સાચવવી. તથા (૫) પાંચ દૂષણ કદાપિ સેવવા નહિ. (૮) આઠ પ્રભાવકની સેવના કરવી. તથા (૫) પાંચ ભૂષણ ધારણ કરવા (૫) પાંચ લક્ષણોને યાદ કરીને (૬) છ પ્રકારની યતના જલદીથી ન પરિહારીએ એટલે તજીએ. તથા છ આગાર, છ ભાવના અને છ સ્થાન એ પ્રમાણે સમકિતના સહસ્ર લેહને જાણીને હે ભવ્ય જીવો ! તમે સમકિત મેળવો; તેને નિર્મલ કરો તથા દૃઢ એટલે સ્થિર દરો, સમકિત તે ઉત્તમ જીવના વિશિષ્ટ પરિણામ રૂપ મનની વિચારણા જાણવી. જ્યાં શ્રદ્ધા હોય ત્યાં સમ્યક્ત્વ જરૂર હોય છે. અને જ્યાં સમ્યક્ત્વ હોય ત્યાં શ્રદ્ધાની વિકલ્પ વિચારણા કરવી એટલે મનઃ પર્યાપ્તિને પૂરી કર્યા પહેલાં શ્રદ્ધા ન હોય, અને તે પછી હોય. ૪૫૦-૪૫૧

આઠ પ્રભાવકઃ—પ્રભાવક એટલે જિનશાસનને દીપાવનાર અથવા શોભાવનાર મહાપુરુષો. તેમાં (૧) પ્રાવચનિક એટલે શાસ્ત્રના પારગામી (૨) ધર્મકથી એટલે અપૂર્વ ધર્મોપદેશક (૩) વાદી એટલે તર્ક શાસ્ત્રમાં નિપુણ અથવા વાદમાં પરવાદીને જીતનાર (૪) નૈમિત્તિક એટલે નિમિત્તને જાણનાર (૫) તપસ્વી એટલે ઉચ્ચ તપસ્યા કરનાર (૬) વિદ્યાસાધક એટલે મંત્ર અને વિદ્યામાં પ્રવીણ. (૭) સિદ્ધિ-સંપન્ન એટલે અંજનયોગ વગેરેથી શાસનને શોભાવનાર (૮) કવિ એટલે ધર્મની પ્રભાવના માટે સુંદર અર્થવાણી કાઢ્યો બનાવનાર.

પાંચ ભૂષણઃ—(૧) જતા એટલે ક્રિયામાં ચતુરાઈ (૨) તીર્થ સેવના એટલે સંસારથી તારે તે તીર્થ, સ્થાવર અને જ' એ એ તીર્થ ઉપર રનેહ (૩) ગુરૂદેવની ભક્તિ. (૪) ધર્મમાં નિશ્ચલતા (૫) જિન શાસ્ત્રની અનુભવતા.

પાંચ લક્ષણઃ—(૧) ઉપશમ એટલે ક્રોધનો ત્યાગ (૨) સંવેગ એટલે સાંસારિક સુખોને દુઃખરૂપ માનવા. (૩) નિર્વેદ એટલે સંસાર તરફ વૈરાગ્ય. (૪) અનુકંપા એટલે દુઃખી જીવોની દયા. (૫) આસ્તિકતા એટલે જિનેશ્વરના વચન ઉપર શ્રદ્ધા.

છ જયણા (યતના) —(૧) વંદન એટલે પરતીર્થિને એ હાથ જોડવા, (૨) નમન એટલે મસ્તક નમાવવું. (૩) ગૌરવભક્તિ એટલે પરતીર્થિની ભક્તિ કરવી. (૪) અનુપ્રદાન એટલે વારંવાર ધન આપવું. (૫) આલાપ એટલે પરતીર્થિ સાથે બોલવું (૬) સંલાપ એટલે પરતીર્થિ સાથે વારંવાર બોલવું.

છ આગારઃ—આગાર એટલે અપવાદ (૧) રાજભિયોગ એટલે રાજની આજ્ઞાથી કરવું તે. (૨) ગણભિયોગ એટલે ધણા માણસના આગ્રહથી કરવું તે. (૩) બલાભિયોગ એટલે સમજી બલવંત સૈન્ય અથવા ચોરના બચથી કરવું પડે તે. (૪) દેવાભિયોગ એટલે દેવતાના આગ્રહથી (૫) ગુરૂનિગ્રહ એટલે માતા પિતા વગેરે વડીલોની આજ્ઞાથી. (૬) ભોષણ કાંતાર વૃત્તિ એટલે જંગલ વગેરેમાં આજીવિકા માટે કરવું પડે તે.

છ ભાવ :—(૧) સમકિતની મૂલ રૂપે ભાવના (૨) સમકિતની દ્વાર રૂપે ભાવના (૩) સમકિતની પીઠ રૂપે ભાવના (૪) સમકિતની નિધાન રૂપે ભાવના (૫) સમકિતની આધાર રૂપે ભાવના. (૬) સમકિતની આજ્ઞન રૂપે ભાવના.

છ સ્થાનકઃ—જ્યાં સમકિત કરે તે સ્થાનકઃ—(૧) ચૈતન્ય રૂપ આત્મા છે (૨) આત્મા નિત્ય છે. (૩) કર્મનો કર્તા. (૪) અને કર્મના ફલનો ભોક્તા છે. (૫) મોક્ષ છે. (૬) મોક્ષનો ઉપાય છે.

વિસ્તારથી સંક્ષેપથી પણ જિનકથિત તત્ત્વાર્થનો,
 બોધ જેહુ યથાર્થ સમ્યગ્જ્ઞાન તે હે ભવિજનો !;
 જ્ઞાનથી કિરિયા તણું નિર્દોષ આરાધન બને,
 તપ ચરણ કિરિયા અહિં ભાખ્યું પ્રકાશક જ્ઞાનને. ૪૫૨

અર્થ:—હે ભવ્ય જનો ! વિસ્તારથી એટલે ઘણા વિસ્તાર અર્થવાળો તથા સંક્ષેપથી એટલે અલ્પ અર્થવાળો સામાન્યપણે પણ જિનેશ્વર ભગવંતે કહેલા તત્ત્વાર્થનો એટલે નવ-તત્ત્વ તથા છ દ્રવ્યોનો જે યથાર્થ એટલે સાચો બોધ એટલે જ્ઞાન તે સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે. એ સમ્યગ્જ્ઞાન વડે કરીને ક્રિયાની એટલે ચારિત્રની નિર્દોષ એટલે અતીચાર લગાડ્યા સિવાય આરાધના થઈ શકે છે. તેમજ એ સમ્યગ્જ્ઞાન તે અહિં તપ ચારિત્ર તથા ક્રિયાના સ્વરૂપને જણાવનાર છે. આ મુદ્દાથી જ્ઞાન એ પ્રકાશક કહેવાય છે. અહીં બ્રુતજ્ઞાનનો પ્રકાશક સ્વભાવ હોય છે એ વાત યાદ રાખવી. ૪૫૨

ધર્મમૂલ દયા પદ્માએ હિત અહિતને જ્ઞાનથી,
 જાણે નયન ત્રીનું અલૌકિક સૂર્ય તે છે નિયમથી;
 દિવ્ય ધન કર્તાવ્ય બોધક પાપરોગક જ્ઞાન એ,
 કર્મ પર્વત વજ્ર જ્ઞાને ચિત્ત પણ નિર્મળ બને. ૪૫૩

અર્થ:—વળી ધર્મનું મૂલ દયા તે પણ જ્ઞાનથી પાળી શકાય છે. તેમજ પોતાને હિત કરનાર એટલે ફાયદો કરનાર તથા અહિત એટલે નુકસાન કરનાર શું છે? તે જ્ઞાનથી જણાય છે. માટે જ્ઞાન એ ત્રીનું નેત્ર છે, કારણ કે જ્ઞાન વિનાનાં બે નેત્રો વડે દેખવા છતાં પણ કોઈ પદાર્થ યથાર્થ સમજાતો નથી. તેમજ જ્ઞાન નક્કી અલૌકિક એટલે આશ્ચર્ય-કારી સૂર્ય સમાન છે. વળી જ્ઞાન દિવ્ય ધન સરખું છે. કારણ કે મુવર્ણાદિક ધન તો ચોરી વગેરેથી નાશ પામે છે, પરંતુ આ જ્ઞાનધનને તો કોઈ ચોરી શકતું નથી. તેમજ તે બીજાને આપતાં વૃદ્ધિ પામે છે. તથા જ્ઞાન એ કર્તાવ્ય બોધક છે એટલે કરવા ચોગ્ય કાર્યોનો બોધ કરાવનાર અને પાપથી રોકનાર તેમજ કર્મરૂપી પર્વતના ચૂરા કરવાને (નાશ કરવાને) જ્ઞાન એ વજ્ર સરખું છે અને એવા વજ્ર સરખા આ સમ્યગ્ જ્ઞાનવડે પોતાનું ચિત્ત પણ મલિન પરિણામને દૂર કરીને અત્યંત નિર્મળ બને છે. ૪૫૩

જ્ઞાનના સંસ્કારવંતી સત્ક્રિયા સોના તણા,
 ઘટ જેહવી તિમ જેહવી સંશુષ્ક મંડૂક ચૂર્ણના;
 જ્ઞાનવંત શ્રમણ તણી ગતિ ઉર્ધ્વ નિશ્ચયથી થતી,
 જ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટતા ચારિત્ર પદવી પામતી. ૪૫૪

અર્થ:—જ્ઞાનના સંસ્કારવાળી સત્ક્રિયા એટલે જ્ઞાન પૂર્વક સમજીને કરેલી સારી ક્રિયા એટલે ધર્મ કરણી સોનાના ઘડા સરખી સર્વોત્તમ જાણવી. અથવા સંશુષ્ક એટલે બરોબર સૂકાઈ ગયેલા મંડૂક ચૂર્ણના એટલે દેડકાના ઘૂની જેવી જાણવી. એટલે છેદાઈ ગયેલો સુવર્ણઘટ પુનઃ અગ્નિ આદિ પ્રયોગથી સંઘાઈ સંપૂર્ણ ઘટ બની શકે છે તેમ જ્ઞાનીની સત્ક્રિયા કોઈ કર્મબળથી નાશ પામી હોય તો પણ પુનઃ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ સૂકાઈ ગયેલા દેડકાની ચૂર્ણમાંથી જળ આદિ સંયોગથી જેમ પુનઃ દેડકાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ જ્ઞાનીની શુષ્ક થઈ ગયેલી સત્ક્રિયા પણ પુનઃ સંજીવન થાય છે. તથા જ્ઞાનવાળા શ્રમણ-તણી એટલે સાધુની નિશ્ચયથી એટલે અવશ્ય ઉર્ધ્વગતિ જ થાય છે, એટલે તેઓ ઉંચી વૈમાનિક દેવની ગતિ અથવા સિદ્ધિને પામે છે. તથા જ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટતા એટલે ઉંચી હદનું જ્ઞાન આરિત્ર શુભને પમાડે છે કારણ કે જ્ઞાનનું ફલ વિરતિ કહેલું છે. ૪૫૪

જ્ઞાનથી આત્મા હ્રુવંતાં શૂર મોહ હરાવતા,

નાણી મુનીશ્વર ઇન્દ્ર સહજનનંદ નંદન વિચરતા;

ઇન્દ્ર રાખે વજ્ર તિમ મુનિ જ્ઞાન વજ્ર દીપતા,

કર્મના ઉદય ક્ષણે નાણી ઉદાસીન ના થતા. ૪૫૫

અર્થ:—વળી જ્ઞાનથી આત્મા શૂરવીર બનીને મોહ રાજાને હરાવે છે, કારણ કે જ્ઞાન વડે જ મોહનીય કર્મનું સ્વરૂપ જાણીને તેને છૂટી શકાય છે. તથા જ્ઞાની મુનિરાજ ઇન્દ્રની જેમ આત્માનો જે સ્વશુભ રમણતા રૂપ સ્વાભાવિક આનંદ તે સહજનનંદ રૂપી નંદનવનમાં વિચરે છે. જેમ ઇન્દ્ર પોતાના શત્રુનો સંહાર કરવાને માટે વજ્ર રાખે છે તેમ મુનિ મહારાજ જ્ઞાન રૂપી વજ્રથી શોભે છે. એટલે જ્ઞાન વડે કર્મ રૂપી શત્રુને હણે છે. અને પૂર્વે બાંધેલ કર્મના ઉદય વખતે જ્ઞાની પુરૂષો ઉદાસીન (ખિન્ન) થતા નથી, પરંતુ સમતા ભાવે તે કર્મને ભોગવે છે અને વિચારે છે કે હે જીવ ! તે પૂર્વે બાંધતી વખતે વિચાર કર્યો નથી તો હવે ભોગવતી વખતે પશ્ચાત્તાપ શા માટે કરે છે ? જેમ વિચારી પશ્ચાત્તાપ કરતા નથી. અને એ પ્રમાણે સમતા ભાવે ભોગવવાથી જીવ નવા કર્મોને ઘણા મંદ રસે બાંધે છે અને અજ્ઞાની જીવ તો કર્મનાં તીવ્ર ઉદય વખતે હાય પીટ કરીને ફરીથી નવાં ચીકણાં કર્મો બાંધે છે. ૪૫૫

મૂળ ભેદો પાંચ મતિ શ્રુત અવધિ મનપર્યાય ને,

કેવલ તિહાં લક્ષણ વિચારો ઇમ પ્રથમ મતિનાણને;

પાંચ ઇન્દ્રિય ચિત્ત કેરી સ્થાયથી જ પદાર્થનો,

બોધ જે મતિજ્ઞાન તે શબ્દાર્થ બોધ સિવાયનો. ૪૫૬

અર્થ:—આ જ્ઞાનના મૂળ ભેદ પાંચ કહ્યા છે. તેમાં પહેલું મતિજ્ઞાન, બીજું શ્રુત જ્ઞાન, ત્રીજું અવધિજ્ઞાન, ચોથું મનઃપર્યવજ્ઞાન ને પાંચમું કેવલજ્ઞાન. તેમાં પ્રથમ પાંચે જ્ઞાનના લક્ષણોનો વિચાર આ પ્રમાણે કરવો. પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયથી શબ્દાર્થ બોધ સિવાયનો એટલે શબ્દના અનુસારે તેના અર્થને જાણવા રૂપ બોધ સિવાયનો જે બોધ તે મતિ જ્ઞાન કહેવાય છે અને તેનું બીજું નામ આભિનિબોધિક જ્ઞાન કહેવાય છે. ૪૫;

નયન મનનો વ્યંજનાવગ્રહ કદી હોવે નહિ,

અપ્રાપ્યકારિત્વ સ્વભાવે ચારનો હોવે સહી;

પાંચ ઇન્દ્રિય મન તણા વળી અવગ્રહાદિક જાણવા,

ભેદ અઠાવીસ ઇમ મતિ નાણના સંભારવા. ૪૫૭

અર્થ:—તે મતિજ્ઞાનના ૨૮ ભેદ વ્યંજનાવગ્રહાદિના જ્ઞાનથી પાંચ ઇન્દ્રિયો ને મન વડે થાય છે. તેમાં નયન એટલે ચક્ષુ તથા મનનો વ્યંજનાવગ્રહ કદાપિ થતો નથી. ત્યાં વ્યંજન એટલે ઇન્દ્રિયો, તેના વડે વ્યંજન એટલે પદાર્થોનો જે બહુજ સામાન્ય (અત્યંત અવ્યક્ત) અવબોધ તે વ્યંજનાવગ્રહ. એટલે ઇન્દ્રિય અને પદાર્થના મળવાથી જે અવ્યક્ત બોધ થાય તે વ્યંજનાવગ્રહ. પરંતુ ચક્ષુ અને મનનો બોધ પદાર્થને મળ્યા સિવાય થતો હોવાથી તે બેનો વ્યંજનાવગ્રહ થતો નથી. આ કારણથી એ બેને અપ્રાપ્યકારી કહ્યા છે. અને સ્પર્શન, રસન, ગ્રાણ અને શ્રોત એ ચાર પ્રાપ્યકારી હોવાથી નક્કી તે ચારનો જ વ્યંજનાવગ્રહ થાય છે. પ્રાપ્યકારી એટલે ઇન્દ્રિય અને પદાર્થનાં મળવાથી જે બોધ થાય તે અર્થાવગ્રહ પાંચ ઇન્દ્રિય ને મન એ છ વડે હોય છે. તેથી પાંચ ઇન્દ્રિય અને મન એ છના અવગ્રહાદિ હોય છે. ત્યાં અર્થાવગ્રહ એટલે આ કાંઈક છે એવો કિંચિત્ વ્યક્ત અવબોધ. તથા એ છની ઇહા એટલે શું હશે એવી વિચારણા. તેમજ એ છનો અપાય એટલે અમુક છે એવો નિશ્ચય. તથા એ છની ધારણા એટલે ધારી રાખવું તે. એમ છને ચારે ગુણતાં છ ચોક ચોવીસ થયા અને વ્યંજનાવગ્રહના ચાર ભેદ ઉમેરતાં મતિજ્ઞાનના અઠાવીસ ભેદો થાય છે. ૪૫૭

પ્રત્યેકમાં બહુ બહુવિધાદિક બાર ભેદો નિપજતા,

ત્રણસો ઉપર છત્રીસ શ્રુત નિશ્ચિત તણા ભેદો થતા;

ચાર અશ્રુત નિશ્ચિતે ત્રણસો ઉપર ચાલીસ થતા,

બુદ્ધિ કેરા ચાર ભેદો અશ્રુત નિશ્ચિત ભાષતા. ૪૫૮

અર્થ:—ઉપરની ગાથમાં ગણાવેલા મતિજ્ઞાનના અઠાવીસ ભેદોમાંના દરેક ભેદોના બહુ, અબહુ, બહુવિધ, અબહુવિધ, ક્ષિપ્ર, અક્ષિપ્ર, નિશ્ચિત, અનિશ્ચિત, સંદિગ્ધ, અસંદિગ્ધ,

ધ્રુવ અને અધ્રુવ. એ પ્રમાણે બાર બાર લેહો હોવાથી અઠ્ઠાવીસને બારે શુભતાં ત્રણસો છત્રીસ લેહ થાય છે. આ લેહો શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનના બાણુવા, મતિજ્ઞાનના મુખ્ય બે લેહ ગણાવ્યા છે. શ્રુતનિશ્ચિત એટલે પૂર્વે શ્રુતને અનુસારે સંસ્કારિત બુદ્ધિવાળાને સાંપ્રત કાળે જે મતિજ્ઞાન થાય તે. ૨ અશ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન એટલે પૂર્વે શ્રુતથી અસંસ્કારિત બુદ્ધિવાળાને જે મતિજ્ઞાન ઉપજે તે. તેમાં ૩૩૬ લેહ શ્રુત નિશ્ચિત મતિજ્ઞાનના બાણુવા. અને અશ્રુત નિશ્ચિતના ચાર લેહ છે. એ પ્રમાણે મતિજ્ઞાનના કુલ ત્રણસો ને ચાલીસ લેહો થાય છે. અશ્રુતનિશ્ચિતના ચાર લેહ તે પુણ્દના ચાર લેહો આ પ્રમાણે બાણુવા. પ્રથમ ઔત્પાતિકી બુદ્ધિ એટલે સહેજે ઉત્પન્ન થાય તે. બીજી વૈનયિકી એટલે શુરેના વિનય કરતાં ઉપજે તે. ત્રીજી કાર્મિકી એટલે કાર્ય કરતાં કરતાં ઉપજે તે. ચોથી પારિણામિકી એટલે પાકી ઉંમરે પૂર્વાપર દીર્ઘકાલના અવલોકનથી જે બુદ્ધિ ઉપજે તે એ પ્રમાણે મતિજ્ઞાનના કુલ ત્રણસો ચાલીસ લેહો બાણુવા. ૪૫૮

ધન્દ્રિયાદિ નિમિત્ત શબ્દાર્થાનુસારી વિબોધ એ,
નાણુ શ્રુત વીસ ચૌદ લેહો તેહના અવધારીએ;
પૂર્વ અંગોપાંગ તિમ પ્રકીર્ણકાદિ વિચારથી,
વિસ્તારવાળું સ્યાત્પદ્ધાંકિત તે વિચારો ભાવથી. ૪૫૯

અર્થ:—શબ્દના અર્થને અનુસારે એટલે શબ્દ સાંભળીને તેને અનુસારે પાંચ ધન્દ્રિય અને મન દ્વારાએ જે વિબોધ એટલે વિશેષ જ્ઞાન તે શ્રુત જ્ઞાન બાણુવું. તેના વીસ લેહો અને ચૌદ લેહો બાણુવા. તેમાં વીસ લેહનાં નામ આ પ્રમાણે:—(૧) પર્યાય શ્રુત, (૨) પર્યાય સમાસ શ્રુત, (૩) અક્ષર શ્રુત, (૪) અક્ષર સમાસ શ્રુત, (૫) પદ શ્રુત, (૬) પદ સમાસ શ્રુત, (૭) સંઘાત શ્રુત, (૮) સંઘાત સમાસ શ્રુત; (૯) પ્રતિપત્તિશ્રુત, (૧૦) પ્રતિપત્તિ સમાસ શ્રુત, (૧૧) નુયોગ શ્રુત, (૧૨) અનુયોગ સમાસ શ્રુત, (૧૩) પ્રાલૂત પ્રાલૂત ત, (૧૪) પ્રાલૂત પ્રાલૂત સમાસ શ્રુત, (૧૫) પ્રાલૂત શ્રુત, (૧૬) પ્રાલૂત સમાસ શ્રુત (૧૭) વસ્તુશ્રુત, (૧૮) વસ્તુ સમાસ શ્રુત, (૧૯) પૂર્વ શ્રુત, (૨૦) પૂર્વ સમાસ શ્રુત. તથા ચૌદ લેહનાં નામ આ પ્રમાણે:—(૧) અક્ષર શ્રુત, (૨) અનક્ષર શ્રુત, (૩) સંશી શ્રુત (૪) અસંશી શ્રુત, (૫) સમ્યગ્શ્રુત, (૬) મિથ્યા શ્રુત, (૭) સાદિ શ્રુત. (૮) અનાદિ શ્રુત, (૯) સપર્યવસિત શ્રુત, (૧૦) અપર્યવસિત શ્રુત, (૧૧) ગમિક શ્રુત. (૧૨) અગમિક શ્રુત, (૧૩) અંગ પ્રવિષ્ટ શ્રુત, (૧૪) અંગ બાહ્ય શ્રુત. (આ બધાના અર્થો કર્મગ્રંથમાંથી બાણુવા.) ચૌદ પૂર્વ, અગિઆર અંગ, બાર ઉપાંગ, તેમજ પ્રકરણ વગેરેના વિચારથી શ્રુતજ્ઞાન ઘણા વિસ્તારવાળું છે. હે ભવ્ય જીવો ! તમે તે અંગ શ્રુતાદિમાં કહેલી બીનાને સ્યાદ્રાદ શૈલીથી હંમેશાં વિચારજો. ૪૫૯

પાંચમાં મતિ શ્રુત પરોક્ષ પછી ત્રણે પ્રત્યક્ષ એ,
 દેશથી બે નાણુ કેવલ સર્વથી જ વિચારીએ;
 કરણાદિ કેરી મહદ વિણુ સાક્ષાત્પદાર્થ પ્રબોધ એ,
 નાણુ અવધિ ભવ નિમિત્તક નિરય સુરને જાણીએ. ૪૬૦

અર્થ:—પાંચ જ્ઞાનમાં મતિ જ્ઞાન અને શ્રુત જ્ઞાન આ બે જ્ઞાન પરોક્ષ જ્ઞાન જાણવાં. જે જ્ઞાન થવામાં ઇન્દ્રિયની અપેક્ષા રાખવી પડે તે પરોક્ષ જ્ઞાન જાણવું. બાકીનાં ત્રણ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન જાણવાં. જે જ્ઞાન થવામાં ઇન્દ્રિય વિગેરેની મહદ ન લેવી પડે તે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન જાણવું. તેમાં અવધિજ્ઞાન તથા મત્તઃ પર્યવજ્ઞાન એ બે દેશ પ્રત્યક્ષ જાણવાં. કારણ કે તે બે જ્ઞાન અંશથી પ્રત્યક્ષ છે અને કેવલજ્ઞાન સર્વ પ્રત્યક્ષ જાણવું. કારણ કે તેનાથી સંપૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે. પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનમાં કરણાદિ એટલે ઇન્દ્રિય અને મનની મહદ વિના સાક્ષાત્ એટલે આત્માથી જ પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે માટે કેવલજ્ઞાન સર્વ પ્રત્યક્ષ જાણવું. ઇન્દ્રિયની અપેક્ષા વિના જુદી જુદી મર્યાદાથી રૂપી દ્રવ્યોનું જે જાણવું તે અવધિજ્ઞાન કહેવાય. તેના મુખ્ય બે ભેદ છે. ૧ ભવનિમિત્તિક એટલે જે જ્ઞાન ભવના નિમિત્તથી થાય એટલે ભવની મુખ્યતાએ થાય. તે નિરય એટલે નારકી અને સુર એટલે દેવતાને થાય છે. બીજું ગુણ પ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન જાણવું. તેનું વર્ણન આગલી ગાથામાં જણાવે છે. ૪૬૦

ગુણ નિમિત્તક અવધિના છ ભેદ મુખ્ય સ્વરૂપથી,
 અવધિ જ્ઞાનાવરણ ક્ષય ઉપશમ મુણે ગુણ શબ્દથી;
 મનુજને તિર્યંચને તે હોય વિવિધ સ્વભાવથી,
 થાય ભેદ અસંખ્ય ક્ષય શમના વિચિત્ર પ્રકારથી. ૪૬૧

અર્થ:—ગુણ નિમિત્તિક અવધિજ્ઞાનના મુખ્ય છ ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે જાણવા:—
 ૧ અનુગામી, ૨ અનનુગામી. ૩ વર્ધમાન, ૪ હીયમાન, ૫ પ્રતિપાતી, ૬ અપ્રતિપાતી. આહીં ગુણ શબ્દથી અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ જાણવો. જ્યારે અવધિજ્ઞાનાવરણનો એકલો ઉદય ચાલતો હોય ત્યારે અવધિજ્ઞાન હોતું નથી, પરંતુ જ્યારે ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમ હોય છે ત્યારે અવધિજ્ઞાન થાય છે. આ ગુણ પ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન કેટલાએક મનુષ્યને અને તિર્યંચને હોય છે. પરંતુ બધા મનુષ્ય તિર્યંચને ન હોય. આ અવધિજ્ઞાનના વિવિધ સ્વભાવથી એટલે જુદા જુદા પ્રકારના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવને આશ્રીને અને ક્ષયોપશમના વિચિત્રપણાથી અસંખ્યાતા ભેદો થાય છે. ૪૬૧

મનના વિચારો જેહથી જ જણાય ચોથું નાણુ તે,
 ઋણુમતિ ને વિપુલમતિ ઇમ ભેદ બે તસ જિનમતે;

પ્રથમ કરતાં શુદ્ધ અપ્રતિપાતિ અપર વિચારીએ,
અપ્રમત્તે વિવિધ ઋદ્ધિ મુનીશને તે જાણીએ. ૪૬૨

અર્થ:—જે જ્ઞાનથી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના મનના વિચારો જાણી શકાય તે ચોથું મન:—પર્યવ અથવા મન:પર્યાય જ્ઞાન જાણવું. આ મન:પર્યવ જ્ઞાનના ઋણુમતિ અને વિપુલમતિ એમ બે ભેદ જૈન સિદ્ધાંતમાં કહ્યા છે. તેમાં સામાન્યપણે મનના વિચારોને જાણે તે ઋણુ-મતિ મન:પર્યવ જ્ઞાન અને વિશેષતાથી જાણે તે વિપુલમતિ મન:પર્યવ જ્ઞાન કહેવાય. ઋણુ-મતિ કરતાં વિપુલમતિ વધારે શુદ્ધ છે. તથા ઋણુમતિ આવેલું જાય છે માટે તે પ્રતિ-પાતી કહેવાય છે. અને વિપુલમતિ આવેલું જતું નથી એટલે કેવલજ્ઞાન થાય ત્યાં સુધી રહે છે માટે તે અપ્રતિપાતી છે. આ મન:પર્યવ જ્ઞાન અપ્રમત્ત ગુણુઠાણે વિશિષ્ટ ઋદ્ધિ-વંત મુનીશ્વરને હોય છે એમ જાણવું. આ બાબતમાં કહ્યું છે કે—

તં સંજયસ્સ સઘ્વણ્ણમાયરહિયસ્સ ચિવિહરિન્ધિમઓ ॥ ૪૬૨

મદ્દહગાર વિચારમાં મન વર્ગણાના પુદ્ગલો,
દ્રવ્ય મન તેના વિચારો ભાવમન ના વિસ્મરો;
મન:પર્યવ નાણુવંતા મન તણા પરિણામને,
પ્રત્યક્ષ જાણે તેમ અનુમાને જ બાહ્ય પદાર્થને. ૪૬૩

અર્થ:—જીવને શ્રદ્ધણુ ચોગ્ય આઠ જાતની વર્ગણામાંથી સાતમી મનને ચોગ્ય વર્ગ-ણાઓના પુદ્ગલો વિચાર કરવામાં મદ્દહગાર એટલે સહાય કરનાર થાય છે. તેથી તે પુદ્-ગલોનું નામ દ્રવ્યમન જાણવું. અને તેમની મદ્દહથી જે વિચારો કરાય તે ભાવમન જાણવું એ વાત ભૂલવી નહિ. મન:પર્યવ જ્ઞાનવાળા મનના પરિણામો એટલે વિચારોને પ્રત્યક્ષ એટલે સાક્ષાત્પણે જુએ છે, પરંતુ વિચારમાં આવેલા એટલે વિચારેલા જે બાહ્ય પદાર્થો તે તો અનુમાનથી જાણે છે પણ પ્રત્યક્ષભાવે જાણતા નથી. આ બાબતમાં કહ્યું છે કે—

જાણહ વજ્જેણુમાણાઓ ॥ ૪૬૩

દ્રવ્યાદિની સંપૂર્ણ બીના સ્પષ્ટ જાણે જેહથી,
નાણુ કેવલ જાણુવા છ અર્થ કેવલ શબ્દથી;
સ્વામિ કરણ કાલ વિષય પરોક્ષતા સાધર્મ્યથી,
સાથ ક્રીધા નાણુ મતિ શ્રુત પ્રથમ ભાખ્યા અવધિથી. ૪૬૪

અર્થ:—જેનાથી દ્રવ્યાદિની એટલે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની પૂરેપૂરી હકીકત પ્રત્યક્ષપણે જાણી શકાય તે કેવલજ્ઞાન જાણવું. અહીં કેવલ શબ્દના છ અર્થ થાય છે. તે

આ પ્રમાણે જાણવા. ૧ કેવલ એટલે એક. કારણ કે બાકીના ચાર જ્ઞાનને છાંદસ્થિક જ્ઞાન કહેલાં છે તે જ્ઞાન નષ્ટ થાય ત્યારે કેવલજ્ઞાન થાય છે, માટે તે એકલું જ હોય છે તેથી કેવલ શબ્દનો અર્થ એક (એકલું) થાય છે. ૨ કેવલ એટલે અસાધારણ, કારણ કે તેના સરખું બીજું કોઈ જ્ઞાન નથી. ૩ કેવલ એટલે સંપૂર્ણ. કારણ કે આ જ્ઞાન એક સાથે જ પૂરેપૂરું ઉપજે છે, પરંતુ બીજા જ્ઞાનોની પેઠે ઓછું વસ્તુ ઉપજતું નથી. ૪ કેવલ એટલે નિર્બાધાત. આ જ્ઞાનનો કોઈ પણ કૈંકાણે વ્યાધાત (અડચણ) થતો નથી. ૫ કેવલ એટલે અનંત. કારણ કે જ્ઞેય એટલે જાણવા લાયક લાવો અનંતા છે. અથવા આ જ્ઞાન થયા પછી તે અનંતો કાળ રહે છે. ૬ કેવલ એટલે શુદ્ધ. કારણ કે ઢાંકનારા કેવલ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ રૂપી મેલનો સંપૂર્ણ નાશ થાય, ત્યારે આ જ્ઞાન થાય છે. પાંચ જ્ઞાનમાં મતિ શ્રુતને સાથે કહ્યા છે અને અવધિજ્ઞાનથી પ્રથમ કહ્યા છે. કારણ કે શરૂઆતમાં આ બે જ્ઞાન જેને હોય તેને જ ત્રીજું અવધિજ્ઞાન થાય છે. વળી સ્વામી, કારણ, કાલ, વિષય અને પરોક્ષતા એમ પાંચ કારણથી એ બેનું સરખાપણું હોવાથી મતિ શ્રુત સાથે કહ્યા છે. આ સરખાપણું આ પ્રમાણે જાણવું:—૧ સ્વામી-જે મતિજ્ઞાનનો સ્વામી હોય તેજ શ્રુતજ્ઞાનનો સ્વામી હોય છે અને જે શ્રુતજ્ઞાનનો સ્વામી હોય તેજ મતિજ્ઞાનનો સ્વામી હોય છે. ૨ કારણ-મતિજ્ઞાનમાં પાંચ ઇન્દ્રિય અને મન કારણ છે તેમ શ્રુતજ્ઞાનમાં પણ તે કારણ છે. ૩ કાલ-મતિજ્ઞાનનો ૬૬ સાગરોપમ અધિક કાલ છે તેમ શ્રુતનો પણ તેટલો જ કાલ. ૪ વિષય-જેમ મતિ-જ્ઞાનથી આદેશે કરીને સર્વ દ્રવ્ય વિગેરે જણાય છે, એમ શ્રુતજ્ઞાનથી પણ બધા દ્રવ્ય વિગેરે જણાય છે. આ પ્રમાણે બંનેનો વિષય સરખો છે. ૫ પરોક્ષતા—મતિજ્ઞાન જેમ પરોક્ષ છે, એમ શ્રુત જ્ઞાન પણ તેવું જ (પરોક્ષ) છે. આ પ્રમાણે બંને (મતિજ્ઞાન શ્રુત જ્ઞાન) માં પરોક્ષપણું રહે છે. ૪૬૪

જેહને મતિશ્રુત અવધિત્રિક તેહને આ કારણે,

પ્રત્યક્ષની પહેલાં કહ્યા તે બે પરોક્ષ જ્ઞાનને;

મતિનાણુ પૂર્વક હોય શ્રુત આ હેતુથી મતિ આદિમાં,

શ્રુતની કહ્યું અવગ્રહ પ્રમુખ મતિનાણુ પ્રગટે આદિમાં. ૪૬૫

અર્થ:—જેમને મતિજ્ઞાન, અને શ્રુતજ્ઞાન હોય, તેમને જ અવધિજ્ઞાન વિગેરે ત્રણ જ્ઞાન હોય છે. આ કારણથી અવધિજ્ઞાન વિગેરે ત્રણ જ્ઞાનની પહેલાં પરોક્ષ એવા મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન કહ્યા છે. મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં પણ મતિપૂર્વક જ્ઞાન હોય છે એ કારણથી મતિજ્ઞાનને શ્રુતજ્ઞાનની પહેલાં કહ્યું છે. કારણ કે શ્રુતજ્ઞાન થતાં પણ પ્રથમ શરૂ-આતમાં અવગ્રહ, ઈહા વગેરે રૂપ મતિજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે અને ત્યાર પછી શ્રુત જ્ઞાન થાય છે. ૪૬૫

સાત કારણથી જણાય જુદાશ મતિથી શ્રુતતણી,
તેહથી બન્ને અલગ એકે ન સિદ્ધિ કાર્યની;
શ્રુતની પછી અવધિ કહ્યું ત્યાં ચાર કારણ જાણીએ,
ત્રીજ પછી ચોથું કહ્યું ત્યાં ચાર હેતુ ન ભૂલીએ. ૪૬૬

અર્થ:—મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં સરખાપણું જણાવનાર કારણો ૪૬૪ મી ગાથામાં જણાવ્યા છે. માટે તે બંને એક રૂપ છે એમ ન જાણવું, કારણ કે સરખાપણું છતાં પણ તે બંનેમાં સાત કારણથી જુદાઈ જણાવી છે. માટે તે બંને જ્ઞાન જુદાં જુદાં જાણવાં. કારણ કે તેમાંના એક વડે કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. શ્રુતજ્ઞાન પછી અવધિજ્ઞાન જણાવ્યું ત્યાં પણ ચાર કારણોની સરખાઈ જાણવી. તેવી જ રીતે ત્રીજા જ્ઞાનની પછી ચોથું મનઃપર્યાવ જણાવ્યું ત્યાં પણ ચાર હેતુ છે એ વાત ભૂલવી નહિ. ૪૬૬

૧ મતિજ્ઞાન અને શ્રુત જ્ઞાનની જુદાઈ જણાવનાર સાત કારણો આ પ્રમાણે:—૧ બંનેના લક્ષણમાં ભેદ છે “મન્યન્તે યોગ્યોઽયોઽનયેતિ મતિ;” જેનાથી યોગ્ય અર્થ મનાય તે મતિ જ્ઞાન, “અવણં જુઠંત” સંભળાય તે શ્રુત. ૨ હેતુ અને ફલ વડે ભેદ છે. એટલે મતિજ્ઞાન શ્રુત જ્ઞાનનું કારણ છે અને શ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાનનું કાર્ય છે. ૩ ભેદને લખતે ભેદ છે. એટલે મતિજ્ઞાનના ૨૮ વગેરે ભેદ છે ત્યારે શ્રુત જ્ઞાનના ૧૪ વગેરે ભેદ છે. ૪ તથા ઇન્દ્રિયના વિભાગથી ભેદ છે. કારણ કે શ્રોત્રેન્દ્રિયની ઉપસંધિ તે શ્રુતજ્ઞાન અને બાકીનું મતિજ્ઞાન, ૫ વળી મતિજ્ઞાન વલ્ક (છાલ) સમાન અને શ્રુત જ્ઞાન શુભ્ય (દોરડા) સમાન છે. ૬ મતિજ્ઞાન અનક્ષર અને સાક્ષર છે જ્યારે શ્રુતજ્ઞાન સાક્ષર જ છે. ૭ મતિજ્ઞાન મૂક (મુંગાં) સમાન છે કારણ કે તે બીજને પોતાનું સ્વરૂપ સમજાવતું નથી અને શ્રુત જ્ઞાન બોલતું છે. કારણ કે પોતાનું અને પરનું સ્વરૂપ સમજાવે છે.

૨ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન પછી અવધિજ્ઞાન કહ્યું ત્યાં ચાર કારણોની સરખાઈ નીચે પ્રમાણે:—૧ કાલ સાધર્મ્ય એટલે જેમ મતિ અતનો કાલ ૬૬ સાગરોપમ અધિક છે તેમ અવધિજ્ઞાનનો કાલ પણ તેટલો જ છે. ૨ વિપર્યાય સાધર્મ્ય એટલે મિથ્યાત્વના યોગે મતિ શ્રુતજ્ઞાન મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન રૂપે વિપરીત થાય છે તેમ અવધિજ્ઞાન પણ વિભંગ રૂપે થાય છે. ૩ સ્વામિત્વ સાધર્મ્ય એટલે જે મતિ અતનો સ્વામી તેજ અવધિજ્ઞાનનો સ્વામી. ૪ લાભ સાધર્મ્ય એટલે સમકિતનો લાભ થતાં જેમ મતિ અજ્ઞાન મતિજ્ઞાનપણે અને શ્રુત અજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન પણ પરિણમે છે તેમ વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન પણ પરિણમે છે.

૩ અવધિજ્ઞાન પછી મનઃપર્યાવજ્ઞાન કહ્યું ત્યાં ચાર કારણોની સરખાઈ નીચે પ્રમાણે:—૧ છદ્મસ્થ સાધર્મ્ય એટલે અવધિજ્ઞાન જેમ છદ્મસ્થને થાય છે તેમ મનઃપર્યાવ પણ છદ્મસ્થને થાય છે. ૨ વિષય સાધર્મ્ય એટલે જેમ અવધિજ્ઞાનનો વિષય રૂપી દ્રવ્ય છે તેમ મનઃપર્યાવજ્ઞાનનો વિષય પણ રૂપી દ્રવ્ય છે. ૩ ભાવ સાધર્મ્ય એટલે જેમ અવધિ જ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક ભાવે થાય છે તેમ મનઃપર્યાવજ્ઞાન પણ ક્ષાયોપશમિક ભાવે થાય છે. ૪ પ્રત્યક્ષ સાધર્મ્ય એટલે જેમ અવધિજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ છે તેમ મનઃપર્યાવ પણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે.

મનઃપર્યવની પછી ત્રણ કારણે કેવલ કહ્યું,
 મૂંગા સમા ચઉ નાણુ શ્રુતને સ્વપરરૂપ ભાસક કહ્યું;
 શ્રુતભક્તિ નિત ઉદ્ધાસથી કરીએ તથા વિસ્તારથી,
 સૌભાગ્ય પાંચમ દિન કરતાં હોય કેવળ નિયમથી. ૪૬૭

અર્થ:—મનઃપર્યવ જ્ઞાનની પછી કેવલજ્ઞાન કહ્યું. ત્યાં 'કારણતું' સરખાપણું જાણ્યું. શ્રુતજ્ઞાન સિવાય બાકીના ચાર જ્ઞાન મૂંગા સરખાં છે. કારણ કે તે જ્ઞાન વડે બીજાને સમજાવી શકાતું નથી. આથી ચાર જ્ઞાન સ્વપ્રકાશક કહ્યાં છે. અને શ્રુત જ્ઞાન સ્વપર એટલે પોતાને અને પરને એમ બંનેને બોધ કરનાર છે એમ જાણ્યું. માટે પાંચ જ્ઞાનમાંથી શ્રુત જ્ઞાનની ભક્તિ વિશેષતાથી હંમેશાં આનંદ પૂર્વક કરવી. વળી સૌભાગ્ય પાંચમ દિન એટલે કારતક સુદ પાંચમનો જ્ઞાનપંચમીનો દિવસ વિસ્તાર પૂર્વક આરાધવાથી નિશ્ચે કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪૬૭

સમ્યક્ચારિત્રતું સ્વરૂપ વિગેરે બીના જણાવે છે:—

વ્યાપાર જે સાવધ સચળા ત્યાગ તેનો શ્રેષ્ઠ એ,
 ચારિત્ર તેના પાંચ ભેદો પાંચ વ્રતથી જાણીએ;
 પ્રાણ કેરો નાશ કરવો પ્રમત્ત યોગે તે અહિં,
 જાણુજો હિંસા દુ ભેદે દ્રવ્ય ભાવ વડે સહી. ૪૬૮

અર્થ:—જે સાવધ એટલે પાપવાળા વેપારનો ત્યાગ કરવો તે ઉત્તમ ચારિત્ર કહેવાય. તે ચારિત્રના પાંચ વ્રતને આશ્રીને પાંચ ભેદો જાણવા. પ્રમત્ત યોગથી એટલે પ્રમાદથી પ્રાણનો જે નાશ કરવો તે હિંસા જાણવી, તેના બે ભેદ છે એક દ્રવ્ય હિંસા બીજી ભાવ હિંસા. તેમાં જીવના પ્રાણનો નાશ કરવો અથવા ઘાત કરવો તે દ્રવ્ય હિંસા. અથવા દ્રવ્ય પ્રાણનો નાશ કરવો તે દ્રવ્યહિંસા કહેવાય, અને દ્રવ્યહિંસાને અનુસરતી જે ભાવના તે ભાવહિંસા કહેવાય. ૪૬૮

ચારિત્રના બીજા ભેદતું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

ખોટું કહેવું તે અસત્ય ત્રિભેદ તેના જાણીએ,
 આત્માદિ નહિ ઇમ ભૂત નિહવ ભેદ ના કદી ભૂલીએ;

૧ મનઃ પર્યવજ્ઞાન પછી કેવલજ્ઞાન કહ્યું. ત્યાં ત્રણ કારણ આ પ્રમાણે:—૧ સર્વજ્ઞાનમાં ઉત્તમ હોવાથી સર્વને અંતે કહ્યું. ૨ જેમ મનઃપર્યવજ્ઞાન અપ્રમત્ત યતિને થાય છે તેમ કેવલજ્ઞાન પણ અપ્રમત્ત યતિને થાય છે. ૩ સર્વ જ્ઞાનના અંતે થતું હોવાથી સર્વાંતે કહ્યું, આ બાબતમાં પુરાનો આ પ્રમાણે જાણવો—અંતે કેવલમુક્તમજ્જસામિત્તાવસાણભાઓ ॥

તંદુલાદિક જેવડો જીવ અભૂત વચન વિચારીએ,

ઇમ દુભેદે સન્નિષેધ અસત્ય મનમાં ધારીએ. ૪૯૬

અર્થ:—જોડું એટલે જૂઠું જોડવું તે અસત્ય કહેવાય. તેના ત્રણ પ્રકાર (લેદ) જાણવા, (૧) ભૂતનિહ્વ એટલે આત્માદિ એટલે આત્મા પુણ્ય પાપ વગેરે નથી એવું જે કહેવું તે ભૂત નિહ્વ અસત્ય કહેવાય. એમાં ભૂત એટલે આત્મા આદિ પદાર્થો તેને નિહ્વ એટલે લોપ કરવો તે ‘ભૂતનિહ્વ’ એ શબ્દાર્થ છે. તથા (૨) અભૂત એટલે જીવ તંદુલાદિક એટલે ચોખાના દાણા વિગેરેના જેવડો છે એવું જે કહેવું તે અભૂત અસત્ય કહેવાય, કારણ કે એ અસત્યમાં પદાર્થોનો સ્વીકાર છે, પરંતુ તે પદાર્થોના પ્રમાણાદિકમાં વિપરીતપણું માનવું તે અભૂત કહેવાય, એ પ્રમાણે બે લેદથી સન્નિષેધ એટલે સત્પદાર્થના નિષેધ રૂપ અસત્ય જાણવું, એટલે એકમાં પદાર્થનો નિષેધ અને બીજામાં ગુણાદિકનો નિષેધ હોવાથી બે પ્રકારનો સત્ નિષેધ જાણવો. અહિં બે કે સદ્ દ્રવ્ય એ વચનથી સતનો એટલે દ્રવ્યનો નિષેધ છે તો પણ દ્રવ્ય એ ગુણોનો આશ્રય હોવાથી સાથે સાથે ગુણોનો નિષેધ પણ સત્ નિષેધ તરીકે ગણી શકાય. ૪૯૬

ત્રીજા ચોથા પાંચમા લેદની વ્યાખ્યા જણાવે છે:—

ગાયને ઘોડો કહે અર્થાન્તરાનૃત માનીએ,

હિંસાદિ વાળાં વચન ગહાં તે અસત્ય પીછાણીએ;

માલીકને કીધા વિના જે ચીજ લેવી અદત્ત એ,

અપ્રજ્ઞ મૈથુન તેમ મૂર્છા તે પરિગ્રહ જાણીએ. ૪૭૦

અર્થ:—તથા (૩) અર્થાન્તરાનૃત—ગાયને ઘોડો કહેવો એ પ્રમાણે એક વસ્તુને બીજી વસ્તુ રૂપે કહેવી તે અર્થાન્તરાનૃત જાણવું. વળી હિંસા વગેરે વાળાં વચન જોડવાં તે પણ અસત્ય અને ગહાં એટલે નિંદાનાં વચન તે પણ અસત્ય જાણવું, વળી માલીકને કદ્દા સિવાય કોઈ પણ વસ્તુ લેવી તે અદત્ત એટલે ચોરી જાણવી. તથા અપ્રજ્ઞ એટલે અપ્રજ્ઞાચર્ય એટલે શીયળનો અભાવ તે મૈથુન જાણવું, તથા મૂર્છા એટલે મમતા તે પરિગ્રહ જાણવો. ૪૭૦

પહેલા વ્રતનું અને બીજા વ્રતનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

હિંસા ન કરવી જીવની તે પ્રથમ વ્રત સંભારીએ,

પ્રિય પથ્ય હિતકર વચન વદવા બીજું વ્રત ના ભૂલીએ;

વેણુ અપ્રિય અહિત જે સાચું છતાં નહિં સત્ય તે,

હરિણનું દૃષ્ટાન્ત જાણો તે પ્રસિદ્ધ જ જિનમતે. ૪૭૧

અર્થ:—એ પાંચ અવ્રતો કહીને હવે તેનાં વિપરીત પાંચ વ્રતો કહેવાય છે. તેમાં પ્રથમ જીવની હિંસા એટલે ઘાત અથવા નાશ ન કરવો તે પહેલું પ્રાણાતિપાત વિરમણુ વ્રત જાણવું, તથા પ્રિય એટલે બીજાને સાંભળવું ગમે તેવું અને પથ્ય એટલે રૂચિવાળું તથા હિતકર એટલે ફાયદાકારી વચન બોલવું તે બીજું મૃષાવાદ વિરમણુ નામનું વ્રત બૂલવું નહિ. તેમજ વચન સાચું હોય છતાં બીજાને અપ્રિય લાગે તેવું હોય એટલે તેવા વચનથી તેની લાગણી દુભાતી હોય તેમજ અહિત એટલે હિતકારી પણ ન હોય તો તે વચન સાચું ન કહેવાય. આ બાબતમાં હરણુનું દષ્ટાંત જાણવું, તે જિનેશ્વરના મતમાં એટલે સિદ્ધાન્તમાં પ્રસિદ્ધ છે.

અહીં હરણુનું દષ્ટાંત આ પ્રમાણે જાણવું:—વનમાં કાઉસગગ ધ્યાને ઉભા રહેલા મુનિની પાસે થઈ એક હરણુ નાસી ગયું, અને મુનિએ કંઈ બાબત જાણી ગયું તે જો કે દેખ્યું છે તો પણ શિકારીએ આવીને પૂછ્યું કે અહિંથી હરણુ જતું દેખ્યું ? ત્યારે મુનિ મૌન રહ્યા, છતાં પણ શિકારીએ મુનિને ધમકી આપી આશ્લેષથી પૂછ્યું ત્યારે તે મુનિએ ઉત્તર આપ્યો કે, હું અહિં ધ્યાનમાં ઉભો છું તેથી હરણુ ગયું કે નહિં અને કંઈ બાબત જાણી વિગેરે વાતોનો ખ્યાલ રાખવો એ મારું કાર્ય નથી વિગેરે વચનોથી પારખીએ જાણ્યું કે આ મુનિને કશી વાતની ખબર નથી, તેથી તે પાછો વળી ગયો. હવે અહિં જો હરણુ આ બાબત જાણી છે એમ સત્ય બીના કહે તો હરણુની હિંસા થાય છે, અને એ હિંસામાં હરણુને શિકારીને કે મુનિને કોઈ પ્રકારનો આત્મિક લાભ પણ નથી માટે એ સત્ય વચન પણ પરિણામે અસત્યનું કૃણ આપનાર હોવાથી અસત્ય છે, માટે એવા પ્રસંગોમાં મૌન રહેવું, અને મૌન રહેવાય તેમ ન હોય તો કોઈનું અહિત ન થાય તેવું જ વચન જય-ણથી બોલવું તે સત્ય ગણાય. ૪૭૧

ત્રીજા વ્રતનું અને ચોથા વ્રતનું સ્વરૂપ જણાવે છે:--

દીર્ઘલ વસ્તુ ગ્રહણ કરવી ત્રીજું વ્રત એ માનીએ,

અર્થ હરતા બાહ્ય પ્રાણ હરાય એમ વિચારીએ;

યોગ કરણે કામનો પરિહાર બ્રહ્મ પ્રમાણીએ,

ભેદ થાય અઢાર એના પાંચમાં ગુરૂ જાણીએ. ૪૭૨

અર્થ:—વસ્તુના માલિકે આપેલી વસ્તુને ગ્રહણ કરવી તે ત્રીજું અદત્તાદાન વિર-મણુ વ્રત જાણવું, એટલે આપ્યા સિવાય કોઈની પણ વસ્તુ લેવી નહિ, કારણ કે અર્થ એટલે પૈસા વિગેરે પદાર્થોનું હરણુ કરતાં બાહ્ય પ્રાણ હણાય છે એમ વિચારવું. નીતિવે-તાએ પૈસાને અગિઆરમા પ્રાણ સમાન કહ્યો છે, તે લેવાથી સામાના જીવને મરણાદિનું

ઘણું દુઃખ થાય છે. યોગ એટલે મનોયોગ, વચન યોગ, અને કાય યોગ એ ત્રણ યોગથી કરવું (શીલ પાલવું) કરાવવું અને અનુમોદવું નવ લેદ થયા. એ નવ લેદે ઔદારિક સંબંધી એટલે મનુષ્ય સ્ત્રી અને તિર્થંચ સ્ત્રી સંબંધી તથા નવ લેદે વૈક્રિય સંબંધી એટલે દેવી સંબંધી એમ અઠાર પ્રકારનું પ્રલયચર્ય છે, અને એ અઠાર લેદે કામનો એટલે મૈથુનનો ત્યાગ કરવો તે ચોથું મૈથુન વિરમણુ વ્રત જાણવું. આ વ્રતને પાંચ વ્રતોમાં સૌથી મોટું જાણવું. ૪૭૨

પાંચમા વ્રતનું સ્વરૂપ તથા પહેલા વ્રતની પાંચ ભાવના જણાવે છે:—

સર્વ ભાવ મમત્વનો પરિહાર પાંચમ જાણીએ,
ભાવના પ્રત્યેક વ્રતની પાંચ પાંચ વિચારીએ;
પ્રથમ ત્રીજી ચોથી સમિતિ ચિત્તની ગુપ્તિ ધરી,
સપ્રકાશ સ્થાન પાત્રે ભોજ્ય જળની વિધિ ખરી. ૪૭૩

અર્થ:—સર્વ ભાવ એટલે સર્વ પદાર્થોની ઉપરના મમત્વનો એટલે મમતા ભાવનો ત્યાગ કરવો તે પાંચમું પરિગ્રહ પરિમાણુ વ્રત જાણવું. એ પ્રમાણે પાંચ મહાવ્રતનું સ્વરૂપ ટુંકાણમાં કહું, આ દરેક વ્રતની પાંચ પાંચ ભાવનાઓ જાણવી, ત્યાં પહેલા વ્રતની પાંચ ભાવનામાં (૧) પ્રથમ સમિતિ એટલે ઇર્ષ્યા સમિતિ સાચવવી, કારણ કે રસ્તામાં જ્યણા રાખ્યા સિવાય આલે તો પ્રાણનો ઘાત થવાનો સંભવ છે, (૨) બીજી ભાવનામાં ત્રીજી સમિતિ એટલે એષણા સમિતિ સાચવવી, એટલે આહાર પાણી શુદ્ધ જોઈને વાપરવા તે એષણા સમિતિ કહેવાય છે, કારણ કે જો શુદ્ધ આહાર ન વાપરે તો જીવનો ઘાત થવાનો સંભવ છે, તથા (૩) ત્રીજી ભાવનામાં ચોથી આદાન ભંડ મત્ત નિક્ષેપણા સમિતિ સાચવવી એટલે પાત્ર વગેરે ઉપકરણો લેતાં અને મૂકતાં પૂંજવા પ્રમાર્જવા જોઈએ, કારણ કે તેમ ન કરે તો પાત્રાદિકમાં લાગેલા જીવોનો ઘાત થાય. (૪) તથા ચોથી ભાવનામાં ચિત્તની ગુપ્તિ એટલે મનગુપ્તિ સાચવવી, એટલે મનને કોઈ જીવનો ઘાત ચિંતવતાં તથા કોઈના ઉપર દ્રેષ કરતાં, તથા કલહ વિગેરે કરતાં રોકવું, અને (૬) પાંચમી ભાવનામાં સપ્રકાશ સ્થાન એટલે સૂર્યના અજવાળાવાળા સ્થાનમાં ગોચરી લેવી, આહાર કરવો પાણી પીવું વિગેરે સર્વ કાર્યો અજવાળામાં જ કરવાં, તેમ કરવામાં મુદ્દો એ છે કે જીવ હિંસાના પાપથી બચી શકાય અને વ્રતની નિર્દોષ આરાધના થઈ શકે, એ પ્રમાણે પહેલા મહા-વ્રતની પાંચ ભાવના જણાવી દીધી. ૪૭૩

બીજા વ્રતની પાંચ ભાવના જણાવે છે:—

પ્રથમ વ્રતની પાંચ આવી ભાવનાને ભાવતા,
હોય તે સ્થિર ઇણ અપર પણ ભાવના પ્રણુ ભાવતા;

બહુ વિચારી વચન વહવું લોભ હાસ્ય કોધનો,
ત્યાગ ભયનો ભાવના સત્ય વ્રતે હે ભવિજનો ! ૪૭૪

અર્થ:—એ પ્રમાણે ઉપર જણાવેલી પ્રથમ પ્રાણાતિપાત વિરમણુ વ્રતની પાંચ ભાવનાઓ ભાવનાથી તે વ્રત સ્થિર થાય છે, અને એ રીતે પ્રભુએ બીજા વ્રતોની ભાવનાઓ પણ ગણાવી છે. તેમાં બીજા મુષાવાદ વિરમણુ વ્રતની પાંચ ભાવનાઓ આ પ્રમાણે જાણવી:—(૧) સાધુએ ઘણો વિચાર કરીને વચન બોલવું, કારણ કે વગર વિચારે વચન બોલવાથી જૂઠું બોલી જવાય છે, એ પ્રથમ ભાવના (૨) બીજી ભાવનામાં લોભી ન થવું, કારણ કે લોભથી જૂઠું બોલી જવાય છે, (૩) ત્રીજી ભાવનામાં કોઈની હાંસી ન કરવી, કારણ કે હાંસી એટલે મસ્કરીમાં જૂઠું બોલી જવાય છે, (૪) ચોથી ભાવનામાં ક્રોધ ન કરવો, કારણ કે ક્રોધી જીવ પણ જૂઠું વચન બોલી જાય છે, તથા (૫) પાંચમી ભાવનામાં ભયનો ત્યાગ કરવો, કારણ કે ભયથી પણ જૂઠું વચન બોલી જવાય છે, એ પ્રમાણે હે ભવ્ય જીવો ! તમારે સત્ય વ્રતની આ પાંચ ભાવનાઓ જાણવી. ૪૭૪

ભેદ અવગ્રહના વિચારી અવસરોચિત તેહને,
માગે જરૂરી કારણે બહુ વાર હાયકની કને;
આટલા ક્ષેત્રાદિ છે મારે જરૂરી ઇમ કરે,
ધારણા તે ક્ષેત્ર માંહે જે પ્રથમ વાસો કરે. ૪૭૫

તેહવા સાધર્મી પાસે યાચના અવગ્રહ તણી,
કરી વાસ કરવો આણુ લઈને પૂજ્ય શ્રી ગુરુરાજની;
અશન પાણી વાપરે ઇમ તૃતીય વ્રતની ભાવના,
જળવાય વ્રત આ ભાવનાથી દોષ ટાળે ભાવના. ૪૭૬

અર્થ:—ત્રીજા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના આ પ્રમાણે જાણવી:—(૧) અવગ્રહના ભેદનો એટલે રહેવાના અને જરૂરી કાર્યમાં ઉપયોગી સ્થાનોના ભેદનો વિચાર કરીને અવસરને યોગ્ય હોય તેટલો અવગ્રહદાયકને એટલે અવગ્રહ (રહેવાની જગ્યા) આપનારની પાસેથી જરૂરી કારણે માગવો તે ત્રીજા વ્રતની પહેલી ભાવના જાણવી, વળી (૨) માલીકે અવગ્રહની આજ્ઞા દીધી હોય, છતાં પણ જરૂરી કારણે દાયકને અરૂચિ ન થાય, તેથી તે અવગ્રહની માગણી વારંવાર કરવી તે બીજી ભાવના જાણવી. વળી (૩) મારે આટલા જ ક્ષેત્રની જરૂર છે, એ પ્રમાણે અવગ્રહની માગણી કરવાના ટાંકમે મનમાં ધારણા કરી રાખે તે ત્રીજી ભાવના જાણવી. (૪) તે ક્ષેત્રમાં પહેલાં વાસ કરીને રહેલા સાધર્મીક સાધુની પાસે પણ અવગ્રહની માગણી કરવી તે ચોથી ભાવના જાણવી; (૫) પોતાના પૂજ્ય શ્રી ગુરુમહારાજની

અગર વડીલની આજ્ઞા લઈને અશન પાણી એટલે આહાર પાણી વાપરવાં એ પાંચમી ભાવના જાણવી, એ પ્રમાણે ત્રીજા અદત્તાદાન વિરમણ વ્રતની પાંચ ભાવના સાચવવી. જો આ પ્રમાણે સાચવે નહિ તો સ્થાન વિગેરેના અદત્તનો (ચોરીનો) દોષ લાગે છે, આ ભાવનાઓ ભાવવાથી ત્રીજું વ્રત સચવાય છે, અને દોષોથી બચી શકાય છે, તથા સ્થાનના દેનાર ભવ્ય છવોને પણ સાધુના નિમિ અરૂચિ થતી નથી. ૪૭૫—૪૭૬

પંડકાદિક જ્યાં વસે ત્યાં ના રહેવું રાગથી,
સ્ત્રી કથા કરવી ન તેના અંગ આદિક રાગથી;
જોવા નહિં સંભારવા ના ભોગવેલા ભોગને,
છોડવા તિમ કામવર્ધક ભોજનાદિ પદાર્થને. ૪૭૭

શીલ વ્રતની ભાવના એ પાંચ તેથી શીલને,
સચવાય સુંદર વિષયમાં ધરવો નહિં રજ રાગને;
અશુભ વિષયે દ્વેષ તજવો પાંચ વિષયો કરણના,
શબ્દાદિ ભેદે પાંચમા વ્રતની સમજવી ભાવના. ૪૭૮

અર્થ:—તથા ચોથા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના આ પ્રમાણે જાણવી—(૧) પંડકાદિક એટલે નપુંસક, સ્ત્રી વગેરે જ્યાં રહેતા હોય તેવા સ્થાનમાં રહેવું નહિ, તથા (૨) રાગ પૂર્વક સ્ત્રીની કથા કરવી નહિ, વળી (૩) સ્ત્રીનાં અંગોપાંગ રાગથી ધારીને જોવાં નહિ, તથા (૪) પૂર્વે ભોગવેલા ભોગને સંભારવા નહિ, તથા (૫) કામવર્ધક એટલે કામને અથવા વિષયવાસનાને વધારનારાં એવાં પ્રમાણ ઉપરાંત સરસ સ્નિગ્ધ ભોજન વગેરે કરવાં નહિ. એવી રીતે ચોથા પ્રહાયર્થ વ્રતની એ પાંચ ભાવનાઓ જાણવી. એ ભાવનાઓ સાચવવાથી શીયલ વ્રતનું રક્ષણ થાય છે. માટે આ ભાવનાઓ સાચવીને વિષયમાં જરા જેટલો પણ રાગ અથવા આસક્તિ રાખવી નહિ. એ પ્રમાણે ચોથા વ્રતની પાંચ ભાવનાઓ કહીને હવે પાંચમા પરિશદ પરિમાણ વ્રતની પાંચ ભાવનાઓ જણાવે છે:—પાંચ કરણના એટલે ઇન્દ્રિયોના સ્પર્શ, રસ, ગંધ, શબ્દ, રૂપ એમ પાંચ વિષયો છે. એટલે સ્પર્શેન્દ્રિયનો સ્પર્શ, રસનેન્દ્રિયનો રસ, ઘ્રાણેન્દ્રિયનો ગંધ, ચક્ષુરિન્દ્રિયનો રૂપ અને શ્રોતેન્દ્રિયનો શબ્દ એ પ્રમાણે પાંચ વિષય છે. તેમાં દરેકના શુભ અને અશુભ એટલે મનને પસંદ આવે તેવા શુભ અને ન ગમે તેવા અશુભ એમ બે પ્રકાર છે. તેમાં અશુભ શબ્દાદિ વિષયોમાં દ્વેષનો ત્યાગ કરવો એટલે અશુભ વિષયો પ્રાપ્ત થાય તો પણ સમતાલાવે તે સહન કરવા. પરંતુ આનો સંયોગ મને શી રીતે થયો, હવે વિયોગ શી રીતે થશે એવા પરિણામ રૂપ દ્વેષ ન કરવો અને શુભ શબ્દાદિ વિષયોમાં રાગને ધારણ કરવો નહિ. (૧) શુભાશુભ શબ્દમાં રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરવો (૨) શુભાશુભ રૂપમાં રાગાદિનો ત્યાગ, (૩) શુભાશુભ રસમાં

રાગાદિનો ત્યાગ, (૪) શુભાશુભ ગંધમાં રાગાદિનો ત્યાગ, (૫) શુભાશુભ સ્પર્શમાં રાગાદિનો ત્યાગ કરવો. એમ પાંચમા વ્રતની પાંચ ભાવનાઓ જાણવી. એ પ્રમાણે પાંચે વ્રતની પચીસ ભાવનાનું વર્ણન ટૂંકામાં જણાવી દીધું. ૪૭૭-૭૮

મુનિરાજને સંપૂર્ણ ભાવે હોય એ તિમ દેશથી,
મુનિ ધર્મરાગી શ્રાદ્ધને તે હોય દેશે વિરતિથી;

સમ્યક્ત્વ મૂલ અણુવ્રતાદિક બાર વ્રત શ્રાવક તણા,
પાંચ અણુવ્રત ગુણુવ્રતો ત્રણ ભેદ ચઉ શિક્ષા તણા. ૪૭૯

અર્થ:—સંપૂર્ણ ત્યાગી મુનિશ્વરને એ પાંચે વ્રતો પૂરેપૂરા હોય છે તેથી તેમનાં વ્રતોને મહાવ્રતો કહેવાય છે. આનું બીજું નામ સર્વવિરતિ પણ કહેવાય. અને મુનિરાજના ત્યાગ ધર્મમાં રાગી એટલે ભક્ત એવા શ્રાવકને દેશથી એટલે અમુક અંશે વિરતિ હોવાથી શ્રાવકનાં વ્રત દેશવિરતિ કહેવાય છે. અને તે દેશવ્રતોને અણુવ્રત કહે છે અને તેમાં મૂળ સમ્યક્ત્વ હોય છે. માટે સમકિત રૂપ મૂળવાળાં એવાં ૫ અણુવ્રતાદિક એટલે પાંચ અણુવ્રતો, (૩) ત્રણ ગુણુવ્રતો અને (૪) ચાર શિક્ષાવ્રતો એમ બાર વ્રતો શ્રાવકનાં જાણવાં. વળી એ શ્રાવકનાં વ્રતો સાધુઓના મહાવ્રતની અપેક્ષાએ નાના હોવાથી અણુવ્રત કહેવાય છે તથા અણુવ્રતને ગુણુકારી (લાભદાયી) વ્રતો તે ગુણુવ્રત કહેવાય છે. અને જે વારંવાર સેવવા યોગ્ય હોય તે શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે. ૪૭૯

જિનશાસને શ્રદ્ધા ધરે શુભ ક્ષેત્રમાં ધન વાપરે,
પુણ્યનાં કાર્યો કરે જે તેહ શ્રાવક છે ખરે;
શ્રાવક તણા ત્રણ વર્ણમાંથી નીકળતા આ અર્થને,
શ્રાવકો હૃદયે ધરીને સાધતા નિજ કરજને. ૪૮૦

અર્થ:—જેઓ જિનેશ્વર ભગવતે કહેલા જૈન શાસનમાં શ્રદ્ધા રાખતા હોય અને શુભ ક્ષેત્રો એટલે તીર્થ, જ્ઞાન વગેરેમાં પોતાના ધનને ઉદારતાથી વાપરતા હોય, તથા જેઓ પુણ્યનાં કાર્યો કરતા હોય, તેને ખરો શ્રાવક કહેવાય છે. એમ શ્રાવક શબ્દના ત્રણ અક્ષરોમાંથી અર્થ નીકળે છે, કારણ કે ‘શ્રા’ એટલે શ્રદ્ધા, ‘વ’ એટલે વિવેક અને ‘ક’ એટલે ક્રિયા એ પ્રમાણે જે અર્થ નીકળે છે તેનો મનમાં વિચાર કરીને ધર્મનિષ્ઠ શ્રાવકો પોતાની કરજ એટલે ધર્મકરણીને ખરોખર રીતે સાધે છે. ૪૮૦

પરલોકમાં પણ હિતકરણ જિન વચનને વિધિ જાળવી,
ઉપયોગ રાખી સાંભળે જે પુણ્યશાળી માનવી;
શુકલ પાશ્વિક તેહ શ્રાવક ચાહતા નિવૃત્તિને,
બાર વ્રત આરાધતાં અડ ભવ વિષે હ્યે મુક્તિને. ૪૮૧

અર્થ:—શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુના વચનો આ લોકમાં જ હિત કરે છે, એટલું જ નહિ પણ પરલોકમાંએ હિત કરે છે. આવા શ્રી જિનરાજના વચનને અથવા તેમના ઉપદેશને વિધિ જાળવીને એટલે વિનય પૂર્વક તથા બરોબર ઉપયોગ રાખીને જે પુણ્યવાન મનુષ્ય સાંભળે છે તે શુકલપાક્ષિક (જેમને એક વાર સમકિત થએલું છે અને જેમને અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તમાં મોક્ષમાં જવાનું છે.) શ્રાવક મોક્ષને ચાહે છે. અને બાર વ્રતોને આ-રાધીને મોડામાં મોડા આઠ લવની અંદર તો જરૂર મોક્ષને મેળવે છે. આ બાબતમાં કહ્યું છે કે—

પરલોચદિયં સમ્મં-જો જિણવચણં સુણેદ ઉવડત્તો ॥
અદિતિવ્વકમ્મવિગમા-સુકો સો સાવગો પત્થ ॥ ૧ ॥

(શ્રી પંચાશકમાં) ૪૮૧

જે રીતે શ્રાવકના ચાર લેહ જણાવે છે:—

માતા પિતા ભાઈ મિત્ર શોક્ય તણી સમા શ્રાવક કહ્યા,
આદર્શ ધ્વજ સ્થાણું ખરંટક જેહવા પણુ તે કહ્યા;

ભંગ ચારે બે પ્રકારે જાણીને શ્રાવક ખરા,
માતા પિતા આદર્શના જેવા અને ગુણ ગણધરા. ૪૮૨

અર્થ:—શ્રાવક ચાર પ્રકારના કહ્યા છે. ૧ માતાપિતા જેવા, ૨ ભાઈ જેવા, ૩ મિત્ર જેવા, ૪ શોક્ય જેવા. (૧) જે કેટલાક શ્રાવક સાધુને શું કાર્ય છે તેની ચિન્તા રાખે, તપાસ રાખે, બીન સમજણુ વિગેરેને લઈને સાધુની ભૂલ જણાય તો પણુ સ્નેહ રહિત ન થાય, અને સાધુ પ્રત્યે અત્યંત વાત્સલ્ય (પ્રેમભાવ, લાગણી) રાખે, આવા પ્રકારના શ્રાવકો માતા પિતાની જેવા જાણવા. (૨) જે શ્રાવક હૃદયમાં સ્નેહવાળો છતાં મુનિઓના વિનય કાર્યમાં મનદ આદરવાળો હોય, પરંતુ કોઈ સાધુનો પરાભવ કરે તે વખતે મદદ કરે, તે ભાઈની જેવા બીજા પ્રકારના શ્રાવક જાણવા. (૩) કારણ પ્રસંગે નહિ પૂછવાથી અભિમાનમાં આવીને જે શ્રાવક કાંઈક રોષ કરે, છતાં જે સ્વજન કરતાં પણુ મુનિને અધિક ગણે તે ત્રીજા પ્રકારના મિત્રની જેવા શ્રાવક જાણવા. તથા (૪) જે શ્રાવક શોક્યની પેઠે અક્રંક, છિદ્ર બોનાર, પ્રમાદથી થએલી સ્ખલના બીજાને કહી દેનાર હોય અને સાધુને તૃણ સરખા ગણે તે ચોથા પ્રકારના શોક્યની જેવા જાણવા, હવે બીજી રીતે ચાર પ્રકારના શ્રાવક આ પ્રમાણે જાણવા:—૧ આદર્શ (દર્પણ) જેવા, ૨ ધ્વજ (ધ્વજ) સમાન, ૩ સ્થાણુ (કુંડા) જેવા, અને ૪ ખરંટક (અશુચિ પદાર્થ) જેવા. (૧) જેમ દર્પણમાં પ્રતિબિંબ પડે છે તેમ જે શ્રાવકને ગુરૂએ કહેલ સૂત્ર તથા અર્થ યથાર્થપણે મનમાં પ્રતિબિંબિત થાય એટલે બરોબર યાદ રહે તે આદર્શ (ચાટલા) ની જેવા પહેલા પ્રકારના

શ્રાવક જાણવા. (૨) જેમ પવન વડે ધન્ય કરકે તેમ મૂઠ જનના વચનો વડે જે ભરમાઈ જાય. અને ગુરૂના વચનને વિષે મક્કમ (અડગ શ્રદ્ધાળુ) ન હોય તે ધન્યની જેવા બીજા પ્રકારના શ્રાવક જાણવા. (૩) જે શ્રાવક ગીતાર્થે ઉપદેશ આપ્યા છતાં પોતાના કદાચહને છોડે નહિ, પરંતુ મુનિરાજની ઉપર દ્વેષ ન રાખે તે કુંઠાની જેવા ત્રીજા પ્રકારના શ્રાવક જાણવા, (૪) તથા સત્ય બીના કહેનાર મુનિને પણ એમ કહે કે તમે ઉન્માર્ગ દેશના કરો છો, મૂર્ખ છો, મન્દ ધર્મી છો, એ પ્રમાણે અશુચિ પદાર્થની માફક મુનિને ખરડે તે ખરંટક જેવા ચોથા પ્રકારના શ્રાવક જાણવા. એ પ્રમાણે બે રીતે દેખાડેલા શ્રાવકના ચાર ભેદોને સાંભળીને ગુણના સમૂહને ધારણ કરનારા ખરા શ્રાવકો માતાપિતા જેવા અથવા આદર્શ એટલે અરિસા જેવા બને છે. આ બાબતમાં ઉપયોગી ગાથાઓ આ પ્રમાણે જાણવી—

ચિંતિ જહકજ્જાહ, ન દિદ્ધુલ્લિઓવિ હોહ નિન્નેહો ।

પગંતવચ્છલો જહજણસસ જણોસમો સહો ॥ ૧ ॥

હિઅપ સસિખેહોવિ અ, મુણીણ મંદાયરો વિણયકમ્મે ।

માહસમો સાહૂણં, પરાભવે હોહ સસહાઓ ॥ ૨ ॥

મિત્તસમાણો માણા, ર્હિંસિ રૂસહ અણ્ણિઓ કજ્જે ।

મન્નંતો અણ્ણાણં, મુણીણ સયણાડ અબ્બહિં ॥ ૩ ॥

થહો છિદ્ધપેહી, પમાયલ્લિયાહં નિચ્ચમુચ્ચપ ।

સહો સવકીકળ્ણો, સાહુજણં તણસમં ગણહ ॥ ૪ ॥

ગુરુમણિઓ સુત્તથો વિવિજ્જહ અવિત્તહો મણે જસસ ।

સો આયંસસમાણો, સુસાવઓ દેસિઓ સમપ ॥ ૫ ॥

પવણેણ પડાગા હવ, મામિજ્જહ જો જણેણ મૂહેણં ।

અવિણિચ્છિઅગુરુવયણો, સો ભવહ પડાહઆતુલ્લો ॥ ૬ ॥

પહિવન્નમસગાહં, ન મુઅહ ગીઅથસમણુસિહોવિ ।

થાણુસમાણો પસો, અપઓસી મુણિજણે નવરં ॥ ૭ ॥

ઉમ્મગ્ગદેસઓ નિન્હવો સિ મૂહોસિ મંદધમ્મોસિ ।

હઅ સમ્મંપિ કહંતો, ચરંટપ સો ચરંટસમો ॥ ૮ ॥

૪૮૨

બીજી રીતે શ્રાવકના ત્રણ ભેદની બીના વિગેરે જણાવે છે:—

ઉત્કૃષ્ટ મધ્યમ તિમ જઘન્ય પ્રકારથી ત્રણ ભેદના,

જાણવા શ્રાવક ધરંતા વ્રત પ્રથમ બે ભેદના;

નિરપરાધી જીવને હણવા ન જાણી બેઠને,

પ્રથમ અણુવ્રત એહ જાણો પ્રચૂર હિંસા દોષને. ૪૮૩

અર્થ:—વળી ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય એમ ત્રણ પ્રકારના શ્રાવક જાણવા. આનું

સ્વરૂપ શ્રી દેશવિરતિ જીવનમાંથી જોઈ લેવું. આ વ્રણ ભેદમાંથી શરૂઆતના જે ભેદવાળા શ્રાવકો વ્રતને ધારણ કરે છે, હવે પહેલા વ્રતના ધારણ કરનાર શ્રાવકે નિરપરાધી એટલે અપરાધ વિનાના (ખીન ગુનેગાર) જીવેને જાણી જોઈને મારવા નહિ તે પ્રથમ આજીવ્રત જાણવું. મુનિરાજના વ્રતની અપેક્ષાએ આજીવ્રત એટલે અદ્વ અથવા નાનાં જે વ્રત તે આજીવ્રત કહેવાય છે, કારણ કે સાધુના મહાવ્રતમાં સર્વથા હિંસા વગેરેનો ત્યાગ હોય છે, ત્યારે શ્રાવકના વ્રતમાં પૂરેપૂરો હિંસાનો ત્યાગ હોતો નથી, કારણ કે ઘરગારી શ્રાવકથી, સર્વથા હિંસાનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી તેથી તેનાથી અમુક અંશે જ હિંસાનો ત્યાગ થઈ શકતો હોવાથી તેના પ્રથમ આજીવ્રતને સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રત કહેવાય છે. અને મુનિરાજના પ્રથમ વ્રતને સ્થૂલ શબ્દ જોડવામાં આવતો નથી, એટલે સર્વતઃ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રત કહેવાય છે. હિંસામાં એટલે જીવનો ઘાત કરવામાં ઘણો દોષ રહેલો છે એવું જાણીને આ પ્રથમ વ્રતને હે લગ્યો ! તમે ગ્રહણ કરો. ૪૮૩

હિંસાના ફલ વિગેરે જે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

નિર્દયપણે લોભાદિથી બહુ જીવને જો મારીએ,
કાણાપણું વામનપણું કુષ્ટાદિ રોગો પામીએ;
પ્રાણ વહાલા સર્વને માંકડ તણા દષ્ટાન્તથી,
જીવનને છોડાવનારા જીવન હારે નિયમથી. ૪૮૪

અર્થ:—જો આ પ્રમાણે હિંસાનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે અને નિર્દયપણે એટલે દયાભાવ રાખ્યા સિવાય ક્રૂરપણે લોભ વગેરેથી જીવને મારીએ તો તે હણનાર જીવને હિંસાના ફલ રૂપે કાણાપણું અથવા વામનપણું એટલે ઠીંગણાપણું તથા કોઠ વગેરે ભયંકર રોગ પ્રાપ્ત થાય. સર્વ જીવને પોતાના પ્રાણ વહાલા હોય છે કારણ કે ગમે તેવું દુઃખ હોય તે છતાં પણ તેને મરવાનું ગમતું નથી, તેથી આપણને જેવો આપણો જીવ વહાલો છે તેવો જ બીજા જીવેને પોતાનો જીવ વહાલો હોય છે એમ જાણવું, માંકડ જેવો જીવ પણ જો આપણે તેને પકડવા જઈએ તો પોતાનો પ્રાણ બચાવવા આમ તેમ નાસવા માંડે છે, માટે આ માંકડના દષ્ટાન્તથી પણ સમજવું જોઈએ કે સર્વને પોતાના પ્રાણ વહાલા હોય છે એમ સાબીત થાય છે, માટે જેઓ જીવનને છોડાવનારા છે એટલે બીજાના પ્રાણને લેનારા છે તેઓ નક્કી પોતાના જીવનને હારી બચ છે, કારણ કે તેઓ દુર્ગતિમાં જઈને દુઃખી થાય છે. ૪૮૪

જેહવું વાવે લણે છે તેહવું જવું કરે,
પામે જ તેવું શાન્તિદાયક શાન્તિ સદ્ગુણને વરે;

હણનારને ના કોઈ આપે આશરો દુઃખ બહુ મળે,

આવું વિચારી શ્રાવકો હિંસા કરતાં પણ ડરે. ૪૮૫

અર્થ:—કહેવત છે કે ‘જેવું વાવે તેવું લણે અને કરે તેવું પામે’ એટલે જે જાર વાવે તે જારને લણે છે, પરંતુ જારના વાવનારના ખેતરમાં ઘડું લણવાના હોતા નથી, કારણ કે જાર વાવે તો જાર જ પાકે છે, ઘડું પાકતા નથી. તથા પોતે જેવાં કાર્ય કરે છે તેવા જ ફળને મેળવે છે એટલે સારાં કાર્ય કરનારને સારું ફળ અને ખરાબ કાર્યના કરનારને ખરાબ ફળ મળે છે, પરંતુ ખરાબ કાર્ય કરનારને સારું ફળ મળતું નથી, અને જે ભવ્ય જીવો બીજા જીવોને શાન્તિ આપનાર છે, પરંતુ પીડા કરતા નથી તેમને બીજા જીવો તરફથી શાંતિ જ મળે છે. અથવા તે દયાળુ જીવોને અશાંતિનો સમય આવે જ નહિ. હણનારને એટલે બીજા જીવોને મારનાર જીવને કોઈ આશરો આપતું નથી, કારણ કે સર્પાદિના દષ્ટાંતે તેવા હિંસક જીવોથી બધા દૂર નાસે છે અને તે (હિંસક) ને ઘણા દુઃખો ભોગવવા પડે છે એવું વિચારીને ઉત્તમ શ્રાવકો બીજા જીવની હિંસા કરતાં પાપનો ભય જરૂર રાખે છે. ૪૮૫

શ્રાવકની સવા વસા દયા જે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

શ્રાવક ઉપાધિ વશે દયા ત્રસ જીવની પાળી શકે,

પચનાદિ કારણ સ્થાવરોની ના દયા પાળી શકે;

રાખે જ જયણા તેમના આરંભમાં બનતાં સુધી,

અધિક ન કરે અદ્યથી નિર્વાહ હોવે ત્યાં સુધી. ૪૮૬

અર્થ:—કુટુંબ વગેરેની ઉપાધિઓને વશ થએલા શ્રાવકો ત્રસ (બેઈદ્રિયાદિક) જીવોની દયા પાળી શકે છે, પરંતુ સ્થાવર (જેઓ સ્થિર રહે છે તે એકેન્દ્રિય) ની દયા પાળી શકતા નથી, કારણ કે તેઓને પચનાદિ એટલે સંઘવું વગેરે જરૂરી કાર્યો કરવાના હોય છે, તેથી સ્થાવર જીવોની હિંસા થાય છે. જો કે સ્થાવર જીવોની દયા ન પાળી શકાય તો પણ જ્યાં સુધી પોતાથી બની શકે ત્યાં સુધી તેવા પ્રકારના આરંભના કાર્યોમાં જયણા એટલે ઉપયોગ રાખે છે, અને તેથી કરીને જ્યાં સુધી થોડા આરામથી નિર્વાહ થાય તેમ હોય ત્યાં સુધી તેઓ અધિક એટલે ઘણા આરંભ કરતા નથી. એટલે સાધુની વીસ વસા દયાની અપેક્ષાએ શ્રાવક સ્થાવરની દયા ન પાળી શકે, આ સુદો હોવાથી વીસ વસામાંથી દશ વસા બાદ કરતાં દશ વસા બાકી રહે. ૪૮૬

ત્રસ વધે સંકલ્પ હિંસા ત્યાગ શ્રાદ્ધ કરી શકે,

તેહમાં પણ નિરપરાધી હનન ત્યાગ કરી શકે;

નિરપેક્ષ ને સાપેક્ષમાં નિરપેક્ષને છંડી શકે,

એમ વીસ વસા દયામાંહી સવા પાળી શકે. ૪૮૭

અર્થ:—શ્રાવક ત્રસ જીવોની દયા પણ સંપૂર્ણ પણે પાળી શકતા નથી. કારણ કે શ્રાવક તે ત્રસની સંકલ્પ હિંસાનો ત્યાગ કરી શકે છે. સંકલ્પ હિંસા એટલે જાણી જોઈને ત્રસની હિંસા ન કરે, પરંતુ આરંભથી હિંસાનો ત્યાગ કરી શકતા નથી, તેથી દશ વસા-માંથી પાંચ વસા દયા રહી. સંકલ્પ હિંસાના ત્યાગમાં પણ નિરપરાધી હનન એટલે શ્રાવક અપરાધ રહિત (ખીન ગુનેગાર) જીવની હિંસાનો ત્યાગ કરી શકે છે. પરંતુ અપરાધીની હિંસાનો ત્યાગ કરી શકતો નથી તેથી અઢી વસા રહ્યા. વળી નિરપરાધી હિંસાના ત્યાગમાં પણ નિરપેક્ષ એટલે અપેક્ષા રહિત અને સાપેક્ષ એટલે અપેક્ષા સહિત એ બે ભેદ પડે છે, તેમાં નિરપેક્ષની દયા પાળી શકે, પરંતુ સાપેક્ષની દયા ન પાળી શકે, તેથી સવા વસા દયા શ્રાવક પાળી શકે. એ પ્રમાણે સાધુની વીસ વસા દયાની અપેક્ષાએ શ્રાવક સવા વસા દયા પાળી શકે. આ બાબતને શ્રી દેશવિરતિ જીવનમાં વિસ્તારથી સમજાવી છે, તે ત્યાંથી જોઈ લેવી. ૪૮૭

જીવદયાની બાબતમાં સમજી શ્રાવકે શું વિચારવું જોઈએ ? વિગેરે જણાવે છે:—

નિર્વાહ આદિક કારણે આરંભ કરતાં પણ ડરે,

આરંભ તજનારા જનોનું ખૂબ અનુમોદન કરે;

સર્વથા આરંભ છોડીશ જીવ ! ક્યારે ઈમ અહે,

લાભદાયક શુદ્ધ જયણા પાળવા તત્પર રહે. ૪૮૮

અર્થ:—શ્રાવક પોતાની આજીવિકા વગેરે કારણોને લીધે આરંભ એટલે જીવહિંસાના કાર્યો કરતાં પણ પાપથી ડરે છે. વળી આરંભનો ત્યાગ કરનાર જે મુનિ મહારાજો તેઓની ઘણી અનુમોદના કરે છે અને એવી ભાવના ભાવે છે કે હે જીવ ! તું સંપૂર્ણપણે આરંભનો ક્યારે ત્યાગ કરીશ ? માટે લાભદાયક એટલે કલ્યાણકારી શુદ્ધ જયણા પાળવાને માટે તું તત્પર રહે એટલે તૈયાર રહે. ૪૮૮

દયાનું ફક્ત વિગેરે જણાવે છે:—

પર તણો કરતાં બન્યાવ જરૂર પોતાનો હુવે,

હિંસા કરતાં અન્યની હિંસા જ પોતાની હુવે;

આ ભવે ને પરભવે શ્રાવક દયા ગુણ પાલને,

પામતા ધર્માદિ સાધન દ્રવ્ય લાંબા જીવનને. ૪૮૯

અર્થ:—જે પારકાનો બંધાવ કરે છે એટલે બીજા મરતા જીવોને બંધાવે છે, તેઓ

ખરેખર પોતાનો જ ખચાવ કરે છે. અને જેઓ બીજાની હિંસા કરે છે તેઓ પોતાની જ હિંસા કરે છે. કારણ કે દયાના પરિણામ પુણ્યકર્મ બંધાવે છે અથવા કર્મની નિર્જરા કરાવે છે. તથા હિંસાથી પાપનો બંધ થાય છે અને હિંસક આત્માઓ દુઃખી થાય છે. આ દયા ગુણના પાલનથી શ્રાવક આ ભવમાં તથા પરભવમાં ધર્માદિ સાધન એટલે ધર્મ વગેરેને સાધવામાં કારણરૂપ ઉત્તમ ફલ દ્રવ્ય વિગેરે સાધનોને પામે છે તથા લાંબા આયુષ્યને પણ મેળવે છે. એટલે દયાળુ જીવો નિર્ભયપણે લાંબી જીવંતી બહુ જ આનંદમાં ગુજરે છે. એમ સમજીને ધર્મિષ્ઠ શ્રાવકોએ જીવદયાની સાધના જરૂર કરવી જોઈએ. ૪૮૯

હિંસાનું ફલ વિગેરે જણાવે છે:—

રોગાદિ દારૂણ દુઃખ હિંસા કરણના ફળ જાણીએ,

ભોગવે ફળ કર્મના કરનાર ઇમ ના ભૂલીએ;

ભાગ કોઈ લઈ શકે ના કર્મનો ધતની પરે,

હિંસા તણા કરનાર જીવો દુર્ગતિમાં બહુ ફરે. ૪૯૦

અર્થ:—કેટલાએક જીવો રોગ વગેરે લયંકર દુઃખોને ભોગવે છે, તે હિંસા કરવાનાં ફળ જાણવાં. કારણ કે પાપકર્મના કરનાર જીવે જેવાં પાપકર્મ (કામ) કર્યાં હોય તેવાં ફળ ભોગવવાં પડે છે એ વાત ભૂલવી નહિ. વળી જેવી રીતે એક જણે ઉપાર્જન કરેલા ધનનો ભાગ બીજા લઈ શકે છે તેવી રીતે કુટુંબ વગેરેના માટે એક જણે કરેલા આરંભાદિકથી બાંધેલાં પાપકર્મનો ભાગ બીજા કોઈ લઈ શકતું નથી. તેથી હિંસા કરનારા જીવો છે તેઓ જ એકલા નરકાદિ વગેરે દુર્ગતિમાં ઘણું રણડે છે અને ત્યાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખોને બહુ જ રીબાઈ રીબાઈને ભોગવે છે. આ વાત લક્ષ્યમાં રાખીને શ્રાવકે જરૂર જીવદયા પાળવી જોઈએ. ૪૯૦

નિર્દોષ આરાધના વિગેરેની બીના જણાવે છે:—

અતિક્રમાદિક ચાર દોષો સર્વ વ્રતમાં છોડવા,

ચંદ્રવા દસ ઠાણુ ગરણા તેમ સાતે રાખવા;

એ ભેદ હિંસામાંહિ જિમ તેવા જ ભેદો વિરમણે,

શક્ય ત્યાગે નિયમ પરમાં સ્થાન જયણા ધર્મને. ૪૯૧

અર્થ:—શ્રાવકે ઉપર કહેલ અહિંસા વ્રત અને આગળ કહેવાતાં સત્યવ્રત વિગેરે બધા વ્રતની અંદર અતિક્રમાદિક ચાર દોષો એટલે ૧ અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર અને

૧ અમુક હિંસા કરવાનો પ્રથમ વિચાર તે અતિક્રમ, ત્યાર બાદ તે હિંસા કરવા માટે જતું અથવા સાધનો એકત્ર કરવાં તે વ્યતિક્રમ, તે હિંસા કરવા તત્પર થવું તે અતિચાર, અને હિંસા કરવી તે અનાચાર. એ પ્રમાણે મૃષાવાદ વિગેરેમાં પણ સમજી લેવું. વિશેષ બીના શ્રી પ્રવચન સારોદ્ધારાદિમાં જણાવી છે.

અનાચાર એ ચાર પ્રકારના દોષોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ તથા ઘરમાં દશ ઠેકાણે ચંદ્રવા બાંધવા કારણ કે તેથી જીવદયા સચવાય છે. તથા સાત ગરણુ પણ જીવદયા સાચવવા માટે રાખવાં જોઈએ. તથા જેવી રીતે હિંસાના દ્રવ્યહિંસા અને ભાવહિંસા એમ બે લેદ કહ્યા તેવી રીતે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણુ વ્રતમાં પણ દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે લેદો જાણુવા. તથા પોતાથી જે અને જેટલો પ્રાણીવધ ત્યાગ કરવો બની શકે તેવો હોય તે અને તેટલી હિંસાના ત્યાગનો નિયમ કરવો. અને બીજામાં એટલે ત્યાગ ન બની શકે તેવામાં જયણુ ધર્મને સ્થાન આપવું. એટલે અશક્ય પરિહારમાં યતના પૂર્વક વર્તવું. ચંદ્રવા વિગેરેની વિશેષ બીના શ્રી દેશવિરતિ જીવનમાં કહી છે. ૪૬૧

બીજા વ્રતનું સ્વરૂપ વિગેરે બીના જણાવે છે:—

કન્યાલીકાદિક જાડનો પરિહાર બીજું વ્રત મુણો,
દ્રવ્ય ભાવે જાણવો જ વિચાર બીજા વ્રત તણો;
પરભાવને બોલે સ્વભાવે ભાવથી જૂઠ જાણીએ,
કન્યાલીકાદિક દ્રવ્યથી પરિહાર તસ વ્રત માનીએ. ૪૬૨

અર્થ:—બીજા સ્થૂલ મૃષાવાદ વિરમણુ નામના વ્રતમાં કન્યાલીકાદિક એટલે કન્યા વગેરે સંબંધી જૂઠનો ત્યાગ કરવો, (૧) કન્યા સંબંધી અસત્ય તે નાની હોય છતાં મોટી કહેવી, મોટી હોય તેને નાની કહેવી, દૂષણવાળી હોય છતાં દોષ રહિત કહેવી વગેરે એ પ્રમાણે (૨) ગાય વિગેરે પણ સંબંધી તથા (૩) ભૂમિ વિગેરે સંબંધી અસત્યનો પણ ત્યાગ કરવો. (૪) કોઈ થાપણુ મૂકી ગયો હોય તો નથી મૂકી ગયો એમ બોલી વિશ્વાસ ઘાત કરવો, (૫) લાલચ અથવા લાગવગ વગેરે કારણથી ખોટી સાક્ષી પૂરવી એ પાંચ મોટાં અસત્યનો ત્યાગ કરવો, આ વ્રતમાં પણ દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે લેદો જાણુવા. તેમાં અહીં કન્યાલીક વગેરે જે પાંચ મોટાં અસત્ય ગણાવ્યાં તેનો ત્યાગ કરવો તે દ્રવ્યથી સ્થૂલ મૃષાવાદ વિરમણુ વ્રત. તથા આત્માથી ભિન્ન એવા શરીર, ધન, કુટુંબાદિક જે બીરી રીતે પોતાનાં નથી તેને પોતાનાં કહેવાં તે ભાવથી જૂઠ જાણવું, તેનો દેશથી ત્યાગ કરવો, તે ભાવથી સ્થૂલ મૃષાવાદ વિરમણુ વ્રત જાણવું. ૪૬૨

જૂઠું બોલતાં જે નુકશાન થાય, તે વિગેરે જણાવે છે:—

મનમનપણું કાહલપણું તિમ રોગ મુખના મૂકતા,
સમૃદ્ધિ કેરો નાશ અપજ્જશ વિકટ ભય તિમ દુઃખિતા;
જૂઠથી સંયમ તપસ્યા તીવ્ર પણ નિષ્ફળ બને,
પરભાવે દુઃખ દુર્ગતિનાં હોય જૂઠ વહનારને. ૪૬૩

અર્થ:—(૧) મનનપણું એટલે મુંગાપણું, (૨) કાહલપણું એટલે ન સમજાય તેવું તોતડાપણું, (૩) મુખમાં થતા અનેક પ્રકારના રોગો, તથા (૪) મૂકતા એટલે મુંગાપણું, (૫) ધન સંપત્તિનો નાશ, (૬) અપજ્ઞા પામવો, (૭) વિકટ એટલે આકરો ભય તથા (૮) દુઃખિતા એટલે દુઃખી થવા પણું આ બધું જૂઠું બોલવાનું ફળ જાણવું, વળી જૂઠું બોલવાથી સંયમ એટલે ચારિત્ર, તથા આકરી તપસ્યા વિગેરે સત્ક્રિયા પણ ફેગટ જાય છે એટલે તેનું કાંઈ ફળ મળતું નથી. તથા પરભવની અંદર નરક વગેરે ખરાબ ગતિમાં દુઃખોની પ્રાપ્તિ થાય છે, એમ જાણીને શ્રાવકે જૂઠું બોલવાનો ત્યાગ કરવો અને સાચું બોલવું. ૪૯૩

સત્યના ફલ તથા પ્રભાવ વિગેરે ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

તેમ વિશ્વાસુ બનાવે આપદાને સંહરે,
વેણુ સાચું બોલતાં વશ થાય દેવો પણ ખરે;
શિવપંથ જાતાં શ્રેષ્ઠ ભાતુ બીક હરત જલાદિની,
સુજનતા ગુણને પમાડે છે જ સમૃદ્ધિ ઘણી. ૪૯૪

અર્થ:—સાચાં વચન બોલનારના ઉપર સા વિશ્વાસ રાખે છે માટે સાચું વચન વિશ્વાસુ બનાવે છે, વળી સાચું વચન આપદાને એટલે સંકટોને હરણ કરે છે એટલે નાશ કરે છે. એટલું જ નહિ પણ તેથી દેવો પણ ખરેખર વશ થાય છે. આ સાચું વચન શિવપંથ એટલે મોક્ષ માર્ગ તરફ જવામાં ઉત્તમ ભાતુ છે, તે પાણી વગેરેના ભયને હરણ કરે છે, વળી સાચુ વચન સુજનતા ગુણને એટલે સજ્જન પુરૂષોના જે જે સફળુઓ છે તે સફળુઓને પમાડે છે તથા સત્ય વચન ઘણી સમૃદ્ધિ એટલે સંપત્તિને આપે છે. ૪૯૪

કીર્તિ કીડા વન વચન સાચાં જ ગેહ પ્રભાવનાં,
મોક્ષને સ્વાધીન કરવા હેતુ જાણો ભવિ જના !;
વચન સાચાં બોલતા તેને અનલ જલ રૂપ બને,
સ્થળ રૂપ થાય સમુદ્ર રિપુ પણ મિત્રના જેવો બને. ૪૯૫

અર્થ:—હે ભગ્ય જનો! એ સત્ય વચનો કીર્તિને કીડા કરવા માટે એટલે રમત કરવા માટે કીડા વન સમાન છે તથા પ્રભાવ એટલે મોટાઈના ગેહ એટલે ઘર જેવા છે. વળી મોક્ષને સ્વાધીન કરવા માટે એટલે મેળવવા માટે હેતુ એટલે કારણ પણ એ સત્ય વચનનો જ છે એમ જાણજો. જેઓ સત્ય વચન બોલે છે તેમની આગળ અનલ એટલે અગ્નિ પાણી રૂપ થાય છે, અને સમુદ્ર હોય તે પણ સ્થળ રૂપ એટલે જમીન સમાન થાય છે, અને રિપુ એટલે શત્રુ હોય તે પણ મિત્રના જેવો થઈ જાય છે. ૪૯૫

દેવો કરે તસ સેવના વળી નગર રૂપે બને,
ગિરિ બને ધરરૂપ સાપ વિશાળ પણ માળા બને;
હરિણ જેવો સિંહ તિમ પાતાલ છિદ્ર સમુ' બને,
હથિયાર પંકજ પત્ર જેવું ગજ શિયાળ સમો બને. ૪૯૬

અર્થ:—સાયું બોલનારની દેવો પણ સેવા કરે છે. વળી તેની આગળ લયંકર વન હોય તે પણ શહેર જેવું બની જાય છે. ગિરિ એટલે પર્વત હોય તે ધર રૂપ થાય છે એટલે આશરો આપનાર થાય છે. મોટો લયંકર સાપ હોય તે પણ કૂલની માળા રૂપ થાય છે. એટલે સર્પ તેને કાંઈ નુકસાન કરી શકતો નથી. સિંહ હોય તે હરણુ સરખો થાય છે એટલે સિંહ પણ તેની આગળ હિંસક લાવ છોડી નરમ બની જાય છે. પાતાલ એટલે મોટું ઉડાણ હોય તે છિદ્ર જેવું એટલે ન્હાના ખાડા સરખું થાય છે. હથિયાર હોય તે પંકજ પત્ર એટલે કમળના પાંદડા જેવું સુકોમળ થઈ જાય છે. અને હાથી પણ શિયાળ સમાન રાંક થઈ જાય છે. ૪૯૬

અહીં અતિચારથી અલગ રહેવું વિગેરે જણાવે છે:—

પાંચ અતિચારો તજીને સત્ય વ્રતને પાળીએ,
સંપૂર્ણ સાયું બોલનારા ગુણી તણા પદ વંદીએ;
સત્યમાં સમ્યક્ત્વ કેરો વાસ જાણી સર્વદા,
પ્રિય મિત્ર અને હિત વેણુ વદીએ ટાળીએ સર્વિ આપદા. ૪૯૭

અર્થ:—આ સત્ય વ્રતને વિષે (૧) સહસા ભાષણ (૨) રહસ્ય ભાષણ (૩) સ્વદારામં-ત્રલેહ (૪) મૃષા ઉપદેશ ને (૫) કૂટ લેખ એ પાંચ અતિચારનો ત્યાગ કરવો. તે પાંચ અતિચાર આ પ્રમાણે:—૧ સહસા ભાષણ એટલે વગર વિચારે કોઈને દુઃખ થાય તેવું બોલવું નહિ. ૨ રહસ્ય ભાષણ એટલે કોઈને છાની વાત કરતાં જોઈ તમે રાજ્ય વિરૂદ્ધ અમુક વિચાર કરો છો એમ કહેવું ૩ સ્વદારા મંત્ર લેહ એટલે સ્ત્રી વિગેરેની છાની વાત પ્રગટ કરવી. ૪ મૃષા ઉપદેશ એટલે કોઈને દુઃખમાં નાખવા ખોટો ઉપદેશ આપવો. ૫ તથા કૂટ લેખ એટલે ખોટા લેખ અથવા દસ્તાવેજ લખવા. એ પ્રમાણે પાંચ અતિચારોનો ત્યાગ કરીને આ સત્યવ્રતનું પાલન કરવું. તથા શ્રાવકોએ સંપૂર્ણ સાયું બોલનારા જે શુણ્વંત મુનિ મહારાજ તેમના ચરણમાં હંમેશાં વંદના કરવી. આ સત્ય વ્રતમાં સમ-કિત શુણ્વ રહેલો છે એમ જાણીને હંમેશાં બીજાને ગમે તેવું અને બપ પૂરતું તથા સા-માને હિતકારી વચન બોલવું એમ કરવાથી સઘળી આપત્તિઓ દૂર થાય છે. ૪૯૭

ત્રીજા અણુવ્રતનું સ્વરૂપ વિગેરે જણાવે છે:—

મોટા અદત્તાદાન કરે ત્યાગ ત્રીજા અણુવ્રતે,
આપેલ નહિં જે તે અદત્ત ગ્રહણ અદત્તાદાન તે;
માલીકની આજ્ઞા વિના જે ચોરવાની બુદ્ધિથી,
વસ્તુ લઉં ના એમ હોવે સાધના આ નિયમથી. ૪૬૮

અર્થ:—ત્રીજા સ્થૂલ અદત્તાદાન વિરમણ વ્રત નામના અણુવ્રતને વિષે મોટા અદત્તાદાનનો એટલે માલીકે આપ્યા સિવાય કોઈ પણ વસ્તુ લેવાનો ત્યાગ કરવો. કારણ કે જે આપવામાં ન આવે તે અદત્ત કહેવાય તેનું આદાન એટલે લેવું તે અદત્તાદાન જાણવું. અહિં તાત્પર્ય એ છે કે વસ્તુના માલીકને પૂછ્યા સિવાય છાનામાના લઈ લેવાની બુદ્ધિથી કોઈ પણ વસ્તુ મારે લેવી નહિ એમ આ ત્રીજા વ્રતથી એટલે અદત્તાદાન વિરમણ વ્રતથી નિયમ કરાય છે. ૪૬૮

પરદ્રવ્ય શબ્દનો અર્થ વિગેરે જણાવે છે:—

સ્વામી અદત્ત નિયમ હોવે ત્રીજા વ્રતે ચઉ ભેદમાં,
દાટેલ થાપણ ભૂપતિત વિસ્મૃત પ્રમુખ પરદ્રવ્યમાં;
માલિક વગરનું ધન પ્રમુખ સમજે અપર દ્રવ્યાદિમાં,
ચાર્ય ભાવે જે કરાએ તે અદત્તાદાનમાં. ૪૬૯

અર્થ:—ત્રીજા સ્થૂલ અદત્તાદાન વિરમણ વ્રતમાં સ્વામી અદત્તનો નિયમ થાય છે. એટલે માલિકના આપ્યા સિવાય ન લેવું એવો નિયમ થાય છે, કોઈ એ દાટેલું ધન વિગેરે તથા (૨) થાપણ એટલે કોઈ માણસ અનામત મૂકી ગયો હોય તે, તથા (૩) ભૂપતિત એટલે કોઈની વસ્તુ જમીન ઉપર પડી ગઈ હોય તે, તથા (૪) વિસ્મૃત એટલે કોઈક માણસ પોતાની વસ્તુ ભૂલી ગયો હોય તે. એ રીતે પર દ્રવ્યમાં ચાર પ્રકારના દ્રવ્ય વિગેરે લેવાના છે, એટલે અહીં બીજાના દ્રવ્યાદિને પૂછ્યા વિના ન લેવા, એવો નિયમ કરવામાં આવે છે. અને જે ધન માલિક વગરનું હોય તે પણ અપર દ્રવ્ય કહેવાય છે. એ જાને પ્રકારના દ્રવ્યાદિમાં ચોરીના પરિણામથી જે દ્રવ્ય વગેરે ગ્રહણ કરાય તે અદત્તાદાન કહેવાય. ૪૬૯

ત્રણ શ્લોકમાં અદત્તાદાનથી થતા ગેરલાભ જણાવે છે:—

કીર્તિ તણો ધનનો વળી સંહાર જે કરવા થકી,
કારણ સકલ અપરાધનું જે પ્રગટ હોવે જે થકી;
વધ તેમ બંધન પ્રગટ કરતું જેહ નીચ અભિપ્રાયને,
દારિદ્ર્યનું જે મુખ્ય કારણ રોકતું જે સુગતિને. ૫૦૦

વળી મરણ હોવે જોઈથી તે અણદીયેલ ધનાદિને,
ના ગ્રહણ કરવા ઇચ્છતા બુધ ચાહતા નિજ ભદ્રને;
આ કાર્યથી શો લાલ હોશે ગેરલાલ થશે મને,
એવો કરી સુવિચાર કરજો નિત્ય નિજ હિતકાર્યને. ૫૦૧

અર્થ:—જો ચોરી કરવાથી કીર્તિનો નાશ થાય છે એટલે આ ચોર છે એવો અપ-
જ્ઞ થાય છે, અને ધનનો પણ નાશ થાય છે. વળી જો ચોરી સઘળા અપરાધનું કારણ
છે. એટલે આ ચોરીમાંથી જૂઠું, છેતરપીંડી વગેરે અનેક પ્રકારના દોષો પ્રગટ થાય છે.
વળી જો ચોરી વધ તથા બંધન વિગેરે દોષોને પ્રગટ કરે છે, કારણ કે ચોરી કરતાં પક-
ડાય ત્યારે માર ખાવો પડે છે અને જેલખાનામાં પૂરાવું પડે છે. તથા જો ચોરી નીચ
અભિપ્રાયને જણાવે છે એટલે ચોરી કરતાં પકડાયલો માણસ આ બહુ દુષ્ટ પરિણામવાળો
છે એમ લોકમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે, જેથી તે માણસ વિશ્વાસ કરવા લાયક ગણાતો નથી.
તથા જો ચોરી ગરીબાઈનું મોટું કારણ છે, કારણ કે ચોરીનો માલ પચતો નથી અને
આખરે ભીખારી થાય છે, વળી જો ચોરી સદ્ગતિ એટલે સારી ગતિને રોકે છે, કારણ કે
ચોરી કરનારના પરિણામ મલીન હોય છે તેથી તેને સારી ગતિ મળતી નથી, પરંતુ હ-
ર્ગતિ મળે છે. તથા જેનાથી અંતે અસમાધિ મરણ પણ પ્રાપ્ત થાય છે તેવા અણદીયેલા
એટલે અદત્ત ધનને પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવા ચાહનાર ડાહ્યા પુરવો લગાર પણ
ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા રાખતા નથી. માટે આ કાર્યથી એટલે ચોરી કરવાથી મને શો
લાલ થવાનો છે, જો હું ચોરી વિગેરે પાપ કરતાં ઉઘાડો પડી જઈશ તો મને મોટા બહુ
ગેરફાયદા થશે એ પ્રમાણે સારો વિચાર કરીને હે ભગ્ય જનો! હંમેશાં પોતાને હિત-
કારી એવા જ કાર્ય કરજો. એટલે આત્માનું કલ્યાણ થાય તેવાં જ સારાં કાર્યો
કરજો. ૫૦૦—૫૦૧

રમવા બગીચો પીડને જે પરજનોના મન તણી,
અત્રત ત્રીભું ભાવનાનું ગેહ છે હિંસા તણી;
આપત્તિ વદલી મેઘ આપે કુગતિની પીડા ઘણી,
ઇમ વિચારી ના ગ્રહો ચીજ અદ્ય પણ તે ચોરીની. ૫૦૨

અર્થ:—આ ત્રીભું અદત્તાદાન નામનું અત્રત પરજનોના એટલે વસ્તુના માલીક
એવા બીજા જીવોના મનમાં પીડાને—દુઃખને રચવા માટે બગીચો છે, એટલે ચોરી કર-
વાથી ચોરને અને જેની ચીજ ચોરાઈ હોય તેને અનેક પ્રકારના કલેશોની પ્રાપ્તિ થાય છે.
વળી ચોરી હિંસાની ભાવનાનું ઘર છે. એટલે ચોરી હિંસાના પરિણામ ઉત્પન્ન કરે છે,

કારણ કે બીજને મારીને તેનું ધન પડાવી લેવાની ઇચ્છા થાય છે. વળી આપત્તિ એટલે દુઃખ રૂપી વેલને વધારવાને મેઘ એટલે વરસાદના જેવી ચોરી છે. કારણ કે ચોરી કરવાથી આપત્તિઓમાં વધારો જ થતો જાય છે, વળી તે ચોરી દુર્ગતિની ઘણી પીડાઓ આપે છે. આ પ્રમાણે વિચારીને હે ભવ્ય જીવો ! ચોરી કરીને કોઈની નાની વસ્તુને પણ ગ્રહણ કરશો નહિ. એટલે તમે કોઈ પણ પ્રકારની ચોરી કરશો નહિ. ૫૦૨

ત્રીજા અણુવ્રતને અંગીકાર કરનારા ભવ્ય જીવોને થતા વિવિધ ક્ષાયદાઓ ચાર શ્લોકમાં જણાવે છે:—

દીધા વિનાની વસ્તુ જે નર ગ્રહણ કરતો ના જરી,
મુક્તિ ચહે તેને વરે સઘળી મળી સંપદ વળી;
યશ જાય તેની પાસ પીડા ભવ તણી તેને તજે,
વાંછે સુગતિ તેને સદા તિમ કુગતિ સામું ના જુએ. ૫૦૩

અર્થ:—જે મનુષ્ય માલિકે આપ્યા વિનાની કોઈ પણ વસ્તુને બીલકુલ ગ્રહણ કરતો નથી તેવા મનુષ્યની મુક્તિ રૂપી સ્ત્રી ઇચ્છા કરે છે એટલે ચોરી નહિ કરનારને મુક્તિ મળે છે. અને સઘળી સંપત્તિ એટલે ઋદ્ધિઓ તેને વરે છે, એટલે તેને સર્વ સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી તે મનુષ્યની પાસે યશ જાય છે એટલે ચોરી નહિ કરનારને યશ મળે છે. તથા સંસારની પીડાઓ તેનો ત્યાગ કરે છે, તથા સારી ગતિ તેની વાંછા કરે છે એટલે તેને સારી ગતિ મળે છે, તથા કુગતિ એટલે દુર્ગતિ તેના સામું પણ જોતી નથી. ૫૦૩

આપત્તિ છોડે તેહને દીધેલ વસ્તુ જે ગ્રહે,
મહિમા ઘણો વ્રત નિયમ કરેા જે ધરે તે શિવ લહે;
લેતાં વગર આપેલ વસ્તુ દુઃખ હોવે અન્યને,
સુખ આપતાં બુધ ઉણુ જળની જેમ વેડી દુઃખને. ૫૦૪

અર્થ:—વળી જે મનુષ્ય માલિકે દીધેલ વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે એટલે જે અદત્તને ગ્રહણ કરતો નથી, તેને આપત્તિ એટલે સંકટ છોડે છે, એટલે તેને સંકટ આવતું નથી. તેથી એ વ્રતના નિયમનો ઘણો મહિમા કહેલો છે; માટે જે પુરૂષો આ ત્રીજા વ્રતને પાળે છે તે શિવ એટલે મોક્ષને મેળવે છે. તથા જે મનુષ્ય આપ્યા સિવાય એટલે ચોરી કરીને વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે તેનાથી બીજને દુઃખ થાય છે એમ સમજીને જે બુધ એટલે પંડિત પુરૂષ હોય તે ઉણુ પાણીની માફક દુઃખ વેડીને બીજને સુખ આપે છે. એટલે જેમ ઉકાળેલું પાણી પોતે અગ્નિના દાહ સહન કરીને પણ પોતામાં રહેલા વિકારાદિ

દોષોનો નાશ કરી પીનારને પણ નિર્વિકારી અથવા નિરોગી બનાવે છે. તેમ સમજી શ્રાવ-કાદિ લબ્ય છવો બીજાનું ભલું જ કરે છે. ૫૦૪

જે અહત્તાદાનને દુઃખહેતુ બાણી પરિહરે,
પંકજ ઉપર જિમ રાજહંસી મોજથી વાસો કરે;
તે જન વિષે ગણુ પુણ્ય કેરો તિમ સકલ ભાવે વસે,
દિનકર કિરણથી રાત ભાગે તેમ તેથી દુઃખ ખસે. ૫૦૫

અર્થ:—તથા જે માણસ અહત્તાદાનને એટલે ચોરીને દુઃખના કારણ રૂપ બાણીને ત્યાગ કરે છે, તે પંકજ એટલે કમળ ઉપર જેમ રાજહંસી આનંદ પૂર્વક વસે છે એટલે આનંદથી રહે છે, તેમ ત્રીજા વ્રતવાળા મનુષ્યોને વિષે સર્વ પુણ્યનો સમૂહ વસે છે. અને દિનકર એટલે સૂર્યના કિરણથી જેમ રાત ભાગે છે એટલે રાતનું અંધારું નાશ પામે છે તેમ પુરુષ આગળથી સર્વ દુઃખ ખસી જાય છે. એટલે એવા મનુષ્યોને કંઈ પણ દુઃખો ભોગવવાં પડતાં નથી. ૫૦૫

વિદ્યા વિનયી નરને ભજે જિમ તેમ લક્ષ્મી સ્વર્ગની,
ઐશ્વિત્યથી તેને ભજે સંપત્તિ સવિ નિર્વાણની;
લાલ આવા ચિત્ત ધરજો સતત ત્રીજા વ્રત તણા,
અતિચાર પાંચે પરિહરી અનુમોદજો ગુણુ શ્રમણના. ૫૦૬

અર્થ:—જેમ વિદ્યા વિનયવાનને ભજે છે એટલે વિનયવંતને જેમ વિદ્યા મળે છે તેમ સ્વર્ગની લક્ષ્મી એટલે સ્વર્ગનાં દિવ્ય સુખો તથા નિર્વાણની એટલે મોક્ષની સઘળી સંપદાઓ તેવા વ્રતધારી લબ્ય છવોનો ઉચિતપણે આશ્રય કરે છે. હે લબ્ય છવો ! એ પ્રમાણે આ ત્રીજા સ્થૂલ અહત્તાદાન વિરમણુ વ્રતના અનેક પ્રકારના લાલ તમે હંમેશાં ચિત્તમાં ધારણ કરજો, અને પાંચ અતિચારોને તજીને સાધુ મુનિરાજના ત્રીજા મહાવ્રતની અનુમોદના કરજો. ૫૦૬

અહત્તાદાન વિરમણુ વ્રત ઉપર નાગદત્તનું દષ્ટાંત કહે છે:—
નાગદત્તે આ વ્રતે ફાંસી તણી કુવિડંબના,
ટાળી નૃપતિના માનને પણ મેળવ્યું સંયમ તણા;
શુભ સાધને સુર ઋદ્ધિ મોટી મેળવી ઇમ ચિંતના,
દષ્ટાંતની કરી સાધજો વ્રતને અહત્તાદાનના. ૫૦૭

અર્થ:—આ વ્રતનું પાલન કરીને નાગદત્તે ફાંસીની પીડાને દૂર કરી એટલે તે ફાંસીની સજામાંથી બચી ગયો અને તે ઉપરાંત રાજા તરફથી આદરસન્ધાર પામ્યો, ત્યાર પછી તેણે

ચારિત્રની સારી રીતે આરાધના કરીને મોટી દેવતાની ઋદ્ધિ મેળવી, એ પ્રમાણે આ દષ્ટાન્તની વિચારણા કરીને હે ભવ્ય જીવો ! અદત્તાદાન વિરમણ વ્રતને તમે સારી રીતે સાધજો. અહીં અત્યાર સુધીમાં અને આગળ પણ જે વ્રતની ખીના દ્વંકમાં જણાવી છે, તેનું કારણ એ કે શ્રી દેશવિરતિ જીવન નામના ગ્રંથમાં મેં તે ખીના બહુજ વિસ્તારથી સમજાવી છે. જિજ્ઞાસુ ભવ્ય જીવોએ ખારે વ્રતનું ચથાર્થ સ્વરૂપ સમજવાને માટે તે ગ્રંથ જરૂર વાંચવો જોઈએ. ૫૦૭

ચોથા સ્થૂલ મૈથુન વિરમણ વ્રતનો અર્થ સમજાવે છે:—

દેશથી મૈથુન તણો પરિહાર છે ચોથા વ્રતે,
શીલ વ્રતની પાલના કરવી સદા ઇમ જિનમતે;
તેમ કરવા શક્ત ના જે તે સ્વદારાતોષને,
ધરતા કરે પરદાર ગમણ તણા સુવિરમણ નિયમને. ૫૦૮

અર્થ:—હવે ચોથા સ્થૂલ મૈથુન વિરમણ વ્રતને વિષે દેશથી એટલે કંઈક અંશે મૈથુનનો ત્યાગ હોય છે. જિનેશ્વરના મતને વિષે બ્રહ્મચર્ય વ્રત હંમેશાં પાલન કરવાનું કહ્યું છે, કારણકે તેનું સંપૂર્ણ પાલન કરવાથી જીવમાં અપૂર્વ આત્મશક્તિ પ્રગટે છે, પરંતુ જેઓ તેનું સંપૂર્ણ પાલન કરવાને સમર્થ ન હોય તે શ્રાવકો સ્વદારાતોષને એટલે પોતાની પરણેલી સ્ત્રીને વિષે જ સંતોષ માને-રાખે, અને પરદારગમણ એટલે પારકાની સ્ત્રીઓ સાથે કામક્રીડા કરવાનો ત્યાગ રૂપ નિયમને ધારણ કરે. ૫૦૮

કેટલાએક પુણ્યવંતા શ્રાવકો સર્વદા શીલ પણ પાળે છે તે વિગેરે જણાવે છે:—

શીલધરના જીવન સ્મરીને શીલ પ્રગતિ વંતારતા,
પ્રચુર મહિમાશાલી શીલ ઘે મુક્તિ પણ ઇમ માનતા;
પુણ્યવંતા કેઈ જીવો સર્વથા શીલ કાયથી,
પાળતા સેવી નિયમ વીસ હૃદયના ઉક્લાસથી. ૫૦૯

અર્થ:—આ સ્વદારા સંતોષ અને પરસ્ત્રી વિરમણ વ્રતનું પાલન કરનારા સંપૂર્ણ શીલધર્મતા પાલનાર ઉત્તમ જીવોના જીવનને સંભારીને પોતાના શીલવશુણને વધારે છે એટલે સ્વદારા સંતોષમાં પણ તીથિ વગેરેનો નિયમ જરૂર કરે છે, વળી તેઓ ઘણા મહિમાવાળું એ બ્રહ્મચર્યવ્રત મોક્ષને પણ આપે છે એમ માને છે. તથા કેટલાક પુણ્યશાળી જીવો શ્રી દેશવિરતિ જીવન નામના ગ્રંથમાં કહેલા વીસ નિયમોનું પાલન કરીને હૃદયના ઉક્લાસથી એટલે ખરા ભાવ અને આનંદપૂર્વક કાયથી સંપૂર્ણ પણે શીલધર્મતાનું પાલન કરે છે. ૫૦૯

મૈથુનના ચાર ભાંગા તથા પુરૂષે પરસ્ત્રીને કેવી ગણવી તે વિગેરે કહે છે:—

ભોગ તૃષ્ણા ભાવથી સંભોગ મૈથુન દ્રવ્યથી,
ચાર ભાંગા જાણવા ગુરૂરાજ કેરા સંગથી;
ઉંમર થકી લઘુ ગુરૂ અને સરખી રમાને રંગથી,
દીકરી જનની ભગિની ગણીને ના ડગે શીલ નિયમથી. ૫૧૦

અર્થ:—વિષયભોગની ઇચ્છા તે ભાવથી મૈથુન જાણવું અને સંભોગ મૈથુન એટલે વિષયભોગ ભોગવવા તે દ્રવ્ય મૈથુન જાણવું, તેના ચાર ભાંગા ગુરૂ મહારાજની પાસેથી જાણવા, તે આ પ્રમાણે:—૧ દ્રવ્યથી હોય અને ભાવથી હોય, ૨ દ્રવ્યથી હોય અને ભાવથી ન હોય, ૩ દ્રવ્યથી ન હોય અને ભાવથી હોય, ૪ દ્રવ્યથી ન હોય અને ભાવથી પણ ન હોય. પ્રત્યક્ષ શ્રાવકોએ જે સ્ત્રીઓ ઉંમરમાં પોતાના કરતાં નાની હોય તે સ્ત્રીને પોતાની દીકરીના જેવી ગણવી જોઈએ, અને પોતાથી મોટી હોય તેને માતાની જેવી તથા સરખી ઉંમરવાળી હોય તેને બહેનની જેવી ગણવી. આવી ઉત્તમ ભાવનાવાળા ભવ્ય જીવો સ્વપ્ને પણ શીલ-વ્રતથી ચલિત થતા નથી. શ્રી ભાવના કલ્પલતામાંથી ચાર ભાંગાનું ચથાર્થ વર્ણન જોઈ લેવું. ૫૧૦

શીલવંતી શ્રાવિકા પણ લઘુ ગુરૂ સમ પુરૂષને,
પુત્રાદિની જેવા ગણીને સેવતી શુભ હેતુને;
ઝેર આશીવિષ સમા વિષયો બધા અવધારીએ,
દુર્ગતિદાયક ગણી તસ ભાવના પણ છંડીએ. ૫૧૧

અર્થ:—જેવી રીતે ઉપરની ગાથામાં પુરૂષને આશ્રીને કહ્યું તે પ્રમાણે શીલવંતી શ્રાવિકાઓ પણ પોતાથી ઉંમરમાં જે નાના હોય તેને પુત્રની જેવા ગણીને અને મોટા હોય તેમને પિતાની જેવા માનીને તથા સમાન હોય તેમને ભાઈ જેવા ગણીને શુભ કારણોને સેવે છે. ઉત્તમમાર્ગ તો એ છે કે બધા પ્રકારના વિષયો ઝેર તથા સર્પ સરખા દુઃખદાયી માનીને તથા દુર્ગતિમાં લઈ જનાર છે એવું માનીને તેની સેવના ન કરવી એટલું જ નહિ પણ તે વિષયો સેવવાની ભાવના એટલે ઇચ્છાનો પણ ત્યાગ કરવો. ૫૧૧

જે શ્લોકમાં પરસ્ત્રી ગમન કરનારા જીવોની ખરાબ સ્થિતિ વિગેરે જણાવે છે:—

નિજ નારને તરછોડતો છંડે ન જે પરનારને,
અપકીર્તિ કેરો ઢોલ વગડાવ્યો જગતમાં તે જને;
નિજ ગોત્ર પટ પર ફેરવ્યો કૂચો મસીનો ચરણને,
વિણસાવતો ઘોસાવતો તે જીવલેણ વિપત્તિને. ૫૧૨

ગુણસમૂહોદ્યાનમાં દાવાશ્ચિ તે સળગાવતો,
 મોક્ષપુરના ખારણાને કુશીલ જન ઝટ વાસતો;
 સુખદાયિની શુભ શીલતા દુઃખદાયિની જ કુશીલતા,
 હૃદયે વિચારી ધર્મરંગી શુદ્ધ શીલને ધારતા. ૫૧૩

અર્થ:—જે પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીનો તિરસ્કાર કરે છે અને બીજાની સ્ત્રીનો ત્યાગ કરતો નથી એટલે બીજાની સ્ત્રી સાથે વિષયક્રીડા કરે છે તે મનુષ્ય જગતની અંદર પોતાની અપકીર્તિનો ઢોલ વગડાવે છે એટલે જગતનો અંદર તેની અપકીર્તિ થાય છે, કારણકે તે દુરાચારી ગણાય છે અને તેનો વિશ્વાસ પણ કોઈ કરતું નથી. વળી પોતાના ઉંચા ગોત્ર એટલે કુળ રૂપી વસ્ત્રની ઉપર તે મેંસનો કૂચો ફેરવે છે અથવા તે પોતાના ઉત્તમ વંશને કલંકિત કરે છે, અને ચારિત્રનો પણ જરૂર નાશ કરે છે, અને જીવલેણ એટલે જેમાંથી મૃત્યુ નીપજે તેવી આપત્તિને તે બોલાવે છે, એટલે તેના આવા વર્તનથી તેના ઉપર અનેક પ્રકારનાં દુઃખો આવે છે, તથા તેણે ગુણના સમૂહ રૂપી ગળીયામાં દાવાનલ સળગાવ્યો છે. એટલે દાવાનલથી જેમ ગળીયો બળીને ખાખ થઈ જાય છે તેમ પરસ્પરી લંપટ પુરૂષ પોતાના ગુણોનો નાશ કરે છે, તથા મોક્ષ રૂપી નગરના ખારણાને તે પુરૂષે જલ્દી બંધ કર્યા છે, એટલે તે મનુષ્ય મોક્ષમાં જઈ શકતો નથી. માટે શુભ શીલતા એટલે સારો આચાર અથવા સંસ્કૃતિ જ સુખ આપનાર છે, અને કુશીલતા એટલે ખરાબ આચાર તે દુઃખ આપનાર છે આતું હૃદયમાં ખરા ભાવથી વિચારીને ધર્મરંગી એટલે જિનધર્મની આરાધના કરવામાં આસક્ત ભવ્ય જીવો શુદ્ધ એટલે નિર્મલ શીલગુણને ધારણ કરે છે. ૫૧૨-૫૧૩

શીલનો પ્રભાવ જણાવે છે:—

શીલવંત સિંહાદિનો ભય ટાળતા કલ્યાણને,
 સાધતા નિજ ધર્મ પોષે પામતા યશકીર્તિને;
 દુરિત ટાળે મુક્તિ સુર સુખ નજીક લાવે શીલ ગુણે,
 તેજ પામે દીર્ઘ જીવન સંઘયણ સંસ્થાનને. ૫૧૪

અર્થ:—શીલવાન પુરૂષો અથવા સ્ત્રીઓ સિંહ વગેરેના ભયને દૂર કરે છે એટલે શીલવંતની આગળ સિંહ જેવા કૂર પ્રાણીઓ પણ નમ્ર થઈ જાય છે અથવા તેમને કાંઈ નુકસાન કરી શકતા નથી. વળી તેઓ પોતાના કલ્યાણને અથવા આગાહીને સાધે છે, અને પોતાના ધર્મને પુષ્ટ કરે છે અને જશકીર્તિને પામે છે, કારણકે તેવા પુરૂષના જગતમાં ઘણા વખાણ થાય છે, અને તેઓ દુરિત એટલે પાપને દૂર કરે છે, તથા તેઓ મોક્ષનાં તથા દેવતાનાં સુખોને નજીક લાવે છે, વળી આ શીલગુણના પ્રભાવથી દીર્ઘ એટલે લાંબુ આયુષ્ય

તથા ઉત્તમ સંઘયણુ એટલે હાડકાની મજબૂતાઈ તથા ઉત્તમ સંસ્થાન એટલે શરીરનો સુંદર આકાર એટલે સમયતુરસ્થ વિગેરે સંસ્થાનને પામી શકાય છે. ૫૧૪

ચોથા વ્રતના પાંચ અતિચારની બીના વિગેરે જણાવે છે:

અપરિગૃહિતાનું ગમન ઇત્વર પરિગૃહિતા ગતિ,
અનંગ કીડા પર વિવાહ કરણુ અને ઉત્કટ રતિ;

અતિચાર પાંચ અણુવ્રતે ચોથે કદી ન લગાડીએ;

પ્રાણુથી પણ અધિક વહાલા શીલથી ના ચૂકીએ. ૫૧૫

અર્થ:--અપરિગૃહિતા એટલે જે સ્ત્રીને કોઈએ ગ્રહણ કરેલી નથી એવી જે કુમારી કન્યા અથવા વેશ્યા વિગેરે તેની સાથે ગમન એટલે કામકીડા કરવી તે પહેલો અતિચાર. ૧ તથા પરિગૃહિતા ગમન એટલે પ્રત્યેક પુરૂષની પાસે જનારી વેશ્યા વિગેરે સ્ત્રી જાતિને કોઈએ અમુક ટાઈમ સુધી પોતાની કરી રાખી હોય તેની સાથે ગમન કરવું તે બીજો અતિચાર. ૨ અનંગકીડા એટલે કામલોગ સંગંધી કીડા કરવી. ૩ પોતાના પુત્ર પુત્રી વિગેરે સિવાય બીજાના વિવાહ કરવા કરાવવા તે. ૪ અને ઉત્કટરતિ એટલે કામલોગને વિષે તીવ્ર આસક્તિ રાખવી. ૫ એ પ્રમાણે ચોથા સ્થૂલ મૈથુન વિરમણુ વ્રતને વિષે પાંચ અતિચાર કદાપિ લગાડવા નહિ, અને પ્રાણુથી પણ અધિક વહાલા એવા શીલવ્રતથી કદાપિ ચૂકવું નહિ. કારણકે શીલ એ ઉત્તમ આચાર છે તેનું અવશ્ય રક્ષણ કરવું જોઈએ. અહીં અતિચારની બીના દૂકામાં જણાવી છે કારણકે તે શ્રી દેશવિરતિ જીવનમાં વિસ્તારથી સમજાવી છે. ૫૧૫

પાંચમા અણુવ્રતની બીના વિગેરે જણાવે છે:—

એકઠા કરવા લાહે મૂર્છાવશે દ્રવ્યાદિને,
દેશથી પંચમ વ્રતે તસ ત્યાગ પરિગ્રહ વિરમણુ;

સર્વથા મૂર્છાતણા સાધન તણા પરિહારને,

કરવા સમર્થ ન જેહ તે દેશે તજતા તેહને. ૫૧૬

અર્થ:--જીવો મૂર્છા વશે એટલે મમતા અથવા લોભને લઈને દ્રવ્યાદિ એટલે ધન, દોલત, અવેરાત, બંગલા, ખેતર, વાડી વગેરેને એકઠા કરવાની ઇચ્છા રાખે છે. તેનો દેશથી નિયમ કરવો તે પાંચમું સ્થૂલ પરિગ્રહ વિરમણુવ્રત કહેવાય. જેઓ સંપૂર્ણપણે મૂર્છાના સાધન જે ધન વિગેરે તેનો પરિહાર એટલે ત્યાગ કરવાને સમર્થ ન હોય તેઓ તે પરિગ્રહનો દેશથી એટલે અમુક મર્યાદા રાખીને ત્યાગ કરે છે. ૫૧૬

સાત શ્લોકમાં પરિગ્રહથી થતા ગેરલાભ જણાવે છે:—

પરિગ્રહ નદીનું પૂર મન જલને બગાડે છે અને,
ધર્મ રૂપ તરૂને ઉખાડે તેમ લોભ સમુદ્રને;

તે વધારે ક્ષાન્તિ નીતિ પોયણીને પીડના,

થે જ મર્યાદા સ્વરૂપ તટ ભાંગતું ભવિ જીવના. ૫૧૭

અર્થ:—જેમ નદીનું પૂર પાણીને મલીન કરે છે તેમ આ પરિગ્રહ રૂપી નદીનું પૂર મન રૂપી પાણીને મલીન કરે છે. એટલે પરિગ્રહને લીધે મનમાં શાંતિ રહેતી નથી, તેથી આર્તધ્યાન તથા રૌદ્રધ્યાન થવાથી મનના અધ્યવસાય મલીન થાય છે. વળી તે પૂર જેમ કાંઠે ઉગેલા ઝાડને મૂળમાંથી ઉખાડી નાખે છે તેમ આ પરિગ્રહ રૂપી નદીનું પૂર ધર્મ રૂપી ઝાડને ઉખાડી નાખે છે એટલે પરિગ્રહમાં આસક્ત જીવ ધર્મકાર્ય કરી શકતો નથી, તથા પૂરને લીધે જેમ સમુદ્રમાં વૃદ્ધિ થાય છે તેમ આ પૂર લોભ રૂપી સમુદ્રની વૃદ્ધિ કરે છે એટલે જેમ પરિગ્રહ વધતો જાય તેમ લોભ પણ વધતો જાય છે, અને ક્ષાન્તિ એટલે ક્ષમા તથા નીતિ રૂપી પોયણી એટલે કમલિનીને પીડા પમાડે છે, એટલે પરિગ્રહમાં આસક્ત જીવ ક્ષમા તથા નીતિનો ત્યાગ કરે છે, તથા જેમ પાણીનું પૂર નદીના બંને કાંઠાને તોડી નાખે છે તેમ આ પરિગ્રહ રૂપી પૂર ભવ્ય જીવના મર્યાદા રૂપી તટને ભાંગી નાખે છે. ૫૧૭

લોભ શાથી વધે છે વિગેરે બીના જણાવે છે:—

શુભ ભાવ હંસ ઉડાડતું તિમ જેમ પામે લાભને,

તિમ વધે છે લોભ ધારે તેહ અધિકી માત્રને;

સંતોષ ગુણ હથિયારથી અવળો કરે જે લોભને,

શ્રાદ્ધ તે હોવે ભલો લેજો અપૂર્વ બોધને. ૫૧૮

અર્થ:—તથા આ પાણીનું પૂર શુભ ભાવ એટલે સારા અધ્યવસાય રૂપી હંસને ઉડાડી મૂકે છે, વળી જેમ લાભ વધતો જાય તેમ લોભ પણ વધતો જાય છે, એટલે હજાર મળે તો લાભની અને લાભ મળે તો કોડની ઇચ્છા રાખ્યા કરે છે. માટે જે સંતોષ ગુણ રૂપી હથિયારથી લોભને અવળો કરે છે એટલે લોભને કાબુમાં રાખે છે અથવા લોભનો ત્યાગ કરે છે તેને જ ભલો શ્રાવક જણાવે, એ પ્રમાણે આ અપૂર્વ બોધને ગ્રહણ કરજો. અહીં સમજવાનું છે કે—‘લોભ’ આને ઉલટાવીએ તો મલો એમ થાય છે. એટલે જે લોભનો ત્યાગ કરે તેજ ભવ્ય જીવ ભલો કહેવાય. ૫૧૮

દ્રવ્યમાં રાગ રાખવાથી જે નુકશાન થાય, તે વિગેરે જણાવે છે:—

દ્રવ્ય કેરા રાગ જે તે કલહ કરિને રાખવા,

વિંધ્યગિરિના જેહવો તિમ ક્રોધ બીધને રાખવા;

સમશાન આ છે રાફડો તિમ દુઃખ અહિને રાખવા,

રાત જેવો દેષ રૂપી ચોરને ફરવા જવા. ૫૧૯

અર્થ:—જેમ વિન્ધ્યાચલ પર્વત હાથીઓને રાખે છે તેમ આ ધનનો રાગ તે કલહ એટલે કળ્યા રૂપી હાથીને રાખવા માટે વિન્ધ્યાચલ જેવો છે. એટલે જ્યાં ધનનો રાગ હોય છે ત્યાં અનેક જાતના કળ્યા, લડાઈ ટંટા થાય છે, વળી જેમ શ્મશાનમાં ગીધા રહે છે તેમ ધનનો રાગ ક્રોધ રૂપી ગીધને માટે શ્મશાન સમાન છે. અથવા ધનનો રાગ હોય ત્યાં ક્રોધ પણ થાય છે, જેમ રાફડામાં સર્પ રહે છે તેમ આ ધનની આસક્તિ દુઃખ રૂપી સર્પને રહેવા માટે રાફડાના જેવો છે. અથવા ધનનો રાગ અનેક જાતના દુઃખોને પમાડે છે, વળી આ ધનનો રાગ દ્રેષ રૂપી ચોરને ફરવા માટે રાત્રીના જેવો છે, એટલે ધનનો રાગ હોય ત્યાં દ્રેષ એટલે પરસ્પર અદેખાઈ વેર ઝેર વગેરે થાય છે. ૫૧૯

પુણ્ય વન દાવાગ્રિ જેવો સરલતા ધન વાયુ એ,
ન્યાય કમલિની બાળનારો હીમ પરિગ્રહ જાણીએ;

સમ શત્રુ અણુ સંતોષનો એ ભાઈબંધ વિચારીએ,
મોહની વિશ્રામભૂમિ પાપ કેરી ખાણુ એ. ૫૨૦

અર્થ:—વળી આ પરિગ્રહ પુણ્ય રૂપી વનને બાળવા માટે દાવાનલ જેવો છે એટલે ધનની આસક્તિ પુણ્ય કાર્ય કરવા દેતી નથી. વળી સરલતા એટલે કપટ રહિતપણું તે રૂપી મેઘને વિખેરી નાખવા માટે પવન સમાન છે, એટલે પરિગ્રહ હોય ત્યાં સરળપણું રહી શકતું નથી, વળી ન્યાય રૂપી કમળને બાળવા માટે આ પરિગ્રહ હીમ જેવો છે એટલે જ્યાં પરિગ્રહ હોય ત્યાં ન્યાયનો પણ નાશ થાય છે. અને તે શમતાનો શત્રુ છે એટલે શમતા ગુણને પણ ટકવા દેતો નથી, વળી અણુસંતોષ એટલે લોભનો તો આ પરિગ્રહ ભાઈબંધ એટલે મિત્ર છે, અને મોહની તો એ વિશ્રામભૂમિ છે એટલે પરિગ્રહ હોય ત્યાં મોહ જરૂર હોય છે. વળી પરિગ્રહ પાપની તો ખાણ છે. એટલે પરિગ્રહને લીધે અનેક પ્રકારનાં પાપો બંધાય છે. ૫૨૦

દુર્ધ્યાન કીડા વન વિપદનું ઠાણુ પરિગ્રહ માનીએ,
શોક કારણુ માન મંત્રી આ પરિગ્રહ ધારીએ;
કલેશ ઘર ભંડાર વ્યાકુલતા તણો જિન ધર્મને,
સાધવામાં વિઘ્નરૂપ જાણી તજો ઝટ એહને. ૫૨૧

અર્થ:—વળી આ પરિગ્રહ દુર્ધ્યાન જે આર્તધ્યાન તથા સૌદ્રધ્યાન તેમને કીડા કરવા માટે વન સમાન છે, એટલે જ્યાં પરિગ્રહ હોય ત્યાં જરૂર દુર્ધ્યાન રહેલા છે. તેમજ તે વિપત્તિનું સ્થાનક છે એમ જાણવું. તથા આ પરિગ્રહ શોક એટલે દીલગીરીનું કારણ છે. વળી આ પરિગ્રહ માનના મંત્રી જેવો છે, અને કલેશનું ઘર છે. તથા વ્યાકુલતા એટલે

ગભરામણુનો લંડાર છે. વળી જૈન ધર્મની સાધના કરવામાં અડચણ રૂપ પરિગ્રહ છે. એમ જાણીને હે લવ્ય છવો ! આ પરિગ્રહનો તમે જલ્દી ત્યાગ કરજો. પર૧

ધન આદિમાં આસક્તિનો ધરનાર માનવ ના લહે,
સંતોષને દ્રવ્યાદિમાં મન તેહનું નિશદ્ધિન રહે;
તે એમ માને ના અરે આ સર્વ દ્રવ્યાદિક તજી,
પરલવ જવાનો એકલો હું પોઠ પાપતણી સજી. પર૨

અર્થ:—ધન વગેરેમાં આસક્તિ ધરનાર એટલે ઘણો રાગ રાખનાર માણસ સં-
તોષને પામતો નથી, કારણ કે તેનું મન હંમેશાં તેણે લેગા કરેલા દ્રવ્ય વગેરેમાં રહે છે.
અથવા નવું દ્રવ્ય કેવી રીતે લેશું કરવું તેમાં રહે છે. અને તે લોભી મનુષ્ય એમ વિચા-
રતો નથી કે મેં માફ માફ કરીને લેગા કરેલા આ ધન વગેરે સર્વ પરિગ્રહનો ત્યાગ
કરીને હું એકલો જ પરલવમાં જવાનો છું. તે વખતે મેં લેશું કરેલું ધન વગેરે મારી
સાથે આવવાનું નથી, પરંતુ તે તો અહીં જ રહેવાનું છે, કારણ કે તે ધન વગેરે
પોતાની સાથે પરલવમાં લઈ જઈ શકાતાં નથી. પરંતુ ધન વગેરે લેશું કરતાં જે પાપની
પોઠ તૈયાર કરી છે, એટલે ઘણા પ્રકારના પાપ કર્મો લેગાં કરેલાં છે તે જ સાથે
આવવાની છે. પર૨

ના આવશે લવલેશ સાથે યાદ પણ ના આવશે,
તો કાજ કેના શીદ ફેગટ પાપ કરું હું મદ વશે;
ગ્રહ અને પરિગ્રહ વિષે બહુ ફરક પીડા ગ્રહ તણી,
જેહ તેનાથી અધિક પીડા કહી પરિગ્રહ તણી. પર૩

અર્થ:—પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે લવ્ય છવોને યાદ રાખવું કે—મરતી વખતે આ ધન
વગેરેમાંથી લવલેશ એટલે અંશ માત્ર પણ સાથે આવશે નહિ. તેમજ પરલવમાં ગયા
પછી તે વસ્તુ સાંભરતી પણ નથી, તો પછી મારે અભિમાનથી શા માટે ફેગટ પાપ
કરવા ? એટલે ન કરવા જોઈએ. અને ગ્રહ એટલે શનેશ્વર વગેરે ગ્રહો અને પરિગ્રહ
એટલે મૂર્ચ્છાભાવ તે બંનેમાં ઘણો તફાવત છે, કારણ કે ગ્રહથી જેટલી પીડા થાય છે
તેનાથી પરિગ્રહની (પરિ ચારે તરફથી, ગ્રહ એટલે પકડાવું) પીડા ઘણી વધારે કહેલી
છે. એટલે ગ્રહો જેટલું દુઃખ આપે છે, તેની વધારે દુઃખ પરિગ્રહથી લોગવવું પડે છે. પર૩

પાંચમા વ્રતને ધારણ કરવાથી શા શા લાભ થાય ! તે વિગેરે જણાવે છે—:

મુક્તિદાયક ધર્મસાધન પાંચમા વ્રતથી બને,
એહ વ્રત વિણસાવનારું લવ તણા બહુ દુઃખને;

તે કર્મબંધ નિવારતું જે થાય અવિરતિ ભાવથી,
સંતોષ તેમ સમાધિ આપે પાંચમું વ્રત નિયમથી. ૫૨૪

અર્થ:—આ પાંચમા સ્વૂત પરિબ્રહ્મ પરિમાણુ વ્રતથી મુક્તિદાયક એટલે મોક્ષ આપનાર ધર્મની સાધના બની શકે છે, વળી આ વ્રત ભાવના ઘણી જાતના અનેક દુઃખોને નાશ કરનાર છે, કારણ કે આ વ્રતથી ઉપાધિ ઓછી થતી હોવાથી દુઃખ ઓછાં થાય છે. જેમ જેમ ઉપાધિ વધે છે તેમ તેમ વિડંબનાઓ વધતી જાય છે અને પરિબ્રહ્મ પણ ઉપાધિ સમાન જ છે. તથા અવિરતિ (કોઈ પણ જાતનો નિયમ નહિ કરવો તે) થી થતા કર્મના બંધને આ વ્રત રોકે છે વળી તે વ્રત સંતોષ તથા શાંતિને પણ આપે છે. ૫૨૪

આ વ્રતથી કોને કેવો લાભ થયો, તે દ્રૂકામાં જણાવે છે:—

આ વ્રતે વિદ્યાપતિએ થિર કર્યું ધનને જતાં,
ધર્મ સાધત તેહ પુષ્કળ રાજ્ય ઋદ્ધિ પામતા;
અધિક લક્ષ્મી સાત ક્ષેત્રે વાપરી શિવ સંપદા,
પાંચમે ભવ પામતા તજી ભવ તણી સવિ આપદા. ૫૨૫

અર્થ:—આ વ્રતનું પાલન કરીને વિદ્યાપતિએ પોતાની પાસેથી જતાં રહેતાં ધનને સ્થિર કર્યું, એટલે જે ધન જતું રહેતું હતું તે તેમની પાસે જ રહ્યું, અને તેણે તે ધનને ‘નહિ રાખી મૂકતાં’ ધર્મના કાર્યોમાં વાપર્યું તેથી ઘણી વિશાલ રાજ્યની ઋદ્ધિ મેળવી. અને ત્યાં પણ ઘણી લક્ષ્મીને સાત ક્ષેત્રોમાં વાપરીને શિવસંપદા એટલે મોક્ષની ઋદ્ધિ પાંચમા ભવે મેળવીને તેમણે આ સંસારની સર્વ પ્રકારની ઉપાધિઓનો ત્યાગ કર્યો. ૫૨૫

જયણા અને અતિચારની બીના વિગેરે સમજાવે છે:—

દોષ પરિબ્રહ્મના અને બહુ લાભ પંચમ વ્રત તણા,
દીલ ધરી દ્રવ્યાદિતું પરિમાણુ કરીએ ભવિજના;
ધાર્મિકાદિ પ્રસંગની જયણા જરૂરી રાખીએ,
પાંચ અતિચારો તજીને પાંચમું વ્રત પાળીએ. ૫૨૬

અર્થ:—એ પ્રમાણે પરિબ્રહ્મના ઘણા દોષોને અને પાંચમા વ્રતના ઘણા લાભને મનમાં વિચારીને હે ભવ્ય જનો! તમે માલ મિલકત વગેરેનો નિયમ કરજો, અને તે પ્રસંગે વધારે લક્ષ્મી થાય તો તેને ધાર્મિક કાર્યમાં વાપરજો, અને આ વ્રતમાં જરૂરી જયણા રાખજો, વળી આ વ્રતના પાંચ અતિચારોનો ત્યાગ કરીને પાંચમા વ્રતનું પાલન કરવું. આ વ્રતના પાંચ અતિચાર આ પ્રમાણે:—૧ ધન ધાન્ય પરિમાણુતિક્રમ એટલે ધન ધાન્યના પરિમાણુનું ઉલ્લંઘન કરવાથી—ઓળંગવાથી ૨ ક્ષેત્રવાસ્તુ પ્રમાણુતિક્રમ એટલે ખેતર

તથા ઘર હાટના પરિભ્રાણુનું ઓળંગવું. ૩ રૂપ્ય સુવર્ણ પ્રમાણાતિક્રમ એટલે રૂપા તથા સોનાના પરિભ્રાણુનું ઓળંગવું. ૪ કુપ્ય પ્રમાણાતિક્રમ એટલે ઘરના સામાન વિગેરેના પરિભ્રાણુનું ઓળંગવું. ૫ દ્વિપદ ચતુષ્પદ પ્રમાણાતિક્રમ એટલે દાસ, દાસી તથા ગાય ભેંસ વગેરેના પરિભ્રાણુનું ઓળંગવું, આ બીનાને શ્રી દેશવિરતિ જીવનમાં વિસ્તારથી વર્ણવી છે. ૫૨૬

છઠ્ઠા વ્રતની બીના વિગેરે જણાવે છે:—

આજીવ્રતે ઉપકારકારક ગુણુવ્રતો ત્રણ જાણીએ,
ગમનાગમનનો દશ દિશામાં નિયમ કરીએ દિશિવ્રતે;
સંતોષવૃત્તિ પમાડનારૂં રખડપટ્ટી દૂર કરે,
બંધ અવિરતિનો ક્રમે વ્રત આ ધરંતા શિવ વરે. ૫૨૭

અર્થ:—આજીવ્રતને જે ઉપકાર કરે તે ગુણુવ્રત કહેવાય છે. માટે આજીવ્રતની બીના કહીને ગુણુવ્રતનું સ્વરૂપ કહે છે. તે ગુણુવ્રત ત્રણ છે. તેમાં દશ દિશા એટલે પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ એ ચાર તથા ઇશાન, અગ્નિ, નૈઋત્ય અને વાયવ્ય એ ચાર ખુણા તથા ઉપર અને નીચે એ પ્રમાણે દશ દિશાઓમાં ગમનાગમન એટલે જવા આવવાનો જે નિયમ કરવો તે દિશિવ્રત એટલે દિગ્ પરિભ્રાણુવ્રત નામનું પહેલું ગુણુવ્રત કહેવાય. આ વ્રત સંતોષવૃત્તિ એટલે લોભનો ત્યાગ કરાવનારૂં તથા રખડપટ્ટીને દૂર કરાવનારૂં છે, વળી અવિરતિથી થતા બંધને દૂર કરનાર છે, અને આ વ્રતને ધારણ કરનાર ભવ્ય જીવો અનુક્રમે મોક્ષને પણ મેળવે છે. ૫૨૭

આ વ્રતથી કોને કેવા લાભ થયા વિગેરે બીના ઉદાહરણ દઈને સમજાવે છે:—

શેઠ સિંહે મુક્તિ સુરસુખ આરૂદ્ધે આ વ્રતે,
મેળવ્યા લઘુવય મહાનન્દે તથા છઠ્ઠા વ્રતે;
ખૂબ લક્ષ્મી મેળવી તિમ પુત્રને નિર્વિષ કર્યો,
પાંચાતિચાર તજી પરભવે તેહ બહુ સુખીયો થયો. ૫૨૮

અર્થ:—સિંહ નામના શેઠે આ વ્રતનું આરાધન કરી મોક્ષ સુખ મેળવ્યું, તથા શેઠ આરૂદ્ધે આ વ્રતની આરાધનાથી સ્વર્ગનું સુખ મેળવ્યું. તથા લઘુવય એટલે નાની ઉંમરવાળા મહાનન્દે આ છઠ્ઠા વ્રતની આરાધના કરવાથી ઘણી લક્ષ્મી મેળવી, અને પોતાના પુત્રને નિર્વિષ એટલે સર્પના ઝેરથી રહિત કર્યો, અને આ વ્રતના પાંચ અતીચારનો ત્યાગ કરીને તે મહા નંદકુમાર ઘણો સુખી થયો. આ વ્રતના પાંચ અતીચાર આ પ્રમાણે:—(૧) ઉર્ધ્વ દિશા એટલે ઉંચે, (૨) અધો દિશા એટલે નીચે તથા (૩) તિર્યગ્ દિશા એટલે તીર્થુ એમ ત્રણ દિશાના પરિભ્રાણુના નિયમ ઉપરાંત અનુપયોગથી જાય તે ત્રણ અતિચાર, (૪)

ચોથો ક્ષેત્રવૃદ્ધિ નામે અતિચાર એટલે એક દિશા સંક્ષેપી બીજી દિશામાં વધારો કરે તથા (૫) પાંચમો રમૃતિ અંતર્ધાન એટલે કરેલા પરિભાણને ભૂલી જવાથી નિયમ ઉપરાંત બન્યો. એ પ્રમાણે પાંચ અતિચારનો ત્યાગ કરવો. શ્રી દેશવિરતિ જીવનમાંથી આ અતિચારનો વિસ્તાર જાણી લેવો. ૫૨૮

સાતમા વ્રતની બીના ચાર શ્લોકમાં જણાવે છે:—

ભોગ ને ઉપભોગ લાયક વસ્તુની જ્યાં ગણતરી,
શક્તિ મુજબ કરાય બીજી તેહ ગુણવ્રતને સ્મરી;
ભોજન અને વ્યાપારની રાખી અપેક્ષા નિયમને,
શ્રાવકે કરવો ચહીને વિરતિ ગુણના લાભને. ૫૨૯

અર્થ:—જેમાં ભોગને લાયક (જે એક વખત ઉપયોગમાં આવે તેવી ખાન, પાન, ફૂલની માલા વગેરે) પદાર્થોના તથા ઉપભોગને લાયક (જે વારંવાર ઉપયોગમાં આવી શકે તેવા ઘરેણાં, વસ્ત્ર, ઘર વગેરે) વસ્તુઓની વાપરવા માટે શક્તિ મુજબ ગણતરી કરવામાં આવે તે બીજી ભોગો-પભોગ પરિભાણવ્રત કહેવાય છે. આ વ્રતને યાદ રાખીને શ્રાવકે વિરતિ ગુણનો લાભ મેળવવા માટે ભોજનની અને વ્યાપારની અપેક્ષાએ તે બંને જાતના (ભોગ્ય અને ઉપભોગ્ય) પદાર્થોના જરૂર નિયમ કરવો જોઈએ. ૫૨૯

જેહની વપરાશ ન કદી સર્વથા તે પરિહરે,
વપરાય તેવી ચીજમાં પણ નિયમ આનંદ કરે;
કરૂણારસિક નિર્દોષ તિમ સંતોષમય જીવન બને,
એમ કરતાં વ્રત પ્રભાવે પામીએ ધિર શર્મને. ૫૩૦

અર્થ:—પોતાને જે ભોગ અથવા ઉપભોગની વસ્તુઓની ક્યારે પણ વપરાશ ન હોય, તે વસ્તુઓનો તો ત્યાગ કરવો, તથા જે વસ્તુઓ પોતે વાપરતો હોય તેવી વસ્તુઓને પણ ‘અમુક સંખ્યામાં વાપરવી’ તેવો નિયમ આનંદથી કરવો. કારણકે જે વસ્તુ પોતાને વાપરવી નથી તે વાપરે નહિ તો પણ નિયમ ન કરે ત્યાં સુધી તેની અવિરતિ લાગે છે, તથા વાપરવાની વસ્તુઓમાં પણ સંખ્યાનો નિયમ ન કર્યો હોય તો જે ચીજ નથી વાપરી તેને ઉદ્દેશીને પણ અવિરતિ દોષ લાગે છે, વળી આ નિયમથી કયા વડે રસિક, દોષ રહિત અને સંતોષમય જીવન બને છે, અને એવી રીતે વર્તવાથી પરંપરાએ ભવિષ્યમાં સ્થિર શર્મ એટલે કાયમ રહેનાર જે મોક્ષસુખ તેની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૫૩૦

વ્રતના અભાવે પાપખંધે દુઃખમય જીવન બને,
અન્ય ભવ બગડે વિચારી એમ ચઉદસ નિયમને;

ધારવા જ અનન્તકાય અભક્ષ્યને પણ છંડીએ,

જેહ કર્મદાન પંદર તેહને ના સેવીએ. ૫૩૧

અર્થ:—વ્રતના અભાવે એટલે નિયમ કરવામાં ન આવે તો પાપ કર્મનો બંધ થાય છે તેથી કરીને તે પાપ કર્મનો ઉદ્ધય થાય ત્યારે જીવન દુઃખવાળું બને છે, જેથી બીજો ભવ પણ બગડે છે, એવું વિચારીને આ વ્રતને વિષે ચૌદ નિયમો ધારવા જોઈએ. તથા બાવીસ પ્રકારના પ્રસિદ્ધ ^૧અનન્ત કાય તથા બત્રીસ ^૨અભક્ષ્યનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ તથા પંદર ^૩કર્મદાનનું સેવન પણ કરવું નહિ. ૫૩૧

દેશવિરતિ જીવનમાંથી ચૌદ નિયમાદિક તણી,

જાણવી બીના વિશેષે વીસ અતિચારો તણી;

વ્રત સાધના કરવી જ નિર્મળ અધિકગુણી અનુમોદના,

કરવી નિરન્તર વંદના શુભ સાધને આ વ્રત તણા. ૫૩૨

અર્થ:—ઉપરની ગાથામાં જણાવેલા ચૌદ નિયમો, બાવીસ અભક્ષ્ય તથા બત્રીસ અનન્તકાયની હકીકત તથા આ વ્રતના વીસ અતિચારો, પંદર કર્મદાન વિગેરેની વિશેષ હકીકત “દેશવિરતિ જીવન” નામના ગ્રંથમાંથી જાણવી. તે જાણીને આ વ્રતની નિર્મળ આરાધના કરવી, તથા પોતાથી અધિક અધ્યાત્મિક ગુણી પુરુષોની અનુમોદના એટલે વખાણ કરવા, તથા તેમને નિરન્તર (દરરોજ) વંદન કરવું. ૫૩૨

ત્રણ સ્લોકમાં આઠમા વ્રતની બીના વિગેરે જણાવે છે:—

પ્રવરદેવ ગૃહસ્થ કેરો કોઠ વિણુસ્યો સ્વર્ગને,

તેહ પામી નરભવે લ્યે સંયમે નિર્વાણને;

સ્વજનાદિ કેરા કારણે સેવાય જે આરંભને,

અર્થદંડ જ તેહ તેથી પર અનર્થક દંડને. ૫૩૩

અર્થ:—આ વ્રતની આરાધનાથી પ્રવર દેવ નામના ગૃહસ્થનો કોઠ રોગ નાશ પામ્યો ત્યાંથી સ્વર્ગનાં સુખ ભોગવીને મનુષ્ય ભવ પામીને ચારિત્રની આરાધના કરીને નિર્વાણ એટલે મોક્ષ સુખને પામ્યો. હવે આઠમા વ્રતની બીના જણાવે છે—સ્વજન એટલે પોતાનાં સગાં કુટુંબ વગેરેના કારણથી જે આરંભ એટલે પાપનાં કાર્યો કરાય તે અર્થદંડ કહેવાય છે, અને તેના કારણ સિવાય જે આરંભને સેવાય તે અનર્થદંડ કહેવાય છે. ૫૩૩

છોડવો ત્રીજું ગુણવ્રત તેહ મનમાં ધારીએ,

દુધ્યાન આદિ ચાર અનર્થ ના કદી સેવીએ;

૧ અનન્તકાય એટલે અનન્તા સાધારણ વતરપતિ કાયના જીવોનું જે એક શરીર. ૨ અભક્ષ્ય એટલે ઘણા જીવોનો ઘાત થતો હોવાથી અથવા ભક્ષણ કરવા યોગ્ય નહિ હોવાથી અભક્ષ્ય કહેવાય છે. ૩ કર્મદાન એટલે જેથી કરીને આત્માને વિષે ઘણાં કર્મોનું ગ્રહણ થાય તેવાં કાર્યો કરવા તે.

વ્રત અભાવે પામતા અંધાદિ બહુ નુકશાનને,
વ્રત પ્રભાવે શાન્તિ સુખ બહુ આંધ્રીએ ના પાપને. ૫૩૪

અર્થ:—આ ઉપર જણાવેલ અનર્થદંડનો જે ત્યાગ કરવો તે અનર્થદંડ વિરમણુ વ્રત નામનું ત્રીજું ગુણુવ્રત મનમાં સારી રીતે ધારી રાખવું. દુઃખ્યાન વગેરે મોટા ચાર અનર્થદંડ કહેવાય છે, તેમનું કદાપિ સેવન કરવું નહિ. કારણ કે આ વ્રતના અભાવથી એટલે આ (આઠમા વ્રત) નું સેવન નહિ કરવાથી પાપ કર્મનો અંધ વગેરે ઘણું નુકસાન થાય છે. તેમજ વ્રતના પ્રભાવથી શાન્તિનું સુખ ઘણું મળે છે અને તેથી પાપ એટલે અશુભ કર્મનો અંધ થતો નથી. ૫૩૪

ચિત્રગુપ્તે ફાંસીનું દુઃખ તિમ નરકની વેદના,
આ અનર્થક દંડ યોગે મેળવ્યા મુનિરાજના;
ઉપદેશથી તે પાપના છોડાવનારા સંયમે,
મુક્તિ પામે એમ આ વ્રત સાધતાં ન ભવે ભમે. ૫૩૫

અર્થ:—પુરોહિતના ચિત્રગુપ્ત નામે દીકરાએ આ અનર્થદંડના યોગથી એટલે અનર્થદંડમાં આસક્ત થઈને ફાંસીનું દુઃખ આ લોકમાં મેળવ્યું તથા પરલવમાં નરકની દ્યોર વેદનાઓ ભોગવી, પરંતુ ત્યાર પછી મુનિરાજનો ઉપદેશ સાંભળીને પાપમાંથી છોડાવનારા એટલે મૂકાવનારા સંયમ વડે તે મુક્તિને પામ્યો, આ આઠમા વ્રતને બરોબર સાધનારા ભવ્ય જીવો આ બહુ જ દુઃખમય સંસારમાં ઘણો ટાઈમ રખડતા નથી. ૫૩૫

ત્રણ શ્લોકમાં નવમા વ્રતની ખીના વિગેરે જણાવે છે:—

ફરી ફરી જ કરાય જે શિક્ષાવ્રતો તે જાણીએ,
અણુવ્રતાદિક પોષવાને ફરી ફરી એ સેવીએ;
બે ઘડી સમતા સ્થિતિ જે તેહ સામાયિક બને,
તેહમાં સંધ્યાન સંયમ ધારવા શુભ ભાવને. ૫૩૬

અર્થ:—એવી રીતે ત્રણ ગુણુવ્રતની હકીકત કહીને હવે શિક્ષાવ્રતનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—જે શિક્ષા એટલે અભ્યાસની પેઠે વારંવાર કરવામાં આવે તે શિક્ષાવ્રત કહેવાય, અને પ્રથમનાં પાંચ વ્રતોને તથા ત્રણ ગુણુવ્રતોને પોષણ કરવા માટે શિક્ષાવ્રતની વારંવાર સેવના કરવી જોઈએ. તેમાં પ્રથમ સામાયિક નામનું શિક્ષાવ્રત જાણવું, બે ઘડી અથવા ૪૮ મિનિટ સુધી જે સમતા એટલે રાગદ્વેષ રહિતપણાની સ્થિતિ એટલે અવસ્થા (સ્વરૂપ) તે સામાયિક વ્રત જાણવું. તે સામાયિકમાં સંધ્યાન એટલે ધ્યાન કરવું, ચારિત્રનું પાલન કરવું તથા શુભ ભાવ એટલે સારા અધ્યવસાય રાખવા. ૫૩૬

સિદ્ધિદાયક એહનો નવમા વ્રતે કરી નિયમને,
નિત કરે સંભારતાં ચોરાદિના દૃષ્ટાન્તને;
ચોર સામાયિક ગુણીને પેખતાં શુભ ભાવના,
ભાવતાં સર્વજ્ઞ થઈને પામતો સુખ સિદ્ધિનાં. ૫૩૭

અર્થ:—સિદ્ધિદાયક એટલે મોક્ષ સુખને આપનાર આ સામાયિક નામના વ્રતમાં સામાયિકના નિયમને યથાશક્તિ કરે. એટલે શ્રાવકે હંમેશાં સામાયિક કરવું જોઈએ. અને ચોર વગેરેના દૃષ્ટાન્તને સંભારે છે. ચોર સામાયિક ગુણમાં રહેલા શ્રાવકને એટલે સામાયિક કરનાર શેઠને જોઈને શુભ ભાવના ભાવીને સર્વજ્ઞ થઈને એટલે કેવલજ્ઞાન પામીને મોક્ષનાં સુખ પામ્યો, અહીં 'સમજવાનું' એ કે જ્યારે સામાયિકમાં રહેલા જીવો પણ સામાયિકના પ્રભાવે બીજા દેખનારને સન્માર્ગમાં લાવીને ઉત્તમ લાભ આપે છે, તો પછી સામાયિકગુણ વિશિષ્ટ લાભને આપે એમાં નવાઈ શી ? ૫૩૭

હસ્તિ પામ્યો દેવ સુખને તેમ ડોસી નૃપ તણી,
કુંવરી થઈ સામાયિકે બીના મહણસિંહ શ્રાદ્ધની;
સંભારીને વિકટ પ્રસંગે નિયમ સામાયિક તણો,
જાળવી અતિચાર છંડી લાલ લેજે વિરતિનો. ૫૩૮

અર્થ:—આ સામાયિક વ્રતના પ્રભાવથી (સામાયિક કરવાથી) હાથી દેવનાં સુખને (દેવતાઈ સુખને) પામ્યો એટલે દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થયો. તથા એક ડોસી મરીને રાજાની કુંવરી થઈ, તથા હે ભવ્ય જીવો ! મહણસિંહ શ્રાવકની સામાયિકની બીનાને યાદ કરીને વિકટ પ્રસંગે એટલે મુશ્કેલીના વખતમાં પણ સામાયિકના નિયમને જાળવીને પાંચ અતિચારનો ત્યાગ કરીને વિરતિનો લાભ મેળવજો. આ વ્રતના પાંચ અતિચાર આ પ્રમાણે:— ૧ મનનું દુષ્પ્રણિધાન એટલે અશુભ ચિંતવના; ૨ વચનનું દુષ્પ્રણિધાન એટલે ઉપયોગ રાખ્યા સિવાય વચન બોલવું. ૩ કાયાનું દુષ્પ્રણિધાન એટલે કાયાની જયજ્ઞા ન રાખવી તે ૪ અનવસ્થાન એટલે અનાદર. ૫ સ્મૃતિ વિહીન એટલે સામાયિક લીધાનો ઉપયોગ ન રાખવો. અહીં કહેલા મહણસિંહ શ્રાવકની બીના શ્રી દેશવિરતિ જીવનમાં કહી છે. ૫૩૮

જે શ્લોકમાં દશમા વ્રતની બીના વિગેરે જણાવે છે:—

દિગ્વ્રતે પરિભાણ તસ સંક્ષેપ છે દસમા વ્રતે,
દિવસના ને રાતના દેશાવકાશિક શુભ વ્રતે;
દિશિ ગમન આગમન કરા નિયમ જુદા ધારીએ,
કર્મ નિર્જરણાદિ લાભ ઇહાં થતા ના ભૂલીએ. ૫૩૯

અર્થ:—છઠ્ઠા દિગ્વિરમણ વ્રતમાં દિશાઓનું જે પરિમાણ કરેલું હોય તે પરિમાણમાંથી અનુકૂલતા પ્રમાણે સંક્ષેપ એટલે ઓછાશ કરવી તે દશમું દેશાવગાશિક વ્રત કહેવાય છે, આ શુભ વ્રત દિવસને આશ્રીને તથા રાત્રી આશ્રીને કરાય છે, એટલે દિવસે તથા રાત્રે દિશાઓમાં ગમન એટલે જવું તથા આગમન એટલે આવવું તેના બુદ્ધા બુદ્ધા નિયમ ધારવા. આ પ્રમાણે સંક્ષેપ કરવાથી કર્મની નિર્જરા વગેરે ઘણા લાભ થાય છે એ વાત ભૂલવી નહિ. ૫૩૬

આ વ્રતે મંત્રી સુમિત્ર બચાવતો નિજ પ્રાણને,
ધર્મી બનાવે ભૂપને બન્ને વિદેહે મુક્તિને;
પામ્યા તજ અતિચાર આ દૃષ્ટાન્ત મનમાં ધારીને,
પાળીએ દેશાવગાશિક નિયમને ધરી હર્ષને. ૫૪૦

અર્થ:—આ વ્રતનું આરાધન કરીને સુમિત્ર નામે મંત્રીએ પોતાના પ્રાણનો બચાવ કર્યો તથા રાજાને ધર્મિષ્ઠ બનાવ્યો. તથા રાજા અને મંત્રી બંને વિદેહે એટલે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મોક્ષપદને પામ્યા. માટે આ વ્રતના પાંચ અતીચારોને તજીને સુમિત્ર મંત્રીના દૃષ્ટાન્તને મનમાં સારી રીતે વિચારીને આ દેશાવગાશિક નામના દશમા તના નિયમનું હર્ષ પૂર્વક પાલન કરવું, આ વ્રતના પાંચ અતીચાર આ પ્રમાણે:—૧ આનયન પ્રયોગ એટલે ધારેલા ક્ષેત્રની બહારથી કંઈ ચીજ મંગાવવી તે. ૨ પ્રેથ પ્રયોગ એટલે ધારેલા ક્ષેત્રની બહાર દાસ દાસીને મોકલી કંઈ વસ્તુ મંગાવવી તે. ૩ શબ્દાનુપાતી એટલે ધારેલા ક્ષેત્રની બહાર રહેલા માણસને શબ્દ સંભળાવી બોલાવવો તે. ૪ રૂપાનુપાતી એટલે ધારેલા ક્ષેત્રની બહાર રહેલા મનુષ્યને રૂપ દેખાડવું તે. ૫ પુદ્ગલ પ્રક્ષેપ એટલે ધારેલા ક્ષેત્રની બહાર કાંકરો વગેરે નાખી પોતાની હુયાતી જણાવવી તે. વિશેષ બીના શ્રી દેશવિરતિ છવનમાં જણાવી છે. ૫૪૦

જે સ્લોકમાં અગીઆરમા વ્રતની બીના વિગેરે જણાવે છે:—

જેહ પોષે ધર્મને તે પૌષધ વ્રત જાણીને,
ચાર પર્વી જ્ઞાન પાંચમ મૌન એકાદશી અને;
અષ્ટાન્હિકાદિક દિવસમાં શ્રાવક કરે ચઉ ભેદથી,
પૌષધ નિરન્તર તેહને જેઓ કરી શકતા નથી. ૫૪૧

અર્થ:—જે આત્મિક મેનિ પોષે એટલે પુષ્ટ કરે તે પૌષધ વ્રત જાણવું. જેઓ વારંવાર ન કરી શકે, તેમણે ચાર પર્વી એટલે દરેક માસની બે અષ્ટમી અને બે ચતુર્દશી તથા જ્ઞાન પાંચમ મૌન એકાદશી તથા અષ્ટાન્હિકાદિક એટલે પર્યુષણ પર્વાદિની

અટ્ટાઈ વગેરે દિવસોમાં ચાર ભેદવાળું પૌષ્ઠ વ્રત કરવું. પૌષ્ઠના ચાર પ્રકાર ટુંકામાં આ પ્રમાણે જાણવા-આહારનો પૌષ્ઠ દેશથી અને સર્વથી, ૨ શરીરનો સત્કાર પૌષ્ઠ સર્વથી ૩ બ્રહ્મચર્યનો પૌષ્ઠ સર્વથી, ૪ અવ્યાપારનો પૌષ્ઠ સર્વથી. ૫૪૧

ઉપધાન સંયમ સાધનાને યોગ્યતા આ વ્રત બળે,
કર્મ ક્ષયાદિક લાભ જાણી શ્રાવકો પૌષ્ઠ કરે;
પાંચ અતિચારો તજે ઉપધાન વાહક શ્રાદ્ધની,
વંદન સહિત અનુમોહના કરતા વ્રતી મુનિરાજની. ૫૪૨

અર્થ:--આ વ્રતનો વિશેષ અભ્યાસ પાડવાથી ઉપધાનની યોગ્યતા તથા સંયમને સાધવાની યોગ્યતા, તથા કર્મનો ક્ષય વગેરે બહુ લાભ થાય છે, એમ જાણીને શ્રાવકોએ જરૂર પૌષ્ઠ કરવો જોઈએ, વળી આ વ્રતના પાંચ અતિચારોનો ત્યાગ કરીને જેમણે ઉપધાન વંદન કરેલાં હોય તેવા શ્રાવકની તથા વ્રતી એટલે હંમેશાં આ વ્રતમાં રહેલા મુનિરાજની વંદન કરવા પૂર્વક અનુમોહના કરવી. આ વ્રતના પાંચ અતિચાર ટુંકામાં આ પ્રમાણે જાણવા:--૧ પૌષ્ઠમાં ઠંડો માત્ર પરઠવવાની જગ્યા શોધીને ન પરઠવે. ૨ બાજેઠ વગેરે ચીજ પુંછ પ્રમાણને ન લે તે, ૩ સંધ્યારાત્રી ભૂમિ દંડાસણથી ન પૂજે તે. ૪ પૌષ્ઠ લઈને તેમાં આદરભાવ ન રાખે. ૫ ચાર પહોર અથવા આઠ પહોર એમ પૌષ્ઠનો જે ટાઇમ છે તે ટાઇમથી પહેલાં પૌષ્ઠ પાળે. એમ પાંચ અતિચાર જાણવા. વિશેષ બીના શ્રી દેશવિરતિ છવનમાંથી જાણવી. ૫૪૨

ત્રણ શ્લોકમાં બારમા વ્રતની બીના વિગેરે જણાવે છે:--

અતિથિ શબ્દે શ્રમણ લેવા ભોજનાદિક તેમને,
આપવા તે બારમું વ્રત શ્રાદ્ધ પૌષ્ઠ પારીને;
બહારાવતા વિધિ જાળવી નિર્દોષ ચીજ મુનિરાજને,
પારણું કરતાં કરે ઇમ અતિથિ સંવિભાગને. ૫૪૩

અર્થ:--બારમું અતિથિ સંવિભાગ નામે વ્રત જાણવું. અહીં અતિથિ શબ્દે શ્રમણ એટલે સાધુ મુનિરાજ જાણવા. તેમને ભોજનાદિક એટલે અન્ન, પાન વગેરે આપવા તે બારમું વ્રત જાણવું. શ્રાવક પૌષ્ઠ પારીને મુનિરાજને નિર્દોષ એટલે બપોલી વસ્તુને વિધિ જાળવીને બહારાવે છે. એ પ્રમાણે પારણું કરતાં પહેલાં જે કરવું તે અતિથિ સંવિભાગ વ્રત જાણવું. ૫૪૩

વર્ષાદિ કેરી અવાધ બાંધી જેહવી મન ભાવના,
તે પ્રમાણે નિયમ કરીએ અતિથિ સંવિભાગના;

ભવ સમુદ્રે વહાણુ જેવું જાણીએ મુનિદાનને,
પૂર્વ ભવમાં દાન દઈ હું પામતો જિન ઋદ્ધિને. ૫૪૪

અર્થ:—વર્ષાદિ એટલે એક વરસ વગેરેની અવધિ એટલે મર્યાદા બાંધીને પોતાના મનના જેવા પરિણામ હોય તે પ્રમાણે અતિથિ સંવિભાગ વ્રતના નિયમ કરવા. કારણ કે મુનિરાજને આપેલું દાન આ સંસાર રૂપી સમુદ્રની અંદર વહાણુ જેવું જાણવું, એટલે જેમ વહાણુથી સમુદ્ર તરી શકાય છે તેવી રીતે સુપાત્ર દાનના મહીમાથી આ સંસાર રૂપી સમુદ્ર તરી શકાય છે. વળી પ્રભુજી કહે છે કે પૂર્વ ભવની અંદર આપેલા સુપાત્ર દાન વડે હું (ઋષભદેવ પ્રભુ) જિન ઋદ્ધિને એટલે તીર્થંકરપણાના ઐશ્વર્ય (ઋદ્ધિ) ને પામ્યો છું. એ પ્રમાણે સુપાત્ર દાન ઠેક મુક્તિ સુધીના લાભ પણ આપી શકે છે એમ સમજીને શ્રાવકોએ સુપાત્રદાનના લાભ લઈને જ લોજન કરવું. આ બાબતમાં સ્પષ્ટ વિશેષ બીના બહુ જ જાણવા જેવી છે. તે શ્રાવક ધર્મ જાગરિકામાં અને શ્રી દેશવિરતિમાં વિસ્તારથી સમજાવી છે. ૫૪૪

શક્તિ છતાં પણ દાન દે ના તેહ દુર્ગતિને લહે,
પાંચ અતિયારો થકી શુભ શ્રાવકો અલગા રહે;
એમ બારે વ્રત તાણી શુભ સાધના ઉદ્ધાસથી,
કરી શ્રાવકો મુક્તિ વર્યા વરશે ભવિષ્યે નિયમથી. ૫૪૫

અર્થ:—જેઓ સુપાત્ર દાન દેવાને સમર્થ હોય તે છતાં પણ દાન આપતા નથી, તેઓ નરકાદિ દુર્ગતિને એટલે બરાબ ગતિને પામે છે. તેમજ આ વ્રતના પાંચ અતિયારોથી શ્રાવકોએ અલગા રહેવું જોઈએ. એટલે પાંચ અતિયારો લગાડવા નહિ. આ વ્રતમાં પાંચ અતિયાર આ પ્રમાણે:—૧ સાધુને દેવા યોગ્ય આહારની ઉપર સચિત વસ્તુ મૂકવી. ૨ સાધુને દેવા યોગ્ય આહારને સચિત્ત પદ્માથ વડે ઢાંકવો. ૩ ફારફેર બોલવું એટલે વહોરાવવાની બુદ્ધિથી પારકી ચીજને પોતાની કહેવી અને નહિ વહોરાવવાની બુદ્ધિથી પોતાની ચીજને પારકી કહેવી. ૪ મત્સરભાવે દાન આપવું, ૫ મુનિને ગોચરીના વખત જોળંગીને વહોરવા માટે બોલાવવા બંધ. અહીં બારે વ્રતોની બીના પૂરી થાય છે, એ પ્રમાણે બારે વ્રતની સારી સાધના ઉદ્ધાસ પૂર્વક એટલે આનંદ પૂર્વક કરીને ભૂતકાલમાં શ્રાવકો મોક્ષને પામ્યા. અને ભવિષ્યકાળમાં પણ નિયમથી એટલે નિષ્ઠે પામશે. માટે હે ભવ્યો ! તમે પણ આ વ્રતોની જરૂર યથાશક્તિ સાધના કરજો. ૫૪૫

જિનધર્મનું સ્વરૂપ વિગેરે જણાવે છે:—

ત્રણ રત્ન કેરી સાધના રૂપ મોક્ષ માર્ગ સ્વરૂપને,
વર્ણવ્યું જિનધર્મ પણ એ સાધજો નિત એહને;

એમ કરતાં પામશો ઝટપટ તમે નિર્વાણને,
પુણ્યવંતા જીવ પામે કલ્પતરૂ જિનધર્મને. ૫૪૬

અર્થ:—ત્રણ રત્ન જે ઉત્તમ દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્ર તેની સાધના રૂપ મોક્ષ માર્ગનું સ્વરૂપ મેં જણાવ્યું. અને તેજ જૈન ધર્મ જાણવો, માટે હે લવ્ય જીવો આવા જિનધર્મને હું મેશાં સાધજો, કારણ કે તેની સાધના કરવાથી તમે પણ જલદીથી નિર્વાણ એટલે મોક્ષને પામશો. પુણ્યવંતા જીવો જ આવા ઉત્તમ લોકોત્તર કલ્પવૃક્ષના જેવા જૈન ધર્મને પામે છે. ૫૪૬

જે સ્ત્રોકમાં ધર્મના કારણ સ્વભાવ વિગેરે જણાવે છે:—

કારણાદિ વિચારવા ત્રણ ધર્મના સમન્તુ જને,
નિર્મલાનુષ્ઠાન કારણ ધર્મનું જાણો અને;
ધર્મ સ્વભાવે ભેદ બે સાશ્રવ નિરાશ્રવ ભાવથી,
શુભ બંધ કર્મ વિનાશ લક્ષણ જાણવો ક્રમ યોગથી. ૫૪૭

અર્થ:—સમન્તુ લવ્ય જીવોએ ધર્મના (૧) કારણાદિ (૨) કાર્ય (૩) સ્વભાવ એમ ત્રણ બાબતોનો જરૂર વિચાર કરવો જોઈએ. તેમાં નિર્મલાનુષ્ઠાન એટલે શુદ્ધ વિધિપૂર્વક ક્રિયા કરવી તે ધર્મનું કારણ જાણવું એટલે પૂર્વે કરેલા તેવા અનુષ્ઠાનથી હાલ આપ-જીને જિન ધર્મ મળ્યો છે. ધર્મનો સ્વભાવ બે પ્રકારે છે. (૧) એક સાશ્રવ સ્વભાવ અને (૨) બીજો નિરાશ્રવ સ્વભાવ. જેનાથી શુભ કર્મનો એટલે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કર્મ બંધ થાય તે (ધર્મનો) જોડેલો સાશ્રવ ભાવ જાણવો. અને જેનાથી પૂર્વે બાંધેલા કર્મોના ધીમે ધીમે વિનાશ થાય એટલે નિર્જરા થાય તે (ધર્મનો) બીજો નિરાશ્રવ સ્વભાવ જાણવો. એ પ્રમાણે અનુક્રમે બે સ્વભાવનો પરમાર્થ જાણવો. ૫૪૭

સંસારી જીવોમાં જણાયે પ્રવર વિવિધ વિશેષતા,
ધર્મ કેરા કાર્યથી તેને ન કોઈ વિલોપતા;
ધર્મયોગે આર્ય દેશાદિક મલે ભવિ જીવને,
સંપદા વેગે મળે ધર્મે લહે શિવશર્મને. ૫૪૮

અર્થ:—સંસારી જીવોમાં જુદા જુદા પ્રકારના સારા સારા બનાવો (વિશિષ્ટપણું) જે દેખાય છે એટલે સુંદર રૂપ દીર્ઘાયુષ્ય આરોગ્ય રાજ્ય ઋદ્ધિ વિગેરે સારી સારી સામગ્રી દેખાય છે, તે ધર્મનું કાર્ય જાણવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ધર્મની આરાધનાથી આર્યદેશ, ઉત્તમ કુલ વગેરે સામગ્રી લવ્ય જીવોને પ્રાપ્ત થાય છે, વળી ધર્મના પ્રભાવથી સંપદાઓ એટલે અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિઓ જલ્દી મળે છે, અને છેવટે તેઓ શિવશર્મ એટલે મોક્ષનાં સુખને પણ મેળવે છે.

એ પ્રમાણે ધર્મના કારણ વિગેરે ત્રણ વાનાં જણાવવાનું રહ્યું એ છે કે ધર્મના બંને પ્રકારના સ્વભાવને શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંત પ્રત્યક્ષ પણે જૂએ છે. અને છદ્મસ્થ જીવો અનુમાનથી જૂએ છે. જેમ દરેક પદાર્થમાં કારણ સ્વભાવ અને કાર્યની તપાસ કરીને તે પદાર્થનાં હયાતી સ્વીકારાય છે, તેવી રીતે કારણાદિ ત્રણ સાધનથી ધર્મની પણ હયાતી સ્વીકારવી જોઈએ. એટલે ધર્મ વસ્તુ છે, એમ સાબીત કરવામાં કારણાદિ ત્રણ સાધન છે. અને તે અનુભવ સિદ્ધ છે. આથી કોઈ ધર્મને લોપવા ચાહે, તો તે તદ્દન ગેરવ્યાજબી છે. કારણ કે ધર્મનું ફલ સંસારી જીવોમાં સાક્ષાત્ દેખીએ છીએ. અને આપણે પણ અનુભવીએ છીએ. જો કે ધર્મ શબ્દથી ધર્મના કાર્ય (સુંદર બનાવો) ને લેવાય છે, અને નિરૂપચરિત (ઉપચાર વિનાનો, વાસ્તવિક; ખરો) ધર્મ એ પ્રકારનો સ્વભાવ જ કહેવાય છે, તો પણ ઔપચારિક દૃષ્ટિએ ઉત્તમ અનુષ્ઠાનને અને ઉપર જણાવેલા સુંદર બનાવોને પણ ધર્મ તરીકે ગણી શકાય. એટલે સદનુષ્ઠાન એ ધર્મનું કારણ છે અને સુંદર બનાવો એ ધર્મનું કાર્ય છે, તેથી કારણ (સદનુષ્ઠાન) માં કાર્ય (સુંદર બનાવો) નો ઉપચાર કરીને સદનુષ્ઠાનને ધર્મ તરીકે જણાવ્યો છે, અને કાર્યમાં (સુંદર બનાવવામાં) ધર્મનો ઉપચાર કરીને તે સુંદર બનાવ પણ ધર્મ કહેવાય. ૫૪૮

ધર્મની દુર્લભતા વિગેરે જણાવે છે:--

સ્વર્ગાદિ સુખ છે સુલભ પણ જિનધર્મ દુર્લભ જાણજો,
દેહાદિ ક્ષણભંગુર ગણીને ધર્મને નિત સાધજો;
આજ સુકૃત શુ' કયું ? આનો જવાબ વિચારજો,
લેઈ જીવન ખંડ સૂરજ આથમે ના ભૂલજો. ૫૪૯

અર્થ:—હે ભવ્ય જીવો ! સ્વર્ગાદિ સુખ એટલે સંસારમાં ઉત્તમ ગણાતાં દેવતા વિગેરે સંજોગી સુખો મેળવવાં સુલભ એટલે સહેલાં છે, પરંતુ જિનધર્મની પ્રાપ્તિ થવી ઘણી જ દુર્લભ એટલે મુશ્કેલ છે. વળી શરીર, ધન, યૌવન વગેરે ક્ષણભંગુર એટલે નાશ પામવાના સ્વભાવવાળા છે એવું જાણીને આ મહા પ્રભાવશાલી શ્રી જિન ધર્મની હંમેશાં સાધના કરજો, આજે મારા હાથે કયું સુકૃત એટલે સારું કાર્ય અથવા પુણ્યકૃત કાર્ય કરાયું તેનો જવાબ વિચારજો, એટલે કોઈ સુકૃત કરાયું જણાય તો તેની અનુમોદના કરજો અને ન કરાયું હોય તો તે દિવસ ફેગટ ગયો છે એવું જાણીને તેનો પશ્ચાત્તાપ કરજો, કારણ કે સૂર્યનો ઉદય થયો ત્યારથી માંડીને સૂર્યનો અસ્ત થયો ત્યાં સુધીમાં તે સૂરજ તમારો જીવન ખંડ એટલે આયુષ્યનો એક દિવસ જેટલો ભાગ લઈને આથમ્યો છે એટલે તમારાં આયુષ્યમાંથી એક દિવસ ઓછો થયો છે એ વાત તમે ભૂલી જશો નહિ. અને હંમેશાં ચેતીને ચાલજો. પ્રમાદને વશ થશો નહિ. ૫૪૯

ચેતીને ચાલવાની હિતશિક્ષા આપે છે:—

કેડે તમારી ત્રણ પડયા સૂશો નહિ નિત જાગજો,
ધર્મથી સુખને લહી ઉપકારીને નિત સેવજો;
ક્ષેમ લક્ષ્મી આયુ હોવે નહિ જ ધર્મદ્રેષીને,
ધર્મનો સંકલ્પ પણ હોવે ન નિષ્ફળ કો દિને. ૫૫૦

અર્થ:—(૧) જન્મ (૨) જરા (ઘડપણ) (૩) મરણ તમારી પાછળ પડેલા છે, માટે આજસ રાખીને સૂઈ રહેશો નહિ, પરંતુ હંમેશાં જાગતા રહેજો. વળી ધર્મના પસાયે સુખ મેળવીને ઉપકારી જે જિનધર્મ તેમની હંમેશાં સેવા કરજો. કારણ કે ધર્મનો દ્રેષ કરનારને ક્ષેમ એટલે કલ્યાણ અથવા કુશળતા અને લક્ષ્મી એટલે ઋદ્ધિ તથા લાંબું આયુષ્ય હોતું નથી. તથા ધર્મ કરવાનો સંકલ્પ એટલે વિચાર પણ કોઈ દિવસ ફેાગટ જતો નથી. એમ જરૂર યાદ રાખજો. ૫૫૦

પ્રભુજી ત્રણ સ્લોકમાં સાધુઓને અંતિમ હિતશિક્ષા આપે છે:—

હે સાધુઓ ! જે ભેદથી તજજો તમે ઝટ સંગને,
તિમ થજો પરહત્ત ભોજી સાધજો ગુરૂ સંગને;
જે ભેદ શિક્ષા ધારજો ગુરૂ વિનયને ના ચૂકજો,
વિધિમાર્ગના સાધક થજો પર્યાયક્રમને પાળજો. ૫૫૧

અર્થ:—હે સાધુઓ ! તમે બાહ્ય અને અભ્યન્તર એમ બે પ્રકારના સંગનો ઝટ ત્યાગ કરજો. વળી પરહત્તભોજી એટલે પારકાએ આપેલા આહારને વાપરનારા થજો. તેમજ ગુરૂ મહારાજની સોબત કરજો. કારણ કે ગુરૂ મહારાજની સોબત તજનારા જીવો સ્વેચ્છા-ચારી બની આત્માનું હિત કરી શકતા નથી. અને જે પ્રકારની શિક્ષા એટલે ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવન શિક્ષાને ધારજો. વળી ગુરૂ મહારાજનો વિનય કરવાનું ચૂકશો નહિ. વિધિ-માર્ગ એટલે ઉત્સર્ગ-માર્ગ તેના સાધનારા થજો. તથા પર્યાયક્રમ એટલે દીક્ષાના પર્યાયના ક્રમ (વર્ષ) ને પાલજો. એટલે પોતાથી દીક્ષાપર્યાયમાં મોટા હોય તેમનો વંદનાદિક વિનય કરજો. ૫૫૧

ઉચિત અશનાદિ ગ્રહો વિકથા લગાર ન સેવજો,
ઉપયોગ રાખી વર્તજો શ્રવણાદિ વિધિને શીખજો;
ચિત્તને થિર રાખજો મદ જ્ઞાન કેરો ટાળજો,
અજ્ઞાની હાંસી તજી સ્વાધ્યાયમાં મન રાખજો. ૫૫૨

અર્થ:—ઉચિત એટલે એંતાલીસ દોષ રહિત અશનાદિ એટલે અશન, પાન, ખાદ્ય,

તથા સ્વાદિમને ગ્રહણ કરજો. તથા ચાર પ્રકારની વિકથાઓમાં જરા પણ વખત ગાળશો નહિ, કારણ કે વિકથાથી જીવન આળસુ બને છે. જે કોઈ પણ કાર્ય કરે તેમાં ઉપયોગ રાખજો એટલે જ્યલ્લા પૂર્વક વર્તજો. તથા શ્રવણાદિ એટલે શાસ્ત્રશ્રવણ-ભણવું ભણાવવું વિગેરે આચારને શીખજો. તથા ચિત્તને સ્થિર રાખજો એટલે મનને સ્વાધીન અથવા વશ રાખજો, તેને અશુભ ધ્યાનમાં જવા દેશો નહિ. વળી તમે જો વિશેષ ભણેલા હો તો જ્ઞાનનો મદ દૂર કરજો તથા અસ એટલે જેઓ ઓછું ભણેલા હોય તેમની હાંસી કરવાનો ત્યાગ કરજો અને પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાયમાં એટલે અભ્યાસમાં અથવા વિશેષ ભણવામાં ચિત્ત રાખજો. ૫૫૨

છોડી વિવાહ કુપાત્રમાં શ્રુતનાણુને ના થાપજો,
સમતાદિ સુગુણ વધારજો અપ્રમાદ ભાવે વિચરજો;
કષ્ટ કાળે ધૈર્ય રાખી શત્રુને પણ તારજો,
ચારિત્ર નૌકાના બંડે ભવ જલધિ તટને પામજો. ૫૫૩

અર્થ:—વિવાહ એટલે નકામી ચર્ચાનો ત્યાગ કરજો, અને કુપાત્રમાં એટલે જે લાયક ન હોય અથવા જ્ઞાનનો દુરુપયોગ કરે તેવાને વિષે શ્રુતજ્ઞાન થાપશો નહિ એટલે તેવાને અભ્યાસ કરાવશો નહિ. સમતા, સંતોષ વગેરે સારા ગુણોને વધારજો. વળી અપ્રમાદભાવે એટલે આગસનો ત્યાગ કરીને ધર્મમાં ઉદ્યમવાળા થઈને રહેજો. કષ્ટ કાળે એટલે કોઈપણ સંકટનો સમય હોય ત્યારે ધીરજ રાખજો અને પોતાના શત્રુનો પણ ઉદ્ધાર કરજો. તથા ચારિત્ર રૂપી નૌકા એટલે વહાણના બલથી સંસાર સમુદ્રના તટને એટલે કાંઠાને પામજો એટલે મોક્ષને મેળવજો. ૫૫૩

પ્રભુદેવ પાંચ શ્લોકમાં શ્રાવકને અંતિમ દેશના (છેવટની હિતશિક્ષા) દર્શાવે છે:—

હે શ્રાવકો ! નિત સેવજો કલ્યાણ મિત્ર ન અન્યને,
ઉચિત સ્થિતિને બળવીને પાળજો વ્યવહારને;
ગુરૂ વચનને માનજો તિમ તેમને નિત સેવજો,
સુણજો સદા સિદ્ધાન્તને તસ અર્થ નિત્ય વિચારજો. ૫૫૪

અર્થ:—હે શ્રાવકો ! તમે કલ્યાણમિત્રની હંમેશાં સેવા કરજો, પરંતુ તે સિવાયના બીજા અકલ્યાણ મિત્રને સેવશો નહિ. વળી પોતાની ઉચિત સ્થિતિને એટલે મર્યાદાને સાચવીને ધાર્મિક વ્યવહારને પાળજો. અને ગુરૂ મહારાજનાં વચનોને માનજો એટલે ગુરૂ મહારાજ કહે તે પ્રમાણે ચાલજો, પરંતુ તમારી મરજી મુજબ વર્તશો નહિ. તથા તેમની હંમેશાં સેવાભક્તિ કરજો. તેમની પાસેથી હંમેશાં જિન સિદ્ધાન્તને એટલે જિનાગમ (જૈનશાસ્ત્રને)

સાંભળજો અને તે આગમના અર્થનો હંમેશાં વિચાર કરજો. અહીં ‘જિન સિદ્ધાન્ત’ શબ્દથી શ્રી તીર્થંકર દેવે અર્થ રૂપે કહેલા અને શ્રીગણધર દેવોએ સૂત્રરૂપે ગુથેલા પવિત્ર આગમોનું ગ્રહણ કરવું. એટલે ભવ્ય જીવોએ હંમેશાં આગમની વાણી જરૂર સાંભળવો જોઈએ, કારણ કે તે જૈનાગમનો અપૂર્વ પ્રભાવ કલિકાલમાં પણ જણાય છે. હાલ સંસાર-સમુદ્રને તારનારા (૧) જૈનાગમ અને (૨) પ્રભુની પ્રતિમા છે આ બંનેમાં પણ પ્રતિમાના સ્વરૂપને જૈનાગમ સમજાવે છે, આ મુદ્દાથી ખેલો કહ્યો છે. પૂજ્ય શ્રીસિદ્ધર્ષિ ગણિવરે શ્રીઉપ-મિતિભવ પ્રપંચા ગ્રંથમાં જૈનાગમનો મહિમા બહુ જ સરસ પદ્ધતિએ સ્પષ્ટ અને યથાર્થ વર્ણવ્યો છે તે ટુંકામાં આ પ્રમાણે જણાવો:—જે કુપાત્ર જીવો હોય, તેજ જીવો સદાગ-મના વચનથી વિરૂદ્ધ વર્તન કરે છે. નીતિ (શાસ્ત્ર; ન્યાય) એમ કહે છે કે— ‘જે જેનાથી વિરૂદ્ધ વર્તે તે તેનાથી તિરસ્કારને પામે’ આ નિયમ પ્રમાણે તે આગમથી વિરૂદ્ધ વર્તનારા જીવો મહા પ્રભાવશાલી સદાગમ ભગવંતથી તિર-સ્કાર પામે, એમાં નવાઈ શી? આ જીવો સદાગમને તરછોડનારા છે (કાલ્પ-નિક દૃષ્ટિએ) એમ વિચારીને કર્મ પરિણામ રાજ તે જૈનાગમનો તિરસ્કાર કરનારા જીવોને ઘણી રીતે દુઃખ પમાડે છે. અને જે સુપાત્ર ભવ્ય જીવો આ જૈન આગમના કહ્યા પ્રમાણે ચાલે છે, તેમને તે જૈનાગમ કર્મ પરિણામ રાજના દુઃખમાંથી છોડાવે છે, તથા તેવા પ્રકારની શક્તિ વિનાના કેટલાએક ભવ્ય જીવો એવા પણ હોય છે કે જેઓ સદા-ગમની ઉપર તીવ્ર ભક્તિ ભાવ રાખે છે, પણ તેની સંપૂર્ણ આજ્ઞા પ્રમાણે બેરાબર વર્તી શકતા નથી, એટલે આગમના વચનો પૂરેપૂરી રીતે અમલમાં મૂકી શકતા નથી, પણ યથાશક્તિ એછા વધતા પ્રમાણમાં આગમના વચનની આરાધના કરે છે. અથવા કદાચ તેમ પણ ન કરી શકે તો આગમની ઉપર અખંડ ભક્તિ ભાવ તો જરૂર રાખે જ છે. અથવા ફક્ત શ્રી જૈનાગમ ભગવંતનું નામ ગ્રહણ કરે છે. અથવા જેઓ સદાગમ ભગવં-તના વચન પ્રમાણે વર્તનારા મહાપુરુષોને જોઈને એમ અનુમોદના કરે છે કે—આ મહા-ત્માઓ કૃતાર્થ છે, પુણ્યશાલી છે, તેમનો માનવ ભવ સફળ છે. આવા વચન રૂપ સાધ-નથી જાણી શકાય એવો પક્ષપાત (ગુણાનુરાગ) કરે છે. અથવા જે ભદ્રિક (સરલ) જીવો આ શ્રી સદાગમ ભગવંતનું નામ પણ જાણતા નથી, છતાં અનુપયોગ ભાવે પણ (અજ્ઞ-ણતાં પણ) આ સદાગમના કહ્યા પ્રમાણે વર્તે છે, તેવા વિવિધ પ્રકારના (જુદી જુદી જાતના) જીવોને આ કર્મ પરિણામ રાજ જે કે સંસાર રૂપી નાટકમાં કેટલાક ટાઈમ સુધી નચાવે છે તો પણ ‘આ જીવો સદાગમને માન્ય છે’ એમ વિચારીને તેમને નારક તિર્યંચ તથા ખરાબ મનુષ્ય અને ખરાબ દેવ રૂપ અધમ પાત્ર બનાવતો નથી. પરંતુ કેટલાએક જીવોને અનુત્તર દેવરૂપે બનાવે છે. તથા કેટલાએક જીવોને ગ્રવેયક દેવ સ્વરૂપ અથવા કલ્પોપપન્ન દેવ સ્વરૂપ કે મહર્ષિક દેવ બનાવે છે; તેવી રીતે મનુષ્યપણામાં પણ તે કર્મ પરિણામ રાજ તે સરલ જીવોને સુદર રૂપવંત ચક્રવર્તી મહા મંડલિક રાજ વિગેરે ઉત્તમ સ્વરૂપે પમાડે છે, એટલે તેવા ભદ્રિક જીવો હલકી સ્થિતિને પામતા નથી. જો કે કર્મ પરિણામ રાજ મહા પરાક્રમી છે તો પણ આ શ્રી

સદાગમ ભગવંતની આગળ તે રાંક જેવો બની જાય છે, વળી આ સદાગમ ભગવંત જગતનો નાથ છે, અને તમામ જીવોની ઉપર પ્રેમ લાવે રાખે છે. તથા તે જગતના જીવોને દુઃખથી બચાવે છે, અને તે ઉત્તમ ભાઈના જેવો છે, અને લબ્ધ જીવોને આપત્તિના પ્રસંગમાંથી બચાવી લે છે. તથા તે સંસાર રૂપી અટવીમાં ભટકતા જીવોને સન્માર્ગ બતાવે છે. આજ સદાગમ સર્વ રોગને નાશ કરનાર મહા વૈદ્યના જેવો તથા રોગનો નાશ કરવામાં સાધનભૂત દવાની જેવો છે. તથા તે સર્વ પદાર્થોના સ્વરૂપને જણાવવામાં સમર્થ ઉત્તમ દીવા જેવો છે, અને તે પ્રમાદ રૂપી રાક્ષસના પંડામાંથી લબ્ધ જીવોને છોડાવે છે. તથા તે અવિરતિ રૂપી મેલને ધોવાને સાબુના જેવો છે. અને તે ખરાબ પ્રવૃત્તિ કરતા જીવોને પાછા હઠાવીને ઉત્તમ પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. શબ્દાદિ ચોરોના પંડામાં સપડાયેલા અને તે શબ્દાદિ ચોરોએ જેમનું ધર્મરૂપી ધન લૂંટી લીધું છે, તેવા સંસારી જીવોને તે ચોરના લયમાંથી મુક્ત કરાવવાને (છોડાવવાને) સમર્થ એક સદાગમ છે. અને તે જીવોને નરકના અને પશુપણાના દુઃખથી બચાવે છે. તથા કુમાનુબ્યના અને કુદેવપણામાં થતા મનના સંતાપનો નાશ કરનાર પણ સદાગમજ છે. સદાગમ અજ્ઞાન રૂપી ઝાડને ઉખેડવામાં કુહાડાની જેવો છે. અને જીવોને પ્રતિબોધ પમાડે છે. સ્વાભાવિક આનંદનો અનુભવ કરાવે છે. મિથ્યા બુદ્ધિ (વિપરીત સમજણ) નો નાશ કરે છે. ક્રોધરૂપી અગ્નિને ઠારવામાં પાણીના જેવો, માન રૂપી પર્વતને તોડવા વજ્રના જેવો, તથા માયા રૂપી મહા વાઘજીને ભગાડવા અષ્ટાપદ જનવરની જેવો, અને મહા લોભ રૂપી મેઘને હઠાવવા વાયુની જેવો સદાગમ છે. તથા તે હાસ્યના અને બુદ્ધિસાહિતા વિકારને શમાવે છે, તથા તે જીવને લય અને શોકના પ્રસંગમાંથી પણ બચાવે છે. કામરૂપી પિશાચને હરાવે છે, અને મિથ્યાત્વ રૂપી અંધકારને સૂર્યની પેઠે દૂર કરે છે. તેમજ નામ કર્મની તથા ગોત્ર કર્મની વિડંબનાને દૂર કરીને વધારે પ્રમાણમાં દાનાદિ શક્તિ શુણ્ણને પમાડે છે. અને આત્મિક વીર્યોદ્ધાસ વધારે છે.

જે નિર્ભાગી પાપી અને અધમ પુરૂષો હોય છે, તેઓ સદાગમનું નામ પણ હર્ષથી લેતા નથી, તેથી તેઓ સંસારમાં ઘણું દુઃખી થાય છે. અને જેઓ થોડા સમયમાં મુક્તિમાં જનારા પુણ્યશાલી ઉત્તમ પુરૂષો હોય છે, તેઓજ પરમ ઉદ્ધાસથી સદાગમ ભગવંતના હુકમ પ્રમાણે ચાલે છે, અને તેથી તેઓ કર્મપરિણામ રૂપી રાજાને હરાવીને મુક્તિના સુખ પામે છે. આવા લબ્ધ જીવો મુક્તિમાં ગયા ખેલાં થોડા ટાઈમ સુધી કદાચ સંસારમાં રહે, તો પણ તેઓ કર્મપરિણામ રૂપી રાજાથી લગાર પણ દબાતા નથી એટલે તેઓ તેને ઘાસની જેવો તુચ્છ માને છે. આટલું બધું નીડરપણું પમાડનાર કોઈ પણ હોય, તો એક સદાગમ જ છે. શ્રી ધર્મસૂરિ મહારાજની આવી ઉત્તમ દેશના સાંભળીને સંઘવી પેથડે તે સૂરિમહારાજની પાસે અગીઆરે અંગ સૂત્રો સાંભળ્યા. અને શ્રી ભગવતી સૂત્ર સાંભળતાં ૩૬ હજાર મ્હોરો મૂકીને શ્રી ગૌતમ પદની છત્રીસ હજાર વાર પૂજા કરી આ બીનાને ધ્યાનમાં લઈને પ્રવચનરાગી લબ્ધ જીવો વર્તમાન કાલમાં પણ સદાગમની વાણીને પરમ ઉદ્ધાસથી સાંભળે છે. આ બાબતમાં દૃષ્ટાંત તરીકે રાજનગર (અમદાવાદ) કાલુશાની પોળના રહીશ

બાર વ્રતધારી શ્રાવક વક્રીલ મણીલાલ રતનચંદ લઈ શકાય. કારણ કે તેમણે મારી પાસે શરૂઆતથી માંડીને અગ્નીઆર અંગ સૂત્ર, સટીક આવશ્યક સૂત્ર તથા દશવૈકાશિક સૂત્ર સામાયિકમાં રહીને સાંભળ્યા હતા. તે ઉપરાંત તેઓ ઘણાં વખતથી ઠામ ચઉ વિહાર એકાસણાં વિગેરે આકરી તપશ્ચર્યા વિગેરે ધર્માનુષ્ઠાન પરમ ઉદ્ધાસથી સાધે છે. આવા દૃષ્ટાંતો ઘણાં જીવેને શર્મના રસ્તે દોરી શકે છે, ટકાવી શકે છે, અને વધારી શકે છે. આ બીના ધ્યાનમાં રાખીને લબ્ધ જીવોએ જૈનાગમની વાણી દરરોજ સાંભળવી જોઈએ. જેથી ઉન્માર્ગથી બચવું, સન્માર્ગમાં સ્થિર થવું, કર્મનિર્જરા વિગેરે ઘણો લાભ પામીને માનવ જન્મને સફલ કરી શકાય. ૫૫૪

સાર તેનો જીવનમાંહિ ઉતારજો તિમ ધૈર્યને,
ના છોડજો દુઃખના સમયમાં ચિંતવૈને ભાવીને;
કાર્ય કરજો મરણનો ભય રાખજો તિમ માનજો,
પરલોકને ગુરૂજન તણી સેવા સદા ઉઠાવજો. ૫૫૫

અર્થ:—તે શાસ્ત્રના અર્થનો વિચાર કરીને તે અર્થનો સાર પોતાના જીવનમાં ઉતારજો એટલે તે પ્રમાણે વર્તન કરજો. વળી દુઃખનો સમય આવ્યો હોય ત્યારે નિકાચિત કર્મના ફલ જરૂર ભોગવવા જ પડે, અને શાંતિથી ભોગવીએ તો નવા કર્મ બંધાતા નથી. આ પ્રમાણે વિચારીને તમે ધીરજને છોડશો નહિ. અને મનથી અને તનથી ધર્મ કાર્ય કરવામાં તત્પર રહેજો. મરણનો ભય રાખજો એટલે જન્મ્યા તેને મરવાનું છે અને જે પુણ્ય પાપ કર્યા હશે તે સાથે આવવાનાં છે અથવા મૃત્યુ ક્યારે આવશે તેની બબર પડતી નથી માટે ધર્મકાર્યમાં આજસ રાખશો નહિ. વળી પરલોક પણ છે તેવું ચોક્કસ માનજો. તેમજ ગુરૂજન એટલે પોતાના માતા પિતા વગેરે વડીલોની સેવામાં હંમેશાં હાજર રહેજો. ૫૫૫

યોગશુદ્ધિ જાળવી વિક્ષેપ સ્થિતિને છોડજો,
ન્યાય દ્રવ્યે જિનભુવન બિંબાદિ લબ્ય કરાવજો;
નિત્ય મંગળ બપ કરજો જૈન સૂત્ર લખાવજો,
ચાર શરણાં લેઈ સુકૃત કાર્યને અનુમોદજો. ૫૫૬

અર્થ:—યોગશુદ્ધિ એટલે મન, વચન અને કાયાની નિર્મળતા જાળવજો. તથા વિક્ષેપ સ્થિતિને એટલે મનની ઠાસાડાળ સ્થિતિનો ત્યાગ કરજો, વળી ન્યાયથી મેળવેલા દ્રવ્ય વડે જિનભુવન એટલે દેરાસર તથા લબ્ય એટલે મનોહર બિંબાદિ એટલે જિન પ્રતિમા ધર્મ-શાલા વિગેરે કરાવજો. વળી હંમેશાં મંગળ બપ એટલે નમસ્કાર મંત્ર સિદ્ધચક્ર વિગેરેનો બપ કરજો. અને જૈનાગમના સિદ્ધાંતો લખાવજો. વળી અરિહંતનું, સિદ્ધ ભગવાનનું, સાધુ

મહારાજનું શરણુ, તથા કેવલી લાપિત ધર્મનું શરણુ એ આર શરણુને અંગીકાર કરીને સુકૃત કાર્ય એટલે કરેલાં શુભ કાર્યોની અનુમોદના કરજો. ૫૫૬

ગર્હજો કૃત પાપને સુણજો સુજનના જીવનને,

રાખજો ઔદાર્ય ધારી ધર્મિના દષ્ટાન્તને;

તાસ પંથે ચાલજો કરજો અપર ઉપકારને,

સાહમ્ભિવચ્છલને કરો હૃદયે ધરી શુભ ભાવને. ૫૫૭

અર્થ:—કૃતપાપ એટલે કરેલાં પાપોને ગર્હજો એટલે ગુરૂની સાક્ષીએ નિંદજો, વળી સુજન એટલે સન્નિવૃત્ત પુરૂષોના જીવનને એટલે વૃત્તાંતને સાંભળજો. વળી ધર્મી પુરૂષોના દષ્ટાન્તને સ્મરણમાં લાવીને એટલે તેઓએ દાન વગેરે વડે કેવાં કેવાં સારાં કાર્યો કર્યા? તે વિચારીને ઉદારતા રાખજો. તાસ પંથે એટલે તે ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોના માર્ગે ચાલજો એટલે તેમના આચરણ સુજન વર્તજો. તથા અપર એટલે બીજા પુરૂષોના ઉપર ઉપકાર કરજો તેમને સહાય કરજો. તથા હૃદયમાં શુભ ભાવ એટલે સારા પરિણામ રાખીને સાધર્મિવાચ્છલ્ય કરજો. અથવા સાધર્મિક લાભોને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સહાય કરજો. ૫૫૭

ભાવના શુભ ભાવજો ને સર્વ જીવ ખમાવજો,

આરાધજો આવશ્યકો સર્વ પાપને આલોચજો;

ધર્મનો અભ્યાસ કરજો ધારજો સમતાદિને,

શાશ્વતા સુખ પામજો સાધી જિનેશ્વર મર્મને. ૫૫૮

અર્થ:—તથા હે ભવ્ય જીવો ! શુભ ભાવના એટલે મૈત્રી પ્રમોદ વિગેરે સારી ભાવનાઓ ભાવજો, તથા સર્વ જીવોને ખમાવજો એટલે સર્વ જીવોના કરેલા અપરાધની માફી માગજો. તથા સામાયિક વગેરે આવશ્યકો એટલે પ્રતિક્રમણ વિગેરે અવશ્ય કરવાનાં કાર્યોની આરાધના કરજો તથા કરેલાં સઘળાં પાપોની ગુરૂ મહારાજની પાસે આલોચના કરજો. એટલે કરેલાં પાપો ગુરૂ સમક્ષ જણાવીને તેનું પ્રાયશ્ચિત કરજો. ધર્મ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરજો. સમતાદિ એટલે સમભાવ, શાંતિ, સંતોષ વગેરે ગુણોને ધારણ કરજો. તથા જિનેશ્વર ભગવંતે કહેલા ધર્મની આરાધના કરીને શાશ્વતા (એટલે કાયમ રહેનારા) ને મોક્ષનાં સુખ તેને મેળવજો. ૫૫૮

દેશના પૂરી કરીને પ્રભુ નિર્વાણપદ પામે છે વિગેરે બીના બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

એમ બહુવિધ દેશના દઈ પ્રભુ ભવિક જન તારતા,

સહસ વર્ષે ન્યૂન પૂરવ લાખ મહિતલ વિચરતા;

માહ વહની તેરસે અષ્ટાપદે પૂર્વાન્હમાં,

નક્ષત્ર અભિજિત મકર રાશિ તૃતીય આરક અંતમાં. ૫૫૯

ત્રણ વર્ષ સાડી આઠ મહિના શેષ રહેતાં તેહના,

ઉપવાસ છ કરી સાથમાં ગુણિ દસ સહસ પરિવારના;

યોગ રોધી શેષ કર્મ હણી જ પર્યાકાસને,

શોભતા શ્રી નાલિનંદન સાધતા નિર્વાણને. ૫૬૦

અર્થ:—એ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની ધર્મ દેશના એટલે ઉપદેશ આપીને પ્રભુએ ઘણા લબ્ય છવેને આ સંસાર સમુદ્રમાંથી તાર્યા. અને એ રીતે કેવલી થઇને એક હજાર વર્ષ ઓછાં લાખ ૧૫૦૦ સુધી મહીતલ એટલે પૃથ્વી ઉપર વિહાર કર્યો. છેવટે પ્રભુજી વિહાર કરતાં અષ્ટાપદ પર્વતની ઉપર પધાર્યા. અહીં મહા માસની વદ તોરસના દિવસે પૂર્વાન્હમાં એટલે તે દિવસના પહેલા લાગમાં (પહેરમાં) જ્યારે અભિજિત નામનું નક્ષત્ર અને મકર નામની રાશિ વર્તતા હતા ત્યારે આ અવસર્પિણીનો ત્રીજો આરો પૂર્ણ થવામાં ત્રણ વર્ષ અને સાડા આઠ મહીના બાકી રહ્યા હતા. આ ટાઇમે પ્રભુજીએ ઉપવાસ કરીને મન વચન અને કાયાના ત્રણ યોગને રૂંધ્યા તથા તે વળતે બાકી રહેલાં ચાર અઘાતી કર્મોનો સંપૂર્ણ નાશ કર્યો એટલે આઠે કર્મોને ખપાવ્યા, એ પ્રમાણે પર્યાકાસને એટલે પલાંટી વાળીને બેઠેલા શ્રી નાલિનંદન એટલે શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુ દશ હજાર મુનિવરોના પરિવારની સાથે નિર્વાણપદ પામ્યા એટલે મોક્ષે ગયા. ૫૫૯-૫૬૦

ત્રણ શ્લોકમાં પ્રભુદેવના પરિવારની બીના જણાવે છે:—

ચોરાસી ગણધર સહસ ચોરાસી સવિ મુનિ પ્રભુ તણા,

સાધવી ત્રણ લાખ શ્રાવક સહસ પણ લખ ત્રણ ઘણા;

પાંચ લખ ને સહસ ચોપન શ્રાવિકા અવધારીએ,

સહસ વીસ સર્વજ્ઞ મુનિવર પ્રભુ તણા નિત પ્રણુમીએ. ૫૬૧

અર્થ:—પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ લગવંતને ચોરાસી ગણધરો હતા અને પ્રભુના સર્વ સાધુઓની સંખ્યા ચોરાસી હજારની હતી. તથા ત્રણ લાખ સાધ્વીઓનો પરિવાર હતો. વળી પ્રભુના શ્રાવકો ત્રણ લાખ અને પાંચ હજાર હતા. તથા પાંચ લાખ ને ચોપન હજાર શ્રાવિકાઓનો પરિવાર જાણવો. તથા શ્રી આદીશ્વર પ્રભુને વીસ હજાર કેવલ-જ્ઞાની મુનિવરો હતા તેમને તમે હંમેશાં પ્રણામ કરજો. ૫૬૧

ચઉ નાણી સાડી સાતસો તિમ સહસ બાર ન ભૂલીએ,

અવધિ નાણી નવ સહસ પચાસ પૂર્વી ચૌદ એ;

સત્ત સય ચઉ સહસ તેનું માન મનમાં ધારીએ,

છસો સહસ વીસ સાધુ વૈક્રિય લખિવાળા વંદિએ. ૫૬૨

અર્થ:—ચઉનાણી એટલે મતિ શ્રુત, અવધિ અને મન:પર્યાવ એ ચાર જ્ઞાનવાળા મુનિરાજો બાર હજાર અને સાડી સાતસો હતા. તથા નવ હજાર અવધિજ્ઞાની મુનિઓ હતા એ ભૂલવું નહિ. તથા ચૌદ પૂર્વના જાણુનારા મુનિવરો ચાર હજાર સાતસો ને પચાસ હતા તેનો મનમાં ખ્યાલ રાખવો. તથા વૈક્રિય લખિવાળા વીસ હજાર અને છસો મુનિવરો હતા. તેમને અમે વંદના કરીએ છીએ. ૫૬૨

૧ ચોરાસી લાખ વર્ષે એક પૂર્વાંગ થાય છે. અને તેવા ચોરાસી લાખ પૂર્વાંગનું એક પૂર્વ થાય છે.

છરસો પચાસ ઉપર દુવાલસ સહસ સંખ્યા વાદીની,
નવસો સહસ બાવીસ અનુત્તરગામી શ્રી મુનિરાજની;
એકસો છાસઠ અને ચઉ સહસ મુનિ સામાન્ય એ,

પ્રભુ તણા પરિવારના સદ્ગુણ સદા સંભારીએ. ૫૬૩

અર્થ:—તથા શાસ્ત્રાર્થની ચર્ચા કરીને પરવાદને છૂતનારા વાદીઓની સંખ્યા બાર હજાર છરસો પચાસની હતી. તથા બાવીસ હજાર અને નવસો મુનિઓ અનુત્તરગામી એટલે અહીંથી અનુત્તર વિમાનમાં જનારા હતા. તથા ચાર હજાર એકસો ને છાસઠ સામાન્ય મુનિઓ હતા. એ પ્રમાણે અમે પ્રભુદેવના પરિવારના સદ્ગુણોનું હંમેશાં સ્મરણ કરીએ છીએ. ૫૬૩
અંધકાર સમાપ્તિ મંગલમાં શ્રીસંઘને આશીર્વાદ આપે છે:—

દેશના ચિંતામણિના પ્રથમ ભાગે દેશના,
વર્ણવી શ્રીઆદિ પ્રભુની યોગથી શ્રવણાદિના;
શ્રીસંઘ ઘર આનંદ મંગલ ઋદ્ધિ વૃદ્ધિ પ્રકટજે,
ભવ્ય જન પરમાત્મ રૂપે શાશ્વતાનંદી થજે. ૫૬૪

અર્થ:—એવી રીતે આ દેશના ચિંતામણિ નામના અંધના પ્રથમ ભાગમાં પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ ભગવંતની દેશનાનું મેં વર્ણન કર્યું. આ રચનાના ફલરૂપે હું ચાહું છું કે તે દેશનાના શ્રવણાદિના યોગથી એટલે સાંભળવું, ભણવું, ભણાવવું તથા વાંચવું અને વંચાવવું વિગેરે વડે કરીને શ્રી ચતુર્વિંધ સંઘના ઘરમાં આનંદ એટલે હર્ષ, મંગલ એટલે દુઃખનો નાશ, ઋદ્ધિ એટલે સંપત્તિની વૃદ્ધિ અથવા વધારો થજે. તેમજ ભવ્ય જીવો પરમાત્મ સ્વરૂપને પામીને શાશ્વતાનંદી એટલે મોક્ષના શાશ્વત સુખના આનંદને ભોગવનારા થજે. ૫૬૪

પોતાના લઘુતા ગર્ભિત વિચારો જણાવે છે:—

નહિ બોધ મુજ મજબૂત તોએ ગુરૂચરણ અનુભાવથી,
શ્રીસંઘ સેવા મુજ મળી મળજે ભવોભવ આજથી;
ચાચું ક્ષમા ભૂલચૂકની ગુરૂ દેવ સામે પલપલે,
વિનવું ગીતાર્થ ગુણિજન ભૂલની શુદ્ધિ કરે. ૫૬૫

અર્થ:—જે કે મારો શાસ્ત્રબોધ મજબૂત નથી, એટલે હું આગમના સંપૂર્ણ બોધ વાળો નથી, છતાં મારા આત્મોદ્ધારક પરમોપકારી શિરોમણિ પૂજ્યપાદ શ્રી ગુરૂ મહારાજ વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજના ચરણકમલની સેવાના પ્રતાપથી આ અંધ રચનારૂપ શ્રી સંઘ (ની) સેવા મને આજે મળી. આવી ઉત્તમ શ્રી સંઘની સેવા ભવોભવ મળજે, એમ હું નિરંતર ચાહું છું. તથા આ વિશાલ અંધની રચના મેં બહુજ કાળજી પૂર્વક કરી છે, તો પણ અનુપયોગ ભાવે કદાચ કંઈ ભૂલ ચૂક થઈ હોય, તો “મારી માગનારા ભવ્ય જીવો આરાધક બને છે, એટલે આત્માનું હિત સાધી શકે છે. આ પ્રાચીન મહાપુરૂષોની

હિતશિક્ષાને યાદ કરીને શ્રી ચતુર્વિધ સંઘની અને શ્રી ગુરૂ મહારાજની સાક્ષીએ હું પરમ ઉદ્ધાસથી ત્રિવિધે ત્રિવિધે માપી માણું છું, અને પૂજ્ય શ્રી ગીતાર્થ મહાપુરુષને હાથ જોડીને વિનંતિ કરું છું કે મારી ભૂલ સુધારે. કારણ કે મેં ‘શુમે યથાશક્તિ યતનોયમ્’ “પરો-પકારાદિ શુભ કાર્યોમાં શક્તિને અનુસારે આત્મહિતને ચાહનારા ભવ્ય જીવોએ પ્રયત્ન કરવો” આ હિત વચનને અનુસરીને આ ગ્રંથ રચના રૂપ પ્રવૃત્તિ કરી છે. ૫૬૫

અંથરચનામાં વર્ષાદિની ખીના જણાવે છે:—

રસ નંદ નિધિ શશિમાન વર્ષે ઇંદ્રભૂતિ કેવલ દિને,
શ્રી રાજનગરે શીઘ્ર સાધી નેમિસૂરિ ગુરૂ મંત્રને;
લક્ષ્મી પ્રભાદિક શિષ્ય સંઘ તણી વિનયી વિજ્ઞપ્તિથી,

પદ્મસૂરિ બનાવતા ધુર દેશના મન રંગથી. ૫૬૬

અર્થ:—તપોગચ્છાધિપતિ શાસનસમ્રાટ સૂરિચક્ર ચક્રવર્તિ જગદ્ગુરૂ મહીયાત્મોદ્ધારક શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રોક્તપંચાતિશયધારક પરમોપકારી શિરોમણિ પરમ પૂજ્ય પરમ કૃપાલુ પૂજ્ય-પાદ પ્રાતઃસ્મરણીય સુગૃહીત નામધેય પરમ ગુરૂ આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનેમિ સૂરીશ્વરજી મહારાજના ચરણક્રિકર વિનેયાણુ વિજયપદ્મસૂરિએ શિષ્ય મુનિ શ્રી લક્ષ્મીપ્રભ-વિજય વિગેરે શિષ્યોની અને જૈનપુરી રાજનગરના રહીશ દેવગુરૂ ધર્માનુરાગી શ્રાવક સંઘવી શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈ ભગુભાઈ, (શેઠ હીરાચંદ રતનચંદ વાળા) શેઠ ચીમનભાઈ લાલભાઈ, ખારમતધારી શ્રાવક વકીલ મણીલાલ રતનચંદ, શેરદલાલ જેસીંગભાઈ કાલીદાસ, શા. ઇશ્વરદાસ મૂલચંદ, શા ચુનીભાઈ ભગુભાઈ, શેરદલાલ સારાભાઈ જેસીંગભાઈ વિગેરે શ્રીસંઘની વિનયવતી વિનંતિથી રસ (૬) નંદ (૮) નિધિ (૯) અને શરી (૧) પ્રમાણવાલા વરસે એટલે વિક્રમ સંવત ૧૯૯૬ની સાલમાં સર્વ લખિંધ નિધાન પરમ પૂજ્ય શ્રી ગૌતમસ્વામી ગણધર ભગવંતના કેવલજ્ઞાનના દિવસે એટલે કાર્તિક સુદ એકમે પરમ પૂજ્ય ગુરૂમહારાજ શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજના પરમપવિત્ર નામ રૂપી પ્રભાવિક ગુરૂ મંત્રને એકાગ્રતાથી સાધીને શુજરાતના પાટનગર જૈનપુરી શ્રી રાજનગર (અમદાવાદ) માં જૈનાગમને અનુસારે પરમ ઉદ્ધાસથી આ શ્રી દેશનાચિંતામણિ નામના વિશાલ ગ્રંથના ખડેલા ભાગની રચના કરી. ભવ્ય જીવો આ ગ્રંથને વાંચીને પોતાનું જીવન નિર્મલ બનાવે. આ ગ્રંથની રચનાના લાભ રૂપે હું એજ ચાહું છું કે સર્વ જીવો પ્રભુ શ્રી તીર્થંકર દેવની અર્પૂર્વ દેશનાને અનુસારે વર્તીને સાન્નિધ્ય શાશ્વતાનન્દ મય મુક્તિપદને પામે. ૫૬૬

॥ इति परमोपकारि पूज्यपाद परमगुरु आचार्य महाराज

શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વર ચરણક્રિકર વિનેયાણુ વિજયપદ્મસૂરિ પ્રણીત શ્રીદેશના

ચિંતામણિ મહાગ્રંથે શ્રી આદીશ્વર દેશનાવર્ણનાત્મક:

પ્રથમો વિભાગ સમાપ્ત:

